KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 88. VI

האסיף

לתקופת השנה

ספר כולל מְקֻדָּש לתורה ולחכמה, למחקר ולבקרת, לעניני הדת ולעניני העם, להליכות עולם ולנמוס המדינה, יפרד לששה ראשים:

א) בינה לעתים. ישקיף בהשקפה כללית וישא דעו על מקרי השנה ועל תוצאותיהם, על שאלת היהודים כעת חיה, על חיי עמנו בארצותם לגוייהם, ועל ענינים העומדים על הפרק בבית ובחוץ, וכאלה רבות.

ב) אוצר הספרות. יכיל מאמרים מכל מקצעות התורה והחכמה, אשר יסודתם בדברי ימי עמנו, ובאורים במקרא, משנה ואגדה, תולדות אנשי שם, בקרת ספרים, וכאלה.

ג) ספורים. ילדי רוח סופרינו הגדולים, וילדי רוח גדולי סופרי העמים נעתקים לש"ע.

ד) שירים ומשלים.

ה) ידיעות הטבע מכל מקצעותיה.

ו) חלק הידיעות. כולל עניני מסחר ומרכלת, כלכלה המדינית וחרשת המעשה, ישובו של עולם, חקים ומשפטים בענינים שונים.

שנה ששית, תרנ"ד.

הכינו וגם חברו בעזרת גדולי סופרי הדור

נחום סאקאלאוו

ווארשא

בדפוס האלטער ואייזענשטאדט, נאַלעווקי № 7

תרנ"ד

„ГААСИФЪ"

Еврейскій историко-литературный и промышленный Сборникъ.

ГОДЪ VI.

Изданіе *Н. Соколова.*

ВАРШАВА

въ Типографіи М. И. Гальтера и М. Айзенштадта, Налевки № 7.

1893.

Дозволено Цензурою
Варшава, 24 Августа 1893 года.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

תוכן הענינים

אל הקוראים . . . . . 5—6

חלק בינה לעתים.

מגמת פנינו. מאמר ראשי בששה פרקים. מאת המו"ל. . . 7—32

סקירת עין על מושבות אחינו באה"ק; א) פתח תקוה; ב) ראשון לציון; ג) עקרון (מזכרת בתיה); ד) גדרה; ה) רחבות; ו) נחלת ראובן (ואד־אל־חנין); ז) באר טוביה (קוסטיניא); ח) מקוה ישראל; ט) זכרון יעקב (סאמארין); י) ראש פנה; יא) יסוד המעלה; יב) משמר הירדן; יג) חידרה; יד) עין זתים. — אחרית דבר. מאת איש יהודי ספרא . . . 33—55

פרק אחד ממסעי בנ"י. מאת המו"ל . . . . . 56—63

מפעלות החברה הנוסדה ע"י הבארון הירש לכונן מושבות ליהודים עובדי אדמה: דעות הבארון; חברת האקציות למושבות היהודים וסעיפי תקנותיה; סעיפי ספר הרשיון של ממשלת רוסיא; דין וחשבון מפעלות החברה בשנה הראשונה להוסדה; המושבות בארגנטינא; הר' דוד פיינבערג והועד בפט"ב. מאת יח"ן . . . . . 63—77

הצופה את פני תונים: א) תולדות העיר תונים וקורותיה בעבר ובהוה; ב) התיסדות אחינו פה; ג) מצב אחינו עם שכניהם; ד) עניני הקהלה ומצבה הרוחני והחמרי; ה) מצב תופשי התורה והחינוך; ו) החנוך בכלל. מאת ש. פלאח . . 78—94

הרעיון הלאומי בישראל. מאת אייזיק הירש וויים . . 95—101

חברת מפיצי ההשכלה. מאת המו"ל . . . . . 102—105

ספר „המסע" באה"ק. מכתבים, חקירות והשקפות על דבר ישוב ארץ ישראל. מאת קלונימום זאב וויסאצקי. 106—129

יקרא דשכבי, ציון לנפשות גדולי עמנו, רבנים וסופרים, שנפטרו בשנות תרט"ו—תרנ"ג: על מות אב"י מטה השקדים, ר' אריה בן יוסף מאנדעלשטאמם (קינה). מאת ד"ר ש. מאנדעלקערן. 129—130

ר' שמשון רפאל הירש; ד"ר אשר אשר; ד"ר גאלדשמיד; גוסטאוו לעוויטא; ר' שמואל אלאטרי; ר' יונה וויעזנער; ד"ר גוסטאוו וויל; ר' שלמה זולצער; ר' יצחק קראמשטיק; ר' נתן ד"ר אדלער; ר' דובער קעסטין; ר' חיים יונה גורלאנד; ר' ישראל פרענקעל; ד"ר מאיר לעהמאן; ד"ר יוליוס לאנדסבערגער; ר' נחמן נתן קורוניל; ר' מרדכי ד"ר דושאק; ר' יעקב וועבער; ר' מנחם עמנואל ד"ר יואל; ר' ישראל ברוך מערענלענדער; ר' שמואל יוסף פין; ר' נחום ביילין; ד"ר נחום ברילל; ר' מנחם פרוסטיץ הכהן; ר' משה ריינעס; ר' חיים ד"ר אפפענהיים; ר' מאיר יונה אב"ד בסוויסלאץ; ה' לודוויג חראָנעק; ר' יהודה ליב דוקעס; ר' צבי הירש ד"ר גראָטץ; ר' אברהם אלכסנדר ד"ר וואלף; ר' מרדכי גימפל יפה; ר' אריה ליב ד"ר פינסקער; ר' יחיאל מיכל ראב"ד בטריסטינא; ר' קלמן ליעבען; ר' אברהם צוקערמאן; ר' אלימלך שפירא מגראדזיסק; ר' יוסף דובער הלוי סאלאוויציק; ר' אשר שמחה וויסמאן; הר' איזידאר לאָב; ר' משה הכהן; ר' בנימין מאסקע; ר' יהודה ליב ב"ר אשר גארדאן; קפיטן מאיר; ר' שלמה בבר חוצן; ר' מיכאל ערלאנגר; ר' אהרן גרינבערגער; ר' אברהם קופערניק; ר' שאול יצחק ד"ר קאָמפף; ר' אלכסנדר גאָלדבערג; ר' שניאור זקש; כרמיה־פוא; ה' מאריץ וואהרמאן; ר' חיים נתן דעמביצר; ר' יו"ט ליפמאן הכהן באסליאנסקי; ר' אייזיק מאיר דיק; ר' שמחה ראובן עדעלמאן; ר' דוד קאסעל; ר' אהרן (ארקאדי) קויפמאן; פרופ' יעקב (אדולף) פראנק; ר' משה אייזנמאן; ר' אהרן אליהו פומפיאנסקי; ר' שלמה לוי פיינבערג; ר' אברהם ז"ק; ר' ישראל מיכל ד"ר ראבינאוויץ; ר' נחום כהן; ר' נפתלי צבי יהודה ברלין; ר' אלכסנדר צעדערבוים; ר' דוד צבי אש; ר' ישראל יהושע מקוטנא; ר' עזריאל אריה ליב ראקאווסקי . . . . . 131—173

להתולדות הח' המנוח רש"י פין מאת מ. יוזעפאוו . . . . 174—176

חלק אוצר הספרות.

אברהם בן עזרא. תולדות חייו, תוכן שיטתו בפלוסופיא ודת, ערך שירתו והגיגיו (ספר בסמנים מיוחדים). מאת ד"ר ש. בערנפעלד. 1—57

הספרדים. לקורות יהודי ספרד ופורטוגל ושירותיהם בלשון הארץ, מאת ד"ר מ. קאיזערלינג, נעתק עברית, גוף הספר מאת א. ש. פריעדבערג והשירים מאת ישכר בערוש הלוי איש הורוויץ.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

פרק ו'. השקפה חזותית על ספרד. קארל החמישי. פיליפ השני. משה פינטו דילגאדו. היהודים בהולאנד. דוד אבנתר מילו. אנטוניא אלוארים זוארים. פול די פינה. דוד ישרון . . . . . 1 — 22

פרק ז'. המשוררים שירי גבורים: יעקב עוויאל. מיגואל די סלוויירא. אברהם גומיץ די סילויירא. יצחק קרדוזו. דיגו בילטרן הידלגו . . . . 22—29

פרק ח'. ר' מנשה בן ישראל. חללי האינקוויזיציא. ר' יונה אברבנאל; ר' יוסף בואינה; ר' עמנואל נחמיה; ר' עמנואל גומיץ. רוזאלים ואחרים. ר' דוד צרפת די פינה. אנטוניא אינריקים גומיץ. וילאריאל. דיגו אינריקים ביזורתא . . . . . 29—50

פרק ט'. משוררים בחיל הצבא. המשוררות העבריות. מיגואל — דניאל לוי — די ברוים. קינות משוררי ישראל. משפחת בילמונטי. האקדימיה (הישיבה) ומוריה . . . . . 50—68

פרק י'. אמירקה: ר' דניאל ישראל לופים לאגונה. ר' יעקב די קאסטרו סרמינטו. האמבורג: ר' יוסף פרנצים. די לארא. משפחת ליאון. ר' יוסף די לא ויגא. אנטוניא יוזיף. התימה . . 69—86

בקרת מדרשי אגדה. מאמר שני. מכ"י הרה"ג מ' חיים אפפענהיים ז"ל . . . . 87—103

דברים אחדים מתוך דברי ימי ר' שלמה ליב ראפפורט. מאת אייזיק הירש ווייס . 104—124

כולקוטי. חקירות ודרישות בדברי ימי עמנו: א) פנקס ק"ק שקוד. ב) רחוב היהודים בווארשא. ג) בית אסתרקא באפאטשנא. ד) סדרי החנוך לתורה ולאומנות בקהלות אחינו העתיקות. ה) מזכיר נשכחות. ו) מיטי האסונות והגזרות. ז) פנקס קהלת אפטא. מאת המו"ל . . . . . 125—144

זרדשים גם ישנים. א) משירי חכמי ספרד ומליציותיהם. מס' „בן משלי" לרב שמואל הנגיד (משלים אחדים שלא נדפסו עוד). משירי ר' שלמה בן גבירול. משירי ר' יהודה הלוי. ב) אזרות ספרי שטרות לקדמונים. ג) חמשה כתבים מפנקס המדינה דליטא בענין יחס המדינה הזאת לארבע ארצות דפולין. מאת ד"ר א. א. הרכבי . . 144—163

נטעי נאמנים. מספר התקנות למדינת ליטא: בעניני המסים. בעניני הצדקות. בעניני ת"ת. גדרים בעד המותרות: א) תקוני בגדים. ב) תקוני כלי זמר. ג) תקוני סעודות. תקוני מנויים. תקנות שונות. מאת אריה ליב פיינשטיין . 164—178

להולדת שרפת וורמיישא ובנין בית מקדשה ההרוס בשנות תמ"ו ותנ"ח. מאת פרופ' דוד קויפמאן . 179—187

שני שרי ישראל (לתמונת השר בארון עדמונד רוטהשילד והשר בארון הירש). שיר מאת ד"ר י. קאטינער . . 188—190

לתולדות הרב הגדול צדוק הכהן. (עם תמונתו) מאת D. S. . . . . 191—192

תולדות הד"ר אהרן יעלליגעק (עם תמונתו). מאת י. ח. זאנגראדסקי . 193—194

תולדות הד"ר מ. גידעמאן (עם תמונתו). מאת הנ"ל 195

הד"ר מ. קייזערלינג תולדותיו ותמונתו. מאת הנ"ל . . . . . 196—198

הר' קלונימוס זאב וויסאצקי תולדותיו ותמונתו. מאת הנ"ל . . . . . 198—199

ר' יעקב רייפמאן. ליכרון חג השבעים. מאת מ. מ. מאיילעס . . 200—206

בקרת ספרים.

מסע לארץ ישראל בשנת ת"ת מאת א. ליווינסקי (הוצאה שניה מהפרדס) אדעסא תרנ"ג. 207—213

מנחם הסופר. ציור ספרותי, מאת בן־אביגדור, וואַרשא תרנ"ג . . . . . 213—219

„רבי שפרה" ספור מאת בן־אביגדור, וואַרשא תרנ"ג . . . . . 219—224

ספרי שעשועים, משפחה עבריה, ספור מחיי שלומי אמוני ישראל, בשלשה חלקים. מאת שמואל ז' כהנובסקי, ורשו 5653 . . 224—229

בית עקד, מאסף מאמרים, שירים וספורים, להפיץ אור וכו'. חוברת ראשונה, יו"ל ע"י ש"י איש הורוויץ, ברדיטשוב. תרנ"ב . . . 229—239

ספר מכניק ענינו תנועת הגופים. מאת ד"ר בנימין שרשופסקי. אדעסא תרנ"ג . . 239—241

Le Juifs et l'Antisemitism. Israel chez les nations. par Anatole Leroy-Beaulieu. Paris 1893. 241—252

Das letzte Passahmahl u. s. w. von D. Chwolsohn, St. Petersburg 1893. מאת המו"ל. . . . . 252—254

שאלת השחיטה. מאת ד"ר ש. מינץ . . . 254—256

יתר הפלטה מן כתב אלמואנה בין אללגה אללעברניה ואלערביה אשר חברו אבו איברהים יצחק בן ברון הספרדי (בקרת) מאת ש. א. פאנאנסקי . . 257—259

מות אינס די קסטרו וכו', לישבונה תרנ"ב (בקרת) מאת אליעזר גולדשמידט . 259—262

חלק הספורים.

על אדמת נכר. ספור גדול מחיי היהודים ברומא. מאת הסופרת הפולאנית עליזא ארזעשקאווא. נעתק לעברית ע"י אברהם אבא ראקאווסקי. 1—135

ליל זועה (מחקר מחלת הנפש) מאת י. ל. פרץ . . . . 136—146

חלק השירים.

אסירי התקוה. מאת אהרן אליהו פומפיאנסקי. 147—148

אלהי, נשמה שנתת בי. מאת אברהם יעקב פאפירנא. 148—150

ירמיהו (משירי קורנליוס אואייסקי). מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן. 150—151

המבול. מאת ד"ר אהרן קאמינקא. 152—155

היכל ה'. מאת נתן נטע סאמועלי. 155—157

סכת החג. מאת המצי"ר מאנע. 157—161

מות האלון. מאת נתן נטע שפירא. 162—166

אשת חיל. מאת צבי הירש יאנאטהאנזאהן. 167—168

תהפוכות פתאם. מאת ד"ר ש. מאנדעלקערן. 168 169

אנחות אהבה. מאת י. ל. פרץ. . 170

ישועות מלכו. מאת מ. מ. ליטעווסקי . . 171—176

חלק ידיעות הטבע.

מסכת נתוח. מאת ד"ר בנימין שרשוסקי. 177—197

מכונת הקרח מאת ד. ס. . . . . 197—198

פוליטון: על אדות „השלחן ערוך" בשביל חברת התמיכה לסופרי ישראל (דקויות מחט). מאת י. ל. פרץ . . . . 199—206

אל הקוראים!

„האסיף", אשר אנחנו נותנים לפניכם היום, הוא הששי. בשנות תרמ"ה—מ"ו—מ"ז—מ"ח—מ"ט יצאו לאור חמשת האסיפים. מן תרמ"ט עד היום חדל „האסיף" לצאת לאור, ועתה הוא שב להופיע, ואת מקומו לא ינח.

„האסיף" לא פסק מפני רפיון ידי בעליו, אך לרגלי צוק העתים והקפאון בשוק הספרים במשך שנים אחדות. קוני ספרים מעטו, ו„האסיף" שאיננו יכול לעמוד ולהתקים בלתי אם בהיות לו קהל קוראים גדול מאד, ובהמכרו בכמה וכמה אלפים אקזמפלרים, אנום היה להאסף לפי שעה. לא חפצנו למעט את דמותו, או להעלות את מחירו, חפצנו להחזיקו על כנו, בתבניתו ובתנאיו הראשונים, כספר עם רב הכמות והאיכות, במחיר קטן מאד, ונקל להבין, כי למען הו"ל ספר כזה בעד צבור קטן של קונים, נחוץ היה לאבד בכף הרבה.

בנוהג שבעולם הספרות בעמים מתוקנים, כי ספרים כאלה יו"ל בעזר חברות ואגודות, ולמטרה זו יש להעמים אוצרות בכף ותקנות, אבל בעולמנו הקטן אין את מאחת מאלה. האסיף לא נסה דבר אל חברות או אל יחידים לתמכו, גם לא הסתפח על דגל אחת החברות או המפלגות להבנות מהן. הוא לא חדל, בכל ימי צאתו לאור, להיות ספר העם באמת, ולא החזיק מעמד כי אם בעמל בעליו ובעזרת אלפי קוניו.

אחרי „האסיף" נסו עוד סופרים ובעלי אסופות להו"ל ספרי שנה ומאספים, ומפני טעות הקונים אנוסים היו גם הם לחדל, בטרם אשר השיגו מאספיהם את שנות „האסיף".

נחוץ היה לחכות מעט עד אשר יתעורר קהל הקונים מן התרדמה, עד אשר תעברנה שנות הרזון, והגיעו ימי שבע.

כעת נראו אותות חיים ותנועה בשוק הסופרים והספרים. בוא באו אל שוק

המוציאים לאור מחברים חדשים, סופרים וגם סוחרים, ויוציאו לאור ספרים שונים, גדולים עם קטנים. ורבים מן הקוראים החלו לשאול ולדרוש: איה „האסיף"?

עתה אמרנו כי בא מועד להוציא לאור את „האסיף" ולעשותו כליל תפארת להספרות.

כל הבא לכתוב את קורות ספרותנו העברית במשך עשר שנים האחרונות, אם ידע באמת את הנעשה לפני ולפנים בהיכל הספרות, לא יוכל לכחד תחת לשונו, כי „האסיף" היה אבי התנועה החדשה בספרותנו. לא נקח עטרה לעצמנו להתפאר בזה, אך נציב ציון להאמת.

„האסיף" עורר קנאת סופרים וקנאת מוציאים־לאור. בעקבותיו יצאו ספרי השנה אשר קמו אחריו. לא היה עוד בין ספרי העתים ספר אשר נפוץ בין העם במספר רב כ„האסיף". עיני רבים נפקחו לראות, כי יש קהל קוני ספרים עברים, ויקומו אף המה להוציא ספרים, ויתעורר הרעיון להו"ל מכ"ע לימים ורב התנועה בקרית ספר וכרבות המוציאים לאור רבו גם הסופרים ובעלי הכשרונות אשר לא נודעו מאז מצאו איש איש מקום להתגדר בו.

לא נאריך בפרטים האלה, כי לא בכורה ולא כבוד ושלמי תודה יבקש „האסיף". אך אמרנו בלבנו: הלא ספר־מאסף, שהיה המעורר והמופת לרבים, אשר פעל איזו פעולה בספרות העברית, ראוי הוא לצאת לאור, וחבל על הפסקו.

ולכן בראותנו כי התנועה בשוק הספרים שבה והתגברה, ובשמענו מעברים, כי רבים מבקשים את „האסיף", קרבנו אל המלאכה לערכו לסדרו ולהוציאו לאור.

הנה „האסיף" הששי לפניכם, מה משפטו ומה עֶרְכּוֹ הלא תראו בקראכם בו, אך על דברים אחדים נעיר בזה.

אנחנו הצבנו למטרה להביא ב„האסיף" הזה לא דברים קטועים וקצרים וקטנים, אך דברים שלמים ומשוכללים. יש לנו מכ"ע, גם יש הוצאת חוברות, ועוד כאלה. „האסיף" לא יסיג גבול כל אלה, המועילים והנכבדים כל אחד במקצוע אשר לו.

אבל אמרנו, בכל אלה, עוד דרוש יהיה לחפץ הקוראים העברים ספר עתי גדול, אוצר דברים שלמים וחבורים נגמרים, צרופים ומזוקקים, ונדמה, כי הכרך הגדול אשר בנינו הפעם בעטלנו ובעמל בחירי חכמי הסופרים, קרוב הוא אל המטרה הזאת.

בכל פנה ומקצוע ימצאו הקוראים בס' „האסיף" חבורים טובים ומועילים, ומאמרים נכבדים מאד, אשר מהם יוכלו ללמוד הרבה. כל הדברים שהכנסנו אל האסיף לא הכנסנום בעד הקוראים בבהלה, החפצים לראות שמות רבים של סופרים, ושמות רבים של מאמרים, מעט מכאן זה ומעט מזה, אך הבאנו דברים, שכ"א מהם קובע ברכה לעצמו, תחת הרבות בדברים קצרים, הערות, שיחות קטנות, וספורים גמדים אשר רובם בקצף על פני מים בחרנו להביא דברים שלמים וארוכים, אשר רובם יכולים להיות בספרים בפ"ע, ובכל זאת אין האסיף קובץ ספרים אך ספר עתי אחד, כאשר יראה כל קורא מבין.

ב„האסיף" הזה אשר יצא כעת לא חשבנו לנכון להביא את לוח השנה, וגם לא ידיעות שמושיות ומודעות וכאלה מהדברים שבאו בהאסיפים הראשונים. האסיף הזה כלו ספרותי ולא שמושי, אך רוח ספר עתי יפעם גם בו, ואולי עוד ביתר שאת מאשר בהכרכים הקודמים, יען כי הקדשנו מקום רחב מאד לעניני הזמן, וכל המאמרים מתאימים יחד להביא להקוראים חוות הכל מן קורות עמנו ועניניו בעת החיה, חכמת ישראל ובקרת, תורה וחכמה, חזון ושיר, וכל הנוגע אל הספרות והחיים בעת הזאת.

המו"ל.

מְגַמַּת פָּנֵינוּ.

מאת המו"ל.

א.

הננו חפצים לחיות! — זה הוא חתם תכנית לכל אחינו הנאמנים עם לאומם, זה הוא הדגל והנס להתנוסס ביד כל איש אשר בצרת אָחיו לו צר ומבשרו לא יתעלם, זאת היא התעודה לכל נפוצות יהודה ואל המטרה הזאת נשואות עיני כלנו לפלגותינו ולאגודותינו. כל יציר ילחם בצריו ועמד על נפשו בפני המפריעים והמשחיתים והתאמץ להרים מעל דרכו את המכשולים; כל אדם יערוך קרב בשוטניו ובמסבות העומדות לשטן על דרכו, ורק עוכר שארו וטורף נפשו בכפיו ימאס בחיים, יען כי רוחו חבלה וזמותיו נתקו, ובעודנו חי כמתים באשמנים נחשב, כי הגיעו לו ימים אשר אין לו חפץ בהם. האיש אשר רוח נכון בקרבו לא יִמָּלך בנפשו מדוע הוא חי, ודבר בליעל לא יעלה על לבו לקפד את פתיל חיתו למען יפרד גוו לחלקיו ונבלעו החלקים ההם במקורם הראשון ושבו לתהו. האיש השלם בדעתו יבקש לו ארח חיים, רוחו ישוטט לתור לו מטרה, ואחרי הציבו לו את המטרה יבחר את הדרכים העולות אליה; על חייו לא ימתח את קו השפק, לא יעמיק שאלה אם טוב לו לחיות או להגזר מארץ חיים, אך הוא ישים את מעיניו ורוחו בקרבו ישחר ע"ד תכונת חייו ודרכיהם להנעימם ולרוממם, לפלסם ולהתאימם עם הדעות אשר יהגה לבו. חקרי לב האדם, יצרי אנוש ותחבולותיו יוכלו לחקור ולדרוש, לזרות ולהבר, לטעת ולהרוס, לתקן ולשנות את סדרי החיים, אך אל החיים לא תגע ידם, יען כי חק החיים הוא מרום ונשגב על ריבי הדעות ומחשבות האדם. אך המשוגעים והנואשים והמתעתעים שרוחם מלא תמהון ושממון יחרשו מזמות להרוס אל היסוד הזה, יען כי אין שלום בעצמיהם ולבם חלל בקרבם ונפשם יבשה, ומחלה נעברת, מחלת גו או מחלת רוח, כבתה בקרבם את זיקי תאות החיים ותַּחשך את כוכבי נשפם ותַּרגז את היסוד אשר עליו הם עומדים, המה אך המה יבקשו חשבנות רבים: יש אשר הגיונים ילכו בהלך נפש אל מטרה נשגבה ודברו נגידים

על אֵרות המות והשֵׁנה והחלום והתהלכו בגדולות ובנפלאות, יען כי נפש גדולה תלין בקרבם ורוחם רוח כביר, אך כאֵב גדול גם מגדל נפשם השיבם אחורנית ויחרב את מקדשם ויהולל את עצתם, ויש אשר יהגו שפלות ומעפר אמרתם תצפצף עם כל אוררי יום אשר גם בעוד שדי עמהם היה רוחם דל וכי יקרם עת ופגע תרפינה ידיהם ולבם ימס. אך כאלה גם אלה הם חולים אנושים; עלינו לנוד להם, לבקש בעדם רפאות תעלה, ולפעמים תצלח בידינו לחזק ולהחלים מוסדי גום ולרפא את עצביהם ההרוסים ואת עורקיהם אשר לא ישכבון, והיה אחרי שובם לאיתנם והתעוררה בהם תאות החיים בכל עוזה וחדלו לחזות תהפוכות, לקלל את יומם ולהתנקש בנפשם.

כמשפט האדם כן משפט הגוי כלו. גם לגוי כלו יש גו ונפש; גם הוא ירוקם ויולד, יגדל ויחונך, יגבר ויעש חיל, גם הוא יבקש לו מטרה וחתר אליה בכל מאמצי כחו, גם הוא ישנה את פניו והמיר את דרכי חייו ובקש לו את הטוב והמועיל וחגר עו לסקל את דרכו מכל אבני הנגף והתחתים, גם רוחו בקרבו ישחר לדעת איך לערוך את ענינו לטוב לו, וגם הוא לא יחקור מדוע הוא נולד ולמה הוא חי, כי גם בו חפץ החיים הוא נעלה מעל כל דמיון ושפק, מעל כל שאלה וחשבון. יהי הגוי ההוא משפחה גדולה מפוזרה ומפורדת בארצות או חברת בני עם, אם בנים נאמנים לו אז לא יעלה רעיון על לבם לחקור אם לא טוב ונכון להם כי יתהפכו לאחרים. הירקד השטן בין בני משפחה אשר בה רצוף אהבה ותום, וחבלו מזמות להתנכר איש אל אחיו עד כי ימאן ראובן לקרוא ליעקב אב וללאה אם והוריו גם הם יתכחשו לו ולא יאבה אח לדעת את אחיו ונתקו המוסרות ונמסו אסירי יחש וקשרי המולדת יקרעו? האב ישתוקק להרים את קרן בנו, והבן — למצוא חן בעיני האב; יש אשר יריבו האחים וצצו מדנים בבית ושבת שלום משפחה, אך רעיון זר ונבער לא יעלה על לבם לאמר: מדוע לא נהיה בני משפחה אחרת, למה אבי הוא אבי ובני בני, ואם לא טוב כי יהיה איש אחר לאבי? דמיונות התעתועים כאלה לא יוכלו לבלע ולהצמית את רגש המולדת אשר לא בדמיון חוֹלֵל ולא במזמות הוא תלוי אך נטוע הוא בקרב הלב עמוק עמוק. חקה היא בתורת נפש האדם, כי חקר תחקר אך את אשר בחרה היא ואת אשר תוכל להמיר בחפצה, ואולם אל הנעשה בלי רצונה לא תגע. על כן לא תמצאו בן משפחה כשרה ותמימה, אשר יעלה רעיון רוח על לבו לשאול מדוע אמנה במשפחה זאת ולא באחרת ולמה יזל הדם הזה בעורקי, וכן גם לא תמצאו בן עם אשר לבו יתע בשפק למה הוא בן העם הזה ומדוע עמו חי ולמה לו חיים ואם לא טוב ממנו המותה. אם צעיר עמו ודל או יבקשו בניו לגדלו ולהעשירו, אם זקן הוא — יבקשו לחדש כנשר נעוריו. הם לא ישוו כבוד על כל אשר לו, הם לא יכסו על פשעיו ולא יפרשו צעיף על מומיו, הוכח יוכיחוהו ועמל רב יעמלו לתקן המעות ונדיבות ייעצו לבחור לו דרכים חדשות, אך אל נפשו לא תגע ידם ובסבך חשבנות לא תאֲחז נפשם לחשב עם קונם הטוב עשה כי ברא את עמם ואם לא טוב להם להפוך את עורם ולשנות את טעמם ולשים קץ לחייהם בתור עם. הם לא יחקרו, יען כי בקרבם תקנן תאות חיי העם אשר חיה יחיה בכל חלק מחלקיו, בכל עצם מעצמיו, והחי לא ישחית את נפשו אך יגן עליה בכל עז לבל יבולע לה.

קראו נא לנו עם ישראל או כנסת ישראל, עדה או משפחה, האֶספו הגה כל בעלי השמות ויוצרי הכנוים, שימו ידכם על לבם והודו על אחת, כי יש בתבל אגודות אגודות גברלות אשה מאחותה בגזע מולדתן ובהברת פניהן, במדותיהן ובארחות חייהן, במקומות מושבותיהן ובשפתן, בתבונותיהן ובמדותיהן, ולאגודות האלה יפרדו בני האדם איש על מחנהו ואיש על דגלו, וכל אגודה גם אם נוסדה זה מאות בשנים או זה יובל שנים עם התחרה בבני האגודות האחרות בדרך ארץ ובעניני התבל — תצור כבבת עין

את עצם תמה ולא תאבה להכחד מתחת השמים, ולפי המשטר השורר בתבל תִּפְתַּח ותְבֻכַּר ההשכלה באגודות האל, שכל אחת מהנה מתפארת באחת המדות הנכונות והביאה תרומת מתנה זאת אל האוצר, ויתרונו בכל חוא, ובין האגודות האלה יש אגודה אחת המצוינת, הרשומה והנכרת והמסומנת בצלמה ודמותה יתר מכלן, אגודה עתיקה מכלן לימים, נבדלת מכלן יחד יתר מאשר הן נבדלות אשה מרעותה, יען כי בכולן התבוללו המזגים ודמים בדמים נגעו, והאגודה הזאת היתה מאז ומעולם נבדלת ונפרדת, היא היתה בודדת במועדיה גם בתור משפחה נפרדת גם בתור כנסיה נבדלת תכלית הבדל, והאותות המבדילים אותה לא רק תוי הפנים אך גם תוי הנפש, לא רק הצלם הנראה לעין אך גם צלם אלהים הוסיף עז מדור לדור, כי מלבד הִבָּדֵל האגודה הזאת בתורתה ובגזע משפחתה הבדל הבדילוה במשך שנות מאות ואלפים כל האגודות אשר מסביב, והנה היא עומדת עד היום בעינה, דשנה ורעננה, חזקה בנצחה ועוזה, בדאגותיה ויגונה נכרת ורמוזה באצבע מסוף העולם ועד סופו ומתחלת דברי ימי העולם ועד דור אחרון— הלא היא אגודת העברים, זרע אברהם ומשפחת ישראל מקדמי דורות ועד היום הזה! מה מנו יהלוך איכה תקראו לבני החבורה הזאת. הבגד לא ישנה את נושאו והשם את הענין אשר עליו הוא נקרא. יתרו נקרא בשבעה שמות ויתרו אחד היה. גם היהודים נקראו בשמות רבים מפי המחוקקים והנביאים אשר מעולם, קרוא קראו להם ממלכת כהנים וגוי קדוש, עדת ה', זרע אברהם, ישראל, יעקב, גוי אחד. כל שם מהשמות האלה רומז על אחת תכונות היהודים, אך כלם יחד רומזים על היהודים ולא על זולתם. בדו לכם שמות כהעולה על רוחכם, אך תנו תודה, כי היהודים הם בין משפחות בני האדם ואגודותיהם בתבל — משפחה ואגודה זקנה מכל, מצוינת ונבדלת מכל, בודדת במועדיה ונשמרת בטהרתה, אגודה הנותנת לעמים רבים בתבל ענין לענות בו בדור הזה ובכל הדורות.

אספו נא את כל הספרים והגליונות המלאים שיח ושיג סופרים על אדות הריב והשאלה אם לאום ישראל או חברת בני דת והעלו אותם על האח המבוערת, כי כלם מלאים משלי אפר והגיונות תהו, כלם החטיאו את המטרה ויסלפו משפט! שאלו לנתיבות עולם אם נשאלה שאלה כזאת מאז בדורות רב סעדיה גאון, רבי שלמה בן גבירול והרמב"ם. האם לא העמיקו אדירי הרוח ההם לחקור יתר ממנו? הם חקרו גם במופלא מהם ולא שמו גבול ומעצור לרוחם החופש כל חדרי התורה והחכמה, אבל נפשם היתה קשורה בנפש עמם, וגם ביגיעת רוחם לאחד ולהתאים את ההפכים היתה ראשית מטרתם להשכין את יפיפותו של יפת באהלי שם. הם לא רק הבינו אך גם חשו בעמק רגשי לבם כי ישראל הוא עם התורה, ותורת ישראל מכוננת ומעודדת את העם הזה ברוחו ובתבניתו, ויהיו מתבוננים אל יסודי התורה ואל עמודי האמונות והדעות, ולו עמד איש בדורות ההם וישאל את השאלה: מה משפט היהודים ותכונתם, ההם אך בני דת אחת או גם בני עם אחד, אזי חשבוהו למשוגע אשר לא יבין מה ישאל, כי מה מנו יהלוך אם כה או כה נכנה את היהודים. היהודים המה יהודים אחוזים וקשורים בחבלי תורתם ומולדתם. התורה אסרה להם להתערב בבני עמים אחרים וע"י האיסור הזה שמרה את טהרת מולדתם וגזעם, וטהרת מולדתם זאת נתנה להם עז לשמור את התורה בעצם תומה. התורה היתה להם תחת ארץ מולדת, בעדה נשאו ויסבלו צרות ופגעים לאין קץ, והפגעים האלה עוד הוסיפו אמץ לרוחם הכביר יען כי עוד הוסיפו לקרב את לבותיהם איש אל אחיו. הם היו נרדפים בגלל תורתם הנבדלת, וככל אשר הוסיפו מעניהם לדכאם ולהציק להם כן הוסיפו הם לאהוב ולכבד את התורה, וכהוסיפם לאהוב את התורה אהבו גם את חכמיהם ואת גדוליהם, וגם ההגיון בתורה הביא להם ענג רב ונחת רוח ויתן להם יד להאדיר את

כשרונם ולהשגיא את חריצות שכלם בעת אשר שערי החכמה היו נעולים לפניהם. הנה כן אל כל מקום אשר נשים עין לבקש את עקבות יסודי תקומת ישראל נמצא את פעולת התורה. היא היתה מגן להלאום, והלאום היה מגן לה, כי אמנם הוא נתן לה פנים כאלה וירחיבנה ויגדילנה למען תשמרהו ותשגבהו להחזיק מעמד. כל עוד היהודים שומרים את יסודי תורתם והוגים בה ואוהבים אותה ולכל בה חיי רוחם הם נבדלים ובודדים במועדיהם כמשפחה יחידה ונבדלה בתבל ולא יכחד עצמם ושמם לא יסוף ודגלם לא יפול מידם.

כן היה משפט כל האנשים והדורות אשר לא באו לשפוט את עמנו בטעם זר ולא בילדי נכרים השפיקו אך רוח ישראל היה סתרם ומשגבם וחבין עוזם, ואולם בדור הזה אחרת נהיתה. בוא באו אנשים מן החוץ ובפיהם שמות ומלים אשר שמעו בשער בת רבים, ועל פיהם חפצו לשפוט ולכנות את ישראל, ולכן הוציאו משפט מעוקל. הם קראו ושנו בספרי תולדות העמים וגם שמעו יום יום בשער, כי בשם לאום תכונה קבוצת אנשים אשר להם ארץ אחוזה אחת, מדינה וממלכה, גם שפה אחת ודברים אחדים, ובשם חברת דת תכונה קבוצת אנשים שונים למשפחותיהם ולממלכותיהם אשר דת אחת תחברם. הנה כן נקראים הצרפתים בשם לאום, יען כי להם ארץ אחת והיא צרפת, ממלכה אחת וגם שפה אחת, ולעמתם הקאתולים הם אך בני חברת דת, יען כי ישנם קאתולים צרפתים, איטאלקים וספרדים, ואך הדת היא הבריח התיכון המבריח אותם מן הקצה אל הקצה בעניני שמים. הנה כן באו האנשים וישאלו: מה משפט ישראל בעמים? הלאום ישראל או כנסת דת, האם נוכל לדמותו אל הלאומים כהצרפתים, האשכנזים ודומיהם, או אל הכנסיות כהקאתולים, הפרוטסטנטים ודומיהם? על שאלה כזאת לא יכול איש להשיב תשובה נכוחה יען כי השאלה היא נבערה, ועל כן היו הדברים יגעים והמשפטים מעוקלים ומסוכסכים. אלה מזה השיבו בלהבי אש: היהודים הם לאום שלם וגמור כהצרפתים וכהאיטאלקים, אך מה בצע בהרגש הנמרץ וברשפיו רשפי אש, אם האמת תתן עדיה כי אין להעמיד במערכה אחת את ישראל המפוזר והמפורד בין העמים ואת העם הצרפתי, למשל, אשר לו מדינה אחת וממשלה ומשפטים והוא שוקט על שמריו? ואלה מעבר השני השליכו קרחם כפתים כעין הקרח הנורא, וימהרו ויחלטו כי היהודים הם חברת בני דת כהקאתולים או כהפרוטסטנטים, אך הלא את דבריהם ישא רוח, כי אי זה הוא הדמיון בין בני אברהם יצחק ויעקב, בני משפחה אחת, בני עם עתיק, אל חברת הפרוטסטנטים הבלולה מעמים שונים ונבדלים במזגם ובתכונותיהם ובזכרונותיהם? הלא ברור הדבר כשמש כי אין לכנות את היהודים לא בשם זה ולא בשם זה, ולא נפלאת היא מדוע אין השמות האלה מתאימים עם תכונת היהודים. היהודים הם עם נבדל ושונה מכל עמי התבל, יש בו מתכונות לאום ויש בו מתכונות בעלי חברת דת, חָסר הוא כמה סגלות שמנו חכמים בעם ושלם בסגלות שמנו חכמים ברת, עני במקום זה ועשיר במקום אחר — סוף דבר התכונה הנבדלת הזאת, המזג הבלול הזה, הסגלה הנפלאה, חידת עולמים — הוא הוא חותמו, ואיך נתעו אנשים חכמים לשלול מישראל את הדרו זה ולבקש לו שם מן השמות אשר בארץ, והם לא אליו יכוננו!

התכונה הזאת היא שעמדה לעם העברים לעמוד ולהתעודד. עמים רבים נפלו וארצות היו לשמה ויקומו עמים אחרים תחתיהם ויבנו החרבות ויקראו אותם בשמותם עלי אדמות, אכן גם הם שבו לתהו והעמים אשר נאחזו בם נעקרו מן הארץ, גם הם וגם שפתם אבד זכרם, ואך העם לא־עם זה דור הולך ודור בא והוא לעולם עומד. עיניו רואות ימים יכושו ממקומם ונהר יחרב וייבש, איים חדשים יוצאים מלב הים ועליהם

יבנו ערים ומבצרים, והארץ תפתח את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר עליהם שאונם והמונם ועלז בם —, עיניו רואות עמים יאספו ועמים יולדו, ואין זכרון לראשונים שכבר היו וגם האחרונים ישכחו מלב, ואך הוא לבדו זכרו לא יפוף וילך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, וירעו וירעצו וילחצו אותם עמים רבים, ויעבידו אותם בפרך וכצאן לטבח הובלו, ובכל זאת לא יספו מהיות לעם ושמם נודע בארץ. גם צור יעתק ממקומו ואבנים שחקו מים, וישראל לא נשחק בין הרחיים ורכב אשר יסובב הזמן בלכתו. ההיתה זאת לו בגלל אשר היה עם ככל העמים? איה עמי כוש, פוט וכנען? איפה מצרים, צור וצידון, אשור ובבל? איה הם? איפה הורתם עם שפתם? ואיה איפו הם קריות מלכיהם ועריהם הבצורות? איה ספארטא? טראיא? איפה עם יון, עם חכם ונבון? הרומים עם גדול ונורא — אים? מדוע כלהם ספו תמו ולא כאלה חלק יעקב, כי הוא עודנו חי? החמר החזק אשר העמיד את האומה הזאת היא התורה התמימה, בה חקים ומשפטים ישרים, והעם השומר אותם יפרח כלבנון, בה מדות טובות מלאות חסד ורחמים, והעם אשר יאחז בהן יכון לעולם, כי איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק ולא יתנהו לנפול, בה מנהגים נכונים אשר יחזקו את קשר העם, ולא ינתקו מיתרי האגודה, בה מרפא לנפש ותרופה לגו, במאכל ובמשתה ובתענוגות בני האדם אשר אם ישמור העם אותם ועל פיהם יחיה לא ימות בנגעים רעים ולא ישחית נפשו בהגשימו את שכלו ואת רגשי לבו הטובים, בה גם מחוקי המדינה ודתיה, אשר אם ימלאם העם בשבתו בארצו לא יכניע אותם צר ואויב. התורה הזאת היא מקור מים חיים, והעם השותה ממימיו חזק יהיה כענק וחי חיי נצח. האם לא הצחוק הוא ריב הסופרים והחוקרים על תהו: אם כה או כה נקרא לישראל? קראו לו כטוב וכישר בעיניכם; השמות אשר תבדו מלבכם לא יעלו ולא יורידו, כי לא זה עתה נולד ישראל כי יִקָרא לו שם. השמות הקבועים לפי גדריהם החדשים לא יכילוהו יען כי לא למענו נבראו. שם מיוחד לו לבדו ואין לאחרים הלק אתו, שמו ישראל, זה שמו וזה זכרו לדור דורים, ולמה נבקש שמות חדשים?

לעתים לא רחוקות נראה כי ינצו אנשים יחד על אדות שני שמות. האחד יבחר בשם הראשון ובא רעהו וטפל עליו עון כי לשוא ישא את השם ההוא על שפתיו, והאיש או הדבר אשר אותו יקרא בשם לא כן יכונה אך לו שם אחר, והתחולל ריב עז בין שני בעלי השמות, ומן הריב תצא גם שנאה להפריד ביניהם והיו לצוררים איש לאחיו, ומדוע? יען כי לא באו עד תכלית השמות. לוּ חקרו היטב מה הוא הרעיון הצפון בשם הראשון ופשר השם השני מה הוא, אזי אולי תחת התקוטט השלימו איש עם אחיו. אם בין שני אנשים נראה ריב נטוי על תהו, אז אם רודפי שלום אנחנו חובתנו לבאר לבעלי הריב כי לשוא יריבו, ואם לא מתלמידיו של אהרן אנו נעזוב את בעלי הריב לנפשם וננוד להם. אך אם נראה חזון מוזר ומעציב כזה בעם אשר ממנו חצבנו ובו קשורה נפשנו, הן אז חלילה לנו לתת את המריבים להלחם איש באחיו ולהשחית דברים ולהוליד שנאה וכעש על לא דבר. האין זאת מריבה נבערה? נשים נא אל לב את השם הראשון. הבוחרים בשם לאום יודו, כי לא בכל דברים שוים היהודים ללאומים אחרים. הם יודו ולא יכחדו כי היהודים באשר הם שם אזרחים הנם מכבר או משתוקקים הם להיות אזרחים בארץ מולדתם, שומרים הם את חקיה ואת משפטיה, דורשים את טובה וגם מפלסים את דרכם בדברים רבים על פי דרכי יושבי הארץ, יען כי שבתם באחת הארצות בקרב אחד העמים במשך מאות בשנים התצול עליהם מרוח המקום, וגם המחויקים בדגל הלאום העברי לא ידרשו כי יעזבו היהודים את הדרכים האלה ונפרדו תכלית פרוד מהעם אשר בקרבו הם יושבים ונבדלו ממנו בהליכות האזרח, כי יודעים הם את אשר העת והמקום דורשים. גם לא יאמרו הבוחרים בשם לאום כי היהודים הם לאום בעל

מדינה, אך יאמרו כי המעוז ללאום העברי היא טהרת המולדת, ואם כן מה יצעקו בעלי הדעה האחרת ומדוע המה יראים כי הדעה הזאת תבאישנו בעיני העמים והשיבתנו לאחור ולא לפנים במעלות רוחנו? אם כה נאמר: חברים נאמנים נחפץ להיות ליושבי הארצות השונות בחובות המדינה ובכל עבודה ותושיה, ואולם התבולל בהם לא נחפץ לבל יכחד קימנו, כי לאום אנו בתור משפחה נבדלת בין משפחות האדם בארץ ובמעמדנו זה אנו חפצים להתעודד, הן לאום כזה נקי מכל סיגי מטרת מדינה, רעיון צח וטהור אשר אין לו גוף, הגיון נעלה ומטרה נשגבה, כשר וישר גם לרעת בעלי הלאום גם לרעת אנשי ריבם, ואיכה יהיה רעיון נכבד כזה למקור מרנים ומדוע יעוו את פניו והטילו בו קוצים, ולא יהיה לדגל כל העם כי אם כנס להתנוסס ביד מתי מעט?

הבה נהפוך את פנינו אל העבר השני. השם אשר בדו הנאורים החפשים מלבם: „אשכנזים בני דת משה" „צרפתים בני דת משה" יעורר חימה וקנאה במחנה מחזיקי דגל הלאום העברי. אמנם מלתנו אמורה למעלה כי באמת גם השם הזה לא לנו הוא, כי גם הוא לא יסמן את כל תכונותינו וגם הוא אך מבטא ריק וצלצל־שמע, אבל אם נשים לב לבחון את השם הזה עד תכליתו ולדון את בעליו לכף זכות אז יקהה גם הקוץ החד אשר בו. אם אנו אומרים ב נ י ד ת מ ש ה, הלא זאת אומרת כי האנשים הנקראים בשם זה הם שומרים את התורה ומחזיקים במעוזה, ואם הם שומרים את התורה אז הלא הם בני לאום עברי, כי לא נתנה התורה לבני תערובות כי אם לבני אברהם יצחק ויעקב. אם הם בני דת משה, אז הלא יש להם זכרון לראשונים ותקוה אל העתיד, יש להם אבות ונביאים וחכמים, כי מה היא דת משה? דת משה היא חומת משגב ללאום העברי, החגים והמועדות ודברי הצומות נוספים על זכרונות לאום, גם מתן התורה וכל המקרים הנכבדים ההם הנם קורות ישראל. משה הוציא את ישראל ממצרים, משה היה ראש הנביאים ודת משה היא דגל הלאום. התוכל דת משה להתפרק ולהתפשט את כל בגדי לאומה, להעקר מעל אדמת ישראל, מעל יסוד קורות עמנו ולהשתל על אדמה אחרת כזמורת זר? התוכל דת משה לעמוד ולהתעודד בלי משה, בלי יציאת מצרים, בלי סיני וציון, בלי חוזים ונביאים, בלי שפת קדש ותקות הגאולה? היוכל להקרא בשם בן דת משה איש אשר יחפץ לבזות את הקדשים ולחלל את המועדות, למחות את זכר ישראל ולהבליעו בין האומות? אם ישנם רבים כאלה הקוראים לנפשם את השם הזה הלא ישימו כזב מחסיהם ויגנבו את דעת הבריות, ואנו לא נדון באדם כי אם בשם, ועל השם רבו המדנים, על כן אנו אומרים כי גם המדנים האלה הבל ורעות רוח, יען כי גם השם הזה אם נבארהו דבר דבור על אפניו אז ישא בר בבר עם השם לאום, כי דת משה היא התורה, והמחזיק בתורה לא יוכל להתבולל ועליו לחיות בקרב עמו ולדרוש את טובו ולשמור את סגולותיו ולשאת נפשו אל עתידותיו, כי זה משה האיש אשר בשמו ידגול הלא הוציא את ישראל ממצרים ויעשהו לעם, ויחנך את העם אשר הוציא לדרור על פי התורה והחקים והמשפטים אשר נתן ה' בקרבו, כי ידע אשר אך על ידם יצלח העם ויכון בצדק, ומי הוא בן דת משה אשר יפיר ברית לאום? הלא אז אך לשוא יתמוך את יתדותיו ב„דת משה"!

אבק רב הטילו בעלי הריב בעיני העם אך בגלל אשר סתמו את דבריהם וישתעו בשמות. בן־מנחם קרא לעמנו באחד מספריו כנסיה, והנה שאון ורעש, הנה עלילות ואשמות כי רצה בן מנחם להכחידנו מגוי. לא דובים ולא יער! אם קראו לנו חכמינו „כנסת ישראל" ההיתה מחשבת פגול בלבם לשלול מאתנו תכונות הלאום? אם רצה בן מנחם להעמידנו על התורה והמצוות, על דברי הנביאים והחכמים, אם לא עקר מן

התורה אף זאת אחת ואת דברי הנביאים נשא על שפתיו וישימם לנו לנס, הלא אז הרימנו גם בתור עם, ומה אפוא הזעקה? לא נחדש בזה ריבות נושנים, אך על דבר אחד נעיר את אזן קוראינו. על החכם המנוח פיליפזאהן חרצו כל מחזיקי דגל הלאום משפט מחלט כי הוא היה ראש המתבוללים, וכבר היה המשפט הזה למלה גם בפי צעירי הסופרים, והנה זה ראש המתבוללים כותב באחד ממאמריו כי היהודים הם לאום יען כי מצור אחד חצבו אף כי אינם עם כאחד עמי הארצות והמדינות*), ואם כן אין רוח בין הדבקים והברית לא הופרה והמריבה היתה ברויה מלב יען כי לא שמע איש את שפת רעהו. כמשפט הנאשמים על לא דבר מהמחנה הזה כן גם משפט הנאשמים על חנם מהמחנה האחר. גם בעלי הדת השלימה המחזיקים בדגל הלאום אינם חושבים לצקת על ישראל רוח זר, גם הם יודעים כי רוח הלאום היא בתורה, בשפה, בזכרונות מימים עברו ובתקוה אל העתיד (וכל אלה הלא נוסדו בתורה), גם הם מודים כי תכונת הגזע והמולדת אשר לנו לא תפריענו מהיות אזרחים נאמנים בארצות מושבותינו, ועל כן לשוא יאשימום בעלי הדעה האחרת כי הם בוראים חדשה בארץ. עלינו להתם את הריב הזה יען כי הוא יפריד בינינו, הוא ישים בנו אגודות אגודות בעת אשר עלינו להעשות אגודה אחת, הוא יסיתנו להתקוטט בעת אשר עלינו להבין איש את שפת רעהו, הוא יפרוץ גדרנו בעת אשר עלינו לגדור פרצותינו. עזבו את השמות ואת המריבות על אדותיהם! קראו לנו בני לאום ישראל או בני דת משה — אחת היא. כל האנשים החפצים בתקומת אומתם ובתחיתה אחים המה, ואף איש מהם לא נוציא אל מחוץ למחנה, כי מתי מעט אנחנו ואם עוד נוסיף לעשות בקרבנו פרצים אנה אנחנו באים!

ב.

מה הוא רוח עמנו ומה הן הדעות אשר ישים כחותם על לבו? על מה הוא עמל ומה מטרתו בתבל? גם על השאלות האלה יבקשו מרבי חקר תשובות מרחוק בעת אשר הפתרון קרוב הוא אלינו מאד, הלא הוא כתוב בספר התורה, ואם נפתחהו נראה אור. נותן התורה הורה אותנו לדעת בראשית כל מי ברא את התבל כלה, מי חג שמים וימתחם כאהל לשבת, מי פרש עליהם אורו ויתן את המאורות ברקיע השמים, מי ברא כל שרץ אשר ישרוץ במים, מי הוציא דשא, הצמיח חציר לבהמה ולחם לבב אנוש יסעד, מי נטע עץ כל פרי ועץ כל יער ומי ברא את האדם מבחר הבריאה. בספור כי ברא ה' את חוה מצלע האדם ויתנה לו לאשה ולעזר, ובמקרא: על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו, הורה לכבד את האשה אשר יבוא האדם עמה בברית להיותם כאיש אחד במחשבתם ובמעשיהם וכל ריב וקנאה לא יפרידו ביניהם, ולא יתהלכו עם נשותיהם כיתר בני קדם אשר הנשים בבתי בעליהן היו אך שפחות, רקחות, אופות, חוטבות עצים ושואבות מים. מהספור מגן העדן ועץ הדעת אנו למדים דברי חפץ ומוסר רב. באמרו: ויניחהו ה' בגן עדן לעבדה ולשמרה הורה כי אדם לעמל יולד לעבוד את האדמה ולשמרה ולא לשבת עצל בבית. באמרו „ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" לְמֵד כי נתן ה' ביד האדם את הבחירה החפשית, ובידו לשמוע פקודת מי שגדול ממנו או לאטום אזנו, וגם בידו הכח לכבוש את יצרו ותאות נפשו ומאושר יהיה אם לא ישא מרום עיניו לבקש גדולות ונשגבות, ואם לא יעצור כח להתגבר על תאות יצרו, אז

*) Wir unterscheiden Nation von Volk, da der Begriff von Nation in der Abstammung liegt (nasci, natio) welche wir Juden noch heute bewahren (Zeit. d. Jud. 1855 S. 16)

תפריע הדאגה את הצלחתו וגרשתהו מגן עדנו. מהספור הנכבד הזה ילמוד האדם להתאזר עז וחיל להרגיז את יצרו הרע. מהספור ע"ד קין והבל אנו למדים מה רעה מדת הקנאה בלב גבר, כי היא בין אחים תפריד עד כי גם אח עקוב יעקב וירצח נפש אחיהו בגלל ריב דת (ואת היתה מלחמת הדת הראשונה!). מהספור ע"ד אברהם ושלשת האנשים וכן ע"ד לוט אשר אליו באו המלאכים ההם אנו למדים המדה הטובה להכנים אורחים ולהעניקם ולהגן בעדם אחרי אשר באו בצל קורתנו, והמדה הזאת היא ראש פנה ליסוד חברת בני האדם בשבתם יחד במדינה. מתפלת אברהם לפני ה' בעד אנשי סדום ועמורה אנו למדים לאהוב כל אדם אף אם לא בן בריתנו הוא ולבקש טובתו אם הוא צדיק או רשע, כי אנשי סדום לא ידעו את אלהי אברהם ויהיו רעים וחטאים ובכל זאת התפלל אברהם בעדם. בכל ס' בראשית הורה משה את בני ישראל כי האל האחד ברא את התבל כלה ואת האדם אבי כל העמים לפלגותיהם למשפחותיהם יצר בצלמו, מדבר וחושב בשכלו וימשילהו על כל הנבראים וכל שת תחת רגליו. גם הודיע להם את סדר הדורות למען ידעו את שרשם וגזעם.

דעות רמות ונעלות רצופות וצפונות הן גם בהחוקים והמשפטים. השבת אשר צוה משה לבני ישראל לשמרו לדורותם הוא תקון כביר אשר אין כמהו בכל תקוני חברת בני האדם, זכרון ואות כי ששת ימים עשה ה' את השמים והארץ וינח ביום השביעי על כן קדשו גם בעד בני האדם לשבות בו ולטהר את מחשבותיהם מחפצי תבל ולחשב עם קונם על כל מעשיהם בששת ימי המעשה, וגם זכרון ואות כי הוציאם ממצרים מעבדות לחרות, לכן צוה לנוח בו לבלתי עשות כל מלאכה המה ועבדיהם וגם אם לא מבני ישראל המה, גם בהמתם שורם וחמורם, כי חסה התורה גם עליהם, ובזה הורה מדה טובה ויקרה לבלי ישכח איש בעת אשרו ועשרו את ימי עניו ומרודו ולבל יתגאה, ואז יחום על דל וחמל על אֻמלל ומדוכא. השבת היא מתנה טובה לבני ישראל, ואין איש האוהב טעם שבתו ומועדו כהאיש הישראלי, בו גם הרש ישכח רישו וישמח ויגיל במתת גורלו, וכל דאגה לא תפיר מנוחתו, ישפוך לבו בתפלה הלל וזמרה כמעט מהערב ועד הערב, יאכל לחם משנה גם בשר ודגים אשר יחסרו לו בששת הימים וינוח מעבודתו וההענג על רוב שלום בסוד משפחתו ואוהביו, לא יבוא בית היין ואת הזונות לא יפרד לחול במחולות ולא יאבד את כל אשר אסף בשכרו בעבודתו אשר עבד כל השבוע. עינינו הרואות כי עוד היום ייגעו המחוקקים וחכמי המדינות העומדים בפרץ ללמד את עמי הארץ לנוח ביום שבתם במנוחה שלימה, וכרופאי הגו גם רופאי הנפש יחליטו פה אחד כי המנוחה הזאת נחוצה היא למעמד העם ולחיי החברה, ועוד לא מצאו אזן ליסד את השבת על מכוניו. אל כל אשר נפן בספר התורה נראה את הדעות הישראליות לבושות במעטה מצוות וחקים ישרים. מהמצוה „כי תקנה עבד עברי וגו'" למדו העברים הקדמונים כי הם עם חפשי ואיש מהם לא ימכר לצמיתות כהכושים. בהמצוה הזאת מפעם בכל עז הרוח החפשי אשר בקרב התורה באסרה את מסחר העבדים וגם קנין הגוף, אך לא אסרה לקנות עבדים מעמים אחרים יען כי המה שללו אנשים עברים וימכרום לעבדים, ובכל זאת פקדה לבלתי העבידם עבודת פרך ולבלתי הכות אותם. התורה כפלה את דבריה לאהוב את הגר, היתום והאלמנה ולתמכם ואף אם לא מבני ישראל הם ולכן נתן יהושע חלק ונחלה בארץ לכל איש אשר שמר אך את שבע מצוות בני נח. בעיני משה זר היה משפט קשר האדונים ולכן צוה לא תסגיר עבד אל אדוניו. לא ישרה בעיניו לתת ביד הכהנים את משרת המדינה ומשפטיה ויבחר שופטים ושוטרים מקרב העם, ולא כאשר היה החק במצרים, כי מפלגת הכהנים היתה הראשונה וגם המלך נכנע תחתיה, ויהי להם חלק בארץ ואף בשנות הרעב לא נלקחה מהם אדמתם

וידם בכל משלה (כן היה עוד בארצות רבות). לעמת זה צוה משה כי לא יקחו הכהנים חלק ונחלה בארץ ואך מהתרומה והמעשרות יחיו נפשם ועבודת הקדש תהיה עבודתם ובדברי המדינה בל יתערבו.

איה מספר לחקי התורה שהם יסודי חברת האדם ופנות המדות והמעשים הישרים? „לא תלך רכיל" „לפני עור לא תתן מכשול" „לא יהיה לך איפה ואיפה" „לא תונו איש את אחיו" „לא תטה משפט" „לא תקח שחד" ובאלה. למען טעת בלב הישראלי את מדת הרחמים צותה התורה לחמול גם על הבהמה ותאמר: „לא תחרוש בשור וחמור יחדו" (יש עוד טעם שני לזה כנודע), „לא תחסום שור בדישו" „ובחת ואכלת", ולא להכות את הבהמה באגרוף או בברזל כרוצה אך לשחטה במאכלת חדה, ואמרה תורה: „שלח תשלח את האם וגו'" „אותו ואת בנו אל תשחטו ביום אחד" ובאלה. תורת אלהים קדמה לחכמת הטבע, ואת אשר עתידים החוקרים למצוא בדרשותיהם גלתה מכבר, ותדע כי הדם לא טוב לאדם לאכלו, כי מלא הוא יצירים קטנים משחיתים, גם מגשם הוא את המחשבה ומאטים את הלב, כי ממנו יזונו כל חושי הגוף והנפש, ולכן אסרה לאכול את הדם וגם כל בשר עוף וחיה אשר אינם בני תרבות ונחשבים אל הדורסים והטורפים האוכל מבשרם ודמם רגשות לבו משתנים, ובאמת הננו רואים את היהודי כי דמו לא ירתח בקרבו מהרה להכות את רעהו וחמתו לא תבער בקרבו חיש קל. התורה ראתה כי הצלחת האדם ושלותו אך בעבדו את האדמה וברעותו את צאנו ובקרו, אז לא ידע מחסור ולא יירא עוני, מפרי אדמתו ישבע לחם ומגז כבשיו יתחמם, לא כן המסחר, הוא מרים אף משפיל, פעם יעשיר ופעם יורש האוחז בו, לכן עמלה התורה לנטוע בלב העם את האהבה אל אדמתם ואל צאנם ובקרם, ותמצא גם דרך למנעם מהמסחר. כן גם בדבר הליכות המדינה ידע נותן התורה כי האיש אשר כל עשרו אדמתו הוא ילחם בכל כחו באויבו כי יבוא לרשת את ארצו, ובזה יתחזק קשר האגודה כי יהיה כל העם כאיש אחד חברים, והתאספו לעמוד לקראת אויב ולא יכנעו תחת יד זרים, לא כן המסחר, כי בנפול האויב על הארץ יקח הסוחר את תרמילו וכנעתו ורכושו ונמלט והציל את הונו, ובזה תתרפה האגודה ונתק קשר החברה, והיה כי יבוא צר ואויב, יברח זה הנה וזה ימלט הנה, והאויב ילבש עז וגרשם מן הארץ ולכד את המדינה! על כן יסד נותן התורה את היובל אשר בו יושב השדה והנחלה להאיש אשר מכרם, והארץ לא תמכר לצמיתות, וכל איש אשר לו חלק ונחלה וידע כי אף אם מטה ידו ומכר את שדהו אז כבוא היובל אליו ישוב, יאהב את אדמתו ולא ימשוך את ידיו ממנה מלעבדה ולשמרה ולא יתן את שדהו לאחרים למען יעלו בו קוצים וחרולים. ומי האיש אשר קרא פרק בהלכות כלכלת המדינה ושמע את ריב המפלגות ושאון הסכסוכים ע"ד הרכוש והעבודה ומחלקת בעל הבית והפועל מאז ועד היום ולא ישתומם בראותו מה רמז דרכי התורה ומה נפלא הפתרון אשר נתנה היא זה אלפי שנים להשאלה הזאת! לא זה המקום להאריך דברים, כי אך ראשי פרקים נשים לפני המשכיל המתבונן בדבר הדעות הישראליות, וכל דברינו הם מקראות קצרים שגופי תורה תלוים בהם.

נותן התורה עזב ביד העם את המנהג להקריב קרבנות (וכבר נודעו דברי חכמינו ודרשתם על ולא יזבחו לשעירים), וגם על ידי הקרבנות נתן בלב העם אהבה אל אדמתם ובקרם, כי הוא צוה להם לבלתי הקריב לאלילים אך לה' לבדו, והקריבו ממבחר הצאן והבקר וממבחר סלתם שמנם ויינם, ויצו עליהם לעלות שלש פעמים בשנה אל המקום אשר יבחר ה' ולא יראה פניו ריקם, ואמר כי ירחק הדרך יכול העולה אל המקום למכור ולצור הכסף בידו ולקנות קרבנותיו במקום אשר יעלה שמה, לכן כל איש אשר היה לו כרם או שדה, ואשר צאן ובקר לו, התאמץ להיטיב את אדמתו להוציא ממנה פרי טוב ולגדל

את בקרו וצאנו למען יהיו בריאים ותמימים ועלו קרבנותיהם לרצון ולמען יוכל למכרם בכסף מלא לאשר צרר הכסף בידו, וקרוב לשער כי בשלש הרגלים היה במקום ההוא אשר בחר ה' לשכן שמו שם מסחר גדול בפרי העץ, בצאן ובבקר, ובאמרו והניף אותם תנופה לפני הכהן הרהיב בלבם תשוקה להתאמץ להביא מן המובחר כמו שיתאמצו כעת בעלי השדות והצאן בשערי תלפיות בקריות המלך להביא מפרי אדמתם וצאנם ובקרם אשר גדלו להתפארת, כי המלך בכבודו יבוא לראות את פרי עבודת עמו, ולמען הכביד עליהם את עול המסחר גדר בעדם באמרו „לאחיך לא תשיך", בידעו כי המסחר לא יוכל לעמוד בלי משאת בסף איש מרעהו למסחרו, ואשר לו הכסף לא יתננו לאיש לסחור בו חנם ולא ישתכר מאומה, ובאסרו לקחת נשך מנע לבל ישה איש לרעהו כסף למסחרו ולא יפוץ המסחר בעם, ובאשר כי העברים לא אחזו במסחר וגם לא פעלו הרבה במלאכה ויהיו קונים רבים מצרכיהם מיד עושי מלאכה בארצות אחרות אשר הביאו את כנעתם לארץ העברים למכרה, ואם לסוחר מארץ נכריה יקרה כי כסף דרוש לו, ואין משא ומתן, הלא יחדל מבוא אל הארץ, לכן ביחם אל הבאים מארצות אחרות הותר לתת נשך.— ראה ראה איש האלהים בחכמתו את מעשה מצרים ויבן כי רעה הם עושים בהפרדם למפלגות. הכהנים נחשבו לאצילי העם, אחריהם אנשי החיל וגם המלך בתוכם, אזרחי העיר נחשבו אחריהם, אחריהם עובדי האדמה ואחרונים במעלה הרועים, והבדלנה הכתות אשה מאת רעותה לפי מדרגתן, עד כי כת הרועים נחשבה לכת שפלה במעלות סלם הכבוד ויחשבום כבהמה, ולא התחתנו הכתות כי אם במשפחתן אשר היו מכתה אחת, וכל שאר בשר הקרוב יותר, בו בחרו להתחתן בו ויקחו להם את בתם, את אחיותיהם ואחות אבותם להם לאשה, לבל יתערב דם הכתה הגבוהה בדם הכתה השפלה, ויחלק העם ותפרוץ הקנאה והמשטמה, ותטמא הארץ מתערובות העריות וישחת צלם האלהים על פני האדם, וירהבו הכהנים באנשי המלחמה, ואנשי החיל התגאו על האזרחים, וישנאו וישטמו אנשי הכת האחת את אנשי הכת השניה ותגבר העריצות והאצילות, האכזריות והשפלות, לכן פרץ משה את גדרי הכתות וגם אסר את העריות למען יתחתן העם כלו איש באחיו ויקחו להם נשים מכל אשר יבחרו ובאו גם בני אלהים אל בנות האדם והתערבו והיו לעם אחד שוים במדרגת הכבוד ולא תשתרר ביניהם כת אצילים, ובזה אמץ את קשר העם.

כהדעות הרצופות בספורי התורה ובחקיה כן גם יקרות ונשגבות הדעות הצפונות בתולדות המחוקק. בלעדי המעלות הנשגבות בחכמה ודעת אשר חנן ה' אותו שתל בקרב לבו גם את מדת הענוה. הוא לא חפץ בגדולות ולא התנשא על אחיו ולא הנחיל לזרעו אחריו את המשרה ויאצל מרוחו על יהושע משרתו יען כי אותו מצא נאמן לפניו. הוא באהבתו את עמו יתר מבניו, וירא את כשרון בניו ואת כשרון יהושע, ויבן כי אך ביד יהושע יהיה הכח לנהל את העם בדרך אשר בחר ולהביאו אל המטרה אשר חפץ בה, ויבחר בו ולא דאג לכבוד בניו. הענו הזה לא חפץ כי יקדשהו העם אחרי מותו וכבר את מקום קבורתו, לכן הסתיר מהם את המקום אשר יקבר שם, ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה. כגדל ענותו כן גם גדלה מדת שלטונו בכח לב כביר בכל עת אשר היה הדבר נחוץ לצרך השעה. עלינו לשים על לב כי הוא נתן דת חדשה לעברים, אנשים פראים, עם קשי ערף אשר לא יבין שמועה, ולולא היה עונש את העובר על אחת ממצותיו בראשית תתו לעמו חקים ומשפטים כי אז סר כל העם מאחרי תורתו וימרוד בו, כי הלא כבר קראו: נתנה ראש ונשובה מצרימה, וגם עשו להם עגל מסכה, לכן נחוץ היה לענוש את האחד למען ישמעו וייראו. כן יעשה גם הרופא החכם בנתחו ובהכריתו אבר אחד למען הציל את כל הגוף לבל יפשה בו הנגע. דין

וצדקה, משפט ורחמים נפגשו יחד גם בתורה גם בקורות חיי המחוקק, וגם זה הוא קו אור מהמאור שבתורה.

הנה כן הושם רוח ישראל בתורת משה, וגם מן הוא והלאה נגנז אור הלאום בתוך הקורות ובחביון דברי הימים. אחרי מות משה עבד ה' וגם יהושע משרתו קמו השופטים לשפוט את העם, אבל הם לא יכלו לעצור בעם למען ישמרו את התורה, יען כבר נחלקה הארץ לשבטים ויהיו מפוזרים בארץ אשר נחלו דיהם מלאות עבודה לבנות ולנטוע לעבוד את האדמה ולשמרה מהאויבים אשר לחצו אותם מסביב, ולא יכלו השופטים להורותם את התורה, ואך זאת היתה כל עבודתם להחזיק את האגודה יחד בכחה, והיה כי פרץ אויב בארץ והתאספו כפעם בפעם השבטים אשר גרו מסביב כאיש אחד וילחמו באויביהם ויגרשום. ואולם באחרית ימי השופטים קם שמואל הרואה וילמד את העם תורה ומוסר ויקם בתי למוד לבני נביאים ולעת זקנתו משח למלך על ישראל את שאול מקטני שבטי ישראל וממשפחה הצעירה מכל משפחות שבט בנימין, ואח"כ משח את בן ישי העלם הצעיר מכל אחיו, לבל יתנאה המלך בשבתו לכסאו, וידע כי הרימו ה' ומאחר עלות הביאהו למלוך. בימיו היתה התורה והגדולה במקום אחד, ואין בכל קורות ימי קדם כמל גבור משורר ונביא כמלך ישראל זה אשר גבר על אויביו וינצחם וישר שירי תודה והלל לה'. מאז והלאה שלח ה' בישראל אנשי רוח נביאי עליון להגיד לבית יהודה חטאתו ולבני ישראל פשעם, המה הטיפו להעם מוכר מליצתם, הם הריחום ביראת ה', ויגלו לעין את השקר בכי כהני הבעל והאלילים, וימנעו רבים מהעם מלכת אחרי ההבל, גחלים בערו משפתם מוסר ותוכחה על אנשי חמסים אשר מאזני מרמה בידם ולעשוק אהבו ועל דל ויתום לא יחוסו, וכרביבים הרעיפו הבטחות ונחמות להולכים בדרך ה' רודפי צדק ועושי חסד, ואם רבים מבני ישראל הקשו ערפם ודברי הנביאים נפלו כעל צור חלמיש, אבל בעת בוא צר ואויב לא חלק לבם איש מאחיהו ויתאספו כלם למלחמה על האויב, וזרע המוסר אשר זרעו הנביאים וטל היעודים אשר הרעיפו עשו שרש, הרוו את הארץ והולידה והצמיחה באחרית הימים ותעש תבואה אשר ממנה יאכלו בני ישראל ובני כל העמים מאז ועד סוף הדורות. „אין עם אשר היו לו נביאים —יאמר החכם רינאן— ואין עם אשר נביאיו היו למורי כל עמי תבל. אור יקרות כזה נראה אך בין היהודים. הנביאים התנשאו באברת הגיונם לגבה אשר עדיו לא התרומם רוח כל חכם וחוקר; מארץ מולדתם יצאו למרחב יה, מבטי עיניהם שוטטו עד אפסי ארץ. הם אך הם חנכו את בני האדם וילמדום מוסר השכל, הם אך הם נטעו בתוכנו חיי עולם, ועוד גם עתה את מימיהם אנו שותים ודבריהם הם לנו לעינים".

דבש וחלב תחת לשון החכם הזה ורבים כמהו בדברם על הנביאים, אך לא כן ידברו בחרצם משפט כי רגש הטוב והחסד, הרחמים ונדיבות הלב עלה עד גרם המעלות אך בתקופה הזאת. גם בתורה יפעם הרגש הזה בכל עז, ואולם הוא לבדו לא נתן לקנה המדה, כי עליו נלוה גם רגש הדין והמשפט, ושתי המדות האלה מפעמות חליפות בכל קורות ישראל, ואם בתקופה הזאת הגבר המדה האחת והיה בתקופה אחרת תעלה השניה, למען אשר במאזנים תשאינה יחד. זה הוא גם משפט תקופת הנביאים ותקופת חכמי התלמוד, או בהתלמוד: ההלכה והאגדה. באחרית ימי הבית השני בעוד ישראל על אדמתו שלח ה' ממרום רוח בלב חכמי המשנה ויקומו ויכתבו את ההלכות והדינים והמשפטים אשר בתורה, על פי הקבלה אשר קבלו מאבותיהם, ואחרי אשר נפוצו בני ישראל בארצות שונות וילכו בגולה מעם לעם ומארץ לארץ, התאספו רבים מחכמי ישראל, כלם אנשי שם אשר יראת ה' נגעה בלבם, וירביצו תורה ברבים ויושיבו ישיבות בארץ ישראל ובבבל ויחקרו על פי המדות אשר התורה נדרשת בהן את דברי התנ"ך

ויפלפלו בדברי חכמי המשנה אשר כתבו בקוצר נמרץ, ויחליטו הלכה לפי רוב הדעות ויכתבון בספר התלמוד, ועוד הגדילו לעשות בראותם כי מעת הוסר התמיד והמצוות אשר נהגו בארץ פסקו והעבותות נתקו, כי המצוות ההן אשר חברו יחד את עם בני ישראל עתה חדלו, ורבים אמרו לתקותם נואש בגלות המר ולא בטחו עוד בהיעודים אשר יעדו להם הנביאים וכמעט נשכחו מלבם, ויבינו כי נחוץ לעשות עבותות לקשור את האגודה, ויעשו גדרים לתורה ויוסיפו סיגים ויתקנו תקנות לפי צרך העת, כמלומדי מלחמה אשר יבנו דיק וישפכו סוללה ויכרו תעלה סביב מבצרים כי יבוא אויב לצור על המבצר, ולמען חזק את הנואשים עוררו בטחונם ע"י דרשות ואגדות מלאות מוסר ויאמצו את אמונתם ויכתבו הכל בספר ויעשו חזוק לדבריהם כשל תורה. עבודתם הרבה הזאת ארכה מאות בשנים, ויצא התלמוד הזה אשר לפנינו היום, ויתאספו כמעט כל היהודים תחת דגל התלמוד ויאשרוהו ויקימוהו, והתלמוד הלך הלוך וגדול בין היהודים בכל ארצות מושבותיהם. אמנם גדולים היו מעשי התלמוד, ואשר לא עלתה ביד הנביאים עלתה ביד חכמי התלמוד אשר אצל ה' מרוחו עליהם. עתה אין פסל ואין תמונה ביהודה, לא יובחו לשדים ולא יקטירו לאלילים, אך כלם בלב תמים יעבדו את האל האחד בורא שמים וארץ, ומכל מעשיהם לא טובים אשר עשו בשבתם על אדמתם לא נשאר זכר. עתה ירדוף ישראל חסד וצדקה, יבן בתי מקלט לעניים ובתי מרפא לחולים, יחיש עזר לכל נענה ונדכא.

מי עשה את כל החיל הזה? חכמי התלמוד לא נתצו את המזבחות בכלי מפץ, אך בערו אותם מן הארץ ברוח שכלם. בראותם כי העם פרוע הוא וכפרא ישאף רוח, הבינו כי נחוץ הוא לשים רסן חזק בפיו לכלוא את הרוח ולשים עול על צואריו, וישימו רסן בשפתיו ויעשו לו גדרים וסייגים לבל ימה מדרך המלך ושמר המסלה אשר הורו לו. הם החמירו והם הקילו בענינים רבים לפי צרך הזמן והכל עשו בחכמתם הגדולה ואחרי בקרם והבינם כי נחוץ הוא. המה אמרו אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, ומזה אנו למדים כי המטרה היקרה מכל אשר אליה כוננו את מבטם היה מעמד הצבור או תקומת האומה. הם ראו כי סדרי החיים משתנים ועבודת האדמה לא תוכל להיות עוד מקור אחד ואין זולתו לחיי העם, ויתקנו תקנות גם לטובת המסחר וייסדו את תקנת הפרוזבול. יקרים מאד דברי פלפולם העמוק, יקרים דברי מוסרם ומשליהם אין על עפר משלם, יקרים דברי אגדותיהם אשר בהם תפוחי זהב המוסר ודרך ארץ טמונים במשביות כסף. האגדה היא צחה ומלאה חן ועדן, והיא נתנה בלב היהודי את הרך והנעם, ויותר שהחזיק התלמוד את האומה בהקיפו אותה חומת חקים וגדרים השומרים אותה מסביב לבל תוכל יד עת ופגע להרסה, נתן כח ומזון גם לרוח ישראל ולכשרונו לחקור וללמוד, לדרוש ולדריוש, להעמיק דעת ולהעלות אבר, ויהי התלמוד לישראל תורה וחק, מרע ושעשועים, חמודות היה להם ותנחומים, ענג ונחת. מה היתה אחרית היהודים הנרדפים והנענים בשבתם כאשמנים במתים בחדריהם הצרים במבאות האפלות וסביבם נשערה מאד, רחוקים משאון תבל ומבתי מדרש החכמה ואוצרות הספרים, אשר שמה לא נתנום לגשת, כי צא טמא קראו להם, מה היתה אחרית רוחם וכשרונם, לולא הקים להם ה' גואל לרוחם, הלא הוא התלמוד אשר בו שמו מעיניהם והוא נתן להם ענין לענות בו להשגיא כשרון ודעת ולהגות דעים, להתעלם בחזון ומליצה, משל וחידה אשר באגדה ובדרשות, ולקנות מזמות ולחדד את השכל בהלכה. התלמוד יצר את עם הספר, עם אשר כל בניו אוהבים ללמוד ומבינים לקרוא ומבקרים ודורשים לדעת כל דבר לאמתו ולאשורו עד תכלית. התלמוד היה סם חיים לא רק להאומה הישראלית בתור שומרת קדומים ונוצרת עדותיה וזכרונותיה, תקיה

ומשפטיה, אך גם בתור אומה אשר מתקופה לתקופה קרנים מידה לה להאיר על שדה החכמה והמדעים. התלמוד הוא ספר אוצר ההשכלה העברית מזמן כולל מאות בשנים, ובהשכלה ההיא אנו מוצאים לא רק דת וחקר אלוה, לא רק אמונה ומוסר ומדות טובות, אך גם את כל ענפי המדעים ואת כל מיני המשלים והחזיונות והדמיונות והשיחות והמליצות אשר יוכל רוח האדם לברוא. התלמוד היה לגוף עמנו כלַח מדשן עצם והוא שמרהו לבל ייבש ולבל יתהפך לאבן בעשותו כמצות אנשים מלומדה את אשר צוותו מחוקקיו לעשות. התלמוד הרים על נס את הלמוד ואת החקירה. הוא יציר רוח עמנו הכביר אשר לא יכול להכלא במצר, וכעוף המכה בכנפיו על קירות כלובו התדפק גם הוא לצאת החוצה, ומבלתי יכלת לעזוב את הכלוב הרבה לנוע בו הנה והנה ולעשות תנועות מתנועות שונות למען מלא בשנויי התנועות את חסרון הרוח. התלמוד הרבה סייגים, אך הוא לא מסרם אל העם מגבוה לאמר חקה חקקתי גזרה גזרתי ואין לכם הרשות להרהר אחריה, אבל הוא לא רק נתן רשות כי גם צוה לכל איש לתור ולחפש, לחקור ולדרוש את מוצא הסייגים ואת מקורם, ולכן נשארו הסיגים סיגים, והעקר לא נשכח מפני הטפל. עם כביר ואדיר ברוחו כעם היהודים אשר לכל הלך רוחו נתנו לו ביד הזמן אך ארבע אמות של הלכה להוציא בהם את כל כשרונו ברא את המפעל הזה אשר בו נראה מה יעשה רוח כביר בהכלאו במעון צר. עם אחר במצב כזה שהיו היהודים נתונים בו חדל חדל לדרוש דעת; אולי היה מקיים את חקיו, אבל את תורתו לא היה מקיים מעוני, אך עם אשר בו רוח משה והנביאים לא יכל לחדל מלמוד ומחקור, ובהיותו כלוא במקצוע אחד ברא את התלמוד, והנברא אצל מרוחו על בוראו ויחזקהו ויחדש כנשר נעוריו וינחמהו בצר לו וישעשע את רוחו ויתן כנפים לכשרונו לעלות מעלה.

ג.

יסוד עמנו היא התורה ורוח התורה היא רוח עמנו, ומה הוא ראש פנה להדעות הנמצאות בספר התורה? יסוד הדעות האלה הוא כי התורה נתנה מאל שדי אדון כל המעשים, כל יכול, כל רואה וכל יודע, היה הוה ויהיה. האל הגדול הזה נראה לנו בהתורה, והתורה התגשמה בהעם. שלש דעות ראשיות מזהירות ככוכבים בתורת משה: אחדות האל, אחדות האדם ואחדות העם. התורה לא נתנה מגבוה כרצון אל כביר אשר גזר על בריותיו לקבל את פקודתו; התגרה נתקבלה מאת העם בנעשה ונשמע. העם נשאל אם מבקש הוא לקבל את התורה, וזאת היא הפעם הראשונה בדברי ימי העולם כי שאול ישאלו את העם הגבוהים עליו אם יאבה או ימאן. המשטר החדש הזה המלא חפש ודרור נראה בפעם הראשונה במדבר סיני לרגלי ההר אשר בו בחר אלהים. והעם הזה אחרי אשר נשאל על דעתו לא קבל את הברית ע"י מפלגה אחת נבחרה או ע"י אדם אחד, אך כלו בנעריו ובזקניו היה לממלכת כהנים, ואך באר יבאר לו משה את התורה. על כן לא יכלו סכסוכי מפלגות, גאון ושפלות, עריצות ועבדות להתנגב ולמצוא קן למו בקרב העם הזה, עם כהנים ונביאים אשר נקדש ונערץ כלו בלי הבדל ופדות, בלי פלגות ואגודות. העם קבל את כל הזכיות הנתונות ע"י התורה, והכהנים אך עבדו את עבודת הקדש וישמרו את משמרת ההיכל, והנביאים הטיפו מוסר ויתנו לקח על פי התורה הערוכה לפני כל העם. הנה כן היה העם חפשי בתכלית החפש, גם הקהל כלו גם כל חבר נמנה בו. התורה נתנה להעם כלו, והעם כלו נצטוה להגות בה. חובת הלמוד לכל העם שנקבעה כעת בין העמים העומדים ברום מדרגת הדעת, וגם בהם איננה נשמרת ונעשה ככל תקף ולולא שבט המשפט והענשים הקשים לא היתה נשמרת

אף מעט, החובה הזאת היתה בישראל מימי משה. כל ראש לבית אב נצטוה לשנן את התורה לבניו וכל ראש המדינה לקרוא אותה באזני העם, אנשים ונשים וטף. התורה הזאת קבעה את שווי זכיות האזרחים בחלוקת האדמה והרכוש, שווי זכיות בעבודת הצבא, שווי זכיות בפקודות ומשרות המדינה, שווי זכיות לפני השופטים, וסדרי דין אשר כבר שלשת אלפים שנה לפני בעקאריא לא היו בהם סדרי ענוים קשים להנדונים. גם הבן הפושע לא היה נענש ע"י האב כמשפט כל עמי קדם אך ע"י זקני השער וברצון האם. גם האשה אשר היתה שפחה נרצעת להתעמר בה בין כל עמי קדם חפשית היתה בישראל, לה משפט וצדקה כגבר, לה כבוד וררור, כי היא היתה רעית האדם, עצם מעצמיו ובשר מבשרו.

תורת ישראל איננה לקוחה מדת קדמוניה אחרת, נתונה מאדם אחד או מתוקנת ברוח כביר, תורת ישראל היא ראי מוצק לרוח הלאום הישראלי, וכשם שהרוח היוצר והמתאר של העמים האינדאגערמאנים נראה לעיני כל באי עולם בפעלי יד היונים הקדמונים כן נראה רוח היוצר אשר לבני ישראל בהתורה. על כן אין ערוך להפעולה אשר פעלו היהודים והיונים על כל עמי תבל במעלות רוחם ובהליכות דעותיהם. כל הסגלות הנעלות המבדילות לטובה את נפש האדם מרוח הבהמה נקבצו באו במפעלי שני הלאומים הדגולים האלה, אך יד היוצר חלקתן בקו, ותתן לזה את רגש היופי והנעם ולזה את רגש הצדק והטוב. יד היונים בצעה מעשים נשגבים ויד העברים פעלה מעשים קדושים. חקרי חכמה, מעשי מלאכת מחשבת ומדעים, כל הדבר הנוגע אל האדם ואל היקום אשר בארץ, אל התאר והתבנית השלימה, היו חלק היונים, וכל פעלי המוסר והמדות, היושר והצדק, הנוגעים אל שלימות נפש האדם ויקר תפארתה היו חלק היהודים וחבל נחלתם. רצונכם לחדור עד עמקי רוח שני הלאומים בחנו את הרגש הצפון בכל מפעליהם האדירים: מנוחת הדעה, שום לב, עשות צלם דמות כל הנברא בשלימות תארו, זה הוא חתם תכנית הראשונים; משא נפש אל הבלתי נודע, תשוקה נמרצה וסערת רוח אל כל הטוב אשר לא נעשה עוד אך ראוי הוא להעשות בין בני האדם, שלא הגיעו עוד אל שלימותם — זה רוח האחרונים. מעבר האחד שמחה ושובע רצון מן ההוה, סמל בחור שמח בילדותו ומבלה ימיו בנעימים, ומעבר השני תקוה נשגבה אל העתיד, סמל איש נלבב וישר לב החפץ לחיות בשלום ובמישור ולדעת מה ילד יום. שני הלאומים האלה הערו איש את רוחו ויאצלו איש מהודו על כל העמים הקדמונים, זה לְמַד טוב טעם, חן ונעם החיים, וזה אלף ארחות ישר ותושיה, אמונה ורוח נדיבה, ועמים לאין מספר שמו להם את ארחות הלאומים האלה לקו ואת מעלליהם למשקולת ותצא מאתונא רוח חן ומציון יצאה תורת מוסר ואמונה ישרה. אכן עם רוב התולדות והתוצאות לא חדל רוח היוני להיות יוני ורוח העברי להיות עברי בעצם וראשונה. תורת ישראל קשורה היא בהלאום אשר הולידה ויטפחה וירבה, בהלאום אשר אך הוא לבדו יוכל לשכללה ולהאדירה. היהודי לא נברא לצוד נפשות או לתת את נפשו לשלל. תורת ישראל היא תורת האומה הישראלית. היא עומדת ומתעודדת יען כי היא הקשר המחבר והמאחד את נפוצותינו, יען כי היא החבל אשר תחבר את דורנו אל קדמותנו ובזה תתן לנו ערובה נאמנה כי יש מחר לנו ועתיד נכון בעדנו; תורת ישראל היא הליח העולה מן השרשים אל הענפים והיורד מן הענפים אל השרשים, הליח אשר בגללו לא תחדל יונקתנו ועצנו לא יעקר ולא ייבש ולא ימיש מעשות פרי. אנו התורה והתורה היא ישראל, היא עצמנו ובשרנו, בה נשקף הרוח האדיר, הכשרון החזק, השכל והרגש המקנן בקרב אומתנו. ישראל הוא לאום (nationalité). יהודים אנו „natu" יען כי

יהודים נולדנו. הבן הנולד על ברכי הורים ישראלים הוא ישראלי. לידתו עושה אותו לעברי ומטלת עליו את כל חובות העברי, ולא המילה תעשהו לעברי. הילד שלא נימול לא חדל להיות עברי. חק המילה הוא חק גדול ונכבד וקדוש מאד, אך הוא רק אחד החקים. חובתו מוטלת על האב, והאב אשר לא קיים אותה חטא ואשם, אבל הערל (אף אם לא יאכל את הפסח) עברי הוא. אין כל דמיון וערך לחק המילה אל חק הטבילה הנקדש אצל הנוצרים. לא עברים אנחנו יען כי מלו אותנו, אבל הננו מלים את ילדינו יען כי אנו עברים. בהולדנו נולד עברים, ותכונתנו זאת לא תוכל להפרד ממנו. זאת תוכיח כי הננו לאום דתי, כי הננו חייבים בתורה ובמצוות יען כי אנו בני אברהם יצחק ויעקב. מבקשי ההתבוללות מצאו חפץ בשם כנסת דת וישוו אותנו אל הכנסיה הפרוטסטנטית או זולתה. אבל הם לא שמו לב להבדיל בין לאום ובין כנסיה. הכנסיה הפרוטסטנטית, למשל, תקרא אל כל בני האדם, בלי הבדל גוע ומולדת, כי יהיו לפרוטסטנטים, וכן תעשינה גם יתר הכנסיות, והנה למען אשר תדע הכנסיה מי לה ומי לצריה קבעה עקרים ותתן חובה על בניה להכירם ולהודות עליהם, והיה כל איש אשר יבוא להסתפח על דגל הכנסיה, חובתו לקבל ולהכיר עקרים ידועים מיסודי האמונה.

ומי יסור הנה לערב שני דברים אשר אין להם דמיון וערך? אנו מכבדים את כל הדתות ואת תכונותיהן הנבדלות, כי גם זאת למדנו מבית אבינו לבלתי נגוע לרעה ברגשי קדש אשר לכל עם ולכל איש העומד מחוץ למחנה ישראל, אך לא זה הכבוד כי נקח לנו את תכונתן להיות לנו למסוה שקר ונלבשנה ולא תלבשנו. הן תכונתנו שונה ונבדלת הוא תכלית שנוי מתכונת הכנסיות. גם אנו מטיפים ומודיעים לרבים דעות ידועות, נכונות ומקובלות, וגם לבנו ישתוקק לראות כי דעותינו תקובלנה בדרכי שלום ומישור, אבל גם קבלת הדעות האלה עוד לא תהפוך את מקבליהן לעברים. וגם כאשר יבוא היום הגדול והכירו כל בני העמים את דרך האמת, כאשר נקוה גם אנו גם כל העמים. בני האדם יגיעו אל מטרתם אשר הציב למו האלהים בתבל. האדם השלם העושה את חובתו באמונה הוא שלם בתכונתו, יהי מי יהי. „אפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול", ואולם עוד בגלל זה לא היה לישראל.

ואם המצא ימצא בקרבנו איש מבני עמנו אשר יתכחש אל העודת הלאום הישראלי גם אז לא נוכל למחות את שמו מספרנו, אך נוכל להוכיחהו בתוכחת מוסר. היוכל היות —נשאלהו— כי תולדות עמי תבל נערכו ונסדרו ע"י המקרה, בלי מטרה ותכלית, בלי כל מחשבה ודעה צפונה בהן? התוכל לכחש כי החכמה העליונה נהלה את העמים והשבטים בהליכות עולם? ואם לא תוכל לכחש זאת איכה תבאר לנו את החזיון הנפלא אשר אין כמהו בכל דברי ימי העולם, כי עם חלש ואין אונים, מפוזר ומפורד בין עמים אחרים, שנוא ונרדף במשך דורות רבים מאד, בלי כח להגן על נפשו, בלי כלי נשק, בלי מעוז ומשגב, לא יכול להכחד ולהשמד מן הארץ, ולא עוד כי גם בכל התקופות והעתים הצליח לעמוד ברומו של עולם בדברים נכבדים ושונים? איך לא נשבר לב העם הזה, לא נהפך לאבן ולא נסתם, ונהפוך הוא, כי כל רעיון טוב ויפה, נעלה ונשגב, מצא בין בני העם הזה אנשים נלבבים ולוחמים כבירי כח הנכונים להקריב בעדו את נפשם ומאדם? איך תבאר את החזיון הנפלא הזה אם לא האמין בתעודת הלאום העברי ובשאר רוחו אשר נתן בו יוצרו מקדם? ואם עוד מכחש אתה בלאום הזה ובתעודתו, עלינו לראות אותך כענף יבש בעץ ישראל, אך להכריתך לא נוכל, ואין התקף והשלטון הזה לא לנו ולא לך לשנות את טבעך ולעשותך לאחר. כל בן ישראל הוא עברי אם יאבה או ימאן, ולא עוד כי גם מקיים הוא את תעודת הלאום העברי, איש על מחנהו

ואיש על דגלו, אם הוא אדם ישר ומבקש את האמת בדרכו ובוחר לו את הדעות הטובות בעיניו בעניני האמונה, ומפלס את מעשיו על פי הדעות האלה בצדק ויושר. יאמרו המוענים מה שיאמרו, אנחנו לא נשגה בשוא לחלק את בני עמנו לאגודות ולכתות. יש בנו אנשים נבערים מדעת אשר לא יבינו מה לאום, מה תורה ומה כנסיה, והמה אומרים: את התורה אנו מקבלים ולאום לא נחפץ להיות, ולא ידעו ולא יבינו כי הם חפצים לשבור את החבית ולשמור את היינה, כי אם מקבלים הם את התורה הלא גם את הלאום יקבלו, כי תורת ישראל בלי אומה ישראלית לא תתכן ולא תצויר. אבל לא בגלל אשר הם נתעים בשוא מאין דעת נגמור עליהם את הדין להוציאם אל מחוץ למחנה ולהקים חיץ מבדיל בינינו וביניהם. כן גם יש נבערים מדעת אשר יערבו מין בשאינו מינו ויתארו להם ברמיונם את היהדות כעין כנסיה, והמה לא ידעו על מה נוסדה היהדות ומה משפט כנסיה. יסוד כל הדעות הכוזבות האלה היא הבערות, ואין אנו יודעים בישראל איש יודע תורה אשר ילך שולל אחריהן, יען כי כל מה שכתבו בעלי אסופות מדור בן מנחם והלאה, וקצתם גם עתה, להבדיל בין תכונת היהודים ובין תכונת לאום־מדינה, מטרת כל הדברים האלה היתה אך להורות כי היהודים המה לאום בתורתו, במולדתו ובדעותיו, ולא באשר יבחר לו מטרה נפרדה בעניני המדינות, וזאת אך זאת תאחד נפוצותיו והבדילתו מן העמים אשר בקרבם הוא יושב. המריבות פרצו ותתחוללנה יען כי הדעות לא נתבררו, יען כי ברבים כאלה הטעות מצויה, וסבת הדבר היא התכונה הנבדלת והמצוינת של עם ישראל, אשר מפני היותו יחיד במינו ואין שני לו להחבירה, לא נמצא לו שם מן השמות הנהוגים בין יתר העמים, ויאמרו אלה מזה לאום, וישמעו אחרים וידמו כי נוקבי השם הזה חפצים להלביש את ישראל בתמונה זרה ולראות אותו כעם אשר על חרבו יחיה והיה ככל הגוים בית ישראל, ויקצפו ויאמרו המה כנסיה, וישמעו הראשונים ויאמרו בלבם אין זאת כי אם אלה חפצים לעקור את חיינו מן העולם. כה היתה „שבלת" זו לסבת מדנים, ועל כן חובה היא לברר וללבן למען קרב את הלבבות, כי אין לך בלי מחוק ברכה לישראל אלא השלום.

ד.

אנו חפצים לחיות — את הדברים האלה כתבנו בראש ספרנו ונדמה כי חובת כל פלגות עמנו לחתור בכל עז אל המטרה הזאת. נקל להבין כי אין אנו מדברים בחיי היחיד אך בחיי העם, ובטרם נפיץ אור על הדרכים אשר עלינו ללכת בהם למען הגן על חיי העם, דרוש היה לבאר מה הם החיים האלה, מה רוח לאומנו ומה מטרתו בתבל, במה הוא מתחבר ומתאחד עם כל עמי תבל וחפץ להתאחד עמהם עוד יתר ובמה הוא נבדל וחפץ להבדל מהם. הראינו לדעת כי רוח עם ישראל נתון בתורה, הרוח הזה הוא כספר פתוח לפנינו בכל הליכותיו ונטיותיו מראש ועד עתה, יען כי התורה היא קלסתר פני האומה. התנ"ך והתלמוד הם מופתינו, הדעות הצפונות בתורה ובדברי הנביאים והחכמים, הדעות הגבוהות על כל דעות עמי קדם כגבוה השמים מעל הארץ הן הן דגלנו. אם יש לעם אף אחת מאלף הדעות האלה אשר תורתנו מלאה אותן כרמון, גם אז יתגאה בה ויתברך בלבו כי בעבורה חובה עליו לעמוד ולהתעודד. ישנם עמים קטנים אשר להם אין כל זולתי חלקת אדמה אשר ירשו מאבותיהם שכבשוה בחרבם ובקשתם, ודיה החיבה היתירה אל החלקה הקטנה הזאת לעורר ולהחזיק קטני ארץ כאלה לתת את נפשם כפר ארץ מולדתם ולהגן עליה מפני צר ואויב, יען כי ירושת הורים היא להם ויצרם לא יסיתם לחקור אם לא ייטב להם בבואם לחסות בצל כנפי

עם גדול מהם אשר יסוכך עליהם באברתו וגם לא ינשלם מעל אדמתם, המה לא יבקשו חשבנות רבים ולא זאת אך גם ישימו לבונד את כל המבקש חשבנות, ואולם בכל זאת יחושו בנפשם כי חיבת הקרקע לברה איננה יסוד אמיץ די צרכו, ועל כן אם השאל בן עם כזה על מה הוא מחרף את נפשו למות, אז יחפש רוחו לבקש לו עוד יסודות אחרים ובקש לו תכונות וסגולות ידועות אשר בהן לאומו מצוין, והורה באצבע על חכמים אחדים מאנשי השם אשר יצאו ממעיו ועל בשרון מיוחד במלאכת מחשבת או בחקר מדעים או במסחר ומלאכה ומנהגים ונמוסים אשר ימצא המתבונן המעמיק לחקור בספרותו ובחיי רוחו. אין לך עם וזולתי פרא ובן בלי תרבות אשר לו דיה האדמה לקשרה אליו לבל יזח ממנה, שלא יבקש יסוד וסמך לתקומתו במעלות הרוח ולא יברא לו ארץ מולדת של מעלה, ארץ מולדת מסוימת במצריה לא ע"י שוטרי הגבולות אך ע"י החוזים, החכמים והמשוררים, ע"י מלאכת חשב וחרש, ע"י אמונות ודעות. בימי קדם כמו בין העמים הפראים והחשוכים כעת היתה אהבת ארץ מולדת אך אהבת הקרקע והמקום, ואולם רוח האדם העולה למעלה למשכיל בסלם השלימות הפשיט מעל האהבה הזאת את בגדי חמרה וירוממנה למדרגת רעיון עליון. האכר הוא קשור אל אדמתו, יען כי הוא גדל ונתחנך אליה, אבל ההוא אוהב ארץ מולדתו? גם בגבול ארץ מולדתו אם נעתיקהו ממקום למקום ישתוקק לשוב אל המקום אשר היה שם בתחלה אם נבדל הוא בתכונתו מהמקום החדש, יען כי הוא עודנו בשפל מדרגת שלימות האדם, הוא עודנו במדרגת יונק, הנהו יונק את שדי האדמה ועוד משדיה לא נעתק, ואם תנשלו את האכר מעל אדמתו והרחקתם עמו נדוד לארץ אחרת והיה כשה אובד וכענף הנכרת משרשו. אך לא כן האדם השלם, גם אם יעזוב את ארץ מולדתו ישאנה כחתם על לבו ונשא אותה בנפשו גם בלכתו עד קצוי תבל וממנו לא תזח, יען כי מלבד ארץ המולדת של יערות וכפרים וערים יש לו ארץ מולדת ברוח, בה אין גוש עפר ואבן, אך שפה ומליצה, דעה ורעיון, חזון ושיר, ואך אם אותה תקחו ממנו, אם תשכיחו מלבו את שפתו וגזלתם ממנו את מחמדי לבו והובשתם לו מקור ספרותו וסתמתם את מעיני דעותיו עד כי יגשש כעור קיר ולא ידע את חכמיו ולא יחוש בנפשו מה הן הסגלות המבדילות את עמו מכל העמים, והלך עירירי אובד ונודד בין עמים אחרים ונפשו יבשה אין כל, אז הכרת תכרת נפשו מעמו ונהפך לאחר. אמנם בעל נפש יבשה כזאת גם אם ישב על אדמתו וחבק את עפרה ורצה את אבניה, איננו בן נאמן ומבין, אך קשור הוא אל עמו כשור בתלם עבתו. לו אין עם כי אם קרקע, ואם לפי מדת הדבקות בקרקע תמד אהבת בני הארץ, הלא אז יש יתרון להחי מן האדם, ועוד יתר שאת להצמח, כי מי כמהו קשור בעפרו, ובגרם המעלות עלינו לחשוב את האבן מאבני השדה כי לה כמעט אין תנועה אך מנוחה במקום אחד, והנה כן תצא לנו הורה חדשה כי היציר העליון הוא הדומם והתחתון במדרגה הוא האדם השלם. תורת שוא כזאת תצא מן הדעה הכוזבה אשר תחליף ותמיר אהבת ארץ מולדת בדבקות בקרקע, אבל מי לא ידע כי לא זאת היא האהבה אשר יאהבו העמים השלמים והמשכילים את עמם ואת מולדתם? אמנם חביבה כל ארץ על בעליה, כי היא המעון והזבול להאומה, חביבה היא וחביב מזגה, אבל במה תחשב חבת הארץ אל החבה הנודעת ממשכילי כל עם אל רוחם והשכלתם, תורתם, דתם וספרתם, זכרונותיהם וגדוליהם! במה יחשבו בעיני כל אשכנזי שלם אלוני שווארצ־ וואלד ומימי הרהיין מול קאנט, געטהע והומבאלדט, הלא גם את השווארצוואלד והרהיין חבבו על האשכנזים רק השירים שהושרו עליהם! ומה הוא עפר ברלין ומימי השפרעע לולא חיו שם גדולים אנשי המופת אשר נתנו מרוחם על בני עמם במקום ההוא ויעשוהו בירה גדולה ומקום הגבורה, החכמה, הדעת, העושר והכשרון? כן גם אם הבחנו את

אהבת הצרפתי לארץ מולדתו אתם מוצאים בה את האהבה והכבוד, העוז והרוממות לא להקרקע כי אם להרוח, להמדות ולהדעות המצוינות. אם תשימו את כל הרי צרפת עם אבני מחצבם בכף האחת ואת ויקטור הוגא בכף השניה הלא הוא יכריע את כלם! תנו להם לבחור בכבר גדול אדמה טובה ופוריה לספח על גבולם, אך בעבור זה דרשו מהם למחות מעל ספר דברי ימיהם דור אחר, תקופה אחת, אם ישמעו בקולכם. הם ימאנו בחליפה ותמורה כזאת, יען כי יודעים הם כי לא בקרקע עוז עם אך בזכרונותיו וברגש גאונו וכבודו מקדם; מן האדמה יוציא אך פרי, ובמדה שהוא עולה בשלימות המלאכה והמסחר ירחק מן האדמה והרבה עבודה בכשרון המעשה, אך גאונו ותפארתו בגבוריו וחכמיו, בחכמתו ובחין ערכו, בהם יבנה לו היכל כמו רמים בעולם וההיכל הזה הוא ארץ מולדתו. על כן הננו רואים כעת כי בהתחבר עמים גדולים יחד לכרות ברית שלום, אז ירוממו על שפתיהם את זכר חכמיהם וסופריהם ונתנו כבוד ועז איש איש לרוח רעהו ולכשרונו, והעתיקו זה מזה ולמדו איש את שפת רעהו והמירו חזון ושיר, הגיון ודעה וקרבו הלבבות, ולא ארצות המולדת של עפר ומים, אך ארצות המולדת של דעה בינה והשכל תפגשנה ותתאחדנה.

הבו גדל לעם עתיק ימים, כי זה אלפי שנים ברא לו ארץ מולדת ברוח וישגב בה ותהי לו חומת אש סביב, והחזיון הנראה אך עתה בין העמים הנאורים כי אהבתם לארץ מולדתם תעוב לאט לאט את החמר ועלתה במעלות הרוח וכל עם יברא לו ארץ מולדת של מעלה, היא ארץ חכמיו וסופריו, גבוריו ומחוקקיו, זכרונותיו וקדמוניותיו ועוד — החזיון הזה נראה בישראל מאז ומקדם, כי כאשר חרבה ירושלים של מטה ברא לו ירושלם של מעלה ואחרי שנהרם המקדש היתה יבנה למרכז רוח האומה, ולארץ מולדת זו היה יתרון נעלה ויקר מאד, כי היא לא מנעה את בני עמנו מבחור להם גם ארץ מולדת למושב, ואף גם יכלו, ולא רק יכלו אבל חייבים היו והם להיות נאמנים איש לארץ מולדתו, לשמור את חקיה ואת משפטיה ולדרוש את טובה, יען כי ארץ המולדת אשר ברוח לא נגעה אף כמלוא השערה אל עניני ארץ המולדת הזאת. עתה שערו נא בלבכם מה שרופים ורעועים הם דברי האומרים, כי העם שאין לו קרקע אינו עם, והיהודים חדלו מהיות יען כי אדמתם נהפכה לזרים. עיניכם הרואות כי מבחר הקשרים והחבלים והעבותות אשר יקשרו כל בן עם אל מולדתו ואל הצור אשר ממנו חֻצב, אם הוא מבעלי הדעת השלימה, איננו הקרקע, כי אם האומה בתכונתה המצוינת, בגדולתה, בצרותיה, בנצחונה, בחכמתה ובגדולי בניה, וזאת היא באמת אשכנז של האשכנזים וצרפת של הצרפתים ועוד, ועתה הגידו נא כמה גדולים דברי ימי ישראל, מה רבו זכרונותיהם, ציוניהם, אותותיהם, מה כבירים הם לימים, ומה מרובים הם במקרים גדולים לשמחה ולאבל, מה נפלאה היא טהרת הגזע שאין כמוה בכל עם ולשון, יען כי אין אף דת אחת בין כל הדתות ואין אף אומה אחת בין כל האומות אשר תצוה את בניה להתחתן אך איש עם אחיו ותשים משמר להחק הזה להשתמר במשך אלפי שנים כמעט באין יוצא מן הכלל! ומה גדול ספר התורה, ההיכל הלאומי אשר החל להבנות יחד עם האומה והוא נבנה ממנה והיא נבנָה ממנו מאז ועד סוף כל הדורות! האם כל זה לא יתן שלומים בער חסר הקרקע, האם כל זה איננו די לעם ישראל לחוש כי הוא חי ורב פעלים ועוד חיה יחיה? אמנם למה לנו כל החקירות וההשערות. נשוה בנפשנו, כי שאלה נשאלה בבית המדרש: מה משפט עם אשר נעקר מעל אדמתו, היוכל לעמוד ולהתעודד או לא? החכמים נחלקו בדעותיהם אלה בכה ואלה בכה, איש איש נתן מופתים לחזק את דבריו, וכל אשר הרבה זה את צבא מופתיו, התאמץ השני לאסוף אותות להוכיח את ההפך, ואין להציל דבר נכון מפי המריבים, יען כי השאלה הזאת

איננה מהלכות חכמת החשבון אשר בה יש מופתים ברורים שאין הספק נופל בהם, אבל רוב השאלות האלה הן תלויות באומד הלב והשערה. לו היינו כעת במצב בעלי שאלה כזאת אזי היה מקום לספקות ולמריבות, אבל הן מצבנו שונה תכלית שנוי! הן השאלה נפתרה בעליל ובנסיון, והפתרון הזה לא בן לילה היה ובן לילה אבד, הפתרון הזה הוא חי וקיים ועומד לפנינו בתמונת עם ישראל. הן הראה העם הזה כי במשך אלפי שנה שמר את נפשו בעצם תמה ויעמוד בודד במועדיו עם התהלכו מגוי אל גוי, ויצור את צלם פניו ואת תכונת נפשו הרבה יתר מאשר שמר אותם כל עם בעל קרקעות על פני האדמה, וכל זה בכח התורה, היא לאומיתו ברוח! האין נסיון כזה בן אלפי שנה דיו להכריע כל ספק והשערה אחלת? אמנם על אחת עלינו להעיר. אמרנו למעלה, כי גם בן העם הנאור, אם לבו ריק מדעת עמו ושפתו, קורותיו, ספרותו, גדוליו וחכמיו, אז לא יוכל לאהוב את ארץ מולדתו באהבה שלימה ונאמנה, אך יוכל להקשר בעבותות האהבה וההרגל אל הקרקע, ואם יתעלם הקרקע מעיניו כי יעזוב את הארץ ונדד למרחוק, אז יותר גם הקשר הזה המאחדו עם ארץ מולדתו ונגזר ממנו, ואם זה הוא הדין גם בכל בן עם חי ונאור ויושב על אדמתו על אחת שבע יצדק המשפט החרוץ הזה ביחס אל העברים שהם כלם אך לאום ברוח ובתורה. העברי אשר נפשו מלאה תורה וחכמת ישראל, העברי היודע את עמו ואת שפתו, את קורותיו, את הגיוני אומתו ומחוקקיה וחכמיה, לו יש ארץ מולדת ברוח וממנה לא יעקר וכל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו משם, והעברי אשר אין לו כל, כי את שפת קדשו לא למד, ממעיני תורתו לא שאב, משא נפש ישראל לא רוממ את רוחו ואת עמו לא ידע — מה יעשה שלא ינזר מעמו ודבר אין אשר יחברהו אל עמו? על כן אנו אומרים כי לא בחפץ לבם נפלגו בני עמנו, לא באשר אלה חפצים בתקומת עמם ואלה בהתערבו באחרים ובהדלו לחיות, אך הם נפלגו בדעתם ובחנוכם. יודע תורה ושפת עבר לנו הוא, והנבער מדעת ילך וירחק, יען כי אך דעת התורה היא משגבנו ומעוזנו, ואם השתות האלה יהרסון על מה נבנה את בית ישראל? אמנם חזון מעציב הוא כי התורה הולכת ומשתכחת ועמה גם חבלי הלאום ילכו וירפו, יען כי באין דעת התורה אין אהבת הלאום, אבל רוח ישראל רוח כביר הוא ולפגעים כאלה ישחק כי גדולים מהם כבר הגה מעל המסלה יען כי עוז בו וכל כלי יוצר עליו לא יצלח. ואם אתה רואה כי דור אחד יֵרָדם וקפא, דע כי הנה ימים באים וחלפה רוח על הנרדמים ושבו והתעוררו לחיים חדשים.

ה.

הנה כי כן הלאום היא התורה והתורה הוא הלאום. „אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים" יאמר אחד מחכמינו, והדבר הנכבד אשר השמיעו האשכנזים באמרם כי „מורה הכפר האשכנזי הביא את הנצחון על יד זעראן", הדבר הזה אשר היה למלה בפי בני הדור החדש, הלא כבר נאמר במאמר הנ"ל בפי חכמינו. מקור עמל ושחת, תלאה ושבר לישראל היה עזבם את התורה. „מצינו שויתר הקב"ה על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על מאסה של תורה שנאמר על מה אבדה הארץ על עבודה כוכבים על גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן אלא על עזבם את תורתי". על פי השקפה ראשונה יתמה הקורא על הדבר הזה ואמר: מה לתורה ולחורבן הבית? האם לא באו הרומאים לארץ יהודה ולא החריבוה, לוא גם הגו יושביה בתורה, ההיתה התורה לעם לא־עז זה מגן ומחסה מפני חרב רומי? אבל השואלים ככה לא חדרו אל עמק רעיון

חכמינו. חכמינו ידעו כי לא יוכל איש או עם לדין עם שהתקיף ממנו בכח הזרוע, ועל כן היתה עצתם אמונה לשאת ולסבול את עול מלכי פרס בעת אשר ידם היתה תקיפה ואת עול קסרי רומי בדור אשר ימינם רמה ולבלתי התקומם להם אך לרעות ארץ ולשכון אמונה ולשמור את עצם האומה בתורתה וברוחה. לוא שמע העם לעצת החכמים האלה אזי אולי לא חרבה הארץ, כי אז לא בערה חמת הרומים עד להשחית ובלי המצא להם תואנה אולי לא התנפלו על העם הקטן הזה ולא רמסוהו כטיט חוצות. אבל היו פלטת ביהודה אשר לא הבינו איך יכון עם בתורתו. הן החליטו כי לא בבתי המדרש אך על מרומי שדי קטל יוסד עם, והחכמים אשר יעצו עצת שלום היו בעיניהם כבוגדים, ותהי התורה בעיניהם כאין והשלטון והכח כראש פנה לתקומת עם, על כן באה הרעה הואת, ובאשר נגדעה קרן האומה ותחדל להיות אומה מדינית שבו חכמינו לבנות את חרבותיה אך ברוח ובתורה ויצילו את ישראל מכליון חרוץ. חכמינו היו מנחמים את עמם: צהלי קולך בדברי תורה צהלי קולך בבתי כנסיות, ואחד מהם דרש: „לא עמדו פלוסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימום הגרדי, אמרו להם יכולים אנו להזדווג לאומה זו אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות שלהם אם התינוקות מצפצפין בקולם אי אתם יכולים להם ואם לאו אתם יכולים להם". אם היהודים הם עם ככל העמים —כן חזו חכמינו נכחות—, אם כל יסודם ותקומתם הוא אך הכח והמעמד אשר להם בארץ, מה כחם ומה גבורתם נגד אבירי רומי הרבים והעצומים מהם, אך אם הם עם הרוח, אז כל כלי יוצר עליהם לא יצלח. „איתתי המלכות גוזרת גזרה וגזרתה מצלחת —אמר ר' שמואל בר אמי— בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ", וכאשר שאלו תלמידי בן עזאי את רבם: דרוש לנו דבר אחד ממגילת קינות, אמר להם לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם וכו' נקיה היתה בת ציון מדברי תורה נקיה מדברי נבואה נקיה ממצות ומעשים טובים לפיכך לארץ תשב".

אחד מחכמי דתנו נשא דברו על העמים ועל הממלכות ויאמר: נשער נא בנפשנו כי במקום הארץ בריטניא תשתרע ארץ גדולה ממנה אלף מונים, וגם מספר העם היושב בה גדול הנהו פי אלף ממספר הבריטים, והעם הזה כלו בני ענקים, לו ערים גדולות ובצורות בשמים, מחנה צבא אשר לא יספר מרוב, רכב ופרשים וכלי נשק, אך חסר הוא חכמה וכשרון המעשה וכל סגלות הרוח הנתונות לעמי אירופא המשכילים, לו אין מדע וספרות, לו אין מסחר ומלאכת מחשבת — היוכל עם כזה לאמר על נפשו כי הוא חי וקיים? אין ספק כי כל הימים אשר לא יעלה עליו עם כביר ועצום ממנו, עם אשר אנשי צבאותיו וכלי נשקו רבים מאשר לו, או על תלו ישב, אך אם יפרוץ בגבולו עם אשר לו יתר עז הלא יושם למרמס ומת בעפר גועו. חיי עם כזה הם חיי חמר ולא חיי רוח, בנינו הוא כנציב גולם ו„רגלוהי די חסף" אשר אם תגע בו יד ונפל ונשבר לרסיסים. ואולם לא כמהו חלק עם משכיל, עם אשר כל כחו ברוחו הכביר, בתורתו או בחכמתו, הוא שבע יפול וקם, ומכל כור ועוני ועמל יצוא יצא מצורף ומזוקק. אמנם גם את הרעה הנאמנה הזאת אנו מוצאים בדברי חכמינו. על הכתוב „רבתי בגוים" הם דורשים: והלא כבר נאמר רבתי עם ומה ת"ל רבתי בגוים אלא רבתי בדעות. ר' הונא בשם ר' יוסי בכל מקום שהיה אחד מבני ירושלים הולך למדינה היו מציעין לו קתדרא לישב עליה בשביל לשמוע חכמתו. בדברים האלה הורו חכמינו כי לא די לישראל לשמור את תורתו ואת כשרונו לבדו בודד במועדו, אך חובתו להפיץ מעינותיו חוצה למען תהיה חכמתו ובינתו לעיני העמים. „בני ירושלים" כבר היו שנואים ובזויים למדי בעיני הגוים הקדמונים וסופריהם כבר היו מחפיאים עליהם עלילות ברשע ויתנו אותם לשמצה, אבל אין דבר עומד בפני החכמה, היא תעוז לחכם וחרפת צורריו אל חיקם תשוב. בני ירושלם היו

חכמים ונבונים, ולכן היו בני המדינות מציעים להם קתדראות למען שמוע את חכמתם. הנה זאת היא תעודה ערוכה בכל! אחד מגדולי חכמי התלמוד יספר את תהלת בני ירושלם כי בכל מדינה אשר שמה באו התענגו בני העמים לשמוע את לקחם הוך. זאת היא הדמות אשר יערוך התלמוד לחכמי ישראל בעוד שדי עמהם ובהלו נרו על ראשיהם. ברוממנו את ערך התורה ובשימנו אותה לראש פנה ללאומנו לא נענוד עטרות רק לחקי הדת ולפרטיהם ולדקדוקיהם לבד ולא כראות החרדים הקנאים הננו רואים אותם לבד כמעוז ומחסה להאומה, כחלקה האחת אשר על העם לעבוד ולשמור ולכל בה חיי רוחו. נשגב הוא בעינינו ערך החקים כחלק מחלקי התורה, אך אנחנו נכנה בשם תורה את כל יצורי רוח העם בדעת ובהשכל, במדות ובמוסר, בחכמה ובתבונה, את כל אשר חולל ברוחו, את כל ילדי שכלו אשר הוליד בדמותו כצלמו.

דעתנו זאת לא זמורת זר היא על אדמת ישראל אך מן התורה למדנוה. התורה תזכיר לשם ולתהלה את האמנים החרשים בצלאל ואהליאב בן אחיסמך ותאמר עליהם כי הם מלאים רוח אלהים; התורה תצונו לדעת את אלהי אבינו, היא תפקוד עלינו לזכור ימות עולם ולהבין שנות דור ודור, היא תציב לנו למטרה כי תהיה חכמתנו ובינתנו לעיני העמים. חוזינו נשאו משא על גוי ועל אדם, בכתבי קדשנו נקדשו ספרים, משלים ושירים הסובבים על החכמה והדעת, על חקרי לב ומעלות רוח בכל תושיה ודבר בינה. חכמינו בעלי התלמוד פרשו את כנפי רוחם על כל החכמות והמדעים אשר בזמנם, וכן גם חכמינו בכל דור אשר בו לא קדר עלינו היום ולא חשכו הרואות בארובות. על כן אנו אומרים כי כל ההשכלה הלאומית הישראלית היא תורה, גם השירה הלאומית, גם מלאכת מחשבת הלאומית גם כל דבר אשר בו יתגלה ויתלבש הרוח הלאומי בעוזו והדרו. יש לכל עם השכלה מולדת בית וכהבדל עם מרעהו בצלם פניו כן יבדל ממנו גם בצלם רוחו והצלם הזה חרות הוא על כל פעליו בחכמה ובתושיה, על תכונת מעשיו, על טעמו ורגש יפיו, על ספרותו, על בניניו, על התמונות מעשי ידי צייריו, על שיחו ושיגו ועל מנהגיו. אל השכלה עברית כזאת אנו נושאים את נפשותינו ואותה אנו מבקשים וזכה נזכה אליה אך בשוב כל נפוצות ישראל אל דרך האמת בתורה ובאהבת הלאום. התעה התעונו הפגעים והחליפות מבית אבינו ויוליכונו ארחות עקלקלות. המון בית ישראל החרדים הם מתבצרים בחומת חקי הדת, ובאשרנו כי פה תהיה שארית לעמנו, אך אין החיים האלה חיי עם בריא ושלם, כי לא די לשמור את הנושנות אך חובת החי היא גם להוסיף שלימות ולעלות במעלות, ובאין חכמה ודעת, באין סדרים ונמוסים מתוקנים, באין כשרון המעשה אשר יראה כחו בכל מקצעות ישובו של עולם שכם אחד עם כל העמים הנאורים לפי משאלות העת החדשה, הן לא תוכל תורתנו להיות חכמתנו ובינתנו לעיני העמים ולא תוכל להתקיים בנו הברכה שנתברך אאע"ה: „ונברכו בך כל משפחות האדמה". במי יבורכו? היוכלו אחינו החרדים הקיצונים הנבערים מדעת והזרים במנהגיהם להיות למופת לעמי תבל? תורתנו גדולה ורחבה היא מני ים, היא למדתנו להגות דעות, היא אלפתנו ארחות הנהגת המדינה, היא נתנה לנו מצוות שבין אדם לחברו, והיא גם נתנה לנו חקים ומשפטים בין האדם למקום, ויתרונה בכל הוא, ובכלילה זה קרנים מידה לה להאיר לכל יושבי תבל. אך בבוא החרדים וימעיטו את דמותה ויסירו את הדעת והשכל מכהן ומהעמיק חקר, ולחובות הארץ והנהגת המדינה שבתורה לא ישימו לב, ואת ערך המצוות שבין אדם לחברו השפל השפילו, וישימו את כל מעיניהם אך במשמרת פרטי החקים, ובהיותם תפושים בכל שרעפיהם במשמרת הקדש הזאת שכחו כי כמנו ככל בני העמים חובתנו ללמוד ולקנות נסיון ולהשכיל ולהיטיב הלוך ועלה במעלות דרך ארץ ותרבות, ויהיו הם לאחור כמסמרות נטועים על

מקומם, הן במצב כזה לא יוכלו להרים את קרן התורה והאומה הישראלית בתבל.

ובכל זאת הבו גדל למחנה ישראל זה כי הוא מצודת משגבנו, כי פה אם גם לא יתפתח אך הלא יאָצר יַחסן וישמר כח לאומנו, ולא כאלה חלק ההולכים קדימה אשר כרובם יביאו לנו השכלה מן החוץ. אנחנו מאמינים באמונה שלימה כי כל עם אשר יתערה ויתפתח, אשר יצמח ויגדל בבשר וברוח, יוכל לברוא וליצר את השכלתו ברוחו, ולוא חי עמנו חיים ערוכים כסדרם אוי יצר ברוחו השכלה שלימה אשר אפס קצה אנו רואים בתורתנו ובספרתנו ואת כולה לא נראה יען כי עמנו הוגה ממסלתו, ואין עם יכול להתפתח כנכון כי אם באחזו דרך ישרה אשר סלל לו בוראו. בקרבנו טמונים עוד זרעונים ושרשים, כחות נעלמים ונרדמים, כשרונות אדירים וטמירים אשר יוכלו להוציא ציץ ולהניב השכלה שתאיר לארץ ולדרים עליה אם נשוב אל מקור קדומים, והחרדים אשר בנו יקנו דעת ובעלי הדעת אשר בנו ישובו לאהוב את עמם ואת מולדתם. גם בימי הגלות החל קמו בקרבנו חכמים אדירים אשר הפרו את שדמות המדעים. מי לא קרא את דברי החכם שליידען אשר הראה לדעת מה פעלו היהודים בחשכת ימי הבינים בתור יוצרי אור ההשכלה והמדעים? בדור הזה אין מקצוע אשר לא נראה בו את עבודת בני עמנו. בשנה העברה דרוש דרש הפרופיסור מילדולה (מב"ב) בלונדון בחברת בני יהודה המכבי ע"ר היהודים והחכמות. הוא ספר כי פנה לחבריו חכמי אשכנז ויבקשם לרשות לו את שמות החברים היהודים, ויענהו אחד הגדולים בין חכמי הנוצרים לאמר: כבד ממני הדבר לעשותו, יען רבים מהיהודים שהיו חכמים גדולים המירו את דתם בגלל סבות שונות. להחכמים ההם לא היה רגש הכבוד לכבד את עצמם ולהגיד מי הם. גם במקצוע אשר לו —אמר מילדולה— יש חכמים גדולים רבים אשר מעת החלו לעסוק בחכמת החימיא כבד את שמם הגדול ולא ידע כי הם גם בני עמו עד עתה שחקר ודרש על אדות זה. בחכמת השעור די להזכיר את שם החכם סילויסתר באנגליא, ורבים כמהו באשכנז. בחכמת הטבע, יש אומרים שהחכם קירכהוף היה יהודי. גוסטף מגנוס היה יהודי, וד"ר הירץ אשר הרבה לגלות חדשות ונפלאות בתכונת החשמל היה יהודי. בחכמת החימיא: לאדינבורג, ליברמאן, פאן באירי, ויקטור מאיר, באמברגר, גולדשמיד, לאנגה, קארו, ואלאך, בריל, ברנשטין, ליבן, בנדיקט — יהודים. גם פרידיננד כהן (חכמת הצמחים), רוזנטאל (חכמת החיות) וערנסט הערט (חכמת שמירת הבריאות) הם יהודים. — את הרשימה הזאת יכולנו להגדיל מאה מונים, אך הננו חושבים זאת לשפת יתר. הכל יודעים כי בני עמנו קונים שם בכל מקצעות ההכמה והמדע, ולולא היו השערים נעולים לפניהם אזי הוסיפו לקנות שלימות על אחת שבע, וגם זאת היא אחת מהסגלות הלאומיות הנטועות בקרבנו: אהבת למודים וכשרון. ואולם ההשכלה הזאת לא השכלה עברית היא. כנסת ישראל רואה את בניה יוצאים לקנות דעת ואינם שבים אליה עוד. יש אשר בהלך רוחם של החכמים הנפלאים, של הסופרים והמשוררים המצויונים מבני עמנו, גם אחרי עזבם את עמנו, עוד נכיר את עקבות הרוח העברי, רוח כביר שאיננו בטל ונבלע גם אחרי חליפות ותמורות, בכל זאת לא נתהלל במתת שקר לאמר כי זאת היא השכלה עברית, עצם מעצמינו ובשר מבשרנו. נצח ישראל לא יכוב, הרוח העברי הוא חזק מכל ועשוי לבלי חת וגם אם יאסרוהו בעבותים, גם אם יקצצו את כנפיו והכבידו עליו את קורות בית הבד לבל ינוע ולבל ישאף רוח הסר יסיר מעליו ברוב אונים את עולו וקם כלביא וכונן את ברק מבטו הלטוש אל מנדיו ומחץ את לבם והראם כי כמו קש נחשבו לו. צירים שלוחים מבני הברית החדשה מירושלם באו לרומי העתיקה וירגיזו את ממלכת האליל ויפוררו בעזם את מוסדי שלטון העריצים ויבראו לעמי קדם שמים חדשים וארץ חדשה ויהפכו עליונים

למטה ותחתונים למעלה ויתצו את המזבחות וישמו את מקדשי הגלולים עד היום הזה. מי חולל ועשה זאת? הלא רוח בני ציון המעטים והחלשים. ובהקבץ הגולים מספרד אמשטרדמה ותנח עליהם רוח קנאת דת ויעבדו את אלהים בחרדת קדש עקב אשר נענו על קדוש שמו הגדול ותדבק נפשם בתורה ובחקיה עד אשר חשבו כל מסיג גבול ופורץ גדר למחריב ולמהרס, ותהי רעה צופיה להם מחדרים, כי להט אש דתם יוביש את כל נטעי הדעת והחפש, ויחשבו רבים כי נר החכמה בחשך ידעך וישראל לא יאצל עוד מהודו על המדעים להאיר לכל יושבי תבל, והנה הופיע כברק מבין מפלשי עב איש דך נבלם, לוטש אבנים עני ונרדף, ויעל ביונק מארץ ציה ויפקח עיני כל באי עולם לאור באור חכמתו ויברא שיטה פלוסופית אשר כמוה לא היה עוד ויהי לגאון ולמופת להחוקרים עד אחרון על עפר יקום. מי פעל ועשה זאת? הלא רוח ישראל עתיק יומין, אשר גם אם נטה הפעם מארחות האמונה ויבחר לו דרך חדשה בכל זאת ממקור ישראל הלך ואותותיו לא ינכר אי מזה בא ואנה הוא שואף. חכמינו השכילו להביע את הרעיון הזה בעמק שכלם באמרם: ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא, וכן גם באמרם אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרמון. החכם רינאן היה אומר על אחד גדול: כל איש הוא בן לעמו ולמולדתו למרות חפצו אף בשעה שהוא מתקומם ומתמרמר אל עמו, והמשפט הזה נכון הוא מאד. בעת אשר התעללו האשכנזים הנאיונים ביהודים ויהיו אוסרים להם עוד ללון בערים רבות מערי אחוזתם, והימים ימי בכורי ההשכלה בין היהודים באשכנז ויותר שהתעללו האשכנזים ביהודים היו היהודים מתקלסים בנפשם ומתאמצים להכחיד עצמם ולהמיר נפשם בנפש אחרת, בימי הדור ההוא התבוללו יהודים רבים באשכנזים ויהיו בין המתבוללים שני צעירים עברים שנסחפו עם זרם העת ההיא ויתהפכו לאשכנזים, ויהי בהכנסם אל הספרות האשכנזית ויפתחו בה חלונות ויביאו אליה רוח חדשה, רוח חד וחזק, מפרק הרים ומשבר סלעים, רוח בקרת שנונה ולצון מר ונמרץ, רוח דמיון נשגב ושירה רכה ונעימה בקול כנור בת ציון, ויתמהו האשכנזים איש אל רעהו וישתאו ויבהלו וספרותם נזדעזעה והיתושים העברים החלו לנקר במוחם והם מנקרים בו עד היום, יען כי הרוח החדשה לא רוח גרמנית היתה כי אם מילדי העברים זאת, ולא נפלאת היא כי רבים מהאשכנזים לא יכלו שאת רוח קדים עזה זאת אשר לא מאוצרם באה. מי תכן את רוח ישראל אשר גם בצבא חליפותיו וחיל תמורותיו לאין קץ לא ישבת מטהרו, ותחת אשר הראה כחו בד' אמות של הלכה בפלפולי הדינים הוא מגלה עוז במקצוע שאלות החברה והרכוש והעבודה! אמנם אנחנו נראה אך שביבים וניצוצות ואת המאור הגדול כתומו לא נראה כי אורו עודנו גנוז כל עוד אין לישראל השכלה לאומית מרוכזת ומזורזת מתוכו פנימה בצביונה הטבעי. כעת הננו רחוקים עוד מהשכלה עברית כזאת, אך נדמה כי הננו הולכים וקרבים אליה וביכלתנו להחיש את צעדינו ולפלס את מעגלנו אל המטרה הזאת. ידענו את ענינו ואת שפל רוחנו, את פזור מפלגותינו ואת המגרעות הרבות הנמצאות בכל אחת מהנה. ידענו מה כבדה המלחמה לנו למצוא כלכלה ולהחזיק מעמד באשר אנו שם ומה גם לרומם ולשכלל את חיי רוחנו, אבל עלינו גם לדעת את כחנו ולכוון את כל מעשינו אל המטרה האחת להתעודד בין משפחות האדמה בתור משפחה מצוינת בדעות ובמדות, בשאר רוח וביתרון הכשר דעת. אם באמת הננו חפצים לחיות אז חיה נחיה, כי אין ערובה נאמנה להשגת מטרה מן הרצון הכביר. הנה שויו לנגד עינינו את הדעות אשר על אדניהן הטבעו מוסדי תורתנו, הנה העברנו לפנינו את כל טוב קניני רוחנו ונרא במה כחנו גדול ומה היא תכונת לאומנו, בעד מה אנו נלחמים ועומדים על נפשנו ומה יש לנו לשמור מכל משמר.

ו.

לא בדרך אחת נעלה אל המטרה הזאת אך בדרכים רבות, לא תחבלה אחת תכון לרפא את בית ישראל ההרוס אך תחבלות רבות ושונות, ולפי דעתנו עלינו לאחוז ב כ ל הדרכים והתחבולות, לחלק את עבודת הלאום בין הפועלים השונים ואיש לאחיו יאמר חזק, ואל יאמר זה לזה עלי המלאכה לגמור ולפעלך אין ידים. רבו הפרצים והבקיעים, רפו המוסדות והאשיות, מטו הקירות והעמודים, הבו פועלים, מתקנים וגודרים, הרבו אל תחשבו! הברו נושאי כלי המלחמה איש על מחנהו ואיש על דגלו! העת תקרא לבחיריה ותצוה למקודשיה לפעול ולעשות איש במקצוע אשר בו ידו רב לו, ועלינו לדעת כי מטרה אחת לנו ולדבר אחד הננו מתכוונים והוא לכונן ולהחזיק את הלאום, לבצר עמדתו בתבל ולהרבות כבודו ותפארתו. ע"כ אל נא יהי לבנו צר כמלוא נקב מחט סדקית אך רחב יהיה כפתחו של אולם לחוש את כל צרכי עמנו המרובים ולהכיל את כל רגשי מחסורו. אל נהי מפליגים לכל דבר או בזים לכל דבר, אל נעדיף ואל נחסיר, אך השוה נשוה את כפות המאזנים לשקול בפלס את כל פעולותינו לבל תהי אחת יתרה ואחת חסרה, אחת שלמה ואחת קטועה, כי לא בפעולה אחת נקנה את עולמנו אך בשרשרת פעולות אחוזות וקשורות, עזורות ומסייעות זו לזו.

חביב ישוב ארץ ישראל כי בו נחזה חזות הכל מן התקונים הנכבדים והנחוצים לחיי ישראל ולתקומתו ומעוז תוחלת הוא לנו לכונן לנו מרכז אשר ממנו יאתה חום צח וממנו יאצל שפע הרוח לכל בני עמנו והיה לנו כנקודה מלוטשת לקבץ ולכנס בתוכה את כל קרני האור. מה נאוו על הרי ציון רגלי בני עמנו העוברים, מה חביבות לנו המושבות העבריות בארץ הצבי חותם כל חמד, מעמד נכבד ואיתן, מכלל פאר נפש ורוממות רוח! אם יש תקוה להשכלה עברית לאומית להתרקם וללבוש צורה טבעית וטהורה להחזיר עטרתה לא רק ליושנה אך גם לשכללה לפי משאלות הזמן, הלא אך אדמת ישראל היא השדמה לניר יקר כזה, ובגלל זאת בלבד חובתנו להמוך ולכונן את הישוב ואת נצרי מטעיו ולעזור בכל נפשנו, למען תתכונן פלימת ישראל עברית טהורה ברוחה, בארחות חייה, במנהגיה, בשפתה ובכל שיחה ושיגה והיתה למופת לכל יושבי תבל בעבודה, בדעות, במדות טובות ולנו תהיה למקור נגה ולטעון חיי רוח בהשביעה אותנו ממגד תנובתה ובהשפיעה עלינו שפעת טל ברכה מהררי ציון. בימי הולד הרעיון האדיר נמצאו אנשים מבוהלים ונמהרים, דוחקי השעה ובעלי דמיון עז, ועמהם, אך עמהם, היו לנו דין ודברים, אך עתה אל יהי ריב בין אחים ורוח בין הדבקים. ישוב א"י חדל מהיות סלע מחלקת, ערכו כבר הוכר, מחזיקיו אינם מפריזים על המדה ומתנגדים לו אין בלתי אם בין שונאי עמם אשר לא לנו הם. חובת כל בני עמנו לעזור להקים שם ושארית לפלימת ישראל על אדמת אבותינו, להשבית משם את הבטלה, העצלות, הבערות והשפלות ולגדל דור עברים משכילים, ישרים ותמימים, נאורים ונאמנים בברית אבות, קשורים בעמם ובארצם, הוגים ומדברים עברית.

אך עלינו לזכור כי ארץ ישראל איננה מבוא מפולש לרבים. ישוב א"י הוא מפעל נדול ונכבד אשר עתידות האומה תלויות בו, אבל איננו מקלע וקופה של צדקה לעניים. המכנים עניים לא"י הוא כמכנים תבן לעפריים וכשפים למצרים. פעולת הישוב נוחה להעשות לאט לאט ובסדרים נכונים, ואם יחל מסע מחנות העניים לא"י ונהרסו הסדרים והתמוטטו עמודי הישוב, כי מי יחזיק סדר בתוך ההפכה ומי יתנהל לאט בתוך מהומת יוצאי חפזון? אם ינהרו עניים לא"י בהמון רב נקים עלינו את ממשלת תוגרמא. אם יבואו העניים אל הערים אשר באה"ק אז יגדילו שם את העוני והמחסור ואם אל המושבות

יבואו והפריעו את המנוחה והסדרים, כי כל מושבה תוכל להכיל בקרבה אך מספר אנשים קצוב ומסוים, ומושבה אשר מצבה עוד לא איתן לא תוכל לעסוק במצות הכנסת אורחים ודי לה להפקיע את עצמה. על כן בואו ונחזיק טובה להעוסקים בישוב ישראל בארצות אחרות, כי גם זאת היא פעולה גדולה לאומית אשר אין ערוך לתועלתה ולעתידותיה. לאומנו הוא עני, פרוע ונודד בגוים; לאומנו מתגלגל תחת שואה בנדודיו בשוטטו לבקש לו מחיה; לאומנו תלוי על בלימה, מרוחק מעבודת האדמה אם כל חי, משוקע בסרסרות, בעסק בזוי ומאום של רוכלים מחזירים בשוקים, מקוצץ להוך מקצעות אחדים של המלאכות הקטנות, ובמצבו המוזר הזה ידל כח גוו ורוחו ישפל והיה לא־עם, ואם אין בו כח ואין אחוזה ואין כלכלה ואין מפלגה גדולה של אכרים מה נועיל כי נקרא לעמנו לאום וכי נטיף לתחיתו? גם סבי דבי אתונא לא יכלו לבנות ביתא באוירא. פקחו עיניכם וראו שוממותינו גם בארצות המערב הרחוקות ששם אחינו הפליטים נדחקים ונחנקים כעדר בתוך הדברו ברחובות מספר ובמקצעות של מלאכות אחדות עד כי היו למשול עמים ולמנוד ראש בלאומים לעג וקלס לסביבותיהם, וכה גברה הרעה, עד כי הממשלות החפשיות ההן החלו לגדור גדרים בפני נודדי בני עמנו ולחסום בפניהם את הדרך, ומה היתה אחריתנו לולא הוקם בתוכנו המפעל החדש, לכונן מושבות לבני ישראל באשר יש מקום! כל המרבה הונה של אומה, כל המחיש פרות וישע לרבבות עם הוא בונה את בית ישראל. לא נקל הוא לחנך לחיים מסודרים את ההמון המשולח והנעזב, לא נקל הוא לכוון בפעם אחת אל נקודת התועלת הרצויה, אך כאלה וכאלה יקרו את כל המיסד מפעל גדול וחדש. גם פה גם שם כבד הוא להמיר את תכונת העם ממצב רוכלים ערומים, דוויים וסחופים, למצב עובדים תמימים בוני העולם ומישביו, אך התמורה הזאת היא נחוצה להעשות, גם אם צירים וחבלים תביא בעקבה גם אם שבע נכשל בטרם נמצא את הדרך הנכונה. על כן נברך את האלהים כי לא השבית לנו גואל אשר נדב הונו וישם את לבו להוציא למרחב את דלת עם הנודדים ולנסות את כחו לכונן משען ומבטח לחלק אחד אחוז מן האומה הישראלית במקום אשר ימצא, ומי יתן וכונן לו החלק ההוא נוה שאנן והצליח להשניא כח ולהגדיל חילו ורכושו והיתה רוחו נאמנה עם אלהים וישראל, והיה גם הוא לאחד ממוסדותינו.

ובעוד אשר אנו עושים אלה בכה ואלה בכה להשיב בנים לגבולם ולשלח פארות הישוב עד למרחוק חלילה לנו להעלים עין ולהסיח דעת מכל אשר עלינו לעשות פה בקהלות. אין מעמד ויסוד מוסר, כל הנמצא מתנועע לכל רוח בלי משטר וסדר נכון, ואם לא יהיו לנו מחויקי בדק ועומדים בפרץ לעצור בעם עצרת נאמנה, לסדר, לקשר ולאחז את המפלגות הצוררות ואת הכתות המתחרות, לקשר בני כל עדה בחבל האחוה, התום והמוסר, ליסד סדרים בבתי כנסיות ומדרשות, בבתי תלמוד תורה ובחדרי המלמדים, במכוני הצדק והחסד, אם לא נגרש את רוח השנאה והקנאה ולא נסיר את ההרבות הרעה ולא ניטיב את החנוך ולא נאדיר את הצדקה ולא נלמד את ההמון הפרוע ארחות מוסר ומשמעת, ואחרי עשותנו סדרים נכונים בכל קהלה מיוחדת לא נכונן ברית אמת ושלום בין הקהלות יחד לפקח על עסקי הרבים, להתאסף, להמתיק סוד, להיטיב ולתקן בלב אחד ובמטרה אחת, אם לא נבנה ולא נכונן את האומה בתוך יסודיה אלה — מהיכן מניץ אותה הקב"ה לעתיד לבוא? על כן כל תקון וכל יסוד שאנו מתקנים ומיסדים בתוך הקהלות לגדור פרצת הדור הוא עזר וסניף לבנין הלאום, כי אין בכלל אלא מה שיש בפרט.

גם אל יהי מעמד הארח בארץ קל בעינינו. חובת בני אומתנו באשר הם שם לעבוד את עבודת ארץ מולדתם ולדרוש את שלומה ואת טובתה ולשלם לא רק

מכספם מס לאוצר המדינה אך גם מכשרונם ותבונתם מס לאוצר ההשכלה, הדעת, חרשת המעשה וכל דבר תושיה שבמדינה. במקומות אשר שם לא נתנו לנו עוד חקי אורח חובתנו להתאמץ למען נזכה לקבלם במשפט בצדק ובמישרים כי נפיק רצון מאת אלה אשר עתותינו בידיהם, ובאשר נתנו לנו חקי אורח עלינו להגן עליהם ולדבר משפטים עם אויבינו בשער ולהלחם בעמלק לא רק בדברי ריבות ומדנים אך במופתי פעלים אשר יטפחו על פניהם והראום את צדקנו ואת אמתנו. לא לנו לומר נואש ולהתבודד במועדנו אך יהי נא חלקנו עם כל העמים אשר כבודם חביב עליהם והם מגינים עליו בכל כחם ומודיעים לרבים את ישרם ואת משפטם אם ישמעו ואם יחדלו. אל נהיה כשוטים שאינם נפגעים, או כגאים שאננים אשר לא ישימו לב אל כל המדובר בהם, אך אזנינו תהיינה קשובות אל כל התלונות והשטנות ורוחנו יבחן מה יש להשיב לתועי רוח ובמה צדקו המשטינים ומה חובתנו לעשות למען הסיר מעלינו עקשות פה, ובעת אשר צוררינו הומים יהי נא גם קולנו קול אמת וצדק נשמע מסוף העולם ועד סופו להפיר אותות בדים, להסיר חרפה מעל תורתנו, לברר וללבן את למודיה ולדרוש משפטנו מכל עושקיו כח, והיה לנו מחנה גבורי חיל לוחמי מלחמותינו, מליצי יושר ללאומנו ולתורתנו ולא ייעפו ולא ייגעו עד אשר יוציאו כאור משפט, כי גם זאת היא עבודת הלאום.

ואל ה ת ו ר ה נשים לב לפארה ולרוממה בשערים המצוינים בהלכה, ופתחנו שפורת בחלוני הישיבות להכנים שמה אויר צח ויסדנו בתי מדרש ובתי ספר להגדיל תורה ולהאדירה, כי היא נשמת לאומנו, ואם זיוה יפנה ממנו מה בצע בכל הנחלות והאחוזות, כי יהדות שפרחה נשמתה ורוחה נאסף לא יהדות היא. עלינו לעמול למען אשר יהיו כל בנינו למודי ה', כי אך זאת היא אשר הקימתנו כהיום הזה. גם יראת חטא של בורות אשר נראה כעת בכמה מפלגות בארצות המערב לא תציל את היהדות, כי בלעדי התורה תיבש והיתה לאבן. אין כהתורה סם חיים לישראל, אין כמוה חבל האחוה לכל נפוצות יהודה, ואם אליה לא נשים לב והיו מעשינו כזורעים אל קוצים. לבני הנעורים הנאורים עלינו להטעים לבשם ולתבל את התורה בכל הבשם אשר נתנה לנו ההשכלה החדשה וליפותה ביפיפותו של יפת בסדר נאוה ובמליצה ערבה, ועל המון החרדים עלינו להגיה מן המאור שבתורה, ולא תהיה צרה ומצומצמת בחוג ההלכות אך רחבה וסובבת ומקפת את כל רוח האדם, ובעת אשר נעמול מעבר מזה לחזק את התורה נעמול מעבר השני להרבות דעת בין אחינו הולכי חשכים לבל יתלו את עקרי הדת בקורי מנהגים, לבלי יניחו את השרשים והעיקרים למען אחוז בענפים ובסעיפים. עלינו להתירם מחרצבות הבערות, להראותם את דרך מבוא החכמה, למען יהיו לבעלי תורה ודעת שלימה והשליכו אחרי גום מוסר הבלים, אמונה טפלה ומעשי התעתועים. עלינו לפקח לבל יעמדו אלה מזה על מקומם בלי נוע ולבל יסעו אלה מזה הרחק הלאה מן הגבול, עלינו לאסוף את הצולעה ולקבץ את הנדחה, להתאים את ההפכים ולמזגם במזג טוב, וגם תחית שפת עבר ויצירת ספרות עבריה גדולה ענפה ופוריה אשר לא תצרר בנאד ישן אך תאסוף אליה את כל יקרנו מאז ואת כל חמודות העת החדשה, תהיה לחומה בצורה ולהיכל גדול לרוח לאומנו, לחמדת עשרנו ורכושנו ואוצרות הגיוננו. והיה אם את כל אלה נעשה וחזקנו את כל מוסדי בית ישראל ואמצנוהו וכללנו את יפיו והיה לנו למעוז ולמשגב נצח.

המו"ל

סקירת־עין

על מושבות אחינו בארץ הקדושה.

חק הוא לכל סוחר נכבד המכלכל דרכי מסחרו במישרים, להביא חשבון ממצב מסחרו מעת לעת, לחשב חשבון עסקיו משנה לשנה, למען דעת את פעולתו בשנה החולפת, לראות את משברתו אשר הביאה לו עבודתו ולנהל את מסחרו לימים הבאים על פי נסיונותיו אשר נוסה בהם בימים עברו. החשבון הוא ראש כל עסק נכון, ובלא חשבון יפרע גם המסחר היותר טוב, כי ראשית דעת כל מעשה ופעולה הוא החשבון.

כנחיצות החשבון בחיי איש פרטי, כן נחוץ הוא גם בחיי הגוי כלו; יש אשר תתעורר בקרב טובי העם איזו מחשבה טובה, ויש גם אשר המחשבה הטובה תצטרף למעשה ותצא לפעולות ידים, וגם תמשוך אבירים בכחה ותעורר את העם לפעול ולעשות ורבים וכן שלמים מכל קצות העם יתנו ידם אל הדבר הטוב ההוא; אך אם הפעולה הטובה לא תתנהג בסדרים ישרים, אם ראשי הפועלים לא יתנו חשבון לעצמם מעבודתם הכבירה, ויתר העם ההולכים בחשך יגששו כעור באפלה ויאבדו דרך הנכונה המובילה למטרתה הרצויה, אז לא תביא לנו הפעולה הטובה פרי ישוה לה, ועוד תגרום ערבוביא ואנדרלמוסיא בעולם, פרעות ואי־סדרים, מחלוקת וריב־דברים, וימים רבים יעבורו, עד אשר יצלח בידי טובי־העם בעמל רב ובדמים יקרים להשיב הסדר על מכונו ולתת להפעולה הטובה פנים חדשות, פנים יפות ומאירות, פנים של סדר ומשטר, ולהעמידה על רגל ישרה למען לא תעבט עוד ארחותיה ותלך לבטח דרכה, בדרך סלולה ונכונה, ותוביל אל המטרה הנכונה ואל המעשה הרצוי אשר היה במחשבה תחלה בלב מיסדיו ומכונניו.

כדבר הזה ראינו במפעל הכביר והנשגב ליסד מושבות לאחינו בארץ הצבי. זה כשתים עשרה שנה עברו מעת אשר השמיעו טובי אחינו את קולם ברמה מעל במת־ספרותנו לעורר את בני עמנו לתת ניר בציון ונחלה לאחינו החפצים לעבוד את האדמה ולאכול מיגיע כפם, וקולם לא היה אמנם קול קורא במדבר, כי רבים מכל מפלגות העם התאחדו בלב שלם לעשות למען ציון ותרב התנועה במחנה ישראל; אלה, הראשונים לציון, הניחו את מקומם אשר ישבו עליו ימים רבים ויישאו רגליהם ארצה כנען וינסו את כחם לעבוד בזעת אפם את אדמת ארץ הקדושה משאת נפשם וחזון לבם, ולהפוך מדבר שממה לגן עדנים וכרמי חמר, ואלה, הנדיבים בעם, שחדו מכספם למשען העובדים, ולמראה עין על המחזה הנאדרי בקדש, למראה התנועה הנשגבה יכלנו לקות כי ההתעוררות הגדולה הזאת תביא באמת רב ברכה בכנפיה ועוד מעט ומלאה ארצנו כורמים ויוגבים מאחינו, עוד מעט ונראה אלפי אחינו אכרים ונוסעים בעדר על שדמות ארץ הצבי, כי אמנם הכל היה טוב ויפה, הכל מוכן ומזומן, ספרים מדברים גבוהות על עתידות הרעיון הנעלה נדפסו למאות, מאמרים חוצבים להבות אש אהבה לאה"ק נכתבו לאלפים, דרשות נאות ונכבדות נשמעו מפיות המטיפים לעורר את העם לחבת ציון ואהבת ירושלים, אך העיקר, החשבון, היה חסר מן הספר.

כי אל נא נשלה בשקר נפשנו, לאמר כי בחשבון ודעת עשינו את כל מעשינו,

אל נא נתפאר עלינו, כי פעולתנו התנהגה בסדרים ישרים ובדעת נפש, אל נא נחזיק טובה לעצמנו כי בחפזנו לא הקדמנו נעשה לנשמע, אך נודה נא כי אמנם השנים הראשונות לעבודת חו"צ היו שנות בהלה וחפזון, שנות מהומה ומבוכה מבית ומחוץ, ולרגלי סבות שונות גברו אז ההתפעלות וההתלהבות על הפעולה הנכונה והעבודה הרצויה, החפזון והבהלה על הסדר והמשטר, המהומה והערבוביא על החשבון והמשמעות; ולכן רבתה הרעה, ולכן נשלחה המארה במעשי ידינו, ולכן שלטה עין רעה בפעולתנו, כי שונאינו מחוץ בראותם את הקולות ואת הברקים, ובשמעם מרחוק קול תרועת אחינו — בעת אשר באמת עשינו מעט מאד ודברנו הרבה — צעקו גם המה קול גדול ולא יסף לאמר „היהודי הולך!" היהודי נוסע קדימה! וקולם לא שב ריקם, אך הביא פרי ישוה להם, כי סוגר כל שער מבא ונגעל דלת בפני אחינו החפצים באמת ובתמים להרטיב בזעת אפם את אדמת ארץ אבותם... וימים רבים יעבורו עד אשר נזכה להמתיק הדינים ולקרוע את גזר דין הקשה, וכל זאת באתנו יען כי כמבוהלים ודחופים עשינו כל מעשינו בלא דעת וחשבון, ועל כל פעולה קטנה ומצערה הריעו אחינו הרועה גדולה וארוכה.

וככל אשר רבתה הרעה מבחוץ, כן גברו הסכסוכים והמחומות מבפנים, כי הנלהבים שבנו הגדישו את הסאה במאמרים חוצבים להבות אש אהבה לארץ קדשנו, ודבריהם הנשגבים אשר לא הצליחו להטות לב השאננים והבוטחים כי יתנו ידם לציון ולעובדי אדמתה, הרבו לפעול על לב אחינו העניים אשר לרגלי סבות שונות נהרם מצבם עד היסוד, ובשמעם כי יש שבר באה"ק האמינו בתם לבבם, כי הגיעה השעה ללכת בנעורינו ובזקנינו ארצה קדם, כי בלא יגיעת בשר ועמל כפים תוציא להם א"י גלוסקאות וכלי מילת, כי הארץ תוציא צמחה וגנותיה זרועיהן תצמחנה אף אם לא יעבדו ולא יזרעו אותן, ולכן נשאם רוחם ללכת אל הארץ הברוכה, ארץ זבת חלב ודבש, אשר תתן להם ברכת שמים ומשמני הארץ. אך כבאם שמה וכראותם כי לא כחלומותיהם כן הוא, וכי לא בדבר שפתים ישבעו להם, אך בעבודה רבה ויגיעת בשר ורוח, כי לא בחפזון ומנוסה, אך במתינות גדולה ובזהירות יתירה יבאו אל המנוחה ואל הנחלה, ועל כלם כי לא בידים ריקות ובצרור־כסף נקוב יבואו אל הארץ כמבואי עיר מבקעה, אך נחוץ די זהב להעמידם על רגליהם ולכוננם על בסיס נכון וחזק לבל ימוטו, ובראותם כי שלש אלה: הכסף, העבודה וכח כביר לשאת ולסבול לא נתן להם, נסוגו אחור ויוציאו את דבת הארץ רעה ויתנו את טובי חובבי־ציון לתועים ומתעים, וישליכו שקוצים על ארץ חמדה, וכל תאלתם על העומדים בראש הענין הגדול; כמו בשלהם באתם כל הרעה הזאת, כמו המה אשמים כי סלפו דרכם ויעפילו לעלות בידים ריקות ובלב מלא חלומות נעימים... ולרגלי המהומה מבפנים והמבוכה מבחוץ, רפו ידי העוסקים ונפל לבם ולא קמה בהם רוח לעשות למען ציון ולמען אלה אשר כל עמל ותלאה לא הניאו אותם ולא הפירו מחשבתם הטובה, לאחוז באת ומחרשת ולעדור בלא לב ולב על הרי ישראל. וכל זאת באתנו, יען כי לא נתנו לעצמנו חשבון מכל מעשינו, יען כי לא נזהרנו בדבריו ונכשלנו בבני אדם שאינם הגונים וראוים להרטיב בזעת אפם שדמות ירושלים, יען כי לא ראינו מראש כי רעה נשקפה לכל המפעל הגדול מבית ומחוץ אם נדבר הרבה ונעשה מעט...

אכן הדברים עתיקים, וגלוים וידועים המה לכל אשר ראה בעין פקוחה את כל הנעשה במחנינו ולשפת יתר אחשוב להאריך במקום הזה ובעת הזאת, בעת אשר לשמחת לבבנו תקופת הבהלה עברה ותחתיה תקח מקומה תקופת המנוחה, ותחת תקופת הנסיונות ובלבול־הדעות תבא תקופת המעשה והמחשבה, תקופת הדעת והחשבון,

ואמנם עתה הגיעה השעה כי נרשום זכרון בספר את כל פעולותינו במשך התקופה החולפת עם כל מעלותיה וחסרונותיה, תקנותיה וקלקלותיה, למען נדע למצער עתה את אשר לפנינו, ולמען נדע לכלכל מעשינו לימים הבאים, ויהיו נא לנו הנסיונות הקשים והמרים אשר השביעונו ראש ולענה למורה דרך ולמאיר נתיב על הליכותינו בקדש. עתה הגיעה השעה לכך וגם יש לנו היכלת לדעת מכל הנעשה במושבות אחינו באה"ק, אחרי אשר בחסר ממשלתנו הרוממה יש לנו חברה מאושרה ומקויומה „לתמיכת האכרים באה"ק" אשר בידה להודיע גלוי לכל אחינו כל דבר נפל במושבות אחינו בארץ הצבי; ואמנם בחשבון לשלש השנים ששלח ועד החברה לכל חביריה הננו רואים התהלה טובה, כי בהחשבון הזה המונח לפנינו הננו מוצאים ידיעות נכונות, חשבונות מדויקים ולמספרים שלמים ממצב המושבות העומדות תחת חסות החברה הנכבדה, ונקוה כי החברה היקרה לא תאחר כפעם בפעם להודיע גלוי לכל חביריה את כל הראוי לדעת, וכאשר החלו לענגנו בידיעות נכבדות כן יוסיפו ידם מעת לעת לבאר לברר לצרף וללבן את כל השאלות העומדות ברומו של עולם הישוב למען לא נגשש כעורים קיר ולא נכשל באפלה מחסרון־ידיעה. ולכן ננים את המלאכה הנכבדה הזאת, מלאכת־החשבון עם מספרים מדויקים וידיעות נכונות בכמה עלה התיסדות המושבות באה"ק ואיזה פרי ישוה לבעליהן, את העבודה הרבה הזאת הנני מניח לגדולים וטובים ממני, ואנכי אתנהלה ל ע ט י על שדמות ציון ואשים מעוף־עין ואעבור בסקירה קלה על פני כל המושבות באה"ק ואעביר את טובן לפני קוראי „האסיף" הנכבדים, עפ"י הידיעות ששאבתי ממקורים נאמנים, כי היו לי לעינים מאמרי החכם הנעלה והחובב ציון הנלהב והנלבב רש"ז טעמקין (מי שהיה ראש ועד־הפועל ביפו) הנדפסים „בציון", רשימות המושבות ע"י החו"צ הנעלה הר"י אייזענשטאט ביפו, ספר־החשבון של הועד, ספרי „הארץ" להרה"ח יעב"ץ ועוד מקורים אחרים נאמנים ונכונים —, והנני נותן בזה לפני הקוראים השקפה קצרה ושטחית ממצב המושבות ומספר יושביהן בעת הזאת, ואם אחד מני אלף קוראי „האסיף" ימצא בה ידיעות נכבדות שלא קרא אותן עד כה במקורן הראשון והיה זה שכרי —.

א.

פתח תקוה.

המושב הראשון בזמן הוא „פתח־תקוה". עוד בשנת תרל"ה וחבת ציון בתמונתה הנוכחית עוד טרם היתה בארץ, רבים מאחינו יושבי הצפון חלמו עוד חלומות נעימים אחרים וזכר ציון ועריה לא עלה על לב, עוד אז החלה להתרגש בין יושבי ירושלים רוח אהבה לעבודת האדמה, ורבים מאחינו יושבי אה"ק אשר געלה נפשם בלחם הקלוקל, לחם החלוקה, המשביע את לוקחיו — כעס ומכאובים, שמו את לבם לקנות אחוזת נחלה בארץ אבותיהם לעבדה ולאכול מפריה. אך כשלש שנים לא מצאו את אשר בקשו, עד אשר מצאו כברת ארץ בקרבת עיר יפו, ובחדש אב שנת תרל"ח קנו אחדים מיקירי ירושלים 3284 דולאם בשדה אמלבש בגבול יפו, ויחלקו את הנחלה לעשרים וארבעה חלקים ויקראו את שמה „פתח־תקוה" לאמר: כי בהמושב הזה נפתח פתח תקוה לרבים מאחינו להאחז בארץ אבותם ולהנות מיגיע כפם מבלי שיצטרכו לידי מתנת בשר ודם. כעבור עת קצרה ואדמת פתח־תקוה נתנה יבולה ובעלי המושב ראו

ברכה במעשי ידיהם הוסיפו לקנות בלוית חברים חדשים עוד בערך 11500 דולאם ויתישבו שם, אך לא ארכו ימי שבתם בשלוה, כי אויר המושב אשר על יד נהר הירקון היה מסוכן מאד, ובשנת תר"מ מתו רבים מבני המושב בחליים רעים ונאמנים, והנשארים נפזרו לכל רוח ובתיהם היו לשלל להפלחים, וכה חרב המושב הרך והצעיר בעודנו באבו בשנת תרמ"א, ובשנת תרמ"ב, שנת השמיטה, נפוצו לכל עבר גם יתר בני המושב שארית הפליטה משנת תרמ"א, כי מאפס עבודה בשדה ובאין עוזר ותומך נפל עליהם לבם ויעזבו את המקום השמם הזה. אך שנים מראשי מיסדי המושב ר' דוד גוטמאן ור' י"מ סאלאמאן נשארו אמונים למחשבתם הטובה ומקומם לא הניחו גם בעלות עליהם פחד מר המות והמחלות השונות, ועליהם נלוה אז ה"ר י"מ פינס ושלשתם יחד איש את רעהו חזקו, ויתאמצו לבקש עצה ותושיה להחזיק מעמד ולבלי לתת להמושב הזה להחרב, למען לא יכרת המושב הראשון מישראל ולא יהפך פתח־תקוה לעמק עכור.

ובעת ההיא התעוררו רבים מאחינו בני הצפון לרגלי מקרים ידועים לתת ניר בציון ולקנות נחלה בארץ הצבי ויתנו עיניהם במושב „פתח־תקוה", ויעבור מתחת יד בעליו הראשונים אל בעלים חדשים, אך גם המה לא התחזקו על מעמדם ומושבם ויהי גורל המושב תלוי בין תקוה ופחד, עד אשר נגלה בשנת תרמ"ג „הנדיב הידוע" על בני המושב ויחל לסוכך עליהם באברת צדקתו ובכנפי חסדו, וגם חו"צ שבארצנו עזרו על ידם ויטיפו עליהם נטפי נדבותיהם קמעא קמעא, ומני אז החל המושב הזה להתפתח ולהתקדם ולהיות לעיר נושבת, ועתה הנהו מתראה לעינינו בכל הודו והדרו.

המושב הזה עומד על דרך העולה מיפו שכמה. מיפו עד מושב האשכנזים „שרון" נעבור בדרך המלך, דרך מרוצפה וישרה, אך כעברנו את המושב הזה נלך עד „פתח־תקוה" בדרך לא סלולה בין בצות ואגמי מים; מרחוק בעוד כברת ארץ לבא להמושב יתראו לעיני הנוסע בתי המושב הבנוים בסדר ומשטר ישר. כבואנו אל המושב נתענג לראות את הרחובות הנקיים הנטועים משני עבריהם אילנות, ורחוב אחד אשר בו בית־הפקידות רצוף אבנים; באמצע המושב שוק לא גדול עם באר גם גן קטן נחמד למראה ובו ינוחו יגיעי כח כהם היום וישאפו רוח צח בין שדרות האלונים.

אדמת המושב היא בינונית, וחלקת המושב הקרובה לנהר גאדזיי היא עדית. על חלקת האדמה הזאת אשר היא קנין כסף „הנדיב הידוע" יטעו כרמים ובני המושב יעבדו בהם בתור שכירי יום.

אויר המושב היה לא טוב בראשית הוסדו וחליים רעים מצאו קן למו בו, כי יושב הוא בשפלה; אך מעת אשר נטעו בני המושב עצי אקציא וקאליפטוס ועוד אילנות שונים למיניהם, מני אז הוטב מאד אויר המושב וסר מר המחלות השונות.

אדמת המושב קנין כסף התושבים והבארון רוטשילד בערכך חמשה עשר אלף דולאם, אשר על ערך 6500 דולאם יזרעו תבואות שונות, חטים, שעורים, עדשים, דורא, שומשים, תורמוס וזרעוני גינה, ועל השאר כבר נטועים עד עתה כמאתים אלף גפנים וכששת אלפים אילני סרק גם עצי פרי שונים למיניהם.

נפש אדם בהמושב הזה בערכך שש מאות. רובם עובדים ונוטעים בעצמם את אדמתם או בתור פועלים ושכירים בנכסי הבארון, גם אומנים שונים המתפרנסים מיגיע כפם. 6 נגרים, 2 נפחים, 3 סנדלרים, 2 חייטים, 2 בונים, 2 אופים, 3 עגלונים, 6 שומרים בעיר ובשדות המושב, 5 שולחים במסחר ידיהם ועוסקים בחנויותיהם אשר בהן ימצאו בני המושב כל הנחוץ להם, גם אנשים העוסקים בצרכי צבור לא יחסרו בהמושב והמה יפקחו על הפרחת המושב ושכלולו במצבו הרוחני, רב אחד, ששה מורים, מורה אחת, שוחט, רופא, ומילדת, וכלם יעסקו כל אחד במקצוע שלו בלב שלם ונפש חפצה

להיות לעזר ולהועיל לבני הדור החדש, להיות אכרים עברים במלוא מובן המלה. בבית־הספר אשר בהמושב לומדים בערך ששים ילדים, ובביה"ס אשר להנדיב כארבעים ילדים, וכעשרים נערים ילמדו תחת השגחת „דגל תורה" ויקחו לקח מפי מלמדים מובהקים ורב המושב. כארבעים נערות לומדות תורה ומלאכה בביה"ס של הנדיב.

בתים בהמושב ארבעים, לבד רפתים וגורנות. כל בתי הצבור הדרושים לעיר ישראל יש בהמושב. שלשה בתי־תפלה, מרחץ ומקוה, בתי ספר ובית מרקחת.

בכלל יעשה המושב הזה רושם עז וחזק בלב רואהו, כי בו יראה את כל העמל והתלאה אשר מצא את בני המושב מראשית הוסדו, ואת כל אבני הנגף והמכשולים הרבים אשר היו מונחים על דרכם הקדושה, ויוכח לדעת כי אך בעלי חפץ כביר ונעלה, אך בעלי רצון נשגב, ואך אנשים חרוצים במלאכתם ונתונים בכל לב לעבודתם יכלו להחזיק מעמד במקום הזה ולהפוך מדבר שממה לשדה פוריה.

כתאמי־צביה הוא המושב הקטן „יהוד" הסמוך ומחובר ל„פתח תקוה", ואמנם לא נוכל לקבוע לו מקום בפני עצמו, יען כי כאח הוא ל„פתח תקוה" וגם נוסד כמעט בעת אחת, כי בני פ"ת בראותם כי רע להם המקום בפ"ת לשבת מפני רוע האויר, בנו להם את המושב הקטן הזה בקרבת פ"ת ויתישבו שם. אדמה לזריעה ולנטיעות מעט מאד וגם איננה מוכשרת לזה, ויושביה עובדים בפ"ת. בהמושב הזה בלה אחרית ימיו הרב הגאון הנודע ר' מרדכי גימפל ז"ל מרוזאני ורבים מצעירי ירושלים קבלו תורה ממנו. בהמושב הזה כשלשים נפש אדם.

ב.

ראשון לציון.

המושב „פתח־תקוה" הוא הראשון בזמן, והמושב „ראשון לציון" כשמו כן הוא, כי הוא ראשון במעלה, ובבניניו היפים והנחמדים למראה, בגניו ובפרדסיו המרהיבים עין ובשכלולו בכל הדברים הנחוצים למושב עולה הוא על כל המושבות. המושב המפואר הזה נוסד בשנת התרמ"ב בידי אחינו ילידי רוסיא, האדונים לעוואנטין, פריימאנן, האנקין, אייזמאנן, אייזענבאנד, הערבערט ואבראמאוויטש, אשר קנו בראשונה אחוזת שדה בת שלש מאות דעסיאטין (בערך 3500 דולאם) וישלמו מחירה בערך 43000 פראנק.

על אדות ראשית התיסדות המושב יספר ה' לעוואנטין אחד מראשי מיסדיו כדברים האלה: כי בלכתו בפעם הראשונה אל המקום אשר הגבילו להניח בו היסוד לבנין המושב בלויית חבריו, תעה מעט מני אורח וירחיק ללכת כברת ארץ מיתר חבריו אשר נטו אהלם לפנות ערב בקרבת המקום ההוא, ויותר לבדו עם אחד מתושבי ירושלים —אשר לקחהו למורה דרך כי נהירין ליה שבילי דיהודה— ללון במקום הזה, כי בא השמש ובאישון לילה לא יכלו לשוב ולמצוא את המקום אשר נטו אהלם יתר חבריו. חשכת הלילה פרשה כנפיה על פני כל הכבר, ואך מרחוק הפיצו אור כהה אהלי הבעדואינים הנפוצים על פני השדה. עצמותיהם רעדו מקר ומקרח, כי בגדים חמים לכסות גום לא היו למו, גם רעבים היו ללחם כי צידה לדרך לא לקחו אתם, כי השאירו הכל בהעגלה אשר נסעו בה חבריו. רעיוני־עצב התגנבו בלבבו, והשפק החל

לפעמו אולי לא תצלח דרכו אשר הולך עליה, אנחה חרישית התפרצה כפעם בפעם מבין בתרי לבבו ודמעות חמות ירדו מעיניו ותרטיבנה יחד עם שכבת הטל את המקום החרב הזה. בן לויתו הירושלמי אשר הבין הגיגו נתן לו עצתו אמונה כי ישוב ממחשבתו לבנות הנשמה, כי בנפשו ובנפש חביריו הוא להתישב במקום שמם בין פראי אדם, וכי מוטב להם לאבד את כספם אשר השקיעו באחוזתם ונפשם תהיה להם לשלל, מלהעמיד עצמם במקום סכנה ולהביא שואה ואסון על משפחות אחדות, וירבה לתאר בצבעים שחורים ונוראים את מצב הארץ השוממה ואת העם היושב עליה הפרוע לשמצה. דברי האיש הזה אשר יצאו מלבו נכנסו כמעט אל לב ה' לעוואנטין, וכרגע התגנב בלבו הרעיון כי אמנם צדק האיש ממנו, והאמנם המבלי קברים במקום מגורו כי יבא לפה להשליך נפשו מנגד ולהמית שואה לא ידעו שחרה על נפשות נקיים ותמימים?... אך אחרי הרגיעו את רוחו ואחרי חשבו דרכו אשר הוא הולך עליה להציב גבול אלמנה ולבנות מושב בארץ מולדת אבותיו, התעורר כגבור מנצח ויקרא בקול: „ואף על פי כן ממחשבתי לא אסור, יעבור עלי מה והמושב יבנה במקום הזה!". בן לויתו נסה להשיב לו דבר, ובעוד הם מדברים ומתוכחים על עתידות המפעל ועל תקותו לימים יבואו, והנה קרבו אליו חביריו אשר פגרו מלכת, ויתנו יד לשלום איש לרעהו, ויוציאו מאמתחותיהם יין ומגדנות ויאכלו וישתו וייטיבו לבם ויניחו אבן פנה ליסוד המושב, וינעצו קנה במקום השמם הזה ועליו נבנתה עיר נושבת לשם ולתהלה בקרב הארץ אשר נקרא שמה בישראל „ראשון לציון".

המושב הזה עומד כמהלך שתי שעות מיפו וכחצי שעה משפת ים התיכון, בדרך ההולכת מיפו ירושלימה. בצאתנו מאת פני יפו נסע בכרת ארץ בדרך המלך מרוצפת אבנים (שאָסיי) אשר משני עבריה יתנוססו בתים גדולים בעלי שתים ושלש מכפלות, אך כל אשר נתרחק מהעיר יתמעטו הבתים ולעינינו יתראו מעבר מזה ומזה גנות ופרדסים נחמדים למראה. מדי נתקרב אל המושב ורגלינו תעמודנה על הר קטן, יופיע לנגדנו בית מקדש מעט המתנוסס בגבהו ויפיו על כל בתי המושב, גם נראה מרחוק עוד בתים רבים עם גגותיהם המצופים רקועי־ברזל ומשוחים בששר. אדמת כברת הארץ בדרך העולה מיפו ראשונה היא ברובה אדמת חול, אך מדי נתקרב יותר להמושב כליל יחלופו מנגד עינינו שדמות החול ולנגדנו יֵרָאו עמקים עוטפים ירקרק חרוץ וכל הכבר מסביב להמושב יתראה לפנינו כגן עדן מלא דשן וברכת ה'. מדי נעבור בין שדרות אלונים המרהיבים עין ביפים ובין גפני תפארה הנטועים משני צדי הדרך נבא אל המושב הכלול ביפיו והדרו, בבתיו הנאים, בגנותיו הנחמדים, וברחובותיו הישרות והרחבות. עוד מעט נעבור לאורך המושב ונבא אל הרחוב המחלקת את המושב לשנים; הרחובות נטועות משני עבריהן באלני תות ומבעד האלנות האלה נשקף בית־הכנסת העומד לתלפיות בעל שלש מכפלות עם בית־ספר בצדו בעד ילדי המושב. מצדי הרחוב הגדולה תתראינה רחובות אחדות מימין ומשמאל נטועות משני עבריהן ובתים נאים יתנוססו עליהן.

באמצע המושב נטוע גן נחמד למראה המרהיב עין הרואה. בגן הזה ימצאו כל הנטעים למיניהם: תאנים, תמרים, זיתים, שקדים, אתרוגים, וכו' וכו', עד 600,000 עץ עושה פרי, גם נמצא בו משתלה ובאר מקוה־מים להשקות את הגן. הגן נטוע בסדר ומשטר, רחובותיו ישרות ונטועות בטוב טעם ודעת בכל מיני נטיעות ופרחים ובו ילמדו האכרים והכורמים לדעת כל הנטיעות השונות. מנגד להגן עומד לתלפיות בית נבון ונשא בעל שתי מכפלות, והוא בית־הפקידות, ומאחורי הבית בנוים רפתים לצאן ודירות בעד משרתי הפקידות, ובעד הגנן ורופא המושב. מעבר השני להגן בנוי היקב הנודע

להתהלה עם כל המכונות, ובור עמוק. בנין היקב עלה להבארון בדמים יקרים כשלש מאות אלף פראנק. בהיקב הזה ידרכו כל ענבי ראשון לציון מכרמי הנדיב כן מכרמי בעלי המושב האחרים, וגם ממושבות אחרות יקנו פקידי הנדיב ענביהם וידרכו אותם בהיקב הזה, ויש תקוה כי בקרב הימים יהיה יין „ראשון לציון" — הנעשה בידי אנשים חרוצים במלאכתם ומומחים לאותו דבר — לשם ולתהלה בארצות שונות.

אדמת המושב בערך 6700 דולאם. האדמה איננה מהעידית שבאה"ק, על פי רוב הנה אדמת חול וגם אבנים בה לא מעט, אך בידי חרוצים ובעמל רב הצליח לבני המושב להפוך את שדמות החול לשדה חמד מעולף בירקרק חרוץ ואת המדבר השמם הזה לגני־עדן מרהיבי לב ונפש.

אויר המושב טוב ומאד נעלה, והגנים והפרדסים הנטועים למכביר עזרו להטיב אוירו, ויושביו ישאפו רוח צח ומבריא. ארך המושב ממזרח למערב 640 מֶטר ורחבו מצפון לדרום 150 מטר. ארבע רחובות בו, ומשני עבריהן נטועים עצי תות. בתי האכרים בערך ארבעים, ושלשים רפתים לצאן. גני ירק ועצי פרי 33 דולאם. שש מכונות קטור תעלינה מים משתי בארות ותשקינה את המושב דרך צנורות ותעלות. שטח אדמת הכפר 360 דולאם. שטח אדמת כרמי האכרים והפקידות בערך 3000 דולאם, אדמת זרע 500 דולאם ושדה בור 2840 דולאם.

מספר תושבי המושב הזה הוא ששים משפחות ובהן שלש מאות נפש, גברים ונשים וטף. רוב בני המושב עובדים את אדמתם ואינם תלוים בדעת אחרים. כעשרים משפחות מקבלות תמיכה מהנדיב, והנם תלוים בדעת הפקידות ורבים מבני המושב עובדים בכרמי הנדיב בתור שכורי יום, גם אומנים ובעלי־מלאכה נמצאים בהמושב, נגרים, נפחים, סנדלרים, חייטים שנים שנים, גם רופא־חכם להמושב, חובש, מילדת, רוקח ובית סמי מרפא, וכל הדברים הנחוצים לעיר מושב מתוקנה ומשוכללה נמצאים בהמושב, כי להידים החרוצות אשר שכללו את המושב נלותה היד הפתוחה והרחבה של הנדיב הידוע וזרועו היא סמכה את המושב הזה לעשותו ליפה נוף ולעיר מעטירה. וכל ההוד והדר החופף על המושב בתמונתו החמרית, כן יופיע ויתגדל בתמונתו הרוחנית, כי כל הדברים הדרושים לעדת־ישורון ולכנסת־ישראל בארץ ישראל נמצאים בו ומתנהגים לרוח ישראל. בית הכנסת בנוי ברב פאר והדר והדרת קדש חופפת עליו, ובצדו בית ספר לנערים ולנערות. בביה"ס לנערים ילמדו כעשרים וחמשה ילדים בני 14—8 שנה, ובביה"ס לנערות תלמדנה כשלשים ילדות בנות 15—6 שנה. הילדים בכלל המה בריאים ויפים, שמחים וטובי לב. בביה"ס ילמדו עברית וצרפתית, וכמעט כל הנערים יודעים את למודם ועושים חיל בלמודיהם. המורים המנצחים על הלמודים המה אנשים בעלי כשרון ופדגוגים נעלים ועושים מלאכת הקדש באמונה ובחריצות; גם מיתר כלי הקדש לא נעדר איש, גבאי ביהכ"נ, ש"ץ, שו"ב, משגחת על הטבילה ומשגיחים על היין שיעשה בכשרות. מלבד ביהכ"נ עם ביה"ס, נקבעו ארבעה בתי עץ בעד חולים, מרחץ, בית טבילה, בית מלון אורחים ובית מועד לכל חי.

נפנים בהמושב בערך מיליון ומחצה, ועצי פרי שונים למיניהם כעשרים אלף. בהמשתלה נטועים בערך 170,000 נפנים ממינים שונים, ועצים עושי פרי למיניהם, שקדים, רמונים, שזופים, תאנים, אגסים, אתרוגים, אגוזים, זיתים, וכו' בערך עשרים אלף וכששת אלפים עצי תות.

בעלי המושב מוברים את ענביהם מדי שנה בשנה לפקידי הנדיב, והם קוצבים מחירם. בקץ שנת תרנ"ג גמרה הפקידות חשבונה עם הקולוניסטים בעד ענבי השנה הזאת, ונמצא כי בציר שנת תרנ"ג הביא בערך עשרת אלפים פראנק פחות מכפי

שהביא בציר שנת תרנ"ב, ולא באשר בשנה הזאת היה סכום הענבים פחות מדאשתקד, אך יען כי שלמה הפקידות חמשה פראנק לכל קנטר ענבים פחות מטקח השנה הקודמת. ואלה המקחים ששלמה בשנה הזאת הפקידות: בעד ענבי הודו—שבעים פראנק הקנטר, ענבי צרפת לבנים — חמשה ועשרים פראנק, ענבים אדומים — שלשים פראנק.

כמעט כל בני המושב המה ילידי רוסיא, משכילים ונבונים, תמימים וישרי דרך, מהירים וחרוצים במלאכתם, משכינים יפיפותו של יפת באהלי שם ומתאמצים להתקדם ולעלות במעלה במצבם החומרי והרוחני ולהיות שמם נאה להם, כי יהיו „הראשונים לציון" בכל פעולה הנותנת כבוד ותהלה לעושיה, וכי יצטיינו בהליכותיהם ובמעשיהם נגד כל אחינו בכל ארצות פזוריהם, ובהם ישראל יתפאר.

ג.

עקרון (מזכרת בתיה).

אם המושב „פתח תקוה" הוא ראשון בזמן, והמושב „ראשון לציון" הראשון במעלה, הנה משפט הכבורה להמושב „עקרון" על שניהם גם יחד, יען כי בו זכינו לראות כפר עברי עם אכרים עברים במושג האמיתי של השמות האלה; כי בעוד אשר בני המושבות האחרים יצאו מבית מסחרם או מבית הספר השדה, לנסות כחם בעבודה קשה המפרכת את הגוף ולהתרגל בה, ורבים אמנם חפצו ולא עלתה בידם, כי לא כל מחשבה טובה נוכל לצרף למעשה; הנה בני „עקרון" באו אל המושב הזה כזקנים ורגילים ובקיאים בעבודה, כי מימי נעורם הנם אכרים ועובדי אדמה, ועוד בארץ מגורם עבדו בזעת אפם את אדמתם ויאכלו מפריה וישבעו מטובה. אך בשנת תרמ"ג, בשנת המהומות והנסיונות, בעת אשר רעיון הישוב מלא כל חללו של עולם היהדות, בהלוך אחד מגאוני עמנו, אשר עשה לו שם עולם לא יכרת במפעליו הגדולים לטובת הישוב, להתיצב לפני „הנדיב הידוע", ולהטות את לבו כי ישים עינו על ארץ הצבי לכונן בה מושבות למען אחינו הטובעים בים דלות ומקורי מחיתם דללו, ובשמעו מפיו כי לא יאמין ביהודי ארץ הצפון, אשר ידם רב להם לאחוז באת ומחרשת, ולהיות נעבדים לשדה; הציע לפניו כי יקח מאחרי עלות את האכרים העברים העובדים אדמתם בקרבת עיר רוזאני (פלך גראדנא) ויטעם על אדמת ארץ הקדושה, ואז יראה ויוכח לדעת כי עוד כח עמנו חדש עמו להפוך מדבר שממה לארץ פוריה, וכי אך שונאינו מבית ומחוץ מוציאים דבה רעה על עמנו כי אך מאוני מרמה בידו ולעסוק אהב, ולעבוד את האדמה אין לבו הולך; וה' השוכן בציון נתן את חן הגאון המורם מעם הזה בעיני הנדיב ויקשב וישמע לדבריו ויצו לעושי רצונו כי יקנו בעד האכרים האלה אחוזת נחלה באה"ק, וכבוא אחדים מהם לתור את הארץ ולמצוא אדמת זרע ופוריה כלבבם, בחרו במקום הזה ונחלתם שפרה להם ליסד את מושבם, אשר הנם יושבים עליו עד היום הזה.

המושב הזה עומד כטהלך ארבע שעות מיפו וכשתי שעות מראשון לציון לשפת ים התיכון. שטח אדמת המושב בערך 4090 דולאם. האדמה היא מהעידית שבא"י, טובה מאד ומכשרה לזריעה ולנטיעות, כי בעלי המושב כבקיאים בעבודת האדמה ובטיב הקרקע חפשו ימים רבים עד אשר מצאו את האדמה הטובה הזאת, וימים רבים מעת התישבם עד שנת תרנ"א זרעו את אדמתם ויראו ברכה במזרע ידם, אך בשנת הרנ"א

קפץ עליהם רוגזה של השמיטה, ומצבם ירד עשר מעלות אחורנית ולא יכלו להתקים בלא תמיכת הנדיב הבארון רוטשילד, ואז גזר הנדיב אמר כי רבים משדי תבואות ינטעו והאכרים יקבלו שכרם מהפקידות בעד עבודתם עד אשר יעשו כרמיהם ענבים, גם התנה תנאי קודם למעשה כי יכתבו ויחתמו כל האכרים אשר שדותיהם וכרמיהם המה קנין הנדיב והמה הנם אך כשכירים ופועלים. ימים רבים אמנם לא חפצו להסכים לזה ורבים המרו את פי הפקידות ויעשו בשדותיהם כאדם העושה בתוך שלו בלא שאלת פי הפקידים, אך בקיץ שנת תרנ"ג בא הקץ להסכסוכים, כי הנדיב הגיש עד האלהים משפטם, ורבני ירושלים חרצו משפטם כי על האכרים לכוף ראשם לפני הנדיב ועושי רצונו ולקבל את גזר דינו, ומהעת ההיא חדלו הקולות והמריבות ותשקוט עקרון מריב ומדנים, כי נוכחו לדעת אשר אי אפשר לדון עם שהתקיף מהם.

מספר נפשות המושב הוא שתי מאות וחמש עשרה גברים ונשים וטף. כל בני המושב מצטיינים בחריצותם וכשרונם לעבודת האדמה, והנם תמימי דרך, יראים וחרדים לדבר ה', ועניני המושב מתנהלים ע"י פקיד הנדיב ועוזריו; ארבעה מורים בהמושב ואחד מהם ממלא מקום מ"ץ, וכל בני האכרים הולכים לבית הספר ומקבלים תורה מפי מורים מובהקים. משעה 5 עד שעה 8 עובדים הנערים בשדה, ומשעה 8 הולכים לבית הספר.

בהמושב אך רחוב אחת ומשני עבריה בנוים בנאוה שש עשרה בתי חומה בעלי שתי מכפלות בסדר ומשטר ישר, ובקצה המושב נמצאים בתים אחדים בעלי קומה אחת. גם כל הבנינים הדרושים לקהלה מתוקנה יש בהמושב; באמצעו יופיע לעינינו בית הכנסת בעל שלש מכפלות ובצדו בית הספר לילדי המושב, בית סמי מרפא, בית הפקידות, בית המרחץ ומקוה, שתי בארות ועל יד אחת מהן ברכה לרחיצה, משהלה עם נטיעות שונות למיניהן. בעת האחרונה הקציעו כר נרחב לנטיעת עצי תות וחושבים לבנות שם בי"ת חרשת משי. כל הכלים הנחוצים לחרישה ולזריעה גם למטעי כרמים יש להאכרים, כל הנחוץ למושב מתוקן ומשוכלל ברוח בני אירופא; גם בהמות לכל בני המושב במספר נכון, פרים, פרות, גמלים וחמורים ועופות ביתיות.

אף כי המושב עומד על הר גבוה, אך האויר היה לא טוב לרגלי קרבת הבצות והאגמים להמושב, אך מעת אשר נטעו בהמושב אלנות רבים, עצי פרי ועצי סרק ועל כלם עצי קאליפטוס, הוטב אויר המושב ומחלת הקדחת לא תשרור עוד כמקדם. לא הרחק מהמושב ישטוף נחל קטן, אשר בימי החרף יתמלא מים, וכאשר יעבור על גדותיו ישטוף מרחק רב את כל הככר מסביב להמושב, אז יעצור לפעמים עבודת האכרים אשר שדותיהם מעבר להנחל הזה, ובעת האחרונה נבנה גשר על הנחל ההוא.

בכלל יעשה המושב הזה רושם טוב מאד על כל רואיו, כי הוא המושב האחד בארץ הקדושה אשר יושביו המה אכרים פשוטים ותמימים, ועובדים את אדמתם בחפץ לבב וברצינות, ונהנים מיגיע כפם, וירא לכל באי עולם כי מוכשרים הם אחינו לכל עבודה קשה בשדה ומוכשרת היא ארצנו העתיקה להשביע לחם את עובדיה העודרים וחורשים וזורעים אדמתה בלא לב ולב ובלא חשבונות רבים.

ד.

גדרה.

אם שלש המשבות הראשונות קודמות למושבות אחינו שביהודה, בזמן, בציונן ובעובדיהן, הנה להמושב „גדרה" היתרון עליהן, כי הוא הבכור וראשית־אונם של „חובבי ציון".

גדרה! איך המלה האחת הואת דיה לעורר רגשות שונות בלב כל חובב ציון, המלה האחת הזאת דיה לעורר את השאלה האיומה אשר ישאל כל אחד מאתנו בתמהון לבב: „מה כחנו, מה ישועתנו ומה צדקתנו?" ופתרונים... אך יותר טוב כי לא נבקש פתרונים במקום הזה ונשוב אל השקפתנו, לתאר בקצרה את מצב המושב ואת תכונתו. המושב הזה נוסד בימי המבוכה, בעת אשר רבים מצעירי אחינו, אשר ימים רבים חלמו חלומות נעימים ויחזו משאות שוא ומדוחים, הקיצו משנתם המתוקה ויראו כי תועים הם בדרך, וישימו פניהם קדמה, ויוציאו קול במחנה לאמר „בית יעקב לכו ונלכה" (ביל"ו), וישאו רגליהם ארצה כנען, ויאמרו ליסד בציון אבן בחן, פנת יקרת לאחיהם אשר במקומות רבים אין להם מעמד ויכתתו עטיהם לאתים וקסתותיהם למזמרות ויעדרו בנפש חפצה את הרי יהודה.

כשתי שנים עבדו החלוצים האלה עבודתם בתור פועלים ושכירי יום במושבות אחינו, נשאו כל עמל ותלאה, סבלו יסורים קשים ומרים, ביום אכלם חרב וקרח בלילה כי חבקו אשפתות וישכבו למעצבה בראש כל חצות באין מקום ללון בהמושבות וישתפקו בלחם צר ומים לחץ, אך מקומם לא הניחו ויגזרו אמר לבלתי חלל את שבועתם אשר נשבעו לדגלם ולבלי עזוב את הארץ אשר נשאו נפשם אליה, למען היות למופת לכל אחיהם החפצים להתנחל על אדמת אבותם.

כותב דברי ימי המושבות מיום הוסדם עד עתה, בבואו לספור את כל הדמעות אשר נשפכו מעיני הבילוי"ם על שדמות ציון ולשימן בנאד אחד, ולמנות אחת לאחת את כל התלאות שעברו עליהן, ימצא די חמר למלאכתו, ואנכי לרגל השקפתי הקצרה לא ארבה לתאר את ענים ומרודם, את מצוקת לבבם ותלאותיהם, את אמץ רוחם ולבבם החזק מחלמיש צור, אשר לא יאומן כי יסופר לדור אחרון.

הנה כי כן היו הבילוי"ם נודדים ללחם גם בארץ אבותיהם ויעבדו בשדות אחרים באשר אך מצאו עבודה להחיות נפשם הרעבה, והרבים והענוגים האלה למדו אצבעותיהם למלאכה וידיהם לעבודה קשה בבית ובשדה ואל המנוחה ואל הנחלה לא באו ותקותם היתה מפח נפש. אך בשנת תרמ"ד התעוררו „חובבי ציון" להנחיל את החלוצים האלה נחלת שדה וכרם, ויקנו למענם על ידי מר יחיאל מיכל פינס (מנהל עסקי הי"צ בעת ההיא) חלקת שדה בקרבת העיר יפו על יד כפר קטרה, ויתישבו עליהם עשרה מבני הבילוי"ם, ומני אז ועד עתה עומד המושב הזה תחת חסות „חו"צ" וגשמי נדבותיהם יורדים עליהם לא ח"ו בזעף, אך טפין טפין, קמעא קמעא, ועד היום עוד לא באו אל המנוחה ואל הנחלה, ואינם עומדים עוד ברשות עצמם מבלי שיצטרכו עוד לידי מתנת חו"צ ולא לידי הלואתם, מחסרון אדמה די הדרוש להאכרים, ומחסרון כל האמצעים הנחוצים לשכלול המושב, להעמידהו בשורה אחת עם המושבות המשוכללות העומדות תחת חסות האחד והמיוחד שבחו"צ הוא „הנדיב הידוע", ולכן מיום התיסד

המושב עד היום הזה חיי האכרים בגדרה תלוים בין תקוה ויאוש, בין תוחלת ממושכה ומחלת לב מפחד ימי רעה... ואחדים מהאכרים לא יכלו להחזיק מעמד כי נלאו נשוא את מצבם הרעוע, ויעזבו את המושב ואת הארץ אשר בה קברו את מבחרי תקותיהם...

אמנם —כאשר אמרתי— רגשי עצב יתעוררו בלבנו בהוציאנו מפינו את השם „גדרה", כי אחרי כל הקולות והברקים, אחרי כל המאמרים הנלהבים, אחרי כל הדרשות הנאות, אחרי כל האספות הרבות, אחרי כל הועדים שועדנו, אחרי כל האגרות שאגדנו, ואחרי כל החברות שחברנו, לא עלתה בידנו לשכלל מושב קטן אחד בא"י. אך כמעט שכחתי כי לא מטיף אנכי כי אם צופה ומביט על המושבות כמו שהן עתה, ונטיתי מעט מהשקפתי, אשר הנני שב אליה לתתה לפני הקוראים.

המושב „גדרה" עומד כמהלך שש שעות מיפו, שלש שעות מראשון לציון, שעה אחת מעקרון וכשתי שעות משפת ים התכון. המושב בנוי על הר גבוה המשתרע בקרבת המושב עקרון. כבואנו אל המושב הזה מהמושבות המשוכללות המתנוססות בהדר תפארתן בגני חמד ובכרמים נחמדים למראה, יתיצב לנגד עינינו מחזה לא נעים, אין נטע, אין אילן, אין עץ פרי ואין צאלי אלנות אשר יסוככו על פני הבתים. בתי המושב מפוזרים על פני הגבעה ובנוים מעץ ומקרשים, בקיעי הכותלים רבו מאד, אינם טוחים בטיט ובסיד, לא תאר ולא הדר למו, אך שלשה בתי אבן בהמושב העומדים בשורה אחת ובסדר ישר, והמה הבנינים היותר מפוארים בהמושב, כי גגותיהם מכוסים רעפי צרפת וכותליהם טוחים בטיט ומהוקצעים; מאחורי בתי המושב בנוים עשרה רפתים לבהמות המושב, וגדר אבנים מקיף את כל הרפתים ומחברם אחד לאחד, וכל המושב הוא כמוקף חומה. גם בניני הצבור נמצאים בהמושב, בית הכנסת, בית מרחץ ומקוה מרוצף אבנים, ובית מועד לכל חי. אך רחוב אחת בהמושב והבתים בנוים משני עבריה. עצים נטועים בהמושב מעט מאד. עצי פרי 120, שקדים 80, תאנים וזיתים 40 ואלני סרק 350, תות 250, קאליפטום 100. שטח המושב 3246 דולאם. אדמת המושב בינונית, ברובה היא אדמה שחורה מעורבת עם אבני חול קטנים. אדמת זרע 1350 דולאם, לנטיעות 1860 דולאם, ויען כי האדמה היא איננה מהעידית וגם מעטה, לכן לא תוכל להשפיק לחם להאכרים לכל השנה אף בשנה ברוכה, אם כי השדות נעבדים ע"י האכרים באופן היותר טוב. גפנים נטועים בערך מאת אלף, הגפנים הנם רובם ערביים, ויש בהם כשלשים אלף מגפני צרפת. לכל אכר יש בערך 120 דולאם אדמה, וכלי חרישה וזריעה היותר נחוצים. מכונת הקצירה אחת לכל בני המושב.

מספר משפחות האכרים שתים עשרה שהן ארבעים ושתים נפש גברים ונשים וטף, ועוד שלש משפחות יושבות בהמושב שאין להן נחלת שדה וכרם ובהן שלש עשרה נפש.

המושב מתנהג ע"י ועד הנבחר מהאכרים ועומד תחת השגחת המורשה של „חובבי ציון", ועניני הדת נחתכים על פי השו"ב אשר בהמושב, המקבל שכרו 46 פראנק לחדש.

בכלל נראה כי כל עוד אשר לא ירחיבו גבולות המושב בקנית חלקת שדה להוסיף לכל אחד מהאכרים על אדמתו, לא יצאו האכרים מרשות חו"צ לרשות עצמם, ועתה כאשר הבשילו כרמי „גדרה" ענבים, עומדת גם שאלת היקב לדריכת הענבים ולעשית היין על הפרק, ונאבה לקות כי לא תפרץ „גדרה" ותהיה למרמס, אך תגיע עת לבנות „גדרה" ולכוננה על בסים נכון וקיים ולא תבוש לפני אחיותיה המשוכללות והמתוקנות ולא יאמרו בניה בוניה את הפתגם אשר נשאו על דל שפתם בצאתם מארץ מולדתם

„בית יעקב לכו ונלכה", אך כאורחים רעננים יתערו בארץ אבותם, והימים הראשונים, הימים הרעים יפלו, והיה ראשיתם מצער ואחריתם ישגא מאד.

ה.

רחבות.

לא ראי המושב „רחבות" כראי כל המושבות הקודמות, כי בעוד אשר כל המושבות אשר הזכרנו בהשקפתנו נוסדו בידי יוצאי חפזון, בבהלה הניחו אבן פנתן ובמבוכה הציבו דלתיהן, ויושביהן הקדימו נעשה לנשמע ויבאו אליהן כמבואי עיר מבקעה, חרבה ושוממה, וכל אבן מאבניהן, כל נפן מכרמיהן וכל פרח מגנותיהן עלו ברמים יקרים, בדמי נפשות נאנחים ונדכאים, אשר במדבר שממה סבלו עמל ותלאה מרבה להכיל, עד כי כמעט כשל כחם וכל תקותם זתקות טובי עמנו —אשר מרחוק הביטו בתמהון לבב על המחזה הנעלה והאיום הזה, על הגבורים האלה הנלחמים בחרף נפש עם צורי מכשול ואבני נגף— התפוצצה כמעט לרסיסים, לולא שקם לעזרת הגבורים האלה הנדיב הידוע בידו הפתוחה, המלאה והרחבה, ולולא שעמדו להם בשעת דחקם טובי עמנו ולא נתנו למוט רגלם במתנותיהם הדלות והרזות; אך לא כן נוסד המושב „רחבות" אשר בוניו לא מהרו ללכת אך חשבו דרכיהם וסוף מעשם היה במחשבה ובדעה צלולה וברורה, ולא הניחו מקום מושבם עד כה גם לא יוזו ממקומם עד אשר יראו ברכה במעשי ידיהם וכרמיהם אשר נמעו בהמושב יביאו להם פרי. ולכן אל המושב הזה יתפללו כל טובי אחינו ואליו עיניהם נשואות לדעת מה יעשה בו, כי ממנו פנה לתקופה חדשה בבנין המושבות באה"ק, לתקופת המעשה והמחשבה, לתקופת החשבון והמשטר, הסדר והמשמעת; והיה בפקוד ה' את עמו לתת לו שם ושארית בארץ ונתן את חן אחינו בעיני שלטון תוגרמא כי יפתח שערי אה"ק לפני אחינו הבאים להתישב בה ולעבוד את אדמתה, ושדמות ציון יעטפו בר, הכרמים יטיפו עסיס ומלאו פני הארץ אכרים ונוסעים בערד מאחינו, אז ישאר שם המושב „רחבות" לברכה בקרב הארץ כראשון לכל המושבות אשר נבנו בחשבון ובדעת נפש, וכמורה דרך לכל החפצים להתנחל בארץ הצבי.—

כותב הטורים האלה היה באותו מעמד, בשעה שהציעו אחדים מטובי חו"צ בעירנו לכונן אגדה לקנות נחלה באה"ק וליסד שם מושב חדש, ואז שחקו רבים מבעלי השפק על חלומותיהם ועל דבריהם, ויתנו אותם לחולמי חלומות נעימים, ויניאו אותם מהוציא מחשבתם הטובה לפעולות אדם, באמרם כי היא לא תצלח ואין איש אשר יתן את ידו להמפעל הזה, כי בעת ההיא כבר התיאשו רבים מהנלהבים שבחו"צ להקים דבר של קיימא על יסודות חזקים באה"ק; אך הודות לעמל החובב ציון הישר באדם המסור בכל לבו בכל נפשו ובכל מאדו להרעיון הקדוש מר זאב גלוסקין, והחו"צ הנעלה בעל לב רגש ורוח אמיץ וחזק מלא מאהבת ציון מר אליעזר קאפלאן ועוד אחדים מטובי אחינו אשר עזרו על ידם, הצליח חפצם הטוב בידם ויכוננו בעמל נפש ורוח אגדה משלשים אנשים נכבדים ויקראו שמה „מנוחה ונחלה", לאמר כי מטרתם היא לכונן נחלה באה"ק ולבא אל המנוחה השלמה שהם רוצים בה, וכל אחד מבני האגדה הביא לאוצרה סך חמשים רו"כ לערבון, ואז כאשר מחשבתם התגשמה והתגלמה בתור פעולה, החלו

לכלכל על ידי אחדים מתושבי אה"ק דבר קנית אחוזת שדה, ומכל ההצעות השונות ישרה בעיניהם קנית כברת ארץ לא רחוק מיפו על יד הכפר דוראן, וכעלות השיירא הנכבדה בקיץ שנת ההר"נ לבקר את מושבות אחינו באה"ק, מלאו בני „מנוחה ונחלה" את ידי שלשת מטיבי לכת, המה ראשי האגודה: הגביר הנכבד החבר לכל דבר טוב העושה והמעשה ה"ר יעקב ברוידא, הגביר הנכבד החו"צ הנלהב ה"ר בצלאל קורלאנדסקי והמשכיל הנכבד ה"ר אלי' זאב לעווין עפשטיין (פקיד המושב כעת), לקנות את אדמת דוראן אם ימצאוה מוכשרה וטובה לזריעה ולנטיעה, ואחרי ישבם בארץ כשני חדשים קנו את האחוזה ההיא, ובכן קמה נחלת דוראן לאחוזת עולם לבני „מנוחה ונחלה" בחדש אב שנת התר"נ, ושטרי מקנה נתן על שם כל אחד מהקונים, ויקראו את שם המושב החדש „רחבות" לאמר: כי ירחב ה' להם ופרו ורבו בארץ.

המושב הזה עומד כמהלך שלש שעות מיפו, כשעה אחת מראשון לציון וכשתי שעות משפת ים התיכון. שטח אדמתו 10600 דולאם, מזה 6000 דולאם קנין בני מנוחה ונחלה הנחלקה לארבעים וששה חלקים, 120 דולאם החלק, וסך 4600 דולאם קנין יחידים. אדמת המושב ברובה טובה לנטיעות ולזריעה, אוירו צח ובריא, מימיו צחים וטובים מאד. המושב משתרע על פני גבעה מוקפת הרים, ומרחוק יתראו לעינינו הרי יהודה המרהיבים עין ולוקחים נפשות בהדר גאונם.

בתי המושב הצעיר הזה בנוים בפאר והדר. כל הבתים המה בניני אבן, וגגותיהם מכוסים ברעפי צרפת. בתי המושב השייכים לבעלי המושב שאינם מבני „מנוחה ונחלה" עשרים במספר, ולאגרת „מנוחה ונחלה" שני בתי אבנים, ואחר מהם בעל שתי מכפלות אשר בו יגור הפקיד ובו בית הפקידות, גם בית מבשלות מעץ מכוסה רעפים בעד הפועלים, רפת אבנים, ורפת עץ ושני אהלים למעון הפועלים. בכלל בנוים כל הבתים בסדר ישר וערוכים לרוח בניני אירופא. שתי רחובות המושב רחבות וישרות ומשני צדיהן נטועים אילנות שונים. שטח המושב הוא 880 דולאם, עשרה וחמשה דולאם לכל בית וחצר. בניני הצבור בהמושב: בית תמחוי בעד הפועלים, בית חולים לעשר מטות, בית סמי מרפא, ובית מועד לכל חי.

מספר משפחות האכרים היושבים בהמושב עשרים וחמשה, וביחד עם הפנוים והפועלים היושבים בו נמצאות בערך שתי מאות נפש גברים ונשים וטף.

נטיעות בהמושב: על נחלת „מנוחה ונחלה" נטועים בערך 230,000 גפנים ממינים שונים ושבעת אלפים עצי שקדים, ובהמשתלה נטועים כחמשים אלף שקדים, כחמשים אלף זמורות גפנים וכעשרת אלפים עצי פרי שונים ואילני סרק, ועל אחוזת „היחידים" נטועים בערך שלש מאות אלף גפנים, ששת אלפים שקדים ועוד עצי פרי ממינים שונים. אך מספר מעט מהגפנים יצאו משנות ערלה, והקולוניסטים עוד לא ראו פרי מעמל כפיהם, אך בשנה הבאה יצאו רבים מכרמי „מנוחה ונחלה" כן מכרמי „היחידים" משנות ערלה ויתחילו למכור ענביהם ולהכין יין מהם, אשר יש תקוה כי היין יהיה להתהלה ולתפארת, באשר הגפנים המה ממבחרי זמורות הגפן אשר נטעו בעת האחרונה במושבות אחינו.

עניני המושב נחתכים על פי ועד כללי הנבחר מפקידי „מנוחה ונחלה" ומטובי בעלי המושב „היחידים", ולכל צרכי הצבור ישתתפו בעלי „מו"נ" ביחד עם היחידים היושבים כבר על אדמתם, כי אדיר חפץ בני „מנוחה ונחלה" הוא לשכלל המושב במצבו החומרי והרוחני ולעשותו ליפה נוף ולמושב מצוין בין כל המושבות, ולא יחוסו על כספם ועל עמלם, להאדיר ולהגדיל את המושב ולכוננו כי יהיה כליל תפארת ארץ אבותינו.

בכלל נראה כי מנהלי עסקי „מנוחה ונחלה" בחו"ל עוסקים במלאכתם הקדושה בחריצות ורצינות, ועושי רצונם באה"ק, הפקיד ועוזריו, ממלאים את תפקידם באמונה ובזריזות, ומעשיהם הטובים היו למופת ליתר המושבות הבכירות מ„רחבות"; המה היו הראשונים לספח לעבודת הכרמים אך פועלים עברים, בעת אשר במושבות אחרות הביטו בעין צרה על הפועלים העברים, ובהמושב הזה הראו אחינו לדעת כי מוכשרים וטובים יותר הפועלים העברים מהפועלים הערבים ועולים עליהם בחריצותם, בשקידתם ובהנהגתם הטובה. בראשית התיסדות המושב עבדו בו כשלש מאות פועלים עברים, רובם בכרמי „מנוחה ונחלה", וגם עתה אשר בכרמי „מנוחה ונחלה" מעטה העבודה עוברים ג"כ בהמושב בערך מאה פועלים עברים, וחזון יקר ומאד נשגב הוא לראות את הצעירים האלה עוברים עבודתם בחפץ לבב כל היום ובערב הם שבים להמושב בקול המון חוגג ועל פיהם ישמעו שירי ציון וירושלים, ורבים מהם עוד יסורו אחרי כלות עבודתם אל בית הכנסת ללמוד „שעור" ולהגות בתורת ה'. מה נעים ונחמד המחזה לראות אכרים עברים נאמנים, ומדי נחזה כזאת נברך את המיסדים ואת מנהליו ופקידיו שבע ביום, כי השוכן בציון יפרוס עליהם סכת שלומו וירחיב את גבולות „רחבות" והיתה לברכה בארץ.

וכבל אשר יתאמצו לשכלל את המושב בחומרי, כן ידאגו בעד מצבו הרוחני, כי בשנה החולפת נפתח בהמושב בית ספר לנערים ולנערות, גם בית עקד ספרים בעד הקולוניסתים, והמורה עושה מלאכת ה' באמונה, ובני המושב יתחנכו ברוח היהדות ובאהבת עמם, ארצם, תורתם ושפתם. הנה כי כן המושב הצעיר הזה, העולה כיונק מארץ ציה, עולה בהנהגתו ובסדריו הישרים והמוצאים חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם על כל המושבות הבכירות ממנו ליטים; ואם אך ילכו מיסדיו ומפקחיו — אשר אין כל ספק בזה — בדרך הטובה אשר התיצבו עליה לפאר ולרומם את המושב בצרכיו החומרים והרוחנים, אז נשקפה תקוה טובה להמושב ועתידות נעימות נכונו לו.

ו.

נחלת ראובן (וואד אל חנין).

המושב הקטן הזה נוסד בחדש אב שנת תרמ"ב. אדמת המושב נקנתה בשנה ההיא על ידי מר לערנער מחערסאן, והוא מכר מחלקו בזמנים שונים אחוזות אחדות לבעלי המושב אשר התישבו עליו אחרי כן. המושב עומד כמהלך שלש שעות מיפו וכשעה מראשון לציון ומשפת ים התיכון. שטח אדמתו 1568 דולאם. אדמת המושב היא בינונית, אדמת מישור ושוכבת בעמק, מים נמצאו בעמק ששה מתר, ומסוגלת היא למזרע ירקות ולנטיעת עצי פרי הגדלים אך על מים.

מספר משפחות אכרי המושב ועובדיו שלשים, ובהן מאה נפש גברים ונשים וטף. כל בני המושב המה אנשים בריאים וחזקים, מלאי כח עלומים ובעלי רצון כביר, ומבלי הבט על מצבם הדל ועל עניותם ושפלותם הנם עובדים אדמתם בחריצות ובחפץ לב ושמחים בחלקם.

בהמושב אך ששה בתי אבן בעלי שתי קומות, בבית אחד שנים עשר חדרים, באחד שמונה חדרים, באחד שבעה חדרים, ובהנשארים שנים ושלשה חדרים. ובהבתים

האלה יגורו כל בני המושב. בורות בהמושב ארבעה, ואומרים כי מעינות רבים נמצאים בהמושב המקרים מים זכים וטהורים, גם גן נחמד למראה באמצע המושב ובו עצי פרי שונים למיניהם. בכרמי המושב נטועים בערך 110,000 גפנים וגם עצי פרי אחרים במספר נכון.

בכלל לא נוכל לחשוב את המושב הזה לעומד וקיים על יסודות חזקים, יען כי יחסרו בו דברים רבים הנחוצים ליסוד מושב, ועל כלם יחסרו בתים להקולוניסתים. כי לרגלי רוע האויר בהמושב, באשר בשפלה ישפל, ולבנות בתים בשפלה אי אפשר, ונחוץ מאד לקנות עוד כברת ארץ על ההרים הסמוכים המקיפים את המושב ולבנות עליו בתי המושב, אך מוצא לכסף אין, וכל עוד אשר לא יוסיפו על אדמת המושב אין כל תקוה להעמידו על בסים נכון וחזק, ונעלה מעל כל ספק, כי לו יצאו אחוזות המושב מידי בעליהם לרשות בעלים עשירים כי אז היה המושב לברכה בקרב הארץ, אך לעת כזאת מצב המושב ברע, ורבים מבניו יצאו ממנו. החברה „לתמיכת האכרים" שמה אמנם עיניה לחומלה על קשי יום אלה, אך אין הקומץ משביע את ענים הנורא, והכנסות החברה המעטות לא תתנגה לה היכלת להוציא את המושב הזה ממצבו הרוס ולבנות להם בתים ולקנות למענם בהמות וכל הכלים הנחוצים לאכרים, וכאשר ראינו במושב „גדרה" כן נחזה במושב הזה, כי כל צדקתנו כבגד עדים ותמיכתנו שוללת מהאכר היותר חרוץ את הרצון והיכלת להחזיק מעמד ולהתערות בארץ, ומשנה פני האכרים כברום בהיותם צפוים אל חסדי החברה ואל תמיכתם הבאה אליהם קמעא קמעא, ופעמים רבות בעת אשר כבר הביאם מצבם לידי יאוש נורא. המורשה לועד החברה מר ל. בינשטאק יספר, כי בשנה העברה בבוא עת העבודה בשרה, לא יכלו אכרי „נחלת ראובן" לגשת אל מלאכתם מפאת עניותם הנוראה, ומצבם זה אשר הנם עומדים בו זה שנים רבות הביאם לידי יאוש נורא ומרך לב, ואז אך אז באה להם תמיכה מאה החברה סך 2400 פראנק, ותחי רוח האכרים, וכלם יצאו לעבודתם ולפעלם, ותרעש הארץ לקול העבודה, ובבואו להמושב מצא את כל יושביו אנשים ונשים גם ילדיהם עובדים כרמיהם ברציונות ובחריצות, ופניהם הזועפים לא היו להם עוד, אך כלם היו מלאים תקוה טובה כי סוף כל סוף יעלה מושבם בפורתא ויחיו מעבודתם מבלי שיצטרכו לידי מתנת בשר ודם.

ו.

באר טוביה (קוסטיניא).

המושב הזה נקנה בשנת תרמ"ח ע"י הבארון הנדיב רוטשילד, ונושב בראשונה על ידי עשרים וחמש משפחות בני בעסאראביא, אך זה שנים אחדות יצאו המשפחות האלה משם ואחרות לא באו על מקומן, ויושביה המה עפ"י הרוב בחורי חמד ארבעים במספר ועובדים בשדות הבארון רוטשילד בתור שכירי יום.

המושב עומד מהלך שש שעות ומחצה מיפו, שעה ומחצה מגדרה ובשתי שעות משפת ים התיכון. שטח אדמת המושב 6366 דולאם. מזה שייך להנדיב 5036 דולאם, וסך 1500 דולאם הוא קנין יחידים מבני אדעסא. האדמה טובה ומובשרה לזריעה

ולמטעי נפנים, אויר המושב טוב ומבריא, ומיום הוסדו לא מת בו אף איש אחד. רחוב אחת בהמושב ומשני עבריה נטועים עצי תות וקאליפטום. משני צדי הרחוב בנוים בסדר ומשטר עשרים וארבעה בתי עץ, ארבעה רפתים, וארוה גדולה בנויה מאבנים, ובה יכניסו גם את תבואות המושב. באר באמצע המושב וארבע פרדות תדלינה מים ע"י גלגל והשקו את המושב על ידי צנורות ותעלות. משתלה בהמושב בת 12 דולאם לגדול מטעים ובה 26400 יונקים.

כמעט על כל אדמת המושב יזרעו תבואות שונות, כמו חטים, דורא ועדשים, וגם חלק רב מאדמת המושב תמסור הפקידות באריסות להערבים, כן ימסרו באריסות להערבים את חלקיהם היחידים שיש להם אחוזות בהמושב אך אינם יושבים בעצמם על אדמתם; אך בעת האחרונה החלה הפקידות לעשות הכנות למטעי נפנים אשר היא אומרת לנטוע בשנה זאת.

כל הבנינים והנטיעות בהמושב המה על נחלת הנדיב, ועל חלקי היחידים אין עוד בנינים ונטיעות. בכלל נראה את היד הגדולה והפתוחה של הנדיב גם במושב הקטן הזה, אם כי עוד לא הגיע למעלת המושבות האחרות העומדות תחת חסות הנדיב.

ח.

מקוה ישראל.

אחרון אחרון חביב, ובכלותי את השקפתי הקצרה על מושבות אחינו אשר ביהודה הנעבדים בידי אחינו הגדולים, נעים לי לשאת השקפתי על המושב „מקוה ישראל" אשר יעבד, יזרע וינטע בידי בני הנעורים, בידים רכות וענוגות המלמדות אצבעותיהן משחר טל ילדותן לעבוד את האדמה, ואשר ברבות הימים יבנו האכרים הצעירים האלה את בית ישראל על אדמת אבותיו.

המושב הזה נוסד בשנת תרכ"ט מטעם חברת „כל ישראל חברים" בידי היהודי הנאמן ה' קרל נעטטער ז"ל, אשר חפץ לחכין באה"ק דור אכרים עברים מלומדים ומצויינים בעבודתם, ומעת הוסדו עד עתה יתקדם המושב הזה שנה שנה ויעלה מעלה מעלה במצבו החומרי והרוחני.

מסבות שונות אשר לא בהשקפתי הקצרה המקום לפורטן הביטו רבים מאחינו בארץ ובחו"ל בעין חשד על הנהגת המושב הזה, ולבם פג מהאמין, אשר רצון מנהלי המושב הוא להקים באה"ק דור אכרים עברים במושג הנכון של המלים האלה, יען כי מנהלי המושב לא שמו לב ללמודי העברים, ולא התאמצו לאחד תורת ישראל עם עבודת הארץ כי יהיו תמים אצל בני הנעורים הגומרים חק למודם במקוה ישראל; אך בשנים האחרונות נראה אות לטובה, כי רוח ישראל החל לנשב בבית הספר והלמודים העברים נקבעו לחובה בו, ויש אשר עושים הנערים חיל בלמודי שפת קדש ושוקדים עליה והוגים בה בשום לב.

המושב הזה עומד במרחק חצי שעה מיפו על הדרך העולה ירושלימה. שטח אדמתו 2600 דולאם, אדמת מישור, גבעות ועמקים, גם בטיבה נבדלת לעידית, בינונית וזיבורית, וכמעט לכל מענה אדמה טבע אחר. שטח אדמת כל הבנינים ובית הספר

כעשרים דולאם. המעונות בעד המורים והתלמידים, בית הספר וכל יתר הבנינים בנוים מאבנים ומכוסים ברעפים. היקב חצוב בסלע, מסביב להבנינים נטועים כאלפים אילני סרק המנקים את האויר ומבריאים את המושב, ושטח אדמת הנטיעות כארבעים דולאם.

בית הספר ללמוד עבודת האדמה מתנהג ע"י הגנן המלומד אחינו ה' ניגו. כמאה נערים ילמדו עתה בבית הזה, והגומרים חק למודם בו, יוכלו להתחרות עם הגננים המלומדים בהלכות נטיעות כרמים ועץ כל פרי למינהו, גם במזרע תבואות וגני ירק, איש איש במקצוע שלו אשר עסק בו בהיותו בבית הספר, ורבים מאלה שגמרו למודם עובדים אדמת אה"ק במושבות אחינו בתור משגיחים וגננים. רוב התלמידים אינם משלמים שכר למודם, אך מעטים בני עשירים ובעלי הון משלמים שכר למודם עם ארוחתם וכל מחסורם. זמן הלמוד בבית הספר שש שנה. בשלש שנים הראשונות התורה (טהעאָריע) העיקר והעבודה (פראקטיק) טפלה לה, ובשלש האחרונות העבודה עיקר והלמוד טפל לה.

גפנים נטועים בהמושב כמאת אלף, ויין „מקוה ישראל" לתהלה בקרב הארץ, גם אילנות ועצי פרי שונים במספר רב ומשנה לשנה יתרבה מספר הנטיעות באיכות ובכמות.

מספר הנפשות הגרות ב„מקוה ישראל" כמאה ושמונים, ובימי החרישה והזריעה יבואו בכל יום כמאה פועלים ויותר מיפו ומהכפרים הסמוכים לעבוד עבודתם בהמושב ואז יעלה מספר בני המושב עד שלש מאות נפש אדם.

הכנסת הגפנים בהמושב גדולה ומתרבה משנה לשנה. למשל, לפי חשבון השנתי של „כי"ח" היתה הכנסת הגפנים יתירה על הוצאת עבודתם בסך ערך עשרים ושנים אלף פראנק, והכנסת הגפנים הספיקה בשנה ההיא כמעט לחצי כל הוצאת בית הספר, והכנסת הגפנים תרבה משנה לשנה, יען כי ליין „מקוה ישראל" יצאו מוניטין בעולם, ויקנה לו שם טוב כהיינות היותר משובחים שבארצות איירופא.

הנה כי כן יביא המושב הזה ברכה לא אך בגדלו בנים נאמנים לעמם אשר בכשרונותיהם ועבודתם הרצויה יוכלו להביא רב טוב לאכרי אחינו בארץ אבותינו, אך גם כשהוא לעצמו יביא פרי ישוה לו בהכנסות כרמיו וגניו ופרדסיו, ועלינו אך לברך במקום הזה את ראשי החברה „כל ישראל חברים" השמים עינם לטובה על המושב הזה אשר ממנו נשקפות עתידות טובות לישוב אחינו באה"ק, ולקות כי יוסיפו לגדלו ולהרחיב פעולתו והיה לברכה בקרב הארץ.

ט.

זכרון יעקב (סאמארין).

ממושבות אחינו ביהודה נשים עינינו על המושבות הנוסדות בידי אחינו בארץ הגליל, ונתחיל השקפתנו ממושב „זכרון יעקב", כי כאשר „ראשון לציון" הוא הראשון במעלה ביהודה, כן „זכרון יעקב" בהמושבות שבגליל. המושב הנחמד הזה או העיר כלילת יופי הזאת נוסדה בשנת תרמ"ב בידי אחינו יוצאי רומיניא. האדמה בערך שלשת אלפים דולאם נקנתה אז ע"י הועד המרכזי לישוב אה"ק בגאלאץ על שם ראש הועד ה"ר יצחק לעביל ז"ל, ועוד בשנה הזאת התנחלו על אחוזתם עשרי עשרה משפחות ויחלו

לעבוד את אדמתם, וינקו את האדמה וינכשו אותה ויטעו כשלשים אלף גפנים ואילנות אחרים למכביר, גם תקנו את הדרך הרעה המובילה לחוף חיפה (בערך 20 וויערסט) ויעשו תקונים רבים בהמושב אשר עד כה היה כמעט שמם מאין יושב.

אך כמעט החלו רבים מיוצאי רומיניא לעלות לאה"ק והנה יצא דבר מלך שלטון לאסור על אחינו להתנחל בארץ, ואז הגיעו ימי רעה לבעלי המושב, כי רבים אשר עלו היו אנוסים לשוב לארצם, ורבים באו להמושב בעוני ובחסר כל ומצבם היה מורה מאד; בשבעים נפש התישבו בזכרון, ויישאו כל עמל ותלאה ימים רבים. הועד בנאלאץ התאמץ אמנם להקל תלאותיהם, אך כשל כחם לשאת ולסבול את צרות נפשם ואוצר הועד נתרוקן, וכמעט עמד המושב להחרב, לולא שנגלה גם עליהם הנדיב הידוע בקץ שנת תרמ"ד ויזריח שמש צדקתו על המושב הזה ויחלצהו מעניו הנורא, ומאשפות הרימהו לעשותו לראש וראשון לכל המושבות, עד היום הזה, ומאז ועד עתה לא יסיר עינו הטובה ממנו לגדלו ולנשאו, לפארו ולשכללו.

המושב הזה עומד במהלך שש שעות מחיפה ומהלך שעה ומחצה משפת ים התיכון. המושב בנוי על הר גבוה ברוב פאר והדר, והרואה את המקום הזה בבנינו לא יאמין כמעט כי במקום השמם הזה אשר צורי עד וגבעות עולם, יערים עבותים עם קוץ ודרדר כסו פניו, ויהי למעון תנים ופריצי חיות, כי במקום הזה יבנה בזמן קצר מושב נחמד כזה, עם בתים רמים ומפוארים, כרמי חמד מרהיבי עין, גפני אדרת ונטעי נעמנים, בארות עם מקוי מים המפכים מימיהם דרך צנורות ותעלות לכל בתי המושב, רחובות ישרות ונטועות באלני חמד, גנות נחמדים למראה המרחיבים לבב ומשמחים נפש, וכל הדברים הדרושים לשכלול עיר כלילת יופי, כי מלבד בתי האכרים הבנוים בטוב טעם ודעת נבנו בהמושב כל בניני הצבור ברב פאר והדר כיד „הנדיב הידוע", בית הכנסת מפאר מתנשא בגבהו על כל בתי המושב, בית ספר לנערים ולנערות, מרחץ עם מקוה, בית החולים, בית מרקחת, בית מלון להפועלים, ועוד בנינים רבים נעלים ומפוארים, אשר חזון יקר לראות כמוהם גם בעיר היותר מתוקנה. אמנם בראותנו את המושב „זכרון יעקב" כלול בהדרו נקרא ברגשי קדש: הגדיל הנדיב לעשות „בראשון" באלפיו „ובזכרון" ברבבותיו.

בהמושב הנחמד הזה כשמונה מאות נפש אדם, וכמעט כלם עובדים אדמתם בחריצות ומתוך הרחבת הדעת, כי כל מחסורם יתן להם מאת הנדיב ביד רחבה. בבית הספר לנערים ילמדו כששים ילדים, ולנערות—כארבעים נפש. הלמודים ילמדו מורים מובהקים בשפת עבר וילדים רבים מצטיינים בלמודם ובידיעת שפת קדשנו.

גפני המושב המה יותר ממיליון נטיעות, ועץ עושה פרי למינהו במספר עצום. כמאה בתי אבן בהמושב הבנוים ברחוב הגדולה באורך 600 מתר ועשרים מתר ברוחב. גם ריחיים של קטור בהמושב, ובעת האחרונה בנה הנדיב בית חרשת זכוכית על ידי המהנדס ה' ריזענהאף המפקח על בית החרשת ויביא מארץ צרפת אומנים לנצח על המלאכה. מלבד אכרי המושב נמצאים בו אומנים במספר נכון, ככל הדרוש לעיר מתוקנה, גם רב, שו"ב, מוהל, מילדת, רופא חכם, חובש, מורים ומורות.

יריעות מאמרי קצרו מלתאר כמו את כל תכונת המושב הנפלא הזה, אך בדברים אחדים נוכל להגיד, כי אך נפש יקרה, לב טוב ורחב, וכים מלא וגדוש, כל אלה יחדיו שחוברו בהנדיב הידוע, אך האיש אשר שלש אלה לו יוכל במשך עת קצרה להעלות במעלה גבוהה כזו עיר מושב, ועליו נוכל לאמר: ברוך מציב גבול אלמנה!

וכאשר „זכרון יעקב" עולה כפורחת מיום ליום, כן תעלינה מעלה מעלה גם בנותיה הצעירות הסמוכות ונראות אליה, טנתורה, אם אל-גמל ושויה, המצטינות גם

הן ביפין כצביונן וביושביהן החרוצים והמהירים בעבודתם, השמחים בחלקם ומתאמצים למלאות רצון מטיבם ואיש חסדם „הנדיב הידוע" אשר אדיר חפצו הוא לראות את כל בני המושבות בכלל ואת בני „זכרון יעקב" בפרט מצוינים במעשיהם בשדה ובהליכותיהם בבית, כעברים נאמנים לעמם, לדתם, לארצם ולשפתם, כאשר הביע חפצו הטוב בהיותו בשנה החולפת „בזכרון יעקב". ואמנם לא יבוש משברו, כי בני המושבות מטיבים דרכיהם ומישירים לכת בדרך הרצויה בעיני אלהים ואדם, ומצטיינים להיות למופת לכל אחינו בארצות פזוריהם.

י.

ראש פנה.

המושב הזה המצוין באויר הזך והנקי, באדמתו הפוריה והשמנה ובמעיינותיו המפכים מים טהורים וזכים כעין הבדולח, עומד מהלך שעה אחת מצפת, ומהלך שתי שעות ומחצה מהירדן.

בשנת תרמ"ב קנו כשלשים משפחות בני רומיניא ואחדות מארצנו חבל אדמה כשלשת אלפים דולאם וייסדו את המושב על גבעה נפלאה ונהדרה בהמון מחזות מרהיבי עין בקרבת ההרים הרמים והנשאים הנודעים בשם „הרי נפתלי", ויקראו את שם המושב „ראש פנה" עד היום הזה, ובלב ונפש חפצה נגשו אל המלאכה, לחרוש ולזרוע, לנטוע ולבנות, ויעשו חיל בעבודתם.

אך כגורל כל המושבות בראשית הוסדן כן היה גורל „ראש פנה". במשך זמן קצר כלתה הפרוטה מכיס האכרים, וילאו נשוא את כל הפגעים הרעים, ריש ומחסור, רעב וכפן וגם חליים רעים ונאמנים אשר כתומן באו עליהם, ונוסף על כל אלה קרם מקרה לא טהור, כי אחד האכרים משך בקשת לתומו ויפיל שדוד את אחד הערבים, ויעלו את חמת הערבים שכני המושב עד להשחית, ורבים נאנסו להחיש מפלט בעיר צפת, והמושב החדש הזה עמד כמעט להעקר מן העולם; עד אשר נגלה גם עליהם „הנדיב הידוע" ויחמל עליהם בצל כנפי חסדו ויושיעם ממצוקתם ולא נתן למוט רגלם, ומהעת ההיא פרוח תפרח המושבה במצבה הרוחני והמוסרי, ואבן מאסו בוניה היתה באמת ל„ראש פנה".

שטח אדמת המושב בערך שנים עשר אלף דולאם אדמה פוריה ושמנה. כשלש מאות אלף גפנים, כעשרת אלפים עצי זית, כשבעים אלף עצי תות, אתרוגים במספר נכון ועוד עצים עושי פרי במספר רב. בתי אבן בהמושב ארבעים במספר, כלם בנוים בפאר והדר ובמשטר ישר. האדמה טובה מאד למזרע תבואות ולכן מעטות הן בערך הנטיעות בהמושב, כי רב תבואות בכח אדמתה להשביע לחם את עובדיה, וכל הכלים הדרושים לאכר יש להקולוניסטים די הדרוש להם, כי הכל נתנו להם בפקודת הנדיב ביד רחבה ובעין טובה, והאכרים עושים עבודתם באמונה וברצון ורואים ברכה מעמל כפיהם.

כשתי מאות וחמשים נפש אדם גברים ונשים וטף בהמושב, ובניני הצבור הדרושים לקהלת ישראל לא יחסרו בו, כי כלל גדול בהלכות הישוב, אשר בכל מקום שהנדיב הולך ליסד מושב באה"ק לבו מלא מאהבת ציון וידו פתוחה להשכיל ולהטיב, וכסף

כאפר יפור אך למען הביא את המושב עד תכליתו ומטרתו הנשגבה, להחיות ארץ קדשנו מערמת עפרה ולתת לחם לעובדים בועת אפם את האדמה.

יא.

יסוד המעלה.

המושב הזה העומד כמהלך ארבע שעות מצפת, שלש שעות מראש פנה ושעה אחת מהירדן, נוסד בשנת תרמ"ג בידי עשרים וחמש משפחות יוצאי מעזריטש. אדמת המושב נקנתה ע"י צירי האנשים ההם אשר תרו את הארץ ימים רבים וימצאו את חלקת האדמה הזאת ראויה וטובה לכונן עליה מושב, כי האדמה שמנה ופוריה, וטובה למזרע תבואות ולמטעי כרמים, וגם אוירה צח ומבריא, לרגלי הרוחות הקרים המנשבים בה, כי המושב עומד בקרבת הר חרמון המכוסה בשלג עולמים. באהבה רבה נגשו המתישבים לעבודתם, ויחלו לבנות ולנטוע, לחרוש ולזרוע, אך ככל המושבות אשר נוסדו בבהלה ויושביה היו יוצאי חפזון, לא הצליחו במעשי ידיהם בראשונה מאפס כסף, והמחסור משל ממשלה בלתי מוגבלה בכל פנות המושב, ונוסף על ענים ושפלותם בפנים המושב עוד קפץ עליהם רוגזו של הפחה אשר הפריעם מבנין הבתים, ויתגוללו בראש כל חצות ויחבקו אשפתות ומצבם היה נורא מאד, עד אשר שמו „חובבי ציון" בשנת תרמ"ה את עינם לחומלה עליהם וירעיפו עליהם נטפי נדבותיהם, ויקלו מעט עול סובלם, אך עוד לא היה מצבם איתן, עד אשר קמה נחלת המושב לאחוזה להנדיב הידוע, ומני אז החלו האכרים לחיות חיים חדשים ואור חדש הופיע על המושב, אור צדקת הנדיב המאיר בגאון עוזו לכל בני המושבות העומדים תחת חפותו.

שטח אדמת המושב בערך 4500 דולאם. האדמה נחלקת לחלקים בני 94 דולם, ועשרה מהם המה קנין הקולוניסתים והמותר קנין הנדיב. ובני המושב יעבדו בתור פועלים ושכירי יום.

נפש אדם בהמושב כמאה ועשרים גברים ונשים וטף, כלם אוהבים עבודה, מהירים במלאכתם, חרוצים וזריזים, מסתפקים במועט, מוצאים פרנסתם בריוח ובכבוד, ומצבם החומרי והמוסרי בטוב.

בתים בהמושב שנים עשר בנוים לארך הרחוב המחוקק 300 מתר בארכה ושלשים מתר ברחבה, ובשני עבריה שתולים עצי תות. גם משתלה גדולה בהמושב ומדי שנה בשנה תתרחב ותתגדל בנטיעות מנטיעות שונות, ומספר כל הנטיעות בהמושב כארבע מאות אלף. כן עשו בהמושב בשנה החולפת משתלה לשושנים, והנסיון הראשון עלה יפה, כי מאלף קילאגרם שושנים הוציאו שני קילאגרם מור, שהוא פי שלש מכפי שמוציאים משושנים בארצות המערב.

תקוה טובה נשקפה להמושב הזה בעתיד, כי אדמתו פוריה וטובה מאד, ועובדיו חרוצים ומהירים במלאכתם והנדיב מוסיף לשכללו ולפארו בידו הרחבה מיום ליום.

יב.

משמר הירדן.

להמושבות הצעירות לימים יחשב המושב הזה, כי ראשית הוסדו היה בשנת תר"נ על ידי מר ליובאווסקי אשר קנה אדמת המושב מאת הערבים תושבי המקום ומכרה לה' שו"ב מצפת, וזה האחרון מכר את האדמה לאנשים רבים אשר התישבו עליה ויבנו את המושב ויקראו שמו „משמר הירדן".

המושב עומד על חוף הירדן, על יד גשר „בנות יעקב" במרחק חצי שעה מיסוד המעלה, כשעה ומחצה מראש פנה וכשלש שעות מצפת. שטח אדמת המושב 2600 דולאם. תכונתה אדמת מישור ויש עליה גם גבעות קטנות. האדמה טובה ופוריה מאד, מסגלת לזריעה ולנטיעות, והרצועה הצרה הנמשכת לארך הירדן טובה מאד למטעי כרמים ולגינות ולירקות; אך מים אין בהמושב, ואי אפשר לחפור שם באר, יען כי המושב בנוי על הר גבוה, ברום 70 מתר מעל שפת הירדן, ובעלי המושב משתמשים במי הירדן, אשר מלבד שהמים אינם טובים עוד תעלה הבאת המים להמושב ברמים יקרים.

ארך המושב ממזרח למערב 600 מתר ורחבו 400 מתר. וברחוב המשתרע ממזרח למערב בנוים שנים עשר בתים מאבנים מכוסים ברקועי פחים. משני צדי הרחוב נטועים עצי תות, ומאחורי הבתים גני ירק.

כעשרים משפחות יושבות בהמושב ובהן ששים נפש. רובן בני רוסיא ואחדים מתושבי צפת. כמעט כל בני המושב המה חרוצים במלאכתם, וכבר נטעו בהמושב כשבעים אלף גפנים לבד עצי פרי אחרים במספר נכון, והמושב מתנהל על ידי מיסדו הראשון ה' שו"ב ושלשה מטובי המושב. מבניני הצבור אין בהמושב מאומה, גם הקולוניסתים בעצמם למרות תשוקתם הגדולה לעבודתם והסתפקותם במועט, עוד לא זכו לחיות על חשבון עצמם ונזקקים המה לתמיכת „חובבי ציון", אשר אמנם לא יסתירו פנים מהם, והחברה הנכבדה תלוה להם בשעת דחקם סכומים נכונים; אך כל עוד אשר לא תוציא החברה בפעם אחת סכום הגון לשלם להקונה הראשון כל המגיע לו מבעלי המושב בעד אחוזותיהם, ולתת להקולוניסתים כל הכלים והבנינים הנחוצים למושב משוכלל, אין הקוה כי יפרח המושב הצעיר הזה, ולפי הידיעות האחרונות אשר קבלה החברה מהמושב, מצב הקולוניסתים ברע מאד. אכן גם במושב הצעיר הזה נראה את המחזה המעורר רגשי עצב, כי „חובבי ציון" בכל אתר ואתר לא יוכלו לקיים אף מושב אחד כהלכתו, והחברה הנכבדה אנוסה הוא להספיק צרכי הקולוניסתים מעט מעט ולהרגילם ללחם הקלוקל, לחם התמיכה, המאבד את כחותיהם וממעט את דמותם ומקטין את ערכם.

יג.

חידרה.

גם המושב הזה הוא מהמושבות הצעירות באה"ק. נוסד בשנת תרנ"א בידי ילידי רוסיא, ועוד הנהו בראשית צמיחתו. המושב עומד במרחק מהלך שתי שעות מזכרון

יעקב, שטח אדמתו 27,000 דולאם. גפנים נטועים בו בערך 250,000 ותותים 40,000. בניני המושב אך ארבעה בתי אבן הבנוים על גבעה נחמדה ועוד בית ישן אשר היה במקום המושב מכבר. מספר נפשות הקולוניסתים ביחד עם הפועלים העובדים בו בתור שכירי יום כמאה איש, ויש תקוה כי ירבה מספרם, כי רבים מבעלי המושב באו לארץ, ומחכים להשיג רשיון לבנין בתים ואז יתנחלו על אחוזותיהם. כמעט כל בני המושב עוסקים בנטיעות ואחדים מהם זורעים אדמתם, אך עפ"י הרוב מוסרים שדי תבואותיהם באריסות להערבים הזורעים שם חטים ואבטיחים ומעלים להקולוניסתים דמי אריסות כעשרת אלפים פראנק מדי שנה. מבניני הצבור אין כל בהמושב, גם כל הדברים הדרושים למושב יחסרו בו, כן סובלים הרבה מחסרון רופא בהמושב, "אמנם לעתים רחוקות יבקר את המושב הרופא המומחה מ„זכרון יעקב", וגם סמי מרפא ינתנו להם מבית הרפואות בזכרון, אך באין גם חובש (פֶּלְטְשֶׁר) בהמושב יסבלו האכרים הרבה. בכלל עוד יחסר הרבה מאד לשכלול המושב הצעיר הזה, אשר יש תקוה כי בידים חרוצות גם הוא יגדל ויהיה לשם ולתהלה.

יד.

עין זתים.

לשתי המושבות הקודמות נוכל לצרף לזימון גם את המושב הצעיר „עין זתים" אשר נוסד בשנת תרנ"א ע"י צירי אגודת „דורשי ציון". המושב עומד על יד כפר „עין זתים" במהלך חצי שעה מצפת. שטח אדמתו 5500 דולאם. תכונת האדמה הררית, ועמקים צרים מפסיקים בין הרריה. האדמה מסוגלת לנטיעות. נטיעות בהמושב כמאת אלף גפנים גם משתלה קטנה נמצאת בו. בתים בהמושב עוד אין, כי עוד לא בא הרשיון לבנין בתים. מנהלי המושב והמפקחים עליו המה פקידי אגודת „דורשי ציון" ועוזריהם כחמשה עשר איש, ועוסקים בעבודת המושב בחריצות ובכשרון, אך עוד קשה להגיד מראש מה יהי אחרית המושב הזה, הנוסד על חשבונות רבים ובעליו המה כאלף איש — אך נאבה לקוות כי ברצות ה' דרכי המיסדים יעלה גם המושב הזה כפורחת ויוסד לארך ימים ושנים, על יסודות חזקים ונאמנים.

לפי הידיעות האחרונות מכלכלים חברי אגדת „דורשי ציון" עם הנדיב לקנות מאתו שתי אחוזות גדולות בעבר הירדן בקרבת דמשק, בערך שבעים אלף דולאם על אופנים נאותים להאגדה. כן הציע הנדיב לפניהם להחליף אדמת „עין זתים" המעטה בכמותה על הנחלות בעבר הירדן הגדולות בכמותן וטובות באיכותן, ועליהן יוכלו להתנחל ברבות הימים כשני שלישי אגודת „דורשי ציון", אך עוד לא נדע איך יפול דבר, ואם יצליחו בדרכם זה, יהיו הראשונים ליסוד מושב בעבר הירדן, אשר עד כה עוד לא נסו אחינו להתישב בקרן בן שמן זה. נזכה, נחיה, ונראה!

אחרית דבר.

הנה כי כן גמרנו את השקפתנו הקצרה על ארבע עשרה מושבות אחינו בארץ יהודה והגליל, עברנו על פניהן ב„סקירת עין", ראינו אותן בבנינן, התעננגנו לראות

אלפי אחינו עובדים וחורשים, זורעים וקוצרים, נוטעים ובוצרים, דורכים בגת בקול המון חוגג וחיים חיי נעימים, חיי אכרים פשוטים; לבבנו שמח ורחב לחזות בהדר הכרמל והשרון ולראות שדמות יהודה אשר אלפי שנה עלה עליהם שמיר ושית, יעדרון במעדר בידי אחינו, ומדברי שממה אשר לא דרכה בם רגל אנוש נהפכו לגני עדנים וכרמי חמד; אך מלב רבים מהקוראים אשר השקיפו עמי יחד על פני המושבות תתפרץ אנחה חרישית ובשמחתם כי זכו לראות ערי ישראל בבנינן יתערב רעיון עצב ושאלה נוראה לפתחם רובצת: „הן אמנם — כה שאול ישאלו — נהדר המחזה הזה, אמנם נעים לראות כשבת אחינו על אדמתם ועובדים אותה בלב שלם; אך לשמחה מה זו עושה, אחרי ראינו כי רוב המושבות על חסדי „הנדיב הידוע" נשענות ומעוטן על צדקת „חובבי ציון" נתמכות, ועד כה עוד לא באו אל הנחלה לחיות מפרי כפיהם בלא עזר ותומך, ואם כן למה זה אנחנו? ומה כל העבודה הזאת לנו?"

אמנם כן, אחים יקרים, שאלה גדולה שאלתם, ולו לפי ערך המאמרים הרבים אשר כתבו סופרינו בענין הישוב במשך עשר השנים האחרונות ולפי השאון הרב אשר הרעישו הגלהבים שבנו והתקות הנעימות אשר קוו לראות במשך עת קצרה, נשקול ונספור את מעשי אחינו באה"ק כי אז באמת עלינו להודות אשר פעולתנו היתה מאפע; אך אם נביט על המעשים כמו שהם בלא הפרזות והתלהבות, אם נספור אחת לאחת את כל הצרות והתלאות שעברו על ראשי אחינו באה"ק, אם נשקול במאזנים את כל הבעס והמכאובים אשר סבלו החלוצים הראשונים ואת כל המפריעים והמכשולים שפגשו על דרכם מבית ומחוץ, אם נזכור כי כל המושבות נוסדו בתקופת הבהלה והחפזון, בעצב גולדו, בצער נתגדלו, בבהלה חוללו ובחפזון נבנו, אם נביא חשבונו של הישוב מראשית צמיחתו עד היום, אז נוכל לאמר: הגדילו „חובבי ציון" לעשות ויש שכר לפעולתם, כי המושבות האלה החיות וקיימות תלמדנה אותנו לדעת איך לכלכל מעשינו לימים הבאים. ואמנם שתים הראו אותנו לדעת, כי אחינו אשר עליהם יאָמר כי נרפים המה ולכל מלאכת עבודה בשדה לא יצלחו, הנם מוכשרים לעבודה וזריזים ומהירים במלאכתם, וארצנו אשר עליה יאָמר כי עזובה ושוממה היא וכח אין לה להעניקנו מטובה, תוכל להשביע לחם את עובדיה, ובכן ראינו עין בעין כי ידים אמונות וארץ ברוכה יש לנו, וכלום חסר לנו אך היקום אשר ברגלינו, אך הדבר המעמיד את האדם על רגליו, הוא הממון, ועתה אחרי כל הנסיונות הקשים והמרים, עתה אם יעלה לרצון לפני מושל תוגרמא לחונן את אחינו ולתת להם חניה בקרקע על אדמת ישראל, וויכוח לדעת כי כל רעיון זר וכל מחשבת פגול רחוקה מאת אחינו ואך רצונם לעבוד את האדמה אם כל חי, ויפתח את שערי הארץ אשר סוגרו בריחיה עתה בעד בני עמנו, אז ידעו אחינו מפי המורה הגדול הוא הנסיון כי לא בחפזון ילכו ולא בידים ריקות יתישבו, אך האיש החפץ חיים של עבודה ואשר היכלת בידו וצרור כספו לא נקוב, יוכל לראות חיים נעימים בהארץ הברוכה אשר ככחה אז כן כחה עתה להעניק מטובה, ואשר תתקדם ותפרח לרגלי התקונים אשר יעשו בארץ מדי שנה בשנה; ולכן נאבה לקות כי הנסיונות הקשים אשר נוסו במו אחינו בימים הראשונים ליסוד המושבות יהיו לנו למורה דרך והמושבות הראשונות תהיינה לעינים לכל הבא להתנחל בארץ קדשנו. ואם ראשית התישבות אחינו בארץ הצבי מצער, הנה אחרית ותקוה טובה נשקפה לאחינו לימים הבאים.

איש יהודי ספרא.

פרק אחד ממסעי בני ישראל.

סער גדול נעור מירכתי ארץ ויזרוק המון רב מבני עמנו השמימה, ויהיו לאבק פורח על פני כל הארצות, וינועו וינודו לארבע רוחות השמים. איכה ירעו איכה ירביצו — מי מאתנו לא ישתוקק לדעת דבר לאשורו? הלא אחינו עצמנו ובשרנו המה, עמנו יחד גדלו וחנכו, עמנו היו בימי שמחה ואבל, גורל אחד לכלנו, ומי האיש אשר לב אדם לו, ונפשו לא תתאוה לדעת את שלום אָחיו אשר הרחיק נדוד? וגם אם לא הגיע עוד אָחיו למחוז חפצו ועוד לא בא אל המנוחה והנחלה, הן למצער יאבה לדעת מה קרהו בדרך, איך קדמו את פניו במקום שם עבר, ואנה נסע הנודד לבקש מנוח לכף רגליו. לאלפים ולרבבות נסעו מאתנו אחינו מדי חרש בחדשו במשך השנים האחרונות, למרחקי תבל שמו פעמיהם, כל אניה הפורשת בים הובילה את המון בני עמנו אנשים ונשים וטף, על כל מסלת ברזל נראו המונים המונים ותרמילם וילקוטם על שכמם, בכל רחבי תבל, באשר אך יש ארץ נושבת ונוה אדם, נראו הפנים החדשות האלה, במשכנות היאנקים באמריקא הרחק הלאה מערבה, בין הגאַוטשים בארגנטינא ובין הבאָערים באפריקא הדרומית, גם עד הקאָנגאָ באו ובארץ מדין נפלו חלליהם. כדור הארץ כלו הוא גיא חזיון להמראה הגדול אשר ערך הזמן לעינינו, מראה אשר במהו לא נראה עוד בימים מקדם ובימי הבינים בטרם קרבו קצות הארץ ע"י מסע הקיטור בים וביבשה ובטרם היו שירות מצויות כמו עתה. לא רגשי הלב לבדם ידרשו מאתנו לחקור לדעת את החזיון הזה לכל משפטיו והליכותיו, אך גם צרך השעה, מחסורי בני עמנו ומצבם. דעת ברורה ומצהרת, מזוקקה ושלימה ע"ד סדרי היציאה ופעולותיה וכל הפנות שהיא פונה שמה תוכל להיות לעינים לכל צופי הליכות עמנו, למען ידעו איה יש ניר, איזו הדרך ילכו בה המון היוצאים ומה המעשה אשר יעשו המפקחים על היציאה. רבים ישוטטו לדרוש עצה ותושיה, ועל מה אדניהן הטבעו אם לא על דעת המעשה שנעשה עד כה? תורה היא וללמוד אנו צריכים, תורה היא הנוגעת עד נפש עמנו, כי בה תלוי פקוח נפש הרבים. אם אין אנו יודעים דבר מכל הנעשה עד כה, או אם יודעים אנו אך מעט מזעיר ומתבוננים אנו אך בעד הערפל, כי עתה לא נוכל להוציא לקח טוב מפי הנסיון ואולת ידנו להשמר ממוקשים ושגיאות. על כן נחוץ ומועיל הוא לטובת בני עמנו לערוך חזות הכל ולהביא בחשבון את מספר היוצאים, את המקומות אשר שמה יצאו ואת הדרכים אשר שם עברו. בין כל „שאלות החיים" כמעט אין גדולה מזו.

ואולם לא רק הוראת שעה היא, כי נברר נצרף ונלבן את קורות היציאה, אך היא גם מלאכה נכבדה לדורות. מה יענו ומה יאמרו סופרי דברי ימינו בדורות הבאים, אם נסתום מהם חזון על אדות מעשה כביר ונורא עלילה כיציאת ההמונים מן הארץ בימינו אלה? כל איש אשר נסה להעמיק חקר במקצוע דברי הימים לעם ועם, לחפש מטמוני הזכרונות ולהוציא מאפלה לאורה שפוני ממוני הדורות שעברו והמון מקריהם, הוא ידע, מה רב העמל ומה גדולה יגיעת רוח החופש כל חדרי ספרת התקופה אשר עליה הוא נוטה קו, אם גלוי וידוע לפניו, כי התקופה ההיא חוללה מקרים גדולי התוצאות, והוא מוצא את עקבותיהם, אך את פרטיהם לא ימצא, יען כי סופרי הדור ההוא מעצלות או מבלי דעת לא רשמו את הקורות אותם זכרון בספר, ועל החוקר להשתעות בהשערות,

לקשור נימא בנימא וחבל בחבל, לבנות את היכל דברי הימים מהתקופה ההיא לא אבנים שלמות כי אם קוי תהו וקורי עכביש. בדברי ימינו כנגע נראה זאת בתקופות רבות. לו הואילו בני דורם של הראשונים אשר באו לארצות הסלאווים להותיר לנו ציונים אחדים, כי משם ומשם באו, וכה היה משפט האנשים הבאים ותכונתם ומספרם, אזי הן לא מששנו בפרק הזה כאשר ימשש העור באפלה, אזי היו לנו דברי ימים שלמים ונדע אי מזה באנו ומי ילדנו, ואז לא יכלו חוקרים בוקרים מבעלי ההשערות הזעומות לחזות שוא ותפל על אדות מקור מחצבתנו, והמשטינים לא יכלו להעליל עלינו כי כצוענים באנו ובלי משפט התגנבנו במחתרת. מסרת סתומה יש בידינו, כי בהון רב ורכוש כבד באו אבותינו הראשונים לארצות הסלאווים וישלמו בכסף מלא במחיר המשפטים והזכיות אשר נתנו להם, אבל אות ומופת על זה אין, כי לא נכתב דבר אז בספרי זכרונות, ואם נכתב לא נתפרסם, ואם נתפרסם לא נשמר בשמירה מעולה. כמקרה הזה קרה לתקופות רבות בדברי ימי עמנו, תקופות אשר על אדותיהן נדע כי היו רבות העליליה, ומהן פס חזון, אין אמר ואין דברים ועלינו לשים אל ההשערות פנינו. היש עם אשר לו תורת דברי ימיו גדולה ונכבדה, אשר עליו לשמרה ולנצרה, כעמנו החי חיי רוח בזכרונותיו? דברי הימים הם תעודתנו, הם שטרי זכיותינו, הם תָּוֵנו; „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים שאם יאמרו אוה"ע לישראל לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים הם אומרים להם" וכו'. דברי הימים מראים לכל באי עולם מי אנו, ולנו יתנו עז ותקוה, משא וחזון, ובאין חזון כזה יפרע עמנו.

לא נשיא אשם על בני עמנו בדורות החשך אשר אמרו בלבם „אם באנו לכתוב אין אנו מספיקין". הם לא העריכו את ערך דברי הימים וישקדו אך לשים דמעתם בנאד הסליחות והקינות, ואולם אם אנחנו בדור דעה זה לא נשקוד לכתוב בספר את כל אשר יקרנו בימים האלה, הלא נחטא לעמנו. לא נצא ידי חובתנו אם נורה את סופרי קורות עמנו בדור נולד לחפש את הידיעות במכה"ע אשר מיום ליום יביעו אמר. מה"ע נבראו רק לשעתם, והידיעות הבאות בהן לא תוכלנה להיות צרופות ומזוקקות. אמנם גם בהם יחפשו סופרי קורות הדורות, גם אותם למעין ישיתו, אך עלינו להכין למענם דברים ברורים ושלמים ביתר שאת — בספרי העתים. הדבר אשר אנחנו נותנים בזה לפני קוראינו איננו מלוקט ממכה"ע, אך הורק מכלי ראשון, וגם אפס קצהו לא בא עד היום בדפוס. את הידיעות הבאות להלאה שאבנו מחוברת אחת שנמסרה אך לאנשי אמנה מבני הועדים באשכנז בסודי סודות („שטרענג פערטרויליך") לא למען הוציאה לאור אך לידיעתם ולחשבנותיהם בין איש לרעהו. גם אנחנו לא היינו מגלים סודות אלה, לולא ידענו, כי הסבה שהמריצה את בני הועדים שם לכסות את מעשיהם במשאון אין לה כל מקום בינינו, ואין זה יסוד נכון וטעם מספיק לנו להסתיר את הדברים. הועדים באשכנז פחדו מפני „עין הרע"; הם ידעו, כי המשטינים הרבים בארץ שומרים צעדיהם וצופים כל הליכותיהם, וזועקים חמס, כי הועדים הם אבן שואבת המושכת יהודים עניים לאשכנז, והיה אם יראו את החשבנות אשר בהחוברת הזאת ואת מספר המון היהודים אשר נושעו על ידי הועדים, ומלאו את הארץ שאון ושטנות, והלאו את הממשלה בבקשותיהם לסגור את הועדים. ולא רק המשטינים שהסירו מעל פניהם את מסוה הבושה, אך גם המחזיקים בנושנות המתחפשים עוד באפר צדק ואמונה לטשו עין זעם על היהודים העוברים דרך אשכנז, ביראם פן ישמט איש מהם מן המחנה וכונן באשכנז את מושבו, אשר על כן כבר באו בבקשה אל הממשלה לחוק חוק ולא יעבור, כי אין ליהודים מבני ארצות אחרות רשות לבוא לאשכנז. לעמת דעת הקהל הסוערת הזאת, ומה גם אחרי אשר באו העלילות הנותנות דופי בפליטי בני עמנו כי הם הביאו בכנפיהם

את מגפת החלי רע האמבורגה, ומשם נפתחה הרעה, לא היה הדבר הזה יפה בעתו להוציא לאור את דברי המגלה הזאת. אף גם על זה שמו אנשי הועד את לבם, כי בהודע בקהל העברים כל הגדולות אשר עשו, אז יש לחוש פן ירבו בני ההמון לנוע והשליכו את יהבם על הועדים, ורבתה המהומה והמבוכה, על כן החליטו להסתיר דבר עד בוא מועד לגלותו.

אכן לנו אין לחוש מפני כל הדברים האלה. לא בעד קהל האשכנזים אנו כותבים ומלאכי האנטיסימיטיזם אינם נזקקים ללשוננו, וגם כבר עבר הפחד הזה, אף אין כל מקום לחוש פן יוליד פרסום הדברים האלה תנועת המונים, אחרי כי נודע להעם, כי הועדים כבר כלו את מלאכתם. טעם וסבה מספקת להסתיר את הדברים — אין, ולעמת זה יש טעמים רבים להתגלותם. הישועה הגדולה אשר עשו אחינו באשכנז להנודדים, ההתעוררות החזקה בכל תפוצות ישראל לטובת העניים העלובים ההם הראתה, כי כפתנו רעננה ויונקתנו לא חדלה, וחובה עלינו לתת יקר לבעלי הצדקה הגדולה ההיא ולהרים על נס את המפעל האדיר והנערץ למען ינון לזכר עולם לתפארת דורנו. אין לנו עוד סקירה כוללת מכל מעשי הועדים מאז הוסדם ועד כלותם את מעשיהם, החמר הזה לא נאסף עדנה, ובעתו נחישנו, אך תבואת שנה אחת הננו נותנים בזה לפני קוראינו, וגם היא תגיד כח מעשי עמנו, והנקל לשער על פיה את כל אשר נעשה מראשית הוסד הועדים ועד אחרית פעולתם, ומה עשו יתר הועדים בשאר הארצות אשר החרו החויקו במעשיהם ברוח כביר וביד נדיבה. אכן מלבד זכרון הכבוד ושלמי התודה אשר אנו חייבים להביא לאחינו באשכנז, עוד רב מדע צפון בידיעות האלה המפיצות אור על מספר היוצאים במשך שנה אחת, ועל הדרך אשר בה היתה תנועת היציאה מסתעפת, מתחלקת ומתפצלת אל המקומות השונים. אכן מספר היוצאים כולל אך את אלה אשר קבלו משען כסף ועזר מאת הועדים במיני מכלת ובמכתבי מסע, ואולם אשר לא קבלו מכתבי מסע לא באו בחשבון, והם נבלעו בחשבון ההוצאות לכלכלת הנודדים בכלל, ונקל להבין, כי אין גם עקבות אלה אשר נסעו בהוצאותיהם ולא שחרו את פני הועדים לעזרם ולשלחם בהוצאותיהם, וגם באו רק חשבנות הועדים המצוינים באשכנז, אך בכל זאת נקל יהיה להקורא הנבון לשער וללמוד סתום מן המפורש.

הידיעות הבאות להלאה נותנות דין וחשבון מפעולות הועדים באשכנז במשך הזמן מסוף חדש מאי לש' 1891 עד סוף חדש מאי לש' 1892. המחלקה הראשונה של הידיעות מראה, כמה כרטיסי אניה (שיפסקארטען) נקנו מאת הועדים בעד הנודדים, אף גם בא בה מספר הילדים הפחותים מבני שלש שאינם צריכים לכרטיסי אניה. — המחלקה השניה היא מראה מקומות ששמה נסעו הנודדים הנושעים ע"י הועדים אשר בהאמבורג, בקאָניגסבערג, בשטעטטין, בשארלאָטטענבורג ובברעמען. על זה יש להוסיף, כי משלוח הנודדים לארץ אנגליא נגדר בגדרים מיוחדים. הועדים לא היו שולחים איש לאנגליא בלתי אם שאלו את פי בעלי הועד אשר באנגליא, אם יש שם מקום בעד מספר ידוע, ולכן היו היוצאים לאנגליא בעזרת הועדים מעטים מאד. כן גם יש להעיר כי בלוחות הרשימות האלה ערן לא בא מספר הנודדים שנשלחו בעזרת הועדים בפרוסיא המזרחית, במעמל, טילזיט, אינסטערבורג ופראָסטקען (העולה לרבבות רבות) עד יום 1 דעצעמבר לש' 1891. הועד הכולל הנותן את הדין והחשבון הזה מצטדק, כי בכל יגיעותיו לא עלתה בידו להשיג את הידיעות האלה. כן גם היו ועדים של צדקה בפוזנא, בטהארן ובשניידעמיהל, ואולם באשר כי הם לא מסרו כרטיסי אניה להנודדים, רק נתנו להם לחם ובגדים ומעט צידה לדרך, לכן לא בא חשבונם בזה. ועוד פרק חדש קבע הועד הקאָניגסבערגי ע"ד אומניות הנודדים ועסקיהם, וחבל על שלא עשו יתר

הועדים כמהו, יען כי אז היתה לנו תמונה שלימה מתכונת הנודדים ומשלח ידם, אבל גם הפרק הזה קובע ברכה לעצמו, אע"פ שהוא כולל רק מספר קצוב מן הנודדים, ר"ל רק את מספר הנודדים אשר נסעו דרך קאָניגסבערג. על הדין והחשבון התומים ראשי הועד הפועל (דער געשאָפטספֿיהרענדע אויסשוסס דעס דייטשען צענטראל קאמיטעעס פֿיר דיא רוסישען יודען): והם היושב ראש יועץ המשפטים זיעגמ. מאיר, סגן היו"ר יועץ המסחר ל. מ. גאָלדבערגער, סופרי הועד: קארל עמיל פֿראנצאָז ועורך הדין בערנהארד ברעסלויער, הגזבר הקאָנסול אייזשען לנדא, סגן הגזבר ד"ר עדמונד לאכמאנן ויתר בני החבורה בערנהארד קראָנער, ד"ר פֿעליקס ליעבערמאן ווועץ הממשלה ד"ר ערנסט מאַגנוס.

יוני 1891 חלק הועד בהאמבורג 165 כרטיסי אניה, בשארלאָטטענבורג 1116, בשטעטטין 100, בקאָניגסבערג 146, על אלה נלוו 23 ילדים פחותים מבני עשר.

יולי 1891: האמבורג — 2528, ברעמען 2, שטעטטין 212, קאָניגסבערג 873 — ילדים פחותים מבני ג' 260.

אוגוסט 1891: האמבורג 1936, ברעמען 12, שטעטטין 499, קאָניגסבערג 992 — ילדים 244.

סעפטעמבער 1891: האמבורג 1774, ברעמען 3, שטעטטין 207, קאָניגסבערג 880, — ילדים 153.

אָקטאָבער 1891: האמבורג 606, שטעטטין 127, קאָניגסבערג 402 — ילדים 94.

נאוועמבער 1891: האמבורג 497, ברעמען 14, שטעטטין 325, קאָניגסבערג 603 — ילדים 88.

דעצעמבער 1891: האמבורג 300, ברעמען 50, שטעטטין 39, קאָניגסבערג 520 — ילדים 67.

יאנואר 1892: האמבורג 241, ברעמען 32, שטעטטין 22, קאָניגסבערג 315, ילדים 40.

פֿעברואר 1892: האמבורג 211, ברעמען 5, שטעטטין 104, קאָניגסבערג 345 — ילדים 42.

מאַרץ 1892: האמבורג 89, שטעטטין 48, קאָניגסבורג 210 — ילדים 22.

אפריל 1892: האמבורג 43, שטעטטין 14, קאָניגסבערג 58 — ילדים 14.

מאי 1892: האמבורג 51, שטעטטין 16, קאָניגסבערג 293 — ילדים 30.

עפ"י הנ"ל נחלקו במשך השנה 17025 כרטיסי אניה, ולהיוצאים היו 1106 ילדים פחותים מבני ג'.

הועד במעמל חלק במרוצת הזמן מן 16 נאוועמבער 1891 עד 14 פֿעברואר 1892 — 665 כרטיסי אניה.

וזה הוא לוח המקומות אשר שמה נסעו הנודדים, מסודר לפי המקומות אשר משם יצאו.

מן האמבורג:

יוני 1891: לנויארק 87, לפֿילאדעלפֿיא 18, לבאָסטאָן 4, לבאלטימורי 6, למשיקאגא 7, לפיטסבורג 1, לצינצינאטי 3, לאוטיקא 1, להארטפֿארט 4, לארגנטינא 8, ללונדון 5, ללייווערפול 1, לגלאזגאָוו 4.

יולי 1891: לנויארק 547, לפֿילאדעלפֿיא 179, לבאָסטאָן 44, לבאלטימורי 39, למשיקאגא 30, לפיטסבורג 2, לקליוולאָנד 1, לבאָי־סיטי 4, לבראקלין 1, לסינסי־

נאטי 1, לנאשוויל 2, לארגנטינא 34, לבראזיליא 8, לפלשתינא 8, לאלבאני 9, לקוועבעק 3, לאמשטרדם 1, ללונדון 21, למאנשעסטער 9, לגלאזגאוו 9, לכ̄ריסטיאניא 2.

אוגוסט 1891: לנויארק 563, לפ̄ילאדעלפיא 275, לבאָסטאן 11, לבאלטימורי 46, לטשיקאגא 25, למיננעאפאלים 6, לפיטסבורג 5, להארטפ̄ארט 5, לבראָקלין 5, להעלען־מאָנטאָ 13, לארגנטינא 52, ללונדון 16, למאנשעסטער 19, לקאפענהאגען 3, לפאריז 6, לפ̄לשתינא 3, לקוועבעק 4, ללידם 3, לאמשטרדם 5.

סעפטעמבער 1891: לנויארק 496, לפ̄ילאדעלפ̄יא 191, לבאָסטאן 8, לבאלטימורי 52, לטשיקאגא 36, למיננעאפאלים 4, לוואשיננטון 11, לקליוולאָנד 1, לארגנטינא 57, ללונדון 20, למאנשעסטער 22, לגלאזגאוו 13, לליווערפול 3, לאלבאני 4.

אָקטאָבער 1891: לנויארק 320, לפ̄ילאדעלפ̄יא 40, לבאָסטאָן 8, לארגנטינא 66, לריאָ די זאניירא 5, לאנטווערפען 1, לאמשטרדם 5, ללונדון 3.

נאוועמבער 1891: לנויארק 526, לפ̄ילאדעלפ̄יא 62, לבאָסטאָן 8, לבאלטימורי 5, לטשיקאגא 5, לניו־ארלעאנס 5, לאמשטרדם 1, ללונדון 23.

דעצעמבער 1891: לנויארק 457, לפ̄ילאדעלפ̄יא 30, לבאסטאן 35, לבאלטימורי 16, לטשיקאגא 7, לצינצינאטי 4, לליווערפול 1.

יאנואר 1892: לנויארק 194, לפ̄ילאדעלפ̄יא 133, לבאָסטאן 11, לבאלטימורי 3, לטשיקאגא 12, לקליוולאָנד 1, לקאפשטאדט (אפ̄ריקא) 1.

פ̄עברואר 1892, לנויארק 247, לפ̄ילאדעלפיא 37, לבאָסטאָן 7, לבאלטימורי 22, לפראָוויעדענס 1, לס"ט לואיז 1, לקאפשטאדט 1, לפאריז 5, ללונדון 26, ללידם 1, לליווערפול 1, לסונדערלאנד 1;

מאָרץ 1892: לנויארק 142, לפ̄ילאדעלפ̄יא 23, לבאָסטאָן 27, לבאלטימורי 13, לאמשטרדם 5, ללונדון 4, ללידם 2, לליווערפול 5, למאנשעסטער 6.

אפריל 1892: לנויארק 26, לפ̄ילאדעלפ̄יא 21, לבאלטימורי 1, לטשיקאגא 4, לס"ט לואיז 1, למיננעאפאלים 1, לארגנטינא 5, לריימס 4.

מאי 1892, לנויארק 238, לפ̄ילאדעלפ̄יא 29, לבאָסטאָן 44, לבאלטימורי 7, לטשיקאגא 6, לגלאזגאָוו 1.

ויהי מספר כל השלוחים בכרטיסי אניה במרוצת הזמן הנ"ל מהאמבורג 6048.

מן שטעטטין:

יוני 1891: לנויארק 92, לאנטווערפען 2, ללונדון 1, לכ̄ריסטיאניא 3.

יולי 1891: לנויארק 144, לפ̄ילאדעלפ̄יא 25, לבאָסטאָן 22, לטשיקאגא 17, לס"ט לואיז 5, לפיטסבורג 1, לקוועבעק 1.

אוגוסט 1891: לנויארק 327, לפ̄ילאדעלפ̄יא 77, לבאָסטאָן 11, לבאלטימורי 22, לטשיקאגא 46, לס"ט לואיז 2, לניוהאווען 1, לאטלאנטא 3, למילוואָקי 3, לגראנד־ראַפידס 1, להאריסבורג 1, לסקראנטון 5.

סעפטעמבער 1891: לנויארק 175, לפ̄ילאדעלפ̄יא 15, לבאָסטאָן 6, לטשיקאגא 5, למאנטרעאַל 2, לפאריז 3, לאנטווערפען 1, לאמשטרדם 2, לכ̄ריסטיאניא 2, לקאָפענהאגען 2.

אָקטאָבער 1891: לנויארק 103, לפ̄ילאדעלפ̄יא 13, לבאָסטאָן 3, לטשיקאגא 6, למאָנטרעאל 1, לפאריז 1, לאמשטרדם 2, לכ̄ריסטיאניא 2.

נאָוועמבער 1891: לנויארק 264, לפ̄ילאדעלפ̄יא 39, לבאָסטאָן 3, לבאלטימורי 2, לטשיקאגא 14, לניו־אָרלעאנס 2, לניוקאָסטל 6, לאוטיקא 3.

דעצעמבער 1891 : לנויארק 37, לפאריז 4, לקאָפענהאגען 1.
יאנואר 1892 : לנויארק 10, לטשיקאגא 5, לאנטווערפען 4, לקאָפענהאגען 3.
פֿעברואר 1892 : לנויארק 81, לפֿילאדעלפֿיא 8, לבאָסטאָן 5, לבאלטימורי 1, לפאריז 2, לקאָפענהאגען 2.
מאַרץ 1892 : לנויארק 31, לפֿילאדעלפֿיא 8, לבאָסטאָן 5, לבאלטימורי 1, לפאריז 2, לקאָפענהאגען 2.
אפריל 1892 : לנויארק 10, לפֿילאדעלפֿיא 2, לבאָסטאָן 1, לפאריז 1, לקאָפענהאגען 1.
מאי 1892 : לנויארק 15, לטשיקאגא 1.
ויהי מספר כל השלוחים בכרטיסי אניה משטעטטין 1746.

מן שארלאָטטענבורג:

יוני 1891 : לנויארק 782, לפֿילאדעלפֿיא 61, לבאסטאן 4, לבאלטימורי 58, לטשיקאגא 4, לפיטסבורג 3, לקליוולאנד 1, לציניצינאטי 7, לסאנטאס 1, לבוענאס־איירעס 12, לבראזיליא 4, למאָנטרעאל 68, לפאריז 10, לאנטווערפען 5, לאמשטרדם 9, לראטטערדאם 28, ללונדון 54, להולל ולמאנשעסטער 10.
ויהי מספר כל השלוחים בכרטיסי אניה משארלאָטענבורג 1116.

מן ברעמען:

יולי 1891 : לבאלטימורי 2.
אוגוסט 1891 : לנויארק 4, לפֿילאדעלפֿיא 4, לבאלטימורי 4.
סעפטעמבער 1891 : לבאלטימורי 3.
אָקטאָבער 1891 : לא נרשם.
נאָוועמבער 1891 : לנויארק 3, לפֿילאדעלפֿיא 7, לבאלטימורי 2, לציניצינאטי 3.
דעצעמבער 1891 : לנויארק 15, לפֿילאדעלפֿיא 31, לבאלטימורי 3, לפיטסבורג 2, לקליוולאָנד 5.
יאנואר 1892 : לנויארק 18, לפֿילאדעלפֿיא 7, לבאלטימורי 10.
פֿעברואר 1892 : לנויארק 1, לפֿילאדעלפֿיא 4.
מאַרץ אפריל ומאי : לא נרשם.
ויהי מספר כל הנשלחים בכרטיסי אניה מברעמען 128.

ודרך מיסלאוויץ נשלחו בחדש יולי 1891—724. אוגוסט—2586, סעפטעמבער—883, אָקטאָבער—90, נאָוועמבער—575, דעצעמבער—424, יאנואר—1892—330, פֿעברואר—515, מאַרץ—35, אפריל—85, מאי—10.
ויהי מספר כל הנשלחים דרך מיסלאוויץ 6230.

ותקנה מיוחדת ויוצאת מן הכלל קבועה היתה בהועדים בעד הנודדים אשר רצו לנסוע לאנגליא. הועדים לא שלחו איש לאנגליא, בלתי אם שאלו בתחלה את הועד אשר באנגליא, אם יאבה לקבל יהודים כאלה וכאלה. התקנה הזאת נקבעה בל"ם לבקשת היהודים האנגלים. בדרך הזה נשלחו במשך השנה אחרי שאלת הועד Russo-Jewish Comittee שבעה וחמשים איש ללונדון, מאנשעסטער, ליווערפול, סונדערלאנד, נאסטהעד, דובלין וקאנאדא, וחמשה וארבעים איש מאלה אשר רצו לנסוע לאנגליא הושבו ריקם, יען כי הועד האנגלי מאן לקבלם.

מלבד הלוחות המורים את מספר כרטיסי האניה שנתחלקו ע"י הועדים ישנם עוד לוחות המראים את מספר האנשים שנזונו, קבלו צידה לדרך, ובגדים, ומשען כסף לנסוע

הלאה (עד התחנות הסמוכה או הועד הסמוך), ובכללם גם אלה אשר קבלו כרטיסי אניה.

הלוח הא' הוא מן שארלאטטענבורג: לרוהלעבען נשלחו במשך השנה זיקבלו מזון ושמלה 63939 איש, וההוצאות עלו לסך 46819 מארק 60 פֿענ'.

הלוח הב' הוא מן האמבורג: נשלחו במשך השנה 73993 איש וההוצאות עלו לסך 939000.

הלוח הג' הוא מן קעניגסבערג: נשלחו במשך השנה 11853 איש וההוצאות ירד עם דמי כרטיסי אניה והוצאות השבת נודדים רבים לארצם (רעפאטרייראנג) עלו לסך 336,563 מ'.

הלוח הד' הוא מן שטעטטין: נשלחו במשך השנה 7713 איש וההוצאות עלו לסך 182637 מ'.

הלוח הה' הוא מן מיסלאוויץ: נשלחו במשך השנה 7312 איש וההוצאות עלו לסך 45624 מ'.

סבת הברל ההוצאות היא, כי יש מן הועדים אשר נתנו כרטיסי אניה ויש מהם אשר נתנו רק תמיכה מועטת.

ויהועד הקאָניגסבערגי עשה דבר חדש, וחבל על אשר לא עשו כמהו יתר הועדים יען כי אז ידענו מי ומי היוצאים. הועד הקאָניגסבערי בחן את היוצאים ויחקור ע"ד אומנותם ומשלח ידם וכל עסקיהם מאז, והנה במשך הזמן מן 1 יוני 1891 עד 31 מאי 1892 עברו דרך קאָניגסבערג ונושעו ע"י הועד בעיר ההיא:

עורכי דין — 1; רוקחים 6; בעלי מלאכת מחשבת (ארטיסטים) 3; רופאים 2; אופים 32; עושי אזור ותחבשת (באנדאזשיסטים) 3; חובשים 5; עושים פסלי תבנית 2; מדפיסים 11; עורכי ספרי חשבון בבתי מסחר 9; מבשלי שכר 6; ארדיכלים (בויימייסטער) 2; כורכי ספרים 22; עושי גלומי ציגארין וציגאריטין 46; משרתות 9; מזקקי יין שרף 16; מכיני חמרים דרושים לתרופות (דראָגיסטען) 3; עגלונים במרכבות סובבות בערים (דראָשקען־קוטשער) 2; עובדי אדמה 197; חרשי מעשה (פֿאבריקאנטען) 103; צובעים 15; דייגים 3; כורכי פשתן 2; טבחים 66; משיטי אניות 2; משגיחי יערות 3; מסלסלי שערות (פֿריזערע) 10; עגלונים 16; תופרי סנדלים (גאמאשענשטעפפער) 41; גננים 3; מעבדי עורות 11; זהבים (גאלד ארבייטער) 71; עושי חרט (גראווערע) 3; עושות מלאכת יד (האנד־ארבייטערינען) 172; עוזרים בבתי מסחר 86; בעלי מלאכות שונות 93; מילדות 2; עוזרי רופאים 6; אינזשינירים 3; עושי כלי זמר 2; סוחרים 38; אופי מאפה ממתקים 4; משרתים בקדש (רבנים, שוחטים, חזנים, מוהלים וכאלה) 107; תופרי אדרות שער 112; רוכלים 225; ליטוגראפים 4; מציירי חדרים 27; ציירים 4; בונים 7; מעכאניקים 7; בעלי בתי ריחיים 3; מנגנים בכלי שיר 12; עושי מנגבעות 54; חרשי מכונות (מאשיניסטען) 2; פֿוטוגראפים 3; נושאי סבל 1; עושי אוכפין 21; חנונים (שאנקווירטהע) 57; עושי רעפי גגות 5; מבשלי בורית 4; חרשי מסגר 85; חייטים 269; תופרי נעלים 133; סופרים 5; נפחים 17; עושי חבלים 2; עושי מלאכת רצפה 3; לומדים (שטודיערענדע) 12; פועלים בנטיעות המאבאק 7; עושי יריעות 9; חרשי עץ 93; עושי קדרות 7; פועלים במלאכת מעשה בד 3; עושי מורי שעות 91; אורגים 10; מלבנים לבנים 3; בונים בעץ 10.

מהידיעות הנכונות והחשבונות הנ"ל ילמדו כל דורשי רשומות:

א) אחב"י באשכנז היו שוקדים וזריזים במצות הכנסת אורחים ויקדישו הון כביר מאד למשען הנודדים העניים ויטפלו בהם בגופם, ויעשו ככל אשר השיגה ידם.

ב) את המספר הגדול מכל הארצות מהנודדים קלטה אמריקא, ואת המספר הגדול מכל הערים קלטה נויארק.

ג) במשך הזמן הנ"ל, אשר על ארותיו בא הדין והחשבון, אם נצרף את הנודדים שזכו לכרטיסי אניה מהועדים לאלה שקבלו רק תמיכה מועטת ולאלה שנסעו בהוצאותיהם יעלה —לפי ההשערה— מספר היוצאים יותר מן מאה ועשרים אלף איש.

ד) רוב הנודדים האלה נסעו לנויארק, אך כמה מהם נסעו משם והלאה — אין לדעת ברור, ואך זאת נדע, כי בנויארק עומד וקיים ועד אשר הציב לו למטרה להפיץ את הנודדים החדשים בערים שונות שבאמריקא.

ה) הסטאטיסטיקא ע"פ האומניות (בערופסטאטיסטיק) שנעשתה בקאָנגיגסבערג מוכיחה, כי בעלי מלאכות מועילות רבות היו בין הנודדים, ויש לשער, כי כן היה גם מצב יתר הנודדים, שעברו דרך ערים אחרות.

מזה הננו רואים, כי בהבל ישגו בעלי הכח באנגליא החותרים לסגור את שערי הארץ בפני המון חלכאים (Destitute aliens), והמשטינים באמריקא האומרים, כי היהודים הנודדים הם עצלים ונרפים. תבוא הסטאטיסטיק הנ"ל ותטפח על פניהם, ותוכיחם לדעת, כי כמעט אין מלאכה ועבודה, אשר לא אחזו בה היהודים בארצנו. לא המון דלים ועצלים המה, לא „ארחי ופרחי", אך אנשים עוסקים בישובו של עולם. החלק הזה מן הדין והחשבון ראוי להתפרסם ע"י הועד, לסתום פיות משטיניו ומקטריגיו.

המו"ל.

מפעלות החברה הנוסדה על ידי הבארון הירש

לכונן מושבות ליהודים עובדי אדמה.

הנדיב הגדול בישראל ובעמים, בארון משה פאָן הירש, אשר לא קם כמוהו בין נדיבי כל הדורות, נשאהו לבו הטהור להקדיש הון עצום ורב, רבו רבבות כסף, למען הטיב מצב עמו והרים קרנו, להוציא רבים מעניי היהודים מארצות מושבם, שבהן הנם נמקים בעוני ודלות, ולתור להם מנוחה כי טוב באפסי ארץ ומדינות רחוקות, לכונן למו שם מושבות לעבודת אדמה ומלאכות תמות וכשרות.

את מערכי לבו הגדולים גלה הנדיב הנפלא הזה בספר כתב על אדות אהבת האדם*). לפי דעתו יסוד גדול הוא בהלכות החברה ודיני צדקה, כי „העושר איננו נותן לבעליו שררה כי אם עבדות, כי במדה אשר יגדל עשרו בה במדה תגדל חובתו להועיל ולעזור לרעהו", ועפ"י דעתו והרגשתו הפנימית הזאת הוא רואה את עצמו לא בבעל ההון, שעשרו נתון לו לצמיתות, אך כאדם השליט לפי שעה בנכסים אשר אסף, ולא נדבה היא כי אם חובה להושיע לאנשים שמצבם איננו בכי טוב.

„הנני נלחם בכל עוז — יאמר הבארון — במנהג מתן נדבות לכל הפושט יד, עפ"י הסדר הישן שכבר אבד עליו כלח, שהיא אך מרבה עניים ואביונים. לפי דעתי, חובת אהבת האדם היא, להפוך את המון הדלים מעניים פושטי יד לקבל נדבה לאנשים מוכשרים לעבודה ומועילים להחברה", ולהלן יאמר: כל מקום שיש צרך בדבר להקל משא

*) בטבה"ע הירחי בשפת אנגליא „North American Review".

עני בני האדם, אינני שואל אם עלתה השׂועה מבן ברית או שאינו בן ברית; אך מה פלא כי הנני רואה זאת כראות המטרה היותר נעלה למעני, לעמוד לימין בעלי דת ישראל המדוכאים זה אלפי שנים והנמקים בעוני, לתת להם עוז לשוב לתחיה מבשר ועד רוח, להתאמץ להוציאם לדרור, לחנכם לאורחים חרוצים ולהכנים ע"ז אל חברת האדם עם רב, חכם ונבון? כל עמוד בספר דברי ימי היהודים יורה, כי בהגיוני לבי אלה אינני שואף צל דמיון, ולבי נכון בטוח, כי המטרה אשר אני משתוקק להשיגה — תושג על ידי".

והדבר ההוא שהנדיב הנפלא הזה משתוקק להשיגו, הדבר אשר אחרי שימו בו מעיניו זה כביר נהיה למטרת חייו בחלד, שבעדו הנהו נכון להקריב את כל הונו ואת כל כחות נפשו, הוא: לתת ידים לחלק ידוע מבני עמו ליסד להם תקומה חדשה בתור עובדי אדמה או בעלי מלאכה, בארצות אשר בהן יקובלו בתור אזרחים ויכלו לעבוד את עבודתם בהשקט ובטחה.

שונאי היהודים מעלילים עליהם כי הם אינם מוצאים חפץ בעבודת האדמה או בעבודת הגוף זולתה. אכן הנדיב יענה כחש העלילה הואת לא רק עפ"י הנסיון היומי בעת החדשה אך גם מדברי הימים. היהודים בימי הנוצרי היו עובדי אדמה שוקדים וחרוצים, בעת אשר המסחר —שלפי דעת רבים בזה"ז הוא חבל נחלת עם ישראל— היה אז בידי הפֵּיניקיים, היונים ויתר עמי חפי ים התיכון. היהודים היו עובדים את שדותיהם ורועים צאנם ועוסקים באומניות כל זמן שביהמ"ק היה קיים. תשוקת העבודה בשדה ובבית המלאכה עודנה מתנוססת בלב היהודים, ומנסיונותיו שנסה הבארון נוכח לדעת וגם אחרים אשרו ויקיימו את דעתו, כי בלי כל ספק יש בידינו לחזק את האהבה הואת ולעוררה לתחיה. בדרך זה יפתח מקור ליהודי העני, שהיה שנוא עד היום כנדח ואובד, לשאוב ממעיני ישועתו שלום וחפש ואהבה אל האדמה אשר אותה יעבוד, אחוה ורעות עם כל אזרחי המדינה. הדעה הזאת היתה נר להגלי הנדיב ואור לנתיבתו במעשי הצדקה. הוא פזר נתן מיליונים ליסוד מפעלים גדולים בארצות הקדם ובגאליציה, שבהם נתן יד ליהודים שומרי דתם להיות לעובדי אדמה ובעלי מלאכה, בלי האלץ לעזוב את ארצם, ולמטרה הזאת יסד את בתי למוד עבודת האדמה וכל מיני אומניות, ואולם הוא ראה ונתון אל לב כי נחוץ לבחור עוד בדרך אחרת, להושיע ליהודים אשר אין מקום בעדם בארץ מושבם, להוציאם למרחב, מקום שם יוכלו לשבת ולעבוד את האדמה ולעסוק במלאכה ולהיות ברבות הימים לאנשים משכילים וחרוצים, לאזרחים מועילים וחברים נאמנים לחברת המדינה, לטובתם ולטובת כל הארץ.

אבל איזו ארצות תכשרנה אל החפץ הזה? איפה ירעה איפה ירביץ את עניי עמו? בתחלה נסבו עיני הבארון אל כנסיות הברית באמעריקא, יען כי שעריה פתוחים לרוחה ובה יש מקום רחב ידים, ותורת המדינה הקבועה בה נותנת חוקה אחת ומשפט אחד לגר ולאזרח הארץ. „ואולם —יאמר הבארון הירש— שבתי וראה ונתון אל לב, כי בכנסיות הברית כבר עלה מספר היהודים, ולא נכון הוא להרבות את מספרם פתאם, כי זאת היא דעתי העיקרית, שחלילה לצמצם את ישוב היהודים במקום אחד, פן תפרוץ רעה במקום ההוא ובלעה את עמנו בלי השאיר לו שריד, אך נחוץ הוא להעמיד רוח והצלה ליהודים ממקומות שונים, להפיצם בתבל ולחלקם בארצות, והיה במצוא רעה חלילה את הפלגה האחת ונשארה השניה לפליטה*), ואם במקום אחד תתחולל סופה ועקרה את מטעינו, ממקום אחר יציץ ופרח ישראל,

*) הוא הרעיון הרצוף במאמר חז"ל „צדקה עשה הקב"ה לישראל שפזרם בין האומות".

ושוט שוטף כי יעבור לא יכלנו כליון חרוץ. הנה כן חקרתי ואדרוש את כל הארצות, התחקיתי על תכונת כל אחת מהן, ואחרי חקירות ודרישות נכונות באתי לידי החלטה, כי הרפובליק חארגנטינית, קאנאדא ואוסטרליא הן המקומות המסוגלים ביותר לישוב, ואגמור בדעתי להחל בארגנטינא".

ולמען הציב פעולתו על אשיות חזקות לבל תמוטנה, גמר הבארון אומר להרים תרומה גדולה של חמשים מיליון פראנק, וליסד בכסף הזה חברה של אקציות, אשר מטרתה תהי לכונן מושבות לבנ"י. בין חברי החברה ימנו ראשי עשירי ישראל ונדיביו בפאריז ובלונדון, והחברה תהי מאושרת ומקוימת מטעם הממשלה האנגלית למען תוכל להתכונן כראוי, ואח"כ ישתדל גם לפני ממשלת רוסיא כי תתן גם היא ידים לפעולת החברה הזאת ברוסיא, להוציא ממנה רבבות עניים מחוסרי פרנסה ומחיה.

וביום העשרים לירח מנחם אב לשנת תרנ"א נתקימה בלשכת המסחר (Board of Trade) אשר בלונדון כתב:

חברת האקציות למושבות היהודים.

כסף קופת החברה הזאת עולה לשני מיליון ליטרא שטרלינג או לחמשים מיליון פראנק, שהם כלם נדבת הבארון. — החברה הזאת תוציא עשרים אלף אקציות, כל אקציא בת מאה ל"ש. מזה יקנה הבארון הירש היושב בפאריז ברחוב Elysée מספר 2— 19,990; ויתר האקציות יקנו עשירים אחרים. יתר חברי החברה הם: הבארון רוטשילד (בלונדון), השר יוליאן גאלדסמיטה (בלונדון), ערנסט קאסעל (בלונדון), מוקאטטו (בלונדון), ה' ס' גאלדסמיטה (ראש חברת כי"ח, בפאריז), שלמה ריינאך (בפאריז) ובנימין כהן (בלונדון). כל אלה קנו איש אקציא אחת.

ואלה סעיפי תקנות החברה:

א) שם החברה הוא "Jewish Colonisation Association" („חברה ליסוד קולוניות בעד היהודים").

ב) לשכת הפקודות הראשית של החברה תהי בעיר לונדון.

ג) מטרות החברה הן:

א] לעזור ולתמוך את יציאת היהודים מכל מדינה שהיא, באירופא או באזיא, ולתור להם מקום באחד מחלקי התבל האחרים, וליסד למענם באמעריקא הצפונית או הדרומית ובשאר הארצות מושבות לעבודת האדמה, למסחר ולמטרות אחרות.

ב] לקנות, לקחת במתנה או לזכות עפ"י אפנים אחרים אחוזות אדמה ושאר קניני רכוש מאת הממשלות, שלטוני הערים, או אנודות ובתי מסחר, או מאנשים פרטים בכל חלקי התבל; גם להשיג בל הזכיות וכתבי הרשאה ויפוי־כח הנחוצים להרחבת עניני כל הקנינים והאחוזות הנ"ל ודרושים אל מטרת התיסדות המושבות.

ג] לקבל מתנות ונדבות ועזבונות בכסף ובשאר רכוש שנועדו להחזקת החברה בכל מטרותיה בכלל או לאחת ממטרותיה בפרט.

ד] לכונן וליסד באחוזות קנין החברה בכל חלקי התבל (לבד מאירופא) מושבות לעבודת האדמה, למסחר וכדומה, להכשירם ולתקנם ע"י תעלות וקביעת תחומין ונטיעת אילנות וכו'.

ה) לעשות כל התקונים הדרושים במושבות ההם, כמו לבנות דהכים, לסול מסלות למרכבות המרמוויי והקיטור, לבנות גשרים, אוצרות מים וצנורות מוליכי המים, חפים

ונחלים, מצודות, תלגרפים, תלפונים, בתי ריחים, בתי חרשת המלאכה, בתי כנסיות ויתר הבנינים הנחוצים לצרכי הדת; מרחצאות, בתי כובסין ובתי שעשועים וכל הדברים הדרושים לתועלת המצב החמרי או המוסרי של הקולוניות ומקומות המושב שיתכוננו בזמנים שונים.

י] לכונן ולתמוך כל בתי האינסטיטוציות, בתי ועד ואגודות לטובת בני המושבות, ולדאוג לצרכי הדת, בריאות הגוף והחנוך הטוב, ולקצוב סכומי כסף לכל המטרות האלה.

יא] להשיג מאת הממשלות או שלטוני המחוזות והערים, תעודות וכתבי חוק ומשפט ופקודות לתת תקף ועוז או להרחיב את כח מעשי החברה במושבות שתוסדנה על אדמת הממשלות או השלטונים ההם, להקל על החברה את מעשיה בכל ארץ ובכל קולוניא, ובכלל לעשות חוזה עם הממשלות והשלטונים ההם בכל התנאים והאופנים הדרושים להרחבת מטרת החברה ולקבל מהם ערובה נכונה על כל מה שתַּתְנה החברה עמהם.

יב] לקנות ולמכור סחורות וכל מיני רכוש, להוציא סחורות ועשות עסקי מו"מ, ובכלל להוציא לפעלם כל מיני מסחר ועסק אשר תועלת נשקפה מהם לתמוך את היציאה והתישבות היוצאים במקומות חדשים.

יג] להרחיב או ליסד חברות־עזר או אגודות בכל חלקי התבל אשר תוציאנה לפעלן את מטרות החברה ותעזורנה להחברה בכל פעולותיה, לעשות בשמה ולפקח על קניניה.

יד] לרכוש אחוזות נחלה וכל מיני רכוש בעד החברה עפ"י יפוי־כח אנשים אחרים או למסרם לכל הישר בעיניה.

טו] לכונן ועדי יציאה במקומות שונים באירופא, אויא וחלקי תבל אחרים, ולבנות או לשכור אניות קטור ואניות אחרות ולהכשירן להוביל בהן את היוצאים, ומכלל לדאוג לכל האמצעים אשר יוכלו להקל את היציאה.

טז] לתת להמתנחלים במושבות החברה אחוזות אדמה וזכיות וכתבי הרשאה למכרי הרים וכדומה עפ"י התנאים אשר תחוק החברה מזמן לזמן, גם להמציא להם כלי מלאכה, חמר, זריעה, בקר וכל יתר הדברים הנחוצים להקל עליהם את התחלת עבודת האדמה וכל שאר הפעולות השונות, גם להלות להם סכומי כסף לתכלית הכנת בנינים וחוות.

יז] לקנות, לחבור או לשכור נכסי דלא ניידי או קניני יחידים, גם לרכוש כל זכיות ומשפטים שונים.

יח] להביא הכסף אשר לא תצטרך החברה לקחת ממנו תכף להוצאותיה בשטרות צרפת, בעלגיא, הוללאנד, אשכנז וכנסיות הברית באמעריקא, ולעשות בו עסקי מו"מ.

יט] לעסוק בכל עסק ומסחר המותר עפ"י החוקים, ולהוציא לפעולות כל דבר חרשת מעשה וכדומה, אשר לפי ראות עיני החברה יוכל להביא טובה למטרה הראשית של החברה.

כ] לקבל סכומי כסף מאת היוצאים ולהוציא הכסף החוא לצרכיהם, ובכלל לקבל על עצמה כל מיני מסחר של סוכנות היציאה.

כא] לקבל מאחרים, לחתום וגם למסור לאחרים שטרי חובות וכל מיני תעודות ערבות במסחר ועסק.

כב] למכור או למסור בכל אופן שהוא זכיות החברה על כל חלק מקניניה כטוב בעיניה.

יט) לעשות כל מעשה ופעולה רצויה עפ"י החוקים למען השיג את כל מטרות החברה בכלל או אחת ממטרותיה בפרט, ולהפקיד ממונים לקבל את המתנות אשר תבואנה ליד החברה עפ"י החלטת „הועד השופט" והרשאתו.

ד) אחריות חברי החברה הזאת היא מוגבלת.

ה) הכסף שבו תוסד החברה עולה לסך 2 מיליאן לירא שטרלינג (חמשים מיליון פראנק) אשר יחלק לעשרים אלף אקציות, כל אקציא בת מאה שטערלינג.

ו) הכנסות החברה וכל קניניה שיבואו לה באיזה אופן שהוא, יהיו קדש אך למטרה המפורשת בספר הזה, וכל חלק ממנו לא ינתן בשום פנים להחברה או לאחד מחבריה בהור ריוח ורבית וכדומה. מובן הדבר כי אין התקנה הזאת מונעת מלשלם תשלומי פעולות הדירקטורים, מנהלי העסקים, הפקידים והממונים של החברה, וכן שכר החברים ואנשים אחרים בעד עמלם שיעמלו בפועל ובמעשה לטובת החברה.

ז) אם תפרד החברה, ואחרי שישולמו כל החובות ותמלאנה כל ההתחיבות עוד ישאר איזה רכוש, לא ינתן הרכוש הזה לחברי החברה בשום פנים, כי אם יוקח למטרה הנזכרת בסימן 50 מן הסימנים הנספחים לספר הזה *). ואם לא יוכלו להקדישו למטרה ההיא, כי אז ימסר הרכוש ההוא לחברות צדקה ומוסדות־חסד אחרים של ישראל, אשר להם מטרה דומה למטרת החברה. בחירת חברות צדקה כאלה למסור להן את הרכוש הנשאר — תהי ביד חברי החברה אז, ואם לא יוכל הדבר לצאת לפעולות ע"י החברים, אז תהי זכות הבחירה להשופט מבית המשפט העליון אשר על פיו יתקיים דבר התפרדות החברה, או האיש אשר החברה תתן לו עוז וכח אל הבחירה ההיא.

ח) כל הכסף המובא אל אוצר החברה או אשר תוציא החברה יכתב בספר באר היטב, למען דעת לנכון לאיזה צורך היו ההכנסות או ההוצאות; וכן יכתבו בספר כל הקנינים והחובות וכל מיני התחיבות, ולכל חבר מחברי האגודה יהי המשפט לעיין בספרים ההם ולעשות בקרת בכל עת ובכל שעה שירצה. מלבד זאת תהי פעם בשנה בקרת הספרים והחשבונות ע"י מבקרים ממונים לכך.

ט) במשך חמש השנים הראשונות אחרי הוסד החברה, יש הרשות ביד האקציונירים לבטל ברב דעות כל סעיף מספר התקנות, לשנותו או גם להוסיף סעיפים חדשים, בתנאי כי הם לא יתנגדו אל תכן הסעיף 6 של ספר התקנות הנוכחי או אל מטרות החברה המפורשות בספר זה. אולם אחרי עבור חמש השנים האלה לא יוכלו לבטל או לשנות או להוסיף דבר, בלי הסכמה כל האקציונירים של החברה אז, אשר יתנו בכתב ידם לזה, מלבד אם באספה הכללית האחרונה שתהיה לפני בוא התקופה יחליטו שלשה רבעי כל האקציונירים להתנהג באופן אחר.

אנחנו החתומים מטה נבונים ליסד ע"פ ספר התקנות הזה חברה והסכמנו כלנו יחד כי כל אחד יקבל את מספר האקציות הרשום בצד שמו.

לונדון 24 אוגוסט 1891.

ועה"ח החברים המנוים לעיל.

---

*) בסימן 50 נאמר כי אם תתפרד החברה כי אז כל האנשים אשר יהיו בידם קרקעות ונחלאות אשר באו להם או לאבותיהם מאת החברה בכל תנאי שיהיה, יחשבו לארונים מוחלטים של הקרקעות והמחוזות ההן ויהיו פטורים עוד מלשלם כל תשלומין. מלבד זה כל איש אשר לקח ממנה איזה הלואה ותמיכה, נעשה ע"י התפרדות החברה בן חורין מלשלם את אשר לקח. יתר הסכום של החברה יהי קדש, עפ"י החלטת האספה הכללית, לטובת היהודים היושבים מחוץ לאירופא.

בימי הקיץ לשנה ההיא (1891) שלח הבארון הירש את צירו ה' ארנולד אואיט לרוסיא, לקחת דברים עם שרי הממשלה כי תרצה גם היא את פעולת הבארון, וגם לבקר מושבות בנ"י ברוסיא, לראות אם יש הכשרון ליהודים להיות עובדי אדמה. השתדלות ה' אואיט הצליחה, כי ממשלתנו הרוממה נתנה הרשיון לחברת „יסוד מושבות" ליסד ועדי יציאה ברוסיא ולפעול בה פעולותיה. בדין וחשבון אשר נתן ה' אואיט לשולחו הבארון הירש גלה דעתו, כי אם אמנם כפי אשר ראה ונוכח בעת מסעו בין המפלגות השונות בבנ"י אין היהודים מצוינים בכח גום, ואולם מדת ההסתפקות במועט ורוחם הכביר לשאת כל יד עמל ותלאה והיותם רבי פעלים בכל מעשה יכשירו אותם למטרת הקולוניזציא. בפ' חערסאן מצא לערך 30,000 יהודים עוסקים בעבודת האדמה והם בריאים ואמיצי כח; בסביבות קרעמענטשוג נמצאים לערך 4000 משפחות יהודים קולוניסטים. במלאכה ואומנות עסוקים רוב היהודים יושבי הערים, ועבודה קשה יעבדו יהודים נושאי סבל באודיסה, ניקולאיעוו, על הדרכים והמסילות וכדומה. לפי חשבונו יעלו כל האנשים הבריאים ואמיצי כח אשר יוכלו לצאת למרחקים — לערך 20% ממספר כל יהודי רוסיא, או לערך מליון נפש.

ה' אואיט שב באחרית 1891 ללונדון ובשנה שלאחריה בא עוד הפעם לרוסיא בדבר השגת רשיון הממשלה, וביום 20 מאי 92 הוציאה ממשלת רוסיא פקודה לתת הרשיון לחברת הבארון הירש להחל פעולותיה בארצנו.

ואלה סעיפי ספר הרשיון:

I. לתת רשיון להחברה האקציונית האנגלית הנקראת בשם „חברת יסוד מושבות ליהודים" להחל את פעולותיה ברוסיא להוציא את היהודים לאמעריקא עפ"י החקים והתקנות שנתקנו לדבר זה.

II. למלאות ידי שר הפנים לפרסם את החקים ע"ד סדר עריכת רשימות היוצאים, לתת תעודות היציאה ולפקח על היציאה כי יצאו האנשים אשר קבלו תעודות כאלה.

החוקים ע"ד יציאת היהודים:

1) לחברת מיסדי המושבות לבנ"י נתונה הרשות ליסד ברוסיא ועדים, אשר מטרתם תהיה להקל על יהודי רוסיא את היציאה לארצות אחרות.

2) בפטרבורג יוסד ועד מרכזי ועל ידו יעזרו ועדים מְשָׁנִים אשר יוסדו למקומותיהם ע"י החברה לפי הצרך ועפ"י רשיון שר הפנים. גם יתמנו באי־כח החברה ומורשים בערים שונות ברוסיא. התמנות המורשים ובאי כח החברה, הסרתם מפקודתם, ופעולות כל אחד ואחד — יהיו רק עפ"י החקים המנוים בזה שהם חלים גם על הועדים המשנים. הועד המרכזי והועדים המְשָׁנים ומורשיהם ובאי כחם יפעלו פעולתם תחת השגחת הממשלה ובקרתה.

3) הועד המרכזי של החברה יעמוד תחת פקודת והשגחת המיניסטריום לעניני הפנים, לאמר: תחת פקודת הדפרטמנט לעניני הפוליציי. בועד הזה יתמנו משבעה עד אחד עשר חברים אשר יתמנו בהסכמת האדון שר הפנים ע"י ראש החברה. הארון שר הפנים יכול לדרוש בכל עת להסיר ממשמרת פקודתם את חברי הועד אשר פעולתם לא תהיה רצויה לעסקי הממשלה.

4) אם ימות אחד מחברי הועד המרכזי או אם יתפטר ממשמרתו ע"י איזה סבה, יתמנה אחר תחתיו ג"כ באופן האמור למעלה.

5) הועד המרכזי בוחר מקרב חבריו ראש הועד ומשנהו, סוכן ומזכיר, ולבר

מאלה יתמנו מקרב החברים לא פחות משלשה אנשים אשר יהיו ל„ועד הפועל". סדר בחירת הממונים הנ"ל וחברי ועד הפועל, וגם סדר עריכת החלטות הועד המרכזי וההלטות הועד הפועל נערך ע"י הועד המרכזי.

6) החלטות הועד המרכזי יוצאות לפעולות רק בהסכמת שר הפנים. אם יעבור חדש ימים מיום שקבל שר הפנים את ההחלטות והוא לא יודיע להועד המרכזי כי בטל את החלטותיו, אזי תוכלנה ההחלטות לצאת אל הפועל. הועד המרכזי מחויב לתת בכל שנה ושנה לשר הפנים דין וחשבון מכל מפעלותיו אשר פעל ועשה בזמן העבר.

7) לראש מועצות החברה המשפט למנות בכל עת איש אחד או אנשים אחדים נאמנים, לפקח על מפעלות הועדים והמורשים במקומם, ורשות להממונים ההם לשבת בסוד הועדים. על מנוי הממונים הנזכרים דרוש לבקש מראש הסכמת שר הפנים.

8) הועדים המשנים עומדים תחת השגחת שרי הפלכים או תחת השגחת אנשים אשר יתמנו למשגיחים ע"י שרי הפלכים.

9) חברי הועדים המשנים והמורשים נמנים מאת הועד המרכזי לזמן קבוע ועפ"י תנאים אשר יקבע הועד לחוק, אחרי אשר יבקש על זה רשיון משר הפנים. שר הפנים יוכל בכל עת לדרוש, להסיר ממשמרת פקודתם את חברי הועדים המשנים אם פעולתם לא תהיה רצויה לעסקי הממשלה.

10) הועדים המשנים והמורשים מודיעים כל פקודותיהם לשרי הפלכים אשר בידם לעצור לבלתי מלאת אחריהן ולהציע אותן לפני שר הפנים לחות דעתו והסכמתו.

11) אם נוסד באחד הפלכים ועד משנה אחד, אז ישתרע חוג פעולתו על כל הפלך. ואם יוסדו ועדים אחדים או ימנו יותר משני מורשים בפלך אחד, אז יציב שר הפנים גבולות וחוג פעולת כל אחד מהם.

12) לועד המרכזי ולהועדים המשנים ולהמורשים נתונה רשות לקבל נדבות ועזבונות עפ"י צואה, לעזור להגיע למטרה אשר הציבו להם הועדים, אך לא באופן אחר כי אם בכסף מזומן או בשטרות נושאי רבית.

13) להועד המרכזי ולהועדים המקומיים תהיינה חותמות ועליהן חרות: „ועד חברת יסוד מושבות ליהודים №№" (מרכזי או מקום פלוני).

14) כל משמרת פקודה בהועדים או משמרת פקודת המורשים לא תתן ליהודים כל זכיות פרטיות בבחירת מקומות למושב.

15) על יסוד החקים האלה הרשות נתונה להוציא יהודים: א) במשפחות שלמות; למשפחות נחשבות: אב, אם, בנים רוקים ובנות שלא נשאו לאנשים גדולות וקטנות; ב) גם יחידים זכרים ונקבות, גדולים וקטנים.

16) ליהודים היוצאים מרוסיא עפ"י החקים האלה יתנו שרי הפלך למקומותיהם תעודות יציאה חנם.

17) היהודים היוצאים עפ"י תעודות היציאה האלה, נחשבים לעזבים לצמיתות את גבולות רוסיא.

18) ליהודים הנזכרים בסימן הקודם נקרא דרור מעבודה הצבא יתר המסים, והם נמחקים מרשימות הקרואים לצבא במועדם.

19) משפחות היהודים הנשארות ברוסיא אינן נזקקות לשלם קנס ואינן נדרשות למלאות חובת הצבא בעד היוצאים בני בריתם שהגיעו להם שנות הקריאה לצבא. אך יציאת היהודים הנזכרים באות ב' סימן 15 של החקים האלה אינה נותנת לקרוביהם הנשארים ברוסיא זכות ליהנות מן הנחות בשביל חיי המשפחה בעבודת הצבא.

20) היהודים שקבלו תעודות יציאה והגיע להם התור למלאות חובת הצבא, ולא

יצאו מרוסיא עד אשר בני גילם יוציאו גורלות ולא הודיעו לבתי הפקודות הממונים על חובת הצבא על אדות הדבר הזה, נזקקים הם למלאות חובה זו, כמשתמטים מעבודה מבלי הוציא גורל; אך להמודיעים בעתו כי לא יצאו מרוסיא, מתירין להם להשתתף בהוצאת גורלות על יסודי החקים הכוללים. היהודים המשתמטים בחקים האלה לצאת מרוסיא ובטרם נתקבלו להחסות בצל ממלכות ארצות אחרות ישובו לרוסיא, נקראים הם למלאות חובת הצבא עפ"י החקים הכוללים.

21) הועדים המשנים והמורשים משתדלים לשלוח את היוצאים חוץ לגבול לא יאוחר ממשך חדש ימים מעת שקבלו את התעודות ליציאה.

22) הועדים והמורשים מודיעים בכל עת את שלטון הפוליציי למקומותיהם על אדות הזמן הנועד לשיירות גדולות של יהודים לצאת מרוסיא, וגם על אדות המקום על הגבול אשר דרך שמה המה יוצאים.

23) בטרם תחל החברה פעולתה ברוסיא תשליש בהבאנק של הממשלה שטרות נושאי רבית אשר אחריותם על הממשלה, או במזומנים בפקדון 100,000 רו"כ, ורשות נתונה לשר הפנים למלאות מהם את ההוצאות אשר תוציא הממשלה מאוצרה להשיב למקומות מושבותיהם הראשונים את האנשים שיצאו באמצעות החברה ותעודת יציאה בידיהם, אבל הממלכות השכנות לא נתנום לעבור באוצרותיהן, או אשר יגורשו מהארצות אשר נאחזו שם, בטרם ישובו משפט אזרח הארץ ההיא. הסך אשר תוציא הממשלה מהסך 100,000 רו"כ מחויב להמלא מאת החברה לפי דרישת שר הפנים, אם הכסף הנשאר לא יעלה יותר מסך 25,000 רו"כ. הרבית של הקרן הקיימת תהיה להחברה הנזכרת ותמסר לאיש אשר הממשלה תמלא ידיו לקבלן.

24) פעולת החברה ליסוד מושבות לבני ישראל ולהוצאות היהודים תחדל, אם במשך שנתים ימים מיום שיצא הרשיון לפעולות החברה הנזכרת ברוסיא לא תשתרע ותתרחב פעולתה כראוי.

25) רשות נתונה לשר הפנים, אם ימצא לנחוץ, להשבית פעולת החברה ברוסיא במקרים המבוארים למטה: 1) אם הממלכות הקרובות תעצורנה מתת ליהודים היוצאים באמצעות החברה לעבור בארצן; 2) אם היהודים הנזכרים ישובו כאנשים שלא קבלו עליהם עול ממשלה בחו"ל; 3) אם הסך שתוציא הממשלה מכסף הערובה 100,000 רו"כ לא ימלא כאשר ידרוש שר הפנים.

26) אם תחדל פעולת החברה עפ"י המבואר בסעיף 24 בהחקים האלה יושב להחברה בלי איחור הסך 100,000 רו"כ שהפקידה לערבון. ואם תחדל פעולת החברה מפני הטעמים הנזכרים בסעיף 25 של החקים האלה, תשוב שארית הערבון להחברה רק אחרי כלות שנה מיום שתצא הפקודה הזאת.

37) כל הפקודות ופעולות הועדים והמורשים הנזכרים בחקים האלה וחברת מיסדי המושבות לבנ"י יכולות להתבטל עם כל תולדותיהן עפ"י שר הפנים.

דין וחשבון מפעלות החברה בשנה הראשונה להוסדה.

באחרית שנת 1892 היתה אספת השנה הראשונה של „חברת יסוד מושבות ליהודים" בבית ועד החברה בלונדון. חבר סוד המועצות הרבר ט ג. לוזאדא ישב ראש, ובין הנאספים נמנו: הבארון די הירש, הלורד ראטשילד, סיר יוליאן גאלדשמיד, ה' ב. ל. כהן וה' ערנסט קאסעל. קצתם באו בעצמם וקצתם שלחו ציריהם. — לפני הנאספים נערך

הדין והחשבון הראשון גם רשימת ההוצאות, והאספה אשרה וקימה אותם כחק. ואלה דברי חשבון השנה:

„סוד חברת מכונני המושבות לבנ"י מבקש את האספה לקבל מידו את החשבון לשנה הראשונה. ואולם בטרם יציע את חשבונו, עליו להזכיר את המעשים והעלילות שנעשו לפני הוסד החברה, אשר הן היו נסבה להוסדה ולפעולותיה ביום הזה.

לפני שנים אחדות כאשר נראתה תנועת היציאה, ויהי צרך למצוא בעד הנודדים היהודים מקום מקלט ומחסה, שם ראש חברתנו את לבו לשני דברים: למצוא מקום מוכשר ומסוגל להושיב בו המונים המונים מבני ישראל, וגם למצוא התחבולות, איך להעביר את היהודים מארחות חיי הרוכלים לחיי עובדי אדמה האוכלים יגיע כפיהם, למען השיב ע"ז את לאומנו לתחיה.

למטרה הזאת יגע הבארון הירש יגיעות רבות לחקור ולתור את ארצות אמריקה, את בראזיליה, את מעקסיקא, את קאנאדא ואת הרפובליק הארגנטינית. תוצאות החקירות האלו היו, כי להרפובליק הארגנטינית יש הסגולות והתנאים המכשירים אותה לבצע בה את המפעל הגדול שעלה במחשבה להעשות, וכי כמה וכמה מדינות בהרפובליק הזאת טובות ונאות מאד להושיב בהן המונים מבני אירופא, שישבו מכבר באזור האויר הממוזג.

אז גמר הבארון בדעתו להחל את מעשיו ולשלוח נודדים אל הרפובליק הארגנטינית ולמטרה הזאת פקד לעשות הכנות שונות הדרושות אל החפץ.

בחדש מאי לשנת 1891 גברה תנועת היציאה, ואז צוה ראש החברה ליסד ועד בבועגאם־איירעס, אבל האנשים הראשונים אשר נהלו את הועד לא נמצאו ראוים אל העבודה הגדולה הזאת, וע"כ אחרי כמה חליפות והוצאות והרפתקאות נמסרה ההנהגה הראשית ליד שר הצבא אלברט ע. גאלדסמיד, ועליו נתנה המשרה לתקן כל מעות ולמנות כל חסרון. אהבת השר הזה לאָחיו אשר הוא אוהב אותם בכל נפשו ובכל מאדו ורצונו הכביר העשוי לבלי חת להוציא את המפעל הזה למענהו יתנו ערובה נאמנה, כי הוא יצליח בדרכו וימלא את תקות שולחיו בשלום בלי פגע.

סוד הנהגת החברה מודה בפה מלא ואיננו מכחד, כי מכשולים רבים נמצאו ונמצאים עוד על דרכו, אבל זה גורל כל מפעל גדול כמין זה, וכל התחלות קשות. גם אחרי החליפות השונות לא הורמו המכשולים, ואם נזכור את כל אשר עבר עלינו, אם נשים על לב, כי מצד אחד התקבצו המוני הנודדים בערי הגבול באשכנז, ואנוסים היינו להוציאם משם ולשלחם לאחד המקומות, והועדים אשר בערים ההן לא יכלו בכל עמלם להמציא לכל הנודדים מקום, וכי נחוץ היה לבחור קולוניסטים בחפזון בבהלה הראשונה, אם נזכור כל אלה, אז לא יפלא עוד בעינינו, כי נודדים רבים הוכנסו אל המושבות, אשר לא ידעו מה טיבה של עבודת האדמה ולא היו רגילים בה, ויהיו אך למוקש לאחרים ולמשא על המנהלים. מובן, כי כל המוקשים האלה לא היו ולא נבראו, לוא עלתה ביד הועדים למצוא בין ההמון אנשים ישרים וחרוצים, עובדים נאמנים, שומרי סדר ונקיון, אוהבי עבודה ומסתפקים במועט. כל האפנים המחוברים האלה ועוד רבים זולתם הסבו בדבר, כי עבודת החברה לא היתה קלה, ולכן לא נפלאת היא, כי בערך אל הזמן וההוצאות העצומות לא הספיקה עוד החברה לעשות גדולות, אבל תקותנו חזקה כי עשה נעשה וגם יכול נוכל, אחרי כי נדע להשמר מן השגיאות הראשונות.

ועל אדות פרטי מפעל החברה עלינו להודיע בטרם כל דבר על אדות האחוזות

והקרקעות. החברה קנתה עד היום 300,000 אַקר אדמה ותחלקן למושבות בערך זה:

מוריציא (במחוז בוענאס־איירעס) 72,000 אקר.
קרית־משה (במחוז סאנטא־פֶע) 25,000 "
מושבות שונות (ענטרע־ריאָס) 332,000 "

האדמה הזאת השתרע במקומות אשר אוירם צח ונעים, וגם כלה משקה ומים טובים לשתיה נמצאים בה בשפע. האדמה רובה פוריה ודשנה, אך במוריציא שנוסדה בתהלת הישוב אין האדמה טובה כ"כ לעבודה. האדמה בענטרע־ריאָס תכיל גם בתי השלחין די צרפה והיא מוכנת לכל צרכיה ומיחלת אך לידי עובדים וגם סמוכה היא למסלת הברזל. אדמת המחוז ענטרע ריאָס היא המשובחת בכל ארץ ארגנטינא, ונודע, כי היא מביאה לבעליה קציר רב. מן שטח האדמה הקנוי להחברה כבר נעבדו 180,000 אַקר והם כבר באו ברשות הקולוניסטים. מספר משפחות הקולוניסטים שהושיבה אותן החברה עד עתה הוא אלף. לכל משפחה יש לערך מאה וחמשים אַקר, והוא מספיק להן לעבודה ולכלכלת מחסורי ביתם משש עד עשר נפש.

החברה היא עסוקה וטרודה כעת בקנין אחוזות חדשות, אך לע"ע היה מן ההכרח לשים מעצור לתנועת היציאה לארגנטינא מפני שתי סבות: מפני החלי־רע השורר עוד בכמה מקומות באירופא, וגם מפני אשר נחוץ הוא להביא עד שלימות התקון את המושבות הנוסדות מכבר. החברה תקוה, כי במהרה תצליח לבצע את המפעל הזה, ואליו פני החברה מועדות ובו תשים כל מעיניה, והיא זהירה עד מאד לבלתי הכשל עוד בשגיאות מימים עברו.

ממשלת רוסיא האדירה הואילה להת רשות לחברתנו, לשום משטר ביציאת היהודים מרוסיא, ולברור בעת הראשונה ממספר העניים החפצים לצאת — את הראוים וההגונים אל המטרה. עפ"י התקנות המאֻשרות והמקוימות מאת הממשלה נוסד ועד כולל בפטרבורג תחת פקודת החברה ונשיאותה, וגם יוסדו ועדים בערים הגדולות במדינה. הועד הכולל כבר נוסד. הארון פיינבערג נבחר למזכיר ראשי של הועד, והוא שוקד על עבודתו באמונה בחריצות ובכשרון, כפי אשר נוכחה החברה לדעת.

מטרת החברה ברוסיא היא לבחור אגודות עמיגרנטים הבקיאים מכבר בעבודת האדמה ולשום אותן אגודה אחת להשתרר לפי צרכן וחפצן. הנסיון הראה, כי לא טוב לפני החברה שפקידיה יתערבו בכל ענין מעניני ההנהגה של הקולוניות ובאו עמהם בריב על כל קוץ וקוץ, ותחת ממונים מן החוץ, אשר כרבם אינם יודעים את שפת הקולוניסטים ואת מנהגיהם, טוב לבחור את הממונים מקרב הקולוניסטים, אנשים שכבר קנו להם נסיון וידיעה ושמוש רב בעבודת האדמה, והם יהיו פקידי הקולוניות, ברצון כל הקולוניסטים, וכן תהיה כל קולוניא שוררת בביתה.

על כן החליטה החברה לאמר די לע"ע בבחרה מן 400 עד 500 משפחות נבחרות ברוסיא מבין עובדי האדמה, והן תערכנה ותסודרנה באגודות של חמשים חמשים משפחות, וכל אגודה כזאת תבחר מבין חבריה ציר אחד או שני צירים, והם יעברו בתור החלוץ לפני אחיהם ויצאו לארגנטינא ועשו את כל ההכנות, ויתר חברי האגודה ומשפחותיהם יבואו אחריהם.

מספר אגודות כאלה כבר התכונן. האגודות כבר בחרו ועוד הן בוחרות צירים ומיחלים אך לפקודה מאת ההנהגה הראשית לנסוע לדרכם.

האגודות האלה תערכנה את עניני הנהגתן על פי הטוב והישר בעיניהן ולפי השקפת החברה. ואך ההשגחה הראשית תהיה נתונה ביד החברה לפקח על כל האגודות האלה, למען תהיינה כלן מקבילות ומתאימות אל מטרת תועלת הכלל. עבודת החברה

תעשה מתון מתון, יען כי הנסיון הראה, כי החפזון מהרס ומשחית. הנה כן תשולחנה בשנה הראשונה אך משפחות מעטות לארץ לאַ פלאַטא, ורק אחרי אשר הצליח העבודה הראשונה, או נקוה להרחיב את גבולה ולשלוח לארגנטינא המונים. גם נשלח נודדים לארצות אחרות, ובעד החסרון הבא ממעוט העבודה בשנה הזאת נתן שלומים בימים הבאים.

גם עלינו להודיע גלוי, כי אין חפצנו לקבץ ולחבר את כל מושבות בני ישראל יתר מדי בגבול הרפובליק הארגנטינית, יען כי אין טובת ישראל דורשת זאת, ולכן שמנו את לבנו לכונן מושבות ליהודים עובדי אדמה גם בארצות אמריקה. למטרה הזאת נוסדה חברתנו יחד עם חברת חברים כל ישראל ותכונן מושבה במחוז סוריס בקאנאדא, ויתר ממאה משפחות כבר החלו שם לעבוד תחת פקודת הועד הטוב והמטיב שנוסר במונטריאל. גם בא ראש חברתנו בדברים עם אנשי סודו בכנסיות הברית ליסד גם שם מושבות ליהודים עובדי אדמה, והננו מקוים כי יושבי כנסיות הברית לא ישימו מכשולים על דרך הנודדים הבאים לארצם, אך להפך, יקדמו פניהם בשמחה, אחרי אשר יוכחו לדעת, כי הם באים שמה לא לסחור ולמלא את הערים, כי אם לעבוד את האדמה בכפרים, ואולם לפי דעתנו, דרושה ארגנטינא להיות ראש פנה להמושבות מעבר הים, וכאשר אך תהיה אבן הראשה הזאת מוסדה שם באיתן, אז נשים לב להרחיב את מפעלות החברה גם על פני הארצות האחרות. לא נעלמו ממנו תלונת המבקרים, כי ההון הנמצא בידינו מצער הוא בערך אל הצרכים הגדולים, וכי לפי מצב האוצר עתה נוכל לתת לאיש מהקולוניסטים אך 20 פראנק. מנקודת הראות הזאת באמת נראה סכום הוננו במדה מצעירה. אך לא ירדו המבקרים לסוף דעתנו ולא הבינו את הרעיון אשר הוא נר לרגלינו. אדיר כל חפצנו הוא להעמיד את עבודתנו על בסיס נכון, ואז לא יחסר לנו העוז וההון הדרוש לעשות את מעשינו להלאה.

הכסף השמור ביד החברה מראשית הוסדה —ועליו נוספו עוד סכומים חדשים מאת מתנדבים— הוא בעינינו אך אמצעי נחוץ להתחלת העבודה. אין חפצנו לפזר את הכסף, באפן אשר לא ישא פירות. יסוד תקנותינו הוא, כי כל ההכנסות מן ההון הזה, מעבודת הקולוניסטים ומפרי אדמתם, הכל כאשר לכל יסוב אך להגדיל את הישוב ולהרבות את מעשינו, ואף אגורה אחת מן מכסת הכסף לא תשוב אל צלחת הנותנים.

האדמה שכבר נקנתה ושהיא עתידה להקנות לא נתנה להקולוניסטים חנם, אך נמכרה להם, בתנאי שישלמו את המחיר לחלקים במשך שנים רבות, ונוסף על זה עליהם לשלם גם את ההוצאות האחרות. הנה כן תהיה הקרן הקימת חוזרת ומתמלאת ופירותיה הולכים ורבים, וכל תבואת הכסף תצא לצרכי מקנה אדמה חדשה ובנין מושבות חדשות. הבה נבאר את דברינו:

משפחה מקבלת להוצאות התישבותה ולצרכים שונים לערך 150 לירא שטרלינג וגם 150 אקר אדמה, העולים בשוים ג"כ 100 ל"ש. הנה כן נושה החברה בכל קולוניסט 250 ל"ש, הסך הזה עם 5 % לשנה נתחלק לעשר שנים, והנה כן חייב הקולוניסט לשלם 32 ל"ש 7 שילינג לשנה, והוא סך מצער מאד לפי ערך הסכומים שמשלמים הקולונוסטים שהממשלה הארגנטינית או אחת החברות הקולוניזיוניות או היחידים העוסקים בישוב לוקחים מאת הקולוניסטים, וגם עלה לפי החשבון שחשבנו את ההכנסות שהקולוניסטים עתידים לכל הפחות להכנים מאחוזותיהם אף בשנים הרעות, כי לא יהיה עליהם למשא לשלם את הסך הזה.

והנה אם נשער, כי בעוד שתים או שלש שנים של בחינות ונסיונות נביא את הישוב בארגנטינא למדרגה טובה, עד כי יהיה לאל יד הקולוניסטים לשלם את דמי

חובם להחברה, הלא אז תוכל החברה להגדיל את מפעלותיה, וזה יסוד נכון וחזק להחברה, וערובה נאמנה להצלחת המפעל הגדול אשר למענו נוסדה. החברה לא תוכל להשתכר, יען כי כל ההון השמור אתה נתון הוא כמתנה שלא על מנת להחזיר לשם המפעל הנשגב, כהקרן גם הפירות, וככל אשר תגדלנה הכנסות החברה כן תרבינה ותשגינה פעולותיה.

עד היום הוציאה החברה מן הסך 2,000,000 ל"ש השמור אתה 330,000 ל"ש, ובכלל זה 160,000 ל"ש לקנין האחוזות והשאר לצרכים שונים. מספר המשפחות העובדות בהקולוניות הוא אלף, וכל משפחה היתה עמוסה ביום 30 סעפטעמבר בחובות אל החברה לערך 160 ל"ש.

בטרם נכלה את דברינו נשים בזה זכרון לנשמת חבר סוד המועצות האדון איזידור לאֶב, אשר לָקח מאחינו לדאבון לבנו במשך השנה העברה. עפ"י תקנות החברה נבחר תחת הנעדר חבר חדש ויעל הגורל על האדון הרברט לוואדא".

המושבות בארגנטינא.

עוד בשנת תרמ"ט, בטרם לבש רעיון הבארון הירש צורה מוחשית, נוסדו יחד כמאה ועשרים משפחות בסביבות קאמיניץ־פּאָדאָלסק, אשר יצאו מן הכפרים, וישלחו בא־כחם אל הסוכן הארגנטיני אשר בפאריז, להציע לפניו את חפצם לנסוע לארץ ארגנטינא אם הממשלה ההיא תתן להם אדמה לעבדה ותובילם בהוצאותיה מברעמען עד מחוז חפצם. הסוכן קבל הצעתם ברצון, אחרי כי בימים ההם אמנם שאפה ממשלת הרפובליק הארגנטינית למשוך לארצה המון עמיגרנטים לכונן בה מושבות, ויכתוב הסוכן שטר־בטחון כי הממשלה מקבלת עליה הוצאות דרכם ונתן תתן להם בקרבת עיר הבירה בועגאס־איירעס אחוזות נחלה ובתים למושב וכו', ובמשך עשרים וחמש שנה עליהם להשיב להממשלה את הוצאותיה אשר תוציא עליהם, אך בתנאי כי כל אכר יתן ערובתו סך 400 פֿראנק עוד בטרם יפליגו באניה מאירופא. — לרוב המשפחות האלה היה די כסף לערבון, וע"כ הרימו לדרך פעמיהם ויסעו וילכו (במספר 836 נפש) לברעמען, ואחרי אשר טפלו בהם איזה נדיבים באשכנז וידאגו למחסוריהם נסעו לארגנטינא ויבואו לבועגאס־איירעס בירח אוגוסט 1889. בבואם שמה היתה מבוכתם, כי נודע להם שהסוכן בפאריז הונה אותם, כי הממשלה תחפוץ להושיבם במקום רחוק מאד וגם זה רק בתנאי אם במשך חמש שנים ישיבו לה את כל אשר תוציא עליהם. אז נמצא להנדחים ההם גואל, והוא עורך דין ושמו פּאלאסיאָס, אשר לו אחוזות רבות, ויסכור להם הוא אחוזה הרחוקה מסע יום אחד במסלת הברזל מעיר הבירה, בתנאים יותר נאותים להם.

מלבד האורחה הגדולה הזאת נסעה בימים ההם לארגנטינא עוד אורחה אחרת קטנה בת 72 נפש, גם הם מפלך קאמיניץ־פּאָד', והם נפלו ברשת מוכנים אנשי מרמה, אשר לקחו מהם ערבון 400 פֿראנק ויתנו למו תעודות מזויפות ושטרי קבלה חסרי כל ערך, וינצלום, והאָמללים ההם התגלגלו כשני ירחים בברלין, עד כי אז הנדיבים כסף להוצאות דרכם כסך 9000 מארק וישלחום גם אותם לארגנטינא, וגם הם

נספחו על אחיהם באחוזה שקנו מאת ה' פאלאסיאם, היא האחוזה אשר נקראה אחרי כן בשם

קרית־משה (מאזעסווילל'ע)

והיא במדינת סאנטא־פע במחוז לאָם קאָלאָניאָם. — נורא מאד היה מצב כל האובדים והנדחים האלה במושבה השוממה, כי פאלאסיאָם לא הספיק צרכי כלם כאשר התחייב, וגם לאלה אשר נתן מזונות לא נתן זרע לשדה, ורבים ישבו בחבוק ידים, ויתענו וישאו כל יד עמל ותלאה. ויהי בשנת 1890, בבוא שמה הועד אשר נסע בארגנטינא לתור את הארץ מטעם הבארון הירש, ויראו בני הועד את עני הקולוניסטים ואת מצבם כי נורא הוא מאד וירחמו עליהם, וימליצו עליהם לפני הבארון, ויפדם הבארון מיד ה' פאלאסיאָם ויקחם תחת חסותו, וכן גם קנה הבארון את אדמת הקולוניא:

מאָניגאָטעס

הרחוקה מהלך 20 קילאמעטר מקרית משה, והיא היתה אדמת הממשלה, ושם ישבו כשלשים משפחות אשר לא רצו לעשות חוזה עם פאלאסיאָם.

שטח אדמת שתי המושבות האלה הוא 10163 היקטר, ומהן נחרשו עד עתה ב„קרית משה" 2000 היקטר וב„מאניגאטעס" 500. מספר יושבי המושבה ק"מ הוא 436 נפש והשניה 69, ולהם 91 בתים בנויים, בית ספר אחד ובית תפלה אחד.

בקיץ 1891 גברה מאד היציאה מרוסיא, ואלפי נודדים נאספו בערי החוף באשכנז וגם בקונסטנטינופול, ויהיו צפויים אל כל רעה. הועדים שנוסדו לעזור להנודדים פנו בבקשה אל הבארון הירש, כי יואיל להחיש עזר להאָמללים, והבארון נעתר להם ויצו לשלוח רבים מהנודדים לארגנטינא בהוצאותיו, ועל בא־כחו בארגנטינא בימים ההם, הד"ר לאָוועגטהאל (אשר נשא ונתן אז עם הממשלה בדבר קנין אדמה), בקר הבארון כי ימהר לקנות אדמה ולהכין הכל לקבלת הנודדים. ובירח אוגוסט 1891 קנה הד"ר לאָוועגטהאל 25,000 היקטר אדמה (24,840 דיסיאטין) במדינת בוענאס איירעס במחוז ס"ט חוליאָ, ליסד שם מושבות למען הבאים. המקום ההוא הנהו קרוב לעיר הבירה מסע 8 שעות במסלת הברזל. ביום 24 אוגוסט היתה ראשית התיסדות המושבה:

מוריציה [ע"ש הבארון „מוריץ"].

ביום ההוא באה שמה האורחה הראשונה בת 400 משפחות, ואחרי כן באו שמה עוד שיירות אחדות, ולאחרונה עלה מספר הבאים 621 משפחות, שהן 2290 נפש (מקונסטנטינופול באה שיירא של 813 נפש מאלה שנחפזו לצאת לאה"ק). המנהל והמפקח היה הד"ר לאָוועגטהאל, אבל הוא לא הצליח לנהל ולהכין המושב בעוז רוח, ותהי ערבוביא גדולה ואי סדרים במושב מוריציה, ורבים התלוננו ויתפרצו ויקשרו קשר, וכל מעשה הישוב התנהל בכבדות. ראה זאת הבארון הירש ויסר את הד"ר ל. מפקודתו ותחתיו שלח לארגנטינא איש רב פעלים אמין כח לב, שר הצבא קולוניל אלבירט מיכאל גאלדסמיד, והוא עשה סדרים נכונים, כי 120 משפחות אשר לא רצו לעבוד או אשר הסיתו את העם למרוד השיב לאיירופא או שלח לאמיריקא הצפונית בהוצאות הבארון, וליתרם נתן חלקות שדה, או שלחם למושבות שנוסדו בענטרע ריאָם.

שטח אדמת „מוריציה" עתה הוא 24,653 היקטר, ומהן נחרשו 4500 היקטר.

מספר יושבי המושבה הזאת הוא 789 נפש, ולהם בתים בנויים במספר 314 ושני בתי ספר.

קלארא

המושבה הזאת היא במדינת ענטרע ריאם במחוז ווילאקיי. שטח אדמתה הוא 33,744 היקטר, ומהן נחרשו 1500 היקטר. מספר יושביה 999 נפש, ולהם 270 בתים בנויים. — במדינה ההיא במחוז קולן נמצאת המושבה השניה:

סאן אנטוניא

שטח אדמתה הוא 14144 היקטר, ומהן נחרשו 500 היקטר. מספר יושבי המושבה הזאת הוא עתה 291 נפש, ולהם בתים בנויים 111, בית ספר ובית תפלה.

מספר כל יושבי המושבות בארגנטינא עולה עתה 2584 נפש, ולהם בתים בנויים 786 ואדמה חרושה במספר 9000 היקטר, בהמות לעבודה: 5276 שורים, 1128 פרות, 331 פרדים, 2076 סוסים, מכונות הדישה 8, כלים להשקות הגנים בעזרת הקיטור 8, מכונות הקציר 97, ועוד שש מכונות לעבודת שדות חטי הירס, 27 מכונות לזריעה, 1343 מחרשות, 843 מגרפות וגם 264 עגלות.

החברה ליסוד מושבות לבנ"י קנתה עוד אדמה ליסוד מושבות בארגנטינא במקומות אחרים, ועתה יש תחת ידה 132,000 היקטר (בערך 120,000 דיסיאטין) ומזה 97,000 היקטר במדינת ענטרע ריאָם.

הר' דוד פיינבערג והועד המרכזי בפט"ב.

בלכת ה' אויזיט למסעיו ברוסיא הלך אתו ה' ד. פיינבערג, שנשא משרה באחוזות הבארון גינצבורג. ה' פ. נשא חן בעיני אויזיט, ואחרי אשר הואילה ממשלת רוסיא לאַשר את החברה של הבארון הירש ולתת הרשיון לפעולתה, מנה הבארון את הועד המרכזי בפט"ב, ולמזכיר הועד ההוא ובא־כח הבארון נמנה הר' דוד פיינבערג הנ"ל, אשר ראשית מעשהו היתה ללכת לבסרביא, יען כי אחב"י שמה כבר הרבו לשלוח שלוחים להבארון להתחנן מלפניו כי יקחם תחת כנפיו.

חברי הועד המרכזי בפטרבורג המה: הבארון הוראץ גינצבורג, ה' י. פאַליאקאָוו, ה' י. ד. קראסנאָסעלסקי, ה' י. ג. וואוועלבערג, הד"ר ל. ס. קאצענעלענסאהן, ד"ר לעווינ־סאן־לעסטינג, עורכי הדין המושבעים: ל. וו. האנטאָווער, פ. י. לעווענסאן, וד. א. ראַ־פאַלאָוויטש, גם הר' דוד פיינבערג.

תכלית מסע ה' פיינבערג בבסרביא ובדרום רוסיא, לכונן אגודות אגודות של 50 משפחות עובדי אדמה או בקיאים בעבודה זו, לקבלן לארגנטינא עפ"י התנאים האלה:

א) כל אגודה של חמשים משפחות תהיה למושבה אחת בארגנטינא, ולכל משפחה ינתן 50 היקטר אדמה.

ב) כל המשפחות תובלנה לארגנטינא בהוצאות הבארון, וכל מושבה של חמשים משפחות תקבל תמיכה מאת אלף פראנק לצרכי הכנת המושבה, לזרע ולבנינים ולכלים ולכלכלה בשנה הראשונה, ואת הסך הזה ישלמו במשך שנים רבות.

ג) האגודות תבחרנה להם צירים (דילינאטים) אשר ילכו לפניהם לארגנטינא ויכינו את כל הדרוש: יבחרו אחוזות שדה לכל המושבות ויחלקו השדות לחלקים ויתיעצו איך ליסד את המושבה, גם ילמדו היטב את טבע הארץ וכו' ויקנו הכלים והבקר והזרע וכו', ואחרי התימם את כל מלאכת ההכנה, או תבואנה כל המשפחות על מקומן ועמדו על עבודתן לפי התורה אשר יורום הצירים כיד נסיונם הטובה עליהם.

ד) כל משפחה הנבחרת להשלח לארגנטינא תתן סף כסף ממאה עד חמש מאות רו"כ, למען אשר תעמוד ברבורה ולא תתחרט עוד על חפצה. וכן גם להוצאות מסע הצירים יתן כל אחר 5—10 רו"כ.

כששה ירחים נסע ה' פֿיינבערג, ועמו שני אגרונומים, ויבחן את כל האנשים אשר גלו חפצם ללכת לארגנטינא, ויכתוב בספר תשע אגודות. ובחדש יאנואר 1883 יצא הוא והצירים אשר בחרו האגודות, ללכת להראות את פני הבארון הירש, אשר היה אז בלונדון, ולחתום בפניו על שטר האמנה. ביום 28 פעברואר נתקבלו הצירים מאת הבארון, במעמד הרב הכולל בבריטניא הד"ר אדלער, ה' ארנולד אוויט, ד"ר זאננענֿפֿעלד (המפקח על לשכת הצדקה של הבארון בפאריז) ועוד. הבארון שוחח את הצירים ע"ד פרטים שונים, ויבטיח להוסיף לכל משפחה עוד 20 היקטר אדמה וכו'. מלונדון יצאו הצירים לארגנטינא ויעבדו כל השנה בהכנת המושבות.

ובראשון לירח אקטאבער 1893 שלח ה' פֿיינבערג באניה מארעסא לארגנטינא את האורחה הראשונה מן האגודות, במספר 136 נפש, ואח"כ אחרי איזה ימים הוסיף לשלוח עוד שמונים וארבע נפש. כל הנוסעים היו בני משפחות גדולות, בהם זקנים ונערים, נשים וילדים, והמשפחות האלה הקדימו לצאת יען כי בניהן היו צריכין לעמוד לגורל הצבא בשנה זו ונשתחררו בתנאי שיעזבו את הארץ בטרם תגיע עת הקריאה לגורל. יתר משפחות האגודות, אשר מספר נפשותיהן עולה כדי 3700 נפש, תסענה לדרכן בחדש מאֶרץ 1894.

יח"ז.

הצופה את פני תונים

א. תולדות העיר תונים וקורותיה בעבר ובהוה.

העיר הגדולה הזאת 1) היא כעת רבתי עם שרתי במדינות אפריקא הצפונית. לפני ג"א תרי"ד התנשאה העיר הזאת על גפי מרומי ההצלחה, שנים רבות השתררה העיר הזאת במשרת ממלכה עצומה וכבירת כח, וקנתה לה שם בגבורה ונצחון. כל העמים והממלכות נתנו כבוד לשם קרטאגא 2) והמדינות האדירות כרעו נפלו לפניה. שמות אניבל והקרטאגים לא ימחה מעל ספר דברי הימים, וזכרם לא יסור מהאיסטוריא הלאומית. לשוא נלאה את עטנו לתאר קורות הפאה הצפונית הזאת לפני משך הזמן הנז', כי כבר מלאו ספרי תולדות העמים מהנצחונות הכבירים אשר נצחה העיר הזאת ואשר פעלה להרמת קרן ממשלתה עד כי גם החיה הרביעית (מלכות רומי) כרעה נפלה פעמים אחדות לפני הלביאה השכולה הזאת. אך לא לעולם חסן! כי לאחרונה קשתה ירדה על אויבתה הקרטאגית והכתה אותה שוק על ירך מכה בלתי סרה, את מבצריה הרסה וארמנויתיה שרפה באש ותשם שמות בארצה ותזרעה מלח 3). אכן יד הזמן הקשה מחצה גם רפאה: כי היא קבצה כל חלקי העיר קרטאגה הנפרדים במרחב אין קץ וגלגלה אותם בגויה חדשה הנקראת כעת „תונס" אף אם באמת החמר הזה הוא חמר קדמון מאד, אכן החליף את צורתו הישנה ולבש אחרת תחתיה. כי מה שם תונס כי נדע? הלא היא לבפר קטן תחשב לפני אלפי שנים הנקרא „תונס" ואבן השתיה הזאת שם אותה הזמן מצבה להקים ממנה שם ושארית להעיר המהוללה, כי חק הקק הטבע הרחום אשר לא יבוא כליון וחרץ בגבולו כי כן גזר עליו אדון הכל ובעל היכולת, והפתגם שגור בפי המאסף לכל החכמות כלם „הקהלת" לאמר: מה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש — אכן אמרנו למנות את החסרון ולהניה שביב אור על פנת

---

1) בירת ממלכת „תוניס" נמוכה על גבעה רמה ומשקפת לצד חמצך מן הנפון לצ הדרום, ומשקף בגיהה עד שפוע הגבעה למטה מהשקפה המזרחית עד שפת היס הקטן המחבר ליס התיכון ע"י תעלה. מעמדה הגיוגרפי 26^0—28^0 לורך 36^0—40^0 רוחב, הקיפה עם מבנייה לערך שתי פרשאות וחצי כי בשנת ה"ש תקמ"ו רחב ונשב היטוב שם מאד, כי מלכה בגה לת תומתה מהדם והגדיל לת כמותה ובגה מבצרים רמים עליה וחזק לת מעמדה. לך מפאת היס היא פרוצה כי היס מזה רוצ תומתה. תוצותיה יתקנו כעת, ויתרחבו רחובותיה, כי לצ כן מלפנים. כל הבנייים הבניים מחדש הם לפי מנהג ומדר האירופים כי מעת התישבות האירופים בה שפטו עליה רוח חדשה במנהג ובמדר המתקנים.

2) ראה במור כלי יקר על שפוק וגם לתי חרשים וכו' (מ"ת כ"ב) ו"ל: תרבים, נפנים קרטגנו והיוס תונים קורלים תותה, והיא על היס ההולך בתמצע העולם הנקרא מידיתירלניו ע"ב.

3) רוב חלקי העיר הזאת לכל היס ולצ נמצר כ"א מעט מצרידי העיר הזאת הקורלים תותו כעת קרטגינא, והיא בקעה קטנה על החוף לצד בה מערות ושורי מבשול לצד בהם מנהג דברים יקריס מצרידי קדמוניות וכעת נמוי בה תרמון יפה להגל לצד בגה תותו מגנה למלך לצד מס.

ספרותנו לתאר מעט מתולדות העיר הזאת אחר הזמן הנז', כפי מה שהשיגה ידי, ולערוך דבר מה ממצב העבר וההוה ע"ד ההיסדות אחינו ומצבם וקורות חייהם בדרך קצרה.

ביומים ההם (ג"א תרי"ד) בשחת סציפיא את העיר קרטאגה וישימה תל עולם אז נקראה הפאה הצפונית הזאת בכלל בשם מחוז אפריקא (דבי"ע ח"א), כי כן קראו אותה הרומאים בעליה, יען כי הגבול הזה רחב עד קצות אפריקא מג' רוחותיה אשר בהם פרשה ממשלתם את כנפיה מן הקצה אל הקצה. ועוד נקראת בשם "ברבריא" מענין חוץ שתר' ברא (גם בערבי) כי בעליה שישבו בה הם ילידי חוץ ולא בעליה העקרים (עיין שב"ע חלק אפריקא צ"א). כשש מאות שנה משלו הרומאים בפאה הזאת אחר שנחרבה קרטאגא, אך כאשר שתתה גם רומי מכום התרעלה אשר ביד הזמן וגברת הנצחון זאת חלתה במחלת החלשה, אז שבה צערים אחדים אחורנית כי מרדו בה כל אוהביה, וגם ווינדלין נציב אפריקא מרד (רט"ו לאלף הה') 1) ויצא לרשות עצמו. והיה המחוז הזה נקי ממם הרומאים ומעלם צ"ו שנה 1) ובסוף הזמן הנז' שבה רומי להתנער מעפר שפלותה כהתקכר עליה אוסטיאנוס הגדול, ובמעט החזיר העטרה ליושנה, כי אזר חיל להשיב לממלכת רומי את הודה והדרה, והצליח בכל אשר פנה, וכבש ארצות רבות, וגם אפריקא השיב לבעליה והולך שבי את מלכה לבוצרים וישם אחר תחתיו.

אולם בשנת שע"ד 2) (לאלף הה') בא על רומי שבר על שבר, ובפעם הזאת נגדעה קרנה ולא יכלה לשאת ראש לפני אויביה החדשים. כי בשנה ההיא קם איש אחד ערבי ממשפחת האצילים מבני ישמעאל, הוא מחמד אשר הקם נביא לישמעאלים והוכיח בראיות ברורות כי הוא נביא ה' ושלוחו, על כן אין למרות את פיו, ואשר ימרה את פיו יענש, והלך בשבטו זאת ימים ושנים עד שהביא כל מפלגות הישמעאלים תחת דגלו וגם הרומים אשר באפריקא שבו להיות ישמעאלים 3) תחת דגל האמונה החדשה. ואז היתה כל ארץ אפריקא ישמעאלים באין יוצא מן הכלל, וכשמוע מחמד זאת האיר את פניו אליהם להעביר אותם תחת שבטו, ואז נקשרו כל מפלגות הישמעאלים לאגודה בקשר אמיץ ללחום במורדי האמונה הזאת היא אמונת הקראן, ובזה יכלו לכבוש ארצות רבות גדולות ועצומות בחלק תבל, כי גם אל חלק אירופא שמו אז את פניהם ופשטו אל ארץ ספרד וכבשו חלק גדול ממנה. ואז קנו להם הישמעאלים שם בגבורה ונצחון ובכל אשר פנו הצליחו. —

ויהי כאשר מת מחוקקם ונחלקה ממשלתו 4) יסדו להם הכליפים את עיר הממלכה בבגדאד (היא בבל), ושמו להם נציבים בכל חערים אשר תחת ממשלתם, ומהם נציב אפריקא הצפונית בעיר אל-קירואן, ואף כי המדינות הרבות שהיו בחלק הזה יוצאים הם לרשות עצמן אכן היו כרבר טפל להמדינה ההיא ולמלכה, יען כי עמ"ד חזקה מגבורי ברברי"ה ובמצודות ישב המושל הזה, ואחז תחת דגלו כל עז פנים ירץ כצבי לקראת נשק, ובזה היה נאדר על כל סביביו. כעשרים נציבים שמשו בכהנת מלך בעיר הזאת ויתנו תתיתם על כל הערים אשר סביבותיהם, ובמאתים שנה

---

1) עיין למטה דוד לד 117 :

2) לכן מתכון הישמעאלים יתחיל מהנה שכ"ג, עיין למטה דוד (לד 121) וגם למטה לך בעקבותיו.

3) לי"ד לד 122.

4) כי גם עלי בן מחמד לקח חלק גדול בחמונה המלחמה ובחר בחוריס בקרלמן.

ועשרים שנה השתררה העיר הזאת בתור גברת ממלכות ערי אפריקא, ואין מי שעמד נגדה. אך לכל הליפה לכל תמורה יאמר הזמן המשנה את פני כל בריה — כי בשנת רכ"א 1) (תקצ"ז לאלף הה') למספר הישמעאלים, בא הנציב מתונס „זיאד אללה" ועזר ע"י „אלמנצור אלטנברי" ונלחמו באלקירואן והכו אותה מכה נצחת, את מבצריה הרסו, והשאירו את מלכה באין אונים, ושבו לתונס, ומן הוא והלאה שבה אלקירואן אחורנית עשר מעלות, ואף אם לפעמים תשוב להתעודד ולהתנער מעפר שפלותה כל זה לא היעיל להשיבה לתחיה, אך עיר הונים מן הוא והלאה היה תהיה לגברת ממלכות ערי אפריקא, מיום שהפילה את אויבתה אחור. ותרב כח ועצמה מיום אל יום עד כי היתה לעיר הבירה בחלק הצפוני, והיתה עוברת מיד אל יד לכל מפלגות הערביאים למיניהם עד בוא הטרטרים (בתשלום האלף הה') ומלכו בקונסטא, בהיותם קשורים עם הישמעאלים בקשר הדת ונמוס מדיני, ואז באה גם אפריקא תחת ידם ושמו להם נציבים מהם וממינם במדינת תונס. — אכן בשנת רצ"ה לאלף הששי 2) עלה קארלום מלך ספרד ולכד את עיר הבירה תונים עם המבצר הגדול „גוליטא" מיד התוגר והשיב את מלכה אשר גורש משם על כסא מלכותו בתנאי שיפרע לו מס שנתי, והתקופה הזאת לא נמשכה כ"א איזה שנים מעטות ואחר שבה עטרת התוגרים בעיר הזאת לישנה. אך כנראה כי ברבות הימים סר מהעיר הבירה כחה, כי אחר זה היה מלכה סר למשמעת אלגיר שהיתה גם היא ברשות התוגר ופורע לה מס שנתי אך סמוך לשנת התק"ט כאשר בא הציר מאלגיר לקחת את המס השנתי ושאל שאלות אשר לא כדת, וכראות הנער בן המלך (בן י"ד שנה) כי נבאש אביו בעיני צרי אלגיר, הקשה את ערפו לבלתי פרוע את המס וגם שם את הציר האלגירי בבלא על אשר העיז את פניו לדבר דבר אשר לא כן. א"כ היתה מרידה גדולה באלגיר, ובשמע כל הערביאים אשר בממלכת תונס מהנעשה חגרו כלם שארית כחם ללחום מלחמת נקם ויעזרו להמשלה בכסף ובחיל הצבא, ושלחו מחנות צבא רב על קושטאנטינה (באלגיר) ונצחו התוניסים, ומצד אחר שלחו האלגירין בים צירים ואניות מלחמה ובתוכם פרסות ברזל וטוטפות של ברזל לרבבות, ואומרים לתקוע את הפרסות ברגלי הגברים כבהמות והטוטפות במצחי הנשים. אך האניות נשברו בחצי הדרך, אז נגדעה קרן האלגירין בים וביבשה ובכן הכרחו לעשות שלום עם התוניסים ופטרו אותם מן המס. ואז מלך הנער בן המלך בחיי אביו ועשה נוראות בחכמתו הנפלאה 3), ובנה מחדש חומות העיר תונס והרחיב את הישוב בה ובנה עליה מגדלים רמים ונשאים וכן עשה בשאר ערי המדינה. רבות עשה המלך הכביר הזה להכריע כל הקמים עליו — כי בשנת התקע"א קטו כל חיל התוגרים שנים עשר אלפן איש על אדוניהם זה וסדרו להם ממשלת תוגרים ופשטו אל חניות היהודים לשלול שלל ולבוז בז, אך בבזה לא שלחו את ידם כי ידיהם היו מלאות עבודה עבודת המרד, אולם כן עשו: הם השתמשו הפעם בחליפין, כי הם חפשו להם חניות ריקות ושמו בהן כל השלל עד כי מלאו כל החניות הריקות והמלאות הורקו. ואחר זה עלו על המצודה הגדולה אשר בעיר התחילו ללחום את מלחמותיהם. אך לא הצליח חפצם בידם כי חיל המלך הורו עליהם מכל מבצר ומגדל גבוה והשיבו אותם אחור, ואז מסרו

---

1) כלומר הוכתבו בספרי „תולדות תונס".

2) עיין למטה דוד לד 178 ומס כתב כי המלכתונים בעזה הזאת עלו לה עלוה, סמו פס יהודים רבים וימכרום בכל העולם ומהם נפדו בליוורנו ק"ן נפש.

3) הגדות מספרות מחכמת המלך החכם בחדש הזה אשר לא ימלטו כי יספרו.

את עצמם לחיל המלך והמלך הזה לא חם ולא חמל עליהם כי הכריע את רובם כשה לטבחה, ועשה בהם הרג רב, והנשאר ברח על נפשו והוציא קול בכל גבול ממשלתו כי כל אשר יביא אליו ראש תוגרי יקח עשרה גרוש. הגדה תספר כי ערבי אחד הביא תשעה עשר ראשים בשוק אחד. ובכן שקטה העיר מהחרדה חרדת המרד, והיהודים יש אשר התעשרו עשר רב, ויש אשר התדלדלו, ויד החלפין היתה במעל הזה, וזה המלך אשר יקראו לו „חמודא באשא" (פחה).

אכן הפחות הזה היו ג"כ סרים למשמעת המלך הגדול ב„קושטאנטינאפל" מיום מלוך התוגרים בקושטא, ולא יקרא עליו שם מושל ומלך כ"א עד שתבוא אליו הרשאה מהאדון התוגרי. אכן ברבות הימים שב מלך תונס מושל ברוחו ואין מי יעצור בעדו, וכנראה כי נפטר מאותו המס, אך שם התוגרים והשלטון היה יקר בעיני ההמון הישמעאלי וגם בעיני המלך והשרים, עד כי במלחמות האחרונות אשר נלחם התוגר ברוסיה עזרו התוניסים בכסף רב וכלי נשק ויש גם בחיל הצבא, כי ברעתם אשר שבט מחוקקם עודנו ביד התוגרי, וזאת היא אמונת כל הישמעאלים למיניהם.

יאלה עטנו לתאר קורות מלכי תונס לפרטיהם, כי לזה נחוץ לנו ספר מיוחד. בכלל נוכל להחליט כי על הרוב מלכי חסר הם לכל החוסים בצלם, כפי מה שנראה מספרי תולדותיהם ורק טוב עשו עם אנשי בריתם. ולמצער נזכיר פה קצת מתולדות המלך האחרון (לפני זה) אחיו של היושב על הכסא כעת, הוא המנוח „מחמד אל-צאדק באי" (שנלב"ע בשנת התרמ"א). המלך החסיד הזה הצליח בכל אשר פנה, והכניע את כל הקטים עליו (בשנת התרכ"ה-ו) בימי המורד עלי בן גדאהם מעיר „כאף", כי המורד הזה אסף בחפניו כמעט כל ריק ופוחז ומר נפש אשר קצה נפשם מהמסים והארנוניות, ויסערו כלם לפשוט אל ערי המדינה וגם אל עיר הבירה שמו עיניהם, אך לא הצליח חפצם בידם כשמעם כי אניות מלחמה של האירופים חונים בחוף גוליטא להגן על העיר. אך בנחלת שדה וכרם וכן בערי הפרזות עשו שמות ותפשו את הדרכים ומבואות הערים ואין יוצא ואין בא. ומהם ראו וכן עשו מורדים אחרים בארץ המישור, עד כי היו קצת מן הערים ברשות עצמם ועול מושלם הסירו מעל צוארם. וגם בשרי הממשלה נראו איזה אותות מרד. אכן המלך החכם הזה ידע את התנכלותם ויבן לרעם והרג את המורדים, וקבץ צבא מלחמה כי קנה אותם במחיר רב ושלחם על הקטים והכניע אותם והשיב אחור ימינם. ובעיר הבירה תונס אשר היתה לחרדת אלהים מפני פחד המורדים לא היה דבר רע ועבר זעם כלה קצף. בימיו החל אור הציויליזציון לפשוט ולעוף בכל משכנות הפראים שבחלק הזה, כי בימיו שלום היה בין האירופים ובין התוניסים, ופלס נתיב למו לדרוך על אדמת תונס בלי כל מפריע, כי חשב אותם לשכנים נאמנים, והם גם הם הפיצו אור יקרות, אור החכמה והמדע בעמק עכור הזה, עד כי הברח ליסד בתי ספר, המלמדים שפות חיות. והראשון בהם קרא אותו ע"ש „אל-צאדקי" ובכל זאת שפת ערב היא אבן פנה להתיסדותם. הוא פלס נתיב לכל דבר חכמה ומדע ומפקיח עין ושכל. הוא יסד יסודות חזקים בבניני הפוליטיק ופלס נתיב ע"י הגיניראל-קונסול הצרפתי להיות אהוב נאמן לממשלת צרפת, והלך בדרכי העת הנאורה עד כי בימיו היה לאירופי גמור. וביטיו רחפו רוחות החפש והדרור על כל פני הפאנאטיזם לסערהו ממנוחתו. הוא תקן את הדרכים המקולקלים ברחובות העיר ויסד סדרים נכונים בתקון הרחובות כנמוס האירופי, תחת אשר היו בימים מקדם צרים וזאד ומעלים צחנה ובאשה באף כל עובר מרפש וטיט אשר לא יכרת מהם כל ימי החרף. ולפעמים יסתמו מבואות העיר ואין עובר, ומזה יצמחו מחלות נוראות מכלות נפש ועד בשר —. הוא השלים את המפעל הנכבד והעצום שהתחיל בו אחיו המנוח.

להביא את המים העירה תונס, ממרחק עשר פרסאות מעיר זגואן ע"י תעלות וצנורות, והוציא על זה סך מאות של מליונים פראנק, וזאת הסבה שהכריחה את הממשלה לעשות הלואה גדולה של הסך הנז', וברבות הימים הצירו לה נושיה ונתיסד לזה קומיסיאן. בכלל נוכל לאמר כי הוא סלל מסלות ישרות לעלות למדרגות גבוהות בעולם המוסרי והמדיני להטיב לכל החוסים בצלו. אך בסוף ימיו רוחו חבלה משמועות מבהילות ע"ד הממשלה ופחד פחד (לא היה פחד) ונתיעץ להביא את ממשלתו תחת חסות צרפת כיום הזה.

ב. התיסדות אחינו פה.

בנוגע להתיסדות אחינו בעיר הבירה נסתם כל חזון ואין אתנו יודע עד מה, אך יכולים אנחנו להציל דבר אמת ממה שמצאנו בהקדמה לספר אב ואם (רסאלה לר"י בן קריש צד 11) וז"ל: הנה למלאות דבר ה' ע"י מרע"ה והפיצך ה' בעמים וגו' (דברים כ"ח ט"ו) בא אלכסנדר המקדוני בשנת שלשת אלפים תל"א שהוא י"ח שנים לפני מנין השטרות, ויגל הרבה מב"י לארץ מצרים וירבו ויעצמו שם מאד, ומשם נפוצו ברבות הימים על כל ארץ אפריקא הצפונית והמה יושבים שם עד היום הזה, וקורותיהם ותולדותיהם הרעות והטובות עצמו מספר, וגם לא ידענו מהם חלק אחד מני אלף והם זכרון לפני ה'. אך כאשר שמענו כן ראינו כי לא נפל מדבר ה' ארצה (ויקרא כ"ו מ"ד) ואף גם זאת בהיותם בארץ וכו' ואנחנו ראינו בימי גאוני בבל האחרונים עירות מלאות וטובות מב"י ממרחק יביאו לחמם וידעו כל חכמה ולשון, ואלה שמותם: פיום במצרים (היא פיתום) אשר ע"ש נקרא רס"ג אלפיומי וכו', אלקירואן, באפריקא הצפונית, שם חיו בימי רס"ג רבינו נסים אבי זקנו של ר"נ גאון, רבינו יצחק הישראלי רופא למלך הישמעאלי שר וגדול בבני דורו, וספריו בפילוסופיה וברפואה בערבי ועברי ורומי עודם בכתובים באוצרות הספרים בפארים ואוקספורד וביתר אוצרות הספרים. ותלמידו המדקדק הגדול דונש בן תמים (הוא בן לברט ?) שהוא ג"כ רופא למלך וכו'. ואחריהם בימי רב שרירא גאון בא לשם רבינו חושאל מבבל כי מכר אותו השליש ששבה אותו בים, ואחריו רבינו חננאל שהיה עשיר גדול וכו', ורבינו נסים בן ר"י בן ר"נ. וגדולת החכמים האלה בתורה ובחכמה ולשונות בני קדם נודעת כשמש בחצי היום לכל קורא בספרי חכמי ישראל לאשר לו עינים לראות" עכ"ל.

ממוצא דבר נוכחנו לדעת כי התיסדות אחינו בפאה הצפונית היתה בזמן קדום מאד, עד כי נוכל להחליט שהוא קודם חרבן הב"ש. אולם מעטים היו בעיר אלקירואן אשר היתה אז בירת ממלכת הארץ. וברבות הימים רבו ועצמו שם והיתה לקהלה גדולה מאד, ממה שנוכל להוכיח מהענין הקודם. אך עיר תונים לכפר קטן תחשב בימים ההמה יאין לה שם ע"פ חוץ. אולם משנת תקצ"ז והלום (כנז"ל) החלה להתנער מעפר שפלותה, ותפרוש כנפיה גם על אחינו להסתירם מפחד אויביהם. כי כמאתים שנה אחר הזמן הנז' גורשו אחינו מאלקירואן והיתה בם שנאת ההמון הישמעאלי לפזרם לכל רוח, אך יש אשר נבלעו ברבות הימים בקרב בני ישמעאל 1) ולא נכר מקומם, ויש אשר נאבדו.

---

1) יש עיר אחת מערי המדינה תקרא לה מאמאת. ועד היום יש ביניהם חקים יהודיים ושומרים את השבת שלא לעשות בו מלאכה, ועוד יש ערים אחרות שנראים שם עקבות אחינו בירושי אלקירואן.

ומהם באו עיר הבירה תונם למצוא להם מנוחה . אכן גם פה היתה רוח הפאנאטיזם זם סוערת עליהם להכחידם כלה , ויהיו כנחבאים אל הכלים מפני פחד ההמון, כי הישמעאלים בראותם יהודי סובב בעיר קראו אחריו מלא : טמא טמא ! ולולא חזקת ידי הממשלה אז לא יכלה הארץ הואת לשאת אותם מחמת ההמון המוערת .

אולם כמעט קט והנה רוח חן ותחנונים , רוח חמלה וחנינה רחפה על אחינו הנדכאים לתת להם מנוחה ולהסתירם בסתר החסד והרחמים . כי סביב לחצי המאה החמישית לספירת הישמעאלים שהוא סביב לשנת תת"יט לאלף הה' נחה הרוח על אחד מחסידי אוה"ע שהיה שר העיר וחשוב ונשוא פנים בעיני ההמון הישמעאלי בתונים שמו „סיד' מחרז בן כלף" מתיחש ממשפחת האצילים , וקנא למען האמת והורה הוראות לפני המלך בן באדים שהיה אז ולפני גדולי מורי הדת וההמון כי לפי חקי אהבת טין האדם נחוץ להסתיר היהודים תחת כנפי הממשלה רק אם יתנו המם להשופט מורה הדת וגם אם יסורו למשמעת הממשלה אל כל אשר יהיה רוחה ללכת , ויען כי היה השר ההוא כנגיד ומצוה לעם הישמעאלי פה ולוקח על שכמו משרה כבורה , נתקבלו דבריו ויצאה פקודת המלכות לתת ליהודים בתוך העיר לשבת . והמקום ההוא נקרא אל-חאדא עד היום ובנויים שם בתי מרחץ ובתי תפלה וכל צרכי העדה : וגם היתה לו כמו חומה וארבעה שערים לה 1) . ועל טוב יזכר שם החסיד הזה שהניח לעם גולה ונדח מעצבו ורגזו ומן הוא והלאה היה היהודי כתושב ואזרח בעיר הואת , ובעיני ההמון כעבד נאמן אשר חפשה עוד לא נתנה לו .

ג. מצב אחינו עם שכניהם .

בנוגע למצבם עם שכניהם , ג"כ היה נחוץ לנו ספר מיוחד רב הכמות , ולא היו עתותי בידי להארהו על נכון . אך אזכיר מעטים ממנו בכדי שלא יהיה הענין חסר מן הספר . בימים מקדם קצת מהישמעאלים היו חושבים את היהודים כשכנים נאמנים ויש שהושבים אותם לעבדים וכו' אכן קצת מההמון היה פרוע לשמצה כי קנאת הדת לא תניח להטיב לאשר איננו ישמעאלי יען כי בדעתם כופרים הם בעיקר . רבות סבלו אחינו מתלאות הזמן הכבירות והעצומות שהכביד הישמעאלי עליהם , עד כי מהם נשמדו , הציצו ונפגעו , ורבים נאבדו בשדות ובמדברות ומהם נהרגו לעיני השמש , ומהם במשפט המלכות על עלילות ההמון , אחד נהרג על עסקי זמה עם גויה , ואחר על שחרף וגדף את הדת 2) . היהודי פה לא יוכל ללבוש בגד הנהוג אצל הישמעאלי ואסור עליו לתת על ראשו מגבעת אדומה , ג"כ לא ימנע א"ע מלשוח מלא קומתו ארצה ולכרוע ברך להנער הישמעאלי לתת לו את ירושת אבותיו , היא מכת הקדקד ולפעמים יסתכן היהודי מהמכה ההיא 3) , ועל זאת וכיוצא בה לית דין ולית דיין , כי נחלת אבות מעולם היא , וירושתם מדור דור . בכלל סבלו אחינו צרות רבות ועצומות . גיום נתנו למכים ולחייהם למורטים ופניהם לא חשכו מכלמות ורוק , וכן בכל דבר מרד על פשע היהודי הוא המטרה לחצם , כי זה חלק היהודי הנע והנד בארצות גלותו .

---

1) כפי מה שראה עיניו בשנים שקדמו .

2) וע"ז קראו המיכופיס קראלה גדולה למען החפש ודכוי . ויסדו חגלים לשב יכוחם בבתי המוילישיא וכמעט יצאו לאור בזמנו .

3) ואני הכותב נענשתי מהמכות ההלה .

אבן מצד אחר אנו רואים את אחינו בעיני ההמון הישמעאלי (בעלי תרבות) כסגלה יקרה מאד, עד כי כמעט לא יכלו לשאת יד ורגל בלא אמצעות היהודים. וכמעט הכירו את חין ערכו וידעו שהוא רוח החיה באפניהם, כי המסחר והרשת המעשה רובם בידי היהודים מימי עולם ושנים קדמוניות, ובחגים ובשבתות ימי שבתון יהיה לארץ, והישמעאלים מחכים יום תמים עד שלוח היהודים במלאכה את ידם. ומהם יהיו שואלים על ימי השביתה לקנות להם כל צרכם טרם בוא עתם. לא יאמן כי יספר להקוראים: כי ישמעו דבר מה מהחפש והדרור אשר קנה היהודי בשמירת דתו ואמונתו, ויתמה מאד בשמעו איך במקומות כאלה יתן כבוד ויקר להדת הישראלית ולא יכריחו את היהודי לחלל דת אבותיו כאשר היא, אך מבתי פקודת העיר יהיו סגורים על מסגר בימי השבתות והמועדים. אכן שוט הזמן נתן חתיתו על תופשי הדת בכלל להכריח איזה יהודים לחלל את כבודם זה ולמכור אותו בעד בצע כסף 1), אולם רוח הפאנאטיזם הסוערה שקטה מעט מעט ותחתה עמדה הרוח האנטיסימיטית, כי בני-בלי-שם יהרפו באיבה את היהודי להשפיל את כבודו ולהמעיט ערכו.

ד. עניני הקהלה ומצבה הרוחני והחמרי.

בהתישב אחינו בארץ הואת וה' הניח להם מסביב, אז ירו להם אבן פנה ליסד יסוד חזק ויתד במקום נאמן, לכלכלת העניים, ולת"ח ולכל אשר מטה ידו, כי התיעצו יחידי סגולה לעשות בית מטבחים ע"ש הקהלה והרוח ממנו יהיה משען העניים וכו'. והעצה הואת נכונה בעיני כל העם מקצה וגדוליהם, ויעשו כן. ויהי עד כה ועד כה, והקהלה היתה הולכת וגדלה מיום אל יום. כי בשמוע אחינו בשאר ארצות אפריקא ואלניר וליוורנא וכו' כי הניח ה' לאחיהם גרושי אלקירואן, אז נספחו אליהם מכל הערים שזכרנו, ויהיו לקהלה אחת גדולה היושבת בשלות השקט שנים רבות, והיסוד שיסדו להם יחידי סגלה ההם היה לאבן פנה למשטר הלאומי, ולא נשמע מיום התיסדותו זעקת עני ושבר בגבול הקהלה. ויהי כי ארכו להם שם הימים (ה"א רנ"ב) כאשר גלתה בת ספרד, אזי גם עירנו לקחה חלק גדול בראש גולים ובראשית ימי גלותם לא נתנום הערביאים לקבוע דירתם בפנים העיר, ונתנו להם מקום מקיר העיר וחוצה, הוא המקום הנקרא אל-מלאסין עד היום הזה, וישבו שם שנים רבות עד שוב חמת הספרדים ואז ספחום הערביאים אל אחיהם ואז היו לקהלה אחת. וכן בשנת שם"ד וחמשת אלפים בגלות בת פורטוגאל נתנו להם מקום רחוק מאד מן העיר מהלך ארבע שעות, ואחר איזה שנים נספחו ג"כ אל אחיהם, ואז גדלה הקהלה מאד. אך מעת בוא הפורטוגיזים היתה רוח אחרת להקהלה להפרד לשני ראשים. בראשית הפרדם בנו להם הפורטוגיזים בית תפלה לעצמם, ואחר איזה שנים עשו להם גם בתי מקולין ונפרדו לקהלה לבדה, ונספחו אליהם איזה משפחות מלוירנא ואלגיר ומנולי ספרד, והיו לקהלה אחת בשם קהלה פורטוגיזית ע"ש הממציאים שהיו מגלות פורטוגאל. אז קמו רבני הדור ההוא והחרימו את בשר זבחיהם (בהסכמה אחת). וכל זה היה דור אחר דור כנז' בספר משכנות הרועים (שו"ת לר' עוזיאל אלחאיק וצ"ל סי' תקי"ב מערכת אות ה' עש"ב), אך ההוצאות המוטלים על היהודים בכלל יחלקו לשליש ושני שלישים. והוא שני השלישים לקהל התונסים וכו' וכן הבא מערי ישמעאל בכלל יהיה נספח אל

---

1) וכזה מעשה הדור לפני מחלת הכוליר"ם הישמעאלי היה מחלת העת, חולנה כם.

התוניסים , והבא מערי אירופא יהיה נספח אל הפורטוגיזים , כי קהלת הפורטוגזים היתה קטנה מאד . ובזה קמה סערת המחלוקת לדממה . אך בנוגע אל הממשלה לא הכירה לקהלה כ"א את התוניסים . ושר היהודים אשר הוא באמצע בין היהודים והממשלה לעולם תוניסי (עד היום) 1) . ע"ז התאמצו הפארטוגיזים לקנות להם שם קהלה מטעם הממשלה במחיר רב , ומן הוא והלאה פרקו עול השר התוניסי מעל צוארם ומן העת ההיא רבתה המשטמה בין שתי הקהלות עד שנחלקו גם בבתי קברותיהם וחרפה גדולה להפרטוגיזים להנשא להתוניסי וכן התוניסי לא ישא בת הפורטוגיזי כי ברעתו אין הפורטוגיזים מן החררים יען כי הסיגו גבול הקהלה הראשית (עיין ספר משכנות הרועים שם) וכן מצד ההחרמות שקדמו ע"ד הבשר. אכן העת החדשה הסירה מעט משנאתם זל"ז והתירה להם התתון ופרצה להם איזה נדרים ישנים , עד כי היה דבר יקר מאד להפורטוגיזים להנשא להתוניסי ולהפך .

אולם בנוגע לענייהם היה מצב התוניסים ברע מאד ובפורטוגיזים לא נכר בהם השוע לפני הדל . והסבה לזה היא כי התוניסים רבו ענייהם מאד , וכן הבאים מערי ישמעאל להסתפח אל התוניסים רובם־עניים , ולא כן הפורטוג' , והקהלה החיא נערכת תמיד אל התוניסים לחלק אחד משמונה . א"כ אין הקופה משביע את הארי , ואשרי חלק הפורטוגיזי יאמר העני התוניסי . אך לא כן בימים האלה , כי זה כשש שנים קמו מריבות גם בין אנשי קהלת הפורטוג' וקמו אנשים פרטים ממינם ובנו במה לעצמם לעשות בתי מקולין והריוח להם לבדם ובזה נתדלדלה הקופה הפרטוג' עד כי לא היו יכולין לתת חלקת העניים השבועית כ"א להוציא על החולים לבד , ולא כן הקופה התוניסית , כי בעליה עודם שומרים את מוצא שפתי הרברים מקדם ולא רצו לחללהו ולכן היתה הקופה הזאת מעמדה מוצק ולא יראה משוד כי בא . אכן ברבות הימים כאשר סערה מאד רוח הקונקורינץ גם בין התוניסים ללמוד ממעשה הפרטוגיזים , אז גם על הקופה התוניסית עבר כוס הרלות , אך לא כהקופה הפרטוגיזית , כי פרעו חלקת העניים בלי כל מפריע (ולפעמים יחסר המזג על כן יעמוד השמן) אך הקהלה היתה באניה הסוערת בלב ים אשר רבו חובליה , כי יחידי הקהלה ופרנסיה נפרדו ברעותיהם ובין כה וכה והקופה עוד מעט ותכלה כליון חרוץ . אז קמה עדה קנאית באמת להתעורר לתקון עמה ולקחה המשרה הזאת על שכמה למשך עת ידועה עד אשר תראה מה יהיה בקהלה , ונקראת „ועד העתי" . רבות עשה הועד העתי לתקון עמו ותקצר היריעה להעריך את מעשיו ומפעלו אשר היה רצוי לרוב עמו , ועזרו לכל דבר מועיל בעשר אצבעותיהם (שנת התרמ"ו) ואמרו לתקן סדרים חדשים לפי רוח העת . אך העת עוד איננה מכושרת לכך כי רובה ישנה ואז התנגדה לכל דבר חדש , כי כעבור שנה אחת שבה הקהלה למצבה הראשון והועד היה כצל הקיקיון . אך שרשיו מתחת הוציאו חוטר גם עשה פרי , כי השטה שהלך בה הועד ואשר אמר לעשות לטובת הכלל תצא לפעלה בימים האלה ; כי בכ"ו לחדש תמוז יצאה פקודת המלכות לטובת משען העניים : כי הרוצה לעשות מסחר בבשר הכשר יפרע סך תשע עשרה פרנק להקופה היהודית למשקל חמשים כילו־גרם בשר , ויורם מזה הששית לעזרת ביה"ס של החברה כי"ח והשאר יהיה לאוצר הקהלה לצורך העניים . וכנראה כי הריוח הזה יחלק שוה בשוה לגלגלות העניים , בלא הבדל תוניסי על פורטוגיזי , וזה נראה מסנגון פקודת המלכות (בב' לחדש מנחם אב) ולפי הנשמע יתיסד קונסיסתואר בתחלת חדש אוקטובר לש"ז . אולם הפקודה האחרונה (כ' אב) תפקח על עניני הקהלה תשעה מיחידי העיר כעת .

---

1) בפקודת הממשלה בימים האלה לא נכר תוניסי ופורטוגיזי לענין הקופה הכוללת והחלוקה .

ה מצבם הרוחני והמוסרי

בנוגע למצב אחינו פה בכל דרכי החכמה והמוסר הורם למדרגה גבוהה מאד . כי מצד היות שכניהם שומרי דת ודין ויודעים ערכם על כן לא יפריעו את העם היהודי מלשמור גם הוא את דתו ואמונתו באשר היא . ע"כ הטו אחינו פה אזן קשבת אל התורה והחכמה וידיהם עשו חיל בענין הזה , עד כי עצמו ראשיה ורבניה רבו מלספור , וכלם רבנים אמתיים , מומחים בכל דבר חכמה ומדע אשר יסודתם בהררי קדש בש"ס ופוסקים ושו"ת ומדרש וקבלה , ובכן קנתה לה עירנו שם על פני חוץ ונודעה לתהלה בקרב הארץ . ספרים רבים חִבְּרו מאת אנשי השם והיו לאור גדול להולכים בחשך . וגם המון העם היה חרד לדבר אלהים ויראת שדי תקועה בלבו , וזה היה להם לקשר לאומי אשר לא יָתֵר לעולם , כי קצת מהַדַּבָּרים והת"ח היו עולים על הבימה מדי שבת בשבתו להטיף להמון דברי חכמה ומוסר וד"א ולהדריכם בנתיב היושר . רבות עשו רבנינו לאיים את העם לשוב לאלהי אבותיו וליראה אותו כל הימים , עד כי נפל פחדם על כל העם מקצה לחשבם לענשי וקטלי , ובאמת יש הגדות המפוזרות בפי הזקנים לימים המספרות נוראות ממעשי הרבנים בימי קדם .

רב ממני הדרך לתאר את תקף החכמים אנשי השם אשר ידיהם עשו חיל בכל מקצעות התורה והדת , כי העת קצרה והרגעים ספורים , ואניח את הענין לזולתי לענות בו , וכדי שלא לחסר את הענין הנכבד הזה מן הספר הוצרכתי להזכיר איזה חכמים אשר לא נודע שמם בין חכמי ישראל ולא יצאו מוניטין שלהם בעולם המדע . — המה"ג הדו"מ הרב ר' מסעד אלפאסי זצ"ל בעה"מ „משחא דרבותא" אשר שמש בכהונת הרבנות (סביב לשנות התק"ל וכו') שנים רבות ופעל הרבה לטובת הכלל עד כי נשאר שמו לתהלה בעולם הספרות , כי היה כלול בהדדו בכל מקצעות הש"ס והפוסקים , מדרש וקבלה . הוא חבר באור נחמד על הזוה"ק ונקרא שמו „כתם אופיר" (הנהו נדפס כעת סביב להזהר בליוורנא ה' תרל"ו) ועוד , ונלב"ע בשנת התקל"ה . גם בנו יחידו ברא ברעא דאבוה , כמוהו עשה נוראות בשדה חכמת ישראל , הלא הוא הרב הכולל הדו"מ מאיר עיני הגולים בעירנו : ר' שלמה אלפאסי זי"ע שנלב"ע בשנת התקמ"א . הרה"ג מהר"ר חי טיוב זצ"ל . האדם הגדול הזה הופיע באורו על חכמי הש"ס והפוסקים והקבלה , ולפי הנשמע חבר חבורים נכבדים בענינים האלה , אך כפריו לא ראו אור , כי כנפל אשת לא חזו שמש , כי בעודם כ"י נשרפו בידי האם האכזריה , אכן בראותנו דרכי האיש הרם הזה נדע גם את ערך ספריו , כי לכל חכמי דורו יאמר הם , וההגדות המספרות ממפעלות איש התהלה הזה רבו מלספור (י"א כי היה עניש וקטיל , ונלב"ע סביב לשנת תק"פ) . — הרב הגדול הדו"מ הר"ר ישועה בטים ז"ל . איש התהלה הזה היה איש חיל רב פעלים בכל דבר מוסרי ומדעי , חכם מדיני , וידע איך לשחר את פני גל דבר קשה ולהולמו בחכמתו הנפלאה , עד כי כמעט יצא שמעו בכל העולם . החכם הזה היה בקי בכל ענפי הקבלה והפוסקים והש"ס והשו"ת , עד כי כמעט ירע אותם בע"פ , ויוסף נפך משלו להכריע בין השני כתובים , ולפי חכמתו הרמה היה קולע אל השערה ולא יחטיא . הגדות מספרות ממעשי חכם הרזים הזה המפליאים כל שומעיהם . עד כי מארץ הקדושה ומכל קצוי ארץ באו לשמעו , ולא הוגד להם החצי ממה שראו עיניהם , ולשמעו רגזו וחלו כל מורה וכל רבן וכל יודעיו ומכיריו . החכם הזה לא הניח אחריו כתבים ולא חבורים וואת א"א אך לא ידענו מה היה לילדי דמיונו . וזה האחרון בזמנו החכם הבלשן סופר מהיר וחכם חרשים , הוא הה"ר מרדכי הכהן גנונא זצ"ל אשר נשא ונבה מאד בכל מיני חכמה ומדע , טלא וגדוש בש"ס ופוסקים ושו"ת . וגם דרכי

הקבלה לא מוזרים לו, וידיו עשו חיל במשפטי הלשון העברית ודקדוקה, והמציא ברוח דמיונו איזה בריאות חדשות אשר לא שערום כל חכמי המדקדקים. ומה נפלאים תולדות איש התהלה הזה אשר תקצר היריעה כעת לפרטם לפרטיהם. הוא הצליח מאד במלאכתו המחוכמה מלאכת הספרות, כי לולא היה שוקד על המלאכה הזאת אשר ממנה מצא לחמו כי עתה העשיר את ספרותנו עשר רב, ובכל זאת ידיו עשו תושיה בבאורי התנ"ך לפי חקי ההגיון ומשפטי הלשון. הוא העריך קבץ מדרשים ערוך בכל מיני חכמה ומוסר מסודרים בטוב טעם ודעת. „דברי חכמים" על הש"ס, חבר אותו בנעוריו (בעת שהיה טרוד בלמודי הש"ס) להורות דעה ולהבין שמועה. „יקרא דשכבי" ספר קטן מכלכל שירים ומליצות לזכרון איזה חכמים ואנשי השם, כתובים על טהרת לשון הקדש. „זכות יוסף" פס"ד על ירושת המנוח אלקאיד נסים שמאמה ז"ל, ואלה אשר נראו עקבותם בתוך כתביו, וזולת זה יש לו באורים רבים על הש"ס והפוסקים וכו' והיו מפוזרים זעיר שם זעיר שם ולא הניח לו הזמן להברם לאחדים. והיתה להרב הזה ביבליותיקה גדולה מאד, תכיל אלפי ספרים, וכמעט נקבצו באו בתוכה כל ספרי הספרות הישנה. רבות שמעה אזני אני הכותב מרוחב חכמתו ועומק מחשבותיו, ודבריו היו מיוסדים על אדני האמת והצדק ואין בהם נפתל ועקש. אכן הזמן הבוגד לקח את אדוננו זה מעל ראשנו כמעט בחצי ימיו אשר לא האריכו יותר מחמשים ושש שנים (מתק"ץ עד תרו"ם). מעט ורעים היו ימי שני חייו, כי אכל את רֻבּם האבל על בנו אשר נקטף בעודו באבו ואשר יפה כחו להלל בכל דבר חכמה והריף ובקי בכל דבר מדעי. אכן ה' רפא את שברו והניח אחריו שני בנים ושתי בנות. הבן הגדול הוא החו"ש ר' יוסף הכהן גנונא, בחור חכם ובעל מדע, בקי וחריף בספרות הצרפתית והאיטלקית ויד ושם לו גם בספרות העברית ודקדוקה, בעל מקרא וגמרא. ואחיו הקטן גם הוא חריף לדעת כל דבר על בוריו.

גם בשדה השירה והמליצה כמעט נראו נצנים המפיחים ריח נחוח באף כל משורר עברי, ואזכיר מהם מעט ליפות את הכתב. הראשון הלא הוא המקובל האלהי ר' פרג'י שוואט זי"ע אשר שיריו נחמדים מאד להלל. החכם הזה היה חולה כל ימיו בחלי אהבה לארץ אבותינו שארית מחמדנו, ובתוך שיריו יראו עקבות אֵבֶל על הגלות המר אשר העביר את שארנו (כמו שנראה). מה מאד נאה להלל את השיר הנכבד הזה אשר שר על גלותנו הארוך וזה תארו:

יָהּ, תֵּן אֲרוּכָה אֶל מַחְלַת שִׁבְרִי, כִּי מִמְּךָ יָהּ לֹא נֶאֱבַד שִׁבְרִי.
קוּם נָא בְּעֶזְרִי, חִישׁ לִי בְּבוֹא אֱלִיָּה כְּלִיל נִזְרִי.

פָּנוּ יְמוֹתַי וַאֲנִי בְּבוֹר עֹנִי נָד מִמְּעוֹנִי, זָע מִפְּנֵי צָר יַפְרִישׁ כְּצִפְעוֹנִי.
וּבְחֶרְפּוֹתָיו רַב שָׁמְעָה אָזְנִי, גַּם תִּעֲבוּנִי אַחַי וְרֵעִי נָכְרִי חֲשָׁבוּנִי.
וּלְמִי אֲשַׁוַּע כִּי אִם לְךָ קוֹנִי, אַתָּה אֲדוֹנִי אֶבְרַח לְךָ אִם רָעוֹת אֲפָפוּנִי.
מִי בִּלְתְּךָ יָהּ מַחְסִי וְגַם סִתְרִי אֶעֱבוֹד לְשִׁמְךָ מַה לִי בְּשֵׁם נָכְרִי
קוּם נָא בְּעֶזְרִי וכו'

רַב לַאֲסִירְךָ יֶהֱמֶה בְּיַם אָפְלוֹ יוֹמוֹ וְלֵילוֹ, יֶחֱרַד כְּצִפּוֹר מִמַּאֲסַר סִבְלוֹ.
לִבּוֹ וְעֵינוֹ אֶל יִשְׁעֲךָ כָּלוּ, תֵּן עוּזְךָ לוֹ, יִחְיֶה וְיָקוּם מֵאַחֲרֵי נָפְלוֹ.
סִישַׁר לְצִיּוֹן דַּרְכּוֹ וּמַעְגָּלוֹ, יָשׁוּב אָהֳלוֹ, יִרְאֶה כְּבוֹדְךָ שׁוֹכֵן בְּהֵיכָלוֹ.

שׁוּב נָא לְצִיּוֹן וְשָׁכוֹן בָּקֶר חָדָרִי ׀ עַל מֵי מְנוּחוֹת נַהֵל שָׁאָר עֶדְרִי
קוּם נָא בְּעֻזֶּךָ וְכוּ׳

גָּדוֹל וְנוֹרָא רַחֵם עֲבָדֶיךָ הַמְיַחֲדֶיךָ, סוֹבְלֵי נְדוּחִים עַל שֵׁם כְּבוֹדֶךָ .
פָּרְשׂוּ עֲלֵיהֶם סְתָרֵי חַסָּדֶיךָ וּגְבַרְתָּמֶיךָ יֵלְכוּ גְאוּלִים אֶל בֵּית מָעוֹנֶךָ .
עֲבֹת עָרִיצִים כַּלֵּה בְּעָמְסָךְ. הַמְּחָרְפִים עֲקֻבוֹת מְשִׁיחֶךָ
יוֹצְרִי וְאָבִי ו מַהֵר שְׁלַח כּוֹפְרִי ׀ עַל יַד מְשִׁיחִי יְנוֹן עֲנַף כְּפָרִי .
קוּם נָא בְּעֻזֶּךָ וכו׳

יְשָׁעִי אֶקְבֹּב הַתְבַּשְּׂרוּ עַמִּי שׁוֹמְרֵי נְאוֹמִי . הֵן אֶפְרָכֶם וַאֲרֻכָּה פְּרוּת עַמִּי .
עַל אוֹיְבֵיכֶם אַשְׁלִיךְ מָטַר עַמִּי. וּבְרִית שְׁלוֹמִי אָקִים לָבָנִים הַקּוֹרְאִים בְּשָׁמִי .
אֲבָנָה אֲלֵיכֶם בַּיתִי וְאוּלָמִי. שֵׂם בַּהֲדוֹמִי עֵין בְּעֵין תִּרְאוּ יָקָר עָצָמִי .
אֶשְׁלַח אֲלֵיכֶם דָּוִד נָעִים זְמִרִי, עִמּוֹ אֵלִיָּה בְּיוֹם זְמִרִי 1)
קוּם נָא בְּעֻזֶּךָ וכו׳ .

ועוד כאלה רבות מלספור ואשר תקצר היריעה מהכיל אותם, וכמעט נוכל לומר כי רוח המשורר הלוי נחה על המשורר הזה. — וכן תשא חן בעיני המשוררים בת השירה להמשורר הנשגב החו״ש ר׳ אליה סרבון ז״ל, אשר גם הוא עשה חיל במלאכת השיר, והיה מגייר איזה שירים ערביאים ומביא אותם לחסות תחת כנפי העברים, עד כי כל שומע שיר עברי משיריו ידמה כי בערבי הוא, ר״ל המבטא והקול שוים הם אל השיר הערבי, ונכבדות מדובר בם על ארך גלותנו המר. ומה יקר מאד השיר הנפלא אשר שר על ארך הגלות, וזה תארו: (קינה מפע״ל) על משקל הערבי .

אַל תַּר מְעוֹנִי ו מַיְתַל הֲלֹא עֵינַי לָךְ בָּלוּ ,
בְּיָדִי מְעָנָּה בְּנֵי עַמְּךָ עַד אָן וְלֹא עָלוּ ?
קוֹמָה אֲרוֹנִי ו נָשָׂא יָדְךָ לָקֵבֶל לְךָ חָלוּ .
וַעֲדָתְךָ עַד מָה תַעֲנֶה ? חוֹסָה וָחוֹן, זוֹר אֶת מְזוֹרֶיהָ .
הַצָּרִי אֶל אֵידִי אֵין בְּגִלְעָדִי ? צַד אָן לֹא עָלְתָה אֲרוּבַת עַמִּי ?
הָ מְמֻצָּרִים בָּנִים קָבָאוּ , עַיִן לְךָ תָלוּ .
קַח נָא אֲמָרִים תְּמוּר פַּר וְשׁוֹר עַל כִּבְשְׁךָ עָלוּ 1)
חַיִּשׁ עַל הָהָרִים מְבַשֵּׂר יְשׁוּעָתְךָ לָעָם גָּלוּ .
שׁוּבָה לָעִיר קָרְשְׁךָ וְיָמֶיהָ חַדֵּשׁ וְקַבֵּץ אֶת גְּרוּשֶׂיהָ .
וְכָאָז בְּתוֹךְ שָׂדַי עָגוּר וְאֵב וְגָדִי . יוֹם בְּתוֹךְ סַרְבִּיר תַּשְׁבֵּנִי עַמִּי .

ועוד משוררים אשר רמו ושגבו שיריהם מאד, אכן לא עת היא להאריך

---

1) גם קימות רבות קוץ על מרכן כביות המסמרים מעורות בכרס .
2) מספר מעות סופר הוא ונ״ל „על מזבחך עלו״ .

בעניני כאלה. אקוה כי יבואו ידידי וישלימו את החסרון 1).

ו. מצד תופשי התורה והחנוך

מצב הת"ח ותופשי התורה, ילאה עטנו לתאר את רע גורלו כעת. בכלל אומר כי הם בשפל ישבו. ותחת אשר מלפנים כל אדם מישראל היה זוכה לשני שלחנות אם יגדל את בנו לת"ת, הננו כעת מתאוננים על אלה שכבר גָּדְלוּ. אכן אוכל להוציא ממצבנו כעת משפט אמת כי יד החנוך היתה במעל (כמש"ל) להבאיש את ריחם בעיני ההמון וגם לעקור את שרשי הלמוד מקרב בנינו כיום הזה. "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים" יאמר הקהלת, ולא כל העתים שוות. עד כמה הוטב מצבנו בעת שהיתה רוח הרת והאמונה שפוכה על פני כל העם הנדכא, אשר זאת היא נחמתו בגלותו המר ובעניו, והיא תעודדהו לקום על עמדו להחיותו חיי תקוה טובה, והיא קשר לאומי אשר לא יתר לעולם, הרוח הזאת היא באמת רוח ולא בשר, רוח חיים באף הלאום, ובלעדה א"א לו להתקיים כי היא כנשמה לגוף ואם תסיר אותה ישאר הגוף כאבן שאין לה הופכין. רב לנו לתאר פעולת הרוח הזה, נשאלה נא לדור ראשון (דור החשמונאים) והם יגידו לנו את החידה, ודי למבין. אכן יש רעה חולה נדבקת בגוף הלאום: אשר עיניו יביטו רק לאשר לפניו ולא ידאג ליום מחר. כי היה לו לדעת מה הם חיי הלאום ומה הם היסודות המעמידים אותו על מכונו, לא רק בעת אחת לבד כי גם בכל העתים והזמנים, כי היה לו ליסד במשטרי הלאום סדרים המבריחים בכל עתותי הזמן מן הקצה אל הקצה, ואחד מהם היא השפה הלאומית כי היא מקשרת את אגודתו ומקרבת את חלקיו לאחד, והיא המשיבה אותו לצור מחצבתו וממנה ידע קורות עתותיו וידע גם את נפשו. אכן הטוב הזה היה נמנע מקהלתנו מיום היותם על האדמה אדמת תונם, ונמצא רק אחד בעיר ושנים במדינה. אכן לא נתאונן על מנהלינו מקדם, כי הם לא זכו לראות רק באספקלריא שאינה מאירה. הם חשבו כחשבות רק לפי עתם וזמנם, ובאמת רעו את צאנם במרעה דשן ושמן, בשרה האמונה הטהורה, אך לא ידעו את רוח הזמן המשנה את פניו כברום, כי השדה הזה אשר טהרו מן הקוצים ומן הברקנים ומכל אבני מכשול והשקו אותו ברגלם והיה לגן רוה, בנה בו הזמן בנינים רמים וארמונות נשגבים: ארמונות ההשכלה אשר שיאם לעב הגיע, ונטע בו נטעי עין הדעת אשר יתן פריו רק מות לאומי! יען מה? יען כי מימיו אינם יוצאים מן הקדש, ההשכלה איננה צרופה! ומה לעשות לאמונה הטהורה המחיה את בעליה? ע"כ נסתפק נא במועט אשר הוא היה מעמד הלאום וקיומו—הוא השפה! ונרוה את נעריונו מן המים החיים, נשכילם למצער משפת קדשנו ונטעימם את מטעמי ההשכלה מן השפה הלאומית-העברית, אולי ירפא לנו.— אך נשוב לנושא ענינינו ונאמר: שאם היה החנוך הולך בדרך המלך או לא היינו ברעה גדולה כזו, וכעת? עוד נבוא בדברים עם מנהלי הנערים!

אך לתקון הלאום נחוץ לנו רבנים היודעים את מחלתנו מחלת העת, ובמה לרפא את שברנו. לא בחרב וחנית וחרמות ונדויים תהי להם המלחמה עם אויבי היהדות, כי אם בחכמות ובתחבולות לפי רוח העת יוכלו לנצח על מלאכתם הכבדה הזאת. אך

---

1) כפי שמודע לי, ועוד ללו עיני לת כתבים מחולדות חכמי תורם לפל ידידנו המכתם המהולל מריף ובקי בספרות היפנה והמדפה, כמהר"ר יוסף הכהן ממוגי סי"ו, למבר

לדאבון לבנו אין לנו על מי להשען בעת „הכרעת המחלה" בעת הזאת. לא ידענו את נפשנו אם למות אם לחיים. מחשבתנו הטובה לא נוכל לצרף אותה למעשה, כי יד הזמן עוזרת לרעה להרוס את כל בניני היהדות עד היסוד בם, כי הרבנות תשש כחה מאד. אם תשוב ותתחזק זאת לא ידענו, אבל כעת אין אף מעט רוח חיים בכל פעולה רבנית, כ"א השם לבד, ואין לנו גם אחד שיוכל לגמור את השם ויאמר לנו: הטהרו! אף כי ישנם מהרבנים אשר הם לבם בקרבם לתקון עמם, אך מחלה נוראה היא מחלת רפיון הידים, וכמעט מסוכנת היא.— ועל טוב נזכיר לטובה שם הרב הגדול נגיד דורנו החו"ש הדו"מ אב"ד דעירנו, כמוה"ר ר' אליהו בורג'ל הי"ו, אשר הוא נותן יד לכל מפעל טוב, הוא הקים בית מדרש לת"ח אשר יסדו אבותיו (ונהרס) ובנה את הריסותיו, ויסד למענו קופה הנקראת: קופת „עמלי תורה" וכעת הוא מתנהל לאטו עם רוח העת, וכן השתדל בכל עז להחזיק בידי לומדי התורה, והחזיק את מעמד הקופה קפת „עץ חיים" אשר תקבץ כמאה פראנק לשבוע מקבוץ פרוטות מהחנויות, ונחלקת ג"כ לת"ח, אך רפות ידיו מאד לקנא למען הצעירים, ורחוק מאד מחזוק החנוך המועיל ליהדות, ולא ידענו מה היתה סבתו אפשר אין יכלת בידו, אבל באחת עליו המלאכה לגמור (לפי מראית העין). ואלה שארית רבנינו ושמותם: הר"ר חיים בורג'ל, הר"ר שלום לישע, הר"ר משה זמור, הר"ר סעדיה נטף, הר"ר מרדכי שמאג'א, הר"ר בן ציון גז, הר"ר אברהם הכהן, הר"ר יהודה ג'רמון (הסיר את המשרה מעל שכמו), הר"ר משה ברבי והר"ר אליהו טייב, כל אלה נהנים מקופת הקהל, זולת אב"ד שז"ל.

על מפלגת הדרשנים והמטיפים לעם דברי מוכר ודעת, כמעט לא עבר רוח הקנאה הלאומית כ"א על המעטים דמעטים, אכן רובם שוקדים על דלתות הרמזים והסודות והגמטריאות, אשר לא יועילו לבנות מהם כעת בניני הלאום ההרוסים. בכלל נזכיר לטובה את כבוד החכם הנעלה סופר מהיר בתורת האלהים, הלא הוא כמה"ר נ. חי זרקא נ"י המגדיל לעשות בדרשותיו היקרות מאד להלל, אשר בהן יכלכל את מחלת העת וכמעט ידע להלביש בת הדרשה מעיל עתי לחזוק האמונה וההשכלה להיות תמים אל הטבעת האחת. וגם החכם ר' יעקב אבוקארא נ"י נאה דורש בטוב טעם ודעת, וכמעט הקדיש כל יום השבת להטיב את מצב צעירי העם, כי הוא מלמד פרושי התנ"ך בביה"כ הגדול להפורטוגיזים. מי יתן ועוד ייטיב להתבונן לרוח העת, לעשות חסד עם היהדות.

אולם מפלגת הת"ח בכלל מסתעפת לסעיפים שונים, עד כי מהם שוקדים על לימודם בישיבותיהם ומתפרנסים מקופת הקהל, אך החלוקה לא תספיק להוצאת יום אחד, ומה יעשו ליתר ימי השבוע? ובכן הוצרכו להפרד לראשים שונים, כי מהם היו שדכנים ומהם סרסורים, ומעטים כותבי שטרות וגיטין וכתובות (קצתם לא ידעו מה דקאמרי), כותבי ס"ת ומזוזות ותפלין, ומהם מורי ילדים (קצתם צריכים להתלמד), חזנים (אין מספר), שוחטים (לרוב), עושי מלאכות שונות, מוכרי סחורות, ומהם היו למעכסה על ההמון. אכן יש אשר פרוטת הקהל פגול היא להם, ואלה ימעט מספרם לפי ערך הראשונים שזכרנו; כי כלם כרבם עולים לערך ארבע מאות נפש. אך מעטים אשר נוכל לחרוץ את משפטם לת"ח גמורים (כי כל הבא ימלא את ידו להיות ת"ח, כי לזה אין תעודות ואין בתי פקדות), ובפרט אלה אשר להם יד ושם בספרות העברית החדשה ובמשפטי הלשון וסגנונה, כי מעטים דמעטים הם ונער יכתבם, להם רק כשלשים נפש ולא אברך אחד (כנזכר בגליון הצפירה, בתחלת ש"ז 1). וזה היה לנו

---

1) גם עכשיו לדם יקנם ביניהו, תגר הכמתם כ"ח להמחיק לבד . . .

מהעדר השלמות בלמוד העברי, כי מורי הילדים פה אין לאל ידם אך ללמד את הנערים פרשת השבוע ומעט גמרא, ובזה יהשבו לנער ימי הלמוד עד ארבע וחמש שנים, ומעטים אשר יגיעו למטרה בשנים מעטות, וכלם רחוקים מאד מדרכי הלשון ודקדוקה, והבאורים של רד"ק ורש"י וראב"ע אשר יסודתם בדקדוק הם להם כספר החתום וכחידות סתומות. בכלל כל הנהגת החנוך פה היא כמרכבה שהוסרו אופניה ומתנהג בכבדות רבה מאד.

ז. החנוך בכלל.

ממצב החנוך בכלל כבר הטפנו מלים אחדות במה שקדם, וכדי לצאת ידי חובתנו בשלמות נחוץ לנו לתאר את בתי הת"ת הישן והחדש, ולספר את קורותם במעיפת עין. — רבות עשה בית הת"ת הישן בעולם האמונה והדת ובעולם הספרות הישנה, ומכנו נוכל לשפוט על מצב החניכים בעבר ובהוה, במטרי ובחוטרי. נוכל להחליט כי רב הרבנים והת"ח המתים ואשר הם חיים עד הנה הם מיוצאי בית הת"ת הזה. אך לא כל העתים שוות, כי לפעמים יפול גורל הנערים בידי אנשים תמימי דרך ויודעים את צרת עמם ובמה לרפא את שברו, ויש אשר יבואו בידי אנשים מתעים אשר לא יוקירו את הדרך הישרה, א"כ היה הבית הזה עוטר וקיים רק ברוח מנהליו. אכן בכלל היה הבית הזה מבכר לעתותיו בכורי הרבנים והחזנים והסופרים וכל דבר שבקדושה, אשר הביאו תועלת לא מעטה להאמונה והדת ולהיהדות בכלל לפי רוח העת ההיא. ואף במצב החמרי כמעט נפל גורל החניכים בנעימים (באלה אשר קצר רוח שכלם מהחזיק בלמוד ובסברא), עד כי המלאכה הבזויה בימי קדם היתה מחיה את בעליה יותר מהמְכֻבֶּדֶת כעת (מלאכת הכתיבה). — בכלל אזכיר לטובה את פעל החכם ההורני, קנקן חדש מלא ישן, מלא וגדוש בכל מיני חכמה ומדע ובלשון האיטלקית והצרפתית לו יד ושם, וגם בספרות העברית גדל כחו מאד, החו"ש ר' אברהם קאכטרו נ"י. הוא שמש בכהנת גובר ת"ת איזה שנים וידע איך לכלכל צרכי החנוך, ונהל את בית הספר לפי רוח העת. אך כנראה כי אין מזל לביה"ס הזה. כי האיש המנצח על המלאכה הפליא לעשות עם חניכיו, הוא הצעידם בדרכי הישוב והטוסר וד"א עשר כעלות קדימה, ובימיו החל הבית הזה לעשות פרי הלולים ולבכר את בכורי התורה וההכמה לפני בא עתם, כי נמצאו נערים בני שמנה ותשע שנים שהיו שקלי וטרי בפלפול וסברא כאחד החכמים הגדולים. הוא עבד את עבודתו בחריצות נפלאה בכל סדר ובכל משטר. יום מר ונמהר, היום אשר בו הסיר את המשרה מעל שכמו! ומן הוא והלאה לא ראה ביה"ס הזה אור החנוך המועיל ליהדות. כי לרגלי הקלקולים אשר נקרו ויאתיו בסדרי הביה"ס, הברחה החברה כי"ח ליסד ב"ס פה על שמה; או לטצער הקלקולים ההם דלגו על הקץ, והכל נעשה שלא במתון וישה"ד, ואז נתנו ידם גם יחידי עירנו להחברה הנכבדה לעזור להמפעל הנכבד הזה ונתיסד הביה"ס הנוכחי בשנת ה' תרל"ח. אכן התיסדותו אז היתה על אדני האמונה וההשכלה אשר מהנה תצמח תשועה גדולה להיהדות ויסירו כל חרפה מעליה. וכדי לאַמֵּת את עניננו נָבְרחנו לחרות על לוח את פרקי הפרוגרם אשר עליהם התיסד הבה"ס, בעבור תהיה זאת לנו לעדה כי טטרתנו היתה רק לצרף את היהדות. וזה תארו:

משפט כתוב

נגמר ז"ך לחדש אדר התרל"ח

אלו התנאים שקבלו עליהם ח"מ במה שהסכימו על כל עניני וכדרי למוד בה"ס לנערים עניים תורה, ולשונות העמים, ומלאכות 1).

א) הת"ת יתנהג עפ"י דתי ישראל, וכאשר יגזרו המו"ץ של הק"ק פורטוגיזים ותוניסים הי"ו על הכלל או על הפרט, ב) והוא יהיה תחת השגחת פקידי בית הספר אשר יקראו בשם מהמו"ץ הנז"ל ושר היהודים הי"ו ויחידי הקהלות הנז' וחברת "כל ישראל חברים", ועל ראש הפקידים הנז' ה' כאסטילנאוו, אשר הוא ראש הועד, ובמלאות ימי פקודתו יהיה הממלא את מקומו.

ג) בו יתקבצו כל הנערים עניי ב"י, הנמצאים כעת בת"ת של השתי קהלות, ושיבואו מכאן ולהבא, ע"מ שיעידו עליהם המו"ץ שהם עניים ואין בידם לשלם (שכר למוד) מאומה, ובו יתקבצו (ג"כ) בני העשירים אשר ירצו לשלם שכר למודם.

ד) משפט אחד יהיה (לנערים) לעניים ולעשירים ואין הפרש ביניהם.

ה) משגיחי בה"ס יתנו לבני העניים הספרים הצריכים להם וגם את הנייר והדיו וכו' ומאכלם בקר וצהרים, ויולבישו אותם כפי אשר יהיה ביכלתם.

ו) החוב מוטל על המורים לבוא בעתם לביה"ס ולשבת שם עד בא עת היציאה.

ז) ההובה עליהם לשמוע אל כל אשר יצוה עליהם ראש המורים, לצרך הלמוד וללמד את התלמידים בדרך אשר יורם.

ח) אין איש יוכל לשנות את דרך הלמוד הנרשם בסדר.

ט) אסור לכל מורה לדבר נגד אמונת בני ישראל בפני התלמידים.

י) כל מורה אשר לא יבוא בעתו (ונתעכב בחולי או לצרך גדול) עליו החובה להודיע לראש המורים.

יא) כל מורה אשר יאחר לבוא (בלי צורך הנז"ל) יענש בפעם הראשונה ויוקח ממשכרתו המשה כסף, ובב' עשרה וכעזה"ד (בכל פעם).

יב) כל מורה אשר ירצה לצאת מלאכתו, עליו להגיד לפני חדש שלם.

יג) כל הליכות ביה"ס הם תחת יד ראש המורים ותחת השגחת הפקידים הנז"ל ומלכם בראשם המו"ץ הנז"ל, וכל אשר יש לו תלונה או שאלה, עליו להגיד להפקידים והם יבקשו את שאלתו ויחפשו על כל תלונותיו (בהעתקה הערבית יחשבו במענה שאלתו).

יד) כל שנה ושנה כאשר יבוא זמן בחינת הנערים יאמרו ברכת המלך ירי"ה ומשפחתו.

טו) פקידי ביה"ס ישגיחו ללמד את בני העניים מלאכת יד להחיות א"נ ועליהם להשגיח כי יהיו נערי הת"ת שלמים ובקיאים באמנותם.

טז) הנערים הלומדים מלאכות ילמדו תורה וד"א בלילה תחת השגחת ראש המורים ועל הפקידים לתת להם לחם גם בלילה.

טו"ב) כל ההוצאות הצריכות ללמוד אומנות יעשו תחת השגחה פקידי ביה"ס הנזכר.

---

1) זה הסגנון מעתק מלשון הערבים מלה במלה, לכן כתיבה פרקים ים מבר מחקן בשם מיזה דבר מסגנון הלשון.

ח"י) כל הנערים הלומדים בת"ת צריכים להתפלל שחרית מנחה וערבית בבה"ס הלומדים מלאכות יתפללו בבקר ובערב (שמה).

יט) המשגיחים והפקידים של ביה"ס הנז"ל יקראו בשם מאת המו"ץ ושר היהודים ויחידי הקהלות, ועמהם המשגיחים והפקידים אשר יהיו ממונים מועד החברה כי"ח. וכל אלה המשגיחים והפקידים יהיו נבחרים מן היחידים הראוים בדעת שלמה וגם ידיעת מה מהתוה"ק או מחכמות אוה"ע. ומהם ארבעה משגיחים ופקידים בק"ק תונם ושנים מק"ק פורטוגיזים, וסך הראוי מחברת הועד הנז"ל, ואלה הנזכרים יקראו בפעם הא' לזמן שתי שנים ואח"כ יקראו בכל שנה (למשך שנה), רק אם יסכימו להקרא אחד מהראשונים בעד שנה אחרת הרשות בידם (סגנון הערבי).

כ) כל סדרי ואופני הלמוד ועניניו ועתותיהם יהיו בהסכמת המו"ץ והפקידים והמשגיחים הנז"ל ולא ישונה דבר מהם כ"א בהסכמת המו"ץ הנז"ל ורב המשגיחים והפקידים.

כא) אלה הם התנאים אשר הסכימו עליהם המו"ץ והיחידים עם ה' כאסטיל ועם הבאים אחריו אשר ימלאו את מקומו (והעתקה הערבית נוסף „ועמהם אשר יבואו אחריהם") וכאשר יתקיימו התנאים הנז"ל קבלו עליהם המו"ץ והשר והיחידים לתת אל בית הספר הנז"ל כל ההכנסות אשר נמצאים כעת לקופת ת"ת, וגם להוסיף פרובה אחת א' על כל ליטרא בשר כפי אשר יסכימו על כל פרטותיה גזברי הקהל היו"ט הממונים על בית המטבחים, ונגמר הכל בעצם ובכי טוב אך טוב לישראל — ואלה החתימות הרבנים מו"ץ יאלה שמותם:

הר"ר אברהם חג'אג' אב"ד דק"ק תונים (מקום החותם), הר"ר אברהם אבוקארא אב"ד דק"ק פורטוגיזים (מקום החותם), הר"ר אברהם למברוזו, הר"ר סעדיה נטף, הר"ר אליהו בורגאל, הר"ר משה שמאטה, הר"ר שלום לישע, הר"ר מרדכי שמאג'א, הר"ר יצחק פרנ'ן, הר"ר אברהם פינסי.

בכלל נוכל להחליט ולהוציא משפט אמת כי הפקידים והמנהלים אשר על ביה"ס דורשים תלי תלים ויש להם סודות ורמזים בפרקי הפרוגראם וכי יוכלו להטות אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, והמטרה רק לעשות את בנינו צרפתים גמורים. ולא זעו ולא חתו מנחת זרוע הזמן אשר כמעט כלה בנערים כל חצי זעמו, יען כי שבו עשר מעלות אחורנית (במצבם החמרי והמוסרי), כי עמודי הדת והיהדות מתמוטטים על ידיהם, וגם חייהם היו תלוים להם מנגד, כי חקי הלוקסוס וכו' העכירו את שארם, יען כי רבם דרבם שמו להם למטרה רק מלאכת הכתיבה, א"כ כלנו כותבים, כלנו פרופיסורים וכו' ועל מי נתפרפסרו ואל מי נכתבו? הה! כמעט כל חקי הפדגוגיא עלו בתהו ולא נשאר כ"א לשון צרפת, אשר בואת היו הנערים עולים מעלה מעלה. נא אל תשגה ידידי הקורא באמרך: ראה זה איך עינו צרה בצרפתים אשר ע"כ הוא מתאונן מר על הנערים העושים חיל בלשון צרפת. אחלה פניך ידידי, אל תחשדני בדבר מגונה כזה, כי אוהב כל הלשונות והעמים אנכי (ורוח הפאנאטיזמום לא רחפה על פני מעודי), וגם את עמי ולשוני אנכי אוהב, כי עברי אנכי, עברי אנכי ואת אלהי ישראל אנכי ירא! א"כ למה נגרע? ולמה נבזה ליקהת עמנו שארית מחמדנו? — נתבונן נא אל המחלה הנוראה אשר ראוי לקרותה רק בשם „מחלה ישראלית" אשר רק ביהודים דבקה. הננו דואים בתי הספר לישמעאלים, לקאטולים למפלגותיהם ולפטרוטיסתנטים, כי לשונם נחקי דתם הם היו להם לאבן פנה ויסוד מוסד, והם העיקר ללמודם, ואנחנו מה כי נעבור את הגבול? למה נעבור הלאה מן הגבול אשר נבלו העמים הנאורים? הלא מחר גלמוד כל נמום הלאום, ולמה נחטיא המטרה בענין הזה? שה פזורה ישראל!

נפוצה לכל רוח ואין מאסף, חציה מדברת אשדודית ואינה מכרת לדבר יהודית, כי שפת לאומיותה עזובה ונטושה.

הבה קורא נכבד, אסדר לפניך את משטרי וסדרי הלמוד בביה"ס הנוכחי בקצור, ומהם תראה איך מְבַלִּים המה את היהדות כליון חרוץ. הלמוד הצרפתי פה הוא בגרם המעלות, והמשגיחים נתנו עיניהם רק אל שפת צרפת, כי יש כעשרים חדרים וכשמונה עשרה מלמדים (?) המזילים כטל לקח טוב ומועיל רק להספרות הצרפתית המשגשגת ומעלה נצה, עד כי כמעט קנה לו הביה"ס הזה שם בתוך רעיו שאר בתה"ס פה—, כי לשון צרפת וכעט מספרותה מלאו כל חלל מוח הילד, ואיך ישא פני הקריאה העברית אשר עבר עליה כלח, שאף אם יהגה בה כל היום לא יבין אף מלה אחת, כי כשעה אחת יקח הנער לענות בה את נפשו ולמרר את חיו, כי יש רק שבעה מורים עברים ודירקטור, אשר רֻבּם מלמדים את הנערים את הקריאה המשחתה אשר בה יבלה כל ימיו ואינו מגיע אל הנקודה הראשית.— אומרים אמר כי מסדרים סדר למוד חדש, ואינני רואים אפילו הישן. ובהגיע הנער להחדר הרביעי ישמח שמחה גדולה על פרקו העול הזה מעל צוארו.

בכלל יבין כל קורא בהשקפה ראשונה כי היהדות הולכת לטמיון ואין מי שיקנא לכבודה. כי הנער האמלל כופין עליו את ההר כגנית לחבק חיק נכריה ומניחתו מבטן יעזוב, יען כי שקצוה תעבוה הסירו את עדיה מעליה, והנער אשר חם דמו בקרבו, איך ישא את פני השנואה הזאת? הימצא בה קורת רוח? — מי יתן ותפנה החברה הרוממה כי"ח לתקן את המעות!

זה כארבע שנים קנאו איזה אנשים לכבוד התוה"ק ולכבוד החנוך וייסדו להם בי"ס (וקופה), ללמד את הנערים את הלכור הישן. אכן מזה לא נקוה תחית היהדות, יען בלמודם לא תמצא העת קורת רוח, ותהי להפך כי משחית הוא את מצב הנערים בחמרי ובטוסרי, וכמוהו כל חדרי הלמוד פה, כי כל למוד ישן אשר לא ירצה להעת החיה קדוש הוא להטורים.— מי יתן ופקחה הממשלה את עיניה גם על הענין הזה.

עד פה קצרתי במקום שראוי לי להאריך, כי המלאכה מרובה והעת דוחקת. אכן אקוה כי מנחתי זאת, מנחת חלך, תעלה לרצון על לוח לבות אחי ובני עמי, להטיב את מצב לאומנו ולא ישמע עוד זעקת שבר בגבול היהדות.

תוגם, ג' אלול תרמ"ח.

ש. פלאח.

הרעיון הלאומי בישראל*)

ויהי ביומי תרפו והנה ישראל חולם! חלומות ערבים חלם, חלומות בהקיץ. אלת החלומות הם הם התקותיו, הלא כל התקות האדם טרם נמלאו הן אך כחלום חזון לילה. מאז עם ישראל קוה הרבה, אף גם חלם הרבה. חלום ותקוה יחדו הם תמים, כמקרה החלום כן מקרה התקוה, כאשר בא החלום ברוב ענין כן באה התקוה ברוב עמל אנוש. יש חלומות אשר ימלאו ויש חלומות אשר שוא ידברו, אף כן גורל התקוה, יש מהן אשר הבאנה בעתן ויש מהן תבוזנה. אכן אלה ואלה אם יבואו ויאמנו לא יד המקרה עשתה זאת, כי הטובות גם הרעות ההוות בחיים הן רק תולדות סבה מעשית.

כל אחרית תקוה היא אך פרי מעללי גבר המקוה. גם אל הברכות לא יברך עצלות ידים כי אם משלח ידים ויגיע כפים. ואף אם יקוה האדם אלף ויטטון ידיו בצלחת ויקוה, וישב בדד וידום ויקוה, מבלי עשות דבר להחיש בוא תקותו, אך לשוא יקוה. לפעמים האתה ובאה תקוה וידמה למראה עינינו כי בפתע באה ובמקרה נמלאה, אך דמיון שוא הוא, דמיון מתעה לבנו, יען כי קצרו עינינו לראות מראשית אחרית, ויען כי דלה בינתנו מהבין קשור הסבות עם המסובבים, על כן נחשוב כי יד המקרה פעלה כל אלה.

בצוק העתים תולדנה תקוות כן לאדם יחידי כן לכל עם ועם; בעתות בצרה ילמד האדם לקוות ולהתחזק בבטחון על הטוב כי יבוא בימים הבאים, אף כן העם אשר בא ברע וירד פלאים מחסנו אך לחליפות בעתידות עיניו צופיות, ולתקוה טובה אל שיבת אשרו אשר היה לו מימי קדם**).

אין עם בתבל אשר פנעו בו בהליכתו צרות רבות ורעות כעם ישראל, שנאה, קנאה, עשק ומרוצה הרדיפוהו מנוחה היו חלקו בחיים, על כן אין גם עם בתבל אשר כמוהו למוד תקות בעתידות. בכל עת אם ראה ישראל כי מעמדו תחתיו מתמוטט, אל שמי אשרו ואין אורם, עוד לא אמרו נואש סלה, עוד אסירי תקוה היו עיניהם נשואות לאותיות אשר תבאנה. בשנים קדמוניות כאשר נגש אליהם הנסיון הראשון, ונקרעה ממלכות בית דוד לקרעים, והיה ישראל, זה הגוי האחד בארץ, לשתי מחנות ולשתי ממלכות, וראו כי נשבר מטה עזם וסר השבט מיהודה לחצי, גם אז היו ימי בכורי תקותם אשר נטעוה טובי האומה — הם נביאיהם — בלבם, ואמצו רוחם בבטחון לבאות, נסכו רוח בטחה בקרבם כי אחריתם עוד ישגא מאד, ותקום סכת דוד הנופלת לשם ולתהלה לחסנה ויקרה כבימי נעוריה.

מעת היה ישראל לעם עמדו להם נביאים אשר התוו להם הדרך הטוב להם ולבניהם אשר הוא המסד לקיום האומה בל יצען לעד, והם החיו גם בעתות בצרה תקותם לישע, לא תקות כשליך כל יהבו על ישועה ה' והוא בעצלתים ישכב וירדם, ולא תקות איש מתהלך בצלם אשר אך הבל יהמה כל היום, כי לא אחד מהם אמר לעמם: שימו אתם ידכם אל חיקכם ואך חכו אל ה' והוא יעשה, אולם כלם תלו בכל עת המלאות התקותם במעשיהם ובשיבתם אל תעודתם המוסרית, לפי רוח התורה והיהדות. ענין

---

*) רוב המאמר הזה כתוב ומונח אצלי יותר משתי שנים, ולא הוצאתיו לאור כי אמרתי אולי הוא ללא תכלית וחשבתי שבקא לרויא דמטילא נפיל. אבל עוד בשנה שעברה ראיתי שקצת מחברים עוד מפלפלים בנדון זה כהלכות בשר בחלב. ע"כ אמרתי אחזה דעי גם אני, להראות כי רבים שגו ברוב התלהבותם, ולא עוד אלא שקצת מדבריהם טכשול עון.

**) כמה הגיונים שכתבתי פה כבר רמזתי עליהם בספרי דור דור ודורשיו ח"א וח"ב. אבל כבר ידוע מאמר החכם שיש מן האמתיות שראוי לשנותן אפילו מאת פעמים.

(ח"א)

כל הנביאות ותכנן הרוחני מהנשם במאמר אחד: אם הם יעשו את שלהם אף ה' יעשה את שלו. המעשה החומרי לחזק ולהתחזק בעד עמנו והתשובה להשכיל ולהטיב, הם היו ההנאים למלאות התקות ולתקון עולמם בישע אלהים. כל ימי הנביאים אשר הטף הטיפו לעם בעוד אשר היה בהם שארית כח להתחזק בעד שיבתם אל המנם הראשון, היו הנביאים מעירים ומעוררים את בני עמם, להגן בעד לאומיותם הקדמוניה בכח ובחיל לאמצה ולנשאה גם ברוח.

אמנם מאד השתנו העתים והשתנו המעמדים בכל ממלכות הארצות אשר סביבותיהם, וברוב הימים והנה כרם ה' צבאות תחת עשות ענבים עשה באושים. אויביהם מסביב צוררים אותם בנבליהם, גברו גדלו והצליחו, וישראל קטן ודל גם נשתה גבורתם והיו לנשים, בהם המדנים הפרידו בין אחים וההפזרו כחותיהם, ותחת זה צורריהם חברו להם יחדו וקשרו עליהם כלם להכחידם מהיות גוי, במעמדים כאלה גם מנהיגיהם גם נביאיהם נואשו מישע חומרי. ראו גוים גדולים ועצומים לפניהם כלם לב אחד לצרור את ישראל, וידעו כי לשוא כל עזרה מפעולת אדם, אז באמונתם כי לא יטוש ה' עמו ולא יתנם לאבדן עולם ולמחות את שם ישראל עם סגלתו, הבינו כי בכל אלה עוד לא אבד ישראל. נצחית זאת האומה כתובה לפניו ובסוד אלהים נחרצה, ועל כן בטח לבם כי עוד אחרית יתקוה לישראל אף בהשבר ממלכתם אף בהנשאם מעל ארצם, אך אם יחזק במעוזו בתעודתו ובתורת אלהיו אז כירח יכון עולם. אם מקרב ולב דוי אמרו הנאנחים והנאנקים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו, הם הנביאים אומרים תחיינה העצמות ותמלאנה התקוות, אבן לא נכח ולא בחיל כי אם ברוח תושע יהודה וישראל.

כל מי אשר יבין בספרי קדשינו בדעת ובאמונה טהורה יראה כי כן הוא, יראה כי המטיפים לבני עמם אחרי ירד ישראל פלאים ויהי כשה אובד בין אלף זאבים המבקשים את נפשו, לא רצו להעיר קנאת העם להתעודד להשיב המנם הלאומי החומרי, לא יעצו מעולם כי יהרפו כחותיהם הטובים לשוא ולהשליך נפשם מנגד ללא הועיל. הבינו מאד כי לא נאוה להלש לבא בחזקת יד על גבורי כח אשר ברגלים ירמסום, הבינו כי כל עושה אלה מזרף נפשו באולתו. אבל הקריאה אשר קראו להם היתה: שמרו משפט ועשו צדקה, בחסד ואמת ודעת את ה' היו מופת לרבים, בהם חזקו ואמצו לבבכם וקוו אל ה'. אלה היו מועצות מוריהם ומנהליהם בארץ גלותם בבבל, וכן היה משפטם אחרי שובם מהגולה. לא נעשה בנפשנו שקר לחשוב כי בשוב ה' את שיבת ציון, בהתו בלב מושלי פרס לאמר לירושלים תבנה והיכל תוסד, כי חפשה נתנה לאומה הנהלאה והצולעה וכי נשבר עול השעבוד מעליהם, זאת לא זאת! אבל החפשה אשר השינו היתה מיסרית, השלום פרח בגבולם, שבו אל תעודת ישראל, התורה והמצוה היו נסם אשר הרימוהו באין מחריד ומפריע, גם אז עם המצב המוסרי הזה נשא וגבה מאד גם מצבם המדעי, הרבה דברי נבואות טובים ונחומים, דברי שיר, משלי מוסר ומליצות רמות ונשגבות, גם ספרי דברי הימים לאומתנו טובים ונכבדים מורשה הם לנו מחכמי הדורות ההם, כל אלה הזכיות אשר היו להם במדה שלמה הן היו חפשיותם ורק אותה היו מבקשים. לא חשבו ולא עלה על לבם להשיב את המטלכה בכח ובחזק יד אחרי ראו כי אזלת יד, אבן נדבו כל מאמצי כחם רק לחזק הקשר המוסרי המחבר לב כל ישראל יחד, להשכיל ולהטיב נפשם ומדותיהם לפי רוח היהדות כל ישעם וכל חפצם, ובזה היה די להם לפי המעמדים בתבל בזמן ההוא.

אף כן היה הדבר אחרי נפלה ממלכת פרס למשואות תחת יד הכובש המוקדוני אשר הדביר תחת רגלו כל ארצות ממשלת יד פרס ובתוכם גם ארץ ישראל. כל ימי משך מלכות היונית-הסורית לא מצאנו כי בקשו היהודים לעשות דבר נגד המושלים

החדשים אשר נכבשה הארץ לפניהם לפרוק עול מלכותם מעליהם, אמנם היו נאמנים אל הממשלה השוררת והיו שמחים בחלקם ובמדה חפשיותם המדינית והמוסרית המדורה להם, והיה די להם אם אך לא נשלחה יד בתורתם ובמשפטי דתם. המלחמות הנוראות אשר נלחמו בהם בני החשמונאים לא היו מלחמות מרידה וכבוש כי אם מלחמות לעמוד על נפשם ולהציל מאבדן את התורה והמצות והיהדות. מי הציק לישראל יותר מן הרומיים ובכל זאת גם נגדם לא בקשו לעשות דבר, תמיד ישבו מחשים כי נטל עליהם, נשאו סבלו עושק, כל עוד אשר לא נגעו במנהגיהם ובמשפטי היהדות. כל מי אשר לא ישפוט רק למראה עיניו על פני הדברים, כי אם יתבונן עד תחלת סבתם, הוא יודע כי בכל עת כהתעודדם נגד הרומיים קנאת התורה והדת עשתה זאת. פעם ושתים עמדו בעמנו גם קנאים אשר התנשאו מחשבם כי אבד ישראל מהיות עם באבוד לו חסן לאומי חומרי, אבל תמיד התעוררו גם מנהיגים מתונים אשר הבינו הדבר יותר, אשר „לבם נכון ובטוח באמונתו כי נצחיות האומה ותעודתה אין לה דבר עם חסנה הלאומי החומרי, ואך התרוממותה הרוחנית והמוסרית היא תעודתה בכל מצביה המדיניים אם מרומים תשכון אם בשפל שבתה, והיא פקידתה נגדה כל העמים בארצות תפוצותיה". אף אחרית קנאת הקנאים אשר היתה מרה ונוראה בכל עת הראתם לרעת כמה צדקו המתונים וכמה שגו הקנאים לרעת עמם ישראל, וכמעט נוכל לאמר כי האחרית הרעה היתה נסבה מאת ה' ללמד בני יהודה דעת את תעודתם בפזורם בארצות ולדעת מה המחשבה הלאומית דורשת מהם בשפלותם המדינית.

היהודים הנאמנים לעמם ודתם ומשכילים על הדבר, גם לקחו לקח טוב מתוך מאורעותיהם, למדו כי מכתם היא מכה בלתי סרה בדרך הטבע, כי לא בחזקת יד אנוש מן הארץ יקום להם חלד, לא על חרבם יחיו, אכן תורתם — מורשת קהלת יעקב — היא חרב גאותם, קיומם הנצחי לא יכבשו להם במלחמות תנופה, כי אם יקנו אותם בשמירת מדות היהדות ובטהרת משפטיה בצדק ובמשפט בחסד וברחמים אשר הם כימניה. אלה המדות הרמות אם נכתוב על דגלנו, אם בחיינו ובדרכינו ומעשינו מזהירות למשל עמים, אז השגנו העודתנו בקרב האומה, ובהן חרותה גם המחשבה הלאומית באמת, ובהן נשיג תפארת וכבוד בקרב הגוים.

כל אלה המדות היהודיות המיוחדות המצוינות בתכונת היהודי הנאמן לעמו ולאלהיו, מוצא כלן מתורת משה והנביאים. תחת הַנּוּקָה גדל זה העם יותר משלשת אלפים שנה, כי מהתרגלם בעשות מצותיה למדו כל המדות הטובות אשר הן תפארת האדם ועדיו. אמנם האומה היהודיה קבלה חנוכה ולקח טוב גם ממקום אחר, מאורעותיה ותלאותיה הנוראות, פיזורה בגוים לכל רוחות השמים, דעת דרכיהם ומשפטיהם, בינת לשונם וספרותם, גם הם היו מלמדיה להועיל, וגם היא היתה תלמיד אשר אזנו פתוחה לשמוע בלמודים ולבו נכון להבין ולבחון, למדה נשוא וסבול, בקש שלום עם העמים שכניה אף אם הם למלחמה, לטדה בכל ארצות נפוצותיה מנהגים שונים ומשפטים בל ידעה ולשונות לא שמעה לפנים, עד כי היהודי הבבלי אף כי היה יהודי לאמתו בכל זאת היה גם בבלי, כי בתכונתו הארצית והמדינית דבקו בה גם תכונות בבליות, אף כן היהודי הספרדי הצרפתי והאשכנזי והאיטלייני, וארץ גלותם היתה להם ארץ מולדתם, דרשו שלומה, חפצו ביקרה, ובעת הסכנה היו בעוזריה ככל יושבי הארץ, למדו לשונה, גם נימוסיה בחיי החברה. בכל הארצות ובכל מדינה ומדינה אשר באו שמה לא התבדלו היהודים משאר יושבי הארץ רק בדתם ובאמונתם, אבל בכל מה אשר הוא הלאה מגבול הזה היו עמהם כעם אחד. כי כל עוד אשר היה ישראל עם לבדד ישכון גם אז בגוים לא יתחשב, ויהי נבדל מעמי הארצות במנהגיו ונמוסיו החברותיים כמו במנהגיו ומשפטיו

בדת ובאמונות. אמנם מאז השלך אל ארצות אחרות ונפזרו לכל רוח גם מאז שמרו המשל הקדמוני: עלית לקרתא הלך בנימוסה, ואני חושב אם נרצה לדבר ממחשבה לאומית בקרבנו בגליות, גם שמירת זאת התכונה אשר היתה מדתנו וכמעט טבענו, גם היא חלק גדול ממנה אותה נשמור ולא נרפנה.

אמנם זאת ההתאחדות לא הסירה את לב הישראלי מלב אחיו מעולם, ובכל עת ובכל מקומות מושבותיהם היו כל ישראל הברים, היהודים במערב תמיד היו עינם ולבם במאורעות היהודים יושבי הקצות, ואלה באלה, שמחים בשלותם וכואבים בצרתם, ומחישים לעזרה בענים. זאת היא המדה המהלכת על פני כל הדורות מאז היות ישראל לגוי עד היום הזה, ואף זה הוא הרושם המפורש מן המחשבה הלאומית בקרב ישראל.

מאז התפלאו בעמים כמה גדולה הכשבה העומדת בין זאבים! לו חכמו ישכילו יבינו זאת, כי שלש אלה המדות אשר ספרנו פעלו כל זאת והן תנאי קיומנו בעמים זה אלפי שנה, התגדרות באמונות ובמעשי הדת והתרחקות מעשות כמעשים המקולקלים בהם זה הוא התנאי בכלל. אמנם פרטיו: ליראה את ה' ללכת בדרכיו, לעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת, לקדש שמו בגוים על ידי מעשינו הטובים ולבלתי חלל שם קדשו בעלילות און ועול בגוים אשר באנו שמה. והתנאי השני כלול במועצות ובתורות אשר מסרו להם נביאיהם וחכמיהם בגלותם לבין העמים, להיות שלמים עם יושבי הארץ לדרוש את שלום העיר אשר הגלו שמה ולהתפלל בעדה, תורה ומצוה היא לישראל לשאת חלקו בחיים אשר חלק לו אלהים בגולה בענוה ולא ימרה, וכמו בשבועה מאת ה' הם נשבעים שלא יעשו דבר בחזקת יד לדחוק את הקץ שלא ימרדו באומות להחיש גאולתם וה' לא צוה. וכמצוה עליהם לקבל בסבר פנים יפות המעשים המתוקנים בהם. והתנאי השלישי הוא אשר הורום בדבריהם ועוד יותר במעשיהם בכל דור ודור, האחוה אל כל אשר בשם ישראל יכונה כן בשבת האחים יחד כן אם מרחקי ארץ יפרידו בין האחים, כל ישראל יהיו חברים כל ישראל ערבים זה בזה. קיום התורות האלה אף הוא החיינו וקימנו, הוא מגן בעדנו בגלותנו מגוי אל גוי מממלכה אל עם אחר. על דרך מסענו בתבל ראינו דור הולך ודור בא, מלכות הולכת ומלכות באה, גזרה הולכת ושובתת וגזרה באה ומתחדשת עלינו, ממלכות גדולות ועצומות כהנדף עשן נדפו ועוד אינן אך האומה היהודיה לא כלתה ולא אבדה ונקוה לאלהינו כי לעולם עומדת וכל הרוחות לא יסערוה ממקומה.

אם קיום אלה התורות אשר הם חקי תמידותנו בתבל ארץ אם הוא רושם היהודי הלאומי, אז ברצון ובנפש חפצה נאמר כי המחשבה הלאומית היא החובה הראשונה והעקרית אשר תהיה קדושה לכל איש ישראל; קדושה תהיה לו כי ממקור תורתנו מוצאה ובתולדות דברי ימינו חוללה; קדושה תהיה לו כי היא יסוד קיום אומתנו, ונוסיף לאמר כי כל המקיים אלה התורות הוא יהודי לאומי לאמתו. ונאמר עוד שמי שאינו מקיימן כל עיקר גם אינו יהודי כל עיקר. אמנם הרעיון מן „הלאומיות" לפי המושג בזמן ההווה בין האומות השונות, לפי מה שגדרוהו החוקרים המתעמקים בנפש האומות, ולפי מה שהטבע בהשתדלות הלאומיים של כל עם ולשון זה הרעיון מעולם לא נודע בקרבנו, גם אין כנוי בלשוננו המורה על זה המושג. אמנם זה שנים לא כבירות, עוד לא עברו שתי עשיריות משנות מאה, החל זה הנגף בעם, בין אחינו [illegible] התעורר פלפול עצום על דבר הלאומיות, רבים צוחו ככרוכיא: לאומיות! לאומיות! ומכל צעקתם אין איש בריא בשכלו יכול לדעת מה הם רוצים ולא נתעה אם נאמר כי גם הם עצמם לא ידעו עד מה ורק מליצות ריקות שמענו: גם אנו נהיה ככל הגוים הנלחמים בעד לאומיותם, גם אנו נהיה יהודים לאומיים כעם זה או זה

(ח"א)

למה נגרע? אמנם אם נאמר: טוב הדבר אם לאום קטן זה או זה אשר מעולם עם לא ה י ה, מתחזק לעמוד על נפש לאומיותו, באמת יאות לנו עם עולם להיות מגן בעד לאומיותנו. אמנם אם נשאל מה נעשה להשתדל בעבורה? העבודה כי לא אדע מענה אחר זולתי אם נגדרנה בתנאים שתארנו למעלה, תנאים מיוסדים בתורתנו ובדברי נביאינו וחכמינו, ואם נוסיפה נוסף הרמת חכמת לשוננו הקדושה אשר היא החבל המקשר נפשות האומה בכל ארצות פזוריהם. אם כל אלה התנאים נעשה אור לנתיבתנו אז השגנו את רעיון הלאומיות לעם ה׳ אלה, וגם אז היינו כלנו לאומיים בצדק ובאמת.

עוד אני מתבונן בהגיונים האלה והנה אשמע רבים אומרים ההשתדלות לישוב ארץ ישראל הוא הרושם הראשי לרעיון הלאומיות בקרבנו. ועמדתי משמים ואשאל: מה לישוב א״י עם המחשבה הלאומית? הנה לא אאמין כי יש אחד מבני עמנו המתונים בדעתם יחשוב כי היהודים בכח ובחיל ובחזקת יד יכבשו להם ישוב ארץ ישראל אשר זה קרוב לאלפים שנה היתה נחלת גוים גדולים ועצומים אשר כחגבים היינו בעיניהם, יחשוב כי בישוב א״י על ידי אלף או עשרת אלפים או נאמר מאה אלפים קולוניסטים עובדי אדמה הצל יצילו לאומיות ישראל. הנה אמת נכון הדבר כי לצדקה גדולה יחשב זאת לכל היקרים בעם להמציא מקום מושב לאחיהם העניים והאביונים וליסד להם בית מנוחה בארץ אבותינו ולרכוש להם מהונם נחלת שדה וכרם לעבדם ולשמרם למען ימצאו די מחסורם ומחית ביתם ביגיע כפיהם, ואף חשבתי בכל לב כי גדול היתרון לישובם בארץ ישראל, על ישובם בארץ רחוקה נתקים מבני אומתם, כי תמיד אם אתבונן בישוב הזה לא אוכל להסיר מנגד עיני ומזכרוני גורל עשרת השבטים ואחריתם, אבל זאת ההשתדלות חובה עלינו רק יען מצוה עלינו לבקש את נחשלי אחינו לתת להם שארית בארץ במנוחה ושלות השקט, אבל לעשות דבר בחזקה ובהחבלה מקנאת לאומיות חטאת מרי הוא נגד לאומנו, ושבחה אשר אין לה כפרה היא אם נשכח את השלש שבועות שהשביע הקב״ה את ישראל בצאתם מירושלים.

הנה זאת היא דעתי על הענינים הנכבדים האלה, ומה מאד השתוממתי בקראי זה לא כביר מאמר מאחד המתקנאים בעז ללאומיותם אשר בו קורא מרה על המיחלים לגאולת ישראל ומתעצלים לעשות דבר מעצמם להחישה וקובל על „שומרי הבלי שוא המחכים על העני רוכב על החמור.... אשר יוליכם קוממיות לארצנו... ולא יאבו לעשות מאומה לטובת הענין הקדוש ישוב א״י״, ולא עוד אלא מתנגדים „אל המשתדלים לעורר את לבב עמנו כי יחלו לעשות דבר מעצמם ולהניח אבן פנה להקמת הלאום״. את הצועקים האלה אשאל: מי יעצור בעד מי לעלות אל ארץ הקדושה לשבת בה, לבנות בה בתים, לקנות נחלת שדה וכרם לאכול מפריה ולשבוע מטובה? אשאל מי הוא מכלנו אשר לא ישמח אם יראה האחוזות אשר יסדו אחינו בני ישראל בארץ הקדושה אם יגדלו ויצליחו ויעשו פרי? ומי מכל אחינו אשר מרוח אומתנו עליו לא יתן ידו ולבו לאחיו אשר נאחזו שם ומבקשים עזרתו? ומי היו בעוזריהם ליסד הישוב ומי הם העוזרים עוד היום? דע באמת כי הצעקות הגדולות לעשות דבר בעד הקמת הלאום לא הועילו אף כמר מדלי! המיסדים והעוזרים היו שלומי אמוני ישראל, וחם לקול הצעקות לא שעו ולא שמעו אבל שמעו לקול הקורא מלבם, לקול הנפש הישראלית אשר בקרבם, לא חשבו ולא עלה על לבם לעשות דבר מעצמם להחיש הגאולה בחזקת יד, כי אם חשבו להחיש לישע אחיהם להוציאם מן הבטלה והעצלות אל המלאכה והעבודה והראו כי לא חדל ישראל להיות אח לאחיו ואף זה הוא רעיון הלאומי האמתי.

אולם הבאים במועצותיהם „המשתדלים לעורר את לבב עמנו לעשות דבר מעצמם ולהניח אבן פנה להקמת הלאום", אכן עזרו לרעה. אמרים כאלה אך נאותים ונכונים להבאיש את ריחנו בעיני יושבי הארצות, והם יתנו תואנה להם, לתת תפלה באהבת ארץ מולדתנו, כי מה יאמרו העמים בשמעם את הדברים האלה? ראו אלה היהודים היושבים שלוים בקרבנו וחיים עמנו בהשקט בצל משפטינו וחוקות ארצנו, ראו כי עינם ולבם תמיד אל ארץ אחרת, כי בתחבולות יעשו מעשיהם ומשתדלים בישוב ארץ ישראל רק להניח אבן פנה להקמת הלאום. האֻמנם כי אין זה רק דברת אחדים ונער יכתבם, אבל הלא זה גורל ישראל מאז שאיש אחד בנו יחמא ועל כל העם יצא הקצף, ועתה אליכם האחדים אקרא: האספו ובואו ואספרה לכם כי המחשבה הזאת כבר עשתה פעולתה.

הלא ידעתם אם לא שמעתם כי לפני דור ודור בשנים קדמוניות, מה העול אשר מצאו בנו שונאינו ומנדינו? אך שתו עלינו חטאת באמרם כי אבות אבותינו לפני קרוב לאלפים שנה חטאו חטאה גדולה ועל כן אנחנו בני בניהם נסבול עונם, ואז השנאה היתה שנאת הדת. ארכו הימים ונמשכו הזמנים עד אשר האירה ההשכלה פני תבל והכירו כי אלה הם רק עלילות דברים ולא עוד להלהיבה העלילה הזאת את הלבבות גם לא מצאה מתקנאים. ואולם בכל זאת עוד לא הונח לנו, כי באו עלינו בטענה אחרת באמרם: מה לנו ולכם? בני שם אתם ואינכם ראוים לבא בקהל לנו, לא פה באירופא מקומכם, שובו לירושלים אל ארץ אבותיכם. אכן אין אחר מן הגבונים בהם אשר שת עלינו חטאת מרי לאמר בוגדים אנחנו ומורדים באדוניהם, אשר אין להם לב אל ארץ מולדתם ומגורתם, כי הכל יודעים כי היהודים מאז שלמים הם עם יושבי הארץ אשר חיים בקרבם, דורשים שלומם וטובתם כל הימים, שמחים עמם בשלות הארץ ואשרה וכואבים כמוהם בצרתה. אמנם עתה שמעו והתמהו תמהו כי חדשות אני מגיד לכם, חדשות מקרוב באו: מעת ראו כי נוסדו יחד מנדיבי עמנו ליסד מתי מעט אחוזות בארץ ישראל, למען המציא למספר מעט מן היהודים מקום מושב לבל יהיו נעים ונדים בארץ, ולמען קנות להם נחלת שדה וכרם ועבדום לאכול לחמם מיגיע כפיהם, מה מנגדינו אומרים עתה? אומרים: הלא דבר הוא, כי היהודים מיסדים קולוניות בארץ ישראל, ויום יום הן מתחזקות בהעזרם עזרה מאחיהם אשר בחוצה לארץ, חלקות ארץ רחבות ידים יקנו במחיר עצום, אין זה כי אם מזמה מסותרת יש בלב היהודים שחושבים מחשבות לישב את היהודים בכל הארץ כלאחר יד. ולא די להם בטענה הזאת, כי אם — כדרכם לטפול עלינו שקר — כבר היתה ההשערה הכוזבת הזאת בפיהם לאמת ברור, ומספרים, כאילו רשום כן לפניהם בכוכבים, שכבר מונחים אלפים ואלפי אלפים מנות כסף לתכלית ישוב ארץ ישראל, ואף שעל פי החק מהממשלה שם נקראה עזרה לבאי הארץ, בכל זאת במחיר כספם משיגים הרשיון בכל עת ליהודים הבאים להאחז, ובכן משנה אל שנה גם מחדש לחדש ירבה שם מספר היהודים. אלה הדברים הם כעת פתגם צוררינו, כן תוכלו כעת לקרות בכמה קונטרסי מנגדי בני ישראל ובכמה מכתבי עת אשר יפיצו בעולם. המבין דבר מתוך דבר ויודע לקרות בין השורות יבין מהר כי המציאו ההתחבולה החדשה הזאת להלשיננו אל העמים ואל הממלכות. ועתה אתם האחדים בעמנו, מה תאמרו לזה? האין דבריכם אשר אתם דוברים והטף תטיפו ובקנאתכם לעם ה' אלה „התעוררו התעוררו לעשות דבר מעצמכם להניח אבן פנה להקמת הלאום", האין אלה דברי צוררינו המבקשים להלשיננו בהם נגד העמים והממלכות? אם זה בעיניכם הרעיון הלאומי בישראל אז חטאתם מאד את הטטרה הנצבת לנו וחטאתם נגד תולדות דברי ימינו מעת הגלתה מארצה עד היום הזה, וחטאתם לאלהים שהשביענו

לבלתי עלות כחומה עד יום פקדו אותנו. אך הגדולה מכל החטאות האלה היא, אשר אתם אומרים כי שומרי הבלי שוא הם המחכים לעני הרוכב על החמור. הדברים האלה ידמו בעינינו כהתולים אשר אתם מהתלים בתקות האומה אשר בצלה היינו בגוים ואשר היא נתנה לנו כח הסבל בכל מאורעותינו לחיותנו כיום הזה.

אמנם אם נחשוב כי בכמו אלה רוח והצלה יעמוד ליהודים אז העלמנו מנגד עינינו משפט האומה הזאת ותעודתה מראש. לא נדע כי משפטה כל הימים אך להיות למשל עמים במעשי הטוב והחסד, בצדקתה, בסבלנותה, בשלומה עם כל האדם יחד, ובאמונתה באל אחד ובתורתו, זאת היא תעודתה מעולם, ולזה בחר לו אלהים את עמו את ישראל והחייהו וקימהו בארץ בין רבבות סערות ופגעים, והיא הצדקה אשר עשה עמהם שפזר את ישראל ביניהם. אם נעשה כל אלה אז עשינו כל חובותינו ומלאנו היעוד האלהי ומחשבת לאומיותנו. אבל שוא כל מחשבה זולתה, הבל ורעות רוח היא כל השתדלות להניח אבן פנה להקמת הלאום, כי לאומנו אינו צריך הקמה, עומד הוא וקיים בתעודתו אשר היא חלקו מאלהיו בתבל ארץ. רק מאלהים נקוה גאלתנו ופדות נפשנו, מזרה ישראל הוא יקבצנו, כן הבטיחנו על פי נביאיו, והוא יעשה, כי לא יפול דבר מכל אשר הבטיחנו.

הבוחן את דברי אלה ושופט באמונה עליהם יבין כי בצדק אמרי פי ובצדק התעוררתי על המבקשים בחומה ולא ימצאו להם די איל לחכות עד ישקיף וירא ה' משמים. אמנם גם יבין שמחת גילי על אשר זכיתי לראות עוד בחיי את החליפה בדעות בדברים האלה מאשר היו לפני כמה שנים (בעת כתבי המאמר הזה), אשר אז הולידה העת באמת דעות בלי דעת ויסודות בלי יסוד כאשר הראיתיך. אמנם עתה הלוחמים בעד החוקת הלאומיות והמשתדלים בעד ישוב א"י נוחים ומתונים, כי עתה למשוש לבי שמעתי „כי שקטו המריבות, והנלהבים נדעכו והכל מודים כי עקר הלאומיות הוא הרוח התוריי והמדות הישראליות וחכמת ישראל והרמת לשון הקדש", וההשתדלות בעד ישוב א"י היא ליסד מקום מנוחה לאחינו למען ישבו בארץ אבותיהם וחיו ורבו ועבדו בשמחה אדמת הקדש. והיה יסוד המעלה מקום נאמן להגדיל ולהצליח טובתם הזמנית, להפרות ולהרבות כל אותן הסגולות הישראליות וזה הוא ענין נכבד וכל איש ישראל נאמן עם עמו יחזקו בכחו במאודו וברוחו, והמשכילים יבינו כי אף זה חפצתי במאמרי הזה.

אייזיק הירש וויים.

חברת מפיצי ההשכלה.

יצא לאור דין וחשבון מאת חברת מפיצי ההשכלה בן היהודים ברוסיא לשנת 1892 היא שנת העשרים ותשע מאז נוסדה החברה, ולבנו שמח לראות כי אף אם רבת שבעה לה החברה עמל ויגון בהלקח ממנה אנשים מצוינים ובשוב הקהלה בעיר המלוכה עשר מעלות אחורנית עוד לא הפילה את דגלה מידה והיא מתחזקת לשקוד על עבודתה ולשמור את משמרתה. בש' 1891 היו 1055 חברים להחברה (מלבד החברים העזרים שמספרם 396 איש) ולתחלת ש' 1893 היה מספר החברים 1075. על פי הסמן 11 מספר חקי החברה נעשו ונגמרו הבחירות ותחת היוצאים י. א. וואוועלבערג מ. א. וואר־שאוסקי והחבר שנפטר ע. כ. באנק נבחרו שני הראשונים עוד הפעם לשלש שנים ותחת החבר שנפטר נבחר כעת הד"ר ל. ס. קאצענעלענסאן. בשנת החשבון אבדו אבדות גדולות להחברה במות עליה החברים י. ג. הערשטיין. י. ל. גארדאן, שניאור זקש והד"ר מאלים. את הראשון הספיד באספת החברה האדון פ. י. לעווענסאן. ראש החברה הביע באמרים קצרים את חין ערך פעולות הד"ר ג. י. מאלים אשר עזר להחברה הרבה מאד בתור חבר עוזר מיום הוסדה ועד היום, ועל אדות פעולות המשורר י. ל. גארדאן והחוקר הישיש שניאור זקש השמיע דברי נגידים החבר הגזבר הבארון דוד גינצבורג, וליקרא דשכבי קמו כל הנאספים מכסאותם.

ובאספה הכללית מיום 17 דעצעמבר הודיע האדון ראש החברה להנאספים כי חבר הועד הד"ר הרכבי מבקש לתת לו חפשה ממשמרתו, יען כי טרוד הוא מאד בתורתו וגם אין כעת כל עבודה ספרותית אשר תתן לו ענין לענות בו בעסקי החברה, וגם הודיע כי ועד מיוחד שנוסד אצל הועד הכולל בש' 1891 עוסק בקבוץ חמר לקורות היהודים ברוסיא. הנאספים החליטו לבחור את הד"ר הרכבי לחבר נכבד בגלל עבודתו לטובת החברה זה חמש ועשרים שנה וגם לשחר את פניו לעמוד על משמרתו כמאז.

ומעשי החברה בשנת החשבון היו במעשיה מאז: שלום שכר למוד ותמיכה לת"ח המבקרים בבתי מדרש המדעים וגם בבתה"ס התיכונים. כל התלמידים הנהנים מן הקופה 295 והסך שהוצא לצרכיהם 12600 רו"כ, וחשבון החברה האדעסית בשנת 1892 עלה לסך 16054 רו"כ; תמיכה בכסף ובספרים לבת"ס 18 על סך 1190 רו"כ; משלוח ספרים ומכ"ע לבתי עקד ספרים ולאנשים פרטיים, כך הכל נשלחו 235 כרכים, החזקת ביר סופרים וקנין ספריהם ע"ס 537 רו"כ.

כמשפט החברה זה שנות מספר ערכה גם בשנת החשבון נשף מקרא ונגינה ותבואת הכסף קדש לאוצרה ויהי סך הכסף הנאסף 2433 רו"כ.

החברים בערי המדינה השתדלו בשנת החשבון איש במקומו לעזור להחברה באסוף נדבות קבע ונדבות ארעי לשם החברה וברשיון ממשלת המקום ובהמציאם להחברה ידיעות שונות. כן עבדו את עבודת החברה החברים דילון בקאזאן, יאקאבזאהן ביוריעוי, הרבנים קאטקינד בגראדנא, לעווין בטאמסק, מרגליות בדובנא, צוקקערמאן בקיוב ושניטקינד בקאוונא. הועד מחזיק טובה לכל האנשים המנוים בעד עבודתם המועילה.

ולבקשת מחברים ומוציאים לאור נדרשה החברה לקנות: א) אצל הר' פומפאנסקי 50 עקזעמפ' מספרו משלי בהתקה רוסית בעד סך 37 רו"כ; ב) את הס' Систематическій указатель литературы о евреяхъ. Спб. 1892 הקצוב ע"י א. א. קויפמאן); ג) למקיצי נרדמים בעד 50 רו"כ; ד) מכ"ע שונים בעד 100 רו"כ. גם באו נדבות ספרים אל הועד מאת הראש: 100 עקזעמפ' ספר משלי של הר' פומפיאנסקי, 50 עקזעמפ' וואַסחאָד,

ובתור הוספה נספחה על החוברת דרשתו של הבארון דוד גינצבורג לזכר נשמת י. ל. גארדאן וש. זקש ונעתיקנה בזה:

„בכאב לוהט בנפש, ברגש חרדה בלב, הלוך ונדוד בדרך עצב ארוכה אל הארץ הטובה המלאה שלום והשקט, כאבותינו מקדם ראה נראנה מרחוק ונתע סביב לה. כמו על דרכם כן גם על דרכנו יאיר עמוד אש התורה לילה, וכמהם, כאשר אך יאיר אור קל נחשוב את עמוד האש לענן וערפל אשר יכסה לנו את אור השמש; אבל הגידו נא היכול ערפל לצקת עלינו אור יקרות בלבתנו בגיא צלמות? הוי, בקטן רוחנו נפנה אליו ערף, ועל כן דרכנו קשה וחסר מטרה, ועל כן אנו מונים את חניותינו במספר המאורות אשר כבו לנו. גם על מפתן השנה החדשה עברנו חנָיָה אחת ושנית: לפני ר"ה הובלנו לקברות את יהודה ליב גארדאן ואחרי חג הסכות נשאנו צדוק הדין על קבר שניאור זקש.

הבה נעמוד רגע ונזכור מה נתנו המה לנו ומה עשינו אנחנו בעדם,— ואז נלך ונסע הלאה בדרך הרחוקה אל נוה השלום והאמת ששם תכהן בכבודה מלכתנו הזקנה הצעירה, יעלת חן ואילת אהבים, השפה העבריה.

אל תאמינו באומרים לכם: נבל יפיה, אל תאמינו באומרים לכם היא מתה בהדרה. אמנם היא לא שבתה מטהרה, עוד קסם העלומים על פניה, עוד תבניתה ותויה לא נשחתו, אך במשך אלפי שנים הוסיפה פאר ויופי, הוסיפה עדי השירה ופנוני ההגיון אשר פזרו לרגליה עבדיה הנאמנים משה והנביאים, המלך דוד ושלמה בן גבירול, סעדיה ובן מנחם, זקש וגארדאן.

אל תעלו על פיכם דברי אחרים: עבר יומה, בא מועד לה לפנות את מקומה לשפות אחרות. עודנה כמאז מקור חיים להגיוני כל הדורות והשבטים, יען כי היא חיתה בכל העתים ובכל המקומות; היא התענתה עם עמה בכל ענויי הלב והגו; היא מרגשת כל רגש אדם, היא מביעה בשפת פלאות כל דבר חפץ והגיון.

אל תאמרו כאחרים: מה נעשה לה אם איש לא יבינה? אמנם מספר הנבחרים מצער הוא, אבל בעבור זה לא ימוך ערכה. בגשתם אליה בחרדת קדש התנשאו גארדאן וזקש מעל לרום נפשם, בניב שפתותיהם אזרו זיקות בלבות בני האדם, והמעטים אשר אל לבותם חדרו דבריהם הפיצו אותם בערים ובכפרים אל כל אשר באו.

שפת יון לא היתה נפרצה בעת אשר קול האיליאדה נשמע; היש עשרת אלפים איש על כדור הארץ אשר יבינו את דברי שפינוזא? ובכל זאת לא אתן את הומירום ואת העטהיק (של שפינוזא) בעד כל ספורי האהבים לאין מספר הנדפסים בכל יום. הן עוד רב יתר מספר קוראי מודעות ע"ד איזה מין בורית, הנפוצות בכל ארצות תבל והחקוקות לפעמים גם על הרי אינדוסטאן ועל סלעי סודאן.

לא, לא במספר הקוראים והספרים הנמכרים תלוי ערך הסופר, אך מצב כלכלתו תלוי הוא במספר הזה. אמנם הסופר העברי לעמל יולד.

גם זקש גם גארדאן בלו את ימיהם בעוני ובמחכור. אמנם נמצאו אנשים בעלי לב, לא אלמן ישראל, אבל הם יכלו אך להקל את עול העוני, ולא לשנות את חק ההשגחה.

שניהם גם יחד יצאו ממקום תורת העברים, מליטא. שניהם ידעו את צוק החיים, מאסר וגולה. שניהם ישבו בתחלה אל עקרבים מקום שם לא הבין איש לרעם, ואחרי כן — מקום לא הבין איש את שפתם. שניהם מתו בזקנתם בלי מצוא נחת וקורת רוח בדרך חייהם אשר עברו ושניהם נשאו עמהם אל הקבר הגיון רב ומשא נפש.

רוח יגון שפוכה על מנת חלק שניאור זקש.

נאזר בעז זכרון נפלא (זאת היתה לו ירושה מאביו ר' צמח), בשכל נמרץ והשגה דקה, בהיותו איש צעיר בן תשע עשרה שנה כבר היה חכם מלומד גדול, וברצון ובחבת יתרה קבלוהו ר' יצחק בער לעווינזאהן, ערטער, ראפפורט, צונץ, כל ה כ י מ ה של בוראי התקופה החדשה בחכמת ישראל, ויהי זקש במהרה לאחד הגדולים אנשי השם, אך באין לו כסף לקנות ספרים ובחפצו להביא לביתו מפרי הדפוס בחו"ל אנוס היה לעשות מהם העתקות בעצם ידו — ומי לא יתגבר על כל המכשולים בגלל תורה לשמה? הוא היה למומחה בספרות השירה והחקירה העברית מימי הבינים; איש לא יכול לקרוא ולהגיה ולפתור חידות כתבי הידות כמהו. הוא חדר אל עמקי רוח האדם וימצא את הקו הדק אשר יחבר את בן גבירול עם אפלטון ועם שפינוזא. הוא הרים את המסך הכבד המכסה ממנו את מוצא הזוהר ואת תולדות למודי הרזים אשר קדמו להחסידות.

אך הוא לא היה בן עולם האצילות, מקום שם תנתן תבנית לכל דבר, כי אם בן עולם היצירה מקום שם יברא יש מאין. הוא הערה רוחו על אחרים, נהלם בארחות אמת, התיר ספקותיהם, העביר לפניהם את כל טוב הגיונו וחכמתו, אך הוא לבדו, בחתרו בלי הפוגות למצוא את האמת אשר אהב, הניח אחריו פעלים שלא נגמרו, רגבי חמר אשר לא ידובקו, אבנים לא מהוקצעות אשר אסף לבנין עדי עד וארמון גדול לכבוד דעת העברים ושירתם. למכשול היה לו העתיקו את מושבו לארץ צרפת הזרה לו, נטות רוחו אל החיים הסוערים שם בעזם במקצוע הספרות והמדינה —נטות רוח בלי מעשה יען כי הוא לא לקח חלק לא במקצוע זה ולא במקצוע אחר—, דאגותיו בגלל החובות אשר רבצו עליו, עצבו ורגזו, עמל ביתו ומלחמתו בזמן הבוגד. החיים שטפו במרוצתם לימינו ולשמאלו, החכמה הלכה דרכה, והוא, כפרומיטיי, היה בודד בהגיונותיו, אסור לשן סלע רם, רבים הלכו לאורו, רבים שאבו ממקור חכמתו, הם קנו שם— אך לו הכבוד!

ילידי רוחו אשר נשארו אחריו בדפוס או בכתב יד מצוינים הם בסגנון מיוחד לו, חתום בחותמו, בהלך רוחו, בהשערותיו, ובשפתו הברורה והנמרצה אשר סגל לו בהתהלכו כל הימים בחקר גדולי רוח עמנו בכל פנות המדעים, המליצה והשיר.

וגארדאן האריך להתענות תחת יד אנשים אשר רוחם שונה מרוחו ומחשבותיהם ממחשבותיו, ועד יומו האחרון רחפו בדמיונו התמונות המעוררות יגון, צחוק או קצף מסדרי החיים, הלא הן התמונות אשר הציתו את להט דמיון נעוריו בהיותו עוד צעיר ורך. לעמת זה מצא כר נרחב בעבודת הצבור: חנוך בני הנעורים, עבודה לטובה חברת מפיצי ה ה ש כ ל ה, חותם תבנית כל מאויי נפשו מאז, פקוח וטפול בסדרי הקהלה בעיר המלוכה, עמל ועבודה בבנין בית הכנסת, עשות סדרים בבית הקברות, כל אלה היו לו לעבודה החביבה לנפשו.

הדעת את נפשו וההכרה את ערכו נחשבה לגאוה בעיני רבים אשר רחקו מקהל ישראל ולא ידעו כי גארדאן היה אמן ויוצר פעלים נשגבים, והרעיון אשר מצא קן לו בלבו מימי נעוריו כי עת לעשות לה' למרות המכשולים אשר ישימו בני האדם חולל מדנים בינו ובין בעלי הזרוע, גם המכשולים גם המריבות האלה העירו את רוחו לשיר לנו מערכת שירים אשר יהיו למופת בהיכל השירה העברית כל הימים.

בהעתקת כתבי הקדש (החומש נדפס, בהעתקת התהלים עסק הרבה, המגלות נכונות לדפוס אך עוד לא יצאו לאור) ובחבור הס' השקפות חכמי התלמוד Міровоззрѣніе Талмудистовъ שם את מעיניו. לדאבון נפשנו דאגת כלכלתו אלצתהו לתת כחו גם לעבודת מה"ע הבולעת בדורנו זה את מבחר הכשרונות, ועבודתו בתור עוזר להענציקלופדיא הגדולה (הרוסית), עבודה בלתי מסוגלת לרוחו הכביר לפי משטרה, היא בלעה את שנות חיו האחרונות.

הגלות הרסה את עמודי גוו והסרטן החיש את קצו. הוא מת בן שתים וששים שנה, מלא כח ועוז ורצון לעבוד עבודה, מלא דעת וחכמה. אכן עוד לפני עשר שנה בהעיפו עינו על ימיו עברו כבר היתה לו הצדקה לשאת על נפשו את המשא:

יכת נא בית חמרי ירקב ויהי לרפש
אני בצרור עלים אלה את נפשי צרתי
וצרור העלים כצרור החיים לנפש
ומכליון ונשיה אותה שמרתי.

בתחלה יצא גאַרדאַן בעקבות אברהם מאפו ואדם הכהן, אך במהרה הבין כי דקדוק השפה ויפי הנאום איננו עוד כל עצם השירה וישנה את דרכו ויעש לו את כלי נשקו הטוב, את סגנונו החד, הדק והברור, אשר למען תאר אותו כהלכתו יש לכתוב עליו ספר שלם: רוח הסגנון עברי אך המלים חרוזות כפנינים על החוט, לפעמים מן המקרא לפעמים מן המשנה והתלמוד, עם המשלים והשיחות, אחוזות וקשורות באפן נפלא, עד כי לא תשחיתינה את השפה העבריה כי אם יגדילו את הודה, יעמיקוה וירחיבוה.

כשאני לעצמי צר לי כי אחז יל"ג בדרך המאספים בשיר ההברות עם החרוזים המצומדים. אבל זה דקדוק קל — רוח השירה בשירי גארדאן לא בחרוזיו כי אם בשפתו המלאה עז ונגינה. יש אשר עמל לשוב אל דרך הראשונים ולכתוב בסגנון התהלים, משלי ואיוב, וגם בזה הפליא לעשות.

אף הביא גארדאן אל תחת ירֵעות שפת עבר פעלי סופרים גדולים מבני העמים ובהלבישו אותם מעטה שפת עבר עשם לעברים כמו מלידה ומבטן. כדעתו את רוח שפתנו כן ידע גם את רוח עמנו ועדים הם שיריו בשפת העם הבלולה, שירים החתומים בחותם כשרון אדיר, שירים אשר בקראנו אותם תפרצנה לפעמים דמעות מעינינו.

גם לא אוכל לכלוא פי מהזכיר את ספוריו בשפת עבר הערוכים ברוח אמת לאמתה ורגש אהבת העם מפעם בתוכם. בהם אתם מוצאים שפה צחה ומלאה חיים ואמת, תמונות מתוארות בשרד נאמן. הספורים האלה אינם מליצות ושיחות כעיט הצבוע אשר לאברהם מאפו, אשר בלעדי תפארת השפה מאין כמוה, לא נדע אם המעשים נעשים בינינו ואיה אנו. בקראי את ספורי גארדאן אחוש את הרגש אשר יולד בקרבי בשבתי אל הסדר בליל פסח הערוך בכל חקות הפסח, אך ביפיפותו של יפת ובטוב טעם בני אירופא. האם לא חש לבכם את רגש הגיל המהול בעצב בשובכם אל זכרונות ימים עברו ובראותכם אותם כבמחזה בדמות המנהגים הנקדשים והתפלות והתחנות? זה הוא הרגש אשר יתעורר בקרבי למקרא ספורי גארדאן, ולא אבסה מכם, כי הנני בוכה אז בדממה כילד.

אך אין ערוך לגאַרדאַן ומי ימלל הפאר וההוד אשר הוא נותן לעטרת תפארת הבריאה — להאשה העבריה! מה רב כחו לתאר לנו את יפיה, את ענות תומה, את צדקתה, את אמונת רוחה ואת צרותיה! הנשים הרוסיות של נעקראסאָוו מעוררות רגשי גיל ומניעות את מיתרי הנפש, ובזכרנו את הנשים העבריות של גארדאן ירעד לבנו ועינינו תבריקנה זיקי רגש. ברוך הוא אשר נשא את המשא לאמר:

על כן אמרתי אאסוף דמעותינו
ואשימם בנאד הלא בספרתנו
להיות לנו למשמרת לבני בנים
ליום אשר ייטיב האל אחריתנו
ומחה דמעה מעל כל פנים.

ספר „המסע" באה"ק

מאת

קלונימוס זאב ווימאצקי *)

יום ג' 21 אפריל 1885.

כאור הבקר קמתי ממטתי ועליתי על הספינה לראות מרחוק את ארץ משאת נפשי. כל אדמת החוף שהשתרעה מימין אניתנו היתה לוטה בערפל, ככל המון הקורות שקרו ונאתיו במקום הזה. אחרי חדרו מבטי עיני מבעד להערפל, כאלו רציתי להריס המסכה הנסוכה על פני העתיד, ראיתי כעין קו־לבן מתנוצץ מבינות לעבים ולאט לאט נתארך ונתרחב הקו הלבן הזה, עד כי היה לאי בים העבים השחורים. שאלתי את בן לויתי על המראה הזאת ויענני כי העיר יפו חוף אדמת ארה"ק תראה לנגד עינינו. בקול רעם בגלגל כן רעמו דבריו אלה באזני.

העיר „יפו"! „אדמת ארצנו הקדושה"! אין אומר ואין דברים בפי לתת דמות למערכי לבבי... הננו מרגיש כי נחייתי ליצור אחר... ליצור יותר נעלה ונשגב. אין דבר בעולם אשר יפיח רוח וכח חדש באדם וישימהו לגבור מתרונן, כזכרונות טובים אשר בקורות התולדה יסודם.

בעודני עומד משמים, מביט בעיני וצופה בשכלי בצפיתי ליטים יבואו, והנה האניה עמדה מלכת, ותוריד לים שני עוגניה, יען הים הלך וסער, ועד ארגיעה באו סירות דוגה להוריד את הנוסעים אל החוף. כירת־דוגה אחת באה והביאה עמה איזה מבני „בית"ו" אשר באו לקדם פני. אחרי שנתנו לי שלום והחזרתי להם שלום, ירדתי הלשכתה לאסוף חפצי, ואח"כ לקחנו אניה קטנה לבוא העירה. האניה הקטנה נדה ונעה, כי גלי הים סערו עד מאד והמים נצבו כמו נד, ועד ארגיעה שבו לאחוריהם ויהיו לבקעה מפרצה, אבל הודות לה' כי באנו אל החוף בשלום.

רבים מנכבדי אחינו אשר ב„פתח־תקוה" ו„יהוד" וכמו כן איזה מנכבדי אחינו ביפו עמדו צפופים על החוף לקבל את פני בברכת שלום. לבי היה מלא רגשות, ברך לקחתי וברך השיבותי. הסרסורים קבלו את חפצינו והשתדלו להעבירם בבית־המכס מבלי יבלבלם המבקר, ואח"כ שלחו אותם ע"י נושאי סבל אל בית האכסניא של ה' הירש כהן שמה מצאתי הבית מלא מפה לפה מהמון אחינו מירושלים ומהמושבות אשר באו כלם לבקרני.

בעל המלון העמיד על השלחן י"ש ומעדנים, ונשתה ונכבד את ה', אשר הביא אותי בחיים ושלום, ואחינו שתו לכבודי ויברכו אותי ואת חובבי ציון שולחי. אחרי אשר נחתי מעט מעמל הדרך ערכתי באותו יום מכתבים רבים.

לפנות ערב יצאתי בעגלה אשר הביא האדון הנכבד ר' בן ציון שאטיל, היושב במושב „יהוד" ללכת ליהודית. על העגלה לקחתי אתי את הנכבדים ר' דוד גוטמאן, הרב ר' אריה ליב פרומקין, ר' משה סאלאמאן, ר' אלידו זאב וואלפזאהן וסופרי הר"א רוקח, ה' ליובמאן ומאיראוויטש, מלבד הקולונוסתים, אשר באו לבקרני, הלכו ברגלם.

---

*) סוף החלק הראשון שנדפס בהאסיף תרמ"ט.

השמש נטה לערוב, ואחרי אשר יצאנו ממשעול הכרמים והגנות, אשר עציהם עושים פרי תפוחי זהב וציטראָנים, הגדלים פה לרוב, וקוי השמש האחרונים המאדמים שלחו נגהות אורם על פני הפירות אשר הבריקו כזהב מופז, באנו לככר רחב ידים, אשר כמעט נלאיתי להביט אל מרחקיו. אין מלים בפי לתאר הדר המראה הנחמדה הזאת: מישור גדול ונאוה, בו עטופה הארץ בירקרק חרוץ ולובשת כתנת פסים, מימיני התנוססו השדות הנהדרים אשר ל„מקוה ישראל" עם הבתים, הגנים אשר כוננה חברת כל ישראל חברים שמה, גם נראו הכפרים יעזור ובית דגון, ומבטי עיני נגעו בהר אשר עליו יעמוד „ראשון לציון", ומשמאלי השתרעו במרחק רב הרי שכם ושמרון, ההרים לבשו מעיל תכלת ולכל פנות שאני פונה הנני רואה ארץ מישור ובו תלמים שחורים, ומהם ירוקים באשר פניהם כסו מטעי השומשמין, ותהי המראה הזאת לשלל צבעים מרהיבי עין. השמש אספה קוי נגהה האחרונים, ואנחנו ירדנו מהעגלה ונתפלל תפלת המנחה על פני השדה.

רגש עז וחזק יולד בקרב המתפלל, השופך שיחו לפני אלהיו במקדש הטבע, אשר קטן וגדול שם הוא. התפללנו וקוי השמש נשאו את תפלתנו למרום; אחרי אשר גמרנו את תפלתנו בצבור עלינו על העגלה ונסע הלאה, עד כי באנו בשעה העשירית בלילה למושב „יהודית".

אחינו היקרים האירו באורים את חלונות בתיהם. ירדנו לבית הנכבד ה' בן־ציון שאַטיל, אשר הכין ביתו לפני ולפני עוזרי, אחינו היקרים התאספו לקדם את פני בתרועה ובקול שמחה. אח"כ התפללנו יחד תפלת ערבית, אכלנו ארוחת הערב, ואחרי אשר דברתי עם אחי מענינא דיומא הלכתי לישון שנתי.

יום ה' 23 אפריל 85.

בבקר השכם קמתי ממטתי, הלכתי להתפלל לבית המדרש הקטן, אשר הקימו אחינו במושב „יהוד", ואחרי אשר היום הזה היה יום הקריאה וגם תענית חמישי —מבה"ב— אמרנו סליחות, ומעולם לא בכיתי בדמעות שיש בהן מרירות ונעימות, דמעות שאין בהם כל התערובת זרה, כאשר בכיתי היום בעת אמירת הסליחות. התום אשר ילין על פני אחינו המתפללים, שברון לבבם אשר פרץ לו דרך ויתוה אותותיו אותות על תוי פניהם העכורים, ושביבי התקוה אשר התנוצצו לפעמים מחשרת עיניהם, תקוה אשר כל כבודה בעתיד, תקוה אשר אין לה כל לבוש גשמי, תקוה אשר הדרת השיבה מרחפת עליה, כל הדברים האלה העירו בי יגון ואנחה, גם עשו לי כנפים וארחיק ברוחי לעבור על פני צורי הזמן ואבני הנגף אשר במציאות ואראה בדמיוני איך רחם ה' את עמו האָמלל ושבות ציון.—

חלק שני

בו יבאו מכתבים, חקירות בכל הנוגע לישוב ארץ ישראל, דעתי על דבר המושבות, העובדים ומצב הדברים כמו שהוא, גם השקפות ברורות על התפתחות רעיון הישוב ועתידותיו.

קונסטנטינופול 2 אפריל 1885.

מכתב א.

בבוד ידידי הח' הנכבד מו"ה מל"ל.

ידידי! כל עוד שהננו יושבים באירופא ודנים על תכונת ארץ הקדם ומבקשים אמצעים להרים המכשול מדרך עמנו, נתעה מני דרך וכעורים נגששה קיר. לפי דעתי רק הראיה וההתבוננות פה בכל מעשי הממשלה התוגרית והנהגתה תפקח עינינו ותראה לנו את הדרך הישר. בשני ימי החג נוכחתי לראות, כי כל עוד שלא יהיה לנו ועד פועל גם בבירת תוגרמה לא נעשה מאומה לרוחתנו ולא יעלה בידנו לסקל אף אבן אחת מאבני הנגף המונחים על דרכנו, והנני לתת טעם לדברי:

א) כי אחינו היהודים הספרדים הנם נושאים פה משרות גבוהות על שכמם, ולא רק ה' אליהו פחה שהוא רופא המלך ונתעלה למעלת שר צבא, כי אם ישנם עוד רבים, למשל דוד פחה שהוא היהודי הראשון בבית המיניסטריום שעל עניני חוץ, ה' בכר פחה ראש־השוטרים (פאָליצמייסטער) בעיר הבירה ובדומה, ואם יש לנו אחים כאלה בבית המלך, מדוע לא נשתדל לקנות לבבם? למה לנו לדדוף אחרי צל הרים? למה לנו ללכת פאַריזה לבקש משם עזר והשתדלות? אם קרוב הדבר אלינו.

ב) כפי אשר נודעתי בבירור תזיק לנו כל השתדלות פה אצל הממשלה אם תבוא מאירופא. כל דבר אשר יעשה אחד מגדולי עשירינו, מרוזנים ובאַראָנים האיראפים לטובתנו פה אצל הממשלה יזיק לנו עד מאד, יען כי תוגרמה אבדה את אמונתה בכל ממלכות אירופא המערבית וכל רוח אם גם מצויה היא, אשר תפיח מאירופא, תוליד בתוגרמה חשד גדול. לו הלכנו דרך ישר וסלול, היינו: לפעול אצל הממשלה רק באמצעות אחינו פה היודעים לנאמנים למלכם וכאשר אמר השולטאן בפיו לראש הרבנים פה: „הנני אוהב מאד את עמך, יען כי במאות השנים שהנם חוסים בצל ממשלת אבותי לא הביאו כל רעה לארץ מולדתם, מלבד טובה הרבה, ושמח אני מאד על כשרון היהודים בעלי המשרה בממלכתי ואמור נא לאחיך כי ילמדו היטב למען יוכשרו לשאת משרות בארצי". דברים כאלה היוצאים מפורש מפי הוד השולטאן מעידים כי אוהב ישראל הנהו באמת. אבל גם זאת עלינו לדעת, כי כל שר ושר פה הנהו מלך לעצמו, וכלם כאחד לא ישנאו את אבן החן, מלבד אשר העבדים, עבדי הפחות, לוקחים חלק גדול בכל עניני ההנהגה, אדוניהם כבושים תחת ידיהם, ואם השוער או שומר הפתח לא יראה את המטבע ירבוץ על פתח אדונו ובשום אופן לא נוכל לבוא אל השר אשר אנו מבקשים. מכל אלה הלא תבין כי כל תושיה ממקום אחר נדחה מאתנו, ובכן עלינו לפנות ישר אל הממשלה בלי אמצעות בני אירופא...

יקירי, הרחיבו נא את חוג השקפתכם על ענין הישוב, ואל תתבוצו בד' אמות של

עיון לבד. שמעו נא בקול המורה הגדול והנאמן — הנסיון, והוא הנותן קולו בכח להפוך את הסדרים הישנים ולברוא חדשות ונצורות. חדלו להם לבטוח על אלה אשר גם ידיהם אסורות כידינו, ופנו לכם לאלה, אשר בכחם לעשות ולפעול. עלינו להשתדל בכל יכלתנו לקנות לבב אחינו הספרדים, אשר יד להם בכל מקצעות הממשלה, ואך על ידם נוכל להושע אי"ה, ואם ידעתי כי יקשה עלינו הדבר הזה, ולא על נקלה נתפוש את לבב אחינו אלה, אבל הן טוב לעמול בדברים אשר תועלתם ודאית, מאשר נתם לריק כחנו בדברים הפורחים באויר ומוטלים בספק גדול.

הנני בטוח כי תשכיל להציע את השקפותי אלה לפני אחי היקרים.

ברוכים כל החברים היקרים חובבי ציון ובראשם המצוין ד"ר ל. פ. ידידך...

קונסטנטינופול מוצאי אחרון של פסח 6 אפריל 1885.

מכתב ב.

לראשי חו"צ בווארשא, שלום וברכה!

הנני רואה את אצבע ההשגחה העליונה, וכי נחני ה' בדרך אמת למען טובת עמו אשר אהב סלה, אבל עליכם לדעת יקירי, כי לע"ע צלחתי רק המעברה והגשר לעבור, אולם החוף עוד רחוק מאתנו. עלינו ללכת לאט לאט, ולהתבונן על כל צעד וצעד.

עוד לא אוכל להגביל כיום זמן נסיעתי מפה, יען כי העבודה רבה פה.

מסופר ומזכיר חכי"ח קבלתי מכתב מליצה אל ראש החברה פה ה' פֿערנאנדעס. האיש הזה הנהו מראשי החשובים אצל המלכות.

ההעתקה ממכתבו של ה' ערלאנגער לנכון קבלתי, והנני נותן לכם תודה בעבור זה, היו ברוכים יקירי לה' האוהב שערי ציון.

מוקירכם ומכבדכם...

השקפה כללית על דבר האמצעים אשר על „חובבי ציון" להשתמש בהם.

חקרתי ודרשתי ונוכחתי לדעת, כי כל עוד שנצמצם חוג מבטנו רק על עבודת האדמה באה"ק אז נמצא הרבה מכשולים על דרכנו. לפי הידיעות הנאמנות אשפוט כי במחוז יפו חיפו וירושלים וסביבותיה קצר המצע מהשתרע, כי רוב השדות והאחוזות הטובות אשר במו כבר קמו לאחוזה לרבים מבעלי רכוש מהאשכנזים והצרפתים, הארמינים והיונים יחד, ועל הרוב לבתי תפלתם, יען כי כל כתה נוצרית קנתה לה שדות וכרמים במחוזות האלה. הם לא ירבו בדברים ובפלפולים, ותחת זה ירבו במעשה, וכמעט רכשו את הארץ כולה לפניהם, ובשלום, בלי תרועת מלחמה רק במעשי ידיהם — והאדונים האלה לא ימכרו את אחוזותיהם אף אם נשקול על ידיהם אלפי זהב וכסף.

ובגלעד נוכל להשען רק על יבול הארץ ועל עבודתנו בשדה, כי דרכי המסחר אבלות שמה, וחרשת המעשה עוד טרם התפתחה, ומי המה האנשים שיש להם כסף בכיסם אשר יסכימו לבזבז את כספם רק על עבודת האדמה? ע"כ עלינו לחשוב ולמצוא מקומות אשר יכשרו להשביע לחם ושאר צרכי האדם לאלה ממשפחות אחינו אשר עוד טרם נקב צרור כספם אשר מלבר עבודת האדמה יוכשרו למסחר ולחרשת המעשה. והנה מצאתי המקומות האלה:

סמירנא רבת אויה הקטנה, היא עיר רוכלת העמים, ובה אלפי מסחרים הנוסדים על תוצאות הארץ הזאת כמו: צמר־גפן, שמן, יין, תאנים, טאבאק.

האי כ י א ס, הנקרא „אי־הבשמים". אדמתו תוציא כל יקר ונחמד, האילנות יעשו פרי נחמד למראה וטוב למאכל. עצי הציטראָנען יטיפו עסים הנקרא „מאַסטיק" אשר יתקשה בעמדו באויר, העסים הזה יתן טעם לשבח ביין־שרף, וכמה בתי חרשת המעשה נוכל להקים שם, אשר יתנו לחם למאות עובדים.

מ ע ר ס י נ א החוף האחרון של אזיה הקטנה הקרוב לסוריא הישנה ועיר החוף של המחוז אַדאַנאַ, תרשיש, קעזאַר, ערים גדולות עם מאות כפרים. גם פה יש צמר גפן למכביר, וגם פה תציץ ציץ מכל פרי הנגב. פה נוכל לקנות אדמה טובה, דשנה ופוריה למכביר ומחיר כל דעסיאַטין מן 20 עד 25 רו"כ, ובמקומות אלה לא ימצאו אחינו כל מכשול על דרכם, אם אך יקבלו עליהם מרות תוגרמה ועוד יעשו עושר והיו לברכה בקרב הארץ.

א ל כ ס נ ד ר ט ה עיר החוף של ארם צובה, אללעפּאָ וארם נהרים. היא עיר קטנה אבל רבת המסחר, ואם אמנם אוירה אינו טוב, כי אדי בצות המים והאגמים אשר סביבותיה ישחיתוהו, אבל היהודים יכולים להתישב בבולאַן, מקום אשר האויר שם צח, או באנטיוכי ויכולים לקנות שם שדות וכרמים ולכונן בתי עבודה.

„טריפולוס של דמשק" הנקראת בערבית „טראַבלוס אָל שאַם" עיר נחמדה ונוף יפה, היא משתרעת לרגלי הלבנון. הר הלבנון ירהיב עין הרואים בתפארתו ותפארת יבולו, בפלגיו הנוזלים מצור שדי, בריחו היקר המפיץ ניחוח באף כל עובר מהדר פרחי חמד ונצני עצי תפוחי זהב. ופה יכולים רבים מאחינו לחיות בעושר וכבוד, אם לא יבאו הנה בידים ריקניות, וגם בסוריא ובהר הלבנון יכולים רבים מאחינו להתישב ולראות חיים טובים. ואם רבים מאחינו יתישבו בכל המקומות האלה הקרובים וסמוכים לארץ הקדושה, אז יעלה כפורחה „ישוב ארה"ק". הן בהיותם חוסים בצל ממשלת תוגרמה, אזי יוכלו רבים מהם להתישב על אדמת אבותינו באין מוחה בידם.

ואם נ:חינו ההם ילמדו במשך הזמן שפת ערבית וטורקית על בורין, ויקנו דעת ויוסיפו חכמה, כי אז יהיו מוכשרים לקבל כל דבר משרה מממשלת תוגרמה, כאשר אחינו הספרדים נושאים בתוגרמה משרות גבוהות — ואך למותר לברר בזה את התועלת הרבה שתצמח מזה לרעיון הישוב.

כללו של דבר: על אחינו „חובבי ציון" להשתדל בכל עוז, להתחקות על שרשי המקומות כאלה ע"י אנשים נבונים, וע"י אנשים המבינים את שפת הארץ, למען יסקלו הדרך לפני אלה מאחינו, אשר עור טרם הוצנו על גחליהם ריקם.

פה עיה"ק יפו ת"ו יום ה' ט"ו אייר תרמ"ה.

מכתב ג.

כבוד החכם הנכבד, ד"ר ל. ג.

יום ד' גמרתי בדעתי לנסוע ולתור את כל המושבות הנמצאות בסביבות יפו, בלוית ה' רוקח, ליובמאן ומאיראָוויטש ונכבדי הקולוניסטים מפתח תקוה ומטושב יהודית. יצאתי מיפו דרך גנות ופרדסים, אשר ריחם כריח שדה אשר ברכו ה'. ביהודית מצאנו את כל העובדים היושבים שם בשלום, כלם ששו ושמחו לקראתי. אחרי שבקרתי את כל הבתים העומדים במושב „יהודית" וחקרתי ודרשתי ע"ד הצטרכותם שמתי פעמי ביום ה'

לעת ערב ללכת לפ"ת. אחי היקרים יושבי „יהוד" לוו אותי בעגלות עד פתח־תקוה היושבת בריחוק מקום מהלך שעה וחצי מיהוד. שלשה רוכבים מהעובדים יצאו על סוסים דוהרים לקבל פני ויפגשו אותנו על הדרך. את ברכת שלומם הגישו לי ע"י ירית קנה־רובה. אומץ לב הרוכבים האלה, גאון רכבם כמלומדי מלחמה העידו כי גם בפ"ת יושבים אנשים אשר לא יחתו, לא יכנעו ולא ישפלו מהמון המקרים הנוראים אשר שות שתו עליהם מיום שבתם פה, ובי עוד כחם חרש עמם ללחום בכל המפריעים אותם ממלאכתם, עדי יתערו בארץ, והאדמה תשביעם לחם ורצון. הרוכבים רצו לפנינו רצוא ושוב כמראה הבזק, ומדי רכבם במהירות נפלאה, ירו בכל פעם מקני־רובה, למען הודיע לאחיהם בפ"ת כי באנו אליהם. עודני יושב תפוש בשרעפי, והנה המון אחי, נשותיהם, בניהם ובנותיהם עומדים במעגל סביב לשלחן אחד מלא פרחי הוד. נרות מפיצים אור הבריקו מכל חלונות הבתים. הרב ר' אריה ליב פרומקין קדם את פני בלחם ויין, הנערים הלומדים בבית ספרו שרו לפני משירי ציון, הבנות פזרו שושנים לרגלי, וכל המון אחי קבלו אותי בקול „ברוכים הבאים בשם ה'!" ואחרי כן הריעו בקול „הידד" ואחרי הקול נשמעו עוד הפעם יריות קני הרובה. הרב ר' אריה ליב פרומקין מלא כוס יין ירושלים ויכבדני בו, ברכתי את אַחי בברכת „לחיים" ותהום הארץ לקול תשובתם „לחיים טובים ולשלום אדון יקר ונכבד ועמך כל אחינו הנכבדים חובבי ציון". אין בפי מלים וקצרה מליצתי להביע אף אחת מני אלף הרגשות אשר מלאו ברגע הקדוש הזה את לבי. פה ראיתי כי עמלנו לא יעלה בתהו, פה ראיתי עוז פנים מלא אומץ לב ורוח כביר, כשרון ידים נפלא וסבלנות עצומה מאין כמוה. הכרת פני אחי ענתה בם כי לא רק את טובתם והנאתם ידרשו, כי אם עיניהם ולבם לתקות עמנו ולימים יבואו נכונים הם לשאת עוד כל עמל ותלאה ולסבול מחסור ועוני רק לפלס נתיב להבאים אחריהם ולהניח את אבן הפנה לבנין בית ישראל.

מה נפלא המראה לראות סוחרים וכנעני ארץ, מושבי בשבט סופר ומוכרי ספרים אשר עיניהם היו בקצוי ארץ לראות על המחיה והכלכלה, איך נהפכו בחדשים מועטים לאכרים מסובלים את ומחרשה, קלשון ופצירה פים; נערים אשר לא יצאו מד' אמות של תורתם ירוצו כברקים על סוסים מזויינים, וידיהם שלחו לאחוז בקשת גבורים כמלומדי מלחמה. האם אין לנו המשפט לקות כי ידינו תעשינה תושיה, אם אך לא יחדלו אחינו מתמוך בידם?

עתה אמצא לנכון לתאר לפניו בקצרה תולדות פ"ת ומצבה. פתח־תקוה עומדת בחלקו של שבט דן על יד נחל הירקון סמוך ללוד וליפו, ועוד בשנת תרל"ח נקנתה ע"י אנשי ירושלים. שטח הנחלה רב מאד, שדותיה טובים ופורים מדשנה של א"י, אבל לאשר בחרו אז אנשי ירושלים לשבת אצל שפת נהר ירקון ולא השגיחו על הבצות ואגמי הרפש הנמצאים בקירוב, וגם ענים וטרודם אחרי אשר לא היה להם במה להשקיט רעבונם ובלחם דוחן מלאו בטנם, ולא היו להם לא רופאים ולא סמים, לכן נחלו במחלת הקדחת מחאדים העכורים העולים משם, והוציאו דבת הנחלה כי אויר הנחלה מסוכן מאד —אם כי פה תשלוט לפרקים הקדחת שלטת כמעט בכל הארץ— ע"כ החישו המיסדים לקנות בברת ארץ הרחק מן הנחלה, אבל משובחת באוירה, ויחלו לבנות שם בתים, הוא המושב „יהוד". בין כה וכה יצאה הגזרה מהממשלה לאסור על אחינו בר' לבוא שם ולהתישב בארץ, והפחה מירושלים זמן לדין את האנשים אשר בנו בתים בלא רשיון הממשלה, ותשבת המלאכה, וגם הבתים שכבר נבנו היו צפוים לכבנה, כי חפץ הפחה להרסם, אך לא עלתה בידו. האנשים שכבר קנו להם אחוזות בפ"ת בראותם כי לא יוכלו לבנות להם בתים ב„יהוד", וביחוד אחרי כי קשה מאד לגור בריחוק

מקום מקום העבודה בפ"ת, לכן גמרו בנפשם לבנות בתים בהמושב הישן. הרב ר' אריה ליב פרומקין אחד מיחידי סגולה, שקנה בעד ה' לאחמאן מבערלין נחלה גדולה בפתח תקוה, היה הראשון שבנה בית גדול ב„פ"ת" ואחריו בנו יתר העובדים את בתיהם שם, והנה ת"ל כבר עברו שתי שנים, ולא נעדר ח"ו גם איש מעדתם בסבת האויר הרע והנשחת, וגם אלה אשר נחלו במחלת הקדחת לא רב מספרם, וכמוהם סבלו גם אלה היושבים ב„יהוד" מהמחלה הזאת, ולכן מתחזקים אחינו ב„פ"ת" בדעתם ואומרים כי אויר פ"ת איננו גרוע מאויר „יהוד", מלבד אשר „פתח־תקוה" מצוינת בבארה הטובה אשר איננה עמוקה כל כך כהבאר ביהוד ובקרבתה אל השדות.

ביום א' 14 (26) אפריל לעת ערב בא הד"ר אַדלער לפ"ת, ואחרי אשר לא התמהמה שם זמן רב, כי אם כשעה אחת ולא יכולתי לדבר עמו בפרוטרוט על דבר המושבה ואופני התמיכה, שבתי עמו עוד בלילה הזה ליהוד. שמה קבלוהו אחינו בכבוד מלכים, באורים כבדוהו; אבל גם שם לא ישבנו רק חצי שעה, כי אץ לדרכו ירושלימה, לכן גמרתי בדעתי לנסוע על יום השבת ירושלימה, למען אוכל לדבר עם הד"ר ארוכות וקצרות.

ביום ב' בבקר בא ה' אסאָווּעצקי מנהל המושב „ראשון לציון" לקבל פני בשם המושב ולבקשני כי אבוא לבקר ב„ראשון לציון". נסענו כלנו שמה. כשתי שעות עברנו מיהוד עדי באנו לראשון לציון. המושבה הזאת בנויה בהוד והדר, בתיה כלילי יופי ובנוים כמשטר וסדר טוב בטעם אירופי.

היא יושבת על ראש גבעה, לפני שלש שנים היה הכבר הזה מלא חול, איים וחוחים רבצו שמה, ועתה עינינו רואות אדמה עטויה בירקרק חרוץ, כרמים נחמדים וגני ערן. ירדתי אל בית המנהל, אכלנו ארוחת הצהרים, ואחרי כן בקרתי את הכרמים. בלילה בקרתי בתי מושבות אחינו ושאלתי בשלומם, ואח"כ חקרתי ודרשתי על מעמדם ורשמתי את כל דבריהם בספר.

ביום השלישי בבקר נסעתי עם ה' אסאָווּעצקי לוואדי חנין, אשר קנה לו ה' לעהרער מאדעססא ובנה לו בית נחמד. ומאד שמחתי לראות את יפי הגנות ושפעת המים עם ביתו הנאוה העומד בתוך הגן.

בשעה י"א בבקר באנו לקטרה. הבילויי"ם קדמו פני בירית קנה־רובה, ובשיר משירי ציון. אחרי הנפשי מעט הלכנו לבקר שדותיהם. בשעה ג' אחר חצות היום נסענו משם „לעקרון", אחרי עבור שעה ורבע באנו לעקרון הברוכה בעמקיה העוטפים בר. שם ראיתי את השבלים המלאים ברכת ה'. בקרתי בתיהם, שדותיהם, ומצאתי כי הם ששים בעבודתם ושמחים בחלקם. בתיהם בנוים בתבנית בתי משכנות לצבא ברוב יופי והדר. בלילה שבנו ל„ראשון לציון" ונלן שם, וביום ד' בבקר שבנו ליפו.

ביום ה' 30 אפריל לעת ערב יצאתי מיפו ללכת ירושלימה. כשעה אחת תעבור העגלה בדרך המלך בין גנות ופרדסים.

ביום ו' בבקר השכם נגלתה „ירושלים" לנגד עיני. פה קרעתי בגדי כחוק, אבל פה ראיתי כי התנערה ירושלים מעפר שפלותה, מדי התבוננתי על הבתים הרבים והטובים אשר נבנו מחדש לפני חומת העיר, בהם „אבן ישראל" „משכנות יעקב" „מאה שערים" „נחלת שבעה". אות הוא כי פקד ה' את ארצו.

תכף בבואי בשלום אל מלון „אשל אברהם" מהר הרב ד"ר אדלער לשאול בשלומי ע"י אחד מעושי רצונו ויודיעני כי יבא תכף לבקרני, וימלא דבריו כי בא לחדרי. דברתי עמו על דבר פ"ת ועל תוצאות חקירותי ודרישותי בדבר „פתח תקוה" ו„יהוד". אח"כ יצאתי ובקרתי כבוד הגאונים מוהרי"ל דיסקין ומוהר"ש סלאנט ואת הרב

הגביר ר' משה וויטימבערג, ובחברת ידידי בן יהודה מו"ל מ"ע „הצבי" בקרתי את הרב הגדול ה"ר מאיר רב הספרדים המכונה „ראשון לציון" ואת משנהו הרב הגדול בכר אלישער, שהוא מלבד פרשת גדולתו בתורה איש תאר וחכם מחוכם. הרב הזה הבטיחני כי לב אחינו הספרדים נוהה אחרי הישוב וכי בכל כחם יעזרו אותנו לטוב לנו ולהם, ולעת ערב בקרתי את ידידי בן יהודה ואת הה"ג י"מ פינס.

ביום השבת בבקר התפללתי תפלת שחרית בבהכ"נ „משכנות יעקב" ואחר קריאת התורה הלכתי להתפלל תפלת מוסף אצל „כותל המערבי" מקום שלא זה שכינה משם, ואין בעטי לתאר עוזו הרגשות אשר פעלה עלי התפלה הזאת.

בבואי למלוני מצאתי יין ומגדנות אשר שלחו יקירי ירושלים לכבדני.

ביום א' ל"ג בעמר בבקר רכבתי בחברת בן יהודה דרך „מצודת דוד" ובקרתי את „הר הזיתים" „יד אבשלום" „מערת זכריהו הנביא", אח"כ בקרנו את „בתי המחסה" ואת בית „בקור החולים" (האספיטאל) ובהכ"נ נסים בג ואת בית הועד לחברת „עזרת נדחים" ו„מושב זקנים", שם מצאתי את הרב ישראל דוב פרומקן ואת הרב יצחק רוקח אבי ידידי בן לויתי ה"ר אליעזר רוקח ודברתי עמהם ארוכות וקצרות ע"ד החברה „עזרת נדחים". בבואי לבית מלוני קבלתי פני הבאים לבקרני, את הרב הגאון מוהר"ש סלאנט ועוד הרבה מנכבדי ירושלים, ולעת ערב רכבתי אל קבר שמעון הצדיק, אשר ביום הזה ל"ג בעמר יבקרו כל אחינו יושבי ירושלים את המקום הזה וישפכו שיח לה' על קברות הצדיקים השוכבים שם. שם פגשתי את ה' פרומקן מו"ל החבצלת ואתו רכבתי אל העיר לבית הועד של „עזרת נדחים" ששמה התקבצו גם רבני הספרדים ונכבדיהם, ועלתה בידי לפעול שיבחר ועד מיוחד לבקר תמיד את ספרי החשבונות. הועד הפרטי הזה נמנה מז' אנשים.

ביום ב' בבקר רכבתי בחברת הרב ד"ר אדלער, נסים בכר, הגביר וואלערי ל„חברון". בקרנו קבר רחל אמנו העומד בין בית לחם ובין אפרת, ובאנו לחברון בשעה התשיעית בלילה, ובבקר יום ג' הלכנו כלנו אצל „מערת המכפלה" להתפלל התפלה הידועה.

הנני מכבדו ומוקירו...

מכתב ד.

פו עיה"ק ת"ו יום ד' 1 (13) מאי 1885.

כבוד ידידי הנכבד ד"ר ל. פינסקער!

ביום ו' שבוע העבר בקרתי את ה' הירש ב„מקוה ישראל". הוא קבל אותי בסבר פנים יפות. רבות דברתי עמו על אדות המושבות „פתח־תקוה" ו„קטרה". הוא הבטיח לי כי בכל לבבו ומאדו יעמול וייגע להרחיב את המושבות האלה ולהעמידם על בסיס נכון, ואחינו העובדים שמה ישבעו לחם, מכלי אשר יתלו ברעת אחרים. בתוך דבריו הודיעני כי קבל באמצעות ה' ערלאנגער הסך חמשת אלפים פר' העומדים לפקודתי, והנהו מוכן ומזומן למסרם תומ"י על ידי, אבל אנכי מאנתי לקבלם לע"ע, עד אשר אחל במלאכת התמיכה להעובדים. הנדיב הבטיח לשלוח סמי מרפא לפ"ת, ולכן השתדלתי לפעול על האדון הירש שהד"ר שטיין יסע לכל הפחות פעם בשבוע לבקר את אחינו בפ"ת ויהוד ולראות שלומם ובריאותם. ה' הירש הבטיח לי למלאות בקשתי אף כי הד"ר שטיין לא התפשר עוד בדבר זה עם הנדיב. אנכי יעדתי את ה' הירש בין הקרואים בדבר „ועד־הפועל". הקרואים אל האספה מירושלים הנם: האדונים וואלערי, ר' משה

ווישטענבערג, ה' נסים בכר, ד"ר הערצבערג, ה' י. מ. פינס, בן יהודה. מיפו הועדתי את האדונים: ה' אברהם מויאל, ה' חיים שמערלינג, ה' הירש ממקוה ישראל, ה' אסאוועצקי מנהל „ראשון לציון". מפתח־תקוה קראתי את ה' אריה ליב פרומקין, ה' דוד גוטמאן וה' לעהרער. ה' יגמור בעדנו לטובה.

הנני מכבדו ומוקירו...

מכתב ה.

חיפו עיה"ק ת"ו. יום ד' $^{3}/_{22}$ יוני 1885.

ידידי החכם הנכבד ד"ר ל. פ.

ביום א' $^{31}/_{19}$ מאי הלכתי עם האדון הנכבד וואַרמזער, הוא המנהל ב„זכרון יעקב" ועם ה' א. רוקח להמושבה „זכרון יעקב" — היא שמרון לפנים. בדרכי בקרתי את חרבות העיר ביתר. רושם עז וחזק פעלו עלי שרידי מעי מפלת העיר הזאת, אשר לפני שנות קדם התבצרו גבורי ישראל על חומותיה להגן על ממשלתם. משם עברנו על יד „נפת דאר" היא „טנטורה", אשר יש בה לאחינו מבני זכרון יעקב חלק, ומשם עברנו דרך עמקים מרופרים יופי והדר, עד כי עלינו על ההר, אשר בראשו מתנוססת המושבה „זכרון יעקב". המושבה הזאת מצאה חן בעיני עד מאד, היא יושבת בקרבת ים התיכון, מערבה ישתרע ים התיכון וצפונה נשקף הר הכרמל, מזרחה יתנשא הר אפרים ונגבה עמק השרון. ביום ב' לפנות ערב התאספו אחינו העובדים ב„זכרון יעקב" ובראשם המנהל ה' וואַרמזער להניח אבן הפנה לבית־התפלה בזכרון יעקב; אותי כבדו להניח את אבן הפנה ונשאתי מדברותי, דברים אשר יצאו מקרב לבבי מענינא, אח"כ נשא ה' וואַרמזער מדברותיו המחכמים. אחרי אשר הנחתי את אבן הראשה והתפללנו לה' שתינו כוס יין לכבוד הנדיב ולכבוד חו"צ. ה' וואַרמזער ענה כי מכיר הוא את עבודת חובבי ציון ומצדו מוכן ומזומן הוא לעשות ולפעול עבורם כל אשר יש לאל ידו. תמול שלחתי דעפעשע ומכתב תודה וברכה להבארון.

המשא אשר נשאתי בהניחי את אבן הפנה
בבית התפלה אשר בזכרון יעקב:

„מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור
והוציא את האבן הראשה, תשאות חן חן לה".
(זכריה ד' ז')

„ישנם רגעים ושעות ידועות בחיי העמים, אשר בהם יגלה ויראָה פעל, אשר עקבותיו ורשומו נכר דורות רבים אחרי עברו וחלפו, פעל אשר בהוה קל־הערך ודל המעש הוא ובעתיד יתגדל ויתרומם כענק. ישנן שעות ידועות אשר בהן ישזרו ויארגו רק חוטים אחדים במסכת התולדה ובמשך הזמן יהיו ליריעה גדולה ורחבה ונאוה, ליריעה פרושה על פני דורות רבים.

„בשעה נכבדה ומאָשרה כואת עומדים אנחנו עתה בראש מרומי הרי ישראל, בראש אחד מרוכסי הר הכרמל, במקום אשר תולדת ישראל התעשרה בעלים רבים הכתובים בדם רבבות גבורינו שהגינו בחרבם על חרות עמם. פה במחוז הזה נקרו קורות רבות החרותות בעט ברזל ועפרת, פה התנוססו ערים ומבצרים אשר סככו על קיום מדינתנו ולאומתנו, ופה נשקע וכבה הכוכב האחרון (בר כוכבא) ממאורות ישראל שהאירו על שמינו, וחשך ליל ארוך כאלפים שנים כסה את המקום הזה, הבנים גלו מעל שלחן

אביהם, האדמה אשר לפני שנות אלפים חלצה שד ותניק לבניה שהשקוה בזעת אפם שממה ושדיה צמקו, כי עובדיה, חוננו עפרה ומרצי אבניה, נתרחקו מעליה בחזקת היד. עתה התאספו אחינו למקום זה לעבוד את האדמה ולשמרה, אהבתם וחבתם לא"י התנערה מעפר, השר הנדיב זרבבל זמננו שהוציא ההר הגדול למישור, להוציא את האבן הראשה, את המושבה הראשונה אשר עובדיה המה אחינו אשר יצאו מרומיניא ארץ גלותם, עתה עומדים אנחנו כלנו פה להניח אבן הראשה לבית תפלה לאביר יעקב. בית תפלה הוא מקדש מעט בימינו אלה. פה בבית הזה ישפוך איש מאחינו היקרים העובדים אדמת הקודש את צקון לחשו, ישא עיניו ולבבו לאביו שבשמים, כי יתן לו כח למלא אחרי עבודתו, כי יתן לו יורה ומלקוש בעתו והאדמה תתן לו את יבולה. עתה הונחה אבן הפנה להמעין הראשי, אשר ממנו יפלגו לשטף רגשות עברי נאמן לאלהיו; פה במקום הזה יבנה שער השמים, ובכחו יוקם על בית לתורה ולתעודה ולכשרון המדעים הנחוצים לאדם באשר הוא אדם; פה נשקו שמים וארץ ונפגשו יחדו: בית ה' ובית־ספר, בית למוד אשר שם ילמדו אחינו להראות לכל באי עולם כי אך חכם ונבון הגוי הזה, עם אשר כשרונו הוא נשמתו וכשרונו יכשירהו לכל דבר, כשרונו ישנה פניו, ישנה מעמד חייו, וכל ההרים הגדולים האלה שהושמו למישור הוא אך בחסד השר הנדיב, אשר עשה זכרון גדול ונשגב כזה לאביו המנוח, לא מצבת עץ ואבן, לא עמוד יצוק מנחשת, כי אם מצבה חיה מחיי נפשות החיים עתה כיום ואלה אשר יבאו אחרינו, מצבה אשר ראשה תגיע השמים ורגליה עומדות בארץ, וכל היקר והכבוד הזה נגלה עתה לנגד עינינו, לנגד אחינו היקרים שהשליכו נפשם מנגד בעד רעיון הישוב בארץ הקדושה, ונגד עיני עושי רצון הנדיב. אשא כפי לאבינו שבשמים, כי ישכין שמו בבית הזה שהנני מניח את אבן הראשה בו, כי ירום קרן אחינו השר הנדיב הידוע וקרן כל משפחתו הרוממה למעלה ראש ו„זכרון יעקב" יהיה למזכרת חיים לאחינו אשר יחיו על מלאכתם בשדה, ובימיו ובימינו תושע יהודה ועיני השר רואות.

„אחי היקרים! פה יהיה שער השמים, בבית הזה תשפכו שיחכם לפני אבינו שומר ישראל ומושיעו בעת צרה, אנא שאו כפיכם וברכו את ה' ואת אחינו השר זרבבל זמננו, אשר בשמו אניח את אבן הראשה, וה' המרחם את שארית עמו יקבל תפלתכם, וישמיענו ברחמיו: הן גאלתי אתכם, אמן".

מכתב ז.

חיפה, יום ה' כ"א סיון תרמ"ה.

ידידי החכם הנכבד ה' מל"ל.

... חכמת כלכלת העמים אינה מקבלת תשעה קבין של עיון לחוד ודי לה בקב נסיון אחד. וזה תורת נסיוני: אחרי שראיתי, תרתי ובקרתי את הארץ, שמתי עין בדרכי חיי יושביה, בצרכיהם ובמקורי מחיתם אוכל להגיד בפה מלא, כי עבודת האדמה בלבד בארצנו הקדושה לא תספיק להשביע לעובדיה לחם. הכל יודעים ומודים כי האשכנזים אוהבים את המלאכה וחרוצים מאד ושאר רוח להם לעבודה בבית ובשדה וגם רצון מתמיד, והאשכנזים האלה הקימו שלש מושבות יפהפיות בארה"ק: „רמלה", „מתרונה" על יד יפו, „כרמל" על ידו חיפו; כל העובדים בשלש המושבות האלה מאשרים הם ואין גם אחד מהם אשר ידע מחסור, ובאשר נשאל את פיהם במה הצליחו? אם ע"י עבודת האדמה או על ידי שאר תחבולות אשר בידן להחיות את בעליהן? אז נשמע מפיהם תשובה נצחת: לא על עבודת האדמה לבדה יחיה האבר בארה"ק, כי אם גם על מוצא

המלאכה והמסחר, גדול בהמות וכדומה. כל מי שלא צמצם כחותיו בעבודת השדה לבד, כי אם גם במלאכה וחרשת המעשה עסק היה למאשר, ואם נביט בעין חודרת על כל הארצות הנאורות תחת השמים ועל חיי יושביהן נראה כי האכרים לא יחיו רק מעבודתם בשדה, כי אם יוסיפו עמל ולא ינוחו, יעסקו במלאכה, ישלחו יד בחרשת המעשה ורק אז ימצאו לחמם בכבוד. לא נדבר ע"ד ארצות אשר רוח חיתן היא חרשת המעשה כארץ בריטאניא, אולם גם צרפת העשירה ביכול שדה ומגד שמש, גם אכריה לא יחיו על תוצאות עבודת השדה לבד, עשר אכרי צרפת נובע מכרמי גפניה ומטעי זיתיה. גם איטליא הברוכה במשמני ארץ, גם היא משובחת רק בפרי הנגב, ביניה ושמניה הטובים, ובזה לא נופלת ארה"ק מטוב הארצות האלה, אבל עד שיגמלו האילנות פרים, נחוץ אפוא כי ישלח האכר יד בכל מלאכת חרש וחושב, למען ימצא לחמו בכבוד, כי האדמה לבדה לא תוציא די מחיתו ומחית בני ביתו. הדבר הזה הוא אמת שאין בה כל פקפוק ואין חולקין עליה כעל מושכל ראשון.

עוד זאת עלינו לדעת, כי יש הבדל גדול בין ארה"ק לשאר ארצות. ארצנו שוממה ורבה העזובה בקרבה זה שנות אלף, תושביה הערבים עצלים הם, לכן גם לחה ונסע יהרה בה, ולהפיח בה רוח חיים, רוח עבודה, ולבנות את הנשמות במטעים דרושות שנות עשרים וגם אז לא נעשה חיל אם נתכוין ונצטמצם בארץ-ישראל פנימה, ושאל את דברי הימים ויגידו לך כי כנים דברי: ביתי הבית הראשון, הימים אשר מושבי בני האדם בכלל היו מקופלים כעובר במעי אמו, הצרכים היו מועטים וקלים, אז ישבו כל בני עמנו בארצם ולא נדדו בגוים, ומאושרים היו בעת אשר ישבו תחת גפנם ותאנתם, לא כן בימי הבית השני, עת אשר השכלת בני האדם התרחבה והרחיבה גם את חוג עניניה ולרגלי התפתחותה נתרבו גם צרכי בני האדם, אז מוצאים אנחנו רבים מבני עמנו יושבים באלכסנדריה של מצרים, באנטיוכי ובשאר ערי יון ועושים מסחר וקנין, ובכל זאת היה לבם פונה לירושלים קרית מעוזם ומשגבם החמרי והמוסרי, והרוח הלאומי קבץ ואגד אותם בכל מקומות שהם יושבים, בלעדי בני התרעובות, כי גם אז היו רבים שאבו להתבולל בעמים.

אם באמת יש את לבב חו"צ לעשות דבר אשר יקרב אותנו אל המטרה, אז מוכרחים הם לפסוק הלכה ברורה בבית מדרשם, כי להרחבת הישוב בכלל עלינו להשתמש בכל האמצעים המובילים אל התכלית הזאת. לפי דעתי אין עצה ותחבולה אחרת להרחיב את הישוב ולכונן אותו על אשיות חזקות, כי אם ליסדהו גם על חרשת המעשה ועל אדני מסחר וקנין, על עבודת האדמה ועל מטעי אילנות ועל כלם על התקרבות אחינו להממשלה אשר ילמדו את שפת הארץ וידעו לעות דבר, גם יתרגלו למשוך בעט סופר מהיר, והממשלה תכיר על ידי זה את יתרונם ואמון לבבם, ואז תבטח בהם ותתמכם בימין עזה, וליסד ולהרחיב את כל הדברים האלה רק בארה"ק לא יתכן ודבר שאי-אפשר הוא, והמעט אשר נכונן בתוכה לא יספיק להמון אחינו, ולא תמשוך אליה את אלה מאחינו המוכשרים להרבות הישוב, ואם כן מוכרחים אנחנו להגריל את הישוב גם במקומות הקרובים לארה"ק כמו באזיה הקטנה ובסוריה הישנה והחדשה, ואז יבואו אחינו בברית הטסחר גם עם מצרים ויקוים בנו מקרא שכתוב: ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה וישראל — היינו ארץ ישראל, כי המסלה תעבור דרך עריה — יהיו שלשיה, ונאספו נדחי ישראל ונפוצות יהודה יתקבצו ועפו בכתף, ויותר שיתרחב הישוב בתוגרמה האזיאטית, יגדל ויתרחב הישוב למעלה ראש בארה"ק, אם ישבו סוחרים רבים מאחינו באלכסנדרטה, טראבלום, מארסין וכדומה, אז יש תקוה לחרשת המעשה גם בארה"ק. ולאט לאט תתבונן הממשלה כי הבאנו לה טובה וברכה

רבה, קרענו חלונות בארצותיה לידיעות ומדעים, ואז לא תסגור לפנינו שערי ארה"ק ולא תביט עלינו בעיני חשד, וגם בעלי הכשרון שבנו ישארו נאמנים לה' ולעמם, וידעו וביבנו להביא תועלת לעמם ויתרון טוב ליעוד לאומם. פחדך אשר תפחד מהיונים תושבי המקומות הללו מגורת שוא היא, כי היונים לא ימשלו שם, וגם הם נבנעים וסרים למשמעת הישמעאלים אדוני הארץ ואם יבואו אחינו היהודים שמה אז ימצאו הישמעאלים חפץ בהם ויבכרו את היהודי על פני היוני כדרכם מאז.

לא אפון אף רגע, כי חרשת המעשה תשא פרי בא"י, ועוד יבוא יום ואלפי ידים עובדות תמצאינה ברכה והרוחה במעשי ידיהם, אבל עלינו לפקוח עינינו ולהביט בשבעה עינים על כל צעד וצעד שנרצה לעשות בזה, כי אם חלילה נעשה משגה אז גורל הרעיון תלוי בשערה ומי יודע עתידותיו? החובה עלינו לחקור ולדרוש בדיוק אחרי תוצאות הארץ ויבולה, וחכמים יודעים ידיעה ברורה בטיב חרשת המעשה יוציאו משפט ויחוו דעתם בדבר מלאכת חרש וחושב אשר יש בכחן לפרנס את בעליהן, ומי מהן תעשה עוף ותוציא פרי, ואת כל דבריהם יבטאו במספרים ידועים, כי לעינים כאלה מזיקים מאד העיון והרמיון, וכל המרבה במקצוע זה במופתים חותכים ובמספרים מדויקים הרי זה משובח. לכן מוכרחים אנחנו חובבי ציון לעשות בחינות ונסיונות שונים במרם נציע ברבים לבעלי ההון שיעשו בתי מלאכה וחרשת בא"י על חשבונם. אמנם כן הקותי חזקה כי גם המסחר יגדל בארץ, ורבים מאלופינו יעשו מסחר ויצליחו, אבל חלילה לנו עתה ליעץ את אחינו אשר עוד לא נתרוקן כיסם לגמרי כי יבואו תכף לארה"ק ויאחזו במסחר דוקא בטרם ידעו השפה ובטרם יכירו טבע המקום, כי לנבון יצאו חפשי ממסחרם וידיהם על ראשם... וכספם כעשן יכלה והתקצפו וקללו את רעיון הישוב ובכל אשר יפנו יזיקו לנו. — את סדר התמיכה להעובדים העברים בפ"ת ובנדרה סדרתי על אופן אחר מאשר היה עד הנה, היטב חקרתי ודרשתי אחרי כל הצרכים של כל אכר ואחר, באופן שישאר אכר ולא יחסרו לו האמצעים הדרושים לעבודה, ואת הסכום הזה מסרתי לכל קולוניסט וקולוניסט שיעשה בתמיכה זו כרצונו, ובלבד שלא אקבל עלי דאגת כלכלת האכר וביתו, הדאגה הזאת שהיא נפש החיים, אותה הנחתי לבעליה כי לא רציתי להמית בהאכרים רגש מלחמת הקיום, כי לו קבלנו עלינו אחריות לנהלו בלחם ולכלכל את מחסורי ביתו כי אז אמץ לבבו ירפה ורוח חיים, חיים שיש בהם עמל וכשרון המעשה, לא יעודדהו, וכל ימי חייו עלול הוא להיות פושט יד ומבקש מתנות חנם וגבר לא יצלח ישאר כל ימיו, נבזה בעיניו ונמאס בעיני זולתו.

זאת היא תמצית דעותי בדבר הישוב בכלל.

והנני ידידו המכבדו...

מכתב ח.

חיפו עיה"ק ת"ו, מוצש"ק, אור ליום א' כ"ד סיון.

ידידי החכם ה' שפ"ר!

... ידעת ידידי כי הנני אסיר תודה להנדיב הידוע על חסדו ואמתו, אשר עשה עם רעיון הישוב, ולולא קדמו רחמיו את המשפחות ב„שמרון" „עקרון" „ראשון לציון" ו„ראש פ:ה" כי אז תמו לגוע ח"ו ביאוש איום ונורא ורעיון הישוב היה צלול כעופרת בטים אדירים. הבארון בנה הנהרסות ונטע הנשמות ולחם הקולוניסטים נתן, מימיהם נאמנים וצרכיהם וכל מחסוריהם על הנדיב, ובכל זה, כשאני לעצמי אינני מוצא שום

כח ההתחדות בהמושבות, אשר הבאראן יתמכם בימין עוז, וחוששני כי שנים רבות תעבורנה והקולוניסטים לא ימצאו כח לחיות מפעולתם ועבודתם בלי עזר ותמיכה, יען כי התמיכה החדשית אשר יתנו פקידי הנדיב לכל נפש ונפש מהקולוניסטים ואשר ימלאו להם כל מחסורם, תעשם לבנים שאוכלים מעל שלחן אביהם, עד כי יומת בם רגש מלחמת-הקיום וגם רוח מוסרם יכהה על ידי זה, כי לא טוב היות לאנשים בריאים ושלמים בגופם תלויים ברצון נדיב אחד.

הפקידות, אשר על פי התמיכה שהנהיג הנדיב ברוב חסדיו בהמושבות, מוכרחת היא להיות, כי מי ימסור התמיכה ומי ישגיח על החסרון של כל אחד מהקולוניסטים למלאהו? ומי ישפוט על כל הנחוץ לכל משפחה ומשפחה אם לא המנהל, אשר על פיו נחתכים כל עניני המושבה ומבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו, ואם כי לפי השקפה שטחית נודה כי הפקידות טובה היא עד מאד, אחרי אשר מרבית העובדים לא הורגלו בעבודת האדמה, ורק זה ימים מעטים מעת אשר יצאו מאפלת המסחר לאור באור חיי עבודה בשדה, אשר אם כי טובה ומועילה היא, בכ"ז מיגעת בשר, ומוטב שידע העובד שיש גבוה השומר עליו, למען ישמור הסדר ולא יתעצל, אבל כמה קוצים ישנם באליה זו: א) קשה מאד לאבי משפחה, אשר שנים רבות חי על השבונו ולא היה הלוי בדעת אחרים, כי יעמוד פתאם תחת השגחה ורצון מנהל אשר יורהו הדרך ילך והמעשה אשר יעשה; העובד יביט על עצמו כעל עבד כפוף תחת יד ארונים קשה וגם המנהל לא ישבע רצון, יען כי יראה תמיד את פני האכרים זועפים, ולבו יודע כי עליו יועף לבם. ב) המנהל שעליו חל אחריות המושבה, ימצא א"ע מחויב לחות דעתו אפילו בדברים קטנים וקלים, והקולוניסט ימצא בזה עון ועמל, כי צווי המנהל כדבר מלך שלטון בעיניו, בעור אשר בלבבו ידמה כי להמנהל אין כל זכות בזה. ג) לפרקים יעמיד המנהל את דבריו על מצוי הדין והסדר גם בדברים שהצדק והמשפט עם הקולוניסט, ועל ידי זה יתרחב הפרץ בין המושל והמקשיב ומזה תולד שנאה עזה. ד) ישנם עובדים אשר ידעו להתרפס, להכנע ולחנוף למען מצוא חן בעיני המנהל ויחפשו עלילות באחרים, גם יביאו דבתם רעה ומזה תצמחנה ריבות וקטטות, שנאה וקנאה, פרוד הלבבות ופרוד הדעות ואז תבראנה בכל מושבה שתי כתות: מושל וסביבו חנפים, ומקשיבים נבגעים אשר בקרבם יהאוננו וילינו, וה' ישמור את עמו מתולדות מזיקין כאלה, אשר ישרשו אחרי כל מדה טובה בלב העובדים.

הסבות והמסבבים האלה למדוני כי אעזוב כלה את דבר ה"פקידות", וכן את דבר התמיכה הזמנית המובילה ל"לחם עצלות" והמתיתה בלבב מקבלי התמיכה כל רגש כבוד ורוח נכון, ובחרתי להמוך לפי שעה את אחינו העובדים בהמיכה אשר על ידה יכינו להם את הנחוץ והדרוש לעבודתם ולקיומם. למשל: לזה נתתי כסף על בנין בית, להשני — על בנין רפת, לשלישי — לקנות שורים לחרישה, ולרביעי — לקנות דברים היותר נחוצים לאכר, ובדברי עמלתי להבינם ולהשכילם כי קיום ואשר האכרים מקבלי התמיכה תלוי ביתרון הכשרו ובפעלו ועמלו של כל אחד ואחד, וכל מי שיחבק ידיו בעצלתים ישא חרפת רעב.

לא אגיד כי באופן כזה כבר הטבתי לתקן את כל המגרעות ומסדרי לא תצא שום הקלה לרבים, כי אין לך דבר בעולם שאין בו איזה חסרון וצד רע, אבל אחרי ששקלתי את כל המעלות והחסרונות שישנן בשני מיני התמיכה שזכרתי מצאתי כי באופן השני ארחיק חסרונות ומגרעות הרבה ובחרתי בדבר הקרוב לשכר ורחוק מהפסד...

שאלת יקירי כי אבאר לך פרק הפועלים בטסכת הישוב, והנה אם כי הקשית לשאול ולבקש ממני דבר כבד מאד אשר לא יפתר בעיון לבד, כי אם דורש מספרים

ברורים וידיעה עמוקה בכל ההכרחיות והמותרות הנהוגות בארץ, אשר עליהן המבעו עמודי העבודה והמלאכה, והאמת אגיד כי אין בידי לברר לך את כל אלה, אבל בדרך כלל אמצא לנכון להעיר בענין זה איזה הערות והארות, ואדמה כי נוכל להוציא מהם תולדה. כהתורה כן הנסיון יעידון ויגידון, כי ההכרח הוא יליד המותרות. פעמים רבות ראינו, כי קבוץ גדול יחיה שנים רבות מכלי אשר ידרש לו איזה טין מתוצאות חרשת המעשה ומלאכת חרש וחושב, עד שישתלשל הדבר ויבוא אמן אחד ויתחיל במלאכתו, אשר בראשונה רבים יתמהו עליו בחשבם כי זורע הוא על צחיח סלע, ומעט מעט יתחילו התושבים ליהנות מההמצאה הזאת וישלמו להאמן הממציא בעד פרי עבודתו בכסף מלא, עד כי תתרחב ותתפשט העבודה בין כל קצות הקבוץ, ואז יקפצו על העבודה הזאת רבים ויעשו כמתכונתה, עד כי יפתח מקור חדש למחיה וכלכלה לכמה וכמה משפחות ומה שהיה לפני שלש או חמש שנה „מותר" יקרא היום „הכרח". למשל לפני ארבע עשרה שנים בטרם הציגו האשכנזים רגלם על אדמתנו הקדושה, לא נראתה ולא נמצאה עגלה בכל רחבי ארה"ק, ולו שלמו אז להישמעאלי אשר הורגל לנוע על חמור או לרכוב על סוס כי יסע בעגלה, גם אז לא היה מקבל עליו אחריות הנסיעה בעגלה, וכאשר באו האשכנזים לחיפו, ויען כי הדרך מחיפו לעכו תמשך לארך חוף הים והיא ישרה מאד ואין בה הדורים ועמקים, עשה אשכנזי אחר עגלה אחת רתומה לסוסים והוביל בה את אחיו מחיפו לעכו, ולאט לאט התפשטה הנסיעה בעגלה והישמעאלים הורגלו לה, וכהיום יתפרנסו מזה עשרים משפחות אשכנזיות ועשר משפחות מהישמעאלים ולרגלי החדשה הזאת באו הנה איזה בעלי מלאכות היודעים בטוב עשית העגלות ורדידת הברזל הנצרך לחשוק האופנים וימצאו די מחיתם ממלאכתם, אח"כ באו הנה עושי מרדעות ומכשירי מתג ורסן וגם הם מוצאים לחמם מעבודתם, ונקוט כלל זה בכל דרכי הכלכלה.

ולפיכך אם נאבה לדבר על אדות הפועלים והמלאכות בארה"ק לא נוכל לקבל עלינו אחריות, היינו לאמר לפלוני ורצען הוא או לאלמוני ורוקע פחים הוא, כי יכירהו מקומו בשכם או בתפסח ועזה ושם העלה מלאכתו יפה ויצליח; אם בכה נעשה והאיש ההוא יסמוך עלינו ויקשיב לדברינו והיה בבואו להתישב במקום אשר יעצנו לו ולא ימצא ביום הראשון הכל ערוך ומוכן לפניו, אם יראה כי לא עם רב משכימין לפתחו לדרוש את מלאכתו, אז יתיאש ולבו יטות בקרבו, עד כי לא יהיה בו כח לשאת ולסבול את גורלו בחיים, והיה כי ירעב והתקצף וקלל בכל העוסקים בישוב, ופנה ללכת לעומת שבא ושברו בידו, כי העבודה והמלאכה בארה"ק משכלות את בעליהן. ולדעתי אין על חו"צ כי אם לפנות אל העם לאמר: אחים יקרים, בארה"ק ישנן עוד ערים רבות שאין בהם יהודים כלל, כמו שכם, עין גנים, רמלה, לוד, בית לחם, עזה, אשקלון, צור, צידון, עכו, וכפרים גדולים כמו שפאמער ועוד, ושם הלא יושבים אנשים רבים האוכלים ושותים, לובשים בגדים ונעלים, לכן אם יבואו שמה יהודים בעלי מלאכות ימצאו מחיתם. הן גם ירושלים, אשר כיום רבו בה בעלי המלאכות והעבודות השונות, היתה לפני שלשים שנה עזובה מכל, ומי האמין אז כי חרשים ומסגרים ישאו בה ראשם ויתרבו לכל מפלגותיהם וכולם יתפרנסו בכבוד, וכן יהיה אי"ה לימים יבואו גם בערים אשר חשבתי, לכן מי מכם שהוא חרש עץ ואבן, לוטש ברזל וכדומה, שצר לו המקום בעירו ואשר יהיה חיי צער, והוא נכון לעבוד כאשר עבד בעירו ולא יבקש מותרות, אז יסיר ע"י כשרונו ומלאכתו הסבל מעל שכמו ועולו מעל צוארו. גם בירושלים, אשר כבר מלאה מפה אל פה בעלי מלאכות מאחינו ישנו עוד מקצוע אחד במלאכה אשר תובלנה כמה משפחות למצוא מחיתן וכלכלתן

בכבוד אם העסקנה במלאכה זו, והוא חרשי אבן היודעים לסתת אבנים ולהקציען ולהחליקן ולגורר אבני גזית במגרה ומבינים לעשות מעשה שבכה, מעשי שרשרות לכותרות אשר על ראש העמודים. חרשים כאלה יכולים להרויח בכל שבוע היינו בכל ששת ימי המעשה חמשה עשר רו"כ ועוד יותר, וחמשה עשר רו"כ בירושלים נחשבים כשלשים בחו"ל, כי בירושלים נמכרים כל צרכי החיים בזול. חרשים כאלה מהנוצרים ילידי בית לחם גברו ועתקו גם עשו חיל, ועוד הניחו מקום לכמה משפחות מאחינו בעלי-המלאכות להתגדר במלאכה הזאת.

זאת היא השקפתי על המלאכות בארה"ק, ולפיה מוצא אני דמיון וערך גם בדבר מסחר וקנין ובשאר מיני עבודות ופעולות, אשר בכחן להשביע לעובריהן ובעליהן רצון. יהודי אחד מרוסיא ולאנדא שמו התישב לפני שש שנים ביפו. האיש הזה סבל עוני ודחקות בראשית בואו באופן איום ונורא מאד, אבל החפץ הנטוע באדם לחיות ולהחיות את ב"כ לא נתן לו מנוחה, לכן לא חדל מלחפש ולתור אחרי לחם לאכול, עד כי עלה בידו לקבל בחכירה את המונופול של הטאַבאק בכל מחוז ארה"ק, אף כי לא היה בידו לפורטה אפילו שוה פרוטה, אבל חכמתו עמדה לו למצוא שותפים מאחינו בעלי הון שנתנו את הכסף הדרוש לעסק החכירה, ולרגליהם נוסד ביפו בית מלאכה לחתוך עלי הטאַבאק, לדבוק הניירות ופתקאות החתול. על ידי השתדלות ה' לאנדא עובדים בהפאַבריק הזה עד ששים יהודים, מהם מילידי ירושלים ומהם מיוצאי רוסיא אשר גועו ברעב, וכן נתן לחם לכמה משפחות מאחינו. בשכם הקים חנות-כללית למכירת הטאַבאק בכמות רבה עבור החנויות הקטנות ומשרתי בית המסחר הזה המה כלם יהודים, וכן עשה גם בחיפו, בעכו, בצפת, בטבריה ובחברון. לרגלי יסוד בית המסחר בשכם נתישבו שם עד מהרה קרוב לעשרים משפחות מאחינו, ומי זה היה יכול לדעת זאת מראשית כי מסבה קלה וקטנה כזו תצאנה תולדות נכבדות אשר תהיינה לאבן-פנה להישוב בכלל! ומהפרט הזה נוכל להקיש על הכללות.

כל מי שיש לו אף ידיעה קלה מהלכות אחראין וערבאין בעסקי הלואות, יודה כי ביד בית הלואה על קרקעות —אגראר-באנק— תלויה גאולת הארץ. בכח בית כזה אם יעמדו בראשו אנשים חכמים היודעים פרק בהלכות אוצרות להסב אליהם במשך עשר שנים כדי שליש מקרקעות ואחוזות שבאה"ק, לו רק נשכיל להלוך עם רוח התושבים ונדע לעות דבר. וכבר עיינתי בזה, ומצאתי להעיר פה על סעיף אחד, אשר בית ההלואה יביא תועלת רבה, והוא, כי השנת ספרי מקנה על קנית קרקעות בתוגרמה בכלל וארה"ק בפרט קשה עד מאד לא רק להיהודים כי אם גם להנוצרים, ואין בזה משום גזרת המלכות על דבר התנועה של ישוב ארה"ק, כי אם דבר דתי יצוק בו; מחמד נביא הישמעאלים דבר צוה למאמיניו כי „הארץ לא תמכר לצמיתות". דיני קנית קרקעות בתוגרמה נחתכין פה עפ"י שני בתים: עפ"י המאַזמע, היינו עפ"י בית-הדת אשר בראשו יושב הקדי — רב — והמופתי (הדיין) עם חבר למוד הדת; הבית הזה הוא העליון והראשון מדיני מקח וממכר של נחלאות מטעם האמור, אחר שהאלקוראן אסר למכור את הארץ, אבל לבל תהיה נעילת דלת בפני אלה אשר ההכרח יאלצם למכור, לכן נמסר הדבר ביד ראשי כנסית הדת שהם בודקים בשבע חקירות ודרישות אם בצעקתה הבאה אליהם מצד המוכר, כי אכף עליו פיו, כן הוא באמת, ובית הדת יחקור ג"כ אם לא נשתעבדה הנחלה לכתובת האשה ואם אין עליה מערערים מצד היורשים, או אם לא חל עליה בעת מן העתים להיות נדר או נדבה לדבר שבקדושה, ואחרי אשר יתברר ויתלבנו הדברים האלה בכל פרטיהם ודקדוקיהם והקדי עם מתי סודו יאשרו המכירה והקניה, אז יבוא הדבר מבית המאַזמע לבית משפט

הארץ, ושם יקבלו המס העולה על האחוזה ונותנים ספר המקנה כדת. מובן הדבר כי עיני המוכר והקונה תמקנה בחוריהן בטרם יזכו לראות את כתב ההחלטה יוצא מבית הקדי ומתי סודו, ולעתים לא רחוקות תעבורנה שנים רבות עד שיצא דבר ברור ומוחלט בדבר מקנה וקנין אחוזה, ובשם שהחמירה והכבידה המאכזבת בחוקים מעיקים בענייני מקח וממכר של אחוזות ונחלאות, כה הקלה הממשלה בענין משכנתות, ודבר משכנתא יגמר בימים מועטים ובלי כל טרחה יתירה. היוצא מזה, כי אם גם הממשלה תרים את האסור מעל אחינו ותרשם לקנות קרקעות באה"ק כאות נפשם, גם אז יפגשו מכשולים רבים ומפריעים שונים מצד כנסית הדת אשר לא תהפך בין לילה עורה ולא תשנה את טעמה לטוב, ולכן אם שות שתו כהני דת מחמד חומות בצורות סביב קנין הקרקעות בארה"ק, עלינו להשכיל ולהציע לפני הממשלה התוגרמית כי הפצנו ליסד בתוגרמה בית הלואה על קרקעות, וכרצוננו לתת חלק מהרוח להממשלה אחד אחוז למאה, אבל אנו מבקשים רשיון ופקודה אל השופטים והשוטרים כי לא יעכבו עלינו ימים רבים בסדור הכנות כתבי המשכנתות, וגם זאת ידוע לכל איש היודע פרק בהלכות החיים, כי תחלת משכנתא סופה מכירה גמורה וחלוטה.

כל המכשולים הרבים המונחים על דרך קנית הקרקעות שזכרתים למעלה הם רק כללים ויש עוד מכשולים פרטים שנולדו לרגלי הגזירות והפקודות אשר נגזרו על אחינו הבאים מרוסיא, מלבד שיש מניעות שונות אשר טבע הענין מחייבן. אבאר את דברי: הערבים הם ערומים כשועלים ובראותם פתאם כי היהודים קופצים וזריזים לקנות קרקעות, ולכל קונה יש שמונה סרסורים, לכן הוקירו מחיר האדמה פי שנים, ולדחות את התחבולות האלה צריכים אנחנו לעיין היטב בישוב הדעת במצב הדברים, וזה אשר עלה ברעתי למצוא אופן ותחבולה, אשר על ידם נשיג על נקלה את המבוקש והוא: לרבים מאחינו הספרדים יש אחוזות וקרקעות באה"ק ורובם יושבים בגליל העליון ויש מהם שרוצים למכור אדמתם, כי העת דחוקה להם, ויש מהם שאדמתם טובה ופוריה והאויר זך וצח והמים טובים ונעימים. לאחינו אלה אם אדמתם שוה עשרים אלף רו"כ, נלוה עליה מעשרה עד ט"ו אלפים רו"כ על אפותיקי והרבית שנים עשר למאה, כי כן ישלמו פה התגרנים היותר בטוחים, ואז נקרא לאדרבל אחד והוא יחלק את האדמה לעשר או חמש עשרה משפחות ויקצוב מקום לבנין בתים במספר הזה ועל המוכר או הלוה לבנות חצי מספר הבתים על חשבונו, מהכסף שקבל מאתנו בתורת הלואה, אחרי כן נוסיף לו בהלואה לפי מחיר הבתים אשר בנה, אחרי שנקבל מאתו אפותיקי גם על הבתים, ובסך הזה יגמור את בנין יתר הבתים במספר שנתנה עמו ובזה נרויח רבות:

א) אם אדם אחד פרטי שיש לו אדמה יבנה בתים עליה לא השגיח הממשלה על זה כלל, כי ביד כל בעל אחוזה לעשות באחוזתו כאדם העושה בתוך שלו מבלי שאל פי פקידים ושוטרים, והרשות בידו לבנות או להרוס, לנטוע או לעקור את הנטוע ואין מוחה בידו, ובעת שיונמרו הבתים הרשות בידו להושיב שם משפחות בתור שכיריו ופועליו כמה שיחפוץ ובזה נסיר מכשולים הרבה מעל דרכי הישוב כמובן לכל בר דעת.

ב) גם הוצאות הבנינים תעלינה לנו בזול, יען כי בעלי האחוזה המה ילידי הארץ ויודעים מקח כל דבר ודבר, יודעים מקום מחצב האבניים, מכרה הסיד ואבני גיר, וגם להבנאים ישלמו פחות מאשר ישלם להם איש אירופי, והיה כאשר תתישבנה המשפחות מעט מעט, אז נעשה מהאפותיקי ספר מקנה, וידנו תהיה תמיד על העליונה, כי המוכר יקבל לפי שעה פחות מהמחיר של אדמתו ושל שווי הבתים ואין לנו לחשוש פן ואולי ירמה אותנו.

מספר זכרונותי.

חיפו עיה"ק ת"ו כ"ד סיון תרמ"ה.

בין האנשים שבחרתי ב„ועד-הפועל" שהקמתי מניתי לראש את ה' ווארמזער מנהל מושב „זכרון יעקב". האיש הזה מצא חן בעיני עד למאד, כי בו מצאתי יתרון הכשר מבשאר המשגיחים שנתמנו הן מצד חברת כל ישראל חברים והן מצד הנדיב בארה"ק. ה' ווארמזער הוא חכם ומלומד ויודע את השפה העבריה ועוד לא שכח את משנתו בתלמוד, ועל כלם ראיתי ונוכחתי כי הנהו אוהב נאמן לרעיון הישוב. מדברותיו אשר נשא לפני קהל העובדים ב„זכרון יעקב" בח"י סיון לעת הנחת אבן הראשה לבנין בית הפלה היו נשגבות ומרוממות מעל כל תהלה, מפיו התמלטו בידודי אש אהבתו לארצנו הקדושה וגם הוא יחזה ברעיון הישוב תכלית יעודנו ותקותנו, ופלגי מים ירדו עיניו מרי דברו על המקרה הגדול הזה, כי אלפי שנים עברו עד היום שאחינו היקרים הניחו אבן פנה במקום הזה לבנין בית הכנסת ולבנין תקות הלאום כלו, אלפים שנה עברו והרי הברטל לא שמעו קול יהודי שופך שיחו לאלהיו, בהלמיו ואבניו לא נגעו ידי היהודי פולח ובוקע את האדמה זה הרבה דורות ועתה עלה ובא זכרון העם הזה לפני אביו שבשמים, אשר בידו לב שרים והטה כנהר חסד את לב הנדיב הידוע להקים זכרון ליעקב אביו ומקום לאביר יעקב בראש מרומי הרי ישראל, במקום יציץ ישראל ופרח ונשא פרי. ה' ווארמזער הטיף רעיונות נשגבים מלובשים בשפה צחה ורכה וכל דבריו יעידו כי לבבו רד עם אל ועם קדושים האוהבים את עמם באמת, לכן ישמח לבי כי בחרתי בו לעוזר ותומך מעירו לועד הפועל, ואתו עמו בחרתי את אחינו הספרדי איש חכם ובעל נסיון ויש לו יד ושם בקהל עדתו בחיפו, הוא האדון מ. זבולון. אבטח כי הבחירה הזאת עלתה יפה והשא פרי.

תמול באה תשובה טלגרפית מהנדיב מפאריז ומחויק לי טובה בעבור ברכתי שברכתיו, ויאמר כי במכתבו יפרוש לי את רחשי לבבו.

רואה הנני כי ה' נחני עד היום בדרך אמת ובמעגלי צדק, ומיום שקבלתי עלי משא הקודש לנסוע במלאכות חו"צ עד היום, כ"ה הכל הולך במישרים, ועל כל צער וצער הנני רואה השגחה פרטית ואצבע אלהים. יתן ה' כי אמלא את אשר נטל עלי ואל יבושו ואל יכלמו בי שולחי, והיה זה שברי.

מכתב ט.

אה"ק, חיפו יום ב' כ"ה סיון תרמ"ה.

ידידי אוהב עמו וארצו הרב ר' אברהם חאנעלעס.

המעם האמתי, אשר לא הצליחה הקולוניזציה בארצנו הקדושה עד היום, הוא, כי לא היתה בה כל שטה, וכל סדר ומשטר לא נעשה בה. ההתישבות הזאת היתה בת המהומה והמבוכה, במנוסה יצאו אחינו מרומניא וידיהם על ראשם ובחפזון באו לארה"ק, טרם ידעו טיב המקום, אף לא הבינו שפת המדינה, לא ידעו חקי הארץ שבאו לשם וגם מושג קל מעבודת האדמה לא היה להם, ולא יפלא אפוא אם פגעו אחינו במעצורים ומכשולים רבים על דרכם, ואם איזה מהם נכשלו ונפלו במהמורות.

ובכ"ז אם נתבונן על תוצאות שלש השנים מיום שהתחילה תנועת הישוב, או אם לא נהיה עקשנים ואם לא נרצה להקטין את כשרון היהודים בכונה מוברחים אנחנו

להודות בפה מלא, כי רבות וגדולות פעלו השרידים והפלטים, עד כי לא יאומן כי יסופר. כמה מלחמות לחמו אחינו עם טבע המקום, עם האויר, עם העניות הנוראה ואת כלם נצחו וכיום הזה יש להם יותר מארבעים אלף דונם מאדמת ארה"ק ועליהם מושב „ראשון לציון" בנוי ברוב פאר והדר, עם כרמי חמד ומטעי זית, „עקרון", „פתח-תקוה" „יהודית" „גדרה" „זכרון יעקב" „ראש פנה" ו„יסוד המעלה". גם איזה יחידים רכשו להם אדמה, גנות ופרדסים בא"י, ויבמ בתים ויחפרו בארות מים וכל זה נעשה במשך שלש שנים!

גם העם היותר נאור ואדיר יתפאר בנצחון כביר כזה. את מפעלי האנשים האלה עלינו לשות תמיד נגד עינינו, ואם יפקפק איש בדבר הישוב, אז עלינו לאמר לו: הרי ארה"ק והרי המושבות ופנקם הקורות הלא גלוים וידועים לפניך, וא"כ אך לשוא תעמול להטיל ספק בתקות ישראל ויעודו.

... על חובבי ציון מוטל חוב קדוש לסקל המסלה ולהרים המכשול מדרך עמנו ולבנות את ה„ישוב" על מוסדות חזקים, ולתכלית זו יסדתי „ועד-הפועל" עם שתי לשכות, לשכה אחת ביפו והלשכה השניה בירושלים עם חברים מקשיבים ועוזרים נאמנים בחיפו בירת החוף של ערי הגליל.

והנני ידידו המכבדו...

מכתב י.

יפו עיה"ק ת"ו, כ"ח סיון תרמ"ה.

ידידי החכם הנכבד אוהב עמו וארצו ד"ר ל"פ!

... מצב הענינים של המושבות, התפתחותם וקיומם לימים יבואו, הסרת המעקשים והמכשולים, סתירת דברי הקטרוגים והריבות בשערים, להסיר כל אלה נחוץ אפוא לבלי נמנה פרנס לא ב„פתח-תקוה" ולא ב„גדרה". הן אמנם בראשית בואי הנה, טרם בקרתי את המושבות העומדות תחת השגחת פרנסים ומנהלים וטרם שנגלו לפני כל תעלומות הישוב חשבתי גם אני כי נטיב להמושבות אם נעמיד עליהם משגיחים ומנהלים, אבל עתה אחרי אשר זכני ה' לראות את כל המעשים בהמושבות, ואחרי ששקלתי במאזני משפט כל צעד וצעד שעשו חו"צ ואשר עליהם לעשות, הנני מגיד עתה מפורש ובהברה פנימית, בדעה מיושבת ומוחלטת, כי אין לנו כל צרך להעמיד פרנס —עקאנאם— על העובדים, ויש לנו לחשוש מאד פן נגרא חורים חדשים וסדקים שנעלמים מן העין, ואם בכ"ז נגרא עתה משרה חדשה בהמישבות אז נביא כעס ומכאובים לחו"צ לבלי קץ, כי בענינים מסוכסכים ומעורבים כענין הישוב והמנהלים קשה מאד הבחירה, והירעה בלבד לא תועיל.

עיקר ישיבת „ועד-הפועל" וחוג פעולותיו צריך להיות ביפו דוקא, א) יפו קרובה היא להמושבות „פתח-תקוה" ו„גדרה"; ב) אחינו הבאים מחו"ל יורדים ליפו, ועד שיבואו לירושלים הנם כבר נתפשים בידי הסרסורים וצרור כספם צפוי לסכנה, ושם „ירושלים" ביחוסו ל„ועד הפועל" הוא רק לתפארת הקריאה ולנוי, אבל אינה צריכה לגופי הפעולות, ומה יכולתי עשות אם לא מצאתי פה ביפו את האנשים הראוים והמוכשרים לזה, והוכרחתי ליסד לשכה בירושלים גם כן ולבחור שם באנשים ידועים ואנשי שם.

ידידו המכבדו והמוקירו...

מספר זכרונותי:

יפו ו' תמוז תרמ"ה.

ביום ג' ד' תמוז לעת ערב יצאתי מפה בלוית סופרי ה' רוקח וה' מאיראוויטש ונלן ביהודית אצל הנכבד ה"ר בן ציון שאַטיל, ותמול בבקר יצאנו מיהודית ללכת לפתח-תקוה לראות ולהתבונן אם החלו אחינו הקולוניסטים לעשות מאומה בכסף אשר לקחו לפי שעה מתמיכת הד"ר אדלער וגם מעט מתמיכת חו"צ. כן היה ברצוני להתחיל בהקמת בניני הכלל אשר מצאתי כי נחוצים המה להקימם בפתח-תקוה והם: א) בית מרחץ ומקוה מים הדרוש להם עפ"י הדת ולפי תורת שמירת הבריאות. ב) לכרות ברכה בקרבת הבאר ולעשות משאב ע"י גלגלים כעין שעושים הערבים בגנותיהם ובפרדסאותיהם, אשר ירתמו סוס או פרדה להגלגל ובכח משיכת הסוס יעלו המים מן הבאר וישתפכו אל הברכה וממנה יניחו צנורות להשקות גני הירק. הדבר הזה נחוץ לבני פ"ת עד מאד, ומבלעדיו אי אפשר להם לעשות גני ירק, וגם קשה מאד לרלות מים בדלי אפילו לצורך השתיה בלבד.

בבואי שמה שלחתי לקרוא את ה' ליובמאַן אשר שלחתיו לפ"ת זה ארבעה ימים למדד את ה„רבע" ולחלקו לחלקיו, ומה' פרומקין בקשתי כי יתן במתנה כברת ארץ לבנין בית המרחץ ומקוה מים, אחרי שכבר צוה עליו הד"ר הילדעסהייטער לבנות מקוה וגם שלח לו על זה סך שתי מאות רו"כ. ה' פרומקין לא מרה את פי ויתן לי מקום כבקשתי. ה' ליובמאַן ומאיראָוויטש מדדו את המקום הזה והגבילו מקום לבנין בית המרחץ, אח"כ צויתי לחפור במקום אחד ולמצוא היסוד אשר עליו תונח אבן הראשה. כל אחינו הקולוניסטים התאספו פה ואחרי אשר כרו בטקום אחד כפי העומק הדרוש הנחתי את אבן הראשה ואחי שרו בזמן הזה את המזמור שיר המעלות בשוב ה' את שבות ציון, ושיר המעלות שמחתי באומרים, אח"כ מדדו המהנדסים את המקום שיעדנו לברֵכה ונצב שמה ציונים.

חיפו, יום ב' כ"ה סיון תרמ"ה.

כבוד הרב הגדול, שמו נודע בשערים, אוהב עמו וחובב ארצו,
כש"ת מו"ה צדוק כהן בפאריז.

רב גדול ונכבד בישראל! אחיך אנשי גאולתך בר' כולם יודעים להוקיר את שמך הטוב ע"י מעשיך הטובים שעשית לטובת המשפחות שעזבו ארצם ומולדתם ובאו לאה"ק לעבוד שם אדמתה, אבל חסרון האמצעים היה בעוכרם וכמעט היו בכל רע לולא קדמום רחמיך הרבים, ובלשונך הטהורה, לשון מדברת גדולות, עוררת את לב הנדיב הידוע, עד שקם בצדקת פזרונו כמלאך מושיע לעמו ולארצו וירם קרן האֻמללים האלה בקחתו אותם תחת כנפי חסדו. אחינו חובבי ציון בר' יודעים פעלך זה, ועתה בעת שלחתי במלאכות אחינו חו"צ לבקר את המושבות אשר יסדו בארץ הקדושה, ולהגיש עזר ותמיכה לאלה אשר נדרש להם, חזקו עלי דברי אחי חובבי ציון לבקר המושבות אשר תפרחנה על ידי טל תחיה של הנדיב הידוע, ותהי ראשית דרכי „ראשון לציון". ומה מאר שמחתי בראותי את המושב הזה, הוד בתיו בנוים לתלפיות, כרמי חמד שתולים סביב לו, וידי אחינו עובדים בעבודה, כי עד היום נטעו ארבעים העקטאר כרמי-נפן, אשר בקרב איזו שנים יטיפו אשכלותיהם עסיס יין מובחר והיו לברכה לאחינו ולמקור נאמן למחיתם וכלכלתם, ועל כולם נשא חן בעיני הסדר

הישר שהסדיר המנהל ה' אפאוועצקי בהמושבה, ואנשיה אנשי מדות, למודי ה' ולמודי הידיעות והמדעים הנחוצים לארם, עד כי ירחב הלב לראות אכרים מצוינים ביתרון הכשר לעבודה, ומצוינים בשאר רוח וידיעות העולם והטבע. משם הלכנו עקרונה. האח! אמרתי בראותי עמקיה העוטפים בר והשבלים המלאים ברכת ה' ממנד גרש ירחים וממגד שמש, הוד והדרה גאון חפפה על השבלים אשר לבשו גאות בידעם כי חלו בם ידי בנים שערגה נפשם לאכול על שלחן אביהם אבי ישראל אשר עיניו באה"ק מראשית השנה עד אחריתה, ומה רחב לבבי בראותי השלוה והמנוחה השוררת בהם, פה יתנוסס הור שלות חיי אכרים אשר ידיהם אמונות לפלח ולבקע תלמי אדמתם, ועיניהם ולבם נשואות לאביהם שבשמים כי ישלח להם ברכתו מקדש, וימלא אסמיהם בר ויקביהם תירוש ויצהר!

בבאי הנה — חיפו— למען אשים עין על המושבה „יסוד המעלה" כוננוהו ידי אחינו המעוריטשים ולראות במה אוכל לעזרם בשם „חובבי ציון" חשתי ולא התמהמהתי לבקר את המושבה „סאמארין" והיום „זכרון יעקב". פה מצאתי את היקר באדם המנהל ה' ווארמזער, איש האוהב עמו ואחיו ורוצה באשרם, ובמקל נעם ירעה את קהל אחיו בני „זכרון יעקב". האדון הזה הואיל לנסוע אתי ל„זכרון יעקב". חסר מלים אני ועטי דל כח הוא להאר על הגליון גם איזה רשמים קלים מהור ותפארת המושב הזה, העומד בראש הר אחד מרוכסי הר הכרמל, ומשם יראה הרואה קבוץ עמקים נאוים, ועל כלם שמחתי על טוב טעם הבנינים ועל הסדרים הישרים והנכונים. אשרי הנדיב הידוע שככה לו, ואשרי לכבודו שזכה להיות ממצדיקי הרבים, ואשרי לאלה המבינים לדעת את יקרת המטרה והתעודה שהועמסה על שכמם, אשר זאת מצאתי בה' ווארמזער.

ביום ב' ח"י סיון לפנות ערב כבדני ה' ווארמזער להניח אבן הפנה לבנין בית תפלה לאביר יעקב ב„זכרון יעקב" ואני בשמחת לבב חשתי להניח אבן הראשה אשר תהיה יסוד מוסד לאבן ישראל, כי ממנו פנה ממנה יתד לתקות עמנו לימים יוצרו.

כל קהל אחינו העובדים התאספו על הכר הנרחב הנועד לשאת עליו את בית התפלה. התפללנו תפלת המנחה, רועדים עמדנו בראש הר גבוה, הר הכרמל, פנינו אל הים התיכון המתנוסס לנגד עינינו ביפעת מימיו, וכל אחד ואחד מאתנו הרגיש את יקר ערך הרגעים הקדושים האלה. אח"כ נשאתי דברים היוצאים מקירות לבבי לזכרון היום הזה. ה' ווארמזער עלה אח"כ הבמתה ויתאר בקצרה את פרשת היום ויעביר לפניהם את צדקת פזרון הנדיב, והעיר את לב אחינו כי יחיו בשלום ובמישור וכי ידעו כי מטרה גדולה הושמה על שכמם. כהתימו לדבר הנחתי את אבן הראשה, סגרתי התחתיה את הספר הגלוי המכיל בקרבו את קורות המושבה, שתינו כום יין לחיי הבארון, וחיי כבודו וחיי ה' ערלאנגער, וחיי חו"צ, ולחיי אחינו העובדים. להקת מנגנים (מאָנגנער-כאָר) מאחינו שרו שיר: „אביך ישראל, ישמור את עמו בבקעה ובהר, בעיר ובכפר, בשדה וביער, הוא ישמרנו מכל צר".

רב נכבד וגדול בישראל! קבל נא את ברכתי בשם אחי חו"צ ובשם אלה אשר דברת עליהם טובות, ובשם היהדות כולה אשר תביט ב„זכרון יעקב" עתיד גדול ונכבד. חנני המוקירך, והמכבד תורתך וחכמתך, אהבתך לעמך וצדקתך לאחיך

קו"ו.

יפו עיה"ק ת"ו, יום ה', ז"ך סיון תרמ"ה.

שלום וכט"ס לכבוד הרב הגדול, כהן לאל עליון ומכהן פאר במקדש
אהבת עמו ורתו, מו"ה נפתלי הכהן אדלער בלאנדאן.

יקבל אדוני בזה רשימה מהאנשים אשר זכו לקבל תמיכת כסף מהסך 300 ליטרא שטערלינג שהשאיר אדוני בידי בעד בני „פ"ת" עבור אלה שבאו מרוסיא, ובהרשימה מבואר על נכון שמות האנשים, ושם משפחתם, מאיזה עיר, ומתי באו, ומספר נפשותיהם, וגם הסכום אשר הוספתי לכל משפחה ומשפחה מכסף חו"צ, וכן יקבל רצוף פה י"ט קבלות חתומות מאת כל איש ואיש אשר קבל מתמיכת הסך 300 ל"ש ובסך הכל עולה לע"ע התמיכה שהגשתי לבני „פתח-תקוה" סך עשרים אלף פראנק.

אך אוכל להגיד לאדוני הרב, כי אחרי שחקרתי ודרשתי היטב את מצב אחינו העובדים ב„פ"ת" ובמושב „יהוד" והצטרכותם הנחוץ להם עד שיתאחזו במושבתם באופן שלא יצטרכו עוד לידי מתנת בשר ודם, עוד יחסר להם הרבה מאד, ואין ביד חו"צ להושיעם. אדוני יודע כי החוב מוטל על חו"צ לתת עזר ותמיכה גם לבני „גדרה" ולבני „יסוד המעלה". עתה באה העת אשר אחינו בבריטאניה שברכם ה' בכל ידאגו בעד אחיהם בארה"ק העובדים אדמתה. בכלל אוכל להגיד לאדוני, כי עצם רעיון ישוב א"י וההצלחה הצרורה בכנפיו לאלה אשר יעלה בידם להתישב בה ולעבוד אדמתה הנהו עתה דבר מאומת שלא יחול עליו שום ספק. הנסיונות שעשו אחינו במשך שלש שנים, נסיונות שלא נסדרו על פי סדרים נכונים, לא היה מחזק בידי אחינו אלה בראשית בואם לארה"ק, ואין מנהל להם, לא ידעו את שפת הארץ, ולא הבינו מאומה מטיב המקום ומטעם תושביה, כי אז במנוסה יצאו מחו"ל ועזבו מסחרם, אמת המדה ומאזני מסחר שהיו להם, ובחפזון באו לארה"ק ואחזו באת ומחרשה, ובכל זה עלה בידם לכונן להם מושבות ולקנות שדות ולעבוד את האדמה, ער כי רואים אנחנו עין בעין כי יש ויש את אחינו אלה הרצון והיכולת והכשרון, לשנות מצב חייהם ולראות ברכה בעמל ידיהם אם רק יתישבו בסדרים נכונים ובשיטת לב טצר אחינו הנדיבים להרים קרן ישראל בעמים, כי בזה נגול מעלינו עון האשמה שטופלים בהם אויבינו, כי עם ישראל לא יוכשר כ"א לעסוק במסחר ולרטות, — לכן אדוני הרב, אחרי אשר נתנהו ה' עליון על אחינו היקרים נדיבי עם בבריטניה, ודבריו נשמעים באזני הגדולים אשר ברכם ה' בכל, אנא אדון ורב נכבד ירים כשופר קולו להשמיע במדברותיו לקהל אחיו את התקוה הטובה האצורה ברעיון ישוב א"י ויעורר לבבם כי יתנו יד לאחינו חו"צ אשר בר' ומברכת לבבם יאצלו לטובת אחינו העובדים בארה"ק. אקוה כי אדוני הרב יתן מקום לדברי אלה.

והנני עבדו ומוקירו ומכבדו כערכו הרם קו"ו.

יפו, עיה"ק ת"ו, יום ו' כ"ט סיון תרמ"ה.

כבוד ידידי ה' שפ"ר.

יקבל רצוף פה סטאטיסטיק אשר עשיתי ב„פתח-תקוה" ונצרף לזה הרשימה שחלקתי לפי שעה לבני „פ"ת" סך עשרת אלפים פראנק מכסף חובבי-ציון ושבעת אלפים וחמש מאות פראנק אשר הניח אצלי הר"ר אדלער מלאנדאן. בטח יבין כי התמיכה אשר הגשתי להם עתה עוד לא מלאה אף מחסורם היותר נחוץ להם, מלבד אשר עליו לעשות דברים כלליים ב„פתח-תקוה".

וכן בדבר הבילויי"ם גמרתי לעת עתה לצרף שלשה שלשה מהם למשפחה אחת וכל משפחה תקבל אלף ושתי מאות רו"כ כאשר כבר כתבתי לו. עוד יחסר להם הרבה, כי הסכום הזה מצומצם מאד ולבד אשר אנחנו מוכרחים לחפור ב„גדרה" באר מים וכו', אבל אקוה כי איה"ש יעלה בידנו למלאות חסרון שלש המשפחות מבני בילי"ן ב„גדרה" וליסדם על מכון בל ימוט.

יפו עיה"ק, ער"ח תמוז התרמ"ה.

כבוד ראש מליצינו ואבי משוררי דורנו, החכם השלם הר"ר יהודה ליב גארדאן.

אדוני! בשובי מאספת קאטאוויץ כתבתי לך דברים אחדים ואעיר את אזנך לכתוב על ענין רעיון ישוב ארץ ישראל אשר עלה פתאם בלבות אחינו היהודים בכל הארצות ועל חרשת המעשה אשר העירותי אנכי את לבות אחינו להכין בארץ הזאת, ותהי תשובתך אדוני אלי, כי עליך להראות אתי בראשונה ולדבר אתי פה אל פה על הענין כלו, והנה מהעת ההיא ועד עתה שנה הדבר מעט לטוב. ברוך השם כי זכיתי לראות את הארץ הזאת בעיני, ובימי שבתי בה חקרתי ודרשתי על כל ענייניה ואתבונן לכל אשר בה, ואשר יחסר לה, ואשר עשינו עד כה ואשר נוכל עוד לעשות בימים יבאו, ואומר אל לבי: עתה עלי החובה להגיד לך את אשר חזו עיני, ואתאר לפניך את כל אשר ראיתי בימי שבתי המעטים בארץ הפלאים הזאת, כי אמנם ארץ פלאים היא, והגדול והנפלא מכל הפלאים הוא, כי עוד השאירה מקום רחב ידים גם לנו, אם רק נחפוץ לעשות עתה בעוד מועד, — כי הנה הם, האשכנזים והצרפתים, והארמינים והאנגלים יחד, אשר ארץ מולדת להם ובשלוה ישבו בארצותם ואין מחריד אותם, הם לא יתפלספו כמונו, לא ירבו בדברים ובפלפולים, ותחת זה ירבו במעשה, כי יודעים הם מאד מה נאמנו דברי חכמים כי לא המדרש עיקר רק המעשה, והנה הם כמעט כבשו את הארץ כלה לפניהם, ובשלום, בלי תרועת מלחמה, רק במעשי ידיהם. אין מקום בארץ הזאת אשר לא המצאם שם. האשכנזים והצרפתים מתחרים איש ברעהו בכל דבר לקחת את הארץ הזאת מעט מעט בידיהם, ובשנים האחרונות החלו גם אחרים ללכת בדרכיהם והרבה מאד עשו גם הם. כל ענפי המסחר וחרשת המעשה לקחו האשכנזים והצרפתים בידיהם, וגם מושבות רבות להם לעבודת האדמה, וגם בהן הם מצליחים, והם הולכים הלוך ועצום ורב, ועושים חיל.

כצאתך מיפו לעלות ירושליטה והלכת כשתי שעות בין גני עדן מלאים כל פרי ארצות הקדם אשר לא תשבע עין מהתענג עליהם ונתון יתנו רוח טוב לבעליהם, ולמי כל אלה? רק גני טספר לאחינו הספרדים. בכל מקום אשר תדרוך כף רגלך בארץ הזאת, וראית בתי חומה יפים וגדולים ובנוים בטוב טעם וחנויות גדולות ורחבות ערוכות בטוב טעם, וידעת כי לא לנו הם. הנרמנים ירבו בה מיום ליום, בהם אכרים, חרשים, סוחרים, רופאים, ומנהלי בתי מלאכה ומהנדסים יחד, והצרפתים מוציאים את הארץ מידי הערבים ומחזיקים בה לאט לאט לצמיתות.

ואנחנו? אנחנו יושבים ומתפלספים אם טובה הארץ לפנינו, ואם שוה היא, ואם ראויה היא ועוד שאלות כאלה— ולא נעשה דבר. הלא הסכן הסכנו ללמוד למעשה הגוים ולהדמות אליהם בכל דבר, הלא זאת תשוקתנו בעת החדשה, ומדוע רק בדבר הזה לבדו לא אבינו ללמוד מהם ולעשות כמעשיהם?

וזה הוא אשר אמרתי כי ארץ פלאים הארץ הזאת, ובכל השנים הרבות האלה אשר הם לא גרעו עיניהם ממנה עוד נשאר לנו בה מקום.

ועתה כאשר רוח חדשה ונפלאה קמה במחנה ישראל בשנים האחרונות, רוח אשר איש מאתנו לא פלל לראות כזאת לפני חמש שנים, ותצרור רבים ממנו בכנפיה ותמשכנו בכח קדימה, ותעוררנו מתרדמתנו ונפקח מעט עינינו, ונרא כי באה העת להקן את אשר עוינו ולמלא את החסרון אשר החסרנו עד כה, ומרחוק דמיתי כי מעט מאד עשינו בעת הזאת, אך עתה אשר ראיתי בעיני את כל אשר עשינו, אוכל לאמר כי מצאתי הרבה יותר מאשר קויתי, ראיתי כי הדבר אשר רק חלמו להם מתי מעט מקרבנו לפני חמש שנים יצא עתה לפעולה; ראיתי כי דבר עבודת האדמה בארה"ק אשר שנים רבות עמלו הגדולים והטובים בקרבנו לנטוע אותו ולא הצליחו נהיה עתה בשלש שנים, אף כי רבים עמדו להם לשטן על דרכם; ראיתי את שבע המושבות אשר לנו עתה בארץ קדשנו, ראיתי את „ראשון לציון" היפה, את „עקרון" המבורכה, את „זכרון יעקב" ברגלי הר הכרמל, ואת „ראש פנה" בארץ הגליל אשר פרש עליהן הנדיב הידוע את כנפי חסדו, ואת אדמת „פתח-תקוה" הגדולה והרחבה, ואדמת „גדרה" ו„יסוד-המעלה" בארץ הגליל אשר עוד עזר רב מאד צריך להן, אך תקוה רבה גם להן כי תפרחנה בימים יבאו והיו להחלה בארץ, ובפרט „יסוד המעלה" תקותי רבה כי יקח אותה הנדיב הידוע תחת כנפי חסדו; ראיתי את האכרים העובדים בלב שמח ומלאי תקוה, במראה ולא בחלום ראיתי כל זה, אשר רק חלום חזון לילה נחשב לפני שלש שנים, ואשתומם בראותי מה רב המעשה אשר עשינו בעת הזאת, הרבה מאד אשר גם לא היתה לנו לקוות לזה, ומה גם כי הלא תחלת מעשנו היא בארץ הואת, ומה כבדה תחלת כל דבר, הנה עוד יתר ויתר נוכל לעשות בימים יבאו אם רק נתן כלנו ידנו לזה, כי הנה ראה ראיתי עסקים ועניני מסחר לעשרות מונחים בארץ הואת בקרן זוית ואין איש משים לבו אליהם. ראיתי כי אם אמנם עלינו לעשות את עבודת האדמה היסוד למעשינו בארץ הזאת למען נגדיל בזה את תבואת האדמה ומטעי כרמים, אך בעבודת האדמה בלבדה לא תעשינה ידינו תושיה, כי הכסף הדרוש לזה רב מאד מאד, ומספר האנשים אשר נוכל להושיב בזה בארה"ק מצער הוא, ותחת זה בחרשת המעשה נוכל להמציא עבודה ומלאכה למאות משפחות, וחמרים רבים יש פה המתגלגלים עתה בחוצות בלי כל תועלת, אשר יש יכולת להוציא מהם דברים מועילים, והיו למקור מחיה להאנשים אשר יאחזו בעסקים האלה ולהעובדים אשר יעבדו בבתי המלאכה, ומספר רב מבני עמנו ינהרו הנה בידעם כי ימצאו פה עבודה ומלאכה להחיות נפשם, ודבר ישוב ארץ ישראל יצעד צעדי ענק בימים מעטים, אפס דבר אחד יחסר לנו עתה לזה, הדבר אשר בלעדיו לא יעשה כל דבר, והוא הרצון. הרצון החזק כל-יכול הוא לכל אדם, ומה יבצר ממנו אם נרצה באמת לעשותו, ואם ירצו עשירינו לעשות מסחר טוב להם גם דבר טוב לעמם יחד, יש להם פה מקום נרחב מאד אשר יוכלו להביא בזה ברכה גדולה להארץ ולמספר רב מאחינו. אך רוב עשירינו משוקעים בהמון עסקיהם אשר הסכינו בהם, ואין להם החפץ וגם העת לחשוב מחשבות אולי יש יכלת לסול מסלה חדשה למסחרם בארה"ק אשר שמעו עליה עד עתה רק רעות כל היום, אשר יחשבוה טובה רק למות בה ולא להרויח ולחיות על אדמתה, אבל לו היה איש אשר נתן לו אלהים לשון למודים וכח בפיו, לו היה איש אשר דבריו נשמעים להם, אשר ידע לערוך דבר בדעת ובמשפט, אשר יפקח עיניהם ויעיר את לבם על זה, כי עתה המצא ימצאו רבים בקרבנו אשר ישמעו לקולו והלכו בדרך החדשה להם ולעמם ובעת קצרה נוכל לעשות נפלאות בארץ קדשנו.

ועתה, ידיד יקר מליץ ומשורר לישראל, אתה אשר זה רבות בשנים הסכינו להקשיב לדבריך ולהטות אזנם למליך, אתה עתה הך בכנור וירעשו ספי בית ישראל,

קום אתה ודבר לגבירינו בכל לשון שהם שומעים על הענין הקדוש הזה, אל תתן דמי לך, דבר לעם הזה אשר מליצם היית יתר מרבע מאה שנים, דבר להם השכם ודבר, השמיעם את הוד קולך ואת דבריך החודרים ללבות שומעיהם, הראה להם את ארץ קדשנו במראה ואת אשר עשינו בה שוה לפניהם, הודיעם את אשר נוכל לעשות אם כל איש מאתנו יעזור לזה איש לפי כחו, צא אתה לישע עמך כי לך יאתה, והיה שמך לברכה בפי דור אחרון, וגם בפי

אני ידידך מכבדך ומברכך קז"ו.

יקרא דשכבי

ציון לנפשות גדולי עמנו, רבנים וסופרים, שנפטרו בשנות תרמ"ט—תרנ"ג.

עַל־מוֹת אֲבִי מַטֵּה הַשְׁקֵדִים

ה"ה הרה"ח השלם הבלשן המפואר צדיק וישר אריה בן־יוסף המכונה לעאָן מאַנדעלשטאם, לפני שמש יכון שמו!

א.

אֲהָהּ בֶּן יוֹסֵף! כָּל יְמֵי הֱיוֹת בְּאַפְּךָ נְשָׁמָה
בְּעוֹד הִתְהַלַּכְתָּ אִתָּנוּ עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה
מוּזָר הָיִיתָ לַאֲחֶיךָ, דְּרָכֶיךָ לֹא הִכִּירוּ,
הַרְחֵק מֵאָדָם הָעִיר דּוּמָם בָּדָד יָשַׁבְתָּ,
הָגִיתָ, שָׁנִיתָ, חָשַׁבְתָּ גַּם־כָּתַבְתָּ
וּמְנַאֲצֶיךָ הֵנִיעוּ רֹאשׁ, בְּשָׂפָה הִפְטִירוּ.

ב.

אֻמְלָל! אַךְ לַשָּׁוְא עָמַלְתָּ, כָּתַבְתָּ אִמְרֵי שֶׁפֶר,
אַךְ לָרִיק חַקּוֹתָ הֶגְיוֹנֵי לִבְּךָ עַל־סֵפֶר
וּדְבָרֶיךָ הַנְּעִימִים כִּלִּיתָ לַשַּׁחַת,
אַךְ לַהֶבֶל עַל־חָכְמָה וָדַעַת שָׁקַדְתָּ
לְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת עַד־הַיְסוֹד לַתֹּהוּ לָמַדְתָּ—
כִּי עוֹד חָסוֹר חָסְרָה לְךָ הַשָּׂפָה הָאַחַת!

ג.

„שְׂפַת חֲלָקוֹת" זֶה שְׁמָהּ, בְּתֵבֵל אַרְצָה מִשְׁתָּרֶרֶת
עַל־כָּל־הַשָּׂפוֹת הַחַיּוֹת אַךְ הִיא הַנִּבְרֶרֶת,
אוֹי לוֹ לָאִישׁ לֹא לְמָדָהּ בִּימֵי הַנְּעוּרִים;
הֵן אֲצִילִים אֱוִילִים רַק שְׂפַת חֲלָקוֹת יִשְׁמָעוּ
וּמוֹרִים חֲמוֹרִים דַּבֵּר צָחוֹת בָּהּ יֵדָעוּ,
הִיא תָּסֹל הַמִּסְלָה, תְּיַשֵּׁר לִפְנֵיהֶם הֲדוּרִים.

ד.

שָׂפָה זֹאת בָּזִיתָ, לֹא לָקַחְתָּ בָּהּ חֵלֶק
עַל־כֵּן חֶלְקְךָ אָבַל הָאַרְבֶּה, חָסִיל וָיֶלֶק,
כֵּן צִוָּה עָלֶיךָ גְּבִיר בְּעִיר, הוּא אָמַר וַיְהִי!
אַךְ עַתָּה, בְּשֶׁכְּבָר מַתָּ, שָׁכַבְתָּ בַּקֶּבֶר
הַכִּירוּךָ אַחֶיךָ, טִלְטוּלוֹךָ טַלְטֵלָה נָבֶר
נִבְהֲלוּ נָחָפָזוּ, קָרְאוּ לְמִסְפֵּד וָנֶהִי...

ה.

אַל־תִּסְפְּדוּ לַמֵּת הַזֶּה, לַגְּבוּרוֹת הִנִּיעַ,
אַל־נָא תָּקוֹנְנוּ עַל־גְּוִיָּתוֹ יַרְכָתֵי בוֹר הִצִּיעַ,
בְּכוּ בָכֹה לְהוֹלְכֵי־חֹשֶׁךְ אֶת־חַיָּיו מָרְרוּ!
כְּכָלְבִים עַזֵּי נֶפֶשׁ הֵם סַבּוּ אֶת הָאֲרִי
הֵרִיחוּהוּ הִדְרִיכוּהוּ אֶל־יַרְכָתֵי הָאִי
וּבְכָל־תַּחְבֻּלוֹת מִרְמָה לוֹ תָּמִיד הֵצָרוּ.

ו.

אַךְ אֲמָתוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ מֵאֶרֶץ תִּצְמַחְנָה
תְּמָתוֹ וְצִדְקָתוֹ מַעֲפָר תִּפְרַחְנָה,
תֹּאַלַּמְנָה שִׂפְתֵי־שֶׁקֶר, לְשׁוֹן בְּדִים זֵדִים;
לֹא עוֹד יִשָּׁמַע קוֹל עָרִיץ פָּרִיץ כְּדַבֵּר רָתֵת,
כֶּלֶב חַי לֹא יֶחֱרַץ לְשׁוֹנוֹ לָאֲרִיֵה הַמֵּת—
וְלֶאֱבֹר עוֹלָם יְהִי אֲבִ"י מַטֵּה הַשֶּׁקֶדִים!

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

ר׳ שמשון ב״ר רפאל הי״ר ש רב בפראנקפורט דמין, אחד המאורות הגדולים שהאירו על שמי היהדות באשכנז.

הוא נולד ביום כ״ד סיון תקס״ח (1808) בהאמבורג. הוריו יעדוהו להיות סוחר, אך רוח הנער נשאהו לתורה וחכמה, ובעזר הגאון החכם ר׳ יצחק באַרנאַיס ז״ל, שהיה אז רב בהאמבורג ויכיר את כשרונותיו ויאהבהו, שם אל הלמוד פניו, ויעזוב את בית המסחר, אשר עבד בו כשנה, ויכנס אל הגימנזיום, ותורה ותלמוד למד מפי הרה״ג הנ״ל, אשר אָצל מרוחו עליו. ברבות הימים הלך לעיר מאנהיים ללמוד ש״ס ופוסקים מפי הגאון ר׳ יעקב עטלינגער ז״ל שהיה אח״כ רב באלטונא.

בש׳ תקפ״ט (1829) בקר את בית האוניורזיטט בבאנן וישלם חוק למודיו בהיותו בן כ״א שנים, ובהיותו בן כ״ג נמנה לרב המדינה בנסיכות הגדולה אָלדענבורג ומשם נודע שמו ותהלתו ע״י מפעליו הנעלים בקהלתו וביחוד ע״י ספריו, כי אחרי שש שנים לשבתו על כסא רבנותו שם הו״ל ספרו תשע עשרה מכתבים ע״ד היהדות, אשר עשו להם שם עולם (הס׳ הזה נעתק לעברית בשם „אגרות צפון״ ע״י הרה״ח משה זלמן אהרנואהן מקאוונא). בשנת תקצ״ח הו״ל ספרו הגדול „חורב״ (גם הוא נעתק לעברית ע״י הנ״ל). שני הספרים האלה מלאים רשפי אש שלהבת יה ואהבה עזה וטהורה לכל דבר הקדוש לישראל בימי קדם. אח״כ חבר עוד ספרים: „המכתבים הראשונים ממרוץ אגרותיו של נפתלי״ (ערשטע מיטטהיילונגען אוים נאפטאלים בריעפוועכסעל) שבהם נלחם מלחמת תנופה נגד ראשי המתקנים פורצי גדר תורתנו. — בשנה האחרונה לשבתו באלדענבורג חבר ספר אחד אשר מצא חן בעיני ההערצאג הגדול וישלח את שלישו להודות להרב הירש בשמו.

י״א שנים כהן פאר במשרת הרבנות שמה, ומחוזות אוריך ואסנאבריק פנו אליו לבוא אליהם ולהיות למו לרב הגליל ומושבו בעמדען, והוא נעתר למו. בהיותו רב בעמדען פעל הרבה לטובת הקהלות, גם הדפים ספר „המכתבים השניים ממרוץ אגרות ע״ד הספרות היהודית החדשה״ כנגד ראש הריפֿורמיר האלדהיים וסיעתו. אחרי חמש שנים, בהיותו בן ארבעים, נתמנה לרב בעיר ניקלסבורג במעהרען. שם הרביץ תורה ברבים בישיבות תלמידי חכמים אשר יסד, ושמעו יצא למרחוק. גם בקרב האזרחים תושבי הארץ נחל כבוד ויקר על חכמתו ותבונת לבו, ובש׳ 1848 בחרוהו לשבת בבית הנבחרים (רייכסטאג) בקרעמזיר ויחוה שם דעתו בעניני המדינה, וישב שם עד הסגר בית הנבחרים ההוא, גם היה חבר ה„מאהרישער לאנדטאג״ בברין, ויהי היהודי האחד שמה, ויהי מליץ טוב בעד עניני אחיו בארץ ההיא, ולא חת מאלה אשר אימו עליו כי יכוהו נפש אם מקומו לא ינח.

בש׳ תרי״א (1851) נקרא העירה פ״פ דמין להיות לה לרב ומורה. כל בני העדה נמשכו אז אחרי המטיפים החדשים הריפֿורמיר ורק אחד עשר אנשים נבדלו מקהל עדתם וישארו אמונים עם היהדות העתיקה, והם החלו ליסד עדה חדשה בפ״פ להיות תמימים עם ה׳ וחקי תורתו, והמעטים היחידים האלה קראו את הרב הירש, והוא עזב את העיר הגדולה ניקלסבורג והמשרות הכבודות שמה ולא שמע לתחנוני בני העדות ותלמידיו הרבים, ויולך העירה פ״פ לקבל את המשרה הקטנה הזאת, בדעתו כי פה ימצא כר נרחב לעשות נפשות ולקרבן לתורה ולתעודה, ואף אמנם חפץ ה׳ בידו הצליח לבנות עיר גדולה לאלהים במשך שבע ושלשים השנה אשר כהן בה פאר, כי היה מטיף נפלא גותן אמרי שפר הלוקח לבבות; הוא יסד בתי חנוך מצוינים על טהרת הקדש, ובכל

אשר פנה זרע לצדקה, לאהבת התורה והיהדות העתיקה והמהורה, לרומם קרן הדת ולחבב את המסורה והאמונה עד מאד.

בש' תרי"ד החל להו"ל מכ"ע „ישרון" בשפת אשכנז בעניני הדת והיהדות וחכמת ישראל וי"ל במשך שש עשרה שנה.

במשך שבתו בעיר פ"פ חבר והדפיס חבורו הגדול: באור על חמשה חומשי תורה, באורו על תהלים, משלי ופרקי אבות, מלבר שאר ספרים וחוברות רבות. בש' תרמ"ד חבר מחברת להגן על התלמוד, יען שמע כי במקום גבוה נמתח קו חשד על התלמוד לאמר כי הוא מקור משחת ליהודים בחיי החברה. את המחברת הזאת שלח לאחד השרים הגדולים, אשר עתותי אחינו בידו, גם ועד אחינו באשכנז ופרופ' לאצארוס בראשו קיים וקבל את החוברת הזאת להיות דיה למחאה נגד האנטיסימיטים והמלשינים על התלמוד, מבלי ידרש עוד חבור יותר, כאשר חשבו מתחלה לקצוב פרס גדול לאיש אשר יכתוב כזה.

גם מחוץ לקהל עדתו רבו פעולותיו בעד כלל אחב"י באשר הם שם. הוא בא גם בחצרות מלכים, שרים וסגנים, להמליץ טוב על אחיו ולהסיר מהם כמה גזרות רעות. הנה כן בהשתדלותו בטל המיניסטריום באוסטריא את רוע הגזרה אשר אמרו לאסור על יהודי אונגארן עסק הרוכלים (הויזירער) אשר מהם יתפרנסו כמה אלפי נפשות אחינו שמה. פעמים רבות נסע לברלין לדבר עם רבי הארץ ושרי המדינה, וביחוד עם הנבחר לאסקער, ועוד מפעלים כבירים פעל ועשה בעד הכלל.

באחרית ימיו גברה עליו מחלתו ובב"ז עשה בעצמו התקונים וההוספות להדפסת הס' „חורב" תוצאה שניה ויכתוב הקדמה למהדורא ההיא. ביום ב' כ"ז טבת תרמ"ט עלתה נשמתו אל האלהים, בשנת השמונים ואחת לחייו. — תנצב"ה.

ד"ר אשר אַשר חכם מהולל ועסקן גדול בעניני כלל ישראל, מזכיר ועד בתי הכנסיות בבירת בריטניא.

נולד בעיר גלאזגאו ביום 16 פעברואר 1837. בעודנו צעיר ורך הראה תשוקה עזה מאד ללמודים והוריו נתנו לו לקח ומורים דו' חפצו, וישימו את כה"ק לראש פנה ללמודיו הרבים. בעודו נער ידע כל ס' תהלים בע"פ. את חנוכו בלמודי ספרות אנגליא קבל בביה"ס ס"ט חנוך בגלאזגאו ואח"כ בביהמ"ד הגבוה. בן י"ז נכנס לביהמ"ד המדעים ואחרי ד' שנים השלים חק למודי חכמת הרפואה וידיעות הטבע, ויזכה לתואר דוקטור בגלאזגאו וגם השיג סמיכה בביהמ"ד הגבוה בעדינבורג. אז נתמנה לרופא במכרה הפחמים בישופבריגם אצל גלאזגאו ואח"כ שמש עת קצרה בגלאזגאו עצמה. בש' 1862 בא לונדונה וימנה בין הרופאים אשר כלכלים קהלות שלשה בתי הכנסיות בלונדן לרפא חולים עניים, ובעת אשר המנוח ר' שמעון אופינהיים נתפטר מחמת זקנתו ממשמרת מזכיר בתי הכנסיות נעתר הד"ר אַשר בש' 1866 לקבל המשרה הזאת על שכמו. העניים אשר נאותו לאורו נעצבו מאד בהודע למו כי פרש אַשר משמוש הרפואה, וגם חכמי הרפואה מורי האוניורזיטט וחבריו, אשר חשו לו עתידות גדולות בפנה זו, דאבו מאד על הפרדו מהם ועל פנותו לענינים אחרים, אבל הוא לא ניצא נחת בשמוש הרפואה, כי רוחו הכביר נשאהו לעבוד עבודת העם כלו ולהיות את אשר היה אח"כ: רוח החיה באפני הקהלות, בתי הכנסיות, בתה"ס ומוסדי הצדקה והחסד והנהגת מ"ע וחכמת ישראל אשר לאחינו בבריטניא.

הד"ר אַשר, עם היותו חניך בתי מדרש המדעים הגדולים בבריטניא, וגדולי

חכמי אנגליא בקשו קרבתו וידרשו לעצתו ובבתי כל הרוזנים נאמן הוא — היה בכ"ז כלו קדש לעם ישראל וכל הגיגיו ומעיניו היו אך להטיב ולתקן את מצב עמו, את מצב האובדים והנדחים בארץ מגוריו, ומכל החכמות והמדעים אשר בהם שמן חלקו, היתה נפשו קשורה בעבותות אהבה לחכמת ישראל וספרותו. הוא הגה בספרי התלמוד ויחקור לדעת מקור כל דין וכל מנהג, ויקן לו בקיאות נפלאה בכל מקצעות הספרות ובכל חדרי תושבע"פ, ומן המקור הזה השקה לרויה את קוראי מה"ע לישראל בשפת אנגליא, אשר ערך לפניהם לעתים לא רחוקות מאמרי מחקר והגיון בעניני דת וספרות ישראל.

בש' 1875 ארח לחברה עם ר' שמואל מאנטאגו לאה"ק אשר אהב בכל לבו. ידיעתו בחכמת הרפואה, בספרות העברית, מזגו הנחמד וטוב טעמו, הנעימו מאד את חברתו במסע בדרך. עם היותו חוקר חפשי בדעות, העריץ כל חוקי קדומים, ויחסר נפשו מטובה ויתענה בכל מקום אשר לא נמצא לו מאכל כשר. — בירושלים לקח דברים בשפ"ע עם רבני הספרדים, ובראותו את שפלות המלאכה ואת גודל הבטלה והעצלות בעיה"ק, קם לריב את ריב ההשכלה ויור אבן פנה לתקונים רבים במקצוע החנוך, ואחת מתוצאות מסעו והשתדלותו וחליפות מכתביו עם החברה „למזכרת משה" היתה התיסדות בי"ס הגדול בירושלים ע"ש הנדיב ליוניל די רוטשילד.

בהוסד בלונדון בש' 1882 הועד במעגשענהויז היה הד"ר אשר אחד מחמשת ראשיו ועל משמרתו זאת עמד עד יום מותו. בימי הנדודים ההם היו ידיו מלאות עבודה מהבקר ועד הערב... לבקשת הועד ההוא יצא עם ר' שמואל מאנטאגו וסיר אליפהאנט ללכוב ולבראדי לפקח על הסדרים במסע מחנות הנודדים, והוא הרבה לעבוד ולהשתדל בכל יכלתו, ויכונן ועד בליוערפול וכו'. בש' 1884 הלך באניה עם הר"ש מאנטאגו וה' ב. ל. כהן לאמעריקא, ויזכה לראות למצער בקצה מערב את פרי עמלו אשר עמל במזרח. הוא נשא ויסבול הרבה מאד ממחלת הים בנסעו לאמעריקא ובשובו, אך בלב אמיץ נשא את מכאוביו ובהתוליו הרנין לב חבריו אם כי היה אסור לפאת מטה. אמיץ לב ורוח כביר כזה הראה גם בבואו לאמעריקא ויכתת רגליו ממושב למושב במשעולים צרים — כי דרך המלך טרם נתקנה שם — לבקר ולראות את שלום אחיו, ויסובב בערי אמעריקא הגדולות ויקח דברים עם ראשי הקהלות ויכונן שם סדרים רבים בעוז וחיל. בש' 86 לוה את הר"ש מונטאגו לרוסיא, ובהיותו בניזני־נאווגראד תקפתהו מחלה, אשר שמה לה קן בגוו ולא עזבתו עוד. ויהי מני אז חולה וכואב, אבל רוחו לא חבלה וממטתו אשר בה שכב הרבה לעשות צדקות, ועוד בימיו האחרונים עשה שלום בין שני גדולי אחב"י בלונדון, השרים רוטשילד ומונטאגו, אשר נפל ריב ביניהם לרגלי חלוק דעות באחד מעניני הכלל, כי היה הד"ר אשר רצוי מאד למשפחת רוטשילד ועל פיו ישק כל מעשה הצדקה שנעשה על ידיהם.

ביום ה' שבט תרמ"ט נאסף אל עמיו, ובין כתביו נמצא כתוב להזהר מאד במנהגי קבורתו גלבלתי עשות לו כבוד אחרי מותו. זכרונו לברכה!

ר' אברהם מאיר ד"ר נאלדשמידט מטיף לעדת ישראל בווארשא ואח"כ בלייפציג. נולד בשנת 1812 בקראטאשין ואחרי השלימו למודיו בא לווארשא ויהי מורה להלמידים ואחרי כן נתנו על שכמו משרת מטיף לעדת הנאורים. משנת 1858 בעוב הד"ר יעללינעק את מקומו בלייפציג ללכת ווינה לקח המנוח את פקודתו ויהי למטיף ולמורה בביה"ס ראשית למודי הדת בשלשים שנה ובשנת 1887 התפטר ממשמרתו מפני זקנה, — הובל לקברות ביום ז' אדר ראשון תרמ"ט.

המנוח היה אחד מגדולי המטיפים בישראל, וגם לא מנע את טובו מפעולות גדולות של צבור, והתקונים אשר נעשו בעצתו, בהערתו ובעזרתו בקהלות אשר כהן בהן פאר — רבות הנה. גם היה בין ראשי הועד הלייפציגי אשר לחברת כי"ח והיה לוקח חלק כל ימיו בפעולות החברה — מנוחתו כבוד!

ה' **גוסטאוו לעוויטא** מורה תורת הזמרה בהכונסרוטוריום הווארשאי. נולד בשנת 1855 בעיר פלאצק. השלים חק למודיו בכונסרוטוריום הוויני בתור תלמיד מצוין (לוירעאט). משם נסע לפאריז ויהי מנגן בלשכת הזמרה הגדולה Pas de loup. משם קראהו ראש בית למוד השירה והזמרה בווארשא להיות פרופיסור בבית ההוא ויאות לו המנוח ויקבל עליו המשרה ההיא. — הוא היה מורה הנסיכה דומלענסן (אחות קסרית אוסטריא) בחכמת הנגינה, ובש' 1885 נקרא וויעגה לנגן בחצר הארכידוכס קארל לודוויג אחי הקיסר וישמיע מנגינותיו גם לפני הקהל בלשכה „בערזענדארפער". אח"כ הלך למסעיו באמעריקא וינגן שם בערים הגדולות וגם נגן לפני דון פדרו קיסר בראזיליא והקיסר שבע נחת ממנו ויחבקהו וישב לו תודות. בשובו מאמעריקא לארץ מולדתו סר לפאריז ושם תקפתהו מחלה אכזריה וימת בראשית ירח אד"ר תרמ"ט. תנצב"ה.

ר' **שמואל אלאטרי** נשיא עדת ישראל ברומי, רב פעלים לטובת עמו וארץ מולדתו, נפטר בשם טוב ביום ה' כ"ב אייר תרמ"ט בן שמונים וחמש שנה.

המנוח נולד ביום האחרון לחדש אדר תקס"ד (1804) לאביו האלוף מ' יעקב ויטא אלאטרי. ימי ילדותו עברו עליו באחרית שלטון הצרפתים אשר שלטו ברומי בארח מישור, ובעלומיו הגיע שלטון האפיפיור ליאון הי"ב וגריגור הט"ו עם כל מוראיהם ובלהותיהם, עם תוכחת המוסר שהטיפו הכהנים בבתי תפלותיהם ליהודים שנאנסו לבוא שמה לשמוע כל דבר נאצה. הרעיון להקדיש כחו וחייו לאחיו בני עמו כבר הכה אז שרש חזק בלב העלם הרך. בימי נעוריו קדם לעסוק בצרכי צבור וימנה במשך ששים שנה בועד משגיחי הקהלה. רוחו היה רוח החיה בכל המעשים הטובים ובכל התקונים אשר בוננו להרים את קרן ישראל. הוא היה חבר ולפעמים גם ראש המדברים בכל החברות אשר היהודים מלאו את ידן לדפוק על דלתות האפיפיור ולשחר פניו למשוך להם חסד. בש' 1848 במשול ברומי ממשלת רפובליק נבחר לבית מועצות העיר, אחרי כן היה אלאטרי ליועץ העיר ולנוטר הון רומי, וידפים מדי שנה בשנה דין וחשבון מפעולותיו, ובדבריו אלה הגו כל אנשי העיר בחמדה בגלל ברורם והגיונם. בתקופת המחוקקים הי"ב נבחר לבית הפרלמנט ויגדל עלילה בועד המופקד לבחינת אוצר המדינה וגנזי המלכות. בגלל אמונת רוחו לעניני הצבור ובגלל עבודתו הגדולה בחרף נפש בתום ובאמון מאד נעלה קנה לו עד מהרה אהבת לב כל אזרחי רומא בלי הבדל דת. המלך ויקטור עמנואל מנהו לקאמענדאטורי, לפקיד־גדול לאגודת כבוד העטרה של איטליא, וגם המלך הומברט אחריו קרא לו פעם בפעם לבוא אל היכלו, כן גם חביב היה על האפיפיור בגלל ישרת לבו.

אלאטרי היה אחד הראשונים ללוחמי מלחמת ישראל באיטליא, ומתן שכרו היה בעוה"ז, כי זכה ליום 20 סעפט' 1870 אשר בו יצאו היהודים ברומי לגאולה ולפדות, ושמו חתום בראשונה על מכתב הברכה אשר הגישו גאולים לגואלם ויקטור עמנואל. — באשר התעתדה להיות עדת־לאומים לעניני מארוקו, ערך המנוח מגלת ספר אל ראש

המיניסטרים קריספי, כתוב בכשרון נפלא מאד, ותשובת השר כלה אמרה כבוד לאלאטרי.

מדות נעלות וטהורות נפלו לו חבל, ועל כלן יראת שמים, ואף כי לא היה מגדולי העשירים ברומי היתה גמילות חסדיו מן הדברים שאין להם שיעור, גם גמ"ח בגופו גם בממונו. כרע כאח התחלך עם עניי עמו ויתמכם ביד נדיבה ויפרוש כנפי חסדו על ילדיהם. כל חכם יהודי שבא לרומי לחקור ולדרוש שם בגנזי קדמוניות פנה ראשונה אל אלאטרי, ולכל אחד מהם היה לבו טוב, ידו פתוחה ופניו מאירות. — בכשרונו ובעבודתו קנה לו ידיעה רחבה בכל חדרי התורה ויעסוק בכל לב בלמוד ובהגיון ובמו"מ עם חכמים בעניני הדת, וגם אהב לדרוש לפעמים בביהכ"נ ברבים דברי מוסר ולקח טוב. את המשא ומתן בועד הקהלה היה נוהג לפתוח בתפלה מיוחדת אשר חבר בשפת עבר צחה.

הלויתו לבית עולמו היתה ברב פאר וכבוד כהלוית אחד השרים היושבים ראשונה במלכות. גדודי חיל, תלמידי בתי המחסה לקהלת ישראל, כל ראשי רומי ויועציה, מיניסטרים, נבחרי הפרלמנט וסינאטורים, ראשי בתי האוצרות, קהל שרי המדינה והדיפלומטים, כל חברות רומי עם דגליהן והמון עם רב מאד — כל אלה סבו את ארונו ויחלקו לו כבודו האחרון. יהי שמו לעולם!

ר' יונה וויזנער רב הגליל בעיר נאכאד במדינת באָהמען, חבר ס' „גבעת ירושלים" על התלמוד ירושלמי, „Scholien", וויסענשאפטליכע פאָרשונגען אין דעם גראָסטען געביעטע דעם באבילאָנישען תלמודס, אין היסטאָרישער, נאטורוויסענשאפטליכער אונ לינגוויסטישער בעדייטונג" ג' חלקים (פראג 1859); „דער באנן" (חרם), לייפציג 1864. גם הניח אחריו בכ"י המשך מחבורו הגדול Scholien על איזה מסכתות הש"ס. שחל"ח ביום ג' כ"ז אייר תרמ"ט. תנצב"ה.

ד"ר גוסטאוו וויל יועץ המדינה, פרופיסור בבי"מ המדעים בהיידעלבערג, נאסף אל עמיו ביחד אלול תרמ"ט. — הוא נולד בש' 1808 בעיר זולצבאך ויבקר בבתה"ס בפאריז וילמוד שם לשון ערב וספרותה ואח"כ קנה בהן שלמות באלגיר, בקונסטנטינופול ובמשך שנים רבות בקאהירא. בש' 1836 שב לאשכנז ויתמנה שם לעוזר בבית עקד הספרים בהיידעלבערג וגם למורה (דאצענט) בבי"מ המדעים. בש' 1838 נתמנה למשגיח על בית העקד. בש' 1848 לפרופיסור בלתי קבוע ובש' 1861 לפרופ' קבוע, והוא היה הפרופיסור היהודי הראשון באשכנז. הוא הראה כח פעלו בחכמת לשון ערב וידיעת ספרותה. מספריו במקצוע קורות הדורות הכי נכבדים „הנביא מחמד" (1843), „תולדות הכליפים" (ד' כרכים 41—1837), „מבוא לבקרת ותולדות האלקוראן" (1844) „אגדות המושלמנים אשר יסודתן בבתי הקדש" (1845).

ר' יצחק קראכמשטיק אחד מזקני המשכילים בווארשא, הלך לעולמו באור ליום כ"ט אלול תרמ"ט אחרי מחלה כבדה וממושכה. המנוח היה אחד מיוצרי אור ההשכלה בין אחב"י בעיר הזאת. הוא נולד בש' תקע"ג. בנעוריו בקר את בית מדרש הרבנים שהיה בווארשא ויכל בו את חקי למודיו ויצא ממנו נעטר בכתר שם טוב, והמקום אשר בו לָמד בבחרותו לִמד בו בהגיעו לשנות גבר; ומשנתו היתה קב ונקי, כי היה

בעל הגיון ולשונו לשון למודים קצרה וברורה, קלה ופשוטה, ובה לקח את לב תלמידיו וירצוהו ויאהבוהו. נאומו הנעים עמד לו גם להתמנות למטיף באחד מבתי הכנסיות לנאורים בווארשא, אשר הוא היה אחד ממיסדיו ומחזיקיו. — גם בספרות ישראל בשפת פולין היה המנוח איש רב פעלים. הוא העתיק לשפת פולין את ספרו של עמנואל דייטש ע"ד התלמוד ואת ס' משלי, ויכתוב ספרים ללמד דת וגם לוחות שנה ונלוה עליהם חלק מקודש לספרות ישראל בל' פולין, מלבד אשר כתב מאמרים רבים הנפוצים על פני ספרי העתים. — לעומת ימי העמל והעצב אשר מנתה לו מנת חבלו בנעוריו ובשנות גבורתו, היו שנותיו האחרונות שנות ברכה ושלוה, כי זכה לגדל ולרומם את ששת בניו לדעת ולהושיה, והנה הנם איש במקצועו ואיש בפעולתו אנשי שם ומופת, רופאים מהוללים ועורכי דין מצוינים בווארשא, והבנים האלה התחרו בכל עוז להנעים לאביהם את שנות חייו האחרונות. — אחרי מטתו נהרו אדם רב, בהם גם נוצרים רבים אשר גדול היה כבודו בעיניהם, גם רבים מהאנשים אשר יצקו בנעוריהם סם על יד המנוח. המטיף ד"ר י. צילקאוו קשר מספד מר להמנוח (אשר היה מורהו ומדריכו להועיל בימי נעוריו), ויקבר ר' יצחק במעלה הקברים. תהי מנוחתו כבוד.

ר' **שלמה זולצר** ראש החזנים לעדת ישראל בוויען ומורה תורת הזמרה בבית הקאנסערוואטאריום בעיר הבירה ההיא, הלך לעולמו ביום ב' בא, כ"ח טבת תר"ן, בהיותו בן שמונים ושמונה שנים.

המנוח היה מן הראשונים, כנאנבורג והלוי, אשר קנאו קנאה גדולה לנגוני תפלות ישראל אשר החזנים העוו פניהם ושחתו מעמם. הוא הקדיש כל מעיניו וכל חושיו בו לבער זמורת זר מכרם זמירות ישראל ויתן להם פנים חדשות. בסדור התפלה „שיר ציון" שהו"ל בשני חלקים (ח"א וויען 1845 וח"ש שם 1866) סלל דרך לחזנים ויבינם איך יזמרו במקהלה, ולתכלית זאת הו"ל עוד שתי מחברות בשם „הדוראים" בתבנית קטנה שישאן החזן בחיקו למען יהי נכון לו בכל עת בואו אל הקדש, ועוד בעניני הזמרה, כמו זמרות לכמה מזמורי תהלים, ומנגינה לזכר חגיגת שנת החמשים מיום הוסד ביהכ"נ בוויען. תכלית עמלו ותעודת ספריו היתה לעשות את הנוסח (טעקסט) עיקר ולפארו בנגינה מהורה המסורה מדור לדור. בחכמה וידיעה רבה התקין המנוח תקופה חדשה לזמרת ישראל בתפלותיו לפני ה', ופעלו מצא מהלכים בכל הקהלות הגדולות בארץ, ובעקבותיו יצאו עוד חזנים ויערכו סדורי תפלה ויוציאום לאור ברוחו, כי הוא עמל ויגע לדלות את הנגון מעומק רוח נוסח התפלה שיתאים הנגון עם הנוסח והמלים והכונה, ובכל תפלה נתן משפט הבכורה לנגון אשר יאמר עליו כי מוצאו מפי מהרי"ל ז"ל, ויתקנם בהרכבה נעימה ובשמירת חוקי דקדוק המלים וכו'.

המנוח נולד בעיר האָהענעמס בגליל טיראל, ביום 29 מערץ 1804. בילדותו היה מזמר משכיל ובהיותו כבן ט"ו נמנה את משוררי העדה ואח"כ נתמנה לחזן העדה. בשנת 1825 נתמנה לראש חזני וויען, ובנעם זמרותיו שמח לב ב"ב ושאינם ב"ב. בימי החגים היה ביהכ"נ מלא מפה אל פה ויהודים ונוצרים באו לשמוע אל הרנה ואל התפלה שהטיב לערוך בקולו החזק והנעים כאחד. — הוא היה מכיר ומודע לכל גדולי מנעימי זמירות וכאח וכרע התהלך עם המנגן הנודע שובערט. גם בחצר המלכות נודע שמו לתהלה, ופעמים אין מספר נקרא אל הארמון להרנין לבות שומעיו מבני המלוכה. הארכידוכס קארל יעצהו לעזוב את ביהכ"נ ולהתמנות את משוררי בית החזון הגדול, אבל זולצר ענהו כי כבר נשבע להקדיש חייו לעבודה זו תפלה, ויספר להדוכס כי בילדותו

טבע בנהר ובדרך פלא ניצול, ואז השביעתו אמו שיקדיש כל ימי חייו לעבודת אלהים בביהכ"נ. — בשנת 1884 התפטר ממשמרתו בתור ראש החזנים, כי זקן האיש, והעדה כלכלתהו בכבוד עד יומו האחרון.

ר' נתן ד"ר אדלער רב הכולל לקהלות ישראל בכל מדינות בריטאניה, נאסף אל עמיו אחרי מחלה ממושכה בעיר ברייטאן ביום א' שבט תר"ן.

הוא נולד בעיר הנובר ביום כ"א טבת תקס"ג (1802). אחרי אספו די מדע ותורה מפי חכמי האוניו' ורבנים גאונים, היה לרב בעיר אָלדענבורג ובש' תק"צ נתמנה לרב כעיר מולדתו והמדינה במקום אביו הגאון ר' מרדכי ובשנת תר"ו (1846) נקרא לשבת על כסא הרבנות בלונדון וכשנה אח"כ נתמנה לרב הכולל*).

הגאון המנוח, אשר בספרותנו התורנית עשה לו שם עולם בספרו „נתינה לגר", נתן מהודו על כל קהלות אחינו בבריטאניא, ויהי נכבד ונשוא פנים בעיני כל המפלגות ובעיני הממשלה, ובכל מקום היה מקטר מגש לשמו. — הוא הטה לבות בני עמנו בלקחו הזך להחזיק במעוז התורה והלאום, ורבים ממוסדי התורה והאומה בבריטניא הם מטע ידו להתפאר. את סדרי הדת שמר בארצו שמירה מעולה ולא נתן למתקנים לקצץ בנטיעות, ובין הסבות השונות אשר הראו פעלן על הליכות רוח אחינו באנגליא להעלותו על גרם המעלות באהבת הדת והחכמה והתושיה, ובאמונה לצור מחצבתם, תטול פעולת הגאון המנוח מקום בראש, ושמו ינון לנצח בין השרידים אשר ה' קורא וזכרו יזהיר עד עולם כאבן נזר על לוחות דברי הימים לבית ישראל.

יאלה הדברים אשר נחרתו על מצבתו:

פ"נ

אדמ"ו הגאון המפורסם החסיד שבכהונה,
מורה מורנו רב רבי נתן בן מו"ה מרדכי אדלר הכהן,
בעה"מ ספר נתינה לגר וספר אהבת יונתן,
נולד כ"א טבת תקס"ג,
אחת וששים שנה ישב על כס הוראה בק"ק אלדענבורג,
ומלכות הנובר ומלכות בריטאניא,
וביום ג' ער"ח שבט יצאה נשמתו במדושה ובטהרה,
וגופו הובל לקברות ביום ה' ב' בו
שנת ותשובתו ה'ר'מ'ת'ה כי שם ביתו לפ"ק.

ר' דובער קעסטין סופר מהיר וצנא דמלא ספרי, נולד ב' כסלו תקפ"ג בעיר באדקי ונפטר בראזינאי ביום ה' אדר תר"ן. — מלבד חבוריו שיצאו לאור (שמותם הובאו ב„ספר זכרון" בתולדות המנוח) השאיר אחריו כ"י שונים ובהם ספרים שלמים ונכבדים בהרבה מקצעות התורה והחכמה, כי מלבד עליו בספרות התורנית העברית היתה ידו רב לו גם בשפות ומדעים, והתורה והחכמה יחד היו בו תמים. תנצב"ה.

---

*) פרטי תולדותיו יעוין ב„ספר זכרון" בערכו.

ר' **חיים יונה גורלאנד** חכם וחוקר מהולל, רב מטעה"מ בעיר אדעססא.— נולד בליל סעודת פורים ש' תר"ג (1843) בעיר קלעצק פלך מינסק. עד שנתו החמישית לא יכול להוציא אף מלה מפיו ולנוע ממקומו, והוריו פחדו כי יהי חולה ובעל מום לעולם, ואולם מגורתם לא באה, כי משנתו החמישית החל הילד להתפתח בכחות גופו ונפשו, וילך ויגדל, עד כי במלאות לו עשר שנים כבר שלחוהו הוריו אל בימ"ד הרבנים בווילנא ששם נתחנך ע"ח קופת הממשלה. על הצלחתו בלמודיו השתוממו לא רק הוריו כי גם טוריו; את חק למודי כל מחלקה גמר באות הצטינות ממדרגה ראשונה.— כהתימו חקו בבימדה"ר בשנת 1860 נסע לפטרבורג ויבוא לבקר בהאוניורזיטט במחלקת למודי שפות המזרח, ויצא מן הבית ההוא בש' 1864. אחרי שלש שנים נשא משא (דיססערטאציא) בשם „חמרים חרשים לתולדות הספרות העברית במאה הט"ו" ובו זכה לתואר מגיסטר. מפט"ב הלך ליעקאטרינוסלב, ששם נשא אשה ויכהן בכהונת חוקר דין. בשנת 1873 נתמנה למשגיח על בית־הספר למורים בזיטאמיר ויעמוד במנויו זה שבע שנים, ואז בא לגור באדעססא ששם כונן גימנזיום לנערי ישראל; וביום 21 פעברואר 1888 נבחר לרב מטעה"מ בעיר ההיא למשך ג' שנים. ביום 2 מאֶרץ 1890, ביום עלות לכסא אדוננו הקיר"ה דרש המנוח בשעה 7 בערב (ליל השבת כ"ב אדר תר"ן) דרשה לכבוד היום, ובסיום דרשתו בעודנו על הבמה בביהכ"נ הגדול חשכו פתאם עיניו ויפל ארצה ובלילה ההוא נאסף אל עמיו.

המנוח מת במבחר שנות פעולתו החברותית והספרותית, כי הרבה תקונים החל לתקן בקהלתו הגדולה, והרבה חבורים וחקירות התעתד לפרסם, להעשיר את ספרותנו וחכמתנו, כי היה המנוח חכם בביר וחוקר מעמיק, זריז ורב פעלים, ומותו העיר עצב ויגון קודר בכל מקום אשר שמעו מגיע *).

ר' **ישראל פרענקעל** בראדום חבר ס' „שרה בת שמשון" שהו"ל בשם „פלאי" והעתיק ללה"ק החזיון „משא אסתר" שנדפס בהאסיף תרמ"ט, גם עוד מאמרים מחוכמים רבים נדפסו ממנו בבה"ע. במעלות רוחו ובטהרת לבו רכש לו אהבת כל בני עיר מושבו ושמו נשא לתהלה בפיהם. הוא היה פועל כביר במדינתנו כמעט מאין כמהו בערי המדינה להרחבת ההשכלה, התרבות והמדות הטובות בין המון בני עמנו, ואת עבודתו זאת עבר בכהן בטהרת המחשבה ובדעה צלולה בלי תאות כבוד ובצע. משנת תרמ"ב כונן בית ת"ת לעניי ראדום וינהלו בכשרון וחריצות ויעמד תלמידים רבים, ומדי שבת בשבתו השמיע תורת ה' לפני קהל ועדה. נשאר אחריו בכ"י ספר־מלים בל"א מתורגם עברית. נפטר בן שלשים ושבע שנים ביום כ"ו אדר תר"ן.

ד"ר **מאיר לעהמאן** מו"ל ה„איזראעליט" המאינצי ורב לקהלת ישראל במאינץ, נאסף אל עמיו ביום כ"ד ניסן תר"ן.

המנוח שהיה ראש וראשון למקנאים קנאת האורתודוכסיא באשכנז ולוחם כל ימיו בעוז רוח עם המתקנים, נולד ביום כ"ה טבת תקצ"א בעיר וועדרען (מדינת הנובר). בקר את הגימנזיום בעיר מולדתו ואח"כ למד בהאלבערשטאדט בישיבת הגאון ר"ע הילדעסהיימער. בן עשרים בא לברלין ולמד פלוסופיא בבימ"ד המדעים, וחבמת ישראל

---

*) תולדות המנוח חיו"ג וכל פרשת פעולתו הספרותית ותוכן כל ספריו ומחברותיו שנדפסו בעתים שונות באו במאמר מיוחד שנדפס ב„ספר זכרון" מצד 133 והלאה.

מפי ר' מיכאל לאנדסבערג; משם הלך לפראג ויהי שם מטובי תלמידי ר' שמואל פרייגד. אחרי שנסמך מרבותיו לרב קבל בשנת 1854 מאת חכמי האללע תאר דוקטור, ובעוד ירחים אחדים נקרא לרב בעיר מאינץ ששם שמש בכהונתו עד יום מותו. בעיר ההיא הגדיל עלילה כן בהנהגת קהלתו ברוח התורה והדת, וכן בהוצאת מכתבו העתי (מש' 1860 ומעלה) שהיה כלו קדש למלחמה עזה עם הנאורים הנוהים אחרי תקונים, וכן בחבור הרבה ספורים נעימים ויפים המחבבים על קוראיהם בציורים נאמנים את אהבת התורה והיהדות. רבים מהספורים ההם נעתקו גם ללה"ק.

ד"ר יוליום לאנדסבערגער רב הגליל בדארמשטאדט. נולד בש' 1819 בעיר צילץ בשלעזיה, השלים חק למודיו בבתי האוניווירזיטט בברעסלוי, ברלין והאללע, ובש' 1859 החל לשמש ברבנות. הוא הקדיש רבי עתותיו לדרישת לשונות הקדם. הו"ל את משלי סופום, העתיק לשפת אשכנז את אגרת צעב"ח לר' קלונימום בן קלונימום, וגם כתב ספר ע"ד הדמיון אשר בין ספר איוב ובין חזון גאֶטהע „פּויסט". נאסף אל עמיו בירח ניסן תר"ן.

ר' נחמן נתן קורוניל גדול בתוי"ר. נולד באמשטרדם בשנת תק"ע, ושם למד בישיבת עץ חיים, ובהיותו כבן עשרים בא לאה"ק וישב בירושלים. הוא התחקה באהבה רבה על שרשי כ"י עתיקים וספרים ישנים, וירכוש לו ספרים רבים וביניהם גם כ"י יקרי המציאות, ואחדים מהם הוציא לאור, והם: ספר „בית נתן" הכולל שנויי נוסחאות במס' ברכות עפ"י כתבי יד ממצרים, וס' „תשובת הגאונים" עם הלכות בדיקת הסכין והריאה לרבינו יונה ז"ל. בש' תרל"ב הו"ל ס' „זכר נתן" הכולל דינים רבים הנחוצים לעוברי אורח. גם היה לו „סדור ר' עמרם גאון ז"ל" שקנה ממנו ה' יעב"ץ והוציאו בווארשא בש' תרכ"ה. גם הו"ל קונטרסים רבים בשם „מסכת כלה" „חקת הדיינים" לר"ש ב"ר אברהם בן פורת; „מכתב חרם מהנשיא דוד בן הודיה מבבל", „עץ חיים" לר"ח מאוה"ג, „פסקי הלה" להרשב"א ז"ל, „פסקי דינים מר' יעקב בן צחל ז"ל מירושלים", „סדר אלפסי זוטא" לרבינו מנחם עזריה מפאנו ז"ל ועוד. בהיותו בוויען שלח תשורה לקיסר אוסטריא הרבה כ"י יקרים, ונתכבד במכתב תודה עם אות כבוד של זהב „לחכמה ולמלאכה".— נאסף אל עמיו בירושלים ביום כ"ז מנחם אב תר"ן ונקבר בכבוד גדול בהר הזיתים.—

ר' מרדכי ד"ר דושאק יליד מעהרען, היה מטיף בעיר גאַיא ובשנת 1877 נתמנה למטיף ומורה דת בבית הגימנזיום בקראקא, ולעת זקנה עזב משמרתו ויבוא הוא וביתו לגור בוויען מקום שם נפטר והובל לקברות ביום ד' אלול תר"ן בהיותו בן שבעים וחמש שנים.

המנוח היה מתלמידיו של החתם סופר זצ"ל, ויחבר ספרים הרבה בל"א ושפ"ע, ומהם: א) „מר דרור" יוסיפון והקבלה (וויען 1864); ב) דאס מאוֹאיש תלמודישע עהרעכט (משפטי האישות עפ"י התורה והתלמוד), וויען 1864; ג) ברעכער גדעון, איינע ביאָגראפישע שקיצצע (פראסניץ 1865); ד) געשיכטע אונד דארשטעללונג דעם יודישען קולטום (מאנהיים 1866); ה) דאס מאוֹאיש תלמודישע שטראַפרעכט (וויען 1868); ו) צור באַטאניק דעם תלמוד (פעסט 1871); ז) שולגעזעטצגעבונג אונד מעטהאדיק דער אלטען איזראעליטען (וויען 1872); ח) די ביבליש-תלמודישע גלויבענסלעהרע

(שם 1873); ט) די מאַראל דער עוואנגעליען אונד דעם תלמוד (בריגן 1878); י) ירושלים הבנויה, על כמה מסכתות מתלמוד ירושלמי (קראקא 1880). מלבד עוד מאמרי חכמה רבים במכ"ע ומאספים שונים.

ר' יעקב ווערבער מו"ל מכה"ע „עברי אנכי". נולד בבראדי בר"ח אדר תרי"ט. הורו חנכוהו בתורה וחכמה ומשנת תרל"ד והלאה כתב והדפים ב„העברי" שהו"ל אביו ר' ברוך ווערבער מאמרים רבים בחקירה ובתולדות הטבע. תרל"ו בירח מנחם אב במות אביו היה הוא למו"ל את העברי, ויוציאו לאור עד אשר חלה את מחלתו אשר מת בה ביום ד' אלול תר"ן. תנצב"ה.

ר' מנחם עמנואל ד"ר יואל רב ומטיף לעדת ישראל בברעסלוי. נולד ביום 19 אקטאבר 1826 בעיר בירנבוים. אביו היה רב בעיר ההיא, ויהי לו שלשה בנים ואת שלשתם למד תורה ויעתדם להיות לרבנים, אכן הבן מנחם גדל מאחיו ובעודנו נער התנכר בכשרונותיו הנעלים. עד שנתו הי"ח למד תורה, ואח"כ בא אל בית הגימנזיום בעיר פוזנא, ומקץ ימים לא רבים השלים חקו, ואולם עוד בהיותו בגימנזיום עשה לו שם גדול בסגנונו הנמרץ. מפוזנא הלך לברלין וילמוד תורת הפילוסופיא והפילולוגיה משנת 1849 עד 1852 ושמו יצא לתהלה, וכאשר יסד ר' זכריה פראנקעל ז"ל בשנת 1854 את בית"ד לרבנים בברעסלוי קרא את יואל להיות למורה בבית ההוא, ויורה יואל משנת 1854 עד 1868 את דה"י ואת תורת האמונות והדעות ואת השפות הקדמוניות ותורת הדרשות, ויהי גם למטיף בביהכ"נ אשר לביהמ"ד ההוא, והוא לקח לב השומעים בסגנונו הנפלא אשר לא היה לפניו. בש' 1863 כאשר נקרא ר"א גייגר המטיף בעדת ברסלוי עירה פ"פ דמיין, בחרה העדה פה אחד את יואל תחתיו ומני אז ועד יומו האחרון שמש בכהונתו זו, ויהי לאחד הראשונים אשר לבני ישראל באשכנז ובאוסטריא. הוא היה אמנם כבר פה ולא במדברו הנאוה לקח לבב שומעיו, אך בתוכן דרשותיו אשר מלאו רעיונות נעלים, רוח כביר, משל ומליצה, רוח שירה וסגנון נפלא ומיוחד.— פעמים אחדות קראתהו עדת ישראל בברלין להיות לה למטיף, אכן הוא אהב את ברסלוי עיר מגוריו מאד, ויהי לסגולה ולברכה בקרבה בכל ימי שבתו בה, בהתנוססו בחכמתו הרבה, בלבו הטוב ובעגותנותו ובסבלנותו, והוא קרב את כל המפלגות אשר בעדה ורוחו הטהור הוא קבצן.

בכל עבודתו הרבה לא חדל המנוח מעבוד גם את עבודתו לחכמת ישראל ויכתוב ספרים רבים אשר עשו לו שם עולם לא יכרת, בהם ספרו ע"ד הפילוסופיא של הרמב"ם ז"ל (1859), ספרו ע"ד הרלב"ג ושיטתו במחקר (1862), „האמונות והדעות של ר' חסדאי קרשקש" (1866), „שפינוזה וספרו ע"ד כה"ק ובה"ח" (1870), „שפינוזה והמקורים אשר מהם שאב את שיטתו" (1875), „רדיפות הגוים נגד היהודים והנוצרים בשנות המאות הראשונות של הקיסרים (1879), „דברי ימי האמונות והדעות בראשית המאה השנית לספה"נ" (83—1880), ועוד המון ספרים וקונטרסים יקרים ומאמרים מחוכמים.— כאשר גוסדה באשכנז „חברת הרבנים" קראו הרבנים אותו להיות להם לראש ויהי למו לראש עד יומו האחרון.

בשנת תרמ"ט חלה במחלת סרטן הריאה ויסבול יסורים גדולים וגוראים וביום 3 נאוועמבר 1890, יום ב' מרחשון תרנ"א, שבק חיים לכל חי. תנצב"ה.

ר׳ ישראל ברוך מערענלענדער גדול בתורה וביראה, אחד מיקירי וואַרשא. נאסף אל עמיו ביום א׳ ד׳ כסלו תרנ״א. הוא היה נצר מגזע הש״ך ובעל פנים מאירות וחבר ס׳ ברכת ישראל, ברכת חיים, חסד לאברהם, תהלת ישראל עפ״י קבלה, כנסת ישראל, עזרת ישראל, ועוד ספרים אשר עודם בכתובים.— רוב ימיו ישב בתענית ובהפסקות, ומעודו שם לילות כימים וישב באהלה של תורה והעמיד תלמידים למאות, גם בהיותו בימי נעוריו סוחר מפורסם ונכבד השפיע אור תורתו מסביב ותלמידים מובהקים הלכו לאורו. בשנת תרכ״ה הסיר מעליו עול המסחר כלה ויקדיש עצמו לתורה ועבודה, צדקה ומע״ט, ובסוף ימיו יסד ישיבה גדולה ויכוננה בעזרתו החמרית והרוחנית. בן שבעים ושתים שנה היה במותו. זכרונו לברכה!

ר׳ שמואל יוסף פין סופר וחכם מהולל, אשר העשיר את הספרות העברית בהמון ספרים יקרים, נאסף אל עמיו ביום י״א טבת תרנ״א בווילנא עיר מולדתו.

המנוח נולד אור ליום א׳ סכות תקע״ט. עד שנתו הי״ז למד אך תורה וגפ״ת ואח״כ הקדיש עצמו ללמודי ידיעות כלליות, ובכשרונותיו המצוינים אסף רב חכמה במשך זמן קצר ויעש חיל בידיעת שפת רוסיא, צרפת, לאטיין, פולאנית ואנגלית.— בשנת 1841 (תר״א) הוציא לאור שני דרושים בשם „אמרי שפר״ וגם חוברת ראשונה מן הקובץ „פרחי צפון״ ומאז והלאה חבר והדפיס ספרים רבים המלאים חכמה וחקר, והמפורסמים שבהם הלא המה: „נדחי ישראל״ כל קורות בנ״י וחכמת חכמיו מיום גלותם מארצם עד עתה, ח״א; „קריה נאמנה״ קורות עדת ישראל בווילנא; „סופרי ישראל״ מכתבי גדולי סופרי ישראל מימי הנשיא ר׳ חסדאי בן שפרוט עד הדור הזה; ספר „האוצר״ פתרון כל המלות במקרא ובמשנה; „כנסת ישראל״ תולדות ראשי אלפי גדולי ישראל מימות הגאונים עד היום הזה; „דה״י לבני ישראל״, ח״א מגלות בבל עד מות אלכסנדר, ח״ב: עד התמנות שמעון המכבי לנשיא ובה״ג.

בשנת 1848 כאשר נפתח בווילנא ביהמ״ד לרבנים נתמנה שם הרשי״ף למורה תורת השפה וקורות ישראל בזמן כה״ק, ויורה בראשונה במחלקות הנמוכות ואח״כ בעליונות וישמש בכהונתו זאת עד ש׳ 1856.— מיום 22 אקטאבר 1859 החל להו״ל בווילנא מכ״ע שבועי „הכרמל״ בהוספה רוסית, ומשנת 1871 נשתנה למכתב חדשי והופיע עד 1880. מחלה רפיון עיניו אלצתו לחדול מהו״ל את „הכרמל״, ואולם גם אז לא חדל לעבוד עבודת הספרות, ויקח חלק גדול בחבור הקובץ Міровоззрѣніе талмудистовъ.— ספרו „ראשית יסודי אמונת ישראל״ נ״ח נתאשר מאת שר ההשכלה להורות ממנו למודי הדת בבתה״ס לילדי ישראל.

המנוח היה אחד מזורעי אור ההשכלה בקרב אחינו בארצנו. הוא היה מהראשונים שיסדו בתי־ספר מתוקנים לנערי ישראל בווילנא בראשית שנות הארבעים עוד בטרם נוסדו בת״ס כאלה מטעם הממשלה. ובהוסד בתה״ס נתמנה מטעם הממשלה למשגיח כללי על הלמודים בבתים ההם בגליל ווילנא ומש׳ 1848 היה ל„יהודי מלומד״ בפקודות משגיח גליל הלמודים. שנים רבות היה הרשי״ף יועץ וחבר בבית מועצות העיר, אחד מפרנסי הקהלה, משגיח על הת״ת וגבאי הצדקה גדולה ועוד, ובכל הפנות האלה הראה את עבודתו הברוכה והפוריה, ויהי תמיד ראש וראשון לכל ענין הנוגע לעירו, או לכלל ישראל, וכחבה והכבוד הגדול אשר רכש לו בקרב עמו כן הוקירתהו גם הממשלה ותכבדהו בשני אותות־כבוד.— שלום לעפרו ותנצב״ה!

ר' נחום ביילין רב מטעה"מ בעיר פינסק, נאסף עמיו אל ביום י"ב שבט תרנ"א.— הוא היה מן הרבנים המצוינים, ועוד בימי בחרותו, בהיותו תלמיד ישיבת וואלאזין, הצטיין בכשרונותיו הנפלאים וברוחב בינתו בגפ"ת וכל יודעיו נבאו לו גדולות, ובבואו בשנים בקר בבימ"ד לרבנים בויטאמיר ויצא מוכתר בתואר רב וילקח אחר כבוד לעיר פינסק ששם שמש בכהונתו משך ט"ו שנים שלמות.— נוסף על ידיעתו הרחבה בכל ענפי התורה וחכמת ישראל היה גם משכיל וחכם גדול בחכמת החשבון, ויהי אהוב וחביב לכל בני העיר ולכל יודעיו, ורבות פעל ועשה להביא סדרים טובים בהנהגת העיר. במבחר ימיו נקטף, ודבר מותו העיר עצב ואבל גדול בכל פנות עיר כהונתו. תנצב"ה.

ד"ר נחום ברילל אחד מגדולי חכמי עמנו בארץ אשכנז, ענק בחקירת קדמוניות ישראל וחבר לכל חוקרי תולדות ספרותנו, לקח מארץ חיים בדמי ימיו בשנת התרנ"א בהיותו בן ארבעים ושמונה שנים.

הוא נולד בשנת תר"ג בעיר קאהייטין, מקום שם כהן בכהונת רב אביו הגאון ר' יעקב ברילל. מפי אביו זה למד הבן דעת התלמוד, ובעיר וויען למד חכמה בבית מדרש המדעים, ובהשלימו חקו בלמודי קדש וחול נתקבל לרב בעיר ביזענץ במדינת מאָהרען, ואחרי עזוב ר' אברהם גייגער את כהונתו בפ"פ דמיין בחרה העדה בו לרב לה וישא המנוח את המשרה הזאת על שכמו משך עשרים שנה ותאהבהו קהלתו עד מאד.— כל ימי חיי המנוח היו קודש לתורה וחכמה, וספריו הרבים והנכבדים יהיו למאורות עד עולם ברקיע ספרות ישראל וחכמתו. הוא הו"ל ספר שנתי („יאהרבוך") לחכמת ישראל וחקר קדמוניותיו, ועשרת הכרכים שיצאו לאור הם אוצר יקר מאד לכל דורשי דעת היהדות ונכבדות מדבר בם על כל מקצעות התורה; וגם ביתר הספרים אשר חבר החכם המנוח גלה נצורות ויגדיל עלילה. בשנת תר"ן החל להו"ל ספר עתי בשם „צענטראל אנצייגער" להודיע שם כל ספר חדש היו"ל, גם קרב אל המלאכה הגדולה והכבדה, לשית נוספות על ספרו של צונץ „גאָטטעסדיענסטליכע פֿאָרטראָגע", ובטרם השלים את המלאכה הזאת לקחהו המות.

החכם המנוח נמנה בין הרבנים המתקנים (רעפֿאָרמער), ואולם כבודו היה גדול גם בעיני החרדים וכל בני המפלגות, כי ידעו להוקיר חכמתו ורוחב בינתו, תומתו וחין ערכו, בהיותו איש ישר טהר לב ותמים דרך מאין כמוהו. מדות טובות ויקרות כללו את יפעת נפשו. הוא שנא בצע וכבוד תכלית שנאה; בענוה ובמישור התהלך עם חבריו ותלמידיו ויהי אהוב עד מאד.— וכבוד גדול עשו לו בני עירו ועדתו במותו. בין אלפי המלוים אותו היו גם באי כח הממשלה ובית מועצות האורחים, והכהן הפרוטסטנטי, וראשי חברת הגודרים החפשים, וזרי פרחים לאין מספר שלחו חברות מקרוב ומרחוק לפאר את ארונו. אוצר ספריו נקנה ע"י עדת פֿראנקפורט במחיר 10,000 מארק; באוצר ההוא נמצאו הרבה ספרים יקרי המציאות וגם כ"י רבים שאסף המנוח בעמל רב.— עד עולם ינון שמו ותנצב"ה.

ר' מנחם פרוסטיץ הכהן אב"ד בעיר צעהלים (אונגארן) נאסף אל עמיו בחדש אדר תרנ"א בהיותו בן תשעים ושש שנים. המנוח היה תלמיד ותיק להגאון בעל חתם סופר זצ"ל, אשר יצק מים על ידיו משך שלשים שנה בעיר פרעשבורג, ואחרי כלותו חק למודיו נבחר לאב"ד בעיר צעהלים ויכהן פאר חמשים שנה רצופות. כחו היה גדול

בהוראה ובבקיאות נפלאה בש"ס ופוסקים, תפש ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. — הוא היה אחר מגדולי הלוחמים בעד היהדות הצרופה ומנושאי דגלה בעז רוח, ופעמים רבות היה גם ציר בין מלאכות סגל חבורה לפני קיסר אוסטריא־אונגארן פראנץ יוסף בעניני הדת וימצא חן בעיניו. ואף בשנותיו האחרונות למרות תלאותיו ורפיון גופו, התגבר בשקידה נפלאה להיות צופה הליכות עדתו ולשמור משמרתו וידרוש תוכחות מוסר לפני צאן מרעיתו עוד ירחים אחדים לפני פטירתו. יהי זכרו לעד!

ר' משה ריינעס בן הגאון הח' יצחק יעקב ריינעס אב"ד דלידא, נפטר באביב עלומיו ביום ט"ז אדר ב' תרנ"א בעיר ווילנא. המנוח היה עוד צעיר לימים, אבן כבר התנוסס בכשרונו הספרותי ובבקיאותו הגדולה בספרי חכמת ישראל, ומאמרים רבים וגדולים נדפסו ממנו במכ"ע ובמאספים שונים, ובשנה שלפני מותו יצא לאור בתור הוספה ל„אוצר הספרות" ספרו דור וחכמיו לחקר תולדות ספרות ישראל וגדולי סופריה בדור הזה והוא כולל בתוכו תולדות שנים עשר מחכמי זמננו המפורסמים, גם חבר ס' „הפלפול בספרות ישראל", „נצח ישראל", „אכסניות של תורה". כל המתבוננים על ראשית מפעליו נבאו לו כי ברבות הימים יהי לאחד מאבירי סופרי ישראל, והנה קפד המות חייו ואורו נכבה. תנצב"ה.

ר' חיים אפפענהיים אבד"ק טהארן, גוע ויאסף אל עמיו בבית החולים בברלין ביום ניסן תרנ"א. הוא נולד ביום ה' תשרי תקצ"ג בעיר אייבענשיטץ במדינת מעהרען, ששם שמש אביו הרב הגאון מו"ה בער זצ"ל ברבנות ל"א שנה, ואחרי למדו בביה"ס ואצל שאר לומדים תנ"ך ודקדוק ואיזו סוגיות התלמוד, וגם הענינים שלמדו בימי חנוך גימנזיום, הביאהו אביו לביהמ"ד, אשר שם תפש ישיבה גדולה, ושם למד בהתמדה גפ"ת וש"ע יו"ד ופירושים על התורה גם ספרי החקירה הפילוסופית של חכמי עמנו, ומפי החכמים שבעיר ההיא למד שפות יון ורומי וחכמת ההנדסה והטבע ודברי הימים עד שנתקבל למחלקה החמישית בגימנזיום שבעיר ברינן ואחרי ג' שנים וששה חדשים גמר חוק למודו בתעודת תהלה וכבוד. בתחלת החורף 1853 נסע לעיר וויען וישמע שם באוניורזיטט יותר מג' שנים רבי למודי הפילוסופיא וקורותיה ודה"י ושאר חכמות, גם יצק מים על יד הרב הגאון משה אלעזר הלוי הורוויץ אב"ד בעיר ההיא, ויעמוד בנסיון ג' פעמים (כחק בעת ההיא), פעם א' בפילוסופיא, פעם ב' בדה"י ופעם ג' בחשבון ובעיקרי חכמת הטבע, ובעשור לחדש יוני 1857 עטרו אותו בעטרת דוקטור וגם מורו הרה"ג הנ"ל סמך ידיו עליו להיות למורה הוראה בישראל. — בעת ההיא הלך אחיו הבכור, הרב הגאון והחכם הנאור מו"ה דוד, מעיר יאמניטץ במעהרען לבעטשקערעק הגדולה, ויקראוהו ראשי עדת יאמניץ לדרוש ברבים בימים נוראים ומצא חן בעיניהם וימנו אותו לרב, ורב המדינה מו"ה אברהם פלאטשעק סמך גם הוא ידיו עליו, כפי חוקי המדינה, ויבוא הגאון חיים ביום עש"ק פ' בשלח תרי"ח לעיר יאמניץ. לא ארכו הימים ואביו ז"ל נפטר בא' דר"ח טבת תר"ך; ועוד בימי אבלו מנו אותו בני קהל אייבענשיץ פה אחד למלאות מקום אביו, וישמש שם ברבנות שמונה שנים וה' ירחים עד אשר נקרא לעיר הגדולה טהארן ויעמוד בה על משמרתו מסוף ימי חדש כסלו תרכ"ט עד יום מותו.

המנוח היה חכם בכיר ומצוין במדות יקרות, בעל מזג טוב, צנוע ועניו, טוב ומטיב לבריות, ובו נפגשו המדות המצוינות של רבני ישראל מן הדור הישן עם החנוך

והתרבית, הנמוס והנועם שבחכמי הדור החדש. רבת שבעה נפשו עמל בימי חייו, אך הוא נשא את כל התלאה בתום נפש מאמין ובמנוחת פילוסוף, וכל ימיו הגה בתורה ובחכמה.— הוא אהב את הספרות העברית בכל לבו ונפשו, ואף כי היה סופר ומטיף אשכנזי מצוין מאד, בחר להביא מפרי חכמתו לאוצר ספרות ישראל הכללית ורוב מאמריו כתב רק בשפ"ע.

אביו צוה עליו לבל יפרסם בשנים הראשונות מחדושי בית מדרשו מאומה, בראותו שבמה חכמים צעירים נכשלו בזה והוציאו לאור דברים שלא נתבשלו כל צרכם, וכמעט עשרים שנה שמר הגאון חיים את פקודתו, רק שלפעמים נדרש להפצרת המולי"ם ושאר אנשים, להשמיע בחוץ קולו.— ספרים שלמים לא השאיר המנוח אחריו, אולם לו יאספו כל המון המאמרים אשר כתב כמעט בכל ספרי העתים לחכמת ישראל והיו לספרים גדולים. מאמריו אלה נוגעים אל כל פנות התורה ודעת היהדות. כל דבריו מיוסדים על החקירה והדרישה העמוקה ברוח מתונה ובשום שכל והגיון. הוא איננו מכביר אמרים, משנתו קב ונקי וסגנונו נכבד ומרומם, כי היה הגאון המנוח מתון בעבודתו ומדקדק במלאכתו עד מאד, וכל דבריו מנופים ומזוקקים ונשענים על מופתים מוצקים.— מאמרו האחרון „בקרת מדרשי אגדה" נדפס בהאסיף הנוכחי, ועוד נשאר ממנו הרבה כתבי יד.

המנוח היה אהוב ומכובד מאד בעיני כל יודעיו, וגם האנשים אשר לא ידעוהו פא"פ ואך בא אתם בחליפות מכתבים דבקו בו לאהבה אותו, כי גם במכתביו הציצה רוחו העדינה ונפשו התמה והיקרה, הטהורה והמרוממה, ובמותו התאבלו עליו כל חכמי ישראל אשר ידעו חין ערכו הכביר ומה היה לחכמתנו וספרותנו. תנצב"ה.

ר' **מאיר יונה** בהר"ג **שמואל** אב"ד בעיר סוויסלאץ (פ' גראדנא), גוע ויאסף אל עמיו ביום ג' י"ז סיון תרנ"א בשנת השבעים וחמש לימי חייו.— הרב המנוח היה אחד מגדולי התורה וההוראה ושמו נודע לתהלה לכל קוראי ספריו שהם: ביאורים לספר ההתום „העיטור ועשרת הדברות" בשלשה חלקים; ס' „הר המוריה" על חלקי הרמב"ם מהלכות קדשים בשני חלקים; חבור „מי השילוח" על האגדות ממס' ברכות ובאור לסדר הגדה של פסח. מלבד אלה הניח בעזבונו בכ"י חבור מסודר על הירושלמי סדר זרעים ובאורים וציונים לספר הלכות גדולות וחדושים על כמה מסכתות, וכלם בנוים על אדני האמת, כי לא הוציא מת"י דבר שאינו מתוקן, וכל גליוני ספריו מלאים הערות וציונים, וביחוד שם עינו על הפיוטים והתרגומים והמסורות ובאורי הראב"ע.— תנצב"ה.

הר' **לודוויג כראנעק** אדם ביקר וחכם חרשים נודע למשגב, אשר עשה לו שם תהלה בספר תולדות החזיון באשכנז, נאסף אל עמיו ביום 7 לירח יולי 1891.

ראוי הוא האיש המצוין הזה להציב לו זכרון עולם בספרותנו, כי לכבוד ולתפארת היה לעמו ולא רבים זכו כמוהו לעלות למרום פסגת מלאכת המחשבת בני חזיון ולהיות גדול ונכבד בעיני נסיכים וחורי ארץ ויחד עם זה להיות בן נאמן לעמו ולדתו.

הוא נולד בבראנדענבורג ביום 3 נאוועמבר 1837 ועד שנתו הי"ג גדל ויתחנך בברלין ששם נתישבו הוריו. אחרי עבור עליו י"ג שנים בקר את הגימנזיום בפאסטדאם, ובהיותו בן י"ח החל להעלות חזון על הבמה. מורו ומדריכו בזה היה ה' נאַרנער בברלין, ומאז נתן חילו וכשרונו לבתי חזון רבים. בכשרונו הכביר נשא חן בעיני הדיוקן

מיינינגען הנודע לשם בגודל רוחו ובאהבתו לחכמות היפות, גם בעיני הדוכסית נשא חן וחסד, והמה גדלוהו וירוממוהו, כי לקחוהו (בש' 1866) לשחק בבית התיאטרון של הצר מיינינגען היחיד בעולם במוכו, ובשנים האחרונות נתמנה כּראָנעק לראש ומנהל ומנצח על החזיונות בבית המהולל ההוא, אשר ממנו תצא תורה ולקח טוב לכל מציגי חזיונות על ארץ רבה. מניניו הרמים העלוהו למעלת יועץ סתרים להממשלה, וע"פ רצון הדוכס היתה קבורתו ברב פאר ובהמון חוגג. עוד לפני זה קנה הדוכס ששה מקומות בביה"ק אשר לעדת ישראל במיינינגען להיות זכרון עולם לכּראָנעק. סדר ההלויה נעשה בהוצאות הדוכס, וראש פקידי החצר היה המנצח על מערכות הקבורה. לפני בית החזיון בערו מנורות מפוארות בזרי פרחים, גם על הארון נצברו פרחים רבים. אחד המשחקים נשא את מטבעות הכבוד הרבות בראש הכבודה, ואחריו הלכו: ממלא מקום הדוכס, המיניסטרים, יועצי הממשלה, וכו'. רב הגליל ד"ר מ. דעסטויער ספדהו וההספד נשלח אל הדוכס אשר ישב אז במינכען.

כּראָנעק הגיע למדרגה גבוהה מאד במפעלותיו הגדולים על שדה חכמת החזיון, כי הוא הגדיל והאדיר את החכמה היפה הזאת ויהי מופת לרבים.

ר' יהודה ליב דוקעס אחד מבוני חכמת ישרון וספרותו, נפטר ביום כ"ח תמוז תרנ"א בווייען בש' השמנים ושתים לימי חייו. — הוא נולד בעיר פרעסבורג ביום 25 יאנואר 1810 לאביו ר' צבי שהיה אחד מאנשי המעלה. מנוער חונך על ברכי התורה, והנער המחונן בכשרונות יקרים עשה חיל עד להפליא בכל למודיו בקדש ויתנוסס לתפארה בין כל הצעירים אשר בגילו, ובראות אבותיו כי ברכה בו שלחוהו לבית מדרש הגאון בעל חת"ס סופר אשר בעיר ההיא, וילמוד שם הרי"ל תורה בשקידה נפלאה. בשנת 1833, בהיותו כבן כ"ג שנים, כבר הראה תקף פעולתו על שדה הספרות העברית בהוציאו לאור את ספרו הראשון: תרגום פירוש רש"י על התורה בשפת אשכנז. בעת ההיא חבר גם העתקת המורה נבוכים להרמב"ם והקדמתו לפי' המשניות, ג"כ בלשון אשכנז.

באהבתו העזה ושקידתו הכבירה ללמודי ישראל עזב את ביתו ואת עירו וילך לעיר פפד"ט, מינכען, האמבורג, ליידען, פאריז, לונדון ואוקספורד, לחפש בבתי העקד אחרי כ"י עתיקים וספרים קדמונים לא ראתם עין, וכל הגיונו ומשא נפשו היו לשבת במנוחה ובדעה צלולה בבתי העקד ולקרוא בספרים וכ"י ישנים, ואין כסף נחשב בעיניו מאומה למלא תשוקתו הגדולה הזאת. בש' 1837 הו"ל ספרו הנודע „עהרענזיילען אָדער דענקשטיינע צו איינעם קינפֿטיגען פֿאנטהעאָן העברעאישער דיכטער אונד דיכטונגען" (עמודי כבוד או אבני זכרון למשוררים העברים ושיריהם). אחר שנתים הו"ל ספרו „משה בן עזרא מגראנאדא" עם הוספות בלה"ק והעתקות רבות בל"א. בש' 1842 כתב עוד ספר אחד „לדעת שירי שפת קדש החדשים" (צור קענטניסס דער נייהעבראישען רעליגיאָזען פּאָעזיע) והוא אחד מהספרים הכי נכבדים לתולדות השירה העברית. 1844 הו"ל ספרים אחדים וכתב מאמרים רבים בחקר קדמוניות ישראל. מהספרים ההם הכי נכבדו: א) ס' „אגודת פרחי התלמוד" מאסף דברי אגדה הנאמרים במשל ומליצה עפ"י סדר א"ב; ב) „ספר דקדוק" מכתבי ר' יהודה חיוג על דקדוק, י"ל בפעם הראשונה על ידו. אז החל לחקור ולדרוש ביתר שאת בחכמת הדקדוק, וע"י חקירתו זאת התודע אל הפרופ' עוואלד, ובחברתו הו"ל בשנה ההיא עוד ס': ג) „ידיעות ספרותיות על תולדות מחברי ספרי דקדוק ואוצרות־מלים מימים קדמונים" וגם ס': ד) „מלואים לתולדות פירושי התורה וביאורי מליה משנים קדמוניות".

בש' 1847 כתב שיר קינה על מות ר' מאיר יוסף וי"ל עם העתקה אנגלית ובאור אשכנזי. בש' 1850 הו"ל עם הח' מיטעלמאן ס' „גנזי אוקספורד" כולל פיוטים ושירים ממשוררי ספרד הקדמונים. — בהיותו אז באוקספורד שם לבו לחקור אחרי חלק השירה בספרות ישראל בימי הבינים. ימים רבים עבד במקצוע זה ובש' 1853 הו"ל את ספרו הנכבד „נחל קדומים" ב"ח, על אדות שירי שפת קדש בימי הבינים. — בעת ההיא החליף הח' הזה מכתבים עם שד"ל בדבר הקירת קדמוניות בחכמת ישראל ושד"ל גדלהו ויכבדהו מאד.

גם במכ"ע שונים כתב הריל"ד מאמרים וחוברות שלמות וכן רבות, גם חבר עוד שלשה ספרים נכבדים: א) הערות אחדות ובתוכן ע"ד ספר הגן, דוגמאות מס' שרשרות כסף לר"י כספי, משלים אשר השתמשו בהם חכמי ישראל, איזה פרטים לתולדות אבן סינא והערות על ס' „שכל טוב" (1857); ב) „שירי שלמה" שירים יקרים לר"ש בן גבירול עם הערות רבות, הו"ל בפעם הראשונה בש' 1858; ג) „חקירה על ספרי העטהיק לר"ש בן גבירול" (1860). לזכר עולם יהי שם החכם היקר הזה בספרותנו ותנצב"ה.

ר' **צבי הירש** ד"ר **גרעטץ** גאון חכמת ישראל, אביר סופרי התולדה ואבי כותבי דברי ימי ישראל, עזבנו לאנחות ביום ד' אלול תרנ"א.

מאמרים רבים וגם ספרים שלמים נכתבו ע"ד תולדות הענק הגדול הזה אשר לא קם כמוהו קורא הדורות בישראל. ואנחנו פה נספר תולדותיו אך בקצרה, כי „מעשיהן של צדיקים הן הן תולדותיהם" ופעלי הד"ר גראָטץ הלא יעמדו לעולם ויספרו לדורות אין ספורות את רום גדולתו ואת כח מעשיו לעמו וחכמתו ושם תפארתו.

הוא נולד ביום כ"א מרחשון תקע"ח (31 אקטאבר 1817) בעיר קסיאָנז (מחוז פאָזען). בביה"ס למתחילים אשר בעירו למד ראשי ידיעות חיצוניות ויהגה בשקידה גם בגפ"ת. אחרי איזה שנים בא בכתובים עם ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל מפ"פ שהיה אז רב באָלדענבורג והו"ל ספרו הראשון „שבעה עשר מכתבים" אשר פעל פעולה עזה על רוח גראָטץ, וילך גראָטץ העירה אלדענבורג ותחת השגחת הרב בקר את הגימנזיום וילמוד את השפות העתיקות, ומשם הלך לברסלוי ויבקר את האוניורזיטט. בספרו „גנאָסטיציזמום אים יודענטהום" רכש לו שם „דוקטור" מאת חכמי ביהמ"ד לחכמה ביענא. אז קרב אל המלאכה לכתוב את חבורו הנערץ „תולדות היהודים", ולמען מצוא מחיתו קבל עליו עבודת עורך מכ"ע כללי, אך בש' 1848 חדל המכה"ע להופיע, וע"פ בקשת מנהיגי עיר לאנדענבורג הלך גראָטץ שמה ליסד ולנהל ביה"ס לבני האזרחים, ויהי משגיח על הבית ההוא עד ש' 1853 שאז נקרא לברעסלוי להורות בבית מדרש הרבנים שנוסד שם אז. משנת 1859 הו"ל ספר הירחי לחכמת ישראל אשר יסד עוד בש' 1848 הרז"פ בשם „מאָנאטסשריפט פיר די געשיכטע א. וויסענשאפט דעם יודענטהומס". — בשנת 1872 מנתהו הממשלה לפרופיסור דה"י באוניורזיטט אשר בברעסלוי. בש' 1873 נסע בהוצאות ממשלת פרוסיא לאה"ק לראות בעיניו את כל המקומות הקדושים אשר בם ישבו היהודים לפנים, ואחרי כן כתב (1875) את שני החלקים הראשונים מספרו „תולדות היהודים". ביום 31 אקטאבר 1887 (כ"ה מרחשון תרמ"ח) חגג יום הכנסו לשנת השבעים והחל להו"ל בלשון אשכנז קצור מס' תולדות היהודים בג' חלקים למען העם. — ביום חגו זה הגיעו אליו ברכות אין מספר מכל הארצות. בשנה ההיא כאשר פתחו אחינו בלונדון מערכת חפצי ישראל עתיקים כבדוהו ויקראוהו לדרוש דרשת הפתיחה, והאקאדימיה הספרדית במדריד מנתהו לחבר.

ספרו הגדול באחד עשר כרכים „תולדות היהודים" פלס לו נתיבות לכל מקום אשר עם ישראל נחתים, ורובי הכרכים נעתקו ונעתקים לשפות שונות: צרפתית, רוסית, אנגלית, פולאנית ועברית. והספר הזה היה לאבן פנה וליסוד מוסד לחקירות תולדותינו לכל חכמי לב.

רב היה מספר התלמידים אשר שתו בצמא את לקחו בבית המדרש לרבנים בברסלוי כל ימי היותו שם למורה, וחלק גדול מהרבנים המשכילים אשר בהם יתפאר ישראל בזמן הזה גדלו על ברכיו, ואולם רב מהם הרבה יתר כל המון תלמידיו הרחוקים בכל חלקי עולם, אשר מבלי לחזות פניו יהנו מאורו וידו תנחם ותנהלם בהשקפות הבהירות אשר בספרו, בהערותיו המלאות חכמה, בהחומר היקר אשר אסף בידו הגדולה ואשר בלעדו לא יבנה איש בית כיום הזה על שדה חכמת ישראל וחֵקר תולדותינו.

מלבד הספר הגדול „תולדות היהודים" וקצורו בשלשה חלקים כתב המנוח עוד ספרים רבים ויקרים, ומהם „פֿראנק אונד די פֿראנקיסטען" לתולדות הקבלה וצמיחת החסידות אחרי מות שבתי צבי (ברעסלוי 1869); „לקט שושנים" כולל לקט שירי שפת עבר מימות התלמוד עד דור עמנואל רומי לפי סדר הזמנים; העתקת קהלת ושה"ש ותהלים לל"א עם באור והערות. מלבד עוד הרבה ספרים ומאמרים מלאים דעת ומפיקים נגה החכמה הישראלית.

מות גאון החכמה הזה עורר אבל גדול בישראל, ותלמידיו הרבים הרבו לספר בשבחו ולתאר את חין מעלתו, כי אחד היה בדורנו ועוד דורות רבים יעברו בטרם יולד לנו אדם כמוהו. תנצב"ה.

ר' אברהם אלכסנדר ד"ר וואלף, הרב הגדול לקהלות ישראל במדינת דניא, נאסף אל עמיו בירח חשון תרנ"ב בהיותו זקן ושבע ימים, בן תשעים שנה.— הוא נולד ביום 24 אקטאבער לש' 1801 בעיר דארמשטאדט ויגדל בתורה וחכמה וישלם חוק למודיו בבתי מדרש המדעים אשר בגיעסען ובווירצבורג ובזה האחרון נעטר בעטרת דוקטור. משנת 1825 עד 1828 היה רב בעיר גיעסען ולמן השנה ההיא ועד יום מותו היה ראש הרבנים בדאֶנעמארק, כי נקרא שמה מטעם המלך פֿרידריך הששי, ויהי מושב כבודו בעיר הבירה קאָפּענהאגען.— הממשלה הדאֶנית העלתהו פעמים רבות למדרגות כבוד, בתחלה למדרגת פרופיסור ואח"כ לאציל ולפקיד חברת אות הכבוד „דאנעבראג", וגם ממשלת ארץ מולדתו כבדתהו באותות יקר וגדולה. בהמלאות לו בשנת תרנ"א תשעים שנה חלקו לו בני עירו וארצו כבוד גדול מאד, וגם מלך דניא ברכהו במכתב ערוך אליו מוויען (ששם נמצא המלך אז בדרך מסעו) ויורש העצר בקר בבית הרב ויביע לו ברכה במו פיו.— הוא בנה את בית ישראל בדניא ויחבר את הנפרדים וימונן את הקהלה בקאפענהאגען וינהלנה על מבועי הדת והמוסר, וגם מחוץ למדינתו עשה לו שם גדול ומהולל בחכמתו הרחבה. ספריו הכי נכבדים הלא המה: א) „דער פֿראָפֿעט חבקוק", נבואת חבקוק מועתקת מלה במלה גם העתקה חפשית בחרוזים, עם באור שלם עפ"י הבקרת וחקי הלשון, ועם מבוא ע"ד הנבואה וחלקי המאמרים וכו'. הס' הזה הוא בכורי פרי חכמתו ונדפס בדארמשטאדט בש' 1822; ב) „תורת ישראל, די לעהרע דער איזר. רעליגיאָן" בעד בתה"ם (1825) נעתק גם לשפת דאֶנית ושוועדית ונדפס בכמה מהדורות; ג) אבהאנדלונגען איבער דען אייד (חקירות בדבר השבועה); ד) דריי פֿאָרלעזונגען אַלס אַיינלייטונג צו פֿאָרטראֶגען איבער דאס יודענטהום וכו' (שלשה מקראות ברבים כמבוא לדרשות ע"ד היהדות בפועל וברוח);

ח) „תפלות ישראל" העתקת סדור התפלה ללשון דאַנית עם הערות (קאפענהאגען 1858 ונעתק גם לל"א). ו) עתרת שלום ואמת, דעות גדולי הרבנים ע"ד הפיוטים, נאספו ונעתקו לל"א עם הערות (לייפציג 1857); ז) אויפגעפונדענער בריעפוועכסעל וכו' (חליפות מכתבים בין כהן פרוטסטנטי רם המעלה ובין רב אדוק), נדפס במכ"ע „בן חנניא" בש' 1860 ואח"כ בהוספות ותקונים לייפציג 1861. ח) תורת הדת הישראלית בל' דאַנית, ועוד ספר כזה בלשון אשכנזית בהסכמת הממשלה; ט) ספורי הקורות בבה"ק בעד בני הנעורים, בל' דאַנית; י) ספר בל' דאַנית בשם „שונאי התלמוד" להשיב על טענות שוטני היהודים והיהדות ברור האחרון (1878); יא) העתקת חמשה חומשי תורה לשפת דניא, יצא לאור ביום הולדתו התשעים. — מלבד עוד איזה ספרי דת וכו' נדפסו ממנו כארבעים דרשות שדרש ברבים בל' אשכנז ואיזה מאות דרשות בלשון דאַנית, מלבד המון מאמרים ותקירות שונות במכ"ע רבים לישראל. — עד יומו האחרון היה המנוח דשן ורענן, לא כהתה עינו ולא נס ליחה, ואהבת עמו ותורתו בערה כאש בקרבו. — זכרו לברכה ותנצב"ה.

ר' מרדכי גימפל יפה ראב"ד בעיר ראזינאי ובאחרית ימיו באה"ק — נאסף אל עמיו ביום כ"ח לירח מרחשון תרנ"ב. —

הגאון המנוח הזה אשר היה אחד מעמודי התורה בדורנו וראש המדברים בכל שאלה בדת, היה גם הגדול בחובבי ציון, ועוד שנים רבות לפני התפשט הרעיון הזה בעם כתב הוא מאמרים נמרצים ב„הלבנון" להעיר ולעורר את האהבה לעבודת האדמה על הרי יהודה, וכאשר החלו המושבות להוסד וחזון־לבו הטהור — לצאת לפעולות, עזב את כס הרבנות ויסע לארץ הקודש ויבחר למושב לו את הקולוניא הקטנה „יהוד" אשר אצל „פתח תקוה", ושם הגה יום ולילה בתורת ה' ויהי כאחד קדוש, מופרש ומובדל מכל הבלי העולם, ואך הספרים היו שעשועיו והחכמה הגיגו. אליו פנו מקרוב ומרחוק בכל דבר דת ודין ובכל דבר הקשה, וחות דעתו היתה לקו ולמשקלת. — המנוח אהב גם את ההשכלה הצרופה ויהי סובל ונושא ונותן באהבה גם עם אלה אשר ילכו לרוח היום. הוא נתן אמרי שפר בשפת קדשנו, ודבריו נשאו עליהם חותם התום וההדר ויפעלו על לב קוראיהם פעולת נועם ונחת. — תנצב"ה.

ר' אריה ליב ד"ר פינסקער, אדם דגול במעלות רוחו ובדעותיו הנשגבות לטובת עמו, רב פעלים ואחד מן הראשונים אשר פלסו נתיב לאהבת ציון ולרעיון תחית הלאום בין בני עמנו ברוסיא, נפטר ביום ב' כ' כסלו התרנ"ב.

ר' אריה ליב נולד ביום 24 דעצעמבר 1821 בעיר טאמאשאוו (פלך לובלין) לאביו הח' החוקר ר' שמחה מהבר הס' „לקוטי קדמוניות". בשחר ילדותו בא עם אביו לשבת באדעסא, ששם למד בנימנזיום ואח"כ בליציאום של רישעליע, וכבלותו חק למודיו בא אל בית האוניורזיטט אשר במאסקוי ויתעטר שם בתואר דוקטור לרפואה. בש' 1848 שב לאדעסא ויהי לרופא חולים, וישא משמרת בביה"ח אשר בעיר וגם החל לעבוד עבודת הקהל ולעמוד בראש בתי חסד שונים, גם היה ראש מפקחי ה„תלמוד תורה" אשר בהשתדלותו ובתמיכותיו עלה ויצלח. גם בעבודת הספרות החזק ובמכה"ע „ראזסוויעט" ו„ריען" הרבה לכתוב מאמרים לאשר את עמו בארחות ההשכלה והדעת, ויהי גם עורך למכה"ע העברי־הרוסי „ציון". בשנת תרמ"א, שנת המקרים הידועים ושטף היציאה

לאמעריקא, כתב את מחברתו „אויסאָעמאנציפאציאָן" אשר בראה כמעט תקופה חדשה בהליכות רוח משכילי בני עמנו בארצנו, כי בה הראה יתרון אה"ק על אמעריקא בנוגע לעתידות רוח לאומנו בה — ויעורר באמרים נמרצים את רעיון התחיה ודבריו אשר יצאו מלב מלא חום אהבה לעמו מצאו מסלות בלבות רבים ועל פיהם היתה שומה כי החלה עבודת הישוב ויסוד המושבות בארה"ק. וכאשר נתאשרה חברת חו"צ מאת הממשלה היה הוא לנשיאה וראשה, ויקדש לה את עתו, הגיגו וגם כספו, כי מלבד אשר נהל את עסקי החברה במועצות ודעת ויוליכנה בחכמתו אל המטרה הרצויה, עוד כפעם בפעם מלא את אוצרה הריק בנדבותיו הרבות אשר נתן בסתר מבלי התפאר ומבלי פרסם ברבים. בכלל היה הר"ר פינסקער פועל צדקות נפלא וכל הונו פזר נתן למעשי צדקה והנינה שונים. את חוליו העניים תמך בכספו ויהן למו רפאות התעלה ולביתם — לחם לשבור רעבונם, וע"כ גדול היה כבודו ושם תפארתו בכל העיר, וגם בעיני כל בני עמו היה מכובד מאד, ובמותו ספדו עליו בכל ערי מושבות ישראל.

ביום כ"ג טבת, יום המלאות שבעים שנה ליום הולדתו, הובל המנוח לקברות בכבוד והדר. כעשרים זרי פרחים עם קשורים וכתבות הושמו על ארונו מטעם כל החברות השונות אשר עבד בהן המנוח, והמון תלגרמות באו מכמה וכמה ערים וקהלות וחברות המבכות את אבדתו. גדולי הרופאים, עורכי הדין ואנשים רמי המעלה נשאו את ארונו על כתף מביתו עד בית עולמו, והרבה דמעות נשפכו על מות האיש הדגול מרבבה הזה אשר הקדיש מבחר שנותיו עד יומו האחרון למצוא רפואה שלמה לכל החלואי עמו. — מהונו עזב המנוח סך 15,000 רו"כ למעשי צדקה שונים.

ר' יחיאל מיכל ב"ר זרח רב בעיר טרעסטינא (מחוז ביאליסטאק). הדפים ספר „מעין ה'" באור על שה"ש, והשאיר בעזבונו שלשה ספרים בכ"י, בחדושים ובאורים. נפטר ביום ג' שבט תרנ"ב בשנת השבעים וארבע לימי חייו. תנצב"ה.

ר' קלמן ליעבען סופר דח"ק גומלי חסד בפראג (באָהמען), גוע ויאסף אל עמיו בירח אדר תרנ"ב בהיותו בן שמונים שנה.

הוא נולד ביום א' פסח תקע"ב ונתחנך על ברכי התורה והמדע, כי למד גפ"ת מפי רבנים מפורסמים גם הגה בחכמות חצוניות ולשונות העמים. בשנת תר"ג נתמנה לסופר הח"ק הנ"ל. תרי"א נבחר לאחד מראשי עדת פראג, ויושא משרתו זאת י"ח שנים. בש' תרט"ז הו"ל ספרו „ג ל ע ד, קובץ ק"ע מצבות בשדה קבורה הישן דק"ק פראג, עם כתב חזון ובאר להר' שי"ר והערות ומפתחות וקצת תולדות בל"א ככתבם". לס' הזה ערך לא מעט לחקר תולדות אחינו בפראג. — בש' תרכ"ח נתמנה מאת הממשלה לסופר מושבע לנהל ספרי הילודים בפראג, גם היה ראש מיסדי בית עקד הספרים אשר להעדה. בכ"י נשארו אחריו יותר מי"ב אלפים נוסחאות ממצבות ביה"ק הישן דפראג, וס' „קורות מקום הקברות ליהודים בוואלשוי". עד יומו האחרון לא כהתה עינו ולא פסק מחקירה ודרישה לבקרת תולדות ישראל. שלום לעפרו!

ר' אברהם צוקערמאן מו"ס בווארשא וסופר עברי נודע לשם. נפטר ביום ה' כ"ד ניסן תרנ"ב, בהיותו בן ארבעים ותשע שנים. המנוח נולד בשנת תר"ג בעיר

אשמינא (פלך גוילנא) להורים ישרים עניים. בהיותו בן י"ב שנים נפרד מעל הוריו אשר קצרה ידם לגדלו בביתם ובסך 25 קאפ' אשר נתנו לו נדר לערים אחרות ללמוד בישיבות ולאכול בית איש יומו, והיו ימים אשר לא בא לחם אל פיו כלל. במלאת לו עשרים שנה השיאו אביו אשה, ובהיותו סמוך על שלחן חותנו הגיעו לידו איזה מספרי ריב"ל והם העירוהו ללמוד לשון ומדע. אז רצה ללכת לווילנא ולהכנס לביה"ד הרבנים, אך מפני מורא אביו אשר אים עליו כי ימסרהו לצבא אם יעשה כדבר הזה וגם מפני בכי אשתו שב מחפצו, ואולם תשוקתו ללמודים לא עזבתהו, ובכל יום כאשר כלה את חוק למודיו להתלמידיו (כי היה „מלמד" בימים ההם) הקדיש רגעיו הפנוים לתושיה ויהגה בספרי מליצה ומחקר בלה"ק, וכאשר נצב חותנו לשמן על דרכו זו עשה במסתרים מעשהו ויעש חיל. במשך הימים נודע בעיר כי הוא היה ל„משכיל" ואיש לא רצה לתת לו בנו ללמדו, אז נסע ווילנאה, ומבלי יכלתו לבוא לבימדה"ר נכנם לישיבת מיילע מקום שם למדו המורים לתלמידיהם דקדוק לה"ק וגם שפת המדינה. אז החל לערוך מאמרים להמגיד ויכתוב צחות בלה"ק ויהי סגנונו קל ונאה, יפה ונעים. הימים היו ימי בכורי ההשכלה ליהודי ארצנו ומכ"ע „השחר" היה אז בראשית שנות צאתו בוויען. חוברות אחדות מהשחר פעלו עליו פעולה נמרצה, ויגמור ברעתו להקדיש עצמו להפיץ נגה „השחר" על שמי הספרות העברית. למטרתו זאת נסע עירה קאוונא ויהי לסוכן השחר שלא עמלק"פ. שם יסד בי"ס לפי שיטה חדשה וטובה ומזה התפרנס הוא ואנשי ביתו. במרוצת הזמן הדפים מכתבים ומאמרים למכביר בהשחר. אחרי עבור שנים אחדות (בש' תר"ל) העתיק משכנו עירה ווארשא ויהי לסוכן כללי להשחר לכל ערי רוסיא. פה נתן לו הרשיון לפתוח בית מסחר ספרים, והוא אפף אל בית מסחרו ממיטב ספרי השכלה וממסחרו זה התפרנס בצמצום. פה הרבה לכתוב מאמרים ופוליטונים ויעתק ויחבר כמה וכמה ספורים שנדפסו על ידו, ובתור מו"ל ספרים נכבדים העשיר את הספרות העברית בספרים רבי הערך כהאוצר וכנסת ישראל להרש"י פין ועוד. — הוא היה נעים המזג, איש רעים להתרועע, שנון מאד בדבוריו ובספוריו, טוב ומטיב לבריות, זריז ומהיר לעורר הלבבות, והשתדל בכל כחו בעד כל איש מצוק ומר נפש. — יתקו לו רגבי עפרו ותנצב"ה.

ר' אלימלך שפירא מגראדזיסק, אחד מגדולי הצדיקים בדור הזה, נין ונכד להרה"צ ר' ישראל המגיד מקאזניץ ז"ל, נאסף אל עמיו בליל ג' ר"ח ניסן תרנ"ב. — הוא היה נערץ ונקדש בקהל חסידיו הרבים, וגם בעיני המשכילים והמתנגדים גדול היה כבודו, כי היה צדיק באמת, יושב ושוקד על דלתי התורה כל הימים וגדול היה כחו בחכמת הנסתר. כל הכסף אשר נתנו לו חסידיו נתן לעניים וע"כ לא השאיר אחריו הון ועושר. — בן ס"ח שנים היה ר' אלימלך במותו, וארבעים ושלש שנים ישב על כסא הרבנות בעיר גראדזיסק. רבי תורותיו כתובים בשני ספריו אשר הוציא לאור בעודנו בחיים, הלא המה ספר „אמרי אלימלך" שנדפס לפני ט"ו שנים, וספר „דברי אלימלך" שיצא לאור בשנת תרנ"א.

ר' יוסף דובער הלוי סאלאוויציק ראב"ד בבריסק דליטא, נאסף אל עמיו ביום א' ד' אייר תרנ"ב בשנת השבעים וחמש לימי חייו.

הגאון המנוח נולד בש' תק"פ בעיר ניעסוויזש לאביו ר' יצחק זאב, נין ונכד להרה"ג משה סאלאוויציק האבר"ק קאוונא. — עוצם חריפותו ושבלו החד והישר מאד החל

להתפתח עוד מימי ילדותו, והוריו הובילוהו לוואלאזין אל משפחתם, שתת אותו שם על יד אחד המורים הגדולים. בראשונה למד שם תורה מפי הדיין ר' ש מ ע ו ן ז"ל ואח"כ בא אל הישיבה הגדולה, אשר אז היה שם ר"מ דוד אביו, הגאון ר' יצחק ז"ל, וילמוד שם רובי תורתו עד אשר חדל מהיות לתלמיד. בימים ההם חלה הרה"ג גרשון תנחום ז"ל ממינסק את חליו והרופאים צוו עליו לנסוע למעיני הישועה בחו"ל, ויפן הרה"ג אל ראש הישיבה, כי ישלח אחד מגדולי תלמידיו למלא לפי שעה את מקומו ולהגיד השיעור יום יום לפני הבחורים הלומדים בישיבת הג' בלומקע במינסק, ויבחר הגאון ר' יצחק בנבד אחותו ר' יוסף רובער הלוי הצעיר אז לימים, וממינסק החל שמו הגדול להשמע במדינה כשם הגדולים אשר בארץ.

עוד בימי עלומיו השיאו אביו אשה בת אחד הגבירים בעיר ב., אך קנאים פגעו בו שם וידריכוהו מנוחה, וישפילו ערכו בעיני חותנו, ובאשר נשאל פעם בביהמ"ד בחג הסכות איזה פיוט אומרים, אם כסדר הקבוע במחזור או מוחלפת השיטה, והגאון הצעיר אשר רוחו היתה מרחפת על פני יד התלמוד ולא שם לב לפיוטים וחלופיהם — לא ידע לענות, אז אלצהו חותנו לתת ספר כריתות לאשתו היא בתו, אף כי כבר ילדה לו בת. — הדבר הזה מרר את רוח הגאון המנוח, גם פקודת חלוף בגדי בנ"י בארצנו, אשר יצאה בשנת תר"ו ועוד שנים אחדות לפני צאתה כבר עלתה על שפת כל לשון בהגזמות מבהילות — הטתה את רוחו להרחיק נדוד לחו"ל לבראדי, לקחת תורה מפי הגאון ר' שלמה קלוגער ז"ל. ויען כי כיסו היה ריק, ע"כ בקש התבולה להגיע לבראדי חנם אין כסף ויתחפש לנער מבקש עבודה אצל אחד בעלי העגלות הנוסע לבראדי, וינהג בסוסים ויבל למו וישקם בבתי התחנה כל שלשת ימי המסע, ובאשר עבודתו לא הפיקה רצון מבעליו לא חשך כלמות מפניו ולאחרונה נחתה עליו גם זרועו והגאון היה כמחריש, ויסע בתור נער עגלון עד בואם אל אחד בתי המלון על גבול גאליציה, ושם אברך אחד אשר למד בישיבת וואלאזין ויכר את הגאון המתחפש, אז נגלה סודו. בעהע"ג בקש סליחתו על המכות אשר הכהו, ויענהו המנוח בחן שפתיו כדרכו תמיד: לו הכיתני על דברי תורה או אז לא צדקת, אבל אתה הכיתני על הלכות עגלה, בדבר הזה צדיק אתה ממני, כי מורה ורב אתה לי.

בבראדי פנה אל בית הישיבה של הר"ש קלוגער וישב בין התלמידים וירא כחו בפלפולא דאורייתא והגאון קלוגער התפלא על רחב בינתו ויקרבהו, אך מסבות שונות יצא מן העיר ההיא אחרי זמן קצר וילך ללכוב אל הגאון ר' יעקב ארענשטיין ז"ל. אך שם לא האמינו לו בספרו את כל הקורות אותו וכי נין ונכד הוא להגאון רבינו חיים מוואלאזין באשר אין מכתב תעודה בידו, אז שב אל ארצו ואל קאוונא עיר מגורי אביו אז. הגאון ר' יצחק אביגדור נתן לו היתר הוראה. משם שב לוואלאזין ויקח לו אשה את בת הרב הג' יצחק עפראן מוואלאזין וימצא את המנוחה אשר בקש. בש' תרי"ג נתמנה בהסכם גדולי הרבנים לראש הישיבה, והמנוח השיג אז כתב רבנות מעיר טעלז, אך עדת וואלאזין וכל תלמידי הישיבה לא נתנוהו ללכת מאתם, ושתי העדות הגישו עצומותיהן לפני בי"ד של גדולי הרבנים, ותזכה עדת וואלאזין בדינה ויהי לה לראש. — שתים עשרה שנה הרביץ תורה ברבים, וירא את רב כחו בפלפול וחריפות, ובש' תרכ"ה קבל עליו משרת הרבנות בעיר סלוצק, ויהי שם לרב אב"ד עשר שנים. — בתרל"ה עזב את סלוצק וישב בווארשא, עיר מגורי אשתו החדשה אחרי מות עליו אשתו הרבנית לבית עפראן. גדול היה כבודו בעיר הזאת, ובשנת תרל"ח נקרא לשבת על כסא הרבנות בבריסק דליטא.

הגאון המנוח קנה את לב כל יודעיו ומכיריו לאהבה אותו על נועם מדבריו והליכותיו

ונתיבותיו שלום. בהתעורר רעיון ישוב א"י היה הוא מראשי חו"צ האמתים, ובהיסד בבריסק בש' תר"נ אגודה לקנות אחוזות באה"ק העמיד הוא את החברה על יסודות חזקים. — בש' תרמ"ט בהיות אספת הרבנים בפט"ב נקרא גם הוא בין הנאספים.

ספריו אשר הוציא לאור הם: שו"ת בית הלוי חלק א' (ווילנא תרכ"ה); שו"ת בית הלוי ח"ב ונלוו אליו בסופו דרושים נחמדים ונפלאים מיוסדים על אדני הגיון ישר (ווארשא תרל"ד); דרושים על התורה, בית הלוי ח"ג, גם דרושים על אגדות חז"ל (שם תרמ"ד); שו"ת בית הלוי ח"ד (שם תרנ"א); ובכ"י נשארו אחריו לקוטי שו"ת וחדושים על ש"ס ודרושים.

בכל ערי מושבות ישראל בארצנו קראו לאבל ומספד על מותו. על כסא הרבנות אחריו בבריסק ישב בנו הגאון ר' חיים סאלאווייציק *).

ר' **אשר שמחה (ארטהור) וויסמאן** נולד ביום ח"י ניסן בש' ת"ר בעיר זאלין אשר בגאליציה. למד בנעוריו אצל רבנים שונים ויצטיין בחריפות ובקיאות, בן ט"ו נשא אשה ובהתקרבו אז אל החכם מישו"ב החל מאז לקרוא בספרו חכמי זמנו, וילמוד גם שפת אשכנז, צרפת, רומית ויונית. אח"כ החל להו"ל מכ"ע בלשון יהודית בשם „יידישע פֿרייע פרעסע" עם הוספה מיוחדה בשפ"ע בשם „הקהלת", אולם מפני סבות שונות חדל המכה"ע הזה להופיע. אבל רוח וויסמאן היה כמעין הנובע ויכתוב אז מאמרים מחקריים בהמגיד, הנשר, המבשר, העברי וכו', גם הו"ל כמה חוברות מיוחדות, ובהן „ע"ד שרפת המתים", „קדושת התנ"ך, חתימתם ותקונם". — לפני שנים אחדות בא לווין ושם החל להוציא לאור מכ"ע חדשי לחכמת ישראל בשם „מאנאטסשריפֿט פֿיר די וויסענשאפֿט אונד ליטעראטור", ושם באו ממנו מאמרים ומחקרים רבים ע"ד כתיבת מזמורי התהלים וחתימתם, ורובם נכתבו ברוח בקרת עמוקה. בסה"ע הזה, ש"א, בא ממנו מאמר מחקרי גדול ע"ד הס' אסתר. המנוח היה מבקר חרוץ אבל חפשי בדעותיו, וע"כ עבר פעמים רבות את הגבול. — בתור הוספה למכה"ע החדשי הנ"ל הו"ל חבור שלם בחוברות בשם „לקורות המפלגות בישראל" מימי בית שני עד מות שמעון הצדיק, וחקירותיו ודרשותיו תעידנה על שכלו החד ובקיאותו וחריפותו הגדולה. אח"כ הו"ל גם עלה בש' אשכנז בשם „דער בעאבאכטער". ספורו האשכנזי „חיים פראסטאק" געתק גם לשפת אנגליא, גם נדפס ממנו ספור „פאלגען פֿערפֿעהלטער ערציהונג" (תוצאות חנוך רע) במכ"ע „איזראעליט" הלבובי ועוד מאמרים שונים. בשנת תרנ"א הוציא לאור את הס' „שם עולם" להר"י אייבשיטץ ז"ל עפ"י כ"י יקר אשר היה בידי הר"ר יעלינעק ושם הדפים מבוא המודיע תכן עניני הספר והערות עיוניות לקורות הריב הידוע בין הגאונים רי"א ורי"ע.

ביום י"ז אייר תרנ"ב בעברו באחת הרחובות בווין אחזהו השבץ וימת פתאם בהיותו בן נ"ב שנים. — שלום לעפרו!

הר"ר **איזידאר לאעב** חכם כביר, מזכיר הועד אשר לחברת כי"ח בפאריז ורוח החיה בכל מפעלי החברה ההיא. — נולד בראשון לחדש נאוועמבר 1839 (ת"ר) בעיר

---

*) הפרטים האלה לוקחו מתולדות הגאון המנוח אשר כתב הר' חיים דוב הלוי לעוויצקי מבריסק בהמליץ תרנ"ב גליונות 111—114.

זולצמאט אשר במדינת אָלואם. אביו אשד היה רב בעיר הקטנה ההיא היה מורהו הראשון וילמדהו כה"ק ותלמוד ויטע בלבו אהבה לעמו ולתורתו, גם שלחהו לביה"ס למתחילים, וכבלותו חק למודיו שמה הכניסהו אביו לבי"ס בינוני שבעיר רופאך הקרובה. אח"כ שלחהו לעיר קאָלמאָר לבי"ס לרבנים, וישמע שם תורה מפי הרב החכם שלמה קליין ז"ל ועוד מורים טובים אחרים. בן שמונה עשרה עמד לאָב למבחן ויצא בנצחון ואז הלך לבקר בבית מדרש הרבנים שבעיר מיץ ואח"כ בבימדה"ר שבבאָיין ששם למד יחד עם חברו הרה"ח הגדול צדוק כהן מפאריז. בזמן קצר הצטיין לאָב ויחשב בין בחירי התלמידים. את השפה הצרפתית ידע אז על בוריה ויצטיין על כל חבריו בצחות לשונו. חכמת ההנדסה היתה אהובת נפשו ויהגה בה בחשק רב, ומה רבה ידיעתו בה הראנו בחבוריו „על דבר ההנדסה בתלמוד" ו„לוחות המספרים בלוח העברי". — בש' 1862 גמר חק למודיו בבימ"ד הרבנים בפאריז, אז נתקבל לרב בעדת ישראל אשר בס"ט עטיין. בשנת התמנותו דרש שלש דרשות וכלן נדפסו: „על היהדות והיהודים", „על דבר חובות הקהלות הקטנות", „דרשה ליום הכפורים". במשך ימי רבנותו ישב ויעמק חקר בספרי תולדות ישראל וגם הבין החמר לספריו אשר התכונן לכתוב בימים יבואו. — בכל ימי שבתו בעיר ההיא לקח חלק גם במערכת מכה"ע היומי היו"ל שם, ומאמריו המצוינים משכו עליהם עיני מביני דבר. אז כתב את השיר הספורי „שיר החופר במעבה האדמה". בראשון ליוני 1869 נתמנה המנוח למזכיר לחכי"ח בפאריז ופה נפתח לפניו כר נרחב לפעול פעולות יקרות וקימות. הוא לקח חלק גדול ביסוד בתה"ס בארצות המזרח אשר תעודתם להגיה אור ההשכלה בין אחינו בארצות החשך והבערות; ברוחו הכביר נהל את כל מפעלות החסד, את המושבות ובתי האסף וכל מוסדי החנוך והצדקה המלאכה וההשכלה שיחדה החברה בכל קצוי ארץ; הוא כתב ספרים ע"ד מצב היהודים בתוגרמא, סרביא, רומניה ורוסיא; הוא עבד לצרכי הלאום באספות שהיו בשנות 76, 78, 80 בפאריז ובחדשי יוני ואקטאבר 1891 בברלין. בש' 1876 ערך ספר־זכרון ע"ד מצב היהודים בחצי אי הבלקאני והספר הוצע לפני הקונגרים שהיה בקונסטנטינופול, ובש' 1880 בהקונגרים המאדרידי הציעו עוד הפעם ספר זכרון ע"ד הטבת מצב יהודי מארוקו, והספר כתב הח' המנוח.

הוא ידע רוב הלשונות החיות המתהלכות באירופא, ועטרת מזכיר בחברה רבת פעלים בארצות ומדינות שונות היתה הולמתו מאד. הוא חקר אחרי מצב אחיו בכל הארצות, והרבה עשוקים הציל מידי עושקיהם, הרבה עלילות שקר מזרות זועה ואסון השבית, ופעמים רבות מאד יצא חלוץ בכלי נשק האמת והדעת להלחם מלחמת ישראל בגבורים ויהי פועל צדק ועוסק בטאבת עמו בלי הפוגות.

כפעולתו הגדולה בעניני כלל האומה כן גדלו ועצמו מפעליו בחברת החוקרים ודורשים בחכמת ישראל. את החברה הזאת יסד הבארון דוועמם עדוארד רוטהשילד, ובמאסף המדעי שהו"ל החברה ארבע פעמים בשנה Revue des Etud. Juiv. הראה לאָב את כחו וגבורתו על שדה חכמת ישראל ותולדותיו. הוא ידע להעלות מתהום הנשיה כתבים הנוגעים לחקר תולדותינו, ורבים ממחקריו היו לעינים להח' גראָטץ בספרו דה"י לישראל. הוא הגה בספרים עברים וידע את כל הספרות החדשה ויבקרנה ברעת ובמשפט ברשימותיו לידיעת ספרים בספר העתי הנ"ל והשקפותיו היפות על הספרים שי"ל העירו עליהן לב כל קורא, כי בהן נראתה דעתו הרחבה והעמוקה, בקיאותו העצומו ועז שכלו הזך. — בש' תרל"ח נקרא המנוח ללמד קורות היהודים בביהמ"ד לרבנים אשר בפאריז, וישמיע שם לקחו במשך י"ב שנים ויהי למורה מצוין. ובהיות עליו עפ"י משרתו זאת לחקור ולדרוש בכל מקצעות הספרות העברית, בתולדות עמו בכל העתים והזמנים ובכל אשר

פעל ועשה רוח ישראל, רכש לו המנוח בקיאות גדולה ועצומה ויאסף חמר רב הערך למוסדות ספריו ומחברותיו ומאמריו אשר כתב בכל מקצעות המדע ודה"י. מספר ספריו ומחברותיו ומאמריו שנדפסו בפני עצמם עולה לשש עשרה. בכל ספרי־המלים הגדולים כתב את הערכים הנוגעים ליהודים וליהדות. מספר מאמריו בה„ענציקלופדיה הגדולה" הצרפתית — שבעים. בספר הזכרון ליום מלאת שבעים שנה להד"ר גראָטץ כתב „על דבר גרוש היהודים מצרפת במאה הט"ז". בהאסיף תרמ"ז נדפס מאמרו „תקנות הנהגת קהלות היהודים בקשטיליה 1432", ועוד במאספים שונים כתב כעשרים מאמרים גדולים וקטנים.— בש' 72—1870 יצא בפאריז מכ"ע שבועי בל' צרפת „ההשקפה העברית" ויהי לאָב מנהלו הראשי ואח"כ עורכו הראשי. בש' תרמ"ח נתמנה לפרופיסור ללמודי „היהדות הרבנית" בביה"ס הגבוה.

ביום ז' סיון תרנ"ב יצאה רוחו הטהורה. כל אנשי השם בישראל בפאריז נאספו לחלק לו את הכבוד האחרון וגם רבים מחכמי הנוצרים וביחוד מה„אינסטיטוט הצרפתי" שהוקירו מאד את חין ערך המנוח ומעלות רוחו. ראש המספידים היה חברו ויריד נעוריו הרב הגדול צדוק הכהן, אחריו הספידוהו מספידים שונים בשם החכי"ח, בשם „החברה לחכמת ישראל" ובשם בית מדרש הרבנים. תנצב"ה.

ר' משה הכהן אחד מיקירי עיר ווארשא, חכם ואיש נלבב ורב פעלים, גוע ויאסף אל עמיו בלאדז ביום ח' אלול תרנ"ב.

הוא היה בן משפחה רמה ונשאה אשר התנוססה בווארשא במשך דורות אחדים בתורה ובגדולה, בעושר וברוח נדיבה, וממנה יצאו רבנים מפוארים, סוחרים אדירים, נדיבים ושועים וחכמים מהוללים, והמנוח אשר גודל מילדותו על ברכי התורה פנה בעלומיו אל ההשכלה ושתי אלה התאחדו בו בהרמוניה נפלאה ותעשינה אותו לאדם המעלה, למשכיל דורש את האלהים, לאיש אשר לבו ער לכל דבר טוב ויקר, וכל משאת נפשו אך להשכיל להטיב. בהוסד ביהכ"נ לנאורים בווארשא, בהתכונן כל מפעל חדש בקהלה, היה ר' משה הכהן ראש המדברים בכל מקום בשם התורה ודעת היהדות. ויותר שהיה איש דעת היה איש מעשה ויעש גדולות ויהי בין המנהלים והיועצים ברוב מוסדי העדה, ופעלו והדרו ורוחו הכביר נראו על כל פנה. רוב פעליו הקדיש לועד ביהכ"נ, והוא היה האחד מראשי המיסדים את בית עקד הספרים. כל ימיו עמל ויגע להשריש לקח אמונה על הלטי לבות בני הנעורים, ויהי אחד מהמפקחים על ביה"ס ללמודי הדת ומהיר לעשות צדק לדורשי דעת והשכלה. כל ימיו קרא ושנה ויהגה בספרת שפת עבר ובספרי עמי אירופא. לפני כמה שנים, כאשר יצאו מערערים על השחיטה לפני חברת צעב"ח בווארשא, כתב המנוח מחברת בל' פולין להוכיח עפ"י עדות חכמים וחוקרים כי השחיטה היא מיתה יפה לבהמה.— לפני שש שנים תקפתהו מחלה אכזריה ויאָלץ לעזוב עסקיו ויכונן מושבו בלאדז מקום משכן חתניו הגבירים זילבערשטיין וליכטענפעלד, ושם מת בהיותו בן שבעים ושתים שנה. תנצב"ה.

ר' בנימין מאסטע רב לעדת ישראל בעיר אוניון בצרפת. הו"ל במשך ט"ו שנים מכ"ע לשבועים בשם „בית יעקב" להפיץ בין בני עמנו קוראי שפת צרפת אהבת תורה ויראת שמים, גם כתב ספרים הרבה הנוגעים ליהודים ויהדות גם ספרי חנוך לכל אדם. לראשונים יחשבו: א) העתקת הספר „ראש אמנה" של רבן יצחק אברבנאל לשפת צרפת;

ב) מבטא שפת הנפש; ג) הקדיש; ד) החנוך הדתי והמוסרי; ה) מלאך ה' עלי אדמות; ו) שמע או העיקר הראשי שעליו נשענת היהדות; ז) חובות הילדים. ולשניים יחשבו ספריו: א) זכיות האדם וחובותיו; ב) גוסטאַוו, או הרכוש והעבודה; ג) ספר שנתי להשכלת העם; ד) חנוך אב; ה) חובות המשפחה. גם העתיק את התהלים לשפת צרפת וכתב בספר תולדות הנשים העבריות בשנים קדמוניות. — נפטר בירח אלול תרנ"ב זכרון בא בימים. זכרו לברכה!

ר' יהודה ליב ב"ר אשר גארדאן גאון השירה העברית בדור האחרון, נעים זמירות ישראל ואביר המליצים, גוע ויאסף אל עמיו אחרי מחלה ממושכה ביום כ"ז אלול תרנ"ב בשנת הששים ואחת לימי חייו.

הריל"ג נולד בעיר ווילנא ביום כ"א כסלו תקצ"א להוריו אשר היו אז בעלי הון ויתפרנסו מבית המלון לאצילי פולין אשר היה להם. בן ארבע שנים וארבעה חדשים נכנס ללמוד בחדרו של תלמודי מצוין, אחד מתלמידי הגאון ר"ח מוולאזין, ר' ליפמאן, „אשר קבל מרבותיו שטה ערוכה וסדורה בתורת חנוך הבנים, השטה הכלולה במשנה קצרה באבות (פ"ה משנה כ"א) וע"פ השטה הזאת חנך את הילד וילמדהו תורה, נביאים ראשונים, תהלים ומשלי, והכל בבאור פשוט וישר, גם כללים אחדים בתורת הדקדוק מסר לו, ואח"כ הכניס אותו למרקלין התלמוד". כבן תשע יצא מן החדר הזה והיה עובר בכל זמן מחדר לחדר וילמוד גפ"ת ויעל בבקיאות וחריפות על כל חבריו אשר אחדים מהם היו אח"כ לרבנים בערים גדולות. בן י"א בא לביתו של הרב ר' יצחק סירווינט וילמד עם בניו שלש שנים. משם יצא לחדרים שונים ובהיותו כבן ט"ו ישב בביהמ"ד הגדול וילמוד בלי עזרת רב ומורה, ובשנתו הי"ז סיים כל הש"ס, וידו היתה רב לו גם בספרי המדרשים וכל ספרי ספרות ישראל העתיקה. אז פנה גם ללמודי חול וילמד שפת אשכנז, פולין וצרפת, ורוחו רוח משורר החל להתנער בימים ההם, ובעזרת החכמים והמשוררים אשר היו בווילנא בימים ההם הלך הריל"ג וישתלם ובמלאת לו עשרים שנה כבר כתב שירים אשר נדפסו אח"כ בקובץ כל שיריו. — בימים ההם נתדלדלו הוריו וישם יל"ג את לבו לבקש לו מוצא ללחם, וישתלם בשפת המדינה ובידיעות כוללות, ובהיותו כבן כ"ב שנה עמד בנסיון לפני המורים בבימדה"ר והם נתנו לו כתב העודה כי ראוי הוא להיות מורה לילדי ישראל, ובשנה ההיא נתמנה למורה ביה"ס אשר יסדה הממשלה בעיר פאניוועז. בשנת תרי"ב כ"ז שבט מת עליו אוהבו הדבק מאה, המשורר מיכל, ויתאבל עליו הריל"ג מאד ובמלאת שנה לפטירתו קונן עליו קינתו „אחרי מות" שנדפסה בהאסיף החמישי לשנת תרמ"ט, ובשנה שלאחריה קונן עליו שנית הקינה „הוי אח". בשנת תרט"ו מת אביו ביום כ"ב טבת ויקונן עליו הבן הקינה „לבי למו אב יועק". — בעיר פאניוועז לקח לו הריל"ג אשה יפה והנונה ממשפחה חשובה ותהי עקרת ביתו עד יום מותו.

בשנת תרי"ז הו"ל את ספרו הראשון „אהבת דוד ומיכל" שיר ידידות בי"ב פרקים, שהקדישו לכבוד מורו ו„יולדו הרוחני" אדם הכהן. השיר כתוב בשפת עבר צחה, שפת כה"ק בטהרתה, רעיונותיו נשגבים ורוח השירה תמריא שחקים, והחכמים בדור ההוא שמחו על הספר הזה וינבאו למשורר הצעיר כי יעלה במעלות על כל המשוררים אשר קדמוהו. — בשנת תרי"ח החל להדפיס ובשנת תר"ך י"ל ספרו „משלי יהודה" בארבעה ספרים, יכיל מאה משלים, שרובם נעתקו בהעתקה חפשית ממשלי איזיפום, לפונטין וקרילאָוו, וגם הוסיף עליהם משלים רבים מן התלמוד והמדרשים ורבים מילדי רוחו.

בראש הספר נדפס מאמר גדול ע"ד תולדות המשלים בספרותנו. — בראשית תר"ך העתיק משכנו לשאַוועל ויהי מורה בביה"ס שם. תר"ך—תרכ"ד היה עוזר במכה"ע „אללג' צט"ג ד. יודענטהומס" של פיליפזאהן, ונדפסו ממנו מאמרים רבים גם במכה"ע העברים, וביחוד במכה"ע „הכרמל" ובכה"ע העברים אשר בל' רוסיא „ראזסוויעט", „דען", „ציון" ועוד. דרשתו שדרש בביהכ"נ בשאַוועל ביום כ"ו אוגוסט תרכ"ג נדפסה במלואה במכה"ע „רוססקי אינוואליד". בשנה ההיא (1863) היה גם לסופר תמידי במכה"ע גאָלאָס, וכל המכתבים משאַוועל שנדפסו שם בארבעת חדשי השנה האחרונים לו המה. — בשנת תרכ"ה נתמנה למשגיח ומורה ראשי בשפת רוסיא בביה"ס בטעלז, ודרשתו שדרש ביום פתחו את ביה"ס לנערות נדפסה במכה"ע „ווילענסקי וויעסטניק" ביום 12 נאוו' 1865. מעיר ההיא שלח את „השקפותיו על הספרים העברים" להמאסף „יעוו. ביבליותיקא" ללנדוי. בשנת תרכ"ו הו"ל ספרו „שירי יהודה". בתקופת הימים ההם החל ללחום מלחמת ההשכלה ויסול לו דרך חדשה בשיריו ובסגנונו, ויצא בעים גבורתו כנגד הבערות ומוסרי הבלים אשר ראה בעמו. בספר החדשי „השחר" שהחל להופיע אז נדפסו ממנו שירים רבים, וכלם ירדו כחצים שנונים ללבות האדוקים החוסמים בענן להם מעבור קרן אור ההשכלה.

בשנת תרל"ב (1872) קראו אותו אלופי ישראל בפט"ב להיות לסופר ומזכיר העדה וחברת מרבי השכלה שנוסדה בשנת תרכ"ד. המשרה הזאת נתנה לו בתחלה אך לשלשה חדשים בתור מבחן, וביום 29 אקט' החליטו חברי הועד לקימו על משמרתו זו, ואז מצא לו ידים לעבוד לטובת ההשכלה ב פ ו ע ל ולרגליו באה תקופה חדשה בדברי ימי החברה, תקופת מעשים רבים ועלילות נכבדות. בשנת 1873 תרגם יחד עם ה' נעראשטיין מווילנא את התורה לשפת רוסיא והתרגום נדפס על ידי החברה, גם השתתף בעריכת הספר הגדול Міровоззрѣніе талмудистовъ בשני חלקים שהוציאה החברה הנ"ל. בימים ההם אמר המשורר להו"ל ספורים שונים מחיי היהודים בשם „עולם כמנהגו" והו"ל בשנת תרל"ד ספורו „שני ימים ולילה אחד", ובשנת תרל"ז הספור השני „אחרית שמחה הוגה" מחיי הצדיקים והחסידים. — בתרל"ה נסע לחו"ל להתרפאות במעיני הרפואה ויכתוב במאריענבאד שירו הגדול הנודע „קוצו של יוד" שנדפס בהשחר תרל"ו ובחוברת מיוחדת.

בעניני העדה בפט"ב עשה המנוח הרבה מאד, כי בהשתדלותו השיגו רשיון הרוממות על המקום שבחרה העדה לבנות עליו ביהכ"נ, בהשתדלותו הקציתה הקריה שדה לקבורת מתי ישראל אחרי שביה"ק הישן נמלא מאפס מקום. הוא בנה גדר סביב לחצר הקברות ויבנה שם אהל ובית תפלה ויעש חלוקה ישרה בחלקות הארמה ויכונן סדרים בהח"ק ועוד הרבה תקנות תקן בעניני הקהלה והחברה. אך זריזותו היתרה בעניני החברה המיטה עליו רעה גדולה מאד, כי בשנת תרל"ט יצאה מחלקת בתוך הקהלה בשביל מנוי רבנים והלשינו עליו כי התערב עם שונים, ויקח הריל"ג בליל שבת הגדול תרל"ט אל בית האסורים, הוא ורעיתו, בתו הבתולה ובנו תלמיד הגימנזיום, וישב שם ארבעים יום, ואח"כ נשלח הוא ואשתו לעיר קטנה בפלך אָלאָנעצק אשר בירכתי צפון ארצנו (שם גמר את שירו „צדקיהו בבית הפקודות"), אבל מהרה נוכחו פקידי הממשלה כי העלילה בשקר נוסדה ויקרעו גזר דינו וישב לפט"ב. בין כך גברה יד שוטניו להביא איש אחר על מקומו. ויהי הריל"ג מורה לשני בני הבארון האראן גינצבורג ויתפרנס מזה, ובשנת 1880 בא לערוך את „המליץ" ומלבד הפרקים „הליכות עולם" „חוץ לארצנו" כתב גם הרבה מאמרים שחתם עליהם בשלשה כוכבים ויכתוב גם פוליטונים רבים בשם „צלוחית של פליטון" ויתתום את שמו „אזוב". גם ספורים אחדים הדפיס בהמליץ בעילום שמו, והם נדפסו אח"כ בקובץ כל כתבי יל"ג. בשנת 1881 החל לאגדו להו"ל את הוואסחאד, ויסמור את החלק המדעי ביד הריל"ג וכל מאמרי הבקרת שנדפסו במכה"ע ההוא בחתימת

שם „מבקר" לו המה. בשנה הנ"ל הדפים בהוואָסחאָד מאמר גדול ונכבד מאד ע"ד תולדות קהלת ישראל בפט"ב.

בשנת 1881 (ח"י חשון תרמ"ב) חגגו חובבי שפת עבר בעיר הבירה ברב פאר והדר את יום מלאת כ"ה שנים מאז הו"ל המשורר ספרו הראשון „אדו"ם", ויכבדוהו בגביע כסף טהור חרות עליו שמו ויום החגיגה, גם עט סופר כלו זהב טהור עם כתבה עברית. כבוד גדול אשר לא נעשה כמוהו לסופר עברי נחל המשורר ביום ההוא. תלגרמות ומכתבי תודה הגיעו מערים רבות, ובמכה"ע העברים נדפסו מאמרים ושירים לכבודו ועל אדות פעולתו הגדולה להרחבת שפת עבר וההשכלה בקרב בנ"י. — ביום החג ההוא התנדבו מכבדיו להדפים כל שיריו על חשבונם, ובחדש ניסן תרמ"ד נגמרה ההדפסה ויצאו לאור כל שירי יל"ג, ישנים גם חדשים, בארבעה ספרים: א) שירי הגיון, ב) משלים, ג) שירי עלילה, קורות ימינו הראשונים; ד) שירי עלילה, קורות ימינו. — בשנת תרמ"ג עזב את בית מערכת המליץ ויסע לחו"ל להתרפא, ויעבור דרך ברלין וויען ויתראה עם גדולי חכמי ישראל שם. בשנת תרמ"ה שב לערוך את המליץ והממשלה נתנה רשיונה לקרוא את שמו עליו. בחדש יולי 1886 החל המליץ להופיע בכל יום, ועבודתו הרבה בהריזקציון אכלה את כל כחו, כי מלבד המאמרים הרבים שנערכו בידו, הנה עברו תחת ידו כל המאמרים שבאו בהמליץ ורובם דרשו תקונים גדולים. העבודה היתה עליו למשא ובראשית סעפט' 1888 התפטר ממשמרתו. —

בשנת תרמ"ז בא לריגא לספוד לידידו ואב קאפלאן ומשכילי העיר הגישו לו זר דפנא של כסף ושיר מאת הד"ר אברהם עהרליך, כתוב על קלף. גם בווארשא היה בשנה החיא וינחל כבוד מאת משכילי העדה באספה רבה ובמשתה אשר עשו לכבודו. — בש' תרמ"ו הו"ל ה' שפירא בווארשא איזה משירי יל"ג בלשון יהודית המדוברת, בשם „שיחות חולין", והם יפים ונעימים, וביחוד נעלה שירו „די יונגע יאָהרען" שבו יתאר תמונה שלמה ונאמנה מחדר מלמדו ותכונת חבריו. — אחרי שנדפסו „כל שירי יל"ג" כתב עוד הרבה שירים שנדפסו בהאסיף, כנסת ישראל, אוצר הספרות, פרחים ושושנים, ועוד הרבה שירים בכ"י. בהאסיף החמישי נדפס ספרו „נאד של דמעות" קבוצת כתבות שעל גבי הקברים. — תרמ"ט נדפס באדעסא החלק הראשון מקובץ „כל כתבי יל"ג" והוא כולל י"א ספורים שנדפסו בזמנים שונים בהמליץ. בשנה ההיא בא הריל"ג לעבוד בבית מערכת האנציקלופדיה הגדולה של בראקהויז ועפרון, ומלבד השכר שקצבו לו ביד רחבה קבל עוד שכר מיוחד בעד הערכים המדברים ע"ד היהודים והיהדות שנערכו ע"י. תרנ"א חלה המשורר ויפל למשכב והרופאים גלו בו מחלת הסרטן. בקיץ נסע לברלין והד"ר ברעגמאן עשה לו נתוח, אך ללא יועיל, ואחרי יסורים רבים, ביום ערב שבת בשעה חששית בערב כ"ז אלול גוע ויאסף אל עמיו, וביום א' הובל לקברות בכבוד גדול והאבל גדל מאד בכל מקום אשר דבר מות המשורר מגיע. באספה הכללית לחברת „מרבי השכלה" נשא הבארון דוד גינצבורג מדברו לכבוד המשורר; כל מכה"ע העברים קשרו מספד מר והמשוררים נשאו עליו שירי קינה, כי גדל המחץ*). —

„לא רק בדורנו זה התנוסס יהודה ליב נארדאן כאבן נזר, אך שמו וזכרו חרותים יהיו בצפרן שמיר על לוחות ספרתנו בכל הדורות, כי מעטים היו כמהו מאז ומקדם, מעטים ידמו אליו בעומק מחשבותיו בגי חזיון, ברוח דמיונו הכביר והנערץ, בחוט של חן המשוך על חרוזי פניניו, בהתוליו ושנוניו וחצי לעגו, במשליו ושיחותיו, במשפטיו ומוסר לקחו. ומי ימלל העוז והחסן, הטהר ולבנת הספיר, הרוך והנעם, העדי והרקמה אשר לשפת עבר בפי יהודה ליב נארדאן גם בשיריו גם בספוריו גם בדבריו לעת מצוא

*) פרטים רבים למאמר זה שאבנו ממאמר הח' סלוצקי בלוח „אחיאסף".

במכתבי העתים! כל מאמרו — מפעל יד חושב, כל אמר ושיג בספריו מחטב הבנית היכל וחצוב בתבונת כפים כתבנית אמן מפליא לעשות. במה לא שמן חלקו ועל מה לא נראה פעלו והדרו? יש אשר כטל תזל אמרתו, ויש אשר מקסת גבורתו ירד הברד ואבני אלגביש; יש אשר מליצתו נוה ומעונגה ובאה כשמן בלב קוראיה, ויש אשר אונו בעמו לפצוע כחרב גבור. ומה רב כבוד עשרו בכל מכמני שפתנו וגנזי חמדתה! הוא ידע את שפתנו העבריה בכתם פז כלולותיה וביקהת שיבתה, הוא השתרר כמלך אדיר בשפת חוזי יה ובלשון בעלי התלמוד, ובעת שבחר בהם ובמשנתם השכיל עד להפליא לצקת עליהם את רוח העבריה, לבל יהי מאפל בין הישן והחדש. לרקמות תובלנה בשיריו קדמוניות ארץ קדשנו, אגדות חכמינו וכו'. בכשרונו האדיר, בחכמתו הרחבה ובשפתו אשר אין ערוך ליפעת הדרה נתן לנו תמים דעים זה את המון שיריו, זמירותיו, קינותיו, ספוריו, מאמריו ומכתביו אשר היו ויהיו לאוצר גדול מכלל יופי בספרותנו"*).

פקיד הצבא (קפיטן) מאיר הומת במלחמת הבינים עם האנטיסימיטי המארקיז מארע. — הוא היה נצר ממשפחת רבנים, ודודו הוא עוד כעת רב בעיר פאריז. חונך מנעוריו ברגש הישראלי, ובעד כבוד עמו נפל חלל בדמי ימיו באחרית שנת תרנ"ב, בהיותו בן שלשים וארבע שנים.

המנוח נקבר אצל קבר יצחק כרמיה. המונים לאלפים, יהודים ונוצרים, נהרו אחרי מטתו, בם פקידי-צבא ושרים רבים. והרב הגדול דצרפת צדוק כהן הספידהו כדברים האלה:

„כאב נעבר יפלח את לבנו למראה הקבר הזה. הוא יאטור את פיו על עצמות איש חמודות צעיר לימים, אשר היה ראוי והגיון להמנות בין פקידי הצבא הצרפתים המצוינים בישרת לבם, בצדקתם, בעבודתם, באהבתם לארץ מולדתם וברוחם הכביר הנכון לשאת כל עמל ותלאה בעד עמם וארצם אשר אהבו.

„ידענו את ארמאנד מאיר ואת לבו הטהור, אשר אך הרגשות נעלות מצאו בו קן. הפקידים הגבוהים עליו הוקירוהו ויבטחו בו; חבריו אהבוהו אהבת נפש וידבקו בו ברגש האחוה ההוא, אשר ישים את צבאות צרפת למשפחה אחת, האחוזה בעבותות אהבה וברגש חובה אחת.

„והנה קפדה באה על כל זה לרגלי אסון נורא! האיש הצעיר הזה, פקיד הצבא, נפל על במותיו חלל באחת התגרות, אשר המגהג קימן בחותמו, אף כי הדת והמוסר מתנגדים להן.

„אהה ארוני, מה נורא המקרה הזה למשפחה שלוה ושאננה, אשר לא ידעה עד היום תלאה וחרדה! מה רב האבל לחיל הצבא, אשר לו אבו אחד מן המובחרים והמצוינים שבין פקידיו, איש אשר לו נכונו עתידות גדולות ותהי תקוה לאחריתו! מה איום היגון לצרפת, כי לוקח ממנה אחד מבניה, אשר נפשם דבקה בה לעבדה ולשמרה כחובה, ובאחרונה מה גדול שבר בית ישראל בצרפת, אשר בעדו שפך המנוח את דמו היקר!... הנה עיניכם הרואות עד אנה תובילנו מלחמת העם בקנאה וזעם, השטנות והעלילות בלי דעה מיושבת והשנאה הנוסרה על הרמיון...

„נחמה אחת נשארה לנו בעגינו והיא התקוה כי רבים יקחו תורה מן המקרה הזה. קול נהי ומספד נישמע מסוף הארץ ועד סופה, ותהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים וכל העם תמים דעים להתם און ולכלות פשע.

„גם ההלויה הזאת אשר תלוה צרפת את החלל הזה היא לעדה אנה פני עמנו מועדות. מן הקבר הזה כמו קול תשמענה אזנינו, והקול הזה הוא יוצא גם מיתר הקברים אשר סביב לנו.

„אחלי ארוני, אחת היא אשר אבקש מכם, ואותה היה מבקש גם פקיד הצבא מאיר לו יכול לדבר אלינו ברגע הזה, והוא, כי ההלויה הזאת תשא פרי, כי כל האנשים אשר זכו להמנות במחנה הסופרים ולפעול ברוח העם יחשבו לחובתם הקדושה לחבר ולא להפריד, והגידו לעם רב, כי עון פלילי הוא לזרוע שנאה ולהפיץ דבה, וכל אנשי הדעה, כל העוסקים בצרכי צבור וכל כהני הדתות, נושאי

*) הרנ"ס בקינתו על מות הריל"ג (הצפירה לשנת 1892 גליון 201).

דגל המדות והחסד, יאצלו מרוחם על העם, לטעת בו את הדעת, כי עלינו להשתדל שצרפת תהיה משפחה אחת ומשא נפש וחזון אחד ינהלנה, והוא, להגדיל ולהאדיר את ארץ המולדת.

„הנה כן נשים כבוד להמנוח הקדוש הזה, אשר לא ידע קנאה ושנאה ויכהן פאר בהיכל האהבה והחובה. אם זאת תהיה פעולת מיתתו של מאיר, כי עתה נוכל להגיד כי לא לחנם הקריב את נפשו כעולה תמימה על מזבח הכבוד והצדק.

„לך לשלום ארמאנד מאיר! ידענו איך חיית ומדוע מת, זכרונך יהיה קדוש לנו ובלב קרוע ומורתח נתפלל אל האלהים, כי חייך הקצרים יהיו חשובים בעיניו כחיים ארוכים של עבודה וחריצות — לך לשלום!

גם הגיניראל בארם ראש הפוליטיכניקום, ששם הורה מאיר לקח, הספידהו ויבך על מותו. תנצב"ה.

ר' שלמה בבר חוצן רב ותורני גדול בבגדד (בבל), הלך למנוחות ביום ח' תשרי תרנ"ג בהיותו בן חמשים שנה. — המנוח לא מש כל ימיו מאהלה של תורה ויהי בקי בכל התלמוד, בינתו היתה ישרה וצרופה ויצטיין בזכרון חזק עד להפליא עד כי באמור לפניו איזה מאמר מן התלמוד השיב כרגע מקומו איהו. הוא היה גם בעל מזג טוב וכל המדות שמנו חכמים בת"ח התאחדו בו. מימיו לא רצה לקבל תמיכה מכסף הקהל ויחי מיגיע כפו, הוא מסחרו הקטן בטליתים ובספרים. — בהצפירה כתב שנים רבות מכתבים מעיר מושבו, וכל מכתביו מצויינים בתכנם וברוח התום וענות צדק החופפת עליהם, וכפעם בפעם כאשר היו אחינו בארצו או בארצות הקרובות נתונים בצרה מהר לספר צרתם בדברים חודרים כליות ולב, לעורר הגדולים לצאת לרוחתם לישועתם, ודבריו עשו פעמים רבות פרי. —

ר' מיכאל ערלאנגער אחד מבני מעלה היקרים, אשר כל ימיו היו קדש למעשי צדקה וחנינה, לחבת העם ואה"ק, נפטר ביום ו', תשעה ימים לחדש תשרי תרנ"ג בכפר בקרבת פאריז.

הוא נולד בשנת תקפ"ח לאביו ר' אליעזר זוסיל, ראב"ד בעיר וויסנבורג (אלואסס), ויחונך בתורה ודעת חכמת ישראל ולשון עברית וגם בבתה"ס בקר וישתלם בלשונות ובמדעים שונים. בשנתו הי"ז בא לפאריז וימצא לו עבודה באחד מבתי המסחר די פרנסתו, ויהי לו היום למסחר והלילה לשקידה בתורה וחכמת ישראל, ויתרועע עם החכמים ב"נ וסיניור זקש ומני אז התקרב אל יהודי רוסיא לדעת ארחם ורבעם וגורלם. אחרי איזה שנים הפקר מטעם אדוניו לנהל בית מסחר גדול באלכסנדריא של מצרים, ובשבתו בעיר ההיא הלך לבקר את הארץ הקדושה ויושם לבו מני אז להגדיל הישוב באה"ק. בשנת תרכ"ב בהוסד החברה כי"ח ע"י השר כרמיה נתמנה הרמ"ע לחבר בחברה ההיא ויהי לעזר להמנוח קארל נעטער ליסד באה"ק את בית"ס לעבודת האדמה הנודע בשם „מקוה ישראל". אחרי מות הר"ר אלברט כהן שהיה ממונה על כל מעשי הצדקה לבית רוטהשילד, נתנה המשרה הזאת על שכם ערלאנגער, ויהי גם ליועצם בעניני משא ומתן, כי הכירו את חכמתו ודעתו הגדולה. לא ארכו הימים ויהי הרמ"ע לסגן היושב ראש בחברת כי"ח וכנסת ישראל (קונסיסטאריום) בפאריז, וכל העבודות הגדולות והקשות של החכי"ח הושמו עליו והוא ברוחו הכביר ושקידתו וחכמתו הוציאן לפעולות. — בימים ההם היה גם לחבר וסגן הנשיא בסוד מנהלי בית מדרש הרבנים בפאריז, ובשנת 1880 כאשר נוסדה ע"פ השר דוסעם רוטהשילד החברה „לחקר חכמות ישראל" היה המנוח לגזבר החברה ומנהלה עד יום מותו, ויעמוד גם בראש כל החברות לצדקה וחסד שבפאריז. — כאשר התכוננה בפאריז עדת ישראל בני רו"פ היו עיני המנוח פקוחות על העדה ההיא לתמכה ולסעדה, לכונן להם בתי ת"ת וכו'. — בשנת

תרמ"ב, כאשר התגברה היציאה מרוסיא לאמעריקא היה הרמ"ע מן הראשונים להמוך את הנודדים ולהיות ישועתה למו. בהשתדלותו יחד עם המנוח איזידור לאֶב יסד הבארון רוטהשילד את המושבות באה"ק, והרמ"ע היה הצנור שדרך בו השפיע השר צדקותיו הנפלאות. באביב תרנ"א כאשר התגברה היציאה שנית וראשי קהלות ישראל נאספו בברלין לטכס עצה ולמצוא מקום להנודדים, באו אל האספה ההיא שני צירי חבי"ה והם איזידור לאֶב והמנוח, שהוא הציע ליסד ועדי־יציאה ברוסיא, היא ההצעה אשר החזיק בה אח"כ הבארון הירש.

באחרית ימיו השתוקק מאד לעלות ולבלות שארית חיין באה"ק משא נפשו, אך המות קדמהו, ויגדל המספד בכל קהלות ישראל, בארץ ובחו"ל, על אדם ביקר כי הלך ואיננו. תנצב"ה.

ר' **אהרן גרינבערגער** אב"ד בעיר מיהאליאוויטץ באונגארן, נפטר ביום א' חוה"מ סכות תרנ"ג. — נולד בעיר ביסטריטץ וילמוד י"ב שנים בישיבת הגאון חתם סופר. ארבעים שנה הרביץ תורה בישראל בתוך עדתו ויעמד תלמידים הרבה שהם רבנים בערים שונות באונגארן. בשנת תרנ"ב הו"ל חבור גדול על מסכת גיטין בשם „דעת סופר", וכל דבר הקשה בעניני דת ודין הביאו אליו, והיה לפה לכל עניני היהדות פנימה וחוצה להשיב תשובות בכל דבר הנוגע לדתנו ואמונתנו.

ר' **אברהם** בן ר' **אהרן קופערניק** גביר וחכם ויקר רוח, נפטר ביום כ"ה תשרי תרנ"ג. — הוא נולד בעיר ווילנא בשנת תקפ"א ויגדל בנעוריו על ברכי התורה, ויבקר גם בישיבת וואלאזין (בימי הרה"ג יצחק ברלין ז"ל), ואח"כ פנה להשכלה וילמוד שפות ומדעים. — בשנת תרי"א נתבקש מאת הגביר ר' יוזל גינזבורג ז"ל, חוכר טס היי"ש מהממשלה בעת ההיא, לקחת משרת מנהל בבית המכס בפלך גראדנא, ובשנת תרכ"א קרא לו לקיוב להיות למנהל העסק, ויעמוד על משמרתו זאת עד עת בוא המכס ליד הממשלה. ומאז השתקע בקיוב עשה עושר בעסקיו וקנה לו שם טוב בעיר וכל גדולי העיר ושריה אהבוהו ויכבדוהו, ולפניהם היה המנוח בכל פעם למליץ ופרקליט על אחיו, כי היה טוב לב ובעל נפש עדינה מאד וישאף תמיד אך להטיב ולחונן. בהשתדלותו הוקם בית־חולים לעברים בקיוב, ובכלל מאז שם מושבו בעיר ההיא שונתה קהלת אחב"י שמה לטוב. — וברוב עבודתו בעולם המעשה לא חדל המנוח מהגות בתלמוד וספרי השכלה, ויהי סופר נעים, ולעתים מזומנות נדפסו ממנו מאמרים רבים בטב"ע שונים. בשנת תרנ"א הדפיס ספרו „קורות היהודים בקיוב", ובסף מחיר הספר הזה הקדיש לישוב א"י.

הוא נשא עליו המשרות האלה: א) היה מנהל בועד המפקח על בית האסירים, ובשנת 1870 נתכבד באות זהב על פתיל סטאנסלאוו לשאת על צוארו, על חריצותו ועשותו מלאכתו באמונה; ב) היה חבר נכבד בחברה המפקחת על הנפצעים במלחמת ה„דוניי" ובגלל עבודתו הנאמנה בגופו ובממונו זכה לאות הכבוד „הצלב האדום". ג) בש' 1882 נבחר ליושב ראש וסוכן זמני בחברת המפקחים על העניים בקיוב; ד) חבר נכבד בלשכת „הערכה" לכסף המס לגלגלת. ה) המפקח הראשי מטעם הממשלה והעדה בביה"ת לעברים; ו) בשנת 1882 נתכבד מאת הממשלה להקרא בשם „אזרח נכבד לדורותיו"; ז) היה יושב ראש בועד הרואה חשבון בבית אוצר הממשלה, ולאות תודה על חריצותו

ר' חיים נתן דעמביצר ראב"ד בעיר קראקא, רב וחוקר מעמיק, הלך לעולמו בירח כסלו תרנ"ג בהיותו בן שבעים ושתים שנה. — הוא נולד בעיר ההיא בש' תקפ"א ובהיותו בן כ"ח נתמנה שם למו"ץ. תרי"ב נדפס בלבוב ספרו הקטן שו"ת מגיני ארץ ישראל, תרכ"ג — קונטרס „דברי חן" הנלוה לס' עבודת עבודה להר"ש קלוגר ז"ל. תרמ"ב י"ל ספרו לויית חן. תרמ"ח הו"ל ספרו הגדול „כלילת יופי" כולל תולדות הרבנים הגאונים דלבוב מזמן ראשון עד זמן אחרון ותולדות שאר גאונים מצוינים, עם הרבה הערות יקרות ומאמרי בקרת בענינים שונים וגם מאמר ע"ד ועד ד' ארצות וכו'. ירחים אחדים לפני פטירתו הו"ל חלק שני מן הספר הזה כולל תולדות בעל „פני יהושע" ובעל „עבודת הגרשוני" ועוד.

ר' יום טוב ליפמאן הכהן באסליאנסקי ראב"ד בעיר מ י ר, אחד מגדולי הרבנים בדורנו. נפטר ביום ז' טבת תרנ"ג. — חבר ספר „מלבושי יו"ט" בשני חלקים. נסע כמה פעמים לעיר הבירה בעניני כלל ישראל, היה חו"צ אמתי ויהי כמעט מן הראשונים להקל בדבר השמטה ולאסור את אתרוגי קורפו. בשנת תרמ"ט השתדל ליסד בעירו אגודה לקנות אדמה באה"ק וליסד שם מושב ולתכלית זו נסע לפאריז להתראות עם הבארון רוטשילד.

כגדל חילו לאורייתא וכרב חבתו להישוב כן גדלה ענותנותו וכן טהרו ויקרו מדותיו, ויהי אהוב וחביב לכל יודעיו. בן ששים ושמונה שנים היה במותו. שמונה עשרה שנה שמש בכהונתו במיר ולפני זה היה אב"ד בחאסלאוויץ ועוד. תנצב"ה.

ר' אייזיק מאיר דיק חכם וסופר רב הכשרון, אשר הרבה עשות ספרים וכתוב חזון בשפת יהודית למען העם, נאסף אל עמיו ביום ז' טבת תרנ"ג.

המנוח נולד בווילנא בשנת תקס"ז, לאביו ר' נח שהיה ש"ץ. מילדותו ספי ליה אביו בלמוד גפ"ת מפי מורים מובהקים. בהיותו על שולחן חותנו בנישוויז למד שפת אשכנז בהסתר מפי כהן קתולי ויבא עד תכליתה ויהי בקי בספרי חכמיה ומשורריה המצוינים, ובה ובהם נעזר לבאר מלים רבות בזארגאן בכתבו ספורים, וע"י ידיעתו בדה"י ותולדות הטבע באר הרבה כתובים בכה"ק, ומאמרי חז"ל במדרשים. גם שפת רוסית ופולאנית ידע ויהי למורה בביה"ס לילדי ישראל שנוסד לראשונה מטעה"מ בווילנא שנת תר"א. הוא היה גם מהמיסדים את בית התפלה לנאורים. אדיר כל חפצו היה כי האמונה וההשכלה תלכנה שלובות זרוע בישראל, ובספוריו וגם במהתלותיו השנונות בע"פ הביא במשפט הבקרת גם את החרדים מורדי האור וגם את המשכילים בלי רגש יהדות. — הוא כתב בשפת עבר: א) „מסכת ענויות" או „אין כסף" השקפה על כמה כללים ופרטים בחיי בני האדם, כתוב ברוח סאטירי. ב) „האורח" ספור ביאת השר מונטיפיורי ז"ל לווילנא בשנת תר"ו. ג) ספור „מחזה טול מחזה"; ספור „זפרונה". ובלשון יהודית כתב ספורים יותר ממאה, חתום עליהם בר"ת „אמ"ד" וספוריו אלה הועילו הרבה מאד להרים את המצב הרוחני של המון אחינו בליטא.

ר' שמחה ראובן עדעלמאן נודע בכנויו שר בן חיל העדלמי, נפטר ביום כ"ג טבת תרנ"ג, בשנת השבעים ושתים לימי חייו. — עוד בהיותו בן ח"י שנה החל בבאור רחב על ס' איוב ויבלה מעשהו בהיותו בן כ"א שנה, והבאור ההוא נמצא בכתובים אצל

בניו. ספריו הנדפסים המה: „השושנים" (תרי"ט קאָניגסבערג) כולל באורי פסוקים בתנ"ך ופירוש לשיר השירים, גם באו בו איזה שירים; „המסלות" (תרל"ה, ווילנא) ע"ד המסורה ובאורי אגדות חז"ל; „התירוש" (תרנ"א, ווארשא) באור על מד"ר, כתוב ביושר הגיון ובחקירה לעומק פשוטי המקראות וחוקי הלשון. ונשארו אחריו בכתובים כהנה וכהנה ובתוכם גם יתר החלקים מספרו „התירוש"; מלבד מאמריו הרבים שכתב בהשרון להכרמל, בהמגיד ובמאספים שונים. — מעזבונו הו"ל יורשיו אחרי מותו ספר „דורש רשומות" כולל בקרת על הס' „דור ודורשיו". תנצב"ה.

ר' דוד קאסטעל אחד מראשי החוקרים בקורות ישראל וספרתו, שחל"ח ביום ו' שבט תרנ"ג. — הוא נולד בעיר „גלוגא רבתי" ער"ח אדר שני תקע"ח. כאשר גמר חוק למודי הגימנזיום בעיר מולדתו בקר בבית האוניוירזיטט בברסלוי ואחרי כן בברלין ויהגה בדברי ימי העולם ובלשונות עמי הקדם, ובעת ההיא שקד גם בתורה וחכמת ישראל, התלמודים ונושאי בליהם, מדרשים, ילקוטים וכל הספרות העברית הכתובה מראשית שנות הבינים עד העת האחרונה. בשנת 1843 נסמך להוראה מאת הרה"ג יעקב יוסף עטטינגר והרה"ג וכריה פראנקל ז"ל. בשנת 1846 הפקידתו עדת ישראל בברלין לראש בית החנוך לילדי העברים, ואח"כ היה למורה בביה"ס למורים וביה"ס לנערים. בשנת 1872 היה למורה בביהמ"ד הגבוה לחכמת ישראל אשר בברלין ויפץ תורת ישראל ברבים עשרים שנה עד יומו האחרון. לביהמ"ד זה היה מסור בכל לבו ונפשו ועל פיו ישק בכל סדריו ומשטריו. את תלמידיו אהב אהבה רבה ויחשבם לבניו, כי חשך ה' ממנו בנים ובנות, ובם מצא נוחם לנפשו.

המנוח היה סמל התבונה, הענוה נהצדק בכלל וסמל חכמת ישראל בפרט, ויהי גם איש טוב ומטיב לכל. אנשים לאלפים נהרו אליו מקרוב ומרחוק לדרוש עצות ממנו ולבקש מפיו תורת החיים, ויהי אהוב ורצוי לכל אשר שמע את שמעו.

ספריו המפורסמים ביותר הלא המה: „תולדות הספרות העברית" (1872—73), „קורות עם ישרון ותולדות ספרותו" (1879), „העתקת הכוזרי לשפת אשכנז" (1879) „ספר מלים עבריית אשכנזית" ועוד ספרים ומאמרים רבים ויקרים.

המנוח עמד בשורה אחת עם החוקר עד תכלית בדברי ימי ימינו ה. גראָטץ ז"ל, וכל ימי חייו עבד בלי הפוגות להעשיר את הספרות בפרי מחקריו ותבונתו העמוקה, גם ביומו האחרון הגה בספרים, חקר וכתב וישוטט ברחבי החכמה והמחקר, עד כי חש פתאם בנפשו כי חולה הוא וישכב על מטתו ואחרי שעות אחדות יצאה נשמתו. תנצב"ה.

ר' אהרן (ארקאדי) ב"ר אלכסנדר קויפמאן אחד מגדולי נכבדי אחינו בפט"ב ויחידי הסגולה ברוגו, גוע ויאסף אל עמיו ביום ז' ניסן תרנ"ג. — הוא נולד בעיר הוראדנא ובילדותו נתחנך על ברכי התורה ויעש חיל בלמודי גפ"ת, ובבואו באנשים הוסיף חכמה ודעת בכשרונו ובחריצותו העצומה, בלי עזרת מורים, וילמוד על בורין שפות רוסיא ואשכנז וצרפת, וביתר שאת קנה חכמה במדעים שונים, ומלבד ידיעתו הרחבה בעסקי יערות ובפרט לעצי תורן, אשר הכירה הממשלה ותבחר בו לפקדו על המלאכה הזאת, ובעבודתו הנאמנה ראה ברכה ויעש עושר, עוד השתלם בכל סוגי החכמה ויהי מבין נפלא במלאכת הציורים, ויאסוף למכביר ציורים יקרים מאד, וגם בעצמו חצב דברים יקרים באבן שיש. עסקיו הגדולים לא מנעוהו להרבות דעת בספרות העברית, ויהי אחד מגדולי אוהבי שפת עבר וספרותה, וכמה פעמים נדב סכומים

ועבודתו הנאמנה נתכבד בשנת 1888 באות זהב על פתיל וולאדימיר.
הוא מת בדרך בשובו מהתרפא בחו"ל ויקבר בעיר דעמביצע ביום כ"ח תשרי. תנצב"ה.

ר' שאול יצחק ד"ר קעמפף אחד מישישי חכמי הדור, רב ודרשן לעדת ישראל בפראג, נאסף אל עמיו ביום כ"ה תשרי תרנ"ג.

המנוח, מלבד פעולתו בקהל עדתו בתור מטיף דגול הנותן אמרי שפר, עוד הגדיל תושיה ויהי למאורות בשמי ספרות עמנו בספריו המסולאים, בחקירותיו המאירות נתיב בדברי ימינו ובמאמריו המלאים פניני חכמה ודעת, עד כי עמד בשורה אחת עם גדולי חוקרינו: צונץ, גייגר, ראפפורט וכל החכמים אנשי השם.

המנוח נולד בשנת תקע"ח (1818) בעיר ליסא. בקר הגימנזיום בברלין וילמוד גם חכמת ישראל, ומשם בא לפוזנא ויהי תלמיד הגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל. בשנת ת"ר בא אל בית האוניוירזיטט בהאללע וילמוד פילוסופיא ולשונות הקדם ודה"י וכו' ואחרי ארבע שנים זכה לתואר „ד"ר פילוסופיא ומגיסטר למלאכות היפות". עוד בשנה ההיא היה לרב בקהלת מעקלענבורג-שווערין, ובשנה שאחריה (תר"ה) נקרא להיות מטיף לעדת פראג. בשנת תר"י היה לדאצענט ללשונות הקדם בבית האוניו' בפראג ובשנת 1858 נתמנה שם לפרופיסור קבוע, ואת משמרתו זאת נשא עד שנת 1887 שאז נתפטר ממנה מפני זקנתו, והממשלה העניקתהו בתואר „יועץ הממשלה" (*).

בן שבעים ותשע שנים היה המנוח במותו, ועדת פראג עטתה אבל על מות ראשה ומדריכה זה אשר בו התפארה. — יהי זכרו לברכה.

ר' אלכסנדר נאלדבערג בנו הבכור של הרה"ח ב"ג ז"ל, הלך לעולמו בפאריז ביום ו' עש"ק ז' מרחשון תרנ"ג בשנת השבעים ושלש לימי חייו. — הוא היה איש תורני ומשכיל וסופר מהיר בלה"ק ובל' אנגלית, והריץ מכתבים מפאריז למכה"ע האנגלי „דיואיש ווארלד" וגם היה איש טוב ומטיב לבריות. הוא הלך את אביו החכם ז"ל לברלין, לונדון, אוקספורד ופאריז, ויעזור לו בהעתקת כ"י „פחד יצחק" ו„כלילא ודימנא" ועוד ספרי קדמונים שהעתיקם בידו בעד חכמי חו"ל.

ר' שניאור זקש חכם וחוקר מהולל, נאסף אל עמיו ביום ג' כ"ה מרחשון תרנ"ג בהיותו בן שבעים ושבע שנים. הוא ראה אור חיים בעיר קיידאן אשר בליטא ביום ז' סיון התקע"ו. בעלומיו בא לאשכנז וילמוד חכמה בבי"מ המדעים, ויו"ל ספריו „כרם חמד" ב' חוברות, „התחיה" ב"ח, הערות וחקירות להפליט מאת צונץ, „היונה" מכ"ע חרשי בחכמת ישראל. ימי הגבורה עברו עליו בצרפת, מקום שם לקחהו (בשנת תרט"ז) השר יוזל גינצבורג, ויהי המיסר את עקד הספרים של השר והמשניח עליו. בשנת 1868 הו"ל ס' שיר השירים אשר לשלמה בן גבירול ע"פ כ"י ישנים ודפוסים יקרים וכו'. בש' תרנ"ב י"ל בקראקא מחברתו הקטנה הכוללת חידות ר"ש בן גבירול ופתרוניהן (הדפס מיוחד ממאמרו ב„אוצר הספרות") (**).

---

*) רשימה קצרה מספרי הרה"ג הזה באה בתולדותיו ב„ספר הזכרון" צד 99—100.

**) פרטי תולדות המנוח יעויין ב„ספר זכרון" צד 43—42.

„חבורי הח' זק"ש אשר לפי השקפה ראשונה מעטו ויצערו, הם בכ"ז קבוץ גדול וצבור נכבד של הארות יקרות והערות נפלאות בכל מקצעות ספרות ישראל. — מעטים הגיעו למדרגת זקש בהרגשה דקה ומחודדת לפתור כל חידה נעלמה ולהביא ממרחק דוגמאות ומופתים כבירים ונשכחים. בקרתו של זקש תגלה לעינינו את עומק ההשקפה וכח המשער, אשר כמוהם נמצא אך מעט בין החוקרים והדורשים. אל כל אשר יפנה, אם להראות את הקשר והיחס בין שטות פילוסופי עמנו בימי הבינים, או למצוא את הסתום בקורות עמנו או את הנעלם בכללי שפתנו, ריקם לא ישיבנו מעל פניו, אך בפעם בפעם הענק יעניקנו בדעות חדשות ובהגיונות ובהשערות. לא קם כמוהו חוקר אשר הוציא מאפלה לאור גדול את כל פרשת השפעת הפילוסוף והמשורר ר"ש בן גבירול על בני דורו ועל בני הדורות הבאים אחריו. אין ערוך להחכם זקש בבחינת שירי הפייטנים הגדולים, ואין כמוהו מאזין ומקשיב לסתרי המית כנורם. אין כמוהו חוקר וחופש חדרי חדרים, בוחן כליות ולב בכח הרגשה זכה ודקה וע"י ידיעות רחבות בכל חדרי הספרות וכו' וכו' (החכם פר' דוד קויפמאן במאמרו בהאסיף תרמ"ח ליום מלאת להמנוח שבעים שנה).

כרמיה־פוא פקיד־צבא בצרפת, עשה לו שם במלחמת הבינים אשר נלחם עם הצורר דרימון על אשר כתב חרפות על שרי הצבא היהודים. הצוררים מרדוהו והוא התגרה אתם ריב, ולמען מנוע אותו מבוא עוד בדמים צוה עליו שר המלחמה לנסוע לאפריקא, ויסע לתונס, ואולם כאשר שמע כי הצרפתים נלחמים בדאהומיי נסע שם ברצונו. ביום 27 אקט' 92 נפצע באחת מרגליו ובפציעו זה מת בהיותו בן שלשים ושש שנים. —

ה' **מאריין וואהרמאן** אחד מאצילי אחב"י באונגארן, נבחר הפרלמנט, נפטר ביום ח' כסלו תרנ"ג. — הוא נולד ביום 28 פעברואר 1832 בעיר בודאפעשט, וחוטר ממשפחה יקרה אשר במאה העברה באה לגור בארץ ההיא, נכד הרה"ג ר' ישראל וואהרמאן אשר נבחר לרב אב"ד בעיר הנ"ל בשנת תקמ"ד. — אביו ר' מאיר וואלף היה אדיר ורב פעלים במסחר וקנין ונודע לשם, והבן שקד בלמודים בגימנזיום ובאניווירזיטט ויצא מוכתר בתעודה מפוארה. אז פנה אל מסחרו בבית אביו עד אשר לקח על שכמו בית המסחר הגדול אשר לאביו ויעש לו שם בשדה המסחר והקנין. כאשר נתנה החירות לישראל באונגארן בשנת 1867 נשא מדברותיו לפני המלך ויפתח בדברים האלה: „בפעם הראשונה הננו נגשים לפני הוד מלכנו אנחנו בעלי הדת היהודית הזקנה והנכבדה, בתור אזרחים חפשים". בשנת 1869 כאשר נוסדו חבחירות לבית הפרלמנט האונגארי נבחר הוא פה אחד מיהודים וא"י במחוז־הבחירה לעאפאלדשטאדט ואז נשא מדברותיו בפעם הראשונה בסור הנבחרים ודבריו ישרו ונתקבלו. מני אז נבחר שש פעמים מהמחוז ההוא. — את אהבתו לעמו הראה וו' בלבתו למלחמת־השנים עם הצורר אישטאצי.

בימיו האחרונים היה ראש עדת ישראל בבודאפעשט וראש לחברת המסחר והקנין, אך הכבוד והגדולה היו כאין לפניו, ורק האמת והשלום ואהבת הלאום היו משאת נפשו עד רגעיו האחרונים. — שנים רבות עמל ויגע עדי הוציא לפועל מחשבתו להקים בבודאפעשט בית מדרש לרבנים ותמיד שחר מכספו לבית הזה. בהיות אספת נבחרי כל קהלות ישראל באונגארן, היא האספה הנודעה בשם „קאנגרעס", היה הוא המנהל, וילחם בחזקה עם החשובים מורדי אור ההשכלה, וכל ימיו היתה מגמתו לטעת בקרב אחיו אהבת המדעים ואהבת ארץ מולדת.

מספר לכל הצדקות והחסדים אשר עשה בסתר למאות משפחות עניות ויהי מעון ומושיען ואיש לא ידע בלתן.

בהיות המנוח אחד החכמים הגדולים ואוהב עמו מאד היו לבו ועיניו תמיד לשמור את הדת והיהדות ויעמוד בפרץ ויהדוף אחור את כל המתקוממים עליהן. הוא תמך בידי מרוממי התורה והשפה והמחברים ולרבים מהם נתן הוצאות הדפוס בשלמות. הוא אהב לשוחח עם המחברים על ארות יסוד ספריהם ולפלפל עמם, ולא היה מחבר אשר ח' פ' לא לקח ממנו ספרו בספ"י ובכסף מלא.

גדל רוחו וטהר לבבו נראו ביתר שאת במשאו ומתנו, בעסקיו הרבים והעצומים. בתי אוצר רבים היו לו בארצנו ובחו"ל בערים שונות, וכלם התנהגו ביושר מאד נעלה ולפנים משורת הדין ויהיו למופת, וגם ממשלתנו הכירה את מפעליו לטובת המסחר ואת תם לבבו ואמונתו ותרימהו למעלת יועץ המסחר בשנת 1887.

משרתיו ועוזריו הרבים בבתי אוציותיו כבדוהו ויאהבוהו כאב רחום, כי הוא דאג תמיד למענם וימלא כל מחסורם. ובכות אחד מהם ויעוב אחריו אשה ובנים, שלם בכל חדש לאשת המת את השכר שקבל בעלה בעודנו בחיים, ומשפחות כאלה נמצאו לעשרות רבות. בש' 1866 יצא לגור בקאָניגסבערג וגם משם שמף נחל צדקותיו כפלג אלהים. — בשנים האחרונות, בהתגבר היציאה בין אחינו, היה הוא תמיד בין הראשונים התומכים בידי הנודדים. — פעמים אחדות נבחר להיות לציר אמונים לעמוד לימין אחינו: האחת בווילנא, השנית בברלין ע"י חברת כי"ח והשלישית בפט"ב באספת הרבנים בשנת 1881.

הוא היה אהוב וחשוב מאד בעיני כל השרים, ובהיות כבוד מלכותו הנסיך הגדול וולאדימיר בקאוונא בשנת 1888 שלחו השרים הגדולים בקאוונא לקרוא אל הרש"ל מקאָניגסבערג להיות בעת שבת כבוד מלכותו בעיר ולעמוד לפניו.

ר' **אברהם** בן ר' **יצחק** ז"ק גדל העצה ורב העליליה בעסקי השולחנים והשטרות, נדיב ופועל צדקות, מגזע משפחה מפוארה בליטא, נפטר בברלין ביום ט"ו אייר תרנ"ג בהיותו כבן שבעים שנה. — הוא היה יליד באברויסק וימי עלומיו עברו עליו בבריסק, ששם אסף למודים ומדעים שונים. בהיותו כבן עשרים הלך למסעיו בנגב רוסיא לדרוש את בתי המסחר, ויבוא גם לאדעסא, ששם השיג משמרת מנהל ספרי החשבון בבית הבאנק אפרתי, ובשנת 1851 עזב את המשרה הזאת, ויאחז בעסקים אחרים. בתחלת שנות הששים בא לפט"ב ויעבוד בבית הבאנק של י' גינצבורג, וחריצותו וכשרונותיו הטובים משכו עליו עיני בעלי עסקי באנק, ויהי אחרי שנות מספר למנהל עסקי בית האוצר של ציר ממשלת יון בפט"ב, ובשנת 1871 נקרא להיות הראש והמנהל של בית הבאנק לדיסקאנטא והלואות. אולם מלבד הנהגת הבית הזה עוד רחבה ונסבה פעולת המנוח במקצועות שונים, כיד חכמתו הרבה בדיני ממונות ושטרות, ויהי גם ממיסדי חברת קבלת האחריות „ראססיא", וישתתף בעסקי פדיון שטרי המלוה וחלופי האבליגציות הרוסיות, ויעמוד בראש חברת העשירים שנתאחדו לקנות אקציות מסלות הברזל וכו' וכו', והרבה הרבה מעסקי אוצר ממשלתנו יצאו אל הפועל בעצתו ובעזרתו, כי אליו פנו רבים מגדולי פקידי המיניסטריום ושרי האוצרות בארצנו וחכמתו וידיעתו הנפלאה היתה למו לעינים. וכגדל חכמת לבו כן גדלה גם צדקתו ותומת לבו וישרתו, ויהי איש חונן ומטיב כל הימים, ולא פחות משליש הכנסותיו פזר נתן לאביונים (כאשר העיד עליו המנוח סמאלענסקי בהשחר כי „יחלק מדי שנה בשנה ששים אלפי רו"כ ויותר רק לעניי בנ"י, לתלמידים בבתה"ס וכאלה"). — בהשתדלותו הנמרצה בגופו ובממונו נשלח

מליץ יושר לקוטאים להמליץ על המשפחות הרבות שנאשמו בעלילת הדם. — הרבה שרים ושרות וחכמי הזמרה גמרו חוק למודיהם בבתה"ס אך בעזרת תמיכתו. הוא אהב מאד את השירה והזמרה ובביתו נערכו שנים רבות בכל שבוע ביום ה' נשפי זמרה, ששם השמיעו מנגינותיהם גדולי המזמרים והמזמרות והקרואים היו מראשי אצילי העם. גם אהב המנוח את הציורים היפים ויאסוף ציורים מעשי ידי גדולי חכמי הציור.

בגלל מפעליו הכבירים זכה לאותות כבוד מאת ממשלתנו. בשנת 1876 נתכבד באות ס"ט וולאדימיר מדרגה 4, ובשנת 1885 הועל למעלת „יועץ הממשלה בפועל". פעם אחת מנוהו לקאנדידאט לשר האוצרות וגם מכה"ע המשטינים תמכו אז בבחירה התיא.

ר' **ישראל מיכל** ד"ר **ראבינאוויץ** נולד ביום ב' סיון שנת תקע"ח בעיר מצער הארדעץ אשר בפלך גראדנא, לאביו שהיה רב בעיר ההיא ואח"כ בעיר הקרובה אנטיפאליע. חנך מנעוריו על ברכי התורה והתלמוד ובהיותו בן כ"ה שנים עזב את ארץ מולדתו וילך לעיר בראדי, ששם החל ללמוד שפת אשכנז, ואחרי שנה הלך משם לברעסלוי וילמוד לשון יון ורומית וחשבון ומדידה וכל למודי הגימנזיום, ואח"כ נכנס להמחלקה העליונה ואחרי שתי שנים השיג תעודת בגרות ויבוא שם אל האוניורזיטט. בשנת 1851 הו"ל ספר „דקדוק לשון עבר", ובשנת 53 — מהדורא שניה בעד בתי הספר. מברעסלוי הלך המנוח פאריזה ויוסף לשקוד על דלתות בית מדרש החכמה וילמוד חכמת הרפואה, ובשנת 1865 קבל תעודת רופא חולים וישמש בבתה"ח בפאריז ויהי לרופא מומחה, אך מפני שכבר בימים ההם היה כבן חמשים ומבחר שנותיו כבר עבר עליו בעיון ובישיבה באהלה של תורה וחכמה, לא הצליח עוד להיות איש מ ע ש ה, ולהציב לו יד בחיים, וע"כ הקדיש גם מאז והלאה את עתותיו אך להגיון בספרים וישב בעלית קיר קטנה ויוסף לחבר בשפות שונות ספרים רבים ושונים, שהמעולים והנכבדים בהם הם: „דיני נפשות שבתלמוד", „דיני נזיקין שבתלמוד", העתקה צרפתית ממסכת כתובות, גיטין, קדושין וג' בבות; „מבוא כללי להתלמוד" (נעתק לאשכנזית ונדפס, וגם לעברית ועודנו שמור בכ"י), „חכמת הרפואה שבתלמוד", „דיני שחיטה וטרפות עפ"י השקפת חכמת הרפואה", גם ספרי דקדוק לשפת לאטיין, אנגלית, רוסית, פולאנית (בל' אשכנז) וצרפתית. — בש' תרמ"ד בהאסף טובי חו"צ העירה קאטוביץ הלך שמה גם המנוח, ובשנת תרמ"ח היה ליושב ראש באגודת „דורשי ציון" אשר בפאריז. — בקיץ תרמ"ט הלך לרוסיא לראות את בני משפחתו גם להשתדל בדבר הדפסת ספריו, ובהיותו בדרך הדביקתהו מחלה אשר השכיבתו על ערש דוי בביה"ח בווארשא משך ירחים אחדים. כשובו לאיתנו שב (בחורף תר"ן) לחו"ל ויבחר לו את העיר לונדון למושב לו, כי שם נמצאו לו תומכים ומחזיקים בימינו, ויקו כי פה יצלח בידו להו"ל ספריו החדשים וגם מהדורא תנינא מהישנים, אבן המות קפר חייו ותקותו גם יחד, כי ביום השבת י"ב סיון תרנ"ג יצאה נשמתו. שלום לעפרו!

ר' **נחום כהן** סופר בל"ר רב הכשרון. נודע בכנויו Наумовъ נפטר בביה"ח ביעקאטרינוסלב ביום י"ג תמוז תרנ"ג, בשנת השלשים לימי חייו. הוא עשה לו שם בספורו מחיי היהודים, בשם Въ глухомъ мѣстечкѣ שנדפס בספר הירחי „וויעסטניק יעוראפי" לירח נאוו' 1892. מלבד זה כתב מאמרים שונים בעילום שמו במכ"ע היו"ל בנגב רוסיא וביחוד ב„קרים. וויעסט" וב„קרים". כל מביני דבר נבאו לו עתידות כי יהיה לאחד מגדולי המסַפְּרים, אך המות שת קציר לחייו בעודו באבו. תנצב"ה.

מסוימים להמיכת סופרים והוצאת ספרים עבריים, ומלבד ספרים ישנים יקרי המציאות וכ"י עתיקים אשר מחירם יעלה להון רב, אסף אל אוצר ספריו כל אשר יצא ממכבש הדפוס מספרות העברית העתיקה והחדשה. הוא אהב מאד דברים עתיקים שמוצאם משנות קדם, וביתו היה כבית אסף דברים עתיקים, ומחירו לערך מאתים אלף רו"כ.

בעשרות שניו האחרונות הקדיש מועד לעסקי כלל ישראל, וביחוד לעניני עדתו בפט"ב. הוא היה מהמשתדלים הראשונים להשיג חלקת אדמה לשדה קברות ליהודים ורבות עמל להכינה בדברים טובים ומני אז היה לראש הח"ק, גם היה מראשי המנצחים על בנין ביהכ"נ הגדול, וישתתף בכספו ובעמלו לכל דבר שבצדקה ולכל הנוגע לכלל ולפרט, ויהי משען עז לת"ח המבקרים באוניורזיטט והאקדמיה בעיר הבירה. — חברי הועד של הח"ק לקחו כל הוצאות קבורתו בכבוד גדול על חשבון החברה.

פרופיסור יעקב (אדולף) פראנק פילוסוף גדול ברוסיה, נפטר ביום כ"ה ניסן תרנ"ג. הוא נולד בצרפת בעיר ליוקורט ביום 9 אקטאבר 1809 (תק"ע). אחרי השלימו בשנת תקצ"ב את חק למודי הפילוסופיה נסמך להוראה בחכמה זו בבתי אוניורזיטטים שונים במדינה, ואח"כ נקרא לשבת בקתדרא להורות פילוסופיה בביהמ"ד הגדול סורבנה בפאריז. בשנת תר"י היה לאחד המפקחים על בית אוצר הספרים של המלכות ובשנה שלאחריה — לחבר האקדמיא של מדעי מוסר ומדינה, ואחרי המרידה של פעברואר נכנס לישיבה בקוליז די פראנס (1849) ויורה שם פילוסופיא יונית ורומית ואח"כ משפטי הטבע והאדם, ויהי בתחלה עוזר לברתלמי ס"ט הילאר, ואח"כ הושיבוהו לברו בקתדרא לתת לקחו בחכמת הפילוסופיא. בשנת תרל"ט זכה לאות הכבוד הגדול של נשיא לגיון הכבוד ויהי לחבר סוד שר ההשכלה, ובאותה שעה — גם לסגן נשיא כנסת ישראל (קונסיסטוריום) בפאריז.

ספרו הראשון אשר כתב המנוח בש' צרפת בפילוסופיה הוא „ראשי פרקים מתולדות חכמת החגיון" (1838). בשנת 1843 הופיע ספרו הגדול והמהולל „הקבלה או הפילוסופיה הדתית של היהודים" והוא הנכבד בכל ספריו, ונעתק לשפת אשכנז על ידי הרה"ח א. יעללינעק בהיותו עוד מטיף בלייפציג. הרעיון העקרי של הספר הזה הוא כי הקבלה עתיקה היא לימים ומחבר „הזהר" הוא התנא רשב"י. — שני הספרים האלה הגדילו שמו, ובשנת 1844 בהיותו באיטליא להתרפא ממחלתו נבחר לחבר האקדמיה הפאריזית למדעים מוסריים ומדינים. בשנה ההיא יסד את „ספר המלים למדעים פילוסופיים" ויהי ראש עורכיו עד שנת 1852. בשנת 1849 הו"ל ספרו „הקוממוניזם לפני משפט התולדה". 1861 הו"ל אחדים מלקחיו בבית המדעים קוליז, ושמם הכללי „מחקרי האדם" והחלקים האחרונים הקדיש לחקירות ע"ד המצב המדיני והמוסרי של ארץ יהודה בימים האחרונים לשבת ישראל שמה; ע"ד הרמב"ם ושיטתו בפילוסופיא, המשורר הפילוסוף בן גבירול וכו'. — בשנת 1863 י"ל ספרו „המתקנים והפילוסופים שבאירופא". בשנת 1866 הופיע ספרו ע"ד חכמת הנסתר בצרפת במאה הי"ח. אחרי שנה הו"ל ס' „הפילוסופיא והדת", וכו ידבר גם ע"ד הרמב"ם וספרו מו"נ וע"ד יוסף סאלואדור ושיטתו. 1868 הו"ל ספרו „מוסר לכל" שבו ידבר ברחבה על חיי האדם וחיי המשפחה והחברה וכו'. עוד ספרים ומאמרים רבים כתב ברוחו הכביר, והם יעמדו לנם עד עולם בספרות הפילוסופים הכללית והעברית.

ר' משה אייזמאן נפטר ביום א' אייר תרנ"ג בעיר וואָזנעסענסק, בשנת הארבעים וחמש לחייו. הוא נתגדל מנעוריו על ברכי התלמוד והפוסקים, בבית אביו זקנו אשר בהן ברבנות באחת הערים הקרובות לעיר הנ"ל, ועוד בימי נעוריו נכרו כשרונותיו ויעש חיל בלמודו, ובאשר יצא המנוח מרשות זקנו בהיותו לחתן לאחד מעשירי וואזנעסענסק שם אל ההשכלה פניו, ובחריצותו הגדולה עלתה בידו לאסוף דעת במקצעות חכמה שונים, ואלהים חננו גם בלשון צחה לפעול על לבות השומעים, ובדרשותיו ומדברותיו שדבר לפרקים בקהל רב עורר את בני עירו לכל ענין טוב ומועיל. רעיון ישוב א"י היה כל חיי רוחו, ואם כי טרוד היה בפרנסתו לקח לו מועד לכתוב מאמרים על אדותיו ודבריו יצא מלב מלא רגש וחם אהבה עזה לעמו ולארצו. הוא כתב גם בשפת ואַרגאן בהמאסף „דער וועקקער", ובש"ע נדפסו ממנו הספרים: „בפרוע פרעות בישראל", „היהדות והנוצריות", „הליכות עולם", גם כתב הרבה מאמרים ופילטונים בשפת רוסיא בעילום שמו. בעזבונו נשארו בכ"י ספרים שלמים ומאמרים בודדים, גם הגהות על ש"ס ומשניות אשר למד מתוכם.

ר' אהרן אלידו פומפיאנסקי רב לעדת ישראל בעיר ריגא, נאסף אל עמיו ביום י' אייר תרנ"ג בשנת הנ"ח לחייו. הוא נולד בווילנא בשנת תקצ"ה, ובהיותו בן י"ד שנים הביאו אביו לבימד"ר הרבנים שהיה בעיר ההיא, ויגמור שם חוק למודיו בשנת תרי"ט ויצא בתעודת רב. בשנת תר"כ—תרכ"א עבד יחד עם חבירו וואָהל בהוצאת ההוספה הרוסית של הכרמל ושם באו ממנו מאמרים שונים. תרכ"א נקרא לרב בעיר פאניוועז ויהי שם כשתים עשרה שנה ובשנת תרל"ג נקרא לרב בעיר ריגא וכל פלך ליפלאַנד וישא את משמרתו זאת עד יום מותו. ספריו: „קובץ דרושים" שדרש בל"ר בעיר פאניוועז (ריגא 1870), ספר תהלים בהעתקה רוסית ובאור חדש בלה"ק (ווארשא 1871), ג' דרושים בל"ר שדרש בשנות המלחמה בין רוסיא ותוגרמה (ריגא 1878), „שלמה המלך החכם" דראמא בשירים בל"ר וחתום עליו שם פלאי י' היימאן (ריגא 1881), ובשנה ההיא הו"ל מכתב חדשי „יעווריייסקיא זאפיסקי". תרמ"ה הו"ל בווילנא קובץ שירים עברים בשם „שירי ציון", גם הו"ל ספר משלי בהעתקה עברית ובאור עברי. ונדפסו שיריו במאספים שונים ובהם „האסיף" (שירו האחרון נדפס בהאסיף הנכחי).

ר' שלמה לוי פיינבערג בעל אוצרות ונדיב מהולל, נאסף אל עמיו ביום ט"ו אייר תרנ"ג. — הוא נולד בשנת 1821 בעיר יורבורג (פ' קאוונא), לאביו הרב הגביר ר' ישראל שהיה אחד מגדולי התורה והיראה, ויחנכהו האב על פי דרכו, על ברכי התורה והדת, מוסר השכל ויראת ה', ורש"ל למד בשקידה רבה מפי רבנים גדולים וגם בעיר ווילנא לטר עת רבה ויהי לגדול ומופלג בתורה. גם את השפות החיות למד, אך יותר מכלן אהב את השפה העבריה וישקוד עד מאד על ספרותה ודקדוקה, ויכתוב בה צחות כאחד הסופרים הגדולים, ותהי שעשועיו וחמודותיו. בימות אביו נחל אחריו את בתי אוצרותיו הגדולים אשר נוסדו עוד בשנת 1790, ויהי מהבאנקירים הגדולים אשר בארץ.

בשנת 1857 בא המנוח לגור בקאוונא ויבן לו בית חומה גדול ויטע גן נחמד סביבותיו, ובשנה שלאחריה נשא את הברוניסה ראזע פאן וועדטענשטיין מוויען לאשה ותלד לו בן (יורש כל הונו אחריו) ושתי בנות. בבואו לקאוונא החל להראות את ידו הנדיבה והפתוחה לכל תושבי העיר ויהי למקור נדיבות ורחמים וצדקה. הוא עמד בשורה הראשונה בכל מעשי הצדקה והחברות והמוסדות השונים וישפיע מטובו עליהם, ואין

מלבד פעולתו התמידית בעסקי הכלל ומאמריו הרבים בהמליץ הו"ל בארעספא ס' „כתר כהונה" לתולדות כת החסידים, ספור „בין המצרים" או יחס עצמו, חוברות אחדות מספר־ירחי „המצפה" (1885) וכמה קונטרסים כנוספות להמליץ.

על פעולתו להרחבת ההשכלה בישראל כבדתהו הממשלה בתואר „אזרח נכבד לדורותיו".

ר' דוד צבי אש ז"ל, מגזע משפחה מפוארה בעיר ווישעגראד בפולין, נאסף אל עמיו ביום ד' לחדש תשרי ש' תרחם בעיר גראדזיסק פ' ווארשא. הוא היה למדן מופלג בקי בהלכה ואגדה. ספרי תנ"ך היו ערוכים על שפתיו, הס' חו"ה כמעט לא זז מתוך ידו והגה בו תמיד עד שהיה שגור על פיו. בימי בחרותו יצק מים על יד הרה"ג הצדיק מו"ה נחום ז"ל אבר"ק נאשעלסק ווישעגראד, ואח"כ אחרי חתונתו נהג ישיבה בהתמדה גדולה עם הרבה בחורים חשובים. ההמדתו בלמוד היתה עד להפליא, כי דרכו היה ללמוד בהמשך אחר בלי הפסקה גם בלילי חרף הארוכים מיד אחרי תפלת ערבית עד השחר, וכדי שלא יבטל אותו שום אדם מלמודיו היה מנהגו ללמוד בביתו וצוה להעמיד שם כסאות וספסלים רק במספר הדרוש לו ולתלמידיו, והיה אם בא אליו איש לא יכל להתעכב שם הרבה, כי לא היה לו מקום לשבת. — גם אח"כ בהיותו לסוחר נכבד עוד לא טש מאהל תורה ותמיד היה משים לילות כימים בתורת ה'. ע"י רוחו הזך ומדותיו הנעלות קנה לו אהבת כל יודעי שמו, ורבים מאד נהנו ממנו עצה ותושיה. הוא היה בורח מן הכבוד ולא רצה להבחר לראש הקהל, אף כי קהלתו השתדלה מאד להרכיבו אלוף לראשה. — כשנה לפני פטירתו החלו כחותיו לעזבו, ובכ"ו ישב כמעט כל היום בחדר ספריו ויהגה בהם, ועוד ביום שלפני פטירתו צם תענית צ"ג ולמחרתו יצאה נשמתו. בעזבונו נשארו הרבה פנינים יקרים הערות נכבדות אשר כתב בדרך למודו על גליוני הספרים, גם נמצא בין ספריו כ"י ישן נושן כתוב על קלף משׁ קנ"ג, מחזיק שע"ד דפים, כולל כל התורה וסדר התפלה וסמ"ג ומנהגים שונים, ירושה מאבותיו, ס' יקר מאד.

הרב הגאון הגדול מוהר"ר ישראל יהושע זצוק"ל מקוטנא נתבקש לישיבה של מעלה ביום א' מטות ומסעי תרנ"ג. הוא היה ראש גאוני פולין ופאר הדור, בסוד קדושים נערץ, ארז אדיר אשר בצלו חיו כל תופשי התורה, מובתר בכשרונות נפלאים אשר בהן יחון האל את בחיריו הדגולים מרבבות בשערי ציון המצוינים בהלכה. בימי עלומיו כבר היה עטרת העילויים, זית רענן ובן פורת נעלה ונפלא, אוצר ספרים חי, יודע ש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים בע"פ, וכל ימי חייו לא פסק פומיה מגרסא, ותהי כל התורה כולה ערוכה בפיו ושמורה בלבו, בכל הספרות התלמודית היה נאמן מאין כמהו, וכבור סיד היה כח זכרונו שלא לאבד טפה מאשר קרא וגרס ושנה, ושכלו בהיר וחד, חרוץ ומהיר ולתבונתו אין חקר. ובהיותו מיוחד ומסוגל בכל המעלות התרומיות, אשר אותן אנו מוצאים אך אחת לכמה וכמה דורות נאחדות ובלולות באחד מאנשי השם, ובכל המדות המשובחות שמנו חז"ל בת"ח, נהיה במשך הימים לראש הגאונים ומרבנא דאומתיה לתורה ולתעודה, שימש ברבנות בכמה קהלות, ובאחרונה כשלשים שנה בעיר קוטנא, ואף כי קהלות גדולות מאלה העתירו עליו לשבת על כסא הרבנות בתוכן לא רצה למוש מאהל התורה אשר נטע לו בעיר קוטנא, ומשם יצא טבעו בכל עולם התורה והרבנות, ומכל קצוי תבל הריצו אליו שאלות, ויפץ מעיינותיו חוצה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, ויהי צנא מלא ספרי ומאיר עיניהם של הרבנים והגאונים. הוא לא

חפץ להוציא לאור הידושיו בתורה, אף כי לו נדפסו קצת דבריו אשר חידש בכל שעור משעוריו, אזי היו לבית עקד ספרים גדול מאד. אך ספר אחד מכתבי ידו („ישועות ישראל") נדפס ע"י בנו הרב.

כמעט עד הרגע האחרון לימי חייו היה שכלו צלול וחד, וזך וישר משפטו כבימי עלומיו. כל מי שראה את האיש הרם בענקים הזה יהליכותיו בקדש יגדולתו ורום מעלתו ושיחו ושיגו, חריפותו הנפלאה ובקיאותו להשיב כרגע על כל דבר הקשה והסתום אשר הביאו אליו ושיחות חוליו ומדברו הנאוה גם במילי דבדיחותא חן לשונו הזהב של גברא רבה זה, ראה חכם ישראל בכליל תפארתו ובהדר גאונו ועצם טהרו כאחד התנאים הקדמונים. כל הליכותיו, כל הגה אשר יצא משפתיו נקדש בקדושת הרעיון כאיש אשר רוח אלהים בו, כאריה דבי עילאי. הוא עלה על במתי מעלת גאון ישראלי אדיר וזכרו לא יסוף לעד.

כרוב גדלו בתורה, כן נעלו ורמו מדותיו ותכונות נפשו היקרות. קדוש וטהור היה מאז ידע לבחור בטוב ולמאום ברע עד יומו האחרון. מדת ענוה היתה עטרה לראשו, כל ימיו היה מעוז לדל ומחסה לאביון, במסתרים מעשהו מעשה הצדקה, לא למען התנוסס בו ולא למען עשות שם בנדיבים, כי אם באהבתו את הצדק ובדבקו במדות קונו החפץ חסד ורחמיו על כל מעשיו. תום, ענוה, אהבת הבריות, הצנע לכת, שנאה עזה כמות לבצע ולכבוד, אהבה לכל הנברא בצלם, מתינות, כבוד ורצון גם לחכמה ולהשכלה, כל אלה נפגשו בגאון זמננו זה, וככל אשר נוסיף לספר את גדולתו ולמנות את שבחיו, כן נוסיף לראות, כי גם אפס קציהם לא גלינו.

הגאון המנוח הובל לקברות ביום ב' מטות ומסעי תרנ"ג. ואלה הדברים אשר כתב אלינו איש חכם ומשכיל, מ' אברהם דאברזינסקי, ע"ד הלוית הגאון ז"ל:

„יגון קודר תקפנו ועצבת נוראה חלפתנו כחץ מקשת נחושה! גדול שברנו כים מי ירפא לנו במות עלינו רבנו הגאון הגדול מ' ישראל יהושע הרב לק"ק קוטנא. חלף הלך לו ותמורתו איננה! בית ישראל שחוח וקודר בין המצרים וזאת הפעם כפלים לקדרותו ומעטה אבל ישית נוספות על שקו אשר ילבש על חורבן בית קדשנו. גלה כבוד ממנו ואין כבוד אלא תורה כי נלקח ממנו ארון האלקים ביום א' שבוע זה בשעה א' בצהרים חשך השמש! ואנחנו אמרנו אך זה חלי ועוד ישאנו וישגב עליו וישוב לאיתנו והנה מר לנו מר. אהלנו אהל של תורה שדד ואין מקימו.

„לא אנכי שיעשה מספד עליו, האנכי לצרה כואת שיחי? עטי קלה לכובד היגון וידי כהה וקצרה לגודל השבר. הבו לנו נביא מן הכהנים אשר בענתות ויבוא לספוד ולבכות על רבנו הגדול בבכותו על ירושלים ממנה יצא דבר ה'. אך אספרה לאחי כמעט קט מהאבל הכבד אשר התאבלו העם ביום מר. להשמעות השבר נהרו המונים המונים ביום א' וביום ב' בשבוע זה מכל עבר; אלה ברכב ברזל ואלה בסוסים ואלה ברגליהם; אלה בשבילים ואלה בארחות ישרות ועקלקלות למהר ולקצר דרכם. על פני כלם פרוש צלמות והכרת פניהם ענתה בם כי חסר בא אותם ובלבותם שאיה למשואות נצח אשר הדביקום; כלם חרדו ומהרו עירה קוטנא לקונן על שר וגדול נפל בישראל. ביום ב' שעה י"א לפני הצהרים החלה הטהרה. מי מנה הדמעות הנגרות אז ומי אסף בחפניו נטפי עיני היורדים בבכי הלא יהיו דים לרחצה הגויה הקדושה והקול קול יעקב הוא קול ספוד ובוכים בוקע שמים עת הוציאו את קדוש ישראל מביתו לבית המדרש ומבית המדרש לבית הכנסת. שמה בביהכ"נ הספידוהו שמנה רבנים. ואלה הם הרבנים אשר באו לספוד לו: דק"ק סאכאטשעווא, קאליש, לאדז, לונשיטץ, פיעטרקוב גובערנ', לאוויטש, סאכאטא, אוארקאוו, פיאנטקע, לובין, חאדעטש, גאסטינין, ניעשאווא, סליו-

ר' נפתלי צבי יהודה ברלין ראש הישיבה הגדולה בוואלאזין ואחד מגדולי גאוני הדור, נפטר בווארשא ביום ה' כ"ח מנחם אב תרנ"ג, בשעה הרביעית בבקר.

הגאון המנוח נולד ביום ער"ח כסלו תקע"ז בעיר מ"ר פלך מינסק להרה"צ ר' יעקב ברלין ז"ל מגזע משפחת רבנים וגדולי התורה. בנעוריו לא התנכר הנער כי לגדולות נוצר, כי לא הצטיין בכשרונות גדולים, ואולם שקידתו הנפלאה מלאה את החסרון, ובהתמדתו העצומה עשה חיל בלמודי הקודש עד כי עלה על מרומי דעת התורה ויהי לגאון מהולל. בשנת תקצ"א לקחו לחתן לבתו הרה"ג ר' איצלע מוואלאזין, וישב הנצי"ב בעיר ההיא באהלה של תורה יום ולילה, והתמדתו הנפלאה היתה למלה בפי כל יושבי ליטא. בשנת תר"ו החל להגיד שיעור בהישיבה לפני התלמידים יחד עם גיסו הגאון ר' אליעזר יצחק ז"ל. בשנת תר"ט כאשר מת חותנו וגיסו נתקבל לרב, קבל על עצמו את הנהגת הישיבה. בהשתדלותו ועמלו גדלה הישיבה ותרחב מאד, ותחת אשר לפניו היה מספר התלמידים כשמונים נתרבה בימיו עד חמש מאות. הוא נהל הישיבה במועצות ודעת ולכל בה חיי רוחו, ויהי למופת לכל בני הישיבה בשקידתו הנפלאה, במדת הזריזות לכל מעשה ומפעל, בטהר נפשו העדינה, ביראתו וקדושתו ורוממות רוחו, וכמעט כל גדולי דורנו, כל רבני זמננו וכל הלומדים היו תלמידיו אשר ראו הליכותיו בקדש וישתו ממעין תורתו.

בכל עמלו הגדול להרביץ תורה ברבים, להגדיל את הישיבה בתלמידים ולהספיק להם מזונם כפי יכלתו, לא הסיח דעתו גם מצרכי האומה האחרים, ויהי מהראשונים העוסקים ברעיון ישוב אה"ק וישתתף באספות חו"צ, ויהי גם מהראשונים לעורר ע"ד אתרוגי ארץ ישראל, גם ישב בועד הרבנים בפטרבורג.

ארבעים ושש שנים היה המנוח ראש הישיבה, ובשנת תרנ"א כאשר נסגרה הישיבה חדל הנצי"ב להציע שעורו. תרנ"ג בא לווארשא, נדכה ושחוח, מדוכא ומעונה ביסורי הגוף והנפש, וביום כ"ח לחודש אב שקעה שמשו ויבוא לקבר למחרתו ביום ער"ח אלול.

עוד בהיותו בן כ"ג שנים החל לכתוב ספרו הגדול על ה„ספרי", כי היה רב עסקו בספרי הגאונים והמפרשים הראשונים, ויעמיק בסוגיות התלמוד בהגיון וסברה ישרה. נדפסו ממנו: א) ס' „העמק שאלה" על שאלתות דרב אחאי גאון. ב) ס' „העמק דבר" באור על התורה ברוח בקרת נאמנה, לישר דברי חז"ל עפ"י הדקדוק וסגנון הלשון; ג) „מיטב שיר" פירוש על שה"ש בדרך הפשט; ד) ס' „שאר ישראל". והשאיר אחריו בכתובים תשובות רבות אשר השיב לשואליו מכל קצוי ארץ, וספרים יקרים על הספרא והספרי וכל התלמוד בבלי, גם קינטרסים בתוספת מרובה על הספרים שהדפיס בחייו. במשך ימי שבתו בווארשא נתן נפשו לסדר תשובותיו, וחבר מהן ספר גדול כסדר הש"ע בארבעה חלקים, שהחל לראות אור הדפוס עוד בחיי המחבר, בשם „משיב דבר". תשובותיו כתובות בלשון למודים ובעט סופר מהיר, בארך ובטוב טעם, והן מקיפות ענינים רבים ושונים בכל ענפי התורה וביותר בענינים הנוגעים להלכה ולמעשה.

לזכר עולם יהיה צדיק!

ר' אלכסנדר ב"ר יוסף הלוי צעדערבוים אחד מעמודי התוך לספרות העתית העברית בדור הולך, ופועל כביר בעסקי עמנו, נפטר ביום ה' כ"ו אלול תרנ"ג.

הוא נולד ביום ג' אלול תקע"ו בעיר זאמושט אשר בפולין. אביו התורני והחכם היה אומן עושה מורה שעות וביתו היה בית ועד לחכמי העיר ומשכיליה, והחברה הזאת יחד עם הלקח הטוב של האב פעלו על נפש הבן הצעיר לאהוב החכמה ולשקוד בלמודי

ישראל. ביותר השתלם המנוח אחרי חתונתו בלובלין (תקפ"ה) מקום שם סבל עוני ומחסור ובכל זאת קנה לו חברים אשר יחד אתם הגה בספרים וילמוד שפת אשכנז ופולניא וידיעות שמושיות. בשנת ת"ר הלך לאדעסא לבקש לו מקור לפרנסתו, ויהי בראשונה מנהל ספרי השבון במסחר מעשי ארג, ואח"כ יסד לו מסחר מלבושים מתוקנים, גם למד עיקר מלאכת החייטים לתאר חלקי הבגד, ובזה כלכל ביתו. ואולם במשך הימים, בהתהלכו תמיד עם משכילי העיר, גמר אמר לעזוב עסקו ולבחור לו חוג יתר גדול ורחב לפעולתו. אז יחל הארז לפעול בעניני הצבור ויהי אחד מהראשונים שהתעוררו ליסד באדעסא ביהכ"נ מתוקן, ובתקופת הימים ההם היה גם מורה בביה"ס לנערי ישראל אשר מטעה"מ. בשנת תר"ך החל להו"ל את „המליץ" פעם בשבוע ואחרי שנתים ימים יסד גם מכה"ע הוארגוני „קול מבשר" בעד המון העם, ולמני העת ההיא החלה פעולתו הרַבָּה בעניני כ ל ל העם: להפיץ השכלה, לעורר למדות ישרות, להלחם עם מורדי אור, לשרש אחרי מנהגים רעים, ליסד תקונים טובים, לעורר ולהפיח רוח הלאום, ללמד תועים בינה, לגול עלילות אשר ישימו הצוררים על עמנו, להשיב מלחמה למתנפלים על ישראל, להמליץ וללמד סנגוריא, ואלכסנדר היה נאזר בגבורה עד יומו האחרון ללכת בדרכו זו בזריזות נפלאה, ולשקידתו ולאמץ רוחו אין חקר!

עשר שנים הו"ל את המליץ באדעסא ושמונה שנים את הקו"מ, ולרגלי האסור שאסר שר הפנים על הקו"מ נסע המנוח לפט"ב וישאר את עריכת המליץ בידי הח' לילענבלום לאיזה זמן. בפט"ב השיג רשיון להעתיק את הרידקציא של המליץ לפט"ב גם להו"ל מכ"ע בשפת רוסיא בשם „וויעסטניק רוססקיך יעוורעיעוו", וזכות נתנה לו לשבת בעיר הבירה גם לכונן לו בה בית דפוס. אבן בכבדות נהג אז את המכה"ע השנים ההם, עד כי נאלץ לחדול מהם, ורק אחרי חמש שנים, ביום 5 יולי 1878 (ט"ז תמוז תרל"ח) שב המליץ לתחיה, ומלבד ההפסק לחמשה ירחים אשר נאסר בהם מטעה"מ (מן דעצעמבר 1879 עד 1 אפריל 1880) הוא יוצא לאור עד היום הזה והנהו מרכז ספרותי לסופרים נכבדים.

בשנת 1881 השיג המנוח רשיון להו"ל בשפת יהודית מכ"ע שבועי „יודישעס פאָלקסבלאַט", ויהי מכה"ע הזה הולך ומופיע עד צאתו מרשות הא"ז לרשות אנשים אחרים; ואולם את המליץ לא עזב עוד מידו, כי היה רוח אפו ונשמת חייו, ואם בראשונה עוד נתן חלק מעתותיו לנהל בית הדפוס ואולם בשנים האחרונות היו כל ימיו נתונים אך למכתב העתי הזה ויעבוד בו בלי מנוח, ואין מספר למאמרים הראשיים אשר כתב ולרעיונות ולמועצות אשר הגה ויפרסם בו בנוגע לכלל ישראל. יש אשר בדבריו העיר עליו חמת מתנגדים, ואולם הוא נלחם עם כל שוטניו בעוז רוח ולא חת ולא הפיל קסתו קסת גבורים מידו. — כאשר החל רעיון ישוב אה"ק לפעם במחנה העברים הקדיש הארז את מליצו לרעיון זה, ויחבבהו על הקוראים, ויהי דבריו כאש להגבירו ולהרחיבו, לאדר ולעלה את הרוח הלאומי, ויהי ראש המדברים בחברת חו"צ ולא נפקד מקומו בכל אספותיהם בערים שונות, ובהשתדלותו ועמלו עלתה להחברה להתאשר בכל הקף מאת הממשלה. — גם עשה לו שם תהלה בצאתו למשפט עם הצורר ליוטאָסטאנסקי לסתום טענותיו ולהראות פחזותו, ובעלילת הדם בקוטאיס היה המנוח אחד המעוררים אשר עמל בלי הפוגות להוציא אסירים בכושרות במליצה גדולי הסנגורים. — עוד כשבועים ימים לפני פטירתו הלך דרוזגניקה להתראות עם ראשי חו"צ שנועדו שמה, ותכלית לכתו היתה מלבד רעיון הישוב גם לזרז ולעורר בדבר השחיטה אשר גם לה הקדיש מעיניו בשנתים ימים האחרונים מאז קמו מקטרגים עליה בסוד חברות צעב"ח.

בתור סופרים מובהקים יודעי שפת עבר; הכשרונות החדשים והמועילים האלה התקבצו יחד לעבוד בעבודת הספרות העברית, הצעירה או לימים.

פֵּין כתב בכרמלו מאמרים ומונוגראפיות, אשר בהוצאה מיוחדת יהיו לכרכים אחדים. ממאמריו אלה נזכיר בזה הקירותיו ברבר „היהודים אשר בחצי האי קרים", „מדברי ימי היהודים המלומדים בתוגרמא מהמאה XIV-XVI", „לתולדות רב סעדיה בן יוסף הפתומי", „על דבר המסורה", מאמרי בקורת שונים בשמם הכללי „המצפה", ומהעתקותיו הספר הפלוסופי „מאמר על ההשגחה" אשר כתב מענדעלסאן כשתי שנים לפני מותו ובראשונה ראה אור בשנת 1844 בהוצאת ספריו הכללית. יחד עם הכרמל השבועי יצאה לאור, כשנים אחרות, גם הוספה בשפת רוסיא אשר בזה היה לו לעזר המנוח לעוואנדא.

מפרי עט פֵּין אשר ראו אור בהכרמל, ראוי לשום לב אל מאמרו הגדול „היהדות ביחוסה אל החיים" והעתקתו את הקדמת מענדעלסאן לספר „תשועת ישראל" לר' מנשה בן ישראל, אשר הציגו לפני קראמוועל בבואו אליו לבקש ממנו הרשיון לשיבת היהודים לבריטאניא. בהכרמל הירחי באו ממנו פרקים אחדים מתולדות ימי חייו, אשר כהאבטוביוגראפיות של הפילוסוף שלמה מיימון, יליד ליטא, המליץ והבלשן המפואר מ"א גינזבורג וזברונות המשורר א"ב הכהן גאטטלאבער, ימצאו גם שם מקרים שונים בבירי ערך ותמונות מחיי היהודים הרוסים בעבר.

בבואנו להעריך את פעולת פֵּין בספרות, ובעד התפתחות אחינו ברוסיא בכלל, עלינו להגיד כי מחשבתו אשר חשב ליסד „הוצאה עתית" נולדה בקרבו עוד בראשית שנות הארבעים. בשנת 1841 הוציא לאור מאסף ספרותי קטן הכמות, „פרחי צפון", אשר בו השתתפו כל הסופרים העברים אשר מאז. המאסף הזה נתקבל ברצון מאת כל חובבי הספרות העברית החדשה, אשר הביטו עליו כעל ציר מבשר תקופה חדשה לחיי הספרות הזאת; מאסף כזה, אך גדול ממנו בכמות ובאיכות, יצא לאור עוד בשנת 1844.

הנה כי כן הסבנו את פנינו לראות עבודת הספרות של המנוח פֵּין. שנות הארבעים עת הרת מקרים רבים בחיי היהודים ברוסיא. שר ההשכלה אֶווארוֹוו שם אז את לבו להוציא לפעולות מערכת הקונים שונים, לשנות את תכונת היהודים בחומרי ובמוסרי, וצירו לילינטהאל סבב בערי התחום מושב היהודים, לבחון ולבדוק היטב את היסוד אשר עליו יבנה הרעיון החדש הזה. התקופה הסוערה הזאת, אשר בה נראו אותות תסיסת הרוח בין אחינו ברוסיא, היא תקופת ההתפתחות לעבודת החנוך הכללי, אשר עבד פֵּין. עוד בטרם נפתח בית מדרש לרבנים יסד פֵּין, יחד עם רעו ל' הורוויץ, בית ספר נכון ומתוקן, אשר הלמודים העברים והכוללים נערכו שם במשטר וסדר לפי חוקי החנוך; בעת ההיא אשר כל נסיון קל להביא איזה תקונים אשר לא נשאו בד בבד עם השקפת הקנאים החשבים נחשב למינות וכפירה — הנה פתיחת בית ספר נכון ומתוקן כזה, אשר נברל הרבה מן החדרים הידועים, נחשב לצעד גדול קדימה. בשנת 1848 בהפתח בית מדרש לרבנים בווילנא היה בו פֵּין למורה כה"ק ושפת עבר. בשנת 1856 קבל פֵּין משרת משגיח על גליל הלמודים ויהודי מלומד על יד השר המפקח על גליל הלמודים הווילנאי, אשר שרת בה עד יומו האחרון.

הוא העמיד תלמידים הרבה, אשר מהם נכנסו לבית האוניווערזיטעט ועלו במעלות השכלה גבוהה ומהם שמשו במשרות הרבנים ומורי בתי ספר לעברים, אשר נוסדו, ואשר למענם כתב ספרי חנוך נכונים וישרים; מספרי חנוך אלה ראוי לשום לב אל הקאטיחיזים אשר הו"ל בשנת 1881 בשם „יסודי אמונת העברים" בשלשה חלקים. אל מערכת ספרי החנוך ניחם גם מפעלו הנכבד „Miровоззрѣніе Талмудистовъ" אשר עבד בסדורו כשנים אחדות יחד עם מי שהיה משגיח על בית מדרש לרבנים בווילנא,

ח"ל קאצינעלינבויגן וגם המשורר יל"ג ז"ל; הספר הזה יכיל בתוכו את כל תורת המדות אשר מתקופת התלמוד עד תקופת בן מנחם. — הרבה מחכמי הנוצרים, ובראשם הגראף ליעוו טאָלסטאָי, הוקירו עד מאד את ערך הספר הזה, אשר לא ירד מעל שלחנם ועל פיו ידעו למוד את ערך תורת המדות של העברים.

לא נקל הוא בערכו גם ספרו „שפה לנאמנים" אשר בו ישא ויתן בדבר תולדות שפת עבר ביחוסה להשכלת היהודים ולתולדות הספרות העברית בשמונה מאות שנה האהרונות. אחרי הקדמות נכונות יבוא המחבר לידי החלטה, כי ידיעת שפת עבר היא הכרחית, לשמור על ידה את הרוח הלאומי העברי; ביותר נעים לנו הפרק אשר בו ידבר המחבר בארוכה ע"ד ידיעת שפת עבר בין מלומדים נוצרים. את ספרו זה הוציא לאור בשנת 1879. משנת 1883 החל להוציא לאור בווארשא שני ספרי אוצר מלים בחוברות מיוחדות, אשר עוד לא נגמרה מלאכתם ואשו עליהם להנחיל למחברם מקום נכבד בין מחברי ספרי אוצר עברים הנודעים לשם. הספר הראשון בשם „כנסת ישראל" הוא ספר מלים ביוגראפי לתולדות חכמי ישראל, משורריו, חרשיו וראשי מנהיגי הקהל ועוד. הספר הזה יוכל להיות לספר מתוקן ושלם בעד אלה השואלים ודורשים בדברי הימים ותולדות ימי חיי אנשים ידועים לשם; אך דא עקא כי בחיי המחבר לא הספיק לראות אור כי אם החלק הראשון מספרו זה עד אות י' ועד בכלל. וספרו השני „בית האוצר" הוא ספר מלים עבריות ותלמודיות, הנוסד על הקורת הלשון.

רשימת ספרי פין לא תהיה במלואה מבלי אשר נזכיר את ספרו לדקדוק לשון רוסיא, אשר הו"ל בשפת זשארגון בשנת 1847 וגם בזה הביא תועלת לא מעטה. אם ימצאו רבים אשר יפונו בתועלת ספר דקדוק כזה נערך בשפת זשארגון, נעיר לשום לב אל זאת כי גם בימינו אלה יצאו לאור, כפעם בפעם, ספרי חנוך כאלה וימכרו למכביר, הלא אין זאת, כי אם ההצעה הזאת תתאים עם דרישת הקהל. מלבד ספריו וספרי חנוך אשר הזכרנו השאיר עוד אחרי מותו כ"י אחרים, אשר להם, כאשר יעידו מכיריו, יתר שאת על כל אשר הוציא לאור בעודו בחיים. מכתבי ידו אלה נזכיר בזה את פירושו למורה נבובים אשר יצא לאור בשפת ערבית עם הערות ותקונים מאת החכם שלמה מונק; גם פירושו למשנה, עפ"י דרך המדע, בשם „משנה ברורה".

סגנון פין יצטיין בקצורו, בצחותו וביושר הגיונו החוקר לכל תכלית, מבלי הרבות במלים וליפותן אשר לפעמים יאפילו בעד הרעיון אצל רבים מסופרינו העברים שעוד לא ההפתחו כל צרכם בהשכלה העיונית, אשר פין השתלם בה כראוי, כמובהק בספרות האירופית. על כל אשר אמרנו בדבר חן ערך עבודתו הספרותית, עלינו להוסיף גם את זאת כי הוא היה בעל מדות תרומיות, יקר רוח ונפש עדינה ונדיבה מאין כמוהו ובזה היה אהוב ונחמד לקהלת היהודים בווילנא, עד כי שמתהו לראש בהרבה בתי חסד אשר שם, וגם ממשלתנו ידעה להוקיר את פעולתו ותזכהו בשם אזרח נכבד ובתשורות הרבה.

הוא היה גם בעל חיבה יתרה לרעיון ישוב א"י, אשר מיום אל יום ירבין הנוטים אחריו מבין כל המפלגות; ובהאספות לחובבי ציון אלה, אשר פין היה תמיד ליושב ראש בהיותו בר סמכא ונשוא פנים, היה לאל ידו, על ידי שלות רוחו, להשקיט את הרוחות ולעשות שלום בין אוהבי הנושנות ובין החפשים הנלהבים אשר ישן מפני חדש יוציאו.

משה יוזעפאוו.

שעווא, בריסק דקוא, קאוואל, קאנין, קאָלאָ, קלאדאווא, קראשניעוויץ, גראבאווא ועוד ועוד רבנים ודיינים יושבים על מדין בקהלות הגדולות ה' עליהם יחיו. מי מנה עפר יעקב ומספר אלפי ישראל מבית המנוח עד בית מועד לכל חי, כל הדרך כלה מלאה מאדם רב, איש את רעהו ידחקון עד אין שעל לנטות ימין ושמאל. וכאשר בא הצדיק והושכב בשלום על משכבו בקבר פתאם שמעה אוננו קול קורא בכח „מזל טוב" לקברו. וטרגע כמו זר נחשב לנו הקול הזה בעת צרה ליעקב, אך לאט לנו מעט ושמעו: העדה הקדושה הגדולה והנכבדה בק"ק קוטנא נתנה אותותיה אותות אהבה לרועה צאן קדשים אשר רעה אותה שלשים ושלש שנה, ובעצם יום מותו שמה לה אלוף לראשה את בנו הרב מ' משה אב"ד דק"ק וויסקיטקע וביום שקע שמשו של יהושע (הוא שם הנפטר זצ"ל) זרח להם שמשו של משה ואך יצא יצאו מחצר מות ושבו לביתם בשעה ד' אחרי הצהרים התאספו הפרנסים ונכבדי הקהלה ומסרו ליד הרב את כתב הרבנות כתוב וחתום והוא בענותו בצדקתו ובתום לבבו מאן לקבל את הכתב, כי לא ידע אם היה זה רצון אביו רבנו המנוח זצ"ל עד אשר הבטיחהו אחד הרבנים כי כבר גלה לפניו רבנו המנוח זצ"ל אשר בנו ישב על כסאו אחריו ואך אז נאות לקבל את כתב הרבנות. וה' ב"ה ישלח לו עזרו מקדש ויפארנו בישועתו לנהל את הקהלה הנכבדה הזאת בתבונות כפים ולנחותה הדרך הישרה ויפיק רצון כמו אביו רבנו ז"ל.

„גם רבים ונכבדים אשר לא מבני ישראל המה נתנו כבוד להמנוח זצ"ל. ראינו שרים ושרות נלוו אל המחנה ויצאו עד חצר הקברות ולא חשכו נפשם מעמל השרב אשר יצא בגבורתו אז.

„ה' ישלם נחומים לכל המתאבלים על רבנו זצ"ל בתוך אבלי ציון וירושלים".

ר' עזריאל אריה ליב ראקאווסקי ז"ל, אחד מגדולי רבני הדור, נפטר בליל יוהכ"פ תרנ"ד בהיותו כבן שבעים וחמש שנה. הוא כהן פאר בערים רבות בארצנו, בסטאוויסק, פלאצק, לאמזא, מסטיסלאוו ומאריאמפול, וישב על כסא הרבנות כחמשים שנה. הוא היה נצר מגזע היחש, נכד להגאון בעל „ורע ברך" ולמעלה עד משפחת השל"ה. בנעוריו למד תורה מפי דודו ורבו הגאון ר' יעקב זצ"ל מקארלין, בעל „משכנות יעקב", ודרכו דרך הקדש בחר לו בכל למודיו עדי כי גדל מאד. כל ימיו אזן וחקר ויסל לו מסלה בלב ים התלמוד עפ"י פירושי הראשונים אשר באהבתם שגה כל הימים ויחבר פירוש על התלמוד, ומפני אשר לא חפץ להוציא פירושו רק כאשר יהיה מנופה בי"ג נפה ובכל דקדוקי סופרים, לא הספיק לכלות פירושו רק על ד' המסכתות הראשונות אשר יש את לבב בניו להוציאם לאור עולם.

לבר גודל הרב המנוח ז"ל בנגלה ובנסתר היה מצוין במדות ודעת, ברוח נדיבה ובענוה צדק, כי היה שפל רוח בפני כל אדם, חכם כביר. עד רגעיו האחרונים היתה רק תורתו שעשועיו. יחונן ה' עפרו ותנצב"ה.

לתולדות המנוח רש"י פין.

בשימנו לב אל פעולת פין בספרותנו, עלינו לשום עין ולב בטרם כל דבר אל שקידתו הנמרצה, אשר שקד בעבודתו לתת ספרים למקרא, אשר הערב והמועיל חוברו בם יחד, לפני אחיו יהודי רוסיא. ראשית פעולתו על שדה דה"י היה ספרו: „נדחי ישראל", אשר יאחז בקמציו את דברי ימי היהודים וספרותם מן חרבן בית שני עד תקופת ימי הפילוסוף הפשטן והמשורר ר' אברהם בן עזרא אשר בספרד ואחד מבעלי התוספות רבינו תם בצרפת (1170), אשר יצא לאור בשנת 1850 — אם לא נשגה עוד טרם צאת לאור הספר „דברי ימי ישראל" להחכם יאָסט. מבלי לנגוע בעצם הספר הזה בערכו אל החכמה, נוכל אך להגיד כי ה' פין היה הראשון, אשר הציב לו למטרה לקרב את לב קוראינו העברים אל ספר דברי הימים אשר להם, הנערך בתכנית ספרותית, בעת אשר רוב הסופרים העברים, אשר כמעט יצאו בעקבות סופרי הרומאנטיק, השתעשעו בחריזת חרוזים והעתקת שירי הגיון, על ממשלת הלילה וכוכביה, יערים סבוכים וכרי דשא; מבלי העלות גם על לב את אשר הזמן דורש מאתם.

הרבה הגה פין ברעיונו על דבר הוצאת ספר רחב ידים על אדות תולדות היהודים עד כי הצליח חפצו בידו להוציא לפעולות את מחשבתו זאת אך למחצה. בשנת 1871 הוציא לאור את החלק הראשון מספרו „דברי הימים לבני ישראל", אשר יסוב על פני תקופת דברי ימי ישראל משנת 323—537 לפני ספירת הנוצרים, ובשנת 1876 יצא לאור החלק השני מספרו זה המקודש לתקופת ההילנים, אשר אחרי מות אלכסנדר מוקדון עד ימי המכבים. ויתר חלקי הספר הגדול הזה עדנה לא ראו אור והמה עוד בכתובים.

כאשר נסב את פנינו אחורנית, אל ראשית עבודתו הספרותית של רש"י פין, נעמוד על שנת 1860, אשר בה הוציא לאור את ספרו „קריה נאמנה" הוא דברי ימי קהלת היהודים בווילנא מראשית התפתחותה עד המאה התשע עשרה. כנודע לכל הנה פנקסי ערים וקהלות שונות המה ענין נכבד בערך אל ידיעת דברי ימי עמנו, ויפנו למו מקום נכבד גם בדברי ימי עולם, כחומר בלתי מתוקן כל צרכו; אך ביחס אל דברי ימי היהודים ברוסיא, חשף פין בספרו אוצר בלום. פין, ברגש הבנת דברי הימים אשר לו, ראה מראש כי מאין מקורים אחרים לא נוכל לגשת אל המלאכה הזאת, לסדר בפרוטרוט את דברי ימי היהודים ברוסיא, טרם נבין בראשונה את דברי ימי קהלות שונות, וקהלת עיר ווילנא, אשר היא מרכז רוחני ליהודי ליטא, היא בערכך זה חומר רב הערך, אשר יצלח למלאכה הזאת. בווילנא חיו והראו את פעולתם ראשי מפקדי העם בין היהודים הליטוּאים, אשר שמם נודע לתהלה בשדה התלמוד והחקירה הדתית ויתר ענפי החכמה והמדע.

עוד בשנה ההיא קבל פין את הרשיון להוציא לאור מכתב עתי „הכרמל" אשר במשך שמונה שנים, עד שנת 1871, יצא לאור אחת בשבוע עם הוספה ספרותית „השרון" וכארבע שנים — אחת בחודש, ועל ערכו המדעי בעד יהודי רוסיא לא נחוץ לנו להרבות אמרים; עלינו אך להעיר כי מלבד „השחר" עלה „הכרמל" במאמריו בחכמת ישראל על כל הספרים ומכתבי עת בשפת עבר אשר בימיו. יחד עם פין נלוו אז כל גדולי הסופרים שבעירו אר"ם הכהן לעבענזאהן, ח"ל קאצינעלינבויגין, מ' פלונגיאן, י' שערשעווסקי, ש' זאלקינד ועוד, אשר כלם כעת ברפאים יחשבו. רעי פין אלה ואחיו במשמרת עבודתו בביה מדרש לרבנים, עזרו הרבה להעלות את המון יהודי רוסיא על גרם מעלות ההשכלה. גם מבית המדרש לרבנים בווילנא יצאה אגודת אנשי רוח וסופרים נכבדים כה"ר שטיינבערג, פומפיאנסקי, פאפירנא, וואל ועוד, אשר לקחו מקום נכבד בספרות.

אברהם אבן עזרא

תולדות חייו, תוכן שיטתו בפלוסופיא ודת, ערך שירתו והניונו.

מאת

ד"ר שמעון בערנפעלד, רב הכולל בבילוגראד.

דבר אל הקורא

נושא עניני יפטרני מלהאריך בהקדמה ארוכה, אם היה הראב"ע כראי והגף לכתוב מקרי חייו וערכו בספרותנו — זה הוא מן המפורסמות ועד לעצמו. אבל חפצי להעיר במלים מעטים, כי הראב"ע, אם כי נודע הוא למדי בין בני עמנו הקוראים עברית, לא זכה עוד שיכתבו מקרי חייו בפרוטרוט על ספר, וכי יסודרו דבריו וחקירותיו בציור כולל. בשפת העמים הרבו החכמים לכתוב אודות הראב"ע ופעולתו בישראל, ומלבד כותבי הדורות: צונץ, יאסט, גראָטץ, ועוד, הנה בא זכרו בכה"ע המדעיים; זולת זה נסו חכמים מצוינים את ידם לבאר איש איש מקצוע מיוחד בספרות הראב"ע, אשר עשירה היא במאד, כמו הד"ר שטיינשניידער, פֿריעדלאָנדער, באכער, ראזין, זאכס ועוד.

בספרי זה קבצתי בשקידה גדולה מה שנכתב אודותו ומה שנמצא מתנו. כל קורא בעין ובשום לב ימצא פרי שקידתי זאת. מבלי להתפאר אוכל להחליט כי בתמונה שלמה כזאת לא נכתב עוד חבור אודות הראב"ע בכל לשון. כי לא העלמתי עין מהקודמים לי ששנו בספרי הראב"ע (מלבד הנזכרים כבר עוד: שי"ר, שד"ל, יש"ר, ר"נ קראכמאל, נייגער, דוקעס, ר"ש זקש, עדעלמאן, ליפמאן, שוח"ה, קויפמאן, איגר, ר"ש פינסקער, לאנדסהוט ועוד), יראו הקוראים; אולם עד כמה שידי מגעת שמתי בעצמי עין על נושאי עניני, וחקרתי ודרשתי למען לא תהיה האמת נעדרת, מלבד שאני הראשון שנסה כחו להגביל שטת הראב"ע בפלוסופיא, והשקפותיו בדת. הקורא באמת וצדק ימצא, כי כמה פעמים הגהתי אור על אפלה ועלטה בדברי הראב"ע; עד כמה עלה בידי להת ציור שלם מהראב"ע ישפוט הקורא.

מהשירים בחרתי הנבחרים—אשר לקטתים בטורח גדול מהרבה ספרים אחד אחד ומדיואן של הראב"ע, כי כידוע לא כל שירי הראב"ע נדפסו בדיואן, כמעט כל שיריו היפים, המלאים דעת ותבונה בתוכנם ויופי בצורתם, ימצא הקורא פה. רק שיר גדול אחד שהזכרתיו לבסוף לא יכולתי להביא, לבלי ירבה כמות הספר יותר מדאי, והיה אם יקבל קהל הקוראים עברית את ספרי בסבר פנים יפות, אז אקוה להדפים עוד קובץ שירי הראב"ע, אשר בו אביא גם שיריו הגדולים.

שקידה נמרצה היתה נחוצה בשביל נקוד השירים, כי בדיואן אינם מנוקדים וכן בהרבה ספרים אחרים, וגם המנוקדים אינם תמיד ע"פ הראוי. כמעט כל השירים שהבאתי בספרי נקדתי בעצמי, והקורא ישפוט עד כמה גדולה העבודה בפינה זו. אולם היא עבודה הצריכה לנופה של פעולתי, כי לולא זה תחסר הכונה של הרבה משירי הראב"ע, ובכלל תפסד הנעימות בקריאת מליצתו. רק ע"י הנקוד יראה יפי השירים הנחמדים ותתבאר כונתם.

שירי הראב"ע מצוינים בצביונם היפה, במשקל תנועותיהם ובמספר הברותיהם, עם הלחן הגדול שיש במעוף המליצה על ידי זה, כי ידי המשורר לכבלים הוגשו ובכבדות יתנהג, הנה בזמירות הראב"ע לא נרגיש כובד הלחן הזה, וכמעין הנובע תלך מליצתו מישרים בלי פגע, רק לפעמים הרשה לו לצאת מגדר חוקי הלשון בדברים קלי ערך בשנוי הנקוד. ולבן נקדתי במקומות כאלה, ע"פ המשקל ולא ע"פ חקי הדקדוק, למען לא תהיה נעימות המליצה נעדרת. רק במקום שראיתי הפרץ

מחובה על העומד לא השגחתי במשקל ונקדתי ע"פ חוקי הדקדוק. ובפרט בשירים שחבר הראב"ע מעיקרם כדי שיהיו נאמרים בשעת התפלה ובינות התפלות; בפיוטים כאלה לא השגיחו המשוררים על המשקל. וכבר הורה כזה זקן חכמת ישורן ר' יוט"ל צונץ (בספרו Synag. Poesie צד 219), כי בפיוטים לא דק לא ר"ש גבירול ולא הבאים אחריו במשקל התנועות כי אם שמו עינם על מספר הברות. רק בזה השתמרו לבלי לחרוז מלעיל עם מלרע וכדומה.

רק זאת אמרתי להקדים ולא לתפוש את הקורא בלבו אודות ספרי, איזה שגיאות אולי ימצא הקורא, ייטיב לזכור, כי רחוק אני ממקום הדפוס ואי אפשר לי להשגיח על מלאכת ההגהה, ובפינה זו מלאכתי נעשית ע"י אחרים.

כה ביליגראדו בירח אלול תרמ"ז

ד"ר שמעון בערנפעלד.

תולדות אברהם

א

בין כוכבי נזר אשר התנוססו בשמי הספרות העברית הספרדית, מוצאה שהכמת הערביאים, יחשב גם ר' אברהם בן מאיר אבן־עזרא, אחד מבני עליה בין היהודים בספרד שעמדו אז במרום המדרגה. בין החכמים הרבים שהשאירו לנו ברכה מימים ההם הצטיינו חכמים אחדים ביתרון הבשר ויתרון דעת, ויהיו המשובחים בין הטובים, הנעלים בין הגדולים, בין אלה היה גם ר' אברהם אבן־עזרא, אשר בתור משורר, בתור חוקר, יש לו רעים רבים, ואולי נופל הוא בזה מהם, אבל בתור מדקדק וחוקר בשפתנו, ובתור מבין ומבאר כתבי קדשינו עולה הוא על גביהם. בפינה זו היה הוא יחיד ומיוחד, לא רק בזמנו, כי אם עד ימינו אלה, וגם בימינו אלה לא רבים יחכמו כמוהו לדרדק לעומק כונת כתבי קודש ולבארם בטוב טעם ודעת ע"פ האמת והחקירה הישרה. נוסף לרוב חכמתו וידיעותיו עוד מעלה גדולה תחשב לו: כי אהב ר' אברהם את האמת יותר מכל חפץ, ועם דבקותו באמונת אבותיו, ועם רוב הכבוד שכבד את שרידי ספרותנו הדתית, באהבתו להאמת לא שם מחסום למו פיו גם בנוגע למשפטו אודות הדת. ר' אברהם בן עזרא כבר גדול שמו בין עמנו ובין יתר העמים, אולם כרוב ערכו הספרותי כן רבו מתנגדיו בתור איש בין האנשים, וגם בדורנו שפך עליו חכם גדול רוב זעמו (שד"ל) ויתנהו לכופר בדת ולרודף שקרים, על כל פנים לאיש מתהלל במתת שקר ומרמה את הבריות באמרי פיו (גראָטץ). כל מתחקה על תולדות האיש הגדול הזה והתלוכות חייו ישפוט באופן אחר עליו; ישפוט באהבה וחבה יתרה על איש גדול בענקים אשר בפעולתו היה יחיד בעמנו ולעולמי עד ישאר לצבי עֶדְיַת אומתו, כן עוד נחוץ להציל כבודו בתור משורר, כי לא רבים חכמו להבין ערכו גם בפינה זו, כי בהיותו משורר לא ברגשותיו רק ברוחו וברום רעיוניו בהיות שיריו נובעים מן המוח ומן השכל ולא מן הלב, לכן לא חדרו אל הלב ולא מצאו מסלות בין העם, ועם כל זה רטים ונשגבים שיריו ומכתמיו. שיריו אינם השתפכות רגשות הלב, אינם יללת הנפש בהרגשותיה הפנימיות במקרי המשורר ותהפוכות חייו, אינם ג"כ החסידות וההשקפה הדתית הנובעות מלב תמים, רק שירי מחקר והגיון, הטבעו על אדני הדעת וההכרה, לכן לא יחדרו ללבנו כמו שירי ר' משה בן עזרא, אשר יגלה לנו מצפוני לבו ויבכה על מר גורלו, ועם רום מליצתו יוליך את רגשותיו שולל; גם אינם כמו שירי ר' יהודה הלוי, אשר אל על יקראונו בהשתפכות הנפש לפני אלהינו, ובהשקפה של חבה בתולדות עמנו וערכו: רק שירי חקירה הנובעים מאטונה צרופה, טולדת ההגיון והדעת, ההכרה הפנימית מהאמתית של הבורא ויכלתו. בפנה זו יש לר' אברהם אבן עזרא דמיון גדול עם ר' שלמה בן גבירול; רק שלא היה ר' אברהם משורר בלבד ולא היה ביכלתו להביא שטתו הדתית בשיר כולל ומקיף את כל דעותיו, כמו שעשה ר' שלמה אבן גבירול בשירו הנשגב „כתר מלכות".

ר' אברהם אבן-עזרא נולד בעיר טולידו (טוליטולא 1) בשנת ד' אלפים תתנ"ב 2) ליצירה (1092 למספר הנהוג), אם כי מזכיר לפעמים קורדבה כעיר מולדתו. ויען כי חסרים אנחנו כל ידיעה ממקרי חייו בימי ילדותו, לכן נוכל לשער כי בעיר קורטבא, שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים בעת ההיא, בלה רוב ימיו.

בהיותו בארץ מולדתו עד אשר היה לאיש הגה בתורה וחכמה כאשר יספר בשירו הנודע המתחיל „נדוד הסיר אוני".

לָבָנִים בְּנָעוּרִים, הֲבִינוֹתִי שָׁרִים, בְּצֵאתִי בָעֲבָרִים,
נָתַתִּים כָּעֲנָקִים,
בְּכָל מָקוֹם נַדְתִּי, סְפָרִים חִבַּרְתִּי, וְסוֹדוֹת בֵּאַרְתִּי,
וְכָרְאִי מוֹצָקִים.

אולם כפי הנראה לא הוטב בעיני רבים מבני זמנו כי „באר סודות' אשר אם היו הסודות האלה כדמות הסודות שבאר בחבוריו הנודעים לנו, לא יפלא בעינינו, כי רבו שונאי אברהם ורדפוהו בגלל דעותיו. לכן נשמע אנחת החכם הזה, כי סבל חמת מקנאיו ומציקיו, כמו שיתאונן בסוף פירושו למגלת איכה „ואני אברהם בר מאיר מארץ מרחקים, הוציאתני מארץ ספרד חמת המציקים". וכן הוא מספר בהקדמה לפירושו למגלת קהלת (חבורו הראשון מן הנודעים לנו):

שְׁמַע אִמְרֵי שֶׁפֶר, לְאַבְרָהָם סוֹפֵר, כְּתָבָם עַל סֵפֶר
לְרוּחַ מַשְׂכֶּלֶת.

---

1) כך נמצא כל המוקדים ע"פ ר' משה ב"ע (הובא משפיינשניידער בקאטאלאג בודליאנום שלו לד 1801) לוטס כבר העיר הד"ל ליגרם (בח"ע החדשי לפרלענקעל-גרעטץ שנת 1883 לד 1425) כי נמצאו ר"ם: לאברהם בן עזרא מן מדינת תמילה (שהוא טודילו) בדיוואן סי' 227. הח' ד"ל רחץ החלים, כי זה שנוי מן טוליטולה (מרוזי הרחב"ע ח"ל לד 1), מה שספקפק בזה הד"ל ליגרם (דיוואן לד 171) ויש לעיין בזה.

2) כך נמצא כל המוקדים, רק גרעטץ (בספרו הד"י חלק שני לד183 ועוד בנוספות לד 408 ולהלה) נשנה התמ"ח (1088) וכבר הוכיח החכם שזח"ה טעותו. הרחב"ע לומר בפירוש כי חבר לחת פירושו לתורה בהיותו בן ס"ד שנה:

וּמִסְפַּר שְׁנֵי חַיָּיו שְׁמוֹנָה עַל שְׁמוֹנָה.

(ע"פ כת"י, הובא „בחוקר נחמד" ח"ב 223). וחח' דוקעס (בחוקר נחמד ג' 452) העיר כי רחה כת"י של פירוש הרחב"ע על שמות וגו נרשם „ספר הלה שמות חבור לאברהם, נשלם שנת תקכ"ג יקר כמו שהשם" ושם היה לו בן ס"ד השה שפת גרעטץ כי טעה שנת תחמ"ח לו תחמ"ם. לוטס כבר שבש הח' ש"ל (מ"ע לגייגר שנה רביעית 273) תחקי"ג לתחקי"ז, ומה שתמה נגד זה גרעטץ (חלק שני 414) ליתו לנוטס. כי ספר דניאל חבר הרחב"ע בלי ספק בשנת תחקי"ו כאמרו: ושלש במרחשון שנת ד' אלפים ותחקי"ו בעיר רומם, והנה מצאתי כי בשמות (ל"ב, ל"ב) מביא הרחב"ע: כבר פירשתי בספר דניאל. הרי מוכח כי כתב פירושו לתורה בשנת תחקי"ז (כדעת

בְּנוֹ מֵאִיר נִקְרָא, מְכֻנָּה בֶן עֶזְרָא, וּמִצּוּרוֹ עֶזְרָה
כְּבוֹדוֹ שׁוֹאֶלֶת.
לְהַגִּיהַ חָשְׁכּוֹ, לְהַצְלִיחַ דַּרְכּוֹ, אֲשֶׁר נִשְׁאַר עַד כֹּה
כְּאֵלָה נוֹבֶלֶת.
וּמֵאַרְצוֹ נִפְרַד, אֲשֶׁר הִיא בִּסְפָרַד, וְאֶל רוֹמִי יָרַד
בְּנֶפֶשׁ נִבְהֶלֶת 1)

כי לא עשה ר' אברהם רעה, אשר רדפתהו חמת המציקים, נשמע מהד אנחתו: „וספר אלו בגלות היו בידי מחזיקים" ומי שספרי חקירה ודעת מחזיקים בידו, אי אפשר שהסב רעה, עד שהוכרח לברח מארץ מולדתו. מהקדמתו לס' קהלת נראה, כי זה מים מעטים, טרם החל לכתוב פירושו ברח מספרד לרומי. ומידענו, כי היה הראב"ע מהיר במלאכתו נוכל לשער, כי היה זה קודם מעט לשנת תת"ק בהיותו בן ס"ח שנה, כי פירושו זה סיים בשנה זאת:

לְחֶשְׁבּוֹן הַיּוֹדְעִים, תְּעוּדַת שַׁעֲשׁוּעִים, תְּשַׁע מֵאוֹת יֵשׁ עִם
אֲלָפִים אַרְבָּעָה.

אם חדלה צרתו בבואו לרומה, לא נדע; על כל פנים נדע שרוח לו מעט, אם כי רק לזמן קצר, כאשר נראה עוד, כי בספרו „מאזנים" אשר כתב בשנה הזאת (מלבד פירושו לחמש מגלות ופירושו לאיוב) הוא מספר:

וּבֶן עֶזְרָא נִקְרָא, וּבָאָה לוֹ צָרָה, כְּצֶרֶת מַבְכִּירָה
אֲשֶׁר עַל אָבְנָיִם;
עֲדֵי בָא אֶל רוֹמָה, וּבִהְיוֹתוֹ שָׁמָּה, הֱבִינוֹ אֵל חָכְמָה
וּפָתַח אָזְנָיִם.

ספר מאזנים הוא הראשון שחבר הראב"ע בחכמת הדקדוק, ולכן הביא בראשו מאמר אודות ערך שפת קודש וספרי הדקדוק שחברו מסעדיה עד ר' לוי בן אלתבאן

שי"ר) ובהיותו אז בן ס"ד מרס התחיל פירושו (תתקי"ו) א"כ טולד שנת תתנ"ב. ועיין עוד פרידלענדער בספרו (Iben-Esra Literature, 170.

1) מזה נראה, כי יפה שיער ר"א גייגר בדיוואן של ר"י הלוי (129) כי עוד בשנת 1139 היה הראב"ע בספרד, אולם גרעטן חותר לסתור זה ושואל: מתי היה הראב"ע באפריקא, מצרים, א"י, ושאר ארצות? (שם 419), והנה בא"י לא היה כלל (עיין ר' משה שטיינשניידער „ירושלים" לרא"ם לונץ א' 221), ומה שמביא כי ראה ספרים שבדקום חכמי טבריא ונשבעים ע"ז מזקניה וכו' (בפרשה תרומה) הנה לא נדע עוד, אם ראה זה בטבריה, ואם נשבעו בפניו. כן לא נדע, אם כל מה שמספר מארצות רחוקות ראה בעיניו, ואולי שמע מאחרים, כמו שמספר ארסטו מארצות רחוקות

ממדינת סרקוסטא (סאראגוסה). הספר הזה היה דבר בעתו במדינת איטליה, כי כרוב חכמת היהודים בספרד וצרפת הדרומית כן היה מצבם הרוחני בשפל המדרגה באיטליה. רק בלמוד התלמוד הספיקו, ויותר מזה לא ידעו מה; וגם בלמוד התלמוד לא עשו חיל בסדרים נכונים כהספרדים והצרפתים, שפת עבר היתה בפיהם שפת עלגים, כי לא ידעו לכתב נכוחה, ופיוטי הקליר היו שמחתם והגות רוחם; ולא יפלא בעינינו, כי נפה הראב"ע להראות בפירושו לקהלת חסרונות הפיוטים האלה ולהרחיקם כספרי התפלות. ויען כי רוב ספרי הדקדוק היו כתובים בלשון ערבית 1) לכן היו לבני איטליה, אשר לא ידעו השפה ההיא, כספר החתום. מלבד ספרו מאזנים העתיק ר' אברהם גם ספר „האותיות" לר' יהודה חיוג.

כמה היה הראב"ע ברומה לא ידענו בבירור, רק נחשיב כי בשנת תתק"ד לערך בא ל ל ו ק ה אשר באיטליא, ושם חבר ספר „שפת יתר" וספר „היסוד" בדקדוק 2). הראשון הוא כתב התנצלות בשביל ר' סעדיה גאון נגד השגת המדקדק דונש בן לברט, „כי נרבה רוחו אותו להציל דברי הגאון מיד אדונים קשה'. כי אהבתו להגאון (או חפצו להשיג על דונש בן לברט) המיתהו לחטא לפעמים נגד האמת ולהצדיק את ר' סעדיה גם במקום שדרך מתנגדו נוכח האמת, בלי ספק היתה סבה מכרחת לזה. עכ"פ בפירושו שחבר אחרי כן הוא סותר דברי עצמו ומסכים לדונש בכל מקום שהאמת אתו. ומזה נדע, עד כמה אהב הראב"ע את האמת ולא בוש לחזור מדבריו. יוכל היות ג"כ כי כתב חבורו זה לבקשת איזה עש"ר מוקיר החכמה, אשר כמדקרות חרב היו לו בטויי והקשים של דונש נגד ר' סעדיה גאון. ואת היתה הסיבה, כי גם במקום ההסכים לדברי מתנגדו הנה ידבר רכות 3). בשנת תתק"ה 4) השלים פירושו היקר לספר

ועיינו לך לשון לומדן. שם היה גם של הראב"ע בבגדד, לין הוכחה מזה שגם הוא היה שם.

1) מע"ז ספרי הדקדוק שמניה הראב"ע שקדמו לפניו, למר (בספרו מאזנים) וכל אלה הספרים (ספרי דקדוק) הם בלשון ההגרייס לבד ממחברת (של מנחם בן סרוק) והסידה (עיי „ענק" בדפם פעמים רבות ובתחבושה בדיוק גדול ע"י הד"ר לוינגרם בספר Jubelschrift (192—96) שהדפיסו ליום מלאת תשעים שנה לגוטן) והתגרון (לר' סעדיה גאון). ועיין בהעתקה העברית של ספר הרקמה לר' יונה ן' גנאח: לך בני גלות החל לשבר בלרפת ובכל גבול ארץ לחדום לוים מכירים בלשון ערבית. ויהיו להם הספרים האלה (ספרי דקדוק) כדברי ספר התחום, ולא יכלו להגיע לליהם, כי אם לחלקי המחקתם של לשון הקודש .... עד לשבר בת החכם ר"ח ב"ע בתרגומם, ועזר להם גם בעניו הזה בחבוריו קלרים כלל בהם דברים נחמדים ויקרים.

2) כן מוכח בסוף ספר „שפה ברורה" הנלחם ליפתן: ובעיר לוקה ספר היסוד ושפת יתר. הגבלת הזמן תהיה ברקל. בסוף שנת תתק"ה התחיל לכתוב ספרו „לחות" והשלימו במנטובה בתחלת שנת תתק"ו (בסוף ספר לחות נרשם כן). בשנת תתק"ה כתב פירושו ליסעיה היקר מאד בערבו כתשבי מביא שם: בחייר שנת תתק"ה לעולם בלוקה עיר מוצבי. ומה שתפן נרשתן (בספרו דה"י תלק שני לך 413) לשבש את הוסמת ולרשום תתק"י היו כלום, כשבר כבר הוכיח התכם שזמ"ם (בתלברשטם) בספר העטור (לד 12) ודחה שם כל לחוזקיו של נרשתן. ונם לי לשבר סיכתב יהודי תתק"י מה שלא הורגל לשלו. ובהיות שנם שני ספריו בדקדוק כתב הראב"ע בלוקה, תרי מוכרת שבתבם לכל המלומר שנת תתק"ד, ול"ב היה כבר בשנה הזאת בלוקה.

3) „ספר לשם (במקום: בשם) תלמיד שמו מייס, ספר יגלם לו דבר שחר" (נרשם ספר „שפת יתר").

4) עיין מה שכתבתי למעלה (בהערה שלפני הקודמת).

ישעיה הנעלה בערכו, ומלא הוא אורה, בו רמז אל ההבדל שיש בין החלק הראשון של ספר ישעיה לחלק השני, והיה הראשון שתוה דעתו שהספר השני איננו מישעיה 1). אולם גם פה לא ישב זמן רב. ובשנת תתק"ו (בתחלוזה) נמצאהו בעיר מנטובה אשר שם השלים ספרו „צחות". אבל בפי הנראה לא מצא מנוח באיטליא, מקום חסידות יתירה אבל אין הדר לחכמי המחקר. מי יודע אם ההעכב זמן רב בעיר ועיר אשר בארץ איטליא, כי בהיותו עני לא היה ביכלתו להתעכב בעיר רק כל זמן שמצא לו עזרת נדיבים. באחת הערים באיטליא (אדום) נשמע קול מתאונן מפי הראב"ע, על כי שטטוהו הבוערים בעם וישימוהו לכופר בדת. באיזה עיר היתה זאת לא נדע בברור, רק השערה יש כי היה זה בעיר סילירנו אשר באיטליא 2) בשירו זה נשמע אנחתו:

גְּדוֹד הֵסִיר אוֹנִי, וְהִבְהִיל רַעְיוֹנִי, וְשָׂם פִּי וּלְשׁוֹנִי
אָסוּרִים בַּזִּיקִים.

לְפָנִים בְּנָעוּרִים, הֲכִינוֹתִי שִׁירִים, בְּצַוָּאר הָעִבְרִים
נְתַתִּים כַּעֲנָקִים,

בְּכָל מָקוֹם גַּרְתִּי, סְפָרִים חִבַּרְתִּי, וְסוֹדוֹת בֵּאַרְתִּי
וְכִרְאִי מוּצָקִים;

שָׂפָתַי אִם אָשִׁים בְּהָרִים וּרְכָסִים, יְעוּפוּן בָּם סוּסִים,
יְרוּצוּן כִּבְרָקִים.

וְעַתָּה נָפַלְתִּי, לְעָפָר שָׁפַלְתִּי, וַתַּחֲנוּן הִפַּלְתִּי
לְאֵל מְמַעֲקִים.

אֲבָלוּנִי עוֹפוֹת, עֲדֵי הַקִּיפוֹפוֹת, וְעַל רֹאשִׁי אַשְׁפוֹת
בְּנֵי עוֹלָה זוֹרְקִים.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

וְאָנֹכִי מוֹסָר, לְעֵינֵי כָל בָּשָׂר, כְּבוֹד הוֹדִי הוּסַר
וְשֵׁן עָלַי חוֹרְקִים.

וְגָבַר מַחְשָׁבַי, לְאָרְבִי וְלָרָחְבִי, וּפִי לֹא אֶפְתַּח פִּי;
שְׁדֵי רַעְיָתִי צוֹמְקִים.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

3) וְלָמָּה נִתְעַבֵּר, בְּזֵד כִּי הִתְגַּבֵּר, וּמַה נּוֹכַל דַּבֵּר
בְּאֶרֶץ מְרַחֲקִים?

---

1) הר"ן קרלבמאל בכרם חמד ב'. נד 52 וכמוהו"ו.
2) גרעמן שם 409.
3) זאת יאמר נרש ר' שלמים אבר כפי הכרלאם סיה ג'כ ספרדי ואם עתו לגרם.

אֲנַחְנוּ עִם דַּלּוּת, וְקַלּוּת עִם סִכְלוּת, בְּגָלוּת תּוֹךְ גָּלוּת
בְּכָל עֵת מָעְתָּקִים 1).
בְּיַד אֵל לוּ מַתְנוּ, בְּעֵת שֶׁיָּשַׁבְנוּ בְמֶרְחָב ! כִּי שַׁבְנוּ
לְחוּצִים וּדְחוּקִים.
וּבְאֶדוֹם 2) אֵין הָדָר, לְכָל חָכָם הוּא דָר, בְּאַדְמַת בֶּן קֵדָר 3)
וְעָלֵינוּ שׁוֹרְקִים.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

וְחֵרֵף 4) בֶּן תּוֹרָה, וְכָל יוֹדְעֵי מִקְרָא, לְזֹאת אַנְשֵׁי מוֹרָא
מְכוּסִים בַּשַּׂקִּים.
וְאֵיךְ יִקְרָא מִינִים, לְבָנִים נֶאֱמָנִים, חֲסִידִים וּגְאוֹנִים
וְכָל שׁוֹמְעָיו שׁוֹתְקִים ?

ב

בעבור הראב"ע ממקום למקום בלי ספק כתב בכל מקום בואו והתעכבו שמה ספרים או חבר שירים, או לבקשת מכבדיו בהיות כבר הולך שמו בכל הארץ, או למען מצא חן בעיני נדיבי הלב שיתמכו בידו. טרם נפרצה מלאכת הדפוס היה בכלל רק אופן זה לחכמים עניים להחיות נפשם, כי מצאו עשירים מכבדי חכמה אשר הספיקו להם כל הנחוץ. כאשר מצא ר"ש גבירול את ר' יקותיאל, אשר קונן על

---

1) כך גורס אני במקום „מעתיקים" שאין לו הבנה.
2) אינליה.
3) ערב, בכלל גם ספרד שהיתה תחת הישמעאלים.
4) היוני שהוא חכם אחד שיגנהו הראב"ע בגלל יהירותו ושנאתו לחכמי האמת, עליו יתלונן הראב"ע בחדוד יפה, אשר ראוי הוא שנשתמש בו על סוג ידוע של הרבנים בימינו אלה:

וְאָמַר לַתּוֹעִים, וְצַעֲקוֹתָיו רַבּוֹת
אֲנִי מְלֹא דֵעִים, וְנָגְעוּ עַד עָבוֹת;
בְּמוֹעֵד וּזְרָעִים וְלֹא יָדַע אָבוֹת
וְנָשִׁים וּנְזִיקִים. וּבַמֶּה מַדְלִיקִים.

כְּלִמַּת הַמַּמְרֶה; וְרֵאשִׁית פָּרָשָׁה,
צְעִיר יָמִים יוֹרֶה. עֲלֵי פִיהוּ קָשָׁה,
בְּטַהֲרוֹת הוּא קוֹרֵא; אֲשֶׁר הוּא גִדְרָשָׁה
וְטוֹעָה — בַּפְּסוּקִים ! בְּפִי הַתֵּינוֹקִים.

מיתתו , ועוד חכמים אחרים . ר' אברהם אבן עזרא לא מצא שר וגדול אחד אשר יחזיק בימינו כל ימי חייו , למען לא „יסיר נדוד את אונו" ולא יהיה „בדלות וקלות עם סכלות , גלות תוך גלות" , עכ"ז מצא כפעם בפעם בכל עיר ועיר איזה עשיר נכבד שתמך בו ובשביל זה כתב לו ספר , כאשר חבר את פירושו לאיוב בשביל תלמידו בנימין ב"ר יואב , וכאשר מצא נדיב אחד בלונדן , אשר בשבילו חבר איזה ספר . כן כפי הנראה היה ש"ץ באיזה ערים שהתעכב שמה . בימים ההם לא היה הש"ץ איש שיודע לנגן ובלי זה הוא בור וע"ה ואינו יודע אפילו פירוש המלות שהוא מוציא מפיו ; בימים ההם עוד התנהגו ע"פ התלמוד וחכמים הראשונים , אשר צוו , כי יהיה הש"ץ איש הגון לכך ; וגם מן הערבים למדו אז בני ישראל שיהיה הש"ץ איש חכם והגון , כי כן מנהגם להעמיד איש חשוב בתור ש"ץ . כאשר בא חכם אחד לעיר היה בל"ם מנהגם לכבדהו שיעבור לפני התיבה בתור ש"ץ ובעה התפללו שלב איזה פיוט , רשות , יוצר וכדומה בתוך התפלה , וע"ז ראו העם את רוב גדלו ואת רוב חכמתו . גם אם כי לא נדע אל ברור כי היה הראב"ע ש"ץ , נראה זה מכמה פיוטים שחבר . באופן זה נבין איך רבו הפיוטים בימי הבינים , כי בלי ספק היה מנהג רוב המשוררים לחבר פיוט בכל מקום בואם בעברם לפני התיבה , וזה נראה משיר : „אגדלך אלהי כל נשמה" הנמצא ברוב סדרי התפלות של הספרדים שעשה הראב"ע רשות לקדיש לפני ברכו .

בכל ימי נדודו נראה רוב עמלו ועניו 1) והוא בעצמו התאונן על רוע גורלו בהלצה טעוררת תוגה :

אֵינֵע לְהַצְלִיחַ וְלֹא אוּכַל ,
כִּי עִוְּתוּנִי כּוֹכְבֵי שָׁמַי ,
לוּ אֶהְיֶה סוֹחֵר בְּתַכְרִיכִין
לֹא יָנוּעוּן אִישִׁים בְּכָל יָמַי ;
גַּלְגַּל וּמַזָּלוֹת בְּטַעֲמָדָם
נָטוּ בְּמַהֲלָכָם לְמוֹלַדְתִּי —
לוּ יִהְיוּ נִרוֹת סְחוֹרָתִי ,
לֹא יֶאֱסוֹף שֶׁמֶשׁ עֲדֵי מוֹתִי .

כי לא תמיד מצא איש נדיב אשר חפל על החכם המכבן הזה . יוכל היות כי קרה לו , מה שיקרה כיום לחכם עני בבתי עשירים , כי בבואו לבית אחד העשירים יאמרו לו : אין האיש בביתו , צרור הכסף לקח אתו . כי כן מצאנותו מתאונן :

---

1) סריפוס דורלין בהקדמתו ל„מעשה חפוד" לומר : ולפי שלא היה להחכם הנכבד לאב"ע ז"ל חפיצו שחי פרוטות מימיו וכו' , (הובא בס"ע „לחיעגע" Lit. bl IV. 657. והחכם ר' יוסף שלמה דילמידיגו לומר (בספר חלא חפיצים לגייגר דף י"ח) : ולחת הבריה (הלאב"ע) כל הימים שהר היה , היה הולך ומסבב לחת העולם . . . ולא היה עמו לא כסף ולא חלומים , כי זלזל כל הימים , כי אם בגדו שהר יחם לו , והרמילו שהר בו חלטרובלו , ולחביר לב רוח חלילים בקרבו .

אַשְׁכִּים לְבֵית הַשֹּׁר, אוֹמְרִים–כְּבַר רָכָב ;
אָבֹא לְעֵת עָרֶב , אוֹמְרִים–כְּבַר שָׁכָב ;
אוֹ יַעֲלֶה מֶרְכָּב , אוֹ יַעֲלֶה מִשְׁכָּב –
אוֹיָה לְאִישׁ עָנִי נוֹלַד בְּלִי כוֹכָב ! 1)

בשנת תתק"ה (1145) בא לעיר מנטובה 2) אשר שמה כתב ספרו „צחות". מי יודע, מה הטריגו לזה לשום שמה סתר פנים, כי בספרו זה הוא מדבר קשה בהמדקדק ר' יונה אבן-גאנח, אשר בספרו „רקמה" נטה מן המסורה ועשה שנויים בכתבי הקדש במאה מקומות ויותר, ולכן דן הראב"ע, כי ספרו טעון שרפה; ואנחנו נדע כי הראב"ע בסתר לבו נטה יותר ויותר מן המסורה. כן נמצא את הראב"ע טוען נגד ר' סעדיה, על כי נטה מפירוש בעל הטעמים, בעוד שהוא בעצמו לא שמר תמיד את הפירוש ההוא, ולא שמר מוצא שפתיו, כי כל פירוש שהוא נגד בעל הטעמים אל תאבה לו. עם כל זה נחטא נגד הצדק, אם נחליט, כי היה הראב"ע אוהב שקרים. ותמיד עלינו לדעת מצבו וזמנו והאנשים אשר היה אז בחברתם ומנדבת ידם לחמו נמצא.

בספרו „צחות" הואיל הראב"ע לשום עין על תכונת השפה העבריה וסגלותיה. ואם כי לא הביא דבר שלם בספרו זה, הנה יש בו הרבה מן הנעים והמועיל. גם הביא בו מאמר גדול ע"ד חרוזי השירים ומשקלם למיניהם, ע"פ השירים שהיו לפניו, ביחוד של המשוררים הספרדים.

אחרי השלימו את ספרו „צחות" בסוף שנת תתק"ה 3) נעלמו מאתנו עקבותיו, ולא ידענו אם נשאר באיטליה ימים רבים. בל"ס שם לדרך פעמיו, והרחיק נדוד, מטעם כמום ונעלם עד ימינו אלה, וכעת נבעו מצפוניו. אם אמת הוא שהיה הראב"ע במצרים ובארצות אחרות באפריקא וגם בהודו, הנה יוכל היות שהיה זה משנת תתק"ה עד שנת תתקט"ו, ואם אין ראיה לדבר, זכר לדבר, ע"פ מה שנדע מלמדו ופעולתו בשנים ההן, כי נראה ששגה הרבה בלמודי האסטרולוגיה, מה שלא נמצא (במדה גדושה כזו) בספריו הראשונים. ולא נשגה הרבה, אם נחליט, כי אויר ארצות הקדם אשר עבר בהן, הוליד בו הדעות הזרות האלה. מספריו באסטרולוגיה נזכיר פה: „ספר המולדות" 4) „ספר השאלות" 5) „ספר המבחרים".

---

1) בס"ע המאכר (ל' 658) מובא השיר הקטן הזה מתוך כ"י אחד, וכתוב שהוא להראב"ע; לשומת זה נדע, כי השיר הנודע: אלו לפי מדי דמעתי יזולון וכו' המיוחס לו ליט ק ל"י אלחריזי.

2) בסוף תתק"ה או תחלת תתק"ו כאשר כבר הוכחתי.

3) והוא לא כן ל"ג שנה וכבר הם עקבות הזקנה הקופצת עליו, כאמרו שם: ואכרהם זקן, בשוף טרד מקן.

4) והובאנו בו גם דברי הבל ממזיפים; ישויין כ"ח ד' ל' 137 מה שמצית שד"ל ול' 138 בהערה על האכס ס"ל.

5) עד היכן מגעת לשונת הראב"ע בהשגה העפלה הזאת ועד היכן הולך שולל גם נפש מסכלת ומהוכה החקירה, כאשר ר' אברהם, נראה ממה שהביא בספר הזה: הם שלל שולל על שמועה שמעע, הם הוא לאמת לו לא. המחכל הם היה התורה בלאחת היחידות הוא לאמת, והם

האחרון, לדעת לכוון את השעה להתחיל איזה ענין או מלאכה, למען יצלח בה ע"פ מערכת הכוכבים. בחבורו זה נמצא כבר יסוד אסטונתו בכוכבים ומערכתם, כמו שהביאה פעמים רבות ביתר ספריו. אולם עוד יהליט, כי יש ביד האדם להתגבר ולצאת מעט מגזרת הכוכבים באיזה פרטים, אבל בכלל אסור הוא בגזרה קודמת 1). כאשר תראה לנו האסונה הזאת במוזרה ומרוחקת מהשכל הישר בהשקפה ראשונה, כן תתאמת לנו ע"פ החקירה האמיתית, אם רק נעזוב את פעולת הכוכבים ומסילותם ונביט על מקרי האדם בהשקפה אמיתית על רצונו וחפצו החפשי והסבות המסבירות את פעולתו. וזאת היא ההשגה היותר ישרה, כי בכלל אסור המקרים הוא האדם, מקרים שהם מחוץ לו, וגם המקרים הפנימיים המה מסובבים ממקרים חצוניים ורק מאיזה פרטים נראית (למראית עין) בחירה-חפשית. וכבר המשילו חכמי האמת את האדם לצפור אסורה בכלוב, אשר אמנם חפשיה היא להתנועע בתוך הכלוב, אבל לא תוכל להגביה עוף מחוצה לו. השגת הראב"ע (באסטר: אם נעזוב את הכוכבים וכח מערכתם) היא יותר אמיתית מהשגת הרמב"ם ע"פ שיטת אריסטו, אשר תתר לאחד את הבחירה החפשית עם ההכרח הכולל, דבר שלא עלה בידו, באשר יש לו טבע נמנע קיים. לכן אין לנו הזכות לשחוק על הראב"ע מכל וכל. עוד חבר במקצוע זה: „ספר במאורות" „ספר העולם" ו„מחברת המשרתים", „ספר למשאללה בקדרות הלבנה" ועוד איזה מאמרים. בספר העולם ומחברת המשרתים מזכיר הראב"ע, כי עמד אז בשנת תתק"ח (1148) ומזה נדע הזמן שבו התעסק בחכמה המוזיפת הזאת. באיזה מקום התעכב אז אי אפשר לנו לדעת; כי רק זאת נדע, כי עוני וחוסר כל היו מנת חלקו גם בעת ההיא 2).

בכל מקום נדודו היה עם הראב"ע בנו היחיד יצחק אשר אהבו מאד, אולם בזמן מן הזמנים נאבר ממנו ובשלש שנים האחין כי כבר מת. שיר אחד אשר קונן הראב"ע על בנו יחידו, כי נעלם מאתו, יצייר לנו רגשות אב לבנו. ובכלל הוא אחד הפנינים היקרים בנזר הספרות העברית הספרדית 3):

תּוֹחֲלָתִי נִכְזָבָה — וְעֵינִי בְּבִכְיָ זָבָה,
וְכָל־אָזִיל אֲנִי דְמְיָה — יְגוֹנִי יַעֲנֶה הָבָה!

בנחיים הספלים לימנו לחתם (הוכח מרי"ל דוקטם בח"ע לריעגם, ליפצל. שנת 1847, עד 471) כפי הגרסה היח הבחנה ע"י קריחת הרוזים וכדומה.

1) שם.

2) בספר המחלוח הוא מסיים: בגלם ספר המחלוח. ובשם רוב המלוח. מלחים חיים היה עזרה בגרוח. וכן עזרא לחי (הביא?) מכחוח ישרוח. לשומו קן לרחמים המלוחים. (בח"ע הזכר).

3) השיר הזה עלה בימים המחרוזים ע"י הד"ר לינר (שמעח לח הדיוחן להראב"ע) והדפיסו בח"ע החדשי של פרלחקעל-גרלחן שנח 1883 עד 572 וכדיוחן עד 92 כי' 203, ומשם רלחין בספרו חרוז הראב"ע ח"ב עד 86. חולם כלינער כרלחין הסבו לח השיר לקיחה על המרח דהא של בן הראב"ע, ולח רלחו כי בקיחה החמיחים הוח מספר שחלבד ממנו הבן והשבוחה מח ובשבוח בשמעח לוחנו יעמס לו לבני יכירנו לח שמו. רק פי"ז נבין שני השירים הללה. בעדק החלים ד"ר קויממלן בח"ע החדשי המזכר (570) כי פי"ז נבין כעח שנח נחוד הראב"ע שלש שעח מחכעם ופיגן.

אֲשֶׁר שָׁלַח בְּעִצְמוֹתַי מְדוֹרַת אֵשׁ וְלָהָבָה,
לְאָב יִצְעַק בְּמַעֲצֵבָה לֵעֵת מוֹצָא וְעֵת מוֹבָא.
הַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ, וַאֲנִי אָנָה אָנִי־בָא!

לָקְרָאִי נִחַר גְּרוֹנִי וְדָבַק לְחִכִּי לְשׁוֹנִי,
וְאֵין שָׁלוֹם בְּעַצְמִי בְּשָׁבוּר זְרוֹעַ יְמִינִי,
נָגְלַקַח מֵחֶמֶד עֵינִי וְנוֹתַרְתִּי בִּלִי כָבָה! 1)

כְּבֵדִי כֻּעֲשָׁן יִכְלֶה וְלִבִּי עַל יְקוֹד יִצְלֶה.
וְאֵיךְ אָשְׁקוֹט וְאֵיךְ אֶשְׁלָה, וְנַפְשִׁי אַל בְּנִי תִּכְלָה?
אֲשֶׁר אִצְּתִי לְבַקֵּשׁ נָא אֵרוּכָה לוֹ וְאֵין מַעֲלָה,
וְעִצְמִי כְּרֶקֶב תִּבְלָה וְעֵינַי שִׁלְחָה יִבְלֵי־
בְּכִי — וְלוּ מְתְהוֹם תִּדְלָה אֲזַי הָיְתָה לְחָרָבָה! 2).

הבן הזה, לא שמח את אביו, כי עזב דת אבותיו 3) ואחרי שמצא אותו נודע לו, כי לא לעמו יחשב, ותכה מכעם עיני הראב"ע כאשר יראה משירו היורד ללב הקורא ומעורר חמלה לאב האומלל. ותהי השירה הזאת לעדה על אמונת לב הראב"ע וישרתו עם אלהיו, כאשר נראה כי טמקור לבו שאבו על המרת הדת של בנו יחידו הקינה הזאת:

אֲבִי הַבֵּן קָרַב לִפְקוֹד, כִּי אֵל מִפְקֹד רִחַק
אֶת בְּנֵהּ יְחִידֵהּ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ, אֶת יִצְחָק.
אֲנִי הַגֶּבֶר, רָאָה שֶׁבֶר, וּמְשׁוֹשׁוֹ גָלָה,
הָהּ! פְּקַדְתִּי פְּרִי בִטְנִי וַעַל לִבִּי לֹא עָלָה.
כִּי חִשַּׁבְתִּי לְעֵת זִקְנָה, הֱיוֹתוֹ לְרֶוַח וְהַצָּלָה,
אַךְ לָרִיק יָגַעְתִּי וְיָלַדְתִּי לְבֶהָלָה,
כִּי אֵיךְ יִשְׁמַח לִבִּי — נִגּוּעַ נִגְעַת יִצְחָק!

---

1) מן „נכאם עיני"; שני הכתובים יחסרו.

2) כנגד העיר הר"ר מיגש (מחזור ווירמיזא דף 166) כי נראה העיר הזה מאחר חתומים.

3) כעדות הר"י הניזי (מחכמוני דף ז' ע"ב): „ויאמר נמו (אל הראב"ע) ממקור העיר שאב, ואל מיני הבן מזיו האב, לך נכותו למהרנות מזרח, כנוד ד' לא עליו אדם, והסיר מעליו מגילי סדם סיקריס „ופסם אח נבדיו ולבם נבדים למהרים". המעות המאחרות מן נעד מתי קרא לראב"ע בכוד והבבר.

בָּכֹה אֶבְכֶּה בְּכָל רָגַע וְאֶשָּׂא נְחִי נִהְיָה,
בְּזָכְרִי זֶה שָׁלֹשׁ שָׁנִים מוֹתוֹ בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה,
וְצֵאתוֹ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְנַפְשִׁי עָלָיו הוֹמִיָּה;
עַד שֶׁהֲבֵאתִיו אֶל בֵּיתִי — לַיְלָה וְיוֹמָם בּוֹכִיָּה,
כַּמָּה תְּלָאוֹת מְצָאוּנִי — וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק!

רֵעִי הַרְפֵּה מִמֶּנִּי, אִם תְּנַחֲמֵנִי תְּנִיעֵנִי;
מַחֲלַת נַפְשִׁי אַל תַּזְכֵּר וּשְׁמוֹ אַל תַּשְׁמִיעֵנִי;
גַּחַלְתִּי אֲשֶׁר נִשְׁאֲרָה לִי כִּבָּה זְמָן וְגַם יְרוֹעֵנִי,
שִׁמֲמוֹת עוֹלָם הֲשִׁמַּנִּי וַיִּקַּח מַחֲמַד עֵינִי,
כָּלָה שְׁאֵרִי וּלְבָבִי — כַּאֲשֶׁר כִּלָּה יִצְחָק!

מָעוֹן אֲשֶׁר הַכֹּל בְּיָדוֹ וְחֶפְצוֹ עוֹשֶׂה בְּכָל יְצוּרָיו,
דַּבֵּר עַל לֵב אָב נִכְאָב, יְרֵא שִׁמְךָ מִנְּעוּרָיו,
רוּחַ תַּנְחוּמִים עוֹרֵר עָלָיו וַיַּעֲבֹר בֵּין בְּתָרָיו.
הוֹרֵה חֲמוּדוֹ יִרְאָתְךָ לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ הוֹרָיו;
עוֹדֶנּוּ נַעַר — אוֹתָהּ הוֹכַחְתָּ לַעַבְדְּךָ לְיִצְחָק! 1)

בשנת תתקט"ו נפגוש את הראב"ע בנגב צרפת, אשר שמה מצאה החכמה מסלות בלב היהודים ושמה הוקירו את נושאיה. בעיר בדרש (Beziers) במדינת פרובינציה (Provence), אשר שמה נמצאו כמה חכמים וגבונים וגם נשארה כאכסנא של חכמה ימים רבים, קבלו את הראב"ע בכבוד גדול כיאות לערכו, ושם שכח כמעט קט את עניו ומרודו, אשר סבל בין עם טמא-שפתים, בוזי-החכמה. עוד בדור נולד ספרו להם בני בדרש, מהכבוד שנחל שמה הראב"ע מאת כל נכבדי העיר אשר שמחו לקראתו, כאשר יספר ידעיה הפניני במכתבו אל הרשב"א. בעיר ההיא מצא לו תומכים ועוזרים אשר לכבודם חבר „ספר השם":

בְּשֵׁם אֶחָד, יְסוֹד כָּל הָאֲחָדִים, קְרָא סוֹדוֹת בְּסוֹד הַשֵּׁם יְסוּדִים,
וְאַבְרָהָם בְּנוֹ מֵאִיר בְּקִרְיַת בְּדָרֶשׁ חִבְּרוֹ לִשְׁנֵי חֲסִידִים,
לְאַבְרָהָם בְּנוֹ חַיִּים גְּבִיר דּוֹר וְיִצְחָק בֶּן יְהוּדָה שַׂר יְהוּדִים 2).

1) דיוואן סי' 205.

2) זה הוא תלמידו שהוסיף על דברי הראב"ע בשמות י"ב מ', עיין ראזין תרוזי הראב"ע ושיריו נד 53 (חוברת ב').

אולם בקיץ שנת תתקט"ו עזב את ברדש והלך לעיר רודים אשר בצרפת 1). בחדש מרחשון שנת תתקט"ו השלים שם פירושו לדניאל, כאשר יאמר בעצמו: נשלם ספר דניאל בשנת ארבעת אלפים תתקט"ז בעיר רודים 2). בחודש טבת שנה זו השלים פירושו לתרי עשר כאמרו שם: פירשתיו אני המחבר אברהם ברבי מאיר בן עזרא הספרדי שנת ארבעה אלפים ותשע מאות ושבע עשרה בראש חדש טבת בעיר רודים. אחרי כן נפל בפי הנראה בורעות מחלה מסוכנת בהיותו אז כבר בימי זקנתו (בשנת הס"ד לחייו) ונדודו ועניו החלישו את כחו וגוו, ומרוב עניו ומצוקתו חרב לשד חייתו, אם כי נשאר כחו הרוחני כבימי עלומיו. בעת רעה הזאת מצא אוהבים ותומכים וביחוד את הר' טשה בן מאיר אשר תמכו ביד נדיבה. בחליו נדבה רוחו, כי אם יקום מחליו אז יפרש בטוב טעם ודעת את תורת משה בעבור בני דורו, אשר לא הסכינו לדרך לעומק פשט המקרא, וגם "חכמי דורו לא התעסקו בדקדוק". את הפירוש הזה יקדיש לאיש חסדו ומטיבו הר' טשה בן מאיר. את אשר נדר קיים באשר נשמע מחרוזיו הנעימים:

יְבוֹרַךְ שֵׁם אֲשֶׁר אֵין לוֹ תְּמוּנָה — וְלִמְעוֹנוֹת שְׁחָקִים הוּא מְעוֹנָה,
וְנִשְׂגָּב מֵחֲזוּתוֹ כָּל נְשָׁמָה — וְחָכְמָתוֹ גְלוּיָה גַּם צְפוּנָה,
לְאַבְרָהָם בְּנוֹ מֵאִיר יָצָו עוֹז — יְבִינֵהוּ, וּמִפִּיו כָּל תְּבוּנָה.
עֲזָרֵהוּ עֲדֵי הַיּוֹם, וּמִסְפַּר — שְׁנֵי חַיָּיו שְׁמֹנָה עַל שְׁמֹנָה,
בְּזִקְנָתוֹ מְכָרוּהוּ עֲוֹנָיו — בְּיַד מַכָּה חֲדָשָׁה גַּם יְשָׁנָה.
וַרַב־מֹשֶׁה בְּנוֹ מֵאִיר סְמָכוֹ — וְשָׁב גַּוּ כְּכִפָּה רַעֲנָנָה.
וְנָדַרְתִּי לְאֵל נֶדֶר בְּחָלְיִי — לְבָאֵר דָּת בְּהַר סִינַי נְתוּנָה.
וּמַה־דַּעְתִּי לְקַהֵם בָּהּ גְּבִירִי? — וְכָל חָכְמָה לְמֹשֶׁה הִיא לְמָנָה,
כְּשִׁילוֹחַ מַעַט מַיִם יְגִיחוֹן — וְעֵרֶךְ נֵר לְחַמָּה אוֹ לְבָנָה,
גָּנַזוֹ אֶל הֲיוֹת אוֹר לַחֲשֵׁכִים — וְכִפּוֹ בְּנִדְכוֹת רַעֲנָנָה.
וְתֵן אָחֵל יְסוֹד דְּקְדוּק וּפֵירוּשׁ — עֲלֵי דַּרְכּוֹ יְשָׁרָה בֶּאֱמוּנָה,
וְלֹא אַזְכִּיר אֲשֶׁר טָעָה בְּסִפְרוֹ — וְאַזְכִּיר שֵׁם אֲנוֹשׁ דִּבֵּר נְכוֹנָה 3).
וַדַּת מֹשֶׁה 4) בְּעֵד מֹשֶׁה 5) אֶפְרֹשׁ — וְהִיא עֲדוּת יֵיָ נֶאֱמָנָה 6).

---

1) כי היה העיר רודים לאבר בצרפת ולא הלי רודוס כאבר האומר רבים וכן מלמים, ובאה מסולקות כמה סתירות.

2) מה שמומר גרלטן (עם 413) כי היה הכלתב"ע בשנת התקי"ה (?) בלוקה ואבר עם לא סירומו ליעטיה בעל הוא כלתבר כבר הוכחתי.

3) הכוונה כי לא יזכיר את מי שעשה לעגלי, אבל יזכיר מי שדבר נכוחה לעמת, אבל לא קיים דברו.

4) מעה בן עמרם.

5) ממיטו מעה בן מאיר.

6) מב"י עם כ' יומל מלתבתי. מוכח בעסבר לומר כתוב (תל"ת נד 223) מחת בד"ל.

ג

הראב"ע כבר השלים את שנת הס"ד ליסי חייו בהתחילו לחבר פירושו הנפלא על התורה בשנת תתקי"ז—תתקי"ז . בלי ספק ידעו זאת רוב הקוראים , כי הראב"ע פירש את התורה שתי פעמים , פעם אחת בשם „שיטה ארוכה" , כלומר שבאר את התורה בהרחבת הדבור , ולא רק על דקדוק המלות , הבנת הפשט וקשור המאמרים שם עיניו , כי אם גם על הבנת הכונה וסדר הפרשיות , ובמקום שמצא לנכון לד חוה דעתו בהשקפה ישרה אודות כונת התורה ומצותיה , ואודות הענינים הנוגעים בה . מהשיטה הארוכה יש לנו בשלמותה : רק ספר שמות כאשר נדפס פעמים אין מספר בין פירושו הקצר ; מבראשית יש לנו רק חלק קטן ואיננו נדפס 1) . אם פירש כל התורה מבראשית ועד סוף ע"פ השיטה הארוכה לא נדע בבירור , כי רק לשמות נמצא לנו פירוש הארוך 2) , וידענו כי טרם עשה פירושו לשמות חבר פירושו לבראשית , ומאחר שזולת זה נמצא פירוש ארוך לקצת מספר בראשית , הנה מוכת לנו , כי למבראשית ושמות חבר „שטה ארוכה" , אבל לא נדע אל נכון , אם כתב ג"כ שיטה ארוכה לג' ספרים האחרונים . ויותר נראה שכתב בשנת תתקי"ז רק פירושו לבראשית ושמות ולא יותר , כי בפירושו לתהלים שהוא מזכיר בו פירושו לתורה יביא רק את פירושו לבראשית ושמות ולא יותר 3) .

מן פירושו זה נודע לנו ביחוד רק זה לשמות והקדמתו 4) היקרה בחרוזים , אבל מה שנגלה לנו די והותר הוא להראות רוב גדלו ותפארתו כי הגדיל לעשות על כל שלפניו , וגם אחריו לא היו רבים כמהו ; הוא היה הראשון אשר ברוח באר וברוח משפט פי' את התורה בהגיון ישר , ודבריו הם כאור מאיר , סותרים ערפלי חשך . אחרי האגדות , אשר בהן שגה עוד רבנו שלמה לא הלך הראב"ע . לדעת גודל ערך הראב"ע בפעולתו זאת נחוץ לנו להכיר טבע הזמן והמקום ששם כתב הראב"ע חבורו . רש"י שהכניס כמה מדרשים לתורה (אם כי חזר בזה אח"כ בעדות נכדו) לא עשה זה מנטיתו העצמית , רק רוח המושל — השקפת—דורו עלה עליו . כיהודים כנוצרים שגו אז באגדות . משלים , חידות ורמזים . אם נחפץ לתת משפט צדק עלינו להודות , כי גם רש"י צעד כמה צעדים קדימה בפירוש הפשט , כי הרבה פעמים הוא נוטה מהדרש , ומפרש הפשט ע"פ השכל הישר . אולם בהיותו כמעט הראשון בזה , ובישבו בין אנשים רחוקים מהגיון ומחקירה ישרה , עודנו עומד ראשו ורבו בהשקפה

---

1) ראה לעיל מחמד ג' עד 209 והלאה שהביא שם מהכ"ס מורפלאת המיטה הראשונה לבראשית וגם .

2) והשקר כמעט לערך חמשים שנה קודם זמננו ע"י ה"ר יצ"ל וה"ר שד"ל , ראה „כרם חמד" ח"ד 97 והלאה , שם 131 , ח"ג 173 . והוא נדפס לחי"כ בשנת 1840 בפראג ע"י ס' יצ"ר .

3) עיין בכ"ח ח"ד עד 100. מה שמביא ה' יצ"ר לשיטתו כי כמעט שיטה מרוכה גם לג' ספרים האחרונים , לית מוכיחות כלל .

4) זו לחכת היא מהקדמתו הנדפסת בכל החומשים ע"פ הראב"ע . הקדמתו זאת נדפסה בימים האחרונים בפעם הראשונה לפני קצת שנים בתלפיות להר"ר יעקב לעפלים , פעם שניה בס"ע „כתבי הקדמים" לר"ש ווייס שנת 1865 (I) עד 14, ושם חסרה היא ; לח"כ בספרו על פרידלאנדער (ספרות הראב"ע ח"ד עד 5—1 בהוספה העברית) ובסוף ע"י לחזין בספרו שכזכרתי עד 56 והלאה .

אגרית; כאשר ירמז הראב"ע בספרו „שפה ברורה": „ר' שלמה שפירש ע"פ דרש והוא חושב כי הוא ע"ד פשט, וחכמי דורנו יתהללו באלה הספרים". ואת ההיה גם תשובה על צעקת מתלוננים אחדים, כי הסתיר הראב"ע פעמים רבות את דעותיו ברמזים וסודות, כי אם היה הראב"ע מגלה דעתו בברבים ברורים, מי יודע אם היינו זוכים לאורו, ואם לא היו שורפים את ספריו באש. ואם מאה שנים אח"כ לא עמדה גדולתו של הרמב"ם לו להגין על ספריו בחקירה, ספריו של החכם המסכן הראב"ע על אחת כו"כ!

עם אהבתו להפשט, הנה הבין הראב"ע, כי לפעמים אוצר כל כלי חמדה צפון גם במדרשים ואגדות, ולפעמים יחדרו בעומק כונת הכתובים והבנתם. ובהליטם לפעמים את כונתם במעטה המליצה והמשל הם מבארים באופן נאה את הרעיון הצפון בכתבי הקדש. ולא היה הראב"ע מתרחק מן הדרש, רק במקום שהוא סותר את השגת השכל הישר, כאשר יאמר בהקדמתו לאיכה:

וְהַמִּדְרָשִׁים כְּמַלְבּוּשִׁים בַּגּוּף דְּבָקִים,
מֵהֶם בַּמֶּשִׁי דַּקִּים וּמֵהֶם עָבִים כַּשַּׁקִּים.

הראב"ע כשם שלא ישא את פני המדרשים ירבנן דאגדתא, כן לא ישא פני גדולים. וגם בהגאון ר' סעדיה שפירש התורה לפניו, ישים ההלה, בכלל על שטתו 1) ובפרט על כמה מדעותיו 2). מובן מאליו שעוד יותר ויותר יריב במפרשים אחרים שקלקלו השורה לפי דעתו, והראב"ע לא חלקו מחמאות דבריו, כי אם בשוט לשונו ובהדודו החרוץ כהתל באנוש נבוה התל במפרשים רבים שקדמוהו, וביחוד אם המה מזרע הקראים מבזי הקבלה. ואין להחליט כי היה הראב"ע קנאי יותר מדאי, כי הוא כביא פעמים רבות דברי יפת הקראי, וגם בעצמו הוא נוטה מהקבלה בכמה מקומות, ולפעמים בדרך רמז גם בענינים נכבדים מאד 3); וזולת מה שנמצא בדבריו הרבה והרבה נוקבים ויורדים עד התהום, להטיל ספק אם בכלל לא באו שנוים בתורת משה. אבל תכלית שנאה ישנא בכל זה את הקראים אשר יאהבו את הפשט יותר מדאי, ולפעמים המה מעקמים את הכתובים ומוציאים אותם מהפשט הישר, כדי לנטות מדרך קבלת הרבנים; ע"ז ישפוך כמים עברתו. כערכו הגדול של פירושו היקר, אשר בו כלל מכלה ישרה דרך לאלהינו, לבאר את

---

1) בהקדמתו לתורה ימאר הראב"ע: וכמכלה הזאת (להכנים דעות מוזרות לכה"ק) עלה רב סעדיה גאון הגולה, וכפירוש יהי מלומות הכנים דעות מחרות, לדעת המדות המזכרות ע"פ מכמי הכפירות.

2) בפירושו הקצר: כראשית ב' י"ח: ס"ל לו נעתן על תלומותיו (של הגאון); שם מ"ח ל': וזה הפירוש (של הגאון) אין לו טעם ויש; שמות (בפירוש הקצר שהדפים ה' ים"ל לפסוק הזה תכני שולת מלאך): הנה תכני שולת יד נעוני בהגאון „שהעתיק על נכבדים ממנו וכו'". תלת היא הסנה נדולה, וטוח דבריה בענין המלאכים, עיין שם, ועיין כרם חמד ח"ד 104 והלאה דברי ים"ל. ויקרא י' י"ג: טעה הגאון וכו'; במדבר כ"ב, כ"ב: ודברי הגאון... לא מעלין ולא מורידין.

3) עיין בדבריו על „ממלים השבת" שהוא מודה בדמז בסוף דבריו לדברי הנדולים כתחלת כנר שנר שלי.

התורה בשום שכל והבין במקרא, כן גדול ערך הקדמתו הנפלאה, אשר בה ירשום ענות כל אלה שקדמוהו מישראל ומאחרים, מרבנים ומקראים; בה יראה השגתו הישרה והשקפתו האמיתית.

אבל עם כל חפצו לבלי הרחיב הפרץ ולבלי לנטות הרבה מהקבלה המסורה, אשר לתכלית זו הוא מתגרה מלחמה עם ר' יצחק ישראלי בן שלמה הרופא (אחר מגדולי החכמים, חי בקירואן סביב לשנת ת"ח) וקוראהו המבהיל, או המחביל, בגלל דעותיו החפשיות 1), הנה בסתר לבבו נתן גם הוא מקום לדעות כאלה ומרמז עליהן, מגלה טפח ומכסה טפחים. זולת מה שהזכרתי כבר בדבר: „ממחרת השבת" שהיה סלע המחלקות מכבר, הנה נודעים עוד דבריו בתחלת פרשת דברים ששמה ירמז על השנויים שבאו לפי דעתו בתורת משה. כן דבריו בפרשת לך לך על „והכנעני והפריזי אז בארץ" מה שהעיר כבר את שפינוזא לחלוק על תורת משה 2). כן יהין בנפשו להחליט, כי יש שבוש בדברי הימים (שמות כ"ה, כ"ח), מה שהעלה חמת הרמב"ן עליו, וגרם להאמין כי לא הוא כתב ספרו 3). כן דבריו (במדבר ה' י"ח) בדבר מי המרים שירמז בזה טור, ונראה שבין, כי היה סם מטית במים האלה, וכן בדבר הקטרת (במדבר י"ז י"א), וכן בדבר שמיני (למלואים או לחדש ניסן) ועוד בכמה מקומות 4).

אולם אם נחליט, כי היה הראב"ע צבוע בהלחמו נגד דעות זרות נחטא מאד נגד האמת. הראב"ע שנא מאד רק את פטפוטי המתחכמים החפצים להבנים את פטפוטיהם והתחכמותם לכה"ק ע"י פירושים טפלים ותפלים אשר אין בהם טעם. ולא חסידותו של הראב"ע שמה הדברים בפיו, רק אהבתו להאמת והשקפתו הישרה בבה"ק, כאשר לעג לזה הטפש שבקש רמזים בשש השעורים שנתן בעז לרות, והתרחק מן האגדות המשבשות את הדעות, כן שנא את כל המתחכמים, ומה גם את הקראים אשר בהתנגדותם להדרש הלכו עד הקצה האחרון ועקמו את הכתובים, ובעת שיש לכל הפחות תועלת מוסרית בדרשות החכמים

וּמֵהֶם לְהַרְוִיחַ לִבּוֹת נְלְאוֹת בְּפֻרָקִים עֲמוּקִים,
וּמֵהֶם לְאַמֵּץ נִכְשָׁלִים וּלְמַלְאוֹת הָרֵקִים,

הנה דרש הקראים הוא חסר טעם ונעדר התועלת, לכן ישפוך הראב"ע חמתו

---

1) וגם בדעות המלוקות בפירוש הכתב"ס ישים תהלה בהיותן מתנגדות להקבלה, ועיין שמות י"ו, כ"ה, בדבר טיוס, שיקרא לו מתנגדיו: מפרי למועה; וכבר הוכיחו שגם הכתב"ס סובר כן.

2) וגם בבראשית כ"ב, י"ד יאמר: ועשה בהר ה' יראה בהלה הדברים, וכוונתו שגם רמז שהדברים האלה המה לסופר מאוחר.

3) יעויין להלן.

4) והעירני מו"ר לבי ר' משה נ"י כי גם בספר במדבר (ל"ו י"ז) הוא מרמז כזה, בתמרו: והמפרשים למדו כי החל מיהודה כתב ועד הגורל בתחלה רק ימים מועטה גדולה עליהם [שכונה כי הגורל הפילו בימי יהושע] תע"ם שהחזיקו נכון יהיה לפי דעתו [כי בתו שטויים בתורה כתבו רמז כזה בכמה מקומות]. ולפ"ד יפה כיון מו"ר לבי נ"י ולפלוג בלא עמדו על זה מפרשי הראב"ע. פ"ש נראה, כי רק בפירושו הקצר מרמז הראב"ע כדוגם כאלה, מה שבחבר בפירושו הארוך.

על בן-זומא הקראי, וקראתו שוד, וכן ילעג בענן מיסד כת הקראים על כי פטפט דברים ברוח חסר טעם, כי כונת חכתוב, בתריש ובקציר תשבות, הוא למנוע את התשמיש בשבת; כן הפירוש, כי מלאתך ודמעך הוא ההריון והזרע, ועוד הבלים כאלה. כן התמרמר נגד אלה שאמרו להסביר הנסים ע"י תחבולות קטנות הערך ופטפוטי מלים, וביחוד על חַיֵּי הכלבי העיר כל חטתו. חיי הכלבי לא היה קראי 1) כי אם מתחכם דומה למתחבטי דורנו בעת נעורי-ההשכלה. הוא אמר, כי קרן עור פני משה, יען לא אכל, ובקיעת הים היתה ירידת ועליית המים הנודעים בטבע, ומשה כיון את השעה, והמן הוא מאכל ידוע בפרס. אבל לא רק בחיי הכלבי הרה אפו, כי גם את הרב סעדיה גאון שפירש את מעשה הנחש ואתון בלעם באופן אחר לא נקה הראב"ע, כן יתמרמר נגד המפרשים שלא היה המבול בכל הארץ 2) ובדבר נם משה שיבשו המים ועץ שהשליך משה לתוך המים המרים.

בזמן ההוא (שנת תתקי"ו) שכתב בו הראב"ע פירושו הארוך לתורה, נראה שמאד מאד השתמר לנפשו, לבלי יגלה דעותיו החוצה, ולכן נמצא בכפר עמות (שהוא מפירושו הארוך) רק מעט מרמזי סודותיו והקירותיו החפשיות. והוא אומר (שמות כ"א): והשם הוא עדי ויודע סודי, כי לולא שהצרכתי לפרק אלה הקשיות הייתי מחריש. טבע אנשי העיר רודים 3) ששמה כתב פירושו, הוא מצייר בדברים מעטים: ורבים חושבים, כי הנושא ד' לשוא, לא עשה עבירה גדולה . . . . וכל כך הוא רגיל בעבירה הזאת שלא ידע שנשבע, ואם תוכיחנו למה נשבעת עתה? אז ישבע שלא נשבע מרוב רגילות, כי לפני כל דבור שידברו יקדימו השבועה, וזה להם לשון צחות. ואלו לא היתה בישראל רק זאת העבירה לברה, תספיק להאריך הגלות, ולהוסיף מכה על מכותנו (פרשת יתרו). מי לא יראה בזה דמיון גדול לצדיקי דורנו וחסידינו המדקדקים

---

1) עיין תולדות ר' סעדיה גאון לס"ר הערה 31 שגם ר"ם גלחם נגד דעותיו של מוי זה שהיה נחשב בימיו לכופר בדת, שמו היה חַיֵּי מעיר באלוך (בַּלְךְ, במדינת בקטריה בחיוק) ומקרא: מי הַבַּלְבִי, ורק לגנותו הפסו שמו לכלבי (ישעיהו נרעטן דה"י חלק ה' נד 488). גם הרמב"ד מזכירו, כי למדו מספריו עד שבא הר"ם ונלחם. הר"ם מזכירו "בחמורות ודעות" (מ' פרק כ') ומבטל דעותיו, וגם כתב חבור מיוחד נגדו ומבטל טענותיו נגד לחתת התורה, כי לא היה קראי, נראה מזה שגם הקראי שלמה בן ירוחם בעל הנצחון על הגאון ר"ם מביא שם מוי הכלבי ואומר: יקללהו אל (מובא בלקוטי קדמוניות לר"ם פינסקער נד 28).

2) הוא אומר בפירוש: חסרי הדעת מלחיבו (בראשית ז', כ"ג).

3) בשמות י"ב, כ', מזכיר שם העיר לשבר שם כתב פירושו, והנה בדפוס הרומנו וכו' שהיו בידי המפרש ר' יוסף ב"ר שלמה בעל נפתח פתנה (תוכל יוסף) כתוב רודים, לך בדפוסים מאוחרים ותיקה כ"י כתוב לוכח. נראטן ע"פ שטתו, כי נכתב בשנת תתקי"ג גורם לוכח, לפי שלא היה הרמב"ם בעת ההיא (תתקי"ג) ברודום, אבל לפי מה שהוכחתי שלא נכתב הפירוש בשנת תתקי"ו, הנה נדע שבשנת תתקי"ו היה ברודים ובעיר ההיא הפליג פירושו הארוך. מה שהמתין בעל נפתח פתנה, כי לא הרמב"ם כתב פירושו לשמוע רק תלמיד כותב ומחכיו ומשך זה ר' ב"ר (תולדות ר"ג בעל הערוך הערה 12) כבר כתבו חכמים לא ההחלטה האחת. וכבר הרם הר' חיל"ם לא לחזור מלו שכבוד הפירושים חיגם מפיק להחמין שדברים כאלה יצאו מפי הרמב"ם, ואין להחליף בדבר מפורסם, כי שגיאות הרמב"ם הנמצאות בשמות והפירושים על התורה (ר"ן בעל הערוך, רם"י—בפרשת יתרו — ועוד) מיון מוכיחים כי כזה נמצא בכל ספריו לשבר כתב בגדולו מבוך טעל וחלאה.

במצות, אך יזלזלו במצות הכתובות בתורה בדברים שבין אדם לחבירו, ובנוגע למדות טובות ושלימות הנפש. אולם לא רק רוב הבנתו בתורת ה׳ הראה הראב״ע בפירושו זה, כי אם גם חקירותיו הנשגבות והשקפותיו בטבע היצירה והיוצר, בטבע האדם מה למטה, ומה למעלה, הכל ע״פ שטתו שהיתה לו בהסתכלות אלה הדברים. עוד אבאר תוכן שיטתו, ועל מה אדניה הטבעו; ופה אומר בקצרה, כי עם כל החסרונות שמנו חכמים בשטתו, הנה בשעתה היתה נשגבה ומקובלת אצל רבים מהחוקרים, אשר השתאו על עומק חקירותיו. לכן לא יפלא בעינינו, כי מרחוק נודע שם הראב״ע לתהלה בכל מקום הגיע שמעו. חכמים גדולים הללו את שמעו ואת כתביו היקרים. ר׳ יעקב נכדו של רש״י הנקרא רבינו תם, שהיה חכם גדול גם בחקר השפה וביפי המליצה שלח לו שירים מדברים בשבחו ורוב כבודו בעיניו. הראב״ע השתומם למצא בארץ צרפת (מקום בוזי החכמה) משוררים ואוהבי המליצה. וברוב תמהונו כתב לרבנו תם:

וּמִי הֵבִיא לְצָרְפָתִי בְּבֵית שִׁיר
וְעָבַר זָר בִּמְקוֹם הַקּוֹדֶשׁ וְרָמָס?
ולוֹ שִׁיר יַעֲקֹב יִמְתַּק כְּמוֹ מָן,
אֲנִי שֶׁמֶשׁ — וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס.

בענוה יתירה השיב ר״ת להחכם הזקן אשר אולי מרי-שיחו העתיק מפיו דברים מרים כאלה:

אֲבִי עֶזְרִי יְשִׁיבוּהוּ סְעִפָּיו,
אֲשֶׁר נָתַן יְדִידוֹ בֵּין אֲגַפָּיו.
אֲנִי עֶבֶד לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה,
וְאֶקּוֹדָה וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לְאַפָּיו.

דברי חן ופיוס כאלה עשו רושם גדול בלב הראב״ע, ומה גם בידעו מי הוא הכותב, איש גדול ונודע בשערים, ולכן השיב ברגשות לב תמים:

הֲנָכוֹן אֶל אֲבִיר עַם־אֵל וְרוֹעָם
לְהַשְׁפִּיל רֹאשׁ בְּמִכְתָּב אֶל בְּזוּי־עָם?
וְחָלִילָה לְמַלְאַךְ הָאֱלֹהִים
אֲשֶׁר יִקּוֹד וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְבַל־עָם! 1).

---

1) כך היא הגירסא הנכונה, (ע״פ דברים ל״ב, כ״א) וכן תיקן גם הד״ר לעמרים (Orient Litbl. 1844 Col. 286) ובזה בטלו דברי שד״ל (כ״ח ז׳ 35) שהטיח דברים נגד הראב״ע בלהג הרבה, ואין בהם יסוד, וכאשר יאמר: והמשכיל יבין וידום, לו שמע בקול דברים האלה.

אחרי השלימו את פירושו הארוך להורה, כתב עוד פירושו לתהלים 1). בשנת תתקי"ח הלך ללונדין בהיותו כבר בן ס"ו שנה, שם מצא איש יקר, נדיב וגביר, אשר הטך ביטינו, וגם תלמיד אחד שמו ר' יוסף מאדוויל. בלונדון כתב „אגרת השבת" בחדש טבת שנת תתקי"ט נגד דעת אלה המחליטים כי השבת מתחיל ביום ולא בלילה שקדם לו. כפי שנדע כתב מחברתו זאת נגד הרשב"ם, שכן כתב בפירושו לתורה ע"פ הפשט. בקיץ שנת תתקי"ט מחדש תמוז עד חדש אב בזמן ארבעה שבועות השלים ספר „יסוד מורא", אשר כתב בשביל מטיבו ואיש חסדו (לפי רשימת די-רוסי כתב את הספר הזה בשנת תתקי"ט ולא שנת תתקי"ח כאשר נרשם בכ"י אחד שהזכיר דוקעס. ועפ"ז יבורר ג"כ מה שכתב בספר יסוד מורא שכבר חבר ספרים ולמד לגביר אחד, שפקפק בזה הה' גראָטץ). ספר „יסוד מורא" מדבר בענין הדתָ והפלוסופיא ע"פ שטתו שנודעה לנו מספריו, ואשר ממנה אדבר להלן.

בלונדון לא ישב זמן רב, כי בשנת תתקכ"א נפגשהו בעיר נרבונה במדינת פראוואנס. שמה הסתכל במערכת הכוכבים ביום י"ג מרחשון שנת תתקכ"א למען דעת מראש מזל ילד הנולד, וגם חבר שמה ספר הלוחות, שיזכיר ר' יוסף ב"ר אלעזר בעל אהל יוסף. משם חזר לאיטליה, ובעיר לוקה התחיל לחבר פירושו השני לתורה הנודע בשם „שטה קצרה". מהשטה הזאת נדפס תמיד הפירוש לבראשית ויקרא במדבר ודברים בצירוף הפירוש הארוך לשמות. פירושו הקצר לשמות הדפים בדור הקודם ה' יש"ר. פירושו הקצר, אשר כתב בחקירה? חפשית מאד (ואולי מזה היתה סבה כי הוכרח לכתת רגליו לעת זקנתו) 2) השלים ברומא 3) בשנת תתקכ"ז, זמן מעט לפני מותו. בעיר רומי כתב ג"כ ספרו „שפה ברורה" שחבר בשביל אחד מתלמידיו 4).

---

1) נקרן שנת תתקי"ח. מה שכתב די-רוסי בכ"י שלו: Absolutus est anno 4916 (תתקי"ו), הוא לי לחפצר, מפני שמביא גו פירושו לתורה (בראשית ושמות) וזה ס"ל שכתבו לפני סוף תתקי"ו והשלימו בתמוז תתקי"ז. ס"ל כ"ש נתחלף לדי-רוסי י"ח בי"ו מה שיוכל להיות. מוכח די-רוסי מכתיב כי נכתב הפירוש ברודים ולכן מוכרח שגם הפירוש המרוך לתורה נכתב ברודים ולא בלוקא.

2) למה משורטת רחמים בלב המומע נמוגה בחרון, לשבר חבר המודד המומלל לעת זקנותו:

יֵשׁ עָם, בְּאֻבְלָם יִלְבְּשׁוּ לָבָן
מָקוֹם שֶׁהוֹר–וְהַיּוֹם אֶל גְּבוּלָם בָּאתִי.

וְאֶלְמָדָה חוּקָם, וָעַל אָבְנֵי יָמַי
עָלַי, לָחַי יִלְבְּשׁוּ שַׂיְתָתִי.

(מכ"י ווינה במ"ע ליפל. סל הר. 1846 עמוד 565).

3) פירושו הקצר לבראשית התחיל בלוקה ומזכירהו בפרשת ויצא (ל"ג, י"ח), ומה שכתב נגד זה ה' גרעסן היו כלום,— וסיים לוחו ברומי, כלומר נמוגה בסוף כ"י אחד: והמלמדים בהרבעת תלפים הסגי מלוח ועוד שבע ועשרים שנה שבי למחוז ל"ם ברומי וכו'. ומה שחפן ה' גרעסן לשכם בזה לא ידוק.

4) כן יזכיר הרמב"ע, ולפי רשימת די-רוסי נכתב ברומי. ע"פ שמים עדים יקום דבר ולא עכל לשכם הגרסאות כחפן הר' גרעסן.

בפי הנראה לא מצא מנוח גם בעיר ההיא ובלב רגז כתב ספרו האחרון „שפה ברורה" 1). לכן נשא את רגליו לחזור לצרפת או לספרד ארץ מולדתו. אולם בהיותו בדרך בעיר קאלאהורה על הגבול בין מדינת נבארה וארוגוניה שם המות קץ לחייו ולנדידת הנודד העני הזה אשר לא מצא מנוח כל ימי חייו. בר"ח אדר הראשון שנת תתקכ"ז (23 יאנואר 1167) גוע אברהם ויאסף אל עמיו בשנת שבעים וחמש לימי חייו. עוד טרם מותו אמר במנוחה: ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מהרון אף העולם.

בספרו „שפה ברורה" שכתב אשר בו נשמע דברי אברהם האחרונים רשם לו דברים אחדים אשר נתקיימו בו וראויים המה להיות חרותים על מצבתו, אם היינו יודעים איה מקומה:

לְאַבְרָהָם בְּנוֹ מֵאִיר שְׁמוּרָה
לְדוֹר וָדוֹר, בְּכָל רֶגַע זְכוּרָה
בְּלֵב מַשְׂכִּיל, וְעַל פִּיהוּ נְצוּרָה!

ב) חקירות אברהם ושטתו בפלוסופיא ודת.

א.

השגתו הכללית של ר' אברהם בן עזרא בדת ואמונה מצורפת לחקירותיו ודעותיו בענין הנהגת העולם ובוראו יצייר לנו בשיר יקר אף נחמד, אשר בו יכלול את כל שטתו הפלוסופית. ולכן טרם אתחיל לרשום על מה אדני שטתו הטבעו, אציג פה השיר הזה, למען מראש יראו הקוראים ויבחנו, כי שקר ענו באברהם וישימו מקומו בין הכופרים בדת ושוכחי אלוה. כן נראה מזה כי בצדק יאהבוהו חכמי לב כמו ר' בנימין בעל המסעות, ה"ר יהודה הלוי אשר ראהו ודבר עמו פנים אל פנים 2), הרמב"ם

---

1) הוא אומר שם: מנהגי לכתוב כל אשר יעלה על לבי, גם יש פעמים שאין לבי מפונה ממחשבות ואף כי היום.

2) כנראה מדבריו של הראב"ע בהקדמתו לפירושו לעשרת הדברים בפ' יתרו, שהוא מביא שאלה של הר"י הלוי ששאל אותו בע"פ. השאלה הזאת נמצאת בכוזרי (מאמר א' סי' כ"ה) ולפי הנראה לא ראה הראב"ע את הספר ההוא. כי היה הראב"ע חתנו של הר"י הלוי הוא שקר מוחלט. כן כוזבה ההגדה, כי כתב הראב"ע חרוז אחד לפיוט הנודע „אדון חסדך". יחס הראב"ע אל הר"י הלוי נייר הראשון בחרוזים יפים. הר"י הלוי נגלה בחלום להראב"ע ויאמר:

עָרְבָה שְׁנָתִי לִי וְאַהֲבָתְךָ
דּוֹדִי הֶעֱירַתְנִי לִרְאוֹת צַלְמֶךָ;
כִּתּוֹת זְבוּל בָּחֲרוּ בְּשִׁירְךָ,
הֵם שְׁלָחוּנִי קְרֹא בִשְׁמָךְ.
בֹּא נָא וְנָשִׁירָה וְעַל עָפָר
נִשְׁכַּב, וּמַה לָּךְ לִהְיוֹת דַּל וּמָךְ?

באגרתו הנודעת, הרמב"ן אשר עם תוכחתו הטגולה היתה לו אהבה מסותרת להרא"ש (לשון הרמב"ן בהקדמתו לפירוש התורה) הרבנו תם, ועוד חכמים גדולים ונבונים. ואלה אשר שמו בו רופי לא ירדו לסוף דעתו ולא השיגו את מעלתו:

אַזְכִּיר קֶצֶת הַנּוֹרָאוֹת,
בְּמֶחְקְרֵי לֵב נְרָאוֹת,
וְיוֹתֵר מֵהֶנָּה הַנִּפְלָאוֹת,
מִי יְמַלֵּל גְּבוּרוֹת יְיָ!

בִּינוֹתִי בְּבִנְיַן תַּבְנִיתִי,
לְרְאוֹת מָה אַחֲרִיתִי,
וְהִנֵּה חוֹמֶר רֵאשִׁיתִי,
וְנָחָה עָלַיו רוּחַ יְיָ!

רוּחוֹ מְכֻבֶּדֶת,
יְסוֹדָתָהּ בְּלֵב עוֹמֶדֶת,
וְאִשּׁוֹ תָּמִיד יוֹקֶדֶת,
כִּי בָאֵשׁ יְיָ!

הַנֵּה יוֹדֵעַ אֲנִי,
כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בְּרָאָנִי,
עַל אַרְבַּעַת רָאשִׁים נִשָּׂאָנִי,
נוֹשְׂאֵי כְּלֵי יְיָ!

מָלֵא קְרָבִי גְּדוּדִים,
וַיִּפְקֹד עָלַי פְּקִידִים,
מֵהֶם נְגִידִים וּמֵהֶם עֲבָדִים,
עוֹשֵׂה כָּלָם יְיָ!

בְּקִרְבִּי עֲדֵי נֶאֱמָנִי,
וּמְחוֹץ יַעֲנוּ בָפָנַי,
וְאֵיךְ אֶבְחַשׁ וְעֵינַי
הֵמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂה יְיָ!

נָטַעְתָּ לִי אֹזֶן וְהֶאֱזַנְתִּי,
וּמִלִּים בָּהֶם בָּחַנְתִּי,
וַעֲדֵיהֶם עֵת הִתְבּוֹנַנְתִּי,
וְשָׁמַעְתִּי כִּי אַתָּה יְיָ![1]

ע"ז השיב הרא"ש:

אָחִי יְהוּדָה שׁוּב שָׁבַב כִּי אֵל
מֵאֵן לָתֵתִי לַהֲלֹךְ עִמָּךְ.
נָעֱצַב אֲנִי עַל מוֹתָךְ. אַךְ זֹאת
עֲצָה אֲשֶׁר לֹא אֶפֹק מִמֶּךָּ,
עַד אֶעֱשֶׂה בָנִים וּבָנוֹת,
אוּכַל וְלֹא אָטַעֵם כְּמוֹ טַעֲמָךְ.

(מובא בדיוואן של הר"י הלוי לגייגר ס' 150 ע"פ כ"י, רק שם מכר בכוף התרות הראשון = וּמַה לְּךָ לַחֲיוֹת נֶגְלָךְ? לפי מלחמי מובא כ"י ווינא בליכל. של מריענט שנת 1846 דף 565 כתבר רשמתי פה שים לו מובן יותר טוב. תולם מה שהובא שם, כי כיון הרא"ש לר"י מריוי, זה ליגו, כי הר"י מרוזי היה נשיר ממנו, וגולד קרוב לשנת מות הרא"ש. ועיין מ"ש המכבר שנת 1850 דף 476). והנה בניס (תו לכה"ס בן מחל) היה להרא"ש, בן חכם, תולם לא שמת לאביו, כמבר בכר הזכרתי.

1) (בוקן בספרו L. G. d. S. P. דף 114 בהערה 4. המעתי שמעתי הפרוש. ד' קויפמאן

עַל כָּל מַרְאָה אֲהוֹדֶנּוּ, רַבּוּ חֲסָדָיו עִמָּדִי,
וּבְכָל שֶׁמַע אֲכַבְּדֶנּוּ, וְתִכּוֹן לְהָמִישׁ יָדִי,
וּנְשִׁימַת אַפִּי תְּעַבְדֶנּוּ, עַל כֵּן אֲנִי בְּעוֹדִי,
נַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת יְיָ! אֶפְרֹשׂ אֶת כַּפַּי אֶל יְיָ!

זִכְרוֹ מָתוֹק לְחִכִּי 1), הֵחֵל בְּחָכְמָה וַיְכַלֶּה,
בְּכָל טַעַם יִטְעַם חִכִּי, וְצוֹרֶךְ הַכֹּל מִלֵּא,
שָׁמְעוּ אָזְנַי מַלְכִּי, מִי חָכָם וְיִשְׁמָר־אֵלֶּה,
טַעֲמוּ וּרְאוּ כִּי טוֹב יְיָ! וְיִתְבּוֹנְנוּ חַסְדֵּי יְיָ! (בשפתי רננות)

שטת הראב"ע בפלוסופיא נוסדה על שטת הפלטונית החדשה כאשר ראינו ביחוד בספרו יסוד מורא, אולם מעורב בה גם מדעות הדתיות של ישראל. אדון הבריאה וממציא כל נמצא הוא השם הבורא הכל וממנו נמצא הכל; סבת כל הסבות, ועלת כל העלות. מהבורא יצאה כל הבריאה והיא נמצאה ממנו; אבל הבורא עם היצירה אחד הם, דמיון הרבה לשטת שפינוזא 2). מכח השם (הסבה הראשונה) נאצלו הכחות הראשונים ומהם נתהוו כל הנמצאים, מדרגה אחר מדרגה. המעלה היותר שפלה היא עולם השפל (עולם החושים) ואם גם הוא נברא מאת השם בהיותו הוא הסבה הראשונה 3) הנה נברא ע"י אמצעי, ע"י מלאכים וכחות נאצלים מאת הבורא 4). בעולם השפל, אשר בו שלש מעלות (הדומם הצומח והחי) האדם הוא במעלה העליונה, כי נמצאה בו הנשמה שהיא מהעולם האמצעי. העולם השפל הזה בכללו יתקיים אבל בפרטיו הוא אובד, כי העולם ישמר רק המינים אבל לא הפרטים; וכמו צל העץ על מים עוברים, שעם התמדת הצל, הנה המים משתנים, כן משתנים הפרטים עם התמדת המינים. למעלה מעולם השפל הוא עולם האמצעי, המושל על עולם השפל. גם בו יש מעלות ומדרגות: המעלה הראשונה היא חמשה כוכבים המשרתים, מעלתם גדולה ועל פי מערכתם ושנוייהם במצבתם ויחוסם לבין עצמם ישתנו כל הנבראים בעולם השפל, אף כי הם (הכוכבים המשרתים) לא ישתנו בעצמותם רק במערכתם. פחות במעלה מן הכוכבים המשרתים היא הלבנה המקבלת השפעה מן המשרתים וכל מקריהם יקרוה. גדולים במעלה על הכוכבים המשרתים המה כוכבי גלגל המזלות הקבועים בגלגל אחד (גלגל היומי) והם אינם

(בספר Die Sinne צד 31 בהערה 99) ע"פ סדר רב עמרם איננו מן הצורך.

1) קויפמאן בספרו הנ"ל יביא חרוז אחר.

2) והוא יוצר הכל והוא הכל ולא אוכל לפרש (כפירושו לבראשית א' כ"ו).

3) שם: בגדול החל ובקטן כלה.

4) בראשית א' א': ובעבור היות כל מעשי השם ביד המלאכים... וכן ירמז (ב' ג'—ד'): והמפרש לעשות תחת עשה ועשה תחת ברא איננו כן... ומלת ביום עשות היא תקון (כלומר שהשם הנהיג העולם במשמרו, אולם הבריאה ע"י המלאכים) ועוד בכמה מקומות (שמות ו'. ג', ג', ט"ו, ועוד).

מתנועעים כמשרתים. למעלה מכנו, מן עולם האמצעי, הוא עולם העליון, עולם המלאכים, וזה קיומו רק בשם הנכבד בעצמו.

הנשמה שהיא מעולם האמצעי ועומדת תחת ממשלת הכוכבים המשרתים מקבלת כח מעולם העליון ובכחה להתרומם, ואם תחכם תעמד בסוד המלאכים, ותעבור מעולם האמצעי לעולם העליון. ולא זו בלבד אלא שעל ידי זה תהיה דבקה בה' לבדו וזאת הדבקות בהשם הוא לפי כח קבול הנשמה וכשרונה והכרתה. ע"ז תצא הנשמה ועטה גם נושאיה מתחת ממשלת העולם האמצעי ולא ימשל בה מזל הגלגל מכל וכל.

בהיות גדולה כל כך מעלת הנשמה עד שיהיה בכשרונה ובטבעה להתנשא עד המדרגה הראשונה, הנה איך תתחבר עם הגוף? על זה יאמר הראב"ע, כי יש אמצעי בין החומר והנשמה הרוחנית: הרוח והנפש. הנשמה העליונה היא ההכמה ומושבה במח הראש וממנה יצאו כל ההרגשות. כי בהיותה היא נאצלת מהשכל הפועל יש לה גם חפץ שכלי, „כי מאור השכל יצא החפץ". פחות ממנה במעלה הוא הרוח בלב והיא המבקשת שררה, כלומר הוא כח החיוני הרוחני שיש גם בבהמה ובכל החי 1). ע"י הכחות השונים באדם מתקרבת הנשמה אל הגוף, באופן שתוכל לחדש אותות ומופתים בהטבע כמו השם 2).

להגלגלים והכוכבים יחס הראב"ע כח גדול, ובמעט כל שטתו נוסדה על פעולת מערכת הכוכבים והאמין בה אמונה שלמה ורבה. אם נשתומם כעת על זה, כי אדם חכם יחשוב כזה וישים מבטחו באמונה טפלה כזאת, הנה עלינו לדעת מצב החקירה בעת ההיא בידיעת הטבע. אם כי עשו הערביאים חיל בחכמה ומדע וצעדו צעדי ענק קדימה בעת ששררה חשכה נוראה על יתר עמי אירופא, בני יפת, ואם כי הלכו היהודים בספרד ומצרים לאור הנוגה הזה; הנה בכל אלה נראה אור מתעה הולך שולל גם את החכמים היותר מצויינים. וגם הרמב"ם שהיה בן דורו של הראב"ע (רק היה צעיר ממנו ליטים), אם כי חפשי היה מאמונת הכוכבים הנה לא עלה בידו להתרומם על הפלוסופיא ששררה או בעצם תקפה. הפלוסופיא של הערביאים היתה שטת אריסטו ע"פ באור אבן-סנה, או אבן-רשד. אריסטו אביר הפלוסופיא היונית נתקבל בזרועות פתוחות בהיכל שלש אמונות היחוד. וכי נשאל: מדוע? אוי נמצא מענה ישר אם לנכח האמת דרכנו. שטת ארסטו היתה, עם כל יפיה החיצוני, שטה דתית, ויותר ממה שהיה בה מחלק הדתי, ממה שנמצא בה חקירה אמתית. באחת: שטת אריסטו רחוקה הרבה והרבה מלהיות שטה פלוסופית אמתית, ובהיותה דתית בטבעה ולבוש הניוני חיצוני לה, היתה מוכשרת מאד להתאחד עם השקפת בני אדם בזמן ההוא. הנוצרים אהבו ויכבדו את אריסטו, בו בערך שבאה להם ידיעת ספריו ע"י הערביאים, והיהודים ביטי הבינים, בהרחקת כל דבר מתנגד להשקפה הדתית 3). ובמעטה ההניוני שיש להשטה הזאת עלה בידי אבות הכנסיה להמציא תשובות על כל שאלות

---

1) ממות כ"ג כ"ה. הנשמה לפי השקפת הראב"ע היא קרובה למה שאמר לריסטו מהמח כחלק הראב"ע הנשמה יותר מאריסטו. וגם לאמר שמושבה במח, מה שלא אמר לריסטו. הרוח היא כח החיוני והרגשים ומושבה בלב והוא מה שקורא לריסטו לימפיליכיה, והנפש היא כח המחיוי שפעמים שמצאת גם בבהמות זהוא הכח לקבל חומרים למחיה וקראו לריסטו מריסיפקון.

1) במדבר (כ' ח'): דע כי כשאדם ידע החלק עם שכלו ידבר בכלו ויחשב בכלו לחוות ומופתים.

3) עיין הרמב"ם במו"נ חלק ג', פרק עח.

הפילוסופיא, ולא היתה עוד פלוסופיא עיונית את הרת, ולא היה ביד החוקרים לצרר את הרת ע"י מופתים הגיונים, אחרי שאריסטו הוא מתאים בחקירותיו עם הרת. הערביים אשר רוח חקירתם צערה יותר קדימה, הכתפקו באריסטו ע"פ השקפת אבן-רשד אשר לא מצא חן בעיני הרמב"ם.

באמת נדע כיום כי שטת אריסטו היא היותר פחותה בשטות הפלוסופיא היונית, וחסרונותיה גרמו לה, שנתנו לה כבוד גדול, וכי משלה ממשל רב עד קרוב לימינו אלה. וגם כיום נמצאו עוד שרידי חנוטי השטה של אריסטו החפצים להפיח בה רוח חיים. מה שהיה נכון ואמת בהשכלה היונית הכחידו פלטון ואריסטו בעברת קנאתם ושנאתם להחוקרים שקדמו להם. אולם יען היתה שטתם יותר מתאימה עם ההשקפה הדתית, לכן נשארו ספריהם לפלטה יותר מכל ספרי החוקרים היונים, אשר אריסטו יזכירם רק לגנאי, ובלקחם מהם כל חלקה טובה אינם מזכירים כלל וכלל 1). דבר שנכשל בו גם הרמב"ם בספר „מורה הנבוכים".

מפלטון עד אריסטו יש ג'כ צער אחד. בפלטון רבו החרה החזיק אריסטו לגרש מהפלוסופיא כל האמתיות, שגלו הקדמונים, ולהסתפק באיזה מופתים הגיונים מעוקבים, אשר רק ברק חיצוני להם. כפלטון רבו כה עשה אריסטו, להרחיק מהפלוסופיא התוכן הפנימי ולשום במקומו לבוש חיצוני אשר יפיו ימצא חן רק בעיני האמונים על השקפה דתית, ואשר חפצים רק באמתיות נראות להם ואהובות בעיניהם, ולא באמתיות מוחלטות. אולם במקום שפלטון עוד ערפל חתולתו, ועוד נתן יד לכמה הויות וחזיונות, הנה אריסטו שפתיו ברור מללו, וכל הידיעות והחקירות העמיד על איזה עיקרים אשר עשה אותם במוחלטות וכמפורסמות, וכל כך גדלה אמונת הבאים אחריו בחקירותיו, עד כי החזיקו באמת את החלטותיו כאמתיות מוחלטות. ורק בדורנו נגלו במה שקרים שברה לו אריסטו מלבו 2).

ממוצא הדברים האלה יעלה לנו, לבלי נשפיל כבוד הראב"ע אם לא הלך אחרי אריסטו ושטתו ורק דבק לאהבה בהשטה הפלטונית החדשה שהמציאו חכמי אלכסנדריה ויהודים היו בין מחולליה. עם כל הסתירות והחסרונות של השטה הזאת (של פלטון מיסר השטה הזאת) יותר התאחדה עם רגשת הלב המסתער, שלא יספקו לו איזה הגיונים חיצונים. ואם כי נעדרת ההגיון השטה הזאת ורובה מכוסה בעלטה, בכל זאת — או אולי: יען זאת — מצאה מסלות בלב רבים וכן שלמים, בין אלה אשר לא ישקלו כל דעה ורגש בפלס ההגיון, ולפעמים ישאבו מחשבותיהם מרגש הלב. הראב"ע לא היה כהרמב"ם לשקול כל דעה בפלס ההיקש ההגיוני, כי אם מקרב לבו שאב

Lange, Gesch. d. Mater. I. (2. Aufl.) 61; Mullach, Fragm. (1 phil. gr. 338.

2) ראה Eucken, Meth. der Arist. Forschung. שם מזכיר כי לפי דעת אריסטו רק החלם מרגים דפיקה הלב; לפים ים שנים יותר מלחמה; עצם הגלגולת של החמה ים לה חפירה סביב, מה שאין כן בחים; בהחפיח ראשו לחלם פעימה ים לחלם מקום פנוי; שמנה גלעות לחלם, גם ידיעות אחרות שחמר אריסטו שרקם לוחן ע"י הקיון: כי לם נתן בינים במים מלוחים הלבה יניקו הבינים עליהם; בכלי של שעוה טכל לחמוך מי הים לשתות; לם נעלבב בוגים ברנשות ביחד הרבה, אלי יקרקעו החלמונים זה לזה. כל הדברים האלה ועוד הרבה כמוהם, הם שקר ובדו"ם (החמון חלם כל חמה). כן הגידו החכמים קדמיה והומבולדט כי מה שספר אריסטו אחרות מערים לנו רמאה בעיניו רק כחב ע"פ סיבודום.

חקירותיו; ובידענו, כי בשטת הפלוטנית (פלאטונית החדשה) בן שטת אריסטו שתיהן לא על האמת נוסדו, לא יקל לנו בבוד הראב"ע מבבוד החוקרים שהלבו בעקבות אריסטו, אבן-סינה ואבן-רשד.

יותר מאומתת הוא השנת הראב"ע בדבר הרצון החפשי וההשגחה. כמה כרבורים כרכר הרמב"ם להציל שני עמודי הדת האלה נרע, וגם נרע שלא עלתה בידו. ביסדו השגת השם על מופת הגיוני והיקשי, הנה הוכרח ליחס להשם כל הידיעות, ידיעת כל דבר מראש (Praevidenz) וידיעה מקפת כל דבר (Pleni-Omnividenz); עם הראשונה לא תתאחה בחירה חפשית לעולם. ומה שנסה הרמב"ם לחלק בין ידיעתנו ובין ידיעת השם, ולהחליט כי אם אמנם ע"פ השגתנו מידיעת כל דבר מראש לא תתאחד בחירה חפשית, אבל אצל השם ידיעת כל דבר תחייב רק אפשרותו ולא ישותו, ואם לא נבין זה, יענה, כי כשם שלא נשיג את השם, כך לא נשיג את ידיעתו 1) ומה שהביא כל זה להרמב"ם הוא דעתו ליחס להשם ידיעת כל דבר מראש ולא יהבן שתתחרש לו איזה ידיעה. לבן הביא עצמו בסבך הגיון מעוקב; לא כן הראב"ע. הוא לא הספיק עצמו בקשר הגיוני בין השם והנמצא 2), רק הרכיב בקשר חיוני את כל הנמצא, את הבורא ואת הבריאה, בחיות הבריאה נאצלת מהבורא והיא בו. לבן תקיף ידיעת השם את כל הנמצא בדרך כלל אבל לא בדרך פרט, מה שהדעת סובל מאד 3). אבל ישלול הראב"ע מהסבה הראשונה את הידיעה לעתיד, ובזה נרויח הבחירה החפשית לאדם, כי אז בבח האדם להטיב מעשהו או להרע 4). אולם החופש הזה יבא לו לאדם רק אם ישתדל להוציא עצמו מיד ממשלת הכוכבים ומסיליותם וידבק בהשם, כי לולא זה הלא נשמתו רוחו ונפשו נכנעות תחת ממשלת הגלגל:

מְמַאוֹר שֶׁכֹּל נִבְרָאָה, נִשְׂגָּבָה עַל כָּל נִשְׂגָּבָה;
וּמְמֻנָּה מַלְכָּת, רוּחַ וְנֶפֶשׁ נְקֵבָה.
וְגַלְגַּל עַל מֶרְכָּבִים, הַמְהַלֵּךְ בַּמֶּלֶךְ בְּצָבָא,
וַיְהִי לָהֶם לְשָׂר — וַעַד הַשְּׂעָרָה לֹא בָא! (דיואן מ' 123)

---

1) הרמב"ם, מו"נ ח"ג פרק י"ס וכו'.

2) הקשר שעדר החיוב שים בין השם ובין הנמצא יגיעם כל חים בכחבי הרמב"ם בפלוסופיה חם יפא לו מהריסטו בעודע. החכם Ueberweg בספרו: Grundr. d. Gesch. d. Philos. I. (7. Aufl.) S. 213 נייר בדוב בחור חת השטה הזאת שאר בעויה היח על מוסחים היקרים חם יהיה כן יחייב כן וכו', שאר לי שאשר שחרגיע רוח האדם המשחוקקת, כשאר לח הרגיעה בספרותו של הרמב"ם חת הלבטות ולכן נפלו בזרועות הקבלה.

3) הראב"ע (בראשית י"ח, כ"ח): ועל דעתי . . . כי החמת שהכל [השם] ידע כל חלק [הבריאה] על דרך כל ולח ע"ד חלק, וכן הוח חומר (שמות ל"ד, ו'): כי הוח לבדו יודע, דעת, וידוע, ובפירוש הקצר חומר: והיודע מהחחד בידוע, ע"כ חמרו בדעת עליון שהוח יודע וידוע. (מה בין דברי הראב"ע ודברי הרמב"ם במו"נ ס"ח, שהשם הוח שכל משכיל ומושכל, עיין בכ"ח שמיני לד 201 בהערה דברי הר"ם זקס).

4) ז"ל (בראשית כ"ב, ח'): ואפשי שקול הדעת חמרו, כי הדעות הן שחיים, דעת הראשיד, והשניים דעת היים הנמצא. ועשה כי עתה ידעתי (כי ירא חלהים אחה) כמו ושם לח חדשה (לעיל י"ח, כ"ח, והכוונה כי התחדש לו ידיעה).

ובהיות כי נתן רק למתי מעט יחידי סגולה להתרומם עד המדרגה הזאת, הנה רוב בני אדם נתונים נתונים המה תחת מערכת הכוכבים; וכבר מלתי אמורה, כי אם נסיר מהדעה הזאת הלבוש החיצוני ונבאר אותה כמו שהיא באמת, נמצא אותה אמתית מכל צדדיה. ועם כל סרובנו להודות להדעה הזאת, הנתנגדת להדת ולרגש המוסר, הנה מחויבים אנחנו להסכים לה מצד החקירה ומוכרחים אנחנו לעשות ההבדל הדק, שעשה קאַנט בין השכל המפשט ובין השכל המתיחס לפעולת האדם. השכל המפשט בלי שום משפט קדום ומושפע מאיזה השקפה דתית, יחליט, כי הבחירה החפשית אי אפשר לנו להשיגה, וגם לא נוכל להשיג אפילו אפשרותה; אבל ביחס האדם, איש לאחיו וקשר המדינה, מוכרחים אנחנו לומר, כי כל מה שהשכל מחייב היותו נ ח ו ץ הוא גם א פ ש ר י. ואם יסרבו רבים לעשות הברכור הזה מהנמנע להכרח, הנה לא האשם באלה יודעי האמת, רק בהענין בעצמו. ולכן נתמ־מר על תלונת שר"ל, שחטא נגד הראב"ע בכתה מאמריו, וכמעט כל יתי חייו נלחם בר' אברהם להשפיל כבודו ע"פ חוקי ההגיון, אשר שואבי מים וחוטבי עצים יתפקו בהם בכל האופנים ויצליחו בהם, בעוד שהחוקר שחננו היוצר נפש משכלת, יהיה נבוך ולא יועיל לו כל סרובו, להעמיק חקר בענינים כאלה. כל מי ששמרהו השם מחקירות כאלה יודה להשם חסדו, אבל לא יתנפל על האיש אשר לא באלה נפל חלקו. האמונה היא מתת יה, ולא קנין אשר יעמל בו האדם שישמח על כי עלה כזה בחלקו. ומה יעשה איש כהראב"ע, אשר לא תספיק לו האמונה שנחל מאבותיו, ונפשו תבקש האמת:

יֶחֱזֶה הָאֱלוֹהַּ מִבְּשָׂרוֹ, וְסוֹד נַפְשׁוֹ וְלֹא מִפִּי שְׁמוּעוֹת
וְלֹא יִשְׁקוֹט עֲדֵי יַרְבֶּה תְּבוּנָה . . . 1)

ב.

השטה הפלטונית-החדשה (הפלוטנית) עם כי ערפל חתולתה ברוב, הנה יותר ויותר חדרה ללב בני אדם ותמצא לה מסילות בין העם. על ידי חכמי אלכסנדריה (וביחוד היהודים במאה האחריגה לפני לדת דת הנוצרים) באה אח"כ להנוצרים ותתערב בין שטות האמונה הזאת והשקפותיה. גם היהודים התלמודיים לא נקו ממנה, אם כי שמו בשנות מאות הראשונות ללדת הדת החדשה קיר מבדיל ביניהם ובין הדת הסותרת לדתנו. מבלי משים קבלו הרבה או מעט משטת הפלטונים החדשים, מאחרי ששטת אריסטו לא נתקבלה אל לבם וגם הזמן לא היה מסוגל לשטה מיוסדת על היקשי ההגיון. חבור הרעיונות של הזמן ההוא ופעולתם על כל העטים כבר מצא לו סופרים חוקרים, בעלי אסופות, אשר ציירו התפתחותו אל נכון 2). הפלוסופיא הפלטונית היתה הראשונה בין שטות הפלוסופיא היונית אשר קבלה השפעתה מרת

---

1) כ"ח ח"ד נד 6.

2) יתמצ בספרו דה"י ליטרלא, מבריתם נייגר בספרו היהדות והולדתה, ועוד ספריים רביים. זביחוד בספרי דה"י לה' גרעץ וחח' דר' מ' יחעל בכמה מקומות מספריו המתוכמים, אבר אינם כעת ח"י לרמז עליהם בפרטותם.

היהדות ונושאיה; ובמקום אחר 1) דברתי ע"ד ההשפעה הזאת באריכות. פה יהיה די לנושא עניני, אם אומר, כי בפעם הראשונה נראה פה השתדלות השכל להשלים עם האמונה, להתאים החקירה עם רגש הלב. ואחרי שסרו יפי הנעורים ומנעמי הילדות מעם עיון נוכחו לדעת וחשו בלבם, כי להרגיע נפש האדם — שיצא ממצב ילדותו — לא תספיק עוד אמונה יפה, נוצרה לשעשועים; כי ראו נחיצות אמונה מנחמת ביום צרה ועל עֲל תרומם את המאמין ומחזק בה, זאת היתה השטה החדשה, מעורבת סדעות פלטו (לפי השנויים שנעשו בהן), משטה הפיתאגורית החדשה ומדעות היהודים האלכסנדרונים. "הרגש כי חסרו פטוב, האמונה באלהים, התשוקה להתגלות האלהית נמצא במאה האחרונה טרם לדת הרת הנוצרית; התשוקה הזאת תראה לדעת כי סר צל ההשכלה היונית והשפל ערכה..." 2). שטת הפלטוניים החדשים היא תמצית ההשקפה הדתית של היהודים באלכסנדריא בלבוש הפלוסופיא היונית 3). ויען כי פלטון בעצמו לא צייר שטתו בהקישי ההגיון נקיים מכל הויה, וע"פ הרוב נמצא גם בספריו סתרה וחשכה, דברים לוטים באפלה ומכוסים ע"י מעטה מליצות, לכן היתה שיטתו מוכשרת ביותר להיות לבוש לאמונת היהודים האלכסנדרונים. ומאחרי שרגש הדת היה העיקר, והלבוש החיצוני של הפלסופיא היה רק להשביע מראה עינם לפי תנוכם והרגלם, לכן לא נתפלא, כי נתנו יתרון להלך נפשם על מראה עינם והשטה הפלטונית היא יותר שטה דתית משטה פלוסופית.

התערבות השטה הפלטונית עם שטת הפיתגוריים החדשה (אשר כנודע עשתה לה ציונים בצרופי מספרים וכהנה) היא אשר החזיק בה הראב"ע, אבל כבר נמצאה ג"כ בעת התחוללו ההרגשות ותלרנה דעות חדשות (הדת הנוצרית, ההכרה הפנימית — גנוזים — והשטה הפלטונית החדשה). צעללער 4) יצייר הקשר והתחברות הרוחנית הזאת במלים מעטות אבל בבירור גדול: "הפרדת שני מושגים בעולם המחשבה, מושג החומר בהתנגדות נטרצה למושג הרוח, מושג מפשט ודק מן הדק של אלוה נמצא, באופן שאי אפשר לשכל האנושי להשינו; התרחקות מעולם (החושים) המטרגש, קשורה בדעת פלטו והשגתו טהומר הנמצא וירידת הנשמה לגוף האדם; הדעת מכחות אמצעים אשר יובילו השפעת השם על עולם המטרגש (עולם החושים); השתדלות להוציא הנשמה לחירות מן החומר; האמונה שיש ביד כח הנשמה להתרומם ע"י תשוקה אלהית כואת עד שתחזה התגלות אלהית". בדברים האלה צייר החכם הנזכר את השיטה הזאת ברוב באור והציגה לפנינו בעת הבראה, ובתמונה כואת נראה אותה אצל הראב"ע, ההבדל הגדול שבין עולם השפל (עולם החומר) לעולם העליון (עולם הרוחניות), מושגו הנעלה בְּקַבָּלַת השם, טושג דק מן הדק שאי אפשר לציירו בשכל האנושי; דעתו מהנשמה שהיא מעולם האמצעי 5), השגתה ממלאכים הבוראים בעצות השם, אשר ע"י דעתו זאת רב ברב

---

1) נמלק שני מספרי "קורת הדורות".

2) צעללער בספרו: Philos. d. Gr. III b. (3 Aufl) S. 70 f.

3) מיכעלווטש בספרו: Gr. d. Gesch. d. Phi. I. 290

4) בספרו הנזכר ע' 251.

5) והשוקתה למקור מחצבתה כתמרו: "כי כתמר יתאוה התולה שמשכה לשוב אל מקן מולדתו..." ק מכסוף הרוח המשכלת להתחז במעלות הגבוהות" (קהלת בהקדמה) וזה מכיל גם פלאטון (בספרו Phädon) בשם פיתגורס.

סעריה ושלח בו יד לשונו, יען כי האטין (ר"ם) שבני אדם הם יותר מכלאכים 1); אמונתו, כי יש בכח הנשמה להתחבר אל הכל (אל הסכה הראשונה) ולההרומם מעל חוקי הבריאה, כל אלה נושאים בד בבד עם שטת פלטו החדשה המעורבת בשטת פתגרום, כמו שנוסדה באלכסנדריה, וברברים מעשים יצייר עם הראב"ע שיטתו ושנתו באשר צייר צעללער את השטה ההיא:

רָחַשׁ בְּאֵין וְיֵשׁ 2) רוּב הֲצָמִיד,
חוֹמֶר וְצוּרָה וְטֶבַע הַתָּמִיד,
שֵׁשׁ הַקָּצוֹת בְּכֹחוֹ מַעֲמִיד,
הֵם יְסוֹדֵי בֵּית טוּחִי,
הֵם הֵם מְגוּרִי וְהֵם נִדְחִי.

הַבְּרִיחַ וְהָרְפִיב יְסוֹדוֹת אַרְבַּע,
דּוֹמֶם וְצֶמַח 3) וְחַי בָּהֶם נִקְבַּע,
מֵהֶם הַוָּיָה וְהֶפְסֵד הֲטֶבַע.

מָהוּת וְכַמּוּת וְאֵיכוּת רִאשׁוֹן,
אֵיךְ יַחֲקוֹר זֹאת וַיַּשֵּׂג אִישׁוֹן?
שֵׂכֶל וּמַשְׂכִּיל וּמוּשְׂכַּל־רִאשׁוֹן,
מִלְּפָרֵשׁ שִׂיחִי,
מָדְבָּק לְשׁוֹנִי בְּתוֹךְ מַלְקוֹחִי.

בהיות שטת פלאטון יותר מעורבת בהשגה משלית ודמיונית, הנה היה לה הכח להתרומם על הפרטים להיות שטה מקפת את כל היש; בכלל נפגוש בהשקפת הפלוסופים היונים והפלוסופים של ימי הבינים הנטשכים אחריהם התשוקה להקיף בהשגתם את כל הנמצא ולתת תשובה מספקת על כל פלאות השבע, ויוכל היות כי זאת היתה הסבה, כי טעו ברוב העניגים, כי בחפצם לדעת הכל על דרך כלל לא שמו עיניהם על הפרטים, ודי היה להם, אם מצאו מקום וטעם לכל הנראה להם, למען יהיו כל הפרטים משולבים יחד ומאוחדים להמונה אחת כוללת. ארימטו אולי הדר יותר לטבע הפרטים, אם כי גם הכליתו היתה השגת הכלל. פלטון לא שם עיניו על הפרטים כל עיקר, ובשביל זה השיג את כל הנמצא בציור כוללי ומאחד

---

1) רמז כ"ח רביעי לד 104 והלאה.

2) „ים רוכ" הכוונה הרבה מהמנחה. וכן למד ר"ם גביכיל ב„כתב מלכות": וְקָרָא אֶל הָאַיִן וְאֶל הַיֵּשׁ וְנִתָּקַע. (דוקטם במ"ע. (Orient. Litbl. 1848 Col. 389).

3) דוקטם מביא „מדבר" מכל מין לו הכוונה והצמחי „ומחי".

אם כי נמצא בהשגתו טעותים רבים הראב"ע נמשך· אחרי השטה הזאת, ולפעמים גם אחרי טעותיה 1), אולם רוח מבינתו הביאה אותו פעמים רבות להשגה צרופה וישרה אשר כיום נתאמתה ע"י חוקרי הטבע.

העולם השפל (המושגת בחושינו) כלל הראב"ע ע"פ חכמי יון (אימפידוקלים) בארבעה היסודות 2), והוא הנראה לנו ע"י חמש הרגשות 3) (חמשת החושים). בשירו אשר בו יזכיר נוראות ופלאי השם (למעלה ב' א'), הוא מונה בשם חמשת החושים ותועלתם לבני אדם. מובן מאליו שנמשך בזה אחרי דעות בני דורו וביחוד אחרי דעות היונים כמו שבאו לו באמצעות הערביאים, ורק לפעמים הוא נוטה מהם ומראה רוחב תבונתו.

מושב הנשמה (היא כח השגת החושים ופעולתם הציורית בשכל האדם) היה לסלע המחלוקת בין אריסטו שיחסו להלב ובין גאלינוס שיחסו להמוח. הראב"ע בתחלה נטה לבו אחרי דעת אריסטו המשובשת, אשר היתה בזמנו וגם ימים רבים אחריו מושלת ברוב תוקף ועוז, ולכן נמצא בספריו הראשונים כי יסכים לדעת אריסטו. אולם שכלו הביאהו לדעת שבוש הדעה הזאת, ואם כי אין בכחו להסיר עול אריסטו מעליו מכל וכל ועוד יאמין כי תחלת ההרגש הוא הלב, אולם המוח הוא לפי דעתו אוצר ההבחנה והשגת ציור החושים 4). ותהי פשרתו של הראב"ע בין אריסטו וגאלינוס ההפך מדעת אבן-רשד שאמר, כי התחלת ההשגה היא במוח ומושבה אחרי כן בלב 5). ההרגשות (השגת החושים), בשביל שמקורן בלב הן ע"פ הרוב בלתי צרופות ומעורבות בהתפעלות מרובה, ורק במוח האדם תצטרף ההשגה ותסיר כל התפעלות הלב להיות מיושרה וזכה:

שַׂמְתָּ מְקוֹר הַדַּעַת בְּרֹאשׁוֹ כְּעַל רֹאשׁ עֲטָרָה,
וְחוֹם לִבּוֹ הֵקַרְתָּ – לְחוּמוֹ כְּאֵשׁ בּוֹעֵרָה 6).

השגת החושים היא רק השגת מקרי המוחשים והמושגים, כי מה שכבר ידעו גם

---

1) עיין קויפמאן בספרו הנזכר צד 108 ובהערה 40 שנמשך הראב"ע אחרי פלטו וגאלינוס בדבר עיקרי (השגת חוש הראות) ונחלק על אריסטו, אולם בזה יצדק אריסטו כמו שהוכיחו החכמים בזמננו ועוד אדבר מזה.

2) בפרושו לקהלת א', ד'.

3) שם ז', י"ג.

4) כן יאמר בשירו שהזכרתי כבר:

„רוחי מכל נכבדת,
יסודתה בלב עומדת".

אבל הוא יאמר ג"כ:

„והרוח הוא בלב, וכח הנשמה היא במוח הראש אע"פ ששורש כחה בלב". (בראשית ב', ז'). וכן הוא אומר: הנשמה היא החכמה ומושבה במוח הראש (שמות כ"ג, כ"ה). הלב הוא רק המרכבה הראשונה (בראשית א', א'. דברים ו', ה'; ישעיה ס"ו י"ד; קהלת א' ט"ו). ק"מ בספרו הנ"ל 63 הערה 70 לא שם עיניו ע"ז.

5) ק"מ שם 64, 65. הערה 71 72.

6) ע"פ מקרה נפגש הרעיון הזה גם באחד עמכתבי בערנע

חכמי יון ומה שנתברר בזמננו עוד יותר ע"י שיטת קאנט, כל מה שמשיגים חושינו, הם משיגים רק הלבוש החיצוני והמקרים, אבל אינם משיגים את העצם בעצמו 1). כי יש עצם המושג (רק שאי אפשר לנו להשיגו בחושינו, דעת קאנט) היה מוחזק אז בין החכמים, מאחרי שזאת היא גם דעת אריסטו, ובאש עברתו רדף אחרי הקודמים לו, שהחליטו כי אין שום עצם, ורק חושינו הם הממציאים לנו עצם המושג (דעת פיתגורס, ובשנויים אחדים דעת פיכטע). רק שנויים באיכות ההשגה אפשר שיהיו. למשל שנחשוב שהר יתנועע והוא עומד, או במספר הנראה לנו, או במדתו ותמונתו; אבל להשוב שכל הנראה לנו איננו כלל, ורק חושינו המציאו לנו את המושגים הוא טעות לפ"ד אריסטו. והמחזיקים בדעה הזאת נתן לשמצה והפקיר את חייהם. ולא כלך שולל, אם נחשב, כי ממדתו של פלאטון ואריסטו באה גם להרמב"ם תשוקת הרדיפה לאנשים מתנגדים לדעותיו, עד ששלל חיי עולם הבא מאלה שאינם מעמיקים עצמם בפלוסופיא. — בדעת אריסטו ופלאטון בפינה זו הלך גם הראב"ע, לחשוב כי רק באיכות איזה השגה אפשר שתהיה טעות אבל לא בהשגה עצמה 2).

אמפידוקלוס שהיה הראשון שהמציא הדעה של ארבעת היסודים אמר ג"כ שכל הנמצא הוא רק הרכבה מאלה ארבעה היסודות, וזאת היא היצירה, כי התקרבו או התרחקו איזה יסודות זה מזה. סבת ההתקרבות הוא האהבה והתשוקה; סבת ההתרחקות היא השנאה וההתנגדות. השגתנו מכל הנמצא הוא ע"י חושינו, יען כי בחושינו יש ג"כ טבע ארבעת היסודות, ולכל חוש וחוש יש טבע אחר ומשיג רק שהוא מטבע יסודו. הריח הוא מיסוד האש, הטעם מיסוד המים, השמע מיסוד הרוח. והמשוש מיסוד האדמה. רק לחוש הראות יחסו מעלה יותר גדולה, שבכחו להשיג מה שלמעלה מן היסודות 3). בדעה זאת החזיק גם הראב"ע, ומאד יפלא בעינינו לראות שבכמה פרטים נטה מאריסטו והטיב לראות ממנו, מלבד מה שנטה אחר שטת פלאטון וגלינוס בדבר חוש הראות לחשב שיתהוה ע"י נצוצות יוצאים מעין האדם, דבר שכבר הוכיחו שבושו 4). למשל נראה כי כבר ידע שהצבע יש לו פעולה גדולה על חום וקור 5). כן ידע כבר הראב"ע שחוש הראות ממהר יותר להשיג מחוש השמע, ולכן נראה את הברק טרם נשמע את הרעם אם כי התהוו ברגע אחד 6).

ידיעתו בכחות הטבע הניעתהו לפעמים להטיל ספק באגדת התלמוד, כמו שנראה מפירושו לעשרת הדברות שאי אפשר לו לקלוט במוחו דעת חז"ל, כי זכור ושמור בדבור אחד נאמרו. הראב"ע ידע כבר כי כח השמע משיג השגתו ע"י ציורים שנתהוו באויר, וכן הוא האותיות שאדם מוציא מתוך פיו ונכנסים לאוזן חברו, הנה יעשו ציורים ידועים

---

1) בפירושו לשמות (ל"ג, כ"א): ההרגשות אינן מרגישות רק המקרים; וכן בפירושו הקצר: העין איננה רואה רק המקרים שהם בגוף; בספר העבור דף מ': חמש ההרגשות ועיקרן צורות הגוף.

2) ספר העבור (שם), וכן ההרים ימושו ברוץ הספינה.

3) כך סידר הראב"ע בספר האחד, אבל חכמים אחרים סידרו את החושים לפי טבע היסודות באופן אחר, עיין ק"מ צד 79.

4) שם 108.

5) בפירושו לבראשית (ל', ל"ב): ותוס הוא השחור, ויתכן שנקרא השחור כן מפני החום, כי השחור הוא יותר חם מן הלבן.

6) שמות כ'. א'.

באויר ועי"ז יגיעו לחוש השמע. ולכן אי אפשר היה לו שישנו חוש השמע שני צורים בבת אחת 1).

פעולת החושים נכללת היא אצל הראב"ע להשגת כח השם ביצירתו. ומלבד שירתו שכבר הזכרתי, ששם יצייר פעולת החושים, נמצא עוד שיר אחד 2) שבו מגדיל כח היוצר, כי גביט פעולתו ע"י החושים שנטע בנו:

בְּכָל מַרְאֶה אֲשֶׁר תִּרְאֶה, דַּע כִּי אֵין זוּלָתוֹ
וְכָל שֵׁמַע אֲשֶׁר תִּשְׁמַע יַשְׁמִיעַ תְּהִלָּתוֹ
וְכָל רֵיחַ אֲשֶׁר תָּרִיחַ, יוֹדִיעַ עָלֶיהָ תוֹ
וְכָל טַעַם אֲשֶׁר תִּטְעַם, יָבָאֵר סוֹד גְּדוּלָתוֹ
וְיָדִיהַ הֵן עֵדֶיךָ, לְהָמִישׁ בָּהֶן פְּעוּלָתוֹ,
וְכָל שֵׂכֶל אֲשֶׁר תַּשְׂכִּיל, מֵאִתּוֹ תְּהִלָּתוֹ.

להשיר היפה הזה אשר כרוב שירי הראב"ע הם שירים למודיים (דיראקטישע פאעזיא) נחבר עוד שיר נעים אחד בו ידבר מספר החושים ותועלתם:

חֲדָשִׁים מַעֲשֵׂי אֵל לְבָקָרִים — וְגַם בָּעָיו 3) לְמַשְׂכִּילִים יְקָרִים
אֲשֶׁר בָּרָא שְׁפָתַיִם וְשָׁם פֶּה — וְצֵר עַיִן אֱנוֹשׁ לִרְאוֹת יְצוּרִים.
וְשֶׁת אֹזֶן בְּלִי נוֹגֵעַ נְטוּעָה — וְאֵלֶיהָ יְבוֹאוּן כָּל דְּבָרִים.
אֲנִי יָשֵׁן וְלִבִּי עֵר וְהִנֵּה — נִתָּחֵי נִצְבוּ לָרִיב בְּצָרִים,
וְקֶרֶן עַיִן עֲלֵי אֹזֶן וְלָשׁוֹן — וְהֶרְחִיב פֶּה וְנָשָׂא קוֹל וְתֵרִים:
נָאֻם עַיִן: אֲנִי רוֹאָה וְחוֹזֶה — מְחַפֵּשׂ מַה בְּחַדְרֵי הַמֶּדָרִים.
וְשָׂמַיִם לְפִי רֶגַע וְאָרֶץ — אֲשׁוּרֵמוֹ בְּלִי צַעַד אֲשׁוּרִים 4).
וְיַחַד אֶחָזָה צוּרוֹת מִשְׁנוֹת — וְאִם רָבוּ, בְּלִי חֶלְקֵי שְׁבָרִים.
וְאַפְרִישׁ הָרְחוֹקִים מִקְּרוֹבִים, — וְאַבְדִּיל הַלְּבָנִים מִשְּׁחוֹרִים;
וּבִי חָכְמוּ בְנֵי מְדוֹת וְעָלוּ — לְמַזָּלוֹת וְכוֹכָבִים סְפוּרִים.
וּבַל רָגַל וּבַל כָּנָף 5) אֲהַלֵּךְ — וּבִי תִּבּוֹן מְלָאכֶת כָּל גְּבָרִים.

---

1) סם וכסיכום הקצר.

2) ק"מ בספרו הנזכר נד 31 בטעות מסכר הוצח ב"מל לוריות" נד 56.

3) כ"מ (ד' 143) מביא שד"ל "ומס רעיו" ואין לו פוכן ולכן הקצתי; והכוונה: כי מדעים סס מעשי ס' וגם מחסכוחיו יקריס למשכיל.

4) הוא הדלאת יוכל לחדל למרחוק וגם להבחין ציורים קוטים בכח לחת (שמוח ג', ו'): ומשר כעין כשמר השמיס. כי ברגע לחד ילחה חמוטח רבוח רחוקות גם קרובות. וכסיכומו שקצר (ל' הדברות): כי העין חדלה צורות רבות.

5) הכוונה: כלי רגל וכלי כף. ונלחן סה שלא קיר המשקל, ויחכן נ"כ: בְּלִי רֶגֶל בְּלִי כָּנָף וסי'.

הֲאִם אֹזֶן לָעֵין : הַחֲרֵשׁ נָא — וּמַה תּוֹבִיל , וְלָךְ צוֹרֵךְ לְאוֹרִים ?
וְלֹא תִּרְאֶה לְבַד מַה יֵּשׁ לְנַכֵּחַ — וּמְמַשְׁלְתִּי בְּכָל שִׁשָּׁה עֲבָרִים .
וְאִם מָסָךְ לָנֶגֶד — אַתְּ כְּעוֹר ; וְאָשְׁמַע אַחֲרֵי קִירוֹת וְהָרִים 1) .
וְדַת אֵל אַאֲזִין יוֹמָם וְלַיִל ; וּבְלֵילָה שְׁעָרַיִךְ סְגוּרִים . 2)
וְכָל שָׁרִים וְנוֹגְנִים בִּי יְבִיעוּן וַאֲכִיר הַנְּקֵבוֹת מְזָכָרִים" .
וְאִם לָשׁוֹן לָעַיִן גַּם לְאֹזֶן : חֲשַׁבְתָּם לִהְיוֹת בָּנוּ לְשָׁרִים .
אֲנִי נִמְשָׁל לְמֶלֶךְ דָּר בְּאַרְמוֹן ; וְאַתֶּם כָּעֲבָדִים לִי מְסוּרִים .
וַחֲמִים וְהַמָּוֹת בְּיָדִי וּבִי מַעַם מְתוּקִים מְמֻרוֹרִים .
אֲנִי יָחִיד בְּלִי רֵעַ כְּמוֹכֶם וְאָנֹכִי לְבַדִּי אִישׁ דְּבָרִים .
אֲנִי מֵלִין בְּצֶדֶק בֵּין רְבָבוֹת וְאוֹדֵעַ בְּחָכְמָתִי סְתָרִים .
וְאֶהְפּוֹךְ מַאֲכָל לִהְיוֹת לֶעָנָר לְשִׁנַּיִם וְיָגֵז לְגֵזְרִים" .
הֲקִיצוֹתִי וּבְקִרְבִי קְרָבִים וּמַחֲנוֹת , זֶה וָזֶה כֻּלָּם אֲזוּרִים .
וְקוֹל נָתְנוּ שְׁחָקִים : מַה תְּרִיבוּן ? לְכוּ נָא , בַּחֲנוּ מִשְׁפָּט יְשָׁרִים .
לְכוּ אֶל רַב מְנַחֵם הַמְּנַחֵם גְּפָשׁוֹת עַד יְשׁוּבוּן לְפָנָרִים 3) .
וַאֲשֶׁרֵי עַיִן אֱנוֹשׁ רוֹאָה הֲדָרוֹ וְאָזֶן תַּאֲזִין מִפִּיו אֲמָרִים .
וְכָל לָשׁוֹן תְּסַפֵּר מַעֲלָיו וְנִלְאוּ לְהָכִילָם הַסְּפָרִים .
וְעֵינוֹ רָאֲתָה פְּלָאוֹת אֱלֹהָיו וְאָזְנָיו יִשְׁמְעוּ בַּת קוֹל בְּהוּרִים .
לְשׁוֹנוֹ תַּעֲנֶה מַעֲנֵה־תְעוּדָה בְּפִיו שִׁשָּׁה סְדָרִים הֵם סְדוּרִים .
וְעֵינוֹ שָׁם עָלֵי עָנִי 4) וְאָבִיוֹן כְּמוֹ רוֹעֶה יְבַקֵּר הָעֲדָרִים .
וְאָזְנוֹ מִשְׁמַע שָׁוְא אֲטוּמָה וּמִדְּבָרוֹ וּפִיו חַיֵּי בְשָׂרִים .
וְאִם שַׁעַר לְכָל מֵבִין בְּחָכְמָה לְפָנָיו נִפְתָּחִים מֵאָה שְׁעָרִים .
וְיָדָיו יָלְוּ גִּשְׁמֵי נְדָבוֹת עֲדֵי בְּמָקוֹם חֲרֵרִים שָׁם נָהָרִים 5) .

אם כי השיר הזה הוא בכוח רק שיר תהלה לחנון ומטיב , בכ"ז רעיון יקר צפון בו , כי יוכיח כי אין שום יתרון לאיזה חוש אם לא ישתמש בו האדם להשלמת נפשו . גם נראה , כי עם כל ענותנותו של החכם הזה לא השפיל כבודו בשירי תהלה וחנופה כמו שעשה

---

1) כ"ל לכל חוי לשמע .
2) לפי גירסת הח' י"ל .
3) כך תקנתי במקום „נפשים עד יביכם" שאין לו מובן . מנחם המחבר הוא יודעו מאד לכתבו ולכתוב בנו ל' מקה חגוי זה .
4) כך תקנתי במקום „עניך" .
5) רק מעט לפי דקדק פה ע"פ המסקל בשוא נע וגח וגם נסה מעט ממוקי הלשון .

בן דורו (הכביר מסנו מעט בימים) ר' משה בן עזרא, אשר כנראה מרבים משיריו, היה דרכו לנסוע מעיר לעיר ולהלל כל פותח ידיו או שער ביתו לפניו, כמנהג רבים מטשוררי הערביאים. ושירי תהלה של הראב"ע יש להם יפי הטעם והנעים.

עוד יהיה נחוץ להעיר, אשר נודע הוא לכל קוראי ספריו של הראב"ע, כי חלק גדול מרעיוניו עטויים במעטה צרופי-מספרים ע"פ שיטת פיטגורס. ובהיות ע"פ הרוב רמזיו וצרופיו מחוץ להשכל הבריא, אם כי גם בזה יראה גודל ערכו ושכלו המעמיק חקר, הנה נביט אל המקרה הזה, כעל שגגה יצאה מלפני איש גדול. בכל זה עלינו להעיר, כי גם בפינה הזאת לא הלך אחרי הנואלים למצוא במספרים לפי צרופם ומערכתם כח עצמי 1), רק מצא בהם תוכן הבחות, החומר והצורה. המספרים מציירים איכות הדבר, וע"י צרופם והתיחסותם זה לזה יראו ג"כ יהם וצרוף איזה כחות זה לזה 2). עם כל זה מוכרחים אנחנו להודות, כי כל החקירה הזאת סוף סוף בהבל יסודה והיא רק רעות רוח ואין בה ממש. וגם לפי דעת אלה שאין בהמספרים שום ממש ורק יגשימו ויציירו איזה כחות או צורות, הנה סוף סוף אין בזה שיטה ידועה ומוסכמת. ומטעם זה מכל הנמשכים אחרי פיתגרום לא הסכימו שנים לדעה אחת. וגם לא נדע מאחד מהם, מה היתה שיטתו בברור. אריסטו לא יביא לנו ג"כ ידיעות ברורות אודות השטה הזאת. ובכלל בערפל סתרה. הן בזה נוכל להסכים לדברי אריסטו 3): „הפיתגוריים היו הראשונים שהעמיקו חקור בחכמת החשבון וצרופי המספרים. וע"ז באה להם הדעה, כי עם יסודי החכמה הזאת גלו גם יסוד כל הנמצא". הראב"ע היה כפי שנראה מספריו חכם ומעמיק בחכמת-המספרים 4). כאשר נראה מכמה מקומות מספריו ו„מתחבולתו" המיוחסת לו. כי פעם אחת, יספרו, היה הראב"ע עם תלמידיו בספינה, וה' השיל רוח סערה בים, והאניה חשבה להשבר. אז אמר רב החובל: לכו ונפילה גורלות, כי כל איש עשירי נטיל בים, למען להקל מהספינה, ויעש הראב"ע „תחבולה" להעמיד את תלמידיו באופן שלא נפקד מהם איש. אם כי הספור בעצמו ריח אגדה כוזבת נודף ממנו, בכ"ז חשבון ה„תחבולה" יוכל היות שהיה אחד מתרודי הראב"ע.

הראב"ע מצא לו מפרשים רבים, וביחוד לפירושיו רבו הבאורים והפירושים. ואין

---

1) עין סווענלער בספרו: Gesch. d. Philos. S. 11

2) למשל נייטו לזה מהמתכים לחברי הקיטה הזאת הם המספר במספר ג' והחדיש במספר מאה. והכל לפי יחס המספרים זה לזה.

3) Metaph. I. 5.

4) אם נמים לב לדברי הראב"ע בפיוטו ע בספריו ובפירושיו, נמצא כי לא יחם שום כח וממם להמספרים. רק המתין כי ביחסם זל"ז יוגשם בהם לזה מובן. למשל המתין כמו כל הפיתגוריים שים ערך מיוחד להמספרים ה', ו'. בשביל שהם המתעים במספר העשרה, ה' מגד זה, ו' מגד זה. מספר י' הוא גדול מכל כלם (וגם מספר ה' הוא קדום להם) ולכן במלא המספרים יציירו את פבורת. לפ"ד הראב"ע. לכל מחמו הלא נדע, שגם לו היוב זה הוא לגמ מחם, בשביל שערך המספר למחיות של הא"ב הוא לפי מנכם „בחלפא ביחמ" וזה הוא רק במקרם. למשל, זה גם נודע מהמספר המשה הוא מגשים לזה מובן. הגה רק ע"פ מקרה במלא שם' מחיתים לא"ב, ולכן ערכו המשה. וכן י'. פ"כ מה ערך עצמי להם, לכתוב שהם יוצר הכל!

להתפלא, אם כמקרה כל החכמים והמחברים הגדולים של ימי הבינים קרה גם אותו, כי הרבה סבות גרמו לזה. מלבד שהיתה להראב"ע סגולה מיוחדת לדבר ברמזים ובלשון קצרה ובחדודים, ומלבד שגם טבע נושא ענינו מחייב כי היו צריכים באורים לדבריו, הנה קרה כזה גם למחברים אשר ברוב באור כתבו ספריהם ואינם צריכים לבאורים כל עיקר. שתי סבות כלליות הסבו את זה: הראשונה, כי המאה התשיעית והעשירית לאלף החמישי היו „תור הזהב" לספרות ישראל וחכמתו, ואחרי כן באה עת הירידה. ויען כי חסר לחכמי הדור הבא להתרומם מעצמם לחקירה ישרה, לכן תלו עצמם באילן גדול מדור העבר. דעת לנבון נקל, כי ע"פ הרוב לא הבינו גם שטת החבור שפירשוהו, והכניסו בו הפך סברת המחבר, ורק מעטים יוצאים מן הכלל הזה. גם ספרים שמעיקרם חוברו רק בשביל העם, ולא היו צריכים למבארים ומפרשים כל עיקר, כספר היקר „חובת הלבבות" לרבנו בחיי הדיין, מצאו להם מפרשים אשר בחקירותיהם המזויפות שללו מהספרים ההם את ערכם האמתי, להיות ספרים בשביל העם. הסבה השנית היתה, כי לרגלי השנויים הרוחניים שבאו במחנה ישראל, כי עומם שכל החקירה ומעטה-כהה, הקבלה, לקח את מקומו, לכן היו פרי תבונת המחברים הראשונים בימים הטובים כצנינים בעיני הבאים אחריהם והם חתרו להתאים את השקפת החוקרים עם השקפותיהם, מבלי דעת ההרחקה הגדולה שיש בין שטותיהם ושטת הפלסופיא. ביחוד נראה זה אצל החכמים שעמדו ראשם ורובם בהקבלה ובהשקפה האגדית ובקצה משענתם שלחו לטעום מן דבש החקירה, כמו הרמב"ן, והר"י אברבנאל, זה הראשון לכה"פ בעל שטה מסוימת, וזה האחרון שוגה בהזיות אי-ברורות ומעורבות.

הראב"ע היה בודד בפעולתו הספרותית, ואין לו חבר בהשקפותיו החפשיות. גם בני דורו שהעריצוהו בלי ספק לא חדרו לעומק רמזיו וסודיו; כי לולא זה היו מושכים ידיהם ממנו. אולם בהיות חלק גדול מספריו מלא סודות ורמזים, לכן רבו מפרשיו. מבלי אשר השיגו את השקפת הראב"ע. מפרשי הראב"ע רבים, ואין פה המקום לפורטם, ומה גם כי רובם בכ"י עודנם ולא שזפתם עין שמש 1). מהנדפסים ראוי להזכיר פירוש „צפנת פענח" להר' יוסף בן אלעזר הספרדי (טוב עלם) 2). הר"י הספרדי היה האחד בין מפרשי הראב"ע אשר הבין אל רמיזותיו וסודיו וגם נסה להצדיק אותם, עד שמלא את לבו להחליט, כי אין שום כפירה בדעת הראב"ע, כי נוספו איזה פסוקים בתורה ממאוחר, ורק פתאום יאשימו את הראב"ע על ככה 3). כן השתדל הר"י בכל יכלתו לרדת לסוף דעתו של הראב"ע, מה שלא עשו יתר מפרשיו. ובכלל אם מצאו בפירושיו איזה דבר מתנגד להמקובל נסו כחם לפרשם בדרך זר והפכפך 4). לחמש מגילות כתב פירוש על הראב"ע ר' אהרן עמריך הרופא 5). כן נדפסו עוד איזה פירושים על הראב"ע חסרי טעם, אשר ע"פ הרוב לא הבינו המפרשים את הראב"ע, והכניסו הבליהם בדבריו.

---

1) עיין לדוגמא „אוצר הספרים" לבן־יעקב אות פ', סי' 569—עד 577. ואות ג'. סי' 187.

2) חי קרוב 1370—1300. קיצור מהחבור הזה בשם „אוהל יוסף" נדפס עם פירושים אחרים על הראב"ע (מקור חיים עם פי' המטוט) בא"ד שנת תפ"ב, הוספות לפירוש זה נדפסו בכוכבי יצחק חוב' כ"ז, ובמ"ע לגייגר שנה א', צד 219.

3) עיין גרעטץ חלק שמיני צד 25 שמביא דבריו מפירושי כ"י.

4) עיין כ"ח (ז', צד 71) מביא שד"ל פירוש ר' יהודה החסיד לדברי הראב"ע על והכנעני אז בארץ" כי כיון (לפ"ד הר"י החסיד) הראב"ע שמלאך הכנענים החזיק בארץ (!).

5) הוא הנודע בשם ד"ר גומפירטץ רבו של ר' משה בן מנחם, וכבר כתבתי „תולדות ימי

יען כי שם הראב"ע ערפל חתולתו, לכן לא מצא לו כל כך מערערים רבים כמו הרמב"ם, אם כי יש בספריו חקירה חפשית יותר מבספרי הרמב"ם, כן לא נתן יציאה מסוימת באיזה ספר שימשוך עליו עין הרואים כמו שעשה הרמב"ם. אחרי שבבתה הקבלה את אור החכמה, הנה רק מעטים נתנו עוד עינם בספרי הראב"ע, ומאלה המעטים רק מעטים הבינוהו. רמזיו וסודותיו אכנם העירו לפעמים איזה מתחסד ללגלג עליו, אבל רבים וכן שלמים כבדוהו בגלל ספריו המחוכמים, כאשר נמצא במכתב הנודע לר' ידעיה הבדרשי: החכם הגדול ר' אברהם בן עזרא הנודע בשערים, והוא העולה על כל הנזכרים [ר"ס גאון, ר' יצחק בן גיאות, ר' משה בן עזרא, ר"ש בן גבירול, ר"י הלוי, ר' יונה בן גנאח, ועוד] בהבנת האמתיות והשקידה על דלתות החכמה והרחקת שבושי האמונות בכתובי התורה וספרי הנביאים. ואבותינו ספרו לנו שמחת גדולי הארץ הזאת, חסידים ורבנים לקראתו בעברו עליהם, הוא החל לפקוח עינים עורות בגלילותינו וכו'. כן יהלל הר"י חריזי את שיריו ופיוטיו: ושירי החכם ר' אברהם בן עזרא עזרה בצרות וגשמי נדבות בזמן בצרות, וכל פיוטיו נוראים וענינים נפלאים. כהם לא ראו הרואים. גם הוא חבר סדר ליוה"כ ענייניו שכל וצוקים ועל הלבבות חקוקים 1). הרמב"ם באגרת לבנו 2) המפליג מאד בשבחו, אם כי אודה שהשבח המרובה הזה יטה חשד על המכתב בכלל.

בדור שלפנינו, היה שד"ל האויב היותר גדול להראב"ע ולהרמב"ם, הדבר הזה ראוי להזכירהו בכלים מעטות, מפני שהוא מפיץ אור בהיר על תכונת ההשכלה של עמנו. גם בין כל העמים נמצא סופרים וחוקרים, באים במשפט עם החפשים בדעתם, אבל אצלם אין ערוב פרשיות, והכל יודעים לאיזה סוג של החוקרים ימנה המלגלג על דברי חכמים. לא כן אצלנו; כשבא הח' שד"ל להשפיל כבוד הראב"ע בדברים שאין בהם ממש, הנה מצא עוד חכמים גדולים שפלפלו בדבריו, כאלו ראויים המה לטפל בהם. שד"ל לא הבין שטת הראב"ע וחין ערכו, וע"ז לא נבוא אתו במשפט, כי לא היה אפשר לו להשיג את הראב"ע, הרם ונעלה הרבה והרבה מחוג מבטו, אבל לבלימה תחשב לנו, כי שד"ל היה לשופט על הראב"ע ולא בוש להשמיע דבריו בפומבי. זה יראה לנו לדעת כי אין לנו שום דעה מוסכמת, והכל תלוי בשטת איזה מתחכמים. למשל אם יקום איש וישפיל כבוד החכם ליסנג (כמו שעשה דיהרינג ביטינו) הנה בין המשוגעים יחשבוהו. לא כן אצלנו, כל מי שעט סופרים בידו, יניח שבטו על איזה חכם בלי טענות צודקות, רק בכלים אין בהם רעיון בריא. והעם רואים את הקולות ויתרדו ויעמדו מרחוק. ולא ידעו כמה מן ההבל והטפשות יש בהשגות האלה. בימי שד"ל עוד שגו חכמים בשפת עברית, ויפלא בעיני כל מבין איך עלה בלבו להתחזק על עמדו ולא שחקו ולעגו חכמי הדור על השגותיו, על חלוטותיו ועל דבריו. כמעט כל ימיו נלחם שד"ל בהראב"ע (בכמה מאמרים בכרם חמד, בהקדמתו לבתולת בת יהודה, באוצר נחמד ועוד) והרמב"ם, ובסוף ימיו גם בשפינוזא, דבר שיעורר רק שחוק ולעג. ועוד יותר נתעצב לראות חכמים גדולים (כמו ה' ישר"ט, טיר, ר"נ ק"מ ועוד) מטריחים עצמם להשיב על דבריו ולהצדיק את הראב"ע, כי חלילה לא כיון לכל הדעות האלה, אשר בשבילן נלחם בו שד"ל.

מיין ב„כמלין" סנח תרמ"ו. הרמכמ"ן מהלל מאד מספרו בפירושו ל„מלח הגיון" פרק י"ד. הפירוש נלוים פאתר המדע נדפס נרמסונה נרלין תקכ"ה, ותקל"ב נוילנא תקכ"ו, ומאז לא נודע עוד.

1) בהתכמוני (מוסף מעתרן) דף ז'.

2) נמכתו סם: ו ל מ ר ל י ע ל י ו שהוא הכר וכו' ונלחם מזה מלא נלחם נעצמו פי' הרלמב"ע.

באלו לא היתה הזכות להראב"ע להחזיק בדעות הללו, מבלי שיגרע מערכו דבר. כל החזון הזה הוא מוזר להיהדות האמתית, וכאשר נבוז לאלה האנשים שנסו להשפיל כבוד הרמב"ם וכבוד ספריו בשביל דעותיו — אם כי נודה שכמה מהן אין להן יסוד — נ"ב נביט בקר רוח על כל השנות שד"ל, תולדות התחסדותו וקוצר הבנתו 1).

ג) זמירות אברהם

א.

כבר אמרתי, כי יסוד שטת הראב"ע היתה שטת הפלטונית החדשה, אשר הטבעה בכלל על תשוקה מתמדת של הרוח לשוב אל אלהים, אשר ממנה נלקחה. כאשר לפי שטת פלטון תשאף הנשמה לברוח מבית מאסרה (הגוף), למען תתאחד עם היוצר, עם הנשמה הכללית, כן לפי שטת הראב"ע, אשר באר אותה בפירושיו ובכמה משיריו. כן אמרתי כבר, כי שיריו אינם ילידי הדמיון והתנשאות הרגש, רק ילידי המחקר והתנשאות הנפש המשכלת. שירת הראב"ע יש לה סגולה מיוחדת, כמו שמחליט בצדק המאסף (בלתי נודע שמו) את שירי הראב"ע 2). התכונה המיוחדת לו הוא הסתכלות חודרת לכלל הבריאה, השקפה מקפת את כל הנמצא, נפש שוקטת ושופטת בחקירה מסויטת וברורה. הראב"ע יתראה לפנינו בשיריו כחוקר בעל רוח נכון ולב שקט, אשר כל הדר היצירה נגלה לפניו, וכל הנמצא כלול בשטתו ובחקירתו; ובשיריו הוא מצייר השקפתו לתת לה ציור כוללי. ואין פה הסתערות הנפש והתפעלות הלב, רק הגיון ומחקר:

אֵיךְ תֶּחְשֶׁה נַפְשִׁי וּמַאֲוָיָה — לִהְיוֹת עֲדֵי תִדְבַּק בְּצוּר הֶחָיָה.
בָּהּ מֵעֵינֵי חָכְמָה וּמְמֻנָּה — תַּשֶּׂקֶה קְצִירֶיהָ וְזֶה פִּרְיָהּ.
רָקְמַת גְּוִיָּתָהּ מֶהֱדָרָה — תְּדִמֶּה לְכֻלָּה תַּעֲדֶה עֲדָיָהּ;
מַהֲלַל אֱלֹהֶיהָ יְסַפֵּר דּוֹר — אֶל דּוֹר וְעַם נִבְרָא יְהֻלַּל יָהּ 3).

ויען כי הנפש תשתוקק רק לשוב אל צור מחצבתה ולהתדבק בשכל הפועל, נפש הכללית, מעין החכמה והרעת, לכן לא תפחד מאפיסת החיים אשר הוא רק שחרור הנפש מכבלי החומר:

---

1) רק הר"י קרלבמל בדבריו היקרים בכ"ח ס' לד 92 ניין במלים מעטות מה ערך הסנוחה של שד"ל במוב טעם ודעת. ערכו של שד"ל ופעולתו הספרותית לא מקטין אני, בכמה פיוסו. אבל מדמה כי לא לחנה אם אחליט כי הוא גרס לבלבול המוגיים ומהבת הספסוף בספרותנו. זכות גדול עמדה לו כי עזר בתימליה ולא בפולין, ולכן הגדילו ערכו יותר מדאי ע"י מסמכו של סוג ידוע מכותבי דס"י ליטראל. המסמך המחרון והמקובל ע"ד סנום המלה החתרותית עוד לא נכתב. ושוד עסיד זוד מחרון למסום מחרים על כמה מן החכמים בעמנו, וע"ד ערך כתיבת קולדסנו.

2) דיוקן בהקדמה לד XVII.

3) שם סי' 1.

אֶבְטְחָה עַל פּוֹעֲלִי עַד אֶגְוָעָה אֶשְׁכְּנָה בֶּטַח וְלֹא אֶתְרוֹעֲעָה .
בּוֹ לְבַדּוֹ אֶעֱמוֹד לֹא אֶפְשְׂעָה אֶגְבְּהָה בִּשְׁמוֹ וְלֹא אֶכְרְעָה .
רַחֲמָיו רַבִּים וְנַפְשִׁי יָדְעָה כִּי תְחִי עוֹד אִם בְּקוֹלוֹ שָׁמְעָה .
מַחְזֶה פָּנָיו בְּמַעֲשָׂיו אֶפְגְּעָה הֵן תְּמוּנָתוֹ בְּהָקִיץ אֶשְׂבְּעָה 1) ,

הסתכלות ברורה בעולם הנמצא תרהיב נפש המתבוננת , עד כי תשכח את עצמותה ותתאחד עם כלל היצירה. הנפש תתרומם מחומר העולם השפל, התשוקה יוצאת מגדר העצמות 2) ותתאחד עם כל הנמצא :

בְּשֵׁם אֵל חַי הֶגְיוֹן לְשׁוֹנֵנוּ ;
בְּעוֹד רוּחַ חַיִּים בְּאַפֵּינוּ.
אֱמוּנָתוֹ תַרְאֶה תְּמוּנָתוֹ
וּמִי יוּכַל בֹּא עַד תְּכוּנָתוֹ ?
בְּשָׁמַיִם אוֹתוֹת תְּבוּנָתוֹ .
צְבָאֵימוֹ רָצִים לְעֵינֵינוּ
וְיוֹרוּנוּ : הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ !
בְּעָבֵי רוּם נִכְתַּב דְּבַר צַחוֹת ,
רְאוּ אֵל חַי מוֹשֵׁל בְּכָל רוּחוֹת ,
וּבַבְּרָקִים שָׁם — נֶחֱזֶה שִׂיחוֹת —
וְהָאָרֶץ נִקְרָא וְתַעֲנֵנוּ 3) .
וְהֶהָרִים יַעֲנוּ בְּפָנֵינוּ .
רְאוּ מַעֲשֵׂי הַצּוּר בְּעֵץ פּוֹרֶה ,
עֲדֵי שֶׁרֶץ מַיִם אֱמֶת יוֹרֶה ,
וְעוֹף כָּנָף אֶל פּוֹעֲלוֹ קוֹרֵא ,
וְכָל רֶמֶשׂ קוֹלָם יְחָנֵנוּ ,
וְסוֹד חַיּוֹת בִּשְׁמוֹ יְרַנֵּנוּ .
מְקוֹר חַיִּים , אַתְּ 4) הֶחֱיִיתָנוּ ,
וְלִקְרֹא אֶת שִׁמְךָ קְרָאתָנוּ .

---

1) שם סי' 3
2) כן אני קורא מה שקוראים החוקרים : individuell
3) על פי המשקל היה ראוי : וְתַעֲנֵנוּ יַעֲנוּ, אולם יושר הכתיבה היא אצלי יותר עיקרי. וכן עשיתי גם להלן .
4) ע"פ המשקל במקום אַתָּה .

וְאִם חַטָּאת אָדָם תְּמִיתֶנּוּ
הֲלֹא אַתָּה תָּשׁוּב תְּחַיֵּינוּ 1) .

החסרון היותר גדול של הפלסופיא בארצות הקדם, אשר גם היהודים לא נקו מכנו, היה, כי עברו גבול, ולא ידעו להגביל חקירתם בהגיונים ידועים ומסויימים. רוח דמין עזה הוליכה את בני הקדם שולל, וטרעין אל רעיון רחפו, עד כי באחרונה היתה כל הפלסופיא שלהם רעיון רוח. „מן הנשגב אל ההבל היה רק צעד אחד" ביחוד בין עמי הקדם. כמו ההודים שהיו אחד העמים היותר נפלאים ברוחם שהגביהו לעלות במעלות החקירה ועפו מרעיון אל רעיון, מהגיון בפשט עד חברו ולבסוף נדחו מעל הארץ שעמדו עליה וכל חקירותיהם היו רוח-קדים וסופן איזה רעיונות מעוררים שחוק, עד כי „סגפו וטרחו עצמם בשביל פרה" כמו שמתלוצץ היינע, כן היו עוד עמים רבים. וגם היהודים רק בזמן קצר החזיקו בשטת אריסטו, והיתה להם פלסופיא ברורה; כי לא ארכו הימים ונפלו בזרועות הקבלה. וטה שבא להם לרגלי השיטה הזאת ידוע, כי לבסוף היה כל חקירתם רק הזיה ודמיון; הטביעו עצמם ברמיונות ובחלומות, וחלמו בהקיץ. חקירת הראב"ע היתה יותר נוטה להזיות כאלה, יען כי בעיקרה לא היתה מתוסמת באיזה הגיונים מצורפים; ובאמת נדע, כי השוגים בשיטת הקבלה מצאו אח"כ הגות לבם בהראב"ע, ושקדו על ספריו יותר מעל ספרי הרמב"ם. עם כל זה עלינו לדעת, כי הראב"ע שלא הלך אחר דמיונו לא אשם בכל אלה. הוא חקר בשכלו הזך, ולבו לא הלך אחרי ההזיום המגביהים לשמי מרומים וישכחו הארץ ומלואה. אם כי הנשמה נאצלה ממרומים ותכסוף לשוב אל צור מחצבתה, הנה היותה על האדמה אין זה מקרה קרה לה, כי הבורא שם לה מקום פה. ועוד רחק הראב"ע משנאת הגוף ותשוקת הסגופים, כי אמנם על הנשמה להתגבר על החומר, אבל לא לסגף אותו. ולא רק ע"י המיתה, כשתפרד הנפש מן הגוף, תתאחד עם הנשמה הכללית, כי גם בחייה; אם לא תלך אחרי מאויי החומר ותתדבק בהשם, אז תתעלה מאד ותצא מחוקי ההכרח להיות מושלה בעצמה ובחוקי הטבע. החקירה הנעימה הזאת יסד הראב"ע בחרוזים יפים ילדי הסתכלותו הברורה:

אִמְרַת יְחִידָה לְיָחִיד יְאֻתָּה 2),
נַפְשִׁי לְצוּרָהּ נִבְרְכָה, גַּם3) כָּלְתָה:
בַּעֲלַת 4) פְּעָלִים בְּכֹחַ אוֹנָהּ,
אוֹת עַל הֱיוֹתָהּ וְחַיֵּי יֶשְׁנָהּ,
אַתְּ כִּי 5) יָסוֹד לָהּ וּמְקֹרָה אֵינָהּ,

---

1) דיוטן סי' 53.
2) אמרת הנפש מחיית יחידה בעצמה על הכורא היחיד ומיוחד.
3) במקום „וגם" מכיון נגד המשקל.
4) כנלמדני כי לפעמים נעדה סה המשוא מן המשקל, לכן נקדמי נ"ס פ"ס סס שבריך לסיום.
5) במקום „אתה" מלין ט סוכן.

עָמְדָה תְּכוּנָה לְנֶגֶד לֹא בָלְתָה .
חַיִּים מְקוֹרָהּ . . . אֱמֶת הָיְתָה 1) .
רַבּוֹת תְּכוּנוֹת בְּנֶגֶד נִרְכָּבוֹת ,
יַחַד עֲרֻבוֹת בְּקִרְבָּהּ שָׂבוֹת ,
עֵינָהּ כְּשֶׁמֶשׁ בְּאֶפֶס עֲבוֹת ,
הֵיכָל מְתוּאָר לִשְׁבָתָהּ בָּנְתָה .
כִּי מִבְּשָׂרָהּ הוֹד מְחוֹלְלָהּ חָזְתָה .
הַכֹּל בְּלִי עֵת בְּשִׂכְלָהּ רוֹאָה .
מֵרֹם בְּכֹחָהּ , תְּחִי נִמְצָאָה
דֵּעָה לְפוֹעַל—וַאֲחַר יָצְאָה 2) ,
תִּשָּׂא וְהִיא כְּנִשּׂוֹאָה דָּמְתָה
עַד יַאֲדִירָהּ אֵל לְרַחֲמָיו פָּנְתָה 3) .
מָעוֹן ! בְּהּ נִחְפְּנָה קוֹמָתִי ,
אַיִן יְרִיבִי , וְהוּא 4) חוֹמָתִי ,
אָשִׁית לְמָקוֹם לְךָ נִשְׁמָתִי 5) ;
אִם תַּחֲרִישׁ מִקְרֹא לְךָ—מֻתָּה ,
אָבֵן יְעִירָהּ זִכְרְךָ וּבוֹ הָיְתָה 6) .

בשיר הציורי הזה גלה המשורר את כל לבו ונדע כעת השגתו ביחס הנשמה אל הגוף . לא סגוף הגוף רק לשעבד אותו אל הנשמה , כי גם הנשמה כאין בלי הרכבת הגוף , רעיון יקר כיאד בערכו , אשר היא הנקודה , אשר אליה היה לכל שטה להתקרב . אולם לא באו התוקרים אליה ; ולכן , או כי הפחיתו את ערך החומר יותר מדאי ומצאו

---

1) נרמס בגוף הכ"י שמחק פה הסופר לחתן .

2) הכיעון הזה הוא היותר נפגם בשיטו זה , וגם הוא יקר להשלם . הנפש השכלית בכל דבר ושכיטתו מפסם מלבוש הגוף והמקום , לפי זה הוא רק ההפרוש מלד החושים ולא מלד הנפש המשכלת . כי "פרט בכחה הכי נמלאה דעה לפועל" ר"ל : כל דבר יהיה תחלה בכח בשכל , פרט שיצא לפועל , ושודע בשכל ומושג בעין השכל , לימנו צריך להנשמת הגוף והמקום שיהיה נכר , כמו שצריך הוא למכיר סיוטו , כדי שיפגושו החושים כי הם לא ישיגו מה שלימנו מוקף בזמן ומקום .

3) התרוץ הזה הוא מכוסה מעט .

4) במקום "והוא" שלין לו מובן . "ואחר" הוא נגד המשקל .

5) הנפש (שהוא משוש של עולם) בו שם קיומה הנשמה ויהיה יפיה כלין , כי הנפש לנשמה ע והנשמה הוא מקום הנפש . כלומר : בשכלו ישיג ויקוף את מציאת הנפש .

6) דיוקן סי' 68 . בגרסה נלקה השיר הציורי הזה היקר בשרטו בחסרים רבים . וחכל פל דלבדין !

בסגופו מקור כל הטוב, או כי הרבו בכבודו יותר מדאי, וחרצו משפט: אין טוב לאדם, כי אם יאכל וישתה וישמח בחלקו. דעת הראב"ע הוא דעת כל חכמי ישראל אשר שפטו ע"פ השקפה דתית צרופה.

הסתכלות עמוקה יצייר המשורר בפינה אחרת בעמדו על השאלה הנפלאה מני קדם: היכן הם כחות הנפש ובמה תראה פעולתה. וגם אם נחליט, כי נדע כח הנפש הלא תשאר השאלה: ואיך תשפיע מכחה על הגוף ועל החושים? מהיכן תבוא לנו הרגשת הדעת? הנפש תדע ותשכיל; אולם איה הגשר המוביל מהרגשתה ומהסתכלותה להרגשותינו והסתכלותינו? כבר אמרתי שנסה הראב"ע לפתור את השאלה הזאת, עי"ז כי עשה את הנפש והרוח לבריח התיכון המאחד את הנשמה עם הגוף. פה נראה את המשורר משקיט המית לבו באופן אחר. הוא יסתכל בכח הטבע הנפלאה ויסיח דעתו משאלה הזאת. השם חקות נפלאות בהטבע הוא נטע בלב האדם את הנשמה וכחותיה הנפלאים:

הִנֵּה 1) עֲצוּמָה מִכָּל בְּרִיאָה,
מִבֶּן אֲדָמָה דַּעְתָּהּ פְּלִיאָה.
אָנָה מְעוֹנָהּ? מִי שָׂם 2) נְשָׁמָה
בַּגֵּו נְתוּנָה? דֵּעָה וְחָכְמָה 3)
אֵל חַי צְפָנָהּ, עַד נֶעֱלָמָה.
אֵיכָה וְעַל מָה הָיְתָה כְלוּאָה
בַּגֵּו? וּבַמֶּה שׁוֹמְעָה וְרוֹאָה?
בַּמֶּה מְקוֹרָא 4) שֵׁם רָם וְגֵאֶה
וּדְמוּת וְצוּרָה שֵׁמַע 5) וּמַרְאֶה
אֵין לוֹ, וְנוֹרָא זִכְרוֹ וְנִגְלָה.
שַׁבְתִּי כְדוֹמֶה: מַה זוּ קְרִיאָה?
וָאֶקְרְאָה: כֹּה אָמְרָה נְבוּאָה:
רָצוּ שְׁחָקִים לַיְלָה וְיוֹמָם,
מִצּוּר חֲזָקִים, מִי זֶה הֲרִימָם?
כָּל הַמְּצוּקִים אֶרֶץ מְקוֹמָם,
כֻּלָּהּ בְּחָכְמָה קִנְיָן מְלֵאָה.

---

1) כן תקנתי במקום „היה" שאין לו מובן.
2) במקום „משם".
3) עיין דיוואן נד 156 סי' 75 שמביא כמה שנויים של שד"ל וע"פ תקנתי פה רק במקום „חכמה" שרשם שד"ל תקנתי אני: ו„חכמה" מה שירמז גם המשקל.
4) כן תקנתי (ע"פ ישעיה מ"ח, מ"ב) במקום ו„קורא" שאין לו מובן.
5) וּדְמוּת נגד המשקל, „שמע" תקנתי במקום משמע.

אַךְ עַל בְּלִי מָה תּוֹכַם תִּלּוֹאָת.
מַרְאוֹת הֲמֻלּוֹת [1] אֵין־קֵץ לְאוֹרָם,
חוֹזְרִים חֲלִילוֹת בְּמָעוֹן יְקָרָם,
נוֹשְׂאִים תְּהִלּוֹת תָּמִיד לְצוּרָם,
שִׁירָה נְעִימָה, עַל פֶּה נְשׂוּאָה,
עוֹנִים בְּאֵימָה אוֹמְרִים בְּיִרְאָה [2].

ב.

חכמי ספרד בימי הבינים מצויינים ברגש לאומי, בלב בוער באהבתם לעמם. הרגש הזה יצוייר על ידי חבה יתירה לארץ הצבי, שנאה לאויבי עם ישראל ומעניו, אֶבֶל כבד על הריסות האומה וחורבן העיר הקדושה ותקוה נובעה מקרב לבם, כי לא לעולם יקצוף ה' ולא לעולם יזנח שארית נחלתו. המשוררים הגדולים שקמו לישראל בעת ההיא הלבישו הרגש הזה במעטה החזיון והשאירו לנו אוצר כל כלי חמדה. לפעמים נשמע קול יללה עם ישראל מפי המשורר. קול בכי ואבל על כבודו, כי גלה ממנו, כי נהרסה האומה וידל ישראל בגולה, כי עם זכרון ימים מקדם באו הימים חמרים והרעים של ההוה. בכלל נאמין, כי עלה כבוד ישראל בספרד בימי ממשלת הערביאים. אולם המתבונן בעין פקוחה יכצא, כי רק מראה נוצץ נראה פה ולא זהב. פה ושם עלה יהודי אחר לגדולה, או כי אהב המושל את היהודים, אולם כמו הנוצרים כן הערביאים קנאו ביהודים ושנאום תכלית שנאה, ובכל ימי הבינים הדריכום מנוחה. ההבדל נמצא רק, אם היתה הרעה מתמדת או באה לפרקים; אבל מנוחה שלמה לא מצאו אבותינו מעולם, במצבם הרע הזה חשו בקרבם את עול הגלות, ובעלות על לבם זכר גדולת העם מקדם. הנה כאש בוערה היה הרגש הזה בלבם. שנאה עצומה לנוגשיהם התפרצה מלבם ובקשה אל אלהיהם, כי יקום נקמתם מיד מעניהם. כן נשמע למשל דברי נעים זמירות ישראל, ר' יהודה הלוי, קורא בחמתו אל בני ישמעאל צוררי אחיהם בני יצחק:

אִמְרוּ לְבֶן־הָגָר אֱסוֹף יַד גְּאָוָה,
מִבֶּן גְּבִירָךְ אֲשֶׁר עָמָתָּ,
שָׂפֶל רָאִיתִיךְ וְשׁוֹמֵם בַּחֲלוֹם,
אוּלַי בְּהָקִין בֶּן בְּבֶר שׁוֹמַמְתָּ,
וָאֶשְׁנֶת תת"ן תִּתֵּן לְךָ כָּל גְּאָוָה
תָּבוּשׁ וַתַּחְפִּיר מֵאֲשֶׁר זוֹמַמְתָּ [3]

---

1) מלאכים ע"פ יחזקאל ו', כ"ד.

2) דיוואן סי' 75. כנראה סיום הקרבה לומן.

3) בס"ע ניסכל, בל מר. סאה (1850 עד 899 עניים דוקאם "קטם סמכר זממת ותחפיר"

ברגש הזה תתערב תמיד תשוקה נמרצה לחמדת עם ישראל ולכבודו הראשון. בכל עת מוכשרת התפללו אל אלהיהם, כי ישיב כבוד ציון. בצום החמישי בכו על חרבן מקדש ה', התנו צרות העם טיום גלותו מעל אדמתו, התפללו לשיבת ציון. ביום חג ומועד זכרו כי חסרו מטוב, ולא לעתים רחוקות נהפכה שמחתם לאבל. ולכן הגשימו את תשוקתם העזה לשוב אל ארץ הצבי בשירים יפים חודרים אל הלב. משוררי הספרדים הנעימים בפינה זו עצמו מספר. אולם מבין כלם יצהירו ארבעה פנינים יקרים אין דומתם. שלמה בן גבירול, יהודה הלוי, משה בן עזרא, ואברהם בן עזרא. שלשה הראשונים נודעים כבר לתהלה, וזה האחרון הנה "נולד בלי כוכב" ולכן רבים אשר לא חדרו לעומק כונתו בשיריו חרצו עליו משפט מעוקל. בכלל אמרו: כי שיריו הם נעדרי הרגש 1) ורוח התפעלות הנפש. אולם כבר אמרתי, כי אמנם אינם ילידי הדמיון וההתפעלות, אבל עם כל זה אינם נופלים בערכם. כי מיוסדים הם על הסתכלות עמוקה בחקר אלוה, והשקפה נעלה מכל הנמצא. ברוח חוקר אמתי הסתכל במהות עם ישראל, כי חי וקיים הוא לעד ולעולם לא יתערב בעמים אחרים 2).

משוררי הספרדים בהיותם משוררים אמתים, נחנים מאת היוצר בכשרון נפלא ולא חורזים בחרוזות כפייטני האשכנזים, לכן מעומק לבם שאבו שירתם הנשגבה, לא לקטו איזה אגדות ממדרשים ליסד עליהם שיריהם, כאשר בכלל לא יסדו שיריהם על איזה פרטים רק על מקרים נכבדים בחיי האומה. ולכן שיריהם הם באמת שירים לאומיים מיוסדים ברוח האומה, גם שירי-הגיון, השתפכות לבם לפני אלהיהם הם ברוח עם ישראל, זבהשקפתו הדתית, מיוחדת רק לעמנו. וראוי להזכיר זאת, יען מיום שכתב הח' שי"ן החלטתו: פיוטי הספרדים המה מליצים בין נפש הארם ויוצרה, ופיוטי האשכנזים בי עם ישראל ואלהיו 3), היה המשפט הזה כחוק טבעי שאין להרהר באמתתו. אולם כל מי שלא יסתפק במליצות ושיחות של אחרים ובלבו יחשב אודות זה ימצא שבוש ההחלטה הזאת כי מי לנו משוררים יותר לאומיים ממשוררי הספרדים, אשר כל הגות לבם היתה בעם ישראל ובכל מה שעבר עליו, אם כי לא היו כהמשוררים קצוצי הכנפים להזדקק לאיזה מקרים פרטים וקלי הערך.

כאטר, אם כי לא נפל לב רך למנה להראב"ע ולא נשמע קול יללה משיריו, הנה בכל זה נמצא תוגה חרישית מעוררת חמלה בכל שיריו, אשר שר לזכר עם ישראל, כי קנא לציון ובית קדשנו:

אִם אֶזְכְּרָה שִׁבְיִי עֵת נָדוֹד גְּבִיר
יַזֵּל כַּטַּל בְּכִיִי וְנָהִי אַחְבִּיר
לֹא אוֹמְרָה דַּיִּי . . .

יתגלה כי ים פה סתום, אבל כי ים כלון רק חלופי מלות. סתם תמיך תסבר עליה נכח הר"י הלוי מפלס שמעתא, (סתם 1130) לח הכיתה הרעה על סכסוי הערביתים.

1) דר' מ. זאכס וגרעטץ.

2) כן יאמר בפירושו לבמדבר (כ"ג, ט'). "מתעורר זאת המלומה לבדה ולח תתפרש עם לחרים מתנברת עליה לעזר קורחה כתסבר עמו כל המלומה". מה ערבים הדברים האלה!

3) הקדמה למחברים יהודה בכה"ע סתם תקפ"ח נד 184.

אמנם ר' משה בן עזרא יצייר התוגה הזאת בחרוז אחר מצ ג תוקף הכאב לנגד עיניו:

נַלְאָה לְהַלִּיל עַל שִׁבְרֵנוּ; וְאִלּוּ יָלָה מָלֵא פִּינוּ.
אִלּוּ לְדִיוּ יְהִיוּ יַמִּים,
וְנִמְתְּרוּ גְוִילִים כְּשִׁטֵּי מְרוֹמִים,
וּקְנֵי סוֹפֵר כָּל עֲצֵי רְתָמִים;
אֵין דֵּי לִכְתּוֹב קְצַת צָרוֹתֵינוּ!

גגד זה נמצא שיר אנחת הראב"ע נפלא ברום רעיונו ובתמונתו הנחמדה:

אַיֵּה נְבוּאוֹת נְבִיאִים קְדוּמִים
לָעָם הוּא מִפְּזָר בֵּין הָעַמִּים?
בָּגָלוּת וּבְדָלוּת הוּא יוֹשֵׁב מַשְׁמִים,
כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים.
בְּיַד יִשְׁמָעֵאל לְבוּז הָיִינוּ;
נָכְנוּ אֶל אֱדוֹם — לֹא חָיִינוּ:
וְלֹא אָמְרוּ: מַה זֹּאת עָשִׂינוּ;
אַשְׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ!
רָעַת בֶּן בְּכוֹר חִבְּהִילָתְהוּ;
אִם חַטָּאתוֹ אָז הִגְלָתְהוּ,
גְּבוּרַת אָב לֹא הִצִּילָתְהוּ:
חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ.
הֵיךְ בַּת נָדִיב בְּיַד זָר מְכָרָה?
כִּי זָכוּר אֲנִי בְּתוֹרָה חוֹרָה:
אָם יִמְכּוֹר אִישׁ בִּתּוֹ—וַעֲבָרָה 1),
לָעָם נָכְרִי לֹא יִמְשׁוֹל לָמָכְרָהּ.
מָכוּר בְּלִי הוֹן רַבּוּ מוֹשְׁלָיו,
לִפְנֵי אֵל חַי יַרְבּוּ מְשָׁלָיו.
אוּלַי נָחְמְרוּ 2) רַחֲמָיו עָלָיו;

1) כך הקנתי במקום „בתם ועבדה" שלין לו מוכן.
2) יכמרו?

וְכָא גּוֹאֲלוֹ הַקָּרוֹב אֵלָיו 1).

על שאלות כאלה ימצא הראב"ע מענה בהעמיקו בכתבי הקדש, אשר מהם שאב נחמה ותקוה:

אִם אוֹיְבַי יֹאמְרוּ רַע לִי, וְאָמַרְתִּי מָטָה רַגְלִי;
אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֵלִי וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי.

בִּינוֹתִי בְּסִפְרֵי נְבִיאִים, וְדִבְרֵי יְשַׁעְיָה בְּמִכְתָּבוֹ,
הָיוּ לְפָנַי נִקְרָאִים, כִּי קִרוֹבָה יְשׁוּעָה לָבֹא,
הֵן הוֹרוֹת עוֹבְרִים וּבָאִים וְעַם אֵל עוֹמֵד בְּמַכְאוֹבוֹ,
כִּי אֶלֶף שָׁנִים 2) פְּלָאִים יָרַד וּבְמְרִירוּת לְבָבוֹ
יֹאמַר:

אִם תִּנָּאֵל נָאֵל, וְאִם לֹא תִנָּאֵל — הַגִּידָה לִי!
רָאִיתָ, יְחֻזְקֵאל, מַרְאוֹת — וְעַלִי נָשָׂאתָ מְשָׂלִים,
הֲבִקַּשְׁתָּ דְּבָרִי לִרְאוֹת וְשָׁאַלְתָּ לִבְנֵי אֲלִים?
עַד מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת, כִּי לֹא קָרְבָה שָׁנַת גְּאוּלִים?
הֲשִׁיבֵנִי עַל פִּי נְבוּאוֹת: מַה יֵּשׁ בְּיַד הַמַּשְׂכִּילִים
לַעֲשׂוֹת

וַיֵּ֫י הֶעָלִים מִמֶּנִּי וְלֹא הִגִּיד לִי.
מִי יִתֵּן לִי וְאֶתְחַבֵּר אֶל דָּנִיֵּאל אִישׁ חֲמוּדוֹת,
אֲשֶׁר יָדַע בְּכָל פֶּשֶׁר דָּבָר וְחָבִין בְּכָל מָשָׁל וְחִידוֹת,
אֲתְחַנֵּן לוֹ בְּלֵב נִשְׁבָּר וְאֶשְׁאֲלֵנוּ עַל אוֹדוֹת
הַקֵּץ, לְרָאוֹת אִם עָבַר וְאִם עוֹד נְבוּאוֹתָיו עֲתִידוֹת.
אַנְשֵׁי לֵבָב יֹאמְרוּ לִי: מַה זֶּה תִּשְׁאַל וְהִיא פְלִיא 3)

---

1) דיוואן סי' 160. המשקל הוא בלי ספק נכון.

2) טוען בספרו L. G. d. Syn. Poesie נד 213 ימאר: „המעורר יתקר בדברי כל הנביאים ואין מגיד מתי קץ הפלאות; כפי הנראה כתב הרא"ב זה בשנת 1120 (תת"כ)" ע"ז יאמר הד"ר ליבב (דיוואן נד 169): כי החשבון הזה יהיה לתכי מורכן ביתר, לפי דעת סופרי ישראל בשנת 120 (נ"כ): לתכי מורכן ירושלם סהיה לפ"ד שנת 68). אולם נראה לי יותר שהראב"ע חשבון תכוים תפס; והכוונה כלפי שנים, ומ"כ אין הוכחה מתי תבר זה הפיוט. וזה נראה בפירוש תשיר לאתר (דיוואן סי' 168): „אמר אויב: מכס נביאים נמרו. והקדמונים הם למת ותמים דברו. נ נ י ם תכהומות עברו. ושברו ל ל ך ם נ י ם, ושוד מה תשברו. ולילה תאמרו הוא יבא ויושיעכם?" הרי כאן ברור שתוכם להורכן בית שני, מה שלא נראה טוען וגם הד"ר ליבב.

3) דיוואן סי' 212.

בְּעֵדוּ חַכְמֵי נְבוֹנַי אִישׁ מֵהֶם לֹא יָדַע מָה ,
וּמֵרוֹב בָּכִי חָשְׁכוּ עֵינַי כִּי עֵת פְּדוּתִי נֶעֱלָמָה ,
וְאֲבַקְשָׁה בְּתוֹרַת יְיָ וָאֶמְצְאָה חֶפְצִי שָׁמָּה .
כִּי אֵל יָשִׁיב שְׁבוּת הֲמוֹנַי וְאִם 1) נִדְחוּ בְּקַצְוֵי אֲדָמָה .
זֹאת הָיְתָה לִי נְחָמָה —
עַל כֵּן אֲדַבְּרָה וְיִרְוַח לִי 2) .

יקר ונפלא הוא שיר אחד , כעין וכוח בין עם ישראל ואלהיו . הוכוח הזה יבא בציור שהרגילו בו הנביאים לצייר יחס ישראל לאביו שבשמים כיחס אילת אהבים לדודה , ציור שהעשיר את הספרות הקדושה בכמה מחזות מרהיבים , וגם המשוררים המובחרים השתמשו בו ; שירו של הראב"ע יקח לב בנועם מליצתו , וחן הוצק בו :

אַיֶּלֶת עַל דּוֹד עָגְבָה , יוֹם יוֹם לִרְאוֹתוֹ תָאֲבָה .
בַּלַּיִל 3) בִּרְחוֹבוֹת סָבְבָה , עַד תִּמְצָא אֶת שֶׁאָהֲבָה .
אַךְ פָּנֶיךָ , אֵל , חִלְּתָה , וּלְהִתְפַּלֵּל לָךְ הִרְבְּתָה .
בַּת לֹא תָלִין אִם חֻלֵּתָה 4) וּבַמַּכָּה נַחֲלָה הֻכְּתָה ,
כִּי עַל חֲטָאתָהּ הָגְלְתָה , אַחֲרֵי נִסְתְּרָה — גֻּלְּתָה ;
וּבְשׁוּרָהּ שִׁמְשָׁהּ יֶחֱשַׁךְ , יָמִים מִקֶּדֶם חִשְּׁבָה ,
זָכְרָה מִקֶּדֶם עֵת מְשַׁכְתָּהּ בָּעֲבוֹתוֹת הָאַהֲבָה .
רַעְיָתִי 5) מַה — תִּשְׁתּוֹחֲחִי , חִזְקִי אִמְצִי , אַל תַּחְפְּזִי ,
מַעֲלֵךְ וְחַטָּאַיִךְ דְּחִי , וּבְמַעֲלוֹת יֹשֶׁר אֶחֱזִי ,
וּלְאוֹיַבְתֵּךְ תֹּאמְרִי 6) שְׁחִי עֵת קִרְיַת מוֹעֲדֵךְ תֶּחֱזִי .
מֵעֵינַיִךְ מִנְעִי בֶכִי , הָסִירִי מִלֵּב דָּאֲבָה ;
יַד לֹא אֶרֶף מִמֵּךְ , כִּי 7) עַזָּה כַּמָּוֶת אַהֲבָה .
הַצָּר בִּרְאוֹתוֹ מַחֲלַת לִבִּי , כִּי רָוַח 8) לַעֲנוֹת

---

1) במקום „ולא" .
2) נוכן מביא הוספה זו וכן איגר (גד 169) ע"פ כ"י דמשק ומחזור וויטרי .
3) המשקל איננו שמור פה בכל השיר הזה וכן בשיר הקודם .
4) בכ"י חולתה , לרמז שהוא מבנין הכבד (ע"פ ישעיה י"ד , י') . טעם „הלין" : klagen .
5) זה מענה השם .
6) בדיוואן בטעות : תאמר .
7) במקום „הכי" בדיוואן .
8) בדיוואן : רוה (?) . לפ"ד המובן : הגר ברואתו כי רוח הלב מעט ממחלתו ע"י תשובת השם , החל לענות את האומה עוד הפעם ע"י דברי כעס להרעימה . עם חרוז זה יתחילו דברי האומה .

הֵחֵל לָשִׁיר עַל מַחֲלַת 1) וַיּוֹסֶף אוֹתִי לַעֲנוֹת.
וַתּוֹסֶף לֵאמֹר מַחֲלַת 2): עוֹד מַה — תּוֹחִילִי לַעֲנוֹת 3).
עַל תֹּהוּ לִבֵּךְ תִּסְעָדִי, בִּנְבוּאַת שֶׁקֶר נִכְתְּבָה,
אֵי אַפִּרְיוֹן עָשָׂה יְדִידֵךְ, תּוֹכוֹ רָצוּף אַהֲבָה?
מַה תֵּאָנְחִי יַעֲלַת צְבִי? בִּי שִׂמְחִי, כִּי בָּךְ אֶשְׂמְחָה 4).
אַךְ עַד יַעֲבוֹר זַעַם חֲבִי, אַחַר — עֵינַיִךְ אֶפְקְחָה,
וּשְׁבוּתֵךְ אָשִׁיב מִשְּׁבִי וַאֲקַבֵּץ עֵדָה נִדָּחָה,
נַחֲלֵי זָרִים אִם יַעֲלוּ, בִּי נִשְׁבַּעְתִּי, לֹא אֶכְזְבָה,
מַיִם רַבִּים לֹא יוּכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאַהֲבָה 5).

ג.

להשלמת הציור של פעולת הראב"ע וערכו הספרותית, אתן עוד פה איזה שירים, שאין להם יחס עם חקירותיו ודעותיו, ורק המה שירים לעת מצא, נפלאים בצביונם ומלאים ערך פנימי. מלבד שני שיריו היקרים אודות בנו, שכבר הזכרתים בתולדות חייו, אציב פה שיר הלציי אחד אשר בו קונן הראב"ע על הזבובים הרעים, אשר סביב שתו לו וידריכוהו מנוחה:

לְמִי אָנוּס לְעֶזְרָה מֵחֲמָסִי?
אֲשַׁוַּע מִפְּנֵי שׁוֹד הַזְּבוּבִים,
אֲשֶׁר לֹא יִתְּנוּ הָשֵׁב לְרוּחִי,
בְּכָל כֹּחָם יְעִיקוּנִי כְאוֹיְבִים.
וְעַל עֵינַי וַעַפְעַפַּי יְרוּצוּן;
בְּאָזְנַי יֹאמְרוּ שִׁירֵי עֲגָבִים.
אֲדַמֶּה לֶאֱכֹל פִּתִּי לְבַדִּי;
וְהֵם בּוֹ יֹאכְלוּ כִּדְמוּת זְאֵבִים.
וְעוֹד יִשְׁתּוּ בְכוֹס יֵינִי, כְּאִלּוּ
קְרָאתִים כַּאֲהוּבִים אוֹ קְרוֹבִים.

---

1) תהלים נ"ג. א'.
2) כנוי ליסמעאל ע"פ בראשית כ"ח, ט'.
3) ע"פ קהלת א' י"ג.
4) תשובה השם. 5) דיוואן סי' 149. וע"פ „על אורות" סי' ט"ו ממחזור ווימרי. שד"ל נסה לתקן פה (פעמים אחדות נגד המובן) בשביל המשקל; אולם בהכרח לא יעלה פה אל המשקל אל נכון.

וְלֹא יְרֻצוּ לְבַד חֶלְקָם פְּקֻדָּתִים,
בְּיֵין עַתִּיק וּמִשְׁמַן שֶׁה כְּשָׁבִים,
וַיִּמְעַט רַק אֲכוֹל אֶת אֲשֶׁר לְפָנַי;
לְיֵין מִשְׁתִּי וּפַת אָכְלִי תְּאֵבִים.

וְכִי אֶקְרָא לְמוֹדָעַי [1] לְאָכְלָה
וְהֵנָּם יוֹשְׁבִים רֹאשׁ הַמְסֻבִּים,
אֲקַוֶּה לַסָּתָו, כִּי הוּא יְכַלֵּם
בְּקֹר-רוּחַ שְׁלָגִים אוֹ רְבִיבִים:
וְלוּלֵא זֹאת אֲנִי קָץ מִפְּנֵיהֶם —
בְּכֵן אוֹדָה לְיוֹשֵׁב הַכְּרוּבִים [2].

שיר נחמד בתבניתו הנפלאה וברעיוניו הנעימים, אשר שר הראב"ע לזכר רע אחד, אשר נפרד ממנו, יַרְאֵנוּ גם תכונת נפש המשורר בתור אוהב וידיד נאמן:

אֵיךְ יִשָּׁלְיוּ קִרְבֵי בְּלִבִּי, אֲשֶׁר כְּיָם יֶהֱמָיוּ?!
רַעִי קְחוּ נָא בְיָדִי!
יִבְעַר כְּמוֹ אֵשׁ כְּבֵדִי:
עַל נוֹד צְבִי חֵן יְדִידִי.

מַר יִבְכָּיוּ עֵינִי, כְּטַל יִזְלוּ וְלֹא יִדָּמוּ.
מַטַּע אֲהָבִים וְעוֹפֶר,
בּוֹ נִקְבְּצוּ חֵן וְשֶׁפֶר,
נַפְשִׁי פְּדוּת לוֹ וְכוֹפֶר!

בּוֹ יִרְבָּיוּ כָּל מַהֲלָלַי וְלֹא יִכְלָיוּ
צְרוֹר [3] מוֹר וּמִבְחַר עֲפָרִים,

---

1) במקום "למיודעי" נגד המשקל. רוזין תקן לְמַבְעִי ואינו טוב יפה.
2) חוסם מסמוכים לכ"ג דף 51. רחזין בכפרו ל"ד 100 לפ הבין כונת התרגום המתחיל וסצחיקו: כי כשמגיל יהן שכח ליושב הכרובים. ומה המשך יש כזה? אלא כשמגיל אומר, שאם לא יכלה שמחו לפ לויביו, אז הוא קץ מפניהם, וזה מוכרח הוא להודות לפני יושב הכרובים.
3) הצורה היא יחיד ונגד המשקל.

זִכְרוֹ כְנֵרְדְּ וּכְפָרִים ;
יוֹדְעָיו מִכָּל עֲבָרִים 1) .
לוֹ יֶאֱתָיוּ לִמְצֹא לְצִירִים צֳרִי בְּעֵת יֶחְלָיוּ .
מַה נִפְלְאָה 2) אַהֲבָתוֹ
לִי , עֵת רְאוֹתִי דְמוּתוֹ ;
הוֹדוֹ כְשֶׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ !
לוּ יֶחֱזָיוּ יוֹרְדֵי שְׁאוֹל תָּאֳרוֹ וְיָפְיוֹ—חִיּוּ ;
לָאַט 3) בְּנַפְשִׁי , לְיַעֲלָה 4)
תֶּהֱמֶה בְקוֹל מַר כִּי עָלָה 5)
לְדוֹדָהּ אֲשֶׁר נָד וְגָלָה ;
אֵרֵד בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה ! 6)

אולם לא רק לקונן על פרידת רע ואח ידע הראב"ע , כי גם לשאת על כוס יין שירו במסבת רעים , כמו ר"ש גבירול (שיר „ככלות ייני , תרע עיני" וכו'), ר"י הלוי , בשירו הנחמד :

בְּךָ אָעִיר זְמִירוֹת כָּל יְמוֹתַי ,
וּבָעֲסִיסְךָ אֲשֶׁר מָצוּ שְׂפָתַי ,
וְאָחִי 7) אֶקְרְאָה אֶל כַּד שָׁלַחְתִּי ,
וּמִפִּיו אֶטְעֲמָה טוּב מִגְדְּנוֹתַי .
עֲדֵי רֵעִים חִשְּׁבוּנִי לְסוֹבֵא ,
וְעֵקֶב זֹאת שְׁאָלוּנִי : לְמָתַי ? 8)
עֲנִיתִים : אֵיךְ צֳרִי גִלְעָד לְנֶגְדִי
וְלֹא אֶשְׁתֶּה לְרַפֵּא מַחֲלֹתַי ?
וְאֵיךְ אֶמְאָסָה בְּ כַ ד עֲדֶנָה ,

---

1) זה נגד המשקל . ואולי ז"ל : אֶל יוֹדְעָיו—כָּל עֲבָרִים ! וכן נראה לי :
2) כך תקנתי ע"פ המשקל .
3) במקום „אט" תקנתי ע"פ המשקל והוא כמו בשמואל ב' , י"ח , ס' , אבל שם יש : לָאַט .
4) שוא נע במקום שוא נח .
5) כל הסוגר הוא נגד המשקל .
6) דיוואן סי' 190 .
7) במקום „ואחי" העמדתי „ואחי" .
8) הכונה עד מתי אשתה .

וְעוֹד לֹא נָגְעוּ עַד כ״ד שְׁנוֹתַי ? 1)

הראב״ע שתה על כוס לכבוד אהבתו לר׳ יוסף בן עמראן ושירתו זאת דומה יותר לשיר ר״ש גבירול בתוכנה ההלציי :

אֵי יָשָׁן מְחַדֵּשׁ גִּילִים 2) , אֵי שִׁירַת עֲגָבִים ?
כָּל דַּם נֶאֱסַר לַאצִילִים, בִּלְתִּי דַם עֲנָבִים !
לֹא יוּכְלוּן שְׂאֵתְךָ כֵּלִים ; בֹּא לִשְׁכּוֹן 3) קְרָבִים !
הִנָּם חוֹל עֲדֵי תַקְדִּישֵׁם , בָּרוּךְ טַעְמֵךְ !
בֶּן רֵכָב 4) לְנַפְשׁוֹ אָשֵׁם ; נִזְעַם זָעֲמֵךְ ! 5) .

לחתן אחד ביום חפתו שר הראב״ע שיר קטן ויפה (אשר בו ישים מעט בחנפות לרעו), אשר חברהו לכבוד חתונתו ויום שמחת לבו. אם יפריז המשורר מעט בבית האחרון, הנה כבר נאמר: מיטב השיר כזבו. עכ״פ אין פה הפרזה יתר על המדה הראויה בשירים כאלה לעת מצא :

הִנֵּה פְּנֵי תֵבֵל מְחֻדָּשָׁה , שִׂמְלַת שְׂמָחוֹת הִיא מְלֻבָּשָׁה ;
יוֹם שָׂשׂ יְלִיד מִשְׂרָה בְּבַת דּוֹדוֹ , כִּי מֵאֲדֹנָי לֶאֱנֹשׁ אִשָּׁה .
הֵבִיא אֲשֶׁר שָׁאַל וְהִיא גַם הִיא מָצְאָה אֲשֶׁר דָּרְשָׁה וּבִקְּשָׁה .
אַךְ לוֹ לְבַדּוֹ יָאֲתָה כַזֹּאת — לוֹ מִנְּעוּרָיו הִיא מְקֻדָּשָׁה .
לוֹ בִקְּשָׁה בִּלְתִּי 6) הֱיוֹתָהּ לוֹ — הִתְגַּעְשָׁה אֶרֶץ וְרָעֲשָׁה ! 7) .

אף כי לא נאמין, כי „הארץ היתה מתגעשת ורעשה" לולא חפצה העלמה להיות לאשה לאיש „מקודשה לו מנעוריו", הנה בל״ס כיון למחשבות לב החתן, כי לו „פני תבל מחודשה ושמלת שמחות היא מלובשה", ונראה מזה כי ידע הראב״ע להגשים גם השקפות כאלה במליצות יפות.

כוס יגונות אשר עבר על הראב״ע, צייר בשיר תלונתו, אשר אם גם בו תחסר אש הקצף והתוגה על רוע גורלו, אבל קול תלונה דקה, ראויה להיות בפי חכם וחוקר

---

1) ליטבל. של „אריעגט" שנת 1850 עמוד 398 .
2) הכונה: אי היין הישן המשמח לב אדם ?
3) במקום „ושכון" נגד המשקל .
4) כונתו לירמיה ל״ה .
5) דיוואן סי׳ 196 .
6) במקום „בלתו", שהוא בל״ס טעות .
7) דיוואן סי׳ 12 .

כהראב"ע, נשמע, קול מתאונן על הצרות אשר תכופות באו עליו, כאלו נועדו לכלותו, ונתנו להן אות לבא רק עליו; רק בו בחרו לשימהו מטרה לחצי הזמן. כפי הנראה כתב המשורר את שירו זה בעוד תקפתהו צרה וגדל הכאב מאד:

מַה לִּי וְלִתְנוּאוֹת יָמִים וְלֵילוֹת ?
בָּאוּ בְמַשֻּׁאוֹת, הוֹדִי לְבַלּוֹת,
וַיִּתְּנוּנִי אוֹת, הֵחֵל וְכַלּוֹת.
אוֹתִי לְבַדִּי יַגּוּ וְיֵחַתּוּ
נֶצַח וְיַשִּׂיקוּ בִי אֵשׁ וְיַחְתּוּ.
אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוֹדָם יִשַּׁק עֲלֵי פִי,
קֶדֶם וְסוֹף 1) פִּידָם — אַכֶּה בְקִצְפִּי —
וְהַיּוֹם יֶדֶי שׁוֹדָם אָחְזוּ בְעָרְפִּי 2).

כחוקר ושוגה בפלוסופיא לא נתן המשורר את לבו להיות מסום נוסס הדאגה והיגון, דיה לצרה בשעתה. לכן התנחם בחברת רעים טובים ועל כוס יין יתן קול זמרה:

אִם הַנְּדוֹד חֶלְקִי מִכָּל עֲמַל נַפְשִׁי
אֶשְׂמַח בְּ... כִּי צָרְיִי בְתִירוֹשִׁי.
לֹא אֶשְׁכְּחָה חֶשְׁקִי לָעַד וְלֹא אֶשִׁי;
תָּמִיד בְּשִׁיר מִזְמוֹר כּוֹסִי לְבַד אֶשְׁמוֹר 3)

עוד נמצא שיר אחד אשר ראוי היה לחקור אם באמת מעטו יצא ועל איזה מקרה ירמזו מליו. הוא מקונן בקינה ארוכה: „אהה! ירד על ספרד רע מן השמים", ומזכיר את הערים, אשר בהן סבלו בני ישראל רדיפות האויב (דיוואן סי' 169). בין הערים נמצא: אליוסנה (לפי הנרשם בשולי הגליון), קורטבה (בדיוואן כ"י קורבה), ניאן, אלמריה, מיורקה, מאלקה (מאלאגה), סנלמאסה, פאסי תלמסאן, סבתה ומכנאסה, דרעה, אשביליה (סיביליה). באיזה ערים היה כפי הנראה הרג רב ביום שבת, כאמרו: „ביום שבת בן עם בת שפכו דמם כמים".

השאלה היא: על איזה זמן ירמז בשיר זה? בשנת 1146 החלה הרדיפה הגדולה

---

1) במקום „וסוד".

2) דיוואן סי' 193, השיר הזה נחמד ויקר במאוד והד אנחתו יורד ללב הקורא. ע"פ המשקל נקדתי לפעמים נגד חוקי הלשון. שתי תנועות בשוא ושלש תנועות בדלת וכן בסוגר.

3) דיוואן סי' 194. שיר על היין, אם כי איננו רשום בראשו כן. השיר הזה נלקח בחסירות, כן השיר 195 אשר בסופם נמצא בשפת ערבית:

„כוכב הגלחה עלה חרח ושלום לך אבן יעקב בן אלמעלם" (ק"ע בדיוואן נד 165).

נגד היהודים בנגב ספרד ובאפריקה הצפונית מאת כת המאחדים (אלמוחדים) הערביים הקנאים 1). המשורר יאמר: „באין אשם, כדד שם הגולה שכנה, באין חלף עד אלף שנים שבעים שנה", אם נחשב מחורבן בית שני, הנה זה היה לפ"ח היהודים שנת 63 למספרם (תתכ"ח לאלף הרביעי) או לפ"ח רושמי הדורות 70 למספרם. נתפוש החשבון של חכמי ישראל ונצרף לזה אלף ושבעים שנה יעלה בידינו 1138. וגם אם נחשב שתפש הראב"ע חשבון האומות יעלה בידינו 1140. אם נקרא במקום „אלף שנים ושבעים שנה", אלף שתים ושבעים שנה, יעלה בידינו, או 1140 (לפ"ח חכמינו) או 1142 (לפ"ח חכמי האומות). אם יהיה כזה, הנה נמצא סעד לעדות הראב"ד 2) שהתחילה הרדיפה בשנת תתק"ב (1142). זו ועוד אחרת, כי הראב"ע יביא בפירושו לישעיה נ"ג, ז', ג"כ מרדיפות שעברו על ישראל, וכאלו היו ביטוי אלה. פירושו לישעיה כתב הראב"ע בשנת תתק"ה. עכ"ז לא נוכל להכריע טרם שנדע אם הידיעות האחרות מסכימות עם הראב"ד או אם הצדק עם בעל שבט יהודה, כי החל הנגף תתק"ו (1146). עכ"פ ראויה הקינה הנזכרת לשים עליה עין (ועיין גראֶטץ בספרו הנזכר צד 171 ובהערה).

לאוהב שירי הספרדים, ינעם לדעת, כי בסגנון פיוט ר"י הלוי „מי כמוך ואין כמוך" אשר יכונה בשם „אדון חסדך בל יהדל" (החרוז השני) והנפלא בסגנונו (סיום כל חרוז בפסוק המסיים עם מלת לו) יש גם פיוט ארוך להראב"ע ונפלא ונחמד ג"כ בסגנונו ובמליצתו, וכן יסיים גם הוא כל חרוז עם פסוק שיש בסופו מלת „לו". השיר הזה יראה על חריצותו הנפלאה של הראב"ע, ורוב כחו במליצת לשון עבר, ועולה בערכו על פיוט ר"י הלוי בצחות לשונו וברום רעיוניו. השיר הזה ספורי והוא מספר מבחירת עם ישראל להיות לו לעם סגולה, כי בתחלה ברא ה' את האדם ישר, והוא בקש חשבונות רבות וחטא ואשם, וכן בני האדם הבאים אחריו, עד כי בחר ביעקב ובבניו אחריו. השיר הזה חברו הראב"ע לתתונח יהודה בן רב נסים הנגיד בן כבוד רב מצלח. בראשי החרוזים יש בתחלה „אברהם" ואח"כ עוד הפעם אות „ה", ואח"כ אברהם ברבי מאיר בן (בבית אחר) עזרה בחתונת יהודה בן כבוד רב נסים הנגיד בן כבוד רב מצלח". ואח"כ עוד בית אחר (דיוואן סי' 229). בסגנון זה הם כל שיריו מסי' 224 עד 239. ועוד מסי' 241—עד 243, ועוד איזה חרוזים אח"כ. סי' 224 יש לו בר"ח „אברהם ברבי מאיר עזרה במדינת אליסאנה, הקרובה אל אשתלה (?) חזק אכן" (אצל ד"ר איגר צד 71—בטעות „אמץ" בל"ם טעות הדפוס). סי' 226 יש לו בר"ח: „אברהם ברבי מאיר עזרה במדינת רומה חברו".

---

1) עיין גרעטץ דקי"ו VI, 170.

2) מפי מרכ בן תמולה (מכן תומתרע) שיצא לשלם בשנת ד' אלפים תמק"כ גזר להאניס יתרצה ככלו . . . וכן לא המציר להם ככל מלכותו קס ומאר מדיעת שלכך בקלם השלם עד מדיעם מלמדיס. (ניוחסין מאמר ג').

באחרונה ארשום עוד פה בשם :

א) כל ספרי הראב"ע ;

ב) כל המיוחסים לו ולא נתברר עוד אל נכון אם לו הם באמת ;

ג) כל המיוחסים לו וכבר נכר זיופם .

א) פירושיו לכה"ק .

1. פירושו לתורה הארוך (חובר בשנת תתקי"ז-1157) :
2. פירושו לתורה הקצר (שנת תתקכ"ו-1167) ;
3. פיקושו לנביאים ראשונים (ב'י עיין „אוצר הספרים" אות פ' כו' 456) ;
4. פירושו לישעיה (שנת תתק"ח-1145) ;
5. פירושו לתרי-עשר (שנת תתקי"ו-1156) ;
6. פיקושו לתהלים (שנת תתקי"ח-1158) ;
7. פירושו לאיוב (שנת תת"ק 1140) ;
8. פירושו לחמש מגילות (שנת תת"ק 1140) ;
9. פירושו לדניאל (בראשית שנת תתקי"ו 1155) ;

(ביתים האחרונים נמצאו כ"י של שטה אחרת לאיוה מפירושיו ונדפסו : פירוש למגלת אסתר ע"י צ ע ר נ ע ר בשנת 1850 ; לשיר השירים ע"י מתיוס 1874 ; לדניאל ע"י הנ"ל 1877 . הפירוש האחר לקהלת כ"י אוקספורד הוא מבנו) .

ב) בדקדוק וחכמת לשון עברית .

1. מאזנים (חובר בשנת תת"ק-1140) ;
2. צחות (תשרי תתקי"ו 1145) ;
3. יסוד דקדוק (תתק"ה-145) ;
4. שפת יתר (תתק"ה-1145) ;
5. ספר השם (רובו בדקדוק , שנת תתקטי"ו-1155) ;
6. שפה ברורה (תתקכ"ז-1167 לפני מותו) ;
7. ארשת הש ה [כ"י, לפי דעת הרים שטיינשניידער (באוצהם"פ ערך זה) הוא אחד עם הספר „שפה ברורה"] .
8. חיבה על אותיות אהוי"ו ועל אותיות מ"ן .

ג) חקירה, פלסופיא, הגיון, אסטרונומיא, אסטרולוגיה, רפואה, חכמת המספר .

1. ספר האחר (חבר בנעוריו ונעתק מקצתו לשפת צרפתית) ;
2. שורש המספר (כפי הנראה הוא ספר שלפני זה בשנוי השם) ;
3. ספר כלי הנחושת „א טרולב" (שנת תתק"ו-1145) ;
4. ראשית חכמה ;
5. ספר הטעמים ;

6. ספר המולדות ;
7. ספר השאלות ;
8. ספר המאורות ;
9. ספר המברים ;
10. ספר העולם (מחברת המשרתים) ;
11. ספר השאלות והקדרות למשאלה .
(כל אלה שמונה ספרים האחרונים, נכללים גם בשם הכולל „חקות השמים", נתחברו לערך תתקי"ח-1148 ונעתקו רובם ללשון הוסי ע"י Petrus Aponensis , וספר העולם נעתק ללשון צרפת ע"י היהודי Chagins וממנו ללשון רומי ע"י Henricus Butes, ועיין מה שהעיר ה"ר משה ש"ש באוהס"ם ערך זה) ;
12. ספר העבור ;
13. מכתבי הראב"ע בעניני סוד העבור , (תשובה על שאלת ר' דוד בר' יוסף ונדפס בספר „שני המאורות" , עיין אוה"ס שם) ;
14. שמוש המזלות ושמוש המשרתים והמולדות ומשפטי הכוכבים ;
15. ספר הלוחות ;
16. אגרת השבת (תתקיט-1159) ;
17. יסוד מורא (ונקרא גם סודות התורה, תתקי"ט-1159) ;
18. מאמר הניון 1) ;
19. פועל השפע ;
20. רפואות גויה או ספר סגולות ברפואה ;

ד) מיוחסים להראב"ע .

1. ערוגת החכמה ופרדס המזמה (נדפס בכרם חמד ד') ;
2. שער השכים (נדפס שם) ;

---

1) כלומר: על לריעתם בשנת 1850 עמ' 342 מבית ה"ל דוקעם מספר הזה : „והיו הכוכבים לנו , כ"ל ההיולי והגוכה, נחזים לפני המקום ושומדים בכח על סלריהם עד העת שהיה רצוי לפניו להוציאה אל הפועל. והעם (ה"ל דוקעם מבית שם והלעה שלין לזה מוכן) הנלמד גו שם סוף ע"ד הסלה והסכמה, כי ע"ד החמת לין לפני לעם הנמלאים מן הכח אל הפועל שוס עם וזמן, כי הזמן היה עומד בכח בעמידם כל הנמלאים, כי לין הזמן דבר שיש גו ממש (שם : תמצ) ולזיו רק לעמידת הנמלאים, ושם לין נמלאות לין לעיכה שהזמן חלוי בה". בנדק מעיר ע"ז ה' דוקעם, כי נרלים הדברים לדעת קלעם, כי הזמן הוא רק מחלקי ההמנה המכלים. וכבר הבאתי למעלה (פרק ג', סי' ל') מכח לחד שהו יעייר הרלב"ע הרעיון הזה :

הַכֹּל בָּלִי עֵת בְּשִׁכְלָהּ רָאָה .
תָּרֶם בְּכֹחָהּ תָּהִי נִמְצָאָה .
הֵעָה לְפַעַל־אַחַר יָצָאָה .

ועיין מה שהעירותי שם .

3. חי בן מקץ (נדפס פעמים רבות ועין ר' משה ש"ש גבירוואן) ;
4. ספר על העצמים ;
5. טוב שם ;
6. סוד תמונות אותיות ;
7. בית מדות ;
8. שערי העצות ומשפט השעות ;
9. ספר הקץ ;
10. ספר הגורלות (או הנקודות) ;
11. עץ החיים ;
12. פירושו למשלי (נדפס ע"י ר' חיים הורוויטץ 1884) .

ה) מיוחס בטעות לו :

1. פירושו הנדפס למשלי, עורא ונחמיה, שהוא באמת לר"מ קמחי ;
2. פירוש על עשרת הדברים, שהוא כלוקט מפירושו הארוך .

ו) שירים .

1. דיוואן (נתגלה מחדש ונדפס ע"י ד"ר איגרם שנת 1886) ;
2. צחוק האישקאק (נעתק ג'כ ללשון רוסי) ;
3. שירים נפזרים במחזורים, שדרי תפלה, כה"ע וס' .

הספרדים *)

פרק ו'.

השקפה חוזרת על ספרד. קארל החמישי. פיליפ השני. משה פינסו דילנאדו. היהודים בהולאנד. דוד אבנתר מילו. אנכוניא אלוארים זוארים. פול די פינה. דוד ישרון.

בפרק הקודם ספרנו את צרות אחינו ותלאותיהם לכל נדודיהם אשר שבעו בהגלותם מספרד מולדתם בגזרת פרדיננד ואיזבלה כושליה האכזרים. ובכן נקתה ארץ ספרד מיהודים גלוים וזכרם אבד מקרבה, אבל ההיה טוב לה עתה מאז? ומה שלום מושליה אלה? האם ראו בטובה ויתענגו על רוב שלום בהגרש עם חרמם מנגד עיניהם?

נכורה נא מעט אל חצר המלוכה במדריד, לדעת את שלום המלך והמלכה ומה הגיע אליהם אחרי בצעם מזבחם ביהודים שנואי נפשם. ראשית דבר נתבוננה אל איזבלה המלכה הצדקנית, אשר בנערותה היתה מארשה לארבעה חתנים זה אחר זה, עד אשר מצאה איש כלבבה, זה פרדיננד הצדיק, אשר היה צעיר מכנה לימים בהנשאו אליה להיות לאיש. חמשה ילדים נולדו להם. בן אחד ובנות ארבע.

יואן בנם היחיד יורש העצר, חגג ביום 3 אפריל 1497 חג חתונתו עם מרגריטא לבית אוסטריא. הקרדינאל קסימינים נשא כפיו בצדקתו על הזוג הצעיר ויברכהו, אך אחרי החתונה נפגע הבעל הצעיר והרך בקדחת עזה אשר תקפתהו ותכריעהו לשחת, ועוד בשנה ההיא ביום 4 אוקטובר מת על פני אבותיו בטרם גמלאו לו שבע עשרה שנה. ותגדל תוגה האם השכולה ותמר עליו כהמר על בן יחיד ונחם נסתר מעיניה.

בתה הבכירה, איזבלה, היתה לאשה לאמנואל יורש העצר, הבן היחיד ליואן השני מלך פורטוגאל. האלוף הצעיר הזה מת אחר חתונתו ואיזבלה היתה לאלמנה, והיא בת שמונה עשרה שנה בעת ההיא. אחרי כן היתה לאשה להמלך מנואל ותלד לו בן חלש וחולה ותקש בלדתה ותמת.

בראשית שנת 1499 נשבעו גדולי קשטיליא וארגוניא שבועת אמונים למיגואל הילד היתום, בן איזבלה השנית. בו שמו פרדיננד ואיזבלה כל מעינם, ונפשם דבקה בו עד כי מאנו להשיבהו עוד אל אביו, וינדלוהו אתם, כי הוא היה שארית תקותם לרשת כסאם אחריהם — ושארית תקותם זו לתהו היתה, כי מת הנער בילדותו בהיכל אלהמברא אשר ירשו להם ממלכי הערב בגרנאטה. אז לא היה קץ לאבל איזבלה אמו הזקנה אשר להוסיף יגון על מכאובה, עוד נדרשה להעלים

*) הפרקים הבאים נדפסו בהאסיף שנה רביעית.

סוד מותו מעיני כל, פן יודע בארץ כי אין עוד שריד לביתה אחריה ויבלע לה ולממלכתה.

את בתה מאריא השיאה איזבלה למנואל, בעל בתה הבכירה — וגם היא לא האריכה ימים ותמת על פני אבותיה השכולים.

קטהארינא בתם הצעירה היתה לאשה לארטהור יורש העצר באנגליא, וכאשר מת עליה בעל נעוריה, נשא אותה אחיו הנודע בשם היינריך השמיני, אך עד מהרה קצה נפשו בה ויתן לה ספר כריתות, וישא לו חמש נשים אחרות תחתיה, זו אחר זו, — והעלובה ההיא ראתה כל זאת בעיניה ונפשה נקטה בחייה, ולמורת רוחה עוד האריכה ימים והמות לא חש לרוחתה לישועתה.

גם יואנה, הנודעת בדברי הימים בשם „המשוגעה", היתה בת לאיזבלה. למענה באה ברברים עם משפחת המלוכה באוסטריא, כי הואילו אבותיה לתתה לאשה לפֿיליפ „היפה" ליתר על ידי הנשואים האלה את ממלכות אוסטריא ואוץ השפלה (ניעדערלאנד) עם ספרד, להיות לאחת. ופֿיליפ נשא עיניו בעת ההיא להאלמנה איזבלה, בתם הבכירה; אך ציר ספרד הואיל באר לו כי לא תהיה תפארת משפחתו על הדרך הזאת: לשאת לו אלמנת האיש אשר אביו נולד „שלא בטהרה" מבת סנדלר יהודי שהיתה אהובת אביו הזקן. ובבן נאות פֿיליפ לקחת לו את יואנה לאשה; אבל ברדפו זמה אהב את כל נערותיה ושפחותיה — חוץ ממנה. קנאת יואנה אכלתה, כי כאשר הוסיף לשאת עיניו לנשים אחרות כן הוסיפה היא לאהבתו אהבה בלתי סרה. הדבר נודע לאבותיה, ויהר אפם וישיבוה אליהם. אבל נפש בתם לא שבה למנוחתה, כי כלתה לאהוב לבבה אשר בגד בה. ותנזר מכל חברת בני האדם ותשב בודדה נלמודה ושוממה, ולא שתה לבה גם לאמה אשר דאגה לה מאד ואהבתה וחמלתה נברו על האם העצובה עד כי חלתה ומצות רופאיה חזקה עליה לעזוב את העיר מדריד ולשאוף רוח צח בנאות שדי, אולי ירוח לה. גם מצב יואנה הורע מיום ליום, כי כמה לבה ובשרה ותכל נפשה לשוב לפֿלנדריא ולהתרפק על בעלה מחמד עיניה. לאחרונה לא יכלה עוד להתאפק ותעזוב את בית אבותיה בלאט ותסע ותבוא אל מחוז חפצה, ותמצא את בעלה מצחק בחדר משכיתו את נערה יפה אשר שערות ראשה ככתם פז. אז עלתה חמת יואנה עד להשחית ותתנפל על העלמה בחרון אפה ותמרט משער ראשה. אז קצף גם בעלה רב קצף, כי כשל כח סבלו —

הנה כן שבעה ברעות נפש איזבלה מלכת ספרד, וכן כלו ימיה באבל וביגון קודר, עד כי נלאתה נשוא מפח נפשה, ותמת ביום 26 נוביטבר 1504, שמנה שנים אחרי גירוש היהודים מארצה, ובעלה פֿרדינגד הובילה לקברות ונפשו נשא לראות חיים עם האשה אשר יקה תחתיה, אולי יבנה ממנה. בעינים מלאות קנאה ראה את פֿיליפ התנו בא ספרדה, ובלב מלא חמה נאנם לאטר נואש על האפטרופסות אשר אליה נשא נפשו, ותבוא קשטיליא בידי פֿיליפ בעל יואנה, אבי קארל יורש העצר. ופֿרדינגד שב בחמת רוח לארגוניא ממלכתו הראשונה, ולהקים לו זרע אנשים התחתן בעלמה צעירה מבית המלוכה בצרפת.

כמעט בא פֿיליפ ארצה קשטיליא עברה קרה על נפשו ויחת בואלאדוליד ביום 25 סיפטמבר 1506. יואנהאשתו השתוללה ותכה בשגעון נורא אשר מתה בו, ופֿרדינגד חי עוד עשר שנים ויחת בחולי המים אשר בא לו מכום ישועות אשר השקתהו אשתו הצעירה, בחפצה לתת לו כח אנשים.

לו הבינו בני האדם את כל אשר יורה האלהים באצבעו על מערכת הקורות בדברי ימי עולם, לו היה פה להטבע לדבר ולהגיד איך הכל נעשה בחשבון מאת

ה' ולו נתכנו עלילות — כי אז נפקחו עיני רבים לראות את אשר לא פללו; אז השבילו לבוא עד חקר דבר וידעו כי יש אלהים שופטים בארץ.

בפרדיננד ואיזבלה נגלתה יד ה', בעשותו נקמות לנו עד בלי די,
אבן קדש ישראל להם", לא ינקה כל הנוגע בו

בראש כל ממלכות ארץ עמדה ממלכת ספרד בעלות על כסאה קארל הצעיר, בן פיליפ היפה ויואנה המשוגעה; כל חצי האי הפירינאי, מדינות סיציליא ונאפולה, בורגונד וארץ השפלה, מיקסיקו ופירו היו לו לנחלה, עד כי בצדק יכל להתפאר כי השמש לא תשקע בגבולות ממשלתו. בימיו עלתה ממלכת ספרד והגיעה עד מרום קצה.

גדולה היתה ירשת קארל החמישי בממלכות ארץ, וגדול היה שם כבודו במלכי עמים. כל הארץ התקוממה לו בעודנו נער בן תשע עשרה שנה. מלך צרפת, פראנץ הראשון, קרא עליו מלחמה, דניא ושוידיא עזרו לרעה, ארץ אשכנז קמה עליו ואיטליא הרימה יד, ובן כה וכה קם נזיר אשכנזי להרוס בכוא כבוד האפיפיור ולשנות פני הדת הנוצרית. המלחמות פשטו בכל קצות הארץ, ולגבור בהן על צריו נדרש למלך קארל בכף תועפות אשר לשוא בקשהו באוצרו, כי לא מצאהו.

הדבר הזה נתן תקוה בלב האנוסים אשר נשארו בספרד, כי עתה יצליחו לקנות בזהב לב המלך כי יעתר להם לקרוא לנפשם דרור מעול הדת אשר הושם עליהם בצוק העתים: וישלחו את ראשיהם ונכבדיהם לבוא אל המלך היושב אז בארץ השפלה ולהעתיר אליו לתת להם את החפש הנטוע מאת ה' בלב כל בן אדם בהבראו — הוא חפש האמונה והמחשבה והרצון — כי הדת היא דבר התלוי בלב וברגש אשר לא תכניעם כל יד חזקה ולא יכריעם כל משפט קשה. ועל כן יהי נא חסדו לתת לעבדיו אשר נולדו בעם היהודים להחזיק בדת אבותיהם ולחיות באמונתם, וגמול חכדו יושב לו בתודה אשר תעלה לסך שמונה מאות אלף שקלי זהב. הדברים הנמרצים וההון העצום יחדו לקחו את לב המלך הנבון ויביא את הדבר לפני שרי המועצה אשר נאספו אליו, ושרי ארץ השפלה אשר הסביבו למדת הסבלנות, יעצו את המלך לקחת את המנחה לרצון ולתת להאנוסים את בקשתם — והנה נודע הדבר לחקרדינאל קסימינים, המשנה למלך והמושל הכביר אשר מדד כל מעשי בני האדם בחבל הפרנציסקנים אשר במתניו, וישלח ציר ממהר אל המלך קארל עם מכתב קטן, בו הזהיר את המלך מהתערב בעניני האלהים והדת — כי האמונה רמה ונשאה היא על כל ממשלת אדם בארץ, והלילה למלך להתנשא עליה ולמרות חוקי קדשה, ויורהו ללכוד אל דרך פרדיננד הזקן, אשר בעט ביהודים בחובילם לו שי שש מאות שקל זהב, ולא פנה להם ולמנחתם, גם כי נלחץ בין המצרים והכסף והזהב יקר לו בעת ההיא עד מאד.

וקארל לא נועז למרות פי הנזיר הנערץ, אשר בקנאתו לדתו גזר שרפה גם על חמשת אלפי כתבי יד, ובפקודתו הועלו כליל על המוקד, מבלי תת להסיר מהם את משבצות הכסף וקרסי הזהב שהיה מחירם כעשרת אלפים אדומים; קארל הקשיב לדבר קסימינים וישב את היהודים ריקם מלפניו.

ובכל קצות הארץ הוקמו המערכות, ואנשים אין מספר עלו בלהבות אש השמימה. היהודים נשרפו בנופותיהם או בתמונותיהם — כי אלה אשר נמלטו מידי

האינקויזיציא או מתו בענוייהם לפני עשותה בם משפטה החרוץ, הובאו תמנותיהם על המערכה והשלכו על המדורה לדראון עולם.

המלך קארל החמישי היה גם קיסר אשכנז, ובאחרית ימיו מסר את ממלכתו בידי פֿיליפ בנו, והוא בנה לו בית מקלט ויחי כאחד הנזירים עד יום מותו. מעשהו זה לעת זקנתו יתן עריהו כי קנאת הדת גברה בו על השכלתו מלפנים. עליו אומרים כי בעברו ביומי עלומיו באחת ערי אשכנז על פני מערכה בוערה, אשר בה השלכו ספרי מינות על המוקד, לא עצר משחוק פיהו — והשב כי הדבר הזה בעיניו לאולת כמילים שאין לה שחר. ובכל זאת רבו במות המוקד ביומיו בספרד; שם לא אבלה הלהבה ספרים דוממים כי אם אנשים חיים ובריאים בעצם תומם — כי אשר נחשבה בראשיתו לאולת רבה יקרה לו באחריתו כדבר הנחוץ לתקון העולם. על כן לבש קנאה כמדו ועוד לפני מותו צוה לבנו האהוב, לפֿיליפ יורשהו, ליסר את המינים בלי חמלה ולבער אחרי הנוצרים - היהודים והנוצרים - הלוטהירים כאשר יבער הגלל עד תומו, — ופקודתו זו שטרה רוח פֿיליפ השני, וברבו זה קים ביתר שאת מהבטחתו אשר נתן לאביו בקחתו את הממלכה מידו: לבלכלהו די צרכו כל ימי חייו.

הכל מודים כי איש חסיד ואדוק באמונתו היה המלך פֿיליפ השני. חזוק הדת הקתולית היה כל ישעו וחפצו ולדבר הזה הקדיש כל כחו הכביר, בעוד אשר בהנהגת הממלכה היה גבר לא יצלח בימיו; במלחמותיו היתה תמיד ידו על התחתונה, שרי צבאותיו סכלו מעשיהם מבלי הדעת, מהם השפל כל כבודו והדר גאונו, וספרד המושלת בשני עולמות הושבה עד דכא ותחדל מהיות עוד גברת ממלכות. הוא היה אוהב את המנוחה, אך לא מנוחת החיים כי אם את מנוחת המות, בהתו את חרבו בידי מלאכי המות, הם כהני האון אשר שלטו בארצו כקטב מרירי ויטלאוה במות התפת ויהפכוה לשאול תחתית; הוא אהב את האינקויזיציא בכל לבב, ורק אליה נשא נפשו, ובכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע, מסיציליא ועד פֿלנדריא ועד הודו ואמיריקא, הובנו כמאותיה למשפט; הוא שקץ ותעב כל מחשבה והגיון, ועל כן שנא תכלית שנאה את כל המשכילים בעם, על אשר יערבו את לבם להשוב ולהגות, ובאשר הסכין לטרוף נפשם באפו לא ידע עוד רחם, וכל רגשי חמלה וחנינה כמו זר נחשבו לו.

עוד לא עברו חמשים שנה מאז גורשו היהודים מספרד והארץ כבר לקחה גמולה כפי רשעתה, כי נהפכה כליל ופניה לא היו להּ עוד. גרוש היהודים ובזת הונם ורכושם למר את העם לכל מעשי רשע, ויהי שואף להון ורודף בצע מעשקות. הארץ מלאה מוטה, ויהי רצח וגזל וחמס מנת כוסה. אוצרות הזהב אשר הובאו מארץ החדשה לא הספיקו עוד להשביע נפשות שוקקות. האדמה הברוכה נעזבה מעובדיה, העם הדל לעשות בחפץ כפיו, והמונים המונים יצאו ממנו לבוא אל מכרי הזהב אשר בארץ החדשה, לצבור הון ולפורהו בעד כל תאוה נמבזה. כל הונם ועשרם נפזר לרוח ויבוא בידי זרים בני עמים אחרים, והם נשארו דלים וריקים כשהיו, ויהיו להם אוצרותיהם רק לחבל נפשם ולהגדיל תאותם ורשעתם ואכזריותיהם. מאז גלו היהודים מספרד בא כל סחר הארץ בידי זרים, כי להספרדים לא היה הכשרון לעשות שכר בתרושת המעשה ובכל משלח יד, הם לא הצליחו אף לעצור אתם את אוצרותיהם שהובאו להם מקצה תבל ואיים רחוקים, ובעוד האינקויזיציא עורכת מוקדיה בתוכם, תוצגה ארצם על גחליה ריקה, ואוצרותיה שטו עברו להולאנד ולאיטליא ואנגליא, אשר התמלאו מחרבנה ברשתן את המסחר והעושר והיקר שהיה לספרד מלפנים.

הרבה מהונה ואוצרותיה הובאו בבתי הכהונה ויהיו מקלטי הנזירים להיכלי חמדה, בהם כל יקר ראתה עינם ולא מנעו נפשם מכל ענג ושעשועים בעוד אשר הארץ הכתה שאיה ותרד פלאים. אז יבנה פֿיליפ את האיסקוריאל — זה המקלט הגדול בכל העולם, המפואר בחמשת אלפי חלונותיו. על הבנין הזה הוציא המלך את כל הכסף והזהב הנמצא באוצרותיו, למרבה חובות הארץ והממשלה, — ועל ידו בנה בית תפלה לתלפיות כמראה המקדש הגדול ברומא. בו יעד מקום קבורה למלכי הארץ; שם נקברו המושלים ההם אשר הכינו קבר עולם לספרד ארץ ממשלתם.

אכן קבר עולם הכין המלך פֿיליפ לארצו, לאור המאורות הגדולים אשר הדליקה האינקויזיציא, לפאר את חגיה ומועדיה במוקדי עולם. כי אש תמיד יקדה בספרד ביתי המלך הזה, להבת שלהבת מלאה אותה ותלהט את אנשיה אשר הועלו להמוניהם על מוקדם. גם אויבו בעניני המדינה, האפיפיור הזקן פויל הששי, שת ידו עמו במעשי אכזריותו, בחזקו ובאמצו את האינקויזיציא להחזיק במעשיה מבלי הרף. גם הזקן הזה אכל את היהודים בכל פה ונפשו כשאול רחבה לא ידעה שבעה. הוא הרבה עליהם גזרות ויתן אותם לחרם ויהג חגיו במוקדי עולם אשר ערך למו. ובאשר חלה את חליו אשר מת בו, אסף אליו עוד הפעם את כל הכהנים הגדולים, הקרדינאלים אשר בכל גבולות ממשלתו ויפקיד בידם את נפשו יחד עם האינקויזיציא חמדת לבבו, להתפלל יחד על נפשו החטאת ולהתאמץ בעד האינקויזיציא כי לא תכבה אשה ולא תמות גהלתה.

למרות הגרוש הכללי שהיה לכל יהודי ספרד, אשר על ידו נעדרו ממנה חמש מאות אלף איש ביום אחד, למרות הרדיפות הנוראות שבאו על שרידי היהודים בארץ התפת הזאת, ולמרות המשפטים הקשים שכבר נעשו באלפיהם, לא נקתה הארץ בכל אלה מעם היהודים, עד כי נדמה כי בני העם הזה בני אלמות המה, וקצר תקצרנה ידי אדם להשמידם ולעשות להם כלה. בין הכהנים והנזירים, בין ראשי הערים והמדינות גם בסוד האינקויזיציא ובכל משמרות הכהונה והממשלה, נמצאו המתנצרים אשר נשארו תמימים עם אלהי אבותיהם ונאמנים לתורתו ודבקים בדתו שכם אחד על אחיהם היהודים. מי יספור וימנה את היסורים והענוים הקשים אשר נשאו האנוסים ההם בעד אמונות אבותיהם אשר אהבו סלה! רבים מהם השליכו נפשם מנגד בעד שבת אחת אשר שקדו לשמרה כהלכתה, ואז עלו בשטחת לבב על מוקדם ומתוך הלהבה עוד נשמע קולם ברמה: „שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד!".

להאנוסים האלה היתה כל הארץ למשטה חרטים, ובכל אשר נמצאו נתפשו ונמסרו בידי האינקויזיציא הרשעה, אשר ערכה מובחותיה ובמותיה בכל הערים והמקומות בספרד ולא היה מקום אשר בו לא קבעה חג האוטו-דא-פי פעם אחת בשנה, לשעשע את יושביה בריח בשר צלוי אשר יעלה באפם, צלי אדם הנשרף לעיניהם, בעוד בחיים חיתו.

מי ימנה שם מספר להטען קדושיו אשר הקריבו נפשם קרבן כליל בעד קדושת שם אלהינו!

ביותר היה רב מאד מספר האנוסים בעלי התשובה במדינת מורציא, אשר שבו להיהדות בכל לבבם, ויהיו להם רבנים נעלמים ובתי תפלה נסתרים מעיני רואים. מספר המתיהדים גדל במדינה הזאת, עד כי גם לב הברזל, לב פֿיליפ האכזר, חרד על משפטם החרוץ, וישחר פני האפיפיור לתת צו להקל ענש אלה אשר יתודו על חמאתם, לבל יהי דינם נגוד לשרפה. האפיפיור פיום הרביעי נרצה לו, ורק מאלה הסיר חסדו, אשר עמדו על משמרותם בעבודת הכהונה ובסתר לבם נטו אחרי דת

היהודים; ובכל זאת היה מספר הנשרפים רב ועצום מאד, ואך מעט מזעיר נביא בזה לזכרון.

ביום 8 סיפטימבר 1560 הובאה בלוית שמנה יהודים שנדונו לשרפה גויית אשה בת אבות יהודים מעיר סארגוסא, בת תשעים שנה אשר מתה בענויי האינקוויזיציאה. שם הוקנה הקדושה מאריא די בורגונגי.

ביום 15 מארץ 1562 נשרפו שלשה ועשרים אנוסים מתיהדים, ובתוכם כהן פראנציסקני ושמו לואים די ואלריקאגנאס, בן אבות יהודים אשר דרש בשבת הדת היהודית; שלשה שופטי העיר: יואן די שאנטה-פי, אלבירט קטוארייץ ופויל די אילון; אחד מראשי העיר: פידרו גוטיערים ואחד מסוד שרי הממלכה: יואן די ליאון.

ביום 2 מאי 1563 נשרפו שם ששה עשר אנוסים מתיהדים, וגם הרבה מתמונות הנשפטים לשרפה. בנשרפים האלה נמצא דיגו די לארא, שהיה פרופיסור וכהן עליון להמלך, אשר נתפש בברתו מן הארץ החיא עם רבים מאחיו בני בריתו ויפול בפרסות האינקוויזיציא. אתו נשרף גם העורך דין פידרו די לאס קאואס, הדוקטור אוגוסטין בן פויל די אילון אשר נשרף בשנה הקודמת; אך אמו איזבלה די ליאון וכן גם איזבלה שאנגית והדוקטור פרנציסקו די שאנטה-פי נטלטו, ורק תמונותיהם הועלו על המוקד.

בשנת 1564 שב היה בעיר ההוא חג האש, בו נשרף יהודי אחד והמונות אחת עשרה, בתוכן גם תמונת פידרו הירנדיץ אשר כת בענוייו במאסר האינקוויזיציא.

אבל מה בצע במצותנו את הקרבנות האלה והם עצמו מלספר!

ופיליפ האכזרי אשר שחת רחמיו מקרלוס בנו ויסגור חיתו לטמיתים על אשר נועז לבקש חפש לנפשו, מלבד אשר הסכים לכל מעשי הרצח האלה, עוד מצא שעשועים לנפשו לראות בעיניו את שרפת האמללים ההם!

מושל אכזרי כמהו לא נמצא בעולם, חוץ מנירון קיסר אשר אליו נדמהו ונשוהו.

נירון קיסר ערך מטבח לאלפי אדם בגני עדניו ויתענג לראות את ההרוגים המפרפרים לעיניו תחת ידי מכיהם. גם פיליפ התענג על מחזה המוקד אשר ערכו כהניו לבני האדם; את חיל שומרי ראשו שלח להאונקויזיציא לעשות פקודתה, הם הבעירו את הבערה ויחתו את הגחלים על האמללים עד אשר היו לאפר.

נירון קיסר לבש בגדי רכב ויעבור במרכבתו על המוני אדם וישמח לשמוע אנקת הנרמסים והחללים המוצעים תחת רגלי סוסיו וגלגלי מרכבתו. גם פיליפ לבש בגדי מלכותו ואת כל שריו ושרותיו רואי פניו לקח אתו, ובשבתו עמם בראש מרוטים עלצה נפשו לשמוע זעקת האנשים הנשרפים לעיניו.

נירון קיסר שם עליו נזרו ויעמוד במרכבתו על רגליו למען יראוהו כל העם בעשותו בם שפטיו הנוראים. פיליפ גם הוא התראה לעיני כל בעשות האינקוויזיציא משפטה החרוץ, למען ידעו כלם כי הוא ראש וראשון בסוד שופטיה ובה יתהלל ובכבודה יתיסר.

בפקודת נירון קיסר הוטחו המליצים הגדולים פארי עמם זיניקא ולוקאנוס; באכזריות פיליפ נפלה הספרות הספרדית ולא הוסיפה קום, עלפו ראשי חכמי דורו בבתי כלאים והובלו הנאורים בעמו על במות המוקד. המליצה נאלמה, בת השירה

נאנקה דם, חדל להיות לה ארח בחצר המלוכה כמלפנים, גם בכל הארץ השלך הם, לא נשמע עוד קול שרים ושרות כמאז.

היהודים המסתתרים נתעלמו מן העין ולא השמיעו עוד בחוץ קולם. רק המליצים והמשוררים אשר מצאו להם מפלט בארצות אחרות, כשובם אל אמונתם משאת נפשם שבה אליהם רוחם, ואז היה קול כנוריהם קדוש לאלהיהם, ושפתיהם הביעו שבח ותודה לגואלם וברכה ואהבה להעם אשר ממנו יצאו ואליו שבו באו לדבקה בו ובתורתו עד עולם.

בין המשוררים הראשונים אשר השמיעו קול שירתם הספרדית על אדמת נכר נחשב ר' משה פינטו דילגאדו.

במרינת אלנרבי, זו המרינה אשר בקצה גבול פורטוגאל דרומה, אשר בהררית ועמקיה מצאו היהודים מחסה ומסתר בברחם מפני האינקויזיציא הארורה, בעיר טאוירה השוכנת על שפת הים, זו העיר הרת חכמים ומליצים הנודעים לשם, נולד המשורר הזה בשנות השלשים למאה הששׁ עשרה. אבותיו היו יהודים, ומיראתם להשאירהו אתם נתנוהו על יד אחד מקרוביהם היושב בספרד. בעודנו ילד נשתנה שמו לשם יואן ואמונתו הומרה למראה עין בדת הקתולית. אבל כמעט גדל הנער ויהי לאיש נמלט על נפשו מפני האינקויזיציא אשר נשאה אליו עיניה, וכמעט נקרא לבוא לפני כסא משפטה החיש מפלט לו ויסע למסעותיו ויעבור עד רומא. בעת ההיא ישב לכסא האפיפיור פיום החמישי אשר התחסר כפויל הרביעי וכמהו היתה האינקויזיציה בת שעשועיו, ולהרבות לה זבחיה לא התפנק בענש האנשים אשר נתפשו בעונם בהוה, כי עוד צוה לחקור וליסר גם את אלה אשר חטאו נגד אמונתו בשכבר הימים, עד עשרים שנה מלפנים. הוא היה אוהב נאמן לפיליפ השני, עד כי בחלותו נשאה כפיו בתפלה לאלהיו: לקחת מכספר שנים מחייו ולהוסיפן על שנות מלך כספרד. אישה קשה והאכזרי הזה אשר כל מחשבותיו היו לרע, גרש בחודש מאי 1566 את כל היהודים היושבים בארץ ממשלתו, ויותר מאלף משפחות ישראל נאנסו לעזוב את איטליא ולנוע אל ארצות אחרות. בתוך הגולים ההם היה — כפי הנראה — גם ר' משה דילגאדו, אשר עזב את רומא ויבוא לשבת בארץ צרפת. נוסף על כל כשרונותיו היה לו כח זכרון נפלא, עד כי יכל לשמוע מאמר שלם ולכתבו אחרי כן מראשיתו ועד סופו, דבר לא נעדר. בבית המדרש הגבוה בסלמנקא התחבר אל הטורה והמשורר המצוין לואיז די ליאון, שהיה גם הוא מן היהודים הנעלמים, ויהיו רעים וידידים כאחים נאמנים.

לואיז די ליאון היה כהן אוגוסטיני ופרופיסור ללמודי האמונה בבית המדרש העתיק אשר בסלמנקא. רבת שבעה לה נפש הכהן הטורה הזה מהאינקויזיציא הנוראה, אשר משכתהו חשר. הוא העתיק לאחר טידידיו את ספר שיר השירים ללשון ספרד; בהעתקתו זו נטה מדרך למודי הנוצרים המבקשים למצוא בשיר הזה משל ומליצה על הכנסיה הנוצרית ועל הברית החדשה. העתקתו זו היתה ראשית אונו במליצה ושיר ורק יחידי סגולה מאוהביו ואנשי שלומו ראוה אצלו, ובכל זאת נגלה סודו על ידי עבדו אשר בגד בו, ויפול בידי המרגלים והאורבים אשר סחבוהו אתם ואלאדולידה. חמש שנים התגולל האיש התם והישר הזה במערת האינקויזיציא, ששם שבעה ברעות נפשו. שם העתיק את ספר איוב במצאו אותו כאח לצרה. בהשתדלות מכבדיו ומעריציו ובהפצרות תלמידיו הרבים נקרא לו דרור מן העונים אשר נכונו לו, ובצאתו לחפשי התאמץ להשכיח מלב כלם את כל אשר עבר עליו, ויחל להשמיע לקחו באזני תלמידיו לאמר: „כבר בארנו בדרושנו

הקודם" וכו', כאלו היה „דרושו הקודם" ערוך מאתמול ולא לפני חמש שנים, בטרם הורד אל בור כלאו.

אך נשובה נא אל מבחר ידידיו, אל ר' משה דילגאדו. רבת שבעה לה גם נפשו עמל ותלאה מרבה להכיל, בהיותו בודד בארץ נכריה, באפס תקוה לשוב לטאוירה עיר מולדתו היקרה ולחזות את אשתו האהובה היושבת שם למעצבה עם בנו יחידו מחמד עינין ומחמל נפשו. בצרתה לו היו ספרי הקודש תנחומות לנפשו, ורק תקוה אחת עודדתהו ותחיה רוחו: כי עוד ישוב יחזה את מחמדי לבבו בשמי מעל, בעולם הבא.

השירה והמליצה שלמו נחומים לו, אף נתנו מרגוע לנפשו הנהלאה.

כל שיריו הם תוצאות לב רגש ונפש רכה; רבות אנחותיו על אבדן מולדתו, אבדה שאינה חוזרת. עם ירמיה עורר קינתו על חרבות ירושלים העיר הקדושה ועל גלות אחיו ועמלם ולחצם הרב מנשוא. רוח עצב מרחפת על כל מליצותיו ובכל זאת לא אמר נואש כיתר אחיו המשוררים אשר חיו בעת ההיא.

דברי ימי עמו הם היו לשיריו יסוד מוסד, ובזכרון שלום אחיו וכבודם מקדם בקש תנחומים לו על כל התלאה אשר מצאתם בחייו.

בעת צרה ומצוקה ההיא שאבו מליצי היהודים כוס תנחומים ממעיני הישועה אשר נפתחו להם בימי מרדכי ואסתר, בשושן הבירה. כי בכל אשר פנו היתה תמונת האגגי לנגד עיניהם; זה הצורר הגדול אשר בקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים ביום אחד, וה' השיב גמולו בראשו ותהי אחריתו להכרית. אל הגמול הזה נשאו האמללים נפשם גם בעת ההיא, כי היבצר מה' לעשות נקמות גם באויביהם ולהראותם נפלאות כבימים ההם בזמן ההוא? בעת ההיא אשר כתב התוכן והמליץ ר' אברהם צהלון את ספרו „ישע אלהים", זה פירושו על מגלת אסתר, התעורר גם רוח ר' משה פינטו דילגאדו, ויכתוב את נס הפורים בשיר נחמד הנאוה בחרוזים, ולפניו נשא תפלה קצרה לאמר:

בִּמְרוֹמִים אֵין־קֵץ יָדְךָ אֵל! מַשְׁלֶמֶת
עֵצוֹת פֶּלֶא רוּחַ קָדְשְׁךָ יֹעֶצֶת,
אֵלֶיךָ שִׁירַת תּוֹדָתִי מִתְרוֹמֶמֶת!
בַּתְּהִלָּה נָאֲוָה לָךְ שִׁמְךָ מַעֲרֶצֶת!
אַדִּיר חֶפְצִי, אִם גַּם בּוֹ אָעִיז מֵצַח,
כִּי שֵׁם תִּפְאַרְתְּךָ עֵטִי יוֹדֶה נֵצַח! —.

אל השיר היקר ההוא הוסיף את מגלת רות, אשר כתב גם כן בדרך שיר, וגם בו הראה כחו הנפלא בשפת ארצו, לעשות בה מטעמים עברים כאשר אהב סלה. גם אותו החל בתפלה קצרה לאמר:

אִם בָּאָרֶץ נֵדַע פִּלְאֲךָ אֱלֹהַּ,
כִּי תַחֲשִׁיךְ אוֹר נֹגַהּ, חֹשֶׁךְ תַּגִּיהַּ,
תַּשְׁקִיעַ הַרְרֵי־עַד תַּשְׁפִּיל גָּבֹהַּ,
וַעֲמָקִים תָּרִים וּשְׁפָלִים תַּגְבִּיהַּ!!

כֵּן שַׁדַּי! אֲסַפֵּר אֶל דּוֹר יִוָּלֶד,
כִּי גֶבֶר נֶאֱמָן עִם חֻקֵּי עַם עֵבֶר,
הוֹלִיד לִישֻׁרוּן מֹשֵׁל צַדִּיק בֶּחָלֶד,
שֵׁם הוֹדוֹ נִקְדָּשׁ בָּאָרֶץ מִכָּל עֵבֶר! —

וזו תחלת השיר:

בִּימֵי קֶדֶם וּבְיִשְׂרָאֵל אֵין מֶלֶךְ,
תַּחַת יַד שֹׁפְטָיו אֵל אֹיְבָיו הִכְרִיעַ,
אָז גַּם בִּפְשָׁעָיו קֹדֵר שַׁח וַיֵּלֶךְ,
וַיֵּבְךְּ וַיִּתְחַנֵּן אֶל אֵל מוֹשִׁיעַ —.

שֵׁנִית יַרְדֵּן כִּי עָבַר מַעְבָּרֵהוּ,
וּמַעֲשֵׂי אֵל עִמּוֹ אָז מַה־נִּפְלָאוּ!
וַיִּשְׁלַח לוֹ לַנְחוֹת תַּחַת שִׁבְטֵהוּ.
אִישׁ מוֹשִׁיעַ שֵׁם אִבְצָן לוֹ קָרָאוּ *)

אִם אִישׁ לֵב יַקְשִׁיחַ, יִקְפֹּץ יָדָיִם,
יֶחֱדַל מִצְדָקָה תַּעַשׂ לוֹ שָׁם פֶּרִי,
גַּם אֵל יִכְלָא בְרָכָתוֹ מִשָּׁמָיִם,
וּבְכָל עֲמָלוֹ יֵלֵךְ עִמּוֹ קֶרִי —

גַּם הָאָרֶץ תֶּחֱנַף, יִיבָשׁ בָּהּ לֵחַ
אִם טוֹב יִזְנַח אִישׁ מִבְּעָלָיו מִנֵּעַ,
לַעֲנָה פֹּרָה הָאֲדָמָה, רוֹשׁ בָּהּ צֹמֵחַ
אִם הָאָדָם לִצְדָקָה בַּל זֹרֵעַ.

גַּם כַּר שָׁמֵן, לֵחֹה בוֹ דֶּשֶׁן שֶׁפֶךְ.
וַעֲפָרוֹ מִזָּהָב יָקָר הָעֵרֶךְ,
יֶחֱדַל תֵּת פִּרְיוֹ וּלְאֶבֶן יֵהָפֶךְ,
אִם לֵב יִשְׁבָּיו אֶבֶן וִיעַוְּתוּ דֶרֶךְ —.

אבל היקרה והנכבדה בכל שירות דילגאדו היא קינתו על חרבן ציון וירושלים — בה נגלה לבו לב העברי, בה הוא בוכה ומקונן כירמיהו הנביא הקדוש על מפלת עיר קדשנו ושרפת בית מקדשנו ועל גלות האומה השבעה נדודים מאז ועד הנה.
גם לקינתו כתב תפלה קצרה, בה יעתר לאלהי צורו לחזק רוחו וידיו לחשלים פעלו.

---

*) הוא על דעת חז"ל שאמרו בועז זה אבצן.

קוֹלִי אֵל ! מֵעָפָר יָשׁוּחַ ,
יִפְרֹץ מִלִּבִּי , יִשָּׂא נֶהִי ,
גַּךְ מִכָּל דֹּפִי וְרָעוּת רוּחַ !
רוּחַ הַנָּבִיא עִם פִּי יֶהִי ,
נָשָׂא קִינוֹת עַל חָרְבוֹת קֹדֶשׁ !

לָאִיר חֶשְׁכַּת עֵינַי חָנֵנִי !
מֵאוֹרְךָ אֵל עָלַי הָאִירָה !
וּבְסָתֶם חָכְמָה תּוֹדִיעֵנִי

— — — — — — —

— — — — — — —

אִם מִבְּלִי אֵבֶר וּבְנָפַיִם
מָרוֹם אַמְרִיא רוּחִי תַרְקִיעַ
אֵיךְ אֶחֱרַד נֶאֶלְמוּ הַשְּׂפָתַיִם !!
מֵרוּחֲךָ יָהּ עָלַי הוֹפִיעַ !
בִּבְכִי אֶנְהֶה קִינוֹת בַּסֵּפֶר !

וזאת קינתו על הריסות ירושלים

.....

מַה־נּוֹרָא נִפְלֵךְ עִיר תִּפְאָרֶת ,
אֵיךְ נֶהְפַּכְתְּ לָאֵבֶל וָנֹהַּ !!
רֹמְמֻתֵךְ , מַלְכוּתֵךְ וַעֲטָרֶת ,
וּמִקְדָּשֵׁךְ מִקְדַּשׁ אֱלֹהַּ ,
אַךְ גַּלִּים נִצִּים חָרְבוֹת נֵצַח !! —

מִי עָלַיִךְ יָשִׂים עֵינָיִם ,
עַל חֹמוֹתַיִךְ כִּי שָׁמֵמוּ ,
בִּידֵי אֵל שֹׁפֵט מִשָּׁמַיִם ,
יָבִין , כִּי מִפְּשָׁעַיִךְ עָצְמוּ ,
רָעָתֵךְ כַּשֹּׁאָה אָתָאָה !

מִי בִכְבוֹדֵךְ כִּי פַס יָשִׂיחַ ,
יֵרֶא חָרְבֵּךְ עַל כָּל אַפְסָיִם ,
וּמִכְּאֵב לֵב לֹא מַר יַצְרִיחַ :
מִי יִתֵּן עֵינַי פַּלְגֵי מָיִם !
לִבְכּוֹת שִׁבְרֵךְ לֹא אֶחְדַּל נֵצַח ? !! —

הוֹד הֵיכָלַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ ,
מַאֲכָל הָיוּ אֶל אֵשׁ בָּעֶרֶת .
וּלְשׁוֹנָהּ בִּמְעִי חוּצוֹתָיִךְ ,
לִחֲכָה הַפְּלֵיטָה הַנִּשְׁאֶרֶת ,
וּתְהֹם רַבָּה יִגְפְּלֵךְ הֶעֱמִיקָה .

בִּשְׁעָרַיִךְ וּמְרוֹמֵי קָרֶת ,
לוּ אַךְ אֶחָד מֵאֲנָשִׁים אֵלֶּה ,
אַךְ אָח אֶמְצָא נִשְׁאַר מִשְׁמָרֶת ! —
אִם כֹּה תֵאָמֵן שִׁמְמֻתֵךְ פֶּלֶא ? !
גַּם בִּרְאוּת עֵינַי לֹא אַאֲמִינָה ! —

אַךְ חֶפְצִי שָׁוְא שֵׁלָתִי הָבֶל ! !
בָּךְ לַהֲלֹךְ שֻׁעָלִים יָזִידוּ !
לַשְּׂעִירִים עַתָּה נָפַלְתְּ חֶבֶל ! ....
הֵם שִׁמְמֻתֵךְ פֶּלֶא יָעִידוּ ,
הֵם יָעִידוּ — וַאֲנִי אַאֲמִינָה !

עַל מֶה הָשְׁלַכְתְּ עָמֹק בַּשֶּׁפֶל ?
מִכִּסֵּא מִכֶּתֶר לַקַּחַתְּ ?
וּבִקְלֹנֵךְ תֵּשְׁבִי בָאֹפֶל ?
עַל עָזְבֵךְ תֹּם צֶדֶק זָנַחַתְּ ,
וַתִּזְנִי אֶל שָׁוְא וַתֶּהְבָּלִי ! ! —

לֹא עוֹד אַתְּ עִיר חֶמְדַת כָּל עָיִן ,
בַּלְאֻמִּים לֹא עוֹד אַתְּ הַגְּבָרֶת ,
וּפְאֵרֵךְ אָפֵס הוֹדֵךְ אָיִן !
מֵרֹאשֵׁךְ עֲטֶרֶת תִּפְאָרֶת ,
שָׁלָל בִּידֵי זָרִים הָיָתָה ! —

עִי בֵית מַלְכוּתֵךְ מִכָּל עֵבֶר .
הָאֲדָמָה כַּקֶּבֶר כִּסָּתָה ,
נוֹרָא גַּל זֶה , אָיֹם הַקֶּבֶר ! !
שִׂמְחַת עוֹלָם לִנְהִי הָיָתָה .
וּלְרָגְזָה הַשַּׁלְוָה נֶהְפָּכָה !

בָּגַדְתְּ בָּאֵל, מָרִיתָ בּוֹ מֶרִי,
וּכְזַרְעֵךְ זָרַעְתְּ רוֹשׁ וָרַעַל,
עַתָּה תִקְצְרִי תֹּאכְלִי הַפְּרִי,
וּכְמָעֲלֵךְ בֵּאלֹהַיִךְ מַעַל,
מוּסַר תּוֹכַחְתּוֹ עַתָּה תִשָּׂאִי!

לֹא רַק הוֹדֵךְ גָּדְלֵךְ אָבָדוּ,
אַךְ עוֹד לִרְאוֹת יֶהֱמוּ מֵעַיִם,
כִּי עַמֵּךְ לַאֲבַדּוֹן נוֹעָדוּ,
כִּי מִגְּנָם אֵל בַּחֲמַת אַפַּיִם
בִּידֵי אַכְזָרִים שֹׁאֲפֵי רֶצַח! —

אֵיךְ עַם אֻמְלָל מִצָּרָה סֵבֶל,
אֵיךְ עוֹד נַפְשׁוֹ בוֹ, יִשְׁאַף רוּחַ?!
עַתָּה נִחָם אֶל מַעֲשָׂיו הָבֶל,
וּגְמֻלָּם בָּא לוֹ מִכָּל רוּחַ,
הַגְּמוּל הִנֵּה בָא יָקוּם נִצַּח!!

אוֹי לִי אֻמְלָל — יִקְרָא בַבֶּכִי —
אָנָה אָנוּחַ?! אֵיפֹא אֶהִי?!
נִגְרַשְׁתִּי מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי!
לֹא יַרְפּוּנִי לַחַץ וָנֶהִי!
לֹא יָשׁוּב גִּילִי גָּלָה מִנִּי!! —

רבות קינות נכתבו בתוכנו על שבר עמנו ועל חרבן עיר קדשנו—והיא עולה על כלנה.

טובי הסופרים הספרדים הכירו ערך המשורר הזה, ומבקרים גדולים ונכבדים כמו די לאס ריאוס, די קסטרו וטיקנור הרימוהו למעלה ומופת לרבים שמוהו. גם דניאל לוי די בריוס השמיע תהלתו בחרוזים בהללו את כל השירים שהזכרנו—כי להם יאתה.

אבל מלבד השירים הגדולים אשר כתבו ידיו, עוד הרבה לכתוב פיוטים ופזמונים ושירים קטנים אשר נאספו יחדו בספר אחד בן 366 דפים. הספר נדפס בשנת 1629 בעיר רואין והקדש להקרדינאל רישיליו, אשר כבודו מלאה הארץ.

דילגאדו נפטר מחיי עמלו בשנת 1590, ובן ששים ואחת שנה היה במותו.

בנו יחידו גונצאלו דילגאדו אשר נולד לו בטאוירה ושם נשאר עם אמו בעוד אשר הוא הרחיק נדוד ולא שב עוד לראות את עיר מולדתו. גם הוא נחשב במשוררי ספרד, אך שיריו לא ראו אור, ורק אחד מהם נזכר מאת הסופר ברבוסא,—

הוא השיר אשר כתב להשר רואי לורינצו די טאבורה, נציב מדינת אלגארבי, על מפלת העיר פאראו והרבנה על ידי האנגלים בשנת 1596.

בטרם נזכירה את המשורר השני הנחשב במעלה אתת עם ר' משה פינטו דילגאדו, נשית נא עין אל הארץ שהיתה מן הוא והלאה מעון ומבטח ליהודי ספרד ופורטוגאל, היא ממלכת הולאנד, אשר בארץ השפלה.

בשנה ההיא אשר נאנסו יהודי ספרד לבקש להם מקומות אחרים לגור בתוכם, שבה המנוחה בארץ השפלה, אך התקשרות ממשלות בורגונד ואוסטריא עם ממשלת ספרד, בנשוא פיליפ היפה את בתה המשוגעה של המלכה איזבלה, נתנה ידים לספרד לאחזו בכנפי ארץ השפלה ולהרגיזה ממנוחתה, בבקשה להנהיג בה את שטתה המרינית—שטה אשר פעלה נראה לרעה על היהודים הפלטים אשר חמדו את הארץ הזאת לשבתם.

אל ארץ השפלה סחרו היהודים האנוסים בשבתם עוד לבטח בספרד מולדתם, ועל כן נשאו אליה נפשם בעת צרתם ויבחרו בה לשבתם. העיר אנטווירפן הנחמדה היתה במאה החמש עשרה סחר גוים, עיר מרכולת עמים; העיר האגג נחשבה אז לאסם מלא שובע וברכת כל הארץ לה היתה. בתי החרושת לאריגת הצמר באמשטרדם השפיעו סחורתם לספרד ופורטוגאל ולאשכנז ותוגרמה—ועל כן נכונה ההשערה כי עוד לפני הגרוש היו יהודי ספרד נושאים ונותנים עם סוחרי הארץ השפלה. אף אמנם אחת היא לנו אם באו פליטיהם שמה בדרך ישרה מספרד או שקדו לבוא אל מיודעיהם בארץ הזאת אחרי נועם ונודם באיטליא וצרפת. ומרגריטא הנציבה, הגברת הטובה והמשכלת, האירה פניה לאורחיה המתנצרים. שנות מספר מצאו הנודדים מנוחתם בארץ ההיא, ורק ביטי קארל החטישי החלו הגזרות להתחדש עליהם גם שמה — כי אסר להמתנצרים הזרים להוסיף בוא עוד אל ארץ השפלה, ואת אלה שכבר התישבו בה צוה לצאת ממנה ולעזבה במשך ארבעה שבועות. אך כפי הנראה לא שקדו בארץ השפלה למלא אחרי הפקודה הקשה הזאת — כי העם הטוב והתמים היושב בארץ ראה רק התועלת הגדולה הצפויה לו ולמסחרו מהיהודים הבאים לשבת בקרבו, ולא שת לב לכונן אל חקר דעותיהם בעניני האמונה והדת. העם ההולאנדי לא היה מעורו מן הקנאים שבאומות העולם ובהיותו בעצמו מן הנרדפים לא נשאהו לבב להמנות בין הרודפים.

רבות רעות מצאו את העם הזה בהרדפו על דבר אמונה ודת. בהיות פיליפ השני למלך בספרד עלתה גם ארץ השפלה בחלק ירושתו. כמעט הציג הקנאי האכזר הזה כף רגלו על הארץ הזאת, הפוריה והברוכה, והנה נשא משה ועמו על המינים וקטני האמנה ובכללם גם על היהודים הנמצאים בה. לחזק ידי המוסרים והמלשינים נתן צו, כי כל אשר ימסור את רעהו למשפט על דבר אמונה ודת יהיה זוכה לחלק שלל עם האונקויזיציא מן הרכוש אשר יחרם לה. ובכן נכונה בת התפת לקחת עמדתה גם בארץ החפש הלזו! השמועה הנוראה הזאת הרגיזה את כל הארץ, כי בעת ההיא קשתה יד האינקויזיציא בספרד, וחלליה רבו לאין מספר, וכמעט נודע עקבותיה באנטווירפן החלו סוחריה לנוס מפניה כמפני מלך בלהות. העיר נעזבה מרובו סוחריה, המסחר נשבת ומחיר הבתים והמעונות הורד מאד. אז התעוררו נכבדי תושביה ויחלו פני הנציבה מרגריטה לחוס על המקום הזה, לבלי תת לשחת מסחרו מפני חרב המשפט הקשה המעופפת עליה.

אכן שגה מאד המלך פיליפ בבואו לטעת את האינקויזיציא הספרדית בארץ הטובה והמבורכה אשר יושביה סוחרים ונכבדיה כנעני ארץ. בממלכות אנגליא אשכנז וצרפת ובכל ממשלות הצפון עברה אז רוח חדשה, רוח השכלה ותופש הדעות, ואף כי בארץ השפלה, אשר המסחר והתבונה וחפש האמונה שלטו בה שלטת זה כמה. והנה זה בא מלך ספרד להושיב בה בסאות למשפט, לבחון את לבות בני האדם ולשפטם על דעותיהם וחקרי לבבם! כל הארץ היתה כמרקחה, והעם ואציליו ושריו נוסדו יחד להתנגד אל חפץ המלך פיליפ ולהשיב פקודתו אחור. בראשם עמדו שלשה נסיכי אדם הגודעים לשם ולתהלה: ווילהעלם האוראני ואיגמונט והואורן—כלם נכונו להשליך נפשם מנגד בעד חפש הדעות אשר בו החזיקו מעודם. ויהי הקשר אמיץ,—והמרידה חזקת היא שנתנה ליהודים שם ושארית בארץ השפלה. כשמוע פיליפ דבר הקשר, לא נתן לקרלום בנו הטוב לעבור שמה ולהשיב המנוחה לקדמותה. פן ייטב לארץ בעבורו, וישלח תחתיו את אלבא שר צבאו, הקשה והאכזר כמהו—והוא ערך לארץ הזאת משפט דמים ויכן לעם הפלנדרי מטבח נורא וזבח גדול. למשפטו הקשה עמדו כלם, משר ועד עבד, מאיש ועד אשה, ומזקן ועד נער, ורשעתו עברה כל חוק וגבול. עצי התליה, גלגלי הפרק לרסוק האברים ושבר העצמות גם העמודים והעצים אשר לצדי הררכים נמלאו גויות התלוים והמפורקים, המנפצים והמקצצים. הארץ נהפכה לקבר עולם ורוחה המלאה חיים היתה לרוח קטב. מגור מסביב, מיום ליום גדל הבכי והמספד בארץ. לקול הפעמונים המצלצלים על המון המטים להרג, נשברו לבות אבות ובנים, קרובים וידידים; העינים ננרו מני בכי וכל פנים קבצו פארור. גם על היהודים המעטים אשר התחבאו בארץ מפני פחד אלבא וגאון עוזו, עברה כוס החמה—כי ביום 10 יאנואר 1570 יצאה הפקודה מלפניו, לאסור את כלם ולהביאם למשפטו התרוץ, וביום 17 מאי בשנה ההיא עוד שת על הפקודה נוספות, בצותו לבלי תת לכל איש יהודי לצאת את הארץ ולעבור גבולה. אך ווילהעלם האורני סכל עצתו ויפר מחשבתו הרעה, כי בעזרתו מצאו היהודים מפלט להם בעיר מידלבורג, בירת מדינת ואלחרן, ששם היו בטוחים מפני חרב היונה, עד אשר גברה יד העם וחלק גדול ממדינות ארץ השפלה יצאה לחפשי מתחת עול ספרד הקשה. אז רוח גם ליהודים ויאחזו בארץ וישבו בה לבטח באין מחריד. רבות היה ציר מארוקא דון שמואל פלחא היושב שם בעת ההיא, להועיל לאחיו היהודים הפורטוגיזים; הוא פתח לפניהם הדרך לבוא בארץ הטובה ההיא ולהמלט בה מפח יוקשים הצפון לרגליהם בפרוש פיליפ שני ממשלתו גם על פורטוגאל.

את הארץ הזאת עזבנו בהוסד בה האינקויזיציא לשום שפטיה באנוסים המתיהדים. אכן ישבה שם לכסא, אך לא מצאה שמה ידים לפעלה להרבות חלליה כבספרד מדושתה ובן גרנה. עוד הצליחו עשירי היהודים לקנות לב המלכים באלפי זהב וכסף ויהיו הם להם לפעמים למגן ומחסה, והנה נסך על המלך סבסטיון רוח עועים לעלות למלחמה על ארץ אפריקא, בה נפל חלל הוא ומבחר גבוריו. אז מצא המלך פיליפ עתותיו לפרוש ממשלתו על ארץ פורטוגאל; על ידו התכוננה שם גם האינקויזיציא הנוראה, ואז כלתה הרעה לשרידי היהודים היושבים שם, ואשר מצא לו רגלים ברח מן הארץ הזאת ותהי לו נפשו לשלל.

בעת ההיא, בהגיע רעת האינקויזיציא בפורטוגאל עד הנפש, נשאה אשה עבריה סרום עיניה ותעתר לאלהי אבותיה להחיש פדות לה ולצאצאיה. ואל שדי שמע אל קול תחנוניה ותפלתה לא שבה ריקם.

שם האשה מיורה ריבריגיס.

באמצה לבה התעתדה בשנת 1590 לעזוב את פורטוגאל היא ובעלה גאספר לופיץ (הומים) ובניה מנואל ואנטוניא לופיץ (פירוירא) ובנותיה מאריא נונים ויוסטא לופיץ (פירוירא). בנה מנואל ובתה מאריא יצאו ראשונה ויעברו באניה עם דודם מנואל לופיץ לבוא ארצה הולאנד. בהיותם בדרך נתפשה אניתם מאת האנגלים הנלחמים על ספרד וינהגו אנשיה כשבויי חרב לונדונה. העלמה מאריא היתה יפת תאר מאן כמוה, ורב החובל, אחד מגדולי שרי אנגליא, נשא אליה עיניו ותחשק נפשו בה עד מאד. וכל ימי היותם בדרך משך אותה חסר ויסבבנה באהבה רבה וידבר על לבה להיות לו לאשה, ויהי בהודע הדבר לאלישבעת מלכת אנגליא, ותצו להביא לפניה את הנערה היהודיה, לראותה ולדעת מה יחזה בה הלורד הנכבד כי כה כלתה נפשו אחריה. כראות המלכה אותה השתוממה על יפי חמדת העבריה השבויה, ועוד יותר על ענותה ותומתה ונעימותה וטהר רוחה ובר לבה וחין ערכה, ותקחנה אתה במרכבת כבודה ותעבור עמה לשוח בעיר הבירה, להראות ליושבי לונדון את העלמה היפיפית הנפלאה, אבל מאריא לא שתה לבה אל כל הכבוד והיקר אשר הראו לה ואוניה הכבידה משמוע לכל הנכבדות אשר דברו בה, בהתחרות רבים מגדולי השרים לקנות לבבה באהבה ולקחתה אחרי כבוד לבוא אתה בברית נשואים — ורק אחת שאלה מהמלכה אותה בקשה: לקרוא לה דרור ולתתה לנסוע ולבוא אל מחוז חפצה. המלכה נעתרה לה ותעש בקשתה, ואז עזבה מאריא את אנגליא עם כל הכבוד והיקר אשר הואילו לתת לה, ותסע ותעבור עם קרוביה ארצה הולאנד. מאריא נונים פירוירא היתה העבריה הראשונה אשר באה אמשטרדמה, ומטנה פנה ממנה יתד לקהלה הגדולה, קהלת הספרדים והפורטוגיזים אשר נוסדה בה לגאון ולתפארת עד היום הזה.

אחרי שנים אחדות באה שמה גם אמה מיורה רודריגים עם כל אנשי ביתה. חתונת משנה חגגה המשפחה הזאת כבואה בשלום אל מנוחתה באמשטרדם, בגילה ברנה ובכל כלי שיר. מאריא, העלמה האבירה, היתה לאשה לדודה מנואל לופיץ הומים, ויוסטא אחותה נשאה לבן גילה פרנציסקו נונים פירוירא. אנטוניא לופיץ היה שם אחרי כן גזבר למלך ספרד (Contador Mayor del Rey de España y balido del Conde Duque)

וה' שלח את הברכה לשתי משפחות לופיץ ופירוירא ובתיהן הלכו וגדלו. יוסטא פירוירא ילדה שני בנים, אך שניהם מתו בילדותם, והאשה הצנועה והיראה את ה' שמה אשם נפש בעלה כי הוא סבב בטות הילדים, כי עוד לא מל בשר ערלתו, ותפרד ממנו ולא נתנתהו בוא אליה עד בואו בבריתו של אברהם אבינו, אז שנה את שמו ויקרא שמו בישראל דוד אבנדנה, ויוסטא שבה אל אלוף נעוריה ותקרא מאז והלאה בשם אביגיל, ותלד לו בן ותקרא את שמו מנואל, הוא מנואל אבנדנה אשר בגדלו גדל שמו לברכה ולתהלה בישראל.

בראשי מיסדי קהלת ישראל באמשטרדם הכי נמנה גם הרב ר' אורי לוי שנולד באשכנז בשנת 1554. אורחת יהודים יוצאי ספרד ופורטוגאל עלתה עמו בשנת 1594 מעיר עמדן, אשר בה ישב על כסא הרבנות, ויחדו באו אמשטרדמה, וכל פליטי חצי האי הפירינאי אשר לא נמולו הובאו על ידו בברית דתנו. בנו ר' אהרן היה לו לעזר בעבודת הקודש עליו נאמר כי מספר הנמולים על ידו הגיע בחייו עד תשע מאות ושלשים ואחד איש.

כעבור ארבע שנים נוספו עוד אנשים על הקהלה החדשה. בשנת 1598 באו שמה מעיר פורטו מלכיור מינדים פראנקו (מוסב שם אברהם פרנקו) עם אשתו שרה ושני בניו פרנציסקו (יצחק) מינדים ותריסטובאל (מרדכי) מינדים. הפורטוגיזים

האלה נכבדו מאד בעיני זקני (סינאט) העיר ; את יצחק (שמת ביתי עלומיו) הוקירו בגלל חכמתו הגדולה, ואת מרדכי בגלל נדבותיו וחסדיו הרבים .

הגולים האלה נאספו בפעם הראשונה ביום הכפורים בתור יהודים גמורים לשפוך לבבם לפני ה' אלהי אבותיהם, אשר שבו לעבדהו בגלוי ולהודות לו על נאולתם ועל פדות נפשם . היום פנה לערוב , תפלת הנעילה כלתה ובעלי התשובה העטופים לבנים כמתי עולם קראו בקול :

אבינו מלכנו, מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו ! —
אבינו מלכנו , חתמנו בספר גאולה וישועה !

והנה פחד פתאם וחרדה נצחת ! כי חיל אנשי צבא מזוינים פרצו אל הבית וידרשו מהם למהר ולהראות את תמונותיהם וצלמי קדשיהם . היהודים המתפללים נחשדו בעיניהם לקתולים „עובדי צלמים" , כשם אשר קראו להם מתנגדיהם . ואנשי החיל חפשו בכל הבית ויבדקו את כל המתפללים, אבל אשר בקשו לא מצאו , והיהודים הוכיחו עליהם צדקתם כי הם צאצאי עם קדושים , מבני ישראל , אשר בעלותם מארץ מצרים השבעו לפני הר סיני לבלי עשות להם כל פסל וכל תמונה , לבלי השתחות להם ולבלי עבדם . אנשי החיל עזבום לנפשם , אבל דינם עוד נחקר בסוד זקני העיר ואז יצא לאור משפטם וחפשה נתנה להם לעבוד את ה' אלהיהם כדרכם באין מפריע . אז החלה הקהלה להתגדל ותלך הלוך ורב עד כי אחרי שנים אחדות היה בית חסהם ומגנם , בית דון שמואל פלחי, קטן מהכיל את כל המון המתפללים , ואז גמרו אמר לבנות בית לשם ה' . הר"ר יעקב טיראדה והר"ר דוד אבנדנה הם הניחו את אבן הפנה לבית הכנסת הראשון באמשטרדם , אשר נקרא על שם האחר ממיסדיו „בית יעקב" לזכרון עולם , והר"ר אורי לוי והר"ר יוסף פארדו (נפטר בשנת 1620) הם היו הרבנים הראשונים לקהלת הקדש ההיא .

אחרי שנים אחדות הקים אחר ממשפחת מינדים בית שני לעבודת ה' ויקרא שמו „נוה שלום" , והר"ר דוד פארדו היה בו לרב ולראש .

על שדה אודירקירק במרחק פרסה אחת מאשטרדם קנו להם חלקת שדה בסך 2700 זהובים ויקדישוה לקברות ישראל .

הנה כן נוסדה קהלת אמשטרדם על מכוניה בבתי כנסיות , בשדה קברות וברבנים וטורים ומנהיגים כמשפט . הכמיה ונבוניה הגדילו תפארתה בהפיצם תבונתם ומדעיהם בשערים . אצל כל בית כנסת להתפלה נמצא גם בית מדרש ללמוד התורה והרבנים ר' יוסף ור' דוד פארדו ור' יצחק עוויאל עמדו בראשם , ויכרו להם אזן לשמוע בלמודים .

אחד מהבאים אחריהם לשבת על כסא הרבנות היה גם משורר נשגב , הנודע לשם , הוא :

ר' דוד אבנתר מילו .

הרב הזה נולד בחצי המאה השש עשרה . מילדותו חונן בכשרון נפלא , ובהיותו לאיש הרבה עשות חיל בחכמה ומדעים . מבלי כל הכנה על ידי החנוך כי אם מנטיה טבעית החל מגעוריו להקריש כחו לשיר ומליצה , ותהי ראשית פעלו להעתיק לתומו איזה מזמרות דוד ללשון ספרד , ולא ידע כי בנפשו הוא ! כי כמעט נודע הדבר לשופטי האינקויזיציא והנה פרשו עליו שחת רשתם ויורידוהו אל מחשכי בור כלאם ששם הרבו לענות נפשו בכלי משחתם , יחד עם כל המתיהדים אשר נפלו בתרמם. שם התהפך בציריו שנים אחדות עד אשר יצאה לאור צדקתו ויוציאוהו לחפשי . הדבר היה

בשנת 1611 היא שנת מות המלכה מרגריטא, זו הצדקנית הגדולה אשר לעמ גדול היה לה לראות את מוקדי האינקוויזיציא הקדושה, בהקריבה אנשים תמימים לעולת התמיד. היא מתה בלדתה ואחריה מת גם בנה הנולד לה, לקחת עמה חלקת בגן עדן השטור לה עקב אשר אהבה לראות בחבלי השאול אשר ערכו כהנית להחטאים בנפשותם.

כמעט נפתחו חרצובות הרשע טעל מ י ל ו האמלל, נתן את לבו לעזוב את ארץ הדמים, ובעני וחסר כל, נדכה ורצוץ בנפשו ובשרו יצא בעקבות אחיו אשר שמחו לקראתו בבואו אליהם אמשטרדמה. האינקוויזיציא פקחה את עיניו — כה היה דברו בהקדמתו להעתקת התהלים — ותורהו לדעת ולהכיר את בוראו.

הוא הכיר את בוראו ויגבר לאמונה, וקהלת אחיו באמשטרדם הכירת צדקתו ותשימהו אלוף לראשה, ויהי לרב בעדתה ולמורה וראש בישיבת „ד' לום פינטום".

באשר נמלט ר' דוד מילו מכף שואפיו וירפא מעט מן המכות אשר הכוהו בעניתם עד מות נפשו, גמר אמר להביא תודה לאלהיו וטובה רבה לאחיו השומעים רק ספרדית, בהעתיקו את כל ספר „תהלים" ללשון ספרד. בהקדמתו הוא מגלה דעתו וידרכו בהעתקתו זו לאמר: „אם עוד ישאנו לבנו בעצבונינו ורגזנו להשמיע בשיר קולנו, אין טוב לנו כי אם לשיר בשירים אשר ישלמו נחומים לנו על כל צרותינו ולומר משכיל בתודה ותהלה לאלהינו. כי מה לנו להשפיק בילדי נכרים? ישירו להם העטים האחרים שירי אהבה ועגבים כאות נפשם, ואנחנו בשם אלהינו נזכיר ונקדמנו בשירי קדש אהב סלה. אם תקוץ נפשך בשירי אלה, הניחם נא מידך, קורא אהוב, וקרא לך ספרים אחרים כטוב בעיניך, עד בוא השעה הרצויה אשר בה תיטב לך שירתי הדלה כמים קרים לנפש עיפה. לא משורר ולא בן משורר אנכי, גם לא למדתי מעודי לענוד אמרי בחרוזים — על כן אך שוא תבקש למצוא בהם משקל שוה למספר תנועותיהם, אך מעלה אחת צפונה בהם, היא — הרגשה נכונה אשר אותה סגלתי לי מנעורי, בעבור חושי בי".

אמנם ענותו תרבהו, כי שיריו נאוו גם נעמו מאד, אך על כלם יקרו ונשגבו על ידי „ההרגשה הנכונה" הנשקפה מהם — ובואת נדמה אל הרמבמ"ן המעתיק האשכנזי, בדרכו אשר בחר לו, שלא להעתיק את זמרות דוד כסדרן, כי אם לבחור לו בכל פעם מזמור אחד אשר תכונתו מתאמת עם רגשות נפשו בשעה ההיא, על כן היו כל דבריו יוצאים מעמקי הלב.

העתקת ר' דוד אבנתר מילו נזכרת בהקתלוג של הביבליותיקא אשר לר' שמואל אבאם (נדפס באמשטרדם בשנת 1693), שם כתוב עליה לאמר:

„קן זמרות דוד בהעתקה ללשון ספרד בחרוזים שונים עם חידות אחדות
„מאת ר' דוד אבנתר מילו, מקרשה ממנו למגנו ומושיעו ד. ב. ולכל
„קהלות הקדש, קהלות ישראל ויהודה, הכפוזרות עתה בכל מרחבי כחור
„הארץ. גם נוספה לה ברכת דוד ושירת משה. נדפסה בפרנקפורט
„בחדש אלול ה' שפ"ו — סיפטימבר 1626".

מאשר נדפסה העתקתו בפרנקפורט (רמיין) ולא באמשטרדם, יש להוכיח כי בעשותו דרכו לאמשטרדם היה בפרנקפורט וישב בה זמן מה.

בטרם נקרב אל העתקתו ראוי לנו להתבונן אל הקדמתו, בה יודע לנו על מי היתה כונתו בהקדישו את ספרו לשם „ד. ב.", מגנו ומושיעו אשר עמו היה במחשכי

עגאו וינחמהו ויאמץ לבו לשאת את כל ענויו ויסוריו הגדולים", הלא הוא — דיו בינינו, האל הטוב והמושיע!

וזה דבר השיר אשר שר לאלהים בהקדמתו:

פֶּתַע אָעוֹר, קִנְאָה אִמְּלָאָה,
וְנָקְמָה אָלְבַּשׁ לְנֶקֶם מְאֻלָּה.
וַיְמִינִי חִישׁ עָטִי אֹחָזֶת,
וּבְמֵי רוֹשׁ וַלְעָנָה תִּטְבְּלֵהוּ! —

מַה־מְּצָעֵר כֹּחִי וְלַנְפָשׁוֹת אֵלָּא
לַעֲרֹךְ הַדְּמוּת הָרָאיָה לַהֲמָה,
הֵן מַרְאֶה מַרְאֵה הָעָצָב
כְּלָה לַקְּדוּת וְשַׁחֲרֶחֶת!

אֵלֶיךָ יְהֹוָה סְפָרִי שַׁי אַקְרִיבָה,
וְלָךְ אֵלִי, לְקָחִי בּוֹ אַקְדִּישָׁה.
מֵאַהֲבָתִי אֵלֶיךָ, אַתָּה יָדַעְתָּ!
הַמְּנָאָה לַבַּשְׁתִּי עֹז תַּרְהִיבֵנִי —

יכוריו ומכאוביו לא נתנוהו לשכוח את כל ענותו, כי נשאר נדכה ורצוץ כל ימי חייו; יכוריו ומכאוביו הם הוכיחוהו את אדמת ספרד עם השכים הבהירים עליה מטעל והמערות החשכות והמכונות השחורות הנמצאות לענויי בני האדם מתחת לה. ברצה בעצמותיו זכר או את האינקויזיציא הארורה ואת מעני נפשו הקשים והאכזרים ונפשו השתפכה בשועת נקם, או שת על זמרות בן ישי נוספות בשפכו בהן שיחו ובשומו דמעותיו בנאדן. רגשות הנקמה אשר מלאו נפשו נשפכו או על הגליון בידו הרועדת עד כי חדל פעלו מהיות עוד העתקה, כי ברוב שרעפיו בקרבו כתב או את הדברים אשר יצאו מלבו. כן נראה בהעתקת מזמור ל' (שיר חנוכת הבית לדוד) את מחוה העגום אשר עברו עליו — שגם הוא נקרא בשם דוד — בהיותו בכף שואפיו מבקשי נפשו לספותה:

— — — — — — — — — — — — — — —

ה' הֶעֱלִיתָ מִן שְׁאוֹל נַפְשִׁי, חִיִּיתַנִי מִיָּרְדִי בוֹר. הוֹצֵאתַנִי מִמְּעָרַת אֹפֶל, מִמַּחֲשַׁכֵּי תְאֵנֶקוִיזִיצְיָא הַקָּשָׁה. וַתַּעַל מִשַּׁחַת חַיַּי. מִפְּעוֹנוֹת אֲרָיוֹת שׁוֹאֲפֵי לַשָּׁרָף. רְפָאתַנִי מִכָּל מַכְאוֹבַי, כִּי שִׁבְתִּי אֵלֶיךָ וַתְּרַחֲמֵנִי. מִן הַמְּצֹר קָרָאתִיךָ, וְלִי יְשַׁלַּם גָּדֵר, כִּי חַשְׂתָּ לְחַוָּתִי לִישׁוּעָתִי. בַּחֹשֶׁךְ נוֹדַע לִי פְּלָאֶךָ, וּמְצִיקִי כְּצֵל חָלְפוּ וְאֵינָם. כְּאַיָּל עָקוּד הִכְרִיעוּנִי. שָׂמוּ מוֹעָקָה בְּמָתְנַי וַיִּשְׁפְּתוּנִי לַעֲפַר מָוֶת. יָסְפְּרוּ כָל עַצְמוֹתַי, כָּאֲרִי יָדַי וְרַגְלַי, וַיְדַכְּאוּנִי לְקֶבֶל עָשׁ. כְּאִישׁ דָּמִים עֻגִּיתִי. בְּרֹגֶז עָבָר עָמִיתִי. עַל בְּלִי עָוֶל בְּכַפַּי. רַלּוּ עֵינִי לַמָּרוֹם וְנַפְשִׁי הִגָּה בְּכַף מְעַנַּי וּבְעוֹתֵיהֶם צִמַּתְתּוּנִי. עָשִׂיתִי כָל פְּקוּדָתָם וַאֲשֶׁר לֹא יָדַע לָבָבִי אוֹתָהּ הִגַּדְתִּי.

בִּשְׂפָתַי הִבְטַחְתִּי לִשְׁמוֹר כָּל מוֹצָא פִיהֶם וְלִבִּי בַּל עִמִּי. כִּי כַגְבִינָה נִקְפֵּאתִי וְלֹא נוֹתְרָה בִי עוֹד נְשָׁמָה מִפְּנֵי אוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם. וְאַתָּה ה׳ בּוֹחֵן כְּלָיוֹת וָלֵב. חֲקַרְתַּנִּי וַתֵּדַע דְּרָכִי. וַתְּפַתַּח חַרְצוּבוֹת רֶשַׁע וְכָל מוֹסְרוֹתֵיהֶם נִתַּקְתָּ וַעֲבוֹתֵיהֶם הִשְׁלַכְתָּ מֵעָלַי הָלְאָה. וַתַּעֲלֵנִי מִמְּעָרַת עָרִיצִים וַתִּפַּח בִּי רוּחַ חֲדָשָׁה וַתִּמְשְׁכֵנִי חָסֶד. בְּכֹחַ יָדְךָ נִגְלֵיתָ ה׳ אֱלֹהַי, וַתּוֹדִיעֵנִי רוֹב עוּזְךָ וּכְבוֹדֶךָ. הָפַכְתָּ מִסְפְּדִי לְמָחוֹל לִי. פִּתַּחְתָּ שַׂקִּי וַתְּאַזְּרֵנִי שִׂמְחָה.

— — — — — — — — — — — — — — —

שירי הקדש אשר שר נעים זמרות ישראל, הזמרות ההן המספרות כבוד אל, הנותנות קול ונגנה לכל מראות הטבע עד כי האיתנים מוסדי ארץ ירננו לשמו וכל נברא יהלל יה ובזמרות יריע לו — השירים ההם נחמוהו ויעודדוהו ויתנו תקוה בלבו, בהם קרא הדורות מראש וישוה לנגד עיניו את כבוד עמו מלפנים, ואשר חסר לו בהוה אותו מלא בתקותו לעתיד, ונפשו התרוממה בעליצות קדש ותחזה לה האותיות לאחור, ותחש עתידות לה לעת קץ, לימות המשיח, עת יחדל ישראל מהיות נודד בעמים ולא יוסף עוד היות עצור ועזוב, נדכה ומענה, נדח ואבד; עת יכירו כל העמים שם אלהי אחד והארץ תמלא דעה כמים לים מכסים. כן יזמר משכיל בהעתיקו מזמור ע״ח, המודיע לדור אחרון מעללי אל, בהקימו עדות ביעקב ותורה בישראל; המזמור אשר בו יספר לדור מעשה ה׳ בעמנו ונפלאותיו אשר הראם ותוכחותיו על עוניהם בכל עת:

הַצִּילֵנוּ נָא מִמְּצוּקָתֵנוּ. וּרְאֵה מַכְאוֹבֵינוּ כִּי רַבּוּ וּפְצָעֵינוּ כִּי עָצְמוּ מִמֶּנּוּ. עוּזָּה אֱלֹהִים עַל אוֹיְבֶיךָ. בְּהִוָּסְדָם עָלֶיךָ יַחַד לְהַשְׁמִיד וּלְאַבֵּד עַם זוּ קָנִיתָ. תְּנָה לָנוּ יִשְׁעֲךָ וַאֲשֶׁר הִבְטַחְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ, אוֹתָהּ נֶחְזֶה בְיָמֵינוּ. ה׳ לְעֶזְרָתֵנוּ חוּשָׁה וּשְׁלַח גּוֹאֵל צֶדֶק לַאֲסִירֵי תִקְוָה. שְׁלַח אֶת מְשִׁיחֲךָ. הָקֵם אַרְמוֹנְךָ עַל מִשְׁפָּטוֹ וְחַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם. אָז נַעֲלֶה אֶל מִקְדָּשְׁךָ בְּרִנָּה. נְסַפְּרָה בַגּוֹיִם צִדְקֶךָ וּבִישׁוּעָתְךָ נָגִיל מְאֹד. כִּי הִגְדַּלְתָּ לַעֲשׂוֹת לָעַם נַחֲלָתֶךָ וַתְּחַלְּצֵהוּ כִּי יָדַע שְׁמֶךָ. וְיֶאֱתָיוּ עַמִּים לְעָבְדֶךָ וּמַלְכֵי אֶרֶץ יוֹבִילוּ שַׁי וְיוֹדוּ לְשִׁמְךָ עַד הָעוֹלָם.

הנה כן נמצא בהעתקתו זו את הגות לבבו ואת דברי ימיו והעתים אשר עברו על עמנו. מחזה האינקויזיציא עם כל מעשי רשעתה היה תמיד נכח פניו ורגשות חמה ונקם לצרינו ותקוה לישע עמנו וגאולתו, מלאו נפש המשורר הזה כל ימי חייו. גם בכל מקום אשר שמר את זמרות דוד להעתיקן כמו שהן, הפליא לעשות, ואך מיתרון ענוה התכחש לבת שירתו ויאמר לא לו היא. כי אמנם היה משורר נפלא, אך בזה נאמנו דבריו, כי הרגשתו נעלה על הכל וכצאתה מעמקי לבבו כן תחדור אל לב הקורא ונפשו תמלא ממנה.

ממשפחת מילו הגדולה נודעים לנו עוד שנים אנשים. האחד הוא

ר׳ עמנואל אבנתר מילו

אשר היה ש״ץ מנעים זמרות בראשונה ברוטירדם, ואחרי מות ר׳ אפרים אברבנאל הש״ץ באמשטרדם נקרא הוא שמה ויכהן פאר תחתיו. הוא חי בזמן דניאל ליי די בריום, אשר השמיע תהלתו לאמר:

קוֹל עָנְבּוֹ בִּי יִשְׁמַע – וְכָתָה כָּל רוּחַ.
כָּל לֵב יָחוּשׁ לוֹ. אִם אָבָן הוּא נָמוּחַ.

השני הוא ר' אברהם אבנתר מילו, אשר למד תורה בישיבת „כתר שם טוב" באמשטרדם.

בזמן אחד עם משוררנו ר' דוד אבנתר מילו חיו עוד משוררים אחדים מאחינו הספרדים, והננו קוראים אותם בשם:

אנטוניא אלואריץ זוארים

אשר כתב שיר מזמור ליום חנוכת בית הכנסת הראשון באמשטרדם, הוא „בית יעקב" הנוסד מאת ר' יעקב טיראדו. הרבה מכתבי ידו נמצאו אצל די בריום אשר הגיד עליו תהלתו ויקראהו בשם „המשורר המהלל".

פויל די פינה (רעואל ישורון)

נולד בליסאבן ונועד להיות כהן ברת הנוצרים, בשנת 1599 נסע לרומא לבוא באחד בתי מקלטי הנזירים. שאר בשרו דיגו גומיץ לובאטו (אברהם כהן לובאטו) שלח על ידו מכתב מליצה לידידו הדוקטור אליהו מונטאלטו, אשר גר אז בלייוארנו ויהי אחר כן רופא נפש המלכה מאריא די מידיצי. ואלה דברי המכתב הקטן:

„הנה שאר בשרנו פויל די פינה הולך לרומא להתקדש ולהיות לנזיר: לכן יהי נא בחסדך ארוני הרם למנעהו מזה.

ליסאבן 3 אפריל 1599 דיגו גומיץ לובאטו".

ומונטאלטו עשה כדבר ידידו ויניא את הכהן הצעיר מטחשבתו. אף הצליח להשיבהו אל דת ישראל, דת אבותיו. ופויל די פינה אשר נקרא מאז והלאה בשם רעואל ישורון שב לפורטוגאל ומשם נסע עבר עם לובאטו ארצה בראזיליא ומשם עברו באו בשנת 1604 לאמשטרדם. בשנת 1614 ערך את החוקים הראשונים לסדרי הקבורה בקהלה ההיא, ובשנת 1624 חבר בשפת פורטוגאל שיר נחמד, הנקרא „שבעה ההרים", היא שיחת שבעת ההרים הנורעים לשם בדברי ימי עמנו. השיחה היתה בשנה ההיא שעשועים לקהל המתפללים בבית כנסת „בית יעקב", כאשר למדו נכבדיהם אותה לדבר איש בשם ההר אשר בחר לו להקרא בשמו, ואלה שמות המשחקים: אברהם די פונזיקא (סיני), יצחק כהן לובאטו (ציון), יוסף די פארו (הר ההר), משה גדעון אבודינטי (נבו), דוד די פונזיקא (נריזים), דוקטור דוד די הארו (כרמל), דוד בולמונטי (שעיר), ויהושע אולוה (המלך יהושפט). שרידי השיר הזה נדפסו בקובץ די בריום, והמה בכתובים.

שמועה רעה הביא פויל די פינה לאחיו באמשטרדם, אשר עליה התאבלו כלם מאד ואחדים מהמשוררים קראו לאבל כנוריהם. דיגו די לא אסינציון מת מות קדושים בעד אמונתו!

דיגו די לא אסינציון היה נזיר פראנציסקני, אשר בהרבותו להגות בכפרי הקדש נוכח לדעת כי דת אבותיו היהודים יסודתה בתורת אמת, ובאהבתו את האמת לא כחדה עוד החת לשונו, ויגד באזני כל כי רק באמונות אבותיו יחיה ורק בה יקוה לזכות לחיי העולם הבא. בשנת 1601 נתפש מאת האינקויזיציא ויובא

בבתי כלאיה . חכמי הדת הנוצרים הערו כחם ולבבם להטותו אחרי אמונתם , אבל הוא החזיק בדתו ולא הרפנה ואת כל דבריהם דחה בראיות מן הכתוב בספרי הקדש , גם הגיד להם כי יודע הוא הרבה נזירים אשר לבם נכון עם דתו ורק מיראתם את האינקויזיציא ישמרו לפיהם מחסם ויעלימו סודם . בגלל הדברים האלה הועל דיגו די לא אסינציון על המוקד ונשרף חיים ביום 3 אוגוסט 1603. גם אשת החיל , תמר ברוקאש עלתה ביום ההוא על מוקדה ונשרפה עמו יחדו על קדושת השם .

על מות הקדוש הזה נשא קינה המשורר

דוד ישרון .

גם הוא נמלט מפני האינקויזיציא אשר ארבה לנפשו , ויבוא אמשטרדמה ויזכה לשמוח עם קהל אחיו בחנוכת „בית יעקב". הוא הסכין לכתוב שירים וחרוזים מילדותו , ועל כן קראוהו יודעיו בשם „פואיטא נינו" (המשורר הקטן) . שיריו נשארו בכ"י אצל ר' בנימין בילמונטי באמשטרדם ומהם נמצאו אחדים בקובץ די בריוס .

כאשר קרב ר' דוד ישרון אל מחוז חפצו ועיניו ראו מרחוק את העיר אמשטרדם אשר אליה נשא את נפשו , פחד ורחב לבבו , ובעליצותו שר את השיר הזה, שיר תודה לאלהי ישעו :

נָדְלְךָ שַׁדַּי ! נַגִּידָה נוֹדֶה וּנְהַלֵּלָה
„קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ אֲדֹנָי צְבָאוֹת סֶלָה" ! —
וּכְרֹמְמֻתְךָ מַהֲלָלְךָ יָהּ ! רוּחִי תַבִּיעַ .
שִׁירִי אֵלֶיךָ לִמְרוֹמֵי שַׁחַק יַרְקִיעַ !

אוֹדְךָ אֵל ! כִּי מִכָּל רֶשַׁע נִצַּלְתִּי עָתָּה .
מִסַּעַר מַיָּם מִלֹּעוֹ לֹא עוֹד אֵחָתָה !
וּבְגִיל אֵיךְ אֶחֱזֶה , אַחֲרֵי שֹׁד שִׂנְאָה מַמְאָרֶת ,
אַמְשְׂטֶרְדַם הַמַּעֲטִירָה בִקְרִיּוֹת הַגְּבָרֶת !!

מִמַּחֲזוֹת־יָהּ יוֹם יוֹם יֶחֱזוּ עֵינָיִם ,
רוּחִי נָכוֹן תֵּדַע כִּנְכוֹן צָהֳרָיִם .
כִּי אִישׁ בָּאֵל לִבּוֹ סָמוּךְ בָּטוּחַ ,
כִּבְצוּר אֵיתָן בֶּטַח יִשְׁכֹּן יָנוּחַ !! — .

מלבד הקינה אשר כתב על מות „דיגו די לא אסינציון" חבר גם שיר נחמד לברית מילה .

גם די בריוס עשה מספד מר על מות הנזיר הקדוש .

עוד אחד מהמשוררים קונן על מות הפרנציסקני-היהודי , שם המקונן הוא

יחזקאל רוזא

אשר נקרא מלפנים בשם רואי לופיץ רוזא . סגנונו לא היה ספרדית נקיה כי היא מעורבבת במלות ותנועות מלשון פורטוגאל . אבל רוח השיר נוססה בו ובמשוררים

חלקו . הוא כתב פירוש גם על חזון דניאל וחשבון „השבועים" על פי חכמת התכונה . גם בנו שמואל רוזא נזכר מאת די בריום ניסו במשוררי ספרד המצוינים .

פרק ז׳

המשוררים שירי נבורים : יעקב עוויאל . מינואל די פלווירא . אברהם נוטיץ די פילווירא . יצחק קרדוזו . דינו בילסרן הידלנו .

לאור להבות האינקויזיציא התנוססו המשוררים והמליצים הגדולים : סירונטים, לופי די ויגא, קלדירון וגונגורא . בעת ההיא עשתה הספרות הספרדית חיל , ויהד עם המלכה גדלה ותעל עד מרום קצה !

כי אמנם גדלה ממלכת ספרד בימי פֿיליפ השני וגבולותיה נטשו עברו ים , מפורטוגאל ועד איי הפיליפינים הגיעה ממשלתה , חצי כדור הארץ היה בידה , מפני שמה נחתה אירופא וכל ארצות המערב חרדו מפניה ותהי יראתה על כל העמים, סגור מסביב .

לגאון עולם היתה הממלכה ההיא — לו משל בה מלך חכם אשר ידע עתותיו ולא פֿיליפ הקנאי העז אשר לא חוה יכיו . מפני אכזריותו התקוממה ארץ השפלה ותעריך עמו מלחמה ארוכה ; המלכה הבתולה אלישבעת האנגלית , ידידתו מלפנים ואויבתו אחר כן כדי רשעתו , זכתה לשמוח על מפלת הצי האדיר אשר נשלח ממנו על אנגליא , והנה הכה שאיה וכל חילו ירד תחומה בסער ביום סופה ; כל שרי צבאותיו לא עצרו עוד כח להציל את הארץ מרעתה , אך המלך לא ידע , פֿיליפ לא התבונן אל ארצו כי מטה ; עיניו היו רק אל האינקויזיציא משאת נפשו , בהיות כל ישעו וחפצו להגדיל כבוד דתו וגאון כמריה . האינקויזיציא היא סדרה לו את המערכה לחגי האמונה והמטלטה , ותרחיב כשאול נפשה , ותארוב לכל מחשבות לבב , ותמלא חוריה אסירי אדם , יהודים ולוטהירנים , ערבים והוגינוטים , להחרים הגם ולבוז שללם , להכותם ולענותם ולהעלותם כליל על מוקדיה . בתי מקלט נבנו לתלפיות והיכלי חמדה עם חדרי משבית רבו למינותיהם , להיות מעון להמון הנזירים אשר הלכו ורבו ברבות כחם וממשלתם בארץ . ובעוד אלה מתגברים לאמונתם , אברה האמונה ונברתה מלבב כל יושבי הארץ , איש ברעהו בגד ואיש את אחיו הכה בלשון ויצודנו למרחפות . כל חבלי האהבה והידידות נתקו ואב ובנו ובעל ורעיתו גלו איש סוד רעהו , וגם אשר לא ידעו אותה הגידו , כי נפלה אימת האינקויזיציא על כלם , כל רוח בהתה , הידים רפו , התקוה אברה והעם ירד מטה מטה . כלם שאפו אל מקלטי הכמרים לנדור נדר נזיר למען מלא כל תאות נפשו . הבטלנים אוכלי לחם הקדש הלכו ורבו לאלפים ולרבבות והארץ הורקה מיושביה ; שמונה מאות אלף מבני הערב נאנסו לעזוב את הארץ , והאדמה הטובה אשר עברה מהם בידי חרוצים נעזבה כמדבר ותשאה שממה ותהי לחרבות עולם .

מקץ המאה ההיא מת פֿיליפ מות רשע , בחליים רעים ונאמנים . המנים המונים כנים עלו על גופו ותאכלנה את בשרו , והוא הקשה לבבו גם אל מכאוביו הנוראים וישא ויסבול אותם משך חמשים יום עד תומו לגוע ביום 13 סיפט. 1598 במקרש האיסקוריאל אשר בנה בחייו . אחריו מלך בנו פֿיליפ השלישי . בן עשרים

שנה היה ברשתו כסא ממלכת אביו. הוא היה איש טוב אכל רפה לבב מכל המלכים שהיו מלפניו. אתו תמו דברי ימי ספרד הגדולה — כי הלכה ודלה עד היותה לממלכה שפלה ביום הזה.

ככלות דברי הימים לארץ ויושבי בה, יחלו דברי השירה לספר תהלתם בשערים, וכמות גבורי ממלכה, יבואו המליצים והמשוררים להודיע בארץ עלילותיהם, לחוק ידים רפות ולעורר רוח הגבורה אשר נשתה מאנשיה.

מלבד השירים אשר נכתבו על ציר גבור ספרד מלפנים, על הקיסר קארל החמישי אשר מלך בה בגאון עוזו, שרו המשוררים על התקופה הנאדרה בקורות הארץ הזאת, על כל גבוריה ומלכיה הגדולים, ועל כל אנשיה המצוינים בשמותם, גם על איגנציוס לויולו אבי חבר הכמרים „בני ישוע", על קסימינס כהן האון, על בנדיקט הקדוש, על קולומבוס, גונזלוא די קורדובה, פרדיננד קורטיס ופיצארו שרו שירותיהם ותחת נצחן גבוריהם באו המה וינצחו בנגינותיהם.

אז קמו גם משוררים עברים ברוחם העברית אשר צררה אותם בכנפיה, ויזמרו גם המה משכיל לכבוד גבורי עמם מלפנים, להראות להשפנים העם לא עצום, אשר הסביבו לשאת על שפתיהם שם „יודיאדו" בחרפה ובוז, כי גם לישראל היו גבוריו ושריו ואביריו שהם לו לכבוד ולתפארת שכם אחד על גבוריהם המה.

במשוררי גבורי ישראל הבי נכבדו שלשה אלה: ר' יעקב עוזיאל בשירו „דויד". מיגואל די סילווירא בשירו „המכבי", ואנטוניא הנריקי גומיץ בשירו „שמשון הנזיר". על דבר האחרון נדבר בפרק הבא.

ר' יעקב עוזיאל.

ר' יעקב עוזיאל היה חטר מגזע משפחה עתיקה וגדולה בספרד. שנים מהם, ר' יוסף ור' שם טוב, היו תלמידי הגאון האחרון בקשטיליא, הר"ר יצחק אבוהב, ואחרי הגרוש באו לשבת בפיס. ענף אחר מהמשפחה הזאת הגיע לאמשטרדם, הוא ר' יצחק עוזיאל, שהיה חכם גדול בהנדסה ומליץ עברי גם מרקדק ודרשן נפלא, אשר יסד שם ישיבה ללמודי התורה, וממנה יצאו רבנים גדולים ומופלגים בתורה וחכמה. את בני בניו נמצא אחרי כן בארץ פולין. ר' שמואל עוזיאל בן ר' יוסף אשר יצא ובא לפיס, היה רופא מומחה ורב ומורה בשאלוניקי, ור' יהודה עוזיאל שחבר דרשות על פרשיות התורה בספרו הנקרא בשם „בית העוזיאלי" חי בויניציאה, מקום מגורי המשורר ר' יעקב עוזיאל.

ר' יעקב עוזיאל הקריש שעותיו הפנויות מעבודתו בחכמת הרפואה לכתוב בלשון ספרד שיר גבורים הנקרא על שם המלך החסיד נעים זמרות ישראל. שירו „דויד" מכיל שנים עשר פרקים המלאים ארבע מאות וארבעים דפים. בשירו התשיעי הוא מתאר את ספרד העתיקה אשר שלחה מקרבה את אחד מרבי החובלים לשחר פני מלך ישראל בירושלים! אולי סמך בזה על האומרים כי היה אדניהם ציר שלוח משלמה אל הארץ ההיא, ותהי שליחותו להשיב כבוד לממלכת ספרד ככבוד אשר נתנה היא לממלכת ישראל בשלחה את מלאכת ההוא ירושלימה. אמנם יש גם אומרים כי נמצאה מצבת אדניהם בחצי האי ההוא, — ואולי כבר השכילו קדמוני הספרדים להמית בקנאתם את היהודי העשיר הקרוב למלכות לרשת את הונו הרב אשר הולך אתו; אך משוררנו ר' יעקב מחשת מזה מבלי הגיד מאומה.

הספר ההוא נדפס בויניציאה בשנת 1624, בשנה ההיא אשר בה נשרף איש נפלא ויקר מצאצאי היהודים בעיר קויטברא.

שם הקדוש: אנטוניא הומים, ומוצאו כפי הנראה מהמשפחות הראשונות שיצאו מפורטוגאל והתישבו באמשטרדם. ככלותו חוק למודו בקוימברא עיר מולדתו זכה ביום 22 פֿיברואר 1592 למעלת דוקטור ויחל בעבודת הכהונה לעלות מעלה מעלה — אך ביום 18 דיצימבר 1619 נאסר בכלא האינקויזיציא, כי נאשם בשמירת דת ישראל אשר דרש בשבחה ברבים, וביום 5 מאי — היום אשר בו נתלה איש יהודי בעיר נייסי ברגליו בין שני כלבים — עלה על מוקדו ונשרף חיים. הבית אשר גר בו ברחוב dos oleiros בקוימברא נהרס עד היסוד בו ועל חרבותיו הוקמה מצבת אבן ועליה כתוב: "Praeceptor infelix" (מורה ...). הוא היה לשרפה מאכלת אש אבל דרשותיו וכל יתר כתביו יקרו מאד בעיני כל ועוד היום נמצאים בכתובים בהביבליוטיקא אשר להרוזן די וימיאירו.

גם מר' יעקב עוזיאל שנפטר בעיר צאנטי בשנת 1630 נשארו — לפי מכתב הר"ר יעקב אבוהב אשר חי בזמנו בויניציא — ספרים אחדים אשר חבר בפיליסופֿיא ובחכמת הרפואה, והמה בכתובים.

טוב ויפה משיר „דויד" הוא שיר „המכבי" אשר שר

מיגואל די סלויירא

במדינת ביאירא אשר בפורטוגאל, זו המדינה אשר היתה למסתר לרבים מהאנוסים המתיהדים, נמצא כפר קטן ושמו צילורינו. קטן ודל הוא הכפר הזה מעודו, לפי מספר האנשים הגרים בו, אבל ערכו יקר מאד לפי מספר האנשים הגדולים והמצוינים אשר ממנו יצאו — בתוכם נמנה גם הקדוש ר' יצחק קרדוזו, המשורר והפיליסוף אשר עוד נשוב נזכרהו בדברנו בו.

בכפר הזה נולד בחצי המאה השש עשרה גם המשורר הנפלא מיגואל די סלויירא.

הוא חונן מילדותו ברוח כביר ונעלה, וכל ימיו הגה בלמודים, ולא היתה חכמה אשר שגבה ממנו. בראשונה שמע בלמודי הפיליסופיא בבית מדרש החכמה בקוימברא, משם בא לסלמנקא ויהי שם בזמן אחד עם סירונטים ראש מליצי ספרד, ומבלי להדול מלמודיו בפיליסופיא עסק גם בתורת המשפטים, ובחכמת הרפואה וההנדסה. כן יספר בהקדמתו לשירו „המכבי" לאמר: „מאהבתי לארץ מולדתי גמרתי בלבי „לכתוב את שיר „המכבי". אמנם לא מלאני לבבי להוציא את שירי לאור, פן לא „ימצא חן 'בעיני הקוראים המבינים. זה ארבעים שנה שאבתי ממקור החכמה בשני „בתי המדרש בקוימברא ובסלמנקא, ששם הגיתי בפיליסופיא, בתורת המשפטים „ובחכמת הרפואה וההנדסה, ובכל זאת זחלתי ואירא מהתר אות בשירי עלפני חוץ. „גם אחרי היותי זה עשרים שנה קורא בהיכל המלך ומשמיע פרק בחכמות שינות וגם „בדרכי השיר והמליצה, לא נועזתי לגשת אל המלאכה עד אשר נמלכתי בטובי „החכמים בספרד ועד אשר נמצאו לי ראשי חכמי איטליא ויתמכוני בדעתם וירהיבו „בנפשי עוז". ממספר השנים אשר חשב בזה יש להוכיח על זקנת די סילויירא. ואם נוסיף עליהם שנות ילדותו, והיו ימיו למצער שבעים שנה. אחרי כן נלוה על אלופו ומגנו דון רימון פֿיליפ די גוזמאן נסיך מודינה די לאס טוררים בעברו לנאפולה. שם בהיותו על אדמת איטליא הכין את שירו לצאתו לאור עולם. שם בנאפולה, מקום אשר נדפס ספרו בשנת 1636, גוע וימת זקן ושבע ימים.

בטרם נדבר על דבר השיר וערך מחברו בספרות הספרדית, נדבר דברים אחדים על אודות אמונתו ודעותיו של המשורר הזה.

למיתר הוא להניד כי בהיות מיגואל די סילוירא בבתי המדרש בקומבריא וסלמנקא או בהיותו אומן את בת המלך במדריד ונלוה על אלופו הנסיך, לא חיה כאיש יהודי ואל נכון לא ידעו נדולי המלוכה אף את מוצאו כי מזרע היהודים הוא. גם אמנם נמצאו מבקרים אחדים אשר הואילו לכחש במולדתו ולתתהו לאיש נוצרי. אבל ראיה נאמנה ליהדותו היא כי נמנה מאת די בריוס בקהל המשוררים, והוא הלא מנה רק את המשוררים היהודים ולא הזכיר בתוכם אף נוצרי אחד. גם החכם הגדול טומאש (יצחק) די פינידו שנולד ומת ביהדותו חשב את מיכאל (מיגואל) די סילוירא בין קרוביו ושארי בשרו. שני עדים כשרים כבריוס ופינידו נאמנים הם לנו על דברת די סילוירא כי מילדי העברים זה. אבל מכלם הלא יעיד לנו ספרו זה כתב לכבוד הגבור היהודי, הנסיך החשמונאי לבית „המכבי"! הספר הזה בעצמו לא נמצא לנו, אבל המעט שהובא ממנו בספרו של „די לאם ריאום" להוכיח על תום לבו ושיא רגשותיו הנשגבות, יוכיח גם על הגות לבו אשר כלו אומר כבוד לצור מחצבתו. כי בעודנו חי בספרד, בחצר המלך, ששם הוא אומן את בני המלוכה ונלוה אל נסיכים ורוזנים לכל מסעיהם, היתה נפשו נשואה לארץ ההיא, אשר אליה תכלינה עיני בני ישראל ועליה יקוננו לדורותיהם בכל מקום שהם. כליון עינים זה נגלה לנו גם בשירו, שיר הנצחון, אשר פתאום יעיר בו קינה בקראו לאמר:

עַל חוצות וּשְׁדֵמות שָׁם שִׁמו עָיִן!
אַיֵּה לִשְׁמָה הֵם עַתָּה! זִכְרָם אָיִן!
וּמַבַּשֵּׂר רַע אִם יֵשׁ, עֲצֵב־מַשְׁמִיעַ.
בָּעֵט בִּימִינִי רַב־שֶׁבֶר יוֹרִיעַ?!

כעטו ומולדתו כן גם שירו זה לא הכירו בני דורו כערכו הראוי לו, כי היה נחשב להם לחרפה לקרוא שיר כתוב על גבורי „יו־יאדו", גם אלה שקראוהו הוציאו עליו משפט מעקל לאמר, כי בסגנון „בבלי" נכתב ובהפרזה יתרה. אבל לעמת זה נמצאו מבקרים אשר שמו מקומו בין שירי הומירוס, ווירגיל, טאסו וקאמואינס. תוכן שירו הוא ספור החשמונאים, גבורי ישראל אשר עמדו בפרץ מפני אנטיוכוס המלך הרשע ושרי צבאותיו אשר הכבידו ידם על היהודים ויאכפו אותם להנזר מאדרי אלהיהם ודתו. בידי אמונים מתאר די סילוירא את הצרות הרבות והרעות אשר מצאו את עמנו ברשעת המלך הזה ונציבי הרעים והאכזרים. זמן רב נשאו היהודים וכבלו את העול הקשה ככל אשר למדו לשאת ולסבול מעודם, עד אשר כשל כח הסבל ואז קם מתתיהו הכהן איש השיבה ויתעורר בגבורה נמרצה עם חמשת בניו הגבורים כמהו, — המלחמה החלה ויהודה המכבי הגבור כארי עשה נפלאות בחרבו הקשה ולא השיבה אל תערה עד נפלו חלל על חלל מרומי שדה. הגבור הזה הוא ראש וראשון בשיר די סילוירא, בו עשה זכר עולם לגבורותיו ולכל מעשי נפלאותיו. ירמיהו הנביא המקונן על שבר עמו, הוא הגיש לו חרבו חרב גבורים המקדשה לה' ולעמו, להלחם בה נגד לוחציו ומעניו, ולהגן על כל הטוב והיקר לארם בתבל: על החפש והאמונה, על תורת קדשו וכבוד אומתו. צבאות עמים שונים עם אלהיהם השונים ומנהגיהם השונים עוברים מלפני מלכם לתגר מלחמה בעם הקטן והדל, בגדוד גבוריו המעטים אשר דרכה נפשם עוז לעמוד נגד המלך הגדול ההוא עם כל צבאותיו הרבים והעצומים. יהודה הגבור עומד בראש גבורי עמו, ליזיאס נפל מת,

גם ניקנור הוסת לפי חרב, אלעזר המכבי גם הוא נופל וגוע תחת בטן הפיל הכבד אשר המיתו ידיו, אבל ימין המכבי רוממה ומתגברת על כל המון צריו, הוא מוציא את עמו לחפשי ומשיב מקדש ה' על מכונו כשהיה, אז יפול גם הוא ויוסת מות גבורים בעד ארצו ועמו ואלהיו.—

עוד אחד ממשפחת סילויירא נמנה במשוררי ספרד, והוא אברהם (דיגו) גומיץ די סילויירא.

בעודנו באבו עוב דינו גומיץ די סילויירא את ארץ מולדתו ויתגורר ימים הרבה בערים שונות בצרפת והולאנד ולאחרונה התישב באמשטרדם. שם היו כל מעיניו בלמודי התורה. דרכו בשירי ספרד היתה דרך ההלצה. שיריו נדפסו יחד עם מאמרים אחדים באמשטרדם בשנת 1676.

בעצם העת ההיא אשר היה מיגואל די סילויירא אמן פדגוג לבן המלך וקורא לפניו פרק ברברי היסים ובשיר ומליצה, יצא אחד מצאצאי היהודים במאלאגא ושמו

פידרו טיקסיירא,

ויסע למסעותיו לראות ארצות ועמים ולהוסיף עשות חיל בחכמה ולמודים. ויעבור את כל חוף ספרד לארך הים התיכון ויסע הלאה עד בואו לארצות פרס והודו, ופרי מסעותיו היו שני ספרים יקרי ערך אשר חבר בלשון ספרד. האחד הוא „על דבר מלכי פרס", והשני „המסע מהודו לאיטליא". ספר מסעו הדפים טיקסיירא בעיר אנטווירפן, העיר אשר מת בה, וכפי הנראה הסיר שם מסוהו וישב לאמונת אבותיו. די בריוס מזכיר אותו בקהל המשוררים העברים אשר הכנים ברשימתו.

הכפר צילוריקו אשר בו ראה די סילויירא אור עולם, היה גם מקום הולדת המשורר שהזכרנו, הוא

ר' יצחק קרדוזו

אשר נולד שם בראשית המאה השבע עשרה. שם בלה מבחר ימי ילדותו בהקראו בשם פירנדו, חפשי לנפשו מבלי דעת את הדאגה הטמונה בלבב אבותיו העצובים, מבלי התבונן לאנחותיהם אשר פרצו מקירות לבבם פעם בפעם ומבלי הבין על מה לא ישמיעו תפלתם ברמה ולא יכבדו את אלהיהם בגלוי ככל שכניהם הגרים סביבותיהם. כשרונו הנפלא אשר התנוסס בו מילדותו הביאהו לבית מדרש החכמה בסלמנקא, שם עשה חיל בפיליסופיא ובחכמת הרפואה והטבע, ובלמודיו אלה עשת לו יד ושם בחבוריו הנידעים לתהלה. אך על כלם הצטיין בחכמה אשר בה בחרו חכמי ישראל לאומנתם — היא חכמת הרפואה. כי כאשר נוער העם היהודי מאת ההשגחה העליונה להודיע בעמים תורת אלהי אחד, כאשר סגלו להם היהודים את הנבואת להיות להם לסגולת עולם, כן סגלו להם גם את חכמת הרפואה להועיל בה לחיי הגוף כתועלתם בתורתם לחיי הנפש. רופאי ישראל נמצאו בכל חצרות המלכים אשר מעולם, ומשם הלכו ובאו גם לאהלי עני לרפא ולהועיל לכל נגעי בני האדם ולהעלות ארוכה לכל מכאוביהם, עד כי אין ארץ אשר בה לא הצטינו רופאי ישראל כיד חכמתם הטובה עליהם. בספרנו זה כבר הראינו לדעת כי מעודם נמצאו רופאי ישראל אשר הכירם מקומם בהיכלי מלכי ספרד; פראנץ הראשון מאן לקבל כל תרופה כי אם מיד רופא יהודי, וכבספרד וצרפת כן גם באיטליא ואשכנז ובכל ארצות הברבריאה זכו רופאי ישראל לעלות לגדולה ולנחול כבוד ותפארת בערכם. גם בנודם עם אחיהם מעם לעם ומארץ לארץ, היה הנקל להם לקחת אתם את כל רכושם — זה ספר תעודתם

סמיכותם שהיה להם מבתי המדרש אשר בהם השלימו חוקם בלמודי הרפואה, כי מצאו להם עבודתם ולחמם וכבודם ותפארתם בכל אשר באו. הרפואה היא נשארה סגולה לעמנו עד היום הזה. גם כי יעמלו עתה באיזה ארצות להמעיט מספרם בבתי המדרש, לא יחדלו המה מלהעפיל ולעלות אל המקום הזה אשר יסדו להם מעולם — וכל חכמינו הרופאים בעמנו יוכלו להתגאות ולהתפאר בחברם זה בן אומנתם הנמצא להם מזמן ההוא, הוא ר' יצחק קרדוזו.

בשנת 1632 הראה ראשית פעלו בספרות, בהרפיסו מחברתו „על דבר ההר וויזוף והחרבן שעשה מסביב לו בשנת 1631, ומה סבות הרעש ומקור הזועות והסערות" (כי בשנה ההיא התגעש ההר מאד אחרי שקטו משך 131 שנה, ומלועו השליך דשן ואפר רב אשר כסה פני הים ועד העיר קונסטנטינופול הגיע, וכחמשת אלפים איש נהרגו ברעש ההוא). בעת ההיא בחר קרדוזו מעון לו בעיר וואלאדוליד. שנים אחדות היה בה לרופא חולים המפליא לעשות, ואז נקרא בכבוד לבוא על משמרתו בתור רופא (phisico mar) לעיר מדריד הבירה, אשר גדל כבודה בומן ההוא ועמים לה קראו: „אתונא הספרדית". שם היה שמו הולך וגדול, עד כי אמרו עליו כי תרופותיו מעודן לא שבו עד אם פעלו והצליחו. בשנים הראשונות לשבתו שם היה כל פעלו רק בחכמת הרפואה. בשנת 1633 הדפיס ספר „על דבר בריאת העולם". בשנת 1634— „על דבר מחלת הקדחת", בה יצא להורות שטה חדשה בדרכי רפואתה. בשנה שאחריה הדפיס ספר „על דבר הצבע הירקרק, שהוא סמל התקוה ואות הנצחון". הספר הזה הקדיש לכבוד דונה איזבלה אינריקים אשר אודותיה עוד נדבר להלן.

בשנה ההיא הראה קרדוזו כחו בתור דרשן ומקונן, בהספידו את ראש משוררי ספרד אשר הרבה חזון בספרותה וחבוריו הגיעו עד חמש מאות במספר. הוא המשורר לופי די ויגא קרפיאה. אנחנו לא נדע מה היה הנספד להמספיד, ואולי יש בזה איזה יחש לקורות ישראל בספרד בכלל. אך לדעת תבונת הנספד אשר שמו ווכרו לגאון ולתפארת לספרד עד היום הגנו לספר מדברי ימיו האחרונים, כי אחרי אשר קצה נפשו באהבתו להדונה רעיתו יפתו שם לבבו אל האמונה ויחבר לה שירים ופזמונים אשר עוד היום ישוררום העניים המחזרים על הפתחים במדריד, ואחר כן ההרועע אל שופטי האינקויזיציא ויהי להם לרע ולחבר. והאיש הזה אשר חבר חמש מאות קומידיות, ושירי עגבים לאין מספר, ישב ראש במשפט חרוץ אשר ערכה האינקויזיציא לאיש אמלל יליד קטלוניא, בהמצא בו עונו כי פעם אחת בהיותו תועה מן חיין נכנס לבית התפלה ויחתוף את לחם הקודש מידי הכהן המתפלל וישליכהו ארצה. האיש הרבה להצטדק כי עשה זאת מבלי הדעת, כי נסך בו היין רוח עועים, אבל היושב ראש הוכיח עליו עונו כי הוא לוטהירי וקאלוויני כאחד ונוסף על זה הנהו בן אשה עבריה, ולכן אין לו תקנה כי אם באש. נגד האשמה האתרונה לא יכל האמלל להשיב מלים, כי אכנם ממעי יהודה יצא, ובכן זכו יושבי מדריד להתחמם ביקוד אשו בקור ימי החרף, בחדש יאנואר. העם נאסף סביב הבמה בהמון רב מאד, והמלך והמלכה וכל שריהם ושרותיהם עמם באו גם המה אל מקום התפת ויתענגו על המחזה. לופי די ויגא אשר ישב ראש במשפט ההוא הוכה אחרי כן בהזיה נפרזה, וירב לעשות סנופים לנופו היבש כחרש מוקנה, ויקרע את בשרו מעליו בטלקות ובמכות מרדות עד כי נתז דמו על קירות חדרו, ובשנעונו זה תם לנוע ביום 25 אוגוסט 1635 — ורופא יהודי היה לו למספיד ומקונן!

הרופא הראשי, אהוב העם והשרים, אשר גדל כבודו בעיני הנסיכים והרוזנים

ואשר נשא חן וחסר מלפני המלך פילים הרביעי אשר לו הקדיש ספרו שהרפים בשנת 1637 „על דבר תועלת שתית השלג והמים הקרים", קץ בחייו ההם, וכל העושר והכבוד והיקר אשר נחל לא שוה לו בהיות לבו יודע מרת נפשו כי אך בטטוה יתהלך את אלהיו, וכי מיראת האינקויזיציא לא יוכל לעבדתו לאמונה כאשר עם לבבו. אהבתו להיהדות אשר באה בקרבו יחד עם חלב אמו, ואמונתו לאלהי אבותיו אשר בה נדל מילדותו, הן לא נתנו דמי לו ולמענן נתן את לבו ליאש על ספרד מולדתו ועל מדריד מקום כבודו ויקרו ולעזוב אותן יחד עם כל מחמדי נפשו, ולתת את כל שובו החמרי בעד הטוב הרוחני אשר ימצא לו בחיותו באמונת ישראל כאשר עם לבבו. וירחק נדוד ארצה איטליא שהיתה או מבטח משגב לבני עמו, ויבוא לשבת בויניציאה אשר בה רבו עשירי ישראל בעת ההיא. בבואו שמה הסיר מעליו את אנטוניא שמו הנכרי, ובלב ונפש חפצה נשא את מכאובי בשרו בבואו בברית אברהם ויקרא בשם בנו הנעקד על הר המוריה ויהי שמו מן הוא והלאה ר' יצחק קרדוזו. שם בעיר ההיא אשר בא בסטרת ברית אבותיו הרפים את ספרו הנכבד הנודע בשם „Philosophia libera" (הפילוסופיא החפשית), בו כתב תולדות הפילוסופיא מראש ימות עולם ועד הזמן שהוא חי בו ויתאר בשטה מסויטה את דרכה וחקירותיה בחכמת הטבע. את הספר הקדיש לסוד זקני העיר (סינאט), אשר בכבודם וגאונם התחרו את כל מלכי ארץ, ואשר היו למנן ומבטח עז להיהודים התוסים בצלם. הסופר הגדול גריגורי ליטי, כותב תולדות איטליא, אשר ממשלות אירופא הגדולות, ממשלות צרפת אנגליא והולאנד, הכירו פעלו לטובה והשקולנה לו זהב מחירו, הוא ידע את קרדוזו ויזכור לתהלה את חבורו זה הנהלק לשבעה ספרים. באחרית ימיו עזב קרדוזו את ויניציאה ויבוא לשבת בעדת ישראל בוירונה, וגם שם גדל שמו ותרב תהלתו בדרך רפואתו.

מלבד ספריו וחבוריו בחכמת הרפואה ובמחקרי הטבע והפילוסופיא, הניח ברכה גם לעמו בספרו הגדול והנכבד „Excelencias y Calunias de los Hebreos". הספר הזה חבר כפי הנראה להגן על עמו מפני הלחץ המריני ורדיפת הכמרים הישועים— כי משנת 167 נבחר הזקן אינוקינטי התשיעי לשבת על כסא האפיפיור ברומא והכמרים הישועים נושאי הכסא מצאו און להם ביטי האב הקדוש הזה, ותהי ראשית פעלם להשיא את העם האיטלקי על היהודים עם חרמם, בהרבותם לעולל עליהם עלילות ברשע: כי עשו היהודים שעשועים לנפשם לטבא את קדשי הדת הנוצרית, לענות ילדי הנוצרים ולשפוך דמם כמים, להשליך מות בבארות, לקשור קשר על מושלי הארץ ולקלל את כל העמים בתפלותיהם לאלהיהם—לא היה דבר חטא ועון ופשע ותועבה אשר לא שמו ביהודים למען הרשיעום בעיני העם ולמען יקום עליהם לכלותם. נגד כל העלילות האלה יצא ר' יצחק קרדוזו בספרו ההוא, בו הרבה ראיותיו מדברי הימים ומכתבי הקודש להוכיח על בני עמו צדקתם, כי אך שקר טפלו עליהם הזדים והקנאים החפצים ברעתם. בספרו זה זכה ר' יצחק קרדוזו להמנות בקהל מליצי עמו ומצדיקיו, ובין ספרי הוכוחים אשר החלו מימי פילון האלכסנדריני ואשר לא נשלם מספרם עד היום, הנה ראוי ספרו זה לתת לו מקום בראש.

שנה אחת לפני מותו בוירונה (1678) נדפס קובץ שיריו המהוללים, ואנחנו לא זכינו לראותם.

גם אחיו ר' אברהם קרדוזו שהיה רופא נפש הדיו (מושל) בטריפולים וחבר ספרים שונים בלשון עבר, היה משורר ספרדי, לפי עדותו של דיבריוס. בעת ההיא, באמצע המאה השבע עשרה, חי גם המשורר דיגו בילטרן היד אלגו.

הוא היה יליד מורציא, בן לאבות עברים, ולו שם במשוררי ספרד, אשר הפליא לעשות במכתמיו המהללים, ולמען דעת כח בת שירתו הקלה והנעימה, הנני להביא מהם לדוגמא:

מִי זֶה הָאַכְזָר תַּחַת הַשָּׁמָיִם.
אֶל קוֹל אַהֲבַת תֹּם בַּחֲמַת אֵיבָה יָשֶׁב?
לִתְפִלָּה וַחֲנִינָה לֹא יַקְשִׁיב קָשֶׁב?
וּלְאַנְחוֹת לֵבָב לֹא יָהֳמוּ מֵעָיִם?
לֹא יִבְכֶּה כִּי יֵרֶא דִמְעוֹת עֵינָיִם?!

וּלְבַד אַךְ לִי אֻמְלָל חַיַּי נֶעְכָּרוּ.
כִּי תָבֹא שֶׁאֱלָתִי הֵם לֹא יָנִיחוּ.
מֵאַהֲבָתִי אֹמֶן לִבָּם יַקְשִׁיחוּ.
רַחֲמֵיהֶם מֵאַנְחוֹתַי לֹא נִכְמָרוּ.
וּדְמָעוֹת לַשָּׁוְא מֵעֵינַי נִגָּרוּ! —.

כִּי מָתוֹק הָאוֹר יֵדַע שָׂב גַּם יָלֶד.
מֵחַיִּים טוֹב מָוֶת אֶל עִוֵּר עֵינָיִם.
טוֹב לִרְאוֹת וּבְלִי לִחְיוֹת עוֹד בֶּחָלֶד.
מֵחֲדֹל לִרְאוֹת וַחֲיוֹת־נֵצַח בַּחַיִּים!!

פרק ח.

ר' מנשה בן ישראל. חללי האינקויזיציא. ר' יונה אברבנאל. ר' יוסף בואינה. ר' עמנואל נחמיה. ר' עמנואל נומיץ. רוזאלים ואחרים. ר' דוד צרפתי די פינה. אנטוניא אינריקים נומיץ. וילאריאל, דיגו אינריקים בזורתא.

בירחים הראשונים למאה הי"ז נולד קלדירון די לא ברקת במדריד, הוא ראש לסופרי ספרד, אשר הרבו חזון לבמות המשחק. הוא אבי המשוררים בפנה הספרותית הזאת, אשר בה הפליאו גם סופרי ישראל לעשות, בלמדם ממנו לעשות כמהו.

שנים אחדות אחרי כן (1604) נולד בליסאבון אחד מהרבנים החכמים המצוינים בעמנו, אשר בו ישראל יתפאר, הוא

ר' מנשה בן ישראל.

מי מבני עמנו לא שמע שמעו הטוב? מי לא התפלא על האיש הזה, החכם המלמד, הנפלא בחין ערכו ומעלות רוחו? הוא שם קץ לחושך ויפתח לפני דורו את הדרך ישכן אור. אל מי נדמה ונשוה את האדם הגדול הזה? דמיונו נמצא רק בר' משה בן מנחם האשכנזי, כי כמהו הפליא הרב הספרדי-הפורטוגיזי לעשות לעמו בשנות המאה שהיו מלפניו, ובצדק נוכל לאמר ממשה ועד משה לא קם כמנשה, כי מבן-מימון ועד בן-מנחם לא קם בישראל איש כבן-ישראל.

נעמדה נא רגע אצל שתי התמונות האלה, שני האנשים המצוינים בני המאה השבע עשרה והשמנה עשרה למנין בני עולם.

מכל חכמי עולם הכי נכבד הרמבט"ן, כי היה „מלך מעצמו" על פי שקידתו הרבה וסבלנותו הנפלאה. כי בעצם העת ההיא אשר מאסו היהודים בכל דבר חכמה אשר לא בתלמוד יסודתו, בעצם העת אשר ההשכלה והמדעים זרו כלה לרוח היהידי, נהדף משה בן מנחם בסערת העולם כמץ יסוער מגרן, והוא עני וכואב, עזוב ונדח, רבת שבעה לה נפשו עמל ותלאה עד אשר זכה להגיע עד פרום עץ הדעת ויקטוף פריו לברכה עד בלי די.

לא כן ר' מנשה בן ישראל, כי היה יליד משפחה מיוחשה ועשירה בספרד, ומרוב טובה גדל ונתהנך בכל החכמות והמדעים מילדותו, ובהגיעו ליטי הבחרות, בימים אשר בהם כלה בן מנחם כחו ואונו בלמדו לשונות העמים על פי ספרי המלים אשר מצא לו, כבר זכה ר' מנשה לכתרי תורה וחכמה ושם טוב. בן שמנה עשרה שנה היה ר' מנשה בן ישראל בהבחרו לעמוד בראש קהלת אמשטרדם הגדולה לאלהים.

הרמבמ"ן לא קם מעולם להיות לפה ומליץ לעמו! כי מלבר מכתבי המליצה אשר כתב לאיזה נכבדי אשכנז בענינים הנוגעים לאחיו, עלינו להודות כי השתמט מלעמוד בראש עמו ולדבר דבר למענו, מיתרון ענוה וגם מראגה מדבר, פן יתקוממו עליו אחיו החרדים על דתם ויסכלו עצותיו אשר זרו לרוחם. כי אמנם לא האמינו בו אחיו ההם, אף שהיה גם הוא מקיר את הדת העתיקה, בחשדם אותו כי כל מעשהו אך לטראה עין; ובכל זאת נדמה כי לא נשגה בהשערתנו, כי סבה אחרת היתה אשר מנעתהו מעמוד במקום נדולים—כי עניו ודלותו מנעוריו הם אשר הרכו את לבו ויטוגגוהו, ומפניהם לא יכל עוד להרהיב בנפשו עוז גם כאשר גדל שמו לתהלה בארץ, כי העוני ידכא רוח האדם ויאבד לב מתנה, ולולא העוני והחסר אשר דכאוהו מנעוריו, אולי מצא גם הוא את לבו לבוא לפני מלכים ושרים ולהיות למגן בעד עמו אשר אהב כלה.

רק העושר יחזק את הלב ויהן לו עוז והעצומות לעשות נדולות בארץ. לר' מנשה בן ישראל היה גם עושר רב נוסף על חכמתו ודעתו הרבה, על כן מצא עוז בנפשו לעמוד לפני קרומוויל ולדרוש מכנו לתת לעמו מפלט ומחסה באנגליא—ועמלו לא היה לשוא ודברי מליצתו לא שבו עוד ריקם. ושמונה שנים אחרי היותו בלונדון הבירה נבנה בית הכנסת הראשון לעדת ישראל שבה.

כר' משה בן מנחם כר' מנשה בן ישראל שניהם הביאו ברכה לעמם, בגלותם עיני העמים לדעת דבר אמת, כי דת ישראל תלמד אך לטוב מרע ולעשות טוב, ולא להיהדות להסתיר פניה מעיני אחרים, כי אמנם יכולה היא להתערב עם כל הדתות הצעירות ולא תתבושש מפניהן במאומה.

שניהם מצאו להם ידידים ורעים בין חכמי הנוצרים, אשר הוקירום כערכם ויכבדו שמם למאד. לבן מנחם היו לעסינג, ניקולאי, אבט וכו'. גדולי החכמים הנוצרים התנאו בידידם זה הפילוסוף העברי, אשר קראוהו בשם „אפלטון היהודי". לר' מנשה בן ישראל היו גם כן אוהבים ורעים כהוגא גרוציוס, פוסיוס, ברליוס וכו', אשר אהבוהו מאד ובכבודו התימרו.

בן מנחם עמל להיטיב דרכי החנוך, וישפוך מרוחו על בני הנעורים, וישמיעם דבר ה' בלשון אשכנז מזוקקה וטצורפה; ר' מנשה בן ישראל הרבה להטיב את בתי

הספר בעדתו, ויפזר כספו וזהבו על העתקת פירראַרא להדפיסה במהדורא חדשה בבית הדפוס אשר יסדו ידיו.

בן מנחם פעל הרבה בספרות האשכנזית ויביא ברכה לעולם בהנחילו אותו מפרי חכמתו הנשגבה והגיוניו הנעלים; ר' מנשה בן ישראל כתב ספרו „Conciliator" אשר עליו השתוממו כל חכמי לב, בהתבוננם אל חכמתו הרבה, בה הרבה חקר על דבר בריאת העולם ותחיית המתים כהרמבמ"ן על דבר השארת הנפש. הוא גם כתב ספר „תשועת ישראל", זה הספר אשר העתיקהו הרמבמ"ן ללשון אשכנז ויתן לו לוית חן בהקדמה גדולה אשר כתב לו.

ר' משה בן מנחם הפיליסוף החוקר והמבקר חי בתור סוחר פשוט וישקול את המשי לפועלים העובדים בבית החרושת אשר לאדוניו; ר' מנשה בן ישראל „החכם הנפלא" היה מדפיס ורופא מומחה אשר נשא ונתן בעסקיו עם אמעריקא. הוא היה גם רב ומורה בעדתו, אך מבלי נטילת פרס, כי לא עשה תורתו קרדום לחפר בה.

שניהם עזבו את העולם בלא עתם ויפטרו בטרם יבוא זמנם. ר' מנשה בן ישראל בשנת החמשים וחמש לימי חייו (נולד 1604 ונפטר—לפ"ד קאָניג—1659), ור' משה בן מנחם בשנת החמשים ושבע (נולד 1729 ונפטר 1786).

כבן מנחם כן היה בן-ישראל גם משורר נחמד להלל. הוא העתיק את משלי פוצילידים היוני ללשון ספרד, גם מליצתו הפשוטה מדברת רמות ונשגבות ותועפות שירים לה. הוא נסה כחו גם בשיר תהלה שחבר בדרך שיר המעלות (מזמור קכ"ו) וזה הוא:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת

בִּפְקֹד אֵל צִיּוֹן וַיִּזְכֹּר עַם עֵבֶר,
וַיְחָנֵּם וַיֹּאמֶר: בָּא קֵץ לַשֶּׁבֶר!
וּפְדוּת הֵחִישׁ לָמוֹ, שָׁלוֹם וָיֶשַׁע,
וַיִּפְדֶּה צִיּוֹן מֵעֹל מֹשְׁלֵי רֶשַׁע,
וַתִּבָּנֶינָה עָרֶיהָ נֶחֱרָבוּ,
וּבָנֶיהָ מֵאַרְצוֹת שִׁבְיָם שָׁבוּ,
מֵעַבְדוּת עָרִיצִים הָגְלוּ בָהֵמָּה.

אָל אֵרֶץ הַקֹּדֶשׁ אֶרֶץ נָעֵמָה!!
וּגְאֻלִּים אָז רָאוּ כֵּן תָּמְהוּ יָחַד!
רָעֲדוּ בַגִּיל, לִבָּם רָחַב וּפָחַד,
מֵהַאֲמִין, פָּג לִבָּם, מַרְאֵה עֵינֵימוֹ,
וּלְכַלְכֵּל יוֹם יִשְׁעָם בָּא חִישׁ אֵלֵימוֹ,
לֹא עָצְרוּ עוֹד כֹּחַ, יָדָם אָזָלָה!!
וּבְעֵינָט שִׁיבַת צִיּוֹן כַּחֲלוֹם לַיְלָה,
בֹּקֶר יֻדַּד כַּצֵּל יַעֲבֹר וָאָיִן,
בַּחֹלְמִים הָיוּ וּכְשִׁכֹּרֵי יָיִן!! —

אַל בַּגְּפַלְטַ קִינוֹת נַהֲפֹכוּ,
לְשָׂחֹק וְלִשְׂמְחָה – הַדְּמָעוֹת נִשָּׂפֹכוּ.
מִשְׁתּוֹמֵם כָּל אִישׁ נָלוֹז יוֹדֵעַ,
פִּינוּ מָלֵא תּוֹדָה אֶל מוֹשִׁיעַ –!
גַּם הַגּוֹיִם בֵּן תָּמְהוּ הִתְפַּלָּאוּ
לִשְׁמוּעָה לֹא הֶאֱמִינוּ לְרָאוֹת בָּאוּ.
וּבְקִנְאַת לֵב אֵימָה וּבִתְמְהוֹן פֶּלֶא,
קָרְאוּ, אֵין הַגְּדִיל אֵל לָעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהָ!
מָה רַב אוֹת אַהֲבָה הֵרָאָה מְגִבֹּהַּ
לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲבִיהֶם וֵאלֹהֵי!–
אַךְ טוֹב אֶל אֱלֹהִים יַחְשֹׁב תָּמִיד לָמוֹ
וְכֻלָּשֵׁר קִנּוּ יָעִיר עַל כָּלָמוֹ –׃

אָמְנָם בְּפָלְאוֹת נִגְלָה שַׁדַּי בָּנוּ!
וּבְאַהֲבָתוֹ הַגְדִּיל לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ!
אָמְנָם טוֹב אֵל לָנוּ וּמַרְבֶּה חֶסֶד!!
אַהֲבָתוֹ לָנוּ בַּקֹּדֶשׁ תְּוָסֵד –.
עִבֶּר עַל פִּשְׁעֵנוּ, מַרְבֶּה לִסְלֹחַ,
וַיְטַהֵר עֲוֹנוֹ מִקֶּדֶשׁ לְשָׁלֹחַ.
וּשְׂמֵחִים הָיִינוּ, כִּי תָמִיד נֶהְיֶה!
עֵצֶב לֹא נֵדַע לֹא נִשְׁמַע קוֹל נֶהִי!!–

אָנָּא אֵל חֶסֶד! עוֹד לָנוּ הַיְשִׁיבָה!
וְשׁוּבוּתֵנוּ מְקֻצוֹת אֶרֶץ הָשִׁיבָה!*)
וְכִסְעָרוֹת תֵּימָן בְּחָמָתָם יִסְעָרוּ,
גַּלֵּי אָפִיקִים בַּנֶּגֶב יֶחֱמָרוּ,
וּבְקֶצֶף עַל מַיִם יֶהֱמוּ יִרְעָשׁוּ,
וְחִתִּים וּבְרָקִים אֶל חֶפֶם חָשׁוּ,

---

*) לפי דברי רבינו מנחם בן יחליאל ז"ע נמצינו זה נאחז לרעו כי היה לו קצת הדבר בכתוב ד' בסיר המעלות הזה, כי לית יחפלל בעל המזמור הזה לד' לחבר יחיד לח מבוחנו, הלח הוח חר המזמור הזה בעת שרחם ד' לח עמו ובל לח מיבח ציון ומבוח ירושלים ? לבן מבחר רבינו מנחם בן יחליאל ז"ע בסיבו זה כי המסורר סיר המעלות הזה החפלל לה' על הרחוקים מחרצם והמבוים לחבר חבו ועודם בדרך, ויחחנן לד' כי יסיב מבשוב מדרכם ויסיבם שלום לחרצם; וכן מלות "כחפיקים בנגב" בכחוב הזה יבחר רבינו מנחם בן יחליאל ז"ע כחפיקים בבערות תימן והולך ומבחר על הגליס לחבר בחפיקים בעברמו מבערות נגב כחבר יבין הקורח מדברי סיבו זה, חולם חם בחורו בחבי יחליאל בכחוב זה הוח קרוב לחמת, חן בחורו בחבי הנבי הוח לך למיבב הסיר.

אַל יִגְזַר אַל וְלֹא יִנָּעוּ יִצְעָדוּ
וְכָל עָב קַל מֵאָרֶץ מָרָחָק עָפוּ וְ—
עוֹד שָׁם עַל בָּל דָּגָה שָׁשׁוּ מַחֲנִים וְ
אֵמֶץ כֹּחָם הָקֵם כִּשְׁלֵי בִרְכַּיִם וּ
וּמְכֻלּוֹת יַשֵּׁר לְנָאלֵךְ שָׁפָה,
שָׁלוֹם יָבוֹאוּ אֶל אַרְצָם רָחֲמָה וְו—
בָּאֵר יַחֲרֹשׁ וּבְנוֹת אַפָּיִם,
וּבֶעָצֵב יְזָרֵע, וּבְדִמְעוֹת עֵינָיִם,
בְּבָבִי יְלַדְּ נִשֵּׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע,
פֶּן יִקְצוֹף אֵל וּבְרָכָתוֹ הַנָּבַע,
הַזָּרַע יִשְׂחַק יִבָּקֵב בָּאָרֶץ,
קְצוֹ, מִי יֵדַע, מַה־מֵּאֵל יֵחָרֵץ?!
אָמְנָם יוּחַל לוֹ, לְבוֹ מָלֵא שֶׁבֶר
כִּי יָפֵר הַזָּרַע, יוֹצִיא רַב שֶׁבֶר
גַּשֵּׁם לִבְרָכָה יַרְעִיף אֵל מִפְּעַל,
כָּל כַּר יַעֲטֹף בַּר וְיבוּל יְשַׂגֵּא יַעַל,
וּלְעֵת־קָצִיר קֹצֵר יָחִישׁ רַגְלַיִם,
מְלֵא כָם בְּפִיו וּמְעַטֵּר חָפְנַיִם,
וּבְרָנָּה יְקַצֵּר בְּדִמְעוֹת זָרַע
וְרַב־שֶׁבֶר עָמְלוֹ, גִּיל שָׂבַע,
וּבְגִיל הָעָתִיק מְפִיו מְלֵא וְאָמַר
יַחַז שָׁדַדוּ מָלֵא עֹמֶר עֹמֶר!
וּבְרָנָּה יִשָּׂא אָלְמוֹת עַל שָׁכֶם
יְשַׂמַּח בִּי לֹא יָרַע, גַּם יִשְׂבַּע לָחֶם וּ—
בֵּן אֲנַחְנוּ בֵּין הַגּוֹיִם נֶדָחְנוּ,
בַּמֵּצוֹק יוֹם יוֹם בָּבִינוּ נֶאֱנָחְנוּ,
שָׁם קִבֵּר הִלְבָּנוּ מִסְכְּלוּת עָבָר!
וְלָעָפָר שַׁחֲנוּ מִצְרוֹת כֶּבֶד!
לִסְחִי שָׁמוּנוּ וְלִרְאָוָה נָגַעל,
לְרֶגַע הִשְׁקוּנוּ כּוֹס רוֹשׁ וָרַעַל,
אֵיךְ נָגִיל עַתָּה וּבְמַשְׂאֵת פָּנִים,
לָשׁוּב אָל אַרְצֵנוּ חֲמֻדַּת עֵינָיִם וּ—
בְּשִׂמְחוֹת רָוֹ מְמֻגָּד שָׁמָיִם,
נָשׁוּב נַחַז צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם וּ!
שׁוּבָה אֵל טוּב! הוֹדֵינוּ וְנֶהֱלָלָה,
אֲנָה שַׁרְנוּ גַּם נְצַח נָשִׁיר סֶלָה וּ—

על ידי אנשים רמי ערך ורבי עלילה כר' מנשה בן ישראל, ר' שאול לוי מורטיירא (אשר הביא אתו את גויית רופא נפש המלכה מרים די מירציי, גויית הדוקטור אליהו מנטאלטו לאמשטרדם וישאר בה לרב ומורה), ר' דוד פארדו ועוד חכמים מלומדי העת ההיא, מצאו החכמות והמדעים קן להם בעיר המטרפולין של המסחר ההולנדי. אמשטרדם המהללה היה לעיר ואם לבני הגולה, בה כרתו החכמה וההשכלה ברית מלח עם האמונה האמתית ויגביהו קרן ישראל לשם ולתהלה בארץ. אל העיר ההיא נהרו שלומי אמוני ישראל, אל ארץ הולאנד נמשכו עיני כל היהודים היושבים אל עקרבים בספרד ובפורטוגאל, וכמעט הצליחו להמלט מנגד עיני האינקויזיציא האורבת להם כל הימים, זו „האם הנואפת, המשכלת את בניה בידיה" — חשו עפו מפאת ים לבוא אמשטרדמה, עיר התהלה, קרית משושם, בה תמצא ידם לשוב אל אלהיהם ואמונתם ועמם בשמחת לבב, ולהנחם בהם אחרי כל התלאה אשר מצאתם מאת האינקויזיציא הארורה אשר כלתה אותם מנפש ועד בשר וכשאול לא ידעה שבעה.

לא מליצה היא כי אם אמת פשוטה בהחליטנו לאמר כי חלק רב מקורות עמנו בשנות מאות הט"ז והי"ז כתוב בלהבות אש אוכלה; טוקדי עולם אשר הדליקה האינקויזיציא „לכבוד הבורא" התכלכלו רק מחלבם ומשמנם של בני ישראל, היהודים הם היו הקרבנות אשר הקריבו הכמרים כליל אש, לשים קטורה באף אלהיהם.

בחג האש אשר חגגה האינקויזיציא בעיר לוגרונה ביום 7 ואחריו ביום 8 נוביבר 1610 נשרפו ששה יהודים נעלמים. ארבעה מהם נתפשו בעון שמירת שבת, אשר נגלה עליהם בשטרם טועדם להחליף בגדי לבן וללבוש מחלצות לכבוד היום השביעי. האחר נשפט למות בהודע כי הסכין ליסר לתומו את השיר הקטן הזה:

הַאִם בָּא מָשִׁיחַ ?
עוֹד לֹא מָשִׁיחַ !
עוֹד יָבוֹא מָשִׁיחַ !

ועוד אחד נשפט לכאסר עולם בבלאי האינקויזיציא בהגלות נגלות חטאתו כי חמש ועשרים שנה שמר דת ישראל ויעש חוקיה ומצותיה במסתרים.

ביום 21 דיציטבר 1627 היה חג כזה בקורדובה. ארבעה יהודים נשרפו חיים ואחת עשרה תמונות הועלו על המוקד, וחמשים ושמונה נפשות מבני ישראל נשאר עונשים אחרים, איש כפשעו וחטאתו אשר נמצא בו לפי תוראת פיהו או הודאת אחרים עליו.

אחד מחגי האש המציונים בארץ היה בטרריד בשנת 1632, אליו באו המלך והמלכה עם כל שריהם וגדוליהם, וגם רוב צירי הממלכות האחרות באו לראות ולהתבונן אל המראה.

בראשונה עלתה על מוקדה אשה זקנה בת ששים שנה, ושמה ביאטריס גונים. על המעלות עלתה כל עוד נפשה בה, כי עזבה כחה ברכה האחרונה בחיים.

אחריה עלה איש פורטיגיזי מעיר טורו די מונקורבו, איש זקן בן ששים שנה ושמו הורנאן בועז. אותו נהגו ארבעה כמרים קפוצינים, כי לא יכל ללכת מרפיון רגלים. אשתו ליאונורא רודריגים, בת חמשים וחמש שנה, מעיר פינקילאס אשר בפורטוגאל, לותה אותו על דרכו האחרונה ואתו יחדו נשרפה חיים. בתם ביאטרים רודריגים ברחה

יחד עם קטלינא די אקוסטא, אשת הרופא מנואל נונים ממדריד, ותחתיהן נשרפו תמונותיהן כמשפט.

מינואל רודריגוס, איש זקן בן ששים שנה מיושבי מדריד, ואשתו איזבלה נונים אלוארים מעיר וויזו אשר בפורטוגאל נסחבו מאת ארבעה כמרים פרנציסקנים והָשלכו אל להבות האש. להם היה בית גדול ברחוב די לאס אינפאנטים, בבית ההוא נאספו כל הנשפטים ההם, להתפלל לפני ה' אלהי ישראל כמנהג אבותיהם היהודים. המתפללים נתפשו ונשפטו לשרפת אש, והבית הָחרם ונהרס עד היסוד בו ועל מקומו הוצב ציון לזכרון, ואחרי כן נבנה עליו בית מקלט לנזירים הקפוצינים.

עורך דין מעיר פירמוזילא אשר בקוימברא ושמו יורגי קאריסמא, אשר בא לשבת במדריד, הוא השלים את מנין הנשרפים על קדושת שם ה'.

יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, ונעים היה לחסידיו אלה המותה על שם ה', אף שלא הגיעו גויותיהם לקבורה כי היו לדשן ואפרם נפזר לכל רוח—כי רע ומר מהם היה לרעיהם הנשארים בחיים, אשר נשפטו למאסר עולם בכלאי האינקויזיציא או לעבודת עולם באניות הממשלה. בין האמללים אשר נועדו לעונש הנורא הזה היה גם לואיז די אקוסטא, בן ארבעים וחמש שנה מעיר וילא-פלור אשר בפורטוגאל; פרנציסקו די אנדוורדי מאלקובץ אשר בגליל ליסאבון; ניומר די ויגא מוויזו; האשה הצעירה (בת עשרים ושתים שנה) ויאולאנטי נונים מינדים, והילונא נונים מגראדים. שתי נערות שלא נתבגרו, אננא רודריגיס וקטלינא מונדים, הובלו למאסר קשה בבית האסורים, אף שעוד לא מלאו להן שתים עשרה שנה.

כל הנשפטים למוסר נורא או למאסר קשה, חמשים ושלש נפש מבני ישראל ובנותיו, רובם ילידי פורטוגאל, צאצאי המשפחות הנכבדות: רודריגיס, מינדים, נונים, אקוסטא וכו'. אלה נוסרו עד מות ואלה נאסרו לעבודת עולם על אניות הממשלה.

יקר היה המחזה הגדול הזה לכל רואיו, כי בימים ההם ובעת ההיא היו מחזות כאלה נותנים שעשועים לנפשות כלם, מן המלך היושב על כסאו ועד צעירי העבדים והשפחות אשר אחרי הריחים.

ביום 22 יולי 1636 נשפטו בואלאדוליד עשרה יהודים למאסר עולם, בהתעולל שופטי האינקויזיציא עליהם לאמר, כי בנטות לבם אחרי דת היהודים מרו ועצבו את רוח האם הקדושה ובנה, ושאול חטאו.

שמונה שנים אחרי כן (25 יולי 1644) נפל בעיר ההיא על חללינו אחד מאבירי אצילי ספרד, דון לופי די וירא אי אלרסון, מעיר קלימינטי אשר במאנכא. הוא היה ילוד משפחה רמה ונשאה, אשר בהיותו בבית מדרש החכמה בסלמנקא למד גם לשון עברית, וכאשר החל להבין במקרא נפקחו עיניו להכיר אמתת הדת העברית, וברוחו הכביר היצוקה בו, כמשפט לאבירי עם, החל להתוכח בגלוי עם חכמי הדת הנוצרית ולהביא אותם במבוכה בשאלות שונות אשר ערך לפניהם, ויגד להם בפה מלא כי הוא איננו מאמין בגואלם ומשיחם. יום יום יצא השדה ויזמר מזמורי דוד, ויגזר מאכול כל בשר, כי טרפה הוא ואסור לו על פי דת משה. כן לא נזהר ברוחו עד אשר הגיעו הדברים לשופטי האינקויזיציא ויביאו את העלם ההוא במשמר, והוא בן עשרים שנה בעת ההיא. שש שנים עלפה נפשו בבתי כלאיהם. גדולי חכמי דתם שחרו פניו ויכלו כחם להשיבהו לבצרון אמונתם, אבל הוא ענה כחשם בפניהם בהביאו ראיותיו מן הנביאים והכתובים. כל עת שבתו בכלא היה נזהר מכל מאכלי בשר, ובידו מל את בשר ערלתו ויקרא שמו יהודאל קריאינטי (המאמין). אביו דון

פיינגרו נסה בפעם האחרונה להציל נפש בנו האהוב, אבל גם דבריו שבו ריקם ולא פעלו על לב בנו מאומה. הוא מאן בגן העדן הצפון לשומרי הדת השלטת, וביהודי קשה ערף נשפט להשרף חיים לעיני כל, והוא בן עשרים ושש שנה בעת ההיא. בעמדו על במת המוקד לא פסק פיהו מקרוא את זמירות דוד בלשון הקודש ובקול רם. כל הרואים, מקצות העם ועד ראש שופטי האינקויזיציא, השתוממו על אמץ לבב האיש ההוא. הכהן מוסקוסו, היושב ראש במשפט ההוא, כתב דבר מותו להגבירה די בונסיריי לאמר: „מעודנו לא ראינו אמיץ לב כזה, הוא היה חכם ומלמד ויקר רוח מאין כמהו". והמשוררים העברים: מנואל די פינה, ואנטוניא אינריקים גומים כתבו קינותיהם על מות הצעיר הקדוש הזה.

עוד לא עברו שלש שנים אחרי המשפט הנורא הזה, והנה שמועה רעה הגיעה מחדש ותביא אבל ויגון רב ליהודי ספרד ופורטוגאל — כי ביום 15 דיציימבר 1647 נשפט ר' יצחק די קאסטרו הארתאם, איש צעיר ליומים, בן עשרים וחמש שנה, קרוב ושאר בשר להרופא מונטאלטו ולהמדפים קאסטרו הארתאם מאמשטרדם ונשרף חיים בעיר ליסאבון על קדושת שם ה'. הוא היה יליד תארתאם העיר הקטנה והיפה במדינת גאסקוניא אשר בצרפת. בעת אשר היתה בראזיליא למס עובד לממשלת הולאנד, הלך קאסטרו הצעיר למדינת באהיא ויחי שנים אחדות בעיר פרהיבא. קרוביו ומיודעיו היושבים שם, חעד העידו בו פעמים הרבה להזהר מפני המרגלים הפורטוגיזים האורבים ליהודים בעיר בירת המדינה הזאת, אך הוא לא שעה אליהם וילך ויבוא לעיר דא באהיא דוס שאנטוס, ושם נתפש לפתע פתאום מאת המרגלים ההם אשר אסרוהו בזיקים ויעבירוהו לעיר ליסאבון וימכרוהו שם בידי האינקויזיציא לעשות בו משפט חרוץ. בעמדו לדין לפני שופטיה הודה ולא כחד כי יהודי הוא, וביהודי נאמן הוא נכון למות בעד קדושת דתו ואמונתו. השופטים הקשים כבר למדו לדעת על פי הנסיון כי היהודים עם קשה ערף אשר לא ישובו מפני כל, ובכל זאת נסו דבר אל האיש הצעיר ההוא, להסיר את לבבו מאתרי דת ישראל. המון חכמים מחכמים, בעלי לשון ופושקי שפתים, נשלחו בלי חשך לפתות את הצעיר המלמד אשר ידיו רב לו בחכמה ומחקר, אבל כאשר באו כן שבו וידיהם לא עשו תושיה. כי נדר יצחק די קאסטרו נדר לה', לקדש את שמו ברבים ולהיות למופת לכל קרוביו ואחיו ובני עמו, איך ישא איש יהודה במנוחה את ענוייו ומותו בעד אמונת קדשו. ברעתו כי קרוב קצו והנה הוא הולך למות כתב מכתב לאבותיו היושבים באמשטרדם, כי הנה הוא יוצא מפרהיבא ללכת לריא די יאניירו, לעורר את קרוביו ושארי בשרו, ליראה את ה' וללכת בדרכיו, כי טוב למות בעד קדושת שמו מלחיות חיי הבל וכחש עלי אדמות. במרוצת דבריו הודיע אותם, כי ימי מסעו נקשבו לארבע שנים, ובמשך העת ההיא לא יכתוב להם מאומה. העת ההיא עוד לא עברה וכבר הגיעה השמועה הנוראה לאבותיו השכולים, כי בנם היקר עלה בליסאבון על מוקדו ונשרף חיים בעד אמונתו ואלהיו. הוא מת מות גבורים, מות קדושי עליון מאד נעלה! שעות אחדות עמד על המערכה בידים פרושות ועינים נשואות השמימה. ויהי כאשר להטה האש סביבותיו ותטרות העשן סבו לראשו, הרים בפעם האחרונה את קולו ויקרא בכל מאמצי כחו: „שמע ישראל! שמע ישראל!", עד אשר יצאה נשמתו „באחד". מות הצעיר הקדוש הזה נגע עד לבב האינקויזיטורים האכזרים, עד כי נדרו נדר, לבלי הוסיף עוד את אנשים כאלה למאכולת אש. קול קריאתו את „שמע" לקח נפשות כל יושבי ליסאבון, ועוד שנים הרבה אחרי מות הקדוש הזה היתה הקריאה הואת שגורה על שפתי כל, עד כי התעוררה

האינקויזיציא להפיל מוראה על כל איש אשר יעוז בנפשו להשמיע את הקריאה הזאת ברבים.

הר"ר שאול לוי מורטיירא בדרשתו ביום השבת עשה אזכרה לנשמת הצעיר הקדוש שהלך לעולמו, ומשוררים הרבה ספדוהו בקינותיהם בלשון ספרד. הר"ר שלמה די אוליויירא, אחד הרבנים שהיו באמשטרדם בעת ההיא אשר הדפיס ספריו בבית דפוסו של ר' דוד קאסטרו תארתאס, קרובו של הקדוש ר' יצחק כתב עליו בלשון עבר לאמר:

אל גויעת איש האלהים, הנחמד והנעים יצחק די קאסטרו תארתאס, בחור כארזים אשר חי בלעוהו להבות אש לוהט על יהוד קדושת השם ויצאה נשמתו הקדושה בטהרה, קדוש יאמר לו:

אנשי אמנה גברו בארץ המה ראו כן תמהו,
איש תם לבבו מעריץ אל ערץ עלה בלבת אש כאליהו וכו'.

יחד עם הקדוש הזה נשרפו עוד חמש נפשות ישראל, וששים נפש נענשו בעונשים קשים, כיד האינקויזיציא הרעה עליהם.

מהמשוררים הספרדים אשר קוננו על מות די קאסטרו הכי נכבדו:

ר' יונה אברבנאל.

חטר ממשפחה העתיקה המתיחשת לגזע דוד בן ישי. הוא היה בן הרופא המומחה באמשטרדם, ר' יוסף אברבנאל ובן אחות הר"ר מנשה בן ישראל. גם היה חבר לאנשי צדק, אנשי חברת „חונן דלים" באמשטרדם. מלבד קינתו על די קאסטרו נודע שמו בהעתקתו את ספר „תהלים", אשר עשה אותה יחד עם רעהו המיוחש כמהו, הדוקטור הנכבד ר' אפרים בואינה, בן הרופא המומחה ר' יוסף בואינה. ההעתקה נעשתה אות באות ובמליצה פשוטה ולא בחרוזים, אך מלפניה כתב שיר תהלה לדוד בן ישי ולישראל עמו, וזה הוא:

שִׁירֵי־אֵל, שָׁר דָּוִד רָנֵּי אֱלֹהַּ,
קִדְּשָׁם הָרוּחַ יָרַד מִגָּבֹהַּ.
וּכְנָבִיא רוּחוֹ אֵין־קֵץ תַּבִּיט מָעְלָה,
אֹפֶל תַּגִּיהַּ תָּאִיר חֶשְׁכַּת לָיְלָה!! —

עַמְּךָ שַׁדַּי! כַּגֵּרִים נָדוּ נָעוּ.
שַׁחוּ מַטָּה מֵעֹל כָּבֵד נִכְנָעוּ,
נִלְחֲצוּ מִצָּרָה מִתּוּגָה מַדְאָבֶת,
רָחֹק רָחֹק מֵאַרְצָם הַנֶּאֱהָבֶת! —
אִם עַל אַדְמַת נֵכָר בִּמְעֹנוֹת אֵבֶל,
עוֹד לָךְ אֵל! שִׁירִים יָשִׁירוּ עַל נֵבֶל?! —

נֹלִי צִיּוֹן שָׁם עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל,
בִּבְכִי תָלוּ כִּנּוֹר צִיּוֹן וָנָבֶל.

וּבְקִנְאָה הָאַכְזָרִים בָּם הֵתֵלוּ ,
לָשִׁיר לָמוֹ שִׁירוֹת הֵיכָל שִׁאֵלוּ .
אֱדוֹם גַּם יִשְׁמָעֵאל לָנוּ הֵצִיקוּ ,
כָּל מִזְמוֹר קֹדֶשׁ מִפִּינוּ הֶעְתִּיקוּ . . .
וּלְקִינוֹת הָיוּ שִׁירֵי חֵן וָנֹעַם ,
מֵיתְרֵי הַשִּׁיר נִתְּקוּ מִמַּטֵּה זָעַם ! —

— — — — — — — — —

וּבְנֵה נָא אֵל , קִרְיַת מוֹעֲדֵנוּ !
הָקֵם מַהֵר בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ !
הַרְאֵה טוֹבָתְךָ כִּי גָדֵלָה ,
וּדְבָרְךָ פֶּלֶא נִצָּב סֶלָה !
וּכְרֹעֶה הַמְנַהֵל הָעֵדֶר ,
הַנְחֵה צֹאנְךָ כִּי לֹא יֵעָדֶר !
עַם פָּדִיתָ לָךְ לִבְחִירֶךָ ,
כִּי בָא יוֹם בּוֹ תִקְוָתוֹ בָּאָה ,
בִּזְמִירוֹת דָּוִד רֹאשׁ בִּמְשִׁיחֶךָ ,
רִמְמֻתְךָ יוֹדֶה כִּי נִפְלָאָה ! —

גם לאבי ר׳ אפרים בואינה, אשר יסד באמשטרדם חברת „תורה אור", להרופא ר׳יוסף בואינה נאוה תהלה. הוא היה רופא מהֻלל ונודע לשם, אשר כתב שיר נאה לכבוד ספרו של ידידו ורעו ר׳ מנשה בן ישראל, גם נשא קינות על חללי עמו אשר קדשו שם אלהים ברבים ואשר שמם יזכר עוד להלן.

כר׳ יוסף בואינה, אשר כבדהו ר׳ מנשה בן ישראל בשם „דוקטור ופילוסוף", כן נמנה גם ר׳ עמנואל נחמיה במשוררי הדור ההוא. גם הוא היה אוהב ורֵע לר׳ מנשה בן ישראל, ויחבר שירים לכבוד ספריו אשר חבר.

גם דברי חכמה נכתבו בזמן ההוא בשירי נעם. כן נהג המשורר ר׳ עמנואל גומיץ. אבותיו היו מיוצאי פורטוגאל אשר התישבו באנטווירפן. שם נולד ושם גם בא לשבת בתור רופא מומחה, וכרוב רופאי ישראל בימים ההם היה גם הוא מליץ ומשורר נודע לשם, אשר כתב שיר גדול בביאורו לספר רפואה שחבר על משלי היפוקרט. אותו הלל רעו ר׳ מנואל רודריגיס, שגם הוא היה מילידי אנטווירפן, ואבותיו גם הם היו מגולי פורטיגאל. ר׳ מנואל רודריגיס היה בראשונה נזיר אוגוסטיני, אשר עזב אחרי כן את מקלטו יחד עם דתו וישב לאמונת אבותיו ויהי למורה אמן בעיר מולדתו, וגם שמו נודע לתהלה במשוררי ספרד.

אחד הנכבדים והמצוינים בחכמי הדור ההוא היה

ר׳ עמנואל יעקב בוקארו פרנצים אי רוזאלים.

הוא נולד בפורטוגאל בסוף המאה הט"ז, ובאחד בתי מדרשי החכמה למד חכמת הרפואה ופיליסופיא והנדסה ותכונה, גם כתב שירים ומליצות. אחרי שבתו שנים אחדות בליסאבון בתור רופא מומחה, יצא משם עוד לפני שנת 1637 ויבוא לשבת

בהאמבורג. שם הצטיין מאד בחכמתו עד כי זכהו קיסר אשכנז בשם הכבוד „Comitus palatinus" (פאַלצגראף). כבוד אשר אך מתי מספר מבני ישראל זכו לו בעת ההיא. גם באמשטרדם ישב שנות מספר ואחרי כן השתקע בליוארנו, בה ישב עד זקנה ושיבה ויומת שם בשנת 1667. הוא חבר בעצמו נוסח עברי למצבת קברו. רעים ומרים היו לו שנות חייו האחרונות, כי שבול ואלמן כתומם באו לו ויהפכו לאבל כנורו. עוד בשנת 1644 כתב קינה על מות בנו יחידו, אחריו מתה גם אשתו אהובת נפשו. עם יתר בני משפחתו לא חיה באחוה ושלום כחפצו, עד כי קץ בחיי שיבתו ויהי לו המות כמלאך גואל אשר פדה נפשו מעמק הבכה ומכל צרותיו הושיעהו.

ספרו הראשון חבר בחכמת הרפואה. הוא כתב גם שירי תהלה לספר רפואה אשר חבר ידידו המהלל זכותא לויטאנו ולספר "de vitae termino" אשר כתב ידידו הנכבד ר' מנשה בן ישראל. הנכבד בחבוריו אשר כתב הוא ספרו הגדול שנדפס בהאמבורג בשנת 1644 הנקרא בשם: „Regnum Astrorum Reformatum", אשר הקדישהו לכל מלכי ארץ ומושליה. להחכם הזה מיחשים גם איזה ספרים עברים השטורים בכתובים, ובתוכם גם ספר ערוך כנגד משיח השקר „שבתאי צבי", אך הדבר הזה מוטל בספק ולא נוכל איפוא להחליט כי גם אלה מעשו יצאו.

לו היה אח, ושמו ר' יהושע רוזאלים, אשר כתב שיר גדול הנקרא בשם Bocaro. תכן השיר לא נודע לנו, אך שמו יעיד עליו כי נכתב לכבוד אחיו או בענין הנוגע למשפחתו. המבקרים הנבונים הללו את שירו וינשאוהו למעלה. לפי השערתנו היה גם הדוקטור והמשורר ר' מרדכי בארוקאת קרוב להאחים האלה, כי שם בארוקא הוא—בחלוף אותיות—כשם בוקארא, שם משפחת האחים ההם. בבואו בשנים שב לאמונת ישראל, ולחג הברית אשר חגג בהמולו את בשר ערלתו חבר שיר נאה בחרוזים, אשר תחלתו הוא:

ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, אֲדוֹן הַצְּבָאוֹת	הִנֵּה קָרוֹב הַיּוֹם אֲלֵיו קִוִּיתִי,
שָׁלַח אוֹרְךָ וַאֲמִתֶּךָ. הָאֵל לְמוֹשָׁעוֹת	הוֹרֵנִי דַרְכֶּךָ, לְךָ נַפְשִׁי שִׁוִּיתִי:

בזמן אחד עם „הרזון" עמנואל רוזאלים חי בהאמבורג ר' דוד כהן קארלוס. הוא העתיק בשנת 1631 את שירי שלמה משפת ארמית (?) ללשון ספרד. בהאמבורג עוד נפגשה את המשורר ר' יוסף פרנציס, אך נעזבנה נא לעת הזאת ונשוב נשימה פנינו לעיר אמשטרדם הברוכה, המטרפולין של משוררינו הספרדים והפורטוגיזים, ונתבונן אל הדוקטור

ר' דוד צרפתי די פינה.

הוא היה חטר ממשפחה עתיקה בספרד, אשר ממנה יצאו חכמים הרבה ויהיו לברכה בעמנו. הר"ר וידאל צרפתי, הרב דקהלת פיס, היה אביו הזקן של ר' אהרן צרפתי, אבי ר' דוד די פינה אשר בו נדבר דברינו. אבות ר' אהרן הקדימו לבוא לשבת באמשטרדם, כי הוא נחשב בין הילדים הראשונים שנולדו שם לגולי ספרד ונמולו ביום השמיני כדת. הוא ישב זמן מה בבראזיליא, ובשובו לעיר מולדתו נתמנת למורה ודרשן בחברת „אבי יתומים" שנוסדה שם בשנת 1648. הוא היה נכבד מאד על רוב חכמתו וענותו. שם הוציא לאור ספר „צוף דבש" אשר כתב אביו הזקן. גם חבר פירוש על שיר „אשת חיל" אשר במשלי שלמה. מלבד בנו דוד אשר הזכרנו היה

לו עוד בן אחד ושמו ר' יהושע צרפתי פינה, המהלל בפי די בריוס על היותו בראש עוזרי חברת הצדקה שנוסדה באמשטרדם בשנת 1665, הנקראה בשם „תמימי דרך".

ר' דוד צרפתי די פינה הערה כתו ולבבו לטובת החברה אשר בה השמיע אביו רובי תורתו. הוא היה רופא מומחה ופילוסוף, ועל כלם נכבד מאד בלשון למודים אשר נתן לו ה' להשמיע רובי תורתו ברבים, עד כי חשבהו די בריוס למליץ נפלא „כציצירו בשעתו". כמעט נחנך בית הכנסת הגדול באמשטרדם, הוא בית ה' הנודע לשם ולתהלה בעולם, עלה ר' דוד על הבמה ביום השבת וידרוש דרוש נעים ונחמד אשר לקח לבב כל שומעיו. עליו שר די בריוס שיר תהלה לאמר:

כְּדָוִד בַּמְּשׁוֹרְרִים נָאוֶה לָךְ הַנֶּזֶר •
וּכְשֶׁמֶשׁ מַרְפֵּא בָךְ וּלְמַחֲלָה עֵזֶר •

ר' דוד צרפתי זכה לכתר תורה וחכמה וגם לעטרת צבי השירה והזמרה—כי היה גם משורר ופייטן. בשיריו חלק כבוד לרבים מנכבדי עדתו: לר' יוסף ולר' דוד פרדו, לר' יצחק עוזיאל, לר' שאול לוי מורטיירא, לר' מנשה בן ישראל, לאביו ר' אהרן צרפתי, לר' רפאל די אגוילאר ועל כלם להר"ר יצחק אבוהב. בשיר אחר בן י"ד שורות הוא מרים לתהלה את כבוד שם „אָשר", בהורותו את כל המלות הנגזרות מן השם הנכבד הזה, אשר פרושו „אשר והצלחה", ומהוראותיו השונות השכיל לחבר את כל השיר ההוא. בשנת 1693 נשא ר' דוד מספד על מות העשיר הנדיב ר' יצחק פינזו. הנדיב הזה אשר תמך בהונו את חברת „כתר תורה" שנוסדה בקהלה ההיא בשנת 1643 על ידי הר"ר שאול לוי מורטיירא, נרדף על צואר מאת האינקויזיציא אשר פרשה עליו שחת רשתה, ורק לעת זקנה זכה לבצע אדיר כל חפצו להמלט לארץ הולאנד ולשוב בה לאמונת אבותיו. גם הוא בחר את אמשטרדם לשבתו. עליו אומרים כי הכנים את עצמו בבריתו של אברהם אבינו, בהמולו בידו את בשר ערלתו. מאז נשא לו את אסתר אשתו ועד יום מותו נהג לתת מעשר משכרו ויהי כסף התרומה אשר חלק בחייו לצדקה לעניי עמו משכרו בעסקיו—ארבעים אלף זהובים. אחריו נשאר בנו אברהם אשר ירש את מדותיו הטובות במעשה הצדקה והנדיבות ובאהבת התורה ולמודיה. על דבר בנו השני, הסופר והמליץ ר' יוסף פינזו, עוד נדבר להלן. שנת מות ר' דוד פינה לא נודעה.

אך בכל החכמים והמליצים שזכרנו לא נמצא איש מפליא לעשות כהמשורר

אנטוניא אינריקים גומים.

בו החלה תקופה חדשה לעבודת משוררי ישראל בספרות הספרדית. כי עד העת ההיא, היא אמצע המאה השבע עשרה, הרבו סופריה חזון על במות ישחק. חזיוני השחוק והתוגה הלכו ורבו בידי יוצריהם הגדולים כגוילין די קאסטרו, מונטלון, מולינא, לופי די וינא, רויאס, רואיס די אלרסון ועל כלם — החוזה חזיונות קלדירון, אשר יודעי דבר השווהו בערכו לשקספיר האנגלי. נקל להבין כי גם היהודים הנרדפים והמגורשים עלו פעם בפעם על לבב החוזים הקטולים האלה, להזכירם ולהציגם על גיא חזיון לראוה בהם. כן הפליא הספר מונטלון להציג חזון הציקלופי „Polyphem" הענק האוכל אדם, הנודע מהבלי המיטהולוגיא, בתבנית יהודי המחזיק ביהדותו. כן [illegible] מירזו די מולינא בעשותו מחזה שעשועים ממעשה ישן נושן, מעשה „רחל

האמללה", היא העבריה היפה בת העיר טולידה אשר אהב אותה המלך אלפונזו השמיני אהבה נצחת. הסופר לואיז די גיוארא הציג בחזיונו „תהלת בית מינדוזא" אשה עבריה ושמה מ י כ ל בתור פלגש להמלך יואן הראשון ולהבדילה מיתר הנשים הבאות במערכה נתן בפיה דברים בלשון ספרד החדשה. גם קלדירון זכר מעשה מרימיני האשה האמללה האחרונה לבית החשמונאים ויציגה בחזון תוגה אשר קראהו בשם „קשה כשאול קנאה". גם הרבה אנשים מכתבי הקודש, מקין והבל ועד יונה הנביא ועד נבוכדנצר המלך ויהודה המכבי, הועלו בחזיונות על במות ישחק במדריד, כלם לבושים כספרדים גמורים, בתבנית האצילים האבירים שהיו בימי פיליפ השלישי.

אחד הסופרים המצוינים אשר אחז בדרך קלדירון וירבה לכתוב חזיונות לבתי המשחק בספרד הוא החכם המשורר אנטוניא אינריקים גומים, הנודע בחצר המלוכה בספרד בשם דון אינריקי אינריקים די פאס. הוא נולד בזמן אחד עם קלדירון בראשית המאה השבע עשרה, בעיר שיגוביא אשר בקשטיליא העתיקה. אביו היה פורטוגיזי מתיהד ושמו דיגו אינריקים וילאנואיבא, אשר חנך גם אותו בשני פנים: להיות מתנצר לעין כל ומתיהד בסתר באין רואה. בהיותם נוצרים בגלוי נהנו מכל זכיות בני הדת השלטת, אבל בקרב לבם שמרו אהבתם לאמונת אבותיהם ויתאמצו לחיות במשפטיה לכל מנהגיה והליכותיה ככל אשר תמצא ידם. בילדותו התנכר הנער אנטוניא בכשרונותיו הנפלאים, וילמד את כל המדעים אשר הורו המורים בבתי מדרשי החכמה, ובהיותו בן עשרים שנה בא בצבא כחוק לאצילי בני ספרד, ויצטין בגבורתו עד כי עלה למדרגת שר גדוד, וגם זכה לאות הכבוד סט. מיגואל ולאהרונה הגיע למעלת יועץ הממשלה.

אבל כל אותות הכבוד ומעלותיו אשר זכה להן בצבא החיל ובחצר המלוכה לא הועילו להעביר מעליו עיני האינקויזיציא המשוטטות בכל, ובנפול איש אחר מבני עמו בידיה נאחז גם הוא בסבך משפטה, ורק בעמל רב ובסכנה עצומה הצליח למלט נפשו מיד להבה. עליה רמז המשורר הזה באחד משיריו לאמר:

הִבְלָה חֶבֶל, וּבְחֶמְדָה תַהַר פֶּגַע,
הִתְחַפֵּשׂ בָּאַדֶּרֶת הִיא יָדַעַת,
תִּשְׁאַף רֶצַח, וּלְדַם תִּצְמָא כָל רֶגַע,
כַּלְבִיאָה עַל טַרְפָּהּ, טֹרְפָה קֹרָעַת —
וּכְנָס אִישׁ מִשֹּׁדֵד מִפַּח וָפַחַת,
יָנוּס מִקִּנְאָתָהּ פֹּרֶשֶׂת רֶשֶׁת;
וּשְׁלוֹם תֵּבֵל תֶּאֱסֹף, תָּשׁוּד כָּל נַחַת!!
וּלְרַגֵּל חֶרֶשׁ עֵינֶיהָ לְטֶשֶׁת...
וּכְלֵי מָוֶת תִּיצַר, לֹא תֵדַע שָׁחַת!

— — — — — — — —

גומים עבר בארצות שונות וישב בערים אשר בהן הדפים ספריו, בבורדו, ברואין וגם בפאריז ולאחרונה בא אמשטרדמה, מקום המנוחה לכל פליטי ספרד ופורטיגאל, וינוח בה אחרי אשר תם לריק כחו בתלאותיו ובנדודיו הרבים. שם מצא מנוחתו לנפשו,

רוחו חיתה בדברי נביאי עמו ומשורריו הקדושים. אבל האינקויזיציא לקחה נקמתה ממנו בהעלותה את תמונתו על המוקד תמורתו.

ביום 13 אפריל שנת 1660, השנה אשר בה נדפס ספרו "Academias Morales", במהדורא שניה במדריד, היה עוד הפעם מחזה גדול ונערץ בעיר שיביליא, מחזה קרבנות אדם בהעלותם חיים על מוקדם. בו נשרפו שלשה מכשפים וגם אחדים מהיהודים הנעלמים אשר נתפשו בכף ונשפטו על עונם. שלשה מהם נסחבו והשלכו חיים בלהבות האש, וארבעה השלכו אחריהם אחרי אשר הומתו בראשונה בחניקה. במוקדי אש אלה נשרפו גם שלשים ושלש תמונות היהודים אשר הצליחו להמלט על נפשם. בתוכן נמצאה גם תמונת אינריקיס גומים. ימים אחדים אחרי חג הכמרים ההוא פגשהו אחד מידידיו, בן עירו אשר נקרה אליו באמשטרדם, ובראותו אותו רץ אליו ויקרא: „הוי אדוני אינריקים, בעיני ראיתי את תמונתך מבוערת באש המערכה בעיר שיביליא!" לדברים האלה מלא אינריקים שחוק פיהו ויען ויאמר: „מי יתן והיתה רק זאת כל נקמתם בנו!"

בכל התלאות והמצוקות אשר באו על היהודים הנעלמים ובתוכם גם על פקיד הצבא אנטוניא אינריקים גומים מאת ארץ ספרד אשר נהפכה להם לתפת, נשאר האיש הזה אמון באהבתו אליה, והרעיון כי לא יוכל עוד לראותה עד עולם נסך בשיריו רוח כהה, בהם השתפכה נפשו הכמהה לה כל ימי חייו. כי כלו עיניו לראות ולברך עוד פעם אחת את שדמות עיר מולדתו, אך מדי זכרו אותה עלתה על לבו האינקויזיציא עם כל כלי משחתה השחורים והעקובים מדם אחיו האמללים, ותגרשהו הלאה מגן עדנו ותשביעהו נדודים כל ימיו. על רדיפותיה האיומות רמז בספרו הנזכר. בו שפך שיחו ביגון קודר וירב תאניה ואניה בעבור חושיו בו. ובכל אלה לא נשאהו לבו לשפוך חמתו על „המשפט הקדוש" אשר בגללו הרחיק נדוד וידדה כל שנותיו על מר נפשו— כי ירא לנפשות קרוביו ושארי בשרו היושבים אל עקרבים שמה, גם לא נואש מתקותו לשוב ולבוא אל ארצו ומולדתו בגלוי או בסתר. אך תקותו זו לא באה עוד, ולא זכה אף למצוא לו קבר באדמת מולדתו, כי בארץ אחרת גוע ובאדמת נכר חצב לו קברו.

הוא היה איש שהכל בו, כי ידו היתה רב לו בכל חכמה ומדע וכשרון ולא היה דבר אשר נאצל ממנו. הוא היה חוקר ופילוסוף, שלם בכל למודי הדת, עושה חשבונות רבים, סופר מדיני וגם משורר נשגב אשר הראה כחו בשירים משירים שונים, מחזיונות המשחק ועד שירי הגיון והשתפכות הנפש; לשירי תוגה ואבל נתנה לו ארץ מולדתו די חמר, בהרבותה עצבונו ויגונו עד בלי די. בהקדמתו לאחד מחזיונותיו הביא בחשבון את כל הספרים אשר חבר במשך תשע שנים, והנה עלו לתשעה כרכים הכוללים בתוכם ספרי מליצה ושיר וחזיון, „כרך אחד לשנה או שנה אחת לכרך"— כן הוא אומר בהקדמתו בהתפארו בילדי רוחו לפני עדת קוראיו, ובהתהללו בהם בשפת יתר כמנהג ספרד.

להראות את כח בת שירתו בשלשת המינים: בשירי הגיון (ליריקא), שירי עלילה (עפאָס), ושירי חזיון (דראמא), הננו להביא לדוגמא מכל אחד מהם.

איש כזה אשר רבות ראה עמל ואון בחייו, לא נפלאת היא כי בחלה נפשו בישיבת כרכים עם כל שאונם והמונם, ויבחר לו לשבת בודד בנאות שדה. כזאת נמצא בשיר הגיון זה:

בָּאָרֶץ, קֶרַח נוֹרָא כַּמְעִיל תַּעַט,
מִבֵּין הַרְרֵי אֵימָה יִתְּנוּ עֲצָבֶת,

שָׁם חָפְצִי בִּי יָשׁוּף, רוּחִי חִישׁ תַּעַשׂ.
אָל אַרְבַּת סְפָתַי הַנֶּאֱהָבָת !! —
וַעֲשָׂתָה מַרְחֹק כִּי אֵרֶא שָׁמָּה,
סָר מַהֵר מַבָּאבִי, רוּחִי נָחָמָה !! —.

שָׁבַעְתִּי רָצוֹן גִּיל נַעַם וָהֲדָר
בִּדַד שָׁם בְּגִוְהַ־רָשׁ וּבְסַפַּת חֶלְדּוֹ.
שָׁם רָוַח לִי. לֹא יְכַלָּאֵנִי גָּדָר. *)
כְּבִרְחֵבִי הַקְּרִיוֹת וּבְקִרְיַת מַלְדּוֹ —.
מִכָּל פִּנַּע בָּאָרֶץ רַב הַשֶּׁבֶר.
אִם נוֹאָשׁ אִישׁ וּבְחַיָּיו יָקוּץ גֶּבֶר !! —

רוח עצב מרחפת על כל שירי ההגיון אשר כתב, ועל כלם נראה כואת בקינתו אשר כתב על גלותו מארץ מולדתו. התרוזים הם משלשים כטעם השירים הלאומיים בספרד.

עַל שֶׁבֶר יִקַּל לִי, כָּל עֲנָה חִישׁ—נִשְׁכָּחָה.
עַל אֶרֶץ מוֹלַדְתִּי, כִּי לִי הִיא, בָּהּ אֶשְׁתַּחֲוָה.
וְלֶאֱיִדִי עַתָּה תוֹעִיל כִּי מֶנָּה אֶבְרָחָה ! —

אוֹר קָבַר לִי וַיִּשְׁפְּנִי חֹשֶׁךְ לַיִל אֵבֶל !!
לְשָׁבַב בָּעֲלָטָה לֹא נֶחְשַׁב עָנִי וַחֵבֶל.
לָאִישׁ יִחְיֶה בְּמָקוֹם־עִז הַכְּפֹר, חַיֵּי סֵבֶל ! —

---

*) אף כי שם „גדר" בא בספרד רק במשקל „פָּעַל" כי כן שם גדר ומלאם אחיו עמו שמות גָּזַל, יָרַד, כָּתַף, כלם מרבעה יחד יצאו בסמיכות מחק כל שמות במשקל פָּעַל, ושם יצחק ויעקב בשם נקודות בסמיכות כמו גֵּזֶל, גדל, ירק, כתף, וכן שם „גדר" הוא תמיד בספרד בלחיים במשקל פָּעַל גָּדַר, לך אני להעיר קול הציר בסופו כי יסוד לחברו בחרט ויעשה בשעם וגיעם למעלה כדרכי כל השירים שבארץ, לקחתי לי לחשבון לכתוב גם פה שם „גדר" בספרד בשם נקודות כמו בסמיכות, ובשעתי על אחד מהיועצים מחקי לשונו שמה הם גם מבעלות הלשון. ואלה היועצים לשבור חקס ויעשו זה מעשיהם הן שם בדרך זרות שלם ישימו שלחר והדר על לשונו ושבו ומחשבו לחקי הלשון ומבעלותיה לשם הן בודה והדרה בלב מבין דבר היודע להשתמש בהן לעשים למוקום ובמקומות מזמנים, ואחד מאלה היועצים מחקיהם וברעים כזרים ושם בחמת מושבים בלשונו השפתים ביחר שלחר בודה ויכללו יפיה, הוא גם זה היועץ מחקו לחבר עליו שמכתי לכתוב שם „גדר" בספרד כמו בסמיכות, כי כן נהו לפעמים בלשונו שמות בספרדים אחת בסמיכים כמו שומר מה מַלִּיל (ישעיהו כ"א ט"ו) בשמחת בקציר (ישעיהו ט' י') וברגים כמו צָרֵי נעקת שבר שמעו (ירמיה מ"ח ה') ועוד כדומה, וכן לפעמים רבים ים שם בָּתַף בספרד כמו בסמיכות והוא (מ"ג ל"ה), ומחרי דברי אלה לקוח כי המדקדק בלשון לא יחשב לי עון בדבר זה לשונו לחבר לחמור חקיו ולא לפעמים — . עוריכו הלוי.

גַּז חֶלְדִּי בִּיקְרוֹתָיו, חֶמְדַּת חַיִּים לִי תָמָה!!
שֻׁדַּד חֻפְשִׁי מִמֶּנִּי, חַיִּים לִי עוֹד לָמָּה?!
וּמְנַת חֶלְקִי, לַדְאִיב נֵצַח, כַּצַּר בִּי קָמָה!—

תַּנִּים לֹא כֵן מִתְאַבֵּל, בַּת יַעֲנָה — סֹפֶדֶת.
וּלְקַן דּוֹדָהּ לֹא כֵן הֹמָה יוֹנָה נֹדֶדֶת,
כָּמֹנִי עַל שִׁבְרִי עֵינִי מַיִם יֹרָדֶת!!—

נָעִים לִי בֵּיתִי! שָׁם רוּחִי לֹא עוֹד חָמָדָה!
לֹא עוֹד אֶשְׁלֶה עַתָּה, אֵיךְ תִּקְוָתִי אָבָדָה,
וּבְאַהֲבָה חֵפֶץ לֹא אֶמְצָא, מִנִּי נָדָדָה!—

אבל גם בשירי עלילה נראה כחו הרב, אשר הרימהו עַל וישם מקומו בין נכבדי המשוררים אשר בעולם. כר' יעקב עוזיאל וכדון מיגואל די סילויירא בחר גם הוא באחד גבורי עמו לשום כבוד תהלתו בשיר עלילה, וכאשר שרו המה על דוד המלך ויהודה המכבי כן ישיר הוא את שירו על „שמשון הנזיר", זה שמשון הגבור הלאומי. אשר הראה כח גבורתו בעמו בהכותו את אויביו מכת בלתי סרה. „השיר הזה — אומר הוא בהקדמתו לו — שרתי על שמשון הנזיר, זה הגבור הנפלא המכה את פלשתים בכל הבא בכפו והנותן נקמות לישראל עמו. אהבתו הנפלאה לדלילה הפלשתית, זו אשת החן והמעל אשר תהיה לאות ולמופת לבנות גילה לדור דורים, ואמונתו הגדולה בה לאין חקר—הן היו סבת מותו ללא עת. לו בגדה כה בת שירתי בי, אזי עזבתיה כלה ולא יספתי עוד לדעתה".

נחמד הוא השיר הזה בסופו, בו נראה את גבור עמנו עומד לפני בית דגון אלהי הפלשתים, בין שני העמודים אשר הבית נכון עליהם, ובלפתו אותם בחזקה בשתי ידיו הנהו נושא עיניו הנגרות השמימה ונפשו משתפכת בצקון לחש לאמר:

אֵל אָבִי! אֵל כָּל נִבְרָא אַתָּה בֹּרֵא נֵצַח!
לָךְ עֹלְמֵי־עַד, הַרְרֵי־אֵל תֵּבֵל יִשְׂאוּ עַל מֵצַח!
אַב קָדוֹשׁ וּלְעוֹלָם אֱלֹהִים קָדוֹשׁ אַתָּה!!
אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַהֲבַת אֱמֶת לוֹ תַתָּה.
אֱלֹהֵי יִצְחָק מַלְכוּתְךָ רָמָה נִצַּחַת,
וּבְחֻקֶּיךָ יָהּ! הִיא חַיִּים, רוּחַ נֹפַחַת—
אֱלֹהֵי יַעֲקֹב מָלֵא כָל בִּרְכוֹת שָׁמָיִם!
שִׁמְעָה שַׁוְעַת שִׁמְשׁוֹן, עַל נָזִיר שִׂים עֵינָיִם!!

יֹצֵר אֶחָד! כָּל דַּעַת לֹא תָכִיל דַּעְתֶּךָ!

אָדוֹן כָּל הָעוֹלָמִים ! אֵין קָדוֹשׁ בִּלְתֶּךָ !
בִּקְרָבוֹת עַל קָמֶיךָ נֵצַח יָדְךָ רָמָה !
תִּפְאַרְתְּךָ לִנְצָחִים וּבְעוֹלְמֵי – אֵין קֵץ שָׁמָּה !! –
רֵאשִׁיתְךָ רֹאשׁ כָּל רֵאשִׁית לֹא יָבִין כָּל שֵׂכֶל ,
יוֹצֵר הַיְצוּרִים אַתָּה לָךְ כָּל נֶפֶשׁ תֵּכֶל !
חָסֶד חֶסֶד חָנֵנִי !! נַפְשִׁי לָךְ אַקְרִיבָה !
וּלְרַחֲמֶיךָ יִקְרָא הַנָּזִיר נָא הַקְשִׁיבָה !

וּבְעַד חֻקֶּיךָ אָמוּתָה , לָנוּ כָתָבְתָּ .
עַל תּוֹרַת קֹדֶשׁ – בָּהּ מִכָּל עַם הוֹקַרְתָּנוּ . –
וּלְעַם קָדוֹשׁ אָמוּת תִּרְחָמֵהוּ עוֹד עָתָּה .
וּלְמַעַן מִצְוָה וּמִשְׁפָּט – נָתַתָּ לָנוּ ,
וּבְעַד אֶרֶץ מוֹלַדְתִּי – יָדְךָ לִי הוֹרִישָׁה ,
וּלְמַעַן שֵׁם תִּפְאֶרֶת – הִנְחַלְתָּ עַם עֵבֶר ,
וּבְעַד יִשְׂרָאֵל אָמוּת לוֹ חַיַּי אַקְדִישָׁה !
כִּי תִוָּרֵא אֵל , שִׁמְךָ יִגְדַּל עַל כָּל עֵבֶר !! –

עוֹד אֵל ! אֶאֱזָר־חָיִל , חַזְּקֵנִי אַךְ הַפָּעַם !
אַךְ חָפְשִׁי עַמִּי יֶהִי , אָמוּתָה אֶגְוָעָה !!
וִיהִי חָפְשִׁי נֵצַח מֵחֲמַת זֵדִים וָזָעַם ,
וּדְרוֹר מִכַּף אֲדוֹנִים קָשֶׁה לוֹ אֶקְרָאָה !
מֵעַל מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ שַׁדַּי עֹל הָמִישָׁה ,
בִּדְמֵי עַבְדְךָ תִּמְחַץ רֹאשׁ אֹיְבֶיךָ תַּכְנִיעַ ! –
עַמְּךָ הַצֵּל , גַּם נִקְמַת שַׂעֲרוֹתַי הָחִישָׁה ,
וּלְעֻלָּה אֶהִי , עֹז רוּחִי עַמִּי יוֹשִׁיעַ !! –

אֵל עֻזִּי ! בָּא הָרֶגַע לֹא עוֹד אֵרָגֵעַ !!
שְׁלַח לִי רוּחֲךָ מֵאוֹרְךָ עָלַי הוֹפִיעַ !!
וּבְכַפִּי תֵּן עֹז ! פֶּעֱלִי תַּשְׁלִים וּתְבַצֵּעַ !
פֹּה תִתֹּם עָצְמַת זָרִים , פֹּה קִצָּם יַגִּיעַ !! – :

— — — — — — — — — —

נכבד הוא גם השיר שהקדיש לכבוד מרגריטא די לורינא , גברת אורליאנס , הנודע בשמי "La Culpa del primer peregrino" . השיר הזה עשה לו שם עולם , והננו נותנים בזה אפס קצהו :

מִכְתָּם

הַרְאִיתֶם דּוֹדִי בִּמְרוֹמִים יוֹפִיעַ ,
כֻּלּוֹ הוֹד נוֹרָא , סָבִיב לוֹ קַרְנַיִם ? !
מִי זֶה הוּא דּוֹדְךָ ? לָנוּ נָא הוֹדִיעַ !
עָנוּ בַמַּקְהֵלוֹת כֹּכְבֵי שָׁמַיִם . —

הֶאָח דּוֹדִי סַלְעִי אוֹרִי בָּאָמֶשׁ !!
רָם עַל כָּל רָם מֵעַל שָׁמַיִם יַעַל !!
זָהָב מַרְאֵהוּ וּכְעֶצֶם הַשָּׁמֶשׁ !
בַּר כִּלְבֶן הַשֶּׁלֶג יֹרֵד מִמַּעַל ! —.

כֶּתֶם פָּז רֹאשׁוֹ כַּשַּׁחַק לָטֹהַר .
אֹפִיר לֹא כָמֹהוּ זִיקוֹת אוֹר יָפֶץ ,
וּקְוֻצוֹתָיו כַּכֹּכָבִים לָזֹהַר .
וּמְעֻלָּפוֹת סַפִּיר כָּל אַבְנֵי חֵפֶץ ! —

כֹּכְבֵי שַׁחַק עֵינָיו תַּחַת הַמֵּצַח .
וּכְיוֹנִים הֵנָּה עַל אֲפִיקֵי מָיִם ;
בֶּחָלָב שֹׁחוֹת הֵן בִּנְעִימוֹת נֵצַח .
גַּם רֹחֲצוֹת יַחַד הַיָּפוֹת הַשְׁתָּיִם .

הוּא מֶלֶךְ הָאָרֶץ עַל כֹּל גָּבֹהַּ !!
וּבְפַרְדֵּס הַקֹּדֶשׁ יָשׂוּחַ יֵלֶךְ ,
וּבְיָפְיוֹ גַּן הָעֵדֶן גַּן אֱלֹהַּ .
לוֹ הֵיכַל הַמַּלְכוּת וּמִקְדַּשׁ מֶלֶךְ !! —

מלבד שירי ההגיון והעלילה אשר כתב למכביר הרבה לכתוב גם במליצה פשוטה, בה הצטין בספרו "Politica angelica", ועל כלם הרבה חזון לבתי המשחק. עשרים ושנים חזיונות נודעו בשם, חוץ מאלה שנכתבו ממנו על שם אחרים. בין החזיונות ההם ישנם כאלה הלקוחים מספרי הקודש או מדברי ימי עמו, כמו: „פאר ארץ ישראל", „גאון נמרוד" „כסא שלמה" (בשני חלקים), ו„אביגיל החכמה". בחזון האחרון הזה השכיל לתאר את חיי עמנו בימי שאול ודוד, בשיתו עליהם לוית חן כיד השירה הטובה עליו. אך את נבל הכרמלי הציג בצלמו כדמותו אשר נמצא בספרי הקודש.

במערכה הראשונה יציג פגישת שאול ודוד במערה (ש"א כ"ד ט' וכו'). כנף מעיל שאול נכרתה ושנת המלך נדדה והוא לא ידע כי שנוא נפשו נמצא בקרבתו. אך כמעט יצא דוד מן המערה והנה נשמע קולו הקורא אחריו: „ארוני המלך !". במחזה הזה נגלה לנו שאול בכל רגשותיו בעת ההיא. בבכי ונהי הוא מנבא אחרית טובה לחתנו הנרדף כי „מלוך ימלוך וכל ממלכת ישראל בידו תקום", והנהו משביעהו בה' לחמול על זרעו לבלי השמיד שמו מבית אביו.

נפלא הוא מחזה נבל הכרמלי, הכלי הנבל אשר הציגוהו ספרי הקודש לדראה עולם. כמעט בא השדה והנה הוא גוער בחמה על עבדיו, על האחד חרה אפו כי נפקדו עצים אחדים מיער כרמלו, על השני ישפוך חמתו כי מתו חמורים אחדים מבלי משים, עם אביגיל אשתו יתקוטט בהצדיקה את העבד כי לא בו האשם במות החמורים. יפה היא שיחת האשה החכמה הזאת בהוכיחה את בעלה על אשר לא ישמח בחלקו; הוא התאונן במרי שיחו כי אם כה יאבד הונו יום יום, אזי יבוא כמהלך רישו ונכונים לו ימי עוני ומחסור — על זאת תשיב היא אמריה לו, בהזכירה לו את חילו וכל אוצרותיו, את גז צאנו הרב, את קציר שדותיו המלאים ברכה, את כרמיו ויערי זיתיו ותמריו הרבים לאין מספר — ולמי איפוא ראוי להיות נדיב בעמו יותר ממנו? ובקץ מלים תאמר.

כָּאֹרְחִים בָּאָרֶץ נֵלֵךְ כֻּלָּנוּ,
אַחִים נַחְנוּ יַחַד אַב אֶחָד לָנוּ!
אַךְ טוֹב יַעַשׂ אִישׁ, חֶסֶד כָּעֲדִי יַעַד,
בִּצְדָקָה אֹרַח תָּמִיד יֵיטִיב צַעַד!

אבל נבל נבלה ידבר, השמן לבו ואזניו הכבד משמוע נדיבות אמריה אשר בעיניו המה מהבל יחד; נבל הוא כשמו וכל עיניו רק לבצעו וכל ישעו וחפצו רק לצבור הון לנפשו ולמלא זהב חוריו.

פתאם יִגָּלֶה לעינינו מחזה נעים בחיי השדה. אביגיל נמצאת בהמון חוגג; עבדיה ושפחותיה שמחים אלי גיל והיא מדברת אליהם חן ונעימות, תמסוך להם מיינה לשתות ולשמוח כטוב לבם, כי הנה תמה הגזה ואוצרותיה מלאו צמר עד בלי די. אבל רשע יראה וכעש, עיני נבל תראינה כעבור הגביע מיד ליד ונפשו תקצר בעמלו. מלא חמה על יינו וטובו כי יאבד לעיניו הנהו מתנפל על עבדיו ואמהותיו וגם — על אביגיל אשתו, המפזרת חילו לזרים ואוצרותיו לנכרים. אז תשיב האשה הטובה ותעיר למוסר אזנו. אך כל דבריה ללא הועיל, אז תצא כעם פניו ותעזבהו בשאט בנפש, כמו יאמר לה לבה כי עוד מעט וברעתו יִדָּחֶה רשע וחיל בלע יקיאנו.

אז יבואו עשרה נערים מחיל דוד ובראשם ראובן מנהלם ההולך לפניהם. ראובן מחלה פני נבל לתת את אשר תמצא ידו להם ולדוד אדוניהם. אך תשובת העשיר הכרמלי הלא ידענו. הדבר נורע לאביגיל והנה היא ממהרת לעשות דרכה אל ראש גבורי ישראל ולכפר פניו במנחה ההולכת לפניה—ובזה תמה המערכה הראשונה.

בראש המערכה השניה נראה את מחנה דוד. שר הצבא עומד בתוך אנשי חילו הרעבים ומספר להם את שנאת שאול אותו, את עושר כבוד נבל הכרמלי אשר עוד מעט ויובא להם כל טוב מאוצרו הרב. והנה זה שב ראובן אל המחנה ומודיע אותו את דבר הכלי והחרפה אשר עטה על דוד ומחנהו בהשיבו פניו ריקם. אז תבער כאש חמת בן ישי, ויחגור חרב גבורתו ויקח עמו ארבע מאות איש ליסר את נבל כרשעתו. בעת ההיא סר המלך שאול ובנו יונתן ורבים מבני ביתו אל נבל הכרמלי, והוא מספר להם כי „העבדים המתפרצים מפני אדוניהם" באו לבקש ממנו לחם לשבור רעבון נפשם וישיבם בחרפה מלפניו. אחרי חליפות דברים בין אנשי משפחת המלך, אשר בה נמצאו לדוד מימינים ומשמאילים, יצאו כלם משם. הם עברו מעבר מזה, ודוד וחילו באים מעבר השני ופניהם מועדות אל העשיר הכלי לעשות בו נקמות

ולשלם לו כגמולו — אז יראה דוד את אביגיל היפה בנשים, המקדמת פניו במנחה והמברכת אותו בדברי חן אשר קנו כליותיו ולבו. ויברך אותה דוד על אשר מנעתהו מבוא בדמים, גם רמז לה מרחוק את מחשבתו בדברים אשר יצאו לפעלם במערכה השלישית.

בראשית הטערכה הואת, האחרונה לחזון הזה, נראה את פגישת דוד ושאול בפעם השנית (ש"א כ"ו). שאול חונה בגבעת החכילה על פני הישימון, ואתו יונתן בנו ואבנר שר צבאו וכל גבורי חילו אשר הולין עמו. כלם הזים שוכבים וישנים במעגל סביב המלך השומר עברתו לאיש תרמו. אז יקרב הרועה הנרדף, ואתו ראובן — הוא אבישי שר צבאו, והנה הוא לוקח את החנית ואת צפחת המים אשר למראשותי שאול אויבו ומבקש נפשו, ועובר ועומד על ראש ההר מנגד ומוכיח את אבנר בן נר אשר לא שמר על אדוניו „משיח ה"". אז ישיחו שאול ודוד יחדו ככל הכתוב בספר שמואל. בלילה ההוא עשה נבל משתה בביתו, ככלותו לגוז את צאנו, והמשתה כיד המלך, השלחן טלא מסך ומאכלי תאוה ופרחי חמד כטעם בני הקדם, ושרים ונוגנים ישירו וינגנו לפניו בכל כלי שיר, לבו טוב עליו והוא שכור עד מאד. פתאם תשמענה אזניו בנגון המנגנים לפניו את שירת העם:

„הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו".

לשמע שם דוד יפוג מעליו יינו ולבו יחיל בקרבו מאימות מות אשר נפלו עליו, יראה ורעד יבוא בו וסביב יבעתוהו בלהות, פן יקח הגבור הערין את נקמתו ממנו על החרפה אשר חרפהו, ובתעות לבו יקרא בקול פחדים לכל עבדיו להצילהו מכף מבקש נפשו. אז תבוא אליו אביגיל ותנחמהו ותדבר על לבו כי הנה הצליחה לשכך חמת דוד בהביאה לו מנחה מכל אשר מצאה ידה. השמועה הזאת תוסיף לדכא בחלל רוחו, ושגעונו יגדל מנשוא, וכן ימות לשחת בקללו את האשה „אשר נתן לו ה' לרעתו". קול האבל הנשמע מבית נבל יגיע לאזני דוד, ואז ישלח את מלאכיו לדבר בה להיות לו לאשה. הם ימצאו את אביגיל בבגדי אלמנותה, ואחרי דברם בה נכבדות תקום ללכת אחריהם „לרחוץ רגלי עבדי אדונה" — ובזה תם החזון.

גם בהלצות ומהתלות היו ידי גומים רב לו, וחן כברקים ירוצצון בספרו „זמן פיתגור", בו הוא מרבה לספר בגלגולי הנפשות, ובתלותו הדברים בזמן קדמון הנהו מעלה שולי בני דורו על פניהם ומשמיעם מוסר כלמתם בלעג שנון.

מעט מרוח שירתו ירש אחריו בנו, דיגו הינריקים בזורתא, אשר נולד לו בהיותו עודנו בספרד, ואתו יחד עזב הבן את ארץ מולדתו ויהי רוב ימיו בעיר רואן אשר בצרפת ואחרי כן בא לגור בהולאנד. מלבד המכתם אשר כתב על ספר „זמן פיתגור", אשר ממנו נגלה כי מעט אביו יצא, הדפיס בשנת 1646 שיר גדול הנקרא בשם „נצחון הצדקה וסבלנות איוב", אשר הקדישהו להמלכה מאריא האיסטרית, אם המלך לודויג היד. אמנם אך מעט ירש הבן הזה מאביו, אשר לא נמצא דומה לו בסופרי דורו. חזיונותיו נעמו מאד בחצר המלוכה בספרד, וכל פה היה מלא תהלתו. בין מכבדיו ומהלליו היה גם ידידו ורעו בחיל הצבא, שהיה גם אחיו בצרה, אך אחריתו היתה להברית, במטרו נפשו בעד דת ישראל — הוא המשורר הנכבד

ר' מנואל פירנאדים די וילא—ריאל.

הוא נולד בליסאבון. בימי נעוריו אסף חכמה וטרע בבתי המדרש במדריד. שנים אחדות עבד בחיל הצבא ויגיע למעלת שר אלף. אחרי כן עזב את ארצו ויבוא

לשבת בפאריז. שם היתה המשרה על שכמו להיות לציר ממלכת פורטוגאל. בפקודתו זו נשאר זמן רב ויחי בשלום וירא בטובה. משמרות כבוד כאלה היו נתונות פעם בפעם מאת ממשלת ספרד ופורטיגאל להיהודים פליטי ארצותן. כן היה דואר־טו נונים די אקוסטא ציר אמונים בעיר האמבורג להמלך דן יואנא הרביעי; משמרת כזאת היתה גם למנואל די בילמונטי מאת מלך ספרד,—כי בשבתם בארצות אחרות נדרשה עזרת היהודים פליטי ארצותם להמלכים המושלים בהן, רק בארצותם ההן לא נתנו ליהודים לשבת, כי קטוליות הנה, ומלכיהן שוטרי אמונים שמרו עליהן מפני היהודים עקב אשר היתה רוח אחרת אתם, וירעצום וירוצצום וימסרום בידי האינקויזיציא המבקשת רעתם, והיא בשצף קצפה כלה עשתה להם ולא ידעה רחם.

ומנואל פירנגדים גם כי היה טרוד בעסקי המלוכה לא חדל מלהגות בלמודים, ויעש חיל בידיעת דברי היטים ובחכמת השיר והמליצה. הוא כתב שיר נכבד על הצבע הירקרק, כשיר אשר כתב ר' יצחק קארדוזו, (לעיל צר . .). אך מכל חבוריו הכי נכבד ספרו "Diseursos politicos", שנדפס בשנת 1641 — בו תאר את החכם המדיני הקרדינאל רישיליו, השליט בצרפת בעת ההיא, בספרו את כל מעלותיו ועלילותיו אשר עשה, ובהללו אותו על אשר נדבהו לבו להיות למגן ולמחסה לנודדים הנרדפים. בהללו את מגנו ואלופו זה הוא מספר שבחו לאמר: „צרפת הלא תדעהו, כל באי עולם עליו ישתוממו, אוהביו יכבדוהו ואויביו יראוהו מאד". ובכל זאת לא כסה גם על מגרעותיו ולא כחד ממנו את חטאיו ופשעיו. הספר הזה מלא גם מחקר ומוסר השכל. כן נעמו מדברותיו בהעירו למוסר אזן המושל הכביר ההוא, השליט על כל ארץ צרפת, כי לא טוב למושל להכביד אכפו על תושבי הארץ בעניני אמונה ודת, ולא נאה להיות מושל אכזרי כפיליפ השלישי מלך ספרד, אשר גרש את בני הערב מארצו יען אשר דבקו בדתם וימאנו לעזבה. אל למושלי ארץ לדחוף באף עבדיהם הנאמנים, על אשר יט לבם בסתר אחרי הדת אשר בה נולדו! כי אמנם קצר תקצר ידם להגיע עד בתי הנפש ולדלות סוד צפון מלב עמוק. רב להם אם ישמרו עבדיהם את פקודיהם לעשות מצותם, ואך גאות הבל תמריצם לחקור לבבות ולבחון גלבדוק גנזי נסתרות. „מה בצע בדברי מוסר היוצאים מלב אויב ומתנקם? הן לב האדם צפון בסתר, ומי יגלה את המטמון אשר שם ה' לרוח בני האדם? שפטו את עבדיכם לפי מעשיהם הגלוים, אבל לא בעד מחשבותיהם הנסתרות, כי נבערים אתם מדעתן ולמה זה הבל תהבלו?"

דברים כאלה יכל לכתוב רק איש יהודי אשר לבו ידע מרת נפשו בהרדפו בלי חשך בגלל אמונתו ודעתו. אבל זאת נפלאת היא, כי בהמלטו מפחד רעה לא ירא עוד לנפשו פן ירעו הדברים בעיני מושל הארץ אשר אותה בחר לשבתו, שגם היא לא נקתה מקנאת הדת; ארץ אשר מלחמת הדעות הרגיזוה עד היסוד בה ואשר לפני עשרים שנה נתן מלכה את יועצו ואיש סודו למאכלת אש, בחשדו אותו כי יהודי הוא! ספר פירנגדים מנואל עשה רושם נדול בארץ ההיא, ואחרי שתי שנים להדפסתו התעורר ידידו ואיש חסדו פרנציסקו די גריגיל ויעתיקהו ללשון צרפת ואחר כן גם ללשון איטליא.

המליץ והמשורר הזה כלה ביגון ימיו ובלא עתו נגזר מארץ חיים. לרגלי עסקיו במשמרת פקודתו נסע עבר פעם אחת לליסאבון עיר בירת מלכו—ומרגלי האינקויזיציא גלו עד מהרה את סודו כי ליהודים הוא ונפשו דבקה באמונת אבותיו, ובכן נתפש והובא אל בתי כלאיה. כשנתים ימים עלפה נפשו במאסרה הקשה, כי עוד בשנת 1650 כתב שם קינת על טות הגבירה דונה מאריא די אטאידו, וביום 1 דיצימבר

1652 נעשה בו משפט מות . הוא לא נשרף באש , כי הכירתהו האינקויזיציא למטובה ותמשכהו חסד—במיתת חניקה .

פרק ט

משוררים בחיל הצבא . המשוררות העבריות . מינואל—דניאל לוי—די בריוס . קינות משוררי ישראל . משפחת בילטונטי . האקדימיא [הישיבה] ובוריה .

משוררים בחיל הצבא ! משוררי ישראל בחיל צבא ספרד ! מה יפה משירי גבורים על שדה קטל, הנשמעים המשוררי החיל משיבי מלחמה שערה ! למי יאתה לפרוט על חגין בכנור אם לא לאנשי לחם , אשר יערו למות נפשם בעד החופש והכבוד והתהלה והמנוחה לארץ מולדתם !

אמנם אין ארץ כספרד אשר גבוריה הם משורריה , אשר ידם אוחזת חרב גאותם וזרועם מחבקת את בת שירתם , כי השירה והזמרה היתה בארץ הזאת סגולת עולם לאצילים וגבוריה , שהם מבחר סיפריה ימשוררים .

אבל הגם משוררי ישראל נמצאו בחיל צבא ספרד ופורטוגאל במאה השבע עשרה ? משוררים יהודים אוחזי חרב גבורים מלוחמי מלחמה , על לבם אותות נצחון וגבורה ולעברם כנורותיהם אשר עליהם ינצחו בנגנותיהם ויזמרו משכיל ? הגם יהודים בפקידי חיל ושרי צבא ?

אמנם כן הוא , וכאלה רבים היו בחיל ספרד ופורטוגאל במאה השבע עשרה . אך הם הסתירו כור דתם ואמונתם עד עת קץ , ובהודע בחיל הצבא דרכם הלא המה לאות ולמופת בישראל , כי אך שוא יחפשו אויבינו עלינו עלילות , בהתעללם ביהודים לאמר : אך כנענים וטמאים המה , אשר יצלחו רק לעשות שכר במרה בשקר ובכשורה , שמעו זאת כל צוררי עמנו וטחמס יעקב תבסבם בושה ונכלמתם מרעתכם : היהודים היו גבורים ומשוררים בחיל צבאות ספרד ופורטוגאל , אשר בגבורתם הנחילו כבוד לעמם ובבנות שירתם היו לצבי ולגאון לספרות ארצם .

במערכת חיל הגבורים המשוררים מבני ישראל נמצא ראשונה את

דון ניקולאם די אוליפיר אי פולאנא .

הוא היה אחד האצילים , אביר עם ושר אלף , ומטשלת הולאנד הכירה אחרי כן ערכו , וכמעט בא לארצה הריטתהו למעלת שר לגיון , — והגבור הגמול הזה הראה כחו וגבורתו בראש לגיונו הרגלי בהלחמו מלחמת תנופה נגד חיל צבא צרפת ! דון ניקולאם או ר' דניאל יהודה , כאשר נקרא בין אחיו ובני עמו , היה גם תוכן נעלה ולו חלק גדול בספר הנכבד "Geographia Blacuiana" , זה ספר מפת הארץ , אשר חלקיו הראשונים חברו מאת דון דוד נשיא ויתרם מאת משוררנו זה , דון ניקולאם די אוליפיר . הוא עשה חיל גם בטלאכת השרטוט עד כי נכבד בשנת 1680 מאת מלך ספרד להיות לו לקוסמוגרף , ולתכלית זו חבר ספרים אחדים . משיריו לא נשארו בלתי אם מכתם אחד אשר כתב על ספר ידידו די בריוס . בשנת 1673 כתב גם שיר נכבד בלשונות פורטוגאל ורומא על חזון שעשעים שכתב ר' יוסף פינזו בלשון עבר . אשתו הראשונה מתה עליו בלדתה בן לו , ואחריה נשא אשה חדשה ושמה

דונה איזבלה קוריאה .

האשה המהֻללה הזאת תפארת היא לספרות הספרדית ועם ישראל בכבודה יתימר. היא היתה ממשפחה רמה ונכבדה אשר עזבה את ספרד באמצע המאה הי"ז מיראתה את האינקויזיציא ומאהבתה את היהדות אשר שמרה במסתרים ככל אשר מצאה ידה. דונה איזבלה היתה חליפות בבריסל, באנטווירפן ובאמשטרדם. מלבד ידיעתה הרבה בכל הלשונות האירופיות לא היתה גם חכמה אשר שגבה ממנה. נוסף על כל חכמתה ולמודיה וכשרונותיה היתה גם מהללה ביפיה אשר חלק לה ה' להפליא. אשת חיל זאת אָצלה מהודה על הישיבה המפוארה שנוסדה מאת ר' מנואל די בילמונטי, אשר אודותיו עוד נדבר להלן. היא היתה גם משוררת ספרדית, אשר כבעלה כתבה גם היא שיר תהלה לספר ידידו ורעו די בריוס, וזה הוא:

לֹא רוּחַ כָּל חַיִּים קִרְבֶּךָ יָנוּחַ,
לִמְרוֹמֵי שַׁחַק חָכְמָתְךָ יַגְבִּיהַ,
אַךְ אֵל מִמַּעַל נָתַן בָּךְ הָרוּחַ.
מֵרוּחוֹ אָצַל לָךְ, אוֹרוֹ — יַגִּיהַ —.

כֵּן רוּחֲךָ לָעוּף מָרוֹם תַּעַל אֵבֶר,
תָּפִיץ רַב אוֹר, וּלְמֶרְחַקִּים מַזְהֶרֶת,
מַתַּת־יָהּ הִיא, בָּהּ צַלְמוֹ שָׁת עַל גֶּבֶר.
תָּשִׁית עַל חָכְמָה לִוְיַת חֵן וַעֲטָרֶת —.
וּבְסִפְרְךָ אֶשְׁכֹּל הַכֹּפֶר כָּל אֹמֶר!
כָּל טוּר — אוֹר כֹּכָב נַעֲלֶה מִבֶּן־חֹמֶר! —

הַנִּשְׂגָּב בַּיֹּפִי אַתָּה רֵקֵחַ,
מִזְגָּם לֹא יֶחְסָר, מִי יוּכַל עֲשֹׂהוּ?!
כָּל אִישׁ יוֹדֶה לִקְחְךָ כָּל־לֵב לֵקֵחַ.
כִּי רַב שִׂכְלְךָ וּבְאָדָם אֵין כָּמֹהוּ!! —

שם איזבלה קוריאה ידוע לתהלה בספרות הספרדית. היא הפליאה להעתיק את שירת גואריני האיטלקי, החזון המהלל הנקרא בשם "Pastor Fido", ותהלתה בפעלה זה לעד עומדת. החזון הנפלא ההוא נעתק ללשונות הרבה. וגם ללשון ספרד נעתק ממשורר אחר אשר קדם לה — והעתקתה עלתה על כלן. אף אמנם ידעה ערך פעולתה, ועל כן בהקדישה אותה לר' מנואל בילמונטי, המגן לאחיו המשוררים הספרדים, הגידה לא כחדה, כי „העתקתה לא תגרע בערכה וטוב טעמה מהעתקתו הצרפתית ואף לא מגוף הספר הנעתק". ענותי תרבני להגיד — הוסיפה אמריה לו — כי באיזה דברים עולה העתקתי על גוף הספר הנעתק, בשיתי עליו נוספות כפי רוח מבינתי".

המשורר והמבקר אנטוניא דוס ריאס הביע תהלת העתקתה בחרוזים נאים, בהם גלה דעתו כי „מפני העתקת איזבלה קוריאה הספרדית, חדלו המבינים לקרוא את גוף השירה הרומית".

איזבלה קוריאה אספה סביבותיה עדת חכמים וחכמות נבונים ונבונות, אשר ערב עליהם שיחה ויבחרו היות בקרבתה. בין ידידותיה ורעותיה נמצאה:

דונה איזבלה אינריקים,

אשה חכמה ומשכלת אשר נחלה רב כבוד ותהלה בבתי ועדי החכמים במדריד, היא הגבירה הכבודה אשר לה הקדיש ר' יצחק קארדוזו את שירו על „הצבע הירקרק, שהוא סמל התקוה" (לעיל צד 27), הדבר היה בשנת 1634. אחרי כן עזבה את ספרד ותבוא אמשטרדמה ושם שבה אל דת אבותיה. בין שיריה נמצא מכתם אחד אשר כתבה להר"ר יצחק אבוהב הרב באמשטרדם, לרגלי מקרה נפלא שהיה בביתו בשביעי בשבת בכ"ז לחדש אדר שני ה"א תנ"ג (פֿיברואר 1693) — כי נמצאה שם ביצה גדולה מאד ועל ראשה כמראה כתר. על הביצה הנפלאה הזאת השתוממו כל הרואים ואנשים הרבה ראו בה אותותיהם אותות ויחישו עתידות להם. אז התעוררה האשה החכמה הזאת ותאר עיני הפתאים בהודיעה עליה דעתה בחרוזים לאמר:

אוֹת לְטוֹבָה

אַךְ שָׁוְא הַפֶּלֶא, הַחֲרָדָה מֵאָפַע!
אַךְ כָּל דִּמְיוֹן כֹּזֵב כָּל הֹזֶה הֶבֶל,
יִקְרָא לָהּ חֲמַת עַכְשׁוּב בֵּיצֵי צֶפַע.
מִשְׁגֶה רוּחַ תֹּעָה יַכְאִיבְךָ חֶבֶל!

הִתְבּוֹנֵן נָא! אַל תִּשְׁפֹּט מִשְׁפָּט פַּחַז!
אִם לֹא עַל חֵן מִדְבָּרְךָ, בּוֹ רַב דָּעַת,
בַּמַּחֲזֶה הַזֶּה אוֹת טוֹב עֵינְךָ תַּחַז!
בּוֹ מֵאֵל חֶסֶד מַשְׂכֻּרְתְּךָ נוֹדַעַת.
גֻּדְלָה יַרְאֶה צִדְקָתְךָ כִּי גֹבָרֶת,
חָכְמָתְךָ כִּי רַבָּה הִיא הִיא הָעֲטָרֶת!!

עוד שלש נשים חכמות מבנות ישראל נמנו במשוררות הספרדיות בעת ההיא, והן:

דונה שרה די פונזיקא פינטו אי פימינטל, דונה מנואלה נונים די אלמיידא, ודונה ביענוינידה כהן בילמונטי.

יהדו שרו שירותיהן תהלה להעתקת ספר התהלים מאת ר' דניאל ישראל לופים לאגונה.

אחרי אשר בקרנו רגעי מספר את משוררותינו היפות והכבודות, נשובה אל המשוררים שרי החיל אשר בצבא ספרד. ראשונה נפגש את

דון יוזיף סימה (צמח) אריאס

השליש אשר לשר הלגיון ניקולאס די אוליפיר אי פֿולאנה. הוא היה חבר ורֵעַ לדי בריוס בעבדם יחד בחיל ספרד וגם שכן קרוב לו בשבתם אחרי כן בערי הולאנד. בשנת 1665 שלח מנחה לרעו וידידו זה: ממתקים לאכלה וגם מנורה למאור, ועליהם חד שיר קטן נאה בחרוזים. די בריוס שמח לקראת תשורתו וכיד השירה הטובה עליו

כתב אליו מכתם אשר חרוזיו הם מהטלות שנחרזו בשירו הראשון. ר' יוסף אריאם אשר זכה אחרי כן למעלת שר גדוד, העתיק ללשון ספרד את ספר יוסיפון „נגד אפין". בספרו זה אשר הקדיש להחכם הרופא והמשורר אורוביה די קסטרו, הטיב מאד לעשות לבני דורו ונדמה בערכו לר' דוד עוזיאל די אויגילאר, מעתיק ספר פילון האלכסנדרוני.

בעדת המשוררים ההם נמנה גם שר הגדוד ר' משה כהן פיקסוטו, שהיה אחר כן ראש לישיבת „כתר שם טוב". הוא כתב קינה על מות הקדוש בורנאל. כמותו הי' גם פקיד החיל שמעון פימינטל, שהיה כפי הנראה אחי שר הגדוד גיאודע פימינטל, שהושב ליהדותו על ידי ר' מנואל די לארא; יואן די מיסקיטא; יואן די פאריא וגם „החכם" אהרן דורמידו, שנקראו מאת די בריוס בשם: „צפרים מנעימי זמרות בקן משה רבנו". מהם הכי נכבד המשורר אנטוניא (יעקב) די קשטילו אשר עשה לו שם גדול בחידותיו. אחד משיריו נמצא בראש ספר „Coro de las musas", הוא קובץ השירים שאסף די בריוס. די בריוס הללהו מאד ומשיריו הודהו ליום חתונתו עם רעיתו הפורטוגיזית מרגריטא די פינה, אשר כפי הנראה היא אחות המשורר מנואל (יעקב) די פינה, שגם הוא נולד בליסאבון ושמו נודע להתהלה במשוררי ספרד. הוא היה גם נעים זמרות אשר לקולו הערב השתאו כל שומעיו. לפני עזבו את ליסאבון כתב חזון נחמד הנקרא בשם „ראשית גבורת קארל הששי" (La mayor hazaña de Carlos VI), גם הדפיס שם ספר שיריו. מנואל די פינה בא להולאנד לפני שנת 1665 ואחר כן בא לשבת באמשטרדם, שם שב לאמונתו בגלוי ויקרא בשם יעקב, ויקח חלקו בכל דבר וענין הנוגע ללב עברי. הוא כתב מספד מר על מות הר"ר שאול לוי מורטיירא, גם התחבר להמקוננים על מות הקדוש בירנאל והצעיר לופי די וירא (לעיל צד 36). בשיר פורטוגיזי הלל את שירי ר' יוסף פינזו שנדפסו בשנת 1673, ובשיר ספרדי — את העתקת התהלים על ידי ר' יעקב יהודה ליאון.

קרוב ושאר בשר לו היה המשורר הנעים סבסטיאן פרנציסקו די פינה, אשר תם לגוע בשנת 1679 — בכלאי האינקויזיציא בליסאבון, ודי בריוס כתב עליו קינה מעוררת לבבות ולוקחת נפשות.

בטרם נעבור אל די בריוס, בחיר הסופרים והמשוררים משרי החיל, נזכירה עוד את הגבור המשכיל לורינצו איסקודירו, אשר בשובו באמשטרדם אל אמונת אבותיו נקרא בשמו העברי אברהם ישראל וגם אברהם פוריגרינו. שם חי באמונתו בעוני וחסר כל. הוא כתב ספר להוכיח על אמתת אמונת ישראל, בו דבר קשות ויוציא כל רוחו על האמונה אשר עזב. הטרקיז די קרצינא, נציב פלנדריא, יגע בדי ריק להשיבהו אל הדת הנוצרית. פעם אחת קראהו אל היכלו בבריסעל ובלכתו עטו בחדרי משכיתו הביאהו פתאם אל בית תפלתו, לנסותו אולי יאבה העקש הזה להשתחות לצלמי קדשו, אבל כמעט העיף לורינצו עינו בם ויסתר ויכסה את ראשו בכובעו אשר בידו. על הדבר הזה חרה אף כל האצילים ושרי החיל ההולכים אחרי אדונם נציב הארץ, ויתנפלו עליו לבתקדו בחרבותם, אך השר דחה למגן לו ויצילהו מידם ויעזבהו לנפשו. הוא אהב גם לתבר שירים. לפי המכתב אשר כתב די בריוס על מות לורינצו, מת האיש הנפלא הזה בשנת 1683.

רגש נפלא יפעמנו בשימנו עין ולב לחיי האיש אשר זה פעמים חדבה זכרונתו

בספר הזה בשם מיגואל–דניאל לוי—די בריום, האיש אשר על ידו נודעו כמה וכמה אנשים מצוינים מבני דורו, בעשותו להם בספריו יד ושם, לבל ישבח זכרם מדור יבוא. די בריום היה מהאשכלות שבחכמי עמנו, כי היה באמת איש שהכל בו, פילוסוף, חוקר אלהי, קורא הדורות גם סופר מליץ ומשורר אשר בתולדות הספרות הספרדית גדול שמו. ומה יקרו שיריו אשר בהם יספר לדורות את קורות בני דורו! הוא היה מן היהודים הנעלמים, ככל רעיו וידידיו המשוררים אשר הודיעם לנו בשם, ואלה הן תולדותיו ודברי ימיו.

בסוף המאה הט"ז חי במאריאלוא, העיר הקטנה אשר בפורטיגאל, איש צדיק ויודע דת עליון ושמו אברהם לוי כניסו, ויהי לו בן הנודע בשם שמעון וגם בשם יעקב לוי, אשר נשא לו לאשה את שרה ממשפחת וואלי. מקום מגוריהם היה בארגל העתיקה, זו אלגיר. ויולדו להם ששה בנים וארבע בנות. אחדים מבניהם נקראו על שם משפחת בריום, הרבה והעצומה בכפרד, ויהיו שרים ופקידים בחיל הצבא. יואן די בריום חי בצבא החיל העומד באוראן וישא לו לאשה את בת שר האלף דון אוגוסטין די קשטילו. שם בחיל ההוא עבר גם אחיו פרנציסקו. יואן די בריום מת מידי אשה מבישה, אשר מסכה לו זכוכית כתותה ומודקה בין משתהו. לאחד מהאחים ושמו דיגו חבר מיגואל שמונה שירים למקרים שונים. פרנציסקו ואנטוניא יחד עם קלארא אחותם מתו כפי הנראה מידי האינקויזיציא, ויצחק ובנימין חיו באלגיר — הם יצחק ובנימין אשר יחדו עם גיסם יעקב לופים פוירטו נדרשו מאת מיגואל במכתבו מיום י' אלול התמ"ב (אויגוסט 1682) להסיר מעליהם מכויהם ולהיות ליהודים גמורים וגלוים לעין כל.

מלבד קלארא אחותם אשר מתה בדמי ימיה היו להם עוד שלש אחיות: בלאנקא, יהודית ואסתר.

בלאנקא היתה אשת איש אחד ושמו אמברוזיא, וכמות האיש נעה האלמנה וילדיה ימים הרבה עד בואה לאמשטרדם ושם מתה ותאסף אל עמה. יהודית היתה לאשה ליעקב לופים פוירטו באלגיר. בסוף חדש אוקטובר 1682 כתב אגרת למיגואל גיסו, כי רעה גדולה צפויה לו ולמשפחתו, — אין זאת כי אם החלה האינקויזיציא לארב לו ולחקור צעדיו. לא נודע אם בידה נפל או בחליו מת, רק זה ידוע כי ביום 10 מארץ לא היה עוד בארץ החיים. גם בעל אסתר, האחות השלישית, אליהו בועז, מת באלגיר, בהשאירו חמשה ילדים קטנים לאשתו האלמנה האמללה. אחד מבניו, אברהם בועז, למד אחר כן בישיבה באמשטרדם.

לא נודע אם היה מיגואל הבכור לאחיו ואחיותיו או הצעיר שבהם, אך קורות חייו נפלאו מכלם. רוב אחיו ואחיותיו נולדו באלגיר, וגם הוא גדל שם בילדותו, אך לא באלגיר נולד כי אם בעיר המצער מונטילא, הרחוקה בערך חמש פרסאות מקורדובא, ככתוב באיזה משיריו:

הוי מונטילא, קריית מולדתי, צפירת תפארתי, וכו'

כערפל המכסה חלק אחד מספריו, שהוא מרכב מענינים מקטעים אשר כבר למצוא פשרם, כן גם הליכות חייו פתומות וחתומות הן מבלי דעת פרטיהן. תולדות ספריו השונים בתכונתם ותמונתם הן גם תולדות יסוי, אשר רבות חליפות להן. נע ונד היה בשטחו מארץ לארץ ומקום למקום. באיטליא היה, בליוורנו ובניצא התגורר, משם נסע עבר לארץ השפלה, ויחי בבריסל ובאמשטרדם וברוטירדם ובאנטווירפן, אך נפגשהו פעם אחת על דרכו לקאינה וגם בהודו המערבית.

הסבה הראשונה לנדודיו היתה יד האינקויזיציא הארורה, השלוחה אז ביהודים ליסרם ולהשמידם מלפניה בשוטי ברזל ובלהבות אש. כי עוד לא שבעה הוללה הזאת מדם חללי עמנו גם באמצע המאה הי"ז, ותהי שוקקת לטרף אדם רב כבראשית יסד הוסדה, והרוגי זעמה רבו כמו רבו.

ביום 29 יוני 1654 היה חג האש בעיר קוינצא, בו נשפטו חמשים ושבעה אנשים על במת המערכה, כלם יהודים ספרדים, אשר נמצא בהם עונם כי נולדו ונדלו וגם חיו בדת ישראל, ועל זאת נענשו עונשים שונים בגופם ובמטונם, חוץ מעשרה שבהם, אשר הועלו על המוקד ויהיו למאכלת אש. בתוכם נמצא סימון נונים קרדוזו מעיר לאמיגו אשר בפורטוגאל, שהיה רופא מומחה בעיר פאסטראנא, אשר נענה מאת האינקויזיציא ביסורים קשים, ובכל זאת התאפק ולא הודה כי שב אל דת אבותיו. גם קרא בקול אחד כי אך לשוא יעלילו עליו כי כרת ברית עם השטן, — ואולם יודע הוא שרש דבר נמצא בזה: כי פעם אחת, בשכבר הימים, עפה צרעה אחת אל תוך אזנו, ומאז והלאה היא לוחשת לו בלי השך לבל ישיח בעניני הדת. בדברים האלה רמז על האינקויזיציא אשר כבר היתה ירה בו בעיר קוימברא, בחשדה אותו כי ליהודים הוא, אך אז נפטר ממנה ביסורים הרעים שעשתה לו בהתאמצה להציל בפיהו דבר אמת, ויהיו לו ענוייו החם ללקח טוב — להזהר בלשונו ומעשיו, פן יפול ברעה. וגם בפעם הזאת נצל מאת הצרעה הארורה בענש כסף שלש מאות שקל זהב ובאבדן זמן רב — כי הטילה עליו להתענות ולבלות עתותיו בתשובה ותפלה ובולים וסגופים שונים דבר יום ביומו.

אך רע ומר ממנו היה לרעהו אשר נפל בעצומיה! שם האיש בלשצר לופים. הוא היה אמן עושה כרים ומרדעות לסוסי המלך. מקום מולדתו היתה העיר ואלאדוליד, וגדולו וחנוכו היה בדת אבותיו המתיהדים בסתר. עוד בנעוריו בא לשבת בבאיונה אשר בצרפת, למען יובל לחיות באמונתו באין מפריע. בשנת 1645 שב ספרדה— והקול יצא כי על ידו נפתה אחד מקרוביו לשוב לאמונת היהודים, ומבלי בקש חשבונות רבים שתה האינקויזיציא קציר לו, בחרצה משפטו לחניקה ולשרפה גם יחד, בהולך אל בית משתה הלך לופים לקראת המות, בהתלוצצו בעדת שופטיו המתקדשים בעם. אחד הכהנים אשר נלוה לו על דרכו האחרונה, דבר על לבו להתחרט על מעשיו ולשוב לדתם בלב שלם, כי אז יִפָּתחו לו שערי שמים ויהי גם לו חלק בעולם הבא. על זה ענה בשחוק: „הן מאתים אלף שקל זהב מהוני כבר ירד לטמיון בעסק הזה, בהחרימכם את כל רכושי — ומי זה יערב לי כי תמצא ידכם להשיב לי שמה אף את נזקי זה כי עוד אתן לכם גם את נפשי?". בעלותו על במת המשפט ראה את שר הטבחים כי לא הצליחו ידיו להחיש מיתת שנים אנשים בחנק, כראוי, ויפן אל הבעל המשחית, המתרפה במלאכתו, ויקרא: „דע לך, פטר, כי אם כה תתמהמה גם בחניקתי אזי אקפוץ אל הלהבה, כי טוב לי להשרף חיים מלהענות תחת ידיך כשני האמללים האלה". כאשר חפץ ההורג לאסור את רגליו התקצף ויקרא: גם אם תאסרני כהנה וכהנה לא אאמין באלהיך". ובדברו השליך את צלם קדשו ארצה. רגע אחד לפני מותו קרב אליו הכהן השוקד על אמונתו וישאלהו אם שב הוא ומתחרט בלב שלם על עונו, ויענהו האמלל לאמר: „הרף ממני בהתולך, כי לא עת עתה לצחק". ובכל זאת חמלו עליו הכהנים ויתנו לו מחילה וסליחה למרות רוחו, ויחנקוהו וישרפוהו כמשפט.

חמשה ירחים אחרי זה היה חג קטן בגרנאטה, בו נשרפו רק שנים עשר יהודים, יחד עם תמונת אשה יהודית אשר רבות עסקו בה כהני האון עד עשותם לה כלה. מפניהם גורשה מקורדובה, אחר כן גם מגרנאטה, ממדריד וממלאגה, ולאחרונה

תמה לנוע בכלאי האינקוויזיציא תחת ידי טעניה האכזרים, ותטונתה הועלה על המוקד.

בחדש מארץ 1655 נשרף עלם בן עשרים שנה ושמו מרקום הוא יצחק די אלמיידה ברנאל, במוקד שערכה לו האינקוויזיציא בסט. יאגו די קומפוסטילא. הוא היה קרובו ושאר בשרו של די בריוס, וכמהו כיואן די מוראלים — אשר כתב בשנת 1622 דברי ימי מלחמת סיבסטיאן כפורטוגאל — נולד במונטילא. אחר חדש ימים וחצי נשפט גם אברהם גונים ברנאל ונשרף חיים בעיר קורדובה.

מעז יצא מתוק ומהאינקוויזיציא האכזריה עשתה הספרות הספרדית חיל בידי המשוררים היהודים ילידי ארצה, אשר נתנו לאבל כנוריהם בספרם מרה על הרג אחיהם ועל שרפת קדושיהם אשר עלו בלהבות אש השמימה. על מות אברהם ברנאל הרבו משוררי ישראל קינותיהם, הלא הן כתובות על ספר שחדפים קרובו ר' יעקב ברנאל. בנכבדי המקוננים נמנה

ר' בנימן דיאם פאטו

הוא היה ראש הישיבה „אבי יתומים" באמשטרדם, ומת בירח ניסן ה' תכ"ד (אפריל 1664), ור' שלמה די אליוירא חבר הנוסח על מצבתו.

השני במקוננים היה ר' דוד הינריקים פארו שהיה בשנת 1683 ראש חברת „גמלות חסדים" באמשטרדם. הוא הקדיש לזכר ברנאל שיר ספרדי אשר שורות אחדות ממנו הובאו מאת די בריוס בקינתו על שבעת הקדושים (ראה להלן). בנו ר' אברהם הינריקים פארו היה בשנת 1683, בעודנו נער, בישיבות התלמוד של הר"ב אבוהב וששפרט.

עוד קוננו על מות קדושינו פקיד חצבא ר' משה כהן פיקסוטו (הנזכר לעיל צד 53) ור' יצחק ריינוזו (בן הרופא הטמחה ר' טיכאל ואחי ר' אברהם דיינוזו), ר' דוד אנטונים, דוקטור דניאל אראוקסוור' אברהם גומים די פראדו, שהיה כפי הנראה שאר בשרו של הדוקטור המשורר יואן די פראדו (שהעתיק מושבו להולאנד ממדינת פיקרדיא אשר בצרפת), ר' אברהם קשטנהו ור' שמואל די קראסטו (הנזכר לעיל צד), הדוקטור יוסף בואינה (אשר למד בבי"מ החכמה שנוסד מהאפיפיור אייגען הרביעי בבורדו), ר' יונה אברבנאל, ר' אליקום קסטיאל ור' דניאל די ריבנורא, אשר הספיד את ברנאל גם בשתי קינות שיסד לו בלשון רוסית. את קהל עדת המשוררים האלה נשלים בשם

ר' משה ישרון לובו.

שהיה כפי הנראה אחי ר' בנימן ישורן לובו, גזבר חברת „חונן דלים" באמשטרדם (1683) ואחי ר' יוסף ישורן לובו, ראש התברה קדישא באמשטרדם. עוד משורר אחד נקרא בשם יוסף ישורן, אך לא ממשפחת לובו כי אם ממשפחת ריבירו, ואולם בשם קוסטודיא לובו נקרא על איזה שירים שחבר. הוא מת בליוורנו, מקום אשר בו מת גם המשורר ר' שמואל לוי רודריגוס, אשר כתב מכתם להפלת דת ישראל, ר' שמואל לוי רודריגוס הוא לפי השערתנו אבי הר"ר יצחק רפאל בן יהודה (לוי) רודריגוס, שהיה רב באמשטרדם. הוא היה גם כליץ נפלא; קינתו על מות ר' בניטן לוי די וויטוריא נדפסה באמשטרדם בשנת 1719. את שני המשוררים קוסטודיא לובו ושמואל לוי רודריגוס הספיד די בריוס בכפרו, יחד עם עוד אנשים מצוינים מבני דורו שהזכיר בשם, בתוכם גם האשה רחל די חויה, שהיתה „יפיפיה בנעוריה

וחכמה גדולה בוקוניה", וכפי הנראה היתה אחות המשורר ר' דוד חויות, הנזכר לתהלה בספר די לום ריאם.

מכל המליצים והמשוררים שהיו בדור ההוא לא נמצא לנו סופר נאמן כדי בריוס, אשר הרבה עשות חסד עם ידידיו ורעיו המליצים והמשוררים בעתם ועם כל קדושי אחיו אשר הערו למות נפשם בעד אלהיהם ודתם. לכלם קרא בשם, לכלם עשה זכר עולם בספריו, בהציגו אותם לאותות ולמופתים בישראל עד דור אחרון.

מלבד הקינה אשר חבר על מות הקדושים ר' אברהם עטיאש (אבי המדפיס הנודע ר' יוסף עטיאש באמשטרדם) ור' יעקב רודריגיס והאשה רחל נוניס פרננדיס, שנשרפו יחד על קדושת שם ה', ערך זכרונם גם בחזון יפה שנקרא בשם "אין כל גבורה נגד האמת", אשר הקדיש לשם דון יוסף פיליקס, הוא ר' יוסף מילאנו.

באחד מכתביו שר שיר תהלה על הקדוש ר' רפאל גומיס כאלסידו, קרובה של האשה העדינה והיקרה מרים די כאלסידו ו-ל פקיד החיל המהלל ביפיו"— אלונזו די סאלסידו.

באחת מקינותיו הכפיד עוד שלשה קדושי עמו שנשרפו לשם ר' בעיר שיביליא: ר' פרנציסקו לופים (בן הרופא המהלל דוקטור יוסף לופים, שגם הוא מת על קדוש ה' בואלאדוליד), ר' מנואל פוררו והאשה קלארא נוניס.

חג גדול היה במדריד ביום 30 יוני 1680, בו הוכנה המדורה למאה ושמונה עשר יהודים שנשפטו למות. החג הזה נעשה לכבוד תהונת המלך קארל השני, החולה בגופו ובנפשו, עם מאריא לואיזה הבורבונית, בת פיליפ דוכס אורליאנס. כבוא הטלירה הצעירה ארצה ספרד, לא מצא העם הטפרדי שעשועים לנפשה כי אם בערכו לה ולרעותיה הצרפתיות מטבחר חגיו ומשושיו שערכה לו האינקויזיציא, לשבית בו כל רגש המין האנושי.

עוד בשנת 1560 נעשה חג כזה בטולידה לכבוד המלכה אלישבעת מבית ויאלואָ, ובשנת 1632 נעשה גם כן חג כזה במדריד הבירה לכבוד הילד היורש להמלכה אלישבעת הבורבנית. ומאריא לואיזה נדרשה לראות בעיניה את חג העם הזה, בהתיצב הכהנים על עולותיהם, בערכם הטהורה לאנשים תמימים, לשרפם חיים על הכירם את אלהי האחד, אלהי אבותם. מאריא לואיזה מתה בנעוריה, וגם קארל מת לשחת ביטי עלומיו, מבלי השאיר ילד אחריו, כי גם אשתו השנית אשר נשא לו מבית אחד מלכי אשכנז, לא נזרעה ממנו זרע אנשים — כי עקר וחולה היה עד יום מותו.

בלהבות אש ההן נשרפו הקדושים האלה: פיליפא לופים רירתדו, ליאונור פירוירא, לואיז פאראיבא, גספר די רובלים קרדוזו, בלשצר לופים רידגרו, סימון די מוראלים ופדרו וויזינטי.

גם מיגואל, הוא דניאל לוי די בריוס, נדרף על צואר מאת האינקויזיציא אשר פרשה לו שחת רשתה, אך לאשרו נמלט מידיה בעברו גבול הארץ. בשנת 1659 בא לאיטליא והוא עודנו מהתנצרים בעם; בניצא התגדר אצל שרה דודתו אחות אביו, אשת ר' אברהם די טוררים, אחרי כן השתקע בליוורנו, ומשם עבר "דרך יערי חשך אל מקום האור הנאמן", כדבריו לאחיו באלניר — כי דודתו רחל אחות אביו השניה אשת ר' יצחק כהן די סיזא, נתנה לו שם ראשית לטורים ברת אלהיו, היא פקחה עיניו ותפתח לבבו בתורת משה. אולם גם אז נמצאו אנשים אשר פתוהו לשוב לדת הנוצרים או להתחפש כמחזיק בה לעיני רואים — כן נהג כל ימי שבתו בבריסל.

אך בטרם נמצאהו בבריסל עלינו לחפש אחריו במרחקי הארץ החדשה.

עוד בשנת 1644 עברו הרבה משפחות ישראל מארץ השפלה ומבראזיליא למדינת קאינא (גויאינא) שנכבשה מאת ההולאנדים, ויתישבו בפרמאריבא. מלבד אשר מצאו האורחים האלה מנן ומחכה במדינה הזאת, עוד היתה חסות מיוחדה נהוגה לכל היהודים באי הארץ מאת החברה המושלת בהודו המערבית, על פי אגרת פקודתה משנת 1650, עד כי בשנה השנית כבר התעתדו הנון יהודים מארץ איטליא, במספר מאה וחמשים ושנים איש, לעבור ארחות ים ולהתישב בארץ החופש ההיא. היוצאים האלה ירדו באניה הנקראת „מונטי דיל ציסני" ביום ט' באב (אוגוסט) 1660. בתוכם נמצא גם די בריום יחד עם אשתו דבורה בת אברהם וקטלינה בועז מאלניר.

אכן הודיע לנו המשורר יום נסיעתו ומנמת פניו, אך לא הודיענו מאומה מדבר שבתו על האי ושובו ממנו אחרי כן, רק זאת נודע לנו ממנו, כי בטאבאגו (בהודו המערבית) מתה עליו דבורה אשתו האהובה — ובכן יש לשער כי אחרי אבוד ממנו רעיתו מחמל נפשו מאן להשאר עוד על מקומו שמה, ובשנת 1663 או 1664 כבר נמצא באירופה. בפעם הזאת בחר את בריסל לשבתו. שם נשא לו אשה אחרת, היא אביגיל בת יצחק ורחל די פינה, אשר ילדה לו בן בשבתה אצל אבותיה. ובהגיע אליו הבשורה על דבר הבן הנולד, אשר נקרא בשם שמעון ואשר הובא בברית אברהם על ידי הסנדקאים ר' מנואל די קמפוס ואשתו שמחה (נכדת הרב הנודע ר' יצחק עוזיאל), שמח האב שמחה גדולה ויקרא ויאמר: „זה הבן ינחמני ממעשי ומעצבון ידי" — ומאז והלאה שב לעבוד את אלהי אבותיו בלב שלם. בבריסל הבירה נשאר עד שנת 1672. בעבדו עבודת הצבא בחיל הספרדי-הפורטוגיזי, היה מודע ואוהב לדון אנטוניא פרננדים די קורדוזה, נציב ארץ פלנדריא, להחכם המשכיל דון פרנציסקו די מילו, ציר ספרד בחצר קארל השני מלך בריטניא ולהרבה אצילים ושועים, שרים ושרות יחדו, ולרבים מהם ישר את שיריו לזכרון. טובה היתה לו העת ההיא מכל ימי חייו, בה הפליא לעשות בשיריו בנוח עליו הרוח מטוב לב, ושם כתב מבחר שירותיו וחזיונותיו.

לפי מצבו היה לאל ידו לנסוע פעם בפעם לזמן מצער לרוטירדם, לאנטווירפן, להאאג ולאמשטרדם, וגם לבלות שבועות אחדים בשנה בחוג משפחתו האהובה, אצל אביגיל רעיתו „הטובה והחכמה", אשר ילדה לו גם בת ותקרא את שמה רבקה.

שני הילדים האלה היו אחרי כן כל נחמתו ביסי עניו ומרודיו — כי עד מהרה נשאר בדד בעולמו; אבותיו מתו עליו בשנה אחת, גם אביגיל אשתו האהובה לא האריכה ימים, ושני יתומיה לוקחו אל אבותיה להתגדל בביתם — כי מטה יד דניאל לוי אביהם מאז בא לשבת באמשטרדם, ויהי עני ואביון מן הוא והלאה.

שונה היה מצב האיש הזה בהודעו לנו בשם מיגואל די בריום מבריסל, ממצבו אחרי כן בהקראו בשם דניאל לוי מאמשטרדם. שם היה פקיד צבא ומשורר כותב חזיונות לבתי המשחק, רודף שמחה ועגג בחיים ורע נכבד לכל אצילי ארץ; ופה היה יהודי תמים, כותב שירים על דרך הקבלה ומפזר תהלות ותשבחות למחזיקי הישיבות ולעשירי העדה, והוא הולך קודר ומשתוחח בעניו ודלותו. ולא רק בשמו ומצבו נשתנה, כי גם רוחו לא קמה בו עוד ובת שירתו רפתה ולא הוסיפה עוד להגביה עוף כמלפנים, עד כי לא יאמין המתבונן כי זה היהודי דניאל לוי הוא השר שנקרא מלפנים בשם מיגואל די בריום.

נתבונן נא אליו בראשונה בעודנו נקרא בשם מיגואל, לדעת מה פעל ועשה בספרות הספרדית בראשית דרכו.

בעודנו מיגואל הנהו משורר אמתי; השירה היא משוש דרכו וכל מעיניו בה; היא לו במקור כל החכמות והמדעים הדרושים לאדם הבא להחשב במשכילי ארץ.

„השירה היא הנבואה והמשורר הוא הנביא — יגזר המשורר הזה אשר בהלך נפשו — הנביא והמשורר שניהם המה בני עליה, מקבלי ההשפעה העליונה. האחד ימצא מחכמתו בצל אלהי עליון ומלך עולם, והשני — בצל מושלי ארץ מלכי האדמה. לשניהם דרושים חיי כנוחה ונעם: להמשורר — למען יוכל להשיג את המחשבות העליונות ולהלבישן במלים הראויות להן כיד שירתו הטובה עליו, ולהנביא — למען יעצור כח לשמוע קול דברו במשאות ובחזון על נוי ואדם יחד, להגיד לעמים האותיות לאחור, להוכיחם על עוונותיהם וחטאיהם ולהודיעם גמולם ואחריתם הטובה לעת קץ. הנביא המדבר בשם ה' הוא גם משורר נשגב; נעים זמרות ישראל אשר ספר תהלת ה' במזמוריו הנפלאים — היה משורר וחוזה ונביא גם יחד".

„כי מה היא השירה האמתית? הלא הטבע. להשירה אין מורה אחר חוץ מהטבע ואין אב אחר חוץ מאלהי שמים, אבי הטבע, יוצר הכל. יסוד השירה הוא בטבע ורק שלמותה ביד האדם היא, לפארה כרוחו ולהשלימה בידי תרוצים מעשה ידי אמן".

מהדברים האלה נראה כי לקח די בריום את רעיוניו מחכמי קדם, ואת אשר השמיע הפילוסוף אפלטון לפני אלפים שנה, אותה שנן לו בתורת השירה. כי לפי אפלטון אין השירה כי אם השפעת הכח העליון; יסודתה בדמיון הנפש, וכל חכמת אדם ושקידתו על חפץ כפיו לא תעצורנה כח לעשות כמתכנתה. השירה היא בוראת יצוריה ומוציאה אותם מאין ליש, והאלהים יוצר האדם הוא המשורר הראש והראשון, התבל היא שירתו הנעלה, ויצוריה הם רעיוניו הנשגבים הלוטים בה לתפארת עולם.

„חכמת הציור היא שירה אלמית, המביעה את מושגיה בצבעיה השונים למראה עין ולא להשמעות אזנים, וחכמת השירה המדברת היא ציור הזמרה, שגם היא מביעה את מושגיה בחליפות הצללים והאורות בקולות הנגלים למשמע אזן ולא למראה עינים. לעמת זה הנה המליצה הפשוטה היא נחל זך המשקה את גן זכרוננו; נסיונות החיים ומשליהם הם מטעי חמדתה והלקח הטוב היוצא מהם הוא הפרי הנחמד אשר יתן הגן הזה לנו לשובב נפשנו ולהחיותנו כיום הזה".

בבח דמיונו העז נקל היה לדי בריום לקרב רחוקים וליחם את בת השירה, שהיונים במשליהם קראוה בשם „מוזה" אל משה רבנו, המשורר היותר גדול בעולם, כי הוא אב לה ועל שמו נקראה; שניהם מוצא אחד ומשרש אחד המה: הוא נקרא משה — ובספרדית „מוזה" — כי משתהו בת פרעה מכי היאור, והיא נקראת ככה, כי נמשתה מדברי האלהים אשר השמיע הוא בעולם. כחכמת השירה כן גם כל החכמות שבעולם יצאו טעם ישראל שומרי דבר ה', כי דבר ה' הוא יפוח השירה ומקור כל החכמות והמדעים גם יחד, ועל כן נאמר במשנה תורה (ד' ו') „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים".

אך נחדלה נא מרדוף אחרי המשורר הזה ברכבו על כרוב דמיונו גבהי שחקים, כי יאלה רוחנו להגיע עדיהו — נשימה נא עינינו אל מבחר יצוריו, הם ספר „Flor de Apolo" (פרחי אלהי השירה) וספר „Coro de las Musas" (מקהלת בנות השיר).

בספרו הראשון, המכיל 256 דפים גדולים, שנדפס בשנת 1665 והקדש מהמחבר להשר דון אנטוניא פרננדים די קורדובה, נסה די בריוס כחו בכל מקצעות השירה לכל מיניה ותמוניתיה. הנכבד בשיריו הוא שיר „הולופרנס ויהודית". מששים ושנים מכתמיו שמה בחרנו באחדים מהם להעתיקם בזה.

מִבְטַח עֹז

כִּי חִישׁ קַל עַל יַעֲקֹב יִגְבַּר יָרִיעַ,
זָמַם גָּלְיַת הָעֲנָק גִּבֹּר לִפְלָשֶׁת;
דָּוִד אָזַר חַיִל עֻזוֹ הִכְרִיעַ,
גֻּלְגַּלְתּוֹ בַּעֲפַר אֶרֶץ מִתְפַּלָּשֶׁת —.

דָּנִיאֵל שָׁר שִׁירֵי הַלֵּל וָיֶשַׁע,
בֵּין אֲרָיִים טֹרְפִים בִּמְעָרַת שַׁחַת,
תַּחְתָּיו שָׁם מֵתוּ אֵלֶּה אַנְשֵׁי רֶשַׁע,
כָּרוּ לוֹ בוֹר זָמְמוּ נַפְשׁוֹ לָקַחַת —.

עַל הַיְהוּדִים כָּעַשׂ הָמָן רַב כָּעַשׂ
וַיְחַבֵּל רֶצַח לָמוֹ הָרָה שָׁבֶר,
גַּם עֵץ גָּבֹהַּ הֵכִין וַיָּעַשׂ,
וּלְעַם כֻּלּוֹ יוֹם אֶחָד חָצַב קָבֶר.

אַךְ חִצִּים שָׁנַן עַל רֹאשׁוֹ נָפָלוּ,
וִישֻׁרוּן מֵרֶצַח זָמַם נִשְׁמָרוּ,
וַיִּפֹּל בַּשַּׁחַת יָדָיו פָּעָלוּ.
עַל עֵץ עָשָׂה נִתְלֶה, חַיָּיו נִגְזָרוּ! —

* * *

צֵל כֹּחַ אִישׁ! עֻזוֹ חִישׁ יִגָּרֵעַ,
לֹא לָנֶצַח מַלְכוּת, וּלְעוֹלָם — כָּתֶר!!
מִמְשֶׁלֶת אֵיתָן תִּפֹּל תִּשָּׁקֵעַ,
לֹא תַעֲמֹד בִּפְנֵי בֶגֶד בֹּגְדֵי סָתֶר —.

נִכְחַד לָאִישׁ קִימוֹ וִיסוֹדוֹ אָיִן!
וּלְעֹז אֵל רָם אֵין קֵץ מַטָּה וָמָעְלָה!!
אַךְ בֹּטֵחַ בּוֹ, אֵלָיו נֹשֵׂא עַיִן,
כִּמְצוּקֵי עוֹלָם אֵיתָן נִצָּב סֶלָה! —

מוֹת רָחֵל

עַל מוֹת רָחֵל עֵין יַעֲקֹב לֹא חָדְלָה לִדְמֹעַ.

בַּעֲלֻמֶּיהָ הַיָּפָה, מֵחַיִּים נִגְזֶרֶת!
מֵעֵץ הַחַיִּים, הַמָּוֶת בֶּעֱזוּז הַזְּרֹעַ,
כָּרַת חִישׁ עָנָף נֶחְמָד צַמֶּרֶת תִּפְאָרֶת!! —

אֵיךְ הַיָּפָה כַּחֲבַצֶּלֶת נָבְלָה בַּנֹּעַר!
וּרְטֻבָּה מִטַּל חַיִּים בָּאֲדָמָה נִצְמָתָה!
מָה אֲיֻמָּה אַחֲרִית אוֹר פָּנִים וִיפַת תֹּאַר!!
וּסְרֻחָה אִמֵּנוּ לִשְׁלַל עָפָר הָיָתָה! —

אֵיךְ הֶבֶל כָּל תִּפְאֶרֶת! כָּל שִׂמְחָה נֶהְפָּכֶת!
כָּל חֵפֶץ עֹבֵר! אַחֲרִית חַיִּים מִי יֹדֵעַ?
בַּנְּעֻרִים מִידֵי מָוֶת אָרְצָה הִיא מֻשְׁלָכֶת,
בִּזְרֹעַ רֶצַח כָּל דֶּבֶק מַפְרִיד קֹרֵעַ!! —

תֹּעֶה וִישַׁר דָּרֶךְ

אוֹי לָאִישׁ יָסוּר מֵאֵל יֵתַע בִּנְתִיב אָמֶשׁ!
אוֹי לוֹ אִם לִבּוֹ בוֹ יִישָׁן לֹא יָקִיץ נֵצַח!
וּבְאֹרַח רַע יֵלֵךְ מֶרִי, רַגְלָיו לֹא יָמֶשׁ,
עֲדֵי חַטָּאתוֹ לוֹ קֶטֶב וַעֲוֹנוֹ רֶצַח —
בַּאֲשָׁמָיו לִבּוֹ יֶקֶשׁ, וּבְתַאֲוָה נִתְעָבֶת,
יֶאֱהַב פִּשְׁעוֹ אֹיְבוֹ אֶל מָוֶת יַצְעִידֵהוּ —.
אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֶל חָכְמָה יַט אֹזֶן קַשֶּׁבֶת!
לָסוּר מֵעָוֶל אֵלָיו יֶפְתְּ לִבּוֹ יַחְמְדֵהוּ,
יִמְאַס תַּעֲנֻגֵי הֶבֶל יִתְאַו אֱוִיל גָּבֶר,
יַקְצִירוּ אֹרַח חַיָּיו יָחִישׁוּ לוֹ קָבֶר!!

אמנם רק מעטים משירי משוררנו די בריוס כתובים בסגנון פשוט כזה, כי רובם כתובים במליצה נפרזה כטעם הספרות הספרדית אשר סר כחה וטעמה אבד בעת ההיא. כל יצוריו מלאים דמיונות נפרזים הרחוקים מהטבע ותמונות לקוחות ממשלי המיטהולוגיא, עד כי כמעט לא יובנו להקורא מבלי באור רחב בצדם. הפרזה כזאת נמצאה גם בספרו השני „מקהלת בנות השיר" שנדפס בשנת 1672; אותו הקדיש להשר דון פרנציסקו די מילו, ועליו שרו המשוררים שהזכרנו למעלה: דון ניקולאס די אוליבער אי פולאנא, דונה איזבלה קוריאה, יואן די פאריא, אנטוניא די קשטילו ויוסף מילאנו. לאלה יש עוד להוסיף את האיש הנעלה אשר גדל כבודו בקהל אחיו באמשטרדם על פי מצבו ועשרו וחכמתו. והוא

דון מנואל די פינטו אי ריבירא

שהיו לו חליפות דברים בשיר ומליצה עם די בריוס.

את רובי שידיו חלק די בריוס להשעה חלקים כמספר בנות השיר . באחד מהם , המיוחס להמווה קלי׳ו המטונה על כתיבת דברי ימי עולם , הובאו תולדות ארץ ספרד ומשלים מימי ממלכת רומא ועד מלכי הגוטוש ומלכי המדינות הספרדיות ועד שנתאחדו המדינות לממלכה אחת . בתוכן הובאו גם קורות היהודים בממלכה הזאת וביתר המדינות והערים אשר באו בהן לשבת .

לשני הספרים האלה יש לצרף עוד שני ספרים גדולים שחבר , האחד הוא "Harmonia del Mundo" (שלום הארץ) והשני הוא „מפת שבע עשרה מדינות הולאנד׳. בספרו זה קנה לו לב נציב פלנדריא , הדוכס די מונטיריי אשר לשמו ולכבודו הקדישהו . הדוכס הזה הבטיח להמשורר העני לעשותו לציר ספרד באמשטרדם , אבל לא שמר הבטחתו ולא קים דברו . ספרו האחרון "Sol de la Vida" (שמש החיים) שנדפס בבריסל בשנת 1673 הוקדש לדוגה קטלינה מפורטוגאל , אשר באמצעות איש יהודי פורטוגיזי נשתדכה להמלך קארל השני מבריטניא . בספר הזה נגטרו יצורי פקיד הצבא מיגואל די בריוס , וממנו והלאה החלו להראות ולבוא יצורי היהודי העני דניאל לוי די בריוס , אשר עזב את כשמרתו ופקודתו בחיל הצבא ובעיר הבירה , ששם הכירהו מקומו בין שרי הארץ וגדוליה , אשר הטו לו כנהר שלום ויכבדוהו עד אין חקר , ויבוא עירה אמשטרדם , להיות ולחיות כיהודי גטור מן הוא והלאה , ועוד רע ומר היה גורלו מכל יתר היהודים גרי העיר הזאת , כי כלם היו סוחרים ובעלי עסק אשר עשו בה חיל ועשר לרוב , והוא נדרש לחיות על עמו וקסתו , ולצפות לעזרת אחרים כל ימיו .

סבת עזבו משמרת פקודתו בעיר בריסל לא נודעה די באר , רק ממכתבו לדודו דון דינו לופים נונים נגלה , כי רבו שם משנאיו ומקנאיו אשר צדו את נפשו לקחתה . ומפני אויביו אלה האורבים לו בסתר לא יכלו גם רובי שריו ואלופיו ומגניו להיות לו למחסה עוז , גם כי כאלה היו רבים עמו , כמו : כל בני משפחת מסקרינאס הקרובה לבית המלוכה בפורטוגאל , רוזני די פרונטירא ודי לא טורי , אשר—בידוע— היו כלם מזרע ישראל מלפנים . כאשר עזב את מקומו פנה בבקשה ערוכה בשיר להשר דון יואן מסקרינאס , להשתדל לטובתו אצל דון פידרו מושל פורטוגאל . במכתב אחר (מיום 20 דיציטבר 1673) כתב מכתב תנחומים להשר הזה על מות רעיתו , מכתב כזה שלח גם לבנו הצעיר , הרוזן די לא טורי , אשר לפני שלשה ירחים כברהו בשיר ליום תהונתו עם דונה יואנא די מנסים . לאות אהבתו הנאמנה שלח להשר האלמן עוד שיר גדול , שיר אבל , ועליו השיבהו השר במכתב תודה אשר כתב אליו מליסאבון . אם נוסיף לשרים האלה עוד המון השועים והאלופים , כבני משפחות די מילו , די קורדובה , די סרצינה , די מונטיריי , ובתוכם גם הדוכס די נושירא , שכלם היו מכבדיו ומגניו של די בריוס , אזי נוסיף נתפלא הפלא ופלא , על מה עזב קרית משושו לגור אמשטרדמה ולראות עני בשבט עברתו — ואז נמצא כי מלבר אויביו הנעלמים אשר בקשו לשאה נפשו היה עוד דבר אחד אשר המריצהו לזאת , והוא : רוח אמונת עמו אשר צררה אותו בכנפיה ותשאהו אל מקום שבת אחיו , לעבוד את אלהיו בלבבו .

מאז והלאה נהפך די בריוס ויהי לאיש אחר . בלב נשבר זכר את הליכות חייו מלפנים ויקט בפניו על אשר בלה בהבל ימיו . כן היו דבריו בהקדמתו לספר מזמר שכתב באמשטרדם בשנת 1677 לאמר : „זכרונות חטאי ופשעי יבהלו ויחרידו כשרי שחת את הנפש אשר נתת לי , ה׳ אלהי ! ברעתי את עותתי תאחזני רעדה ויראה אירא לגשת אל הקדש ולבקש טובך והכדך . אבל זאת נחטתי בעניי , כי בצדקתך

תדיננו ובחכמתך כי רבה תבין לרעי טרחוק ותדע את לבבי, כי לא עוד אשר הייתי אהיה; רוחך ה' נוסכה בי והיא שנתה את טעמי ותחפכני לאיש אחר". כדברים האלה נמצאו כתובים ממנו גם עלי גליון „בטוח אני בצדקתך כי לא ידון רוחך בי על אשר הייתי מלפנים, כי לאיש אחר נהפכתי".

אמנם נהפך די בריום לאיש אחר — אבל גם בשנוי הזה הפריז על המדה, כי מלבד אשר הרבה להתקדש באהבו את התבל בקצהו האחרון, החל להתנהג בחסידות, ויכתוב שירים גם על דרך הקבלה. בכלל החל לכתוב שיריו על כל הבא בידו— כי כתב תולדות בני האדם ופילוסופיא וחקרי אלוה, והכל בשירים וחרוזים, ויתרפ ערך לעשירי ישראל והכמיו באמשטרדם ובכל מקום שהם, למען הפיק מהם רצון ועזרה, בכסף או בדברי חן. ובכל אלה אין לנו הצדק לדין אותו לכף חובה — כי בכל הסופרים והמחברים שבהוכנו מי יודע אם נמצא עוד עני ואביון כמהו, אשר קשי יומו הציקהו לחיות רק מנדבות אחרים ולצפות כל היטים לעזרתם ומשענתם בצר לו.

במצב כזה לא נפלאת היא כי אבר רוחו וכנפי בת שירתו רפו כלה; הוא לא יכל עוד ליעד עת לכל חפץ ולכתוב כנוח עליו הרוח — כי הציקהו מחסורו לכתוב לעת ימצאו אחרים בו חפץ, ויהי מן הוא והלאה צופה לכל מקרה שיקרה את עשירי אחיו לשבט או לחסד, להשתטש בו למשוך עליו עיניהם לטובה, ויהי כותב שירי ברכה ליטי הולדת, להתונות, לברית מילה ולכל חג וזבח משפחה, ושירי אבל ותנחומים על מות ועל כל צרה ואכזן אשר קרם. להבלית הזאת היה תוקר לכל המשפחות העשירות בבני עמו באמשטרדם ולונדן, ווירונה וליוורנו, לדעת תולדותיהן לכל מקריהן וצבא חליפותיהן וחיל הטורותיהן. לכן יכבד עלינו למצוא נתיבותיו ביער הגדול הזה אשר רבו גזעיו ועציו ואין מספר לעליו. כן נעזוב את מחשבותיו ברבר הקבלה אשר לא נבין דרכה, אך נשית לבנו מעט קט לסופר הזה ומפעלותיו בדברי היטים והפילוסופיא וחקרי אלוה, ונדע מה פעל.

בדברי היטים יצא די בריום בעקבות הר"ר מנשה בן ישראל, אשר הואיל כתב ספר כללי לקורות בני ישראל, וכמהו חפץ לחלק את הספר לחמשה חלקים אשר יכילו דברי ימי עמנו מזמן מלחמותיו הראשונות ועד שנת 1684. אכן גם הוא לא בצע חפצו, ומחשבתו לא יצאה לפעולת אדם. אך תכנית הספר נתן לנו בשלמות. ממנה נראה כי בחלק הראשון הואיל לתאר את ארץ ישראל לכל פרטיה, בשני — את קורותיהם מזמן טיטוס ועד מחמד, בשלישי — מזמן מחמד ועד סלדין וגוטפריד הבוליוני, ברביעי — כל מה שקרה את בני עמנו בכל ארצות פזוריהם עד הגלותם גלות שלמה מספרד, ובחמישי — הוא החלק האחרון — חפץ לבוא בהשקפה פרטית על כל בתי תתפלה והקהלות שנוסדו בכל פנות העולם מזמן הגירוש הזה והלאה.

אך מצבו בעת ההיא היה בעוכריו ולא נתנהו להוציא מחשבתו לפעלה. ומח טובה היתה מחשבתו זו ומח רצויה לשעתה! הוא הואיל להוכיח ולהראות, כי היהודים אוהבי שלום ורודפיו ודורשיו לכל העמים אשר בתוכם הם יושבים; שלמים הם בעבודתם ואמונתם למלכי ארץ ומושליה, ומכירים טובתם בתודה וברכה; על שדי קטל ילחמו מלחמותיהם בכל גבורי חיליהם; בכח סבלנותם בעת צר ומצוק כן גדול כח שקידתם וחריצותם בנוח להם מצרותיהם — אז ישיתו לבם לחכמות ומדעים ובכל תושיה יתגלו, אז יעשו חיל ויעשרו עשר רב ויעשירו גם את ארץ מגוריהם, פקודותיהם בממשלה ישאו באמונה ותום, ולבבם לא יגבה ובגדולות ובנפלאות טהם לא יהלכו,

וכל הליכותיהם בכבוד ושלום עם כל בני האדם, מבלי הבדיל בין בני עמם לבני העמים האחרים. וגם בענים ומהסורם לא ישפלו להכנר ממכרת עבד, לא לבני עמם ולא לבני העמים אחרים. על איזה מהחלטותיו מביא הוא משלים ודוגמאות מדברי היטים ההם, אשר מתנה טובה הם לחוקרי העתים. בכלל אוצר יקר הוא למבקשי דברי ימי עמנו במאה השבע עשרה, כי הוא המקור היותר נאמן לקורות אחינו הספרדים והפורטוגיזים, רק מכני נודעו לנו תולדות חמש עשרה ההברות והאגודות שנתיסדו באמשטרדם להורה לעבודה ולגמלות חסדים—וצר לנו מאד כי לא נמצא לנו סוף ספרו על דבר תולדות אחינו בעיר הזאת, אשר לא הספיק לגמרהו או נאבד מאתנו בטהו. ביותר ראוי לנו להכיר פעלו בתולדות בני דורו המצוינים, כי לולא הוא שעמד להם בכתבו קורותיהם לזכרון אזי נשכחו כלה ולא נודע עוד גם בשטותם.

על פי כל אלה ראוי די בריוס לקבוע לו מקום בין סופרי דברי ימינו, כי הידיעות המעטות הנמצאות בספריו, נכבדות הן במקצוע זה מכמה ספרים גדולים ורחבי ידים אשר בספרתנו. רק באחת לא השכיל לעשות — בהתחכמו הרבה על שרשי השמות, בהוגיעו נפשו למציא שרש עברי בשם כל עיר להוכיח מזה כי ידי העברים יסדוה מלפנים, וליחס את כל הארצות שבעולם על שמות אנשים אשר מוצאם מספרי הקדש. כמה הרבה להתחכם בנתוח שם אמשטרדם ויתר ערי הולאנד, עד כי כל קוראהו ישתומם למראה עיניו. כן נשאתהו רוח הפלפול להוכיח כי יהודי רוסיא ופולין הם מגולי ספרד — דבר אשר לא היה מעולם!

גם בעניני מדינה הרבה להגות ולחות דעו, איזה ממשלה היא הטובה בעולם, בספרו "Triumpho del Gorierno popular" מחלק הוא את הממשלות לשלשה מינים: לממשלת יחיד, שהוא המלך, ולממשלת רבים שגם היא נחלקה לשתים: לממשלת אצילים וממשלת העם. לכל אחת מהממשלות האלה יש תולדה נשחתה, אשר בהיותה היא מוציאה שכר העם בהפסדו. ממשלת מלך טובה היא מאד כל עוד ישמור המלך חוקו להקריב טובתו בעד טובת עבדיו בני עמו; כי אז יהפך לאבוד לבני עמו ועולו יכבד עליהם מנשוא. מלך צדיק היה משה רבנו, אשר כגדלו כן רבה ענותו ופעמים הרבה השליך נפשו מנגד בעד טובת העם הנבחר אשר נתן ה' בידו לנהלהו כרועה נאמן. ממשלת אצילים גם היא טובה "ככנור נעים אשר מיתריו קשורים בכסא המלוכה" — כזאת היתה ממשלת הסנהדרין בזמן הבית השני, ועל כלם ישרה בעיניו ממשלת העם, כה כל בני הארץ יחדו ישתוו ויחד ישתתפו לעבור שכם אחד לתועלת הכלל, שהיא תועלתם וטובתם ואשרם. נקל להבין כי את הממשלה האחרונה הרבה להלל, יען כי כזאת היתה באמשטרדם החפשיה, ובה מצאו גולי ישראל מבטחם וישעם.

אבל גם פילוסופיא כתב די בריוס בחרוזים. בין שיריו ממין הזה נמצא דעותיו: על דבר הרצון החפשי ועל טהות הנפש ושתופה להגוף ויחוסה אליו וכו'.

בחקריו אלה הגהו נותן להפילוסופיא מקום מנבל, לבל תנע אף כטלוא שערה באטונתו ואף ברעותיו על דבר הקבלה; ועל כן נפלאת היא כי לא נהג כבוד בבנדיקטו איספינוזא (ברוך שפינוצא), אשר אל נכון ראהו בעיר האאג וידעהו יותר מאשר ידעהו מספריו, שעל פי רוב שמע מפי ירידי רבני אמשטרדם אשר התרימו את החוקר ההוא וינדוהו מקהל עמם.

כבר אמרנו כי היה די בריוס ליהודי אדוק במחשבה ובמעשה ונם-בכתובים. בקונטרס דברים מאת ר' מנשה בן ישראל בספרו "המכריע" (Concilator), הוכיח לדעת

את החזיב הנצחי לשמירת תורת משה, גם הביא ראיות על נצחיות ישראל, ויהלל בשיר ארוך את חכמת הקבלה ואת צבא המלאכים במנותו להם מספר שנים עשר כמספר המזלות וכמספר שבטי ישראל. אמנם לא היה די בריוס בקי גדול בספרות ישראל, ובכל זאת רבים מאד הציונים והמראי מקומות שהוא מביא ממנה — כפי שמצאם בספרי ר' מנשה בן ישראל.

אבל היש מקובלים משפיקים בילדי נכרים וכותבים חזיונות לבתי המשחק? די בריוס באחזו בזה לא הניח ידו גם מזה. אולם גם בהזיונותיו נראה החברל הגדול בין מיגואל פקיד הצבא בבריסל ובין דניאל לוי היהודי האמשטרדמי.

חזיוניו יהלקו לשנים, לקדש ולחול — כי מהם יש אשר תוכנם לקוח מספרי הקדש ונכתבו בער הישיבות באמשטרדם לשחק בם בימי חג ומועד, ויש אשר כתב לבקשת נסיכים ושרים אשר פקדוהו וידרשו חזיונותיו לעתים מזומנות. כן הוצג חזיונו שערך לעת בוא המלך קארל השני ורעיתו לבריסל. בעת חתונת הקיסר ליאופולד עם מרגריטא בת פיליפ הרביעי מלך ספרד, הוצגו שני חזיונות ממנו על במת המשחק; האחד חבר בפקודת הגבירה המרקיזה מבית סרצינה והשני בפקודת בעלה הרוזן — ונסיכים שונים שנאספו מספרד ומפלנדריא היו המשחקים בחזון ההוא. מלבד אלה כתב עוד שלשה חזיונות גדולים ממין הזה, ובתוכם החזון הנקרא בשם „הספרדי באוראן", אך בכלם נמצא אריכות יתרה ונפרזה; „הספרדי באוראן" הרבה לבוא בקרב ולקרוא את כל יריביו למלחמת שנים (דועלל) — בזה יש להכיר רוח המחבר, שהיה מלפנים פקיד צבא ספרדי.

בחזיוני הקדש אשר כתב, הכנים לפעמים שירי עבר וספרד שחברו מאת משוררים אחרים מבני עמו. כן נמצא שם מכתם ספרדי מאת הדוקטור אברהם מיכאל קארדוזו, אשר כפי הנראה הוא זה שהזכרנו (לעיל צד 28) שהיה רופא נפש הדיי, המושל בטריפולים, ולא המקובל, אשר נקרא גם כן בשם הזה, ונחשב בין מעריצי משיח השקר שבתאי צבי.

עוד מכתם נמצא שם מאת ר' אברהם די פאיבא, בן דורו של ר' משה פיריירא די פאיבא, אשר ספרו „ציונים להיהודים בקוכין" (Noticias des Iudaeos de Cochin) שנדפס באמשטרדם בשנת 1687 נעתק בשנת 1713 ללשון יהודית - אשכנזית ונקרא בשם „קעננים דער יודען פאן קושען". בזמן ההוא חי באמשטרדם גם ר' יעקב ריבירא די פאיבא, מחבר ספר תורת החשבון בלשון ספרד.

עוד מכתם נמצא שם מאת ר' יעקב ישראל מורינו, בן ר' אברהם שלום מורינו שנפטר בבאיונה ביום 2 פיברואר 1684 ונקרא גם בשם לואיז די פאס. לר' יעקב היו שני אחים: ר' משה ור' דוד. האחרון מהלל בפי די בריוס על כחו הרב בחכמה ובתלמוד.

בשנות 84-1683 גדל עניו ומחסורו של די בריוס עד בלתי נשוא. רוב מכתבי עצבונו וקינותיו נכתבו ממנו בעת ההיא. בפיהו הוא מספר כי בעת ההיא היתה חברת „אבי יתומים" תומכת ביטינו, וכל חבריה היו לו כמלאכי ישועה ורחמים, אשר פקדוהו בצר לו ויתמכוהו בימין צדקם. לפעמים הגיעה לו עזרתו מאת אצילי ישראל, כבני משפחת טיקסירו, אשר כמאה שנה עמדו חליפות על משמרותם בתור צירי ממלכת שווידיא, ובני משפחת בילמונטו, אשר אותם נפרט בקרוב, ובני משפחת סואזו, העשירים והשועים שנקראו בשם „הברונים די אבירנאס". אם בוא בא יהודי עשיר, ציר ממשלה או סוחר נכבד לאמשטרדם עיר הטרכלת, אז יכל היות בטוח כי עד מהרה יקדם די בריוס את פניו בשיר של כבוד וברכה.

בשנים ההן פנה גם לעזרת ידידיו ומכיריו בליוורנו. בחדש חשון 1683 ערך אגרת תוכחה לאיש כלי אשר קפץ ידו והאטים אזנו ממנו, ויעוררהו לעשות טוב וחסד ולשמור מצות ה' לקימן כהלכתן. ביום כ"ז טבת כתב בקשתו להעשיר הנכבד ר' דוד אבינזור, ציר מלך פולין היושב בהאמבורג, וביום שלאחריו — להעשיר הנכבד ר' גבריאל אריאס בליוורנו, וביום 8 אפריל שנה ההיא — להנדיב „הנכבד בעיני הנסיך המושל בטוסקאנא", ר' אברהם די מורא היושב בליוורנו. להחכם (הרב הספרדי) הדוקטור והמשורר ר' אברהם צמח, שהיה אלוף ומגן להישיבה בליוורנו, שלח שיר ספרדי וישמח מאד על השיר העברי שקבל ממנו בתשובתו.

ביתי עניו ומרודו נשא עיניו גם אל ארץ פולין ויואל לנסות הצלחתו בה — גם כתב שירים לכבוד יואן השלישי מלך אנגליא, ויבקש את ר' דוד אבינזור להציגו לפניו לטובה בבואו לונדונה. במכתבו לראשי הקהלה בעיר ההיא, שכתב ביום ח' תשרי 1684, התאונן מרה, כי דל חלקו בהולאנד העשירה ואיש מאחיו לא יחוש לעזרתו, ורק כח סבלנותו הוא שיעמוד לו לבל יקוץ בחיים. את קינתו זו הוא גומר בבקשה גדולה, לבל ישיבו האדונים הנכבדים את פניו ריקם.

משנת 1685 והלאה נכתם כל חזון ממנו ואין עוד זכר לו — אות הוא כי מת בסוף שנת 1684 או בראשית השנה שאחריה. אמנם יש מיחשים לו עוד חזון אחר שנכתב בשנת 1687 לכבוד התונת המלך פידרו את אשתו השנית, מאריא זופיא איזבלה, אך משגה הוא בפיהם, והשערתם ללא אמת.

אך שמחה אחת היתה לדי בריוס העני והדל בשנות חייו האחרונות, הוא בנו שמעון לוי די בריוס או קאניסו כאשר בחר הוא לקראהו על שם אביו הזקן; הוא היה נחמתו ושעשועו באחרית יטו. הוא נחל מאביו את כח זכרונו הנפלא וירב עשות חיל בלמודיו בישיבת „משכיל אל דל", עד כי כל מוריו שמחו עליו ויאהבוהו ואחר כבוד לקחוהו ויסמכוהו להיות מורה ורב בישיבת „די לוס פינטוס" שנוסדה ברוטירדם מאת האחים הר"ר אברהם ודוד די פינטו, ובמות האח הבכור העתיקוה בניו הר"ר יעקב ויצחק לאמשטרדם. חלק מדרשתו אשר דרש די בריוס הצעיר בישיבה ההיא הדפים האב המאושר באחד מספריו (Govierno popular Judayco). ר' שמעון די בריוס היה גם משורר ספרדי, כאשר יעיד על זה שירו שחבר לספר הראשון שכתב ר' יוסף די לא וויגו.

לא לחנם שר די בריוס על אמשטרדם המהללה, כי „כגן עדן היא ליהודים היושבים בה" — כי אמנם היתה להם כערי קורדובה וגראנאטה בספרד מלפנים, וכמהן נבנתה מהם גם היא ותהי סחר גוים וצבי לכל הארצות. היהודים גולי ספרד הביאו אליה אתם את חכמתם וחשכלתם ושקידתם בסחר וחריצותם בחרשת המעשה; חבורות החכמים המלמדים עלו בה למעלה, הישיבות והביבליוטיקאות הלכו ורבו, ובתי הדפוס הוקמו בה להפארת עולם, ומשם יצאה תורה ואורה לכל היהודים יושבי אירופה צפונה. במחצה השנית למאה הי"ז לא היתה עיר בעולם כאמשטרדם אשר בה מצאו בני ישראל את שלומם ועשרם וכבודם. הונם הלך ורב עד כי מלכים ונסיכים היו בעלי משאת ידם, ומושלי ארץ כי באו למסעיהם אמשטרדמה, סרו אל משכנות היהודים הספרדים-הפורטוגיזים ויבחרו ללון בהיכלי תפארתם. מי לא ידע או שמע שבות המשפחות הכבודות בישראל שמה, כמשפחת טייקסירא, מיסקיטא, משפחת הרוזנים די אבירנס, משפחת השרים די אקוסטא, משפחת טינואל אזוריו, ציר מלכת שווידיא באמשטרדם? גם אבני הנזר אשר למטלכת שווידיא נמצאו זמן רב לערבון בידי היהודי הפורטוגיזי ר' יעקב נונים הינריקים.

ומכל המשפחות הכבודות והעשירות האלה הבי נכבדה משפחת בילמונטי, העשירה, המשכלת והמיוחסה שבכלן: האב והבנים יחד שקדו על עבודתם בספרות הספרדית; האב ובניו ונכדיו יחדו היו ראשי נכבדי עמם אשר בהם ישראל יתפאר; יחדו היו גם חכמי מדינה אשר לדברי עצותיהם הקשיבו שרים ומושלי ארץ; יחדו היו סופרים, כליצים ומשוררים, אשר הערו כחם ולבבם להחזיק במעוז הדת והדעת ולחזק ידי חכמיהן ומוריהן למען היות להן בתוכם מעון לשבתן עולמים. המשפחה הזאת היא גם העתיקה שבמשפחות ישראל בהולאנד, ואלה הן הולדותיה:

בין פליטי ישראל אשר בסוף המאה הט"ז החישו מפלט להם עירה אמשטרדם, היה איש אחד יליד האי מאדיירא, זה האי אשר אביב נצח מתנוסס על אדמתו, ושם האיש ר' יעקב ישראל בילמונטי. בצדקתו ראה ראשית לו ליהד עשרה אנשים מאחיו ולצרפם למנין אחד להתפלל בתוכם בצבור כמשפט. הוא היה מראשי מיסדי קהלת ישראל באמשטרדם, ויעמוד בראשה יחד עם שני חבריו ר' יעקב טיראדו ור' שמואל פלבי. עם רחל ישרון ור' יוסף ישראל פיריירא ערך ביום 13 יאנואר 1614 את תשעה עשר הסעיפים לחוקי הקבורה בשדה אשר כרו להם לאחות קבר לקחל עדתם. ר' יעקב ישראל בילמונטי נמנה גם בין היהודים הראשונים אשר התאמצו להחזיק בספרות הספרדית על אדמת נכר. הוא כתב ספר איוב בחרוזים גם הבר שיר גדול על דבר מוצא האינקויזיציאה וקרבנות בני עמו אשר נפלו בחרמה.

לר' יעקב ישראל בילמונטי היו שמונה בנים אשר נולדו לו מאסתר אשתו הראשונה ומשמחה אשתו השניה שלקח אחריה — כלם נטעי נעמנים אשר נשאו פרי ישוה לו; כשמונה כוכבי אורה הזהירו הבנים האלה יחדו על קהלת ישראל באמשטרדם. בשנת 1630 נאסף ר' יעקב ישראל אל עמיו, ולשמו וזכרו יסד הרב מרטיירא עוד בשנה ההיא ישיבה גדולה לתורה ולתעודה.

בניו כלם נודעים בשם — הראשון הוא ר' בנימין בילמונטי — הוא היה מהראשונים בבני ישראל שנולדו באמשטרדם ונמולו ביום השמיני כדת. הוא היה ראש ומנהל להברת „גמילות חסדים", השני הוא ר' יעקב בילמונטי, ראש ישיבת „עץ חיים". חבר לחברה הזאת היה גם השלישי: ר' דוד בילמונטי, אשר לקח חלק בחזון שבעת ההרים (לעיל 20). הרביעי הוא ר' אברהם בילמונטי, אשר לו שר די בריום משכיל שיר ידידות ליום התונתו את וויולנטי רעיתו; הוא אבי החכמים הדיפלומטים הנודעים בדברי ימי עולם בשם „Von Schoonenberg" (הנעתק משם „Belmonte") — כי החכם הסדיני הראשון שנקרא בשם הזה היה יעקב די אברהם בילמונטי. החמישי הוא ר' יוסף בילמונטי; הוא ולאה אשתו השאירו חלק רב מהונם לחברת „גמילות חסדים". הששי הוא המשורר ר' מ ש ה בילמונטי, אשר העתיק את „פרקי אבות" ללשון ספרד. ההעתקה נדפסה בשנת 1712.

הגדול והנכבד באחיו היה ר' יצחק נוניס הוא מנואל בילמונטי, אשר יחד עם אחיו אנדריאס די בילמונטי היו צירי ממלכת ספרד בהולאנד. בהיות המשרה הכבודה הזאת על שכמם, דרשו מאת ממשלתם לתת להם את הזכיות הראויות לכל בעלי פקודות כאלה — והממשלה עשתה לאחרונה כדברם ותקיים להם זכיותיהם על פי הדת שנתנה ביום 25 אפריל 1679. ארבעים שנה עמד הרוזן מנואל על משמרתו באמונה ובלב שלם ורבות הועיל ליסד ולהחזיק את השלום בין ספרד והולאנד. אחריו מלא מקומו בן אחיו, פרנציסקו די קסימינים בילמונטי, ובמות גם זה ירש בנו מנואל בן פרנציסקו די בילמונטי מקומו אחריו.

רבות פעל ועשה מנואל בילמונטי לטובת אחיו יחד עם רעהו גירונימו נונים די אקוסטא — הוא ר' משה קוריאל — בעמדם יחד בראש עמם באמשטרדם. ובראותו כי בזמן קצר נוסדו בהולאנד כשלשים חבורות למרבה השירה והחכמה, קנא לאחיו קנאה גדולה וייסד גם להם „שבת תחכמוני" בשנת 1676. ובחיותו גם הוא נמנה במשוררי עמו, נבחר לשבת ראש בישיבה זו אשר יסדו ידיו. אתו ישבו — בתור שופטים על נתינת פרס לזוכים בו — הדוקטור יצחק די ריקאמורא ור' יצחק גומים די סווא.

ר' יצחק די ריקאמורא נולד בשנת 1600 לאבותיו האנוסים שגרו בעיר וואלינסיא, וכאשר גדל נתחנך להיות לכהן נוצרי. שנים הרבה חי בתור נזיר דומיניקני ושמו היה פראי ווינסינטי די ריקאמורא, ויהי לאב סולח ומוחל לעונות הקיסרית מאריא האוסטרית, שהיתה מזרע המטלכה בספרד — והקיסרית נטתה לו חסד ותהי לו כבת מקשבת, וכל שרי החצר כבדוהו ויוקירו שמו מאד. בשנת 1643 עזב משמרת כהונתו וישב לדת אבותיו. בידו מל את בשר ערלתו ויכנים עצמו בברית אברהם אבינו. אחר כן למד חכמת הרפואה ויבוא אמשטרדמה וישב בה בתור רופא מומחה. שם נשא לו לאשה את אביגיל בת ר' משה (אברהם) טורו, אשר ילדה לו שבעה בנים (מהם נודע האחד ושמו שלמה, שגם הוא היה רופא באמשטרדם) ושתי בנות. תשע עשרה שנה אחרי נשואיהם מתה עליו אביגיל אשתו, וישא אחריה את קרובתה שרה בת ר' אליהו טורום. הוא היה ראש לחברת „משכיל אל דל" ולחברת „אבי יתומים", ויומת בחדש ניסן 1684 ובן שמונים וארבע שנה היה בעמדו. הוא היה גם משורר, אך שיריו לא נודעו לנו.

ר' יצחק גומים די סווא היה כפי הנראה אחי ביניטו גומים די סווא, המהלל בפי די בריום על כשרונו הרב בשיר ומליצה. הוא העתיק ספר הר"ר שאול לוי מורטיירא ללשון ספרד וישר שיר תהלה בלשון רומית להעתקת התהלים מאת ר' יעקב יהודה ליאון. די בריום הללהו וישם לו מקום בין גדולי המשוררים הרומים. הוא היה בן אחותו של הרופא החכם ר' שמואל סירא אשר השכיל לכתוב שירים בסגנונו של וירגיל הרומי.

חברים יושבי שבת תחכמוני היו אנטוניא די קשטילו, האשה המהללה איזבלה קוריאה, האשה איזבלה הינריקים ועוד אחרים מחכמי העיר המצויינים ובתוכם גם ר' אברהם גומים די ארואקסו, אשר אולי היה קרוב להדוקטור דניאל אראוקסו שזכרנו במקום אחר (לעיל צד —). הוא היה חכם מצוין בחשבון אשר עשה לו שם בחידות השיעורים אשר מצא. הוא היה חבר לחברת „אבי יתומים" ולישיבת „תמימי דרך".

בין אלה שהביא שיריהם בשבת תחכמוני הבי נכבדו: אברהם הינריקים, אברהם גומים די סילוירא (לעיל צד 26), משה רווא ומשה דיאש, שהם כפי הנראה המשוררים הנודעים בשמותם דוארטי לופים רווא ואלוארו דיאש, אשר שרו שירי תהלה לספר ר' יוסף די לא ווינא.

הסופר המוכיר בסוד חכמים ונבונים ההם, היה דניאל לוי די בריום.

פרק עשירי

אפיריקא. ר' דניאל ישראל ליפים לאנונה . ר' יעקב די קאספרו פרמינטו .
האמבורג : ר' יוסף פרנצים , די לארא . משפחת ליאון . ר' יוסף די
לא וויגא . אנטוניא יוזיף . חתימה .

בפרק הזה , האחרון, נשא עינינו אל ארץ מרחקים , זו אמיריקא.

הכל יודעים , כי אוצרות הזהב שהוציאה ספרד מאמיריקא הועילו להותה ולירידתה ; הכל יודעים גם זאת , כי גלות הארץ החדשה היתה שלומים לגלות ירושלים אשר בספרד . ועוד גם זאת — כי היתה לארץ המקלט לכל גולי ישראל באשר הם שם . אבן אחת היא לנו אם שמו אחינו גולי ספרד פניהם אליה בראשית הימים , הרף הפקודה הקשה שיצאה ממשלת ספרד על היהודים והערבים גולי ארצה , לבל יעיזו לבוא כיתר תושביה אל ארץ הזהב — כי אמנם עוד עשרות בשנים וגם מאות בשנים עברו עד שהיתה אמיריקא לארץ התופש והדרור ועד שהיתה למקום מקלט לנודדי עולם כיום הזה .

עשרות בשנים וגם מאות בשנים נשאה גם הארץ החיא כבליה אשר שמה עליה ספרד גבירתה . זו הארץ הפתוחה כעת לפני כל איש מצוק ומר נפש , לפני כל נרדף ואובד דרך ואף לפני כל בונד ופושע , זו הארץ החדשה אשר ממנה יצא אור חדש להאיר על אירופה הישנה וללמדה חוקי חיים בנתיבות הדרור והחפש ובארחות צדקה ומשפט ושווי זכיות לכל בני האדם — הארץ הטובה והמבורכה הזאת גם היא נאכרה בכבלי רשע , כארץ אשר ממנה שלחו המוני בני עמה להושיבה וליכר בה משפטיה וחוקיה ; הספרדי העז שלח ידו בה ויאכרנה אליו וישם בה משטרו הרע לכל שקוציו ותועבותיו , מגור מסביב !

ספרד שאפה לזהב הארצות החדשות אשר גלתה , למען הרבות תענוגיה ושעשועיה עלי אדמות — ולהודים האמללים , לילדי הטבע התמימים , פתחה במחירו שערי שמים , בהנחילה אותם אמונתה ואשדתה . כמעט תקעה הממלכה החטאה את יתדה על אדמת אמיריקא , והנה באו כהני דתה , ובאש חמתם וקנאתם נתנו בה כעש קרבנם , ויערכו בה במותיה לעמוד על עולותיה וזבחיה , ויחניפו את הארץ בדמי הרוגיה ! כי אמנם היתה בעת ההיא יד הכהנים הקתולים בכל מושלת ; עד אחרית המאה הי"ז היתה ברוב ארצות אירופא ממשלת האפיפיור עליונה למלכי ארץ , והכהנים והנזירים וכל נושאי דגלו שלטו בכלן , מהם יתד ומהם פנה , מהם חכמי מדינה ויועציה ומוריה ומלמדיה ומדריכיה ; הם היו ראשי הממשלה והחכמה והמדע והספרות והחנוך , וממלך ועד שר ועד עבד כלם היו תלמידים מקשיבים לקולם ושומעים לכל מוצותיהם ודבריהם — וכבאירופא הישנה כן גם באמיריקא החדשה התנשאו הכמרים לכל לראש ; גם שמה היו „בני ישוע" מורי העם ומאשריו , הנזירים אזורי חבל והולכי יחף השמיעו באמיריקא הדרומית את מנגנתם הנעימה שהביאו אתם מרומא : „מות ואבדן למינים ולכופרים !" — והפראים ההולכים בחשך , אשר אור ההשכלה האירופית לא נגה עליהם מעודם , ראו פתאם אור גדול — בערוך האינקויזיציא מוקדיה גם שמה ! בראשה עמד שם פרמום כהן האון , איש צמא לדם אדם כטורקומאדא ולוצירו בשעתם , אשר התמרמר עד מאד בראותו את היהודים קשי הערף עומדים במרם , ולמרות כל החוקים והנזרות נועזו לזבוח במיקסיקו את זבח פסחם (!) ולחוג את החג הזה כמשפטם. בעליצות נפש יספר לנו הכמר הזה על דבר האוטא-דא-פי הראשון שזכה לעשות בארץ החדשה בשנת 1554 , לכבוד נשמת פרדינאנד קורטים , אשר גלה את ארץ מיקסיקו

ויורישנה לכמשלת ספרד. יציעים ותאים גדולים ורחבי ידים נבנו לרבר הזה בטבור העיר, מסביב לבמות התפת, והעם כלו חנה כדור, בהעלות שמונים אנוסים מתיהדים על מוקדם. ההודים הפראים שמחו למראה החג הגדול אשר נמשך משעה 6 בבקר ועד שעה 5 בערב, ששו למשמע מצלות הפעמונים ושירות הכמרים, ויריעו בעליצותם ויפזזו ויכרכרו מסביב לאש הגדולה אשר אכלה את האמללים עד תומם, והספרדים אשר הסכינו לחגים כאלה בארץ מולדתם זה כמה, יחד העידו ויגידו, כי כמראה הנחמד הזה לא ראו עיניהם מעולם, — לא חסרו לו כי אם המלך ושריו וגדוליו אשר אצלו מכבודם על החג הגדול הזה, כמשפטם בספרד ארץ ממשלתם.

ולא רק במיקסיקו בלבד ערכה האינקויזיציא מוקדיה ליהודים עם חרמה, כי גם בלימא ובקרתגינה עשתה כן. ביום 23 יאנואר 1639 ערכה בליכא את חג קדשה בשוק העיר, וששים ושלשה פורטוגיזים מתיהדים הובאו על עצי המערכה; אחד עשר מהם נשרפו חיים ויתרם נענשו בעונשיה השונים, כמשפטה וכדרכה, בין הקדושים הנשרפים נמצא איש אחד אשר העביד את הכמרים עבודה רבה בוכוחיו עמהם—הוא הרופא החכם פֿרנציסקו מילדונאדו די סילווא. שלש עשרה שנה נעצר בבתי כלאיה, ובכל העת הזאת לא לקח אל פיהו כל בשר וכל נזיד, ורק חטי מנית היה מאכלו ומחיתו יום יום. בידיו קצץ וכל את בשר ערלתו, בסכין קהה החל מעשהו ובמספֿרַיִם פְּלהו. את שער ראשו וזקנו גדל פרע ובהקדישו נפשו לאלהי אבותיו קרא את שמו „אליהו הנזיר". בשנות מאסרו אזן וחקר וכתב ספרים שנדפסו אחרי מותו. עלי עצים יבשים חֻברו ממנו יחדו בעצה נפלאה ויהיו לו במקום גליון, דיו עשה לו מפחם וגחלים, ועצם תרנגלת דקה ומחֻדדה בראשה היתה לו לעט סופרים, — ובכל אלה הצליח לרשום אותיותיו באר היטב כמו יצאו מבית הדפוס. אחרי שלש עשרה שנות כלאו ומצוקותיו וענוייו הקשים הועל הקדוש הזה על במת המוקד ויהי לשרפה מאכלת אש. בעת ההיא היה סער גדול ונורא, אשר כמהו לא היה בארץ הזאת מעולם. —

עוד קדוש אחד נזכר בשם, שגם הוא עלה שם על מוקדו — הוא הרופא החכם טהומאש (יצחק) טרימינו (או טריבינו) די סובריטונטי, מעיר מדינא די ריאו זיקו, העיר אשר בגלל מסחרה הרב נקראה בשם „הודו הקטנה". עשרים ושתים שנה התגולל האמלל הזה במערת האינקויזיציא עד אשר העלתהו על במתה ותשרפהו חיים.

אך בראזיליא הארץ הברוכה היא לבדה היתה המקום האחד אשר בו מצאו היהודים—לזמן קט—מנוח להם מיד להבה. הארץ הזאת נושבה אמנם בראשיתה רק מאת היהודים, כי שתי אניות מלאות פושעי ארצה, הם האנוסים המתיהדים, יחד עם המון זונות פרוצות נשלחו ממנה שנה שנה להושיב את בראזיליא מהם. והאנוסים הגולים הזם, כמעט באו אל ארץ גודם השליכו מעליהם עול הדת הזרה לרוחם וישובו לאמונת אבותיהם בכל לב ונפש, עד כי בראשית המאה הי"ז כבר נמצאו בבראזיליא יהודים להמונים. אבל מספרם עוד הוסיף להתרבות שמה, כאשר עלתה בידי ההולאנדים —בשנת 1624 — לתקוע יתדם בבראזיליא ולספח איזה מחלקיה אליהם לאחזת עולם. לקול קריאת היהודים יושבי בראזיליא—בשנת 1642—מהרו אליהם שש מאות איש מאחיהם יושבי אמשטרדם, ובראשם ר' משה רפאל די אגוילאר ור' יצחק אבוהב. אבל במפלת העם ההולאנדי הפכו גם היהודים אנשי בריתם ערף לארץ הזאת, והבאים שמה מהרו לשוב אמשטרדמה, במאנם לשוב ולחתענות תחת הספרדים רודפיהם מלפנים. ובכל זאת נשארו עוד קהלות שלמות גם בבראזיליא אחרי

הוסדן שמה בראשית הימים. ויהי ר' יעקב לאגרטי לחכם (רב) בבראזיליא, וגם המשורר ר' אליהו מאכורו חי שם יחד עם קרובו המשורר והמנגן הנפלא ר' אברהם מאכורו, אשר עליו ישר די בריום את שירו. הוא ר' אברהם מאכורו אשר יחד עם קרובו ר' משה מאכורו היו חברים בחברת „תמימי דרך" באמשטרדם.

ר' יוסף פארדו בן ר' דוד פארדו וחתן הר"ר שאול לוי מורטיירא, שהיה דרשן ברוטירדם ואחר כן נתמנה לחכם בקהלת ישראל בקוראקאו, נקרא לכהונה הזאת בקהלה שנוסדה על האי יאמאיקא, ויבוא שמה בשנת 1683 וישב בה.

בעת ההיא התגורר שם אחד מראשי האנשים המצוינים ביהודי ספרד ופורטוגאל באמצע המאה הי"ז — הוא ר' דניאל ישראל לופיס לאגונה. רבות רעות וצרות ומכאובים ועניים סבלו רוב אחינו הנזכרים בשמותם בספר הזה, רבות נשאו וסבלו האמללים ההם בעד אמונתם היקרה שנחלו להם מאבותיהם — אבל צרות האיש הזה ותלאותיו עלו על כֻּלנה; הוא היה סמל דמות היהודי הנצחי, הבא באש ובמים בעד אמונת קדשו, ואין קצה לתלאה! עוד בימי נעוריו הכיר לאידו ולהותו את כלי המועקה ומערות האפל אשר בהן החביאה האינקויזיציא את אמללי בני עמו, לענותם ולהשביע ברעות נפשם בעד אמונתם ודתם—אבל גם בהמלטו בסתר מכף עריצים, בעזבו את ספרד ואף את אירופא כלה, לא עזבהו קשי יומו ולא חדלה ממנו מצוקתו עד בוא המות ויבא לו את המנוחה אשר נעדרה ממנו כל ימי חייו. רק במקום אחד מצא מרגוע כמעט, הוא ביאמאיקא אשר בה שאף רוח בסור מעליו פחד צוררי עמו. מכל הונו שהיה לו בראשיתו לא נשאר לו מאומה, כי אש אחזה במקום מעונו ותאכל את הפלטה הנשארה. עני ועזוב נשאר בארץ נכריה, ובעודנו בודד במועדיו הגה לבו אימה, פן נחפשו עקביו ונגלו מסתריו למרגלי חרש האורבים לנפשו. בעת ההיא היה רק ספר „תהלים" נחמתו בעניו, וכרוב אחיו האמללים היה הוגה בו מדי השתוחחה עליו נפשו, ואנחות נעים זמרות ישראל היו כצרי מרפא לפצעי לבבו האנושים, כי מי כדוד מלך ישראל, מלך כל משוררי עולם, ידע ספורות לנגעי לבבו כי רבו ולמכאוביו כי עצמו מאד! מעי מי יהמיון כמיתרי כנורו אשר רוח ממרום נשבה בו לשמוע ממנו קול ענות לכל רגשת נפש, לכל תאניה ואניה אשר פרצים תצאנה מלבב האֱנוֹשׁ האָנוש בעבור חושיו בו!

לאגונה שר שירי דוד אף העתיקם לו בלשון ארצו. העתקתו זו היא הנפלאה בכל מפעלות הספרות היהודית-הספרדית. עשרים ושלש שנה העביד נפשו בה ועוד עשרים ושלש שנה עברו „בסערות עז וברעש מלחמות" — כדבריו בהקדמתו — עד אשר הצליח להנחילה לאחיו בני עמו, המדברים ספרדית ומתפללים ספרדית. לא לחנם קרא את העתקתו בשם „סמל החיים" (Espejo fiel de vidas), כי בסערות עוז וברעש מלחמות, ברדיפות אויב, בלהבות אש ובתלאות אין קצה העתיק את המזמורים ההם, כאלו אך למענו נוצרו ורק בגללו חברם היוצר מתחלה! מעט קט מדברי ימיו וחליפות עתותיו ישמיענו המשורר האמלל בטורים האלה אשר כתבה ידו:

אֶל הַחָכְמָה לֵב וָאֹזֶן נָטִיתִי.
בִּהְיוֹתִי יֶלֶד וּבְעוֹדֶנִי נָעַר.
וּבְאֶרֶץ צָרְפַת בִּנְעוּרַי חָיִיתִי.
שָׁם בָּתֵּי תַּחְכְּמֹנִי פָּתְחוּ לִי שָׁעַר—.

בְּסֶפֶרֶד לָמַדְתִּי הַשְׂכֵּל יָדֹעַ ,
גַּם מַטֵּה רֶשַׁע – מַאֲפֵל בָּתֵּי כֶלֶא ,
וּבְרִיחֵימוֹ חִישׁ גַּדְעָתִי בְזֹרֵעַ ,
מִכְּלִיּוֹן מִשְׁפַּט רֶשַׁע נַסְתִּי פֶּלֶא !
וּתְהִלַּת אֵל רָם נִסִּי וּמוֹשִׁיעַ ,
פֹּה עַל אִי יַמֵּיקָה אָשִׁיר אָרִיעַ !! —

על רוח המעתיק, המתנוססת בזמרות אלה ועל תולדות ההעתקה הזאת, נשא דברו המליץ הנכבד בבני עמו יושבי עיר לונדון ר' אברהם יעקב אינריקוס פימנטיל, ואלה דבריו בהקדמתו ל„סמל החיים":

„רוח ה' נוססה באחינו זה (לאגונה). כראותו את כל אחינו פליטי ספרד ופורטוגאל הנסים ונמלטים מאת אויביהם ומעניהם הרעים והאכזרים כי גם בבואם אל ארץ אחרת לבקש בה את המנוחה אשר נעדרה מהם בארץ מולדתם, אנוסים המה לצקת לחשם ולשפוך שיחם לפני אלהינו בלשון ספרד, יען כי את שפת אבותיהם שכחו ובלשון קדשם שפת לא ידעו ישמעו — רחש לבב לאגונה דבר טוב, להעתיק להם את ספר התהלים מלשון הקודש לשפת ספרד זו הזכה והנעימה, בסגנונו זה היפה והנחמד ובחרוזיו אלה המתוקים והערבים. על חרוזיו אלה השכיל לתת מרוח החן והתחנונים השפוך על זמרות המשורר הקדוש, למען יזמרון אחיו בכל לבב בהודותם לשם ה' ובהתפללם לו בכל עת".

גם הר"ר דוד ניטו, הרב הכולל בלונדון, אשר עשה לו שם עולם בקביעת הלוחות לחשבון בני ישראל, אשר רב ריב בני עמו עם האינקויזיציא אויבתם הרעה ואשר נדחה פעם אחת לזמן מה מכהונתו הקדושה במשכו עליו בדרשתו קו חשד כי נוטה הוא אחרי שטת שפינוצה—הרב הזה דרש גם כן בשבח ההעתקה הזאת בדברים אשר כתב עליה בראשיתה.

ואלה הם המשוררים הספרדים אשר שמחו לקראת ההעתקה הזאת ומשיריהם הודוה: ר' דוד חוית ר' אברהם גומיס די סילווירה (לעיל צד 26) ר' יעקב אינריקיס פימנטיל, ר' אברהם פימנטל (אולי הוא זה שחבר את הספר „מנחת כהן"), ר' מונדיאר, נוניס די אלמיידה ורעיתו דונה מנואלה נוניס די אלמיידה (לעיל צד 52) ר' שמשון גדעון, ר' משה מנואל פונזיקה די פינה, ר' אברהם בראבו, ר' יעקב די סיקוירה סומאדה (אולי הוא אחי הדוקטור ר' יצחק די סיקוירה סומאדה, הנודע בהספר שעשה על מות הר"ר דוד ניטו), דונה שרה די פונזיקה פינטו או פימנטיל (לעיל צד 52) דונה בינבינידה כהן בילמונטי (לעיל שם), ר' יעקב לופיס לאגונה ור' דניאל לופיס לאגונה (שניהם בני המשורר המעתיק).

רוב המשוררים הכתובים בזה בשמותם גרו כפי הנראה בלונדון.

הקורא המתבונן אל העתקת לאגונה, יגיד עליה דעו כדברים אשר אמרנו על העתקת ר' דוד אבינטר מילו (לעיל צד 17), כי גם המעתיק הזה הלך אחרי רגשותיו וישנה את דברי התהלים כלבבו. כמעתיק ההוא כן גם זה שפך חמתו על האינקויזיציא הזעומה ויוסף פסוקים שלמים לזמרות דוד, אף שם בהן רעיונותיו ומחשבותיו. על כן קרא בצדק את העתקתו בשם „סמל החיים", בהציגו בה דמות צרותיו ופגעיו ומכאוביו

בחיים—ומי זה יחשוב לעון לו בשפכו זעמו על הארץ החנפה אשר היתה לו כתפת לרגלי האינקויזיציא הנוראה, אשר שדדה ממנו את הונו ומעונו ושלומו ומנוחתו ואשרו ואמונתו וכל הטוב והיקר לאדם בעוד בחיים חיתו! מי זה יחשוב לעון לו, בהוציאו כל רוחו הקשה, בהגותו נכאים על מר נפשו ובתתו קללות דוד גם בראשי אויביו ומעניו הרעים והאכזרים! כן ירמוז במזמור י׳ על האינקויזיציא זעומת נפשו בקחתו עמו דברים לאמר:

לָמָּה אֵל תַּחֲרִישׁ! מֵרָחוֹק תַּעֲמֹד אֱלֹהַּ?
וּלְעִתּוֹת בַּצָּרָה תַּעֲלִים כִּי מַר נַצְרִיחַ?
וּבְגַאֲוָה רָשָׁע מַרְחִיב פִּיו דִּבֵּר גָּבֹהַּ,
אִם לֹא אָז רִחַמְתָּנוּ, יִשְׁעֵנוּ תַפְרִיחַ??
נִרְדַּפְנוּ כָל הַיּוֹם מִמִּשְׁפְּטֵי שֹׁד וָרֶצַח,
מָזְדוֹן מִתְקַדֵּשׁ, מֵרִשְׁעָה מִתַּמֶּמֶת...
וִיהִי רָשָׁע נֹאֵץ שַׁדַּי לִכְלִמַּת נֵצַח!
בֹּצֵעַ בֵּרֵךְ יֵאָר בִּמְאֵרָה מַחֲרֶמֶת. —

במקומות אחרים הוא משוה את דברי הכתוב עם דברי ימי עמו בעת ההיא, וכה הוא משנה את המזמור קכ״ד:

יֹאמַר יִשְׂרָאֵל בָּאֲרָצוֹת נָפֹצוּ,
אִם לֹא שַׁדַּי הָיָה לָנוּ מוֹשִׁיעַ!
וּבְקוּם אָדָם וּלְבַלְעֵנוּ יַחְפֹּצוּ
מָגֵן אֵל לָנוּ וּבְעֶזְרוֹ יוֹפִיעַ!! —

מלבד שהוסיף בהעתקתו דברים כרוחו, הנה הפליא לעשות בהמתיקו דברי המשורר, בתתו בחרוזיו באור נכון למחשבותיו הנשגבות — כאשר כן נחזה במזמור פ״ו, בהביאנו בזה ראשיתו הנפלאה:

שִׁמְעָה אֵל רָם! אֵלֶיךָ כִּי אֶקְרָאָה!
וּלְקוֹל תַּחֲנוּנַי חָנֵנִי וַעֲנֵנִי,
וּבְרֹב עָנְיִי מֵרָב־שִׂיחִי, אִירָאָה,
פֶּן אֶחֱטָא לָךְ שַׁדַּי! פִּי יַרְשִׁיעֵנִי...
שָׁמְרָה מִכָּל חֵטְא אֵל! נַפְשִׁי נֶעְכָּרֶת,
וּבְצִדְקָתָהּ — כִּי לָךְ גַּם לִי תִהְיֶה נֵצַח...
כִּי חָסִיד אָהִי — רוּחִי תֹּם נֹצֶרֶת!! *)

---

*) דעת לנבון נקל כי גם להמשורר שיר זה היה קשה הדבר אשר שאלו חז״ל בברכות ד׳ ע״א „ודוד מי קרי לנפשיה חסיד?" וכאשר בנתי לדברי בעל השיר הזה מצאתי על דעתי כי יבאר הדבר הקבה הזה בדרך פשט נכון, כי לא יתפאר דוד באמרו „כי חסיד אני", רק הדברים האלה

כִּי אֵלֶיךָ אֶבְטַח בָּךְ אָרִים מֵצַח !
כָּל הַיּוֹם אֶקְרָא לָךְ אֶפְרֹשׂ כַּפַּיִם .
חָנֵּנִי וּלְנַפְשִׁי יִשְׁעֲךָ שַׁלֵּחַ !
לָךְ נַפְשִׁי אֶשָּׂא , לָךְ אֶשָּׂא עֵינָיִם ! !
שׁוּבָה וּרְצֵנִי אֵל ! נַפְשִׁי שַׂמֵּחַ !
בִּימֵי צָרָה אֶקְרָא לָךְ אֲיַחֵלָה !
אַמֵּץ מִבְטָחִי בָךְ בַּלֵּב וָרוּחַ !
אַל תָּסִיר חַסְדְּךָ , עָלָיו אֶתְפַּלֵּלָה ,
מִנֶּפֶשׁ עַבְדְּךָ בָּךְ סָמוּךְ בָּטוּחַ — .
בָּאֱלֹהִים אֵין כָּמוֹךָ, לָךְ אֵין עֵרֶךְ !
וּלְפָנֶיךָ כָּל גּוֹיִם יִכְרְעוּ עַל בֶּרֶךְ ! —
בִּבְנֵי אִישׁ אָבֹא , שִׁמְךָ אֲכַבֵּדָה .
לַהֲלוֹךְ בַּאֲמִתְּךָ דַּרְכְּךָ אֵל הוֹרֵנִי !
וּלְיִרְאָה שִׁמְךָ לִבִּי בִי יַחֵדָה !
יִרְאָתְךָ שַׁדַּי נֵצַח בַּל תִּטְּשֵׁנִי !
וּבְאַהֲבָתִי לָךְ עוֹלָם בַּל חָדֵלָה .
רֹמְמֻתְךָ אֵל אֶחָד אֲהַלֵּל סֶלָה ! ! —

ביותר נגלה כח השירה אשר למעתיק הזה, בהחליפו לפעמים את משקל חרוזיו ככל חקות השירה הספרדית לכל נעימותיה וחמודותיה — כאשר כן נחזה במזמור פ"ז :

יִסְפֹּר עַמִּים אֱלֹהִים
אֻלָּם בְּסִפְרוֹ אִתּוֹ
אַךְ יִכְתֹּב לוֹ ,
אֵלֶּה שֹׁמְרֵי חֻקָּיו ,

הם גם תפלתו בפיו לאלהים, וחסר פה פעל עזר „היה" ובאורו „כי חסיד אהי אני" ובדברים האלה יתפלל דוד המלך ומפיל תחנתו לפני ד' כי ישמור נפשו ופיו כי יהיה חסיד גם בכל עת רעה, ובכל עת צרה יעמוד בצדקתו ולא יפת לבו בסתר לתת תִּפְלָה לדרכי אלהים ולא יחטא בשפתיו בהתאוננו על משפטי ד' מרב כעשו ושיחו, אך יהיה תמיד חסיד בלבו ובלשונו גם בכל עת רעה שתבא עליו, ונפשו תמיד תהיה בצדקתה לאלהים ורוחו תמים עמו בכל דרכיו. ובאמת הבאור הזה נכון הוא כי כן נראה אשר הדבר הזה היה לדוד במזמורו זה ראש מחשבותיו, כי כן יעיד גם כתוב י"א במזמור זה שמתפלל דוד אל ד' ויבקש ממנו שיורהו דרך אמתו ליחד לבו ליראה את שמו, וכל המזמור הזה הולך ומבאר בעל השיר הזה בהשכל ודעת בענין הזה והוסיף עליו הוד ופאר כיד החפש הנתון למשורר להרחיב כל ענין ולרקעהו לתפארת המליצה ויפי השירה.

מעתיק השירים צוריהו הלוי

הַחֲכָמִים
מִבֶּטֶן קְרָאָם שַׁדַּי ,
וּתְמִימִים
בִּשְׁעָרָיו בִּמְאוֹרֵי־יָהּ
הֵם מְאִירִים
לֶקַח טוֹב מוּסָר וְרוּכַחַת ;
כָּל מְזַמְּרֵי תְהִלּוֹת אֱלֹהַּ ,
שֹׁכֵן בָּעֲרָבוֹת שָׁמָּה !
מְשָׁרְתֵי מֶלֶךְ עוֹלָם כֻּלָּם ,
וּסְבִיב כִּסְאוֹ יִשְׁכֹּנוּ .
הַשָּׁרִים
כְּחוֹלְלִים בַּחֲלִילֵי קֹדֶשׁ
יְרַנֵּנוּ .
וּבְשִׁירֵי מְרוֹמִים עֹז לוֹ ,
יִתֵּנוּ .
כֻּלָּם יֹצֵר כֹּל יְרוֹמְמוּ יָחַד ! ! —

לא נודע אם נשאר ר׳ דניאל ישראל לאגונה כל ימי ביאמאיק , או בא אחרונה עירה לונדון , ששם נדפסה העתקתו ושם היו גם שני בניו . אל העיר הזאת החיש מפלט לו האיש אשר גם הוא נמלט מכף האינקויזיציא כצפור מפח יקוש , הוא הרופא החכם והמשורר

ר׳ יעקב די קאסטרו מרמינטו .

בעיר ברגאנצא , בירת מדינת טראס-אוס-מונטיס אשר בקצה ארץ פורטוגאל צפונה , אשר מאחרי הרריה הגבוהים בקשו ומצאו היהודים הנרדפים סתר להם מפני עקת רֶשע , חי לפני 170 שנה האנוס המתנצר פרנציסקו די קאסטרו אלמיידה ; נוצרי היה בפורטוגאל בבתי תפלותיה ועל כל מקראיה , אבל יהודי נאמן במסתרי חדריו ובכל מקום אשר מצאה ידו . הוא נשא לו לאשה את וויאולנטי הכבודה לבית די מיסקוטא (בני משפחתה ישבו בהאמבורג ובאמשטרדם בסוף המאה הי״ז בתור צירי הדוכסים לבות ברוינשווייג-ליניבורג) , ותלד לו את יעקב , ולעיני כל הביאוהו אבותיו בברית הדת הקתולית ויקראוהו בשם הינריקיס . בעיר אשר בה עומד היכל משפחת המלוכה הפורטוגיזית , עמדה ערש יעקב , בהולדו בה בשנת 1691 . מטעם שלא נודע בעולם החליף פרנציסקו די קאסטרו את מקום מעונו שנים אחדות אחרי כן וישב בכפר מירטולה . שם החל הילד יעקב להתחזק בראשית למודים . בהגיעו לשנת השבע עשרה עלה הנער הנחמד גאון תפארת אבותיו לשמוע בלמודי בית מדרש החכמה באיפורה . שם נתן לבו לחכמת הפילוסופיא של אריסטו , ונזיר אחד מחברת „בני ישוע" ושמו דיגו מרטינס היה מורהו . ויעקב הרבה בשקידתו עשות חיל בלמודים עד כי עלה בחכמתו על כל חבריו ובני גילו , ולמקץ שלש שנה (בשנת 1710) נסמך לדוקטור ומגיסטר . משם נסע עבר החכם הצעיר לעיר קוימברא , ללמוד שם חכמת הרפואה . ובשנת 1617 השלים חקו גם בלמודיו אלה ונסמך לרופא

חכם. אבל בארץ טולדתו לא יכל עוד הדוקטור הצעיר להשאר, וימהר ויעזבנה בלאט וימלט על נפשו — מפני אימת האינקויזיציא אשר נפלה עליו בשומה פניה בו, בהודע לה סודו כי לבו ונפשו נתונים לדת ישראל, אשר למדוהו אבותיו אותה בסתר מילדותו.

כי עוד במאה השמונה עשרה, זמן ההשכלה והפוליסופיא באירופא, לא חדלה האינקויזיציא להעלות עשן עולותיה, אשר הקריבה כליל על מוקדיה. „אחד המחזות היותר נכבדים ויקרים" (Spectaculum horrendum ac tremendum) — כן כנהו האינקויזיטור פינגא בכבודו ובעצמו — היה ביום 10 מאי 1682 על הכבר אשר לפני היכל המלוכה בליסאבון. ואלה הם הקדושים אשר נשרפו לאפר ביום ההוא, על אשר עמדו במרם וימאנו לסגת אחור מתורת משה: גספר (אברהם) לופים פיריירא בן פרנציסקו לופים פיריירא ממגאדורה, אנטוניא די אגוילאר מלאמילונילא הקרובה למדריד, העורך דין: מיגואל (יצחק) הינריקים די פונזיקה טעיר אביום, כלם מיושבי ליסאבון; פידרו סיראנו בן הרוקה אנטוניא סיראנו, הוטת בראשונה בחניקה בטרם הוצא להשרף יחד עם גוית אחותו הבתולה איגנים דוארטי, אשר מתה בענוייה בטחשכי בור כלאה, ועם העלמה איזבלה די וואלי מעיר חוית. ואחות סיראנו השנית, אשה צעירה בת 27 שנה, גם אשה זקנה בת 72 שנה ושמה פוילא די קראסטו, וחוכר נכבי המטלכה סימון הינריקים, אשר נתפש ביהדותו בפעם השנית, נשלחו ביד פשעם לבראזיליא לחיות שם בתור בעלי תשובה. עוד שלש נערות צעירות ואשה זקנה בת 71 שנה נענשו למאסר עולם, והמון רב מן האנוסים המתיהדים נשפטו להאכר לעבודת פרך על אניות המפשלה.

ביום לידת משיחם, בשנת 1696 נשרפה בעיר איפורא אשה אחת, על אשר נבצרה ממנה להוכיח בעליל כי לא יהודיה היא.

בשנה הראשונה למאה השמונה עשרה היו שני חגי אש בליסאבון, ביום 11 ואחריו ביום 12 אוגוסט.

ביום 6 סיפטימבר 1705 היה עוד הפעם חג גדול, בו הועלו ששים איש על הבמה, ששם נענשו עונשים שונים כמשפט, מלבד איש אחד אשר נשרף חיים, על אשר הקשה ערפו ועד צאת נפשו לא חדל לקרוא ולאמר, כי רק דת משה היא האמתית ובאמונתה הצרופה יחזיק ולא ירפה. במספר הזה הובלו מבני ישראל על מקום המשפט, ביום 30 יוני 1709; ששה מהם נשרפו חיים, ויתרם הורדו אחר כן בתור שבי פשע ויובלו ברחובות עיר בשירים ורננים ובקול מצלות הפעמונים וצהלת ההמון החוגג.

בשנה ההיא אשר בה נמלט יעקב די קאסטרו סרטינטו מידי האינקויזיציא אשר לטשה עיניה לו, נשרף כהן קתולי, בהגלות עונו כי מחזיק הוא בסתר באמונת אבותיו היהודים. עסו יחד נשרף קרובו של יעקב מצד אמו, הרופא החכם פרנציסקו די מיסקיטא, בהתעולל האינקויזיציא עליו כי מאבד נפשות הוא ברפאו אותן על פי דרכו.

ויעקב נצל מיד להבה בהחישו מפלט לו בעוד מועד, ותהי לו נפשו לשלל. ויסע למסעותיו אל קרוביו ושארי בשרו בהאמבורג ובאמשטרדם, אך נבצרה ממנו בערי המסחר האלה לרוות נפשו השוקקה לחכמה ולתושיה. ויסע ויבוא לונדונה, אשר בכתי חוליה ותרופותיה כבר היתה גם בעת ההיא למקור חכמה ומרע לרופאים צעירים המתאוים להשתלם באומנתם. בחרש סיבטואר 1721 בא יעקב אל העיר הואת

הגדולה לאלהים, ויוסף לשקוד על למודיו בחכמת הרפואה וילמד אל דרך האנגלים לאחוז בחלקה המעשיי, ולהכלית זו למד חכמת הטבע והכימיאה, ויברוק ויחקור ויעש נסיונות הרבה, גם בקר את בתי הנתוח, ולמקץ ארבע שנים השלים חקו ויעמוד למבחן בחכמת הנתוח והרפואה התורנית והמעשית, ויזכה לשם חבר בחברת רופאי המטלכה. בשנת 1730 המציא תרופה חדשה למחלת הקרחת, אשר בה התעלה על חבריו, ובחדש יולי 1739 סמכוהו חכמי בית המדרש הגבוה באבירדין למעלת דוקטור, וישימו כבוד גדול לשמו בתעודת התהלה אשר נתנו לו.

פה מניחים אנו מקום לסופרי תולדות רופאי ישראל להביא בחשבון את הספרים הרבים אשר חבר ר' יעקב די קאסטרו בחכמת הרפואה, ורק לחבוריו העברים שחבר בלשון ספרד נשית עינינו בזה.

הרופא החכם, התורני והמעשיי, החל פעלו בספרות עמו בספר מוסר אשר כתב לחזוק דת ישראל. שלש דרשות ליום הכפורים, שהקדישן לשם „האל הגדול הגבור והנורא, אלהי ישראל", נדפסו ממנו בשנת ה' תפ"ד (1724).

לבו הרגש היה נתון לעמו ולקורותיו; אל „העם הנבחר" אשר בכבודו התימר, הקדיש שיר נאה כתוב ספרדית — כי אמנם היה החכם הזה גם משורר נפלא, אשר הקדיש עמו לכבוד עמו האהוב, בזמרו משכיל לקורות ימיו העברו, להוכיח מהם תקותו ואחריתו ליומים יצרו. בשנת 1728 נשא מספד מר על קברו של הרב הכולל, רב העליליה, החכם והחוקר לכל תכלית, ר' דוד ניטו. קינת ר' יעקב די קאסטרו סרמינטו נדפסה בחוברת אחת עם קינת בן הרב, ר' יצחק ניטו, ועם קינת הרופא החכם ר' יצחק די סיקויירה סוטאדה.

טלונדון נסב הפעם עם קוראינו להאמבורג, העיר החפשיה אשר באשכנז.

בשנת 1567, כאשר נטה השר האכזר דיּ אלבא את ידו הקשה על ארץ השפלה להכותה חרם ויעש בה משפטים נוראים ויערוך זבח רב בעיר אמשטרדם עד כי קראוה רבים בשם „עיר הדמים" (Morddam) ברחו משם הרבה סוחרי צמר ובעלי חרשת הטטוה ויחשו מפלט להם האמבורגה. עמם יחדו חשו באו אחדים מהיהודים יוצאי ספרד ופורטוגאל, אך מספרם הלך וגדל, בשלוח המלך פיליפ הקשה את ידו החזקה בארץ פורטוגאל ויספחנה לספרד ממלכתו, ויקם גם בה משפט התפת, לשים סועקה במתני היהודים ולהעבירם ולבערם בלהבות אש. כנוצרים קתולים באו שמה וכן נשארו בה הרבה באין מכלים דבר. בשנת 1583 נגש ר' יצחק הזקן, היהודי הסוחר פנינים מעיר זאלץ-אופלין, לפני הסינאט הנעלה המושל בהאמבורג, לבקש ממנו רשיון לו ולשנים עשר רעיו וידידיו מבני עמו האשכנזים-הפולנים, לבוא ולהתישב לזמן שתים עשרה שנה בעיר הזאת; אך לשוא השכיל היהודי הזקן לעשות חשבון לפני הסינאט הנעלה, כי אם יאות לבקשתו, אז יגיע לאוצר העיר למצער סך 25000 מארק כסף, בלי כל עמל ויגיעה בעולם — כי לא נאות הסינאט הנעלה לתת ליהודים מקום לשבת בעיר ממשלתו. בעצם העת ההיא אשר היהודי האמלל הושב ריקם מלפני הסינאט הנעלה, ישבו אחיו היהודים הנעלמים יוצאי פורטוגאל לבטח על מגרש „דרעקוואלל", ויתענגו על רוב שלום בעיר הזאת באין פוצה פה ומצפצף. רק בשנת 1603 הסירו מעליהם את הכסוה, אשר לא היה עוד להם לעזר ולהועיל — כי הכירום תושבי העיר וידעו דרכם ויחלו לתת קנאתם בם ולשפוך עליהם זעמם. מספרי זכרונות היומים ההם נדע כי בעת ההיא, כאשר קמו התושבים עליהם להציקם ולהעיק

תחתיהם במטים כבדים מנשוא, היה הסינאט להם למגן ולמחסה עוז, וכאשר הרבו התושבים להתאונן רע באזניו, הודיע להם דברו ביום 16 אוגוסט 1610, כי „הפורטוגיזים" נכונים לעזוב את העיר אם לא יסתפקו תושביה בהכנסת 900 מארק כסף לשנה מהמס אשר ישלמו לאוצרה. ועל זה שת הסינאט נוספות לאמר: „למען הברית והשבועה אשר נשבע הסינאט לשקוד על טובת העיר, לא יוכל לכחד מאת התושבים, כי טוב להם להסתפק במס הזה, מלגרש את היהודים מקרבם ומלעזוב בידים את סחר העיר ומחיתה, כי יעברו מטנה אל מקום אחר". אבל גם בדברים האלה לא שבו התושבים למנוחתם, ויתעברו בהסינאט אשר מכר נפשם ליהודים ויחפצו להביא משפטם לפני ראשי בית הפקידות. וגם הסינאט לא אבה עוד לקחת עליו אחריות עון כזה ולהוסיף תת ליהודים מגן ישעו, ויגש את שאלתו לפני ראשי טורי האמונה בבתי המדרשות ב׳ענא ובפֿרנקפֿורט לאמר: „היש לעיר האמבורג לתת עוד מקום להפורטוגיזים שהתגוררו בה עד כה, אחרי שנגלה כודם כי נוטים הם אחרי הזיות הדת היהודית? האם מותר לתושביה הנוצרים הנאמנים לבוא עמם בדברים ולשאת ולתת עמהם כעם כל יתר האנשים הגרים בתוכם"? ולשמחת הסינאטום הגיעו התשובות משני בתי המדרש מפֿרנקפֿורט ומיענא, כי „הטיבה האמבורג אשר עשתה בתתה מחסה עד כה להיהודים הפורטוגיזים, וברוח הדת הנוצרית תעשה מעשיה, אם תוסיף לסבול אותם בתוכה ולקרבם בחטלה כרוב חסדה". התשובות הטובות האלה הגיש הסינאט ביום 7 נוביכבר 1611 עוד הפעם את „שאלת היהודים" לפני תושבי העיר, ואז נמנו התושבים ונמרו אמר: אם יסתפקו הפורטוגיזים בסחר ידם, ולא יחרפו ולא ינאצו את שם אלהי הארץ, ואך בודדים יהיו במועדיהם מבלי התאסף יחדו בראש הומיות — אז תוסיף תסבלם העיר האמבורג ולא תגרשם מקרבה". היהודים נאותו לתנאים האלה, ואז יצא בשנת 1612 החוק הכתוב, הנותן רשות וזכות ליהודים הפורטוגיזים לשבת בהאמבורג. אכן אין לכחד כי רוב התנאים שהותנו להפורטוגיזים בחוק ההוא במספר שבעה עשר, היו נוחים וקלים מצד הישוב המדיני, ובכל זאת לא נשגה בשפטנו, כי אלו הוצעו התנאים ההם לפני ר׳ יצחק הזקן מעיר זאלץ-אופֿלן ויתר אחיו היהודים האשכנזים-הפולנים, אוי לא נאותו להם — כי אבדה מהם כל זכות ומשפט לנהג דתם בגלוי ולחיות באמונתם כראוי. לא די שנאסרה להם להחזיק בית תפלה לעבודת ה׳ כמשפט, כי עוד אסרו עליהם להאסף ולהועד יחדו לקיום אמונתם בגלוי או בסתר, ואף לקיים מצות ברית מילה לכל ילד הילוד להם בעיר הזאת. אך הפורטוגיזים אשר הסכינו לגורות רעות ורדיפות קשות מאלה, שמחו אלי גיל בהמצא להם גם מקום צר לשאוף רוח ולמצוא מנוחה מעט לנפשם הנהלאה, ועל כן קימו וקבלו את התנאים ההם בשתי ידים — כי עוד בארץ מולדתם הלא למדו והשכילו להשמט מאסורים וחרמים כאלה ולקים בסתר את מצות אלהיהם תחת איביהם ושואפיהם סלה. מאז והלאה יצאו ממחבואם ויתראו ביהודים גטורים לעיני כל. מרשימה אחת שנכתבה בשנה ההיא, שנת 1612, רשימת הפורטוגיזים גרי העיר האמבורג, הננו רואים, כי נמצאו שם אז במספר מאה ועשרים וחמשה איש—לבד מטף—סוחרים, סרסרים, רופאים, אופים וכו׳, אשר גרו במבחר רחובות העיר ויבחרו להם מעוניהם על נפי מרומי קרת.

בין המשפחות אשר נקבו ברשימה ההיא בשמותן, נמצא שמות משפחות קורדוזא, לימא, לופים, גומים, קוסטא, אלביר, ושם הרופא הנודע בעולם רודריגו די קאסטרו, אשר התישב שמה עוד בשנת 1594, „עם אשתו ושני בניו הגדולים לבד מטף", ושם ר׳ אברהם די הירירא קרובו של המקובל

הנקרא בשם הזה, בעה"מ ספרי „בית אלהים" ו„שער השמים", ושאר בשרו של המשורר יצחק די הירירא — ושם דיגו קרלוס, ממשפחת דור כהן קרלום (לעיל צד 39).

הקהלה הזאת הלכה וגדלה עד כי עוד לפני בוא אליה האלוף (פּפאלצגראף) עמנואל רוזאלים (לעיל צד 38) ואחיו המשורר יהושע רוזאלים, כבר נמצאו בתוכה בתי כנסיות לתפלה.

הר"ר אליהו אבוהב, שהדפיס את ספר התהלים במהדורה חדשה באמשטרדם, הוא יסד את בית הכנסת הראשון בהאמבורג ויקראהו בשם „תלמוד תורה". מקומו היה במגרש „הפאר" (הערליקייט), ואולי היה שם גם ביהו. זמן התיסדותו היה עוד לפני שנת 1626, והאמת הוא: כי בשנת 1627, זו השנה אשר בה נגבל מקום גם לקברות ישראל באחד מגרשי העיר, התאונן הקיסר פֿירדינאנד השני על העיר האמבורג, כי „בגלל מסחרה הניחה ליהודים להקים בתוכה בית תפלה לאלהיהם". היהודים אמנם לא העלימו סודם כי מתאספים הם שמה לעבודת אלהיהם, וראשיהם השכילו להשיב להסינאט דבר לאמר: „הבית אשר בו נתאסף יחד איננו בית כנסת, כי בו לא נלמוד תורתנו ולא נדרוש דרשותינו אף לא נעשה בו כל דבר קדושה כמצות דתנו עלינו. אך נקרא בו את תורת משה וזמרות דוד והנביאים ויתר ספרי הקדש; מהם נתפלל בעדנו ובעד העיר אשר בה אנחנו יושבים ובעד הממשלה אשר בצלה אנו חוסים, במעשינו אלה לא נפיר את חוקי מושבנו פה, ואם רע הדבר בעיניכם, אזי טוב לנו לעזוב את עירכם ולצאת כלה מזה — כי לא יתכן לאדם לשבת תחתיו מבלי אשר יתפלל לאלהיו בעד שלומו ושלום מקום שבתו". בהשענם על הדברים האלה ובדעתם עם לבבם כי לא יכיר הסינאט משפט צדקם, הודיעו לא כחדו כי יש להם עוד שני בתי קדש. האחד נקרא „כתר תורה" ונוסד על ידי ר' אברהם אבוהב אבי הרב הגדול ר' שמואל אבוהב הראב"ד דווינויאה, בעהמ"ח ספר „שו"ת דברי שמואל", והשני נקרא „נוה שלום", ונוסד על ידי ר' דוד די לימא. שנים הרבה התעשקו תושבי העיר עם היהודים הפורטוגיזים על דברת בתי כנסיותיהם, במאנם לתת להם הרשיון להתפלל בהם ולשפוך שיחם לפני אלהיהם כמשפט. אחד מראשי צורריהם, סיניור טיללער, כתב עליהם שטנה בשנת 1647 לאמר „הם מפארים את בתי כנסיותיהם במנורות כסף יקרות, אשר כל אחת מהן עולה בערכה לכמה מאות שקלי כסף. שם הם בוכים ושיללים ונוהמים ושואגים ונוערים, ותוקעים בקרנות ובשופרות וכו'" *). לאחרונה קם הסינאט למנן להם ויצדיקם לאמר, כי לא

---

*) מכתבנה לאמר כתב כלר וכמוהו כזה, יש להביא מכתב וכלי מיוסף על פסוקטוניוס שמה בעת פסיפ. ולשם קנות דכריו:

„הם מחזיקים להם רבניהם העושים להם כל צרכי דתם, ומלבד שהם מלים את בניהם עוד יעיזו לקרוא גם לנוצרים מסיודעיהם לשטוח אתם על חג הברית, ובבואם יתנו להם מתנות ודורונות לזכרון. את הג המכות ישטרו בבגותם אותן על ראשי בתיהם מלפעלה, ושם ישמו להם באין מפריע. את ימי הפורים יחגו במשתה ושמחה וטחול וריקודים וסיולים ושעשועים. לחג פסחם יבקשו וימצאו להם אופים מקרב אחינו הנוצרים, ואפו להם את המצות, וישטחו בהן והתעלסו וצחלו למען הרציפנו. להכעיס את הנוצרים הפרודים, יערכו להם הזיונות לצחק בהם ביטי צוטוהינו, ואחינו הנוצרים באים ורואים בשטחתם, ורבה המכשלה. בכשרתי קדשנו ילענו, את מסיפינו קוראים הם בשם „כמרים", הם רופפים אחריהם ברחובות ומחרפים אותם ומכנים אותם בשם „שדים". הם נועזים בנפשם לשלוח השורות ודורונות למסיפינו וכחניגו. הם קוראים את מסיפינו להתוכח אתם בעניני דת ואמונה, ומתפארים עליהם כי בהם אין גם אחד אשר

בתי כנסיות עשו להם היהודים כי אם בתי ספר, ולא יתכן לדרוש מבני אדם כי יחיו בבהמות שדי בלי דת ובלי עול מלכות שמים, גם לא יתכן לשלוט ברוח האדם ובלבבו לאמר לו: „כזה עשה ובזאת תאמין לטוב לך". האשמה אשר ישימו אחרים עליהם כי מחרפים הם את הנוצרים בבתי ספריהם, היא אך דבת שוא בלי כל ראיה נאמנה, ואם כה יוסיפו להתעולל על היהודים ולהצר ולהציק להם בהאמבורג, אזי יעזבו את העיר, ואתם יצא כל סחרה ומרכולתה, והאמבורג תשאה שממה ותהי כאחד הכפרים הקטנים ולא תזכר עוד בשם. — אכן לא כזב הסינאט בדברו; הוא ידע נאמנה כי ממלכת דניא נבונה לקבל בשתי ידים את היהודים אשר יבואו אליה מהאמבורג. כי מאז גלקחה העיר הזאת מידי כריסטיאן הרביעי מלך דניא, הרבה תחבולות להרע לה ולגרוע ממנה מסחרה. ויהי המעט לו חוף אניות אשר בנה בגליקשטאדט, כי עוד שלח דברי הן ורצון ליהודים יושבי אמשטרדם והאמבורג, בהבטיחו אותם נאמנה כי יתן להם לחיות בארצו על פי דתם באין מפריע ומכלים דבר.

בכחם המדיני ובחריצותם הגדולה למסחר ולכשרון המעשה לקחו להם בהאמבורג את חפשיותם לחיות על פי אמונתם באין מעצור. בחוסר בית האוצר ההאמבורגי בשנת 1623 נמצאו יותר מארבעים יהודי פורטוגאל שהיו בראשי מיסדיו. בתוכם נמצא ציר ממלכת שווידיא, ר' מנואל טיקסיירה, אשר בגלל הונו הרב נקרא בפי כל בשם „היהודי העשיר", הקצין ר' דוד אבינזור, בני משפחת קוריאל, ועוד עשירים ונכבדים כאלה. על ידם גדל כבוד קהלת הפורטוגיזים בהאמבורג ויהי גם למקום חכמה והשכלה ודעת בקהלת אחיהם באמשטרדם המפוארה.

ר' יצחק עטיאש, מחבר ספר „Tesoro de preceptos", נקרא מויניציאה להכן פאר בקהלה החדשה הואת, ויהי הרב הראשון לעדת „תלמוד תורה" שמה - אחריו מלא מקומו הר"ר אברהם די פונזיקה, שהיה רב בקהלה הקטנה שנוסדה בגליקשטאדט, ויהי „לחכם" בעדת „כתר תורה" בהאמבורג. הוא נפטר ביום כ"ג תמוז ה' תל"ה (יולי 1675) ונקבר באלטונה. הראשון והנבחר בטורי הקהלה הזאת היה הרר"ר דוד כהן די לארא, בן הר"ר יצחק כהן די לארא שהיה דרשן באמשטרדם בישיבת „די לום פינטום", יחד עם הדוקטור הנודע במלחמתו נגד דעות שפינוזה, ר' יצחק בילוזינום ועם ר' יצחק די ליאון קראטו, אף היה הבר מצוין בחברת „התמי דרך". הוא נסה כחו גם בשיר וכליצה, וכאחיו ר' אברהם כהן די לארא היה לא רק דרשן נפלא, כי גם חזן ובעל תפלה נעים ונחמד. הוא נולד בליסאבון או באמשטרדם וישמע בלמודי הדת בישיבת הר"ר יצחק עוזיאל ויהי זמן רב ברוטירדם ובאמשטרדם עד אשר נקרא לאחרונה לכהונת הרבנות בהאמבורג. הרב המשכיל הזה שקד על למודיו בשעות הפנויות לו מכהונתו הנכבדה, ויהי פרי עמלו ספר

יוכל לעמוד נגדם בטלחטת דברים, כי איש מהם לא יבין את דברי משה והנביאים, גם ילשינום אל שרי העיר ויבאישו ריחם בעיני ראשיה ויועציה. הם מחויקים בבתיהם טיניקות ושפחות נוצריות ומחללים כבודן ותומתן; ככה יעשו גם ליתר הנשים הנוצריות. הם כותבים ספרים נגד הדת הנוצרית ומדפיסים אותם פה בעירנו. הם עוסקים במסחרם ביתי שבתותינו וכועדינו וצומותינו ושוברים ביתים ההם במרכבותיהם על פני שדה קברותינו. הם באים אף בבתי תפלותינו ומבזים ומחללים תכונת משיחנו ומרבים שכה המולה ושאון וריבות ומדנים. הם מלוים את מתיהם בצבים ובכרכרות והמון רב הולך אחריהם רגלי. הם קונים לבב השרים הגדולים בשחד ומנחה. הם מתהלכים בגאוה ונאון בנשאם עליהם עדיי כסף וזהב וסגינים ואבנים יקרות. על התנוחתיהם יאכלו מכלי כסף ומרבים להם מטעמים ומיני לפת ומתקים ומנדנות, גם נוסעים הם במרכבות כבוד המיוחדות לשרים גדולים ונכבדים ועבדיהם נוסעים עוברים מלפניהם ומלאחריהם".

„כתר כהונה", והוא אוצר שרשי מלים תלמודיות, אשר עסק בחבורו משך ארבעים שנה. מלבד איזה חבורי הרמב"ם העתיק ללשון ספרד גם ספר „ראשית חכמה" ויקראתו בשם "Tratado del Femor Divina". העתקתו של הרב הזה שנפטר בשנת 1674, הלל המשורר הגדול ר' יוסף פרנסיס, שהיה גם הוא מתושבי האמבורג, בכתבו לו שיר כבוד מאד נעלה.

ר' יוסף פרנסיס הוא חטר מגזע המשפחה העתיקה הנודעת בשם הזה, אשר אחדים מבניה התישבו בפיראַרא בחצי המאה הט"ז. שם העתיק אחד מהם, ר' יוסף פרנסיס, בשנת 1552 את ספר „בחינת עולם" לר' ידעיה הפניני. ר' שמואל פרנציס חי בווינציאה, ששם נדפסו ספריו העברים בשנת 1602, ור' יוסף פרנסיס אשר נכבדות מרבר בו כי הצטין בהאמבורג בשיריו הספרדים המלאים אהבת עם ויראת ה', היה בסוף המאה הי"ז. הוא כתב קינה על מות הקדוש ברנאל, גם חבר נוסח המצבה על הרב החכם ר' יצחק ישרון, בעהמ"ח „שו"ת פנים חדשות" וספר "Livro de providentia Divina", אשר חבר בלשון ספרד לחקרי אלוה.

בהאמבורג חי גם הר"ר יעקב יהודה ליאון, איש חכם ומלומד אשר נדל כבודו בעיני היהודים והנוצרים כאחד. מלבד ספריו אשר כתב על דבר תבנית בית המקדש בירושלים, עשה גם העתקה ובאור לספר תהלים, אשר קראהו בשם "Albanças de Santidad" (קדש הלולים), וידפיסהו באמשטרדם בשנת 1671 ויקדשהו להשר ר' יצחק סיניור טיקסירה, ציר ממלכת שווידיא בהאמבורג. את העתקתו זו הללו המשוררים ר' יעקב די פינה ר' יצחק נומיס די סוזא, ר' דניאל לוי די בריוס, ור' יצחק אורוביא די קאסטרו וגם קרובו של המעתיק. ר' אליהו יהודה ליאון שם כבוד תהלתו.

בנו של ר' יעקב יהודה, הוא ר' שלמה יהודה ליאון, היה דרשן מפואר אשר השמיע לקהו בעדת „אבי יתומים" יחד עם ר' דוד די פינה ור' דוד טורים. הוא כתב בלשון ספרד באור לספר „שיר השירים" גם דקדוק לשון עברית; בשנת 1708 ערך מספד על מות הר"ר שלמה די אליוירה (נדפס בשנת 1710) גם חבר שיר תהלה לכבוד מורהו ר' יצחק עוזיאל.

עוד שנים מהמשפחה הואת נודעו בשם, והם ר' שמואל די ליאון, שעליו כתב די בריוס כי „נעם החכמה וצוף המליצה האמים היו בפיהו", והחכם המשורר ר' עמנואל די ליאון, שנולד בליאיריא ויהי רוב שנין בסלאנדריא ויסת באמשטרדם. הוא כתב שיר נכבד ליום חתונת דון פידרו עם כאריא סופיא איובלה, גם ספר את פרטי החג הגדול שהיה בליסאבון מיום 11 אוגוסט ועד 23 אוקטובר 1687. בשיר אחר שחבר בהאנג ביום 20 פיברואר 1691 לכבוד הגבירה די סאבויה, רומם על לשונו את יום בוא ווילהעלם השלישי מלך אנגליא לעיר האנג. בשנת 1712 נדפסו דרשותיו באמשטרדם יחד עם חידה מוסרית שחבר לכבוד דינו די חויט. באחריתו כתב שיר הכבוד לכבוד האציל היהודי דון פרנציסקו לופיס סיאזו. עוד משורר ספרדי היה בעת ההיא ושמו ר' יצחק די סילוה, אשר כתב שיר גדול על בריאת העולם, וכפי הנראה חבר גם דרשת מוסר ליטי התשובה.

אבל הגדול והנכבד בכלם היה הסוחר העשיר והחכם ר' יוסף די לא וויגה, כן נקרא על שם משפחת אמו, ועל שם אביו נקרא ר' יוסף פינזו הוא היה הבן השני לאביו הנדיב ר' יצחק פינזו, אשר שב לאמונת אבותיו לעת זקנתו (לעיל צד 49). הוא נולד — לפי דברי די לוס־ריאוס בעיר איספרא אשר במדינת קורדובה, ויגר זמן רב באיטליא ולאחרונה חי באמשטרדם ובאנטווירפן.

תרופא והחכם הנודע אורוביא די קאסטרו הניד עליו תהלתו כי מנעוריו הצטיין בלשון למודים ובכל דעת וכשרון. עוד בימי נעוריו בשנת 1673 חבר ספר „פרדס שושנים" ובו שירים שונים אשר שר לידידיו ורעיו בימי שמחותיהם ומועדיהם, גם כתב חזון בלשון עברית אשר קראהו בשם „אסירי התקוה". אבל אלה היו רק בכורי פעלהו הרב, כי הרבה החכם הזה לחבר ספרים שונים ברברי הימים ובחקרי הפילוסופיא, גם הרבה לכתוב חזיונות וספורים בשיר ומליצה. שנת 1683 היתה שנת ברכה לפרי מחשבותיו, בה נשא הספר נאה על מות אביו ביום כ"ח שבט שנה ההיא; בה הוציא לאור באמשטרדם את ספרו "La Rosa„ והוא שיר כבוד לדתנו הקדושה, גם הדפיס שיר גדול לכבוד מלך פולין ושיר „חיי האדם הראשון", אשר הזכירהו די בריום לכבוד ולהפארת. בשנת 1684 העתיק מושבו לאנטווירפן, שם חבר ספר „חיי יוסף", גם הדפיס שם את דרשותיו שדרש בישיבת „די לום פלורידאס", אשר כפי הנראה זו היא האקאדיטיאה שנוסדה מאת ר' מנואל די בילמונטי לשבת התכמוני (לעיל צד 59). בשנת 1688 הדפיס ספרו "Confusion de Confusiones„ בדרך שיחה בין פילוסוף חרוץ ובין סופר משכיל ובין עשיר העוסק בשטרות, ובשנת 1693 הדפיס ספרו "Ideas posibles„, וגם חבר שיר כבוד להמלך ווילהעלם השלישי—אות הוא כי גם לעניני מדינה שם לבו, ברעתו עת לכל חפץ.

בקובץ ספורים העשיר את הספרות הספרדית. ביותר מצא חן בעיני קוראיו ספורי „המסעות המסכנים", וכל המשוררים שזכרנו הללוהו עליו מאד. את ספוריו אלה— שלשה המה—כתב ברגעי עתותיו הפנויות „לשעשע בהם נפשו וגם נפשות קוראיו". בהם ימצאו גם שירים יפים ונחמדים להלל.

עוד שלשה ספורים חבר, אבל לא השלימם עד תומם, כי אבלו על מות אביו השבית ממנו כל משוש. לעמת זאת הרבה כאז והלאה לחבר משלי מוסר ותפלות וחקירות דתיות. גם כהב יותר ממאתים אגרות לנסיכים ומושלים שונים.

ר' יוסף די לא ויגה היה היהודי האחרון שעסק בשירה הספרדית על אדמת נכר.

אולם גם בספרד בעצמה חדלה השירה כלה וישחו כל בנות השיר.

בראשית המאה הי"ח חדלה הארץ הנעימה ההיא מלהמנות עוד בארצות הישוב וההשכלה, ודרכי השירה והמליצה נעזבו כלה. היכלי השרים והרוזנים אשר מהם יצאה השירה והזמרה מלפנים, נשמו ויהיו לחרבות, המשוררים והמנגנים נאספו, המליצים והסופרים תמו לגוע, וכנוריהם נשברו כשבר נבל יוצרים. גאון העם הכביר הזה שח לעפר, ולאור המערכות הגדולות אשר הציתו כהניו וכמריו הקנאים לכופרים וליהודים הנמצאים בקרבו, הלך חשכים ולא נגה לו, ויסב מדרך יתר עמי אירופה ההולכים קדימה ויהי לאחור ולא לפנים. שנים רבות עברו עליו ללא שירה וללא דעת ותבונה והשכלת עולם, ויבערו ויכבלו מרוח עועים אשר נסבה בהם האינקויזיציא הארורה בחמתה ובאש קנאתה. אז פנו גם היהודים הספרדים ערף לארץ ההיא ולשונה אשר סר כחה ופג טעמה, ויפנו אל לשונות העמים אשר בתוכם מצאו מנוחתם ושלומם, וכר' אליעזר אוריאל קרדוזה אשר חבר בשנת 1732 חזון כתוב בלשון הולאנד, כן נמצאו גם אחרים אשר הרבו חזון בלשונות צרפת ואנגליא ויהיו להועיל לספרות העמים אשר נתנו להם חפשם וזכיותיהם.

המאה השמונה עשרה כבר עברה ער המחצה, והתקופה החדשה, תקופת האור והדרור, כבר החלה להגיה על רוב עמי אירופא; אנשי חפש בחשבה ובמעשה, אנשים כמונטיסקיו, וואלטער, רוסו, פֿרנקלין, מענדעלסזאהן, פֿריעדריך הגדול, לעפסינג וקאנט, כבר עמדו בראש התקופה החיא ומחשבותיהם ועלילותיהם נגלו לאות ולמופת לדורות עולם — ובפורטוגאל עוד הלכו חשכים לאור המדורות אשר הציתו כהני האן, עוד בערה כאש רשעה, ועשן מוקדיה ואד העולה מרם זבחיה ועולותיה הקדירו פני השמים ממעל ויחשיכו את הארץ מתחת. בשנת 1745 נשרף שם הכופר הגבהר והמשורר הנפלא

אנטוניא יוזף

בהמצא בו עונו כי יהודי הוא.

איש בפורטוגאל לא העשיר את ספרותה כמוהו, איש לא הרבה חזון לבתי המשחק בארץ ההיא כמהו, וכל אשר יצא מעמו היה טוב ויפה ונעים וחביב ויקר מאין כמהו, וגם במותו מות גבורים בער אמונתו ודתו עשה לו שם עולם אשר לא יכרת, ואף אמנם נודע הוא לגאון ולתפארת בפורטוגאל ועד היום יקרו יצידי רוחו להעם הפורטוגיזי ושמו רומם תחת לשונו — רק אנחנו אחיו ובני עמו לא ידענוהו אף בשם וזכר קדושנו זה אבד מאתנו ער הנה.

מראשית הולדותיו לא נודע בלתי אם כי בהגיעו לשנת השלשים מתה עליו אשתו, ומאז והלאה החל לכתוב חזיונותיו לבתי המשחק.

בהלך רוחו סלל לו דרך חדשה, לא שערוה הסופרים שהיו מלפניו, ומבלי שמוע לעצת אוהבו ומגנו הרוזן די איר יצ יר ה, אשר יעצהו ללכת בדרך המשורר והחוזה הצרפתי Molier, הלך לו בדרך לבו ויהי ליחיד ומיוחד במינו. בכשרונו הנעלה רשם לאמונה את מגרעות בני דורו, ובהפליאו להצינן לעיני כל קנה לו לבב כל.

בהגיעו לשנת השלשים וחמש בא בעדת הכמרים ויהי לנזיר בעמו. במעשהו זה קוה להעביר מעליו החשד כי נוטה הוא אחרי דת ישראל. הדבר הזה נגלה מרובי חזיונותיו אשר כתב בעת ההיא, וכמו הגיד לו לבו כי בהגלות מחשבותיו תהי אחריתו להכרית, שת נוספות לכל ספר שהדפיס, ויצטדק בדברים כי תמים הוא עם הדת הנוצרית. אך כל אלה לא הועילו לו, ובשובו מבראזיליא — אחרי היותו שם שמונה שנים—נתפש מאת שוטרי האינקוויזיציא ויובא בבלא. שתי פעמים הודה על עונו ויסצא כפר בעונשים קלים וסגופים כבדים, אך אחרי מות אוהבו ומגנו נתפש ביהדותו בפעם השלישית, ואז נגזר דינו לשרפה, כי בפעם ההיא גלה את כל לבו, בהודותו לפני שופטיו כי מעודו החזיק בלבבו בדת ישראל ברעתו את ישרה ואמתה, אך בשנת השלשים ושבע ליסי חייו נכנס ובא בבריתה כליל, בהמולו בידו את בשר ערלתו. בעמדו למשפט הקשה שלח רסן מעל פניו ויגד לשופטיו את הדברים האלה לאמר:

„מורה אני לפניכם בפה מלא כי מאמין אני באמונה שלמה בתורת משה, אשר גם אתם תודו עליה כי היא הנתונה מאת ה', מן השמים, וכי את האמונה הזאת אהב אלהינו מלפנים. והנה אני מאמין כי גם עתה עוד יאהבנה כמאז, ואתם אומרים כי שנה ה' דעתו ואת אשר אהב מלפנים אותה ישנא עתה ובהאמינכם בדבר שפתיכם הנכם דנים לשרפה את אלה הנוכחים בלבבם כי האל לא ישנה טעמו לשנוא את אשר אהב. הנה אתם מתאוננים על המחמדנים, כי ברוב וביד חזקה אכפו את העמים להחזיק באמונתם,—אמנם צדקתם בדבריכם אלה כי כנים הם, אבל הגידו נא לי אדוני השופטים במה טובים אתם מהמחמדנים? הן הם המילו דתם על בני האדם בחרב

הקשה, ואתם הלא תעשו זאת בלהבות אש, במיקדי עולם אשר ערכתם! מהרדיפות הרעות שעשו עוברי האלילים למיסדי דתכם מלפנים, הנכם מוכיחים על אמתתה, כי דם קדושיכם אשר נשפך הוא הועיל למפלת רודפיכם ולגאון אלהיכם — ולמה זה איפוא נהפכתם אתם להיות כדיוקליטן אויבכם ולהעמיד אותנו עתה במקומכם ולעשות לנו עתה כאשר עשו אחרים לכם מלפנים? הנה אתם דורשים מאתנו להיות לנוצרים — ולמה זה לא תהיו אתם את אשר תדרשו מאתנו להיות? אם אין בכם המדות הראויות לנוצרים, היו למצער כבני אדם, אשר גם מבלי כל דת ואמונת קדש הלא יורם לבבם לאהבה את רעיהם ולא להיות כחיתו טרף לבני אדם כמהם. אם באמת בחר ה' בכם להאיר עיניכם בתורתו ולקרבה אתכם כבנים אהובים — היאות לבנים אהובים שבאו על נחלת אביהם לשנוא ולרדוף את אחיהם אשר אין להם חלק ונחלה עמם? האמת הלא תורה דרכה בהמשך הלבבות והנפשות מעצמם אחריה, ואם בחרב ובאש ובכלי משחית תעמדו לעזר לה, אזי הנכם באים רק להעיד על רפיונה וחטרונה. זכרו האותיות לאחור והתבוננו אל דורות יבואו, כי אם ירהיב אז איש בנפשו עוז לאמר על דורנו זה כי היה דור דעה ועמי אירופא כבר ידעו להשכיל להיטיב, וקמו כלם וענו כחשו בפניו, בהציגם את כם לעדים נאמנים כי אך פראים היו וכחיתו יער גדמו".

הסופר הנוצרי, שהיה עד שמיעה לדברים האלה, היה גם עד ראיה למשפט שנעשה בקדושנו זה ואלה הם דבריו בספרו את אשר חזו עיניו:

„בין ההמון הרב אשר נאסף להשתעשע על מראה האוטו-דא-פי ההוא, הייתי גם אנכי. ליום ההוא נצטוו הנשים להתראות בקהל עם או להביט בעד החלונות רק בשומן עליהן את מבחר לבושיהן ועדיים.

„המלך יואנו חמישי הופיע בהדר גאונו, והתהלוכה החלה בהמון רבה, מבית המשפט הקדוש לבית תפלת סט. דומיניקום.

„גדול היה מספר הנשפטים לשרפה ביום ההוא בעון הכפירה, ורובם היו יהודים. רבות השתוממתי למראה עיני בראותי את חסד המלך בהשפילו כבודו לדבר על לב כל אחד מהפושעים לשוב מדרכו הרעה. רק היהודים הקשו ערף ויתכחשו ולא הודו על עונם, עד אשר הובאו נשיהם וילדיהם להעיד עליהם בפניהם — ואולי גם המה לא נאותו לתת תודה, כי עם מרי המה, ולולא נפלה עליהם אימת האינקויזיציא הקדושה ושפטיה וענוייה הקשים — אז נפל לבב האנשים והאבות ויודו גם הם על משוגתם ויחלו פני המלך לתת להם רחמים וחנינה, ולרבים מהם נעתר המלך ויעש בקשתם. רק כפנות המלך אל אנטוניא יוזף וידבר אליו טובות ויאר פניו אליו באהבה וברחמים גדולים, הקשה האיש ערפו וימאן להשיב דבר. ובכל זאת התאפק המלך ולא הרפה ממנו ויפצר בו מאד וירב אליו התחנונים לשוב מדרכו ולהציל נפשו מהענוים הנוראים הצפוים לו על כמת המוקד. בדבריים הנוגעים עד הנפש העתיר המלך אל הנזיר הבוגד הזה, בהבטיחו לו עזרו וישעו, כי יכפר עונו ושכר רב צפון לו מאוצרו, אשר ישפוק לכלכלהו בכבוד כל ימי חייו, אם רק יאות לו לשוב אל הדת אשר עזב ואל האמונה המחכה לו לאספהו אליה באהבה רבה כאם טובה ורחמניה. כל העומדים מסביב התרגשו מאד למראה החסד הרב אשר הראה המלך להבוגד והפושע הזה, אשר כחר למות בלהבות אש מלהודות על עונו ולהכיר חטאתו ופשעו. ואיש הזה, שהיה בן ששים שנה, אטץ לבבו כגבור עריץ, ויבט אל כהנינו ונזירינו בחרפה

ובוז, ויקפוץ פיהו בשאט בנפש, מבלי השיב מאומה על תוכחת שפתיהם. המלך גואש ממנו בראותו כי לשוא שחת את דבריו הנעימים. ורין הפושע נעשה כאשר נגזר עליו בבית המשפט הקדוש. בטרם יציתו במערכה קרעו העור והצפרנים מעל אצבעות ידיו, כי בהם חלל את לחם הקדש בנגעו בו כל ימי נזרו. אבל בענוייו אלה וגם בחבלי המות שבאו אחריהם, כאשר החלה הלהבה ללהטהו מסביב, לא השמיע האיש בלתי אם דבר אחר, כי חרפה ותועבה היא לעשות כן לאיש ההולך למות בעד אמונתו באלהי אחד, אלהי אמן. בראשונה נסה להשיב מעליו עשן המוקד במטפחתו אשר בידו, עד אשר אחזה האש בה ותהי לבער ואז התעלף ויט למות — ופתאם החל ההמון לקרוא בקול גדול "Barbeao ! Barbeao" (נלחו את זקנו !). אז לקח אחד מלאכי המות מטאטא ארוך ויטבלהו בתערובת זפת ושמן טרפנטין וימשח בו את זקנו הלבן היורד על פי מדותיו, ואחר כן הציתהו באש. נפש הפושע הזקן התעטפה כחלל ועד מהרה נשרף כלה ויהי לערמת דשן".

כל בעלי נפש רגזו תחתיהם למראה המשפט הנורא הזה; קול צעקת הזקן האמלל צלל ימים הרבה באזני אלה אשר הסכינו להתענג על יצורי רוחו ולהתפלא על חזיונותיו הנעימים אשר חזו עיניהם בבתי המשחק. רבים בכו דומם על מות המשורר הנחמד הזה, ואחדים מהם מצאו עוז בנפשם לספוד לו בקול ולקונן עליו בשערים.

המשפט הנורא שנעשה באנטוניא יוזיף הראה לכל באי עולם את האף הגדול והחמה הנוראה שבהם נרדף העם האמלל, העם היהודי בספרד ובפורטוגאל עוד במאה העברה.

אבל העם היהודי, המלמד בפורענות, אשר צרותיו ותלאותיו עשוהו חוק מצור וקשה מחלמיש, לא נכחד כלה מן הארצות ההן גם במוקדי עולם אשר ערכו לו שמה בהמון רבה עד לפני מאת שנה, והדבר ברור כשמש, כי עד היום הזה עוד נמצאים שמה כהנים ונזירים הזוכרים את מולדתם כי מטעי יהודה יצאו, והנוטים בסתר לבם אחרי אמונת אבותיהם מלפנים. עוד לפני עשרות בשנים העיר שליח החברה הביבלית Georg Borow, כי בעברו שמה לחלק את ספרי הקודש בין העמים כדרכו, פגש ביהודי מסתתר אשר הבטיחהו לאמונה כי אביו הזקן היה איש אלהים קדוש, וכי אחר הבישופים הגדולים נהג פעם אחת בשנה בלילה ידוע, לבוא אליו בסתר ולנשק בעליצות נפש את קוצות תלתליו הלבנים, וכי עוד עתה יש הרבה מבני אמונתו המתיהדים בסתר, והם כהנים גדולים ונכבדים בעיני הממשלה והעם.

גם העתים האלה חלפו עברו בישע אלהים.

פורטוגאל, הארץ אשר בה האריכה האינקויזיציא ימים בכל רצחותיה ותועבותיה, היא קדמה לתת ליהודים מעון ומחסה בעירה הבירה; וספרד גם היא פתחה שעריה אחריה לפני היהודים, ובניה מתודים עתה על עון אבותיהם, כי ברשעתם גלו היהודים ממנה ואתם גלה גם כבודה וגאונה והדרה ועלו בה, ותהי לממלכה אמללה ושפלה כיום הזה.

אבל עוד יבואו הימים, ומשוררי ישראל ישובו וישמיעו שירות ספרד בארץ הדיא אשר בה נשמעו נגנות אבותיהם מלפנים, ותחת קינה ואבל תשמענה אזנים קול רנה וישועה מאהלי אחינו הספרדים, כשיר אשר שמע המשורר המנוח פראנקל

בחיותו בקונסטנטינופול בבית מנגן עני מאחינו ההם , בתת ילדיו בשיר שלם לאמר :

*) אוֹרַאסְיוֹן אַגַאמוֹס, בִינְגָה אִיל גוֹאֵל
סִיאַמוֹס רִיבְנִידוֹס טוֹדוֹ יִשְׂרָאֵל
אִי בִיאַמוֹס פְּרִיסְטוֹ בִּנְיַן אֲרִיאֵל
טוֹרְנַארִימוֹס סִיר פּוֹר גְרַאנְדִי אוּמָה
דִי טוֹס נוֹמְבְרַאדוֹס בְּנֵי רֻחָמָה

---

*) תפלות נערכה ויבוא הגואל
נהיה נאחדים כל ישראל
ונראה מהרה בבנין אריאל
נשובה להיות גדולה אומה
נקראים בפי כל : בני רחמה

בקרת מדרשי אגדה

(מאמר שני*)

מכ"י הרה"ח מ' חיים אפפענהיים ז"ל רב דקהל טהארן.

אין לך דבר בעולם שאין להרהר אחריו, כי מי האיש שיאמר: כל מעשיו הם בתכלית השלימות, בלי חסרון או דבר צריך תיקון, או כל מה שהגה בלבו הוא רק להועיל ולהטיב, בלי שימצא בו מגרעות לתכלית אחר. סמי רפואה אשר יעלו ארוכה ותעלה לאיזה מכה וחבורה יחלישו שאר אברי הגוף; הקטורת אשר יקטירו לטהר את האויר, עשנו יזיק לעינים; מה שיתן ויוסיף לזה, לא יביא ברכה לזולתו, מה שיתקן כאן יעוות במקום אחר. יש דבר שתאמר: ראה זה טוב, כבר נראה הקלקול בענין אחר כרוך בעקבו. דברי חכמים וחידותם, אשר חיים הם למוצאיהם, וכל הקורא בהם יוסיף דעת ויקנה תחבולות, ישתבשו פעמים דעות של המון עם ומחשבותיהם, מפני שלא יכלו לירד לעומק כונתם, ונם ההשכלה אשר תרחיב לבנו והשקפותינו תוליד התאוה, והיא תעורר בלבנו צרכים מרובים, לא שערום אבותינו, וכרבות הרעת כן תגדל התשוקה והקנאה, אשר פעמים הן מרת רוח לבני אדם. לכן גם מה שנתחדש בספרות של כל עם ועם, אף שיתן עדו על התפתחות רוחם וכשרון מעשיהם, מסבות יתהפך בפעולתו הן לשבט הן לחסד, פעם יתעורר לבנו להשכיל ולהטיב, ופעם יסלף הגיוני נפשנו, פה ימצאו צאצאי מחקר חכמה חן ושכל טוב בעיני המבינים, בהגלות להם תושיה לרוב, ופה יטו אותם מני ארחות קדם ויישכיחום תורת אבותיהם או השתדלות מעשה ומה שהשעה צריכה, ובאשר נראה שגם פרי רעיוני לבנו ומה שאזנו וחקרו חכמי העם אינם דרושים לכל חפצי בני אדם, רק לתכליות פרטיות, הרגילו לבקש חשבונות רבים, ולחשב שכרם כנגד הפסדם, לדעת אם התועלת במקום זה גברה על הקלקול במקום אחר. ואם אמנם שברור הדבר, שבכל עמלו שיעמול האדם תחת השמש לא יצלח בידו להשיג הטוב המוחלט, מי בעל דברים יגיש לאמר: שטוב הוא לאדם להסתפק במה שנחל מן דורות הקודמים, בלי לבקש מהלכים בין העומדים, או בלי לחשוב מחשבות להוציא מתוך חקירותיו והתבוננותו חדשות ונצורות, כפי חכמתו ורוחב דעתו, אשר חלק ה' לו ממעל. כי כך היא תעודת האדם לעבוד עבודתו ולשמוח בתבואת זרעו, אם גם קוץ וררד תצמיח לו האדמה, כי כל העולם נתן ה' בלבו, פי' אהבת עולם נטע בקרבו (מדרש קהלת לפרשה ג') ליפות את ארץ מגורו ולהדרה כפי כחו, וכמו כן לדרוש ולחור בחכמה אחר האמת והטוב הנצחי, אף שכל זמן שהוא בעוה"ז אין לאל ידו לבוא לשלימות הזאת, ורק מנגד יראה את הארץ המבורכת ושמה לא יבוא, כי גם מה שהעלים הקב"ה ממנו (מדרש שם) נתן בלבו לחקור אחריו ולראות לכה"פ אחוריו אם גם פניו לא יראה, ואם אמנם שחשק נפשו להכיר האמת, ומשאלת לבו לגלות תעלומות ולפתור חידות לא תמלא, ורק זעיר שם זעיר שם ימצא בכל עמלו, הנה גם זה ענין טוב נתן ה' לאדם לענות בו, כי בעמלו אשר יעמול לעלות מעלה מעלה על סלם החכמה אשר מצב ארצה וראשו מניע השמימה יתפתחו כשרונותיו,

*) המאמר הראשון נדפס בהאספיף תרמ"ט.

ומרותיו הטובות, עד כי יצאו כולן מן הכח אל הפועל, ויהפך לאיש אחר*). ומטעם זה אל תתמה, אם תראה חילוקי דעות בין החכמים במשפטם על דבר החזיונות החדשים בספרות, אמנם הזהר שלא תהיה אחרי רבים לרעות, הן שלא תסכים עמהם בלי עיון ובקורת לאמר תחת ברוש עלה הנעצוץ תחת הרס עלה הסרפד, וגם לא תעשה כמעשה הדור ששופטיהם נשפטים (מדרש רות פ"א), אמנם תחקור היטב אחר סבת הדבר, מאיזה טעם באו קצתם לקטרג וקצתם ללמד סנגוריא, אם צדקו משפטיהם בבחינת המשיג או בבחינת המושג או אם שניהם כאחד אינם ישרים, כי כמו שספרות כל דור ודור היא יליד רוח הזמן ומצב השכלת העם, ויחוסו להגוים סביביו, כך נתפעלו המבקרים במשפטם מסבות כאלה, ומרגלא בפומא של המשורר המפורסם נעטהע: אם רצונך להבין דברי הפיטנים, לך אל ארצם, ויש להוסיף על דבריו: תסב פניך אחורנית, לדעת תכונת בני אדם ומורשי לבם בעת ההיא.

וכמקרה פרטי חלקי הספרות מקרה אגדת חז"ל, לא לבד שהחכמים בימים מאוחרים אינם מסכימים בפרשת ערכה, כי אם גם בעת אשר היתה האגדה בפרחת עלתה נצה, והבשילו אשכלותיה רעיונות חדשים, ויציצו המדרשות מבתי כנסיות כעשב השדה, קמו מערערים עליה, ואף שרובם רומטוה, ויש שהפליגו בשבחה מאד באמרם: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם למוד אגדה וכו' (ספרי פ' עקב) ט"מ נראה מכמה מאמרים שמשפט האגדה בכלל היה רפוי בידם, וכבר עמדו ע"ז חכמי בני עמנו למצוא פשר דבר כירוע, כי אף שהסתירות במשפטי ענינים כאלה כבר היו לעולמים כמו שאמרנו, עכ"ז תגדל התמיהה באשר מצינו לחכמים שפעם אחת ידברו בשבחה ופעם אחרת ידברו בגנותה, כגון ר"י בן לוי שאמר (מדרש תהלים פ"ח) על הקרא כי לא יבינו אל פעולת ה' אלו האגדות ומשמע שהוכיח את האנשים שלא רצו ללמדן, ואמר עוד (ירושלמי פאה פ"ב) ועליהם כל אשר וכו' מקרא משנה תלמוד ואגדה אפי' מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני, וכן יספר ממנו שהיה לו מסדר אגדות בישיבתו (ברכות י.) ואעפ"כ נאמר על שמו (בירושלמי ושבת פט"ו)

---

*) רציתי להעיר פה על מאמרם במדרש תהלים (פרשה מ') ג' כתות הן, אחת אומרת לילו לא ברשנו אלא לדעת השמים והארץ וכוחותם דיינו שנאמר כי אראה שמיך וגו' השניה אומרת כל מה שיש לי ליתן לעתיד לבוא הקליפות של פועליס עליהם אומרת הן לנו אל נבוא. הנה כת הרשעה היא מבעלי השטחות (שטחיקים) ומשם אמרו: (Cicero, de natura deerum II, 14) שהשכו, שעיקר תעודת האדם היא להשתכל בעולם, להבין ערכו ויפיו ומדורו ולהתדמותו בכל ענין, מפני שהאדם לא נברא להכלית עצמית, רק למשנן היותו הלק מחלקי העולם, והוא העולם בכלל הוא בהכלית השלימות, לכן שאלתת האדם היא לדעת איך יתדמה לו, והנה מין כאן מקום להרשות כמה דעות זרות נחעוררו ע"י טיפה זו, רק להוכיח שאין זה דעתם של הז"ל, דנפירום נאמר בשבת (סנהדרין סט"ד) לפיכך נברא האדם יחידי בעולם ללמדך שכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מעלין עליו כאילו קיים עולם מלא, ונאמר עוד שם לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם. וכ' כחות האחרונות שהשעבו מן ערכו ד' דעות אחרות שהיו רבו וכו' במשה הב' וכו' למספרם. קשה לאמרו: הנה העוה"ז הוא עמק הבכא ואיי עוה"ז וכל עמלו שיעמול האדם תחת השמש כלא נחשב, מ"כ מה לנו לעמוד עוד על נפשנו להוסיף לקח, כי מה יתן ומה יועיל לנו להרחיב את דעתנו וידיעתנו בשער שכעה"ז לא נוכל לבוא על מחוז חפלנו מפני שהכל מתוקן לעתיד לבוא. וכן שם נרוה למאונם להכמה, וקשה שם מנשים עני הדעת, שאר רלו להשתקע בלחם עלות, אמרו: די לנו במה שנחלנו מאבותינו ובזה ילאנו ידי תוכותינו; וא"ל להעיר שגם מלה הכתות הן שלא כדעת חז"ל.

הדא אגדתא הכותבה אין לו חלק הדורשה מתחרך והשומעה אינו מקבל שכר, וכמו כן ראינו לכמה חכמים, אשר מפרטי מאמריהם נראה שאין רוחם נוחה מן האגדה, עכ"ז לא מנעו מלנסות את כחם בזה והשתמשו בה הרבה פעמים. אמנם אין ספק, שלא על האגדה בכלל היתה תלונתם, אלא על דרכם של פרטי הדרשנים, אשר לא ישרה בעיניהם, כי כך אמרו בטכילתא (פ' ויסע) והישר בעיניו תעשה אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני העם, ונראה שבכונה דייקו כן, להורות שיש להבדיל בין אגדה לאגדה מפני שקצתן אינן משובחות או שלא היו רצויות לכל. וכמו כן איתא בלקח טוב (פ' שמות סי' ה') להודיעך המדרשות הראשונים שדרשו חז"ל תורה שלמה הן, רצונו לומר שתכונת האגדה נשתנה פעמים ברבות הימים, לכן יש לאגדות ישנות יתר שאת. ובאמת רעיון נדול יצא מפי החכם, כי כמו שהדברים אשר הרו והגו מלבם אנשי הרוח פרים ורבים כנטיעים, אמנם פעמים פירותיהם אינן דומות זו לזו בשבחן ובערכן, כן מצינו לחכמי הדורות בהשתדלותם להרחיב שדי החכמות ולהוסיף דעת, למען יוכלו לבוא אל הקדש פנימה, שהרגילו להשתמש בדרכים שונים, אשר קצתן לא יתכנו, או שהכניסו בהיכל המדע חקירות אשר אין להן קשר פנימי עם תוכן הענין אשר שמו להם למטרה, ובפרט בעת אשר עוד לא הכינו את לבם, לעשות חלקי החכמות ומה שנסתעף מהם, מטבעות מטבעות ולשונותם בפרקים מיוחדים, ולכנות כל אחד ואחד בשם הראוי לו כפי תוכני ענינו והשתלשלותו. הלא ידענו שענין הפלוסופיא היה מוגבל מאד אצל המתפלספים הראשונים ביונים, אבל כאשר רבו השאלות והוסיפו נסיון על נסיון, לפתור חידות מני קדם, וכל אחד ואחד ברר לו דרך בפני עצמו, לגלות כל נסתר ונעלם, והוצרכו לכמה חקירות בענינים שונים, אז נפרצה הגדר, עד כי היו בעיניהם אותן ידיעות, שהן רק כעין מפתחות להיכל או כעין רקחות וטבחות לחכמה זו, כהפלוסופיא עצמה והכניסו לטרקלין מה שנוגע רק לפרוזדור ומתוך כך נתפשטה הדעה, שהיא כוללת רבי המדעים, מלאכת החשבון וחכמת הטבע ודומיהן, ורק בימים המאוחרים, כאשר העמיקו הרחיבו במחקר ובהתבוננות מדעית, באו להגביל חכמה זו כפי עיקר תעודתה. ואם בפלוסופיא כן עאכ"ו באגדה! כי בה גבר כח המדמה על רוח ההגיון, ובפרט שמגמת פניו של בעל אגדה היא, לדבר אל לב העם ולעורר את רוחם לאיזה רעיון דתי או לאותי ודברים כיוצא בהם, הוא הוכרח ע"פ רוב להשתמש באמצעים שונים שאין להן יחוס פנימי עם עיקר דבורו, למען ימצא חן בעיני העם ויכינו את לבם ויקשיבו אזנם, ויעשו דבריו את אשר חפץ והצליחו אשר שלחם, ומשו"כ נתפתחה האגדה לכמה דרכים, והיו כוללים בה במשך הזמנים דברים הרבה, דרושים לכל פעולתה, מדרשי הכתובים, טליצות, משלים, ספורי מעשיות, מגלת היחס וכמה עניני מדיניות ודרך ארץ, רפואות, אצטגנינות ומחקרי שאר חכמות, ו[illegible]ים על דרכי המדרש, אף שאין להם ענין לאמונתנו ודתנו, ופעמים ג"כ חכמות טפלות — מפני שהדיינים צריכים להיות בקיאים בהם — וכל זה למען יקשיב העם לדבריהם קשב רב קשב, עד שכמעט נהפשט הדבר לכנות בשם אגדה כל מה שלא נכנס תחת סוג הלכה. אך פעמים הבדילו בין ענין לענין, כראיתא בסנהדרין (ל"ח:) ר"מ דריש תלתא שמעתא תלתא מתלא תלתה אגדה והפרידו בין מתלא לאגדה, וכמו כן בגדה (ס"ט:) ועוד בכמה מקומות, עיין סוכה (כ"ח:) מה שאמרו שם על ר"י בן זכאי כדי להפליג בשבחו. ומצינו ג"כ שקראו למדרש „אגדה" כגון בשוחר טוב (תהלים פרשה ג') ג' בני אדם אמר להן הקב"ה שאל וכו' א"ר שמואל בר נחמני שנים מן אגדה אברהם ויעקב אברהם שנאמר ה' אלהים מה תתן לי מכלל שאמר לו שאל יעקב שנא' אם יהיה אלהים עמדי ושמרני מכלל שא"ל שאל וכ"ה בילקוט (מלכים רמז קע"ג) בשנוי

לשון קצת, ולמותר יהיה להעיר עוד שהרבה פעמים לא דקדקו בשמות נרדפים, כמו שהוכחתי בחבורי (בית תלמוד ח"ב 143).

ומטעם זה אין מקום לומר שהיו חכמים בזמן התנאים או האמוראים, אשר שמו תהלה באגדה בכלל; אדרבה בכל דור ודור נכבדות מדובר בה, כאמרם (ילקוט תהלים פ' י"ט) ובקצה תבל מליהם אלו האגדות שמקדישין שמו של הקב"ה בהן, רק לפעמים פרטי מאמרים לא ישרו בעיניהם, כמו שמצינו שאמרו לר"ע במקום שדרש את המקראות על דרך רחוקה מה לך עקיבא אצל אגדה כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות (חגיגה י"ד. סנהדרין ס"ו: מדרש תהלים פ' ק"ד) או שהוכיחו אותו כאשר רצה לגלות ע"י מדרשו מה שכסתה התורה (שבת צ"ו:) ושנערו בו במקום אשר דרש את המקראות ע"ד נסתר כדרכן של בעלי הזיה העוסקים בחכמה נסתרה, באמרם עד מתי אתה עושה שכינה חול (סנהדרין ל"ח:) מפני שיראו שהתלמידים אשר לא יכולין להבין את דבריו יבאו עי"כ לידי רעות זרות או לשיטתם של בעלי המגשימים. ונראה שר"ע לעת זקנתו חזר בו, בראותו גודל הקלקול שיצא מתוך דרכים הללו, כי מדרשות כאלה היו רק רגילות אצל החכמים אשר היו להם שיח ושיג או ויכוחים עם בעלי כת היודעים (גנאסטיקער), לכן היה משתיק את פפוס כשאמר לפניו מדרשות שהיו סמין זה*) (מכילתא מס' ויהי בשלח פ"ו), וכמו כן היו משתיקין את מי שהפריז על המדה במדרשי אגדה במקום שיש לחוש שהשומעים יבואו מתוך כך להרהר אחרי מדותיו של הקב"ה, כגון בשבת (ס"ב:) שדרש ר"י בן חנינא את הכתוב השוכבים על מטת שן וגו' מלמד שהיו משתינין מים בפני מטות הם ערומים ומגדף בו ר' אבהו באמרו אי הכי היינו דכתיב לכן עתה יגלו בראש גולים משום שמשתינין מים בפני מטותיהם ערומים יגלו בראש גולים, דעל איסור כזה לא יגזור הקב"ה עונש גדול כל כך, שיגלו בראש גולים, לכן דרש את הכתוב בענין אחר, להורות שחטאה גדולה חטאו. וכמו כן בויקרא רבה (פ' ל"ב) שדרש ר' יהודה את הכתוב סביב רשעים יתהלכון וגו' סביב לרשעים צדיקים מתהלכין כיצד בשעה שצדיקים יוצאים מתוך ג"ע ורואין רשעים נידונים בגיהנם נפשם שמחה עליהם וא"ל ר' נחמיה עד מתי אתה עוקף את המקרא אלא סביב לצדיקים רשעים מתהלכין הא כיצד בשעה שהרשעים עולין מתוך גיהנם ורואין את הצדיקים יושבים בשלוה בתוך ג"ע נפשם מהמענים עליהם, כונתו שאין זה שבח לצדיקים שיהיו שמחים בראותם פורעניות שבאה על הרשעים, טוב לנו לומר, שהרשעים מצטערין על גורלם, שחבלים לא נפלו להם בנעימים כלצדיקים. וכעין זה בספרי (דברים פ' ל"ח) שאמר ר"ש בן יוחי אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימים בחייהם ובטלים לאחר מיתתם והשיב ר"א בנו אדרבה זה קידוש השם כל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם נסתלקו הצדיקים נסתלקה ברכה מן העולם, ומתוך מעמים הללו ודברים כיוצא בהם היו מגמגמים פעמים במאמרים שונים, אבל במקום שאין לחוש להקלה, או שרוח הזמן ומצב ההשכלה אינו גורם לכך, ניתנה לבעל אגדה לדבר כפי רוחו.

---

*) הנה החכם בעל מדום כופרים כתב דטעמו דר"ע הסס שמין להסמיך לקבלת רק דברים ידועים ומקובלים, ממנו אין זה כדוך, דהרבה פעמים מצינו שר"ע הוציא הלכות מדעתו מתוך מדרשו, אלא כמו שאמרנו שהשתיק את פפוס מפני חשש סיכותו לטעות, וזו היתה דרכו של ר"ע לעת זקנותו, אבל בימים הקודמים פעולת הכנסו לתוך הפרדס ניכרת במאמרי אגדה שלו כגון בסנהדרין (לח:) והדומין לזה, שהן מעת הסיג, ובימים מאוחרים השתדל מאד להרחיק ההגשמה מן הכתובים כגון במדבר רבה (ספי"ד) כי לא ירצני אדם ואי אפשי המיוחס הנעשות את כשם הכתוב. ועיין בספרא (פ"ח).

אמנם נראה שתרעומתם היתה על ספרי דאגדתא שנתפשטו בימיהם, אך לא מטעם דדברים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרם בכתב (גיטין ס':) דאיסור זה כבר היה בדור ראשון של האמוראים רפוי בידם, והרבה חכמים הקילו בזה, הנה ידענו שהיה לו לר' חייא מגילת סתרים ובה היה כותב ההלכות שלא נשנו בביהמ"ד (רש"י בשבת ו':) ובירושלמי (מעשרות פ"ב מ"ט) נזכר פינקסיה דחילופיי וכן במנחות (ע'.) פי' ספר שבו נכתבו איזה ברייתות, וחילופי היה חבירו של ר' יוחנן — ואין צריך להעיר שכבר בדורות הראשונים היו כותבים ספרי היחס ומגילת תענית, וגם היה להם מגילת חסידים שכוללת מאמרי מוסר (ספרי דברים פ' מ"ח) מפני שהם בודאי לא היו בכלל האיסור דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרם בכתב — לכן אין ספק שהיו מערערין על כתיבת אגדות מטעם אחר. והנה החכם הגדול בעל מורה נבוכי הזמן כתב שספרים הללו היו כוללים פעמים דברים טפלים, מעשה כשפים ודומיהן ומדברים ג"כ בגנותם של איזה ת"ח, ואם אמנם שבודאי היו ספרים כאלה תועבת ישרי לב, עכ"ז נראה מכמה מקומות שגם על ספרי דאגדתא שהיו כוללים רק מדרשות וכיוצא בהן היתה תלונתם, דהכי איתא בירושלמי (שבת פט"ז) א"ר יהושע בן לוי מן יומי לא איסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן איסתכלית אשכחית כתוב בה מאחד ושבעים וחמש פרשיות שכ' בתורה דבר אמירה ציווי כנגד שנותיו של אברהם שנאמר וכו' קע"ד מזמורות שכ' בתהלים כנגד שנותיו של יעקב מלמד שכל הקלוסין שישראל מקלסין להקב"ה כנגד שנותיו של יעקב וכו' קכ"ג פעמים שישראל עונין הללויה כנגד שנותיו של אהרן וכו' אפי' הכי אנא מתבעי בליליא, כונתו אף שנראה שאין לפקפק על דברים הללו מ"מ ירא שמא לא טוב עשה שהיה מעיין בהם, וכמו כן ספרו שם מר' חייא בר בא שחמא חד ספר דאגדה ואמר ע"ד הפלגה אי מה כתיב טבאות תקטע ידה דכתבתה פי' אף שיש בו דברים טובים יש לענוש את הכותבם, ועוד דמבואר בתמורה (י"ד:) דר' יוחנן ור"ל הוי מעיינו בספרי דאגדתא בשבת משום עת לעשות לה', ובודאי לא התירו להם לעיין רק בספרים שנכתבו בהם מדרשי אגדה, לכן יש לחקור מה טיבן של אלה הספרים ובאיזה זמן החלו להוציאם לאור.

הנה החכם הנ"ל החליט שבימי ר' ישמעאל החלו לכתוב אגדות על ספר והביא ראיה לזה מן הגמרא בשבת (קט"ו:). אמנם אף שיש לפקפק על הוכחתו, מ"מ ברור הדבר, שר' מאיר תלמידו היה כותב אגדות כדאיתא בב"ר (פרשה ט' כ' וצ"ד) בתורתו של ר' מאיר כתוב, וכן בירושלמי (תענית פ"א ה"א) בספרו של ר"מ מצא כתוב משא רומי וכו', והזכירו ג"כ אנכי דר"מ (ב"ר פ"א), ואם נעיין במקומות הללו יבורר לנו, שבספרו של ר"מ נרשמו איזה אגדות ברמיזא כמו שכותבים על גליון ספר, ואנכי דר"מ כולל תמצית דרשותיו על עשרת הדברות, וכ"ד החכם בעל דרכי המשנה (157). ונראה שרשומים כאלה היו להם להדרשנים בבשרם צדק בקהל רב, למען ידעו מה ידברו, ולא יאמרו דבר שלא כרצונם או מה שעלה פתאם על דעתם, וראיה ברורה לדברינו מהא דאמרו רבנן בשמות רבה (פל"ט) — אף שהלשון מגומגם קצת — צריך להיות נוטל משל לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאמרם בציבור ולא יאמר הואיל שאני יודע ביפה כשאכנס לדרוש אני אומר, ומטעם זה התירו להם לכתוב הלכות*) אגדות ומדרשות לתכלית זה, ובראשונה היו אלה הרשומים רק לפני

*) ואפשר שזה מקור מגילת סתרים שנזכר בשבת (ו':) שהחכם שבא לשנות פרקו בבה"מ לתלמידיו רשם בכתב איזה הלכות חדשות שרצה לישב או לפרש, ומפני שלא היו נודעין עוד לת"ח כתבן על ספר למען לא ימעה בנוסחתם.

החכם הדורש, ואין לאחרים עמו, אמנם אחרי שנתפרדה החבילה, לא היו נזהרין עוד לסתור אלה הפנקסאות מעיני תלמידיהם, והרגילו ג"כ במשך הזמן לכתוב, לא לבד מה שהיו צריכין בדרשם ברבים, אלא כל מה שנתחדש להם באגדה, ובפרט מה שבנקל יבולין לשכח, וכמו כן דברים שהיו נפלאים מהם עד עתה *). וגם מן אלה הספרים וכמו כן מן פרסום רשומי הדרשנים לא היה רוח החכמים נוחה, וזה מכמה טעמים, האחד שפעמים השתמש הדרשן במדרשות, שמהן ידע בבירור שאין זה כונת הכתוב, רק שהתיר לו לאמרן, מפני שמגמת פניו היא רק לעשות פעולה על לב השומעים, לכן הוכרח לבחור לו דברים ודרכים, שהן כפי תכונת לבם ומהלך נפשם ומצב השכלתם, כי עי"כ יצליח בידו לדבר כפי כחם ורוחם, ויהיו ג"כ הדברים נשמעים לתכלית הנרצה, א"כ מאיזה טעם יכתבו הדברים לזכרון על ספר? אדרבה הדורות אשר יקומו מאחריהם אפשר שלא יבינו את האגדות, אם יקראו אותן מתוך הספרים או שישבשו את הענין עקב שרוח אחרת תהיה עמהם, וגם מצב השכלתם ודרכי עיונם ותהלוכותיהם בכלל ישתנו ברבות הימים, ובפרט שכמה מדרשי אגדה לא נאמרו רק לשעתן, פעמים כנגד מאורעות הזמן והשאלות וחלוקי דעות והשתדלות מורי העם הוקמו על ומועצותיהם אשר נתעוררו על ידן, ופעמים כדי להשקיט תרעומת המתוכחים, בין שהם בני ברית בין שאינם בני ברית, ולסתום פי דוברי עתק על ה' ועל תורתו או כדי לדחותם בקנה, באשר ידעו, כי קצרה דעתם ונתמעט לבבם של מתנגדיהם ולא יכלו לעמוד על עיקר כונתם בפרשם המקראות כפי רוח מבינתם ולא יבינו מה שנתחדש להם מתוך מחקר חכמתם, לכן הוצרכו לדבר כפי כח שכלם והלך נפשם ומשפטים קדומים אשר היו להם, אף שאין זה שיטתם, רק שחכמי ישראל הוכרחו פעמים להשתמש באמצעים כאלה כדי לריב את ריבם וללחום את לוחמיהם, כמבואר בהרבה מקומות, ולדוגמא במ"ר (בראשית פ"ח במדבר פי"ט) — וכן העתקתי בבית תלמוד (ח"א 305) ובהאסיף (ח"ג 257) שאין ללמוד שיטתם של חכמים מתוך מה שאמרו בויכוחיהם להשיב חורפי אמונתנו דבר. — והנה אם נשתכח הדבר בדורות מאוחרים, ולא ידעו על מה התרעמו אנשי ריבם בימים ההם, ועניני הויכוח וקורות הזמן ופעולתם ומורשי לבם של זקני העם שחיו בעת ההיא נסתרו מנגד עיניהם, בודאי לא יכלו להבין מה רצה בעל המאמר להשמיענו, ולריק יגעו לתרץ את דבריו ולדעת למה שינה טעמם של הקודמים בפי' הכתובים ובירר לו דרך לעצמו, ושאלות כדומה להן, והנסיון מורה שבאמת כן הוא, כי כמה אגדות הן לפנינו כספר החתום, מבלתי יכלת חכמינו לפתור אותן, אם לא שעלתה בידם לדעת באיזה זמן או מקום או לאיזה תכלית נאמרו, ומה שאירע בימים ההם, הן לשבט הן לחסד, והרהורי דברים שנולדו על ידן. השני שלא רצו שיכתבו מדרשי המקראות שעולין בקנה אחד, כגון „כאן קודם שנחתם גזר דין כאן לאחר שנחתם גזר דין", „כאן כשישראל עושין רצונו של מקום וכאן כשאין ישראל עושין רצונו של מקום" ודומיהן, ג"כ משני טעמים, או מפני שנהגו להשתמש בתירוצים הללו רק בחששם שהשומעים לא ירדו לעומק כונתם בפרשם את הכתובים ע"ד מחקר ועיון כמו שאמרנו, או מפני שראו שכמה פעמים לא דקדקו הדרשנים בזה יפה והשתמשו בדרכים וסגנונים כאלה בלי עיון והתבוננות, רק כפי מה שהורגלו ובאו עי"כ לגמגם ענין הכתובים, וראיה לזה ממה שאמרו בירושלמי (מעשרות פ"ב) שר' זעירא היה מקנתר לאילן דאגדתא וקרא להון ספרי קיסמי וכאשר שאל אותו ר' בא בר כהנא מה חרי האף הגדול הזה, אמר לו מהו הדין דכתיב כי חמת אדם תודך וגו' והוא השיבו

*) זה פירוש מה שאמר ר' חסדא לרב תחליפי על כתוב באגדתיך וכו' (חולין ס':).

שבספר דאגדתא פי׳ את הכתוב כי חמת אדם תודך בעוה״ז ושארית חמה תחגור לעוה״ב, כדרך הנהוג אצל בעלי אגדה, שדרשו הרבה מקראות בסגנון כזה, אמנם ר״ז הוכיחו על פניו בהשיבו או נימר הפוכו כי חמת אדם תודך בעוה״ב ושארית חמה תחגור בעוה״ז, כי אין לנו לדרוש את הכתובים ע״ד זה בלי שיש לנו עכ״פ הוכחה שאין לומר הפוכו לכן סיים היא איפכה והיא מהפכה לא שמעינן מינה כלום, ומטעם זה קרא לאותן ספרים ספרי קיסמי מפני שמעורים את העינים כקסמים, כי אף שלפום רהיטא נראה שעי״כ יתורצו הכתובים, אמנם מי שמעיין היטב יראה שהם דברים בלא טעם. השלישי שחשבו, שטוב הוא שלא יכתבו אגדות שהן כעין ממעל או כנגד, כאותן הדברים שהעתקנו לעיל מספר אגדה שהיה לפני ר׳ יהושע בן לוי קע״ה פרשיות שבתורה כנגד שנותיו של אברהם אבינו וכו׳ והוא היה מתירא שעשה איסור על שקרא בספר זה, והנה ר״י בן לוי דרש גם כן מדרשות ע״ד זה כמבואר בפסחים (קי״ח.) שאמר הנך כ״ו הודו כנגד כ״ו דורות שברא הקב״ה בעולמו עד שלא ניתנה התורה והקב״ה זן אותן בחסדו, וכן במדרש תהלים (פ״ה) שדרש על הנחילות נוטריקון וכנגד, ה׳ כנגד חמשה חומשי תורה נ׳ כנגד חמשים יום שבין פסח לעצרת ח׳ כנגד שמונה ימי מילה וכו׳ ועוד במקומות, עיין בברכות (י׳.), אמנם אין זה סתירה, שר״י בן לוי סבר שאין איסור לדרוש מדרשות כאלה, רק שאין לכתבן, וזה מפני שחשש שפעמים לא ידקדקו הדרשנים בענין זה היטב, ומתוך כך יבואו הקוראים בהן להטיל ספק במסורה, ומה שאמר בירושלמי (פ׳ כל כתבי) הדורשה מתחרך, כונתו שגם הדורשה יכול לחוב בעצמו אם אינו מדקדק יפה, רק שהתקלה אינה גדולה כל כך כמו בכותבה, וראיה להוכחתנו ממה דאיתא במדרש תהלים (פ״א) תני דבי רבי יהושע בן קרחא עשרים אשרי כתיב בתהלים כנגד עשרים הוי שבספר ישעיה אמר רבי תמה אני איך למדנו ר׳ יהושע עשרים אשרי ואני אומר עשרים ושתים כתיב וכו׳ הרי שפעמים לא דקדקו היטב במספר המלות שדרשו, ואם יכתבו את הדברים על ספר, יש לחוש שיתנו פתחון פה למכחישי המסורה לרדת ולומר שהיא היתה רפויה כבר בידי החכמים הקודמים. ויצא לנו מזה, שאין מקום לומר, שרק אותן ספרים שהיו בהם דברים טפלים לא ישרו בעיניהם, אלא שהתרעמו ג״כ על אלה שהיו כוללים מדרשות. ויש להביא עוד ראיה לדברינו, הנה ר״י בן לוי היה אחד ממתנגדי ספרי דאגדתא ואע״פ כן נאמר בשבת (קנ״ו.) שכתב בפינקס שלו מזלא של האנשים שנולדו בכל אחד ואחד מימי השבוע, אלא ודאי מי שחשב שיש ממש בניחושים כאלה, לא מנע מלכתבם על ספר ולא מצא שום איסור בזה, אבל על כתיבת מדרשי אגדה היו מפקפקים עוד בדורות ראשונים של האמוראים מכח הטעמים שאמרנו*), חוץ מר׳ יוחנן שאמר (ירושלמי ברכות פ״ה) ברית כרותה הלומד אגדה מתוך ספר במהרה לא ישכח, כונתו שאחרי שהוא התיר לכתוב אגדות משום עת לעשות לה׳, חשב שטוב הוא שילמדו אותן מתוך הספר, מפני שגם בהאומרים

---

*) וכמדומה לי, רובם של ספרי דאגדתא או כולם היו כוללים רק מדרשות ורמזים על תהלים. הלא ראינו, שכל מה שנזכר מהם בתלמוד או במדרשים הן אגדות על תהלים וגם מר׳ חייא אמרו בירושלמי (כלאים פ״ט) שהיה מעיין בספר אגדת תהלים, וזה מפני שהרבו לחקור בו כמבואר במדרש תהלים (פ״ג) ריב״ל ביקש ליישב הספר הזה ולסדרו, ינאת בת קול ואמרה אל תפיתי את הישן ר״ש בר יוסי ביקש ליישב הספר הזה לפני רבי א״ל סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר, ואל תשיבני מהך ספר אגדה שהזכירו בסנהדרין (נ״ז:) שהיו בו הלכות, דבב״ר (פל״ד) העתיקו אלה הדברים בשם הלכת בני נח, וכל הרואה יראה שגירסא זו נכונה היא.

דברים כשם אמרם יש לחוש, שמא לא ידקדקו היטב, להציע את הענין כמו שיצא מפי הדרשן.

אמנם כדרך שנעלמו מהם במשך הזמנים איזה הלכות, מפני שבראשונה היו נזהרים מלכתוב דברים שבע"פ, כך נשתכחו כמה אגדות ישנות, ורק מעט מזער נשארו לנו מן הדורות שהיו קודם מספרם; עכ"ז ברור הדבר, שהאגדה בכבוריה היתה רק כעין משל ומליצה, כדי להאיר עיני העם בתורה ובמוסר ובתעודתם הלאומית, או ספורי מעשים — כאותן ספורי אגדה שנתפשטו בין המון עם, עד שנעלם מעיני כל, מי היה המוציאן או מי אמרן תחלה — וכמו כן פירושי הכתובים כדרך שדרשו במשנה (ר"ה ספ"ג) את הקרא והיה כאשר ירים משה את ידו, או דברי כבושין כאותן שנשנו בתענית (פ"ב מ"א). והנה המשל היה יקר מאד בעיני חז"ל ובפרט מפני שגם נביאינו ומשוררינו השתמשו בו, ובמדרש שיר השירים (בתחלת הספר) הפליגו בערכו, ר' נחמן אמר הרתין לפלטון גדולה שהיו בה פתחים הרבה וכל שהיה נכנס בתוכה היה טועה מדרך הפתח בא פקח אחד ונטל הפקעת ותלאה דרך הפתח היו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת, כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל ד"ת וכיון שעמד שלמה התחילו סוברין, או לחורשא של קנים ולא היה אדם יכול להכנס בה בא אחד ונטל המגל וכסח התחילו הכל נכנסין דרך הפתח וכו' כוונתו הנה התורה כוללת מעשי בראשית ומאורעות ימי קדם קדמתה ותולדת משפחות האדמה וקורות ישראל, וכמו כן המצות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה, וכמעט נראה שענינים הללו אין להם יחוס זה לזה, אמנם המשל הוא לנו כמורה דרך בהיכל הקדש למען לא תהיה הורתנו בעינינו כפלטון אשר חדריה בערכוביא, והנכנס בה ימשש כעור בצהרים, בלי לדעת מוצאיה ומבואיה, או — אם נשתמש באגדת היונים — כחוט של האריאדנע, אשר על ידו נוכל לדעת העודת פרטי חלקי התורה, כי כולם להכלית אחת נאמרו, ויש קשר פנימי ביניהם וכל חד וחד יפיץ אור על זולתו, מתוך ספורי התורה נוכל פעמים לעמוד על טעמי המצות, והמצות בכלל יורונו מה באה התורה להודיענו בהנך ספורים כמ"ש בזוהר (פ' בהעלותך, דפוס לעמבערג דף קנ"ב) סיפורי דאורייתא הן לבושי דאורייתא*), כי בכולן היתה כוונתה ללמדנו מוסר ויראת שדי ומדות טובות וישרות. ר' יוסי אומר לקופה מלאה פירות שלא היה יכול לטלטל ובא אחד ועשה לה אזנים והתחילו לטלטל כך וכו' כוונתו שע"י המשל יצליח בידינו להבין עיקרי תורתנו ורעיוניה העמוקים וציורי המחשבה שנכללו בה ואופני קיומן, למען לא יהיו הדברים רק בפה או בלב וברצון לבד אבל יצאו ג"כ מן הכח אל הפועל, מן המחשבה למעשה, ור"ח אמר לבאר עמוקה והיו מימיה טובים ומתוקים ולא היו יכולין לשתות ממנה ובא אחד וספק לה חבל בחבל ומשיחה במשיחה ודלה ממנה התחילו הכל שותין כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, פי' שע"י המשל נוכל לירד לעומק דעתה של התורה, להבין מה שנרמז בפרטי אמרותיה ולגלות תעלומת חכמתה ומה שנסתעף ממנה, כדי להבין דבר מתוך דבר. ולדעתי רמזו לנו בזה ג"כ תעודת האגדה בכלל, וכל מי שקורא את האגדות המשובחות, ובפרט אותן שעוד לא נתפעלו מן דעות העמים סביבותיהם, יראה ויבין שרובם על דרך זה ולכונה כזו נאמרו, רק שהשתדלו ג"כ להסטיך רעיונותיהם אכתובים שונים.

והנה אין ספק שע"י מדרשי אגדה כאלה ופעולתן להשכיל אל ד"ה ולהאיר נתיב

---

*) עיין מה שנאמר שם בתחלת הפרשה בדבר המדה שם מין ענין לזה וכו' ועיין ג"כ מה שכתבתי בשמחני הרמבען בהקדמתו חלק ג'.

על תכלית פרטי ענינים באו לחרש כמה דברים הן בעיקרי האמונה הן בדרך ארץ או בתורת המדות והמוסר, כדרך שכבר בימי הסופרים הוציאו הלכות והגבלות המצות מתוך פירושי המקראות והיו מוסרים אותן לתלמידיהם או שדרשום ברבים והיו שגורים בפי השומעים ופעמים נפלו בהם מחלוקות בדורות שבאו אחריהם כמו בהלכות ובפירושן, ולדוגמא, מכמה כתובים יש ללמוד שהקב"ה יושיע את מי שמאמין בו ויעשה עמו נסים ולטובה עז, ובודאי היו דורשים אלה דברים בימי השמד והצרות שגזר אנטיוכוס הרשע על ישראל, כי כמה אנשים התיאשו מן הגאולה בראותם כי אולת יד, לכן אמרו לפניהם דברים כבושים שיקוו לה' ויאמינו בהבטחתו ויעמדו בנסיון עד כי יקום להם רב ומושיע, וכערך מאה שנים אח"כ עמדו הדרשנים הגדולים שמעיה ואבטליון והשתמשו ברעיון זה בדרשם את הקרא ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי וגו' אמנם פליגו בהנבלת רעיון זה ובהרחבתו (מכילתא פ' ויהי בשלח) שמעיה אומר כדי היא האמונה שהאמין אברהם בה' שאקרע להם את הים, ודעתו שגם בזכות אמונת אבותם יציל הקב"ה אותם ע"י נסים ונפלאות, ואבטליון אומר כדי היא האמונה שהאמינו בי שאקרע להם את הים שנאמר ויאמן העם וישמעו וגו' כונתו שזכות אבות בלבד אינה גורמת כל כך, אם הם אינם מחזיקים ג"כ באמונת אבותיהם. אין ספק שנתפשטה כבר הדעה, שגם קרבן תמיד מכפר, אע"פ שלא נאמר בו לכפר כמו במוספי המועדים, כאמרם לעולם לא לן אדם בירושלים ועבירות בידו, תמיד של שחר מכפר על עבירות שעבר בלילה וכו' וראיה לזה שבעת אשר צר הורקינוס על ירושלים ואריסטבול בפנים לעז להם זקן אחד שכל זמן שעוסקים בעבודה אינם נמסרים ביד אויב לכן עשו תחבולה כדי לבטל את התמיד (ב"ק פ"ב:) וזה מפני שחשבו שע"י התמיד נתכפרו להם העונות ויותר מחמשים שנים אחר המעשה נחלקו בזה ב"ש וב"ה (ילקוט פ' פנחס) ב"ש אומרים קרבן תמיד כובש עונותיהם של ישראל ודרשו כבשים מלשון יכבשו עונותינו וב"ה אומרים כל שהוא כבוש סופו לצוף אלא כבשים כובסים עונותיהם, וכן הוא אומר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו פי' שמטהרין לגמרי. כלל גדול היה להם: כל מה דעביד רחמנא לטב, כי אף שהעתיקו את המאמר משמו של ר' עקיבא ורבו, ומ"מ אין ספק שהם לא הוציאו אותו מלבם, כי כבר היה לעולמים, ומצא יד ושם במשלי העם, כמו שהוכיחו חכמי זמננו, שגם מאמרו של הלל הזקן דסני לך לחברך לא תעביד, כבר היה שגור בפי המון עם זמן רב קודם שבא הנכרי אצלו להתגייר, ונזכר ג"כ בספר טוביה, רק שהדברים היו כטרגלא בפומי' דר"ע, לכן נקראו על שמו, כמו מאמרו של שמואל הקטן (אבות פ"ב) בנפול אויבך אל תשמח, אף שהוא כתוב במשלי, מ"מ נאמר משמו מפני שהוא היה רגיל להוכיח את העם במדה זו כמ"ש הר"ע ברטנורה שם וכה"ג כתבו בתוספות (כתובות כ"ב:) על מאמרו של ר' אסי שם, ועיין מ"ש החכם ר"י רייפמאן בבית תלמוד (ח"ג 278), והנה במכילתא (פ' ויהי בשלח) נחלקו ר' אליעזר ור"י בדרשם את הקרא ויסב אלהים את העם וגו' בענין איך יסבב הקב"ה שהיה נם הרעה או מה שנראה כך לטובה, ר"א אומר שהקב"ה הסב את העם כדי ליגעם כדי לצרפם כדי לנסותם, כונתם שהקב"ה ענה בדרך כחם כדי שישעבדו את לבם ויבנעו תחתיו, וזה היה לתועלת להם, וכמו כן דרש את הקרא דלקמן וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים (מכילתא שם), ור"י אומר כדי ליתן להם את התורה וכדי שיעשה עמם נסים בים, כונתו שזה היה סוף מעשה במחשבה תחלה שע"י שיראו נפלאותיו של הקב"ה יעורר לבם לקבל את התורה וע"ר זה יצאה טובה מן הרעה. פעמים השתמשו במאמריהם או במדרשי הכתובים בספורי מעשים שנתפשטו בימים קדמונים כאילו נאמרו בפירוש בהתורה, כגון האגדה שאהרן היה אוהב שלום ורודף שלום, אשר בודאי היתה אגדה

ישנה, ובן סירא הזכירה, ואפשר שמקורה בנבואת מלאכי (פרשה ב') ויותר ממאה וחמשים שנה אחר זמנו של בן סירא העיר הלל עליה באמרו היה מתלמידיו של אהרן אוהב שלום וכו' ומקרבן אל התורה; וכמו כן האגדה שבני אפרים מהרו לצאת ממצרים ונהרגו כמה אנשים מהם, ונרמזה ג"כ בד"ה ובתהלים, אמנם במכילתא ובמ"ר הזכירו את הדברים כדי לפרש את הקרא פן ינחם העם בראותם מלחמה; וכמו כן כמה אגדות שנזכרו בתיב"ע ובתרגום ירושלמי.

אמנם אין בהמ"ד בלא חידוש, ואין לך דור אשר ילך רק בעקבות אבותיו בלי לנטות ימין או שמאל כי מרובים צרכי הזמן חדשים לבקרים, לכן הכל דורש תיקון או הרחבת עיון, באשר כי האמצעים הישנים פעמים לא יספיקו עוד למלאת משאלות נפשנו, כי מי יעצור ברוח כאשר החל לפעם בקרבנו בחפצו ללכת מחיל אל חיל, וכמה סבות גורמות לו לאדם לצאת מדרכי ההרגל או לסלות לו מסילות חדשות, למען הרחב שדי הקירתו ומלאכת מחשבותיו, ופעמים ג"כ בלא רצונו, מפני שההכרח יכריחו לכך. והנה כאשר נהגו חכמי בני עמנו בזמן הבית להרבות בדרשות בכל שבת ושבת, כדי להפיץ תורה בישראל ויקדש העם את היום לעונג רוחני, ברור הדבר, שראו לבחור מהם דרכים שונים, הן לדבר כפי צורך הזמן והמקום, הן לעורר את לב השומעים בהוציאם דברים כפי רוחם, למען יהיו ערבים עליהם וימצאו נחת במדרשים, ובמדה שהרבו להשתדל לבוא אל תכלית זו, בה במדה הרבו לחקור אחר אפנים חדשים ופנים שונים במדרשם, קצתם כפי רוח הלשון וקצתם כפי הדרכים שנהוגים בכל העמים. כפי רוח הלשון כיצד? שהעמיקו והרחיבו למצוא מדות חדשות, שבהן הכתובים נדרשים, וכמעט נוכל לומר שרובן של ל"ב מדות שנשנו בברייתא דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי כבר היו נודעות לתנאים הראשונים, ולדוגמא מדרשי דורשי חמורות הן במדת ממעל וריב"ז ור"ג השתמשו בהן (קידושין כ"ג, תוספתא ב"ק פ"ז, סוטה טו.); מדת ממעל מקורה במדרשי דורשי רשומות ובימים מאוחרים יחסו דרשה כזו למשה, עיין בפי' רש"י פ' חקת בפסוק ויעש משה את נחש הנחושת. מפלוגתא דב"ש וב"ה שזכרנו לעיל יש ללמוד, שגם הם דרשו פעמים את המקראות כדרכן של דורשי רשומות, וגם ר"ע הזכיר אותם במדרש קהלת (לפרשה י'). המשל היה ג"כ שגור אצל התנאים הראשונים כידוע, ולדוגמא מאמר בן עזאי על פסוק זבובי מות יבאיש יביע וגו' (מ"ר שם ועיין במ"כ). במדות ריבוי ומיעוט השתמש כבר נחום איש גמזו כמבואר בכ"מ ולדוגמא במ"ר (בראשית פ"א). ר"י בן זבאי דרש במדת שהוא שנוי כמו שמצינו בב"ר (פי"ז) ששאלוהו כתיב ויאמר אלהים תוציא הארץ נפש חיה למינה מה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, והשיב כאן לבריאה וכאן לכיבוש; הוא דרש במדת ק"ו כמבואר במכילתא (סוף מס' דבחדש) הרי הוא אומר אבנים שלימות תבנה וכו' וכמו כן דרשו במדה זו ר' ישמעאל בשבת (קט"ז.) ור"א בן עזריא במועד קטן (כ"ח:) ובספרי (דברים פי' רנ"ב ורפ"ב). מדת שני כתובין המכחישין זה את זה כעין שהיא נשנה בברייתא דל"ב מדות כבר נרמזה בכללו של ר' אליעזר (סוטה י"ד:) כל מקום שאתה מוצא ב' מקראות אחד מקיים דברי עצמו ומקיים דברי חבירו ואחד מקיים ד"ע ומבטל דברי חבירו מניחין את המקיים ד"ע ומבטל דברי חבירו ותופסין את שמקיים דברי עצמו וחבירו, ובמאמרי על ר"א בן הורקנוס בבית תלמוד (ח"ר) הוכחתי שעל ידו נתחדשו עוד כמה דרכי המדרש או שקבלן מרבותיו. במדת נוטריקון השתמשו ר"א ור' יהושע בב"מ ולדוגמא בב"ר (בפסוק פחז כמים) ובשבת (נ"ה.) וכמו כן ראב"ע (עירובין נ"ד:). כעין מדת מבנין אב כבר דרשו ר"ע ור' ישמעאל כדאיתא בתוספתא (סוטה פ"ו) ר"ע אומר אין מצחק אלא ע"ז שנאמר ויקומו לצחק ור"י אומר אין מצחק אלא שפיכת דמים שנאמר יקומו נא הנערים ויצחקו לפנינו. מדרך קצרה

דרש ראב"ע כדמשמע מהא דאמרו משמו (יומא פ"ה:) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו, דאף שפשוטו של קרא אינו מורה כן, אמנם לפי דעתו קאי הך מכל חטאתיכם אדלעיל ודלמטה, והוא הרהיב בנפשו לדרוש כך משום שנאמר גבי גזל שאין הקרבן לבדו מכפר אלא שצריך להשיב את הגזילה אשר גזל או את העושק אשר עשק א"כ גם יוה"כ אינו מכפר מה שחטא בחבירו עד שירצה אותו, ולפי דעתו הצריך הענין לכך *), ולדעתי גם ר"ג ור' יהושע בן חנניה השתמשו במדה זו וכן יש ללמוד מן התשובה שהשיבו (סנהדרין צ':) מן הקרא הנך שכב עם אבותיך וקם העם וזנה וגו' דמשמע שלפי דעתם קאי הקרא אדלעיל ואדלמטה, רק שהיו מסופקין אם רשות ניתנה לדרוש את הקרא כך מפני שאין דורשין מדרך קצרה רק משיצטרך הענין לכך, ובמקום שלא יצטרך הענין לכך הוא כעין הכתובים שאין להם הכרע (יומא נ"ב.) ומטעם זה אמרו להמתוכחים עמהם נקוטו מיהא פלגא בידיכו **). וגם ר"י הגלילי דרש ממדה זו בקידושין (ל"ב:). ממוקדם שהוא מאוחר מצינו במדרשו של ר' ישמעאל במדרש קהלת (פסוק אני קהלת). מדת מדבר גדול שנתלה בקטן כבר נרמזה בהנך מקומות שאמרו משום שכינה הכתוב, ובתנחומא (פרשת בשלח) נאמר שהן תיקוני סופרים מאנשי כנסת הגדולה, ואף שנראה שלשון זה הוא ע"ד ההפלגה, מ"מ אין ספק שהדבר נודע ככר לתנאים הקודמים. וכמו כן מצינו בשאר ספרי דבי רב מדרשות ע"פ מדותיו של ר"א בנו של ר"י הגלילי בלי הזכרת שמה של המדה, אשר נשנו סתם בלי שם אומרן, ומברייתות כאלה ידענו שרובן הן ישנות, כגון מדבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל אלא שדיבר הכתוב בהווה במכילתא (פ' משפטים פ"כ); מדבר שהוא מיוחד במקומו, שע"ד זה דרשו בספרי (דברים פי' ל"ב) את הקרא שמע ישראל וגו'; מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו יצא, שהשתמשו בה בדרשת כמה כתובים שם (פי' נ"ב); מדבר שמוכיח על חבירו בספרי (במדבר פי' קנ"ו) והרי המואבים היו תחלה לדבר וכו' בפי פירוש בעל זית רענן שם וכהנה הרבה, וחוץ מזה השתמשו בדרכים שונים שלא נכללו בל"ב מדות, כגון דרשת אל תקרי או שדרשו האותיות שנקדו ור' ישמעאל דרש בספרי (במדבר פי' קנ"ו) שנוי המלה תהרוגו כדי להפסיק את הענין, ודרכים כיוצא בהם. ויש אפני המדרש שלא נתקבלו מאיזה חכמים, כגון דרשת סמוכין, שהשתמש בה ר"ע, אבל ר"מ אמר הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב (שם פי' קל"א וכגי' הילקוט ר"מ אמרו) ושם דרש את הקרא ושמעו בקולך כעין מדה ממוקדם ומאוחר שהוא בפרשה, ואין צריך להעיר, שהיו להם עוד כללות בדרשת המלות או הפרשיות והספרים, כגון ר"ע שאמר כל מקום שנאמר בה לאמר צריך לדרוש (שם פי' ב') ר"מ צווח לסיפא

---

*) וע"ד זה יש לקיים פירושו של המכס ר"פ נוויפעל ז"ל בסטיגור (96) ומחוך מדרש זה יצפה הלכה יפנה חייבי מצוות הנוין ממורין למה יוה"כ, ועיין בכריתות (כ"ה:) דמש דרשו דמצוות לפני ה' קאו מלמעלה ומלמטה.

**) כבר כתבתי על מס שאמר ריב"ח נקוטו מיהא פלגא בידיכו פי' מיש ללמוד מן הקרא להכי"ש שהקב"ה יודע מחידוש הלא דבר זה יש ללמוד מכמה וכמה מקראות? ולדעתי פיקר כוונתו היתה לומר גמש זה שהקב"ה יודע מחידוש והודיע לנו מש מחידוש הוא לנו לעד נמען מיש הקוה להחריבנו, מש יהיה המוח כמבדון לנו? ולא תהיה לנפשנו שום השמרה, מה תהן ומה הוסיף לנו ידיעת מחידוש, וגם ידיעה זו לא תמלט מה נפשנו ולא תעשה שום רושם בלבנו, וע"ד זה רצו קצתן מל הפלוסופים להניח רחיה להשמרה הנפש, מפני שמיניו ככל אחד ואחד מבני אדם מקוה גדולה לדעת העתידות ולהשתדל בכל כחו להכליות שהן לעתיד לבוא, שממנו יודע שלא יכול שיג שוהן כל ימי חייו, ודבר זה הוא נמנע בקרבנו מלידה ולא יפרד ממנו לעולם, ודי להכימה ברמיזה.

דמילתא רישא, אין דורשין שיר השירים לגנאי (מ"ר שם) וכמו כן נחלקו בדברי קנטור שבפרשת האזינו שר' יהודה דורשם כלפי ישראל ור' נחמיה דורשם כלפי עו"ג.

כפי דרך הנהוג ככל העמים כיצד? מצינו כמעט לכל כותבי התולדה בימים קדמונים, שכאשר יספרו לנו קורות גדולי הדור ופעולת שאר אנשים, אשר על ידם יסובבו מקרי הזמן להרע או להטיב, שמו בפיהם מליצות ודברים ארוכים, אשר יועילו לנו לברר את דעתם או מה שעלה במחשבתם בפרטי מעשיהם, למען נוכל להבין מגמת פניהם ועשתנות לבם ומועצותיהם ותחבולתם והשינוים בעניני מדינה והשתלשלותם, אשר גרמו. וכאן ישאל השואל מנין להם זה? הכי היתה קבלה בידם שהם הדברים אשר יצאו מפיהם? או מי הגיד להם שכזאת וכזאת ענו להמתוכחים עמהם או למי שהטיל ספק בתועלת התקנות והגזירות אשר רצו לחדש? אמנם מחברי ספרים הללו חשבו, שבודאי דברו דברים כאלה, באשר שהשעה צריכה להם, כגון מאמרים כדי לעורר את לב העם לפעולה או לפתותם להיות עמהם בברית או טענות ותשובות באנשי ריבם או ראיות ומופתים להסביר את דעתם ואת עצתם, וכפי דעת החכמים אשר עשו חיל בחקירת תולדת העמים ובבקורת ספרי דברי הימים, אשר נשארו לנו מימים קדמונים, היה דבר זה אצל היונים ואצל הרומיים כענין מדע בפני עצמו, ונתפשט המנהג בבתי המדרשות שלהם ובפרט באותן שעסקו בהן בעניני מדינה ובמשפטי המלוכה והעמים, לנסות את התלמידים בזה ולחדדם בשאלות כאלה, באמרם תנו נפשכם לדעת מה אמר פלוני שר צבא מלחמה אל אנשי חילו בעת אשר ערך מערכה לקראת אויביו למען חזק את רוחם ואמץ את לבבם, באיזה אופן ערכו שלוחי העם את דבריהם בבואם אל מלכות פלונית לכרות ברית, איזה דרך היה מוכשר לתכלית זו, מה אמר פלוני היועץ כפי תבונת רוחו ושיטתו המדינית, אם גם הוא היה באסיפת הזקנים, אשר נמנו וגמרו לעשות דבר זה, או על מה יסד המלך תרעומותיו נגד בעלי בריתו אם העמיד אותם במשפט, ודברים כדומים לזה. אך פעמים נשקעו פתרונים כאלה בספרי ד"ה, כאילו באמת נעשה הדבר כמו שהגו מלבם מורים או תלמידי בהמ"ר, לדוגמא: כותבי קורות היונים המאוחרים ספרו, שציפאן שר צבא של אתונה אחרי שנצח את אויביו במלחמה אצל סאלאמים אשר באי קפריסין עשה שלום להם וכתבו ג"כ פרטי התנאים אשר התנה עמהם וכינו ג"כ את המעשה בשם שלום של ציפאן, אבל בספרים שנכתבו בזמנו לא נזכר מזה מאומה, אף שכל פרטי המקרים נכתבו בהם באר היטב, וגם מהשתלשלות הדברים לאחר המעשה יש ללמוד, שהשלום לא היה ולא נברא, ואין שום סניף ורמז לאמר שציפאן עשה חוזה עם אויביו אחרי שגברה ידו עליהם, ומשום כן אמרו המבקרים, שאין ספק שבבה"מ נשאלה שאלה זו, אם היה את נפשו של ציפאן בעת ההיא להשלים את אויביו, מה יהיו התנאים אשר יכול או אשר יהיה מחויב להתנות עמהם כפי מצב הענינים ומה שנולד מהם, למען יהיה הנציחון אשר נעשה על ידו לתועלת עמו בכל מה דאפשר, ונשאו ונתנו בזה כדרכן, עד שהחליטו שכאלה וכאלה הוצרכו להיות התנאים, אשר אם קיימו וקבלו אותם עליהם מתנגדיו היה יכול לכרות להם ברית שלום, ובמשך הזמן נתפשט הדבר אצל חכמי הדור בשם ברית שלום של ציפאן, אבל ברבות הימים נשתכח מקורו ולא ידעו שרק על מו"מ שבבהמ"ד שעסקו בה בחכמות מדיניות ולאומיות ארגיו הטבעו, אמנם חשבו שבאמת היה כן, שציפאן קרא אל אויביו לשלום והם קבלו את כל אשר צוה עליהם, ומתוך כך באו כותבי דה"י ליונים לידי טעות והכניסו בספריהם דברים אשר לא היו אלא כעין השערה בעלמא ואשר נאמרו רק לתכלית תלמודי כאילו יצאו אל הפועל. והנה מצינו שגם חכמי ישראל הלכו בנתיבות הללו באגדה, וכפי מה דמבואר בילקוט (שמואל רמז קמ"ו) כבר השתמש הלל הזקן בדרך זה, דאיתא התם

משמו: אמר שמואל לשאול לא דייך שלא שמעת בקולי למחות את זכר עמלק אלא גם באת שאול לך באוב אוי לרועה אוי לצאנו וכו' עי"ש, כי אף שנאמר בפירוש בכתוב מה שענה שמואל לשאול כאשר העלתה אותו בעלת אוב, אע"פ כן חשב הלל שכפי הכונת רוחו של שמואל וכפי מה שהיה בלבו על שאול בודאי דבר עוד עמו בתוכחת חמה והתאונן ג"כ על בני עמו, באשר שהמליך עליהם מלך אשר הלך לקראת נחשים, ולדעתי כנו פעמים מטעם זה את ספרי התולדה בשם מדרש, כגון מדרש הנביא עדו (ד"ה ב' י"ג) או מדרש ספר המלכים (שם כ"ב) מפני שהם היה כוללים מאמרים ארוכים כאלה.

והנה ידענו שחז"ל הגדילו לעשות בענין זה והאגדות אשר נשארו לנו מעין זה הן יקרות מאד מאד. ראה זה אמרם בספרי (דברים פי' שנ"ו) נתקבצו כל ישראל אצל משה א"ל רבינו משה אמור לנו מה טובה עתיד הקב"ה ליתן לנו לעוה"ב אמר להם איני יודע מה אומר לכם אשריכם מה מתוקן לכם, והסבירו עוד הדבר ע"י משל, ומי לא יאמר שהכל בחכמה נאמר, הנה השאלה היא באמת כפי מדת העם אשר חשקה נפשו לדעת עתידות וכפי מצב הזמן, באשר ידעו שהקב"ה לוקח את רבם מעל ראשיהם, וכמו כן תשובת משה איני יודע, שבאמת אין לאל ידינו לצייר חיי עוה"ב בציורים הלקוחים מן עולם המוחש, והוא בענותו הודה שאינו יודע מה יאמר להם, אמנם אמר להם בדברי נחמות אשריכם מה מתוקן לכם. ובאמת כל מי שקרא אגדות חז"ל ימצא, שהם הכינו את לבם לירד לסוף דעתם של האנשים אשר מצאו להם יד ושם בכתבי הקודש בכל פעולתם אשר פעלו, יהיו איך שיהיו, אם בצדקתם או ברשעתם, להבין תכונת רוחם ומחשבותיהם, וגם חכמתם וגם מה שראו וששמעו עמדו להם לראות כבאספקלריא המאירה ולחקור עד תכלית כונתם, עד שנגלו להם שרעפי קרבם ומורשי לבבם והצליח בידם לתאר אותם בתוארים אמתיים ולשום בפיהם דברים כפי רוחם ומהלך נפשם, ולא זו לבד אלא שהרחיבו את הענין בהוסיפם בכמה מקומות על ספורי המעשים שבתנ"ך הרבה דברים מתוך עיונם ומחקר חכמתם, הן המה שבאו להם ע"י הנסיון והסתכלות דרכי בני אדם הן מה שנראה בעיניהם שכפי רוח הזמן ההוא והתפתחותה או כפי חקות חכמת הנפש אשר גם זה היה להם ענין לענות בו, כודאי כך היה, רק שפעמים אירע להם ששפטו את האנשים והשתדלותם כפי דעות שנתפשטו אצלם ועי"ז באו לשום רעיונות שנתחדשו בפי הקדמונים ולתלות תניא בלא תניא. ולדוגמא על מעשה של ירבעם שפתה את העם הוסיפו לספר בסנהדרין (ק"א:) שהושיב רשע אצל צדיק ואמר חתמיהו על כל דעבידנא א"ל הן אמר להו מלבא בעינא למהוי א"ל הן, כל דאמינא לכו עבידתו א"ל הן אפילו למפלח לע"ז א"ל צדיק ח"ו א"ל רשע לצדיק ס"ד דגברא כירבעם פלח לע"ז אלא מנסינהו הוא דקא בעי אי קבלית לממריה ואף אחיה השילוני טעה וחתם. ירמזו לנו בזה, שמתוך קנאתם אשר קנאו מרבית העם מישראל במלכות בית דוד נתנו אזן קשבת לפתוי דברים של ירבעם והיו מבהלים על פיהם ונחפזים לעשות, כי השנאה מקלקלת את השורה ובאו עי"כ למעול מעל בה' ובתורתו, וגם גדולי הדור כאחיה השילוני שגו ברואה פקו פליליה, וכל זה כדי להורות לנו כמה קשה המחלוקת וכמה גדלה התקלה שיצאה מתוך פירוד הדעות לכתות שונות, וביחוד אם נעשה הדבר ע"י אנשי מרמה ומריבי עם, אשר ידעו להדיחם בחלק שפתותיהם, וכשלו כולם ביום אחד וכשל גם הנביא עמם. וכמו כן מה שספרו על מנשה מלך יהודה כאשר אסרוהו בנחשתים והוליכוהו בבלה באמרם (ילקוט רמז רמ"ו) כיון שראה בצרתו לא הניח ע"ז שבעולם שלא הזכירה וכו' וכיון שלא הועיל לו כלום אמר זכור אני שהיה אבי מקרא הפסוק בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו' ושבת עד ה' אלהיך הרי אני

קורא אותו אם יענני מוטב אם לאו כל אפייה שוין, גם זה ראיה מה מאד דקדקו חז"ל בתכונת הנפש ומה מאד יגעו לדרוש ולתור בחכמה על כל הנעשה בקרב איש ולב עמוק עד שיצרי מעלליהם כמעט פתוחים היו לפניהם, כי באמת אף שהנסיון מורה שגירסא דינקותא לא משתכחה וגם אנשים בני בליעל נתעוררו פעמים לסור מדרכם הרעה, אם זכרון תורת אבותיהם גלה אזנם למוסר, ובפרט בעת אשר צר להם ויאכלו מפרי מעלליהם, עכ"ז מחשבתם לא נאמנה ותרעומתם עוד לא שקטה, כי עקוב הלב מכל ואנוש הוא וקשה להם להפרד מדרכי ההרגל, לכן הוסיפו לנסות את ה' ותלו תשובתם בתשועה אשר יעשה להם ולא יאמינו בו עד אשר ירבה להטיב להם. וכן מה ששמו בפי דוד כאשר התאמץ ללחום עם גלית (מכילתא מס' דעמלק) וכי מה אני ספון שהכיתי חיות רעות אלו אלא שמא עתיד לאירע לישראל דבר והם עתידים להנצל על ידי, דידוע הוא, שבמה אנשים אשר נגלה להם בדרך מקרה או מתוך בחינת עצמן שיש להם יתר עז וכשרונות מרובים מחבריהם יאמרו בלבם: לא לחנם נתן לי ה' מתנות הללו רק למען עשות חיל לטובת בני אדם בעת מצוא. וכיוצא בזה אמרם על הכתוב בדה"י (ב' כ"ד י"ז) ישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם ויעזבו את בית ה' וגו' שעשאוהו לאלוה וכך אמרו והזר הקרב יומת ואתה אדוני המלך היית בבהמ"ק שש שנים ועדיין אתה חי ראוי אתה שנעבדוך עבודת אלוה (במדרש שהביא הרד"ק שם), מי לא יבין שבזה היו מנהגי הרומיים המקולקלים להם לעינים, הלא ידענו שהקיסר היה נחשב בעיניהם כאלוה, לכן בנו לו מצבות והיכלות והשתחוו לדמות דיוקנו והחנפים העומדים בחצרותיו בדו מלבם כמה אגדות טפלות כדי לפאר ולרומם את שמו למען ייראו כפניו, והנה כבר מצינו בדניאל, שגם בימים הקודמים הרגילו האומות לפלח למלכם, אמנם הרומיים השחיתו התעיבו בזה עד מאד, והקיסר קאליגולא גער בשלוחי היהודים מאלכסנדריא אשר הבטיחוהו שיתפללו אל ה' בעדו באמרו: אל תתפללו בעדי אך התפללו אלי.

מצינו ג"כ לחז"ל שתלו באנשים שנזכרו בתנ"ך דברים או מעשים או השקפות בני דורם או מה שנזכר להם ממה שאירע או שהיה נהוג קודם זמנם, כדי לתאר ערכם ולסמן לנו מהלך נפשם ועשתונותיהם. הנה כבר הוכחתי בהמגיד (שנת 1875 צד 436) שבמאמרם בירושלמי (ע"ז רפ"א) כיון שמלך ירבעם על ישראל התחיל כפתה את ישראל וכו' ע"ז ותרנית היא הה"ד נעלה ביהודה וגו' חזרנו בכל המקרא ולא מצינו וכו' עד סוף הענין נשקעו כמה דברים שכתב הירונימום אב כנסת המשיחיים (בפירושו על ישעי') בשם מרקיאן אשר היה מכת היודעים הגרועים כמבואר בספר קורות היהודים להדכם גראץ (ח"ד 104), וגם הירונימום קרא תגר עליו, אמנם חז"ל העתיקו את הענין על שבו של ירבעם להורות שכך היא דרכן של החוטאים ומחטיאים את הרבים לדרוש באגדות של דופי כאלה ולהדיח את העם מעל אמונתם ודתם. ולדעתי כמה אגדות סתומות יש לנו לפרש ע"ד זה, לדוגמא אמרם קרח שאל את משה טלית שכולה תכלת אי חייבת בציצית, בית שהוא מלא ספרים אי חייב במזוזה, ובאמת היתה דעתן על כת היודעים אשר אפיקורסות נזרקה בהן, שהחכמים ובעלי מרות אינם צריכים לשמור את המצות השמעיות, באשר הן רק לזכר בעלמא, לכן לא נתנו רק להמון עם הצריכין להתעוררות כאלה מבלתי יכולת נפשם להזדרז את עצמם, אבל לקדושים אשר בארץ המה הנאפרו אלה המצות כלל, באשר שהם יזכרו את חובותיהם לעשותם בלי פעולת אמצעים הללו ובטוב טעם ודעת דרשו את הקרא כי כל העדה כלם קדושים וגו' כפי כונה זו, שדעתו של קרח לומר שהם אינם צריכין לראש ומנהיג אשר ילך לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם באשר שכולם חכמים כולם נבונים יהל אחד ואחד מהם יודע איזה הדרך

שיבור לו האדם כפשוטי מלין של האפיקורסים שרוצים לפרוק עול מצות באמרם שהמשכילים בעם אינם צריכין לשמרן מפני שלא נצטוו רק מטעם עבירה, וכמו כן דברי התולים אשר שמו בפי קרח במדרש (תהלים פ"א) אלמנה אחת היתה שוכנת וכו' עד סוף המאמר, שבודאי כך היתה דרכן של ליצני הדור, אשר השתדלו להוריד לעפר כבוד הופשי התורה, וכן מה שהוסיפו בדברי המן בבואו לפני אחשורוש ובקש לאבד את היהודים, שהם אינם משמרים קלנדם וסטרנילא אבל יש להם כמה מועדים ודומיהן כמבואר במדרש רות (פסוק ישנו עם אחד) שאין ספק שכדברים האלה דברו המלשינים בימי חז"ל אשר רצו להבאיש את ריחם של ישראל בעיני העמים, וכן מה שאמר ר' נחמן מעמלק (ילקוט פ' כי תצא) שבא ועמד חוץ לענן והיה קורא ראובן שמעון אחוכין אנן פוקו דאנן בעיין למעבד פרקטיא וכאשר יצאו היו הורגין אותם, כי כך הם דברי המסיתים את העם והחנפים דברו שלום עם ישראל ובקרבם ישימו ארבם. וכיוצא בזה המאמר הנשגב של ר"ע (מכילתא מס' דשירה) שהרי אוה"ע שואלין את ישראל מה דוד מדוד שכך אתם מהים לעולם עליו וכן אתם נהרגין עליו וכו' הרי אתם נאים אתם גבורים בואו והתערבו עמנו וישראל אומרים מכירין אתם אותו נאמר לכם מקצת שבחו דודי צח ואדום וכו' שבודאי נאמר כנגד דורו של שמד כעין מאמרו של ר' נתן במכילתא (מס' דבחודש סוף פ"ו), וידענו שרובי הדברים אשר הזכרנו כאן נשמעו ג"כ בימים מאוחרים ופעמים גם בזמן הזה. פעמים תלו מדרשות בקדמונים בחשבם שבודאי התיעצו כן בלבבם בעשותם את הדבר אשר רצו לברר לנו, כגון בתוספתא (ברכות פ"י) הרי הוא אומר ביצחק וברכתיך והרביתי את זרעך ד ר ש י צ ח ק ואמר הואיל ואין הברכה שורה אלא במעשה ידים עמד וזרע. וכן מה שדרש משה בנ' דברים שעשה מרעתו והסכים עמו הקב"ה (שבת פ"ו.) ומה שדרש אבנר בעת שהמליך את איש בשת (תנחומא פ' וישלח), ויותר מזה שהלו ג"כ מאמרים בדברים שאינם בעלי חיים, כגון בירושלמי (סנהדרין פ"ב) עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה אמר לפניו וכו' וכעין זה מאמרם היקר בילקוט (תהלים רמז תש"ד) שאלו לחכמה חוטא מה ענשו א"ל חטאים תרדף רעה שאלו לנבואה וכו' א"ל הנפש החוטאת היא תמות שאלו להורה א"ל יביא אשם ונתכפר לו שאלו להקב"ה א"ל יעשה תשובה ויתכפר לו, כונתם החכמה תשפוט הכל כפי יחוס הסבה ופעולתה, אם הסבה היא רעה ברור הדבר שכך תהיה פעולתה ומשו"כ אמרה רשעים תרדף רעה; הנבואה תשפוט את מעשי בני אדם כפי יחוסן להכלית הנשגב, דהיינו לתקן עולם במלכות שדי, ומי שחטא מתנגד להכלית זו וכלא נחשב, באשר עכ"ז לא תבוטל התכלית ועצת ה' לעולם תעמוד, לכן הנפש החוטאת היא תמות, מפני שכל פעולתה היא לאבדון; התורה אשר דרכיה דרכי משפט צותה להביא אשם מפני שהמשפט ידרוש גמול, כאמרם יקוב הדין את ההר, ואף שתעודת התורה היא ללמד את האדם להתנהג ברחמים עם רעהו ולאהוב אותו כמוהו, ועל כל פשעים תכסה אהבה, ט"מ כפי רוח המשפט הנוסכה בקרבה צריך האדם להשתדל לתקן מה שעוות, לכן מחייבתה את החוטא להביא אשם להתגלות ולהודע שנתחרט עכ"פ על עונו, אמנם הקב"ה שהוא בוחן כליות ולב אמר שיעשה תשובה, באשר שלפניו נגלו תעלומות לב והוא ית' יודע אם רוחו נאמן לו, ואינו צריך לסימנים חוציים.

אמנם חז"ל הוסיפו להרחיב ענין זה, התנבאו ולא פסקו ובהלכם מחיל אל חיל שמו גם מאמריהם בהקב"ה פעמים כדי לפרש את הכתובים, כגון הוספתם על הקרא וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל ישראל וגו' אמר להן הקב"ה בני סרבנין הם רגזנים הם טרחנים הם ע"מ תהיו מקבלין עליכם וכו', ופעמים רעיונות ומחשבות רמות בפי עיקרי האמונה ותורת המדות ודרך ארץ או כפי תעודתם של ישראל, כגון אמר

הקב"ה נרי בידך ונרך בידי אם אתה תשמור את נרי אני אשמור את נרך (תנחומא פ' תצוה) או הוי מכבדין את המצות שהן שלוחי ושלוחי של אדם אם כבדת אותן כאילו לי כבדת ואם בזית אותן וכו' (שם פ' ויגש) וכן מאמר בן עזאי (בסוף מסכת מנחות) לא אמרתי אליכם זבחו כדי שתאמר אעשה רצונו ויעשה רצוני לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם אתם זובחים, ולדעתי מאמר זה יקר מאד מפני שבו נרמז ג"כ מה שכתב הרמב"ם במורה נבוכים (פל"א והלאה) בדבר הקרבנות, שמפני שאי אפשר לפי טבע האדם שיניח פתאם כל מה שהרגיל בו בודאי לא יהיו ישראל נמנעים מלהקריב קרבנות, ואף אם לא יהיו נצטוים עליהן, כי תכונת רוחם של ישראל בימי הילדות והבחרות לא היתה שונה כל כך מתכונת נפשם של שאר אומות בדורות הראשונים, שבהם נראה שהקרבנות היו תחלת התגלותם של רגשי דת הקבועים בלב כל אדם מלידה מעת אשר יתעורר להתפתח מעט מעט, על כן יש לחוש שינהגו בזה כמנהגי העמים עובדי ע"ז ויבואו מתוך כך לידי דעות זרות ואמונות טפילות, ומטעם זה צוה הקב"ה סדר העבודות באיזה מקום יעשו אותן ומי הם מוכשרים לעסוק בהן ופרטי החקים והתורות אשר ישמרו בהקריבם את קרבנותיהם, מפני שעי"ז יתרחקו מהבלי נכר, וזה הוא שאמר לרצונכם אתם זובחים שאלה המצות לא ניתנו רק כפי מהלך נפשכם, ומצב ההבנה של מרבית העם והמדות וההשקפות התקועין בקרבם, וידוע שגם דעתם של בעלי אגדה בימים מאוחרים נוטה לזה כאמרם בויקרא רבה (פ' כ"ו) משל לבן מלך שגנב לבו עליו והיה למוד לאכול בשר נבילה וטריפה אמר המלך זה יהיה תדיר אל שלחני ומעצמו הוא נדוד כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר ע"ז במצרים והיו מביאים קרבנות לשעירים אמר הקב"ה יהיו מקריבים לפני קרבנותיהם באוהל מועד ויהיו נפרשים מע"ז, וכבר הוכיח הרמב"ם שם שכמה מצות נאמרו כדי להרחיק את ישראל מדרכי האומות עובדי ע"ז. וכיוצא בזה מדרשם במכילתא על הקרא מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו, אמר הקב"ה למשה אין להם לישראל אלא ליסע או כבר עשיתי ההבטחה שהבטחתי לאברהם או והלא הם מוכנים לפני מששת ימי בראשית שנאמר גם זרע ישראל לא ישבותו מהיות גוי לפני כל הימים, שמכל מאמר ומאמר יש ללמוד, כמה חוקה האמונה בקרבם, שישראל עם עולם הוא וכל כלי יוצר עליו לא יצליח. וכל מי שיסתכל באגדות כאלה יראה ויבין, שרעתן של הז"ל היתה, שאלה הרעיונות או הדומים להם עלו במחשבתו של הקב"ה כשהיה דבור זה עם משה או עם שאר נביאים, מפני שהם כפי רוח האמונה והדת או כפי הישועות והנחמות אשר גלה הקב"ה לעבדיו הנביאים, כדרך שהוכחתי במאמר הראשון שחז"ל חשבו בדרשם את הכתובים על דרך רחוק שבאמת הם סובלים ג"כ פירושים כאלה, מפני שהרעיונות שנכללו במדרשם הן דעת תורה או שמסכימין עם מה שיש להוציא משאר מקראות או שלכה"פ אינם מתנגדין להם. וכמו כן מצינו בכמה מקומות בתלמוד הלשון אמרה תורה אף על דברים שהם רק מדרבנן —וכבר העירו ע"ז המפרשים— וגם זה באשר שחשבו שגם הלכה זו או תקנה זו היא כפי רוח התורה והדעות אשר נשתלשלו מהנה. ומטעם זה אין להרהר אחריהם, אשר הרהיבו בנפשם להעתיק הדברים האלה שזכרנו כאלו שטעום מפי הקב"ה, כי אין ספק שלפי שיטתם ומחקר חכמתם, כל המצות וספורי התורה וכן המשלים והמזמורים וכל מה שנאמר בכתבי הקדש — אף כי גבה מעל גבה שוטר וגבוהים עליהם— שווין הם בערך פעולתם וסוף כונתם, כי לתכלית אחת נאמרו להדריך את האדם במעגלי יושר במדות טובות ולהשכילו בדרך בינה, כמבואר במדרש תהלים (פ' ע"ח), לכן רשות נתנה לתלות בכל כתוב וכתוב דעות ותורות שהן מעיקרי האמונה והמוסר ותעודת ישראל ומכל מה שנסתעף מהן, וראיה לדברינו מהא דאיתא

בספרי (פ' האזינו) וכך היה ר' סימאי אומר אין לך פרשה שבתורה שאין בה תחיית המתים אלא שאין בנו כח לדרוש וכו' הרי שהוא חשב שיש להוציא פרטי תורות האמונה והמוסר מכל פרשה ופרשה, רק שלא בכל מקום יצליח בידינו לדעת כל מה שרשום בכתב אמת. הן אמת שמתוך שהיו מרבים להשתמש במדרשות הוציאו ע"פ רוב את המקראות מפשוטן או שסמכו בהן השקפת זמנם ודומיהן, עכ"ז לא יגרע ערכן מתוך כך, לפי שהן היו פעמים ג"כ כמשמרות נטועים לשמור דרך תבונות, כי אין ספק שכמה בעלי אגדה בהשתדלם להרחיב את הענין כפי חזיונות רוחם והסתכלות בני דורם היו נזהרים, ע"י שרצו להסמיך אותן אקרא, שלא לומר דברים שאינם כפי דעת התורה, רק בימים מאוחרים כאשר נתמעטו הלבבות נהפך להם הדבר לרועץ, וביחוד במקומות אשר נתפעלו בעלי אגדה מן דעות הזיות אשר נתפשטו ע"י שהרבו לעסוק בחכמה נסתרה או שלא הרגילו לחדד את שכלם מתוך מו"מ של הלכה כגון במדינות ערב במאה החמישית למספרם והלאה, ששם פרו ורבו אגדות זרות, ובנטותם מני ארחות יושר באו לערכב דעות טפלות ופטומי מלין באגדה, כמו שהוכחתי במאמרי „ספרי אגדות חיצונות" בבית תלמוד (ח"ה).

מתוך האמור יתברר, שאגדת חז"ל על אדני התורה והאמונה הטבעה ורוח המדמה הולידה והצטיחה ונתגדלה ג"כ על ברכי המדרשות, וכנים דברי בעל הזוהר באמרו (פ' שלח) ויבואו עד נחל אשכול אילין אינון מלי דאגדתא דרשה דתליין מסטרא דמהימנותא, ומטעם זה אין אנו צריכין להביא עוד ראיות או מופתים, שיש הבדל גדול בינה — גם במקום שהיא כוללת ספורי מעשים — ובין אגדות שאר אומות אשר רובן נולדו בעת שמרבית העם וחכמיו רק חזיונות שוא חזו ואור חכמתם עוד חשך בעריפיה, ואם אמנם שגם בבני עמנו קדמה פעולת כח המדמה להסתכלות שכליית, בכל זאת העודת ישראל וגם התפתחות רוחו שונה משל שאר אומות, כי כבר בימי נעוריו בעת שערפל כסה לאומים אור ה' זרח עליהם ולמדו דעת ויראת ה' ולקחו מוסר השכל, לכן רוח אלהים, רוח אמונה ואהבת הדת, המרחפת על פניהם עוררה כל כחות הנפש וחדש בכל פרק ופרק בנשר נעוריו כמ"ש בב"ק (צ"ז:) על אברהם אבינו שמטבע שלו זקן וזקנה מצד אחר ובחור ובתולה מצד אחר, שבונתם שבו התאחדו כל מדות טובות ונשגבות, חזיונות הילדות והבחרות עם חשקת הנפש לעלות מעלה מעלה ודעה זקנים עם מתינות רוחם, והאבות סימן הם לבנים. וכל מי שישים זאת נגד עיניו אל יתמה עוד, שהצליח בידי בני עמנו לעשות חיל בכל עת כפי רוח הזמן ומצב ההשכלה ופעמים לעלות על גביהן ולהראות את תקפם בשני אופנים הן במחקר חכמה הן לעוף על כנפי רוח המדמה ולקרב פרי רעיוני שניהם זה לזה, להיותם אחדים בידם. והוא הוא מקור רובי אגדות, שעליהן נוכל לומר שמימיהם מן המקדש המה יוצאים, כערך שאמרו במכילתא (מס' ויהי בשלח פ"ו) בשכר שהאמינו ישראל בה' שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה, ומנויה וגמורה בסוד כל חכמי הדורות שהאמונה תחיה כל רגשי הלב הטובים והמהוגנים וכחות הנפש, וכל זמן שהיא נוסכת בקרבם תושיה לרוב תגלה להם לחזות בנועם חכמה ולהשתעשע בהיכלי חזיונות אשר הרה והגה רוח הטרמה, ובצפיתנו צפינו, כי כל עוד שעם בני ישראל יחזיק באמונתו כביטים קדמונים יוסיפו לזכות לשני שלחנות ויתענגו מטוב ילדות ובחרות וגם מטעם זקנים לא יחסר כל להם.

טהארן ח"ב תמוז דהאי שתא תר"ן.

דברים אחדים

מתוך דברי ימי ר' שלמה ליב ראפפורט *).

מעת אשר גברה ההשכלה בין היהודים בארצות אשכנז, אשר האירן בן מנחם מכבודו בתתו מרוחו עליהן, אז היו גם מידו קרנים לכל היהודים ברוב ארצות איירופא, אשר ער העת ההיא אור לא נגה עליהן. התנועה החזקה הזאת הרבה פעלה וגם במהרה פעלה. מה אכביר מלין על זה, כי מי לא ידע בכל אלה? אכן את זאת אומר, כי לא ארכו הימים, לא יותר מחצי שנות מאה, והנה כבר נעשה הצער השני במסלה העולה אל מטרת השלמות בחכמת אומתנו התורית והתולדית. תנועה חדשה עברה וחלפה ביהודה ורוח חדשה התרוממה על גפי מרומי הדרישה בקרב המעיינים, והיא הדרישה בקדמוניותינו על פי מדה מדעית. הבקרת במקורי הדברים והמעשים היתה דרושה לחפציהם, בעין פקוחה בחנו ספרותנו הישנה להבדיל בין מעשה שהיה באמת ובין הגדה, אף גרסה נפשם לתאבה לזרות ולהבר גם הנוסחאות במקרא במשנה בתלמוד ובמדרשים אשר הם המקורות לידיעת מצב ההשכלה של כל דור ודור בקדמוניות ישראל. כל המחקרים האלה רק לעתים בדורו של בן מנחם היו ענין לענות בהם, כי עוד היו הדרכים המביאים אליהם מקולקלים וזמנם היה זמן הסרת המכשולים. לא מעט שמעתי דבת רבים הנקראים חכמים שהוציאו דבה רעה על חכמי הדור ההוא, ומלאם לבם להקטין את פעולת בן מנחם אשר פעל לטובת חכמת היהודים להחיות בקרבה רוח דעת ישרה הדרושה לזמנם, לפאר ולרומם חכמת לשון הקדש ובינת המקרא לפי עומק פשוטו על ידי תרגומיו ובאוריו ובאורי חברתו. וכל זה למה? יען כי בעת ההיא לא מסרו נפשם על המחקרים ההם, ולא אחת ולא שתים שמעתי מלגלגים על סופרי הדור ההוא אשר כמלעיגים עליהם קראום ביאוריסטען ונוכחתי כי אלה המלעיגים היו האחרונים בין אלה אשר יש להם הצדקה לדבר משפט בעניני חכמת לשון הקדש. אבל אמת הדבר כי לולא בן מנחם וחבריו וכל הדור ההוא עמדו והאירו הנרות בבית ישראל להאיר להם הלילה בבינת המקרא בחקירת הלשון ודקדוקו, לישר דרכי הגיון ולהורות כי חק לישראל הוא לקחת חלק בכל אשר נעשה בעולם המדעים, לא היה לאל ידי הדורות אשר באו אחריהם לפלס לנו מסלות חדשות בחכמת התורה והדת ולנהוג את דורשי אומתנו בסתרי דברי ימינו מחיל אל חיל. ואתה דע לך כי לא משה בן מנחם הפילוסוף והמליץ האשכנזי יסד בציון האבן למוסדה, כי אם בן מנחם המתרגם את המקרא והמפרשו, בן מנחם אשר העיר את הלבבות לאהבה את לשון עמם הקדושה ולהגות בה בהשכל ודעה, בן מנחם זה יסד חכמת היהודים על מכוניה, הוא ואגודתו בארץ אשכנז יסדוה ויפיצו מעיניותיה חוצה לכל פאה. ועל כן התנועה השנית הזאת בדורות אחריו לא היתה חדשה בעצם כי אם היתה תולדה מהתנועה הראשונה אשר בן מנחם ואשר עמו עשו ויכוננוה. הנה הזרע לצדקה אשר זרע בן מנחם וכל הדור ההוא על שדה ספרותנו יציץ ופרח ועלה לברכה במכתב עתי „המאסף" אשר היה מושך והולך משנת תקמ"ד עד שנת תקע"א ויבבר פרי הבואה בספר השנתי בכורי העתים משנת תק"פ עד שנת תקצ"א

*) המאמר הזה לקוח מתוך ספרי „זכרונותי" אשר חלקו הראשון אתי בכתובים.

ויהי פריו לכרם חמד אשר הבשילו אשכלותיו ענבים מתוקים מדבש ונפת צופים בתשעה ספרים, ואין מספר לכל מכ"ע עברים אחרים בעניני תורה וחכמה, מליצה ושיר, מאמרים בדברי הימים ההוים והקדומים, בתולדות אישים ועמים וחכמות פרטיות, אשר באו אחריהם עד היום הזה. ועתה כל משכיל על דבר ומתבונן בדעת בשלשלת הארוכה הזאת מיצירי הרוח המדעיים אשר מוצאה בימי בן מנחם ואשר בהם נעשתה הטבעת הראשונה בשלשלת ואחת אחת נתחברו אליה טבעות טבעות עד היותן לשלשלת ארוכה יודה כי האב לכל אלה היה משה בן מנחם, והמכחישים זה ואומרים כי בתנועה החדשה אין לו ולדורו חלק ונחלה אך שקר באין בינה הם דוברים, וחושב אני כי להם אין חלק ונחלה בבינת דרכי דברי הימים למדעים בתבל ארץ ולא ידעו ולא יבינו ארחות התפתחותם. בכל עת ראינו אף אם ראשיתם היה מצער אחריתם ישגא מאד. ועוד יסיתני לבי בשפק אם המצער הזה אשר אמרתי לא יוכל התחרה את השגיא מאד בדורות האחרונים.

בארצות הצפון פולין ואגפיה היה מכון לשבת לפלפול התלמודי, והחסידות מערבת המושגים שתה כליל צלה על פניהן לבלי תת קרן אור להאיר מחשכיהן. כל החדשות המופלאות אשר נבראו בארצות אשכנז עברו כצללים על רובי היהודים בנפות ההן וכמעט היו כלא היו לולא היה בהם שריד כמעט, אשר השכילו על הדבר ונפקחו עיניהם והבינו כי מלבד פלפולים עוד יש חכמה בישראל. הן אמנם לרבנים ולכל חובשי בית המדרש ועוד יותר לחסידים היתה כל חכמה זולתי הפלפול התלמודי לצנינים בעיניהם וכל העוסקים בה נחשבו להם ככופרים ומורדי תורה. אבל לא מעט היו ביניהם מכנעניהם וסוחריהם אשר היו יודעי תורה ולעתים באו בדרך מרכלתם לאשכנז ועשו חוזה עם חכמיה, הם השכילו יותר מרבניהם ופתחו אזנם לשמוע בלמודים והגו במקרא ודרשו ברקדוק לשון הקדש וקראו בספרי חכמה. מעט מעט התעוררה התשוקה לדעת חכמה בקרב לב צעירי הדור עד שבמשך הזמן כבר ארחו אחדים לחברה יחד, ושמו מגמתם לדרוש ולהבין בחכמות ובכל תושיה. מן המצוינים בדורות האחרונים לדרוש בחכמת לשוננו הקדושה ולחקור בקדמוניות אומתנו, להבין ולהשכיל בבקרת עמוקה בספרות ישראל הקדמוניה אזכיר פה ראשונה שנים מילידי פולין, הלא הם הר"ר שלמה יהודה ליב ראפפורט ואחות מרעהו הר"ר נחמן הכהן קראכמאל והאחד חכם אשכנזי הר"ר ליפמאן יום טוב צונץ. בראפפורט אחל ספורי לא מיתרון הכשר אשר היה בו יתר על קראכמאל, כי אם יען כי תבואת פרי הראשון על שדי ספרותנו היתה יתרה על פרי תבואת השני ומאד עצמה פעולתו על בני דורו על כן חשבתי לתת לו גם אני היתרון לדבר עליו ראשונה. החכם הר"ר שלמה יהודה ראפפורט (אשר חתם שמו בסימן שי"ר), כבר בימי בחרותי דמיתיו לאיש מופת בעמו, לאיש פלא אשר עלה כיונק מארץ ציה וכגבור לרוץ אורח נשא רגל ההשכלה בתוך עם ההולכים בחשך ולא אור, כי בפולין, אשר היתה מוצאו, שם גדל על מים רבים הנובעים מים התלמוד, ויהי כאחד מחובשי בית המדרש אשר שנות עלומיו נתונות נתונות היו למדרש התלמוד לעיון הפלפולי כדרך חכמי ארצו התלמודיים, כאשר נראה מהערותיו לספר אבני מלואים שחבר חמיו הרב בעל קצות החשן לחשן משפט, והמשכיל יבין כי הן מעשה נערות כאשר יעשון הבחורים. ודע באמת כי התכונה הזאת והיא בקשת דברי חדודים אשר היתה טבעו בעוד היה נמנה את הפלפלנים, היא היתה פרושה גם על יצירי שכלו אשר יצר ועשה אחרי כן בעת בחר מדת הבקרת למדתו; כי ההולך ממדה אל מדה ברישת החכמה לא על נקל יפשיט מעליו מדתו הראשונה כאשר יפשיט אדם בגדיו ולבש בגדים אחרים. ואמנם לי היה בעת החילותי לקרוא במאמריו זה

החרוד נעים המעורר להתעוג ומשיב נפש, כי הייתי אז שקוע עד נפש בחריפות הפלפול. כל השערותיו היו בעיני אמתיות אשר כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותן ממקומן. אשר משך לבי אחריו ביותר וישחדני להתפלא עליו היה חן מליצתו ואמן ידיו לכלכל דבריו במשפט בשפת עברית, כי מעודי היה לזה כח הטושך לקחת לבי ולהטותו אחרי כותביהם. גם ראשית בכורי פרי רוחו בגן החכמה היתה במליצת שפת קדש. כמה שירים פייט בנעימות לשונו, ומספר רב שירים משירי לשונות אחרות העתיק ללשון הקדש בטוב טעם ודעה*). גם צורת מליצתו הפשוטית (פראזא) בעניני חכמה היתה לי לעדנה, כי לא רבים הצליחו לעשות כמוהו. אמנם אם גם מדברו נאוה ומליצתו זכה, משורר מחונן בטבעו לא היה, ואחשוב כי גם ראפפורט ידע זאת בלבו ועל כן רוב דברי שיר אשר יש לנו ממנו הם רק העתקות משירי לשונות אחרות. אבל כנגד זה נחה עליו רוח בקרת עמוקה וחותרת עד תהום כל דבר חכמת בינה, והיא הרוח ההולכת במאמריו הגדולים הראשונים הנדפסים בבכורי העתים וכוללים קצת תולדות מגדולי חכמי ישראל בדורות הבינים, והם: רבי אלעזר הקליר הפייטן, רבנו נסים המכונה גאון, רבנו חננאל, רבנו סעדיה גאון, רב האי גאון, אשר הנבחרת והעולה על כלן היא לפי דעתי תולדת רבי נתן בעל הערוך. בתולדות האלה הראה לנו חדשות ונצורות. אמת הדבר כי כבר לפניו היו מחברים מבני עמנו אשר כתבו תולדות חכמי ישראל, אבל כותביהם לרוב לא כתבו רק ספורים ממעשיהם לפי מה שמצאו כתוב במקומות מפוזרים ממעשיהם ועלילותיהם ולא הבדילו בין המאומת ובין המסופק ומקוריהם היו מה ששמעו מפי השמועה או ממה שמסופר בספרים, והרוב מהם לא יצא מגדר אנדה. אבל ראפפורט לא כן עשה בכתבי התולדות אשר חבר. הוא הציג לפנינו את איש חפצו אשר בו בחר לספר תולדותיו מתואר ומצויר לפי התוצאות אשר יצאו לו מדבריו מלמודיו ומכל ענייניו אשר הוציא בעמק שכלו ובבינת הגיונו, ומצד הזה נוכל לאמר עליו כי בהיות שמעשה התולדות אשר עשו רבים לפניו הוא רק מלאכה, ראוי לקרות מעשה תולדותיו חכמה.

רק שתי פעמים ראיתיו פנים אל פנים וזכיתי לדבר עמו בדברי חכמה עד לשבעה. קצת זמן אחרי שנתקבל לראש בית דין בפראג (תר"א) הייתי בעיר הזאת ובקרתי את ראפפורט במעונו, ואין הפה יכול לדבר איך בחרדת קדש נגשתי אליו. בכל תנועותיו היו עיני תלויות לשבוע שבע נעימות מתמונתו המזהרת מרוחו הכביר, בכל דבור ודבור דמיתי לשמוע קשט אמרי אמת. מאד לקח לבי בראותי כי לא היה מצרי עין בתורותיו ולשמחה היה לו אם נפגש באיש משוחרי תורה וחכמה אשר הראה לו תשוקה לשמוע תורה מפיו, או היה מן המפזרים וכמעין המתגבר והיה מדלג מענין לענין עד שלא תמלא אזן משמוע. כל מי ששמע אותו מדבר בדברי תורה וחכמה היה מתפלא על רוחב ידיעתו ובקיאותו בספרי חכמת התורה והיה חושב כי שני התלמודים ומכילתא וספרא וספרי ותוספתא וספרי הגאונים והרבנים הקדמונים ערוכים ושמורים בפיו ובלבו כפרשת שמע ישראל. גם אני בהיותי במחיצתו וינקתי ושבעתי מצוף דבש אמריו השתוממתי על עצם בקיאותו ושמחתי לראות כמראה הגדול הזה. מעודי שמרתי דברי חכמינו ומשנתם שלא הביישן למד ולא בושתי לשאול מה שלא ידעתי ולא לחוות דעתי במה שידעתי, ועד היום לא ארע מה היה לי בפעם ההיא כי זחלתי ואירא להציע גם אני לפניו איזה

---

*) לא אהיה כמוני פטמין להיות סופר ומונה כל השירים שחבר או שהעתיק, שאין מלאכה כזאת מאומנתי, והרוצה לדעת כאלה יבוצאם במאמר שכתבו קצת חכמי זמננו לכבודו ביום מלאת מאה שנים מיום הולדו. שם כל ראשי פרקי מאמריו סדורים יפה.

דברים ממה שחדשתי ודרשתי בדברי תורה ? ואמרתי לנפשי לא נאוה לי הצעיר שבחכמים רק לבקש תורה מפי החכמים ולא להטריחם בפרי חכמתי, לי יאות לשאול לא להשיב. אמנם הוא עצמו בסבר פניו היפות אשר הראני אמץ לבי והרהיבני להסיר בושתי וקם בי רוח לנסות דבר אליו, ואחרי שנשאתי ונתתי עמו בדברי חכמתו ופלפל עמי בנחת וברוח חן ונדמה לי כי אני חשוב בעיניו לשאת ולתת עמי בעם שכמותו, אז מלאני לבי לאמר אציע לפניו קצת ממה שאזנתי וחקרתי ויהי מה! אז בקשתי ממנו בענוה כי ירשני לאמר דבר לפניו וירשני. והנה הצעתי לפניו קצת דברי תורה בסוגיות שונות שבתלמוד, ומובן מעצמו כי לא ערב לבי לגשת אליו בפלפולים חדודים כדרך הפלפלנים, כי אם הגדתי לפניו כמה תמיהות אשר לא ידעתי להן פתרון וקצת חקירות בקוריות אשר העליתי בעיוני, אבל הדברים שדברתי עליהם היו ענינים הלכותיים דברים אשר רובם מן הנקראים מבקרים אין ידם ממשמשת בהם. אמנם האמת אגיד כי נבהלתי מראות מתוך פלפולו ותשובותיו ומתוך מה שעל כל המקומות בתלמוד שדברתי עליהם או נגעתי בהם בהעברה היה צריך לעיין בפנים הספר, מתוך זה לבי הסיתני בשפק להשוב כי עם הבקיאות אשר אמרתי לא כן ועל כל אדות הכרתי כי היתה בקיאותו רק לצדדים ובפרט בחלק ההלכה מן התלמוד לא היה בקי כל כך. והנה אני יודע כי אצל המתונים והנבונים מחכמי פראג לא הזיק לו זה מאומה, כי הם לא קראו את ראפפורט המפולפל והחריף בהלכה על משרתו כי אם את ראפפורט החכם בכל צדדי חכמת התורה והחוקר העצום. כהרב רבי יחזקאל לאנדא בזמנו כן היה ראפפורט בזמנו, זה לא היה משלו בעניני חכמת התורה כטעם זמנו ודורו וכן הלזה לא היה משלו בעניני חכמת התורה לפי מה שהיתה דרושה לזמנו. אבל גם היו אנשים מחכמי העיר אשר לא היה להם עין לראות את כל ההוות בדור החדש ולא לב להבין את התנועה החדשה אשר התרגשה בעולם המדעים, והם הכבידו לו פקידתו, אבל מאלהיו היתה זאת כי כבר בארץ מולדתו צרפו וזקקו הפגעים את רוחו והתחזק והתאמץ נגד התלאות אשר הלאוהו רודפיו ולא חת מפני אויב ומתנקם, ועל כן גם עתה לא קצר כח סבלו. עוד הרבה ידעתי לספר על אדות הנרגנים עליו באהליהם, אכן אחדל בשכבר הרודף והנרדף שבו למנוחתם כבוד.

עם מאת מדות טובות המכהנות פאר את האדם היו קשורים בתכונתו גם קצת רפיונים; את זה חזיתי ואספרה. ראפפורט לא היה יכול לסבול סתירת דבריו. אחרי אשר גמר בלבו משפט או השערה לא סר מהם ואם קרה כי עמד נגדו חולק בראיות מצא תמיד תואנות וטענות בחריפות שכלו להשיב אחור את שכנגדו, ואז חזר המבקר להיות המפלפל וכל לחץ ודוחק היו בעיניו ישרים רק להעמיד דעתו ולא יפול דבר מדבריו ארצה. הן אמנם כי לעתים התפאר עליו לבו לאמר: מנהגי לבלי התחזק במעוז דעותי בעבור כי ממני יצאו, חלילה לי מזה, רק אחקור בדבר כאיש מוזר להן ושומע אותן מפי זולתי (כ"ח ח"ו צד 10) ולא עוד אלא שמוכיח לאחרים מומו, כאשר עשה לר' שד"ל אשר השיג על מה שכתב בענין ארץ מולדתו של הקליר והוא משיבו בפלפולו ואומר כי אין לו תוחלת שיקבל תשובתו באשר שהחכם שד"ל נפתה הרבה על מחשבתו אשר חשב פעם אחת וביותר אם כתבה כבר על ספר כי אז כבר ממנו מאד להפרד מאתה" (שם צד 41), ואמנם הבוחן ובודק משאיו ומתניו של רפ"פ ובקשתו העזה להעמיד תמיד דעתו יבין כי יותר משד"ל היה רפ"פ בעל מדה זו. כל מחבר אשר כתב דברים אשר לא כמחשבותיו כבר נגמר דינו להיות שוגה ומשגה. לפעמים היה מפליג בשבח חכמים הפחותים ממנו ומקטין בשבחו נגד גדולי חקרי לב. ראפפורט לא היה מן האנשים אשר הם לעולם מן הנעלבים ולא מן העולבים. הנה קצרה פה היריעה מהכיל

כל דברי ריבות אשר רב את חכמים שונים אשר לא כמחשבותיו מחשבותיהם. איה מחבר ספרים בארץ אשר יתברך בלבבו לאמר כי כל היוצא מפיו ומעטו כלו כסף מזוקק שבעתים ואין בו כל משגה? ואמנם כמה נפלאו דרכי זה החכם אשר מאהבתו שאהב את ילידי רוחו כהתה עינו לפעמים מראות חסרונם. ועל כן שת חטאת על כל איש אשר מלאו לבו אותו לחלוק על דבריו. ובגלל הדבר הזה נאלץ כל ימיו להשיב תשובות למבקריו, ומזה נולד המון גדול של פלפולים עמוקים ולא מעט לחוצים ודחוקים לאין מספר, מענות ותלונות ומענות לפעמים בהתול מר ולפעמים ברגז ובעס. כן גם היה לו ענין לענות בו ולהתרגז עליו אם אחד מן המחברים כתב —אף אם לתומתו— איזה רעיון או חדוש או השערה או גם ציטאט אחד אשר כתב הוא במאמר ממאמריו ואף אם רק נגע בהם נגיעה קלה או רק רמז עליהם, אז מיד צעק חמס על האיש ההוא לאמר כלו שלי וגנובים הם אתו הדברים וכנגב הנמצא במחתרת הכלים והוביש אותו בשער ואין קץ לכל החשדות אשר לפעמים גם יליט אותן במעטה נאצות וחרפות. לעתים גם על דברים קטנים מאלה יחם לבבו והתרגש. אם אחד מן המחברים רומז על דברי ראפפורט וגם מזכירו בשם רק חדל לתת לו תואר גדול הראוי לו לפי דעתו, גם על זה יצא הקצף. לפי זכרוני כעס פעם אחת על המחבר שהזכירו בתאר „משכיל" ולא יותר; לעת עתה לא אדע עוד באיזה מקום בכתביו ראיתי זה אבל ראיתיו. גם אם ידע ברור כי המחבר אשר כתב איזה רעיון או השערה אשר דמיונם נמצא גם אצל רפ"פ לא ידע הדבר מפי כתבו, כי בעת שכתבם לא נודע לו שגם הוא —רפ"פ— כתב כן כי כתבם בזמן מאוחר, בכל זאת לא הסיר החשד מלבו, באמרו כי כבר לפני ימים ושנים הודיע כן פה אל פה לאחרים וזה המחבר שמע מהם וכתב הדבר בשם עצמו. ואמנם מה היתה אחרית כל אלה הרפיונים? כי היה מאבד זמנו היקר בטענות וויכוחים ופלפולים אשר אם נצרף כלם יחד בספר יעלו לכמה מאות דפים, כאשר יראה כל קורא מכתביו בכרם חמד ביחוד בחלק הששי והשביעי ובאגרתו בראש ספר מחברת הפרחון ובראש תשובות הגאונים הוצאת קאסטעל בברלין ועוד במספר רב ממכתביו (עי' במאמר שהזכרתי לעיל הערה 1). ואמנם התרגשיות רוחו אשר הביאוהו לזה לפי מחשבתי היו לנזק לנפשו ונזק גם לנו. הן מדת אהבת הנצוח במדעים היא מחסור מוסרי באדם כי תביאהו לעשק וחמס בדעות ותפריעהו מהגות בחכמה בנחת ובשאננות הלב ותרחיקהו באחרונה ממטרת האמת, והיש נזק לחוקר למעלה מזה? וכמו כן רעה חולה היא תאות הכבוד לאנוש המבקש בכל עת ובכל רגע שישבחוהו וירוממוהו אחרים בקהל עם על כל דבר חכמה אשר יוציא מפיו אם גדול אם קטן. וכבר ראיתי אנשים המתימרים בכבוד ותהלה אשר יתנו להם קטני ארץ בני בלי שם רק אם הם כבוד ותהלה, ולהפך לא ידעו נוחם אם יבצר מהם תהלה כשעור הראוי להם לפי דמיונם. גם זה ענין רע הוא לאדם הדורש חכמה. רפיונים כאלה יגזלו מנוחתו ויפסידו השקט רוחו, בכל עת הוא תולה בדעת אחרים או טוב מזה אם נאמר בחסר אחרים. ראפפורט אשר אלה הרפיונים וכאלה דבקו בו לפי דעתי לא היה מאשר במנת חבלו.

אמרתי כי אלה הרפיונים היו לנזק גם לנו, וגם זה אמת. הלא יען כי חזקו עליו רפיוניו פזר זמנו היקר לריבות דברים והניח ידו מהשלים חבורים אשר מנעוריו כל מעיניו בם ושמם מטרה לחפצי רוחו לזכות בהם את רוב אחיו, ועל כן למי הנזק הזה אם לא לנו אשר בכליון עינים היינו מיחלים להם בתוחלת ממושכה ובאחרונה נכזבה. אלה החבורים הלא הם ספרו „ערך מלין" וספרו „תולדות אנשי שם". כבר במאמריו הראשונים אשר נפוצו על פני תבל ועשו לו שם כשם הגדולים רומז עליהם ולפעמים גם העתיק דברים מתוכם, כאלו הם ערוכים ושמורים באוצרו ולא יחסר להם כי אם הוצאתם לאור

בדפוס, אמנם הימים ידברו ורוב שנים יודיעונו כי אלה הספרים רק עלו במחשבה לפניו ולא חברם. כי מן העת ההיא ימים ושנים עברו, דור אחר דור חלפו, עד שגם הוא נאסף אל אבותיו והספרים האלה לא ראינו. הן אמנם כי נדפסו אחרי מותו מחקרים אחדים מערכיו, אבל כל רואיהם יכירום כי המחקרים ההם שנשארו בעזבונו ונדפסו לא היו ערוכים ומוכנים להספח אל ספרו „ערך מלין" כמו שהם לפנינו, כי אם היו רק הערות מקובצות ורשומים קצרים חומר לעשות ממנו ערכים. ואף אלו נרצה לכנותם בשם ערכים ונסתפק בהמעט ונתן תודה על הנמצא בהעדר מספר רב מזה, הלא על כל פנים לא יספיק למלאות אף החצי ממה שכוון המחבר בהערכתו ובהכנתו.

והספר תולדות אנשי שם אשר בכל מקום ההזדמן מזכירו גם מתגדר בו, זה כלל כלל לא ידענו מה היה לו! בכל עת הייתי מתפלא על זה, כי קשה עלי הדבר להחזיק את האדם הגדול הזה כמתעתע לחשוב כי הוא מתגדר במלאכה טרם החל לעשותה. ואם אמנם כי כבר ראיתי כמראה הזה בקצת מחברים מחכמי עמנו, אבל אין זה משפט הגדולים, וגם לא מצאתי המנהג הזה כי אם באנשים קטנים קלי הערך מרחיבי פה ומאריכי לשון המתהללים על שקר. ואמרתי אני אל לבי, כי ראפפורט באמת היה יכול לדבר מתולדות אנשי שם אשר חבר, כי המתבונן בקצת התולדות אשר כתב והוציא לאור יראה כי בכל מקום אשר היה לו סבה להזכיר אחד מגדולי חכמי ישראל הראשונים לא די לו בהזכרת שמו לבד כי אם בדרך „אגב" יזכיר גם תולדותיו אף כי אין לו בהן צרך לענינו. על דרך משל ארמוז על תולדות רבנו נתן בעל הערוך. שם בהערותיו כותב בקצרה התולדות של קרוב לעשרים חכמים מגדולינו הראשונים אשר הזכיר אותם בפנים המאמר וכן עשה גם בהתולדות האחרות אשר חבר. והנה אלה הקצורים מתולדות החכמים ההם הם חומרים יסודיים לתולדותיהם בשלמות הענין, רק היה צריך להרחיב הדברים שכתב בהערותיו ולתת להם תאר והדר ואז יהיו לאחדים והיו לחבור שלם. ועתה נחשוב כי על אלה וכאלה היתה כונתו בדברו מספרו תולדות אנשי שם. ואמנם בכל זה רק נבין כונתו אבל לא נוכל להצדיק מעשהו, כי בפועל לא עשה את אשר היה יכול וצריך לעשות והיה נשאר עומד על חצי הדרך. כאשר את קובץ הערותיו מערכי המלין השאיר בחמרם ולא נתן להם הצורה הדרושה להשלמתם, אף כן היה גורל החומרים אשר הוכיח אותם להיות ספר שלם „תולדות אנשי שם". ואם נשאל מה ראה על ככה ומה הגיע אליו? לא ידענו תשובה אחרת רק כי היה צריך לכחו ולזמנו לדברים ומחקרים אחרים. ומה הם הדברים? הם דברי ריבות עם החולקים עליו, והאמונה כי מלבד אשר בגלל זה אבדה לנו טובה הרבה, עוד הזיק בזה לשמו ולזכרו. אם אמנם כי הנוחים והמתונים רק מתאוננים על זה ואומרים כי לא טוב עשה אשר התרשל בכונתו הראשונה, הן לא כן אמרו הלצנים שבדור. ומה הם היו אומרים? ראפפורט היה בעינינו כמתעתע שהבטיח דבר שלא בא לעולם.

עוד רפיון אחד ראיתי בתכונת האדם הגדול הזה והוא הבטחון אשר בטח על כל יצירי בינתו והאמונה בהשערותיו. אין אדם יכול להכחיש כי ראפפורט הגדיל מאד לעשות והפליא לחתר בקרקע התושיה עד כי נבעו מצפוניה, כי בבקרת חדודה הוציא תעלומות לאור וברוחו הכביר ברא חדשות לא ידענו. אבל אין גם להכחיש כי החדשות הן לפעמים ילידי התשוקה העזה להמציא חדשות, ואז לא באו לו מעצמן כי אם אחרי הרדיפה אחריהן ביגיעת בשר ורוח ולעתים על ידי לחץ ודוחק. ועוד זאת מצאתי כי לפעמים יעמיד ה ש ע ר ו ת על דקדוקים קלים ומחליט על פיהם משפט מבלי משים פן יפתח לפניו מעין ממקום אחר אשר יעשה השערותיו לאל. ובענינים כאלה הלא יותר נכון לדבר באולי ואפשר, מלדבר בהחלטה. אבל ראפפורט לא כן יעשה.

הוא בונה על השערתו כעל יסוד עולם ובאמת המשפט הזה הכשילהו פעמים לא מעט. הנה אין עלינו במקום הזה לבקר פרטי מחקריו, אבל לא נוכל להתאפק מהזכיר דברים אשר מחסרון מתינות וממרבית האמונה בעצמו נפל למהמורת המשגה. כמה יגיעות יגע האדם הגדול הזה עד שהוציא לאור קצב זמנו של הפייטן רבי אלעזר הקליר מקרית ספר, ארץ מולדתו ומקום מגורו, ואזן וחקר ודרש קוצים וספורות, קלים וחמורות, נוטריקון וגימטריאות כנביאות הנבאות, ולפי דרושיו והשערותיו העלה והביא משפטים מבהילים וכתב נכון ובטוח ובכל החלטה „האמת הברורה היא שהחכם הלזה (ר"א הקליר) חבר פיוטיו בימי רב שרירא גאון בשנת ד"א תק"ל" (תולדות ר"א הקליר) ויושם מקום מולדתו ומגורו באיטאליא. ואם בא אדם והטיל ספק בהשערתו ונגע בה לחלוק עליה היה לו כנוגע בבבת עינו ורגז ושחק וכעס, כי נחשב לו כשולח ידו בהאמת הברורה. ובאמת כרוב השערותיו אשר המציא בחדוד שכלו במאמרו זה אשר לרוב הן תלויות בשערה כן רבו הקמים עליו לערות עד היסוד בנינו. לא אדבר פה ממשיגו היותר קשה הוא הקנאי עז פנים שקרא את עצמו ראבי"ה אשר לא הניח לו כל חלקה טובה, כי זה אך בתחבולה עשה אתו מלחמה ובקנאתו ובשנאתו חשב עליו מחשבות להבאיש את ריחו ביושבי הארץ*), גם לא אדבר ממשיגיו „שלשת הרואים" אשר גם הם רק בעקיפין באו עליו מקנאה או מהתחסדות. אבל אדבר משלשה משיגיו הלא הם צונץ, שד"ל ויש"ר, אנשים ישרים ותמימים במחקריהם, אשר בלי פניה אחרת ורק מבקשת האמת השיגו עליו בענין השערותיו אדות הקליר והוא בחוקה בלחץ ובדחק מתאמץ לבטל דעתם ולא היה לו לב להורות על האמת, והקורא את משאו ומתנו בשום לב יבין לדעת כי רוב תשובותיהם תשובות נצחות (כ"ח ח"ו מכתב כ'). רחוקה היא ממני להכריע בין החולקים, אבל לא אוכל להתאפק מלהעיר על אחת מטענותיו ולהראות איך לפעמים נטה מופתיו על קו תהו והעמיד השערותיו. באחת מטענותיו על אלה החכמים יתאמץ לחזק דעתו כי היה הקליר בן איטאליא הדרומית מפני שפיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים, שבאיטאליא היו החכמים בקיאים בתלמוד ירושלמי. האין זה המשפט נגד כל חקי ההגיון הפשוטים? אלו היה הדבר מוכרע במופתים ברורים למעלה מכל ספק כי היה הקליר בן איטאליא והיתה השאלה מאין לקח זה הפייטן האיטלייני כל כך בקיאות בירושלמי ובמדרשי ארץ ישראל? על זה היתה נאותה התשובה אפשר כן יען כי באיטאליא היו החכמים בקיאים גם בתלמוד א"י ובמדרשיהם. אבל עתה השאלה היא מאין נדע שמקומו של הקליר היתה איטאליא הדרומית? והשיב רפ"פ „הראיה כי הפייטן ר"א היה מאיטאליא הדרומית כי פיוטיו כוללים יותר ירושלמי ומדרשים מאשר יכללו כל הפיוטים מזולתו" ועל זה ישאלהו כל מעיין ישר: הלא זה ראיה נפתלה. הלבעבור היותו בקי בירושלמי היה מאיטאליא? וכי כל הבקיאים בירושלמי היו בני איטאליא? וכי איננו יותר קרוב לאמר שהיה בן ארץ ישראל ועל כן היה בקי בתלמוד א"י? ועתה דע וראה כמה נפתה זה החכם להחזיק ברעתו אשר תפש פעם אחת בלבו עד שאבד לו לפעמים ההגיון הישר לאחר יד ולא חדל להחזיק דברים מאד מסופקים לאמת הברורה. ואמנם מה נפלאו דרכי המקרה אשר הפיל זאת האמת הברורה למשואות נצח! לא הרבה שנים עברו ונגלה כבוד האמת אשר היא ברורה באמת. מעדות רבי סעדיה דאנאן נודע לנו שהקליר קדם לרב סעדיה גאון, ונודע כמו

---

*) לא אעשה עול במשפטי על זה הראבי"ה לאמר שכל טענותיו הבל כי לא כן הוא, כי יש מן התפוישות שתפש עליו חזקות וברורות. ועי' במחברתו ובתשובות רפ"פ עליו בכ"ח ח"ו במאמרו הגדול להשיב על שלשת הרואים עיי"ש מצד 93 עד צד 112.

כן מתוך פירוש רב סעדיה גאון לספר יצירה כי שם מזכיר רס"ג את הקליר, והדבר היה שמור לי להראות כי כבר זמן רב קודם רס"ג חי זה הפייטן, כי מצאתי בתשובה מהגאון רב נטרונאי בן הלאי אשר מת כמו שלשים שנה קודם שנולד רס"ג שכבר בזמנו היו נוהגים בבבל לאמר פיוטי הקליר (ד"ד וד' ח"ד צד 190) ועתה מה יעשה ראספורט עם האמת הברורה שלו? הלא טוב טוב היה לו לתלות השערתו באפשר מלתלותה בהחלטה גמורה, לאמר אולי כן הוא מלאמר שהיא האמת הברורה. ואל תחשוב האם בעבור טעות אחת בענין זמנו של הקליר יגרע ערך המלאכה הזאת בכללה? על זה ההשובה כן וכן, כי הטעות הזאת מכרעת את כל המלאכה אשר עשה. המעיין במספר גדול מהערותיו ימצא כי רבות מהערותיו בנויות על יסוד זאת ההשערה מקביעות זמנו של הקליר ואם היסוד רעוע הלא יפול כל הבנין וכשל עוזר ונפל עוזר. ומה יעשה הרב החוקר העצום עם כל חשבונותיו אשר הם קשורים ואחוזים בההנחה המוטעת הזאת? וגם מצד הזה מה שהחליט כי אישמאליא היתה ארץ מגורו דברי רוח המה, כי מי יאבה ומי ישמע אליו אלו יאמר שמאישמאליא הובאו פיוטי הקליר לבבל והנהיגו הגאונים אותם בסדר תפלתם? כללו של דבר, אם נדע שהשערתו בבחינת זמן הקליר ומקומו וארצו בטעות הלא אז רוב הערותיו עם כל התולדה בסוכה נופלת. אף כזה וכזה קרה אותו במאמרים אחרים כאשר נראה. הנה מי שכותב תולדות אדם גדול וטועה בדברים קטנים וטפלים אשר אינם מעלים ואינם מורידים עצמות הדבר, כי אינם משנים מאומה בתכונתו במוהו ובטבעו בהיותם רק מקרים אשר בהעדרם לא יפחיתו ערכו ובהמצאם לא יגדילוהו אז נאמר מה זה עושה, יהיה כן או לא יהיה כן. אדם גדול הוא אדם גדול ומקרים טפלים לא ישנו ערכו ושעור גדולתו הנפשית, ואחד הוא יהיה ארוך או גוץ, יהיה כסותו אשר לבש בו שחור או לבן. אבל אם הטעות היא בדברים עצמיים ועקריים המהפכים בחומר חותם את האדם כלו ויעשוהו לאיש אחר אשר הוא איננו, טעות כזאת חמאת בהפכה חשך לאור או אור לחשך ודוחה את האמת ממקומה ותשים לא־אמת תחתיה. ואמנם כן קרה לראספורט בתולדות רב האי גאון אשר כתב. הנה זאת התולדה עשתה רושם גדול בעת יצאה לאור, וחכמי ישראל ברור ההוא הפליגו בשבחה לאין תכלה, ובאמת היתה המלאכה היה ברורו. והנה אין תלונותינו עליו בגלל משוגתו אשר שגה במדת שנות חייו בתתו להגאון ששים ותשע שנים ובאמת היו ימיו תשעים ושמונה שנה כאשר מפורש יוצא מתוך הקינה שקונן עליו רבי שמואל הנגיד בשירו: בכו בכה לרב האיי אשר היה כלא היה — אשר חיה כ מ ו מ א ה וסוף דבר כלא חיה. הן לא מלבו בדה קצב מספרו כי אם נמשך אחרי כותבי הדורות שקדמוהו והם כלם תעו אחרי נוסחא מוטעת בספר הקבלה להראב"ד שכתוב בה ס"ט במקום צ"ט (עי' דדו"ד ח"ד פי"ח) והוא העה אחריהם. ואמנם בהתעותו לא ערה עד היסוד תולדתו, כי תולדות האדם הן מעשיו לא רוב ימיו ושניו, אבל גדולה היא הטעות והמגרעת בעשותו את רב האי לאיש אשר זרז את אנשי דורו כי עם התורה ולמוד המשנה וההתלמוד ישתדלו גם ללמוד כל ההכמות האחרות ותמך יסודו על תשובה מר"ה אשר שבשה מזיף (דדו"ד שם) וזה עון אשר חטא, כי הבוחן מופתיו על זה יבין לדעת כי לא מחקירה יחליט ככה כי אם חפץ לבו הטהו: הוא היה מן המסלסלים את חכמות התבל ונמשך אחריהן בכל נפשו, ועל כן הטהו לבו להסב גם דעת רב האי גאון לדעתו (דדו"ד שם). ועוד שנית שגה בחפזו לעשות את רב האי גאון לאיש החפץ בחכמת הקבלה ודורשה ומאמין בה. והקורא יחשוב כי היה רב האי גאון מן המקובלים המהבילים בשמות ובצרופים, וכל זה על פי השערות דקות וצנומות בנויות על מופתים כוזבים ועל ידי זה הפך את רב האי לאיש אחר מאשר היה באמת, כי ההפך מכל זה הלא מבואר ומפורש על פי מקורים

לא יכזבו במופתים וראיות ברורות אשר לא ראה ראפפורט ולא ידע מהם*). האמנם כי אין לשפוט עמו על השערותיו המתנגדות לראיות אשר לא ידע ולא ראה בזמנו, כי אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, אבל יש לשפוט עמו על החלטותיו. על פי בקרתו החדודה והעזה העמיד לפעמים כללים כחכמת התורה, ולפי דעתי מאד היה נחפז בחקירתו ועל כן לא היה בזה תמיד איש מצליח. מה נאמר ומה נדבר אל הכלל שקבע, כי אמורא לא נקראו רק החכמים שבבבל ואמורא בבבל הוא כמו מתורגמן בארץ ישראל והולך ומוסיף להחזיק את הכלל הזה בראיה באמרו: ומלת אמורא מצאתי בעת בירושלמי רק במקום אחד (ערך מלים ע' אמורא) ועל הכלל הזה הוא בונה החלטותיו בענין תכונתו של האמורא ויצא ממנו ערך שלם וארוך. ומי לא יתמה על האדם המפורסם הזה אם יראוהו בונה ראיה על „לא ראינו"? אם הוא לא ראה רק ראיה אחת אחרים ראו הרבה ראיות, ואין אומרים למי שלא ראה את החדש שיבא ויעיד אלא למי שראהו. צאו וראו ועיינו בירושלמי אך לא פחז כמים, אם לא תמצאו בירושלמי במקומות הרבה את השם „אמורא" למושג חכם מחכמי הגמרא וכן למושג תורגמן, ועתה מה טיבו של הכלל הזה? זה הוא פחות מהשערה מוטעת, זה הוא טעות מלא־דעת. וראיתי להעיר פה עוד על כלל אחר אשר יסד על דבר התוספות אשר נתוספו בתלמוד מרבנן סבוראי. ואלה הם דבריו (כרם חמד ח"ו): ל ד ע ת י יש ליחס להם כל ההוייות והמסקנות הבאות בסוגיות אחר האמוראים היותר אחרונים על דרך משל בגיטין (מ.) מר בר רב אשי אמר לטלטולי נמי אסור ולא היא לטלטולי שריא, וכונתו מבוארת יען כי המאמר „ולא היא לטלטולי שריא" הלא הוא מוסב על דברי מר ב"ר אשי ובהכרח שזה המאמר מאוחר למר ב"ר אשי ואחרי אשר —לפי דעתו— מר ב"ר אשי הוא אמורא מן היותר אחרונים מוכח שזה המאמר הוא מרבנן סבוראי, ואמנם כל אלה הדברים כתב בחפזון ואין להם שורש. בתחלה נאמר מה צורך להכרעת דעתו בדבר שהוא מובן מעצמו, הכל יודעים שאם בא שמעון ויסתור מה שאמר ראובן ש א מ י ר ת ראובן קדמה ל ס ת י ר ת שמעון, ועל כן אם נמצאו בתלמוד הוייות ודברים ומסקנות אשר נכיר בברור היותם מאוחרים להאחרון שבאמוראים כלומר שהם מזמן אחר שכבר נחתם ונסתיים התלמוד, דבר פשוט הוא שאותם הדברים הם נוספות על התלמוד בזמן מאוחר ולא יוקדמו לזמן רבנן סבוראי. ועתה מה טיבו של הכלל הזה? ובהכרח שעיקר כונתו ללמדנו דוגמא מן הדברים שהם תוספות כאלה ולתכלית הזאת הביא הענין בגטין אשר שם באה הויה אחרי דברי מר ב"ר אשי לסתור אותם. ומבואר מזה כי הוא דן עפ"י ההנחה שמר בר רב אשי היה האחרון מן האמוראים אשר אין אמורא אחריו. וזה טעות גדולה אשר לא נדע שחרה. כל העוסק בדברי ימי האמוראים ודורותיהם יודע כי רב אשי שחיבר את התלמוד לא השלימו ועוד היו אמוראים אחריו אשר עוד עבדו עבודת התלמוד כמו מרימר, רב אידי בר אבין, רב נחמן בר רב הונא ואחריהם מר בר רב אשי הנקרא רב טוביומי, וזה האחרון נהג שררתו כמו שלש עשרה שנה עד שנת ד"א רכ"ז שבשנה הזאת הלך לעולמו, ומלך אחריו רבה תוספאה שמת ד"א רל"ד והיה ממלא מקומו רבינא בר הונא עד שנת רנ"ט ועליו אמר רב שרירא גאון באגרתו „ובארבע בשבא דהוא י"ג כסלו בשנת (לשטרות) תתי"א (הוא ד"א רנ"ט ליצירה) שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא דהוא סוף הוראה. והנה בימיו נ ס ת י י ם התלמוד ובא אחריו רב יוסי שהוא אחרון האמוראים וראשון

*) על כל זה עי' בספרי דרו"ר חלק רביעי פי"ח ובהאסיף של החכם ר' נחום סאקלאוו שנה שלישית במאמרי שם „רב האי גאון והחכמות החצוניות" ועל ארות שכתבתי אחרי זה על דבר הכללים של רפ"ם עי' בספרי הנזכר ח"ג פ"א ועוד במקומות מפוזרים בשאר החלקים.

לרבנן סבוראי וסיימו וחתמו. הנה לפנינו כי אחרי מר ב"ר אשי עוד היו אמוראים ועד סוף הוראה עוד נמשכו יותר משלשים שנה, ועתה מה היה לו לרפ"ג כי עשה את מר ב"ר אשי לאחרון האמוראים ובלי ספק לטובת השערתו ולהחזיקה. לא נחשוב כי ראפפורט לא ידע בכל אלה, אבל נחשוב כי האהבה להשערתו הטעתהו ותוליכהו שולל.

בתולדות רבנו נסים שלו (הערה 16, 17) החליט כי הגאונים אינם מביאים את התלמוד ירושלמי. וזה הכלל אין לו מעמד ובפרט במה שכתב כי לא בא זכרו בתשובות שערי צדק, ואנו רואים שבא זכרו בתשובות ההן (ש"א סי' ט'). וכבר השיגו עליו חכמים אחרים זולתי והראו כי גם בתשובות גאונים אחרים נרמז על הירושלמי, וכן בהלכות גדולות של רב שמעון קיירא, והמעיין בשאלתות דרב אחא משבחא ימצא גם כן מאמרים לקוחים מן הירושלמי. והלא הרב עצמו כתב במקום אחר שמצא בה"ג דברי הירושלמי ועתה מה הכריחו להעמיד כלל על ספק? כיוצא בזה מצאתי דבר מתמיה מאד בתולדות רבנו נתן בעל הערוך שלו בהשגותיו על רבי משה לאנדא בעל מערכי לשון. שם האריך לבאר הדבור הנמצא בתלמוד „הוויות רב ושמואל, הוויות אביי ורבא" ואומר: שרצונם לאמר עיונים ופלפולים ודברי חדוד שאין בהם נפקא מניה לדינא. והנה בכל עת שקראתי הדברים האלה היו בעיני כספר החתום, כי לא ידעתי מאין שאב את החדוש הזה אשר באמת היה בעיני חדש לא שערתי ולא שערו רבותי. הן התלמוד בוחר בכונה את רב ושמואל ואת אביי ורבא אשר הם היו ראשי נושאי התלמוד ופלפוליהם משאם ומתנם, והם הוויותיהם, הלא הם עיקר הגמרא ועל כן מהם יצאו הדינים, ואיך יעלה על הדעת שאלה ההוויות הם דברי חדוד אשר אין בהם נפקא מניה לדינא? ואם בהוויות דרב ושמואל ואביי ורבא יאמר שהם רק דברי חדוד שאין בהם נפקא מניה לדינא, הוויות רב הונא ורב יהודה, רב נחמן ורב חסדא, רבה ורב יוסף ושאר כל האמוראים מה תהיה עליהן? וסוף סוף מאין לקחנו כל הדינים אשר הם מורשה לנו מן התלמוד, הלא כלם נבעו מן ההוויות הקושיות והפרוקים האיבעיות ופשטיותן? אבל מה נעשה אם לא הערה מקור זה הדבור ולא ידע זכירתו בתלמוד ירושלמי, כי אלו ידעו היה יודע גם מה טיבו ומה ענינו. שם מבואר באר היטב מה שהבינו בכונת זה הדבור. הנה בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) יסופר שרבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש „עבדי הויי בהדא פרקא (פ' כלל גדול) תלת שנין ופלוג אפקין מנייהו (מל"ט אבות מלאכות) ארבעים חסר אחת תולדות מכל חדא וחדא. וכן בני רבי חייא רבא עבדין הויי שית ירחין אפקון מנייהו שית מלין על כל חדא וחדא בשבת ר"ח אבוהון. ומזה אנו רואים לפי היוצא לנו מן הענין שגדר הויות הוא משא ומתן החכמים לדמות דבר לדבר ולהוציא דבר מדבר על ידי קושיא ותירוץ דרישה וחקירה ולכונה הזאת כל „והוינן בה" בגמרא, וכל זה הוא עיקר הגמרא וממנו תוצאות כל הדינים התלמודיים, אבל לא יעלה על הדעת שהוויות הן דברי חדוד שאין בהם נפקא מניה לדינא.

ודע כי שורש כל רפיונותיו היה הבטחון העז אשר בטח בכל אשר הרו והגו הגיוני לבו והאהבה אשר אהב את כל ילידי רוחו וחשב כי כל היוצא מפיו כסף צרוף, ואוי לאדם אשר אמר כי אין הכל כסף צרוף וכי מצא גם קליפה עם התוך, ומזה נתגלגל הדבר כי נסתבך במריבות ואבד זמן רב במשא ומתן עם מבקרי דעותיו, ותהי אחרית זה כי עצמה עליו התרגשות לבו. ידעתי גם ידעתי כי רבים ממכבדי ראפפורט ואוהביו ירגנו בלבם עלי על כי אמרתי משפטי עליו בלי משוא פנים. ואליהם אומר: עוד הדבר שקול מי הוא אוהבו ומכבדו באמת, אם הם אשר יביטו יראו בו רק צלע האור ועוצמים עינם מן הצללים או אני אשר לא חדלתי ממנו את מהללי על מעלותיו

הנכבדות ושמתי אותותי אותות אהבה נאמנה אבל גם באמונה הצנתיו לפני עמי עם רפיוניו. כל כותבי תולדותיו עד הנה לא ידעו לספר רק מראפפורט הרם והנשא בבני אדם אשר בתכונתו לא דבק מאום, ומי לא יודה כי אין זה תולדה נאמנה. אבל אני חושב כי גם רפיוני האדם הם חלק מתולדתו ורק החנפים יעלימום. טוב משפט אמת אף אם יכאיב ממשפט מעוקל מכסה על כל דופי ומגרעת. בכל מה שאמרתי לא גליתי סודות ולא חשפתי תעלומות. לעיני הקורא את מאמריו כלם בשום לב הלא הכל גלוי וידוע. אבל כל זה לא יחסיר מעלתו. לא שתי עליו חטאות אך הראיתי בתכונתו רפיונות, ומי גבר אשר אין לו כאלה? הראיתים לך למען יעמוד לפניך האדם כלו כאשר היה בעצם היותו, ולמען תכיר ותבין המעכבים אשר עכבוהו לעתים בהליכתו לבל יוכל להשלים את כל מועצותיו אשר יעץ להגריל ולהאדיר חכמת תורתנו הקדושה! ואתה קורא יקר שמע ואחוך במה זכה האדם הגדול הזה את ארחו ובמה היה מזכה אנשי דורו ודורות הבאים, ובמה הגריל לעשות על שדי חכמת עמנו והיה נושא דגל ההשכלה ומורה דרך לרבים. לא חדושיו אשר אזן וחקר בשכלו הזך והמלוטש, אף לא המצאותיו והשערותיו החריפות והמבהילות את רוח השומע, לא הן הגביהו את ראפפורט לתור המעלה הראשונה בין חכמי דורו, עליהם רק רבים יתענגו אבל מעט יחכמו לעשות כמוהו, כי לא כל אדם מחונן ברוח כרוחו, אבל צדקת מעשיו היתה כי ברא שטה חדשה בלמודים והראה לנו הדרך אשר יבור לו האדם בדרשו בתלמוד ובשאר ספרי קדמונינו, הראה כי דרך הפלפול המסובך והמעוקש אשר היה או אם הדרך בפרט בארצו הוא הפשיט מעל פני התלמוד את כבודו, ולעמת זה דרך ההגיון והחכמה דרך הפשוט והישר עשוהו לאוצר כל כלי חמדה, זה הדרך התוה בחכמתו לדורשים ועליו היה נותן את נפשו. מיום הכירו כי רק זה הוא הדרך ישכון אור התאזר עז ללכת בו מבלי חת ממוקשי אדם מתנגד אויב ומתנקם. מי מנה את רב התלאות אשר מצאוהו בדרך חייו? החסידים המשוגעים בבני אדם „טמנו פח ללכדהו וארבו לו כמו חיה", גם חרבנים הקנאים וכל אשר אתם לא טובים היו מהם, רדפוהו וימררוהו ורובו וישטמוהו ואמנם מה עולה מצאו בו ועל מה התרגזו ככה? אין זה כי אם סכלותם לא יבלה לסבול חכמתו, ואיך יסבלוה? הלא עין בעין ראו כי שטתו המושכלת תשים למדחפות אולת דרכם ואם לא היא חכמת מה להם? ואמנם לשוא היה כל עמלם. כהתגבר האור על החשך כן גברה חכמתו על סכלותם. האמנם כי הסכלים נשארו סכלים כי כן משפטם כל הימים אם יכתש האויל במכתש אולתו לא תסור, אבל אין זה כל האדם, ואף לא ארכו הימים ויהי ראפפורט נם ומופת לכל הדורשים הנבונים, בעקבותיו הלכו ועל פי דרכו הגו ודרשו בחכמת התורה, ועתה זה הוא הזכות והצדקה אשר קנה לו רבי שלמה ליב ראפפורט בעד עמו וחכמיו ודורשיו וזה שקול נגד אלפי השערותיו והמצאותיו החריפות ואך הוא יקים שמו וזכרו לדור דורים.

זכותו זאת בעד בני עמו עוד תוסיף אמץ ותגדל למעלה אם נתבונן במקום אשר שם החל לפנות לו דרך חדשה בחקר חכמת התורה, והוא בארץ ציה מאין בה מעיר ומעורר לבקשה מדעית ותחת זה היו שם הרבה מונעים ומעכבים אשר עמדו על ימינו לשטנו, ובעבור זה נפליא עליו הפלא ופלא כי למרות כל אלה לא קם ולא זע מפניהם ולא התרפה במלאכתו לכוף ראשו תחת כבד נטלם, ומדרכו לא סר. הנה כאשר מת עליו אוהבו הנאמן בבריתו רבי נחמן הכהן קראכמאל נשא עליו ראפפורט קנה ונהי ובקנתו תאר לפנינו את המחסורים אשר יחסרו לדורשים מבני ארצו ויעכבום בהליכתם בנתיבות החכמה והמדעים, וסופר ומונה את כל המכשולים אשר יגדרו נתיבותיו, ומפרט המחסורים אשר יחסרו לאיש יהודי שוחר חכמה ומדע בארצות הצפון עד כי

האיש הרוצה ללכת במסלה הדשה הוא ולא אחר יפנֶה אותה לפניו ועוד אחר ימצאנה כמה צורי מכשול מכל צד כמה מניעות ממכירים וקרובים אשר יבהילוהו מדרכו... ולכן עוד היום ימעטו שם המשכילים הישרים רק האיש אשר רוח שדי תניעהו ותאמצהו נגד כל מונע ומחריד [הוא לבדו יעלה ויצלח] וכזה היה גבר המצוין הלזה (כ"ח ח"ו סי' ג'). והנה מה שספר שם ראפפורט מגורלו של קראכמאל וממצוקותיו על דרך חקירתו ומה שהצליח להתגבר ברוח שדי אשר עליו על כל המכשולים, הלא גם זה היה מנת חלקו של ראפפורט וחבל גורלו. רבות הלאוהו התלאות אבן לא החרידוהו, רדיפות מתחסדים לא המיטו כח רוחו, קנאת הקנאים לא העבירתהו מדעתו, לא ירא חרפת אנוש ולא חת מגדופותם, רק הלך דרכו בטח ויהי שכרו כי היה מה שהיה, כי זה היהודי הפולני היה למשובב נתיבות בחכמת התורה.

אם גם ראינו כי אחד מרפיוני תבונתו היה לריב עם מריביו ועם המשיגים על מחקריו ולפעמים גם נמלטו מפיו דברים קשים עליהם, בכל זאת לא נוכל לאמר עליו כי היה איש קנא במשפטיו על זולתו, ואם מנגדו לא פגע בכבודו השיב תמיד בנחת ושובה ולעתים בענוה יתרה. אמנם בקום אדם ונתן דופי בגדולי חכמים מקדמונינו אשר דעת העם הקדישה שמם וזכרם, ואף כי אם מלאם לבם לשפוך בוז עליהם ולחלל את קברם, רק אז לא ידע ראפפורט מעצור לרוחו ואז לא הבדיל בין איש לאיש ואף אם היה מן האנשים הקרובים אל לבו ואשר בריתו אתו האהבה והשלום לא נשא לו פנים ויצא לקראתו בתוכחת מגולה. כן ראינו בקומו פעם אחת למשפט עם ידידו אהוב לבו החכם רבי שמואל דוד לוצאטו אשר ערב לבו לגשת כצר אל רבנו משה בן מיימון להלחם בו. בשצף קצף פגע בכבוד הרמב"ם; אין קץ לכל התלונות אשר היה נושא עליו מהולות בדברי בוז ונאצות בין על שטתו וספריו בחכמת הדת ובין על ספריו התוריים ודרכו בלמוד הדינים, ובאפו ובחמתו שכח לוצאטו את ענותו ועזב שאננות רוחו הטהור ואמר על הרמב"ם אחרי תלונות ותואנות רבות כי הרמב"ם בעוכרינו. ועוד יותר שלח ידו בכבוד החכם רבי אברהם אבן עזרא וכמעט שם לו לחק להשחית ולבלע כל חלקה טובה אשר בספריו. הוא האיש אשר כל ישראל מתימרים בכבודו, אשר בעודו חי כל בני עמו בארצות הקרובות והרחוקות הביטו אליו כאל אדון כל החכמות, ואשר רבנו תם הראש לכל חכמי צרפת מתעלה בידידותו וכתב אליו: אני עבד לאברהם למקנה ואקודה ואשתחוה לפניו, ובא רשד"ל והוציא עליו כל רוחו וישכן לעפר כבוד הראב"ע כאלו ערה ערה עד היסוד בה את התורה ואת הדת ועשהו לאיש הולך „דרכו עקלקלות והערמה והכזב והגאוה" דברים שלא שמעתם אזן מעולם יוצאים מפי חכם ישראלי על חכם ישראלי. ויהי כראות ראפפורט את הנבלה הזאת אשר נעשתה בישראל קם ויתעודד ויחגור חימות וקנאה ויוכיח את לוצאטו בתוכחת מגולה על שגיונו, וידבר אתו משפטים על עותתו אשר העוה נגד אלה שני עמודי התורה והחכמה ויראהו כי הכעס הביאו לידי שטות. ובאמת מעשהו זה יותר מאשר הוא נבלה הוא שטות, וכי לא היה יכול לוצאטו לדעת כי כל דבריו הם אך לרוח? החכם לוצאטו היה צריך להבין כי לא הוא ולא אלף כמוהו יאמצו כח להפחית אף כרוחב שערה מכבוד שני הענקים האלה. ואמנם אם אמרתי כי ראפפורט „חגר חימות וקנאה" אל תחשוב כי המלחמה כבדה ובחרב יצא לקראתו; לא, אף כי היו דבריו אליו קשים לא חדל מערב בם גם מעט צרי ומעט דבש. ובכל תוכחותיו וטענותיו לא עבר חק הנימוס ולרוב לא הבין משפטו ודינו אל המדבר כי אם אל הדבר.

ואתה דע לך כי קרוב הדבר מאד כי אף שהרב רש"ל שמר פיו ולשונו במכתב ההוא מנגוע בכבוד רשד"ל לרעה והיה חם מאד לבלתי העיר חמת שד"ל עליו, בכל זאת

למן העת ההיא החלה ברית השלום והאהבה בין שניהם להתקרר והגיעו ימים אשר שד"ל נצב כצר נגד רש"ל. בידי יש העתקה משיר כתיבת ידו של החכם לוצאטו (ונדפס גם בס' כנור נעים) וזה לשון הכתובת אשר עליו: אנקת הציר זועק מרה תמורת השיר אשר בטעות נדפס פה (בכ"ח ח"ד דף רנ"ז) וליתרון באור כופל הדברים בזה הלשון: שיר זה מתנגד שיר אשר נדפס פה (בכ"ח ח"ד דף רנ"ז) לשיר כהן וז"ל השיר:

מִי זֶה לָנוּ יָשִׁיב יָמִים יָשָׁבוּ
עַל כֵּס מֹשֶׁה רַק יִשְׁרֵי לֵב, לֹא זֹהַר
חָכְמַת שָׁוְא תִּפְאַרְתָּם וּלְתֹם וּלְטֹהַר
עַנְוַת לֵב וּקְדֻשָּׁה רָמִים נֶחְשָׁבוּ.

לֹא הִתְגַּדֵּל, לֹא הִשְׂתָּרֵר אָהָבוּ,
לֹא עֹשֶׁר, לֹא כָבוֹד, מַתָּן וּמֹהַר
אִוּוּ. לוֹבֵשׁ הַשַּׂק 1) יוֹצֵא מִסֹּהַר
הִלְבִּישׁוּ כֻתָּנְתָּם, כִּסְאָם עָזָבוּ.

לֹא כֵן הַיּוֹם רַבִּים 2), כָּבוֹד בָּאָרֶץ
כָּל יִשְׁעָם כָּל חֶפְצָם, לֹא חַזֵּק בֶּדֶק
וּזְרוֹעַ צֶדֶק, וּצְדָקָה לָטַעַת,
אִישׁ לִידִידָיו יֶאֱרֹב, 3) חָכְמָה וָדַעַת
יַחְשֹׁב גַּלּוֹת עֶרְוָה, אַף סַלֵּף צֶדֶק.
שִׂמְחוּ בוֹ! בִּטְחוּ בוֹ, זֶה יִגְדָּר פָּרֶץ? 4)

לפתרון אלה החרוזים יציב שד"ל לרגלי השיר ארבע הערות*) להגיד לנו מפורש ושום שכל על מי ועל מה חרוזיו מכוונים, ונדמה בעינינו כי זה השיר הוא ספר כריתות אשר כתב לאיש בריתו מלפנים אשר אהבת אחים אהבו ובעטרת כבוד ותהלה עטרהו ובשיר הזה חזר לוצאטו מן האהבה ומן התהלה, ולמה נקרא שיר מתנגד לשיר? מפני שהוא מכוון נגד השיר אשר נדפס על שם שד"ל כאשר נבחר רש"ל לרב אב"ד בטארנאפאל שאז כתב אליו שד"ל כדברים האלה:

---

1) זה היה רבנו משה מקורדובה אביו של רבנו חנוך, עי' ספר הקבלה להראב"ד הראשון דף כ"ט ע"א. 2) זה רומז להחכם שי"ר אשר רצה להמנות מ"צ נגד דעת גדולי הקהל. 3) ג"ז רומז להח"ר שי"ר המשלם רעה להשד"ל תחת טובה שקבל ממנו. 4) זה יגדר פרץ? בתמיהה? ורוח הקדש משיבה לא בודאי.— וזה חתימת המאמר: מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה לכבוד התורה ולומדיה מקנא קנאת ה' צבאות. שמואל דוד לוצאטו.

*) הן ההערות הנ"ל.

רַבַּת עַל כֵּן מֹשֶׁה עַד פֹּה יָשָׁבוּ
מוֹרִים חִסְרֵי לֵבָב, מַקְדִּירֵי זֹהַר
תּוֹרָה, בָּרָה כַּכּוֹכָבִים לָטַהַר,
עַד כִּפְתָּאִים עִוְרִים עִבְרִים נֶחְשָׁבוּ.

רַבַּת אַנְשֵׁי צָפוֹן שֶׁקֶר אָהֲבוּ,
פַּלְפּוּלֵי שָׁוְא, בַּעַל שֵׁם טוֹב, וָזַהַר
נִיֵּרְבוּ לַמַּתְעִים מַתָּן וּמַהַר
וּמָתֵי חָכְמָה מֵתֵי רָעָב עָזָבוּ.

וַיַּחְמֹל עַל עַמּוֹ יוֹצֵר הָאָרֶץ,
וַיָּקֶם אִישׁ גִּבּוֹר וּמְחַזֵּק בָּדָק,
לַעֲקוֹר קוֹצֵי בַרְמוֹ וֶאֱמֶת לָטָעַת.
וַיֹּאמֶר לִשְׁלֹמֹה קוּם לָךְ אִישׁ הַדַּעַת
אַתָּה כֹהֵן לָעַד אַתְּ מַלְכִּי צֶדֶק
אַתָּה תִּרְעֶה תִּגְדּוֹר כָּל פָּרֶץ.

והנה בלי כל ספק כבר אז כאשר מסר רפ"פ את השיר הזה להמוציא לאור את הכרם חמד להרפיסו (ח"ד צד 157) היה הדבר לרשד"ל על אפו ועל חמתו, בראשונה יען כי נתנו לדפוס נגד רצונו, והחכם שד"ל בשמעו כתב להמוציא לאור שישמיט השיר מן הספר וגם הוא לא שעה לדבריו והדפיסו, ולא עוד אלא שהשמיט הערה אשר כתב שד"ל להתנצל לפני רבני צפון על דבריו הקשים *); ואמנם בכל זאת התריש לוצאטו, כי היה מן הנעלבים ולא מן העולבים ועוד ימים ושנים היה שלום אמת ביניהם, ואמנם מעת אשר רש"ל שקר בבריתו ולפי דבריו שלם לו רעה תחת טובה שקבל ממנו לא יכול לוצאטו עוד להתאפק ושפך כל רגשיו בשיר הזה אשר הצגתיו לפניך אשר בו יחזור ממשפטו הראשון, וכתבו בסגנון ובמליצה גם בחרוזים דומים אל הראשון רק יהפוך התהלה לתהלה והברכה לנאצה, ואתה תחזה מתכן השיר ומן ההערות כי חלוק הלבבות ביניהם היה

*) בבית מדרשנו פה ווין נמצאו ז' חלקים כרם חמד והם היו קנינו של החכם מרדכי שמואל גירונדי ושם ח"ד בדף שלפני שער הספר כתוב בכתב ידו נעתק מכ"י שד"ל זה השיר עם ההערות שהעתקתי מלה במלה. ובצד 257 כתב החכם הזה על הגליון למעלה וז"ל: השיר הזה (כלומר השיר לכבוד רש"ל) נדפס בלי רשות מחברו החכם שד"ל והוא כתב להכורם שישמיטהו והרשע הזה עשה הפך רצונו והשמיט גם כן ההערה למען הרבות כבוד ר"ש רפ"פ בקלון השד"ל וכן לא יעשה. ובגליון למטה מעתיק ההערה וז"ל: אמר שד"ל באמת לא היתה כוונתי חלילה להשפיל מעלת הרבנים כלם אשר היו לפנינו ואף לא כל רבני צפון אשר ידעתי כי במה וכמה מהם גדולים וטובים ואנשי מופת בצדקתם וחכמתם עכ"ל. ובספר כריתות שכתב שד"ל לרש"ל עיקר תלונתו על אהבת הנצוח של רש"ל, וע' באגרות שד"ל צד 630, וכן מצאתי שם כתוב בגליון צד 132 מכ"י החכם ט"ש גירונדי כי אהבת הנצוח וסתירת דברי השד"ל טשלו בו כאשר כתב לו הח' התוקר שד"ל בספר כריתות להחכם הנ"ל ונכרים דברי אמת.

רק מפני שרש"ל אהב הנצוח ועמד על דעתו במחלקת עם רשד"ל, אבל בכל עת דבר אתו בלשון נקיה והשתמר מפגם בכבודו.

כמשפט הזה ועוד יותר בנחת ושובה נהג במחברת אחת אשר בה יצא לריב עם הרב רבי שמשון רפאל הירש מפראנקפורט להציל את הרב רבי זכריה פראנקל ראש ישיבת ברעסלויא מתוך מלהעותיו. זמן לא כביר אחרי אשר נבחר פראנקל להיות ראש בית מדרש הרבנים הנוסד בברעסלויא הוציא לאור ספרו „דרכי המשנה", והנה זה האיש הירש בא עליו בעקיפין ובקש ממנו דין וחשבון על אמונתו בתורה שבעל פה כאלו הושם שר ושופט על מחשבות לב האדם ואמונתו. ובנגד עלילות דבריו אלה קם ראפפורט להציל עשוק מיד עושקו. ההצלה הזאת כתב במחברת מיוחדת וקראה בשם „דברי שלום ואמת" והיא בת שלשים ושלשה עמודים, כלה כתובה במועצות ודעת. ההצלה בה מועטת והחדושים שחדש מרובים. ואל תתמה על כי להצלתו אך דבריו מעטים, יען כי ההשגות שהשיג זה המשיג המבוהל לא יצאו ממקור חכמה כי אם ממקור קנאה; לא בא בטענות לקוחות מן השכל כי אם בתלונות המתחסד על החכם אשר לו העינים לפנים ולא לאחור. על כל מה שכתב פראנקל בתומתו וביושר לב הוא בא בתואנות וחשדות, וחותך משפט מרשיע על מחשבת הלב אשר אולי חשבה ואולי לא חשבה, ועתה לעמת מתנגד כזה לא יסכנו דברים של טעם; לעמתו אך נאמר מן השמים ירחמו! הן עקרי טענותיו הן: פראנקל אמר שפירושי התורה נאמרו במועצות ודעת מפי אנשי כנסת הגדולה והוא אומר שזה כפירה בתורה שבעל פה. פראנקל אומר: ובענין הלכה למשה מסיני עיין הרא"ש הלכות מקוואות וכו' כלומר דבר ברור כהלכה למשה מסיני והוא אומר שמתוך זה נראה שפראנקל כופר בהלכה למשה מסיני. ועתה על משפטים כאלה מעוקלים ומעוקשים מה היה לו לראפפורט להכביר מלין בתשובה עליהם? להרום חומה רעועה ומפורצת אך למותר יגיעה רבה ואומץ כח, אם אך רוח נושבת בה תפול למשואות, ועל כן סלקו ראפפורט במעט מלין בהראות לו טעותו וחמסנותו וכי רק תואנה הוא מבקש. ובזה נבין למה במעט שני שלישי המחברת מקיפים חדושיו וחקירותיו בפנה הזאת אף שלא היה לו בהם צורך ליסר ולאשר תשובותיו אל המשיג הזה. ואולם מאד יקרו לנו דבריו בזאת המחברת, כי הם יתנו לנו ציור נאמן מצדקת משפטיו. הבוחן ובודק דברי המחברת בשום לב ימצא כי גם למתנגד אשר נלחם אתו לא יעשה עול במשפט וגם לפראנקל אשר הוא לוחם בעדו לא יכיר פנים במשפט. במקומות מפוזרים במחברתו נוכל לקרוא לפעמים מפורש ושום שכל ולפעמים בין השורות כי לא כל דברי הספר היו ברוחו. קר עד הנפש עומד לעמת הספר אשר יצילו מפי שונאו ואין מלה בלשונו להפליגו. בדברים ברורים ומובנים יוכיח את הרב בעל דרכי המשנה כי אמת נכון הדבר כי קצר גם סתם לשונו בכמה מקומות והסב על ידי זה מבוכות בלב כמה קוראים (צד 28) ואמר עוד: תמהתי קצת על קוצר הלשון וחסרון הברור המסבב כבר ההבנה, אולם כאשר קראתי משם והלאה חדלה תמיהתי אחרי רואי כי קצור כזה וחסרון ברור הדברים על אפנם נמצא הרבה בכל החבור. ועוד יותר מזה ידבר אתו משפטים על התנצלותו אשר התנצל הוא עצמו נגד מנגדו התופש עליו, ועל התנצלותו זאת הוא אומר (צד 30): הנה אמר עצמו בתשובתו שם כי מקוצר הלשון בא קצת חסרון בהבנה, ובתשובה זו בעצמה יגדל עוד יותר חסרון ההבנה מפני קוצר רב בלשון. והנה משלו של ראפפורט בזה למה הוא דומה? לאב אשר יש לו בן אהוב והערה הבן את נפשו להתקרב לשבלת מים ונפל שמה ונסתכן לטבוע במצולה ובא האב והוציאו משם בסכנת נפשו והצילו, אכן אחרי שהיה נצל דבר האב עם בנו קשות והוכיחו ונם יסרו על אשר הכנים נפשו בסכנה, אף כן הדבר הזה. והנה לערך תכליתנו וחפצנו

במאמר הזה ענין הריב שבין הירש ופראנקל הוא דבר טפל ואנו לא רצינו בהזכרתו ובהזכרת הכרעת ראפפורט בדבר המריבה רק להכיר מכל זה מדת רבי שלמה ליב ראפפורט בשתים: האחת נכיר בו את האיש אשר אף למי אשר ימליץ עליו ויסך בעדו מפני רודפיו לא היה מכיר פנים, יגיד עליו ישרו אם לא עזב ארחות ישר, ומוכיח לו מומו אם מצא בדבריו מומים אשר לא ירצו; והשנית נכיר מחן שפתיו את בעל הנימום. הוא בוחר את אמרי פיהו ונשמר להוציא מפיו מלים מכאיבות לזולתו. איש אחר אשר לא יקפיד מאד על הנימום ובלתי שומר פיו ולשונו להוכיח לאדם מומו בדברים נמרצים, היה אומר לו להרב רבי זכריה פראנקל בדברים קצרים ובלי תחבולות והסבת המחשבה: חסרונך הוא כי לא ידעת לכלכל היטב דבריך במליצת לשון הקדש היה בעוכריך ועל כן קרו לך כאלה כי הוצאת מפיך מלים סתומות ובלתי מובנות ונתת פתחון פה למלשינים כמו ללצנים. ואמת הדבר כי ראפפורט גם הוא חשב כן בלבו אבל דבר בלשון נקיה ובדברים בלתי מכאיבים והיא התלתו.

ואמנם ראינו גם כן כי לפעמים היה לשונו חץ מלוטש ודבריו כמדקרות חרב יורדות חדרי בטן. וזה במקום אשר לפי דעתו יש חלול התורה, אז לא יכול לעצור בנפשו לבא על המחברים הנוגעים לרעה במקדשינו בחרבו ובקשתו. כן היה הדבר כאשר בשנת ה"א תרכ"ו יצא לאור ספר „אורשריפט" מאת החכם רבי אברהם גייגער, ספר אשר דוגמתו לא יצא מעולם מתחת עט מחבר אשר בשם ישראל יכונה. בו הניף המחבר את ידו בעים רוחו על תורת משה ובא עליה בבקרת עזה באין משוא פנים לקדושתה ועשה שוממות בספר תורת אלהים ומוחק ומתקן כרצונו כמשפט המבקרים מחכמי העמים ועוד הוסיף עליהם על אחת שבע, ומהפך דברי אלהים חיים ועוקר דברים ומצות ממקומם ונטעם בזמן מאוחר. אז כראות ראפפורט את חלול הקדש הזה לא יכול עוד להתאפק וכאיש מלחמות יעיר קנאה. בפעם הזאת פשט בגדי ענותו ולבש בגדי נקם וכתב ספר אור תורה בקרת על ספר „אורשריפט" מגייגער, וינתח אותו לנתחיו על כל חדוש וחדוש הנמצא בו חקר ודרש ושקלם במאזני בינתו ומצאם קלים מסובין, והרם בעברתו את מבצרי מעוזיו, לא בקנאה שתומת העין כי אם בחכמה ודעת וביושר הגיון, ושם הגיוניו לאל ומחקריו לקורי עכביש, מחקרים אשר המחבר שם אותם מבטחו. אכן גם הפעם היה כמתנצל על סורו ממדתו, הענוה והמתינות, והיה לאיש קנא. ואמנם אמר בהקדמתו לספרו וקיים דבריו בשבועה: „כה יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך לבית עולמי (בכתבו זאת היה זקן וחולה) כי לא הייתי פונה אל רהבים ושטי כזב האלה..... אכן קנאת תורתנו הקדושה וחרפת חורפיה הפיחו אש בעצמותי נלאתי כלכל". אני הגבר שמעתי אומרים כי בסוף ימיו היה ראפפורט המבקר לראפפורט הקנא, וילדותו ביישה את זקנתו, ורגזו ושחקו והתפלאו עליו כראותם הספר בצאתו לאור אחרי מותו (כי לא הוא כי אם בנו רבי דוד הדפיסו בשנת תרכ"ח). אלה המערערים היו מבעלי ברית גייגער וקראו אחריו מלא בדעתם כי ראפפורט עצמו לא היה שונא מתמול שלשום את החקירה החפשית, שאיך ישנא אהובת נעורים אשר מני שחר ימיו היתה נרו ואורו? גם נודע כי לא אחת ולא שתים הגיה הוא עצמו בכתבי קדש נגד המסורה, וכמה היה נקלם את רשד"ל בשמעו בשמו כי הגיה בישעיה תחת ואפי על הבליתם שראוי לקרוא ואפי על הבל יתם. וכן שמעתי מפי אחד מהרוגנים עליו: אין בין ראפפורט לגייגער בענין בקרת כתבי קדשינו מאומה, מה שעשה גייגער בבקורתו עשה גם ראפפורט, אלא שזה בסתר לבו וזה בעטו ובגלוי, זה גמר בלב וזה הוציא בשפתיו; ואין זה פלא בעיני, כי כן דרך עולם, כי תמיד האדם ישפוט על אדם זולתו לפי מדת עצמו והכונתו. אבל באמת אני לא כן אדמה. ראפפורט היה מנשא

וטרומם את החקירה החפשית ולא משך ידו גם מבקרת המקרא אבל לא עבר את הגבול; ואיה הוא הגבול? ליהודי הגבול הוא המקום אשר אם הלאה ממנו יעמיד רגלו חדל להיות יהודי. קנאת ראפפורט לעמת גייגער לא היתה נבונה נגד האיש גייגער להבעיסו ולהרעימו, כי אם קנא את קנאתו להאמת לפי מחשבותיו ולפי מה שהיא מקובלת לכל קהל עדת ישראל. וכן יוצא לנו מהקדמת בנו אשר שמע מפיו: שאין מגמתו בזה הספר להשליך שקוצים על רב וחוקר כי אם להוציא לאור משפט התורה והמסורה שאין בה לא מחק ולא יתיר ולא גרעון. אבל עון פלילי היה בעיני רפ"פ לעשות מה שעשה גייגער עם התורה אשר ערבב את כל התורה כלה בהגהותיו ותיקוניו ועקר פרשיות ופסוקים ממקומם ולא מעט מהם אשר לפי חקירותיו אינם אלא נוספות אשר באו אל קרבה בזמנים מאוחרים, ועל כן התורה אשר בידינו אינה עיקר התורה (אור־שריפט) וכל זה הוא המקום אשר הוא מגבול היהדות חוצה. ואני חושב שאולי על כל אלה היה מוחל וסולח, כי ראפפורט לא בזה ולא שקץ החקירה החפשית, ומכל תולדות חייו ומשפטיו ומנהגיו לא נוכל להביא אות כי היה איש מתנשא להיות שופט על דברים שבלב האדם, על רגשיו ועל מחשבותיו, ואחשוב עוד יותר כי אולי גם על אשר פרסם דעותיו אלה באזני בני עמו היה מחריש ומתאפק כאשר החריש עד עתה לדברי בעלי החלוץ אנשי בריתו של גייגער ולא שעה לדבריהם, הלא גם המה שלחו ידם בקדש ועשו הגהות ותיקונים בתורת משה ככל העולה על לבם (הקדמתו), אולי אחרי כל אלה היה אומר לנפשו החרישה אל תען. אבל באמת לא היה הדבר כן. אם גם לא ראה בזה חובה להשיב ולהוליך שולל את גייגער החבר לבעלי החלוץ, חובה קדושה היתה לבלתי הסיר עינו מעלילות גייגער באשר הוא מנהיג ומורה בישראל, שלא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות. גייגער לא היה כאחד האדם מהמוני החכמים יושב ודורש וחושב וחוקר בסתר אהלו או בחדרי משכיתו. אלו היה כן בלי ספק היה אומר יעשה מה שלבו חפץ ומי יאמר לו מה תעשה, כי מי יימני שר ושופט על מחשבותיו? אבל גייגער היה עומד על התורה ועל העבודה בקהלות גדולות ומפוארות בישראל; הוא היה נקרא להיות מורה בעמו על פי דרכי התורה אשר היא מורשה להם מרבותיהם על פי התורה המקובלת להם ממשה, וכפי אשר קבלוה בדמותה ובצלמה לא כפי התורה אשר תאר לו גייגער בהשערותיו, ועל כן בלי ספק מבחינה הזאת ירד לשערים לחם עם גייגער וחשב כי לא עת לחשות כי אם עת לעשות וכתב ספרו.

מעלתו היותר גדולה בעיני היא יתרון הכשיר חכמתו בבאור מלות ודבורים וענינים בדברי קדמונינו. בחקירות כאלה היה איש מצליח ולרוב קלע אל המטרה ולא יחטיא, בהן האיר נתיבות הלמוד לבני עמו והם תהלתו והם תפארתו. בגלל זה אשר החל להיות גבור בעולם חכמת ישראל והיה פודה ומציל רבים מדרך עקש ופתלתל ויהי עוזר ותומך למהלכים על ארחות התורה באמונה, בגלל זה אומר נחל תודה וכבוד מכל הנבונים הישרים בלבותם. ואמנם אשרהו ואשרי חלקו כי אף בעצמו ידע בנפשו את כחו וערך פעולתו אשר פעל על הדורשים בדורו, ואף זה היה לו למסעד ולמשיבת נפש בכל התלאות אשר הלאוהו מלשינים ומקנאים ורודפיו וחורפיו. פעם אחת כתב לשלשה מרעיו לפנים אשר נהפכו לו לאויבים אנשי מצותו מקנאתם בו, ואלה הם דבריו: שבח לאל כבר הודו לי כל המעיינים ביושר לבב כי אני הייתי אשר הודעתי בישראל דרך הלמוד הלזה וחפרתי קדמוניות ישראל מתחת ערמות עפר למען תת להן ברק ומאז והלאה רוח החקירה רחבה ונסבה למעלה בארצות אשכנז ואיטאליא ואם תבחישו כל זה שומע אין לכם בין קוראים משכילים באמת (כ"ח ח"ו צד 94) ואמת דבר בזה ולא הפליג. בתולדות רבנו נהן בעל הערוך יסד זכותו זאת ובספרו „ערך מלים" הציב דלתיה.

הספר „ערך מלים" נדפס בפראג בשנת תרי"ב, ובכתביו אשר כתב כעשרים שנה קודם הדפסתו כבר הוא רומז על מציאותו. ומובן מעצמו כי אין כונתו לאמר כי הספר הזה כבר היה לפני שנים רבות שלם אתו מוכן לדפוס, והיה אז בכתב יד כאשר הוא היום לפנינו בדפוס, ואת לא זאת; הלא כל הקורא בו יודע ומכיר כי יש בספר ענינים וחדושים אשר כתב בשנים האחרונות טרם עלה בדפוס, אבל אמת הדבר כי כן הוא כאשר אמרתי למעלה. ראספורט כבר בימי חרפו קבץ על יד הערות מדעיות ומחקרים ודרושים חומרים לעשות מהם ספר מלים ודבורים וענינים, וערך אלה ההערות על סדר א"ב, ואחר כלה מלאכת הקבוץ החל לערוך במערכה את הערותיו הקצרות הרשומות אצלו רק ברמז ונתן להם תאר והדר ושלמות הנאותים לספר המיועד להנתן ביד הקורא, אמנם לראבון נפש כל חכמי לב אשר היו אוהביו ומיחלים לתורתו לא צלח בידו להשלים הספר כלו ועלינו לשבחו ולהודות לו כי על כל פנים השאיר לנו ברכה קצתו על אות א' והוא הברך הראשון מספרו ערך מלים, ואם גם לערך מחשבתו הטובה אשר חשב עלינו הוא רק חלק קטן מכלו, הלא לערך תוכו הוא אוצר נחמד ורב אשר בפז לא יסולא. מאמרי זה צר מהתכנם בפרטי הדברים והחקירות הכלולות בערכיו וגם אין זה המטרה אשר שויתי לנגד עיני, כי לא אהיה פה המבקר דברי חכמתו כי אם אך המספר מפעולותיו אשר פעל, אכן לא אחדל לרמז על הענינים הנכבדים בכלל אשר דבר עליהם בחכמה והנחוצים לכל דורש בחכמת היהודים להתעורר עליהם.

אוצר כל חמדה מטוב חכמת ישראל צפון בערכיו. התועליות היוצאות מהם יקרות וחשובות לכמה צדדים. רבות פעל בהם להגדיל ולהאדיר לשון המשנה והתלמוד, גלה תעלומות חכמתה והיה בעוזרי המעיינים להבינם דברי חכמים וחידותם. ועל ידי זה פרש אור בהיר על הרבה ענינים בספרי קדמונינו, אשר לפנים היתה פרושה עליהם עננה. ועוד שנית: הרבה מחקרים אשר העלה ואשר הביא בערכיו היו מקור נפתח לידיעת קדמוניות היהודים ולידיעת דברי הימים לעמים ולארצות בימי קדם אשר על פיהם יובנו דברי ימי עמנו ואשר על ידם יתפרשו כמה מקומות בתלמוד ובמדרשים אשר לפנים אור לא נגה עליהם. אלה הם עקרי התועליות אשר במעין המתגבר נובעות מתוך הספר. אמנם גם מספר רב פרטי חקירות נמצאו בו, והם עקרים גדולים הנחוצים לדעת לכל דורש בספרות התלמודית, והנדיל לעשות בהם דברים אשר לא שערום קדמוניו, כמו אשר דרש וחקר על דבר תכונת האגדה, ענינה ומהותה וחלקיה, ומדבר מן טיב התלמודים וההפרש אשר יש בין הירושלמי והבבלי, ומן הדברים אשר נשתבחה ומצוינת בהם ארץ ישראל, ומקצת המנהגים בעם היהודים ומקורם וכי יש בהם אשר אינם ממקור ישראל (ע' ערך אווירי וע' ארגיזא). וידבר מן היסוד אשר כבר לפניו רמז עליו הרב בעל התוספות יום טוב, לאמר שאין משועבדים ללכת אחר התלמוד רק לענין ההלכה והדינים אבל לא לענין הפירושים במשנה ויש רשות ביד כל חכם וחכם לפרש המשנה כשקול דעתו אף אם התלמוד יפרש פירוש אחר רק שלא ישנה הדין על פי פירושו. והנה בכלל הזה גם ראספורט קבע בו מסמורות, והוא עצמו נהג אחריו בכמה ערכיו והראה בהקדמת ספרו כי כבר מן הגאונים ואחריהם מן הרבנים הגדולים הראשונים לא נמנעו מלכת בדרך הזה*). אל תדמה בנפשך כי רבי שלמה ליב ראספורט בקלות

*) בהקדמה לס' ערך מלים מביא מרס"ג שסמך על שקול דעתו נגד פי' התלמוד; וכן מראשונים אחרים, וכן כתב בכמה ערכים, עי' ערך אבן מסמא, עי' איר, עי' אימורים, ע' אמאום ועוד בכ"מ ותמיד כופל ומשלש התנאי בלבד שלא ישתנה הדין ועי' בספרי דור דור ודורשיו ח"ג מצד 224 עד 230 ששם הארכתי בפנה הזאת. ואין פה המקום לדבר על הפרטים ובדרך כלל רואה אני להעיר פה כי כל מה שדברתי וספרתי ושארבר ואספר עוד אדות רב שלמה ליב ראספורט

דעת היה מתנשא לאמר אני אחלוק על פירושי הגמרא והאמוראים, גם לי לב כמוהם. הלא אם נתבונן בכל המקומות אשר עשה כמעשה הזה נראה, כי רק במורא עשה כן ורק אם אלצהו ההכרח לפרסם האמת לפי דעתו ובהתנצלות לפני הדרת גאונם ובתנאי שלא מלאו לבו לבטל הלכה למעשה היוצאת מפירושי התלמוד, וכל משכיל באמת יודע כי דרכו ואת דרך הצדק יקרא לה, ומהיותו אוהב את התלמוד באמת לא נמנע מלגלות גם מומיו כי כן משפט אוהב נאמן, אבל לא היה מאותם חופשי מומים על כל אדות, ובכל פירוש מפירושיו מתהפכים בתחבולות ואומרים לא הוא! והדבר ידוע כי בדורות שאחריו היתה כואת באמת. במחשבה טהורה חשב רפ"פ כי הרשות נהונה לנטות מפירושם כשהאמת מכרחת, אבל לחפוש עולות על פירושם עון פלילי הוא. ולבר אלה דבר בחכמה גם על דבר הנוספות אשר יש בגמרא מיסוד רבנן סבוראי. ועתה לא הפלגנו באמרנו כי זה הספר הוא אוצר כל כלי חמדה מטוב חכמת ישראל. והנה אם נביטה במלאכתו אשר עשה בספר הזה ונשכיל על יתר מאמריו הרבים ונראה בכל הגדולות והטובות אשר פעל בחכמתו לטובת הדורשים, או בתום וביושר נעבור על רפיונו כי כאפע הם נגד עוצם רוחו ונגד רב הטובה אשר עשה עמנו. אחד מאוהביו ומכבדיו (החכם רבי יצחק מיזעס) הוציא לאור דרושו הראשון אשר דרש במקהלות בעת התמנותו לרב אב"ד בעיר טארנאפאל וכתב בדבריו אל הקוראים: הא לכם עוד הפעם ענף מאילן שענפיו מרובים. ואני אומר כי רבי שלמה ליב רפ"פ היה יותר מאילן שענפיו מרובים; הוא היה עץ חיים הנותן נשמה במחקרי חכמת ישראל ורוח להולכים בנתיבותיה. לא נאמר כי כל אשר חוללה רוחו אין בו כל דפי והוא רחוק מכל שגיאה, כי איה אדם מן הארץ אשר לא ישגה? אמנם ברור הוא כי רפ"פ ככל האדם ויש בהשערותיו כמו בהחלטותיו דברים אשר שגה בהם. וכבר ראינו כי רבים השיגו על קצת דבריו וכמה פעמים בצדק, ואני עצמי לא מעט אשר בטלתי דברים אחדים בספריו והרסתי את אשר בנה, ואולם הכי המעט במספר מן השגיאות ישחית ויבלע המון דבריו הנפלאים? ואם תבלענה שבלים דקות וצנומות את השבלים המלאות והבריאות אין זה רק בחלום. ואולם בצדק נאמר כי ההפסד ממעט שגיאותיו יצא בשכר רוב הטובה אשר פעל ועשה, ועל כן טוב כי נעלים עין משגיאותיו ותחת זה נשוה נגד פנינו את זכותו היותר גדולה והיא כי היה המשובב נתיבות בחכמת התורה, המורה דרך חדש בלמודה אשר דרך האמת יקרא לו, אין בו נפתל ועקש, וכלנו בכל לב נודה כי לא בא כבושם הזה לפנינו. ואני לעצמי ברצון ובלב שלם אודה נגד זקני עמי, כי כבר בימי נעורי היו ספרי ראפפורט מאורי, בדרכיו הלכתי ובעקבותיו דרכתי, ועתה בבחינה הזאת היו ספרי רבי שלמה ליב ראפפורט מן הראשונים אשר אומר עליהם כי אחרי עברו לי ימי הבהרות וחלפו שנות מספר מבואי באנשים היו הספרים רבותי.

אחרי כל אלה רבו צריו אשר קמו עליו לבלעו חנם, אנשים אשר מרוח עועים אשר בקרבם הכוהו בחרב לשונם ויבזוהו ויחרפוהו. ויען מה? יען כי מצאו במאמר ממאמריו דבר או גם דברים אשר לא יכשרו בעיניהם. והיו בין מנגדיו כתות שונות: יש אשר אמרו ראפפורט החוקר החפשי לא עשה די בחפשית חקירתו, והם הרוצים להרוס הכל, ובבר נתנו את הדין כי תחת חשבם להרוס הם נהרסים ונשתכחו בעיר עם חכמתם וראפפורט חי לנצח בחכמתו. ויש אשר אמרו ראפפורט אם גם בפיהו ונם בחייו הולך

נוסף על מה שקראתי במאמריו וספריו וקצת ממה שראיתי בעיני, ולא אראה להעתיק דבריו בצביונם, כי אין תכלית חבורי הזה כ"א לספר הדברים לפי מחשבתי בטקור מוצאם ולפי יריעתי פהם ולכן ארחיק כל משא ומתן.

עמנו בלבו הוא מבחיש ובחקירותיו הוא מתעה. והם המתחסדים והנשקעים בפלפוליהם של הבל, עליהם נפשו תאבל על סכלותם ורוע לבבם, על כסותם בחשכת אולתם אור האמת והיו למשל רבים ומתעים לדור. ואמנם עליהם גם תענם נפש כל ישרי לב, כי מכהים הם תפארת ישראל ומחשיכים אור התורה, ועוד אחרים ראתה עינו והם החסידים החדשים אשר תבלול בלבם מחסידות ומהשכלה מדומה ומעט מתורה כגרגיר זרע, והם מתברכים בלבבם אנו ואפסנו עוד באמונה וביראת שמים, והם מתנשאים לאמר אנו האדונים על כל מחשבות זולתנו, אנו השופטים גם על הדעות המסורות ללב וגומרים דין כל איש ואיש לחובה אם לא כמחשבותיהם מחשבותיו והם חושבים כי זה לפי רוח התורה, אבל אמת הדבר כי הם פתיחות לנפש אך לא כתורה. והנה תחת שלש אלה הנטיות רגזה עמדת ראפפורט בחייו. אלה התלמודיים הגסים המרו את רוחו כי היה לצנינים בצדיהם, החסידים היו רודפי נפשו שונאיו עד מות, ואלה המתחסדים המשכילים היו גרועים מאויביו, כי נראו כאוהביו ובקרבם שמו ארבם. ובזה נבין החליפות אשר נגלו לעינינו בתכונתו במשך ימי חייו. לא ראפפורט בימי חרפו החפשי והאיש אשר לא היה תלוי באחרים כרפ"פ הרב הפולני יושב ברבנות בטארנאפאל ששם כבר אנסוהו המעמדים לשאת פנים אל אנשים אשר לא היו מן המשכילים, ולא הוא כראפפורט הראש בית דין בפראג אשר שם פגע באנשים גדולי תורה כרבני פולין ונרגנים כחסידים וגבהי לב כמתחסדים ומעמד כזה לא דבר קל היה לראפפורט. אמנם באחת היה ראפפורט החוקר והרב והראש בית דין שוה מתחלתו ועד סופו, כי לא הניח ידו משטתו אשר יסדה ועליה נתן נפשו עד יום מותו.

ודע וראה כי אלה התהפוכות בלב מנגדיו ומקנאיו מוציאי דבתו רעה, או הנראים כאוהביו ובחלקלקות יעשו מרמה, היו לראפפורט למורת רוח ופרעו פרעות בשאננות רוחו, וכבר אמרתי כי לא מעט גזלו מנוחתו הרגשים המרים אשר הסבה לו תכונתו המבעית להתפעל על כל התנגדות לדעותיו מבלי יכלת לעצור כח נגד כל החולקים עליו ועוד יותר התרגזו בכל עת אם ראה זה או זה מן המחברים משתמש בדעותיו בלי להזכיר מקורו, ומעולם לא חשב אולי שניהם לדבר אחד נתכונו. ואף אם לא, מה יתרון לו אם יזכיר שם מקורו או לא, רק מעט כבוד מדומה וזה הבל ורעות רוח; אצל בעל המקור הוא הבל ככל כבוד מדומה ואצל המשתמש בו כאדם העושה בתוך שלו הוא רעות רוח כי סוף סוף יתודע ויגלה מי בעל המקור. אך מחלה נושנת היא זאת דבקה ברבים מן החכמים ובראפפורט ביתרון עז. ועתה צא וקבץ על יד כל אלה המכשולים על דרכו מבית ומחוץ, המכשולים אשר באו לו מרכסי אדם והמכשולים אשר הסבו תכונותיו הטבעיות וראית כי היטבתי אשר דברתי כי ראפפורט לא היה איש מאושר אושר שלם *).

ההערה היותר חזקה לאחוז בדרך החכמה קבל מהכהן המפואר החכם רבי נחמן קראכמאל. כן נשמע מפי ראפפורט עצמו. במות קראכמאל (בשנת תר"א) ויקונן עליו ראפפורט קנה ובתוך קנתו יספר במר נפשו מה היה לו. רבי נחמן היה לו אלוף רעו

---

*) בריך רחמנא דשויבן מניה! בבחינתי על מרי שיחו וכעסו של רפ"פ על אדות הדבר הזה הייתי נזהר כל ימי מהתעורר על שום אדם אם השתמש בדבר ממה שכתבתי בחבורי בלי הזכרת שמי עליו. ומעת שיצא ספרי דרו"ר לאור עד היום הזה עשו כמה מחברים עם ספרי כאדם העושה בתוך שלו ולא הזכירו מקורם, ואני תחת התרגז עליהם שמחתי בלבי כי זכיתי ששאבו אחרים ממעיני ומה בכך אם זכרו שם הבורה אם לא. לא אזכור אם מעולם באתי בתואנה על ככה רק פעם אחת שאחד מן המחברים כתב מאמר אריך אשר רובו לקוח ממני ובסיומו כתב כמה שורות נעתקות מלה במלה מספרי, ולא זכר מאין לקח הדברים, בפעם ההיא לא יכלתי להתאפק והוכחתיו בשבט בקורתי.

ומיודעו, ובהתראותו עמו פנים אל פנים בפעם הראשונה (לפני שלשים שנה) צלחה עליו רוח בינה ודעת בדברו עמו וכמעט נהפך לאיש אחר. כה דבר ראפפורט על אלופו קראכמאל, ולא ידבר כן איש מזולתו בלתי אם ידע בנפשו ובלבו כי זה האיש אשר הוא דובר עליו באמת רבו ומורו בחכמה אשר בעזרתו ומהערתו נהפך לאיש אחר, ואני מאד אפליא על ראפפורט על כי כשתי שנים קודם מות הרב הזה נחלקו לבותיהם, והשטן נכנם ביניהם והפרידם והקול נשמע כי ראפפורט המעורר את המדון והתלמיד היה בועט ברבו. אין עלי לספר את המעשה שהיה, בכזה טוב לאמר תכסהו לילה. על כן למען כבוד שניהם אחשה ולא אזכיר מזה יותר ממה שהזכיר ראפפורט עצמו. בקנתו הנזכרת יודיע כדברים האלה: „הנה גדלה אהבתנו מאד במשך שמונה ועשרים שנה. וברוב הזמנים לא עבר חדש ימים אשר לא באתי אליו או הוא אלי והשתעשענו יחד בתורה ובחכמה..... ולא מעט תועלת השגתי בשעשועי נפש האלה. ואשלח פה תודה לרוחו הנשא השוכן בצל שדי. אפס כשנה וחצי ויותר קודם מותו נסע מעט יתר הידידות בינינו. והנה לבי אמר לי אז וכן יאמר גם עתה כי אנכי לא הסיבותי הדבר הרע הזה". ואחרי כן אומר כי יבקש מלפני נפשו סליחה אם בכל זה לא היה נקי מאשמה ועזר גם הוא מאומה להרחבת הברק ביניהם. והנה מאלה הפניות בדבריו ומבקשת הסליחה ומהתנצלותו הלחוצה יבין כל משכיל שהפירוד ביניהם עשה פרץ רחב ויבין כי כל התנצלותו אך למראה עינים, וזה באמת פלא בעינינו: היתכן פרץ רחב בידידות הלמיד לרבו אשר האציל עליו רוח דעת ובינה והפכו לאיש אחר? הן אמנם יאמר „אנכי לא הסיבותי הדבר הזה" אך הלא גם יאמר שאפשר שעזר גם הוא מאומה להרחיב הברק ביניהם. אני לא אאמין כי היה קראכמאל סבת המדון. איש ענו כמוהו, דכא ושפל רוח אשר כל ישעו וכל חפצו להגדיל תורה וחכמה, להתימר בכבוד דורשיהן זלהביא רוחו אל כל מבקשיהן, אשר פזר מחכמתו נתן בלי כל בצע בלי בקשת תודה ותקוה לכבוד איש, אשר אם ירין עם אנשי מצותו אך כרש ידבר תחנונים, ההוא יתן תואנה לתלמידו וידידו לשאת ריב ומדון? על כן אין כל ספק בעיני כי ברפ"פ היתה האשמה, אבל גם זאת נאמר כי על אשמתו כפרה וידתו ובקשת סליחתו. ואם גם התרחקו לרגעים קרובים היו בהשתדלותם לעוק ולסקל נתיבות הלמוד ממכשולים ולהפיץ חכמה בישראל. דיר דעה קם בעת ההיא בארצם והיה ראפפורט לו למופת אבל קראכמאל כוננהו ויהי אבי כל בעלי הבקרת ברור ההוא. ראפפורט הגדיל מאד לפעול על הקרובים ועל הרחוקים, כי בהפיצו מאמריו בדפוס עשה כנפים לרוח חכמתו, אבל פעולת קראכמאל בסתר אהלו על כן זמן רב שמו וחכמתו בחשך כמו.

אייזיק הירש וויים.

מִלְקוּטִי.

(חקירות ודרישות בדברי ימי עמנו)

מאת המו"ל.

א. פנקס ק' שקוד.

אם אין בידנו להעתיק את פנקסי הקהלות ולהדפיס את ההעתקות כראוי בתור אבני חפץ לבנין קורות היהודים בארצנו כמשפט חברת דורשי קדמוניות עמנו בארץ אשכנז, לפחות אחשוב לחובה להביא זכרון הדברים המצוינים שאנו מוצאים בהפנקסאות. הפנקס אשר אדבר בו שאול היה עמי. יש מהפנקסאות שהקהלות נותנות אותם במתנה לחוקרי תולדות עמנו או לבית אוצר ספרים וכת"י, וזאת היא מצוה מן המובחר. יש מהקהלות שמשאילות את פנקסיהן לזמן ארוך למען יהיה סיפק ביד החכמים להעתיקם כלם, ויש מהן אשר תשאילנה את הפנקסאות לדורשיהם אך לעת קצרה, ואז אין סיפק להעתיקם, ע"כ ראוי לפחות להעתיק מהם איזה דברים, כי טוב מעט מאין.

פנקס ק' שקוד איננו עתיק לימים. על הגליון הראשון אנו מוצאים התמנות משנת תפ"ה. רוב הדברים הבאים בו הם מהמצוים והרגילים בכל הפנקסאות, שכירות עסק מארגאוץ ומסטאוץ מאלופים ראשים ומנהיגים על משך שנה בסך מאה וארבעה ושבעים זהובים, שכירת הקראבקי, רשימת המקומות מבהכ"נ ובהמ"ד. זכר לדדיפות אין, אבל רמז אנו מוצאים להן בשמות הקדושים. בשנת תפ"ד נזכר בין אלופי גבאים הר"ר שלמה בהקדוש הר"ר יהושע, ובשנת תקי"ג הר"ר שלמה בהקדוש מהור"ר שבח. לתולדות עניני המסחר וכלכלת המדינה בארצנו לא קל יהיה בערכו זכר הסדרים ע"ד מסחר הטאבאק. ביום כ' י"א איר תפ"ח נעשו תקנות על דבר מה שמגיע להשר יר"ה בעד טאבק ונקבעו ע"ז נאמנים: „תיכף ומיד מי שיביא טאבק מעיר ניעזין או מליפייא מחויב להגיד בפני הנאמנים טרם יכנים לביתו כמה פעקליך הביא ומחויב ליתן תיכף משכון בעד כל פעקל מה שהם עכ"פ על ג' גדול' וכו' ממה שימכור כאן וממה שימכור חוץ לעיר".

מורשי הגליל היו באים לעתים אל העיר הקטנה הזאת לפקח על עניניה, והיו עוזרים לה בעניני הכלל: „מדי עברנו פה ק"ק שקוד ראה ראינו בדבר ע"ב (עסק ביש) שהקרה ה' מקרה בלתי טהור להאלוף וכו' מהור"ר מיכל ואלופי' ראשי' מנהיגים דק"ק שקוד הכניסו ראשם בערבות קבלנות תחתיו בכסף רב בסך אלף זהובים ולא רצו להכנים ראשן בכן באשר שראינו שיש סכנה בדבר וכל ישראל מצווין לפדותו אך שאין יכלת בידינו להכנים ראשינו בסך גדול בלתי ידיעת כל האלופים ראשי מנהיגי הגליל יצ"ו אך ליאת הכנסנו ראשינו אף שלא בידיעתם באשר שהיה סכנה גדולה בדבר למהר"ם הנ"ל בכן באם שח"ו לא יעלה ביד מהר"ם הנ"ל לפדות את עצמו אזי ראטי שלישית או ראטי רביעית יהיה חל חצי הראטי על כל הגליל וחצי ראטי על אלופי' ק"ק הנ"ל. עה"ח הרב הנודע דוד מבית קצנאלינבוגן חו' בק"ק קדיאן והגליל.

מה היה הע"ב — לא נאמר בפירוש, אך מידיעות נפוצות בהפנקס אנו רואים כי האלוף מ' מיכל נתפש בגלל ענין כללי מההערכות והמסים שהיו בני הקהלה חייבים, כי רק בענינים כאלה היו בנ"י ערבים זב"ז, ולכן היתה חובה על כל בני הגליל לפדותו לבל ישא את עונם.

כמו בפנקסי קהלות רבות נמצא גם בפנקס הזה כתב מתן זכות חזקת הקהלה, ולדוגמא נביא העתקת ראשי פרקים מכתב אחד:

„היום יום ד' א"ח של פסח שנת תק"ך לפ"ק נגש לפני שלחן הטהור דקהלתנו יצ"ו האלוף כה"ר משה בה"ר אהרן כ"ץ ובקש מאתנו ליתן לו חזקת ישוב להיות כאחד מאתנו לכל דבר שבקדושה נענו לו ראשינו ודמי הקדמה סלק עד פ"א בכן מהיום והלאה יהיה כא' מאתנו הוא וזרעו אחריו ואודות התמנות וקלפי לפי התקון המבואר בפנקס ולראי' מהמני באתי עה"ח יום הנ"ל בפקודת אלופי הקהל נאום אליה בלא"א כ"ה אהרן זלה"ה נאמן דק"ק שקוד".

עוד יש להעיר ע"ז, כי גם לפי דיני המלכות אז לא היתה רשות לאיש יהודי להתישב בקהלה חדשה בלי רשיון ראשי הקהלה.

נפלא הוא לראות כי הקהלה הזאת בקטנותה נשאה שכם אחד בהוצאות כנסת ישראל לצרכי הכלל. ע"ז יעיד הקול הקורא אשר נעתיקהו כלשונו:

„שמעו אלינו רודפי צדק מבקשי ה' הנה קול שועת ב"י עולה אלינו מארץ הקדושה ק"ק צפת תוב"ב קול בכיה וקול היושבים במצור ובמצוק הנאנחים והנאנקים הצועקים ללחם ופורס אין להם נפשם בהם תתעטף ומהם מתו ברעב מהם נפוחי כפן והנשארים חייהם מנגד, אינהו יתבו כעת להתפלל בעד עמנו ב"י במקום שהתפללו אבותינו הקדושים מול האלהים שמו נפשם בכפם ונסעו לארץ הקדושה לא לאכול מפריה ולשבוע מטובה כי אם לקיים מצות התלויות בארץ וכפר אדמתו עמו ועזבו את אהליהם ובתיהם וארץ מגורתם ומולדתם כי רצו עבדיך את אבניה, ואין דורש להם הלא אלהים יחקר זאת וכל זמן שהיה קצת לחלוחית של הרב הגאון חסיד קדוש המפורסם כבוד מוהר"ר אלעזר זלה"ה שהיה אב"ד דק"ק אמשטרדם היו עיניו ולבו עליהם לחפר להם אכל ממעות א"י של ימי הכניסה וכיוצא בזה, אך במותו איה תקותם ולמי מקדושים יפנו עזובים ונטושים רחמנא לצלן כצאן כלי מרעה תכלינה עיניהם בצפיתם אשר המה מחכים ומצפים ויקוו לצדקה והנה עקא וצעקת המבקשים לחם ואין ולשונם בצמא נשתה, לזאת יחרד לבנו כי הנה ה' צבאות יבא במשפט עם זקני עמו על מי נטשתם מעט הצאן קדשים אשר תהלתם בקהל חסידים ידידי עליון וכבר בוועד הילל דד"א בק"ק ירעסלאוו שנת תצ"ט לפ"ק נתמנו על זה גבאים בכל קהלות וגלילות איש על דגלו ומה הועילו חכמים בתקנתם ומה עזרו ללא כח שכמה קהלות אינם חשים ולא איכפת להו בצערן של האביונים אסופי רעב שבארץ הקדושה הרחוקים מן הצדקה, ומה יעשו כי יפקוד ה' צבאות עליהם וכו' בכן בהתוועדתנו פה לעיין ולפקח צרכי מצב הכלל קבלנו עלינו לא נסב להכשיר עסקי הכל עד שיהיה תחלה מעמד לפרנסת האביונים ההם, והנה עלה במוסכם במלאכות סגל חבורתנו בכנופיא שמעות א"י שיש בעין מעבר ואין צריך לומר להבא מה שיהיה בכל יום הכניסה אסור באיסור גמור בכל איסורי דאורייתא וכקדשי שמים חרמי גבוה לשנותן לצדקה אחרת אף למצוה כי אם דוקא לפרנסת עניי א"י, וכל קהלה וגליל מחויב למסור את המעות של עניי א"י מעבר ולהבא ליד ה"ה כבוד הגבאים כנרשם. ואל ישיא לב אדם שיעשה במעות ההן מצוה אחרת ויורה היתר הן איזה יחיד או אלופי הקהל או ראש פ"ה ואפילו כולם יחד בצירוף חכם העיר וטובי העיר, הס כי לא להזכיר, כנאמר פן תפלס נעו מעגלותך, התיכא דאיסורא כבל איסורי דאורייתא כי המעות ההן הוקצו והופרשו תרומה הפרשה לו לשמו של הקב"ה לפרנסת אביונים עניי א"י ולא יועיל שום הוראת היתר אפילו כבוד ה"ה הקהל עם כבוד ה"ה הגבאי צדקה דמתא בצירוף הרב אב"ד וה"ה הב"ד יצ"ו, סמא דמילתא הירא וחרד לדבר ה' ובמצוותיו חפץ ישמור מאד לנפשו שלא יגע באפס קצה מעות עניי א"י הן מעבר ואצ"ל להבא כי גחלים הוא חותה על ראשו וה' ישלם לו ע"כ אל תהי להם זאת למכשול ח"ו. בטוחים אנחנו באחב"י שיחישו וימהרו רחמים כנאמר שה פזורה ישראל מה שה מכין אותו באבר אחד וכל האברין מרגישין אף ישראל כ"א מרגיש בכאב חברו ביותר מכאובי ותחלואי רעב באה"ק אשר אין להם עוזר ותומך אולי בזכותם ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בירושלים ובישראל וכו'.

כ"ד רוזני נגידי ד"א בראשם מור' הרב ה"ה הנגיד המפורסם אביר הרועים פ' הועד דד"א פה ק"ק טשליץ יצ"ו היום יום ו' ח' אלול תק"ב לפ"ק נא' אברהם בהרב ה"ה מהור"ר יקותיאל זלמן מליסא פ"ה

דר"א. הצעיר יהושע העשיל נב"י דר"א. הק' אריה ליב לנדא סגל מלבוב, הק' אריה ליב החונה בק"ק קרעמניץ והגליל, הק' שמואל החונה בק"ק לאדמיר והגליל, הק' יהודה יחזקאל סגל לנדא, הק' משה באב"ד מלובלין, שלמה מזאמשטש נבחר מגליל פוזנן, הק' מרדכי באב"ד של נב"י דר"א, הק' מרדכי יעקב באב"ד מטרניפל מבזדר מגליל, הק' ישראל איסרל מזאלקווי, הק' יוסף יעקב באב"ד מבראדי, הק' אלעזר כמוהר"י ז"ל מפרעמסלא, הק' אריה ליב כהן ראפאפורט".

הכתב הנ"ל הוא העתקה מן כתב כולל שנשלח אל כל הקהלות ונכתב בפנקסיהן לאות ולזכרון, והוא יצא מן ועד דר"א לערך כ"ג שנה לפני בטולו, כי בשנת תקכ"ה נתפרדה החבילה בפקודת המלך סטאַניסלאַוו אוגוסט.

בין הרבנים המצוינים שנזכרו בפנקס הזה בפסקיהם נזכר פעמים רבות הרב הגודע לשם מהו' יוסף קציניליבוגין מק"ק בריסק.

ב. „רחוב היהודים" בווארשא.

בין שרידי קדמוניות ווארשא נחשבה מכבר „רחוב היהודים" (ulica żydowska). הן אמנם זה מאות בשנים חלפה הרחוב הזאת ואיננה, בכל זאת עוד גם זכרה נכבד מאד לדברי הימים. הנה זה דבר נאמן ונכבד, כי בימי הבינים בעת אשר אחינו היו נרדפים מכל עבר, מצאו להם בווארשא מנוס ומלקט עד סוף המאה החמש עשרה ויהי להם חקה אחת ומשפט אחד עם כל יושבי העיר ולא שכנו במחלקה מיוחדה וגדורה בעדם מחוץ לעיר כאחיהם כמעט בכל הארצות אך בקרב העיר, וגם היה להם בית הכנסת בקרבת בתי התפלה של בני עם הארץ העומדים על תלם וגם בית הקברות היה להם בקרבת חצר הקברות אשר להנוצרים. הדבר הזה כמעט לא יאמן כי יספר אבל הוא מאומת ומבורר באותות ובמופתים נאמנים כאשר נוכיח להלאה.

רחוב היהודים השתרעה במקום ששם עומדים כעת הבתים המסומנים בממני המספר 5, 7 ברחוב Dunaj wązki ומשם והלאה נמשכה מצפון לדרום. לפי תבנית העיר כעת נמשכה הרחוב הזאת בלעדי המקום הנ"ל גם על המקום ששם עומד כעת הבית המסומן 1 ברחוב Rycerska וגם במקומות ששם עומדים הבתים המסומנים 33, 47, 45, 41, 39, 37, 35, ברחוב Piwna עד הרחוב Piekarska. רחב הרחוב היה שמנה אמות וארכה 109 אמות ושטחה השתרע במרחק 872 אמות מרובעות.

לפי הכתבים השמורים בהארכיון עמד בית הכנסת במקום ששם עומד כעת הבית 7 ברחוב Dunaj wązki, ובית הקברות נמצא במקום ששם עומד כעת בית חומה, ושם היה גם בית קברות לנוצרים בעלי הכנסיה של „יוחנן הקדוש". בכתבי בית הכניסה הקאתולי הזה נמצאות ידיעות פרטיות ע"ד בית הקברות ושם יתוארו גם גבולותיו מוצאיו ומובאיו, כי המקום ההוא היה אח"כ לנחלת בית הכניסה ובעליו החליטו להקים שם בית ומאפה ויכתבו את החלטתם בספר בשנת 1531 כדברים האלה: De bullaria construenda; domini decretarunt: ut bullaria seu domus pro pistande pane capituli in cimeterio Judeorum, alias in areo vacua post domos canonicorum, ex opposito domus domini praepositi Warschoviensis.

ידיעה קודמת לזו אנו מוצאים בהארכיון של נסיכי מאזאוויה. בהפריוויליגיום משנת 1481 פוטר באלעסלאוו החמישי נסיך ווארשא ממסים וארנוניות את בית העירוני מיקאלאי פאמיאן העומד אצל בית הקברות של היהודים, שהיה לפני זה נחלת הנסיכים,

והוא (ביתו של פאַמיאן) עומד על הדרך העולה לטשערסק (היא הרחוב Krakow. Przedm. כעת).

אל הידיעות האלה עלינו לצרף את הכתבים הנמצאים בהארכיון של העיר. בהכתבים האלה נמצא זכר אנשים שהיו להם דינים ומשפטים בבית דינו של ראש המקום (Sąd wójtowski) והם היו בעלי עסקים, קונים ומוכרים בתים בעיר. בין בעלי העסקים האלה נזכרו ביותר סמאַלקא, האַשנא ויאַסמאַן ועל שם כ"א מהם נלוה תארו Judeus Warschoviensis. איזה מהכתבים הנוגעים אל דיניהם כתובים בלה"ק או יהודית אשכנזית, ונתאשרו ע"י חותם בית דין.

והנה בראותנו עפ"י הנ"ל ברור בלי כל ספק כי בית הכנסת של היהודים בווארשא היה סמוך לבתי הכניסה של Św. Jan ושל Św. Marcin, אשר בהם ישבו האוגוסט־יאנים הנודעים בקנאת דתם, ובראותנו עוד, כי היה ליהודים בית הקברות סמוך לבית הקברות של הקאתולים, הלא עד צדק ישוב משפט, כי במאה הט"ו היה ליהודים בווארשא כמעט שווי זכיות גמור.

איך נהפך להם שווי הזכיות הזה לרועץ ומדוע גורשו היהודים אח"כ מווארשא? בכלל כניסת היהודים לארץ פולין היא לוטה בערפל, אבל זה ברור הוא, כי טעות היא ביד חוקרי הדורות אשר הציבו להם יד לזמן כניסת היהודים לפולין בזמן יציאת כתבי הזכיות. אין לשני הזמנים האלה כל יחס וקשר זע"ז. תולדות היהודים הצטיינו בתכונה אחרת, ואותה אנו רואים כמעט בכל הארצות. במחצית הראשונה של ימי הבינים היה מצב היהודים טוב ואיתן, ובמחצית השניה הורע מאד. מדוע היתה החליפה הזאת? הסבה הוא פשוטה מאד. כאשר באו היהודים לאחת הארצות ויחלו לסחר אותה ולעשות במלאכה נתנום לשבת בשלוה אחרי כי שלמו מסים וגם הגדילו את המשא והמתן ואת תנועת המסחר בארץ, רק אחרי אשר עתקו וגברו חיל החלה הקנאה להתעורר למראה הונם ורכושם, וגם ההתחרות היתה בעוכריהם, כי האזרחים מבני עם הארץ חשו כי כבד מאד לעמוד במלחמת ההתחרות עמהם, ואז החלו להתאונן עליהם, וביתר עז נשמעו התלונות האלה מפי העירונים בחברות בעלי המלאכות, ואח"כ נלוו גם הכהנים הקנאים, ואז החלו השטנות והעלילות, ורק כאשר ראו היהודים כי הארץ מתקוממת להם והעם סוער בחמתו ויראו לנפשם ויפנו אל המלכים ואל הרוזנים ויבקשום לתת להם זכיות בספר ולסוכך עליהם, והם נעתרו לבקשתם, על הרוב בעד כסף מלא. ע"כ אין אנו מוצאים זכר רב לישוב היהודים מן הדורות אשר אז ישבו בשלוה. דין ודברים לא היו להם אז לא עם הכהנים ולא עם העירונים, ולכן לא דברו בהם ולא כתבו על אדותיהם מזכירי הערים וסופרי בתי הפקדות מטוב ועד רע, ורק אח"כ כאשר נשאו שונאיהם ראש פנו היהודים אל המלכים והנסיכים ויבקשו מהם כתבי זכיות, ומני אז אנו מוצאים את זכר היהודים וזכיותיהם בכתבים רבים מאד. ע"כ שגיאה היא אשר יחליטו רבים כי כתבי הזכיות הידועים נתנו ליהודים בפולין בבואם אל הארץ. אין ספק כי הם ישבו לפני זה במשך דורות רבים בארץ, וכל הימים אשר ישבו במנוחה לא היו כתבי זכיות דרושים לחפצם, ורק אח"כ השיגו את הזכיות, והן היו אח"כ למקור עמל ומדנים לאין קץ, יען כי עפ"י הזכיות התאחדו ויתכוננו היהודים בקהלות עם בתי דינים והערכת מסים ותקנות ומשטרי עז, והדבר הזה הוסיף להעיר קנאה, וגם שאלות לאין קץ נשאלו ע"ד הזכיות ופירושן ובאורן.

אבל אין כל ספק כי היתה תקופה ארוכה בדברי ימי היהודים בפולין בלי כתבי זכיות אך במנוחה ושלוה, ושריד התקופה ההיא הם מלבושי הפולאנים אשר קבלו רוב היהודים עד היום הזה, כח היהודים ושלטונם בימי מיעטשיסלאוו הזקן, נשיאת משרות

נכבדות במדינה, וגם שווי הזכיות שהיה להם בווארשא עד סוף המאה הט"ו.

לא נמצא זכר לדבר מה פשעו היהודים ומדוע נדחו משאתם עד כי גורשו כל היהודים מווארשא ונאסר למו באיסור גמור לשבת בעיר ובמגרשיה, לעסוק במסחר, בחרשת מעשה ובמלאכה, חוץ מימי הכניסה של נבחרי המדינה המתאספים לעתים מזומנים לעיר הבירה, וכל יהודי שנתפש אחת דתו להגרש גם להשלל ממנו כל רכושו ולפעמים גם ללקות מכת מרדות. הדינים הקשים האלה עמדו בתקפם עד סוף המאה הי"ח.

חקה אחת ומשפט אחד היו ליהודי ולנוצרי בווארשא בטרם נקבעו בה משפטי אשכנז, אבל משנקבעו בה המשפטים ההם לא היתה רשות לאיש שלא נמנה בין העירונים לקנות בית או לעסוק במסחר ובמלאכה בעיר, ואחרי כי איש שאיננו נוצרי לא נמנה בין העירונים, מובן אפוא, כי היהודים לא יכלו לשבת עוד בעיר. הנה כן קבלה העיר את הזכות לבלתי סבול את היהודים (de nontolerundis judeis).

בל"ם על היסוד הזה נוסדה פקודת נסיך מאזוויה באלעסלאוו החמישי משנת 1483 לגרש את היהודים מווארשא. הפקודה הזאת נשנתה ע"י המלך זיגמונט הראשון בש' 1527 (טעות היא שגורה בפי כמה סופרים כי המלך זיגמונט הוציא פקודה זו בראשונה). פרטי הגירוש לא נודעו, אך קרוב לשער, כי מאת היהודים המגורשים לוקח כל הונם ורכושם. המקום ששם עמד ביהכ"נ נתן במתנה בשנת 1522 מאת נסיכי מאזוויה יאן וסטאניסלאוו לנוצרי אחד ושמו קאזירסקי ובית הקברות נכנס לרשות ראשי בית הכניסה הקאתולית Św. Jan. עוד זמן מה נשאר זכר ישוב היהודים בהשם „רחוב היהודים" שנזכר עוד ברשימת הבתים שנעשתה בש' 1564. בתחלת המאה הי"ז כבר נקראה הרחוב ההיא Abrahamowska, ומאז והלאה עוד שנתה את שמותיה פעמים אחדות עד שנתחלקה לכמה רחובות.

ג. בית אסתרקא באפאטשנא.

זה כשמנים שנה סבב הסופר והצייר הפולאני פערדינאנד ד. כאטאמסקי בערי המדינה לתאר בשרד כל יפה נוף וכל בנין ומקום עתיק ימים אשר בו קשורים זכרונות ימי קדם ויתאר גם את הבית בעיר אפאטשנא אשר בו ישבה אסתרקא אהובתו של המלך קאזימיר הגדול. בעת אשר תאר הצייר הזה את הבית עוד עמד הבנין על תלו, אך מעל השער העליון נחרב הגג מעט אך הכפות יחד היו שלימות. הבית היה בנוי לפי טעם המאה הי"ג.

נודע כי בש' 1356 הכיר המלך קאזימיר את הנערה העבריה היפה אסתר ויאהבנה. היא היתה ילידת אפאטשנא, והבית הנקרא עד היום „בית אסתרקא" היה אחוזת אביה. לא נודע אם הכיר המלך את אסתר בעיר הולדתה או בעיר אחרת. אסתר היתה מצוינה לא רק ביפי גוה, אך גם בחכמת לבה ובטהר נפשה, ואהבת המלך לאסתר לא היתה האוה עוברת, אך אהבה נצחת, כי הוא לא המירה באחרת ויאהב אותה עד יום מותה.

לפי דברי סופר דברי הימים הראשון לפולאנים דלוגאש נתן המלך קאזימיר חקים ומשפטים טובים ליהודים בזכות אסתר אשר אהב. הסופר הזה כתב מרורות על האהבה הזאת, ואולי קנאתו התעתו לחשוב על המלך תועה, כי אך אהבת נשים הטתה את לבו לתת חקים טובים ליהודים. הלא נודע כי המלך ההוא היה מעוז גם לבני דלת העם ולא רק ליהודים היטיב.

במות אסתר התעצב המלך אל לבו וירד בשיחו ויקבור את עצמות אהובתו בגן הארמון הלאָבזאָווי במעלה הקברים, הוא קבר אסתרקא עד היום הזה.

ואסתר ילדה לקאזימיר שני בנים, את ניעמירא ואת פעלקא, ויצו המלך לביתו אחריו בכתב צוואתו משנת 1370 לתת לאיש איש מהם כפר אחד בגליל קראקא. שני בני קאזימיר ואסתר מתו ערירים, ואך לפי השערת איזה מסופרי דה"י הניחו בנות, זעל אחר מהם התיחשה משפחת ניעמיר בעלי אחוזות בפלכי פאדלאסיא, אשר נחלתם כבתה לפני ארבעים שנה.

בהיות המלך סטאניסלאוו אוגוסט בקראקא בש' 1787 צוה לחפור במקום ששם נמצא „קבר אסתר", אם לא ימצאו שם ציון או שריד מקדמוניות קאזימיר ואסתר, אך החופרים לא מצאו דבר.

עד היום עוד הגדות רבות נשמעות ע"ד אסתרקא וזכרונה קשור בשני המקומות: בית אסתר באָפאָטשנא וקבר אסתר בלאָבזאָו הסמוכה לקראקא.

ד. סדרי החנוך לתורה ולאומנות בקהלות אחינו העתיקות.

לבקשתנו שלח לנו החכם מ' ישראל קראסוצקי מקראקא העתקה מפנקס הישן תלמוד תורה והתקנות מאת הב"ח וצ"ל בחתימת ידו שנמצאו כתובים בפנקס ישן משנת שנ"א ונעתקו בשנת שצ"ח.

„אחרי אשר נבחרנו אנחנו הח"מ מאת כבוד ריש"ט מנהיגי קהל עדת ישרון דפה קהלתנו קראקא יצ"ו לפקח ולשכלל הח"ק דת"ת על מכונה כמקדם, חפשנו בכתבים ובפנקסאות הקודמין, וזאת אשר מצאנו ראינו בפנקס הנעשה בשנת שנ"א לפ"ק, וזה לשונו: תקנות הח"ק דת"ת והמה אלה: הח"ק הלא נתיסדה שהמה יפקחו על כללות למוד התורה על כל המלמדים דפה, הן מלמדי דרדקי והן מלמדי גמרא שלא יעשו מלאכתם רפויה, וילכו כל שבוע מאנשי ת"ת לשמוע התלמידים אצל המלמדים אם נלמד עמהם כהוגן עם כל תלמיד לפי שכלו. ב'. חלילה לשום מלמד ללמוד חומש עם פירוש אחר, ודוקא עם פירוש בר משה שהוא לשוננו שמדברים אנחנו בו, כדי שידע הנער הפ' על נכון, וגם עם התלמיד שישיג שכלו לפי' רש"י, לא ילמוד פי' אחר כ"א פי' רש"י שהוא הפירוש הנכון ע"פ פשוטו ש"מ וע"פ האמת. ג'. חלילה למלמד דרדקי שיחזיק בחדרו יותר מארבעים ילדים, ויחזיק לזה שני ר"ד (רישי דוכנא) שיוכלו ללמוד עמהם, ור"ד קטן שיביאם לביה"ס, וכן חלילה למלמד גמרא להחזיק יותר מחמשה ועשרים, ויחזיק להם שני ר"ד שיוכלו ללמוד עמהם ולהביאם לבה"ס. ד'. חלילה למלמד שישיג גבול חברו מלמד כמהו באמצע הזמן ליקח תלמיד ממנו לחדר שלו, גם בסוף הזמן לא ילך שום מלמד אצל בעה"ב לדבר על לבו שיקח את בנו הלומד אצל מלמד אחר, ויתן לו לביה"ס, רק אם יבוא בעה"ב בעצמו, וימסור בנו ללמוד עמו, רשות לחמלמד ליקח אותו לחדרו ביה"ס. על כל אלה יפקחו אנשי הח"ק דת"ת. ה'. אנשי הח"ק דת"ת יפקחו לשכור מלמד הגון וירא שמים שילמוד עם בני עניים ויתומים המובאים לבהמ"ד של נערים אשר הזכן לזה, וגם ישכרו ר"ד לפי מכסת הילדים אשר יבואו. ו'. המלמד ור"ד דת"ת ילמוד עם הנערים המובאים לביהמ"ד אל"ף בי"ת עם הנקודות וסידור וחומש עם פי' בר משה דוקא, וגם עם פי' רש"י וסדר התפלות בזמנם, ודרך ארץ והנהגה ישרה, עם כל אחד לפי שכלו ומדרגתו, וגם ילמדו עמם אותיות לעז שנדפסים בהם ספרי לעז בלשונם, כדי שיוכלו לקרות בהם וידעו מוסר ד"א ודרך ישרה, גם ילמדו עמם כלאכת הכתיבה באותיות ובלשון לעז שאנחנו מדברים בו, גם ילמדו עם המשכילים מהתלמידים לוח הפעלים, כדי שידעו כוהות לשון הקדש, עבר, הוה, עתיד, יחיד, רבים, נכח, נסתר, שלמים, חסרים, כפולים, וכן כל הגזרות והבנינים, גם ילמדו עמם מלאכת החשבון, חיבור חיסור כפל חילוק. אם אחד מהתלמידים יהיה בן משכיל לבוא למדע או"ה יתחיל עמו גמרא עם פי' רש"י ותוספות. ז'. אם יהיה איזה תלמיד קרוב למלאת לו שלש עשרה שנה ילמוד עמו סדר מצות תפלין. ח'. כבוא הנער לארבע עשר שנים, ולא יהיה מסוגל לגמרא יתן לאיזה אומנות, או להיות משרת אצל בעה"ב. כל אלה יפקחו הח"ק ת"ת להיות הכל בסדר נאה ונכון על אופניו, וגם בזה הנה נמצא כתוב הכנסות חברה זו מאז הנמסר להם מראשי מנהיגי הקהלה. א) שיקחו חלק ששית מכל בהכנ"ס ובהמ"ד וממנינים הכנסות הסבובים שנעשה בהם יום ב' ויום ה' בכל

שבוע . ב) בכל ברית מילה יקח המוהל מבעלי ברית והקרואים לסעודה נדבה כרצון הנדב וימסור לח' זו . ג) בכל נשואין ילכו שני אנשים מח' זו לצד החתן ולצד הכלה לבקש שיתנדבו מה לפי נדבת לבם לח' זו . וגם בעת סעודת נשואין יושלח מח' זו ביקס מחותם ליד אחד מהמסובין שיעמיד הביקס על השלחן, ומי מהמסובין שירצה להשליך נדבה לביקס ישליך , ואחר כלות הסעודה ימנה המסיב הנבחר הנמצא בביקס בפני המחותנים , וימסור הנמצא לח' זו . ד) הגבאים הגבוהים יתנו חלק עשירית לח' זו ממה שימצאו בכל מתן בסתר בבהכנ"ס .

בעלי התמנות יעשה ע"פ שלשה אנשים הנבחרים ע"פ קלפי בגורל מאנשי חברה זו , והנבחרים ימנו שלשה גבאים ושלשה במקומות וקאסיר ובמקום קאסיר אשר על ידם יעשה הוצאות ויגבו הכנסות , וארבעה משגיחים שיפקחו על הכל אם נעשה בצדק ואמונה , ויבואו לחשבון עם הקאסיר אם נעשה הכל באמת וצדק , ולא יומנה בח' זו אנשים לבעלי התמנות שלא יהיה בן ששה ושלשים שנה , וגם מוכרחים להיות דוקא בני תורה ואנשי מדע ואנשים חשובים. אלה התקנות הנכתבות בפנקס , ואנחנו לא לגרוע דבר חלילה באנו רק להוסיף תקנות אחר שהתבוננו אנחנו הנבחרים שראוי להוסיף , זה אשר הוספנו : מאחר שראינו שההכנסות מועטות ואינן מספיקות להספקת מלמד וו"ר , והספקת בהמ"ד ש"נ , גלל כן נתננו רשות לאנשי המבוי הסמוכה לבהמ"ד ש"נ לקבוע עצמם להתפלל בעת התפלה בבהמ"ד ש"נ זו , ובעד זה יתנו כל שבוע תמידין כסדרן חמשה עשר ג' פוליש לח' זו , חוץ חלק ששית מסבובים בכל שבוע ביום ב' וביום ה' . ב) קבענו בחק ולא יעבור שכל אחד מבעלי בתים פה שיתחיל בנו ללמוד חומש יתן נדבה לחברה זו ח"י טפלים , וכן אם יעשה לבנו סעודת בר מצוה יתן נדבה ח"י טפלים לח' זו . ג) כל הר"ב דפה קהלתנו מכל הכנסותיהם יתנו מכל זהב אחד ג' פוליש . ד) כל אחד מבני ח' זו יתן (כאן נמחקו איזה תיבות) וחצי.... ה) מחמת שנראה בעליל שכמה נערים גדולים אשר אין להם מורה דרך הולכים אחרי בצעם בדרך עקלקלות , זה גונב וזה שואל על הפתחים למלאות בטנם , ואין נותנים לב להניח תפלין ולהתפלל , רק המה רועים בדרך לא טוב , ע"כ יפקחו אנשי ח' זו שילכו להתפלל ערב ובקר לבהמ"ד זו , ושיניחו תפלין , וישיתנו אותם להיות משרת אצל בעה"ב או לאיזה אומן שילמדם אומנות , ואם האומן לא ירצה ללמדו אומנות בחנם , יתן מקופת חברה זו לסייעו סך ששה זה' פוליש . ו) בכל שנה בעת עשות הקלפי חדשה עפ"י גורל לעשות בעלי התמנות , את"ז יוקח מהקלפי שלשה שלשה מאנשי הח' זו עד תשלום כל בעלי הח' , וילכו שלשה לפקח על עניני הלמוד ומורה דרך טוב לנערים שאין להם מורה בשבוע א' , ואחריהם שלשה אחרים שבוע ב' , וכן עד תשלום אז יהיה בחוזר חלילה עד הקלפי חדשה . ז) המלמד דת"ת לא יתחיל עם איזה תלמיד גמרא , זולת שיוכחן שלשה שבועות ע"י שלשה אנשים המפקחים בזמנם אם ראוי ומסוגל ושכלו זך ללימוד או"ה . אלה התקנות ישנות וגם חדשות אשר הוספנו אנחנו הנבחרים ובאנו עה"ח לראיה ט"ו טבת שצ"ח לפ"ק . נאום הק' אלימלך מלך בן מו"ה מיכל , נאום הק' יהודה ליב במוהר"ר יוסף וצ"ל , נאום הק' צבי בן מו"ה אייזיק , נאום הק' צמח בהרב המהו' מהור"ר אברהם זלמן זצ"ל , נאום יהודה ליב בטוהר"ר אלי' זצ"ל .

הובאו לפנינו התקנות שתקנו הגאונים הקדמונים ותקנות שהוסיפו הנבחרים ממנהיגי רי"ט דפה , ומצאנו כל דבריהם נאמנים , והמה עשוים עפ"י דת תוה"ק , ועפ"י הנהגות האמת והצדק בשכל דעת , ונתננו תוקף לכל דברי התקנות האלה להיות בתוקף ועוז עלינו ועל הבאים אחרינו לדור עלמין לנצח. הכ"ד הב"ד הקבועים יושבים על כסא המשפט בצירוף בראשינו כבוד תפארת ראשינו הרב הגאון אב"ד דפה ק"ק קראקא . באנו עה"ח בעצמנו כ"ה טבת שצ"ח לפ"ק . נאום הק' יואל צירקיש אב"ד ור"ט דפה קראקא והגליל .

הכתב הנכבד הנ"ל יוכיח כי מנהיגי הקהלה העתיקה קראקא וגאוניה שמו את לבם לא רק לחיזוק התורה והמצוות , אך ההאימו תורה עם דרך ארץ , הם צוו להורות לנערים גם ידיעת לשון לעז , כן גם צוו בתוקף ועז להורות לנערים המשכילים את כללי הדקדוק למען ידעו „מהות לשון הקדש", וגם צוו ללמד את הנערים אומנות , והזהירו וחזרו והזהירו לנסות היטב את הנערים אם מסוגלים הם ללמוד גמרא . עפ"י ההעודה הנכבדה הזאת גלוי וידוע כי בדורות האחרונים שבו בני עמנו החרדים עשר מעלות אחורנית . איה שמו לב בדורות האחרונים ללימוד הדקדוק והאומנות ושפה זרה ? ורבינו הב"ח הלא העיד על התקנות הנ"ל כי הן עשויות „עפ"י דת תוה"ק ועפ"י הנהגות האמת והצדק בשכל ודעת". עוד יש בידינו העתקות רבות מתקנות הת"ת , ובהן חמר יקר מאד לתולדות החנוך בארצנו .

ה. מזכיר נשכחות.

בשו"ת מהר"ם לובלין סימן קכ"ב בין הגאונים אשר הסכימו על פסק מהר"ם ז"ל נמצאה גם הסכמת הרב הגאון מהור"ר שמשון בוך ומתחיל בזה"ל: אם יהיו כל חכמי פולין ורוסיא בכף מאזנים והרב הגדול הגאון מוהר"ר מאיר בכף שניה מכריע את כולם.... ואני הצעיר בחכמה ובשנים באתי כיהודה ועוד לקרא וכיד ה' הטובה עלי הרחבתי ביאור קונטרס על פי התורה וגמרא וסברא נאום שמשון בן מהר"ר יצחק ז"ל בוכנער החותם פה לבוב שע"כ.

גם בשו"ת איתן האזרחי להגאון מוהר"ר אברהם הכהן ראפאפורט סימן ד' נמצא פסק בריני ממונות אשר כתב הגאון מוהר"ר שמשון בוך זצ"ל ומה שהשיבו הגאון המחבר איתן האזרחי וכותב עליו הנה שמעתי וראיתי פסק אחד שאין וחיקר הגאון מחות' מו"ה שמשון בוך ז"ל.

זולתי שתי ההזכרות הנ"ל לא נמצא זכר הגאון הזה לא בסדר הדורות ולא בשם הגדולים להרב חיד"א ז"ל, אך מאת יושב אוסטרהא החכם מ' מענדיל ביבער קבלנו העתקה ממצבת הגאון הזה, כי אחרי ששימש הגאון ברבנות בלבוב בא לאוסטרהא ושם שימש ברבנות ונפטר כשתי שנים לפני המהרש"א ז"ל, וזה נמצא חקוק על מצבתו:

הגאון מהור"ר שמשון בוך

הרב הגאון ארץ. הוא העומד בפרץ. שמו יצא בכל אפסי ארץ. צדקתו כהררי אל הרביץ תורה... כאילו מסיני נמסרים האיר עיני חכמים בפלפולו שמו נודע בשער בת רבים איש הישראלי מוהר"ר שמשון במו"ה יצחק נתבקש לישיבה של מעלה ועלה ביום י"א תמוז ש"ץ לפ"ק ת'נ'צ'ב'ה.

עוד אנו מוצאים אחד מבני המשפחה הנ"ל והוא הרב חיים בוכנער בעהמח"ס אור חדש, ותולדותיו קשורות בקורות היהודים בפולין, כי בהסכמת הר"ר מאדל דיין מווינא להס' הזה (תל"א) נמצא בתוב: מקדם היה איתן מושבו בק"ק קראקא, ובהתפורר הארץ בוקה ומבולקה, צרה אחר צרה ועקא, הרחיק נדוד לארץ רחבת ידים ורחוקה, בא למדינתנו ותהי על שכמו המשרה ואב"ד בכמה קהלות וכו' — לפי הנראה רומז על התהפכה והפרעות שהיו בארץ בשנות תט"ז תי"ז.

מדי דברנו בתולדות הרדיפות ההן נזכיר עוד עקבותיהן בכמה ספרים מהזמן ההוא. בהקדמת הגאון מ' שמואל קאידנובר לס' ברכת הזבח תכ"ט כתוב:

„רבא מן הדבא דך ומדוכה הדק היטב מיד ה' אשר נגעה בי ומהצרות רבות אשר סבבוני כתרוני הדריכוני וידך כי האויב קשת דרוכה ונחושה וישימני כמטרה לחץ הכוני פצעוני פצע תחת פצע לרבות צער במקום נזק וכו' ונשארתי אני לבדי אך גונח ומוכה ומושבר רגל ונכה רגלים בהפוך ה' את הקהלות הקדושות מדינות פולין וליטא והצילני ה' מחרב היונה וכו' וה' ברחמיו המרובים הותיר אותי להיות שריד ופליט ונתנני לפלטה גדולה כהיום הזה וכו' ונשא אותי על כנפי נשרים בנסים באותות ובמופתים גדולים וכו' וישימני לנס ויצילני משבולת והביאני לשלום עם בניי הנחמדים הנותרים למדינת מעהרין וכו'".

ובהקדמה לס' שער אפרים להגאון מו"ה אפרים ב"ר יעקב כהן מווילנא (תמ"ח) מבן המחבר:

„ויהי ביום אשר נהפך עליו גלגל חמה וקצף מוסר ערים רגזה והתגעשה מסבת בעל המלחמות אף שמים נטשו וכו' הגלה גולה אחר גולה וכו' עד שבא למדינת מעהרין".

ובהקדמה לס' הש"ך מאת חתן הש"ך:

„אני הגבר ראיתי עני פחד וערה קראי ערת מרעים הקיפוני סבבוני גם סבבוני הכוני פצעוני והוליכו אותי בתוך אלו תן הגולין במדינת פולין סמוך לק"ק לובלין ואני ככבש אלוף לטבח יובל לרב החובל וכו' וכו'".

כל הזכרונות הנפוצים האלה שמהם הבאנו פה אך שנים שלשה לדוגמא ראוים להיות נאספים יחד, כי הם אבני חפץ לבנין תולדות עמנו.

ד. מימי האסונות והגזרות.

בפנקס הישן של החברה קדישא בקראקא (העתיק בעדנו החכם מ' ישראל קראסוצקי) נמצא זכרון „הקדושים מבודוויץ" (בודוויין): יזכור אלהים את נשמת ר' בצלאל בר' בנימין הכהן ונשמת ר' שלמה הכהן זל"ה ונשמת ר' הירצל הלוי ז"ל, ונשמת ה' רבקה בת ר' יצחק ז"ל, ועוד ועוד אשר המה בשמותיהם יותר ממאתים, שהלכו לעולמם וקדשו השם בשכר זה תהיה נפשם צרורה בצרור החיים עם נשמת אי"י וכו' ב'חד עם הקדושים משטראקאניץ, אמן.

וקדושים משטראקוניץ ר' יוסף בר מרקיל ז"ל, ר' פנחס בר מרקיל ז"ל, ואמם הקדושה מרת ורוידיל ז' ור' שלמה הקדוש ור' יוסף יעקלש הקדוש, ועוד ועוד.

הקדושים בפיזינג: יזכור אלהים את נשמתם הקדושה והטהורה של הקדושים בפיזינג שמתו על קידוש השם המיוחד ובטלו חיי העוה"ז מפני חיי עוה"ב, את נשמת הקדוש ר' פנחס ור' חזקיה שלום הכהן ונשמת אשתו הקדושה מרת דבורה, ואת נשמת בתו הקדושה, ונשמת הקדוש ר' יעקב בר' יהודה הכהן ונשמת הקדוש ר' יצחק בר' יקותיאל הלוי ונשמת אשתו הקדושה מרת גיטיל בת ר' אברהם, ונשמת נינהו הנער הקדוש ר' משה בר' יעקב הכהן אשר ברצון רץ עם יתר חבריו הקדושים הנערים אל תוך האש, ונשמת הקדוש ר' דוד בר' שמואל הלוי, ונשמת ועוד ועוד, אשר הלכו אל תוך האש, בזכות שמסרו נפשם בשרפת אש בשכר זה יצפון נשמתם בצרור החיים עם נשמת אי"י וכו' אמן.

בין כ"ה סימנים מהזכרונות הכתובים בפנקס נעתיק אחדים:

סימן כ') ק"ק קראקא קבלו על עצמם לנהוג לדורות עולם אבילות בשבת שלפני יו"ט דשבועות, שלא לרחוץ או להתענג ביום ו' שלפניו, ובשבת עצמו ללבוש בגד שוביצי של חול, ושלא לעשות סעודת מרעים, ואם חל יו"ט ביום א"ב שחל שבת עיו"ט, או יתנהגו כנ"ל בשבת שלפניו ע"פ הסכמת הגאונים יצ"ו, מפני הצרה של שבעה קדושים הי"ד בשנת שצ"ז לפ"ק.

כ"ב) ביום ב' כ"ו אייר תח"ל מת המלך החסיד וולאדיסלאב ושלום ונחה ושקטה ארץ בימיו, כי היה מלך אדיר ובעל מלחמה, אך תיכף אחר מותו התאספו קאואקין וכו' לאלפים ורבבות וכו' והרגו הרג רב בקהלא קדישא נעמיראב וטולטשין ושאר קהלות קדושות, אשר כולם התאספו להמלט על נפשם מפני חרב היונה, ושם בנעמירוב וטולטשין הנ"ל הפילו חללים אנשים גדולים גאונים אנשי מעשה, נשים וטף השליכו חיים אל אחד הבורות, מיום חורבן הבית לא נעשתה הריגה גדולה אכזרית כואת בעם ה' וכו' וקדשו שם המיוחד ועמדו בנסיון ופשטו צוארם לטבח, יותר על המשה עשר אלפים נפשות, מהם נשחטו ונטבעו ונהרגו בבזיון ולעג וקלס וכו'.

בהפנקס נמצאה קינה על המגפה כתובה בשנת שפ"ג וחתום עליה יחיאל מ'כל שבש וסופר, ואלה דברי הקינה:

כשם חסדי הבורא, הגדול והנורא, ולכבוד התורה הקתומה ומבוארה, בנגלות ונסתרים
כשם שהיא חובה, לברך על הטובה, גם על הרעה, בכל עת ושעה, ליוצר הרים
עליונו לשבח, בלמנצח, בלב שמח, להלל ולהודות, כמשביל שיר ידידות, שרות ושרים
אליו טוב להודות, בתפלות תמודות, שיסרנו בר' יסודות, תכופות ותמידות, זבים ועכורים

רבו התלאות, גדולות ונוראות, והמאורעות הנקראות, בלתי טהורים
לקינו פעמים, כחטאותינו כפלים, הגם שלא תקום צרה פעמים, צללנו במים אדירים
ובאו צרות צרורות, ערוכות בכל ושמורות, דחופות ותכופות, תקיפות כצורים
כל זה בעון בטול תורה, ואין שומע לקול מורה, תהום אל תהום קורא, שמעו נא המורים
אשה אל אחותה חוברת, עון מזכרת, עוד זאת מדברת ובאה אחרת כספחה ובהרת, ומים חמורים.
אלו הן אשמות, שבועות וחרמות נדרים וקונמות הגורמות לנשמות כשרים
עד שהצרה האחרונה משכחת את הראשונה, עד כי חדל סופר ומונה בלתי שעורים
ועודם מהזיקים בטמאה ולא נחו, ומוסר לא לקחו ואצים להעשיר בלא הכשר ולעבור צבורים
אחרי הבצע להוטים דהופים, בחרופים וגדופים, בהכאת זופים ומלאכת יקרים.
ומוצא אני את האיש מ"ר מטאו"ת ברמיות בעבודות נכריות, הזרות והתמיות לשרים
בחלוף עולם עומד בעובר חילים לגבר, באיסור כולל ובאיסור מוסיף ובולל בחזירים
ובאיסור חל על איסור, לא שלחו ידם בכישור, והלכו בדרכים בלתי משובחים וישרים
ונתיקר שער המעות, ע"י הגבה והטעות, ודחקו השעות לילך בגדולות ונוראות רצים כעפרים
ומרוב עוונינו נתיקר גם שער מזונותינו לא שערום אבותינו ובקבריהם מצטערים
בחלול שבת ושעטנז כחוקותיהם, ע"כ אכלו פרי מעלליהם כגמול יריהם מעשיהם כעורים
קנאה וכחש ואלה, באה כמדו קללה והרבה בהלה ויראה שפלה מעי טפלה גם יסורים
כל אחי רש ישנאוהו מקנאת איש מרעהו, לפי שהקנאה מרבה השנאה לזקנים עם נערים
והתאוה מרבה גאוה וממעט אהבה והכבוד טובה הרבה יאבד כארי במסתרים
וממעט השלום ומוציא את האדם מן העולם כאיש החולם בגזרת קלים וחמורים
סי רעה חולה, והיא עלה גדולה על גבם עולה, וירדתי אל שערים
כי גבהו בנות המצוינות בהליכה, על בעלה יהבה משליכה ותלבשנה גאות בעמל ולאות כמו הכמרים
עושקות וגוזלות, הולכות בנפלאות וגדולות כדי לראות ולטמאות טהורים
מגלים טטמונים זהב ואדרכמונים ותלבשנה בגדי צבעונים והון יקר מפזרים
בגדי רקמה וחופש לא למרגוע ונופש, ויפוזו זרוע ידן לא לפי כבודן בהודם אדירים
ואומר שלום עמדי כתי ועוצם ידי עשה לי חילי ומאדי הוני וכבודי אהזות. מרעי ודודי
ויושם כסאו מעל כל השרים
ואוה אפיקים שלא כדת וחקים כראי מוצקים ברחובות ושוקים בבתים וחצרים
רבות בנות מטיבות לכת הלך וטפף דורכת, מה יפו פעמיה בנעלים בחורים וציורים.
אשה יראת ה' מטיבת צער, צדקתה עומדת לעד, צמתה מבעד חמוקי ירכה כמו חלאים נפתרים
כל ישראל בני מלכים המה, רבה המשטמה וגדולה החימה כצרור אבן במרגמה וצרות צרורים
לא נכר שוע לפני דל, העשיר לא ירבה ולא ימעיט הדל, ובגלל זה אא"א וחדל, דלים והסרים
עודנו בכפו יבלענו, התעיף עינך בו ואיננו, בית אל ימצאנו כי לקח אותו אלהים אדירים
אבדו העושר נשארו בערום ובחוסר, יבוא העוני כמתהלך, כל עומת שבא כן ילך כטים מוגרים
לא נשאר בידו מאומה לב דוה ונפש הומה ומותר אדם מן הבהמה זולתי קול דברים
בן לילה היה ואבד לאור הבקר, כי על כל אלה אלהים חוקר, הגזרה אמת והחריצות שקרים
לא לן עמו כבודו נתגלה סודו לא יחרוך רמיה צידו עיניו יראו כידו ערב ובקר וצהרים
רבים שתו בטזרקי יין נתנו בכוס עין עד ומותר אדם אין — יתהלך במישרים
אמנם כן באין משגיח ליסר ולהוכיח ההפסד מרובה שכיח — ושגורים
ומעשה השטן מצליח, חטאים גדולים יניח יריע אף יצריח, וירקדו עם שעירים
ובאין מקבל תוכחה רבתה יגון ואנחה, ולא ירד הטל לברכה בזלזול הזרים
גרדפנו על צואר בעפוש האויר, ומפני חטאים עלה המות בחלונים ונפתחו שערים
אני הגבר ראה שוד ושבר בזמן הַדָּבָר אין זכרון לראשונים לא היה כן גם לאהרונים לדור הזרים
נגעו דמי אבות ובנים שמשים וחונים אם טעם אם הרבה שנים כאלו השלכו ליאורים
לקו המאורות ובכו המנורות נפשות הטהורות בשפתותיהם ברורות לחמו שערים
ראשי ישיבות בקהלות חשובות דייני אמת וצדק מחזיקי הבדק מקשיבים חברים
הצדיק אבד נגלה הכבוד גם אנשים ישישים מאבני שוהם ותרשישים זכים וברים
נשים יקרות שאננות צנועות והגונות בתוכם זוגתי יונתי תמתי בחגוי הסתרים
אילת אהבים אשת חיל מי ימצא בשער בת רבים, ואיך אשמע בקול השירים
שבתו משער זקנים כלות והתנים ותניקות שכ"ר גדולים וקטנים צנועים וישרים
אשר תלמודם עלה יפה בידם, נפשי תבוא בסודם כי זה כל האדם ע"ז קולי זורים

נראה בהם סימן ברכה לא נקברו ונספדו כהלכה, אוי לעינים רואות ככה, נקבות עם זכרים לערך חמש מאות, אוי לאונים שכך שומעות ועזבו אותנו לאנחות — ולצערים בכל זאת לא שב אפו בהסתרת פנים ובהסרת כפו, ועוד ידו נטויה על העיר הבנויה בצנורים קשה היה עלינו כזרם מטר כי לא יכולנו להיות פטור מטומאות זאטור זמטומאות אחרים ויהי אחרי המגפה כל ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה' במוצאי גאולת ליל שמורים

בעל הקינה הנ"ל כרוב אנשי זמנו ודעתו רואה את המגפה כעונש על החטאים אשר ביד הצבור, ובקינתו הנ"ל נראה חזות קשה ממצב העם בעת ההיא, ומקצת הדברים נוקבים ויורדים עד התהום, וקולעים אל השערה לא רק בימים ההם אך גם בימינו. לא כשאר המוכיחים אשר הכו בשבט מוסר רק בגלל עבירות שבין אדם למקום המקונן הזה; הוא רואה נגעים בעסקי משא ומתן וזועק חמס על התרמית והבהלה להון, על הקנאה והתחרות, ודבריו כאש על תאות המותרות וההידור החיצוני. הרבה הרבה ימצא חוקר תולדות עמנו בהקינה הנ"ל.

---

7. פנקס קהלת אפטא *).

לפני החלי לדבר את דברי על ארות הפנקס ההוא אשר בעליו הואילו להשאילהו לי, עלי לפתור בקצרה את השאלות האלה: מה היו מפעלות שלטוני הקהלות בימים אשר היו לפנינו? מה היה מצבם ביחס אל אזרחי הארץ והממשלה? מה הם הדברים הצפונים בפנקסי הקהלות ואם יצלחו לחוקר התולדה לשית אותם למעין, לא רק לחקר תולדות היהודים אך גם לדברי ימי העמים?

בספר הוכיות אשר נתן באָלעסלאָוו החסיד נסיך קאליש ליהודים בשנת 1267 כבר נראה את עקבות שלטוני הקהלות. היהודים יושבי עיר אחת היו לקהלה אשר לה חקים, שלטון, ובתי משפט לבד. ראשי הקהלה היו: הזקנים, השופט והשמש, ושר החיל (wojewoda) היה המפקח עליה. בבית המדרש היה מקום המשפט ושלטון הקהלה. בו חרצו השופטים את משפטיהם ובו נשבעו בעלי הריב. בהקרא אחד מאנשי הקהלה לבא ולהשפט שם, עליו היה לעמוד שם ביום הכסה. ויש אשר השופט הגיש את רבר הריב לפני השופטים הגבוהים עליו, ואז היה על בעלי הדין להתיצב לפני השופטים ההם. כי היה ריב בין אחד היהודים לרעהו, שפטו אותם רק השופטים מקרב אחיהם ושופט העיר לא יכול להוכיח ביניהם. (S. 15 XXII S. 34 XLIII).

בספרי החקים אשר נערכו אחרי כן נראה עוד ביתר שאת את אותות שלטוני הקהלות. משמרת הקהלה אשר נקראה בספרים ההם בשם: communitas Judaeorum היתה ביד הזקנים כמו לפנים, ובספרי החקים יקראו לפעמים בשם מושבעים (Judaeorum jurati) ולפעמים בשם „זקנים". ראש הזקנים היה הרין ולעזר לו הפקדו „סגן הדין" ו„הסופר" (Judex, subjudex notarius). לחברי הקהלה נחשב כל איש אשר בא באנשים ויצא בעול המסים **). שלטון הקהלה נתן זכות אורח לאשר ישר בעיניו ובחפצו לקח את הזכות הזאת מבעליה. דבר כי היה לממשלה עם היהודים, ותפן אל שלטוני

*) מאמרי זה נדפס בשנת תרנ"ב בשפת פולין, והר' ע. נ. פרענק העתיקהו לעברית.

**) הסופר הפולני מאצעיאָווסקי לא ידע כי בשם „בעל בית" יקראו היהודים לכל איש בעל אשה אשר מעמלו או מהונו ימצא חית ירו ולכן שגה (בספרו Żydzi w Polsce) לחשוב כי רק האנשים אשר רכשו להם בתים נחשבו לחברי הקהלות. בפנקסי הקהלות לא נמצא כל רבר אשר יורנו כי בעניני הקהלה גדלה זכות האיש אשר לו בית מזכות אנשים אחרים.

הקהלות. צירי הקהלות הטו את לב המלכים והשרים להתן זכיות ליהודים, הם הביאו בסדר את ענייני המס, ועל ידיהם קיימה הממשלה בחירת רבנים או זקנים חדשים. אלה הן מפעלות שלטוני הקהלות ביחס אל הממשלה.

ואולם רחב היה יתר הרבה מאד חוג מפעלותיהם מבית. במפעלותיהם אלה נדמו אל כל שלטוני הערים בימי הבינים. כי הנה מודעת היא, כי בערים אשר חקי אשכנז היו ליושביהן לקו, קם כל דבר, תקנה ובחירה רק ע"פ רוב דעות אנשי העיר, ובדברים נעלים ונכבדים חרצו השופטים משפט. סדרי גרמניא, או ארץ ממשלת רומא אלה, שררו גם בצרפת, אנגליא, אונגארן וגם פה בארצנו. על פי הדברים האלה תפתר לנו החידה הנפלאה למראה עינים אשר נראה בקראנו בפנקסי קהלות ספרד אשר הוציא לאור הר' לאֶב בספר העתי Revue des Etud. Juiv., כי כמעט תמונה אחת לשלטוני קהלות היהודים בספרד ולשלטוני הקהלות בארצנו. וסופרי דברי הימים אשר לא ידעו את הרז הזה שגו בחשבם כי היהודים בסדרי קהלותיהם התחקו רק על שרשי סדרי בתי המשפט בארץ מגוריהם. ואולם האמת תורה דרכה, כי בימי הבינים נדמו כמעט כל עמי הארצות השונות איש אל אחיו במצב ההשכלה ובארחות חייהם ורק בדברים קטני ערך נפרדו אלה מאלה לפי תכונותיהם וארצם, ולכן הדברים אשר היו למופת ליהודים יושבי אחת הארצות, היו לעינים גם לאחיהם יושבי ארץ אחרת.

ובכן מועצת העיר, לאמר: יושביה אשר נאספו להועץ יחדו כוננו את כל סדרי העיר ושלטונה, ויתקנו להם תקנות על דבר המסחר, חרשת המעשה, המלאכה, וגם על אדות המוסר והמדות, ובהשענם על חקים נודעים מאז הורו לבני העיר את המעשה אשר יעשו ואת דרכי חייהם, לבל יסורו מהם ללכת ארחות עקלקלות.

כדברים האלה נדמו שלטוני קהלות היהודים אל שלטוני הערים, כי גם הם כוננו למו סדרים אשר על פיהם יצאו ויבאו כל איש מאנשי קהלותיהם. הסדרים האלה יש אשר הטבעו על אדני חקי הארץ, ויש אשר נוסדו על סדרי קהלות ישראל בארצות אחרות, והם אך ממקור היהדות יצאו ואין לזרים חלק בהם.

בתוך הסדרים האחרונים נמנו התקנות אשר תקנו שלטוני הקהלות לעצור בעד הפזרון, המותרות וכו', כי כמעט בכל קהלות היהודים בימי הבינים נתקנו תקנות כאלה.

התקנות האלה הן מקורים נאמנים ורבי הערך, לא אך לסופרי דברי הימים, כי אם גם לחוקרי תכונות העמים ודעת המדות והמנהגים ביטים ההם, כי מאשר הן הכילונה את כל מיני הסדרים, החקים, האזהרות והאסורים, תציגינה לנגד עינינו כמו את מצב התרבות וחיי בני האדם בעת ההיא. שלטוני הקהלות ישימו עין ולב על כל הענינים, חגי עם ומשפחה, מנהגים ומדות ועל אדותיהם תקנו תקנות נכבדות מאד. הם שמו מם על אנשי קהלותיהם, וישמרו על הליכותיהם בשבתם בביתם ובצאתם החוצה לבל יאשרו בדרך רעים וכל דבר קטן מארחות חייהם לא היה נסתר מנגד עיניהם וגם אל כל ענייני העיר שמו לב, בצלם חסו העניים והאביונים, ובאשר תם הכסף מקופת הצדקה, וישימו לחובה על כל איש להרים את תרומתו. הם מנעו את אנשי קהלותיהם מעשות עול, את החוטאים יסרו ואת הנשים והצעירים לא נתנו להתהדר בלבושיהם לבלי חק לבל יעוררו קנאה בלב אזרחי הארץ.

הדברים המעטים האלה דים להראות לנו מה מאד יקרים הם פנקסי הקהלות לחקר התולדה. בארץ אשכנז הבינו חוקרים רבים את רב הטוב הצפון בהם וחברת חוקרי הולדות היהודים בארץ ההיא תוציא לאור פנקסים, אך בארצנו אין דורש ואין מבקש אותם, ואך זאת נשמע לעתים על אדותיהם, כי פה או שם אבד פנקס הקהלה. אמנם

רבים מהם אבדו, ואולם מה מאד נחוץ לנו לאסוף את אלה אשר ישנם עוד בערים שונות, למען היותם לעינים לחוקרי התולדה.

פנקס הקהל באפטא החל להערך בשנת תכ"ו (1666) ונגמר בראשית המאה הנוכחית. בו לא נמצא כל דברי ימי הקהלה ההיא מיום הוסדה, כי בלי כל תפונה כוננה קהלת ישראל שם ימים רבים לפנים. אפס בכל זאת נכבד הוא מאד לחוקרים והדברים הנפוצים בו פה ושם יקרים הם מאד לחקר התולדה.

דברי ימי הקהלה הכלולים בפנקס הזה, החלו להכתב כעשר שנים אחרי מלחמת השוועדים בארץ פולין.

על אדות העת אשר בה נושבו היהודים באפטא לא נמצא כל זכר בפנקס ההוא. ממקורים אחרים נודע לנו כי במחצית הראשונה ממאה שבע העשרה (בערך שנת 1634) נהרו יהודים רבים עירה אפטא, ותחלק העיר לשתים, לעיר היהודים ולעיר הנוצרים. הנה כי כן כבר היתה קהלת היהודים באפטא ערוכה ומסודרה בכל, בעת התחולל המקרים הכבירים בארץ בשנות 1648, 1657. על „עיר היהודים" שמרו היהודים לבדם; בתוך הוצאות הקהלה נמצא תמיד הוצאת ה„שמירה". המשמרת הזאת היתה בידי היהודים מבני דלת העם, הם הגינו על העיר ויהיו לשומרים לה והקהל שלם להם שכרם. בחשבון ההוצאות משנת תכ"ט נמצא כי „שמעון חייט" שמר על העיר. כנראה לא תמיד הציגו שומרים ורק בעת אשר נפל פחד מפריעי השלום על יושבי העיר שלחו את גבוריהם להגן עליהם. בכל זאת לא הרבו במחיר ה„שמירה"; בשנת תכ"ט שלם שמש הקהלה „בגין שמירה" לשני ימים רק עשרים גדולים (grosze). ואף אם עיר היהודים נפרדה מעיר הנוצרים, בכל זאת יש אשר השתתפו היהודים עם הנוצרים יושבי העיר („העירונים") בדבר צרכי העיר הכוללים. בחשבון ההוצאות משנת ת"ע נמצא הוצאה אחת: „לעירונים בגין צבא ובגין גדר". בתוך אנשי המעלה ונושאי המשרה במדינה אשר היהודים הובילו להם שי לימי חגיהם נמצא גם שמות עירונים. הסופר הפולני סאָביעשטשאנסקי בספרו „Wycieczka archeologiczna" יאמר, כי באפטא נמצא קובץ חקי העיר ובו מצא חק אחד משנת 1637, כי על הנוצרים יושבי „העיר הקאתולית" להעלות מס ליהודים. בפנקס הקהלה לא נמצא עקבות החק הנפלא והמוזר הזה. יוכל היות, כי בהחלק העיר נפלו אחדות מאחוזות היהודים בידי הנוצרים ועליהם היה לשלם לבעליהן סך ידוע מדי שנה בשנה, ואולם יותר נכון הוא בעינינו כי היהודים היו הגובים את מסי הממשלה. ואולם יהיה איך שיהיה, זה ברור הוא בעינינו כי בשנת תכ"ט לא היה עוד החק הזה קיים. אפס בכל זאת לא נפרדה עיר היהודים כלה מעיר הקאתולית. בעול שמירתה („שמירת המקום") נשאו גם הם ולחוברה („לשר מחזיק המקום") הקריבו אשכר לעתים מזומנים.

והנה אף אם בפנקס ההוא לא נמצא דבר על אדות עת הוסד הקהלה בעיר ההיא, בכל זאת מאשר נראה בו כי בהרבה החלטות תמכו זקני העיר את יתדותיהם על מנהגים ישנים של העיר ההיא, ובדעתנו כי בשנים שלשה דורות לא יפבדו המנהגים על פני העם עד כי יהיו ליתד לתלות עליהם כבוד החלטות, נוכח לדעת כי עוד בימי המאה שש העשרה, ואולי עוד בימי המאה חמש העשרה ישבו היהודים באפטא, ואך במחצית הראשונה ממאה שבע העשרה הגבל מושב ליהודים לבד. לולא היתה אפטא שלש מאות שנה עד אחרית המאה חמש העשרה לעיר הכהנים, כי עתה גזרנו אומר כי עוד ימים רבים מקדם ישבו בה היהודים, ואולם נודע לנו, כי אך באחרית המאה ההיא הורד גאון הכהונה ומשפטיה מעליה. בשנת 1518 קצרה נפש בעלי אפטא, ויזכור אותה לקרישטאָף שידלאָוויעצקי, שר המבצר (Kasztelan) בקראקא במחיר שש

מאות אלפים קשיטות פראג רחבות (10,000 kóp szerokich groszy pragskich), והאדון השוע הזה, רַע החכם עראזם מאמשטרדם בנה בה בנינים יפים להלל, ויעש סוללות סביב לה, ויקף אותה חומה, וישת עליה פאר בשערים הנחמדים אשר הציב לה. קרוב לאמת הוא כי בימיו נאחזו היהודים באפטא, ואחרי אשר ישבו בה כמאה שנים, וירבו ויעצמו בה, ונוספו עליהם גם אחיהם אשר באו לגור בה במחצית הראשונה של המאה שש העשרה, אז נוסדה „עיר היהודים" ושלטון הקהלה שרר בה.

התלאות והצרות אשר מצאו את „עיר היהודים" ההיא בפרוע ההיידאָמאַקים פרעות בפולין בשנת 1648 ובימי מלחמת השוועדים בשנת 1657 נעלמו מאתנו. ואולם ברעתנו כי יד השערוריות היתה אז בכל הגליל ההוא, יקשה עלינו להאמין כי רק העיר לבדה נמלטה מאסון. בשנת 1657 נהרגו הרבה משפחות אצילים אשר באו עירה צמיעלאוו (Ćmielów) להסתר בה מחמת השוועדים, ואחרי כן חנה על יד העיר ההיא ראַקאָטשי נסיך זיבענבירגען עם אנשי חילו הפראים, ויקדם שם את פני קארל־נוסטאוו מלך שוועדען על החרבות ועדמות האפר, אשר דמי נקיים נשפכו עליהן לרוב מאד. העיר צמיעלאוו, אשר מאז מעולם ישבו בה האצילים אבות שילאוויעצקי, נזכרה פעמים רבות בפנקס קהלת אפטא, כי משמרת קהלת היהודים הקטנה אשר בה היתה ביד שלטון קהלת אפטא.

עקבות הרעות אשר מצאו אז את בני ישראל נראה בפנקס ההוא אך בזה, כי נמצא בו פעמים רבות את התאר ב„הקדוש" (בן הנהרג על קדוש השם). איש אחד אשר נקרא שם בשם „יוסף בהקדוש ר' יעקב" היה ימים רבים אחד מראשי הקהלה. קרוב לאמת כי אביו ר' יעקב נהרג באפטא, כי בני הנהרגים במקומות אחרים הוסיפו עוד על שמות אבותיהם את שמות מקומות מגוריהם לפנים כמו „בנימין בהקדוש ר' אברהם מפרעמיסלא". התאר ב„הקדוש" יקר היה להם מאד ואכן הנחילו אותו לבניהם ולבני בניהם, והוא היה אבי הכנוים: „בֶּ ה"ק" „בַּ "ק" ו„ב "ק".

מלבד הראיה הדלה הזאת, לא נמצא בפנקס הקהלה ההיא כל אות כי יד הפגעים הרעים בשנות 57—1648 היתה גם ביהודים יושבי העיר ההיא. הפנקס, כאשר כבר אמרנו למעלה, החל להערך בשנת תכ"ו, ולכן תחסר בו ראשית דברי ימי הקהלה ההיא, ומלבד זאת יקשה עלינו להוציא יקר מהמון הדברים הרבים והשונים אשר בו. בפנקס ההוא (דף ע"א) נראה כי פעמים רבות קרעו אנשים מבני הקהלה דפים אחדים ממנו לתועלתם, ושלטון הקהלה הזהיר אותם מעשות כדבר הרע הזה, ואם לא ישמעו, ונשאו עונם. אפס למרות האזהרה ההיא לא חדלו עושי אָון מאַבד את זכרונות הקהלה, ובכן נשאר לנו רק חלק קטן מזכרונות הקהלה בפנקס אשר לפנינו.

על דפי הפנקס הראשונים תשתרענה „גביית יערסלב" ו„גביית לובלין". כסף ה„גביות" ההן הובל אל־נכון אל „ועד ארבע ארצות" אשר נועד בימי השוק בערים ההן. בועד ההוא נועצו צירי קהלות רבות על דבר ענייני כלל ישראל, והוא שם מסים על הקהלות לצרכי הכלל. בפנקס ההוא נראה כי קהלת אפטא נתנה בשנת תכ"ט להועד ביערסלב חמש מאות זהובים, ובשנה השנית נתנה להועד בלובלין שלש מאות וחמשים זהובים. מלבד הגביות ההן, עוד העלו בני אפטא „סכומות" ל ה ג ל י ל. העיר אפטא היתה בגליל קראקא. רוב אספות הגליל, אשר היו בתבנית האספות הקטנות (sejmiki) של האצילים, היו בחמעלניק. לאספות ההן נאספו צירי כל קהלות הגליל ורב הגליל היה לראש האספה. והנה גם הגלילות שמו מסים על הקהלות, ובכן בימי שנה אחת נגבו פעמים אחדות „סכומות" מאנשי הקהלה, וכל גביה וגביה עלתה לאיזה מאות זהובים. מסי הקהלות נפרדו והיו לשני ראשים: מכס העסקים („קריפקי דזובחי זבח"

ו„קריפקי דמשא ומתן") ומסים אשר גבו מכל בני הקהלה („סחומות"). מכס העסקים נתן בחכירה לאחד מאנשי הקהלה. בפנקס ההוא נמצא פעמים רבות מאד זכר שטרות חכירה כאלה. שלטון הקהלה חבל תחבולות שונות לעצור בעד החוכרים והגובים לבל יונו ולבל יעשקו את אנשי הקהלה. מכס הבשר היה כמעט בכל עיר אשר היהודים ישבו בה. אך על עסקים אחרים הושם המכס רק בעת אשר מצב הקהלה היה ברע. כנראה לא איתן היה גם מצב הקהלה באפטא, אם ראשיה נלחצו לשום גם את המכס הזה לחק. ואמנם רבצה אז הקהלה תחת עול חובות רבות אשר הכהנים הקאתולים היו נושים בה, ונשך רב לקחו ממנה.

ואולם עול המסים („שומות") אשר גבו מאת כל איש, גדול היה יתר הרבה מעול המכס. כי במסים האלה לא הוצג כל גבול, ואך לפי רוב ההוצאות היו המסים, ויען כי מאד מאד גדלו הוצאות הקהלה לכלכלת הרבנים, בתי הכנסיות ובתי המדרשות, בתי תלמוד התורה לקטנים ולגדולים, שלטון הקהלה, „הקדש", בתי הקברות וכו' מלבד המתנות ל„שרים" שונים, לכן עלו גם המסים למעלה ראש. ובכן נגבו המסים האלה לפי ההוצאות. למשל: שלטון הקהלה דרש וימצא, כי עליו להוציא חמש מאות זהובים לשנה, ואז העריך ועד המעריכים („השמאים" „בעלי שומות") את ערך כל איש מאנשי הקהלה ולפי ערך הונו שמו עליו מס. למעריכים בחרו באנשי אמת, שונאי בצע, אשר לא יכירו פני איש, ובעשות אחד מהם עול נענש קשה. בועד המעריכים לא יכלו להמנות שני קרובים, או שותפים, לבל ישימו שכם אחד לנקום את נקמתם מאת אחד האנשים להגדיל ערכו, או לבל יפתה לבבם להקטין ערך אוהבם ורעם. ועד המעריכים היה אך כטבעת אחת בשלשלת הגדולה של שלטון הקהלה אשר היה ערוך בסדר הזה: בוררים, ראשים, טובים, עקורים, רואי השבון, גבאי צדקה, גבאי הקופה, ממונים, גבאי ארץ ישראל, מלבד הדַנים, ועל כל אלה היה שלטון הגליל ועליו ועד ארבע ארצות, זאת היא תמונת שלטון קהלות ישראל בימי הבינים.

הנה הזכרנו את השלטונים הגבוהים: ה„גליל" ו„ועד ארבע ארצות". הגליל שלט בקהלות והועד בגלילות. ה„גביות" בעד יערסלב ולובלין, אשר מצאנו בפנקס קהלת אפטא, תעידנה על שלטון הועד. בספרי שו"ת נמצא דברים אשר יורונו לדעת, כי כמעט בכל ימי המחצית השנית של המאה שבע העשרה פדו בכסף הגביות ההן את האנשים מבני ישראל אשר הלכו שבי לפני צר וגם חנכו בו את היתומים אשר אבותיהם נהרגו בימי פרעות הקאזאקים ומלחמת השוועדים. ואת אותות שלטון הגליל נראה בתקנות שונות. הגליל שלח ציריו אל הקהלות כאשר דרוש היה לתקן תקנות נכבדות, או אם נפל דבר גדול בעדה. וראשי הקהלה נסעו פעם בפעם לאספות הגליל עירה חמיעלניק. בחשבונות ההוצאות נמצא הוצאות ראשי הקהלה בעת האספה, שלום חובות ישנות, ופעמים רבות יתמכו את יתדות המסים על תקנות הגליל.

מלבד המכס והמסים האלה אשר העלו היהודים לשלטוני קהלותיהם, עוד היה עליהם להעלות מס לממשלה („כרגא דמלכא") לפי חקי הארץ, וגם את המס הזה גבה שלטון הקהלה ויעל אותו לאוצר הממשלה.

כל נושאי המשרה אשר בשלטון הקהלה אשר חשבנו למעלה, נבחרו מאת חברי הקהלה, והם כל אלה אשר היתה להם זכות אזרח („חוקת הקהלה"). הזכות הזאת נתנה מאת שלטון הקהלה. לילידי העיר היה משפט הבחירה, אחרי בואם באנשים ובהעלותם מס, גם בלי כל זכות מיוחדת. ואולם האנשים אשר באו מערים אחרות לגור, לא יכלו לחוות דעם בקהלה, בלתי אם ישבו ימים רבים בעיר ובמעשיהם הטובים וישרת דרכם הוכיחו לדעת, כי ראוים הם להספח אל חברי הקהלה, או נתנה להם זכות אזרח, ואם

היו בעלי הון עליהם היה להרים תרומת כסף לקופת העדה. יש אשר נתנה „חזקת הקהלה" לאיש אחד, ואחרי כן בהוכח שלטון הקהלה לדעת, כי הזכות הזאת לא יאתה לאיש ההוא, וישב את כתב הזכות. בפנקס אשר לפנינו נמצא „חזקות" כאלה רבות מאד, ופעמים אחדות נראה כי השיבו אותן, ועוד נדבר בזה בהמשך מאמרנו.

לחברי שלטון הקהלה נבחרו תמיד רק אנשים לומדי תורה, יראי אלהים ובעלי חן, ולא אנשים בעלי מדות רעות אשר עשו עושר ולא נודע אם במשפט או בעולה. לכל איש מחברי השלטון היה התאר „מורנו", והתאר הזה כנודע נתן רק ללומדי תורה.

בפנקס ההוא נמצא רשימות גדולות של הבוחרים והנבחרים. בראשונה נראה שמות לומדים, אחריהם „גבירים" וסוחרים עשירים. כנויי המשפחות נמצא אך מעט: א ש כ נ ז (יליד ארץ אשכנז, או מזרע ילידי הארץ ההיא), מ ק ש ן, קלמנקש (בן קלמן והוא כנוי משפחה עתיקה בקראקא) סרקס, (בן שרה, שרה'קה), פ ר ע נ ק ע ל (על שם עיר באשכנז, או משם פרענק, לאמר: יהודי תוגרמי, ואולי משם פראנק, לאמר: יהודי צרפתי), ס ג ל (מן השם „סגלה", לאמר: לוי), ל נ ד א (עיר באשכנז). ברשימת האנשים המעלים מס נמצא גם שמות בעלי מלאכה רבים: חייטים, עושי כובעות, צובעים, אופים, בעלי רחים, מזגגים צורפים, טבחים, מנגנים (בכלי שיר) וחובשים. חסרון התאר „ר'" לפני שמות בעלי המלאכה יורנו, כי האנשים האלה היו בוערים בעם ואולם נמצא שם איש אחד אשר נקרא בשם: „ר' ל י ז ר א פ ט י ק ר" ואת הרופא ר' יוסף כ"ץ קראו בתארים: „האלוף המרומם מורנו", וגם נתנו לו מקום נכבד בבהכ"נ (צד פ"ו).

גם אם נעמיק חקר בדברי הפנקס ונשקול בפלס כל מלה מן התקנות, החשבונות והדברים השונים אשר נכתבו בו במשך מאתים שנה, לא נמצא כל זכר לתקנה אשר נעשתה למען הונות או עשוק את האזרחים הנוצרים. על כל דברי ימי הקהלה אשר בפנקס מרחף רוח אמון והכנעה להממשלה ולכל אזרחי הארץ, ואף אם שלטוני הקהלות יכלו לשפוט את כל בני הקהלה, בכל זאת לא ענשו כל איש עד אשר שאלו את פי שלטוני העיר, והיה הדבר הזה לנו לעדה כי התהלכו את הממשלה באמונה ובתמים.

שני מיני חטאים נמצא בפנקס אשר העושה אותם נענש ברב או במעט: השחתת המדות, ומעשים אשר הרעו לסדרי הקהלה או לאחד מאנשיה. לא היה כל דבר אשר בו שמו כל מעיניהם ואשר אליו שאפו תמיד בלי הרף כמו אל ט ה ר ת ה מ ש פ ח ה; הרעיון הזה מלא את כל חדרי לבבם ובכל מאמצי כחם התאמצו תמיד להחזיק את מהרת המשפחה לבל ישבת מטהרה. אסונות רבים התחוללו אז על ראשי היהודים, ועליהם היה לעמוד על נפשם בכל עת ובכל שעה, ואם נשים לבנו אל כל ההלאות אשר השתרגו עלו על צואריהם בימים ההם, נדמה כי לא היתה לאל ידם לפקוח עין על הליכותיהם טבית. ואולם תקותם החזקה בה' אלהי אבותיהם עודדה את לבבם, ותאמץ את כחם. ככל אשר יכלו עשו למען הרחיק מעליהם את האסונות מחוץ, ובפנקס נמצא כי גם פזרו כסף „בעד כלל ישראל", אך עיניהם ולבם היו תמיד בארחות החיים וביותר במדת הצניעות. על אדות המדה הזאת נתקנו רוב התקנות, והעונשים הגדולים בכלם היו עונשי עוברי חקי הצניעות, אמנם כאשר נתבונן אל התקנות ההן ונשפוט עליהן לפי מצב הדעת בימינו, נחזה כי עברו המתקנים ההם בתקנותיהם את הגבול, וכי לא זה הדרך לעצור במתפרצים להרום את גדר המוסר, ואולם עלינו להודות, כי הם הבינו, כי רק חיי המשפחה הם להם מחסה עז ובהם יחסה העם אשר רבים קמים עליו לכלותו, ולכן עמדו הרבנים וראשי הקהלה על משמרתם ובדי עמל יגעו תמיד לבל יתנו לפורצי חקי הצניעות לחלל את כבוד המשפחה.

אל טין החטאים השני נחשבו המעשים אשר מהם לאי־סדרים בקהלה תוצאות,

וביותר ענשו את האנשים אשר במעשיהם יכלו לעורר את שנאת עם הארץ ליהודים ו„חלול השם". בפנקס הקהלה אשר לפנינו נמצא כי שלטון הקהלה הרחיק מן העדה איש אחד ושמו חיים, על כי גם אחרי אשר הזהירו אותו פעמים, לא נזהר מעסוק בעסקים אשר יוכלו להפיח אש השנאה בלב אזרחי הארץ על היהודים. כי הנה מצב השלום בין היהודים ובין הנוצרים לא היה איתן, ולכן התאמצו ראשי הקהלה להרחיק כל דבר אשר יוכל להרסהו כלה.

גם על הליכות חיי היהודים ועסקיהם, אשר כעת נחשבו רק לדברים שבין האדם לבין עצמו, ובהם לא יתערב זר, גם עליהם שם שלטון הקהלה את עיניו. בפנקס ההוא נקרא כי פעם אחת נתנה חזקת הקהלה לאיש אחד אשר ישב באפטא ימים רבים, ובכל הימים ההם נדמה בעיני ראשי הקהלה כאיש ישר הולך, ואולם לא ארכו הימים, ויעש האיש ההוא דבר רע, וישלול השלטון ממנו את חזקת הקהלה. אך אחרי כן עמל האיש לתקן את אשר עות, וישלם כסף ענושים וישב לו שלטון הקהלה את ה„חזקה".

על כל עדת בני ישראל היה לסור למשמעת שלטון הקהלה, ואם המרה איש את פיו ויאָשם. ואולם לא כעבדים ביד אדוניהם היו אנשי הקהלה ביד השלטון, כי הנה אנשי הקהלה בחרו להם את חברי השלטון ולא שלטה בהם כל מפלגה מיוחדת, אך לפי מצב היהודים בימים ההם נחוץ היה להם להגן על הסדרים בפני מחרחרי ריב וגם לענוש קשה את משביתי הסדרים, אפס בכל זאת לא נראה כל גאה וגאון, דברי נגיד ומצוה בפקודות העונשים על האנשים אשר לא אבו שמוע בקול השלטון, אך בענוה ובנחת נאמרו דברי ראשי הקהלה ונכתבו בספר, אחרי התבוננם בשום לב, והמשפטים והחקים היו להם ליסוד מוסד בכל העונשים.

בראותנו כי ביד שלטוני הקהלות היה לבער את הרע מקרבם, תעלה על לבבנו השאלה אם אמנם עצרו תמיד בעד היחידים מעשות דבר אשר יוכל לעורר שנאה בלב עם הארץ על היהודים? אמנם כן, בראותם כי ההעוררה השנאה לישראל עשו ככל אשר היתה לאל ידם להכרית את הסבה להשנאה מקרבם, אך עלינו לדעת כי לא כימינו אלה היתה העת ההיא. לפי מצב העתים בימים ההם די היה לשלטוני הקהלות לשום לב אל דעת הממשלה, והיא היתה באמת להם לקו בכל ענייניהם ולו התבוננו כי, למשל, בעיני הממשלה רע הוא כי היהודים יתנו את כספם בנשך, כי עתה בלי כל תפונה חדלו אז היהודים מהלות ברבית. ואולם בימים ההם מצאו האצילים וכהני הדת הקאתולית חפץ במלוי ברבית והעסק הזה לא עורר כל שנאה.

לבל תהי האמת נעדרת בתולדה, עלינו להוסיף, כי גם רעה רבה היתה צפונה בשלטוני הקהלות בימי הבינים, כי על ידיהם נפרדו היהודים מיתר אזרחי הארץ במשפטיהם ובהליכותיהם וגם רחקו מהשכלת כל העתים בעת ההיא. ואולם ברבר הזה לא ביהודים האשם, אך רוח העת ההיא, אשר היה חזק מן החפץ והרצון הכביר של אנשים נעלים, אשר שאפו תמיד לחבר את כל המפלגות ובעלי הדתות השונות, אך הרוח ההוא הוליד את שלטוני הקהלות, ויחזקם בכל הימים ההם.

יחידים נעלים כאלה אשר דרשו אך שלום אמת בין כל יושבי הארץ, נמצאו בכל דור ודור, אך בפנקס קהלה אפטא לא נמצא עקבות אנשים כאלה. בו לא נמצא כל אות, כי נמצאו בקהלה ההיא אנשים אשר שאר רוח להם, ואשר נשאו את נפשם אל איזה רעיון נעלה, אך מלא הוא הכנעה וענוה, יראת אלהים, בטחון ודבקות בסדרים ישנים. גם לא נמצא בו די באור דברים על אדות תולדות ישראל בימים ההם, אך אחרי חפשנו בו והעמיקנו בו חקר נגלו לעינינו דברי חפץ ואותם נציע להלן.

ברשימות הוצאות הקהלה נמצא דברים יקרי ערך להתולדה. מתוך המון המספרים

הרבים והשונים יתנוססו לנגד עין החוקר פנינים יקרים ופתרונים לחידות סתומות בדברי הימים, אשר חוקרי התולדה נלאו למצוא אותם. ברשימות האלה נראה כמו את כל סדרי עניני הדת, הנהגת הקהלה, החנוך, מעשי הצדקה, ויחס שלטוני הקהלות אל הממשלה, הכהנים והאצילים. שם ראינו כי במשך ימים נתן משען בכף לאורחים ממעהרען. דבר השנות המשען הזה פעמים רבות בפנקס עורר אותנו לשום אליו לב; והנה אחרי חקרנו בדברי הימים נוכחנו לדעת, כי בימים ההם נרדפו היהודים במעהרען על צואר, ומפני חמת המציק יצאו מארצם, ויבאו בהמון ארצה פולין. ובכן תצא לנו מן הדבר הזה תורה, כי בראשית המאה שמונה העשרה באו יהודי מעהרען ארצה פולין לגור בה. פעמים רבות נמצא בחשבון ההוצאות, כי שלטון הקהלה נתן כסף, רב או מעט, לאיזה תלמידים (ל„שילער") ובמקומות אחדים: לתלמידים מקראקא, מלבוב, או מצויזמיר (סאנדאמיערז). מי הם התלמידים ההם, ומדוע נתנה להם קהלת אפטא כסף? ממקורים אחרים נודע כי היהודים פדו את נפשם בכסף מיד השובבים ההם אשר שקדו להרע ליהודים, ולכן בנסוע ארחות התלמידים מלובלין עירה קראקא או לבובה דרך אפטא, העניקו להם היהודים מכספם לבל יתעוללו בהם. במחצית הראשונה של המאה שבע העשרה הרבו תלמידי בתי הספר אשר להישועים לעשות רע ליהודים ויציקו להם מאד, ואז קבעו להם היהודים מס לבל ירעו ולבל ישחיתו, ואחרי כן, אף אם לא עשו עוד שערוריות נשאר המנהג לתת צדה לדרך לאורחים ההם.

גם נמצא בתוך רשימות ההוצאות דברים, אשר אף אם אין להם ערך בדברי הימים, בכל זאת יקרים הם לנו, בהציגם לנגד עינינו את תכונת היחס בין הקהלה ובין נושאי המשרות במדינה. בהן נמצא שמות אדוני העיר ואנשי מעשהו, למקטון ועד גדול, זקן (דעקאן) הכהנים הקאתולים, בית המקלט לנזירים, כהנים גדולים וקטנים, עם מטיפיהם, משורריהם מנגניהם ומשרתיהם, אנשי החיל ושרי הצבא, עירונים, סגן שר החיל, המורה, סופר העיר, אורחים אשר נסעו למקומות קדושים, כל אלה יעברו לפנינו כבני מרון בחשבון ההוצאות. לרבים מהם העניקו היהודים בשוה כסף: בשר לסגן שר החיל, מי דבש למורה, דגים לזקן הכהנים, נייר לסופר העיר וכו'. לאנשי חיל, אורחים ותלמידים נתנו כסף במזומנים. אדון העיר נקרא בפנקס „שר". בנסעו לאספה נתנה לו הקהלה בשר ולפעמים גם בשמים, שמש העיר השפיק לו „צרכי הסיימיקים"; לפעמים נסעו גם ראשי הקהלה לאספות ההן, ויש גם אשר נשלחו במלאכות הקהלה אל נושאי משרות גבוהות בסאנדאמיערז ובקראקא. פעם אחת נמצא בפנקס, כי ראשי הקהלה נסעו עירה ווארשא ל„טובת הכלל". גם נזכר שם כי בשנת תנ"א נסעו ראשי הקהלה עירה פינטשוב ועירה קראקא ל„טובת כלל ישראל". בשנה ההיא נתנה קהלת אפטא מאה וחמשים זהובים לשרי צבאות ליטא. בהתבוננו אל שני הדברים האלה ובהתאימנו אותם עם מקורים אחרים נראה כי רבי הערך הם לתולדה. בתוך ההוצאות משנת תנ"ד נמצא רשימה אחת קטנה: „בעד שטרייטיל לדעקן (זקן הכהנים) שלשים זהובים". המלים האחרות האלה תורינה אותנו לדעת מוצא ה„שטרייטיל" ומפי למדו יהודי פולין להתהדר בו. מודעת היא, כי המלבושים אשר החסידים יאמינו אמונת אומן, כי עשוים הם בתבנית הבגדים אשר לבשו עוד אבותינו בירושלים, הם אך מלבושי יושבי הערים בפולין במאה הט"ו והט"ז, וע"י הכהנים הקאתולים והיהודים נשארו לפלטה עד היום הזה. ולמען הוכיח לדעת, כי היהודים לפנים למדו אל דרכי הפולנים ללבוש בגדים כמוהם, די לנו להניד, כי וולאַדיסלאַוו יאַגיעללאָ למען שום פרות בין היהודים ובין הנוצרים, צוה כי היהודים יחבשו בראשיהם מגבעות צהובות מעורות חיות, ויגמנר אוגוסט צוה עליהם לבל יחגרו חגורות יקרות ולבל ישאו על יריכיהם חרבות תלויות על

שרשרות יקרות. והנה מן הרשימה הקטנה ההיא נוכח לדעת, כי גם את ה„שטרייטיל" אשר הוא כקדש בעיני חסידי פולין חבשו בראשם כהני הדת הקאתולית לפנים.

רשימות ההוצאות ההן הראינה אנחנו לדעת איך הצליח ביד היהודים גם בימים הרעים ההם להטות לב השרים לבל ירעו להם. בימינו אלה נשתומם בראותנו כי הרבו מנות ויקריבו שי לנושאי המשרות מאדוני העיר ועד השוער, ואולם בימים ההם הרחיב להם אך המתן. אמנם במחצית השנית של המאה הי"ז הרבו היהודים מאד במחיר סבלנות הדת.

תקנות הקהלה משנות תס"ג עד תס"ו נכבדות הן מאד לקורות עמנו בארץ הזאת. בעת ההיא היתה העיר אפטא נהרסה אחרי מלחמת השוועדים השניה, כי היא היתה קרובה מאד אל שדה המערכה. חיל הואקסים חנה על יד פינטשוב ובקלישוב נברה יד השוועדים על חיל הארץ. ואולם השוועדים לא הרבו להשחית ולהרע לארץ וליושביה כצבא הואקסים אשר התלכד עם חיל הארץ, כי הם פשטו בגלילות שונות, וישללו את יושביהם ויפרעו פרעות נוראות. בימים ההם התפרצו גם הקאזאקים באוקראינא ובפאָדאָליא מפני הפולנים, ושלשת הראשים: פאלעי, סאמוט ואבאזין, עוררו כמעט את כל האכרים ברוס, וילכדו את הערים ביעלא־צערקוב, קארסון, סטאוויששטשע, ומשם נסעו ארצה פאדאליא ויכבשו את נעמירוב, ובכל מקום בואם עשו שערוריות איומות, וירצחו את נפשות התושבים אשר לא היתה לאל ידם לעמוד על נפשם. אז גבר רוח המרד גם בלב יושבי הארץ אשר כבר נלאו משאת את עול המלחמת. נקל לדעת כי יד האסונות ההם היתה ביותר על היהודים, כי הן העודת שלטוני הקהלות היתה רק להשפיק כסף ולהוביל שי תמיד לכל „שר", ואנשי חיל הואקסים אשר לא נשאו גם פני האצילים, גם פני האכרים — מה הם, כי יחוסו על היהודים? הם היו בעוכרי היהודים בהציגם אותם כלי ריק וימים רבים אחרי כן זכרו הקהלות את ימי ממשלת אוגוסט השני. גם מקופת הקהלה באפטא תם הכסף, חובותיה עלו למעלה ראש, וכל מוסדותיה מטו לנפול. אז חגרו ראשי העדה שארית כחם, בראותם כי רעה נגד פני הקהלה, ויתקנו כי העשירים יתנו מעשר מהונם והעניים יביאו את פרוטתם האחרונה לקופת הקהלה. ואולם לא ארכו הימים, והיהודים המדוכאים שבו לעשות חיל, ויעשירו ויצליחו מחדש, והדבר הזה עורר עוד הפעם קנאה עליהם.

אחרי אשר הוטב מצבם —והנקל מאד להכיר בפנקס אם מצב בני הקהלה היה טוב או לא— הלכו הוצאות הקהלה הלוך ורב. המנות והמתנות לכהני הדת הנוצרית, הקטנים עם הגדולים ולנושאי משרות שונות הלכו הלוך וגדול. אז יבאו עירה אפטא גם „משולחים" מקהלות ישראל הרחוקות לבקש נדבות ל„צרכי הכלל", לפדיון שבויים וכו'. בחשבון ההוצאות נפגוש לרוב שרי המלך, סופרי העיר, שרי הגליל, טורים וכו'. את כל השרים האלה כבדו ראשי הקהלה מאד ובתקנות הקהלה יזכירו את שמותיהם בכבוד. בכל הפנקס לא נמצא דבר אשר יעורר חשד בלבבנו, כי היהודים שחדו בכסף את פקידי הממשלה למען אשר יוכלו לעשות דבר שלא כמשפטי הארץ. על פני כל התקנות ירחף רוח אטון להממשלה, והאיש מבני הקהלה אשר עבר על חקי הארץ נענש קשה.

רשימות ההוצאות, מלבד אשר תראינה אותנו לדעת את היחס אשר בין שלטון הקהל ובין הכהנים, האצילים ופקידי הממשלה, כן גם תלמדנה אותנו לדעת את עניני הקהלה מבית. הוצאות קבועות היו: ל„חזנים ומשורריהם", לאמר, לחזנים נעים ונדים מעיר לעיר אשר באו גם עירה אפטא ויעברו לפני התבה בשבתות ובמועדים; ל„דרשנים", גם הם אורחים, אף אם היה לקהלה דרשן קבוע; ל„ענייים מגורשים"; ל„ענייים הגוגים";

ל„עניים"; ל„אורחים"; ל„נוסעים לארץ ישראל"; ל„מחברים"; ל„פדיון שבויים"; ל„משולחים"; ל„תלמידי חכמים"; ל„הכנסת כלה"; ל„עגונות" וכו'.

עוד יש בפנקס דברים אשר יקרים הם לתולדה, כמו, למשל, מצאנו שם: „ממוני ארצות בווארשא", שלש המלים האלה יורו לנו כי לועד ארבע ארצות היו צירים בבירת הארץ, והם בל"ס השתדלנים הנודעים גם ממקום אחר. נכבדים הם הדברים המעטים בפנקס ע"ד החסידים במאה הי"ח. המפלגה הזאת הגדולה כיום מכל מפלגות היהודים בארצנו, היתה בעת ההיא בלי כל תפונה קטנה מאד, כי בפנקס נקראה בשם „חברה חסידים". גם מצאנו שם דברים אחדים על אדות איש מופת מלובלין, ר' זעליג בעל שם, אשר בקורות החסידים לא נמצא כל זכר לו.

באחרית דברינו עלינו להעיר, כי התקנות לבדן הן מקורים יקרים מאד לדעת התולדה, ואנחנו עוד נפיץ עליהן אור במאמר מיוחד.

המו"ל.

חדשים גם ישנים 4. № *)

א. משירי חכמי ספרד ומליצותיהם.

מספר בן משלי לרב שמואל הנגיד (משלים חדשים שלא נדפסו עוד).

1. אָדָם יְפֵה־תֹאַר לוֹ
קוֹמָה כְּתַבְנִית הֵיכָל.
מַה יָּפְיְךָ אוֹ מִדַּת
אָרְכָּךְ וְשִׁמְךָ סֵכֶל?

2. אֱחוּז אַחַת וְאַל תֹּאחַז וְתַנַּח
וְאַל תֶּרֶף בְּדָבָר עַד לְכַלּוֹת:
אֲשֶׁר דֶּרֶךְ יְחִידָה יֶאֱחוּז לוֹ
יְהִי כָל מַהְלְכוֹתָיו לוֹ נְקַלּוֹת. א)

3. אָחִי בְּכָל הוּנְךָ לְךָ
אָח כַּאֲשֶׁר אוֹמַר קְנֵה.
כִּי תֶחֱטָא יִשָּׂא וְכִי
תִקְרָא בְּיוֹם צַר יַעֲנֶה.

4. אֱיָל אֵין לָךְ לְחַיּוֹת לֵב נְמָלָה
וְלָשֵׂאת מֵעֲפַר אֶרֶץ נְמוֹכִים.
וְהַחָכְמָה תְחַיֶּה לֵב נְבוֹנִים
וְתוֹשִׁיב רָשׁ עֲלֵי כִסֵּא מְלָכִים.

---

*) שלשת הנומרים הראשונים נדפסו בהמצפה ועל יד המליץ. ואת המשלים האלה הנמצאים בכ"י בלי נקוד השתדלתי לנקד עפ"י המשקל והענין, ואם שגיתי יבואו אחרים ויתקנו.

א) המשל הזה הוא על דרך המאמר: מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת.

5. אִישׁ מֵהֲרוֹג שׁוֹנֵא יוֹם דַּל יְהִי נִבְהָל
הוּא יַהֲרוֹג אוֹתוֹ מָחָר בְּעֵת יִגְדַּל.
יִצְלַח אֲחִי עָרְמָה יוֹם אִישׁ אֱוִיל יַדַּל
עָרְמָה מְבִיאָה דָּבָר עַל אֱוִיל יֶחְדַּל.ב)

6. אִם יַעֲשִׁיר אִישׁ סָכָל
הוֹחִיל מְעַט יָוֵרֵשׁ.
כִּי לֹא יְהִי עֵץ שָׁתוּל
אִם לֹא יְהִי לוֹ שֹׁרֶשׁ.

7. אִם לֹא תָנַחַשׁ לֹא יְאוּ—
נָה לָךְ בְּנַחַשׁ טוֹב וְרָע.
הָלוֹךְ בְּתוֹם וּבְאֵל בָּטַח
נַעֲצַת מְהֵי־קֶסֶם פְּרַע.ג)

8. אֱנוֹשׁ יַעֲשִׁיר בְּחָכְמָתוֹ. וַאֲחֵר
כְּמוֹתָהוּ בְּחָכְמַת לֵב מְדוֹלְדָּל.
וְאֶרֶץ תַּעֲשֶׂה חִטָּה. וְאֶרֶץ
לְצָרָה תַּעֲשֶׂה קִימוֹשׁ וְיִגְדַּל.

משירי ר׳ שלמה בן גבירול.

1. [שיר מספר ותנחומים, ועליו רשום בכ״י בערבית: וקר קאל איצא ירתי בעץ אלמפקורין נ״ע, ואמר גם כן בהספידו את אחד הנפטרים נ״ע. אולם מתוכן השיר נראה כי יכלול גם תנחומים לשאר בשרו של הנפטר].

1. ואומר אל תחשה. לבבך פן יקשה. עניתיו איך אחשה.
וכליותי חרות.
2 ועמי תוחלת. לבבי אוכלת. כלהב נחלת.
תקרקר הקירות.
3. קרבי תהמינה. ועיני תבכנה. ואולי תכבנה.
כליות בוערות.
4. וזה מכתב ידי. יהי לכם עדי. ומופת על סודי.
ואותות נברות.
5. עדי מתי אוחיל. והתוחלת חיל. ונפשי לה תחיל.
כחילי מבכירות.
6. וכל היום אפנה. כמו נגש נענה. ולא תמצא מענה.
כפיות א) נסגרות.
7. זמני הלוחץ. אשר ראשי מוחץ. ירא ב) אותי כחץ.
אנחנו מטרות.
8. אשר קרני נדע. ואלי יתודע. כאלו לא ידע.
לבבי נסתרות.
9. זמן שקר עמם. וכי קם החמם. והשפיל אף רמם.
נפשות היקרות.

ב) המשל הזה נוסד בלי ספק על הנסיונות שראה הנגיד בעת המלחמות הרבות בין הערבים בנגב ספרד. בדלת הראשון הכונה היא שיבדל ויחדל מלהרוג את השונא בעת שהוא דל וחסר אונים. ובסוגר השני אולי צריך לנקד דָּבָר.

ג) גם בשיר ל״א בזכרון לראשונים (מחברת א׳ עמוד 53) דבריו ערוכים נגד הטאטינים בקוסטים ואיצטגנינות.

א) כפה״נ צ״ל בפיות בבי״ת.

ב) צ״ל ירה בה״א.

10. והחזיק בתרמית. ובין רעים הצמית. ופירודו העמית.[ג]
לעומת הצרות.
11. ואינני גבר. יקוה השבר. אבל אחצוב קבר.
לנפשי בצורות.
12. ואלו חכיתי. וסבר[ד] אויתי. מעט שקויתי.
להשיג מזרות.
13. ואיך לא אואש. והנפש כאש. ושים עצים על אש.
יקימון הבערות.
14. אקוה לצדקה. ואמצא מועקה. ותבל כמתוקה.
ומתקך כמרורות.
15. והיא הנוסרת. לעולם עומדת. והיא כל מולדת.
והימים הורות.
16. והיא גם רע ממשק. והכל בה חשק. למען כי תשק.
נשיקות נעתרות.
17. והעולם רועץ. יהארם כעץ. והמות יועץ.
וקצץ הפראת.[ה]
18. ועין לא יעלים. אנשים מהשלים. אבל הם זלולים.
והוא במזמרות.
19. כצודד[ו] מגיח. אליהם ישגיח. וכולם יגיח.
אל פיו כנהרות.
20. יגלה אזנהם. בעת יקרא להם. ויפקח עיניהם.
ויהיו נסגרות.
21. ותבל תנחנו. עדי תניחנו. ביום תשלחנו.
לבתה בתשורות.[ז]
22. אנחנו נפזרים. בפיה נקברים. כעצים נקברים.[ח]
מכוסים בגדרות.
23. ואל שוכן ערץ[ט]. לך יגדור פרץ. ותהיה בארץ.
ברכה לדורות.
24. שלומך כנהר. וכשחק תזהר. כמו אתה נזהר.
בקלות וחמורות.
25. גער לך בראגה. ותן ללב פוגה. ומה תועיל פוגה.
ואף על העברות.
26. היה דומם זומם. לעולם תרומם. ולמה תשתומם.
תחולין מצרות.

ג) תחת הרֵעים אשר הצמית נתן לעמית וחבר את הפירוד.
ד) כמו ושבר בשין שמאלית.
ה) או צ"ל הפַּארת או כמו שנמצא ביחזקאל (ל"א י"ב).
ו) בכ"י כצודר. ונוכל להגיה ג"כ כצורר.
ז) אולי צ"ל כתשורות.
ח) לולא החרוז הייתי מגיה נרקבים. ואולי צ"ל בעצים נחברים, ותהי הכוונה לארון המת.
ט) מכאן ואילך יתחילו התנחומים לקרוב הנפטר.

27. הלא מודד חבל. עלי אנשי תבל, להשחית ולחבל.
ולזרות י) ולזרות.
28. אנוש כציץ נמל. וכקנה קמל. ומה יתרון עמל.
ויובל לקבריות.
29. ומות ירענו. ולא ישיגנו. ולו ימצאנו.
בבין המזרות.
30. ורוחו לא יצל. אשר ימיו כצל. ואיכה יצל.
ועליו משמרות?
31. והמות מסך. עלי פל חי חסך יא). והיה להם סך. יב)
ועברו העברות.
32. כאילו הוא מסעד. לכל אדם נועד. זמי זה חי לעד.
ועמד לדורות?
33. ומי עוז התאזר. וממות ינגזר. ובחיים נגזר. יג)
ונמלט מבורות?
34. ושורש כל יקוט. ולא יוכל לשקוט. והאדם ילקוט.
כאורה האורות.
35. וכל ישאל שאול. לכל ירד לשאול. ומי יוכל לנאול.
נפשות היקרות.
36. גביר אחים תהיה. הלעד אנוש יחיה. והתבונן איה
מלכות וגבירות?
37. ואיה אבירים. ואיה כבירים. ואיה השרים.
ואיה השרות?
38. ואיה כל המון. ואיה כל מטמון. אשר בנו ארמון.
וישבו הטירות?
39. הלא מותם ארב. לעתם מקרב. ועשה חיל רב.
ומלאו אוצרות.
40. ויקר פדיונם. ונקל כל הונם. והמות חנם.
לקחם ממכרות.
41. והחי כעגור. בתוך מסגר סגור. כאחד בא לגור.
ויצא ממגורות.
42. אשר אין לו מעצור. לך חסד יצור. אשר רוחות יבצור.
ונודע בגבורות.
43. ויבנה ההרס. ויקים הקרס. יד) ותהיה כחרס. טו)
עלי כל המאורות.
44. ימלא ימיך. ושם נם לשמיך. ויעביר קמיך.
בשואות ועברות.

י) כפי הנראה נשתבשה המלה. ואולי צ"ל לירות.
יא) תחת חשך בשין שמאלית.
יב) מעבר ע"ר אעבור בסך (תהלים מ"ב ה).
יג) כפי הנראה הכונה שנגזר עליו להיות בחיים תמיד.
יד) הכסוף ונשפל ע"ר ברעו קרסו (ישעיה מ"ו ב').
טו) מכאן ואילך יפנה המשורר עור הפעם אל האבל לנחמו.

2. [חידה על החכמה. ובערבית רשום עליה בכ"י: וקאל פי אלעלם].

ומה הוא עץ ענפיו באדמה
ושרשיו בראם אל ברומו.
אשר יתן פרי נעים בעתו
ואם א) יותש בכל עת ממקומו?

3. [חידה על העט. והרשימה בערבית: פי אלקלם. וכפי הנראה טעה סופר הכ"י וכפל בשגיאה את סוגר ב' הבתים, ואולי צ"ל בסוגר ב': ולא דבר ולא מלה בגיבו או כרומה].

וערום מבלי מלבוש ומכסה
ולא חיים ולא נפש בקרבו.
ומפיו תהלך חכמה ובינה.
ולא חיים ולא נפש בקרבו.

4. [חידה על התפוח. והרשימה בערבית: פי תפאחה].

אכול גזה משחקת. כמו ברק וברקת.
אשר תראה אדומה עת. ועת אחר ירקרקת.
ותתהפך כמו חולה בירקון ודלקת.
כאלו היא גליל כסף ובזהב מחושקת.
בתולה לא ידעה איש ושדיה כמינקת.
וכרצות שולפי חרב להכותה למפרקת.
אוי תפול לרגליהם ושפתיהם מנשקת.

משירי ר' יהודה הלוי.

1. [שיר מספר על פטירת ר' ברוך בן יצחק אלבליה. וכפי עדות הרשד"ל בב"י 19 כתב ר"י הלוי על פטירתו ג' קינות, וברשימת רשד"ל בדיואנו השיר מצוין בחלק ב' ב' במספר קי"ג. ומאמצע השיר הדפים גיגער חמשה בתים במחברתו ציצים ופרחים עמוד 12 מחלק העברי, ולא העיר שם כי רק חלק קטן הוא מן השיר הזה וגם לא רשם את תחלתו. ובחלק מדיואן כ"י אשר לפני אחרי קינה אחת שראשה חסר א) תמצא הקינה הזאת המצוינת בסימן מ"ב ורשום עליה: ולה גירהא פי (ולו זולת הקודמת עוד אודות) ר' ברוך בן ר' יצחק בן רבנו ברוך ז"ל].

1. מה לעם כי יקראו עצרת. הרפה להם כי מרה.
נפש כל העם.
2. אברה תורה מסיני. ויצאו לדבר יוי.
ואין מים לשתות העם.
3. הנה יד יוי הויה. בהר הגדול אשר היה.
גבוה מכל העם.

א) ואם בהוראת ואף כי, ור"ל ואף כי בעלי החכמה מוכרחים לפעמים להרחיק נדוד ולעזוב מקומם.
ב) ואשער שהיא הקינה על ר' מאיר אבן מיגש אבי ר' יוסף הנזכרת מרשד"ל (בב"י 17).

4. באו השמש והסהר. וענן כבד על ההר.
ויחרד כל העם.
5. מלאך משחית שם פניו. ומלא ברשפי אש מתניו.
ויזרק על העם.
6. אדאג ואשאג בחום אשי. ואומר לזמן במר נפשי.
למה הרעות לעם.
7. הן כל עדת יה השמות. יום לשחק הריטות.
בחור מעם.
8. הרף כי מאד השחתה. בקחתך חרב והמתה.
פנות א) כל העם.
9. ענן מעליהם נפרד ב). והמן עליהם לא ירד.
ותקצר נפש העם.
10. נוחל ג) ומנחיל דת פלילים. מזרע האצילים.
המתנדבים בעם.
11. מליו כאור נגהו. ודרכיו מאד גבהו.
מלכת בדרך העם.
12. עומד לחזק הברק. ויושב על כסא צדק.
לשפט את העם.
13. חיים היה פרי דתו. ועל כן לשאת פרידתו. ד)
לא יוכל העם.
14. בעוד היה הרב ברוך. להלחם בעדי ערוך. ה)
לא אירא מרבבות עם.
15. עניו ו) שפל רוח ודכא. חכמת לשונו הרכה.
תפלטני מריבי עם.
16. יום קרב בעדי יריב. וביום תפלה הוא יקריב.
את קרבן העם.
17. אבד הצרי והלחש ז). ורבו צפעוני נחש.
וינשכו את העם.
18. היתה ארצו כגן אלהים. וכנפל סעיפיו הגבוהים.
אכן חציר העם.
19. מעין חכמה מתגבר. ונאמן כי באחת ידבר.
ויאמן העם.

א) בכ"י פנית או פעת.

ב) ר"ל ענן הכבוד שסכך על ישראל.

ג) הכתים 12—10 נדפסו אצל גייגער. ובכ"י שלפני חסרה המלה נוחל בטעות הסופר.

ד) פה השתמש ריה"ה בדרך התגנים הידוע אצל המארחים הערבים ויהודי ספרד (פרי דתו — פרידתו).

ה) בגליון הכ"י תמצא נוסחא אחרת: בעוד היה גביר יעקב. עומד בפרץ ומישר העקוב. לא אירא וכו'.

ו) הכתים 16—15 נדפסו אצל גייגער שם.

ז) בכ"י כתוב והחלש, ומגיה א' כתב מתחת מלה והלחש, והוא נכון כי הבית נוסר ע"ר הכתוב אם ישוך הנחש בלא לחש (קהלת י' י"א).

20. מה נעמו אמרי שפר. בקרא ברוך ח) בספר.
באזני העם.
21. נוהג באמונה ורועה. מבקש נדח ותועה.
לבלתי שלח את העם.
22. מעין הדין וארונו. ומליץ יושר ולשונו.
מבינים את העם.
23. מליץ טוב ישרו יספר. ובצדקתו יכפר.
בעדו ובעד העם.
24. בשלום יקדם את פניו. ויפקוד אחריו שני בניו.
שרי צבאות בראש העם.
25. בן יקיר ט) אל יבוגנהו. ובן שעשועים י) משנהו.
גם הוא יהיה לעם.
26. וכל בית ישראל חברים. בימיהם ישאו הרים.
שלום לעם.

2. [על השיר הבא רשום בכ"י: ולה אהבה, ולו אהבה. ובדיואן רשד"ל הוא סימן קע"ו מחלק ג'. והוא ע"ד שיחה בין המקום וכנסת ישראל. ושם יהודה רשום בראשי התרוזות].

כמה גדרת בעדי ועלי הכבדת עול ולא עזבתיך.

1. ידע ועד. אפך עדי מתי
יוחר המועד. ואני בהונתי
אך אין לי סועד. בלתך בצרתי א)
וגם שם נחמדת לי ושם עבדתיך.

2. הנחלתי ימים. שוא וריק ב) נחלתימו
משאתי אמים. מאד שמעתימו
אוחיל ניחומים. על שמך נשאתימו ג)
אותם נצרת לי ובפלאים העמדת בעדם זכרתיך.

3. ובני האמה. הורני אדוניהם
וגבירה תמה. נקלתה בעיניהם
למה. ישמעו באזניהם
כי את עזרת אויב לי לא נועדה כאשר שחרתיך.

4. דורשי מצרה ד). ברחוב עניתיך
שיחה אזכרה. לי ואיך נשיתיך.
וביום קצרה ידיך קראתיך
איך התנכרת צבי ומנוד ה) הכחדת הנני בחרתיך.

ח) גם פה הגיה המגיה הנ"ל גביר יעקב תחת ברוך.
ט) תחת המלות האלה כתב המגיה בגליון שר אלעזר.
י) גם פה הגיה ושר משה. וכפה"ג הם שמות שני בני ר' יצחק הנזכרים בבית הקודם.
א) בכ"י בצרותי. ב) בכ"י זרק. ג) המלה הזאת מסופקת בכ"י. ד) מכאן תתחיל תשובה ה' לכנסת ישראל. ה) או ומניד, והמלה כפי הנראה מושבשת בכ"י.

5. הן אם יסרתי[1] אותך בשביך
ושמי נתתי קשתך ותליך
גם מעת שרתי לחצך וענך
מאשר יקרת אהבי בעיני נכבדת ואני אהבתיך.

3. [מכתב שכתב ר"י הלוי משמו של ר' יוסף אבן מיגש לחכמי נרבונא. ובדיואנו של רשר"ל היה רשום ברשימה במספר כ' מחלק ג' אך גופו חסר שם, ואנכי מצאתיו בכ"י מאוצר הספרים דפה, ובערבית רשום עליו שם: וכתב עלי לסאן רבינו יוסף הלוי זכ' לב' אלי עלמא נרבונה. ומזמנים קדמונים היה נודע עד עתה רק מכתב רב חסדאי אל מלך הכוזרים שכותבו היה המליץ מנחם בן סרוק, ועתה נוסף עליו מכתב שני הוא הנוכחי].

לגבורי תורה, ואלופי משרה, מישרי עקלקלות, ובלבם מסלות, קדשי קדשים, אל יוי נגשים, גואלי הגולה, ומחלימי החולה, ולהם משפט הגאולה, עם נדבות, וברי לבבות, מכסא כבוד חוצבו, ועליו יתיצבו, נתונים להבין ולהורות, והיו למאורות, כל מבקש לעמוד בסיני, יעמוד על נויהם, ודורש כבוד יוי ידרוש את פניהם, כאשר א) דרכו תחתם סיני, וכאשר הלכו עליהם כבוד יוי, כן יהיה תמיד הודם בל יוסר, וכבודם אל יחסר, ופארם ירבה, ונרם לא יכבה, הם הם מרי ב) גליות, וחברת מרגליות, ידידי ונכבדי, אהובי ונחמדי, רב' פלוני ורב פלוני ג), הנעלמים מעיני, הנקשרים ברעיוני, הקרובים אלי, הרחוקים מעלי, ואיך לא קרובים? והם בקרבים ד)! ואיך לא רחוקים? והם בשחקים! כן יהי רצון לשמוע תפלתם ה), ולהציב שמועתם, ויגלה ו) להם עתרת שלום אמן.

ממני אני יוסף הלוי בר' מאיר נ"ע דורש שלומכם, ושוגה באהבתכם, המתברך בשמכם, המתבשר בשלומכם, יד דרך שומר, ובגללכם אומר, מי יתן לי אבר כיונה, אעופה ואשכונה, להרחיק נדודים, ולראות ידידים, ולקשור פרודים, ולצמיד אחדים, כך היתה תפלתי מתחלתי, וזאת בריתי, עד אחריתי, ומאז העידני פלוני, הבא מאתכם, ומביא אגרתכם, מה יקר הבא! ומה נחמד המובא! מכתב שלחתם, ולבב לקחתם, החור בתכלת שבצתם, והשהם בפוך הרבצתם, הוא הספר, הנותן אמרי שפר, טוריו בתרשיש ממולאים, ודבריו בפו מסולאים, בעיניי החכמה התחברו גשמיו ז), ובעיניי מזמה התקדרו שמיו, צפון הניפה גשמיו, ותימן הרעיפה בשמיו, קדמוהי בדרך, ויקראו לפניו אברך, התעורר עליהם מחשבי, ואמרה ח) בלבבי, מי זאת הנשקפה כלבנה? מקוטרת מור ולבונה, אין זה כי אם לידידי, ומכתבם הבא לידי, כי להם לבדם יתכן, ויהי כן, לקחתיו, וינעמוני לקחיו, פתחתיו, וישעשעוני פתחיו, וגם הישיש הנוכר ט), בטוב מעלליו ניכר, נכמרו לו נחומי, והמו עליו רחמי, והנפש לעיניו מתמוגגת, ואין היד משגת, ואולם עזרתיו כפי כחי, והנידותי בשיחי, ולא אחרה תשובתי, עצלות אהבתי, והיודע ועד יודע כי הנפש בכם מתאמצת, ולרוץ עדיכם מתרוצצת, אך רחוק ביניני, ואין הימים ברצוננו, וגם יודע רוב שמחתי באגרת, ותוחלתי לאחרת, ועתה

---

1) גם החרוזה הזאת מתשובת ה'.

א) אולי צריך להגיה באשר דרכו ובאשר הלכו. ב) מספר רבים מן מר. ואולי צ"ל שרי או ראשי.
ג) המעתיק לא כתב את השמות. ואולי לא נכתבו ג"כ בגוף המכתב כאשר יורה קצת התרוז.
ד) מן קרב ולב. ה) בגליון הכ"י כתוב: נס' שועתם. ו) צ"ל והגלה.
ז) נראה כי גשמיו הראשון הוא לפי הוראת המלה גשם בלשון הפילוסופים (גוף). ח) ואמרה.
ט) כפה"נ הוא השליח שהביא המכתב שאמר עליו למעלה מה יקר הבא! וחכמי נרבונא המליצו עבורו לר' יוסף כנראה מן ההמשך.

בחסדכם, אל ירפו ידיכם, ובתבו וחדשו, ושנו ושלשו, ויש לי צורך, לולי אורך־הדרך לבחר לי מכל הפרושים, פרוש סדר קדשים [1]). לו יש נדיב יעניקנו, וסופר יעתיקנו, ואני אתן את שכרו, כי יבוא דברו, ועתה אם יש את נפשכם, לדרוש לדורשכם, מלאו כיום ידכם, ומלאו חפץ דודכם, ואם לא תיאשוני ממנו, הודיעוני במה אקדמנו, והנה פני מועדות, על אגרותיכם הנכבדות, סמכוני בתפוחיהן, ורפדוני ברקוחיהן, והאלהים יגדיל שמכם, ויענה את שלומכם, אמן.

3. [שיר קטן על הזקנה, ולפי ידיעתי לא נדפס עוד. ובערבית רשום עליו בכ"י: ולה איצא פי אלשיב].

שחתי מאור ימים ולבן תארי
סבב מאור ימים ולבן שערי,
ואומרה לילות ישיבון שהרות
אל שערי ויחשיכו תארי.
ליל ויום עלי שהי חיית ואין
מנוס אבל ממלתעות דוב אל ארי.

4. [מליצה לחתונה].

אילי בית נבנה על קו
צדק יהיה בית עולמים,
וצבי נשא עפרת אהב
יראה זרע יאריך ימים.

ב. אדות ספרי שטרות להקדמונים.

המחבר הראשון הנודע לנו עד עתה מספר שטרות הוא רב סעדיה גאון. הספר הזה לא הגיע אלינו, אולם נודע לנו ממה שנמצא זכרו אצל החכמים שבאו אחריו. והמזכירים אותו ומביאים ממנו הם: רב יעקב בר נסים מקירואן (אבי רב נסים בעל מפתח התלמוד) שבשאלתו לרב שרירא גאון ורב האיי בנו יאמר: „ואמר רב סעדיה גאון ז"ל בספר שטרות שחיבר שאין המקימין צריכין לקרות את השטר, אלא כיון ששנים מן העדים מחוו להו חתמות ידיהם, או שנים מעידין על חתמות ידי שניהן, מקימין את השטר וכדאתו למיגבא נאבו בלא ראיה" [א]). ועוד נזכר הספר הזה מרב שרירא בתשובה אחרת [ב]). מר' זרחיה הלויג) שיקרא שמו חבור שטרות ומשיג על הגאון בענין הוחזק כפרן. מר' יהודה בן ברזילי [ד]) שהשיג על רס"ג בענין אחד מס' השטרות והוא שהגאון מנה רק ארבעים שטרות ולפי דעתו נמצא יותר מזה. מר' יצחק בר אבא מרי ממרסיליא [ה]).

---

1) ועוד שאלו חכמי נרבונא לשלוח להם פי' סדר קדשים מן הפירושים הנמצאים אצל ר' יוסף (או להפך שהוא שאל מהם?).

א) ראה תשובות הגאונים הנדפסים על ידי בזכרון לראשונים מחברת ד' עמוד 9—108, סימן רל"א.

ב) שערי צדק דף י"ז ע"ב סימן י"א.

ג) כמאור בריש בבא מציעא לדף ד' ע"א.

ד) אור החיים לר' חיים מיכל עמוד 450; פירוש ס' יצירה לר"י ן' ברזולי עמוד XXX.

ה) ס' העיטור ד' ויציא דף פ' ע"ב בדיני כתובת יבמה.

ומר' יוסף חביבא[א]) הקורא שמו חבור שטרות.

המחבר השני הנודע לנו הוא ר' יוסף טוב עלם ושם ספרו הוא תקון שטרות. אדותיו דבר רשד"ל וציין המקומות שמובא בהם זה הספר[ב]). ואני הגדתי השערתי שהעתיק חבור קדום[ג]) אשר אדבר ממנו עוד למטה.

המחבר השלישי הוא ר' יהודה בן ברזילי אלברגלוני הנזכר למעלה. וגם חבורו נקרא תקון שטרות, ואדותיו והמקומות שמובא בהם דברו בפרטות ר' חיים מיכל נ"ע[ד]) ויבדל לחיים ידידי הר"ר שזח"ה וכו'[ה]).

אולם עתה באתי להעיר אדות הספר היותר קדמון בענין הזה הנמצא בכ"י באוצר הספרים דפה. באסיפה הראשונה לפירקאוויץ נמצא כ"י נייר בעל כ"ז דפים קווארט קטן בכתב משיטא מזרחי המצוין במספרים N N 121, 240. ראש הכ"י חסר, ובעמוד א' ועשר שורות הראשונות מעמוד ב' מדף הראשון נמצא הוודוי לר' נסי שאדותיו דברתי במקום אחר[ו]). ואחרי הוודוי יתחיל בעמוד זה ויסיים בעמוד א' מדף י"ט ספר אשר שמו נקוב בראשו בערבית משובשת: כתאב תצניף בית דין (ס' מעשה בית דין או כתבי בית דין) לרבינו האיי ז"ל ישתם להאדא אלמצנף עלי כ"ח כתאב (צ"ל ישתמל הדא וכו', יכיל החבור הזה כ"ח כתבים). ובסופו כתוב: נשלם בסייעתא דשמיא, סליקו השטרות של רבינו האיי ז"ל. אחריו יבואו בהוספה עוד ח' שטרות מדף י"ט ע"ב עד דף כ"ב ע"א ובסוף כתוב: נשלמו סדר כל השטרות בעזרת יוצר מאורות ויודע נסתרות, ובע"ב מדף זה ודף כ"ג נמצאו שני פיוטים. דף כ"ד הוא דף חלק וריק. בדף כ"ה עד כ"ז ע"א נמצאו עניני מילה ברכת אירוסין שבע ברכות וכו'. ובעמוד האחרון כתוב באותיות חלולים: תפלת יום כפור כפי רבינו האיי בר דויד ז"ל חבל (ועל המלה האחרונה שתי נקודות שבפה"נ הן נקודות המחק. וכל הכתובת באותיות חלולים חשודה היא בעיני שנזדייפה מחדש).

והנה הספר תצניף בית דין או ס' השטרות הוא בודאי קדמון מאד, ולו גם לא נרשם עליו שם רב האיי בנקל היה לנו להכיר כי החבור הזה הוא מעשה ידי גאוני בבל, כנראה מסגנון הלשון והכתיבה. כן למשל נקרא השטר הרביעי שטר אביזאריה ואביזריה (שטר פטור מכל טענות ותביעות), וראש השטר הוא כזה: „שהדותא דהות באנפאנא וכו' איך פל' בר פל' אמר לנא וכו' מחמת דבצבו נפשי כדלא באונס דנסיבית וקבילית ואשתלימת מיניה וכו' ולא אשתייר לי עליה ולא בביתיה ולא ברשותיה שום מדעם בעלמא וכו' מן כל מאן [נראה דצ"ל מאי] דחאליף ביני ובין בני אדם מן שותפות וכו' ומן חוסראנא ומן יותראנא ומן רואחא ומן זיאנא וכו' ומן כל באבי ואנפי דעלמא ובציתיה וצרין[פיתיה] וניקיתיה ושויתיה אביזאר לפלני דנן ולירתיה בתריה מני אנא פל' ומן ירתאי בתראי מן כל דר ודר ומן כל טענאתא וערעראתא וכו' ומן כל דין ודיאן ומן כל פוקד והחסר ומיטר ומשמע ותיגר ומצו ומידאן ומיוכא וכו' ומן שבועתא וגזירתא ושמותא" וכו'. השטר החמישי הוא שטר זביני דבאתי ויתחיל ג"כ: „שהדותא דהות באנפאנא וכו' ודרתא דא זבינית יהה אנא פל' בר פל' דנן היא

א) בנמוקי יוסף לבבא מציעא בפרק קמא בדין הוחזק בפרן. ולפלא כי נעלם כל זה מעיני בן יעקב שלא זכר את שם הספר הזה באוצר הספרים אף כי כבר העיר עליו הרשי"ר בבכורי העתים.

ב) בית האוצר לרשד"ל דף נ"ב ע"א. וגם את שם הספר הזה לא הביא בן יעקב באוצר הספרים.

ג) זכרון לראשונים שם עמוד 398.

ד) בס' אור החיים עמוד 450.

ה) במבוא לפי' ספר יצירה הנזכר עמוד XXX, XXI. וגם מקומו יפקד באוה"ס לבן יעקב.

ו) זכרון לראשונים מחברת ה' עמוד קי"ו.

ועפרה וארעה ושינה וליבנה וגיפה ואגורה ואבנה ובנינה ואשיאתה ובראה ותרביצה ודשה ועברה ומפקה ושאגה וגואזה ופרולה ובירי ובלולי דאית בה ורואשין דילה ועיליתה ואיגרה וכל עומקה ורומה ושלאלה וכשורה והורדה וקנה ובית מיא דמיטרא דילה" וכו', ודי בדוגמאות אלה למבינים.

ואחרי אשר אין להסתפק בדבר כי מעשה ידי גאון מגאוני בבל הוא החבור שלפנינו נראה אם נוכל לדעת מי היה מחברו. מחבורו של ר' סעדיה כבר ידענו (מערות ן' ברזילי) שהיה מכיל ארבעים שטרות. ואם כן החבור הנוכחי קדם לס' השטרות של רס"ג כי יכיל רק כ"ב שטרות, ומדרך כל מחבר מאוחר להוסיף על החבורים הקודמים ולא לגרוע מהם. מן הטעם הזה הספר הנוכחי לא יוכל להיות מעשה ידי רב האיי בן שרירא אחרון הגאונים, כי הוא ואבוי כבר ידעו מס' השטרות לרס"ג ובודאי לא היה פוחת ממספר ארבעים שטרות. נוסף לזה אוכל להביא ראיה כי כבר ידעו בימי רב האיי בר שרירא מחבור זה והביאו אותו השואלים מאתו כחבור נודע, כי זה לשון השואלים מרה"ג בענין מודעת אונס א): „מיהו חזינן בתיקון שטארי דילנא דכתיב בהון וכל מודעי ותנאי ומודעי דמודעי ומודעי דנפקין מיגו מודעי עד סוף כל מודעי שמסרתי ושעתיד אני למסור ביטלתים מעכשיו בכל לישאני דמבטלין בהון רבנן מודעי ותנאי". ועל זה ישיב רה"ג שם: „תחילת מאי דצריכנא לפרושי לכון דהאי דאיתקון בשטארי למיכתב ביטול מודעי" וכו'. ואין שם אף רמז קל שרה"ג הוא המחבר תיקון שטארי, ונהפוך הוא שמדברי השואלים „חזינן בתיקון שטארי דילנא" נוכל להוכיח שבודאי לא היה חבור חדש מרה"ג כי אם ספר קדמון שנתפשט בשכבר הימים. והנה המקום שהביאו השואלים נמצא בכ"י שלנו כן בסימן כ"ג שהוא שטר מודעא וכן בסימן ב' שהוא גט פשוט וכן בשארי שטרות.

מפאת כל זה ומטעמים אחרים (שיתבארו במבוא לספר הזה שאני עתיד להדפיסו ברצות האל) אחשוב כי מחברו הוא הגאון רב האיי בר דוד שנודע לנו גם כן כמחבר ספר בחכמת העבור נגד הקראים, והיה דיין בבגדאד עיר הבירה שנים רבות קודם שנסמך לגאון בפומבדיתא כמו שהעיד עליו ר' יצחק אבן גיאת ב), ולפיכך היה נצרך לו כפעם בפעם להתעסק בעניני שטרות ולכן חבר את הספר בכ"י שלפנינו ואף בו כ"ח שטרות ג). ואחריו בא רס"ג והוסיף בספרו עד ארבעים שטרות, ואחריהם בא ר"י בן ברזילי והוסיף עוד על מספרם. והרוחנו לדעת כי הגיע לידינו עוד ספר קדמון מימי הגאונים.

זהו מה שרציתי להודיע בענין הזה בכלל ובקצור, ופרטי הדבר יבואו על מקומם במבוא הספר.

א) זכרון לראשונים ד' עמוד 164 סימן של"ה.

ב) שערי שמחה הלכות ר"ו ן' גיאת חלק א' עמוד ס"ג וס"ד.

ג) ובקצור הובאו גם הדינים בתוך גוף השטרות, ורס"ג וכן ברזילי האריכו מאד בדיני שטרות.

ג. חמשה כתבים מפנקס המדינה דליטא בענין יחס המדינה הזאת לארבע ארצות דפולין א).

1. [פסק דין הנעשה בלובלין בשנת שצ"ג (1633 למה"נ) אודות הסכסוך בין מנהגי ד' ארצות דפולין ובין מנהגי ליטא.

תוכן הפסק שפסקו הגאונים יצ"ו בין הארצות ובין מדינות ליטא יצ"ו ב).

אודות הוצאות בענין מנת המלך וההוצאות בכלל בעלילות המטבעות והכסף שהוציאו הארצות יצ"ו וטענו עם אנשי מדינות ליטא יצ"ו בכלל. ונתבררנו אנחנו ח"מ מדעת כולם למצוא ביניהם דרך נכון. ובכן מצאנו וראינו ע"פ משא ומתן שבינינו שיתנו אנשי מדינות ליטא יצ"ו עשרים וחמשה מאות זהו' פו' [זהובים פוליש] לאנשי הארצות יצ"ו בכלל ויהי' שייך לסכום ארבע ארצות יצ"ו להוצאות שהגיעו עליהם ובזה יהיו מסולקים מהנ"ל. אודות מתנת המלך עומד על פסק ישן ג). וענין המתנות לשלוחים אינה טענה כי גם הם נותנים לשלוחי ליטא. אודות מרשלק [Marszałek] של השלוחים אין אנשי ליטא צריכין ליתן כלום למתנותיו. הוצאות על רשעת בוורשי יתנו אנשי ליטא חלק שביעית. הוצאות ביריד לובלין כל מה שיגיע על הוצאות עשרה זהו' פו' ומעלה בפעם אחת יצרפו להם מנהיג א' ממנהיגי ליטא לישא וליתן עמו ג"כ ויעמוד הדבר ע"פ רובם כנהוג בין הארצות. ובאם יגיע הוצאות מאה זהו' ולמעלה על פעם אחת אזי יצרפו עמהם שני מנהיגים ממנהיגי ליטא לישא וליתן עמהם ויתנו להוצאות חלק שביעית. כל הנ"ל מצאנו וראינו כהיום הזה. יום ג' י"ט אדר שני שנת שצ"ג לפ"ק.

נאום שמשון במוהר"ר יצחק ז"ל ד)
ונאום אהרן בנימין במוהר"ר חיים ז"ל מארפציג
ונאום מאיר הק' לבית קצינאלינבוגין

הועתק אות באות מגוף הפסק הנכתב בפנקס הארצות יצ"ו בח"י הגאונים זלה"ה.
נאום מאיר סופר מלובלין המעתיק.

2. [פסק דין שני בין מנהיגי הארצות ומנהיגי ליטא הנעשה בלובלין בשנת ת"ד (1644 למה"נ) ביריד גראמניץ].

פסקנו בין האלופים הקצינים מנהיגי ד"א [ד' ארצות] יצ"ו ובין האלופים הקצינים מנהיגי מדינות ליטא יצ"ו ע"ד החילוקים והטענות שהיו ביניהם לפנינו. בראש ע"ד ספחת הידוע ה) אשר נפסק מקדם ע"י בירור שיחשבו ההוצאות שהוציאו

א) כה וכה הוספתי נקודות ההפסק בין המאמרים וכתבתי בשלמות איזה מלות שנתקצרו בכ"י בראשי תיבות להקל הקריאה. — ובזה מקום להביע תודתי קבל עם להרבנים הגאונים יצ"ו מהורדנא ולש"ב האלוף המרומם הר"ר בנימין זרח ווייסברעם נר"ו ולידיד נעורי הרב מטעה"מ מו"ה משה קאטקינד נר"ו על אשר הואילו בטובם להלוות לי את הפנקס היותר ישן מפנקסי המדינה דליטא הנמצאים כעת.

ב) והפסק הזה הוא העתק מפנקס ד' הארצות ככתוב למטה.

ג) את הפסק הישן הזה לא מצאתי בפנקס ואולי נאבד ברבות הימים.

ד) אדות שמות האנשים בכתבים אלה אקוה לדבר אחרי אשר אפרסם ברצות האל בדפוס עוד כמה כתבים מן הפנקס הזה.

ה) את המלה ספחת מצאתי עוד איזה פעמים בפנקס ככמי לאיזה עלילת שקר, וכפה"נ היא עלילת דם או אדות לחם פסחם.

מנהיגי ד"א יצ"ו לערך תשעה אלפים זהו' פו', וגם ההוצאות שהוציאו מנהיגי ליטא יצ"ו, יכול הסך יתנו האלופים הרוזנים מנהיגי ליטא חלק השביעית, והמותר יתנו האליפים הרוזנים מנהיגי ד"א יצ"ו. כן יקום וכן יהיה. ואיזה מהצדדים הנ"ל שהוציאו מותרות ע"פ החלקים הנ"ל מחויבים לשלם לצד שכנגדו במיטב. וכל ההוצאות שהוציאו אחר הפסק הנ"ל מצאנו וראינו שיתנו האלופים מנהיגי ליטא יצ"ו לכל אלף מאה וששה זהו' פו'. ובדבר הוצאות שמוציאים פה לובלין לטרובינאל [Tribunal] ביומא דשוקא מצאנו שמה שמוציאים במתנות בהתחלת ביאת הטרובינאל הן מעט הן הרבה מכל זה פטורין אנשי ליטא יצ"ו, וכן מכל שארי הוצאות, חוץ ממה שנותנים בירידין מחמת עסקי הירידין מחויבין מנהיגי ליטא יצ"ו ליתן חלק שביעית ע"פ פסק הקדום, דהיינו אם יהיה איזה מנהיג או איזה איש הגון מאנשי ליטא יצ"ו פה בעת ההיא יצטרפו [יצרפו] אותו אליהם קודם הנתינה. וע"ד הוצאות וארשי מחמת הרשעת שנתחדשה אין כעת פנאי לעיין בדיניהם, ויצא הדבר לאורו ביריד גראמנ"ץ ת"ה הבע"ל. ומחמת הוצאות הגולנים שבסביבות מצאנו שאנשי ליטא פטורים מזה. וע"ד שמנהיגי ד"א תבעו את מנהיגי ליטא יצ"ו מחמת הוצאות לשלוח לרומי א) מצאנו אחר שנשלח ונעשה ההוצאות ההיא [ההן] בלי ידיעתם פטורים אנשי ליטא מזה, ומחמת מה שנזכר בפסק הקדום מהגאונים בגראמנ"ץ שצ"ו לפ"ק ב) בחדש אדר שני וז"ל ועל הדיינים אנחנו גוזרים בחרם שלא ישמעו לקול ארצות בדברים הנ"ל מה שהוא נוגע לאנשי ליטא יצ"ו, ויעשו משפט על הבורח ע"פ דת תורתינו הקדושה ולא ע"פ תקנות וכתבים דהארצות יצ"ו, גם על השמשים גזרו בחרם שלא ילכו בשליחות דהארצות יצ"ו כנ"ל, בכן מוסיפין אנחנו שאינן רשאין אף להוסיף דיינים בכל דין שבין אנשי פולין לאנשי ליטא, וגם גוזרים אנחנו בחרם גם על פרנס יריד שמחויב להחזיק הפסק ההוא ולגזור על השמשים לילך בשליחות אנשי ליטא יצ"ו, ואם ח"ו יהיה נראה בעיני אנשי מדינות ליטא שאין הפ"ה יקיים [הפרנס היריד מקיים] הפסק רשאין לקבול עליו לפני הגאונים הרבנים שיהיו בימים ההם ביריד ההוא. גם זאת מצאנו מאחר שאין לאנשי מדינות ליטא יצ"ו שום ראש מדינה בוועד ר"מ [ראשי מדינה] היושבים בשלחן גבוה ג) ולכן אפשר שעי"ז מתעכבים ענייניהם עד לבסוף. לכן מחוייבים ר"מ יצ"ו שלא לעכב משפטי אנשי ליטא שיש ביניהם ובין הארצות יצ"ו להיות הכל נידון ומתוקן קודם שיהיה נפסק הפרעון בירידים בעונש הנ"ל. כל הנ"ל יקום בכל תוקף.
ב"ד החותמים יום ה' ב' ניסן יריד גראמנ"ץ ת"ת לפ"ק פה לובלין.
נאום י"ט הנק' ליפמאן בלא"א הר"ר נתן זלה"ה לוי העליר.
ונאום מנחם מענדל החונה לע"ע בק"ק פרעמסלא.
ונאום שלמה זלמן בלא"א מוהר"ר ירמי' יעקב וצ"ל.
ונאום הק' נפתלי בלא"א הגאון מוהר"ר יצחק כ"ץ זלה"ה.

3. [פסק מנהיגי ארצות פולין שאין לערב מעות יחידים מליטא שיבואו לפולין בעד ההובות שחייבים מנהיגי ליטא ובריסק, מגראמניץ דשנת תט"ו (1655 למה"נ) בלובלין].

ע"ד החובות אשר חייבים האלופים הרוזנים וקצינים מנהיגי מדינות ליטא יצ"ו או

א) אנשי פולין שלחו שתדלנים אל הפפא דרומא שימליץ בענין עלילת דם.
ב) הפסק הזה לא נמצא בפנקס דליטא.
ג) כן מדברים אלה וכן מיתר הכתבים נראה ברור שמדינת ליטא לא נכללה בכלל ד' ארצות. והוא אשר דברתי לפני כמה שנים טרם ראיתי את הכתבים האלה, ואז השיגו עלי איזה כתבנים בלי דעת.

מנהיגי ק"ק בריסק א) יצ"ו כמשמעות שט"ח שביד המלווים, זאת אשר מצאנו ששום ב"ד בכל מדינות מלכותינו הן בירידים הן בשאר מקומות יהיה באיזה מקום שיהיה אינם רשאין לעקל שום יחיד ממדינות ליטא או מק"ק בריסק יצ"ו שאינו חתום על השט"ח או משארי קהלות שבמדינות ליטא יצ"ו מחמת עיכוב פרעון הנ"ל. אמנם אותן שט"ח שעל מנהיגי ליטא או בריסק שנתפשרו ליתן בטחון להמלווים לשלם לזמנים כפי הפשר שביניהם אזי כשיקיימו ויתנו בטחונם כפי שנתפשרו אזי כח והרשאה נתונה לאותו מלוה לעשות כל הכפיות לחתום ההוא ולבני קהלתו או הגליל שלו אף לאותן שלא באו על החתום. וכשיהא הפרעון עובר חצי שנה כגון מגראמניץ ליערסלב ומיערסלב לגראמניץ וכדומה לזה משוואנטקי [Świątki] לסי' [Simona ?] ומסי' לשוואנטקי ב) ולא ימצא בעל חוב לגבות את חובו מן החתומים, אזי רשאי לעשות כפיות אפי' לכל שאר אנשי מדינות ליטא יצ"ו על חוב שלו שעל המדינה או על ק"ק בריסק על חובות שעליהם. וכן אם איזה מלוה שלא נתפשר עדיין וירצה להתפשר כאשר נתפשרו שארי מלוים פה מחויבים המנהיגים להתפשר עמו ולקיים כנ"ל. אכן כל זמן שלא נתפשר אין כח לשום ב"ד בעולם להזדקק ולעשות שום עיקול על יחידים אנשי מדינות ליטא יצ"ו או ק"ק בריסק יצ"ו מחמת חובות שעל המדינה או בריסק. ויקום כל הנ"ל בכל תוקף פסד"ג [פסק דין גמור].

כ"ר ראשי מנהיגי ארצות יצ"ו ביריד גראמניץ ט' ניסן תט"ו לפ"ק הנועדים יחד פה ק"ק לובלין יצ"ו.

נאום שמואל אליעזר במוהר"ר אפרים נפתלי זצ"ל
ונאום שמואל זנוויל בלא"א מ' זכריה מענדיל זצ"ל שפירא
ונא' יודא אברהם בלא"א ישראל הענדל
ונא' אלי' בלא"א מוהר"ר דוד זצ"ל אשכנזי
ונא' אברהם במוהר"ר אליעזר ליפמן היילפרין
ונא' יצחק בא"א הר"ר עוזר זצ"ל מקרעמניץ.

הועתק אות באות מגוף הפסק של הרוונים וקצינים מנהיגי ארצות פולין יצ"ו.

יום ד' י"ד ניסן תט"ו לפ"ק.

נא' אברהם בהק' מוהר"ר מרדכי אהרן זצ"ל הי"ד שמש דק"ק בריסק דליטא.

4. [פסק שלא נשלמה העתקתו ג) כמו כן בענינים שבין מנהיגי ארצות פולין וליטא, ועל כי שנת תכ"ה נזכרה בכתב זה כזמן עבר ושנת תכ"ט כזמן עתיד נראה כי נכתב משנת תכ"ו עד תכ"ח (1668—1666). ונוכל לשער כי נכתב ג"כ בליבלין ביריד גראמניץ].

ע"ד טענות ותביעות שהיו בין אלופי קצינים מנהיגי הארצות יצ"ו אשר נבחרו מפי קצינים ראשי מנהיגי ד"א דפולין ובין אלופי קציני מנהיגי מדינות ליטא יצ"ו משנים העברו עד היום כפי הנהגת הקדמונים ע"פ פסק מהמאורות הגדולים וע"פ פנקס ד"א יצ"ו פסקנו. אלופי קצינים מנהיגי מדינות לימא כחויבים לשלם להארצות דפולין יצ"ו סך ארבעה אלפים זהו' ומאה וחמשים זהו' פו' נוסף על סך אלף ומאתים וכמה זהו', כמבואר בפנקס ד"א מוועד גראמניץ תכ"ה לפ"ק שנתנו בדרך הלואה להוצאות פולין ד). ועל סך ארבעה אלפים ומאה וחמשים זהו' ההם נתנו אלופי קציני

א) זהו מפני שקהלת בריסק עמדה בראש קהלות ליטא.

ב) לא אדע אל נכון לאיזה יריד הכוונה בסי', ועל כי [ויעליאני] סוויאנטקי הוא בקיץ בחרש סיון בערך, היריד השני הוא בכ"פ בחרף, כי למעלה נאמר שהפרעון עובר חצי שנה.

ג) הסבה שבעבורה לא נעתק הפסק לא נודע, ואולי חזרו בהם הנבררים בעת כתיבת הפסק. וזה אין לברר כי אם ע"י פנקס דד' ארצות שממנו נעתקו הכתבים לפנקס ליטא.

ד) הפסק הזה לא נמצא בפנקס ליטא.

מנהיגי ליטא הנ"ל שטרי חובות בח"י לשלם לפי הזמנים שבשט"ח החם. בזה פטורים ומסולקין מדינות ליטא מכל תביעות ממון שהיו למדינות פולין להם עד עצם היום הזה נגד ד"א דפולין. וע"ד שטענו מנהיגי ליטא שאינם רוצים עוד בשום שיתוף [שיתוף] בעולם עם הארצות דפולין מהיום והלאה, הרחבנו דבר משפט זה עד יריד גראמניץ ה"ל לפ"ק ואז ידיינו בפני רבני פולין ורבני ליטא כפי הקישר [הקישור]. אמנם כן כשיודיעו מנהיגי ליטא ומנהיגי ד"א יצ"ו בגראמניץ תכ"ט שרוצים לדון עמהם בעסק הנ"ל ביריד יערסלב תכ"ט אזי מחויבים רוזני מנהיגי הארצות לצ"ד [לציית דין] נגדם ביריד יערסלב תכ"ט, ובתוך משך זמן הנ"ל מחויבים הצדדים הנ"ל להכריז בחרם בכל בתי כנסיות שבארבעה קהלות הראשיות שבארצות פולין ובארבעה קהלות ראשיות א) שבמדינות ליטא כל [שכל] מי שיש בידו וברשותו איזה פסק וכתב מעסק שותפות הנ"ל מחויב כל אחד להביא הכתב או הפסק ההוא לעת המשפט הנ"ל. ובתוך הזמן ממשפט הנ"ל יתנהגו כמאז ומקדם. התושבים והקהלות [צ"ל מהקהלות] או מישובים ממדינות ליטא אשר יושבים במדינות פולין וישלחו הקהלה ההיא ב"כ [בא כח] להכריח את איש ההוא לבוא לקהלה ההיא לפרוע מסים המגיע ממנו אזי מחויבים מנהיגי הקהלה ההיא אשר ימצא....

[יותר לא כתב המעתיק והשאיר הנייר חלק וגם הדף הבא הוא חלק בפנקס].

5. [והאחרון הכביד הוא פסק דין ארוך בכל פרטי הסכסוכים שבין מנהיגי ארצות פולין וליטא שנעשה ע"י הנברים בעיר לענטשני בשנת תמ"א (1681 למה"נ). ואחרי הפסק הזה לא נמצא עוד בפנקס ליטא שום כתב או פסק בענין הזה].

פסק ג [דול?] שנפסק בק"ק לענטשני יצ"ו כ"ד אדר תמ"א לפ"ק.

למשפטינו עמדו היום הצדדים האלופים הקצינים רוזני מנהיגי ד"א פולין יצ"ו ואלופי קצינים רוזנים מנהיגים דמדינות ליטא יצ"ו ע"פ הגבלת זמן למשפטם כמבואר בפנקס ד"א יצ"ו בדף ועד יערסלב ת"מ ב). רוזני ד"א יצ"ו האריכו מאד בטענותיהם נגד רוזני מנהיגי ליטא יצ"ו איך שיש לד"א יצ"ו ביד מדינות ליטא סך עצום ורב, הן ע"פ פסקים וכמה וכמה רשימות שבפנקס דד"א יצ"ו ובפירוש ענין הוצאות ביטל [ביטול] גירוש מאז' ג) והוצאות תמידיות בירידי לובלין ע"פ הנהגה קדומה ע"פ פנקס דד"א יצ"ו, והוצאות ירידי יערסלב לסענדזי [sędzia] והעמדת סענדזי שיהא מוכשר לטובת הכלל בירידים, והוצאות העניים המרובים שמה והוצאות שיכר שתדלן דד"א בוורשי, והוצאות בוועדי וורשי ומנת ומתנות לאדונינו המלך יר"ה ושריו בוועדים וביטל [וביטול] רשעיות בוורשי בוועדים ושלא בוועדים, והוצאות סך עצום ורב לכמה ע"ש [עלילות שקר] ולספחת, ונתחייבו ארבעים אלפים זהו' להגזבור [להגזבר=podskarbi] כנודע לפ"ר ד"א [בפנקס דד"א?] והוצאות בקרינאציי' [koronacya] ביטול הגלגולת, והע"ש הנורא דטיקטין ד) הנוגע ח"ו לכלל גירוש כללי, והאריכו למעניתם וטענותיהם הן מחמת עבר עד היום וכן להבא בענין הוצאות

א) אל הג' קהלות ראשיות בליטא (בריסק הוראדנא וסינסק) נוספה בשנת תי"ב בוועד האמסק גם קהלת ווילנא, ועי"ז נעשו ארבע קהלות ראשיות בליטא. ובשנת תנ"א (כמו כן בוועד האמסק) נוספה קהלה חמישית היא קהלת סלוצק.

ב) הפסק הזה לא נמצא בפנקס ליטא.

ג) לא אדע הוראת המלה מאז'.

ד) מזה נראה כי בערך שנת ת"ט (1680 למה"נ) היתה בטיקטין בסולין עלילה גדולה שהכניסה בסכנה את כלל ישראל.

כנ"ל. רוזני ליטא השיבו שמעולם לא נתחייבו לד"א מאומה ומעולם לא היה להם שום שיתוף וחיבר [וחיבור] עם ד"א א). ומה שנמצא בפנקסאות לא היה רק לפי העת והזמן ולהוראת שעה ולא מחמת שיתוף וחיבר עם ד"א, ואינם רוצים בשום חיבר עוד בשום ענין ואדרבא בפרישה הם רוצים לגמרי בלי שום שיור שיתוף וחיבר כלל בעולם, וכמבואר בפסקים הקודמים שהתרו בד"א שאינם רוצים בחיבר ושיתוף. ואף אלו היה איזה חיבר אזי מכאן ולהבא חושבנא לעקור החיבר מעיקרו לגמרי בלי שיור כלל. וטענו גם המה נגד ד"א שיתנו להם להוצאות כמה ע"ש שהיו בליטא הנוגעים לכלל גירוש כללי וספחת וע"ש דכישוף, וכאלה רבות מערכה מול מערכה. זה הכלל שום צד מהצדדים הנ"ל לא שיירו שום טענה ותביעה ותשובה וסתירה בעסק משפט הנ"ל נגד הצד שכנגדו. בכן ע"פ העיון הרק הטיב מתונים מתונים היינו בדין זה מאד ומאד כראוי עשות משפט גדול כזה ובין גדולים כאלו. ואת אשר מצאנו לתוקף פסד"ג. הברירה לקציני ד"א יצ"ו נגד קציני ליטא לעשות אחת משתי ברירות אלו המפורשים למטה. האחת בענין הוצאות הע"ש ד ט י ק ט י ן יתנהגו באופן זה. כל מה שהוציאו ד"א יצ"ו מכיסם מלבד כל הוצאות שהוציאו טיקטין וישוביהם בענין הע"ש הן מה שהוציאו ד"א זולתם כבר לע"ש הנ"ל הן מה שיוציאו עוד ב ו ר ש י ועד דהאידנן בע"ש הנ"ל עד גמר לטובה לגמרי מחויבים ליטא לשלם לד"א יצ"ו חלק ארבעה עשר מן סך הוצאות דד"א יצ"ו כנ"ל. ובוורשי עכשיו מחויבים מנהיגי ד"א יצ"ו להודיע למנהיגי ליטא שישלחו עמהם מנהיגיהם או שתדלנים להתעסק ולדעת מכל הוצאות שיתהוו מיום ההודעה. ואם יבורר ע"פ ערים כשרים שהודיעום כנ"ל ולא השגיחו לשלוח עמהם תכף כנ"ל אזי ילכו מנהיגי פולין לברם ויהיה להם נאמנות נגד ליטא בענין הוצאות ההם. ובאופן זה אחר שישלחו ליטא חלקם להוצאות דד"א יצ"ו אזי יהיה חשבון צדק אי"ה ב י ר י ד י ע ר ס ל ב ת מ "א בין ד"א ובין טיקטין ואגפיהם כמה עלו כל הוצאות בעסק הנ"ל מה שהוציאו טיקטין ואגפיהם ומה שהוציאו ד"א יצ"ו. ושם ידונו ד"א וטיקטין כמבואר ב ד ף ד ד "א י ע ר ס ל ב ת "מ בענין הוצאות הנ"ל. וקציני ליטא יצרפו לבדה"ג ויפה ההוא ג"כ מצדם איזה רב אב"ד מליטא או מפולין כפי רצון מנהיגי ליטא. ואף שהמצורף ההוא לא יהיה או אב"ד בשום קהלה בלבד שכבר היה ר"י [ראש ישיבה] ואב"ד באיזה קהלה. וע"פ הפס"ד ההוא יצא לאור כמה יתחייבו ד"א יצ"ו ליתן להע"ש הנ"ל, ואז ידעו כמה עולה החלק י"ד הנ"ל מן הסך אשר יגיע מכים ד"א יצ"ו, ואם המצא ימצא אז שהנתינות אשר נתנו ליטא לעסק הנ"ל עד יריד יערסלב הנ"ל ע"פ פסד"ז [פסק דין זה] עולה יותר מסך חלק י"ד המגיע מהם כנ"ל אזי מחויבים ד"א יצ"ו לשלם לליטא תכף העודף ההוא אשר יעריפו ליטא בנתינתם עד יריד יערסלב הנ"ל, דהיינו אם ע"פ החשבון שבין ד"א וטיקטין יגיע העודף ההוא מן ד"א ישלמו להם ד"א, ואם יגיע העודף מטיקטין ואגפיה אזי יתנו להם הנ"ד הנ"ל א ס ג נ צ י י ' [assygnacya] על סך ההוא על טיקטין ואגפיה ויוציאו ליטא לעצמם מטיקטין ואגפיה ע"פ סג' [סיגנציי'] ההיא. ואם ע"פ חשבון ופסק דיערסלב יגיע מן ליטא עוד להשלים ולמלאות חלק י"ד הנ"ל להסך אשר יתנו מהיום עד יריד יערסלב הנ"ל אזי מחויבים ליטא להשלים שמה עד למלאות חלק י"ד מן סך אשר יגיע ע"פ פסק על ד"א להוצאות ע"ש הנ"ל. ובנתינות ליטא לחלק י"ד הנ"ל יקובל להם במטיב בסף האלף וארבעה מאות זהו' פו' אשר נתנו, דהיינו תר"ז נתנו לד"א ביערסלב ת"מ, תק"ז הלוו ק"ק ה ו ר א ד נ א למנהיגי ק"ק טיקטין לצורך הוצאות ע"ש הנ"ל, ש"ז הלוו ק"ק ב ר י ס ק לק"ק טיקטין לצורך הע"ש הנ"ל, ס"ה אלף ת' זהו' הנ"ל יקובל במטיב בסף

א) ראה מה שהעירותי למעלה לסוף כתב כ'.

בחשבון חלק י"ד הנ"ל. ומחויבים מנהיגי ליטא להחזיר תכף השני שט"ח תר"ז [צ"ל תת"ז] הנ"ל הוראדנא ובריסק. וכל הוצאות שיהיו לד"א יצ"ו מיום התחלת הענין עד שמנהיגי וורשי [צ"ל ד"א] יודיעום ויתרו שיעמדו [שיעמידו] אליהם מנהיגים בענין הוצאות וורשי והלאה יהיה הכל ע"פ בירור או שבועה בשעת המשפט הנ"ל ביערסלב. קציני ליטא מחויבים לשלם תכף לד"א יצ"ו תק"ן זהו' מחמת אותן ת"ז וששה זהו' פו' שד"א נותנים לק"ק לובלין יצ"ו מחמת יריד לובלין מן שנת ת"ל, ע"ז היה עולה חלק שביעית מן כל השנים הנ"ל סך תק"ן זהו' כנ"ל. אמנם אם יבררו ע"פ נאמן דד"א יצ"ו שד"א אינם נותנים ת"ו זהו' הנ"ל כולם או מקצתם יחזירו להם ד"א יצ"ו, והמה מחויבים לשלם תק"ן זהו' הנ"ל תכף. ומחמת כל שאר תביעות דד"א מליטא כנ"ל ישלמו להם ג"כ תכף אלף וש"ז ועשרה זהו' פו', ס"ה ביחד אלף תרס"ז פו'. בזה פטורים ליטא מעתה ועד עולם מלתת חלק שביעית לת"ו הנ"ל ומכל התביעות הנ"ל מעבר, אמנם להבא מהיום מחויבים ליתן לכים דד"א בכל יריד יערסלב סך שלשה מאות זהו' מעתה ועד עולם, ויתחילו ליתן ש"ז הנ"ל הראשונים ביריד יערסלב תמ"א. ואם יהיה וועד המלך ושריו באיזה שנה מחויבים ליטא לשלם ש"ז הנ"ל בוועד ההוא תמיד ויהיו פטורים מלתנם ביריד יערסלב שאחר וועד ההוא, וכן תמיד באופן זה. ובענין איסור והיתר הגרענ יצן א) משכנו ידינו מלפסק [מלפסוק] ביניהם עתה ויהיה הדבר תלוי ועומד בהיתר כאשר הוא עכשיו עד וועד הראשון דד"א יצ"ו ויקום הדבר ע"פ רוזני ד"א יצ"ו לאיסור כמקדם או להיתר. ואם יקום הדבר ע"פ רוזני ד"א לאיסור כמקדם אזי יתנו לפולין מאו והלאה משעת הסכמות האיסור רק ר"ז פו' בכל שנה ושנה לעולם תחת ש"ז בכל שנה ושנה המפורטים כנ"ל ע"פ הבריה הראשונה.—

והבריה שניה היא זאת. אם ירצו מנהיגי פולין לקחת ממנהיגי ליטא סך תשעה אלפים זהו' פו', ובתוכם יוכללו אותן אלף ות"ז פו' הנ"ל שנתנו ביערסלב תר"ז ולטיקטין תק"ז וש"ז הנ"ל, יהיו ליטא פטורים מכל התביעות הנ"ל מעבר ומכל הנתינות מעתה ועד עולם אזי כן יקום. ומחויבים ליטא לשלם תכף ומיד סך אלף ושמנה מאות זהו' פו' והחמשת אלפים שמנה מאות זהו' הנותרים אחר נתינת אלף תת"ז הנ"ל ועניין אלף ת"ש [?] זהו' ישלמו תת"ז, דהיינו ר"ח ניסן תמ"ב ת"ז יערסלב תמ"א ת"ז, ובכל ר"ח ניסן שאחריו סך אלף זהו' דהיינו ניסן תמ"ג אלף זהו' וכן בכל ר"ח ניסן אלף זהו' בלי הפסק בינתים. ובענין הגרענצין אף ע"פ בריה זו מותרים עד וועד דד"א יצ"ו וכנ"ל שהדבר יקום ע"פ ד"א אם יאסרום כמקדם או יתירום.

הבריה בין שתי הבריות הנ"ל מחויבים מנהיגי פולין להגיד תכף ומיד. גם כיאת [בואת ?] נאות למנהיגי פולין אם יגידו תכף שבוחרים לעצמם הבריה שניה הנ"ל לקחת ממנהיגי ליטא תשעה אלפים זהו' אזי ינאת [יהי נאות] למנהיגי פולין להוויל [להודיע ? להטיל ?] תנאי גמור בבריה הנ"ל, באם שע"פ פס"ד שיופסק ביערסלב תמ"א בין טיקטין ואנפיה ובין ד"א כמה יחול על ד"א יצ"ו ליתן לנתינות הוצאות הע"ש מכיס דד"א יעלה חלק י"ד מסך חוב דד"א לסך ששה אלפים זהו' אזי תתבטל הבריה דט' אלפים הנ"ל למפרע, ויקום בכל פרטי האופנים הבריה הראשונה הנ"ל וישלמו ליטא חלק י"ד כנ"ל בניכוי אלף ת"ז הנ"ל שנתנו תר"ז ביערסלב ות"ת זהו' הוראדנא ובריסק הנ"ל. ומן האלף ת"ת זהו' שיתנו פה ע"פ הבריה הראשונה מגיע לד"א סך אלף תק"ן זהו' מן האלף תתס"ד שבריה ראשונה ממילא ינכו ליטא מן החלק י"ד הנ"ל

א) כפי הנראה הכוונה להאיסור לבני פולין לעבור את גבולות מדינות ליטא ולקבוע שם דירתם בלי הסכם מנהיגי ראשי הקהלות דליטא, וכן להיסך האיסור לבני ליטא בפולין כנ"ל.

עוד סך ש"ז הנ"ל העודפים מן האלף ת"ת זהו' הנ"ל שיתנו היום ע"פ הבריה שניה הנ"ל וגם ינכו אז כל מה שיתנו בורשי ועד יערסלב הנ"ל. בכל וועדי וורשי או באיזה מקום בפולין ובליטא מעתה ועד עולם יתנו מנהיגי פולין מתנות בפני עצמם מכיסם לבדם לאדונינו המלך יר"ה ולכל שרי מלוכה דד"א פולין, וכן לעבדי המלך והשרים ועבדי השרים שקורין ר ע נ ר ל ך א) של שרי מלוכה דפולין יתנו מנהיגי פולין מכיסם, ולאדונינו המלך יר"ה ולכל שרי המלוכה ועבדיהם ו ל ר ע נ ר ל ך כנ"ל במדינות ליטא יתנו מנהיגי ליטא ג"כ מכיסם לבדם בפני עצמם כנ"ל כל צד יתנו מכיסם לשריהם כנ"ל.

והנהגה ביריד יערסלב מעתה ועד עולם יהיה באופן זה. אם יסכימו מנהיגי הארצות ביערסלב לגבות ההוצאות השתדלות בעסק תיקון ומכשירי היריד עצמו מכל העגלה מה שמוציאין ל ה ס ע נ ד ז י' לתיקון הנ"ל אז מחויבים סוחרי ליטא ליתן ג"כ מן העגלות שלהם כאשר יעריכו את העגלות דסוחרי פולין, ולא יכללו מנהיגי פולין בגביה מהעגלות כנ"ל שום הוצאה מחמת ישיבת ד"א יצ"ו או מחמת דייני מדינות, רק יחשבו הוצאות והשתדלות ל ה ס ע נ ד ז י' לטובת והכשר היריד עצמו. ואם לא יעשו ד"א יצ"ו ערכה [הערכה] על כל העגלות שביריד אזי פטורים אנשי ליטא מלתת מאומה מעגלותיהם כלל להוצאות השתדלות הכשר היריד ההוא כנ"ל.

השני אופנים הנ"ל בענין הוצאות ומתנות בוועדים כנ"ל והנהגת יריד יערסלב כנ"ל יהיו לעולם בין שיקוים כפי ברירה ראשונה בין שיקוים כשניה תמיד יהיו שני האופנים הנהגות וועדים והנהגות ירידי יערסלב כנ"ל בלי שינוי כלל, וכן בירידי ליטא פטורים אנשי פולין מליטא [צ"ל מליתן?] שום דבר מחמת הכשר ירידים כנ"ל, רק כאשר נותנים אנשי ליטא כן יתנו ג"כ סוחרי פולין, וע"פ איזה ברירה מהברירות הנ"ל בין כך ובין כך כל אפי שוה, שאין לקציני ד"א יצ"ו על המדינה ליטא שום עילוי והתנשאות ושליטה בעולם הן בממון וכבוד ובכל מה שהפה יכול לדבר והלב לחשוב, ואין לד"א ולליטא שום חיבר ושיתוף בעולם ביחד כלל וכלל מעתה ועד עולם בשום דבר בעולם. ואפי' ח"ו וחלילה בהוצאות ביטל גירוש כללי ממש על ש"י [שארית ישראל] אין להם שום שיתף וחיבר כלל. אמנם אם ח"ו באיזה וועד או כנופיא של מלך והשרים דפולין וליטא באיזה מקום שיהי' יחוה המלך דעתו לגזור ח"ו גירוש כללי על כל הא' [הארצות] חלילה, או יודע שרוב שרי המלוכה יחוו דעתם לגזור גירוש כללי על כל ד"א פולין או ח"ו וחלילה על מדינת ליטא בכלל או כל היהודים שבכל מדינות מלכותו, או שלא יודע אם רוב שרים מסכימים לגזירה הנ"ל רק שירגישו מנהיגים שיש ממש בחששא זו גירוש כללי כנ"ל הן ח"ו על כלל ד"א פולין או ח"ו וחלילה על מדינות ליטא הן על כל כנ"ל, אזי אם ח"ו וחלילה יצא הדבר על כל מדינות מלכות פולין וליטא עם כל זה אין להם שיתוף וחיבר בהוצאות ביטל, רק מנהיגי ד"א דפולין ישתדלו בריצוי כסף אצל אדונינו המלך יר"ה ושרי המלוכה ש ב ק ר ו ן פולין מכיסם ומנהיגי ליטא ישתדלו בפני עצמם מכיסם אצל מלך יר"ה ושרי המלוכה דמדינות ליטא. ואם ח"ו יצא הדבר על כל ד"א פולין ולא על איזה קהלות יחידות או גלילות ישתדלו ד"א מכיסם אצל המלך יר"ה ושרי פולין יצ"ו כנ"ל. ומנהיגי ליטא מחויבים להיות מעיר לעזור וכאחים לצרה נגשים להשתדל בהשתדלות נמרץ ובריצוי כסף מכיס מדינות ליטא אצל שרי ליטא בעד מדינות פולין. ומנהיגי מדינות פולין יהיו עם מנהיגי ליטא לראות שמשתדלים בעבורם בהשתדלות בריצוי כסף מכיס ליטא. ואם ח"ו יצא הדבר על כלל מדינות ליטא ולא על קהלה וגליל א' רק על הכלל ישתדלו מנהיגים בעבור עצמם לבדם, ומנהיגי פולין

א) כפי הנראה הכוונה ל ה ר צ י ם של השרים הגדולים שהיו רצים בעסקי אדוניהם.

מחויבים להיות גם [הם] מעיר לעזור וכאחים לצרה נגשו להשתדל בעבור ליטא לפני אדונינו מלך יר"ה ושרי המלוכה בפולין בריצוי כסף, ומנהיגי ליטא יהיו עמהם לראות השתדלותם בריצוי כסף דפולין. וכבל הנ"ל יתנהגו הצדדים דוקא לביטל גירוש כללי כנ"ל ממש ח"ו וחלילה אמנם לא בשום ענין אחר וכיוצא בו בגירוש כללי וחשש גירוש או גירוש פרטי קהלות או גלילות אין לא' נגד חבירו שום חיוב בעולם ואפי' השתדלות בריצוי כסף מכיס צד השני שחוץ לגזירה [?] הנ"ל לתת לשרים כנ"ל אין זה על [אין לזה על זה ?] כלום רק באופנים הנ"ל, ובעזרתו יתברך שמו אשר לא תמו ולא כלו רחמיו הן אל כביר לא ימאס ולא תהיה בעזרתו שום חששא בעולם כנ"ל עד ביאת הגואל אמן.

ובמעמד זה הגידו המנהיגים ד"א דפולין שבוחרים לעצמם הבריחה השניה הנ"ל לקחת סך תשעה אלפים זהו' כנ"ל ע"פ כל פרטי האופנים המפורשים בבריחה הראשונה הנ"ל וכן יהיה וכן יקום ואין לשנות. וכן בהטלת תנאי גמור הנ"ל שיתבטל הבריחה הנ"ל למפרע אם יעלה חלק י"ד לסך ששה אלפים כנ"ל יקום כפי התנאי הנ"ל. ותכף ומיד סילקו הקצינים מנהיגי ליטא יצ"ו לקציני מנהיגי פולין לפי הבריחה שניה הנ"ל על נסח [?] של שט"ח בח"י הקציני' ליטא יצ"ו. וכל יפוי כח שבעולם לכל מוציא השט"ח הנ"ל בח"י הקצינים מהר' מרדכי בהר' יוסף יצחק ומוה"ר שלום בהרב מוה"ר חיים ומוה"ר יהודא ליבהרב [כן] מוה"ר שלמה ומוה"ר גרשון בהרר"א ומוה"ר שלמה זלמן מינסקער מווילנא בקיום יד מוה"ר שלמה סופר דד"א למיעבד דינא לנפשיה להוציא בכל מיני כפיות שבעולם כחפץ ואות נפשם מוציא שט"ח אם לא ישלמו לפי זמני פרעון שבשט"ח.

ובענין הוצאות הכשר יריד יערסלב כנ"ל אם ירצו אנשי ליטא לדעת שההוצאות הם רק להכשר יריד ולא להעמדות סענדזי' ושלות ישיבת ד"א ודיינים והצלת נגישות מבע"ח פריצים רק להכשר יריד הנ"ל, אזי מחויבים מנהיגי פולין לברר בפני סוחרי ליטא ההוצאות ואז יעשו הערכה על עגלות של פולין ליטא בשוה כנ"ל. ואם לא יעשו הערכה על כל עגלות דוקא אזי פטורים סוחרי ליטא מלתת מאומה לשום גביה אף להכשר יריד דוקא מכל עגלות כנ"ל. וכן בירידי ליטא יוגבה ג"כ מכל עגלות להכשר יריד דוקא ומחויבים ג"כ לברר ההוצאות בפני סוחרי פולין. ובפירוש טענו ליטא לעומת פולין שיש להם ג"כ הוצאות נגדם כמוהם. ובענין הוצאות וועדים א) הלא היה גם להם וועד בהוראדנא. והנה גם את זה לעומת זה נגד וועדים שלהם העברו. וכן בענין שבר השתדלן הכלל בכלל ובפרט בכלל נפסק ברירה ראשונה הנ"ל והשניה שלא נשאר שום טענה ומענה בעולם, ופטורים מטענות וביטל רשעיות ופטורים ליטא מעבר ולהבא מעתה ועד עולם כנ"ל. וכן ביערסלב ובליטא אם יתהוה נתינה מסוחרים להכשר הירידים ולא יעשו הערכה על עגלות רק על סוחרים אזי יעשו הערכה על סוחרי פולין וליטא רק שלא יוגבה ע"פ גביות בשום ענין רק מכל סוחר או מכל עגלה וכנ"ל. וכמו שיש בכח מנהיגי פולין לאסור הגרעניצין מוועד ד"א הנ"ל ואילך כן יש בכח מנהיגי ליטא לאסור הגרעניצין מאז והלאה אם ירצו כאשר יש בכח ד"א כנ"ל ויקום בכל עונשים שבעולם.

כ"ד המאורות הגדולים המופלגים המובררים משלחן הטהור דד"א יצ"ו ע"פ כמה וועדים דד"א המפורשים בפנקס דד"א, והמאורות הגדולים המופלגים המובררים ממדינות ליטא יצ"ו בציורף כבוד המאור הג' המופלג החמש [החמישי] הטבורר בריצוי הצדדים המתוועדים. היום יום ו' כ"ד אדר תמ"א במשפט שבין הצדדים הנ"ל פה ק"ק

א) הכוונה לועדי שרי המלוכה (sejm).

ל ע נ ט ש נ י׳. ובענין נהינות ביערסלב ויריד ליטא יפקחו פולין עם סוחרי ליטא אם לעשות ערכה הנ״ל מכל עגלה או מכל סוחר כד׳ ישר׳ [כדת ישראל].

הקטן נפתלי הירש בא״א הרב הגדול מוה״ר בנימין וואלף זלה״ה פה ק״ק לענטשני
הצעיר מרדכי בלא״א מוה״ר בנימין וואלף ז״ל גינצבורג
ונאו׳ הצעיר באלפי ישראל בא״א מוהר׳ שמואל זלה״ה מטרניפאל
נאו׳ הצעיר משה בהקר״ר מוהרר אברהם ז״ל הי״ד מגוע צבי
אריהודא [כן] ליב בהר״ר משה זלה״ה מלאדמר הדר בלבוב דרו׳ [דרוסיא ?].

תנאי זה נשמט ולכתוב [מלכתוב] בגוף הפסק ובא בשולי היריעה הזאת. בענין התנאי שיש למנהיגי פולין לבטל הברירה שניה הנ״ל למפרע לסבת החשבון והפסק ביערסלב תט״א שיעלה חלק י״ד סך ששת אלפים זהו׳ כנ״ל בין אם ח״ו וחלילה יהיה כנ״ל שיגיע החלק י״ד כנ״ל לסך ששת אלפים זהו׳ ותתבטל הברירה ועפ״ז יגיע למדינות ליטא מפולין איזה סך ע״פ חשבון ויוכרחו פולין לשלם למדינות ליטא שמה תכף העודף אשר יגיע להם באשר המה סילקו פה התשעה אלפים זהו׳ באופנים הנ״ל מחויבים פולין לשלם לליטא תכף כה [כפי ?] הנצב בעיון חשבון צדק כמה יגיע להם לפי חשבון וישקלו אז הדבר בחשבון בענין זמני פרעון בשט״ח שנתנו להשלים התשעה אלפים זהו׳ הנ״ל כמאוחרים לפי החשבון רווחים מחמת ליטא מחויבים לשלם ביערסלב כנ״ל עד גמירא והזמני פרעון בשט״ח מאוחרים. ואם לא ישלמו ד״א תכף ביערסלב כנ״ל העודף ע״פ ביטל הברירה אזי רשות לליטא למעביד [למיעבד] דינא לנפשייהו להוציא אפי׳ מן יחיד א׳ מפולין קרן ורווחים מיריד הנ״ל והלאה ובכל מיני כפיות שבעולם בפולין וליטא ושאר מדינות בירידים ושלא בירידים.

בעלים הבאים ממאסף הזה אקוה לתת כתבים אחרים מפנקס זה הנכבדים לקורות ישראל בארצותינו ואחרי כן איזה דרישות וחקירות אדותם, וה׳ יעזר לי.

פטרסבורג כ׳ כסלו שנת התרנ״ד.

אברהם אליהו הרכבי.

ה ש מ ט ה

הערה: (בענין השליחות לרומא ע״ד עלילת הדם) „וכפי הנראה ירמוז אל שליחות ר׳ יעקב בר נפתלי מגנזין שאודותיה דבר הר״ר קויפמאן במאנאטסשריפט לשנה זו עמוד 89 והלאה, ואף כי העלילה היתה בשנת תי״ד (1654) אולם זמן ההשתדלות נתארך, ורק בשנת תכ״ד (1664) יצא כתב הדת מן הפפא דרומא לפולין.

נטעי נאמנים.

בצוק העתים הללו, בעת אשר בארצות רבות תשכל חרב השנאה לעמנו ודתנו, ומשנאינו נשאו ראש לתת לחרם יעקב וישראל לגדופים, ומחדרים אימה, יען כי זאת הרשעה, אשר קורא לה שם חדש „אנטיסימיטיזמום", הציבה משחית להרום שתות החברה והשלום, ופערה פיה לבלי חוק לאכול את ישראל בכל פה; בעת אשר אויבינו כותבי העתים ישתו לעג כמים, לחרף מערכות ישראל, ושם „הקהל" לא ימוש מפיהם וכסמל קנאה ווועה יציגוהו לעין רואים להחריד בו את שכנינו היושבים לבטח אתנו, למען יציקו לנו בשערים להעלות חימה ולנקום נקם — ובעת אשר בבית ישראל נראה שערורה ופרעות אשר מהן תוצאות לצרות רבות ורעות, והן: אֲבדן האמונה, פירוד הלבבות, אהבת כבוד ושררה, וחמדת המותרות, הן המה פשעי ישראל אשר אכלו את חלקנו בימי קדם, ואשר הכו שרש עמוק, שרש פורה ראש ולענה בכרם אומתנו בימינו עתה להפכו סורי הגפן נכריה, בני עמנו נפוצים על ההרים כצאן ואין מקבץ, ורועינו רועי ישראל הוזים שוכבים בירכתי הספינה הסוערה החושבת להשבר, וגלים אדירים יסערו להפיצה, ואין חותר להשיבה אל היבשה, אין גודר גדר ועומד בפרץ בקרב עדתו לעשות תקנה גדולה או קטנה, לרפא שבריה כי מטה, כי רק בהוראת או"ה כל מעינם, וחלק אין להם בעניני העדה במעשי הצדקות והת"ת, ועל המחלקות והמריבות לא ישיתו לב; בעתים האלו, מה נעים לנפש אוהב עמנו ודתנו, זכרון הימים הראשונים שהיו טובים מאלה, ואשר תנחומותם ישעשעו נפשנו ביום נחלה וכאב אנוש, ומה טוב וישר לדבר אודותם בקהל רב למען תפקחנה עיני בני הדור החדש המלעיבים בתורת חכמינו הראשונים אשר מעולם ותקנותיהם, כי יחשבום לסרי טעם, הלא יראו התקנות הטובות שעשו הרבנים והמנהיגים בעריהם במדינת ליטא, בהתאסף ראשי עם לוַעדי המדינה לפקח על צרכי האומה והדת, הלא ידעו אם לא ישמעו כי הגדילו לעשות חוקים טובים ומשפטים ישרים בכל חיי האומה החומרים והרוחנים, ובהנהגתה הפנימית והחיצונית, וגם שונאינו מנדינו אשר סביב שתו עלינו עלילות שוא ומדוחים ושם „הקהל" מנואץ בפיהם, בעל כרחם יודו כי ועדי הרבנים שישבו על מדין מטעם הממשלה לשפוט את ישראל, הוציאו לפעלם תקנות טובות, ומישרים ישפטו בני אדם בכלל, אך טוב וחסד עשו בתוך עמם, ועולה לא נמצא בם גם בעניני האומה עם הממשלה. והממשלה מצדה סככה עליהם באברתה ונתנה עוז ותעצומות בידם, לכל יהין איש למרות את פיהם, יען כי באמת ותמים השתדלו למלאות חובתם אשר נטל עליהם, וע"כ מצאו חן ושכל טוב, כידוע לחוקרי קדמוניות עמנו, ונתקימה בם הבטחת רועינו הראשון: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים כו' — ואולי גם בני עמנו יראו ויקחו מוסר להשליך איש איש את שקוצי המחלקות, וגלולי המדות והלוקסוס, אשר שלחו רזון בעצמותם; אולי יראו הרועים וישימו לב לתקן מצב האומה בכלל, ואיש איש יסיר מכשול מלב העקוב במצב עדתו בפרט, ואיש את אחיו יעזורו, אולי ישוב ממנו חרון אף ה' ולא נאבד.

ובהיותי תפוש ברוב שרעפי בקרבי על מצב עמנו ותשאני רוח לשוח ולעבור על שדי קדמוניות עמנו וקורותיו בימי עולם, ובאתי בכרם תולדות עמנו בפולין וליטא — והנה יד שלוחה אלי, ובה מגילה סתר כתוב בו כל התקנות שאינו וחקרו הועדים בליטא

במשך מאה ושלשים ושמונה שנים, משנת שפ"ג עד תקכ"א. האח! חמותי ראיתי אור גדול! כי אורו עיני לראות כי הרבנים והמנהיגים אז לא חשבו מעמל נפשם, לעשות תקנות טובות ומועילות לחיי עמנו, ולבור דרך ישרה וממוצעת, להגיע עד מחוז חפצם, לפקח על חובותם להממשלה, ולהעריך המסים והסכומות בצדק ומישרים בלי משוא פנים, שלא יעשו המעריכים עול במשפט ולא יגורו מפני איש, ושלא יאחרו להביא המס לבית אוצר הממשלה כחוק. הם פלסו נתיב במעשי הצדקה, ואם כי כל ישעם וחפצם היה להגדיל הצדקה ולהאדירה, בכ"ז השתדלו שלא להכביד עול הנותנים על צוארם, ולבל יכשלו בב"א שאינם מהוגנים, לבל תהי הצדקה בעיר פרוצה לנוכלים ורמאים הנוטלים צדקה בזרוע, פן יהיה להם למוקש ויבולע לעניים הישרים בלבותם, אשר יכשלו בהליכתם ואין עוזר. הם הקדישו עתותם לפקח על בתי הת"ת והישיבות, לבקר ולבדוק הבחורים והנערים השוקדים בבתי הספר אם פרי למודם ישוה לו, גם בעניני משרות העדה והגבאות שמו משטר וסדר, שלא תהיינה הפקר וכל דאלים גבר, ולעשות הבחירות באמת ותום, ואשר יבחרו בו הקהל וראשי העדה הוא הקדוש, ועל כולם שתו לב לעצור בעד זרם המֻדות לבל ישטוף כל חלקה טובה, לבל ילבשו מלבושי כבוד ויקר, למשא וטורח רב, ובלי להרבות בהוצאות חתונות ושמחות, לא כמנהגנו עתה, אשר רבו כמו רבו הסובבים על פתחי נדיבים לקרא נדבות בעד כלות עניות להלבישן שני עם עדנים, ותחשב זאת להם לצדקה. או אז נשאתי את ידי ללקוט שושנים ופרחים מכרם חמד הלזה, להוציאם אל שער בת רבים, לעיני רואים, יראו מאהבינו וישמחו, ושונאינו יבושו.

את כל זה ראיתי ונתון אל לבי, להוציא מספר התקנות למדינת ליטא, תקנות הדרושות לחפצי, ולהביאן במגלת ספר האסיף, לאמר ישמעו העברים, ועם כל חפצי להעתיק התקנות האלו ככתבם וכלשונם מלה במלה, הייתי מוכרח לפעמים לקצר האמרים האמורים שם באריכות לשון יתר מדי. ואולם דרכי שמרתי, בלי לתת מגרעת בגוף הענין, ולקלוע אל השערה בלי לחטא מהכונה, ולא חשכתי פי מלשנות ולשלש התקנות שהוכפלו בהפנקס, לפי חידושם בכל ועד וע"פ מצב הזמן שחלו בו שנויים בפרטי הענין, ואתה הקורא! אם תמצא בתקנות הועדים סתירות ושנויים שכמה פעמים תקנות האחרונות סותרות את הראשונות, אל תתמה על החפץ, כי הכל עשו יפה בעתו לפי הזמן והמצב, ואולם אחת היא המטרה והתכלית בכל פעולותם ותקנותם, אחת היא הנקודה המרכזית, שכל מעגלות הועדים עליה יסובבו: לחזק שתות האומה והדת ולכונן האחדות והשלום בקרב עמנו, לבל ימוטו מוסדות האמת והשלום סלה!

בעניני המסים.

בועד בריסק שפ"ג התקינו שימנו האלופים מנהיגי כל קהלה, שני אנשים שיזדרזו בגביית המסים: גולגולת, סכום ופאוואראמטי כו', לבל יצא ח"ו שום היזק להמדינה יצ"ו, וביד אותם שני אנשים כח ורשות להעניש ולהעביט עבוט, ובאם יתרשלו בהגבייה אז כל היזיקות שיעלו להמדינה, מידם יבוקש (תקנה נו' 1).

שם, לסדר גביית הגולגולת יבחרו בכל קהלה איש אחד עשיר, ואחד בינוני, ועוד בינוני אחר פחות ממנו, העשיר יתן גלגולת שלו מָשֻלם בראש, וכן הבינוני, ואשר לא תשיג ידו, יעשו בין שלשתן מה שיתן כ"א מחצה או שליש או פחות לפי ראות עיניהם (תקנה נו' 2).

שם, להערכת הסכומות יחשבו, לבד הממון של כל איש ואיש, גם הנאת ריוח

שלו, מהחזקת אורענדא, או מכס חדש או ישן, או גשר או שאר מכס וצאפאווי או שירות כפי הנאת הריוח שיש לו (תקנה נו' 4).

שם, השמאים ישבעו תחלה שיעשו באמונה, שלא לנקום נקמת דבר, ושלא להעביר את השורה מחמת אהבה או שנאה, ורשות ביד השמאים להשביע לכל מי שירצו, ומי שישבע על סכום שלו, ובעיני השמאים יהיה נראה שנשבע לשקר, הרשות בידם לכנום לביתו לחפש בחדרים, בתיבות וארגזים. וגם לבדוק בפנקס שלו כדי להתברר אם נשבע באמת, ותוקף זה בידם רק כ"ז שלא חתמו על הרייסטר מהסכום (תקנה נו' 5).

שם, לשלוח שלוחים אנשי אמת יראי אלהים ושונאי בצע, להתהלך בכל ארץ ליטא ורוסייא ונוו, לעשות בכל מחוז ומחוז סכום ישר ואמת, כפי אשר תשיג יד כל אחד, אם דל ואם עשיר, לבל יצא משפט מעוקל בהערכת הסכומות, וגם למהר ולהחיש גביית גולגולת ופאוואראטני, כדי לסלק חיש מהר המסים והחובות, ובאוהרה יתירה גזרו על השלוחים לבל יקבלו שוחד, זולת דמי פסק בעד המשפט אשר יבא לפניהם כפי הראוי. ושכר השלוחים יהלך לפניהם מתוך המדינה וכו' (תקנה נו' 125).

בועד פרוזין שפ"ח הותקן, שראשי המדינה שבכל קהלה יזדרזו בעסק גביות המדינה, לצוות ולגזור לאיש איש בקהלתו, ולויושבי הסביבה, שישלחו כסף הגבייה לידי הראשים, ולא ליד איש אחר, ואין ביד הקהל לצוות ולגזור ולדבר מאומה בעסקי המדינה, לא נגד ר"מ, ולא נגד שמש שלו (תקנה נו' 155).

שם, גביות דמי ועלנעריי (קווארטירנע) יגבו שליש לפי סכום, שליש לפי גולגולת, ושליש לפי הבתים. הבתים יתחלקו (זולת בתי עניים) לבתים גדולים ובתים קטנים. ודבר זה מסור להממונים להעריך איזה בית נקרא גדול, ואיזה קטן, וכל בית גדול יתן שליש יותר מערך נתינת הקטן (תקנה נו' 195).

שם, זעלנר שמתאספים ונכנסים הרבה בתים בחבורה אחת יתחלקו חלק א' לפי הבתים, וע"ז לא יתן קאמרניק כלום, וחלק ב' לפי גולגולת, וע"ז יתן הקאמרניק במלואו, וחלק א' לפי הסכום, ע"ז יתן קאמרניק חצי סכום מחלק הסכום שהיה מגיע עליו (תקנה נו' 196).

שם, לגביית פאוואראטני רק החצי, אף שהוא עשיר, היינו מחצה ממה שיתן בינוני שיש לו בית (תקנה נו' 197).

שם, זעלנר שודדים שאינם חיל מלך, הן שיתפשרו עמהם, והן שיתאכסנו ויתחברו בבתים, יגבו החצי לפי סכום, וחצי לפי גולגולת ולא כלום מן הבתים (תקנה נו' 198).

בועד בריסק שצ"א נשתנה תקנה הנ"ל אודות זעלנריי, ונגמר שחלק א' יהיה לפי הבתים, וע"ז לא יתנו קאמרניקם כלום, חלק א' לפי הסכום וחלק א' לפי גולגולת ולאלה יתן הקאמרניק במלואו (תקנה נו' 235).

שם, נתחזקה התקנה שכל קהלה מחויבת לסלק הגולגולת חיש ומהר כו' ולא לאחר בשום אמתלא ושענות בעולם גם עלה ונגמר אם יגזור ד' שלא יהיה גולגולת בועד ממלכה ושריה, אז לגבות במדינה ד' סכומות לצורך פרעון חובות המדינה (תקנה נו' 253).

בועד סעלץ שצ"ב נשתנה סדר גביות סכומות וגלגולת בכמה פרטים כפי הזמן (תקנה נו' 263).

בועד סעלץ שצ"ד הותקן כאשר כמה אנשים קונים בתים בסך ממון רב יותר מהראוי להם לפי סכום שלהם, כדי להקל המסים מעליהם, כל איש שיקנה מהיום

והלאה בית ששויו יותר על סכומו, אז לבד הסכום מהשגת ידו יתן סכום ג"כ מחצי שווי הבתים (תקנה נו' 298).

בועד האמסק תכ"ו נעשה קצבה להערכת הסכום: להעריך הסכום אַ ג"פ מכל ק' זהובים, ואף להעריך סכום לפי פשוט אחד הנקרא פענינג, והוא בכלל בעל סכום, ובדבר גלגולת איזה נקרא גלגולת יקום הדבר לפי ראות האב"ד בצירוף המנהיגים או בעלי תקנות שיפקחו בזה על נכון (תקנה נו' 562).

שם מי שנשבע על סכומו, השמאים מחויבים לעשות לו חסד, להפחית שליש מסך שלו ע"פ השבועה (תקנה נו' 563).

בועד זאבלודאוי תל"ו הותקן, אם יהיו חילוקי דעות בין הרבנים ובין המנהיגים מי יהיו המעריכים, ובאיזה אופן, או דעת הרבנים מכרעת, ואם יהיה חילוק דעות בין הרבנים או בין המנהיגים בעצמם, יוגמר הדבר ע"פ רוב דעות, ואז יקחו תשיעי להבריע ביניהן (תקנה נו' 716).

בועד ההוא: כל ראשי ב"ד מחויבים להתעסק ולטרוח בגביית המסים והנתינות מהישובים, אף שאינו שייך להסכום ובא"ל על הראש ב"ד לשלם כו' (נו' 405).

בעניני צדקות.

בועד שפ"ג הותקן לעמוד לעתות בצרה לאחינו בני גולה הנפוצים על אדמת הקודש, לגבות נדבות בבתי כנסיות בכל ראש חודש וחגים ור"ה ויו"כ ולהזהיר גם להסביבות לשטוע ולשטור מועדי החגים ור"ה ויו"כ לקרא נדבות על יד על יד (תקנה נו' 53).

שם על אודות קבצנים (שנארער) העולים משוט בארץ כו' ומתפשטים בארץ ליטא ורוסייא כו' ומכבידים על המדינה לאכול מטובה כו' והנם למשא עד אשר לא יוכלון שאה, וביותר אנשים שאינם מהוגנים, מתלבשים בחלוקא דרבנן, לדרוש ברבים להורות ולהבדיל כו' ובקרבו ישים ארבו כו' נהום כריסיה כו' כמעשי רבים שנתפשו בבתי זונות ובבתי משתאות, עלה ונגמר בחו"ש ובקנם גדול של ממון כו' שלא יותן כלום לשום קבצן זולת הפור לשלחו משם והלאה ואין להחזיקו בביתו יותר ממעת לעת, ושלא יותן לשום אדם רשות לדרוש ברבים, ואם יעיז מצחו לדרוש שלא ברשות יורידוהו בחרפה ובוז כו', אם לא שיש בידו ספר מראש ב"ר שלו כו' וזולת אשר יש לו גואלים וקרובים בארץ ליטא ורוסייא כו' ידקדקו אחריו כו' ואיש אשר ידמה בנפשו לנהוג בו מדת רחמנות לעבור על חיקון זה, נחשב לו לעון להעניש בחו"ש ועונש ממון, זולת שאר עונשין ורדיפות (תקנה נו' 87).

שם: בתולות עניות, על ג' ראשי ב"ד לצוות ולגזור להשיא בכל שנה שלשים בתולות עניות, היינו בריסק עם הסביבה שתים עשרה בתולות, הוראדנא עם הסביבה עשר בתולות, פינסק עם הסביבה שמונה בתולות, וליתן לכ"א שלשים זהובים, ואין להשיאה עד שתהא בת ט"ו שנים, ושאר בתולות היותר בכורות, תתחלקנה בגורל, אותן שזכו בגורל יקחו חלק כנ"ל, ואותן שלא לקחו בשנה זו, יותן להן בשנה הבאה בלי גורל, והסביבות עם ראשי הקהלות יעשו סדר ומצב מוצא הכסף מאין יבאו המעות הנ"ל לכל יחסר המזג (תקנה נו' 93).

בועד סעלץ שפ"ו. איש עני ורש שיבא לבקש ערך כסף לנדונית בתו, יחקרו ראשי הקהלות אחריו, אם נצרך לכך, אולי מערים ויש לו (תקנה נו' 119).

בועד פרוזין שפ"ח נתחזקה הקנת בתולות עניות, שאין ליתן להבתולה כלום עד

שתביא ראיה ממנהיגי הקהל ועדה שהיתה משרתת משך שלש שנים כו', ושהיא עתה בת ט"ו שנים, ושכר השירות תכנים לגבאי העיר יוד והובים לשנה, ולא העשה לה משכר שלה בגדי שבת, רק הבתולות שכבר הגיעו לפרקן עד חנוכה שפ"ט, אינן בכלל תיקון השירות ג' שנים הנ"ל, ותקבל עזר כשתהיה בת ט"ו שנים. ראשי המדינות יצאו להכריז בכל בתי כנסיות למען ידעו להזהר ולעטוד על משמרת תקנה זו. ובהתאסף ראשי עם לוועד ליטא, מחויבים ראשי המדינות להביא כתוב וחתום מהאב"ד שלהם כמה מספר הבתולות שהשיאו. הבתולה אשר לא תעלה בידיה להשיג שירות, מוטל הדבר על מי שסכומו מעלה ראש, ובאופן שיהיה לאיש ההוא בית מיוחד בפ"ע, ואם תשאר עוד בתולה מוכנת לשירות ע"פ התקנה, יטילו אותה על מי שסכומו אחריו ויש לו בית מיוחד. וכן תמיד להטיל השירות על בע"ב היותר גדולים בסכומות (תקנה נו' 128).

שם: נשים נבאות ישגיחו על נשים עניות שיהא לכל אחת ב' כתונות פשתן, (תקנה נו' 331). (ראה להלן)

בועד סעלץ שצ"ט, אורות נערי ב"י הבאים ממרחקים, ערומים בלי לבוש והולכי יחף, ואין מאסף אותם הביתה, עלה ונגמר לקבל במדינתנו שבעה וחמשים נערים, להאכילם להלבישם ולהנעילם. אותן נערים שנתן אלהים חכמה בלבם וליטודם עולה יפה, ימסרו לבתי הספר לת"ת, ואשר אין יד שכלם משגת לת"ת ימסרו לשירות או למלאכה ואומנות, באופן שישגיחו עליהם שלא יפנו לבם לבטלה, וכך יחלקו לק' בריסק עם הסביבה חמשה ושלשים נערים, לק' הוראדנא והסביבה עשרה נערים, ולק' פינסק עם הסביבה י"ב נערים (תקנה נו' 351).

שם: אין לשום קהל למעט בקבלת בחורים ונערים כנהוג בקהלתם, והאב"ד יצ"ו עם המנהיגים או עם מנהיגי הקופה יפקחו ע"ז (תקנה נו' 355).

שם נתחזקה התקנה מועד שפ"נ, אודות הקבצנים שהקהלות והישובים היושבים על הספר סמוך למדינת פולין ישגיחו ע"ז, שכל קבצן שיבא לקהלות ולא יהיה כידו כתב מליצה שיש לו צרת הבת להשיאה לאיש, ונצרך לסיוע קרובים, שלא ישלחוהו לליטא, רק ישיבוהו לפולין, וכל הוצאות הפורין (העגלות) יהפרעו מתוך המדינה, ואיזה קהלה שתעבור ע"ז ענוש תענש בקנסות ועונשים גדולים, וכן כל קבצן אף שיהיה בידו כתב מליצה כנ"ל, ישלחו אותו לקהלת רב"ד שלהם, ומנהיגי ראש ב"ד יחקרו היטב אם יש לו קרובים שיוכלו לעטוד לו לעהות בצרה, ואז יתנו לו אגרת לקהלות הסביבות שיעשו הערכה על קרוביו, ויכתבו בפירוש בהאגרת שלא יתנו לו על הוצאות הפורן כלל רק יסע על הוצאותיו (תקנה נו' 378).

בסוף תקנה הנזכרת בסמוך נמצאה הערה: „תקנה הנזכרת בסעיף הנ"ל נתבטלה בועד אלול ת"ז לפ"ק, נאו' יונה תאומים מפראג".

הערה: טעם ביטול התקנה לדעתי מפני שבשנת ת"ו כבר התחילו השערורות בפראליה ואוקריינא, והרבו אנשים לברוח משם לליטא, לזאת מצאו מההכרח לבטל תקנת הקבצנים הנ"ל, ולהוסיף תקונים בעד המגורשים כמו שיבואר בסמוך.

בועד ת"ט במיסטעצקי בדבר עניים המגורשים, נעים ונדים בארץ כו' מוטלים על קצת קהלות אשר יושביה יושבים שאנן ושקט כו' וכמה קהלות אין משיגים להוציא מרובה כזו, לכן יפקחו אלופי ראשי המדינה בצירוף הגאונים, שראוי לסייע לקהלות הנ"ל, והכל לפי הענין ומעטר הקהלה, למען לא יהיו זריזים נפסדים, ולהחיות עם רב ונפשות מישראל (תקנה נו' 454).

בועד ה"י בסעלץ הוסיפו תיקונים אודות המגורשים, שכל המגורשים שיש לאל

ידם להתפרנס משלהם, ואינם מוטלים על הציבור, אין לשום קהלה או ישוב במקום שהם שם, למחות דירתם שמה עכ"פ עד ר"ה תי"א הבעל, וכל ימי מגוריהם יעשו מו"מ שירצו בכדי חייתם וסיפוקם כו', ואותן המגורשים שהם אמודים ועוסקים במו"מ מחויבים לישא בעול הקהלה לפי המו"מ שלהם, ואודות העניים המשוטטים בארצנו, ויש לחוש כמה חששות בפרט נשים ובתולות וזקנים וכיו"ב כו' לעשות תיקון שכל קהלה וישוב בליטא שיש שם מנין ביו"ט, מחויבים להחזיק עני אחד, וכל שני מנינים יחזיקו שני עניים כו' ועוד תקנות רבות ששקדו לטובת העניים הותקנו אז (תקנה נו' 460).

ביעד ת"ל בסעלץ שבו ותקנו אודות העניים המסבבים מעיר לעיר שלא תשיג יד הבע"ב להכילם, וקצת מהם רמאים, ובפרט מוכיחים דרשנים וחזנים, לכן למען תקנת הקהלות ולתקון העניים שלא ירגילו א"ע לסבב הגליל, תקנו שלא ליתן שום פרוטה, וכ"ש שלא לשכור פורין אם לא שיש בידו כ"י מב"ד שלו ויהי' מפורש בכתב לסייע לו בענלה וצידה כו', ובדבר אורחים עניים שבאים מארץ אחרת, מוטל על קהלה וישוב שעל הספר לשלחם חוץ למדינת ליטא וההוצאות יורשמו בריישטר, ובאסיפת המדינה יפקחו מה לעשות לסייע לאותה הוצאה (תקנה נו' 666).

שם תיקנו טי שיבא מפולין לבריסק ולשאר קהלות שעל הספר לפשר עמו וליתן לו עד שלשים זהובים שלא יסע לליטא (תקנה נו' 640) אך התקנה נתבטלה בועד תל"ג נו' 680 (ראה עיר תהלה).

בועד תנ"ה באלקניק תיקנו בעונש קנס שלא ליתן פורן לעניים כלל (תקנה נו' 880).

בעניני תלמוד תורה.

בועד שפ"ג בבריסק כל אב"ד מחויב לקבל בחורים ונערים*) של בני הסביבות קודם לבחורים ונערים שמחוץ להסביבה (תקנה נו' 49).

בועד שפ"ח בפרוון בחורים ונערים לומדי תורה בבית הספר מחויב הרב לקבל מספר היותר אפשר לחלק לשבתות בקהלה, ואין להרב למעט בקבלת בחורים ונערים כדי שירויח דמי ההספקה, ואין להקהל למחות בהרב שלא יקבל כ"כ בחורים ונערים כו', רק הרב עם ראשי הקהלה יעיינו על מספר שבתות שאפשר לחלוק, או מפני סיבה אחרת יהיה הכרח למעט הקבלה, אז יעיינו כו', ואין ביד הראשים לעשות בלי ידיעת ורצון הרב כו' וכן הרב לא יעשה כלום בלי צירוף הראשים למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (תקנה נו' 141).

בועד שצ"ד בסעלץ נתחזקה התקנה, בתנאי שלא יקבל הרב בחורים רק כפי מעמד שלו עם הקהל שלו (תקנה נו' 280).

בועד שצ"ז שם, אודות הבחורים והנערים שלימודם אין מצליח בידם, ואינו לשום הועלת כ"א לשכחה, מוטל על הרבנים לפקח ע"ז שיחזרו תמיד על לימודם מתחלה ועד סוף והרב ישגיח לבדוק הבחורים בתוך ובסוף הזמן ומכ"ש המלמדים ישגיחו על החזרה, ולא יחזרו בקונטרסין (תקנה נו' 352).

שם: לאשר קצת מלמדים מחניפים לאבות הילדים וממהרים להתחיל לימוד משניות טרם ידע הנער המקרא על מכונו, גם מתחילין גמרא טרם ידע ויבין המשנה, עלה ונגמר אפילו כשמתחיל ללמוד משניות לא ימוש המקרא מפיו, ויעשו לו קביעות למקרא

*) לבחורים יחשבו גדולים שלומדים גפ"ת ופוסקים, ונערים הם קטנים שלומדים רק מקרא, ונמי הספר של בחורים נקראים בלשון הממשלה עהה Ешиботъ.

בכל יום, וכן אחרי שמתחיל גמרא, יקבע לו עכ"פ יום אחד בשבוע למקרא, ולא ימוש המקרא מפיו עד שיגיע לכלל עיון מעצמו (תקנה נו' 353).

שם: מפני ביטול תורה של הנערים הנשלחים להישובים בין הזמנים עלה ונגמר שלא ישלחו נערים להישובים בימות החורף מחצי שבט ואילך ובימות הקיץ מחצי אב ואילך, והסביבות יספיקו מזון הנערים מט"ו שבט עד ר"ח ניסן, ומט"ו אב עד חצי אלול, והבחורים ללמוד בזמן ההוא עם הנערים בחנם, וגבאי הקופה לא יתנו הספקה לבחורים כ"א כשיקבלו עליהם ללמוד עם הנערים כנ"ל, ועל גבאי הקופה לשאול ולבדוק את הנערים על לימודם במשך בין הזמנים, ובמקום שאין קופה ימנו הקהל עם האב"ד משגיחים ע"ז (תקנה נו' 354).

שם חזרה ונשנה התקנה מועד שפ"ג שאין לשום קהל למעט בקבלת בחורים ונערים מהנהוג בקהלתם, ושהאב"ד עם המנהיגים יפקחו ע"ז (תקנה נו' 355).

בועד ת"י בסעלץ מפני ביטול תורה שנתהוה בשנים שעברו (מפני הגזירות) עלתה הסכמה שמנהיגי כל קהלה בצירוף הרבנים מחויבים להשגיח בעוצם השגחה שבכל קהלה וישוב יתנהגו כתקנות ועד שצ"ט סימן 154, 355. ומחויבים הבע"ב להחזיק הבחורים כל משך השנה, אף בין הזמנים, וההספקה יתנו להם גבאי הקופה כנ"ל, (תקנה נו' 459).

בועד תט"ו בסעלץ נתחזקה התקנה והחיוב על הקהלות להחזיק ישיבות לומדי תורה כפי יכלתם ולא למעט, ולהזהיר ע"ז בכל תוקף והעובר על זה יוקנס בקנסים ועונשים ולא יועיל שום אמתלא בעולם (תקנה נו' 513).

בועד תכ"ב בסעלץ לאשר כמה קהלות וישובים אף שיש להם רבנים, ואף שיש לאל ידם לעשות, מונעים א"ע מלהחזיק ישיבות, ובחורים ונערים פונים לבם לבטלה שגורמת מכשולים, עלתה הסכמה שכל קהלה שיש בה אב"ד, מחויבים להחזיק ישיבה בחורים ונערים ליתן להם שבתות והספקה הגונה, או להיות מאוכלי שולחן בע"ב אף בימי החול, וגם יחזיקו בני הקהלה קצת בע"ב (לומדי תורה) ד' שבועות רצופים וקצתן ג' שבועות כת אחר כת גחוזר חלילה בסדר נכון שיעשו מנהיגי הקהלה בצירוף אב"ד, ומספר בחורים ונערים בכל קהלה יהיה באופן זה: נגד כל מנין בע"ב פורעי מס הנרשמים ברייסטר הסכום יהיה בחור א' וב' נערים, ואם יהיה נראה בעיני אלופי הב"ד שידם משנת להחזיק יותר הרשות להם להוסיף לפי ראות עיניהם וכן קהלה וישוב שיש להם רב, באם נרשמים ברייסטר נ' פורעי מס חייבים להחזיק גם בחורים ונערים, ואם יראו אלופי ב"ד באיזה קהלה וישוב שראוי לקבל עליהם רב ומורה רשות בידם לכופם, גם יראו מנהיגי הקהלה להשתדל לקנות מכיסם גמרות וקונטרסים ושיהיה מלמד קבוע (תקנה נו' 530).

בועד תכ"ז בחאמסק מאחר שעינינו ראו גודל ביטול תורה מפני כמה מאורעות ובתוכם מחמת מניעת הקהלות כי נרפים הם להחזיק בעץ החיים, לקבל בחורים ונערים, ע"כ רוזנים נוסדו יחד לעשות עמודים ובריחים בקהלות גדולות וקטנות לחזק התורה (תקנה נו' 687).

שם כל ראשי הקהלות מחויבים להחזיק לא פחות מי"ח בחורים, ובתוכם יהיו כמה ב"ב לפי רצון הרב, ונערים ללמד, ועכ"פ החצי יהיו בחורים עניים ויספיקו אותם מהקהלה. ההספקה לב"ב יהיה כפול משל בחורים *) (תקנה נו' 588).

---

*) לפי הנראה היו גם הבע"ב לומדים בבית מיוחד, שנקרא אצלם בית המדרש.

שם כל קהלה מחויבת לקנות קונטריסים, וכל ראש הקהלה לא פחות מיוד קונטריסים, ויחלקו ללומדי תורה לפי ראות עיניהם (תקנה נו' 589).

שם, כל ראש ב"ד בצירוף הרב המורה, מחויבים להשגיח ולתת לב על הסביבות והגלילות וקהלות קטנות וגדולות להחזיק עץ החיים, במקום שיש אב"ד להחזיק בחורים נערים וב"ב לפי השגת יד בני הקהלה יצ"ו, ובאם לא תשיג ידם, עכ"פ להחזיק ביהמ"ד לפי ראות הראש ב"ד והרב דשם (תקנה נו' 590).

הערה. התקנות על דבר הישיבות הוכפלו כמעט בכל הועדים שהיו בליטא, ובכל ועד היה דברו ראשון בדבר החזקת ישיבות עץ החיים כמבואר בפנקס בועד ת"ל בסעלץ תקנה 630, בועד תל"ג שם תקנה 679, בועד תל"ו בזאבלודאווי (תקנות נומערן 808 809, 810), בועד תל"ט בחאמסק נומער 737, 738, 739, בועד תמ"ר נומער 775, בועד תמ"ז בזאבלודאווי נומער 801, בועד תנ"א בחאמסק נומער 837, בועד תנ"ה באלקניק נומער 869, ובועד ת"פ באמדור נומער 911.

בועד תקכ"א בסלוצק, התקינו שבכל ביהמ"ד ילמדו בכל יום עכ"פ פרק אחד משניות ועל גבאי ביהמ"ד להשגיח ע"ז שיקויים כנ"ל (תקנה נו' 968).

גדרים בעד המותרות.

א) תיקוני בגדים.

בועד שפ"ח בפרוזין התקינו שלא יעלה על נפש אדם מישראל שמלות יקרות ממשי וסאמוט דאמשק ואטלס, וגם בגדי לבן יקרים, ולשום טבעות על ידיהם, וגם שלשלאות זהב וכסף לא יעלו על צואריהם, ואף לחתן וכלה לא יהנו בגדים יקרים ותכשיטין שונים, ולמי שיש לו בגדי דאמאשק ואטלס מכבר התירו ללבשן רק בג' רגלים, אך מכאן ולהבא אסור לעשות בגדים כאלו אם דל ואם עשיר זולת מי שנותן סכום שלו משני אלפים זהובים ויותר מותר לעשות מחדש לו ולב"ב (תקנה קע"ט, ק"פ, קפ"א קפ"ב קפ"ג קפ"ד קפ"ה קפ"ו קפ"ז).

שם, מי שיעבור על אחת מהתקנות הנ"ל יוקנס בקנס גדול (תקנה קפ"ח).

שם, כל הקנס הנ"ל שייך לצדקה, ועל גבאי העיר מוטל להוציא הקנס ביד רמה, כשאר צדקות המוטלות על גבאי העיר (תקנה קפ"ט).

בועד שצ"ז בסעלץ נתחדשו התקנות הנ"ל בכל תוקף ובאיסור גמור וחמור, רק נעשו שנויים קטנים (תקנה ש"מ, ש"י, שי"א, שי"ב, שי"ר, שט"ו, שט"ז, שי"ז, שי"ח, שי"ט, ש"כ, שכ"א, שכ"ב, שכ"ג).

שם גם החייטים שיעשו בגדים הנ"ל הם באיסור, וכן בע"מ שיעשו התכשיטין הנ"ל ויענשו בעונשים אשר יושת עליהם מהמנהיגים (תקנה שכ"ר).

שם בועד ההוא עשו חיזוק לכל התקנות שעשה הועד, במוסדות חזקים לבל ימוטו, ושלא יהיה משוא פנים בדבר ולא יוכר שוע לפני דל ובתוכם גם תיקוני הבגדים להיות לחוק ולא יעבור (תקנה שכ"ה).

שם הוציאו מכלל איסור הבגדים את כל מי שנותן לסכום מסך עשרים אלפים זהובים, שהוא ובניו אינם בכלל האיסור של בגדים יקרים, מלבד בגדים ומלבושים הנעשים שלא כדת, אך בגדי סמוט וגילדן גישטיק אסור גם להם ולבנותיהם הגשואות (תקנה של"ט).

בועד ת"י בסעלץ אחרי הצרות הרבות שעברו על עמנו בצוק העתים ע"י הקאזאקין שנפלו כמה רבבות מישראל, וגם פשטו ידיהם ברכוש, לכן שמנו על לב לעשות אבל לכל עמנו בליטא משך ג' שנים, והוסיפו לחזק תקנות הבגדים גם בתורת אבילות ביתר שאת ועוז (תקנה סי' תס"ג, תס"ד, תס"ה, תס"ו, תס"ז, תס"ח).

בועד תי"ב בחאמסק אודות תיקוני בגדים הנעשה לאיסור ע"פ החרם בועד אדר שני ת"י לפ"ק כו' יעמוד בתוקפו וחזקתו עד ח"י אייר הבע"ל תי"ג ומח"י אייר ולהבא מסור הדבר ביד כל קהלה שיתאספו הגאון האב"ד והאלופים המנהיגים יצ"ו בכל קהלה רב"ד לפקח בזה, אם להקל מחמת המלבושים או לאו, ויעשו לפי ראות עיניהם לפי העת והזמן, וכפי שיצא מכל ראש ב"ד כן יתנהגו בהקהלה ובכל הישובים. אמנם סובל ופופקים סמוט ומכ"ש גילדן גישטיק וחוטי כסף וזהב יעמוד ויקום באיסור הקדום הנ"ל (תקנה תשצ"ט).

בועד חט"י בסעלץ אודות תיקוני המלבושים שנעשו באדר ת"י, עלה ונגמר, שאין לשום קהלה להקל בשום ענין בעולם מטה שמבואר שם, ואף דאפל טאבן בגד אחר הנזכר שם להיתר, הסכמנו לאסור לעשות דאפל טאבן חדש, כי אם לכלה לזמן חתונה, כשיהיה הנדן ת"ר זהובים ומעלה (תקנה תקי"א).

בועד תקכ"א חזקו התקנות של הבגדים על משך שש שנים רצופות, או עד ועד דלהבא, מהיום אשר אזנו וחקרו הראשונים כרצון הגאונים (תקנה אלף ל"ד).

הערה. הועד הזה היה האחרון, ולא הספיקו עוד לחדש התקנה ולעשותו לחוק ולא יעבור. וטעם ביטול הועדים ראה עיר תהלה צד 122.

שם: חד"א לעשות מהיום והלאה עד משך הנ"ל בגדי משי חדשים, או לעשות מבגדים ישנים של נכרים, רק הבגדים שיש להם עד היום מותרים ללבוש או להתקנם לעשות בתי ידים חדשים, רק שלא ללבשם כ"א בשבת ויו"ט ולא בחול, ופשיטא שלא ללבוש בגדי משי בירידים כ"א בשבת ויו"ט (תקנה אלף ל"ה).

שם הוסיפו חד"א על כל מיני מלבושים וקישוטין האסורים, להתקשט בם בשוקים וברחובות ובירידים, זולת הנאונים דחמשה קהלות ונשיהם ובניהם וחתניהם ובנותיהם וכלותיהם אינם בכלל התקנה הנ"ל רק אינם רשאים לעשות להם בגדי משי כו' גם שלא לעשות פוטערם מפיקם ובערעלעך שהם ביוקר מואבים אך מואבים ולמטה מותר, וגם מה שיש עתה מותר ללבוש (תקנה אלף ל"ו).

ב) תיקוני כלי זמר.

בועד ת"י בסעלץ אחרי הרדיפות והצרות תיקנו שלא ישמע בבית ישראל שום כלי זמר, כ"א בליל חופה ובשעת בארעקין, ולא ברחוב רק בחצר (תקנה תס"ט).

בועד חט"ו שם חדשו התקנה להתאבל על חורבן הגדול שנעשה במדינתנו (ראה יון מצולה) שלא ישמע בבית ישראל שום כ"ז שנה אחת מהיום אפילו במזמוטי חתן וכלה, כ"א בשעה שמכניסין הכלה בהינומא ובלילה שאחר החופה, היינו אותה לילה שיהודים מנגנים כו' (תקנה תקי"ד).

בועד האחרון תקכ"א שלא יהיה מארשאלק על חתונה רק ברחן העיר, ושיהיה נשוי, וקבוע בעיר או בסביבה, ואף מארשאלק מעיר אחרת שיהיה בירו כתב ברחנות מהקהל בצירוף הרב דאיזה קהלה (תקנה תהקפ"ו).

ג) תיקוני סעודות.

בועד שצ"ז בסעלץ, ע"ד הסעודות שמרבין בהוצאות שלא לצורך, מחויבים המנהיגים והרב שבכל קהלה וישוב להתאסף יחד ולפקח על מספר הקרואים לסעודה, שראוי לכ"א להזמין לסעודה לפי עשרו ולפי הזמן, ואין לשום אדם שלא הוזמן ע"י השמש לבא על הסעודה, וישוב שאין בו רב יתקנו ב"ד הסמוך (נו' 327).

בועד ת"ד שם, גם מחויבים כל קהלה לתקן תוך ג' ימים, שימעטו בהוצאות סעודה, ובקנס כנ"ל, והישובים יתנהגו כתקנת רב"ד שלהם, ובעלי התקנות ישגיחו שלא יקבל השמש רייסטר להזמין לסעודה, עד שיהיו תחומים עליו בעלי התקנות (תקנה נו' 408).

בועד ת"י שם, חזרו והזהירו לעשות תיקון הגון למעט בסעודות בכל מה דאפשר, ועכ"פ שלא להזמין יותר מה' מנינים לסעודת נישואין, וד' מנינים לסעודת ברית מילה, וקרובים פסולי עדות בכלל, ועל פ"ח מוטל בעונש חרם להשגיח ע"ז ועל כל פרטים בעניני הסעודות, והמחמיר תע"ב (תקנה נו' 470).

בועד תכ"ז בחאמסק חדשו התקנה ביתר חומרות, שלא יקראו לברית מילה יותר מב' מנינים, ולחתונה לא יותר מג' מנינים בשעת הדרשה, ובתוכם ג"כ כנ"ל ובכל מנין מחויב להיות ב' עניים, ועל הפ"ח מוטל שלא יחתום רייסטר יותר מקצבה הנ"ל, ועל השמש שלא יקרא יותר, וכל מנהיג וראש שיהיה מיושבי סעודה ויראה שיש שם יותר מהקצבה, מחויב להעניש את העובר שיבא לסעודה בלי קריאת השמש (תקנה נו' 603).

שם, סעודה בלילה שלפני ברית מילה הנקרא וואך נאכט אסור לעשות (תקנה נו' 604).

בועד ת"ל בסעלץ, באשר הוא עון פלילי להרבות הוצאות על סעודות חתונה וב"מ עלה וננמר שלא לעשות סעודת חתונה בשבת כלל כ"א בחול (תקנה נו' 669).

שם, ובעל סעודה של חתונה לא יעשה רק סעודה אחת אחר החופה, ולקרות רק ב' מנינים חוץ פסר"א ואונטרפירר והבע"ב שהחתן מתאכסן שם והרב והש"ץ והשמש כו' ובסעודה שלפני החופה אין לקרות שום בע"ב כ"א בחורים ושושבינין וקרובים ראשון בראשון ובעל האכסניא (תקנה נו' 670).

שם, ולסעודת ברית מילה לקרא רק מנין אחד חוץ פסר"א ומוהל וסנדק רב וש"ץ ושמש (תקנה נו' 671).

שם, איסור גמור לכל בעל סעודה יהיה מי שיהיה ליתן מכיסו דבש על הסעודה (תקנה נו' 672).

שם, ובחרם על השמש שלא לקרא להסעודה כ"א ע"פ רייסטר חתום בח"י האלוף הפ"ח יצו (תקנה נו' 673).

שם, ועל הפ"ח מוטל להשגיח שלא יעברו על התיקון, והפ"ח שעובר וחותם יותר הוי כמאכיל דבר אסור, וגם לבעל הסעודה ראוי להעניש בעונשים קשים (תקנה נו' 674).

בועד תל"ג שם הוסיפו על תקנות הנ"ל שלסעודה טליל חופה ואילך יקראו רק מנין אחד, והחתן והשושבינים בכלל, חוץ המארשאלק וכ"ז (תקנה נו' 697).

בועד תל"ו בואבלודאווי, כאשר ע"פ התקנה הקדומה אין לעשות נשואין בשבת, לכן עתה לפי העת והזמן, עלה במוסכם שרשות לעשות חתונה בשבת רק שיהיה הדרשה ועיקר הסעודה בליל שבת ולא בטו"ש כלל, רק בט"ש יהיה מנין עם הקרובים

ותו לא מידי, אך הרבנים והגאונים אינם בכלל התיקון ההוא (תקנה נו' 722).

שם, כבר הוא תקנה קדומה למעט בסעודות, וגם במלבושים, באנו עתה להחזיק התיקון ההוא, וכל קהלה בצירוף האב"ד יעשו תקנות כו' (תקנה נו' 724).

בועד הנ"ה באלקניק, שלא לעשות בשבת מי שברך רק להגאב"ד ולאורחים ובחול אסור גמור על החזן בעונש העברה מאומנתו, גם אסור לשלוח דבש בשבת ואסור לילך נוטשבת בייטן (תקנה נו' 883).

שם, נשתנה התקנה מועד ת"ל ואסרו שלא לעשות חתונה בשבת יהיה מי שיהיה, וביום א' אסור לעשות סעודה, אם לא שהחופה ביום א', ולברית מילה לא יקראו רק מנין אחד חוץ פס"ע, ואוהרה לשמש בעונש העברה שלא יקרא יותר, ולחתונה ב' מנינים. נשים אין רשאין לילך על ב"מ. הקהל אין רשאין לקנות דבש על איזה סעודה, גם בעל הסעודה לא יקנה דבש כו', ואחר ברהמ"ז רשות להמסובין לקנות, ואין לשלוח לעקך ואין גימאכץ על חתונה גם ליולדת לא ישלחו כנ"ל (תקנה נו' 884).

בועד הקב"א בסלוצק התקינו, שלא ילכו חתן וכלה גוט שבת בייטן כ"א להרב ולמחותנים ראשון בראשון שלהם, גם אורחים לא ילפו גוט שבת בייטן כ"א להפ"ח ולהרב (תקנה נו' 972).

שם, חד"א שלא לשלוח דבש ומיני מתיקה לאורחים זולת לרבנים הגאונים דראשי קהלות ומנהיגים ומי שהיו ראשים, ובשבת דוקא ולא בחול או לאיזה רב כנ"ל בשבת, לבד הפ"ח והרב להם רשות לשלוח לאורח, והשמשים יודיעו כל זה להאורח שלא ילך גוט שבת בייטן (תקנה נו' 973).

שם, חזרו והושנו התקנות: שסעודת חתונה לא תהיה רק בליל החופה ולילה שאחר החופה אבל לא מאדן מאל כלל, רק בבוקר בשעת הינומא לקרות בחורים ובתולות לשמוח עד חצי היום כו' ושלא יצאו לבית המחולות לרקוד שם כו' (תקנה נו' 983).

שם, על סעודות חתונה וב"ט יקראו רק מנין אחד יותר מפסר"א ומחותנים, וזולת רב וש"ץ ומשוררים ושמש א' ושאר מקבלים לומדי תורה, אינם בכלל התיקון, ורשות לקוראם נוסף על המנין הנ"ל. זולת הרב רשאין לקרות כל מי שהיה מנהיג ונבאי אחד מכל חברה וגאונים דחמשה קהלות אינם בכלל תיקון זה, כ"א כפי שיתקנו בכל קהלה כרצונם (תקנה נו' 984).

שם, אין לשלוח על שום חתונה וב"ט שום דבר ממיני מתיקה וחלות ופאציילם על בר מצוה בשום אופן בעולם, זולת פסר"א ומחותנים בער דרשה גישאנק ולא יותר מב' צעהנר, זולת ראשון בראשון ומחותנים רשאין לשלוח יותר, וגם פס"ע אם יהן איזה כלי רשאי, ומי שיעבור ע"ז חרם על הנותן והמקבל (תקנה נו' 985).

שם, חתיכה דאיסורא שלא לעשות חופה בערב שבת, אף להרבנים דראשי הקהלות (תקנה נו' 992).

תיקוני מינוים.

בועד שפ"ג בבריסק, למינוי בוררים מדי פסח בפסח כפי הנהוג, בא יבאו הראשים וטובים, ודיינים וגבאים ועיקרי הקהלה הכשרים זל"ז, ובין כולם יעשו בוררים ע"פ רוב שיכתוב כ"א בקלף מיוחד, ויהן אותה לידי נאמני הקהלה, ורוב דעות אשר יעלו, יעמדו לבוררים, והבוררים אשר יתמנו בשנה זו, לא יתמנו בשנה אחרת, ובמקום שיש להם תקנות מקודם, יעמוד ע"פ תקנותיהם, וכיוצא בזה יתועדו לקבלת רב, חזן, או

שמש מלבד ענין פסולים, יעמוד ע"פ פסק המדינה שביד איזה שקבלו פסק (תקנה נו' 62).

בועד שפ"ו שם, אזנו וחקרו שכל קהלות וסביבות אשר יעלה על לבם לקבל להם רב ומורה מארץ אחרת אין להם לקבלו בלי ידיעת ורצון אב"ד או ראש ב"ד שלו וראשי הקהלה של הראש ב"ד שלו, אמנם אם יקבלו רב מארץ ליטא יבחרו להם כטוב בעיניהם בלי שאלת ראש ב"ד שלו (תקנה נו' 103).

בועד שפ"ח בפרוזין. היום הזה ראינו דרך נכון: למינוי בוררות יבאו הראשים וטובים ועיקרי הקהל ודיינים כשרים זל"ז. אם יהיו ט"ו אנשים כשרים ימנו הם בוררים, ואם לאו יצטרפו גם גבאי העיר להשלים מספר ט"ו אנשים כשהים, ואם גם בצירוף הגבאים לא יהיו ט"ו כו' יעמדו רק הכשרים שנמצאו למנין הבוררים, ועליהם אין להוסיף כו' ובסביבות יהיה מספר הבאים למינוי הבוררים כפי שנהגו לשעבר, ובמקום שאין מנהג קבוע ויש שם מאה בע"ב, היינו בסביבות, יבאו למנין הבוררים השעה אנשים ולא יותר (תקנה נו' 160).

שם, מינוי הבוררים יהיה באופן זה, כ"א מהנאספים יבחר לו חמשה בוררים, ויכתבם בקלף וימסרם ליד נאמן, ויעמדו ג' בוררים הראשונים ע"פ רוב, אח"כ יסלק הנאמן מהעודפים על הפסולים שבהם, עם ג' הבוררים שכבר יצאו והכשרים שנשארו יכניסם בקלפי, שם כ"א בקלף מיוחד, ולהוציא משם שני פתקאות, שנים שיצאו ראשונה יעמדו לבוררים עם הג' שכבר יצאו, או יהיה גורל כאשר היה בחלוקת הארץ. תיקון זה יהיה גם להסביבות, ובמקום שיש להם מנהג קבוע כו' יעמדו על מנהגם, ובמקום שאין מנהג ויש שם מאה בע"ב עם הסביבות יבאו למינוי בוררים תשעה (תקנה נו' 161).

שם, בקהלה שלא היה עד היום רב שמחזיק בחורים ונערים, אינם רשאים לקבל רב ומורה אפי' לאו"ה לבד, עד שיבאו תחלה לרב"ד שלו ויורה להם הדרך שלא יקפח פרנסת הרב רב"ד, ובהסביבות שכבר נתקבל רב לאו"ה ואינו מחזיק בישיבה מ"מ אין לקפח פרנסת הרב"ד בשוא (תקנה נו' 216).

בועד שצ"א בבריסק, בענין מינוי בוררים בחה"פ עשינו, שכל קהלה מג' ראשי הקהלות יעשו בצירוף האב"ד שלהם דרך ומעמד נכון לסביבות שלהם לעשות בוררים כטוב בעיניהם (תקנה נו' 243).

בועד שצ"ז בסעלץ, מינוי ר"מ שבוררים בחה"פ לא יהיו ראש הקהל וטובי הקהל ובקהלה שיש שם עיקורים גמורים בכלל זה (תקנה נו' 337).

בועד ת"ל שם, אין לשום בורר ליקח לו שום התמנות שלא היו לו מקודם כו' רק מי שהיה גבאי רשות לעשותו לעיקר קהל, ומי שהיה עיקר קהל ב' שנים, רשות לעשותו לטובי קהל ומי שהיה מטובי קהל ג' שנים רשות לעשותו ראש מדינה או ראש הקהל (תקנה נו' 655).

בועד תל"ג שם, איזה קהלה שיקבלו רב לקהלתם, אין בידם לעשות משולח להרב עם שטר הרבנות כ"א לשלוח ע"י יהודי עני ההולך רגל, או ע"י ערל (תקנה נו' 694).

בועד תל"ו בואבלודאווי, אודות תיקון הקדום שבועד סעלץ ת"ל, מי שהוא בורר אין רשאים למנותו לאיזה התנשאות שלא היה לו מקודם, ושם מבואר שאיזה קהלה הרוצה לבטל התקנה ההיא רשות בידה, בכן נתננו תוקף לזה והרשות לכל קהלה לבטל זה (תקנה נו' 720).

בועד תל"ט בחאמסק, חזרה התקנה שבורר דחה"פ אין רשאי למנות עצמו במינוי שלא היה לו קודם, רק יעמוד על מינויו (תקנה נו' 666).

בועד תמ"ז בואבלודאוי, בכל החברות יהיו ב' גבאים מן החברה, וב' גבאים

יבררו מנהיגי הקהלה יצ"ו מתוך הקהלה, וגם השמש יהיה ברצון הקהל חוץ חברא קדישא גחש"א, וחוץ מק' הוראדנא (תקנה נו' 817).

שם, בכל קהלות וגלילות יבחרו המנהיגים (ולא הרב) ב' גבאים לעניי א"י (תקנה נו' 818).

שם, בדבר בחירות דינים מראשי הקהלות לירידים, מחויבים כל קהלה לעשות תקנות לזה (תקנה נו' 819).

בועד תנ"א בחאמסק, אם יעברו בוררים איזה תקנת המדינה או תקנת קהלה בעסק התמנות, אזי אותו מינוי שנתנו לאיש בטל ומבוטל כו' ופשיטא אם הוא מהבוררים, והבוררים בעצמם המה בהעברת התמנות שהיה להם היינו אם יהיה לו מינוי באותה ברירה יהיה העברה עד הפסח שאחריו ולא בכלל כו' וכ"ו אם יעבור איזה תקנה לצירוף רח"ש, אבל לשאר מינויים, ביד הרב והקהל לקנסו כפי ראות עיניהם (תקנה נו' 849).

בועד תנ"ה באלקניק. מי שנתקבל לאב"ד ולא היה תופס ישיבה עד היום, אין רשאין לקבל אותו לרב ומורה עד שיהא לו הרשאה משני רבנים גאונים יצ"ו כו' ומי שנתקבל ע"י הלואת ממון או ע"י שוחד, אז המעות יהיו קנם להמדינה, ואסור להתנהג ברבנות, והמקבלו יהיה לו העברה עולמית וקודם שיבא הרב המקובל לדרוש כנהוג מחויב לבא תחלה לפני רב"ד שלו, ויקבל בחרם שבא בהכשר (תקנה נו' 882).

שם, הבוררים אין רשאים לעשות שום שאלה בשעת הברירה רק יתנהגו כפי הפנקס, ויפקחו לפי ראות עיניהם (תקנה נו' 886).

שם, אין לעשות תשעה אנשים כ"א מקלפי, ליקח בוררים תיכף כו' כ"א ליקח מקלפי ה' בוררים או ז' כל קהלה לפי מנהגה (תקנה נו' 887).

בועד תנ"ה שם, תקנת ועד ת"ל, שאין רשאי בורר לקחת לו שום התמנות שלא היה לו מקודם, הוא בתקפו ובגבורתו (תקנה נו' 895).

בועד ת"פ באמדור, איזה רב שיקובל מהיום לאב"ד ע"פ פונקטין, ויקבל עליו הרבנות ע"פ הפונקטין, אזי חד"א לעבור הפונקטין כו' (תקנה נו' 918).

בועד האחרון בסלוצק, קודם הקלפי יוכרז בחרם גדול, שלא יקבלו הבוררים שוחד, ובאם שיודע מזה, אזי אותן שיתמנו מהבוררים הם בטלין מהמינוי שלהם, וגם העברת מינוי על הבוררים המקבלים שוחד, ולא יהיה להם עוד קלפי, ואיזה רב שלא היה בשעת הקלפי העבר, רשות לו להשגיח ולהתנהג כמ"ל (תקנה נו' 1001).

תקנות שונות.

בועד שפ"ג בבריסק, כל קהלה יתנו עיניהם בחקירה ודרישה מופלגת לבל יהי חוזר וניעור שחוק הקארטן, וקוביא, ומי שיעבור על התקנה זו יענשוהו תיכף בעונש גוף וממון לרדפו עד חרמה וכל ישראל יהיו נקיים (תקנה נו' 51).

שם, כאשר רבים עם הארץ יושבים חבילות כו' ברחובות ושוקים כו' ולשונם תצמיד מרמה על מעשה אנוש ותחבולותיו ועל מעשי זט"ע משחקים ומתלוצצים, ועתה לגדור פרצה חוב על מנהיגי הקהלה לשבר מלתעות הרשעים כו' בעונשים קשים כו' שלא ידברו סרה על איש שלא בפניו ויהיה נידונים עמו כאילו דבר בפניו כו' למען ישמעו כו' (תקנה נו' 59).

שם, גזירה וחוק בי שום חזן לא ירבה לשורר בשבת יותר מג' ניגונים (מפני טרחא דציבורא) בין הכל בשחרית ובמוסף, ובשר"ח וד' פרשיות או חתונה ושבת שיש

בו ב"מ, ושבת חנוכה רשות לו לנגן ד' ניגונים לא יותר ולא קודם ק"ש כו' בברכו של שחרית (תקנה נו' 61).

שם, הבא לליטא ורוסייא להיות מלמד, או לעמוד בשירות, אין להחזיקו יותר משתי שנים, עד שיהא בידו כתוב וחתום בקיום ב"ד, מאשתו וקרוביה, לעמוד יותר מב' שנים, ואשר אין בידו שטר כנ"ל יגרשוהו כלה (תקנה נו' 70).

בועד שפ"ח בפרוזין, ראשי הקהלות לא יתנו לש"א לדרוש ברבים עד שיסכימו האב"ד והראשים יצ"ו שיתקבצו ביחד, ולא ע"י שליחות השמש, ובסביבות לא יתנו לדרוש בלי כתב מהאב"ד ובידיעת והסכמת הראשים והעובר על תיקון זה יתן קנס חמשה אדומים (תקנה נו' 130).

שם, בכל הקהלות יתעוררו למנות ממונים מיוחדים שיתנו עיניהם ולבם על המדות והמשקלות (תקנה נו' 142).

שם, מקומות ביהכ"נ נחשבים כמטלטלים לענין גביית חובות ונגד כתובת אשה, ואין בידה לטרוף כתובתה ממקום שנבה בע"ח, או שמכר הבעל בלא קנין ממנה (תקנה נו' 173) ראה להלן בועד שצ"א סי' 230.

בועד שצ"א בבריסק, מקומות ביהכ"נ נחשבים כמטלטלין לענין גביית חוב, אך לענין מכירה אין לגרוע זכות אשה למכור בלא קנין ממנה ומה שנמכר עד היום הוא בתוקפו (תקנה נו' 230).

בועד שצ"ז בסעלץ, אין לשכור משרתת או מיניקת שיש לה זיקת בעל כו' (תקנה נו' 326).

בועד שצ"ט שם, מנהיגי הקהלה ידונו דברי ריבות אורענדם וצאפאווי, ודיני קנסות ועונשים, ודייני הקהלה ידונו דיני ממונות. אין להמנהיגים להכנים ראשם בדיני ממונות ודיינים לא יכניסו ראשם בדבר שאין שייך להם כלל (תקנה נו' 364).

בועד ת"מ שם, יען כי ראינו שמלוים ברבית ינשכו במאוד מאוד עד כי לא קמה רוח בהלווים כו' גזרנו שלא ליקח רוחים יותר מן זהב פוליש לכל ק' זהובים כו', וכל הממעט בלקיחה יוסיפו לו משמים (תקנה נו' 605).

בועד תל"ז בואבלודאוי, כאשר ראינו שכמה אנשים נכשלים בלקיחת רוחים, שאינם ע"פ הדין כו' ועוברים על לאו כו', מחויבים כל קהלה לעשות תקנות בצירוף הראב"ד, כיצד יעשו היתר על הרוחים לפי הענין, המחיות והסוחרים בקהלתם (תקנה נו' 711).

שם, ע"ד התיקון הקדום כו' עתה באנו להחזיק התיקון והוספנו נופך, כשיבא המלוה לב"ד לתבוע את הלוה בעד רוחים אינם רשאים הדיינים לפסוק רוחים יותר מכ' ג"פ מכל ק' זהובים, ועל משכון יותר מן י"ז ג"פ מכל ק"ז, וזה רק מכאן ולהבא, אבל הלואות שמקודם אינם בכלל זה, ולענין קניית שט"ח הוא בכלל היתר רק שלא יהיה ערמה ומרמה בדבר, ודוקא שהשט"ח הוא של המוכר עצמו, ולעשות ערמה איסור גמור (תקנה נו' 712).

בועד תל"ט, חזקו התקנה להשגיח שלא יעמיד כ"א לעצמו מדות ומשקלות, וכל קהלה תעמיד אנשים הגונים להשגיח ע"ז ולענוש ולקנוס בעונש גוף וממון, ואף לירד לתוך אומנתו כו' גם להשגיח על איסור שעטנז הן על החוטים כו' (תקנה נו' 741).

בועד תמ"ז בואבלודאוי, איפה ואיפה מדה ומדה אסור לישראל ולגוי, ואפילו על י"ש (תקנה נו' 821).

בועד תנ"ה באלקניק תקנו בעונש קנס שלא יתנו פורן לעניים (תקנה נו' 880).

בועד תמ"ד בסעלץ, בכל קהלות יבטלו ההיתר של זקוקים הנהוג עד הנה לכתוב

בכל שט"ח, ויבוטל בחצי שנה מהיום, ואז יעשו כל קהלה היתר אחר על רוחים לפי ענין המחיה והסוחרים, וזה בהלואת יחיד ליחיד, אך בהלוואות הקהל, יהיה נכתב השט"ח עצ"ה זקוקים, והרוחים יהיו ח"י ג"פ מכל מאה זהובים, ועל משבון חצי זהב מכל ק"ז, וזה בין יחיד ליחיד, ובהלואות הקהל יהיה חצי זהב מכל מאה לכל שבוע, וכ"ז מבאן ולהבא, אך השט"ח שנעשו בעבר יתנהגו ברוחים כפי התקנה הקדומה (תקנה נו' 782).

בועד האחרון בסלוצק תקכ"א, הרב דכל קהלה מחויב לעשות סדר בנידון מדות ומשקלות, שיהיו בכל השיינקן והחנויות מדות שוות ולהיות ממונים ע"ז (תקנה נו' 974).

שם, אודות תקנת שו"ם אם מתה הבת, עשינו תקנה לפי העת והזמן, שבאם יארע ח"ו עד ג' שנים, יוחזר הכל, אף הבגדים של האשה לנותני הנדוניא, ולמורישו, ומן ג' שנים עד ה' מגיע לו החצי, ואחר ה' שנים מגיע כולו להבעל, ואם יהיה לו זרע קימא, שייך הכל להזרע שירשנה וכן להיפך לענין התוספת כתובה, זולת הנדוניא מגיע לה (תקנה נו' 991 ומובאה בפ"ת אהע"ז סי' נ"ג ס"ק י"ד ע"ש).

בריסק-דליטא. אריה ליב פיינשטיין.

לתולדות שרפת וורמיישא ובנין בית מקדשה ההרוס

בשנות תמ"ז ותנ"ח.

מאת דוד בר' יהודה קויפמאנן.

להיות שחביבין עלי זכרונות עמנו והחובה מוטלת על כל אוהב דברי ימי ישראל להציל את האודים העשנים המעטים אשר נותרו משרפת מחמדינו מצוק העתים לפאר ולהדר ולשכלל את בנין תולדת אחינו בני ישראל בכל ארצות פזוריהם ומושבותיהם, הנני נותן לפניך היום, הקורא היקר, את הפנקס הקטן הזה אשר נרשמו בו המתנות והנדבות אשר נדב לב קהלות ויחידי ארצות אשכנז אותם לכונן וליסד מחדש את מקדשי הקהלה הקדושה והמפוארה בכל תפוצות הגולה ק"ק וורמיישא אשר שרפוה הצרפתים וערו ערו עד היסוד בה ביום ד' י"ג סיון שנת תמ"ט כאשר כתב הגבר אשר ראה בעניה ובמרודיה ה"ה הגאון בעל חות יאיר בתשובתו סי' קל"ד והגאון ר' דוד אופנהיים מילידי ויקירי וורמיישא בס' שו"ת אבן השהם סי' ס"ו *). כמפי כבשן או מפי אחד ההרים החוצבים להבות אש כן היה עתר ענן העשן העולה מתוך הקריה השרופה והנחרבה מתמר והולך עד אשר כסה עמוד הענן את אור השמש והדשן נפל ארצה כגשם הנתך מן השמים בכל כבר נהר הרינוס יותר מארבעה מיל וקול פחדים עלה באזני כל שכני העיר אשר סביבותיה, קול התקרות הרעועות והכיפות הנופלות תחתיהן, קול בהלה וחרדה אשר כל לב שומעיו ימס. כבנים שגלו מעל שלחן אביהם כן ברחו יושבי העיר אל המקומות אשר יכלו להציג שם את רגלם בטח מאין פחד, והעיר העליזה השלוה והשקטה היתה למעי מפלה ולמעון תנים. עם יושבי העיר גלתה גם קהלת וורמיישא אשר אמת אמרו עליה כי מי שלא ראה אותה בהיותה עומדת על תלה לא ראה קהלה משובחה ומפוארה מעולם. בכל קהלות הערים אשר נתנו מדרך לכף רגלם נסו שמה לבקש מקלט עד אשר הוכתה קהלת וורמיישא לרסיסים ובניה נפזרו זעיר שם ועיר שם בכל קהלות אשכנז המצוינות. אבל בכל ענים וצרתם לא שכחו אף רגע את עיר מולדתם ותקותם לא מתה לראותה עוד נבנית מחדש כלולה בהדרה ושבה לאיתנה ומחמדיהם ואוצרות בית הכנסת אשר הצילו מתוך ההפכה נתנו שמחה בלבם ורוח חיים ורוח עצה וגבורה בקרבם וחזקו את בטחונם כי יזכו עוד לראות בשיבתה של וורמיישא כאשר ראו במפלתה. ויהי בהגיע שנת תנ"ז וקול התור נשמע באזנם מבשר שלום משמיע ישועה כי נשבעו שרי שלום מלאכי עמים בעיר רייזוויק וגם כרתו להם ברית שלומים, רוח והצלה נראתה גם ליהודי וורמיישא הגולים והפזורים ועוד מעט ויחלו גם הם לעמוד על נפשם ולעשות לביתם, ותהי ראשית מלאכתם ותחלת עבודתם לשית עצות למען יסד את בית ה' הנשרף להעמידהו על מכונו ולחדש נעוריו ולהלבישהו מעטה תהלה ויהיה למו לגם להתנוסס בבירחי קדם. יותר מעשר שנים גלו מאדמתם ומשען כספם היה הולך וחסר כל היום ולא השיגה ידם עוד די מחסורם לפי הטף, כי גם בימי שלותם לא היה רכושם בכבד וגדול מאד ואף עתה

*) עי' מה שכתבתי בתולדות ר' יאיר חיים בכרך במ"ע Jewish Quarterly Review כרך ג' צד 498 הערה ג'.

אחרי אשר מטה ידם וה' חפץ דכאם וכל מעינות מחיתם חרבו ודללו והמונם צחא צמא. אבל אין צבור עני ואין לך אדם בישראל שאין לו גואלים ואף כי קהלה חשובה מקדם קדמתה אשר לשמה ולזכר מקדשי יה אשר בקרבה אות נפש כל החרד לדבר ה'. בבטחון הזה בטחו עתה ויגזרו אומר לשלוח שלוחים מנכבדי הקהלה לכל אחיהם בני ישראל בכל קהלות מושבותם לקבץ נדבותיהם אולי ימהרו וירבו העם להביא כדרכם מקדם. ועל ידם החזיקו ראשי קהלת פרקנפורט דמיין אשר חסו תחת כנפיהם פליטי וורמיישא וכאשר היו תמיד הראשונים לכל דבר שבקדושה כן חתמו גם הפעם את שמותם בראש הנודרים והנודבים, ופרשת הכסף סך שש עשרה מאות זהובים אשר נתנו על ידי עושי המלאכה בוני בית ה' בוורמיישא ההרום ישרה המסלה ופנתה הדרך לפני שליחי הקהלה אשר ממנה יראו וכמוה יעשו ראשי קהלות אחרות בכל ארץ אשכנז וסביבותיה. ולהיות שקשה המשא הזה להעמיסו על שכמי שני אנשים נחלקה המלאכה והיתה לשלשה ראשים, וששה אנשים מגדולי ומיקירי וורמיישא נבחרו שנים שנים יחדו הלכו למסעיהם ימה וקדמה נגבה וצפונה ולא התעצבו כי חדות ה' היה מעוזם, תוחלתם לא נכזבה ותקותם לא הובישה, כי בכל מקום ומקום אשר הגיעו אליו לא נמנעו הקהלות לחתום את ידן ולרשום בפנקסי השליחים את נדבת לבם בשמחה ובכבוד ורבים מהשרידים אשר ה' קורא מהרו והביאו כאשר היה לאל ידם למען יקרא גם שמם על בנין מקדש וורמיישא המקודש ראש כל בתי כנסיות בכל ארץ אשכנז. כי על כן לא קול עלים יבשים כי אם קול ענות גבורה קול נפתולי אלהים אני שומע בתוך המספרים והשמות האלה אשר יכיל בקרבו הפנקס הקטן הזה אשר הגיע אלינו לבדו משלשת הפנקסאות אשר מלאו על כל גדותיהן משמות המתנדבים בעם צנתרות הזהב בישראל המריקים מעליהם הזהב תשואות חן חן להם. ויותר מאשר יגלו לפנינו את צדקת פרזון בישראל אשר לא חדלה ולא תחדל מקרבנו עוד רב טוב צפון בעלים האלה, כי הם חומר לבנין תולדות עמנו ויעבירו לפנינו את יחידי כל הקהלות אשר עברו בהם דור ופרנסיו דור ומנהיגיו בסקירה אחת לעת צאת השליחים.

והנה בין דפתראות קרית וורמיישא אשר נשארו לפלטה עוד נותרו פנקסאות הקבוץ וההכנסה אשר רשמו בהם בני העיר גם את אשר קבצו, כי העיר וורמיישא לא סרה משלוח שליחים ברוב ארצות איירופא משנת המצור והמצוק שנת תמ"ז עד כרות השלום בשנת תנ"ו לחזור על הפתחים בעד ענייה ואביונים*), אבל ראשי הקהלה לא פנו אל אחיהם ב"י רק כאשר שתו עצות בנפשם להרים את מקדשם מערמות העפר, ועל כן לא נבוז לספר הזכרונות הקטן הזה, כי אם מצער הוא הלא גם הוא יחיה לפנינו נפשות צדיקים וישרים בישראל ויתנה לפנינו צדקתם ונדבת לבם הטהור.

משמות הצירים הנשלחים לא נותר לנו כי אם שם הר"ר זעקלי, ואם לא שניתי ברואה הוא הקצין פ"ו ר' זעקלין נייאבורג אשר חמיו הזקן ר' יהודה ליב אויא נפטר ביום ב' י"א כסלו תס"ד לפ"ק כאשר נכתב בספר הזכרת נשמות וורמיישא בקבץ על יד שנה ג' צד כ"ב, או אולי הוא החבר ר' יצחק זעקלן בהר"ר משה ברוך שנפטר ביום ש"ק ט' אדר תצ"ח לפ"ק ונקרא בפי כל ר' זעקלן מיכל כאשר נמצא שם צד ל"ט.

ולהקים שם המת על נחלתו ושלא למנוע טוב מבעליו הנני זוכר פה למזכרת נצח את שם ידידי ראש חוקרי קדמוניות וורמיישא האי גברא סבא ויקירא ר' משה מנהיימר אשר בא לגבורות עד אשר קרא ה' אליו עד פ"ה תבא ולא תוסיף כי נפטר בימי ק"ן

---

*) ע' F. Soldan, die Zerstörung der Stadt Worms im Jahre 1689, 36—38.

שנת תרע"ג ויקבר בקבר אבותיו בעיר וורמיישא בשנת שמונים וחמש לימי חייו, כי הוא שמר באמונתו הוא שלח אלי את הפנקס הזה למען אעתיקהו ואפיצהו ביעקב *).

פה ב"פ היום יום ג' ב' דחנוכה תרנ"ד לפ"ק.

זה שער הספר:

הפנקס הזה מיוחד להמשולחים הנזברים בגוף כתב הבקשה מקרולות וישובים ומדינות לבקש סיועה לצורך בנין ק"ק וורמש החריבה עם בתים הקדושי' בית הכנסת ובית המדרש ובית ועד הקהל ובית ההקדש וכה"ג ויש בו ע"ה דפין אמר אני המשה ושבעים דפין כרשום בראשי דפין בפקודת פרנסי' וקציני' ב"ב המבוררים מאנשי ק"ק ווירמש תוב"ב פה פרנקבורט דמיין כהיום א' א' ח' סיון תנ"ח לפ"ק.

fol. 1 בהיות שהטבנו עם מגורשי ובני גולה ק"ק וורמיישא עד היום הזה כפי יכלתינו, וכעת הוספנו מאחר שעת הזמיר הגיע, וקול התור נשמע, מבשר שלו' הוא בארצינו עד ביאת הגואל, בכן ראינו ונדבנו כפי ראות החברות' קדישא יצ"ו עם שארי קריאי עדה שי' פה ק"ק ורנקוורט, לעת הצורך שיתנו קהל פה ששה עשר מאות זהובים לסיועת צרכי רבים, ולסיועת עניים לבנין הבתים כפי ראות עיניהם הממונים מקהל יצ"ו פה, ודוקא לתושבי' ב"ב שהיו להם עירונו' מקדם בק"ק הנ"ל. מאתנו יראו וכן יעשו כפי נדבת לבכם הטוב ולצדקה תחשב. כזאת וכזאת כתבנו פעמים ושלש בפנקסיהם שלשה, באשר שיתחלקו הצירים נאמנים של הק"ק הנ"ל לשלשה דרכים כדי שימתרו ויחישו מעשיהם ולחזור בקרוב לביתם ומה שנעשה נעשה. היום יום א' ח' סיון תנ"חל. כ"ד הכותב והחותם בפקודת האלופים הקצינים הפרנסים יצ"ו.

הק' שמעון... ב"ק (?) סופר דק"ק ורנקוורט דמיין

ט"ו סיון תנ"ה בקרינשטט **)

אנחנו יושבי קרינשטט כתבנו בפנקס הלז ליתן לצרכי בנין בית הכנסת בווירמיישא ד' זהובים.

כטר אברהם קרינשט יתן גם בשבילו חצי רט
שלמה גרינשטט א' זהב
ליזר כ"ץ גרינשטט א' ק"ש
שמעון גרינשטט חצי זאהוב' (!)

---

*) עי' מה שכתב חתן המאוה הרב דק"ק צוויבריקן ד"ר מאיער בנ"ע Jüdische Presse תרנ"א בהוספה הספרותית סי' ח'.

**) Grünstadt.

ט"ז סיון תנ"חל נייא ליינגן

אנחנו יושבי נייא ליינגן כתבנו בפנקס הלז ליתן לצרכי בנין בית הכנסת בוורמיישא ד' זהובים.

גם יעקב ליינגן א' ר"ט
וואלף חצי זהב
ליב ליינגן חצי זהב
עקיבא*) חצי זהב
טעבלי חצי זהב
זעליגמאן חצי זהב
בשבילי זעקלי א' זהב
fol. 2 משה אייזבורג ה' זהובים
משה קירצנים א' זהב
ר' איצק געלים א' ר"ט
שמעון געלים חצי ר"ט

יו"ד ח"י סיון

גם אני נתתי לבנין ב"ה דק"ק וורמש שני זהוב' קבלנו
אברהם מענץ מהומבורג
יעקב אופנים מהומבורג נתן חצי ר"ט ק'[קבלנו].

בהיות שעברו פה קהלתינו הנהי תרי שלוחי דרחמנא ממיודעיי וממכיריי מתושבי ק"ק וורמיישא תוב"ב ואני הגבר שמעתי קול קורא לעזרת וסיעת בנין מקדש מעט כלילת יופי אשר בזכרי אותו המו מעי וחמרמרו בקרבי ולבי יהר ממקומו ואחזני פלצות כי מי שלא ראה הקהלה הנ"ל בתקפה ובסידורה לא ראה קהלה מפוארה מימיו ולא תחסור כל בה ע"כ אמרתי בשמחה שאבוא לעזרת ה' ואת אשר נדרתי אשלם סך עשרה ר"ט דהיינו חמשה עשר זהוב' ריינש ודוקא לסיועת בנין השלחן הטהור והמגדול ההרוס כעת בב"ה דק"ק הנ"ל תיכף ומיד בהחל לבנותו אותו ולהעמידו על מכונו הראשון. נאם הקטן מנחם מנלין זיא**) ש"ץ דק"ק מץ לע"ע כותב יום ג' ח' תמוז דהאי שתא תנ"ח. לסדר מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל.

היום יום ט' תמוז (!) תנ"ח אני נותן לסיוע"ה ב"ה ק"ק וורמיישא א' ר"ט צרפת.
נאום יעקב בן הר"ר משה אברהם ז"ל שפירא.
אברהם דירנהובן אונ' זלמן דירנהובן געבן כף סו"א [sou] קבלתי.

י"ג תמוז תנח"ל נתתי לבנין בית הכנסת ק"ק וורמיישא א' ר"ט מאיר בר' שמחה שליט מבערקאסיל קבלנו.
יום ד' ט"ו תמוז נתן ר' שלמה בן ר' וואלף קאבלענץ א' ר"ט קבלנו.
אשת ר' משה לינץ א' ק"ש יום ג' ב"ך תמוז.
יושבי העניגן נתנו לבנין ב"ה ק"ש וחצי.

---

*) שם הקצין פ"ו כהר"ר עקיבא ליינגן עי' בם' הזכרת נשמות וורמיישא בם' קבץ על יד שנה ג' צד 34 שורה כ"ג.

**) עי' מה שכתבתי על משפחה זו ועל שם מוי"א בם"ע Revue des études juives כרך כ' 310 ובנו של ר' מנחם הנקרא כנלין יעקב מויא היה ר' שמעון קאבלענץ עי' שם כרך י"ט 129.

fol. 3 המפורסמו' אינן צריך ראי' מקהלה הקדושה והמפוארה ק"ק ווערמס נהפך להל עולם יום ההוא יום עברה, ומשם נפוצו על פני כל הארץ זה בכה וזה בכה וכעת חברו יחד, א' אל אחד, ונועצו יחדיו הבה נבנה לנו עירנו, ומעט בית מקדשינו, כימי עולם, בעזרה בורא את כולם — אך אין הבור מתמלא מחוליתו ואין הקומץ משביע כידוע שהעוסק בבנין מתמסכן על אילו שלוחין יוצאין שלוחי דרחמנא לבא בעי לב נדיבים, השליכו יהבים, וכאשר שמענו כן ראינו נכונה, להציב גבול אלמנה, נדבנו נדבה הגונה, פה מרינות מריר גליל עליון ותחתון סך חמשים ר"ט וז משלנו וה' יוסיף עליהם ברכה במעשה ידיהם להושיבם לגבולהם לשלום, עד יבנה ירשלים היכל ואולם, והיה ה' לאור עולם כ"ד היום יום ה' טוב תמוז דהאי שתא בשובה וגח"ת תושעון יעקב הק' כהן מפראג חו' פה קובלענץ ואגפי' *).

אני יוזל וואלך וחבירי זעמל כ"ץ מבונא נותן לסיועת ב"ה לק"ק ווירמש שנים זהובים ריינש כ"א תמוז תנ"ח קבלתי.

קהל בונא האט גענבן לסיועת ב"ה לק"ק ווערמש עשרה זהובים ריינש יום ב' כ"א תמוז תנ"ח פה בונא לעבט (?) ח"כ על ליב שטאקרט **) מאיר שין כך (!) קבלנו.

אני חיים ברייסך נותן לסיועת ב"ה לק"ק ווירמש א' קש וחצי כ"ב תמוז תנ"ח קבלנו.

אני ליזר בן הבחור (?) כמר חיים בש מבון נותן לסיועת ב"ה לק"ק ווירמש חצי רביעי' זהב כ"ב תמוז תנ"ח קבלנו.

קבלנו { נותן ליסועו' ב"ה לק"ק ווירמוש ד' פאצין מרדכה ברייסיך.
אני אייזיק נתתי לבנין ב"ה הנ"ל י"ט ב"ט (?) וחצי יום הנ"ל.
אני ישראל פרייזיך נותן לבנין ב"ה הנ"ל ז' פ' וחצי,

וואלף וועדטים ג' קש קרוסמר (?) קבלתי.

fol. 4 יושבי במדינה נייא וויט ***) נתתי לב"ה ק"ק ווירמש שלשה זהובים ריינש יום ג' כ"ב תמוז תנ"ח ל' פה נייא וויט אברהם בר בנימין.

גיטלה אשת אברהם נייא וויט נתתי לסיועת ב"ה ר"ז.

צוערלה אשת וואלף נייא וויט א"ה נתתי לסיועת ב"ה ב' פץ.

היום יום ה' ב' אב נתנדיב קהל יצ"ו מאושנבורג כ"ה זהובים עם גליל העליון תחת הגמון יר"ה של מענץ ך"ה זהובים הנ"ל מתנדיב קהל י"ץ עם גליל העליון לשני משלוחים לסיוע' לבניון ב"ה ושאר דברים שצריך בק"ק ווירמייש וסך כ"ה זהובים נותנים קהל י"ץ קודם יריד ורנקפורט והאלף והקצין כהר"ר הירץ וואל ****) בפקודת קהל יצ"ו, השפל יעקב בר' מנחם הלוי ז"ל וועצלר ש"ץ ונאמן בק"ק אושנבורג.

---

*) הוא הרב ר' יעקב הכהן פאפרש בעל ס' שו"ת שב יעקב אשר ישב על כס הרבנות בעיר קאבלנץ משנת תנ"ז עד אשר נתקבל בשנת תע"ז בעיר פ"פ דמיין לאב"ד בדרך כנסעו לק"ק הלברשטט אשר בחרו בו, והוא נפטר בפ"פ בש"ק כ"ב שבט ת"ק.

**) Stuttgart.

***) Neuwied.

****) הוא הפרנס והמנהיג שתדלן דק"ק פ"פ דמיין ר' נפתלי הירץ במוהר"ר דוד וואל, אשר התגבר כארי להשתדל בחצר המלכות בעיר הבירה ווינא בער עיר מולדתו להחזיק קיומים לבני קהלתו ושם מנוחתו כבוד כי נקבר ביום ו' עש"ק ד' אייר תס"ז לפ"ק, כאשר חרות על מצבתו בבית עלמין הישן בעיר ווינא סי' 673 ותחת שבגיבור צ"ל שבגידור באשר העיר ר' זלמן ככב שטערן בכ"י המצבות.

שמענו ותחי נפשנו, הן היתה זאת בימינו, עיר הישנה שבירושה, אשר באש יקודה, תחת היותה כאלמנה גלמודה, תבנה ותכונן לתורה ולתעודה, ק"ק וירמיישא תחזור ליושנה וארמנותי' תשוב על מכונה, אלא שצריכה רחמים מרובים, סיועת בת נדיב שבשערי בת רבים, והנה ראה ראינו הראשון ר"ה נאמר, מה שעשו קהל קדוש ורנקוורט תשועה גדולה, היא העולה על כולה, ואם שהם קרובים ביותר והקרוב קרוב קודם, עכ"ז לבבות ישראל כולם קרובים, שוקדים לבית אלהים לדדם, בכל מאודם. אמרנו גם אנו בריחוק מקום לבא בעזרה בסך שלש מאות זהובים ריינש ולצור כספנו בידינו ולהשלימם לק"ק ורנקורט על יריד הסמוך ע"י חלוף ושם כביר תמצאנה ידם שבח המגיע לכספים ותעשנה תושי' ולהוי דא למצוה רבה, ותחשב לנו לצדקה כשכר המרבה, וגם למשולחים נאמנים דאתאו לידן מדאסהיד בהון שהמה מיקירי אותה העיר ושהמה מהשרופים והבלואי"ם נתננו להם מתנה הגונה, וממנו יראו ובן יעשו כל ערי ישראל, וברוך ה' אשר לא השבית לנו גואל. כ"ד הכתוב וחותם בפקודת אלופים רוזנים פ"ו יצ"ו. יום א' י"ב מנחם תנ"ח ל', הק' משה בלא"א מהר"ו ליפשיץ זצ"ל ש"ץ ונאמן דק"ק פיורדא לע"ע.

בהיות שעברו האלופים משולחים שליחי מצוה הנ"ל ולנו באכסניא במשכן כבודו של המרומם הקצין פרנס ומנהיג דמדינה כהר"ר מאדל אנשבך*) ובקשו ממנו, מאחר שהמה לא ניסו באלה מסעי לחזור ולנדוד נדוד בכל ישובי' דמדינה וע"כ בקשתינו שהוא יתן עבור בני המדינה מה שיעיר ה' בלבו ועל זה הבטיחנו הקצין הנ"ל בהבטחה נאמנה וקימא מאחר שעי"מ יתוועדו הגאון אב"ד נר"ו בצירוף האלופים פרנסים ומנהיגים דמדינה יצ"ו ואח"כ יסכימו המה יחד מה שיתנדבו עבור כל בני המדינה מתנה הגונה וראוי' ובצירוף הוא בעצמו יתן ג"כ מה שירבנו fol. 5 לבו ויתעורר ג"כ איזה יחידי סגולה שיהיו מסגלים ג"כ הרבה וממנו יראו וכן יעשו גם המה ואז ישולח ע"י הקצין הנ"ל למי שישלחו קציני ופרנסים דק"ק פירדא נדבתם הנ"ל. כ"ד הכותב וחותם בפקודת הקצין הנ"ל יעקב בן החבר ר' מנחם זצ"ל העם הדר לע"ע בטרייכלינג**) וכותב וחותם פה אנשבך.

גם פה קהלתינו עברו הנהו תרי משולחים דרחמנא דק"ק מפוארה ווירמש ובידם כתב ראיה, שעת רצון לה' משררה יר"ה כדי לבנות את פרצם כגון ב"ה מעט מקדשינו ובית המדרש ושאר דברי' כמו שהי' מאז ומקדם, אך עיקור חסור מן הספו"ר בכן איש אחיו יעזורו ועל זאת התרצנו אחינו בני ישראל יחידים אנשי מעשה נדיבי' ונדרו מתנות כל אחד לפי ברכתו אשר ברך ה' אותו וגם קהלות וישובים גם המה נרשמו בפנקס של המשולחים, ע"כ גם אנחנו קהלתינו לא מנענו מלעשות הטוב ונדרנו ומצוה רב' זו לבנות ב"ה מעט להיו' לה' לעזר ולסעד וליתן לה' סך חמשי' ריינש טליר באופן כשיתחילו לבנות ב"ה שלה' ולשלוח הסך הנ"ל ליד האלוף פ"ו כהר"ר גבריאל יצ"ו טקק פירדא***) כל הנ"ל כתבתי בפקודת האלופי' פ"ו דקהילה יצ"ו היושבים תחת ממשלת השררה גראב

---

*) הוא הנקרא ראש המדברים השתדלן הגדול ראש לפל הקצינו' פ"ו המדינה הר"ר מאדל נר"ו מאנשבאך עי' ספרי על גולי ווינא צד 304 הערה ר'.

**) Treuchtlingen במדינת באיירן.

***) הוא הקצין המפורסם פ"ו דק"ק פיורדא מהור"ר גבריאל סג"ל חמיו של הרב האון ר' משה בן יעקב ברנדס אב"ד דק"ק מגנצא אשר הפריש עשרת אלפים מהון ליסד בית המדרש ולהקים על את תתנו הנ"ל, עי' מה שכתבתי במ"ע Monatsschrift שנה ל"ו צד 385, וגם 389, ובנו של הרב ר' משה, ר' גבריאל הנהרג בק"ק פראג ביום ו' כ"ב כסלו תק"ה, היה נקרא על שם זקנו ר' גבריאל פיורדא עי' שם 386 בהערה.

יר"ה ט"א ונעשה ביום א' י"ט מנחם תנח"ל נאם יעקב בא"א הר"ר שמואל ז"ל ש"ץ באיטינגן.

גם אנחנו מעוט' דמיעוט' הדרי' תחת ממשלת הדוכס יר"ה באנו במעט מעט אבל הוא יותר מהמגיע לפי ערכינו ליתן למצוה כזאת והוא עשרה ר"ט ואנחנו רוצים לשלח המעו' ליד האלוף הקצין כהר"ר הירץ וואול לפֿרנקפֿורט על יריד ר"ה הבע"ל. כ"ד החותם בפקודת הפרנסי' הדרי' תחת ממשלת הדוכס יר"ה פה איטינגן היו' יו' א' ח"י מנחם תנח"ל לעמלי בן מהור"ר נתן ש"ץ פה איטינגן.

גם אנחנו יושבי דינקל שפיל נתנו לק"ק ווירמש ד' זה' להקי' ב"ה ושאר קדושת הקהילה קדושה היו' יו' ב' כ' מנחם תנח"ל רפאל בן הר"ר אליקי' זצ"ל מעיר דינקל שפיל לע"ע פה איטינגה. קבלנו.

גם פה קהילתינו עברו הנהי תרי שלוחי דרחמנא שלוחי מצוה מקריה מפוארה ק"ק ווירמיישא לחזור על נדיבי עמינו בית ישראל ומי ראה אילו יצאו ולא יצא בנין כך נדבנו לק"ק הנ"ל להחזיר קדושתה כבראשונה כי ממש מקדש כיעט קידשה לשעתה ולעתיד לבא נתננו סך ארבע ר"ט ואלמלא שאנחנו קהילתינו בונין גם כן מקדש מעט היינו נותנין יותר על מה שמוטל עלינו כי לאו כל יומא מתרחש ניס(ע)[א] שיזדמן ה' מצוה רבה כזו נעשה היום יום ג' א"ך מנחם תנח"ל נאם דוד ש"ץ ונאמן פה ערלנני כתבתי בפקודת האלופי' והפרנסים פה. קבלנו.

הני שלוחי מצוה עבר דרכם פה ק"ק ווילרשטיין וכדי שלא לפרוש מן הצבור לתת ידינו ואצבע עמהם לסייע לדבר מצוה להחזיר עטרה ליושנה שמה ק"ק ווירמייזא וחפץ ה' בידם יצליח עלתה נדבת ידינו סך שנים עשר ר"ט לשלוח לק"ק פרנקפורט ליד הקצין כהר"ר הירץ וואל ביריד פרנקפורט הסמוך דהיינו ר"ה תנט"ל כ"ד היום יום ג' כ"א מנחם הנח"ל הכותב בפקודת אלופי' רוזני' קציני פרנסי' מנהגי' הנ"ל.
ישראל מיכל ש"ץ דק"ק ווילרשטיין לע"ע.

fol. 6 הלא למשמע אוזן דאבה נפשינו, לרחם ה' על פליטת אחינו, ההלכו בגולה בימינו, קדש תהילות קהילות ובתי אלהינו, אשר נחרבו בעונינו, ועכשיו שמוע ת"ל שמענו, ע"י הני צירים נאמנים לשולחם שהשקיף ה' ממרום עלינו, לכונן הקהילות הקדושות על מכונם, אשרי עין ראתה כל אלה בבניינם, כימי עולם וכשנים, ולהחזיר העטרה, ליושנה ההדר וההוד תפארה, ק"ק ווירמייזא עיר החכמה ותורה, המשמחת אלקי' ואנשים בבנין בית הבחירה, ע"כ מי האיש הירא את ה' אשר יתן כתף סוררה, מלהיות להם בעזרה, לבנין מקדש מעט מקום מה נורא, והנה אין זה דרך כבוד להני שלוחא דרחמנא, לסבב בכל פינה, ובכן עלתה בהסכמתינו בבואינו בוועד יהד כאשר בדעתינו בקרוב אי"ה במדינה, אזי נראה להיות בעזרתם במנה הגונה, ועלינו לשלח המתנה כנ"ל לק"ק ורנקבורט אל יד הקצינים פרנסים שם וכאשר יעשו בשלהם יעשו גם בשלנו, ובזכות הצדקה נזכה כלנו, לראות בנין בית תפארתינו. כ"ד הכותב בפקודת אלופי פ"ו קציני עיני העדה המדינה וקהילה יצ"ו היום יום א' כ"ז מנחם תנ"ח לפ"ק. פנחם זאב וואלף ש"ץ ונאמן פה ק"ק פפערשא לע"ע.

גם אנחנו מעוט' דמיעוט' הדרים תחת ממשלת הדוכס יר"ה מאיטינגן בק"ק

האזכורך נותנים לתרי שלוחי דרחמנא מק"ק ווירמש לסיועת ב"ה ד' ר"ט אדר ששה זהובים יום ה' ר"ח אלול תנ"חל יהודה ליב אופנהיין ג"ה.
גם נתתי בשבילי א' זהב.
זאלכה ד' זהובים האבען ח"כ על פירדא געבן. קבל מ' זעקלי.
גם אנחנו יושבי מאנהיים נותני לק"ק ווירמש ג' זהובים להקים ב"ה היום יום וע"ש ר"ח אלול תנח"ל ישעי' בן הר"ר עוזר. קבלנו.

fol. 7 גם פה עברו עלינו הנהו תרי שלוחי מהימנא בכן נדבנו מנדבת לבינו סך עשרים והמשה זה' ריינש אותו סך הנ"ל ישולח על המעם ורנקופורט הסמוכה ע"י האלוף הר"ר וואלף בן האלוף הראש והקצין פ"ו הקהילה מוהר"ר הירץ גאנז ש"נ והוא ישלם בשביל קהל פה קהילתינו פפנהיים*) לאותן ממונים על הבנין ב"ה דק"ק ווירמייזא לעדו' ולראי' כתבתי וחתמתי בפקוד' האלופי' הראשי' וקציני' פ"ו ביום א' ג' אלול תנח"ל נאם הקטן פסח בא"א הר"ר יהושע זצ"ל ש"ץ ונאמן לע"ע בק"ק הנ"ל.

גם פה עלינגן עברו עלינו הנהו תרי שלוחי דרחמנא דק"ק ווירמיז ונדבנו להם סך י"ב זהו' היינו
האלוף כמר ליב שי' ד' זהו'.
האלוף כמר קלמן שי' ב' זהו'.
כמר לוי שי' א' זהו'.
האלוף כמר יעקב שי' חצי ר"ט.
כהר"ר דניאל כ"ץ שי' חצי ר"ט.
כמר אנשיל — — — חצי זהו'.
לעדו' ולראי' כתבתי וחתמתי בפקודת האלופים וקציני' דקהל י"ץ יום ב' ד' אלול תנח"ל מתתי' בר בנימן ז"ל מלמד לע"ע פה עלינגען. קבלנו.

אני משה בן הר"ר דוד אהרן בק"ק זולצבערג עם בני הר"ר לאזי נותן לנדבת ב"ה ק"ק ווירמש סך א' ר"ט.

אני מאיר בן אלעזיר ז"ל מזולצבערג נתן לנדבת ב"ה דק"ק ווירמש סך א' זהו'.
שלמה זולצבערג רביעי' זהוב.
יוקב זולצבערג רביעי' זהוב.
נתן זולצבערג חצי רביעי' זהב.
הר"ר זוסמן זולצבערג רביעי' זהוב.
ס"ה ק"ק זולצבעריג נותן ב"ה ווירמש ב' זהו' ו' אלול תנח"ל. קבלנו.

הר"ר משה הילפרטשטיין א' רביעי' זהוב.
ליפמן הילפרטשטיין חצי ק"ש.
הר"ר יקותיאל הילפרטשטיין חצי רביעי'.
אייזק הילפרטשטיין חצי ק"ש. עו' ג"ל אברהם הילפרשטיין.

ועו' גב"ה מהקהל הנ"ל א' ק"ש.

ס"ה מ"ז פ"ש ב"ב. קבלנו.

*) Pappenheim.

fol. 8 מהידוע ומפורסם לכל בתי ישראל שק"ק ווירמייזא אשר יושביה היו יקרים וידידים, עוסקים בתורה ובעבודה וגמילות חסדים, ומאז נשף ה' בהם רוח עזה רוח קדים, בתיהם בצרוף מקדש מעט שרופה באש מזנבות האודים, ובאשר שלא יונח לעולם ה' כי ירחם ה' עמו להושיבם על מקומם כבראשונה להיותם אהובי' נריבים וידידים, רק עיקר חסר כי מרוב הגלות מטה ידם, וא"א לבנות וע"ז המה חרידים, ונצרכו לשלוח מלאכים עולים ויורדים, כצפרי' נודדים, ומן הראוי לרחם עליהם כדי למהר חזירתם לביתם השם בדד ינחם להושיבם עידן ערנין ומועד מועדים, ועלתה הסכמה מבני המדינה ליתן להם עשרה רייכש מאלר. וגם האלוף והקצין פ"ו כהר"ר שמשון נרב ליתן להם עשרה ר"ט ס"ה *) עשרים רייכש מאלר ואותן הכ' ר"ט יקבלו שמה פ"פ מיד הקצין פ"ו כהר"ר הירץ וואל ביריד הסמוך שיהי' בין כסא לעשור שנת תנ"טל. כ"ד הכותב וחותם בפקודת הגאון אב"ד ור"מ כבוד מהור"ר מנחמענדל מבאמבערג ואלופי' וקציני' פ"ו מדינה יצ"ו. היום יום ד' ג' לאלול שנת אזן תח"ן והסכת עתירה לפ"ק ד"א יהודארי **) בן הרש (?) ש"ץ ומלמד לע"ע פה ק"ק פיארשדארף.

קבל מהר"ר זעקלי.

הנה גם פה עברו המשולחי' דק' הנ"ל מופארה נזר ועטרה ק"ק ווירמש ומאחר שבני המדינה השייכי' לרבנו' שלנו וסרי' למשמעתינו צריכין גם לסייע לדבר מצוה רבה זו ואין כעת האסיף פרנסי' ממדינה זו וממדינה אחרת כנ"ל, והאלופי' משולחי' ממהרי' ונחוצי' לדרכם בכן באשר בקירוב ימי' יבואו שפט"י ישראל יחד לפקח בעסקי המדינו' כנהוג בכל שנה אזי יפקחו גם באיזה אופן שיבואו לעזור במתנה ונרבה הגונה וראוי לפי כבוד הנותני' והמקבלי' וישלחו הקציני' פ"ו המדינה יצ"ו המעו' לק"ק פרנקפורט.
יום ה' י"ד אלול תנח"ל פה ק"ק באמבארג.
מנחם מענדל בברך (?) חפ"ק באמבארג והמדינות ***).

---

*) סך הכל.
**) יהודה אריה.
***) הוא הרב ר' מנחם מענדל בן הרב ר' שלמה זלמן רוטשילט אשר כהן פאר ברבנות באמבערג משנת תמ"ח עד תע"ח, שוב נתקבל לרב בעיר ווירמייזא אשר שם הובא לקברות ביום ב' י"ג תשון תצ"ב כאשר חרות על מצבתו בס' לוחות אבנים סי' מ"א.

שִׁנֵי שָׁרֵי יִשְׂרָאֵל.

(לתמונת השר הנדיב בארון ערמונד רוטהשילד
והשר הנדיב בארון משה הירש).

א.

גַּם בְּעִתֵּנוּ הַחוֹלָה, הַכְּאֵבֶת, הַנְּכְוֵבֶת,
בְּעֵת אֲשֶׁר עֵץ אֶפְרַיִם, זֶה הָאַלּוֹן, בְּשַׁלֶּכֶת,
גַּם עַתָּה, בְּאֶמֶת הַקֹּדֶשׁ — עוֹד בָּהּ מַצֶּבֶת,
עוֹד הִיא עֵינֵי בְחִירֵי אָדָם אֵלֶיהָ מִשָּׁכֶת.

גַּם בְּעֵת אֲשֶׁר דַּלַּת עַמֵּנוּ לָאָרֶץ מְשֻׁלֶּכֶת
וָאֲנִיָּה סְעָרָה יִשְׂרָאֵל לְהִשָּׁבֵר חֹשֶׁבֶת...
גַּם אָז נֶפֶשׁ יְהוּדָה, בְּגָבְהָהּ, שָׁמַיִם תֹּמֶכֶת,
מִטַּל שָׁמַיִם, מֵאוֹר שִׁבְעָתַיִם, הִיא מְחָצֶבֶת.

בְּחֶמֶד, בְּחָכְמָה, בַּחֲרִשֶׁת, בְּסַפְרוּת וּכְתוּבִים*)
בְּכָל כִּשְׁרוֹן, בַּכֹּל! נֶפֶשׁ יִשְׂרָאֵל מְבֹרֶכֶת.
יְיָ הוּא הַשֹּׁכֵן בְּתוֹכָהּ אֶת אֵלֶּה הַכְּרוּבִים
וְאֶת לַהַט הַשִּׂרָה — הַחֲרֵב הַמִּתְהַפֶּכֶת.

וְגַם בְּדוֹרֵנוּ זֶה יְיָ לֹא מְאָסָנוּ,
לֹא הֵפִיר עִמָּנוּ בְּרִית בֵּין הַבְּתָרִים;
אֶת רוּחַ יַעֲקֹב דָּרָם לֹא לָקַח מֵאִתָּנוּ,
עוֹד הַיּוֹם הַר־עַם־יְיָ נָכוֹן בְּרֹאשׁ הֶהָרִים.

וְעַל הַהֹוֶן, מֵעַל רֹאשׁ פִּסְגַּת זֶה הָהָר
הַשֵּׁמוֹת „בַּארוֹן הִירְשׁ, וָרוֹטְשִׁילְד הַשָּׂר"
כְּתוּבִים בְּמִכְתַּב אֱלֹהִים, בְּקַרְנֵי אוֹר,
חֲרוּתִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים לָעַד, לְדֹר דֹּר;

*) כתובים — לישטראשטור בלע"ז.

כְּתוּבִים הָדָר, נוֹצְצִים מֵעַל הַגֵּס
מְפֹרָשׁ, לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי עַמֵּנוּ בְּכָל עֵת!——

ב.

בכורי אתה, כחי וראשית אוני
יתר שאת. (בראשית מ"ט).

כְּתוּבִים הֵמָּה עַל הַגֵּס,
חֲקוּקִים הֵמָּה בְּפִנֵּי כֵם,

לְמַעַן דַּעַת כִּי לַאֲצִילֵינוּ
גֵּזֶר אֲצִילוּת, גֵּזֶר חֲשִׁיבוּת;
כִּי לִגְבִירֵינוּ, לִנְדִיבֵינוּ
גֵּזֶר רַחֲמִים, גֵּזֶר נְדִיבוּת.

לְמַעַן דַּעַת כִּי לַעֲשִׁירֵי עַמֵּנוּ
חָכְמָה, צְדָקָה — עֲטֶרֶת!
לָחָכְמוּת וְדַעַת שֶׁל מַשְׂכִּילֵינוּ
תּוֹרָה מְסֹרָה — אַדֶּרֶת!
לְאַהֲבַת אָדָם שֶׁל נְבוֹנֵינוּ
אַהֲבַת אָמָּתֵנוּ — כִּתֶּרֶת!

וּכְבוֹד כָּל אֵלּוּ הַכְּתָרוֹת
כְּלָלָה יַחַד, בְּאוֹר יְקָרוֹת
יְזָרַח עַל רֹאשׁ אָמָּתֵנוּ
שֶׁגִּדְּלָה אֶת בְּחִירֵי עַמֵּנוּ;
יְזָרַח לְעֵינֵי כָל מְנַהֲרֵינוּ
לְמַעַן שְׁמֵנוּ, לְמַעַן כְּשׁוֹרוֹתֵנוּ.

ג

שלשה כתרים הן, כתר תורה, כתר חכמה,
וכתר שם טוב עולה על גביהן (אבות).

כֶּתֶר תּוֹרָה וּמְסֹרָה,
כֶּתֶר חָכְמָה וְאוֹרָה,

אַהֲבַת אָדָם טְהוֹרָה
וְחִבַּת אִמָּה בְּכוֹרָה
אַהֲבַת עָם וּמְדִינָה
חֲמָלָה, רַחֲמִים וַחֲנִינָה,

כָּלָם יָצִיצוּ עַל הַמִּצַּח
שֶׁל אֲצִילֵי אֻמָּתֵנוּ
הַחוֹלָה, הַדַּלָּה בְּעִתּוֹתֵינוּ,
יָצִיצוּ כְּנֵזֶר לָעַד, לָנֶצַח.

ד.

והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע
ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.
(דניאל י"ב).

אֵלֶּה הַמַּשְׂכִּילִים, מַצְדִּיקֵי הָרַבִּים
יָאִירוּ יַזְהִירוּ כְּזֹהַר הָרָקִיעַ
עַל אִמָּתָם אֲהוּבָתָם;
שְׁמָם, זִכְרָם עַד דֹּר אַחֲרוֹן יִגִּיעַ;

אֵלֶּה נְדִיבֵי חֲשׁוּבֵי יִשְׂרָאֵל
אֵלֶּה שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת
יָאִירוּ עַל שְׁמֵי עַם יִשְׂרָאֵל
בַּלֵּילוֹת... לְדֹר דּוֹרוֹת.

צִדְקָתָם תִּזָּרַח לְמַזְכֶּרֶת
לְשֵׁם, לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת!

ד"ר יצחק קאמינער.

לְתְמוּנַת ר׳ צָדוֹק הַכֹּהֵן

הָרַב הָרָאשִׁי בְּפַאריז.

אין לך דבר שבעולם, גשמי או רוחני, שלא נמצאו ממנו מינים ממינים שונים, ויש אשר ההבדל בין המין האחד לרעהו יגדל כהבדל הלבן והשחור, ובכל זאת שם אחד נקרא עליהם בגלל שיש לכלם תכונה אחת משותפת. כן גם אנשי המעלה שנבחרו מאת בני ישראל בקהלותיהם השונות, לכהן פאר בתור רבני העדה, שונים מאד בתכונתם, בדעתם ובהלך רוחם, כאשר שונים הם איש מרעהו בתורתם, בחכמתם וביראתם. ישנם דורשי נסתרות בחכמת הקבלה כמו רבני החסידים; ישנם דורשי תורה והלכה להורות לעדתם את דבר ה׳ ומשפטו, וישנם אלה אשר מטרתם להיות למליץ בין האמונה וההשכלה, בין עם ישראל והממשלה הרומה. בארצות אשכנז, אוסטריא ואמעריקא ישנם רבנים המתקנים את הדת לפי רוח היום או לפי העולה על דעתם, ולעומתם הרבנים החרדים השופכים קיתון על פניהם, ילחמו אתם מלחמת כופרים כל הימים. כן נחלקה עדת ישראל באשכנז לכתות ומפלגות שונות, עד אשר יצא מקרבם זרע משחית ויאמר לעקור נטוע את עץ־החיים אשר מפריו יאכל ישראל וחי זה שלשת אלפי שנה, ויהרום עד היסוד את אשיות הדת הישראלית ויבן עליה במת הרעפורם אשר מגמתה לעשות ערב רב בין היהודים ובין שכניהם הפרוטסטנתים עד בלתי הכיר את צור מחצבתם.

לא הרי זה כהרי זה ולא הרי זה כהרי זה, הצד השוה שבהם שכלם רבנים, כלם אש דת למו ואת דגל ישראל הם נושאים.

לא כן במדינת צרפת, ארץ הרת החפש והדרור בכל שאלות האמונות והדעות, במקום אשר גם היהדות פשטה צורתה הישנה ותלבש מחלצות תחתיה. בארץ הזאת ישנם רבנים חכמי־לב ונושאי דגל ישראל באמונה, אשר לא בסוד האורתודוקסים הקנאים יבואו וגם בקהל המתקנים לא יחד כבודם; אבל ידעו להביע נאום להעיר כל לב על כל רגש קדש בישראל ובדברים המושכים את הלב ישכילו לאחד את יסודי האמונה עם תורת חיי האדם ביחוסו לחברה האנושית, ואשר על כן חזון יקר בלתי נפרץ הוא בצרפת לראות איש יהודי מכסה תולדתו בעלטה לבל ידעו מכיריו כי יהודי הוא, כאשר נראה לרוב ביתר הארצות. היותר נכבד בין רבני צרפת, הוא האדם הדגול מרכבה ר׳ צדוק הכהן נ״י, הרב הראשי לעדת בני ישראל בפאריז ואחד המטיפים היותר מצוינים בכל העולם כלו. אין ערוך לניבו הנעים, ללשונו הצח ולרוח הכביר בדרשותיו הנחמדות המלאות רגשי קדש משובצים במחקר נעלה, ובמקום שאהה מוצא גדולתו בתורה ובחכמה, שם גם תראה את מדותיו המשובחות, המתנוססות כאבני נזר על ראש תפארתו.

ואלה תולדות הרב בקצרה:

הרב ר׳ צדוק הכהן נולד בעיר קטנה מאמענהיים במדינת עלזאס, ביום 18 פעברואר 1839. ובעודו בימי ילדותו התפתחו כשרונותיו בלמודי קדש, ואשר ע״כ נפתחו לו

שערי בית מדרש הרבנים בעיר מעטץ. ויהי בכלותו חק למודו בבית המדרש ההוא, ויתנו על שכמו משרת המפקיד על בית תלמוד תורה ואח"כ בשנת 1867 נמנה לרב משנה בפאריז. בשנת 1868 במות הרב הכולל ה' אילמאן ז"ל והרב הראשי לעדת ישראל בפאריז, ר' אלעזר איזידאר ז"ל נתמנה לרב הכולל למדינת צרפת ויפקד מקום הרב הראשי בפאריז, ועדת ישראל בפאריז הפצירה בהרב ר' צדוק הכהן לקחת על שכמו את המשמרת הנכבדה הזאת, אף כי היה הדבר נגד חוקי הממשלה, להיות כי העולה על כסא הרב הראשי צריך להיות בן שלשים ועומד על משמרת הרבנות זה חמש שנה לכל הפחות. בתחלה לא אבה הרב הנזכר לשום את שמו בין העומדים על הבחירה, אך לאחרונה גברה עליו יד העדה אשר הפצירה בו עד בוש, ותבחר בו ברוב דעות כנהוג.

למן העת ההיא, זה עשרים ואחת שנה, הרב הנזכר רועה עדתו בדעת ומישרים, בהטיפו נעם לקחו בעניני הדת והאמונה ובשומו עיניו על כל דבר טוב ומועיל לא לבד לעדת ישראל, כי אם למן האנושי בכלל. — גם הממשלה הרוממה בהכירה חן ערך האיש המצוין הזה, ותרימהו למעלת אביר לגיון הכבוד (Chevalier de la Legion d'honneur) בשנת 1877 ואח"כ לפקיד השכלת העם (Officier de l'Instruction Publique).

מלבד ספר קובץ דרושים (בשלשה חלקים) אשר הדפים, המכלכל רק מעט מועיר מדרשותיו הנחמדות אשר הטיף במקהלות בבתי הכנסת לעדת ישראל בפאריז, כתב הרב הנ"ל בשנת 1867 מאמר נכבד על אדות העבדות אצל היהודים. בשנת 1866 הוציא לאור החכם מונק ז"ל ספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל, בשפת ערבית (ע"פ כתיבת יד אַרגינאלית) עם תרגום צרפתי, אז הוסיף עליו הרב ר' צדוק הכהן לוח העניינים לספר הנ"ל, ערוך בטוב טעם ודעת. בשנת 1880 הוציא לאור מאמר נכבד על אדות ר' יוסף המקנא (Etude sur un Recueuil de controverses de Joseph le Zélotann), אשר הדפים באוצר חכמת ישראל. הרב הנ"ל היה המיסד הראשי לחברת דורשי חכמת ישראל (Société des etudes Juives) אשר נכבדות דבר בה האסיף הרביעי ואשר הוציאה לאור מאמרים רבים המלאים דברי חכמה ומחקר.

אמנם יקצר הגליון מלספר בשבחו של הרב המצוין הזה אשר יסד בפאריז כמה בתי מחסה למשען לילדי ישראל וכו', וכמעט אין לך דבר של צדקה וגמילות חסדים אשר הרב הנ"ל לא יכנים בתוכו ראשו ורובו. ובקצרה נוכל להגיד שאין לך דוגמתו לא בין רבני פולין החרדים ולא בין רבני אשכנז המתקנים אשר בקהלם לא יחד כבודו, כי איש שלהבת האמונה יוקדת בקרבו וכל רוחו ונפשו יקריב לטובת היהדות ביחוסה עם המין האנושי, להרים קרן ישראל בין העמים ולהטיב מצבו הרוחני בעזר ההשכלה האמתית ההולכת שלובת זרוע עם האמונה הקדושה.

יוֹסִיף כֹּחַן צֶדֶק אֹמֶן וָחַיִל,
וּבְרוּחוֹ הַבַּבִּיר יַרְבֶּה תוּשִׁיָּה;
וְלָאוֹרוֹ יָנוּסוּ כָּל צַלְלֵי לַיִל,
אוֹ־אָז צוֹרְרֵינוּ יֶאֱלְמוּ דוּמִיָּה.

D. S.

ד"ר אהרן יעללינעק.

הרב החכם הגדול, ראש מטיפי דורנו ופאר חכמי זמננו, ר' אהרן ד"ר יעללינעק, נין ונכד להרב הגאון ר' צבי הירש ברודה ז"ל מחבר „ארץ צבי" ו„תאמי צביה", נולד ביום 26 לירח יוני שנת 1821 בכפר דרסלאוויטץ אשר בקרבת עיר אונגאריש בראד במדינת מאהרען. עוד משחר טל ילדותו התנוסס בכשרונות נפלאים, כי כח זכרונו היה חזק עד להפליא ושכלו חד וממורט והבנתו עצומה מאד. ראשית חנוכו היתה בלמודי קדש, בתורה ובתלמוד, ובהיותו עוד צעיר ורך, כבן י"ג שנה, כבר בא ללמוד בישיבה המפוארה של הר"ר משה כ"ץ וואנפריד בעיר פראסניץ, וביום הראשון לבואו משך עליו עיני ראש הישיבה, אשר הושיבו עד מהרה בשורה הראשונה ויאהבהו מאד וינבא לו עתידות, כי היה יהיה לגדול בישראל.

בימים ההם נחה על הנער גם רוח חכמה, וככל תלמידי הישיבה ההיא אשר מלבד התלמוד ונושאי כליו עסקו גם בלמודים אחרים, אמר גם הוא לחכמה „אחותי את", ובהפנותו אחרי ארוחת הצהרים מלמודי הקדש הגה בלמודי חיל, ובמשך עת קצרה למד לדעת שפת צרפת ואיטלקית. — אחרי איזה זמן הלך עירה פראג, מקום שם שקד בלמודי הגימנזיום והשפות החיות, ואת מחיתו מצא מעבודתו אשר עבד בתור אמן פדגוג בבית אחד מנאורי הקהלה. בימים ההם כבר החל להעלות על ספר ראשית בכורי עבודתו בספרות העברית, בכתבו ההערות לספר־המלים ההיסתוריי של דע ראסבסי להולדות סופרי ישראל, הוא הספר אשר נעתק לשפת אשכנז מאת הח' האמבערגער ויל בלייפציג (46—1839).

בשנה 1842 הלך יעללינעק לליפציג ויעמוד שם בנסיון ויכנס אל בית האוניווערזיטעט ויהגה שם בלמודי לשונות הקדם, פילוסופיא ודברי הימים. וכאשר הרבה לאסוף מדעים כוללים כן הגדיל והעשיר גם את אוצר ידיעותיו בחכמת ישראל, ויצלול בנבכי ים התלמוד, ויתהלך בחקר תהום הפילוסופיא של חכמי עמנו בשנות הבינים, ויקלוט אל מוחו תכן אלפי ספרים. ובשנת 1842 הוציא לאור בלשון אשכנז את העתקת הספר הגדול של הפילוסוף המנוח אדולף פראנק ע"ד הקבלה, בשם „די קבלה אדער די רעליגיאנס־פילאסאפיע", ובהוספות ותקונים אשר עשה המעתיק לספר הזה הראה לדעת, כי ברוחו הכביר וברחב ידיעתו בחכמת הקבלה והפילוסופיא הדתית עומד הוא בשורה אחת עם אבי הספר ומחוללו.

בימים ההם שת יעללינעק ידו עם החכמים הגדולים פירשט, צונץ וכו' ויחדו הוציאו לאור טכ"ע לשבועות בשם „סאבבאטה־בלאטט" מקודש לעניני ישראל, לחכמה ולמדע. — ויגדל יעללינעק ויעש לו שם, ועד מהרה זכה להתמנות למטיף ודרשן לעדת ישראל הגדולה בעיר לייפציג, כמעט מלאו לו אז עשרים וארבע שנים! למני הימים ההם החל להיות כמעין המתגבר, ובספרים ובמחקרים ובדרשות ומאמרים הפיץ חכמה ותושיה ויצא טבעו בעולם כאחד מבחירי אנשי הרוח.

אחרי עשר שנים נקרא לעיר וויען, להיות דרשן שני על יד הדרשן הנודע ר' יצחק נח מאנהיימר ז"ל, וכאשר נפטר הרינ"ם נבחר הוא למלא מקומו, להיות המטיף היחידי לקהלת הנאורים בהיכל הגדול, וגם לעמוד בראש „בית המדרש" לחכמת התלמוד.

לפרוט את כל המון הספרים והקונטרסים והמחברות והדרשות שהו"ל החכם הנעלה הזה אין פה המקום, כי מספרם עולה לכמה מאות, וכבר בא זכרם בקצרה ב„ספר הזכרון" ובספרי דורשי רשומות וגם בחוברת מיוחדת בלשון אשכנז. אבן בקצרה נאמר כי הוא העשיר את ספרותנו בהמון ספרים יקרים ממחברים קדמונים, אשר הוא הדפיסם מתוך כ"י יקרי המציאות ויתקנם ויגיהם ויבארם ויפץ עליהם אורו, וגם בספרים מקוריים, אשר תקופתם על מקצעות שונים בחקרי הפילוסופיא הדתית, בתלמוד ומדרשים, והשקפות על החיים והמדות והמוסר בישראל וכו' וכו'. דרשותיו מלאות זיו המליצה ומפיקות נגה רעיונות יקרים משובצים בספירי אמרי שפר, כי חנן ה' את החכם היקר הזה בלשון למודים חמודה ונעימה, בשפה נוטפת מור, וקסם בפיו לתפוש הלבבות ולקחת נפשות. — ומה רבו גם המאמרים אשר יצאו מעטו עט סופר מהיר ללמד סנגוריא על ישראל עמו ולהקהות שני צורריהם!

ביום השבת, כ"א סיון תרנ"א חגג הד"ר יעלליגעק חג מלאת לו שבעים שנה, וכבוד גדול מאד נעשה לו ביום ההוא. מכל ארצות אירופא וגם מאפריקא ומאמעריקא באו מכתבי ברכה לאלפים, וקהלות רבות במדינות שונות שלחו אליו ברכתן ביד מלאכיהן, וכל גדולי החכמים העברים השכימו לפתחו או הביעו לו בכתב מרחוק את רחשי הכבוד והיקר אשר ירחש לו לבם. החג ההוא הוביח מה גדול ונעלה חין ערך המטיף החכם הזה ומה רבה התהלה ועצמה התפארת אשר נחל לו בתבל. פקידים ושרי הממשלה, חכמי מדינה ויועצים, גם מלומדים, משוררים, סוחרים וכנעני ארץ, כהני הדת הנוצרית ואנשים מכל המפלגות, יחד כלם הגישו לו ברכה וירוממוהו תחת לשונם. הנה כן בין מכתבי הברכה בא גם מכתב כתוב בשפת באֶהמית מראש האזרחים בכפר דרסלאוויטץ, מקום מולדת הד"ר יעלליגעק, וז"ל המכתב: „אדם המעלה! כפר מושבנו לובש נאות ומתכבד מאד כי הוא היה ערש האדם הגדול והנודע בשערים, אשר זכר פעולתו ושמו הטוב נותן ריחו כשמן תורק עד מעבר לגבול ממלכתנו. ה' הטוב יאריך ימיך, ארון נכבד, בחיים ושלום, באשר ונחת, למען התוג עוד פעמים רבות את חג יום הולדתך לשמחת כל בני אדם המוקירים שמך ופעולתך. בשם עניי הכפר ובשם העדה הנני נותן לך תודה וברכה על נדבתך אשר הואלת לנדב להם ביום שמחתך ובמועדך".

תקצר היריעה מהכיל את פרשת כל החג ההוא ושמות כל החברות והאגודות והקהלות, החכמים והחוקרים והשרים והאצילים ובני המעלה אשר קדמוהו ברכות טוב ביום ההוא, ואף אמנם נאה לחכם, חוקר, מבקר, מטיף, גאון הרוח כמוהו — פאר מכל בעלי נפש, ומעשיו עוד עולים על כל הכבוד הזה.

גם מפעלים ספרותיים נעשו ונדפסו לכבוד חג היובל ההוא. הרה"ח א. ה. ווייס הקדיש לכבוד חתן היובל ספר ע"ד הלמוד התלמודי מאת אחד חכמי ספרד במאה הט"ו. הרה"ח ר"מ פריעדמאן (איש שלום) הקדיש לו פירוש לס' שופטים. הרה"ח שלמה בובער הו"ל לכבודו את הכ"י הנכבד מאד, מעשה ידי ר' ידעיה הפניני הברדשי משנות המאה הי"ב, הכולל באורים על מדרש תהלים.

יאריך ה' ימי החכם המהולל הזה עד בלי ירח והיה לצבי תפארה לעמו אשר אהב סלח והוסיף להשקותנו מטעין חכמתו ותבונתו הרבה!

י"ח זאנגראדסקי.

ר׳ משה ב״ר יוסף גידעמאן.

Dr. Moritz Güdemann.

נולד ביום כ׳ שבט תקצ״ה (19 פעברואר 1885) בעיר הילדעסהיים במדינת הנוכר הנחשבת משנת 1866 על מדינת פרוסיא, ובה ישבו אבותיו ואבות אבותיו עוד במאה העברה. קהלת אחינו בהילדעסהיים היא קטנה אבל מצוינה. יושבת היא בעיר אשר בטבור אשכנז ובכ״ז תתנהג כפי „מנהג פולין", יען כי תמיד ישבו בה לכסא רבנים מארץ פולין. במאה השבע עשרה היה בה לרב הגאון ר׳ אליקום געץ מקראקוי, שהיה אח״כ רב בפוזנא, מחבר שו״ת אבן השהם, רפדוני בתפוחים פי׳ על אגדות רבי בר בר חנא, מביא לדפוס את ה„מגיני שלמה" וכו׳. במאה השמנה עשרה כהן בה פאר הרה״ג אברהם מחעלמא, אשר נמצאה הסכמתו על החלק השלישי של הרדב״ז, ויהי לו חליפות מכתבים עם הגאון „חכם צבי". — הקהלה כתבה שמה „ק״ק הילדסום" וזה אות כי היא קהלה עתיקה אשר מוצא שמה מימים רבים לפנים. הבי״ד בעיר ההיא נקרא „בי״ד הילדסום ופאן", המקום האחרון נקרא Peine והיא קהלה מצערה וקטנה מאד, כמו שהקהלה בהילדעסהיים, אשר בה מושב רב הגליל (לאנדעסראבבינער), איננה גדולה מאד.

הר׳ משה גידעמאן הנהו תלמיד בית מדרש הרבנים בברסלוי, ויולמד תורה וחכמה מפי מוריו החכמים ר׳ זכריה פראנקל, ד״ר צבי גראֶטץ ור׳ יוסף ברניים זצ״ל. אחרי כלותו חוק למודיו בבית המדרש ובשבת תחכמוני ויקבל תעודת דוקטור וסמיכה לרבנות נקרא לעיר מאגדעבורג, למלא מקום הד״ר ל. פֿיליפּזאהן ז״ל, משנת 1862 עד שנת 1866. למן השנה ההיא ועד היום ישא משרת אב״ד בקהלת אחינו בוויען המעטירה ושמו נודע לתהלה ולתפארת לא רק בקהלתו הגדולה לאלקים, כי גם מחוצה לה, כי הוא אחד המאורות הגדולים בשמי הספרות העברית ההיסתורית.

ספרו „רעליגיאָנס־פֿילאָסאָפֿישע שטודיען" הנהו היום יקר המציאות. ספרו הגדול בשלשה חלקים „געשיכטע דער קולטור אונד דעם ערציעהונגסוועזענס דער אבענדלענדישען יודען" (תולדות השלמת היהודים וחנוכם בארצות המערב"), גם ספרו „געשיכטע דעם ערציעהונגסוועזען ביי שפאנישׁ־אראבישען יודען" (תולדות החנוך אצל היהודים בספרד־ערב — כרך אחד), וכן ספרו „קוועלענשריפֿטען צור געשיכטע דעם ערציעה. אונד אונטערריכטסוועזענס דער דייטשען יודען" (כתבים מקוריים לתולדות החנוך והלמוד של היהודים באשכנז — כרך אחד) הנם אוצר יקר מאד לחכמת ישראל, והם ימלאו את אשר חסר הד״ר גראֶטץ בספרו, ונתנו לנו תמונה נאמנה ע״ד השתלשלות ההשכלה והחנוך בעמנו בארצות שונות בימים עברו. מלבד הספרים היקרים האלה, אשר הבקרת כבר הראתה את חין ערכם, וכל חכמי ישראל נתנו עדותם כי כבושם הזה כמעט עוד לא בא בספרותנו, כתב הד״ר גידעמאן המון מאמרים בכתבי העתים בלה״ק ובשפת אשכנז, והם מפיקים חכמה רבה ונאים למי שאמרם.

הר"ר ד"ר מאיר קאיזערלינג.

החכם החוקר הנודע ר' מאיר *) קאיזערלינג, נולד ביום ט"ז סיון תקפ"ט (17 יוני 1829) בקרבת עיר הנובר אשר באשכנז. אחרי כלותו חוק למודיו בביה"ס בהנובר הקדיש עצמו ללמודי התיאולוגיא העברית, וילמוד שנים רבות בישיבת האלבערשטאדט, ניקלסבורג (מפי הרב הנודע ר' שמשון רפאל הירש), פראג (ר' שלמה ליב ראפפורט) ווירצבורג (זעליגמאן, באָר, באמבערגער). אחרי אספו די חכמה ויעש חיל בתורה בא אל בית האוניווערזיטעט בברלין, וישקוד מאד בלמודי דברי הימים ופילוסופיא. הח' הפרופיסור ליאופולד פ. ראנקע אהבהו מאד על חכמת לבו ובשרונותיו המצוינים, ויעוררהו ויפח בו אש התשוקה להעמיק חקר בדברי־הימים, להוציא פנינים מים ספורי הקורות, והתלמיד המקשיב שם מעיניו ביתר שאת בחקר דברי ימי היהודים וספרותם בחצי האי הפירענאי, מקצוע אשר עד אז לא שם אליו איש לב, למצער באשכנז.

ספרו הראשון הגדול „ספרדים, ראָמאַנישע פאָעזיען דער יודען אין שפאַניען", (הספרדים, שירות רומאניות של היהודים בספרד. הוא הספר הנעתק ונדפס בהאסיף תרמ"ט והנוכחי) שיצא לאור בלייפציג בשנת 1859 משך אליו עיני כל החכמים וחוקרי דה"י ויקדמוהו בשמחה כמאיר נתיב חדש, כי מלבר המון המקרים והמעשים אשר אסף אל ספרו, מאשר חפש ומצא בספרי ספרד עתיקים ובכתבים מפוזרים ומפורדים אשר לא שופתם עין או איש לא שם אליהם עד כה לב, הראה המחבר כחו הרב ללמוד סתום מן המפורש, לפענח נעלמים, ללקט אורות, ועל כלם — לספר הכל בסדר נפלא, במליצה יפה ובמיטב הגיון, למען ירוץ ויתענג כל קורא בו.

אחרי שנתים ימים, בשנת 1861, הדפים בברלין את החלק הראשון של ספרו „געשיכטע דער יודען אין שפאניען" (קורות היהודים בספרד — נעתק גם הוא לעברית ע"י א"ש פריעדבערג), ואחרי שש שנים הו"ל גם ספר תולדות היהודים בארץ הקרובה לספרד, היא פורטוגאל (געשיכטע דער יודען אין פאָרטוגאַל. פרלין 1887), וגם הספר הזה המגלה לפנינו תקופה ארוכה בהמון חליפות טלא חדשות כרימון ומצטין בסדורו וסגנונו. כאח לספרים האלה יחשב מאמרו התולדתי: „מנשה בן ישראל, זיין לעבען אונד ווירקען, צוגלייך אין בייטראג צור געשיכטע דער יודען אין ענגלאנד" (מב"י, חייו ומפעליו, גם לתולדות היהודים באנגליא, ברלין 1861) שנעתק בשנת 1877 לשפת אנגליא, וגם הספר הזה ככל יתר ספרי החכם קאיזערלינג המדברים על אדות דה"י והספרות של היהודים בספרד ופורטוגאל, שאוב הנהו ממקור ספרים עתיקים כתובים בל' ספרד. למחלקת הספרים האלה יחשב גם ספרו „איין פייערטאג אין מאדריד. צור געשיכטע דער שפאנ. פארטוג. ליטעראטור" („יום חג במדריד. לתולדות הספרות הספרדית הפורטוגיזית" — ברלין 1859). לפני איזה שנים הופיע ספרו הצרפתי (Biblioteca española-portigueza-judaica) והוא סופר כולל רשימת כל הסופרים והמחברים העברים ושמות ספריהם שי"ל בל' ספרד ופורטוגאל, וגם כולל לערך 800 „אמרי אינשי" ספרדיים (פרעסבורג 1890).

חבה יתרה נודעת מאת הח' קאיזערלינג להספרות המנדלסונית. בשנת 1856 הו"ל „מאָזעס מענדעלסאָהנס פילאָסאָפישע אונד רעליגיאָזע גרונדזאָטצע נאך הינבליקק אויף לעססינג" (העיקרים הפילוסופיים והדתיים של בן מנחם, בהשקפה על לעססינג. — לייפציג

*) זה שמו, ולא „מאריץ" כנדפס בטעות בהקאנווערזאצי. לעקסיקאן של מעיער ובראָקהויז.

1856) ובשנת 1862 הדפים ספר תולדות הפילוסוף הברליני הזה, כתוב ברחבה וכו יספר לדור כל תולדות חיי הרמבמ"ן ומפעליו, שיטתו בפילוסופיא ובדת, ערכו בין חכמי דורו והשפעתו על הדורות הבאים וכו' („מאָזעס מענדעלסאָהן, זיין לעבען אונד זיין ווירקען". לייפציג 1862). מן הספר היקר והגדול הזה נדפסה בשנת 1888 מהדורא שניה בהוספות ושנויים רבים (לייפציג 1888). בספרות זו ימנו גם הספרים „דאַנקפרעדיגט אונד דאנקליעדער פָּאָן מ. מענדעלסואהן. איינע רעליקיע" (ברלין 1866); „מאָזעס מענדעלסואָהן, אונגעדרוקטעס אונד אונבעקאנטעס פָּאָן איהם אונד איבער איהן" (לייפציג 1883); „דער דיכטער אפרים קוה. איין בייטראג צור געשיכטע דער דייטשען ליטעראטור (ברלין 1864).

בשנת 1879 יצא לאור ספרו היקר ע"ד נשי ישראל בדה"י, בספרות ובמלאכות היפות („די יודישען פרויען אין דער געשיכטע, ליטעראטור אונד קונסט." לייפציג 1879) הוא הספר אשר בצאתו לאור הרבו כל מכה"ע המקודשים לספרות וחכמה לדבר אדותיו ולרומם ערכו, ועד מהרה נעתק לשפת אנגלית וגם לאונגארית, ונמצא בכ"י גם בהעתקה עברית, מעשה ידי המעתיק הח' א. ד. פינקעל, בשם „בנות ציון", והקדמת הספר נדפסה למבחן בהמליץ לשנת 1892. בשנת 1890 הו"ל החכם ק. ספרו „ד"ר מ. אַ. מייזעל. איין לעבענס אונד צייטבילד" (לייפציג), ובשנה העברה (1892) יצא לאור ספרו „גענענקבלאָטטער. הערפאָרראגענדע יודישע פערזאָנליכקייטען דעם ניינצעהנטען יאהרהונדערטס אין קורצען חאראקטעריסטיקען" — עלים למזכרת גדולי ישראל במאה התשע עשרה וספורים קצרים מתכונת רוחם (לייפציג 1892).

הממשלה האַרגויאית קראתהו בשנת 1861 להיות לרב לבנ"י בשווייץ, ובשנת 1870 שמתהו עדת ישראל בבודאפעסט, בירת אונגארן, אלוף לראשה, לכהן בה פאר בכהונת רב ומטיף. במשך ימי שבתו בשווייץ עמל ויגע בעטו ובלשונו לבל יגרע משווי זכיות אחיו בני עמו, וגם אחרי כן לא חדל מצאת מזוין בכלי נשקו להשיב מלחמה לצוררי ישראל ולסתום פיות משטיניהם ומקטריגיהם. ודי כי נזכיר אך את ספרו שכתב להגין על השחיטה („די ריטואַלע שלאַכטפֿראגע, אדער איזט שעכטען טהירקווועללעריי?" (אארנוי 1867), ס' „די בלוטבעשולדיגונג פָּאָן טיססא עסלאר" — ע"ד עלילת הדם בטיסא עסלאר (בודאפעסט 1882); „דער וואכטער אונד דאסס יודענטהום" (הנשך והיהדות. שם 1882); „דאס מאַראלגעזעטץ דעם יודענטהומס אין בעציהונג אויף פאַטוליע שטאַאַט אונד געזעלשאַפֿט" (חוק המוסר של היהדות ביחוסו למשפחה, ממשלה וחברה, ווין 1882 בלי הזכרת שם המחבר).

מלבד ספרו „המדריך בידיעת דברי ימי ישראל" (האנדבוך דער איזר. געשיכטע) שיצא לאור בשש מהדורות (הששית בשנת 1888) ונעתק לשפת אונגארית, דאַנית, רוסית ופולאנית, כתב עוד ק. המון מאמרים גדולים אשר נדפסו בם' „רייטשעם מוועאום" מאת ק. פריטץ, וויענער יאהרביכער, מאנאטסשריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאַפֿט דעם יודענטהומס, אללג' צט"ג דעם יודענטהומס, אללג' ענציקלאָפעדיע דער וויסענשאַפֿטען פָּאָן ערש עט גרובער, וואסחאָד (בפט"ב), Rev. des étud. Juives ועוד, ויהי עזור בעריכת הס' „יאהרעסבעריכטע דער יודישען וויסענשאַפֿט". גם נדפסו ממנו המון דרשות ועקר למטיפים עברים („ביבליאָטהעק יודישער קאנצעלרעדנער").

הח' קאיזערלינג הנהו חבר להאקאדימיא הספרדית ולהחברה ההיסטורית בטעקסאס ועוד חברות לחכמה ומדע. בשנה העברה נסע לתכלית מדעית לספרד, לחפש בבתי העקר והארכיון ולהעלות פנינים מתהום הנשיה, ופרי מסעו זה ערך בספר בל' אנגליא הנמצא עתה תחת מכבש הדפוס בשם „כר' קאלומבום אונד דער אנטהייל דער יודען

אן דען שפאַניישען אונד פאָרטוגיזישען ענטדעקונגען" להוכיח ע"פ התעודות וכתבים עתיקים מה פעל ישראל ומה החלק אשר לקח במציאת ארצות חדשות אשר מצאו התרים הספרדים והפורטוגיזים. —

הר"ר קלונימום זאב וויסאצקי.

בין הנדיבים יקרי הרוח בארצנו, אשר לבם ער לכל דבר טוב ומועיל וידם פתוחה לזרוע צדקות מסביב, יתנוסס לתהלה הגביר החכם הנדיב ה' וויסאצקי, ושמו נשא לכבוד ולתפארת בפיות רבבות אדם. הוא איננו מן העשירים הגדולים עמוסי המיליונים, ובכ"ז הנהו כמעין המתגבר לגמול חסדים ולפזר נדבות כמעט יתר מכחו והונו; הוא איננו נ ת ב ע, איש לא יעוררהו, אך מעצמו, בלבו הרגש וברוחו העדינה, הוא קם על נדיבות בעניני הכלל והפרט, תומך ועוזר וסועד, חומל ומרחם, כי אהבתו לאחיו הממלאה כל בתי נפשו ורוח החנינה אשר תפעמהו — שתי אלה הם שני המלאכים הטובים שמלוים אותו על דרך חייו, וע"כ הוא עושה ומעשה, פועל צדקות לקהלות וליחידים, מקדיש סכומים למוסדות אשר מהם תאתה עזרה וישועה לרבים, וכל הגיגיו נתונים אך להטיב לעמו בעצה ובמעשה, בגוף ובהון, בדבר שפתים ובפועל כפים.

הרק"ז וויסאָצקי נולד בעיר זאגער ישן (פלך קאוונא), ביום השנים עשר לחודש המוז שנת תקפ"ד. אביו ר' יעקב, אשר בעצבון הביא לחם חקו במסחרו אשר סחר לריגא, חנכהו על ברכי התורה והיראה, ואף כי כבד עליו לשלם שכר למודו, בכ"ז בחר לו ממכחר המלמדים בעירו, וילמוד הבן מפיהם תלמוד עד היותו בן ט"ז, ומאז והלאה למד בעצמו בביהמ"ד, גם קבע עתים להגות בספרי התנ"ך ולכתוב צחות בלשון קדשנו. בהיותו כבן י"ח הכניסהו אביו לחופה, ובבית חותנו ישב כשנה ירחים וישקוד בלמודים, אבל תשוקתו גדלה ללכת לקחת תורה בישיבת וואלאזין וברשיון חותנו ורעיתו הלך שמה ויטנה בין תלמידי הישיבה ההיא. אולם לא ארכו הימים ומחלתו אלצתו לשוב לעירו, וישב בבית חותנו, אשר נתן לו ארוחה על שלחנו ג' שנים, ואח"כ החל לסחור בתבואות השדה בעיר יאנישאק.

בימים ההם הואילה הממשלה יר"ה לתת לכל איש, אשר יאבה לאכול מיגיע כפו חבל אדמה לעבדה והנחה מעבודת הצבא ועוד חוקים טובים כאלה. רבים מאחב"י התעוררו אז אל החפץ הזה, וגם בעיר יאנישאק, עיר מושב הרק"ז אז, נוסדו יחד ח"י משפחות, ובהן גם ה' וויסאצקי וחותנו, לעבוד את האדמה, ויערכו מכתב בקשה אל שרי הממשלה לתת גם להם אחוזת שדה, ובקשתם נעשתה. ביום כ"ז ניסן תר"מ יצאו כלם אל המקום אשר נועד לשבתם ובחדש אייר באו אל אחוזתם — הקולוניא „הובנא" הסמוכה כשלשים ווירסט לעיר דווינסק. אבל החפץ לא הצליח בידם, ואחרי שנת נסיון עזבו את הקולוניא. מכל רכוש ה' וויסאצקי לא נשאר לו רק סוס קטן, פרה רזה וכים ריק. אז שב אל עיר מולדתו, ויקן סחורה ויחל לסחור לריגא, וירויח בזה די מחית אנשי ביתו. בימים ההם נדר נדר וגם קיים לקבוע עתים לתורה ולתעודה, ויחין את הדשו, חציו לה' להגות בתורה שבועים ימים בביתו, וחציו למסחר, ובאשר אסף איזה מאות רו"כ נועץ לתת הכסף על יד אביו וגיסו לעשות בו מסחר, והוא יקריש כל עתותיו לתורה, ויקח רשיון מאשתו לעזוב את ביתו לשלשה ירחים, וילך בחדש כסלו הרי"ד לקאוונא וילמוד בביהמ"ד של הרב הגאון ר' ישראל סאלאנטער זצ"ל. הגאון

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

השר הנדיב בארון עדמונד פֿאן רוטהשילד.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

השר הנדיב בארון משה הירש

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ר׳ צדוק הכהן רב הגדול בפאריז .

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הרה"ח הר' **א"רן יעלינעק** מטיף לעדת ווין

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

הרה"ח **משה גידעמאן** רב לעדת ישראל בוויען.

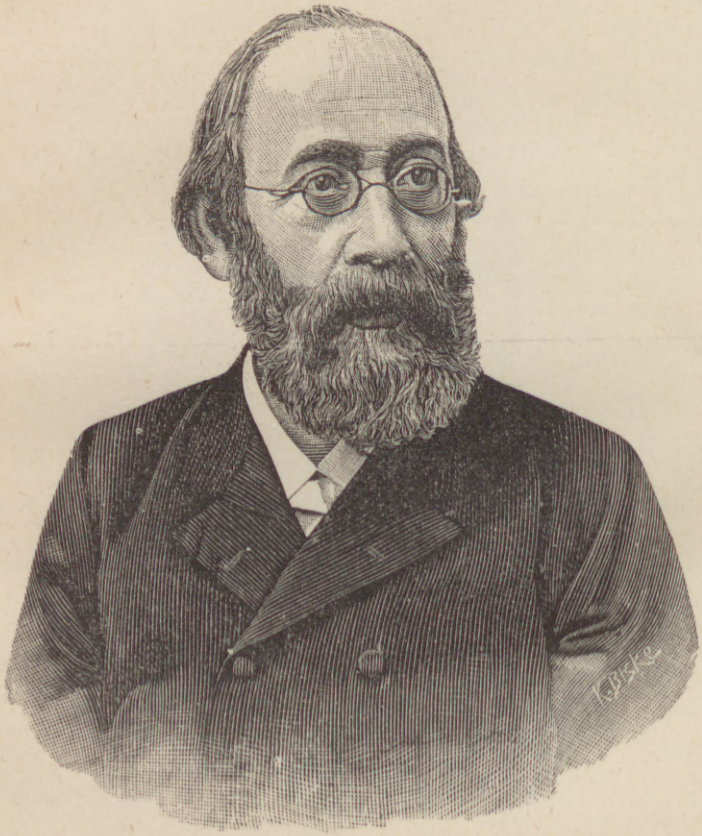

הרה"ח ר' **מאיר קאיזערלינג** רב לעדת ישראל בבודא־פעשט.

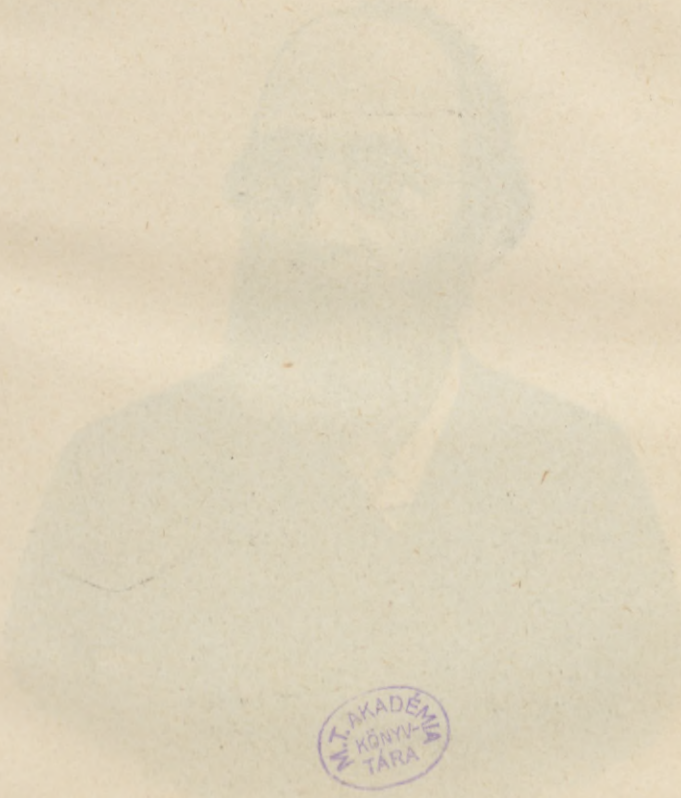
M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הר"ר קלונימוס זאב ווייכאנסקי

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

קבלהו בכל אותות אהבה וילמדהו תורה ומוסר השכל, עד תם שלשת הירחים, שאז חזקו עליו דברי הגאון לשוב אל ביתו. מאז והלאה החל הרק"ז לסחור בעצמו וירא הברכה.

אז יסד בעירו חברת „חיי אדם" ללמד את בעלי המלאכה אשר בעיר ההיא, יום יום בין הערבים, וישכור להם בית מיוחד ושם באו וילמדו בס' ההוא ובעוד ספרי מוסר אחרים. אח"כ כאשר הרחיב לו ה' ויקן בו בית לשבתו, הקדיש את ביתו לאנשי החברה וברבות מספר החברים בנו למו בימ"ד מיוחד, הוא „חיי אדם קלויז" העומד עוד על תלו בואגער ישן עד היום הזה.

לרגל מסחרו בא בשנת תרי"ח למאסקווא, ובמשך ימי שבתו שמה שם לבו לאנשי הצבא הצעירים וברשיון הפקידים הכין להם שלחן כשר בשבתות ובמועדים וילמדם סדר התפלה וירגילם ללכת בדרך ה' ויטע על לבם מטעי קדש.

וה' השיב לו גמול על כל עמלו שעמל להטיב לבני ציון היקרים ההם, וישלח ברכה במשלח ידו ובכל אשר פנה מצא רוח ושכר טוב, עד אשר מצאה ידו לחונן מהונו את עניי בני עמו ולהיות חבר לכל נדיבי עם אלהי אברהם, ופתוח פתח את ידו לכל דבר טוב ומועיל אשר יסדו אנשי הצדק להגדיל תורה בין העניים, ללמד ידי בני עוני מלאכה אשר תחיה את בעליה, לתמוך בידי הסופרים המגדילים תורת שפת קדשנו וספרותה, להפיץ השכלה בישראל וכו' וכו'. לכל מעשי הצדקה והחסד ההם אצל מהונו אחרי חקרו ודרשו היטב את המטרה אשר הציבו להם מיסדי בתי החסד ויוכה לדעת כי נכח ה' דרכם. גם שם לבו לדאוג לכל מוסדה כואת כי תהי דבר של קיימא ויאצל מכסת כסף לקרן קימת ככל אשר השיגה ידו, למען יוסד מעשה הצדקה על יסוד נאמן וחזק אשר לא ימוט, ויעורר רוח הנדיבים לעשות כן גם המה (במכתב שהדפים בהצפירה 1880).

בשנת תרכ"ד, ימי בכורי הרעיון של ישוב אה"ק, שם ה' וויסאצקי לילות כימים לטובת הרעיון ההוא, וכל עמל לא שגב ממנו לתת ידים לתגועה היקרה הזאת. בימים ההם הרה והגה רעיון נעלה לירות אבן פנה לחכמת ישראל וספרותו בדורות הבאים, ויכתוב על אדותיו שני מאמרים בהשחר, ובידיו מלא את אשר דבר בפיו ויתן עשרת אלפים רו"כ בחדש אדר תרמ"ה על יד חברה נכבדה למשמרת, עד אשר יעלה הסך ע"י הרבית לסך הגון והיה לכונן בו בתי מדרש (אקאדעמיען) ובת"ס בישראל לתורה ולחכמה ולספרות ולקצוב פרס לסופרי ישראל אשר יהיו בימים ההם, להפיץ תורה וחכמה והשכלה בישראל.

בש' תרמ"ה נסע ה' וויסאצקי במלאכות חו"צ אל אה"ק לראות את המושבות ולדעת מחסורי הקולוניסתים ולהתחקות איך להטיב מצבם. הוצאות המסע עלו לו לסך 1652 רו"כ, ותוצאות מסעו ודעותיו והשקפותיו ע"ד הישוב הלא הן כתובות בספרו „המסע לאה"ק", אשר חלקו הראשון נדפס בהאסיף תרמ"ט וחלקו השני — באסיף הנוכחי.

ביום י' אייר תרנ"ב חגג הנדיב חג מלאת יובל שלם ליום חתונתו, ואז נדבו בניו סך עשרת אלפים רו"כ לדברים שבצדקה, וביום ההוא צוה לבניו בגזרת כבוד אב כי יאצילו מדי שנה עשרה % מרוח בית המסחר לדברים שבצדקה. — גם חיין נתונים באחריות בחון לא מצער, להיות כסף האחריות לאחר פטירתו לדבר שבצדקה נכבד מאד.

אלה קצות דרכי הנדיב יקר הרוח הזה, ויתר מעשי צדקותיו ותולדות חייו הלא הם כתובים בספר מיוחד שהוציאו לאור בניו ליום חג יובלו.

יח"ז.

ר' יעקב רייפמאנן השעברשיני

(לזכרון חג השבעים . תקע"ח—תרמ"ח)

„כִּי בַאֲשֶׁר אֶפְנֶה שָׁם אֶרְאֶה רוּחֶךָ
חוֹפֵשׂ חַדְרֵי תוֹרָה בְּאוֹר הָאֲבוּקָה ;
אַךְ לֹא שְׁכַחְתִּיךָ , אָחִי , וּמִי יִשְׁכָּחֶךָ ?
כַּמָּה יַעֲקֹב רֵייפְמַאן אִכָּא בְּשׁוּקָא ? !"

(גארדאן)

רבי יוסי אמר : מימי לא עברתי על דברי חברי . יודע אני בעצמי שאיני כהן אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה (שבת קי"ח :). דרכו דרך הקדש שמרתי מעודי כבבת עיני ולא עברתי גם אני על דברי חברי , אשר הודעתי להם ע"י „המליץ", כי ביום ר"ח ניסן יחוג החכם הגדול ר' יעקב רייפמאנן הי"ו את חג מלאת לו שבעים שנה מיום ניחו מרחם אמו , והם בקשוני פעמים אחדות לשום לפני קוראי „האסיף" את צלם דמות תבניתו ולהודיע תולדותיו בשער בת רבים למזכרת היום הנכבד הזה , כי מה אני הצעיר באלפי אוהביו כי אבוא בשכלי הדל ועטי הרפה לספר לדור את תולדות ימי חייו של הענק הזה ? אך אם בקשוני לאמר : „עלה לדוכן" למען יראו עיניהם את תמונת מורם רובם אשר אכלו מפריו ונהנו מדבשו בבואם לברכו ביום שמחת לבו , הנני מבטל רצוני מפני רצונם וברוב עונג וגיל אכתוב היום את הטורים האלה .

אלה תולדות יעקב :

בר"ח ניסן אשר בשנת התקע"ח העבירו קול במחנה העברים היושבים בכפר לאגאוו (Lagow) הרחוקה שלש פרסאות מעיר אפטא (Opatow) אשר בגליל ראדום (Radom) בארץ פולין הברוכה , כי האשה רחל ז"ל ילדה בן לאישה ר' צבי הירש רייפמאן ז"ל . ויקרא רצ"ה את שם בנו הגולד לו ; יעקב . אבי יעקב אף כי לא היה חטר מגזע רם ונשא ונצר משרשי גאונים , משכילים ועשירים מופלגים , עכ"ז היה לו יד ושם בתורה הכתובה והמסורה והיה איש תם וישר ירא אלהים מרבים ויחנך צאצאיו לתורה ולתעודה , כי אצל מכסף צר אשר השתבר ברוב עמל להמלמד חלף לקחו . אשתו רחל ז"ל לא ידעה מאומה כי היא היתה מהנשים אשר תורתם היא תפלות , אך יראת ה' היתה חכמתה וסור מרע בינתה . וככל נשי פולין בימים האלה בקשו מאדון כל לראות את בניהם יושבים על כם הדיינות או הרבנות , כן היה אדיר כל חפץ רחל לראות את בנה יעקב יושב על כסא כבודו ושופט את עדרו ואשר ע"כ למען השיג את תכליתה קדושים היו בעיניה כל האמצעים , ובעודנו נער קמה מערשה בעוד לילה ותובילהו באישון חשך אל בית המדרש לקחת שמה תורה מפי מוריו גם בהיות הקור גדול מנשוא והיא לא היתה לבושה שנים . במלאות ליעקב ארבע שנה שפך אל עליון חרון אפו ויצת אש באהל אביו ותאכל אותו ומלואו עד כי לא נשארה ממנו אף שריד כמעט , מחוט ועד שרוך אכלה האש , והם נשארו ערמים ויחפים כיום הולדם . ואז אלץ ההכרח את רצ"ה לנטוש כפר לאגאוו ולנוד באשר ימצא טרף חקו , כמצות חז"ל : האי מאן דביש ליח

בהאי מתא ליזול למתא אחריתא" אולי בשנוי המקום ישונה גם מזלו, ויקר מקרהו לעיר אפטא עיר מולדתו ושם שם לו את כתנת התלמדות אשר היא הרת כעס ומטר למקור מחיתו, וכצרעת נחזי דבקה בו הכהונה הארורה ההיא עד ששבק לן חיים. עד היות ליעקב שש שנים לקח תורה מפי אביו: א"ב, מקרא, משנה וגמרא. למוד א"ב המכלכל ידיעת צורות האותיות ונקודותיהן וקריאת המלות היטב בא כלו בשבוע אחד כשמן בעצמותיו, כי כשרון נפלא התנוסס בהנער יעקב בעודנו באבו ויודעיו חזו לו עתידות טובות מאד כי יהיה לגאון בישראל. משנת תפק"ד עד תקצ"ג לקח לקח התלמוד והפוסקים מדייני העיר אפטא, וביחוד יצק מים על ידי ר' מאיר חריף אשר גם הוא היה מוכתר בכתר הדיינות בעיר הנ"ל. בתשע השנים האלו לא למד אף מסכת אחת מראשיתה עד אחריתה, כ"א סוגיות ושטות מפוזרות ומפרדות, כי כל מגמת פניהם לא היתה רק הפלפול והחדוד כנהוג אז בין לומדי פולין ואולי גם עד היום ילכו לומדי פולין בעקבות אבותיהם. בשנת תצד"ק היתה רוח אחרת אתו, נפשו בחלה בכל מלמד ומורה ויחל לשתות מים חיים מבורו ונוזלים מתוך בארו. את דרך הפלפול והחדוד מורשת אבות מאס וייגע מאד להבין כל דבר לאשורו לדרת עד היסוד בו ולדעת על מה אדניו הטבעו. כעבור חצי שנה אחרי לכתו בארח אמת וישר ההוא ותחל רוח הגיון (לאָגיק) לפעמו, ותדבק נפשו מאד ברעיוני הלמוד הזה כלהבת בנחלת, והטה נתנו לו דרך חדשה וטובה בים התלמוד ונתיבה סלולה במיטי העזים. רעיונותיו אלה הרגילוהו לעשות סדרים ישרים במזמותיו ובמדברותיו, ולהבין לאחרים על נקלה כל דבר הקשה בשפה ברורה. כאבן-שואבת משך רוח ההגיון את רוח המחקר החפשי, ויתן יעקב את לבו לחקור חפשי כיד בינתו הגדולה הטובה עליו, ותהי ראשית מלאכתו להשליך אחרי גוו את ההרגל למען ילך לבטח בדרכו אשר התוה לו ולא יכשל, וחפצו הטוב הצליח בידו בעזר יוצרו. בטשך שבתו בעיר אפטא לא ראה מכל ספרי הפלוסופיא אשר לחכמי עמנו כ"א פירושי הרלב"ג על נ"ך, המכלכלים הרבה ענייני פלוסופיא כידוע לכל מבין. עד אשר הוכיח ר' לו לאשה את בת החכם היקר מו"ה יוסף מיימון מעיר שעברשין פלך לובלין ובביתו מצא את שאהבה נפשו — את הספר היקר ורב הערך „מורה נבוכים" להרמב"ם. כנשר רעב חש על טרפו כן חש להגות בספר היקר והעמוק הזה יומם ולילה, עד כי כנחל ירדה זעה מפניו עד שנשאר אצלו כמונח בקיפסא. כתחילא בתר רחילא הגיעו לידו הספרים רבי האיכות האלה: האמונות והדעות לרס"ג, הכוזרי לרי"ה, עקרים לרי"א ומלחמות ה' להרלב"ג ויעוררו את רוחו להגות בם הרבה, לדעת פשר דבריהם וללמוד דעת והבינה עד אשר ראה את האור הגנוז שכם ורוחו למרום המריא... ובכל הספרים האלה לא שם את פירושיהם הישנים למורי דרך, כ"א אמר מה שאמר הלל: „אם אין אני לי מי לי?" ויגעת ומצאת האמין. בשעברשין החל יעקב ללמוד חכמת הפלוסופיא בשפת אשכנז, ומאשר כי לא הבין לש"א לכן למד טעל הספרים האשכנזים גם את האותיות והקריאה ובטשך זמן קצר עלה בידו להבינה היטב, ומאז נקשרה נפשו בלמודי הפלוסופיא. ומקץ שנים אחדות היה לפלוסוף משכיל בכל דרכיו וידע בנפשו כי בכל בית הפלוסופיא נאמן הוא. בהיותו בעיר אפטא היתה עבודתו רק במבטא שפתים ובהגיון לב ולא העלה על לוח אף מלה אחת, אך בבואו להשתקע בשעברשין החל להפיש עט ולטשוך בשבט סופר וראשית עבודתו היה להחליף מכתבים עם גדולי חכמי הדור: ראפאפארט, היות (הוא הרה"ג ר' צבי הירש חיות אשר היה בראשונה אב"ד בואלקאוויא והגליל ואח"כ בקאליש), גייגער, יאסט, נירונדי (הוא הרה"ח הגדול מרדכי שמואל גירונדי זצ"ל שהיה אב"ד בפאדובה), ריגיו, לוצאטו, פירסט, שטיינהיים, קירכהיים, זאקש, נאלדבערג המכונה ב"ג, וויעזנער, ועוד רבים שאי אפשר לפורטם פה על הגליון. כל המכתבים

היו בבקרת התורות ובחקרי קדמוניות, והמבתבים שבינו לבין שטיינהיים וריניי היו בפלוסופיא. ראשית בכורי פרי עטו היא המחברת: „אגרות תושיה ומוסה", אשר לראבן לב כל אוהב ספרותנו עוד לא זכתה לראות אור אף כי ברכה בה

תכונות נפשו הן שש במספר:

א) נפשו הטהורה תאהב תמיד להיות מקורית (אריגינעלל) בכל דבר ותתאמץ בכל אמצות כחה לבלתי תהי העתקית. מאז תתענג ברשן בקראה בספרים אשר בעליהם הם מקוריים ויוצרי שטות חדשות, והתכונה הזאת השיאתהו לחבר את המאמר „תעודת ישראל", אשר בו יברר כי תעודת ישראל היא: להיות מקורי גם ברוחני גם בחמרי. שם יראה המבין את תכונתו ואת בעצם תומה.

ב) תכלית שנאה תשנא נפשו את הצביעות והחבישה בטטון שנתרבה בשנים האחרונות מאד אצל מין האנושי בכלל. בלב ולב לא תדבר, שנאה במשאון לא הכמה ולא התניף גם לרגולים מרבבה ורק האמת נר לרגלה ואור לנתיבתה, ואת אשר תשים היא בפיה אותו תשמור לדבר. ומטעם זה תאהב התרועע עם צעירים לימים אשר לבם עוד חף ממרמה הנהו.

ג) נפשו הזכה שוקקה לשבת בדד (איינזאם) במקום השליך הם. ולעתים רחוקות לבוא גם בסוד רעים וידידים.

ד) עזה כמות אהבתה לאיש ולכל יבוא לכרות עמה ברית אהבה באמת ובתמים, ותקרב גם איש אשר קטנה עבה ממתניו, ואף גם מדת תלמידי חכמים התנוסס בה, היא נוקמת ונוטרת בנחש ביחוד לאיש נוכל וצבוע המתראה מחוץ כאוהב תמים, ומבית כאויב יפרוש צמים. וכבר אמר חכם: האיש אשר שנאתו רפה גם אהבתו חדלת כח הגה.

ה) אהבת נפשו לבוא במעמקי כל דבר אשר הענה בו לבחנהו מיסודו.

ו) בקרת לחקרי קדמוניות אהובים ויקרים לנפשו מאד, וישעשעוה לעת חיגע ותיגף מהלמודים הנשגבים יותר מכל שעשועי חלד.

רוב ספרי החכם היקר הזה יבדלו מספרים רבים מחברים אחרים בזה, כי לא רק ענין אחד ישימו למו למטרה, כ"א כרוכל הזה המחזיר על הפתחים אשר אסף וקבץ להוך אוצרו כפרים עם נרדים עם כל ראשי בשמים, מטעמים שונים וכל זני מגדים, וכל איש כנפשו וברצונו ירוה דשן, כי את כל אשר תאוה נפשו תמצא טוכן ומזומן לפניה, כן יטיף מלתו ויישא דעו על ענינים מענינים שונים מחכמת ישראל. וכל איש ואיש האוהב חכמת ישרון ימצא בהם פרי נעים. אוהבי מקרא, אגדה, קדמוניות ימצאו חקירות טובות ונחמדות המפיצות אורה על כמה ענינים זרים; אוהבי התחקות על שרשי ההלוכות ד"א ודרכי הקולטור בזמננו ימצאו בהם חלקם. סוף דבר, הפך במו והפך במו דכולא במו.

ואלה שטות הספרים אשר הוציא לאור עד היום הזה:

ז) תבנית חבית (זאלקאווא תר"ד) מכלכל ו' שו"ת בענינים תלמודיים, והוא תבנית מספרו: „בית יעקב".

ב) פשר דבר (וואַרשא הר"ת) מכלכל באורים טובים על כ"ב מאמרים אגדיים בדרך בקרת.

ג) תולדות רבנו זרחיה בעל המאור (פראג תרי"ג).

ד) קול מבשר (פראג תרי"ט) תובו רציף בשורה מהוצאת ס' הלבות גדולות הידוע על דרך חרש, ודברים חדשים מהקדמה באורו לספ' ה"ג.

ה) חוט המשלש (שם בשנה הנ"ל) יאצור בתוכו שלשה ענינים שונים: א) מהירות בעלי התלמודים והמדרשים בלשונות מלשונות שונות: ב) תולדות המשלים בישראל; ג) הערות יקרות על ס' מבחר הפנינים. על אדות ספרו זה כתב לו הפראפעסאר המפואר

(ח"ב)

הזכי בספרותנו פראנץ דעליטש מכתב אחד. עיין בסוף ספרו „משלח מנות" ותמצאהו:

ו) ארבעה חרשים (שם תר"ך) ידבר על הכונת ארבעה ספרים: א) בן סירא; ב) ספר חסידים; ג) סדר תפלה; ד) שאלתות לר' אחאי גאון.

ז) משלוח מנות (שם בשנה הנ"ל). המחברת הזאת תכלכל שתי מנות מדעיות אשר שלח ה' רייפמאן בימי הפורים להאדם הגדול מוה"ר אברהם אלבערט כהן ז"ל הפאריזי, האחת בשנת תרי"ט והשנית — תר"ך. על אדות המאמר „נר שבת" שהוא המנה השנית כתב לו ידידו הרה"ח ר' רפאל קירכהיים כדברים האלה: „ולשמח נפשך אודיעך, כי מאמרך „נר שבת" נאמר ונשנה בשבוע זה מפי הרה"ח הגדול מו"ה אברהם גייגער בדרשה אשר דרש בכל השבוע לעת ערב בבית גדול מלא על כל גדותיו מן אנשים ונשים, נוצרים ועברים, אשר באו לשמוע תורת היהודים וכתותיה השונות", עכ"ד.

ח) מועדי ערב (ירושלים ברוסיא תרכ"ג), יכלכל מחקרים שונים אשר דבר לעת ערב מדי שבת בשבתו באזני בחורי זאמושטץ.

ט) תעודת ישראל (בערלין תרכ"ח), יברר וילבן ויצרף, כי העודת ישראל היא להיות מקורי בכל דבר כמוש"ל.

י) קן צפור (שם תר"ל) משל ע"ר משלי הממשל משלים עזאפו. והוא שיר נשנב מאד, הרוש טוב לישרון ודובר שלום לכל עם. ובעל „ערוך השלם" ד"ר קאהם העתיקו לל"א בכמ"ע היו"ל בברעסלוי ויהלל בשערים מעשי רייפמאן.

יא) מאמר ראשון מי"א מאמרים אשר בספרו „אמרות יעקב" (יאקאבם רעדען, אייזטקוהנען תרל"ג). שם המאמר הוא: „מה-לך נרדם" וכשמו כן הוא, כי הוא מעיר ומעורר את האדם לאחוז בחכמה לעבדה ולשמרה.

יב) שדה ארם (בערלין תרל"ה) יאצור בתוכו מחקרים שונים על תרגום אונקלוס.

יג) אור בוקר (שם 1877) מאיר נתיב הבקרת בשלשה פרקים והוא מלא חדשות כרמון גרגרים.

יד) מנחת זכרון (ברעסלוי 1881) יצא לאור בהוצאות הרה"ח הנ"ר מארקים גרינוואלד. מנחת זכרון זאת תכלכל באורים חדשים על מאה מדברות כספרי קדשנו עפ"י מדת „מדרך קצרה" אשר בל"ב מדות לר"א ב"ר יוסי הגלילי.

טו) חובות האב לבנו (פ"ט פטרבורג 1882) מתהלך בחקר ששת חבות האב לבנו ומתחקה על שרשיהם, ענפיהם ודרך קיומם. חברו למען אחד מתלמידיו לעת גולר לו בכור.

ושמות הספרים אשר אתו בכתובים היושבים בחשך משום חסרון כים יראה הקורא בהוספת החכם רייפמאן על תולדותיו, אשר שלח אלי.

הנה כי כן עבד ר' יעקב רייפמאן הי"ו יותר מחמשים שנה רצופות על הרי ישראל עבודה רבה ועצומה מאד ועד היום לא הניח עוד את עמו מידו מלעבוד עבודת החכמה, לטרות דברי הרופא הגדול מווארשא אשר צוה עליו במפגיע לנוח מעבודתו הקשה המפרכת את הגוף ומחשכת את העינים, כי מרה תהי אחריתו אם לא ישמור מכל משמר את עיניו החולות, ככל אשר הודעתי בהמליץ תרט"ז גליון קע"א. וככל אשר הסכין מעודו להעניק מפרי עמו ותנובת חכמתו למבה"ע כן לא חדל את מתקו ודבשו ייני ותירושו מאתנו עד היום. אין לך מכ"ע בארצנו אשר בו לא יעניק מפרי חכמתו ואין לך מאסף מאמרים ודברי חכמה שלא יבואו בו דבריו המחוכמים והיקרים לכל מבקשי דעת, ובמכתבו אלי מיום ע"ש וישב יבשרני: „בגנסת ישראל השלישי ראה תראה ממני ספר שלם על ספר: האטונות והדעות לרס"ג והאורנה עיניך בו".

לפיכך אנחנו חייבים להודות לו על כל הטוב אשר עשה עם ספרותנו ולחזק אתו

(ח'ב)

את חג השבעים בשמחה רבה ובטוב לב, וכבואנו לברכו ביום שמחת לבו הענק נעניק לו מהוננו אשר ברכנו אבינו שבשמים, כי הנפש לא תמלא חלומות והרהורים נעימים אם לא יהיה למלא בטנו. היום הזה הוא יום ששון ויום שמחה לא לאיש אחד אף לא לעדה שלמה כ"א לכל החובבים את ספרותנו השרידה היחידה והיודעים את חין ערך החכם הנעלה והנפלא הזה אשר מעטים היו בתוכנו. אם כה תעשו תהיו ברוכים מה' ומישראל וידי החכם רייפמאן לא תרפינה לעבוד ולעדור בכרם חכמת ישראל כל עוד נשמת שדי תחיהו ורוח אלוה באפו.

אשריך רייפמאן שזכית לכך! אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא! דור לדור ישבח מעשיך ויספר את גודל חכמתך ותבונתך הלא בספרתך.

„כִּי כָל עָמָל יִבּוֹל אַךְ לֹא עֲמַל רוּחַ
הוּא יַעֲמוֹד עִם אֶרֶץ כָּתוּב עַל לוּחַ":

יהי נועם ה' עליך יחליץ עצמותיך ויאמץ כחך לחקות על ספר את ילדי רוחך; כחפץ ידידך הנאמן המוקיר שמך ומפאר זכרך.

מנחם מענדיל מאיילעס המכונה מנחם הפרעתוני.

אחרי כל הדברים והאמת האלה הנני נותן לפניך קורא יקר גם את ההוספה לתולדותיו של הרה"ח רייפמאן, אשר הוא בעצמו כתבה וישלח לי והנני נותן אותה לפניך אות באות בלי חסר ובלי יתיר:

הוספה על ראשי פרקים מתולדותי אשר בידי
ידידי החכם היקר מו"ה מנחם מענדיל מאיילעס.

„גם הספרים וגם המאמרים המפוזרים מצאו חן ושכל טוב בעיני כל החכמים הישרים בלבותם בין בני ברית בין אינם בני ברית היודעים ספר ולשון עברים. יעוין לדוגמא הקדמת החכם הנוצרי: דריקער להמהדורא האחרת מפי' משלי המיוחש להראב"ע אשר הוציא לאור מתוך כ"י. וידידי הרה"ג מו"ה נתן אדלער אב"ד בלאנדאן והמדינות כתב לי במכתבו מערב שנת תרמ"ב כדברים האלה: בני הרב נ"י דורש שלומו ואמר לי, כי ראה פני חכם גדול מחכמי גאטטינגען הנוצרים אשר דבר טוב על מעלתו, ועל ספריו, וילדי שכלו ובינתו עכ"ד.

בשנת התרמ"א כבדני השר הצדיק התמים מו"ה משה מאנטעפיארע זלה"ה בתשורה יקרה, היא: גביע גדול מכסף טהור עם אגרת בחתימת ידו. וז"ל האגרת:

„בע"ה פה ראמסגט יום ב' פ' חיי שרה התרמ"א לברי"ע.

יצו ה' את הברכה על ראש הרב המאוה"ג החכם השלם מו"ה יעקב רייפמאנן נ"י ויזרח בק"ק שעברשין יע"א.

יקבל מעכ"ת את גביע הכסף אשר הרימותי לו למנחת זכרון להיות לו לעדה כי חפצתי בספריו היקרים ושמתי אותם באהל משה ויהודית להאיר עיני הבאים שם לרוות צמאונם בתורה ובחכמה. יהי ה' עמו לברכהו ברב עוז ושלום. ובעת ישא הכום לקדש על היין בשבתות ומועדים טובים יזכור לטובה.

את מוקירו הנאמן המעתיר בעד טוב עמו משה מזנטופיורי.

עכ"ל האגרת אות באות.

(ח"ב)

ועל הנביע חרות במלאכה נפלאה שם השר ושמי ואחריהם מליצה חרוזה מרברת בספור כל הדברים הדורשים יין. וז"ל:

מנחת זכרון

לכבוד החכם השלם בתורה ובחכמה מו"ה יעקב רייפמאנן יש"ה מאת השר
מו"ה משה מונטיפיורי ח' חשון ה' תרט"א לברי"ע

לבן אדם עתים נבחרים
כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים
שבתון וטקראי קדש הנאמרים
לקדשם עלי יין ערבים ושחרים
ולהבדילם מהול כוס על כן ירים
ולהכסם ביטים נעשים ונזכרים (רומז לימי הפורים ולהחיוב לבסומי בהם).
וארבע כוסות על מצות ומרורים
והאוכל לשובע יברך בין הגברים
לשקוי עצטוה יהיה ורפאות לשרים
וברכת רעים אהובים בעדת ישרים (רומז לברכת תתנים).
וכוס רויה אחר כרות ערלת בשרים
והכהן אחר פדות פטר רחם הזכרים
ואת תורת הנזירים
ליושבי נטעים ולגדרים
יפקדו גפן זאת בטוד ישרים. עכ"ל.

בכל ימי חיי לא נמלא שחוק פי כביום באתני תשורת השר הנ"ל וביום באתני תשורת ידידי חכם מאד נעלה, מו"ה אברהם חיים וואגנה מאמשטרדם. היא ארנז מלא ספרים יקרים אשר רחוק מפנינים מכרם. שני הימים האלה לבדם היו ימי שמחתי בכל ימי צבאי עלי ארץ עד הנה, ויתר הימים אך יגון ודאבון נפש היו מנת כוסם. ומי יתן כי יחנני ה' עוד ימים כאלה ואהיה גם אנכי מהיום והלאה שמח וטוב לב ואוכל להגות תבונות ברעיונים ברים ובמזמות זבים. וצר לי מאד על אשר זה הרבה שנים אין קול וקשב מר' אברהם חיים וואגנה הנ"ל ולא אדע מה היה לו.

תחת הון ועושר ומעדני תבל ומחמדיה אשר הָשְׁנִי אלוה נתן לי בן רב תושיה, ובקי גדול בתלמוד ובפוסקים ראשונים ואחרונים ואחרוני אחרונים והוא מורה הוראה בלובלין ומהלל לאביר מורי הוראה וירא ה' מרבים. שמו: נתן. ומלבדו אין לי עוד לא בן ולא בת, ואך הוא הנו חבלי וחלקי בחלד, ואך בו לבדו כל שעשועי. ויתר הולדות ימי חיי וקורותיהם יבאו ברצות ה' במחברת מיוחדת. ועתה ופה אין לאל ידי להוכירם בעבור מרבית עבודותי ובעבור עוצם המבוכה והמבוסה אשר הוא עתה בביתי. אך למלא משאלות אחי ורעי ולתת להם כלבבם אודיע להם שמות מקצת ספרי היושבים עוד בחשך ומצפים לאור. א) לבנה זכה. הספר הזה יִלָּבֵן וְיִזָּקֵק שני ספרים קדושים אשר גם שניהם נקראים בשם: ערוך, הלה הטה. 1) ערוך על מלות התורה הטסורה (המכילה תרגומים, ותלמודים, מדרשים, וספרי גאונים) לרבנו נתן בר' יחיאל האיטלקי. 2) ערוך על מלות התורה הכתובה לרבי שלטה פרחון הספרדי. ואף גם יַרָאֶה מקוטות

(ח"ב)

הפסוקים (בערוך הראשון אך פסוקים בלתי נודעים לכל) ומאמרי רז"ל המובאים בהם, ויציג רשימות משמות החכמים והספרים ומדברים אחרים מועילים האצורים בכו עם הערות, ויגלה מקורי באורי הערוך הראשון מסת היכולת. ושם: לבונה זכה הוא עש"ה ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כ"ד ז'). ב) הערוגה השנית משדה ארם, וזאת הבניתה: יש בה מחקרים שונים על תרגום נביאים המיוחש ליב"ע המפרדים לחמשה ראשים, 1) פועלי, ובו מבורר היטב, כי תרגום נביאים אשר לפנינו הוא מר' יוסף האמורא, והתרגום הירושלמי על נביאים המובא בהרבה ספרים קדמונים הוא מיב"ע, וגם יבאר בטוב טעם ודעת כל מאמרי רז"ל המדברים על אדות תרגום יב"ע ויגלה ע"ז הרבה העלמות; 2) דרכי פועלו במפעלו, והוא מלא חדשות כרמון; 3) הכליתו. 4) השתמשות רז"ל בו. ואחרי הראותי השתמשות בעלי תלמודנו והמדרשים בו אראה גם השתמשות הגאונים והרבנים והמדקדקים ובעל השרשים והקראים בו. ובתוך השתמשות הרבנים יבוא מאמר ארוך ע"ד הליכות הראב"ע עם התרגום הזה, ומראה כל הבאורים המובאים בפי' הראב"ע על נביאים בשם הקראים והם בתרגום הזה והוא מועיל מאד לדברים רבים. ובתוך השתמשות בעלי תלמודנו והמדרשים יבא מאמר המאסף כל מאמרי התרגום הלזה אשר בעלי תלמודנו והמדרשים לא שתו למו לבם; 5) ש"ם הערות על התרגום. ולפני חמשת הראשים ההם תבאנה נוספות על הערוגה הראשונה אשר הן גדולות בכמות ובאיכות מתנובות הערוגה עצמה. ג) דבר אסתר, מכלכל הנחות והערות והארות על שני תרגומי מגלת אסתר, הראשון והשני, ויגלה בהם חדשות נפלאות. והוא נחת אחד מערוגת תרגומי כתובים אשר בשדה ארם. ד) בעל ברית אברם. מכלכל הנחות והערות והארות על כל פירושי ר' אברהם אבן עזרא עג"ך. ה) שבן למאור. מפיץ אור חדש על כל פירוש המשניות להרטב"ם הנקרא: מאור, כבתוב בהקדמת ספר צדה לדרך לרבנו מנחם בן זרח, וז"ל: ואחריו עם הרטב"ם וכו' והוא חבר בבחרותו פירוש למשניות ששה סדרים וקראו ספר המאור עכ"ל. וע"פ הפצרת אחד מידידי נלחצתי להציג פה הערה אחת מהערותי עליו לדוגמא. הנה בראשית ההקדמה כתוב: ומנחה אל התלמידים שלחתיהו, והנני אסרתיהו על כל אשר מלין מעתיק, ליושבים לפני ה' יהיה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק עכ"ל. ואין שחר למאמר: והנני אסרתיהו וכו'. ואני הנני גוזר אומר כי תחת: ואסרתיהו על, צ"ל: מסרתיהו אל וכו' ר"ל והנני מוסר את פירוש אל כל אשר יש לאל ידו להעתיקו מערבית לעברית למען יוכל להיות לאכול לשבעה ולמכסה עתיק לכל היושבים לפני ה', וגם לאלה אשר אינם מבינים לשון ערבית. והנחתי זאת ברורה לי מאד ולא יזיזוני מטנה כל הרוחות שבעולם, כי בלי כל ספק חפץ הרטב"ם מאד שיהיה פירושו מובן לכל תופשי תורה ויהיה בו הועלת לכל לומדי משניות כאשר חפץ מאד שיובן ספרו מורה נבוכים לכל ההוקרים והפלוסופים, וחשב העתקתו למצוה, כבתוב באגרתו לר' שמואל אבן תבון המתחלת לפי שכלו יהלל איש: וכשתשלים פירוש והעתק מה שהתחלת בו, שאחר שהתחלת במצוה גמור אותה עכ"ל. ו) חקר מצוה. מתהלך בחקר מצות ה' וכל הגלוים עליה, ומבאר נדריהם ומהותיהם ומוסדותיהם, ומברר וטלבן ומצרף כל דברי רז"ל המתיחשים אליהם ע"פ חקי הגיון ומחקר. והוא ספר גדול ורחב ידים, ועוד לא נשלם כלו. יחנני ה' לבצעו כאשר עם לבבי, וחזקה הוחלתי אשר ימצא חן ושכל טוב בעיני כל חכמי לב ונבוני רוח. ולבבד אלה יש אתי עוד ספרים הלמודיים ופלוסופיים אבל הנני עתה חסר מנוחה ומרגעה ולא אוכל לרשום שמות כלם והכניתם.

יעקב רייפמאן

שעברש"ו ד' ויחי יעקב תרמ"ח.

בקרת ספרים

מסע לארץ ישראל בשנת ת"ת מאת א. לעווינסקי (הוצאה שניה מהפרדס) אדעסא, תרנ"ג.

ניטלה נבואה מנביאים ונתנה כעת לסופרים. היום מתנבאים הסופרים במחניהם ומגידים לנו את אשר יהיה באחרית הימים. מעבר האחד עומדים המספרים הנותנים לנו חזיונות מימים עברו, ומעבר האחר — הנושאים דע למרחוק והמתארים את העולם והאדם לעתיד לבוא. הראשונים עומדים על יסוד חזק, לפניהם נגלו כספר דברי ימי הדורות, ועל פיהם יתארו ויחזו לנו את דמיונותיהם, והאחרונים צופים באיצטגנינותם ומחשבים קצים. רובם מודיעים לנו את אשר הם חפצים כי יהיה, ואין מראים לנו בחלומם אלא מהרהורי לבם. כן הראה לנו הסופר קאבע הצרפתי, אשר חי במאה העברה, בספרו „מסע באיקאַריען", את מחוז העתיד, ע"פ התמונה הדרושה לדעותיו. אבל יש ביניהם גם סופרים שחכמתם קודמת לדמיונם, והם מודיעים לנו את אשר יהיה בעוד מאה או מאתים שנה, אם ילך המין האנושי והתקרב אל השלמות במדרגת המהירות שהוא הולך קדימה כעת. סופר כזה מקיש מן העבר על העתיד ואומר: אם במשך שבעים שנה האחרונות נתרבו ההמצאות והתקונים, עד שיש לנו כעת תלפונים ופונוגראפים ומאור איליקטרי, בל"ם יהיו לנו בעוד שבעים שנה מגדלים פורחים באויר המעופפים בסדר קבוע מסוף העולם ועד סופו ותלפונים יתר מתוקנים, ובעוד מאה וחמשים שנה יהיו לנו קוים איליקטרים מקרבי רחוקים ומחברי נפרדים, ואז נחדור אל בטן האדמה ונבוא במצולות ים וגם אל הירח ועוד למעלה ממנו נעפיל לעלות. ההשערה הזאת היתה נבונה לו ידענו ברור, כי אחרי ימי ההליכה לא יבואו ימי העמידה, או למצער ימי הליכה מתונה. הלצה שגורה היא בפי העם: אם בצמד סוסים נוכל לעבור פרסא במשך שעה אחת, או בשני צמדים נוכל לעבור פרסא במשך חצי שעה, בארבעה צמדים במשך רבע שעה, עד אשר לא ידרש לנו זמן למסע. מעין הלצה זו יש גם בחשבונות התקונים וההשתלמות הנוסדים על ההשערה, כי המין האנושי הלוך ילך בפסיעות גסות כבדורות הראשונים אשר היו — עד סוף כל הדורות. אם בעוד מאתים שנה נעוף אל הירח, מדוע לא נעוף בעוד ארבע מאות שנה אל השמש ולא נמצא התחבולה להכהות גלגל חמה ובעוד ארבע מאות שנה הלא — אבל אין אלו כי אם שיחות קלות! נתענג עליהן אם הן כתובות בטוב טעם, ויש גם אשר נמצא בהן נחת ותנחומים על ההוה. בשנים האחרונות האלה רבו החזוים ממין זה — אות הוא, כי אין אדם מוצא קורת רוח בעולמו כפי שהוא ולכן ישא אל העתיד עיניו. די לראות איך קפצו המעתיקים על ספרו של בעלאמי הכתוב בשפת אנגליא, ויעתיקוהו לכל השפות ויהי להם כשיר לעתיד לבוא תחת קנות ההוה.

ואם אומות העולם נושאות עיניהן אל העתיד, ישראל שאין לו בעולמו כי אם עבר ועתיד על אחת כמה וכמה! גם העבר אשר לנו שונה מכל עם, גם העתיד שונה מכל עם, ולכן גם אם נתענג על חזיונות בעלאמי, אבל לא מהם נבנה. לנו דרושים חזיונות אחרים ובעלאמי אחר — והנה בא א. ל. לעווינסקי וחזיונו בידו.

בוא ברוך ה'!

לעוויגסקי הציג לעינינו בחזיונו זה את מצב עם ישראל בש' ת"ת: ביום ג' חמשה עשר בסיון שנת ה' ת"ת חגג את חג כלילותיו עם רעיתו אשר אהב, ולמחרת היום ההוא עזב את הוריו וקרוביו ואת אוהביו וישם לדרך פעמיו — לבלות את „ירח הזהב" בארץ אבותינו. הוא מורה שפת עבר בגימנזיום לנערים ונערות בעיר נ. אשר בסוריא ורעיתו יהודית לבית יוסף אחת התלמידות, שהשלימה חק למודה בגימנזיום ההוא. נוכף על יפיה, יפעת בת ארץ הקדם, יפעת עבריה עם עינים שחורות כעורב, היא גם בעלת מדות טובות וכשרונות נעלים, ונוסף על כל אלה עוד מעלה אחת בקדש לה, כי אהבה עזה אהבה את שפתנו וספרותנו, והיא, אשר לפי יפיה ועשרה יכלה להנשא לאחד השרים או העשירים הגדולים, בחרה בו, במורה, כי בעיניה האצילה השפה מרוחה ומהודה עליו.

מן הנ"ל למדנו שתים: א) כי בשנת ת"ת ילמדו המורים את הנערים והנערות בגימנזיום שפת עבר, ומהמשך דברי המחבר נראה, כי לא רק את הנערים העברים אבל גם את נערי עם הארץ למדו עברית, ולמוד שפות יון ורומי בטל; ב) כי יהודית יכלה להנשא גם לאחד השרים, ודרך אגב יודיע לנו המחבר, כי אבי יהודית היה בעל אחוזות ונכסים. הנה כן היה להם גן עדן גמור גם בארץ סוריא.

אבל — כאשר אמר ר' יהודה הלוי — אני במערב ולבי בסוף מזרח. „ארץ ישראל היתה מרכז היהדות וחכמת ישראל. כל בחור וטוב בעמנו, כל בעל מוח ולב, כל עשיר ונבבר, כל אדם גדול ובעל בעמיו קבע את דירתו בארץ אבותיו, ומירושלים יצאה תורה וחכמה ומנהגים יפים ונעימים והלך החיים וגם מָדָה לכל בני הגולה. היהודים שבחוץ לארץ התאמצו לחקות בכל את אחיהם שבמטרפולין מן השפה עד הבגדים ועד מנהגי הבית. השפה העברית נהיתה מדוברת בבתי גדולי היהודים ויחד את עשרה החומרי נתעשרה השפה גם עושר רוחני, ואחרי אשר הדפיסה האקדמיא העברית בשנת תש"ן את אוצר־המלים הכללי, אז ראו עמי הארץ את יקר תפארת שפתנו ויתנו לה יד".

כזה ראה וקדש! הוי, מדוע לא נולדתי מורה שפת עבר בדור ההוא. אין זה המורה הנכחי, אשר מצבו מורה מאוד, אך הוא איש מעמד, בו תבחר נערה, אשר למוצא פיה שרים יחלו, והמורה בדור ההוא יקיים גם מצות נסיעה רחוקה עם רעיתו אחרי החתונה.

ואנה יסע מורה עברי כזה אם לא לארץ ישראל? אמנם עלה בדעתו „לעשות את הנסיעה היפה ישר לפריז בירת הצרפתים, כי פריז גם עתה, כנו „בימות זקנינו וזקנותינו" מרכז החיים במובן הרגיל, מרכז ההוללות, המחול והמָדות, ובכלל מרכז של חיים טובים במובן הפשוט, לגמרי פשוט... ועוד עתה קסמים בידיה" — אבל „סוף סוף נצח הקדש את החול ויגמרו שניהם לשום פניהם לארץ אבותינו ומשם דרך ירושלם לפריז".

והנסיעה לארץ ישראל מָדה היא בש' ת"ת, וכל מי שהוא בכלל בני עליה אי אפשר לו לעבור על המנהג הזה. גם אמר מורנו להשתמש בשעת הכושר לבקר את בתי הספר הגבוהים בירושלם, את האקדמיא העברית ובית חנוך המורים, להתודע אל גדולי המשוררים הימן וידותון ואל הסופרים מר שמואל, בן גרשון, בן מנשה ויתר בעלי הלשון, וגם יען כי בשנה ההיא, שנת היובל, יהיה שער המצבה בירושלם, זו הפעם הראשונה אשר יראו היהודים את רב עשרם וחכמתם לפני באי תבל, ויתפארו בהשכלתם ובמצבם, במרכלתם ואומנותיהם, באדמתם ובפריה.

זאת היא היריעה אשר עליה מרוקמת צורת העתיד, צורת ארץ ישראל ויושביה, ובמקצת גם צורת היהדות בשנת ת"ת.

אבל המחבר לא יוכל לנער מעל סנדליו את אבק אירופא. את „אשדות" הוא

עושה לשער ירושלם ולעיר המרכז לכל הנוסעים הבאים מארצנו, ודרך אגב יבאר את אשר עשו היהודים בכל ארץ וארץ לטובת ישוב א"י. הוא מעביר תחת שבט הבקרת את היהודים הצרפתים ואת האנגלים ואת האשכנזים ושם תָּהֳלָה בכל פלנה מהם. ביחוד שָׁקְלוּ היהודים האשכנזים למטרפסייהו: „הם אמנם לא נתנו לא בסף ולא ידים, גם לא דברו דברים ולא חשבו מחשבות, ובכלל עמדו מנגד להתנועה ההיא" — במחילה מכבודך, מדוע לא זכרת, כי הראשון אשר נתן ניב שפתים להרעיון הלאומי הישראלי בכשרון נפלא היה הסופר היהודי האשכנזי העס בספרו „רומי וירושלים"? ומדוע לא זכרת את הרב היהודי האשכנזי רבי הירש קאלישער, אשר עורר אהבת ציון וחבת הארץ בין הרבנים? והחברה „למען ציון" ובתי הספר אשר יסדו היהודים האשכנזים בירושלם? והחברה עזרא בברלין? אולי עשו היהודים האשכנזים פחות מדי, אבל אין לאמר כי „לא נתנו לא בסף ולא ידים, גם לא דברו דברים ולא חשבו מחשבות". כלי יושר וצדק כפף המחבר את קומתם של יהודי אשכנז.

גם היהודים בארצנו בחגבים הם בעיני הסופר בשנת ת"ת. הוא לועג לתמיכת הקולוניסתים. את התקופה הזאת הוא רואה מאחריו: „אבותינו לפני ק"ן שנה היו פשוטים כל כך והאמינו בתומתם שאפשר באופן כזה ליסד קולוניות ולבנות ארץ, ומה שיפלא ביותר, כי הנתמכים בעצמם דמו כי הם בוני הארץ ויש להם הצדקה לבקש ולדרוש מאת כל העם כי יהיו בתומכיהם. עתה יבין כל איש, כי תורת „דרוין", חק הברזל של מלחמת הקיום, נאה ויאה ביותר לקולניזציא חדשה. פה נראה, כי החזק יתגבר ויצליח ויירש את הארץ, והחלש יפול שדוד במלחמתו ולא ישאיר אחריו פליטה ולא תועיל לו כל תמיכה שבעולם. הקולוניסתים בעצמם צריכים, מוברחים להיות חזקים ומוצקים כברזל, בהיותם היסוד אשר עליו תבנה הארץ. כעת יבינו זאת הקולוניסתים וחרפה היא להם לקחת עזר ותמיכה כל שהיא".

דרוין בשנת ת"ת בארץ ישראל — זה כפתור ופרח! איך יבארו המפרשים את תורת דרוין בשנת ת"ת בא"י לא נוכל לדעת, אבל זאת נדע, כי המסתייעים בתורה הזאת כיום לבלתי תת תמיכה הם תולים עצמם באילן גדול. מה לתורת דרוין ולתמיכה? חק הוא במלחמת הקיום, כי החזק (ולא רק החזק אבל גם החרוץ והזריז) ינצח, אבל לסלק בזה את הקולוניסתים אין אנו יכולים. ונהפוך הוא, אם נתן להם מעט כסף, הוא הכח המעמיד את האדם על רגליו, נעשה אותם חזקים ומוצקים, ובמשך הימים יוכלו לאכול את יגיע כפיהם בלי משען וצדקה.

נשובה לאשדות: „העיר גדולה מאד וכו' החשמל יפיץ את אורו בכל הרחובות וכו' ביחוד גדול מאד המסחר את ארץ הקדם בכלל וארץ ישראל בפרט, כי היהודים, לרגלי מושבם בקרן אזיא ואפריקא וידיעתם את שפת סוריא ומנהגיה ודרכי סוחריה, יובילו את סחר ארץ הקדם לסוריא, וכל אלה דרך אשדות, ותהי אשדות סחר גוים וכו' בני אשדות יודעים ומכירים את פעולות היהודים לטובת העיר וערכם למסחרה ולכבודם קראו את אחד הרחובות היותר גדולים — רחוב יפו, המגרש היותר יפה — מגרש ירושלם והנן הגדול אשר בתוך העיר — ארץ ישראל. „אשל ירושלים" ברחוב הים הגדול — אכסניא עברית, אחת היותר גדולות ויפות ומתוקנות באשדות וכו' בה עיקר הדבור עברית, ובית המבשלות ב„אשל" בתבלית הכשרות וכו'.

בטוח אני, כי לו חזה יושב ארץ אחרת או גם מחוז אחר חזון ע"ד עתידות א"י והיהדות בש' ת"ת, אזי לא עלה על לבו לקבוע מקום כזה באשדות ולראות באספקלריא מאירה כזאת את היחס שעתיד מסחר א"י להתיחס אל אשדות ולהפך, ען כי היה

מוצא כמה קוצים באליה זו, אבל הר' לעווינסקי הוא מבני הדרום וחן המקום עליו, ורשות לו לחלום את אשר הוא חולם, ואין משיבין על הדרוש.

הקורא שאין אשדות קרובה כ"כ אל לבו נכסף לדעת מה יהיה מצב היהודים והיהדות בכלל בש' ת"ת. גם זאת לא שכח הר' לעווינסקי והוא מודיע לנו כי פגש באשדות: „את הרב הגדול דווילנא, הנוסע גם הוא לארץ ישראל, את מר אשכולי ראש העיר חברון, את הפרופיסור יהושע בן נון מהאקאדעמיא לחכמת הנטעים והצמחים בראשון לציון, עברון הפרעתוני ראש בית המשפט לדיני ממונות עם רעיתו מירושלם, נחמיה הנחלמי סוחר בכלי זכוכית מעציון גבר, אבנר בן נר שר לגיון צרפתי, מנשה בן ישראל שופט בלונדון עם רעיתו, אבישי בן צרויה שר צבא מאיטליא וכו' ומר אפרים ירחינאי רופא מפורסם מברלין" — בקוים המעטים האלה תאר המחבר את היהדות לעתיד לבוא, היהדות שמרכזה בארץ ישראל ועניפיה בכל הארצות, והעניפים הם דבקים בגזע, עד כי גם היהודי הנעטר בתאר שר לגיון בצרפת נקרא אבנר בן נר, והרופא המפורסם בברלין — אפרים ירחינאי, ושר הצבא באיטליא אבישי בן צרויה (קשה לשער כי גם הם גם א ב ו ת י ה ם בחרו אך בשמות הקדומים והנודעים ההם) וכולם נוסעים לארץ ישראל. השיחה נסבה על דבר שער המצבה בירושלם: „ראש העיר חברון חוה את דעתו כי ביחוד תצטיין „מחלקת ים המלח" במיני המלח והמתכות והגפרית והחומרים השונים, ודעת הפרופיסור יהושע בן נון היתה, כי המחלקה היותר גדולה ומתוקנת תהיה מחלקת הנטעים והצמחים, כי, הוסיף הוא, אם רבה מאד פעולת היהודים בכל ענפי המסחר וחרשת המעשה, אבל עיקר כחם וגבורתם רק בעבודת האדמה ונטיעת הצמחים, אשר בה הראו נפלאות. היהודים הנם בכלל עם של שתי הקצות — אם עזבו את האדמה, עזבו אותה לגמרי, ואם לעבוד אותה — יעבדוה בכל נפשם ומאודם, כמו שיעבדו את אלהיהם במסירת הנפש, וילמדו את אדמתם, כמו את תורתם, בכל פרטיה ודקדוקיה, ויקבצו לארץ ישראל את כל מיני הצמחים והנטעים שבכל התבל כלה, ויזרעו ויטעו אותם בעמקים ובהרים כל אחד לפי טבעו ותכונתו, ונסיונותיהם עלו בידם, ורבות מהנטיעות שנטעו תעלינה בטובן על דוגמאותיהן בארצות מולדתן — הטהע שבעמק השרון והקוה בבקעת הירדן יעלו בטובם על הטהע הסיני וקוה הערבית".

פרק קצר זה הוא אחד היפים בכל המחברת. המחבר הולך ומתאר את מסבת רברבני דיהודאי מכל הארצות, ומציג לפנינו את הרב באשדות כאסכולסתיקא דאורייתא ואח"כ הוא מובילנו אל הישיבה או הסעמינאריום באשדות. הישיבה היא בחצר התיכונה של בית הכנסת הגדול, אשר הוא — כמובן — אחד הבנינים היותר יפים בעיר, ועלה מחירו עד מיליון וחצי. בחצר הזאת גם הנהגת הקהלה העברית, שם אוצר גדול לספרי העברים, שם תא החברה לחקירת דברי ימי עמנו בארץ הצפון, שם תא הסופרים והנהגת הלשכה המקומית של החברה „תלמידי עזרא ונחמיה", ובחצר הזאת גם הישיבה הגדולה, ובה שבע לשכות. כל לשכה תחלק לשתים, לקדש ולחול. ללמודי חול הפרוגראם כמו של בתי ספר הבינונים, ולקדש — כמו של בתי ספר למורים בא"י. לשון הלמודים בלמודי חול לשון המדינה, ולמודי קדש שפת עבר, והגומרים את חק למודם בישיבה יכנסו בלי כל בחינות קודמות להאוניווערזיטעטים בארצנו וגם להאוניוו' הגדולים בירושלם וצפת (כמה סטוכים האוניוו' האלה זל"ז!), ואלה שגמרו חק למודיהם בירושלם או בצפת ויקבלו שם סטיכה להורות אוה"ת, יקובלו לרבנים בארצנו ובחוץ לארץ, כי האוניוו' דירושלם וצפת יתחשבו בין היותר טובים באירופא ובאזיא. ביחוד יצטיינו שם בתורת המשפטים, כי תורת המשפט העברי, כעת אחרי אשר גורשו מבתי המדרש תמשפטים האזורים של הרומים — יסוד מוסד; ורבים מתלמידי ירושלם

וצפת נתקבלו לפרופיסורים באידופא ושמם לתהלה. גם הרב דאשדות אחד המצוינים שבהם, ומדי ידרוש כפעם בפעם דרשות בבית ספר הגבוה המקומי, ויטלא האולם תלמידים מקשיבים השותים בצמא את דבריו. הרב הבאנו ללשכה החמישית — שם הורה לארבעים תלמידים מס' בבא מציעא בסוגית „תגרי לוד", ויבאר הרב את הסוגיא ההוא וכו'.

הצורה הזאת היא כהה מעט. באשדות ישיבה גדולה והיא גם סעמינאריום. חגומרים שם חק למודם יוכלו להכנס אל האוניוו' הגדולים בירושלם או בצפת, למען אשר יקבלו שם סמיכה להורות אוה"ת—אוניווערזיטעטים גדולים לאוה"ת! והם גם היותר טובים באירופא ובאויא, וביחוד יצטיינו שם בתורת המשפטים, אחרי אשר גרשו מכל בתי המדרש באירופא את המשפטים האכזרים של הרומים. ובכן לא ילמדו הרבנים רק אוה"ת, כי גם תורת המשפטים, ולהגומר חק למודו באיניוו' הגדולים ההם — הבריה: להורות אוה"ת בראחמיסטראווקא או „להתקבל לפרופיסור באירופא ושמו יהיה לתהלה". יש פה דמיון כביר, או סתם ולא פרש החוזה מה יהיה משפט האוניוו' הגדולים. גם נזרק מעט יתר משמינית שבשמינית של גאוה וגודל לבב במשפט החדש הזה שהוא חורץ על המשפטים האכזרים של הרומים. כבוד „תגרי לוד" במקומו מונח, אבל גם הקארפוס יורים ראוי לשים אליו לב.

בכלל, נתפשטה ארץ ישראל בכל הארצות בש' ת"ת. היהודים באשר הם שם מדברים עברית, נקראים בשמות אנשי השם מימים קדמונים, מתימרים בכבוד לאומם, ואפילו אכנר בן נר שר הלגיון הצרפתי ואבישי בן צרויה שר הצבא האיטלקי מנסים את התלמידים באשדות בשיטת „תגרי לוד". הכל נוסעים לא"י, הם ממנים מורים, רבנים, ואף פרופיסורים מא"י. „בדיקת הריאה נוהגת בכל המטבחים, יען כי היא סיג לשחפת, ורבים מאסטנסים באומות העולם הנהיגו גם מליחת הבשר" — ומה אומרים על כל זה אזרחי אשדות ובעליה, וכל בני אשדות אחרות שבעולם — אך מי ישאל את פיהם?

ואשדות היא רק פרוזדור לארץ ישראל. „בשתי דרכים יסעו כעת מאשדות לא"י: דרך האויר במגדל הפורח ודרך הים באניה וכו' אבל עוד רחוק מגדל הפורח מתכלית השלימות". הוי, צר עין, מדוע חשבת את הענג ממנו להאמין כי בשנת ת"ת כבר בא מגדל הפורח אל תכלית השלימות? מחברנו נסע באנית החשמל „יהודה המכבי" שנבנתה בש' תשמ"ח במבנה האניות אשר בחוף עכו. הספינה כלה מברזל הכרמלי, המכונה מבית מלאכת „אפרים ומנשה" בקיסרין, וכל הכלים כלי עץ מארזי הלבנון.

האח, מה נעים המסע ומה נעימה החברה! האניה מתוקנת בכל מיני תקונים, והכל משלנו. הספינה כלה מברזל הכרמלי, המכונה מבית מלאכת „אפרים ומנשה" בקסרין, וכל הכלים כלי עץ מארזי הלבנון — וכן להלאה. במשך הנסיעה — בני ישראל אומרים שירה, משורר אחד ישיר ושני זוגות „בארבע ידים" ינגנו על הפסנתר לעומתו שירת הים: „סבו גלגלים המו גלים"; השלחן עברי וכל המאכלים מאכלי גוברין יהודאין. בשלום באה החבורה לבארות, ושם יצאו בני החבורה ויעברו את הערים והכפרים וכו' ואח"כ באו ליפו באניה (הנסעו לארך החוף מבארות עד יפו?), והנה נראה את יפו ביקר תפארתה בש' ת"ת, המושבות הראשונות סובבות אותה כחגורה, ולרגלן עלה סחר יפו למעלה, וחוף יפו אחד החופים היותר מתוקנים בחופי הים התיכון, ומחלון החדר במכפלה הרביעית בהאכסניא הצפונית תראה יפו בכל סביבותיה והדרה ומגרשיה. החוזה חפץ להאר לנו עתה זיו איקונין של ישראל בארצו, ולזה שם לפנינו תמצית מאמרים ומודעות ממה"ע העברים היוצאים אז ביפו, ומהם נראה מה רם ונשא מצבם של ישראל מבשר ועד רוח, ומה טובים ומלאים רשנים וערננים חיי האומה בכל פנות שהוא פונה. חדשות ע"ד שער המצבה בירושלם, ע"ד מבני ההרים, מזרקי המים,

מסלת החשמל, מגדל המאור, ובהמודעות ירובר ע"ד היובל ושיבת האחוזות לבעליהן — להפרוזבול אין שם וזכר — וע"ד החגיגות השונות בכפרים והמושבות וע"ד בעה"ב המבקשים פועלים וע"ד הספרים הרבים היו"ל — עולם עברי מלא תנועה נמרצה וחיי שלוה.

בפרק הבא יובילנו החוזה אל האחוזות והכפרים, ומתאר לעינינו את הארץ כמו גן אחד, כמו שדה אחד זרוע ירקות ותבואות שונות, כפרים ואחוזות על כל מדרך כף רגל, עשרים, שלשים בתים — והנה כפר, ובכל כפר בית ספר בנוי לתלפיות ובו ישמעו לקח כל הנערים. אם יש למצוא מגרעת בהחזיון הזה, היא רק זאת, כי יפה הוא יתר מדי. גם אכול דבש הרבה לא טוב. אין לך אדם, מקום או דבר שלא יהיה בתכלית השלמות. הכל טוב ויפה, הכל מציץ ומפריח, הארץ כגן עדן ובני האדם ענקים בכח, עשירים בהון, שלמים במדות, גדורים מן הערוות, מתאות הבצע, מן הקנאה והשנאה, איש לא יעול בארץ נכוחות, כמעט אין דבר לבקש עוד. אנחנו בקשנו מגרעת קלה, מלחמה ותשוקה, איזה קוץ שבאליה, קוץ אשר הוא כדרבן לבני האדם לעבוד ולעמול עוד. אך החוזה רצה להראות לנו את הכל באספקלריא מאירה.

בלוית מר שמעיה פקיד התחנה בקר את מר נחשון בן עמינדב ראש הכפר והכפרים כביכו, ואותו הוא מתאר כסמל אבר עברי בכליל השלימות. הפרק הזה הוא יפה, פשוט ונוגע עד הלב. מר לעווינסקי הוא צייר אמן בחזון גן עדן ונאות שלום (אידיללא), יודע הוא לבחון היטב את המון הרגשות הדקות בנפשות הפשוטות והתמימות; שומע הוא את דפק לב יציריו, ולבו יפעם עמהם יחד, אך דמיונו לא יתע בהמון רגשותיו, רק לאט תרעד ידו הרושמת, וערד יד חושב זה הוא עשוי במדה הדרושה להראות בקוי רשימותיו את רעד הלב ותנועת מיתריו, ולכן ינוע עמו גם לב הקורא. אין פה חקדרה יתירה, אך יש רגש והלך נפש. מר לעווינסקי תפש אומנות ווערן ובעלאמי בידו, אך לא דרכיהם דרכיו. הוא לא חקר כמוהם, ואלו חקר אזי היה הצבע והגוון המקומי (קאלאריט) יתר נכון ומדויק, ואין כל ספק, כי לו חזה את החזיון הזה ירושלמי עברי חדש, ששבילי אה"ק נהירין לו, אזי היה המחזה מש' ת"ת שלם ומתוקן יתר מדי, אך את החסרונות האלה השלים מר לעווינסקי בשפעת רגשות לבו, ולכן נסלח לו למשל את אי היחס, כי שני ימים יעוף המגדל הפורח מאשדות ליפו וחמשה ימים מארגנטינא; נסלח לו את מלאכת הזכוכית אשר נטע בחברון בדרום ולא אצל הר תבור ששם מקומה, ועוד כאלה, כי על פשעיו הקלים האלה תכפר האהבה המשוכה כחוט של זהב על כל ההזיון. גם נסלח על השגיאה אשר תמצא בספר הזה בתור מ ע ש ה ח ש ב, כי בזכו החוזה את מיטב רגשותיו ומליצתו וחזיונותיו עוד לפני הגיעו לירושלם, ובהגיעו שמה לא נשאר עוד בילקוטו, כי אם אמרים מעטים. זו היא שגיאת הגזרה והבניה, כאשר גם לשגיאה תחשב, כי הוא מוליך עמו בכל הדרך הארוכה ההיא את רעיתו יהודית לבית יוסף, ובכל משך המסע היא כחרשת־אלמית (ואך בסוף הספור תפתח את פיה לדבר דבר), תחת אשר יכול היה להביא בהספור את הערות יהודית על כל מראה עיניה, וזאת יכלה להוסיף לויח חן ורוח חיים להספור. אך אין לדון עם החוזה ולהכנס עמו בדקדוקים כאלה, כאשר גם לא נדון ע"ד הסגנון החפשי יתר מדי — למורה שפת עבר בש' ת"ת. שפתו נעימה וחביבה, ונעימות זו תשביח גם את השגיאות המעטות. מר לעווינסקי הוא בעל שיחה נאה וקלה, ובספרו זה נראה, כי יודע הוא לכוון את הרוחות. על הלכות מלכים פרש את המסך ולחכמה תחשב זאת לו. את חזון עם ישראל לעתיד לבא חזה בתור עם אוהב שלום ועובד בחריצות, ואף גם את הפזור הישראלי לא

העבד ולא בטל מן העולם — ולכן ספרו זה הוא מעין תעודה, מעין מאיר נתיב ודרך לעבור גאולים.

מנחם המופר, ציור ספרותי, מאת בן אביגדור, חוברת ראשונה, חוברת שניה, ווארשא תרנ"ג.

התבנית הקטנה אשר בחר בן אביגדור לחוברותיו היא כעין סמל חיצון ונראה לעין, כעין צלם דמות של כשרונו המתגלה גם כן בתמונות קטנות, בזעירי אנפין. באמת, כל מה שיש בהתמונה הגדולה יש גם בהמקוטנת ולא על פי גדל התמונה יערך ערך מעשה חשב, אך על פי טובה. יש לך תמונה גדולה משוחה בששר, אבל כל רוח אין בה, ויש לך תמונה קטנה והכל עליה כמו חי. בספרתנו, כל מקום שאתה פונה אתה מוצא מקום פנוי וחלקת שדה בור גם ספורים גדולים הראוים לשם יש לנו מעט וקטנים — עור מעט מאלה. בן אביגדור בחר לו את המקצוע הזה, הוא צר צורות קטנות, המונות ככף איש. אולי אך בקטן יחל ובגדול יכלה, או אולי ישתלם כשרונו יתר במקצוע זה, אך עזוב לא יעזבנו — לא נחוש עתידות. כעת הננו רואים אותו מנסה את כחו בפנה זו, ויש אשר תצלח בידו.

לספרו זה קרא בן אביגדור „ציור ספרותי". אמנם לא השם הוא העיקר, אבל אחרי אשר קרא הסופר על ספרו את השם הזה, עליו להיות מכוון. בן אביגדור הוא „מדייק בלישניה", ולכן יש לנו הצדקה לדקדק עמו כחוט השערה. מה הוא ציור ספרותי? איין ליטעראריישעס בילד? לו תאר בזה את הספרות, לו כתב תולדות אחד החכמים ויבא בטשפט את ספריו, אזי היה השם ראוי לעבודתו ולמטרתו. טאַן כתב „ציורים ספרותיים" ואחריו החרה החזיק גם בראנדעס ועוד רבים. נדמה, כי בן אביגדור לא נשא את נפשו לתאר את הספרות או את אחד הסופרים עם ספריו, כי אם חפץ לתת לנו פרק מראשית פעולות סופר אחד.

בן אביגדור פגש את הסופר הזה (ושמו מנחם) ברחוב, אותו ואת אשתו חנה. „ליל חורף. פני הרחובות בעיר N. מכוסים שלג רב. הקור גדול ומסמר כל בשר. — באחד הרחובות הולכים איש ואשה אחוזי זרוע. האיש הוא גבה קומה ודל בשר, והאשה דקת בשר גם היא וקצרת קומה וכו' בעברם על פני אחד הפנסים אשר בצדי הרחוב, או על פני חלון אחד בתי המסחר הפתוחים עוד, יראו פני ההולכים והמה פני להבים ואזני האיש אדומות כדם. פני האיש ארוכים וחרים בסופם ופני האשה עגולים וקטנים. זקן האיש הקצר מכוסה שלג ולא יוכר מראהו.

— הנך רועדת כולך מקור, יקירתי! — קרא האיש ויאנח.

— ואתה, מנחם? — קראה האשה — האם לא ירעד גם בשרך מקור?

— הלא סופר עברי אנכי! — השיב מנחם בצחוק מר — ומה מנת כל סופר עברי בחיים אם לא רעב וקור? אבל אַת, חנה?

— אנכי א ש ת סופר עברי — השיבה חנה בצחוק גם היא".

הנאהבים והנעימים האלה שבים לביתם, הוא מהוראת שעה, והיא מבית הנבירה פינקעלעוויטש, שהיא תופרת בעדה כתנות. שיחתם תסוב על ענייני הכלכלה והספרות, גם ישמיעו זל"ז חליפות דברי אהבה. יש בציור הזה קורטוב של דמיון ומילתא דלא שכיחא (האידיאליזם והסנטימנטליזם שהמחבר בורח מפניהם, רודפים אחריו וישיגוהו). לא יאמן כי יספר, כי בשוב איש ואשתו לביתם עיפים ויגעים, רעבים וקפואים וקוררים מני קרח,

ובההלכם על צדי הרחוב החלקלקים, אשר נקל למעד ולנפול עליהם, תרבר האשה לבעלה דברים נעימים על ארות האהבה הצרופה והאהבה המלאה סיגים, והוא יביע לה הגיונות על ארות הספר אשר אתו בכתובים. השיחה כולה לא תעמוד בפני הבקרת, אך יש בה גם דברים טובים, שחותמם אמת. ספור האשה לאישה ובשורתה, כי הילדה החלה ללכת — הוא טוב, וכן גם השכיל הסופר להאר את תאות נפש האם לקנות עוגות אחדות בעד הילדים ופת לחם בעד האם הזקנה אשר בבית.

הסופר יביאנו הביתה, אל המעון הצר אשר בו ישבנו מנחם וחנה עם ילדיהם ואם חנה הזקנה. היטיב הסופר להאר בשרד את המעון הדל הזה. המשכן — משכן דל, אך כל עין ראתהו העידהו, כי הוא נוה טהור, מלא חם (לא חם אש, כי אם חם נפש), אהבה ותומת לב. כל הנפשות אשר אתה מוצא פה, הבעל ואשתו, הילדים והאם הזקנה, כלן קשורות זו בזו בטורות אהבה תמה וזכה. העוני והרעב לא העיבו את יפעת הרגשות האלה, אך עוד משבו עליהן חוט של חן, שטו עליהן כלילא דחילפי — הוא הזיו השורה על צדיקים המקבלים יסורים באהבה. לא הרבה הצייר למשוך קוים ולשית על ההמונה אור וצללים, אך שנים שלשה חוטים דקים, תגין אחדים, מספר נקודות, וההמונה ערוכה, וכל מה שחסר בה, ישלים לו הקורא בדמיונו. בכמה פרקים נתן המחבר גם צורות שלמות. פרצופי האדם, תמונות הכלים והבגדים, כל ניד שפה יתואר כן בדמותו. לא נראה עוד בהצייר הזה את היד הגדולה והחזקה, יד חרש וחושב, אשר תעשה ציונים רחבים על היריעה בעז וחיל, אך ידו תתאר במחוגה ובשרד, ואם יקח לו קרן אחת מצעירה, הוא מתאר אותה עם כל פרטיה, ואיננו מניח אף קוצו של יו"ד, אף קו דק אחד, כי עיניו משוטטות בכל.

החזון מלא תם ורוך ונעם ותוכו רצוף אהבה. האיש ואשתו שבו לביתם, וישב האיש אל שלחן הסופרים והיא ישבה אל שלחן העבודה ותקח לה כתנת אחת בלתי נגמרת. והאיש — עטו בידו וגליונות כתובים וחלקים מפוזרים על השלחן לפניו; אבל איננו כותב. הוא תפוש בטחשבות רבות, ומחוות שונים מימי חייו יעברו לפניו ברוח. פה יתאר לנו המספר את חשבון הנפש של נושא ספורו. ברעמסקי (אחד מאבות תלמידיו) פטר אותו היום מטשמרת הוראתו את בנו, יען כי גם הוא, ברעמסקי, סופר, גם לו אוצרות מליצות ופסוקי תנ"ך רבים, והוא סופר וסוחר כאחד, והוא שאל אותו היום בהטיפו לקחו לבנו להניד לו את דעתו על הספר החדש אשר הוציא עתה לאור, ויענהו, כי חסר גדול היה עושה את הספרות העברית לו לא חדל מאחזו אמת הסדה בידו ולא המירה בעט סופרים מעולם, כי לא נוצר להיות סופר, כי אם סוחר. ההיה לו להניד לו אחרת מאשר חשב לבו? ההיה לו להלל את ספרו הנבזה בעיניו מאד? או היכל גם לכחד את האמת תחת לשונו ולבלי הגיד לו את דעתו כלל? ותשובתו הקשה חוללה סער גדול, וברעמסקי התנפל עליו בחרפות ויגדפהו ויקללהו ועור מעט ומרט את לחייו וכו' „הדמית כי היה אהיה ריאליסט גם כמוך? הדמית, כי יהיו כל הסופרים מלאי כפירה ומרי כמוך? הלא גם ענקי ספרותנו לא זכו בעיניך וכל קדש משחק לך — צעק אליו ברעמסקי. — פה הגענו אל עקר ה„ציור הספרותי". מנחם הוא ריאליסט, וברעמסקי אידיאליסט, וכל ה„ציור הספרותי" הזה בא אך לפאר ולרומם את הריאליזם ולהשפיל את האידיאליזם. כל הציור הזה הוא אך מסגרת סביב להלל הגדול לשיטתו של המחבר.

מה הוא ריאליזם? מי שהיה אומר כלה נאה וחכורה — היה אידיאליסט, ומי שהיה אומר כלה כמות שהיא — היה ריאליסט. הריאליזם בספרות ובמלאכת מחשבת מחליט, כי הסופר או הצייר המשנה דבר מצורתו הטבעית הוא עושה מלאכתו רמיה,

והמרקדק כחוט השערה לכוון אל האמת, כלי כל דמיון והזיה, באמונה הוא עושה. שיטה זו רחבה ונסבה בצרפת, והיא חותרת להטות אחריה את כל העורך תמונה והצר צורה מן הטבע והחיים. היא אומרת, כי בא מועד להפלגה והדמיון לפנות מקום להחקירה ולהבקרת הנאמנה. אין לנו רשות — תאמר — לבחור מהמעשים הנעשים בין החיים אך את הטובים והמתוקנים שבהם, אבל אנו חייבים לתאר את כל מראה עינינו ואת כל אשר יחשוב לבנו על אדותיהם, בלי בחון אותם אם יפים הם, ואם יוכלו לתת לנו לקח טוב או לא (כמ"ד כל האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה מאבד הונה של תורה). אין אנו רשאים לגלות טפח ולכסות טפחיים, אבל עלינו לגלות הכל. כהצפרדעים וחולדות הסנאים אשר הרופאים חכמי הנתוח עושים בם את נסיונותיהם בידיעת בנין הגופים והרכבת האברים, כן גם בני האדם ומעשיהם זקוקים נתוח ובקרת. הציור והספור צריכים להוסד על היסוד שהמדעים נוסדו עליו, על בחינה והסתכלות בהחוה וחקירות ודרישות נאמנות בהעבר, וכמו שאין לך כלל, חק, וגם השערה בטרע, שלא נוסד על נסיונות רבים, על מופתים ומעשים שונים שנראו עין בעין ושנבחנו עד היסוד בם, כן גם הרושם לכל ספור ולכל ציור מופתי אדם (מה שהם קוראים Documents humains). הריאליזם הזה הוא נלחם כעת בהאידיאליזם גם בספרות צרפת גם בספרות עמים אחרים, וידוע, כי הורתו ולידתו של הריאליזם הזה היתה הפלוסופיא החפשית והעצמית (פאזיטיווית) שהתפתחה בדורות האחרונים, ועמהן חכמת החיים וחכמת הנפש שיצאו גם הן מעולם הדמיון ותבנינה מוסדותיהן על בחינות ומופתים נאמנים.

פתחנו בצרפת, יען כי טוב לחקור כל דבר ממקורו הראשון. לעמת הריאליזם בצרפת עוד האידיאליזם עומד ונלחם מלחמת מגן. קובל הוא על הריאליסטים, כי תחת מסוה אהבת האמת הם מנקרים באשפה. הריאליסטים לית להו „טוקצה מחמת מיאום", הם אינם סוברים כמאן דאמר התרחק מן הכיעור וכיוצא בו, ויש אשר יתארו דברים מאוסים, או יתארו דברים שאין בהם לא יופי ולא מאום — בלי נצוץ רגש ודמיון. לשוא תתפארו — יאמרו בעלי החזיון אל בעלי המציאות — בשם האמת. אין אנו יודעים דבר בעצם, אך הננו יודעים אותו על ידי חושינו, והחושים מעוררים בנו רעיונות, ובאמת נוכל לאמר, כי כן הננו רואים וכן הננו חושבים, ובכן גם דמיון נפשנו הוא אמת. אין לך ריאליזם שלם מהריאליזם של שעקספיר וגאטהע, ומה נשגב הוא, וכמה יש בו מן האידיאליזם בכל אמתו! עבודתכם — יאמרו האידיאליסטים אל הריאליסטים — היא מלאכה ואינה חכמה, מלאכה ולא מלאכת מחשבת. צייר צר צורה, אם כשרון גדול בו, הוא מטיל בו רוח ונשמה, וציור כזה עושה רשם אדיר וחזק בלב הרואה, גם אם איננו מדויק מאד, ואם אין לו כשרון נשגב אז גם אם ידייק הרבה לתאר במחוגה ולהקציע, אין ידים לפעלו. הגרועה והפחותה שבפוטוגראפיות היא מדויקת יתר מהמשובחת שבתמונות רפאל, כי כל אחת מהן היא העתקה נאמנה מהחיים, אבל האם לא יודה כל בעל טעם, כי מה שעשתה אצבע קטנה של רפאל לא יעשו כל הפוטוגראפים בקרן חוותם ובבליהם המתוקנים? אתם, הריאליסטים, אומרים, כי אין דבר שלם ומתוקן יותר מן הטבע יצירו של הקב"ה, ועל כן אך בזה יבחן מפעל יד חושב, אם דומה הוא אל הטבע כצלמו וכדמותו — טוב, ואם הוא יפה ביותר ונשגב ביותר, אז הוא אך יליד הדמיון, אביו האידיאליזם ואמו הרומנטיק. אבל טעיתם באחת! אמת כי ראשית מעשה הצייר (וכיוצא בזה המשורר והמספר) להיות צופה ומביט ומתבונן אל הטבע, וגם רפאל גם שעקספיר לטשו עין בחוגה על בני האדם העוברים לפניהם תמיד ועל המעשים הנעשים בכל יום, גם להם

היו עינים לראות, אך בעיניהם כעין הבדלח החודרות חדרי לבב — ראו מראות אלהים; גם לתמונותיהן היו מן ההתבוננות והסתכלות תוצאות, אבל לא ראי הסתכלותם ובהירות השקפתם של נאוני עולם אלה כהסתכלותם של הדיוטות. הם נחנו לנו מראה עינים עם הלך נפש, וזאת הורת האידיאליזם הנאמן.

ובצרפת לא חדש החזון הזה. המחלקת בין סופרי הדור הישן שאמרו, כי על רוח המצייר או המספר להמריא למעלה, ובין סופרי הדור החדש האומרים, כי כל דבר שאין בו ממש, כל דבר שאינו נראה בחוש ובעליל מאפס ותהו יחשב, ואין לו להצייר או המספר אלא מה שעיניו רואות, כבר נשמעה כימי דור אחד, וכבר הלבינו שערות ראשיהם של הסופרים החדשים, ובין צעירי הצעירים פרחי כהונה שבספרות ושבמלאכת מחשבת נראתה הנועה קלה לשוב אל החזיונות ואל הדמיונות ולעשות עוד הפעם בונים למלכת האידיאליזם, והם הנקראים כעת סימבאָליסטים, בעלי הסודות, ובמלאכת הציור נראו כעת נצני שיטה חדשה, שיטת האימפרעסיאָניזם, האומרת, כי אין לו להצייר לתאר תמונת כל דבר לפי אשר יראה האדם לעינים, כי אם לפי הפעולה שיפעל מראה הדבר בלב הצופה והמתבונן, ואף זאת היא מתולדות למודי האידיאליסטים, פרי לקחם וחטר מגזעם. אמנם אחרי כל חלוקי הדעות, קמו גם בצרפת מבקרים בעלי דעת המתריזים דברים כלפי השטות האלה ומשמיעים נעירתם בלהבי אש, לאמר: רב לנו רב שמות ושיטות! סופר בעל כשרון מביא ברכה להספרות, ואיש אשר אין לו כשרון, אם ידגול בשם שיטה זו או אחרת — ישחיתנה, והמנהג החדש, כי על מצח כל סופר יהיה חקוק שם ריאליסט או אידיאליסט, הוא מנהג נבער. ייקץ הקץ על השמות והשיטות!

ואולם אם נניח לספרות גדולה ונהדרה את שעשועיה אלה, עוד אין לנו הרשות להביאם אל ספרתנו הדלה והעניה. Quod licet Jovis non licet bovis לא נפלאת היא בעינינו, כי בספרות ענפה ופוריה, שכבר עברו עליה תקופות שונות, שכבר נתרחבה, נתכברה ונתפתחה די צרכה, תפרדנה פלגות הסופרים הרבים לרעיונותיהן, אלה בכה ואלה בכה, יען כי מחנה הסופרים כבד והדעות רבות וחלוקות — אבל מה לנו ולצרה הזאת? הכבר בא לנו מועד להתחלק לאידיאליסטים ולריאליסטים ולהטיל על לא דבר סערה באנמי רפשנו כדי לועזע את הירוקה שעל פני האגם? — „מנחם הסופר" עשה שנה אחת או שנתים ימים בוואלאזין וישב משם — ריאליסט גמור! שישו ושמחו אָלא ומפאכאן, כי קניתם עוד חבר חדש, ואתם בחורי סופרי ישראל שאו נא את הבצק הזה, את הריאליזם, טרם יחמץ, כי יומו של הריאליזם היום.

בן אביגדור פקח הוא, וידע, כי להריאליסט העברי דרוש צביון מיוחד, והנה ברא לנו טפוס חדש, אדם הראשון של הריאליסטים העברים. כבר שמעני, כי הוראה שעה היתה להריאליסט הזה בבית הגביר-הסופר ברעמסקי, והגביר קפח את הוראתו, בשביל שהריאליסט לא רצה להחניף לו, אך הגיד לו את האמת, כי חסר גדול היה עושה את הספרות העברית לו לא חדל מאחוז את אמת המדה בידו ולא המירה בעט סופרים מעולם. אנחמך, מנחם, כי הקרבת קרבן יקר כזה על מזבח האמת, אבל מה ענין זה אל הריאליזם? אדרבה, ריאליסט כדבעי, היה רואה את הדבר כהויתו, כי הסופר ברעמסקי לא יחדל לכתוב ספרים, גם אחרי שמעו מפיו תוכחת מגולה זו, והגביר ברעמסקי יראהו מקום הדלת והמזוזה. במקרה הזה היה מנחם אידיאליסט שבאידיאליסטים! להלאה הולך המחבר ומספר לנו את הולדות מנחם. אביו היה חסיד אדוק ב„רבים" ושטוף בנתינת פדיונות והוא היה מקיף את אביו בשאלות ופקפוקים. גם פה היה לו להריאליסט להבין, כי פדיונות לא מילתא זוטרתא הם. היא

לא האמין במופתי הרבי, לא אהב בלמודי התלמוד את הסוגיות, אך בקש תועלת בלמודו ויבחר בלמודי יד החזקה להרמב"ם ו„שולחן הערוך", ובהיותו בוואלאזין נחה עליו רוח ההשכלה ויקרא ב„טרפה פסול" וכו' אלה הם מעשים בכל יום ואותם ידענו כלנו, ובתקופה זו עברו כל האידיאליסטים עם הריאליסטים גם יחד, וסמיכת הפרשיות של ריאליזם אל אשר בחר מנחם ללמוד רמב"ם ושולחן ערוך — היא אמנם המצאה נפלאה. מדוע בחר מנחם בלמודי יד החזקה ושו"ע? יען כי הוא בקש לו תועלת בלמודו. עפר אני תחת כפות רגליך — אך שאני נא, מנחם הסופר, אם אעיר את אזנך, כי מריאליסט נתהפכת למאטעריאליסט. מה היא התועלת אשר בקש מנחם בלמדו את יד החזקה ושו"ע? אין זאת כי אם חפץ להיות במהרה למורה הוראה בישראל, למורה הוראה מתוך השו"ע, ללמדן מלמדני סידור הרב מליסא, לעם הארץ חסיד, רק בכדי שלא להאריך בלמוד, כ"א להסתפח מהר על אחת הכהונות — תועלת אחרת הן לא יכול מנחם למצוא מלימוד כזה! הזה הוא האיש אשר בשביל אהבת האמת דש בעקבו אח"כ את הגביר ברעמסקי, אף כי ידע מראש, כי ברעמסקי ירחיקהו מהוראת שעתו?

„הוא היה ריאליסט עוד בטרם ידע מה הוא הריאליזם" ו„כבר בימים ההם לא הלך לבו אחרי דמיונות ריקים והתרגשות הבל, כבר בימים ההם נתן משפט הבכורה להמועיל, והוא זוכר, כי בעוד אשר למראה השושנים והפרחים ולמשמע זמירות הצפרים לא התרגש לבו מאומה ולא שם אליהם לב, אהב להתבונן אל השדות הפוריות (צ"ל הפורים), המלאות (המלאים) בר, אל השבלים המלאות, אל עמרי התבואה אחרי הקציר" וכו' וכו'. דבר זה לבדו, אם נצרף אליו את החיבה היתרה שנודעה מאת מנחם ללימוד הרמב"ם והשו"ע, עוד לא יתן לנו כל טעם מספיק לקרוא את מנחם בשם ריאליסט. אם כל איש שאין לבו מתרגש למראה השושנים והפרחים ואך אוהב הוא להתבונן אל השדות ואל עמרי התבואה, ואולי גם על תרטימר בשר — ריאליסט יכונה, ואם כל חובש ביהמ"ד הכורך יד החזקה ושו"ע כדי שימצא מהר את המועיל — ריאליסט יתקרי, כמה ריאליסטים איכא בשוקא! דמינו כי יודע לנו כעת, מה למד האדון מנחם, כי אחרי אשר החזיונות והמליצות לא מצאו חן בעיניו, עמל ללמוד הרבה חכמה ודעת, עסק בטבעיות ושמושיות ויקן שלימות במדעים. כל זה לא שמענו, אך שמענו כי הוא ידע והכיר את השיטה הריאלית ההולכת ונוברת בספרות אירופא, אשר רוב טיבי הסופרים מחזיקים בה, כלומר, הוא קרא איזה ספורים כתובים ברוח הריאליסטים, ויצב לו למטרה בחיים להיות סופר בישראל.

והנה הוא בא ותעודתו בידו. באמת נודה, כי בן אביגדור תאר לנו תמונה נאמנה מן החיים. בן ישיבה שעיניו נפקחו לאור באור ההשכלה על פי ספרים אחרים כתובים עברית, ובדמיונו כל הכתוב עברית — קדש קדשים, וכל סופר עברי הוא ענק אדיר ונורא, כל ספור בשפת עבר הוא מעשה ידי אמן, ובעליו חוזה נפלא, השפה העברית עטרת השפות, מכה"ע העברים עמודי תבל, ו„המאמרים" הכתובים בהם — מקור החכמה ומרום קץ הדעת — בעל חלומות כאלה כי יכנס להיכל ספרות אירופית גדולה ורחבה וראה את הספורים ההם ואת יקר תפארתם וטוב טעמם וסגולות רעיונותיהם ושפתם, וקרא את הספורים מחיי הגוים והבין שפה אירופית המכילה מלים רבות והמון נטיותיהן ותולדותיהן לאין קץ. אז יהיה כבן כפר שראה את המלך, והשתאה והשתומם, וככל אשר יוסיף להתבונן על סביביתיו ולהעריך זו לעומת זו ספרת עם גדול ואיתן אשר לשונו תהלך בארץ, עם פעלי יד פליטת סופרינו שרם בהעיר גגות

אשר לא שורש בארץ נועם, כן יוסיף להעריץ ולאהוב את הספרות הנדולה ולבוז להקטנה, ואם נבר רגזן ובעל טרה שחורה הוא, ושפך את טרתו על הסופרים העברים המליצים, לא מרוב טובה, אך יען כי השפה דלה היא בטלים, ועל הספורים מחיי העברים הצנומים, ואם מלבד הטפה של טרה התלויה בו ילין בקרבו גם רוח כביר שואף לפעלים, אז יתעורר בו הרעיון: הנני ובראתי גם אני שפה חדשה, והיתה שפתנו שפה חיה וספרתנו ספרות אירופית וכל פעלינו פעלים שלמים.

אבל איש כזה איננו ריאליסט, כי אם בעל דמיון וחולם בהקיץ. הריאליסט איננו כועס על החזיונות שהוא רואה, אך רוחו ישחר לדעת סבותיהן; הריאליסט לא יבנה בנין תלפיות על קורי עכביש, לא יעמל לריק, אך יחקור לכל תכלית; הריאליסט לא יקח על שכמו משרה, אם איננו יודע, כי כבר למד הרבה ושנה הרבה ושטש ת"ח הרבה, והנהו ראוי לשמש בכהונה זו, וידו לא תקצר לעשות את חובתו. אך ב„מנחם הסופר" איננו מוצאים אף אח מאחת מאלה. אמנם בין הרעיונות השונים המפעמים בלב „מנחם הסופר" יש גם נבונים; אמנם הבן הזה שואל כמה שאלות טובות, אמנם נראה בו נצוץ כשרון — אך עוד דעותיו לא התבררו ולא התלבנו, עוד רוחו מלא תמהון, עוד רגלו אחת בתחום ורגלו השנית מחוץ לתחום, עוד לא נתבצר לו מקום בהספרות, עוד לא למד די צרכו וישב על כסא ההוראה. במעלליו התנבר נער למהר לבלוע בבבורה בטרם קיץ את „יד החוקה" ואת ה„שלחן הערוך" למען יוכל לדון ולהורות, וכמעשהו בביהמ"ד בוואלאזין כן גם מעשהו בהספרות, אך את מקום הרמב"ם והשו"ע לקחו ספורים ריאליסטים.

מדוע אין בספרתנו העברית החדשה רומנים גדולים וטובים? אבל שא נא לי אדוני הריאליסט — מאין יוקחו רומנים בחיי היהודים? קלסתר פני הספרות דומה לקלסתר פני האומה, ותנאי החיים שאנחנו נתונים בהם מונעים ממנו את הדרוש לרומנים גדולים. חיי היהודים מדור הישן כלם דת או מסחר, וחיי היהודי מדור החדש הלא פשטו את צורתם ויהיו לחיים כוללים. הטהרה והפרישות, ההסתפקות ויראת החטא המטלאים את חיי היהגדי ע"פ התלמוד, לא יתנו מקום לתאוות עזות, לאהבת נשים, לשעשועי אצילים, לשחוק והוללות, למלחמות הבינים, ולכל הדברים היפים ההם אשר אם יסבוכו ויסוכסכו זב"ז ורבו ביניהם המעקשים והנפתולים, אז תקשר ותסבך יד הסופר האמן את החבל הזה ברוב אונים, ואח"כ יתיר את האגודה לפי חכמת הנפש ותכונת הרוחות. היכולים אנו לכתוב רומנים מחיי היהודים? אין לנו ארץ, אין לנו חופש הרוח וכח היצר, הננו שוכנים לבדד רחוקים ומובדלים וגדורים וסגורים על מסגר במושבותינו בין ביהמ"ד והחנות, פה תורה ותפלה, ושם דאגת פרנסה וריחים בצואר. הדבר האחד אשר היה לנו בד' אמות אלה הלא היתה מלחמת בני הדור החדש עם הדור הישן ע"ד ההשכלה, ועליה הלא כבר ספרו המספרים למדי! אמנם יש גם פה כר נרחב לבעלי כשרון: יכולים הם להאר לנו תמונות חיי משפחה, תמונות מרחוב היהודים, ובזה יש לכל ארץ, וכמעט לכל מחוז מפום אחר, ואדמה, כי עוד בטרם הבה „מנחם הסופר" את הכפתר והרעיש את הספים, כבר נתו קאטפערט, לעוואנדא, סמאלענסקין, גאלדשמיד, באנראוו, בראנדשטאטטער ועוד קָם על הרחובות האלה ויוקטו לנו על יריעותיהם תמונות יקרות מאד. ואם היהודים בני הדור הישן וחייהם לא מצאו חן בעיני „מנחם הסופר" ופנה לו אל היהודים הנאורים, אבל שם הן לא ימצא חיי יהודים, כי הם מתערים כאזרחים רעננים ורוח עם הארץ נוססה בם והם הולכים בד בבד עם השכלת ארצם. אולי יראנו מנחם הסופר נפלאות והחפיר את פני כל הסופרים וחוזי חזיונות מחיי היהודים, הן שברו אתו ופעולתו לפניו, ולמה קול התרועה הגדולה הזאת

בטרם נסה את כחו לברוא לנו רוזן עברי ריאליסטי ? למה יתהלל חגר כמפתח ? הנה מה נורא קצפו על הסופרים בעלי הספורים כי לא בראו לנו אף טפוס אחד (?), ויברא לנו בזה טפוס ריאליסט מנחם הסופר, טפוס אשר כלו דמיון וחלום. מנחם הסופר מחולל מרד בהספרות, „מנחם הסופר" מעונה ומוכה אלהים על הדעה שהוא מחזיק בה! איך לא יראה המספר את קורת בית הבר שבין עיניו ?

לוּ היה במנחם הסופר שמץ ריאליזם אזי הבין כי הספרות היא אחוזה בהחיים כשלהבת האחוזה בפתילה. לוּ היו חיי היהודים ריאלים, כלומר חיים ממודרים וקבועים, לא תלוים לנו מנגר, קשורים בסבות מן החוץ, משנים פניהם כברום לפי העת והמקום — אזי היתה לנו גם ספרות ריאלית.

„מנחם הסופר" קושר לשון של זהורית ריאלית גם בשאלת השפה. מה להריאליזם ולהשפה ? אמנם עלינו להעשיר את השפה, להחיותה ולהרחיבה, אך חלילה לפרוץ גדרה ולהסיר משוכתה! בטרם כל דבר עלינו לדעת את שפת המקרא, המשנה והתלמוד עד היסוד בה, עלינו להנזר מן המליצות היתרות וכפל הענין במלות שונות — על כל זה כבר העירו סופרים שונים, כבר נשמעו דברים כאלה למדי, ואולי יתר מדי, ועתה בא מועד לעשות, והנה איש איש מהסופרים הטובים עמל להעשיר את השפה בשיח ושיג ולחפש במטמונותיה ולהוציא טהם לאור כל דבר חפץ. יואל נא „מנחם הסופר" להראות במה כחו גדול. עברנו על פני הספר ללמוד דבר מה מדרכי לשונו, אך נוכחנו לדעת, כי עוד ל„מנחם הסופר" ללמוד הרבה מאד... אבל זה הוא חסרון הנתן להמנות ברוב הימים.

איך יבקש הריאליסט לבנות חרבות, לרפא הריסות ישראל, איך הוא רועה „ואב וטלה" כאחד, איך הוא אוחז את החבל בשני ראשיו, את הריאליזם עם חבת ציון, ואיך הוא מקרב באמץ כח את לאסאל ומארקס עם הלאומיות, ואיך הוא מיעץ לאחינו שבמערב למות מיתה נמורה וחלושה או לשאף לחיים שלמים ועצמיים (יואל נא להורות בקים ועשה את אשר יש לעשות!), ותוך כדי דבור הוא משליך נעל על הטפול בדברי אמונה ודת, ואומר כי הפרוגרס איננו קנין עמים אחדים אך קנין האנושית כולה, ואעפ"כ עלינו להחזיק את הלאומיות, בעוד אשר „הפיעטיזמום הוא מנוול והאידעאליזם ריק", „והחופש הוא יסוד לכל התפתחות שבעולם" — איך „מנחם הסופר" עושה שלום בין הדעות הרחוקות האלה, ובורא לנו ריאליזם-אידיאלי-לאומי-קוסמופוליטי, ואוסר את הדמיון וההויה ומעמיד הכל על התועלת ודורש בשם התועלת מאת היהודים לברוא ספרות עברית ריאלית בלשון ריאלית ולשאוף ל„עצמיות" — את כל זה ימצא הקורא בשתי החוברות אשר לפנינו.

ברוך ה' כי „מנחם כלה את הדוגמאות", ובן אביגדור שב להיות את אשר הנהו באמת, סופר בעל כשרון לתאר תמונות ולספר שיחות קטנות, ויכל את הספור הזה כאשר החל: בשיחה בין האיש לאשתו. יוסף נא לתאר התמונות כאלה, ואת הריאליזם והאידיאליזם וכל יתר האיזמים לא יזכור ולא יפקוד ולא יעלה על לב.

„רבי שפרה", ספור מאת בן אביגדור, ווארשא תרנ"ג.

זה כשלש שנים תגור בעיר הפלך .N אשה צעירה לימים טבנות הדור החדש, משכלת גדולה ורבת הרעת, וכל יודעיה קוראים לה „בני ההמון בתמימות והנאורים

בלצון „רבי שפרה". — ואיך זכתה אשה צעירה לשם כזה, והיא איננה אשה נאה וחסודה, לא רבנית ולא מגדת תחנות, לא לובשת ציצית וגם פאה נכרית לא תחבוש לראשה? היא זכתה לחליקא דרבנן בגלל חכמתה הרבה בכתבי הקודש והספרות העברית מימי הבינים והעת החדשה, עד כי לא רק כותבת היא עברית צחה אך גם תטהר לדבר עברית פחז כמים, והיא נושאת מדברותיה בקהל ע"ד ישראל ועתידותיו וע"ד הרעיון הלאומי, ממנה יתד ממנה פנה לאגודות בנות ציון למשען האכרים העברים בארץ ישראל וכו'. מהיכן ירק זה חי? מהוראת שעות בשפות החיות הגיולה אך מעט מעתותיה ויתרן קודש לצרכי הרבים. ו„רבי שפרה" היא אשה יפה וצעירה לימים, ובכל זאת חייה דומים לחיי אחת הנזירות, לא תבוא בסוד עליזים, לא תבקר בבתי תיטראות, צעירי העיר ייגעו לריק למצוא אליה מסלות, כי ידברו אליה חלקות תרעים פנים, ואחד השדכנים אשר בא לדבר בה נכבדות גורש על ידה בחרפה ובוז. מה לך רבי שפרה, מה הם המקרים אשר עברו עליך? רבי שפרה הכסה את קורות יבי חייה במשאון, היא לא האבה לדבר דבר — אך סוף סוף היא מספרת לרחל מיודעתה את כל.

בת יחידה היתה שפרה לאבותיה. אביה חיים היה בן הרב מעיר ה. ואמה חנה בת הגביר... מעון הוריה היה מרווח ונהדר והלכות ביתם כבית אחד העשירים. בהיותה בת שבע שכר לה אביה מורים ללמדה לשון וספר וגם קרוא עברית וכתבי הקודש. בהיותה בת עשר מצאה לה חבר בלמודיה, יהום מקרובי משפחתה כבן י"ב שנה ושמו יואל. אבותיה לקחוהו לביתם, ונפשות הנער והנערה נקשרו יחד ויחשב לה כאח והיא לו — כאחות, ויהי אבי שפרה וכעבור שנה אחת ותהי גם אמה ויקחנה אביה זקנה הרב לביתו וגם את יואל לקח אליו, ויואל ושפרה הוסיפו „ללמוד שפית ולקרוא ספרי השכלה" והרב הזקן לא כהה בם, כי גם הוא אהב את ההשכלה ואת הספרות העברית החדשה, ויתהלכו יואל ושפרה כל הימים באחוה ורעות וישגו יחד בלמודים וישוחחו, והיא כבר היתה נערה בת תשע עשרה והוא עלם בן אחת ועשרים שנה, ועוד לא שערו בנפשם מה הוא הדבר אשר יקשור את לבותיהם, אך פתאם נכנם מכשול יצא סוד. יואל ספר לשרה כי בא שדכן ויאמר לזבדו זבד טוב, ואך אז התעוררו הנאהבים והנעימים האלה מהחלום הארוך וידעו כי במיתרי האהבה נלכדו לבותיהם. עברו עוד ששה ירחים, ותתן אחות הרב, האלמנה שרה, את עיניה ביואל, כי לה בת ושמה לאה, וגם הרב הזקן מצא את הדבר הזה כשר וישר, יען כי יואל הוא עני, ושפרה התאוששה ותשפוך את שיחה בחיק אביה הזקן ותגד לו, כי היא אוהבת את יואל, אך הרב הזקן לא שעה בדברי ילדות כאלה וישם רוח בין הדבקים. כל זה הוא כרצח בעצמות הנאהבים, אך אין חכמה ואין עצה — יואל נסע עם אביה זקנה ועם דודתה להתראות את הבלה ויארש את לאה; עוד מעט ויום החתונה בא בא, ושפרה עוד גם נאנסה „לעסוק בכל ההכנות אשר נעשו להחתונה, וגם נסעה יחד את אביה זקנה ויואל ויתר קרובי משפחתה אל החתונה". ינון ותמרורים, קנאה ואהבה נכזבה היו חלק שפרה וידכאוה עד מאד. לא עברו ימים מעטים ויחל הרב הזקן לבחור חתנים גם בעד שפרה, יגע ומצא ותהי שפרה ל כ ל ה. בלבה היתה מאורת זיקות וקוראת חמס ושוד, נפשה מרה בראותה כי ימסרוה ויעבירוה מרשות לרשות ואת פיה לא ישאלו, אך היא לא נסתה להטרות את פי אביה זקנה. „התנאים" נכתבו, והחתן נפתלי עוד התמהמה בבית הרב אחרי התנאים, ותרא שפרה כי אוהב הוא אותה אהבה חמה, עזה ולוהטת, ותנד לו מאד, אך היא לא יכלה השב אהבה אל חיקו. פעם אחת הגידה לו, כי לא תאהבהו, והוא הביע לה תקותו, כי כאשר תוסיף להכירהו האהבהו

וכעבור ירחים אחדים באה שפרה את נפתלי בברית הנשואין, ומעת אשר היה נפתלי לה לבעל „מסרה את גוה בידו לעשות בו כטוב בעיניו ולמלא כל מאוויו", ונפשה כמאז מלאה יגון ותמרורים, אהבה וקנאה. נפתלי אוהב אותה כנפשו, ולמרות קורת רוחה אליו התהלך עמה באהבה גדולה וברחמים אין קץ. יש אשר בא יואל לרגלי מסחרו לעיר מושבה ויבקרנה ויפול על צואריה וישק לה, וכאשר נסה להרבות עמה שיחה ולהראות לה אותות חיבה קראה אליו: לא נאוה יואל! לך אשה ואנכי אשת איש. ובכל זאת עוד גברה בלבה אהבתה ליואל, ולמען השקיט את רוחה הסוער בחרה לקרוא בספרות מתה ותשכור לה מורה אחד מתופשי התורה וילמדנה מדרש ועין יעקב, ויצא שמה בעיר מושבה ויבקשו המשכילים קרבתה, והימים ימי הולד הרעיון הלאומי וחברות ואגודות ופעולות שונות צצו מעיר ותחל גם שפרה לפעול ולעשות, ופעולותיה השביעות רצון, אך הטבע בא ויפריענה מעבודתה. היא הכירה פתאם כי עוד מעט והיתה לאם, וההכרה הזאת העירה בקרבה רגשות לא ידעה עד כה. אז נוכחה לדעת כי „אין להרכיב שני הפכים בנושא אחד, כי האשה האומרת להקדיש את עצמה לעבודת הכלל איננה צריכה לבוא בברית הנשואין", ומעת אשר היתה לאם החלה להתאמץ גם לאהוב את אישה, ולבה כבר החל להאמין כי החלה לאהוב אותו, וכבר היו אורה ושמחה וששון ויקר, והנה עוד הפעם פגשה את יואל, קודח האש ומאור הזיקות בלבה, ועוד הפעם שני הכחות האלה התרוצצו יחד להגביר חילים, אהבתה ליואל ותוטת נפשה עם בעלה. עברו ירחים אחדים ובתה הילדה אשר ילדה למשכב ותמת, ואז נתק הקשר האחרון בינה ובין בעלה. עוד התהלכה אתו ברחמים, אך אחרי כן שב הקפאון לכסות את לבה וחברתו החלה להיות לה למעטפה, עצביה רפו אז מאד וכל דבר קל הרגיזם, וכה עבר חצי שנה, ואז באה בלבה מחשבה אחת ותבקש מאת בעלה גט פטורין! פניו נהפכו לירקון וועקת שבר פרצה מקרבו, אך ברוב אהבתו אותה לא מנע ממנה את חפצה, וקרובי משפחתה אמרו להתה שנית לאיש, אך היא לא אבתה שטוע להם ותכונן לה בית מסחר, ויהי כאשר לא הצליחה וילך מסחרה הלוך ודל, וכספה אבד בענין רע, ותחל לשום לה את הוראת השעות למשען לחמה, ובימים האלה באה השמועה כי לאה אשת יואל מתה ויבוא יואל ויתחנן לפניה „לתת לו את י ד ה", אך היא קראה אליו „בפנים לוהטים וסערת לב עצומה": לא אהי לך לאשה! היו ימים אשר יכלנו להיות מאושרים; היו ימים אשר אהבתיך בכל תם העלומים וחומם, בכל טהר הלב ועזוזו — ואז עזבתני וכו' עתה כבר עבר המועד. הלב כי יוקן לא תהיה לו עדנה עוד וכו'. ותעזוב שפרה את עיר מושבה, יען כי חפצה להיות רחוקה ממקום מגורי יואל, והבוא עירה N. ותתן ספר כריתות להחיים הפשוטים אשר היו לה לחגא ולדראון, ותקדש עצמה לעבודת הכלל, זו העבודה הלאומית וכו' ופה שבעת רצון היא בחייה, והנה היום (ביום שיחתה עם רחל) קבלה מכתב מאת נפתלי, המודיע לה, כי הוא חולה ומחלתו אנושה, והרופאים צוו עליו לנסוע לארץ איטליא ומי יודע אם ישוב משם, ולכן הוא מבקש ממנה לתתו לראות את פניה עוד הפעם, והיא ברוב חסדה חואילה לעשות את בקשתו.

אם נתבונן אל הספור הזה בהור היותו מעשה חושב וחזיון מן החיים בלי כל מטרה, אז נמצא, כי אין זאת תמונה נאמנה מעולם־כמנהגו. המקרים אינם אחוזים יחד כטבעות השרשרת, אך הם באים בהיסח הדעה. הורי שפרה מתו, בתה הילדה מתה, לאה אשת יואל מתה — ארבע מיתות בספור קטן כזה ומחלה אחת הקרובה למיתה (מחלת נפתלי) הם ממיני הפגעים אשר דים למלא ספורים גדולים וחזיונות המעלא־דראמאטים! גם המיתה יפה היא לספור, אבל הכל במדה ובמשורה... ומה יתרון

להמספר בהעשותו קטלן נורא כזה ובהסגירו ארבע נפשות לממיתים אם אחרי כל אלה לא הציב את הספור על עמודים נכונים? הרב הזקן מוצג לעינינו בתחלתו כאיש מתון ואוהב השכלה, ובאחריתו כעקש אכזרי וקנאי הכופה את ההר כגיגית על בת בנו היתומה להעבירה על דעתה, וחוטא אחר זה יאבד טובה הרבה וישים שמות בחיי האהובה וגם אוהבה, בלי הבין כי אין אונם לרגש ודברים כאלה הם מסורים אל הלב. כהרב הזקן כן רבי שפרה דו פרצופין נבראה מאת המספר. כשה לטבח תובל, לא תריב עם אביה זקנה, לא תנסה להשיבו מדעתו, לא תלחם בעד אהבתה, אך כיונה פותה הקריב את אהבתה קרבן למשמעת פקודת הזקן, ורעיון לא יעלה על לבה לנתק את מוסרותיו, לברוח, לחתור בתחבולות להגיע אל מטרתה, והיא תתהפך אחרי כן ללביאה לדוש בעקבה את בעלה! איך היה השינוי הזה ברוחה ובהלך נפשה? אף שהמספר מחליט כן, בכ"ז הבלתי מאמין לא יחוש. אם חכמה ומשכלת היתה שפרה, הלא היו עיניה בראשה לראות אחריתה! ומה רבו התהפוכות בהליכותיה עם בעלה! בתחלה נתנה לו את גוה בקרקע עולם, אחרי כן היו לה פגישות עם יואל, ותשמור את טהרתה ותומתה כבת ישראל צנועה, ואולם לא חדלה לאהוב את יואל, וכאשר חשה כי עוד מעט והיתה לאם, אז החלה לשנות דרכה וטעמה אל בעלה ורוחה נטה יתר להתקרב אליו. זה הוא דבר קרוב לאמת. שפרה התאמצה לאהוב את בעלה; היא לא עמדה על בוריה של דעת עצמה, רגשותיה הראו פנים לכאן ולכאן. הילדה הנולדה הכריעה את הכף, וכבר החלה שפרה להסכין עם בעלה, ותכירהו, כי נפשו דבקה בה, והנה מתה הילדה, ועור הפעם פגישה, ותקם שפרה ותבקש מאת בעלה גט פטורין (ולפני זה רפו עצביה וכל דבר קל הרגיזם), ובלי רעש ומריבות נתן לה בעלה את אשר בקשה. המזבח מוריד דמעות, האדם הכשר נפתלי ידכה ישוח תחת משא היגון והמעות לא יתוקן. הננו עומדים בפני אסון המרגיז את לבנו, יען כי נדע כי כל צרך נחוץ לא היה בו. העשתה זאת שפרה ברגע התגעש רוחה, אם כן מאפס ותהו פעלה! היא לא אהבה את נפתלי, אבל הלא אשתו היתה, וגם כבר ילדה לו זרע, והוא אהב אותה כנפשו, והיא גם היא כבר הסכינה עמו — אך הילד מת והאגודה הופרה, עבר זמנו בטל קרבנו. הוי מה רע וקשה הקץ הזה! ושפרה העמידה לה חנות וקופת הרוכלין, והזנה אבד, ובין כה וכה מתה אשת יואל, ויבוא האלמן „לבקש את ידה" בזכרו לה חסר נעוריה, ותדחהו מעל פניה בגאוה, למען הנקם בו בעבור קלות דעתו. והאיש יואל מה הוא? הוא יצא מתחת עט המספר נתוק וכרות. רוב סמניו מעידים בו, כי הוא פתי ונבל, מוג לב ובוגד. היכלה שפרה לאהוב „גולם" כזה? הרב הזקן צוהו לנסוע אל התנאים ויסע אל התנאים, אל החתונה — ויסע אל החתונה, ואחרי החתונה בבואו לרגל מסחרו לעיר מנורי שפרה עודנו מעיו פניו לבוא ולדבר אליה חלקות וללחוץ את כפה, והיא, המשכלת הגדולה, אשר גבריאל בא וילמדה שפות, ו„גם הדע את התורה וספרות ימי חבינים והספרות החדשה", היא אשר לה מטרה נעלה ואליה היא נושאת את נפשה, עור תכבר את המנול הזה אשר בגד בה בשאט נפש על פני בעלה התמים והישר שנפשו קשורה בנפשה? ואם כה עזה אהבתה אליו, עד כי תביא בלבה אכזריות נוראה להדוף ממנה את בעלה הדבק בה בכל לב, איך נהיה בה פתאם השנוי הזה להשליך אחרי כן את יואל כעצב נבזה, ולשים קץ ותכלה כואת להמבוכה, כי בעלה ירד בדמי יסיו שאולה, יואל לא ישיג תאותו, והיא תהי ל„רבי שפרה"?

אבל עלינו לשים אל לב, כי להספור הזה יש מטרה (טענדענץ), והוא בא להורות לנו רעה (טהעזע). תכלית הספור היא לתאר לנו צלם דמות אשה עבריה העובדת את עבודת הלאום, המיסדת חברות ואגודות, והיא ראש המדברים בכל מקום, והדעה

הנפלאה העוברת כחוט השני בכל הספור הזה, היא כי „האשה האומרת להקדיש את עצמה לעבודת הכלל איננה צריכה לבוא בברית הנשואין". היסודות האלה הם רעועים ועל אבני בהו כאלה גם סופר משכיל כבן אביגדור יכול לנטות אך קו תהו. החפץ והרעיון לרקום על יריעת ספור תבנית כהנת לאומית ויוצרת חברת שפה ברורה התעוררו בהסופר בטרם בא מועד להם. בספור וחזון אנו יכולים לתאר אך את הנפשות והפעולות והמעשים שכבר נקבעה צורתם ויצא טבעם בעולם. הננו רואים כולנו את הקולות והלפידים „עבודת הלאום", „רעיון לאומי־ציוני", „שפה ברורה", „עתידות ישראל" — חלילה להקל ערך אחד הרעיונות והמעשים האלה, אבל הלא כל איש יודה כי המעשים האלה עוד נעשים עתה, האותיות האלה הן עוד אותיות פורחות באוירנו, יש בהם רעיונות ופעולות וגם אנשים של צרך שעה, יש דברים שבדמיון שלא היו ולא נבראו או שנבראו בע"ש בין השמשות, ותמונות ומחזות כאלה לא נתנו עדנה להקבע לדורות מפני שהם ילידי רגע, דברים שלא נתבררו עוד די צרכם, וגם בעליהם אינם יודעים עוד מה הם. לאט לכם לענינים האלה, יתבררו והתלבנו, יעברו ימי המבוכה והתסיסה האלה ואז נדע לתאר צורות שלמות! מה יוכל המספר להודיע לנו כעת ע"ר רבי שפרה? פתגמים אחדים „לאומית ציונית" „עבודת הכלל" „אגודות" „דרשות" מקשקשים כזוג — אך מה אנו יודעים על אדות רעיונות שפרה ומעשיה? הננו יודעים כי היא אהבה את יואל, ואביה הזקן השיאנה לנפתלי, ואח"כ קבלה גט פטורין מנפתלי וכו' אבל עוד אין זה תור אשת המעלה העומדת בראש מפלגות ואגודות. היא נותנת הוראת שעה ודורשת דרשות ומקהלת קהלות — מי יודע אם אין כל אלה מעשי ילדות הנעשים בעיר קטנה מקום שם כל הרוצה את השם מורה לשעות בא ונוטל, ומקום שם נקל מאד לחולל תנועה ולהטיל סער בצלוחית של מים ע"י דרשות ואספות? מי יודע אם לא טוב לעסוק בישובו של עולם מאשר בדברים הבטלים האלה? לשעות יורו נא מורים מוסמכים, דרשות ידרשו נא מטיפים, כסף יאספו הגובים; מי יודע אם אין זה מנהג עובר יליד רגע, כי העלמות תקהלנה קהלות ותעבדנה עבודת הכלל? איש מאתנו לא ידע זאת. הדברים נרקמים ונעשים כעת לנגד עינינו, כמעט אך הוציאו ציץ, וכבר אתם באים לתרום את פרים לגרן הספרות! אל נא יתעה איש לחשוב, כי נפשות כרבי שפרה אינן יקרות וחביבות לנו; יכולים אנו לשמוח עליהן, להתבונן ולחקור מצעדיהן, אבל עוד לא בא מועד לחקוק את המונתן בכסא הספרות, בטרם היתה להן תמונה נכונה וקימת.

ונם ההלכה למעשה כי „האשה האומרת להקדיש את עצמה לטיבת הכלל איננה צריכה לבא בברית הנשואין", ההלכה אשר בגללה גזר בן אביגדור על שפרה להקשיח את לבה מבעלה ולרכא גם את נפש אוהבה הראשון, איננה לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ. „רבי שפרה" בתור נושאת דגל רעיון הלאום חזיון חרש הוא, אבל הלא יש ויש נשים צדקניות מפקחות על צרכי הרבים, על קופות הצדקה המקבלות פרס משל צבור, על בתי הלמוד; יש ויש נשים מתעסקות במצות ובגמילות חסדים, ולא נשנב הוא מאתנו לשער בנפשנו, כי אשה ישראלית תתעשת גם ליסד חברה שפה ברורה ולדרוש ע"ד הלאום ועוד כאלה בלי פרוץ גדר עולם, ונהפוך הוא, אשה שוררת במשפחתה, מחנכת ומנדלת בנים, צופיה הליכות ביתה, קנצי למלין אשה בעלת בית, אם הנוח עליה רוח טובה ורגש ישראל יפעמנה, אז הוכל לעשות הרבה יתר מנזירה נפלאה כזאת, אשר לא נאמין כי תהיה כמוה בישראל, ואם תהיה, או תחשב כיוצאה מן הכלל ואין זה הטפום הראוי להנתן לעבריה „לאומית ציונית". אין אנו אוהבים את הספורים הנכתבים לשם איזו מטרה, בדרך „כאן מצא בעל הוב מקום לנבות את חובו", אבל אם זאת היתה מטרת הסופר, כי אז ראוי ונכון היה לו להת את דגל עבודת הלאום ביד

אשה מן העם, בעלת הבית הגונה, ואם הבנים שמחה, ולא כיד „רבי שפרה" ספק גרושה ספק אלמנה, עזובה ושוממה, מגרשת מביתה את השרכנים ושומרת לפיה מחסום ע"ד קורותיה מימים עברו. אוכמתא בת אוכמתא, בוכרתא בת בוכרתא כזאת איננה ראויה לשמש בתור טפוס, גם אם נאמין כי איננה ילידת הרמיון.

ספרי שעשועים, משפחה עבריה, ספור מחיי שלומי אמוני ישראל, בשלשה חלקים, מאת שמואל ן' כהנובסקי, ורשו 5356.

ברמזים וכמו בעד הערפל ידבר אלינו בעל הספור הזה בתחלתו, ועל הדבר הזה לא יקצוף אף לא יתפלא עליו איש יודע הליכות עולם ובינה לעתים. נעברה נא על פני הפרקים הראשונים, המחליפים את צבעיהם כטווס זה שיש בו שם"ה גוונים, ונקרב אל עצם הספור. בהמראה הנראה לנו פה בחזון תופיע במקום הראשון תמונת מאיר; היא העיקר ויתר התמונות טפלות לה. מאיר היה בן כפר, בן להורים תמימים וישרים. אביו היה חרש ברזל ופעל בפחם ויבקש גם לחנך את בנו על פי דרכו וידרוש ממנו כי ידו לפטיש ישלח וימינו להלמות הפועלים, כי הוא אהב את המלאכה וישנא את הרבנות, מאומנותו היו לחייו ולחיי ביתו תוצאות ועל כן לקח גם את בנו מספר שעות ביום מאחרי מלמדו להרגילו בעבודה, ותהי לו המלחמה טפנים ומאחור, כי הבן לא אהב לעבוד ויבחר להגות בתורה וישפוך את שיחו בחיק אמו, ואמו היתה בת תלמיד חכם עני, ונפשה אותה לראות גם את בנה כתור אדם המעלה מתופשי התורה, וכאשר לא הצליחה להדריך את בנה הבכור בדרך זו בחרה, ותתעשת להציל את בנה הצעיר, הוא מאיר, מהגרת יד בעלה, ותתקוטט בו ותקניטהו ותקפחהו בדברים, וגם אחרי אשר השיב פניה ריקם ויאמר לה כי אחת נזר לחנך את בנו למלאכה ומנה לא יסור, עוד תשוקתה לא רפתה וחם לבה לא נדעך, ותברח עם בנה בהחבא להוליכו העירה ולהתו על יד ראש הישיבה, וגם כאשר הדביק בעלה את הבורחים ויערוך עם אשתו קרבות ויראה את נחת זרועו לא נכנעה מפניו, וינצח המפגיע את הארי, והנער הובא בידי אמו אל הישיבה, ולא נתנהו האם לאכול ארוחתו בית איש יומו, אך בקשה לה עבודה ותאסוף על יד על יד מעט כסף לכלכל את מחסוריו, ובשמעה בפעם הראשונה כי ראש הישיבה מלא פיו תהלתו המו רגשות לב האם ולבה הלם כהולם פעם ותתעלף באין אונים מרוב שמחה. וישב הנער מאיר בבית ראש הישיבה, ואיש מבאי בית המדרש ההוא, עשיר וכלי, ושמו חנינא, ראה את הנער ותדבק נפשו בו ויהי לו לסתרה, ואחרי כן הביאהו לביתו ויפליא חסדיו עמו, ויהערה מאיר כאזרח רענן בבית חנינא, ולחנינא בת, נערה יפת תואר וטובת טעם, ולא חדל מאיר להקשיב לקח מפי ראש הישיבה וגם דרך תבונות למדהו המורה לצדקה, כי אם אמנם נלחם את רוח ברלין המנשב אז בעז בלבות בני הנעורים, אך את ההשכלה הצנועה, את ההשכלה של „בכורי העתים" אהב גם הוא בסתר ויעורר את האהבה הזאת גם בלב מאיר, עד כי תשוקה התלקחה בלב התלמיד הצעיר לנסוע לחו"ל ולצקה מים על יד מורי הפלוסופיא בבתי מדרש המדעים, ואולם כאשר נודע הדבר לחנינא, אז כהה בו, וגם בת חנינא, העלמה אשר כבר לקחה את לבו, הניאתהו מהקים את מזמותיו לפעולות. וישא מאיר את בת חנינא „הכלי" לאשה ויהי בכל דרכיו משכיל ויצו ה' אתו את הברכה ויהי ביתו לההלה בעיר נבאשת ובסביבותיה, כי סחרו פרין מאד ובכל אשר פנה הצליח, ושרה אשתו היתה אשת חן ואם הבנים שמחה ותרב

לעשות טוב וחסד גם ליתומים, לאלמנות ולעניים, ויהי מאיר אהוב ורצוי לכל יודעיו, כאיש עושה עושר במשפט וביד חרוצים ולא בעול ובעושק, ובכל זאת נמצאו גם נעוי לב אשר קנאו בו, ועל כלם רבי מכיר בן מנשה ראש העדה אשר נחר בו תמיד, כי היה רבי מכיר איש נלוז והפכפך ועיט צבוע, על פיו ישק כל דבר העדה, ויהי אוכל ואינו עושה, מוציץ כעלוקה את דמי הקהל וממלא אוצרו הון עתק, אך לעומת זה קללה חלקתו מבית וישב אל עקרבים, כי בת אחת היתה לו וששה בנים, ותהי הבת רעת המראה כשד משחת והבנים היו ריקים ופוחזים וישלחו ידם בעושק וגנבה ויבזו במעשיהם הרעים את עמם, ואחד מהם הומת מות נבל בהתפשו בכף במחתרת כאשר הכין צעדיו לגנוב סוסים. ובבית מאיר נראה ההפך. בן ובת היו לו ויגדלו כנטעי נעמנים. הבן ושמו יוסף היה נער יפה תואר ושוקד בלמודים, ותהי דעתו רחבה בתורה ושפתותיו שושנים דברו צחות בשפות העמים, וכמהו גם אחותו דברה צרפתית ותפרוט על פי הנבל, ויהי כאשר החלו הצעירים האלה להעלות את אור ההשכלה במבואות האפלים ויביאו שמה גם מורה להורות דעת בשכר מצער, ויתעוררו הקנאים, ורבי מכיר הפיח עיר ומתים וקול זועות העמיד כי מבית מאיר נפתחה הרעה, כי בקרבו שם ארבו לצוד את מאיר למדחפות, אך מזמותיו אשר חבל לא במהרה נשאו פרי. ובימים ההם חלה חנינא למות וילטוש רבי מכיר את עיניו על „המת השמן" הזה, כי היה חנינא בקוץ מונד בעיני רבי מכיר ורוב בני העיר כל ימיו. חנינא היה עשיר אדיר, וגם נודע לאיש ישר חולך ונקי כפים, אך כילותו הנוראה הבאישתהו בעיני יושב העיר, ויחשבוהו לקשה לב ולא אחת נסו להוציא ממנו מסת כסף בתחבלות, בתחנונים או בערמה ולא יכלו, כי נקל היה לגדע בריחי ברזל מלפתוח את יד חנינא, ויהי כאשר קרבו ימיו למות וישמחו כל מנהלי העדה, חיות הקודש וקברניטי האומה, ומה שמח לב רבי מכיר כי עתה יוכל לקחת נקם מאת מאיר זעום נפשו, חתן חנינא. ויהי כאשר מת חנינא ויבוא מאיר אל רבי מכיר לקנות ממנו אחוזת קבר. בדין ודברים החלו ובנאצות ומהלומות כלו. כי דרש רבי מכיר שמנת אלפים שקלי כסף, ומאיר לא אבה לשקול את הכסף על ידו וילך, ויתבודד רבי מכיר בחדרו ויאמר עם לבו: עתה יבואו אלי ולחכו כפות רגלי, ומה השתומם בראותו, כי לא עברו שעות מספר והנה „חנינא הכלי" מובל לקברות! עיניו נמקו בחוריהן, וישאל וידרוש מה זאת, ויודע לו, כי בני העיר צוו לקבור את חנינא בכבוד ולהספידו כהלכה, יען כי צדקתו נגלתה אחרי מותו, כי כל ימי חייו קפץ את ידו, יען אשר ידע כי בתוך עם סרבים וסלונים הוא יושב, אך בראותו כי קרב קצו ויקדש את כל הונו למעשי צדקה ויפקד אנשים נאמנים על ההון השמור הזה ורבי מכיר לא נמנה ביניהם. ככה נלכד הנוכל בפחו, ומבית מאיר לא חלפו אשר ושלוה לולא בא — המקרה להרוס את נוהו. ימי מרד היו אז בארץ, והקושרים מלאו את העיר מוטה ודמים, ויפרצו לבית מאיר וידרשו מאתו להיות להם לעזר ולא אבה מאיר לעשות המזמתה ויציתו אש בביתו ותאכלהו עד היסוד ותכל את רכושו והנותר מן האש נפל ביד גנבים ויצא מאיר נקי מנכסיו, ותקל עוד זאת בעיני רבי מכיר ולא חדל לבקש מצודים וכלי נשק חדשים להכריע את איש ריבו ויתנכל לפרוש רשת ליד יוסף בן מאיר לקחת אותו לעבודת הצבא, וימרו זקני העיר את פיו, כי ידעו את יוסף ויאהבו את מאיר, אך רבי מכיר עטר על דעתו כחומת נחושת ויבלבל דבריו בתחבלות ויתעה את מאיר בלהטיו לבל יקדם את פני הרעה, ולפתע פתאום שלח את החוטפים פורה ובלע לביתו ויחתפו את יוסף, ובבית הפקודות העיד רבי מכיר שקר כי יוסף הוא בנו, ויוסף זעק חמס וידבר רתת לפני הפקידים ובחמת רוחו התנפל בשצף קצף על רבי מכיר ויכהו ויפרפרהו, ויגד לו רבי מכיר: מה תקותך עתה אחרי אשר אביך ואמך מתו יום אחד כי אחזם

השבץ וגם אחותך נוטה למות, וכרגע הסתתרה בינת יוסף וישתגע ויחל לדלג ולרקד ולנפץ את החלונות וידבר זרות והתפוכות, ומפיו התמלטו דברים אחדים: השרים יכניסתי בברית החדשה, ויאמרו השרים כי דעתו נטרפה, ורבי מכיר קרא באזני היושב ראש, כי יוסף חפץ להמיר דתו, ויוסף הובל אל בית הכהן אשר אצל בית תפלת עם הארץ. ככה שבל מאיר את בנו מחמד לבו ויגון מר מלא את כל קרביו כאב נעכר ובעותי אלוה צמתוהו אותו ואת אשתו, כי הפיר בגם את ברית עמו ויהי להם הדבר הזה למכשול לב, ורבי מכיר הריע תרועת נצחון, כי שכול ועוני וכל יתר פגעי החיים כמו יצאו חוצץ איש על יד רעהו לדכא לארץ חית מאיר זעום נפשו, ויעזוב מאיר את נבאשת עיר מולדתו ומושבו, ויסע לעיר אשדות הפסגה, היושבת לחוף ים השחור וימצא שם מחית נפשו ויכלכל דבריו במשפט כמאז, את מסחרו נהל בנחת ואת יתר עתותיו הקדיש לתורה, ומנבאשת נשמע, כי רבי מכיר גלה לארץ גזרה לשש עשרה שנה, יען כי נגלתה תרמיתו, וליוסף נקרא דרור, ואולם אחרי כי כבר עזב את עמו בחר לעבוד את עבודת צדקה, ויודעיו נבאו לו אחרית ותקוה. ומאיר ישב כשבע שנים באשדות, ויתנפלו שם היונים על היהודים וישסו את כל אשר לו, ויעמידוהו על גחליו, ואז בא מכתב מאת יוסף והוא כבר נעטר כמעלת שר האלף, וידבר דברי שלום ואהבה אל הוריו ואל אחותו, וישלח להם שטר בן אלף כסף, ומאיר לא אבה לקחת את הכסף מיד בנו הבוגד וישיבהו לידיו, אף כי אשתו ובתו העתירו את דבריהן עליו לעשות שלום עם בנו. עברו ימים ושנים, הפרעות והצרות הראשונות נשכחו, ויבן מאיר את הריסות ביתו ואת חנה בתו נתן לאיש לבן הורים עשירים מעיר בעל פעור. ויקו לשבת בשלוה, אך אהה לתקות רמיה, כי בש' א ף פרצו פרעות שנית, ובני עולה חמסו את כל רכושו ואחר השודדים בעט בבטן בתו היחידה והיא אז הרה ותפל פרי בטנה וביום המחרת נפחה רוחה אל על. עוני ומחסור, בלהות צלמות ומצוקי שאול אפפו עוד הפעם את מאיר ואשתו ויעזבו את אשדות ויאמרו לשוב לארץ מולדתם, ויזכור מאיר, כי עוד הוא נושה מכסת כסף בהאציל ערב רב היושב בכפר עקרבים הקרוב לעיר עקובה מדם, ויסע שמה הוא ואשתו, ויכלאום השוטרים בעיר עקובה מדם כי לא היה למו רשיון לגור בה ויתגלגלו שם תחת שואה וילכו בלא כח בליל שלג וקרה לכפר עקרבים, וישאלו דרך אל האציל אשר הם נושים בו משה ידם, ואחרי אשר כמעט עיפה נפשם למות מקור וקרח וכפן, ויהיו לקלס להאכרים, מצאו מסלות אל בעל הכפר, אך הכפר לא היה עוד קנין האציל ההוא, כי אם קנין אדם המעלה, שר וגדול ובעל בעמיו — הוא יוסף! והבן לא שחת רחמיו ולא שכח את הוריו אך התרפק ויתחטא אליהם, ותרב השמחה במעון ההוא, ותשמח גם הגבירה אשת יוסף גם בתו, ומאיר ואשתו שבו לעיר נבאשת, ויהי בהיותם בדרך ויראו את רבי מכיר בן מנשה מובל ביד אנשי החיל, ואת מאיר קבלו בני נבאשת בכבוד ויקצבו לו די ספקו. אך הוא לא אבה לקבל מידם משען כסף, וגם רבי מאיר שב מארץ גלותו, עֲוֹר שתי עיניו מוכה ופצוע וישאל ללחם וכהתל באנוש נבזה התלו בו בני הקהל, אך מאיר לבדו חמל עליו ויתמכהו כימין צדקו. ועוד הפעם נבנו הריסות נוה הישרים, נוה מאיר ושרה, ולמרבה הגיל והאשר בקרו גם יוסף ואשתו ובתו את הוריהם ויבשרום צדק כי הם הולכים לגור בעיר ווינא, וכן עשו, ומאז והלאה היה מאיר ואשתו מקבלים מכתבים מווינא, ויום טוב היו עושים להם בכל פעם אשר הגיעו מכתבים כאלה אליהם ויהיו מסתירים ומחביאים אותם כמטמונים, וימת מאיר זקן ושבע ימים ובין כתביו נמצאה אגרת אל הרב, אשר בה יבקשהו להודיע להרב בווינא כי מאיר הלוי מת, למען ידע בנו יוסף והתפלל תפלת הקדיש ולמד משניות לזכר נשמתו.

זאת היא אשר הצלנו מן הספור הזה. פסח פסחנו על הרבה דברים טפלים שבו,

ונמשוך עליו חוט של חן, יען כי חביב עלינו הרעיון לתת לבני הנעורים ספרי שעשועים בשפת עבר. המספר הוא בעל דמיון כביר, דעתו את שפת עבר היא רחבה, והברכה מצויה באסמיו ואוצרו מלא, ועל כן נעיד על מגרעות ספורו זה בשום לב.

אשרי המַסַּפֵּר אשר הוחן בדמיון עז, אך אוי לו אם הוא הולך באין מעצור אחרי הדמיון אל כל אשר יוליכהו! על המספר לכלכל כל דבריו במשפט צדק, וטוב מעט דמיון במלח וכבשמים למאכל, אבל דמיון בלי מעצור לא יוליד זרעא חייא וקיימא בהספרות, כי אם שידין ורוחין ולילין של תהו. הדמיון יוכל לחזות לנו תהפוכות ולבדות מקרים ופגעים, אסונות ומיתות משונות. דמיון פרוע ושובב כזה אנו רואים בהספורים שפלי המדרגה הכתובים בעד עמי הארצות וההדיוטות, בהספורים אשר בהם כדורים מקני רובה עפים כזבובים ודם נשפך כמים המוגרים במורד, והנפשות הנראות בגיא החזיון קלועות כמו בכף הקלע מגאון לשבר ומיגון לשמחה, וברגע אשר אחד מיצירי רוח המספר עומד על עברי פי פחת לפתע פתאום יחלץ מצרה במקרה, או בעמדו על גפי מרומי ההצלחה תמעד רגלו ונפל מרום מצבו — גם כן במקרה. מה קל מבדות ספורים מפליאים כאלה! תקופה זו כבר עברה, ואם עוד נותרה שארית לה, מקומה בהמבואות האפלות והמטונפות אשר להספרות השפלה. כמה לעגנו על ראשי הקהל של שייקעוויץ המובלים תמיד באזיקים ע"י אנשי החיל בסוף הספור או בחותם החזון על הבמה — והנה עוד הפעם קמו ראשי הקהל האלה להחיה! עוד הפעם מעשי נסים ונסים לאין קץ! בכל פנות שאנו פונים בספור הזה, הכל נעשה לא בידי אדם כי אם בידי שמים, והכל בארח פלא. אדיר הספור הוא מאיר. אמנם אדם כשר הוא, אבל אינו עושה דבר. רעיון קל יפעם בלבו לנסוע לחו"ל ללמוד שם חכמה, אך מהר יעזבהו, יען כי קלונימום ובתו ימנעוהו מחפצו זה. ההתחוללה בקרבו מלחמה בין תשוקתו ללמודים ובין אהבתו לשרה, נפתולי אלהים בין שני יצרים? לא שמענו דבר. קלונימום ובתו אמרו לו הכבד ושב בביתך — וישב. בית והון ואשה משכלת ובנים היו לו, אמונתו רבה על כל סביבותיו ורצוי הוא לכל בני העיר — והנה רבי מכיר ראש הקהל מטיל זוהמא בעדתו כנחש הקדמוני, כורה שוחה לרגליו וטומן פחים לכל ישרי לב. הנסה מאיר לערוך קרב אל המשחית הזה? אף לא הרים אצבע! בנו יוסף לָקח לעבודת הצבא, גם נהפך לאחר, והדבר הזה נעשה בתחבולות — ואיה האב הכואב והנפצע בעומק לבו, ומדוע לא חתר לגלות את תרמית רבי מכיר? כגולם בלי רוח חיים הוא עומד בתוך כל פגעיו, כדור משחק הוא בידיהם, נזרק הנה והנה, שחרית במזרח וערבית במערב. מקרים יהותתו על ראשו, חמס יורד על קדקדו בלי עון בכפיו והוא נושא בשרו בשניו. מה רצה המספר להראות לנו? היחפץ להעיר רחמינו על חַלַל המקרים והשערוריות, ועל כן נתן את מאיר ביד הקושרים, ואחרי כן ביד היונים באשדות, ובאחרונה ביד פורעי הפרעות (בין פרק לפרק ביד רשעי בני עמנו) — אם כל המרבה הרי זה משובח, הנקל היה לתאר איש אשר נשא ויסבול יתר מאלה, למשל, איש אשר אסונו הביאהו בימי הפרעות לטיסא עסלאר, ואחרי כן הביאהו מקרהו לקארפו, ואחרי כן למארוקו ואחרי כן וכו' וכו' מוכה ומעונה וביתו שדוד והוא אנוס לנוד ולבקש לו מפלט ולינת לילה. מי מנה עפר האמללים האלה, ומי המַסַּפֵּר הנבון אשר ירים איש כזה על נס ועשהו לאדיר ספורו, אך בעבור אשר הובה גם פה גם שם וידוכא מפני גזל משפט וצדק ומפני היד שנשתלחה בו? לנושא ספור יסכן אך איש אשר נלחם בעד דעה אחת, או איש אשר פעל הרבה — ומה אנו יודעים אחרי כל המקרים המסופרים ב„המשפחה העבריה" על אדות פעלי מאיר וחלך רוחו? לשוא נתהה על קנקנו לדעת מה היא ההשכלה של בכורי העתים אשר נטע ראש הישיבה בקרבו, מה היו דעותיו על הדת והחיים, ומה הגה על סדרי הקהל. מכל אשר יודיע המספר הננו יודעים אך זאת, כי יש אשר ישב בשלוה ויבואו מקרים

זיחבלוהו חבל נמרץ. עברו ימים ופצעיו אשר עשו בו המקרים הראשונים זורו וחובשו ע"י הזמן, והנה עוד מקרים חדשים. ואם זה משפט הגבור אשר בהספור מה נוכל לדרוש מאת יתר הנפשות? רבי לא שנה ר' חייא מנא ליה? יוסף היה נער משכיל, והנה המקרה בא ויהפכהו על פניו! ברגע אחד השתגע, הפיר ברית עמו. במה המספר מצדיק את תהפוכותיו ושנוייו? גם זה בולע את המרורים שהלעיטהו המקרה ומחה פיו ואמר לא פעלתי און, וכשם שהוא מתהפך בפעם הראשונה במקרה, ככה הוא עושה גם בפעם השניה — יען כי המקרה הביא את הוריו. מה נהיתה בנפש יוסף, מה חשב לבו, האכלו הנחם כעש, ומה עשה לולא אנה המקרה לידיו להראות את פני הוריו?

טובות מאלה הן תמונות הנבלים רבי מכיר ובניו, רבי שמריה ורבי פרץ. חברה נאוה! כטיט כבר רמסו הסופרים את ראשי הקהל האכזרים כיענים, האוהבים בצע ורודפי שלמונים. עשבים כבר עלו בלחיי שמגר ומכיר ושמריה, ועוד אין קץ ותכלה, ועוד גם בימים האלה הננו שבים לתאר את התמונות האלה. אם יקומו כל הסופרים המשטינים היוכלו לתאר לנו יהודי עצב נבזה מפיץ זועה ואבדון יתר מרבי מכיר ובניו? האמנם זה טפוס נאמן מראשי הקהל אשר לבני עמנו? לבנו נוקפנו, כי על כן יש לנו בספרתנו טפוס כזה, יען כי לא ראשי הקהל ואף לא העוסקים בצרכי צבור כתבו ספורים, אך על פי רוב מי שהיו בחורי ישיבה נדכים ונענים, שיצאו מעבדות ישיבות ליטא לחירות השכלת ברלין, ומי יודע אם אלה הבחורים לא חשבו לאכזריות את אשר לו נקרא בעת שלטון וסדר, ואם לא האמינו יתר מדי באשר ספרו הולכי רכיל על אדות השחד והשלמונים. מי יודע, אם כנוגעים בדבר, כמשכילים נרדפים, כעניים מבקשים עזר ושבים לפעמים ריקם, היו יכולים לדון במתינות, בקרת רוח, בנחת ובתבונה, בלי מרירות נפש ובעש על אדות תכונות ראשי הקהל ודרכיהם! ארם יודע בהלכות ישובו של עולם אולי היה יודע, כי המון בני עמנו הם מהירים מאד להטיל דופי ולמשוך קו חשד על כל איש, ועל כן בין מאה ראשי הקהל שעליהם היו אומרים, כי הם רודפי שחד, אולי היו תשעים צדיקים; ארם מבין מה סדר ומשמעת, וכמה אנוס המפקח על צרכי צבור להכביד לפעמים את לבו ולנהוג נשיאותו ברמה, פן יקפצו העכברים על ראשו, אולי היה דן לכף זכות גם את האכזרים, ומי שאין מלא־עיניו קטן כחודו של מחט לא היה משתומם על אשר רדפו ראשי הקהל החרדים והקנאים את המשכילים המתפרצים, בהיות זה דרך כל האדם לחתור להעביר את רעהו על דעתו, ועוד לא נדע, אם לא כך היו עושים גם ראשי קהל משכילים לעדת חרדים... אבל נדלג על פני כל הספקות האלה ונכוף את יצרנו להאמין, כי היו גם אנשים כרבי מכיר בין ראשי הקהל —, עתה גם שלטונם גם אכזריותם כבר חלפו אבדו ונכחד קימם, ולמה אתם מעלים בלי הפוגה כאוב מארץ את אנשי הבליעל אשר בין ראשי הקהל, לעשות את הפרט לכלל ולשים את כל סדרי הערה הקדומים לראוה! דמות צורת שלטון פנימי היה לנו, וגם עתה אנו מבקשים, כי תהיינה עתותינו בידינו, ויש אשר נתהלך בגדולות ונקוה כי נוכל לחיות חיי לאום, ואתם באים ומראים לנו צלמי בלהות מהדורות שעברו, לאמר כי בכל עת ובכל שעה שלט היהודי באחיו לרע לו, וממשלת בית בקרבנו היתה מאז ומעולם ממשלת זדון. בין הסופרים אשר ירימו כשופר קולם ויקראו בגרון ולא יחשכו יום יום מספר את תועבות שלטון היהודים נמנה גם המַסַפֵּר הזה, המוצא קורת רוח בכל פעם אשר יוכל להסתולל בראש קהל Da kühlt er sich sein Müthchen כאשר יאמר האשכנזי.

נדמה כי ספרי השעשועים הם לבני הנעורים, ולכן לא נוכל לסלוח להמספר על אשר לא שמר את גדר הצניעות, המוסר וטוב טעם..."נשי נבאשת העידו, כי צביה אמה (אשת רבי מכיר) ביומי הרונה נמשכו עיניה על הקוף אשר גודל בגן ארמון הדוכס" (24),

„הוביל מנחה לפוטי בן פוטי, ההיה סרסור לדבר עברה בבתי הארחים" (25), ושם להלאה יסופר ע"ד זמה ותבל בין מנשה והשפחה (26) ובצד 69 ידובר ע"ד עלמה אשר יצאה ממעון פקיד צבא ההוסרים. גם לא קמץ המספר קללות בזויות, יודע הוא שיחות העגלונים עם סוסיהם ושיחות האכרים השכורים, וכל הספור מלא מהלומות. אבי מאיר כבר היה המתחיל במצוה זו, ויתנפל על אשתו ויכנה, ובמרוצת הספור התחבטו כדבעי מאיר ורבי מכיר, יוסף ורבי מכיר — ומלשינות, פחד אבי! איש איש רוצה להדבק בשחוור, איש איש מלשין או מזהיר ומודיע כי ילשין. גם הצדיק מאיר יעיד פעם אחת ברבי מכיר כי יכהו בלשון, ופעם אחת יגלה דעתו, כי לו אך רצה אזי היה בידו להלשין. „אויר נשמות" זה מלא מדות שפלות, חרפות ונאצות, מהומות ומלשינות. אין עקבות נמוס, חנוך ותרבות. פה יך יוסף את רבי מכיר על הלחי פעמים עד כי נעו אמות הספים ויז דם אפו (63) ושם קול נפץ ושבר סיד חרש מלא מי מדמנה על ראש פורה (74); פה מסירה לצבא, ושם יצלצלו אזיקי סיביר. האֻמנם עולמנו הוא חמת מלא צואה כזו?

וע"ד השפה. הן המספר נודע כאיש אשר קסת סופרים דרוכה בידו, ואף בספורו זה הננו רואים כי שפע שפת עבר יינק ואוצר מליו רב מאד, אך לא נוכל לבקר ספר שאינו מוגה, יען כי אין לדעת — אף כי על פי רוב יש לשער — מה הן שגיאות הכותב ואיזה הן שגיאות מסדר האותיות. והספר הזה כמעט איננו מוגה! אין עמוד נקי משגיאות, ויש פסוקים אשר עליהם נודה ולא נבוש כי לא זכינו להבינם.

מרפת המעשה הוא בחיר המטיפים (28), בנה יוסף יכרע ללדת (87). ע"ד אם מאיר: אבל מאוייה אלה הלכו תמם אחת אחת, הבן הגדול אחז באמנת אביו, ובמעלליו התנכר נער כי לכך נוצר, ברא כרעא דאבוה! וגם הוא (מי?) יצא בעקבותיו, ועל כן עלץ לבה בקרבה ומרוב ששונה היתה לאשת חיל (?); ותחת אשר תמיד עלה מורא אביו (של מי?) על ראשה, חגרה הפעם בעז מתניה, ותאמץ את לבה ותקחהו בזרועותיה (את מי?) וכו' (15) ועוד כאלה רבות.

לא לסופר עברי בקי ורגיל כהמספר הזה לכתוב „והאב צפון היה משכל התורה לבו" (15), וילך במישור את רעיו (18), חריצים עמוקים נקוו במרומי מצחו (22), ולא אהב לשבוע מעמל זרים עוד יותר מהם (23), כל בני ובנות העיר (27), קשה כשאול קנאה, אולם מצרי שאול כאין נגדה (35), מטאטא מעוך מן התשמיש וכו'. ציוני המפסיקים כמעט כלם שלא במקומם, וביותר מוזר הוא השמוש בנקודה וקמה (;) הבאה כמעט תמיד באופן משחית הכוונה בעיני איש אשר הסכין לקרוא בספרים מתוקנים. אכן זאת היא חטאת ההגהה.

אך לעמת זה התענגנו לראות (עמוד 20): „ספרי יצחק בר ליבנזין, ורכי שלמה ליב רפפורט ורבי נחמן פרכמל וכו' — וזה הוא לעשות נחת רוח לאוהבי המנהג החדש לתת לכל השמות הזרים תמונה עברית. אבל נגַהֵר לך, מגיה נכבד, את רכי שלמה ליב רפפורט וכרֶכמל" וגם את „ורשו" אשר על העמוד, ואל תדוש בעקבך את השפה בכל הספר. לא מעוקצך ולא מדובשך!

בית עקד, מאסף מאמרים, שירים וספורים, להפיץ אור על דרכי העם הישראלי בחיים ובספרות בעתות העבר וההוה. חוברת ראשונה. יו"ל ע"י ש"י איש הורוויץ. ברדיטשוב תרנ"ב.

נפלה נפלה שפת עבר, שרדה הדרתה מאז נדמה „השחר" — כן החלו סופרים רבים את קינותיהם וכן התמו. לא נתאונן עליהם, כי יתאנחו מקירות לבם על „השחר"

אשר אסף נגהו, כי אמנם היה „השחר" ספר עתי גדול ביטי ויאספו אליו כל בחור וטוב מתופשי ספרתנו העבריה, אך לא לתהלה נחשוב להם אשר הם מנסים פעם בפעם את כחם להעלות את „השחר" כאוב מארץ, כאלו דורנו זה הוא חסר דעה וקצר יד, דל כח ואין אונים לכונן ולהקים בירה חדשה בקרית ספר. השחר היה להם כיציאת מצרים וכעקדת יצחק, שמזכירים אותה ברוב המועדים והתפלות. „השחר" היה סוף כל הנסים, הוא היה בן זקונים לספרתנו, וילד חדש כי יולד לא ישיג ארחות חיים בלהי אם יוקם עליו שם המת. גפן ממצרים תסיע — דרשו חכמינו — מה הגפן היא חיה ונשענת על עצים מתים כך ישראל הם חיים ונשענים על האבות. כי יביט ישראל אל הצורים אשר מהם חֻצב ונשא את שמותם בגאון והדר כציץ על מצח — לא נפלאת היא, אבל „השחר" הן לא היה בנין-אב לספרתנו. גם לפניו היו ספרי עתים גדולים בזמנם, גם אחריו יהיו. כל תקיפה ותקיפה תקרא למקודשיה, תשים רוחה בפי סופריה, וכולנו הלא נאמין, כי ספרתנו לא עמדה מלדת, ואם נדרוש בלי הפוגה אל המתים ונפן תמיד אל צללי הרפאים, הלא נעיד על נפשנו כי אין רוח חיים בנו ואפס כחנו לברוא חדשה בארץ. בגאליציא כבר צצו ויבלו ספרי-ירח אחדים אשר כתבו על דגלם „ברוח השחר" ו„כמשפט השחר" ו„מעין השחר"; דרך רדפו אחרי צל „השחר", אבל ישני עפר לא יקיצו ולא יציצו מקבריהם. לולא יצאו הסופרים ההם לשרך את דרכם כצולעים אחרי „השחר", לוא היו מעשיהם מעשי אדם ולא מעשי קוף, לוא השיבו אל לבם, כי גם „השחר" בהבקע עפעפיו היה חזון חדש בעתו ויגדל וייף ויבצר עמדתו לאט לאט, אוי תחת היות ציצים נובלים על קבר „השחר" ונמושות מפגרים ללכת אחרי אנשים אשר דורם כבר נסע ונגלה, נהיו לפנים חדשות וליצירי הדור הזה. מי יודע אם לא היה חפץ החקוי על דרכי „השחר" בעוכריהם, כי הוא העבירם על דעתם לבלי עשות דבר ברוחם, אך להתהלך בצלם זר, ועל כן היה פעלם מאפע. גם מו"ל „בית העקד" נמשך אחרי התאוה הזאת, גם הוא בשר בהקדמתו אל הקוראים והסופרים, כי החוברות התיינה בתמונות חוברות „השחר", ופתח דבריו היה ע"ד „השחר" אשר נדמה, ומי יתן ולא היתה אחריתו כאחרית כל מחקי „השחר" אשר קדמוהו ולא השיגו את מטרתם באפס יד.

גם על ה„מאספים" בני שנה פקד המו"ל הזה את עונם בקראו להם בלעגי שפה „הספרות העבה" ובהלעיבו בהם ובהטילו קוצים בעיני מוציאיהם לאור כי „כל אחד מהם השתדל שיהי כרש מאספו ע"ב מכרש מאספו של חברו" וכי „מלאו לפעמים את מאספיהם גם ברברים של מה בכך, בהבל פי תינוקות של בית רבן, והכל בשביל שלא להוציא את הנייר חלק" וכו' —. אנחנו הקרובים אל החלל לא נריב עם המו"ל החדש הזה בער ועם לשונו ולא נבקש ממנו רחמים לקרוע את גזר דינו המתוח על מאספינו „העבים", וחלילה להפסיק לו את הדרך. חגור חרבך על ירך, גבור! דמה לך דודי ל ש ח ר, לבקר ולצפירה! — אבל, לא למען כבוד המאספים, כי אם בשביל שלפי דעתנו חייב כל ת"ח, מו"ל ומאסף ועומד בראש עבודה שבספרות לשמור חקי כבוד ודרך ארץ, ולהיות בזה למופת לקהל קוראיו, נעיר, כי אין זו מן המדה שהעושה נסיון ושולח ידו בפעם הראשונה לעשות דבר, בטרם ידע אם יצלח מעשהו, אם ירצה להקהל, אם יהי בו כח להרים את כל המכשולים מעל דרכו ולהגיע למטרתו, ואם תמצא ידו להיטיב ולשפר מעשיו ביתר שאת מאחרים, או למצער, לעשות כמתוקנים שבהם, בטרם ידע כל אלה יען כי לא נסה, תהי ראשית דבריו וּמְפַתֵּח שפתיי לחרף את מערכות הסופרים שקדמוהו במקצוע זה. האם לא טוב לעצור במלים בתחלת מעשה, ותחת תת דופי באחרים שקד לעשות במועצות ודעת מספר ימים ושנים, וראה הקהל ושפט, כי טובה הפעולה הזאת ולה היתרון מפעולות אחרים? האם לא טובה

מדת החכמה והענוה הזאת, מאשר להריע ולהצריח ולהתהלל „תהלה חגר כמפתח"? — במרוצת הדברים יוכיח המו"ל, כי לא צדקו דברי האומרים, שאין השעה הזאת שעת הכשר ועת רצון לברוא פעולות חדשות בספרתנו. אמת כי החיים שוטפים כעת בעים רוחם, המקרים יוצאים דחופים ומבהלים, אבל לא להסופרים להסחף גם הם עם הזרם. עתה עוד רב יתר מאשר לפנים, דרושה ונחוצה עצת ישרי לב, עצת מורים ומאַשרים, להורות לדעת מה יעשה ישראל. תעודת הספרות היא „להעיר ולעורר, לקרוא בלי חשך לכל אלה אשר יש לאל ידם לעשות, להאסף להקבץ ולצאת לישע עמנו. גם „הספרות היפה" תוכל לפעול הרבה, אבל גם בה דרושים פנים חדשות, גבורים מעולם המקווה להיות למופת למשוך רבים אחריהם לחזק ידים רפות וכו'", ואף בחכמת ישראל מבקש הוא מטרה והלכה למעשה ואיננו אוהב לפלפל ולשית לב אך לקטנות, כי אם „להפיח בעזר חכמת ישראל וההכרה הלאומית רוח חיים חדשים באף ישראל סבא", ומדי דברו אל הסופרים יבשר להם המו"ל, כי הוא אך הוא יפיל להם חבלים בנעימים הוא ישלם להם שכר, הוא לא יביט אל מעלת יחוסם בהספרות, אך אל ערך מאמריהם, הוא ישרוק להם ויקבצם ופקד את צבאותיהם במשטר חדש ונכון.

חובת המאספים היא לעוץ מה לעשות, להורות דרך (הדבר אשר יועיל עתה הרבה להותנו הוא — כדברי המו"ל — כי אין לנו אלהים אשר ילכו לפנינו (האותיות מרווחות בגוף מאמרו) כלשון עובדי העגל), לברוא בהספרות היפה „גבורים" אשר יהיו לאותות ולמופתים בקרב בית ישראל, ולעשות גם את חכמת ישראל לצנתרת המריקה מעליה את רוח הלאום. — אחרי קריאה גדולה כזאת הלא יש לנו הצדקה לבקש בספר הזה את העצות ואת תורת המעשה אשר נעשה ואת הגבורים אנשי המופת. הן אמנם המו"ל מצטדק תוך כדי דבורו, כי המחברת הזאת הראשונה דלה ורזה היא לעמת גדל שיא המטרה וכו' עוד נקוה כי בעזרת בחירי סופרינו יעלה בידינו וכו' — אם קבלה היא יקבלו המאמינים, ואם לדין יש תשובה. אדם ממציא בחכמתו כלי חדש, תקון חדש, ויוצא ומכריז בשוק על מעשי ידיו ומתגדר במלאכתו שהיא מלאכה חדשה, לא קדמו בה איש מעולם, ובני אדם מתאספים ואומרים לו: הראנו נא את ההמצאה שהמצאת ואת התקון החדש שתקנת ונשלם לך שכרך, והוא נוטל מהם שכר ואומר להם: רבותי, היום לא עלתה בידי להביא לכם דבר חדש, והנני מראה אתכם דבר ישן נושן, אשר כמהו כבר עשו אחרים, אבל לעתיד תראו את המצאתי — מה תהיה תשובת קהל הרואים להממציא ההוא? הלא יאמרו לו: שיננא, בשביל מה הכרות, בשביל מה קראת לנו לבוא, בשביל מה נטלת שכר? אם לא היתה המצאתך החדשה בידך, היה לך לשהות עד שתגמור מלאכתך ולא להטריח את הצבור שיבוא וישמע מה שיש ברעתך לעשות לעתיד לבוא! לא כך היא המדה בממציא שמראה את המצאתו, והיא איננה עדיין מתוקנת כל צרכה, והוא אומר אל הקהל: ראו זו היא שעלתה בידי ועוד אני טורח להביא את מלאכתי אל השלמות, וידוע, כי אין המצאה יוצאת בתחלתה מתחת יד הממציא בתכלית תקונה — לבעל המצאה כזה לא יאמר צבור הגון דבר רע. כיוצא בזה בהמצאה שבספרות. המו"ל הזה בא ומתחיל בבקרת ועומה כנגד אלה שקדמוהו, ומבשר פעולה חדשה וקובע לו שיטה לעוץ מה לעשות, להורות דרך, לברוא „גבורים" וכאלה. נאמין לו, כי קשה היה לבצע את כל התקונים הגדולים האלה בכרך הראשון, אבל הן להפטר בלא כלום אי אפשר! לא עצות שלטות וברורות — למצער מעין עצות; עוד לא תורה לנו דרך — עכ"פ הורנו משעול קטן; עוד לא נזכה לראות גבורים שלמים — תן לנו צל גבורים! הבה ונראה אם נמצא כאלה בספר אשר לפנינו.

„בן מלך אסור" זה שם השיר הראשון הכתוב בעקבות ה' אבראמאוויץ מאת א. ל. כהן. השיר יתאר בן מלך מקלל שעליו תרדמה נסוכה זה רבות בשנים ובחלומו הוא שומע קול רעש ורצח והרועת מלחמה, וחפץ הוא להתעורר ולקום על רגליו אך הוא אסור בכבל; הוא רואה „דורות מאות" ואלפי עדנים, שנאת רשע, „המדורה העלתה דם נגר כמים", הוא רואה בתולות יהודה עוטפות אבל, הוא רואה מדבר נורא וחיות טרף, ארמה מתפוררת וברקים וחזיזים, וגם רואה הוא שמש בת ציון מרחוק — „אך אסור הוא בכבל מוגש לנחשתים". כל התמונה הזאת היא לקוחה מאגדות העמים בימי הבינים, ואף אין להעתיקה כנכון לשפה עבר, ואיש לא יבין מה הוא „בן מלך מקלל" אם לא ידע כי אגדות העמים תספרנה ע"ד בני מלכים מוגשים לחרצבות קסם וקשורים בחבלי כשפים בתוך עוגה אשר לא יוכלו לצאת ממנה או בתוך ארמון תהו. במקורו נקרא השיר הזה בנעימה, בתרגומו נגרע הרבה מערכו, וכל רעיונו הוא שאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים. והנה שיר העומד על הפרק הראשון באחד הספרים יחשב תמיד כמאיר נתיב, ומה רב ההפך והסתירה בין הקדמתו של המו"ל הסוער לפעלים גדולים ובין השיר הזה, אשר כמו מעפר אמרתו תצפצף בקול ענות חלושה, כי בן המלך הוא אסור ברהטים ואיננו יכול לנוע ממקומו.

ואחרי השיר בא מאמר מכ"י הר"ר אצה"כ צווייפל ז"ל בשם „דברי חכמים וחדותם". המאמר הוא יקר מאד — מפאת סגנונו, ככל אשר כתב צווייפל, ובהלך רוחו נאוה ומצוין ומיוחד הוא בתכונה המציינת והמיחדת את כל מאמריו, אשר בהם הוא מראה פנים לכאן ולכאן, בונה והורס, מסבים ומבחיש, מתבונן לצדדים ולצדי צדדים, בוחן ובודק את כל חלקי המקיים והסותר, ופלם מאזנים בידו לשקול זה כנגד זה, והכל בשלום ובנחת ובפנים מסבירות ובלשון חכמים הנוזלת כשמן הטוב. במאמרו זה הוא מדבר על אדות מפרשי האגדות האחרונים, וראש דבריו הוא, שההבדל הרשום המציין והמבדיל בין מפרשי האגדות הקדמונים, ובין המבארים האחרונים, הוא, שהראשונים לא חששו כ"כ לזרות ולהבר דחז"ל מכל אמונות טפלות ובטלות ומכל דעה כוזבת והבלים, שבולטות מתוך פשוטי האגדות, והסתפקו בהסרת הזרות והרחוקות בהחלט לבר, ולכן מצינו אותם על פי רוב מחליפים הבל כפוף בהבל פשוט, שטות וחוקה בשטות קרובה, שקר עב בשקר דק, הויה כפולה בהויה פשוטה, תחת שאלו האחרונים מתאמצים לעקור ולקעקע מעקרם כל הבל ושקר, כל תעתוע ופתיות, כל שטות והויה, יהיו כפולות או כפופות או פשוטות, ולכן זכתה האגדה ע"י אנשים יקרים אלו מה שלא זכתה ביובלים רבים ומרובים. טן ההנחה הזו בא הראצה"כ לדבר על אדות ס' המפתח, ואחרי שהוא מקדים בדברי חיבה „מתוך שידידותו קרובה זכותו מצויה לבוא", הוא מעטיף וגולם בתוך חתולת אמרים נעימים ומתוקים משפט מר וקשה על ס' המפתח, ואומר עליו מצד סגנונו ששני חלקיו מלאים מפה לפה אריכות דברים בטלים וטפלים, בטוים זרים ומבהילים, מליצות ריקות ודקות, הלצות צנומות וחלולות, שאין בהן תוך ראוי עד שנפש היפה קצה בקריאתן, ועל נקלה היה להמחבר היקר הזה להעמיד ספרו על חלק העשירית כמותו הנכחית, אם לא היה רוצה להרבות מספר העלים בחנם, וכמעט הוא האחד בין כל המחברים המשבילים, האוהבים להפליג ולגזם בדברים של מה בכך ולטפול מליצות והלצות שאינן ראויות לקריאה —, ומצד הכנו יאמר, כי לא נמצאו בס' המפתח באורים ופרושים מכוונים אמת לאמתה, כ"א מעט טן המעט, עד שלא יניעו לעשרה בשום פנים ורובן השערות ואומדנות שלא כוונו להן חז"ל מעולם, ויש מהן דרשות תלויות ופורחות באויר, והרבה הרבה מדבריו נמצאו מכוונים למה שנאמר כבר מאחרים שקדמוהו, והשגותיו על הקדמונים אינן השגות

והפיסוחיו אינן תפיסות כלל, ויש שהוא מפריז על מדת האמת ומרבה בשבח חכמת בעלי האגדה ורעתם ובקרתם ושלמותם בכל חכמה ומדע, עד שקרוב הדבר לחשוד איתו, שלא בא רק להונות את הקוראים התמימים ולפתותם שגם הוא אחד מהם. ויש שהוא משתבח ומתפאר ומתגדל במה שאין בו, אומר שבוון אל האמת ולא כוון אליה, אומר על דבר שהוא פלא ואינו פלא ולא חצי פלא, אומר על ענין שהוא חדש ואינו חדש כלל, תובע את הקורא לעיין ולדקדק וא"צ עיון ודקדוק. לא היה עדן אחד משלומי אמוני ישראל, שמכחיש בפומבי ובפרהסיא עקרי הדת והאמונה, כהמחבר הזה שידע להשמיטם ולהכחישם אחד אחד, וכדי שלא יאמרו עליו מה שאמרו וטה שיאמרו, הוא מבקש ומוצא שיחה קלה שנפלטה ונמלטה מפי איזה יחיד מבעלי התלמוד, ואומר אגדה אני דורש, ואין לו עסק וצורך אם מסכימים לזה שאר דברי האומר היחידי ההוא, הוא כופה ומכריח את המאמר היחידי להודות לדעתו, עד שנמצאו אצלו רוב חכמי התלמוד במחתרת ההכחשה והכפירה ביכולת האל, בחדוש העולם, בתקוה העתידה, בשכר ועונש, ולפי דעתו בספרו היו רובם בכולם מינים ואפקורסים גמורים, והשתדלותם במעשי המצות היתה רמאות ותחבולות לבד.

אחרי משפט כולל קשה ועז כזה חכינו לראיות מאומתות, מנוקות, מצורפות ומזוככות מכל חשש ספק ספקא, צפינו למופתים ברורים וצהורים, אבל אותם לא מצאנו, אין זאת כי אם סדר הרא"צ ז"ל לעצמו מה שעלה בדעתו לכתוב ע"ד ס' המפתח, התחיל את המאמר הזה ולא השלימו, אם מפני שלא היה עוד סיפק בידו לאסוף את כל הראיות לחזק את דבריו, או אולי החל לחפש ולא מצא די צרכו, או חזר מדעתו בכמה כללים ופרטים, אם כה ואם כה אין זה מאמר שלם כי אם קטיפה קטנה, הקדמה וסניף למאמר שעלה במחשבה לפני הרא"צ להכתב ולא נכתב. אמת, כי סופר גדול כהרא"צ ז"ל ראוי והגון הוא לכך, שגם קטיפות מאמריו האספנה ותצאנה לאור, כי לוחות ושברי לוחות מונחין בארון, אבל במה דברים אמורים, כשאין השברים דוקרים ופולחים לב מחברים אחרים ומשפילים עד לעפר כבוד סופרים וספרים — בלי הביא ע"ז ראיות מספיקות! לא קנאת המפתח תאכלנו, ואין אנו באים להכריע בין המבקר והמבוקר, אבל על זה הלא יודה כל קורא נבון, כי מן הקטע הזה שנדפס בס' אשר לפנינו מכ"י של הרא"צ ז"ל נשמע אך קול דברים כמתלהמים ותמונת אות ומופת לא נראה, וכל דברי הרא"צ נושאים חותם הקדמה והצעה למה שיבוא אח"כ — ולא בא. גזר הדין הוא כולל וסתום כ"כ, עד שהמבוקר איננו יכול להגן ולעמוד על נפשו, והקורא איננו יכול לעמוד על אמתת הדברים ולבחנם, ואין לו כי אם להאמין בהן-צדקו של המבקר או להעמיד את המבוקר בחזקתו כל זמן שלא יביא המבקר את המופתים לכשיתבעוהו לבי"ד של מעלה. גם הדברים שאינם נוגעים אל המפתח, כי אם אל האגדה בכלל, מקראות קצרים הם, כמו למשל ההבדל והחלוקה בין הספרשים הקדמונים והאחרונים, והמשפט הסתמי, שהראשונים היו מחליפים הבל בפיף בהבל פשיט, שטות רחוקה בשטות קרובה וכו', ואנו לא נדע, על איזה ראשונים הוא רומז, ואם לא מנה בין הראשונים את בעל העקידה ואת הר"י אלבו וזולתם, שהיו מקרבים את האגדות אל השכל בדרך חקירה והגיון זך, ואם הוא מונה, למשל, את "הבונה" בין האחרונים. סתמות הדברים מוכיחה, כי הרא"צ רשם אותם לעצמו, והיו בידו כעין הקדמה, ומאמר זה לא היה עוד נכון לדפוס.

אחרי הערה קצרה מאת הר"ר יאפ"ז ע"ד כ"י פירוש על משניות פרק חלק בסנהדרין הנמצא באוצר הספרים וכה"י "אנגליקא" שבבית המקלט לנזירים ס"ט אוגוסטין ברומי, באה "הספרות היפה", נשואה על שכם שלשה סופרים ה"ה "שלום עליכם",

י"נ הכהן גאלדבערג (יכנה"ז) ונטע רייק. „שלום עליכם" ערך לנו תמונה קטנה מחזון הימים האלה בשם „גמר חתימה טובה". בן יחיד היה לבונם החייט ולאסתר אשתו גרי מאזע-פעווקא ושמו הערשעלי, ובונם היה לפנים חייט הצבא, ועוד לו מהלכים בבתי שרי הגדוד, ואחד משרי האלף יעצהו לתת את בנו לבקר בהגימנזיום ולקרוא לו גרישקא תחת הערשעלי. אסתר סרבה בתחלה ויצר לה לנתק את הילד מהחדר, אך באחרונה נעתרה גם היא. שר האלף הגיד לבונם כמתלוצץ, כי גרישקא יוכל להיות אחרי השלימו את חק למודו, לדוקטור בהצבא ואולי גם לגענעראל, ודמות דיוקנו של ה„גענעראל לעתיד לבוא" הזה היתה מרחפת מאז והלאה לנגד עיני בונם ואסתר. ה„גענעראל" הזה היה כל חזונם ומשא נפשם, כל שאלו עיניו לא אצלו ממנו, בטנם חסרה ונפשו היתה כגן רוה, הגענעראל בצע את חק למודו בבית הגימנזיום, אך הנה יצאה פקודה חדשה ע"ד קבלת יהודים לבמ"ד המדעים בקצב נערך, וגרישקא נאלץ לשבת עוד שנה בבית הוריו ולחכות בכליון נפש ונדודים. עברה השנה הרעה ההיא גם להבן גם להוריו, ולתקופת הימים נסע גרישא אל העיר הגדולה, ההורים ברכוהו וכמעט שכנה דומם נפשם מכאב נעכר על הפרדו מהם, אך הלא הוא עולה אל מטרתו להיות לגענעראל! בין כל המתפללים במאזעפעווקא ביוהכ"פ בבית הכנסת איש לא שפך שיחו מקרב ולב עמוק כבונם ואסתר; הם התפללו לה', כי יצליח את בנם למען אשר יקובל לבית מדרש המדעים. עבר יוהכ"פ, גם ימי החג הראשונים ואין מכתב מגרישקא. יום הושענא רבה הנה בא, יום גמר חתימה, ובונם ואשתו יושבים אל שלחנם ואוכלים את ה„קרעפליך" כדת היום והנה ציר שלוח מאת שר האלף לקרוא לבונם. ובונם נחפז ללכת, ושר האלף מכין את לבו לקראת הבשורה, וקורא באזניו דברי מכתב מאת גרישקא. המכתב היה ודוי גדול של איש צעיר לימים העושה מעשה אשר יאלצהו לחשב דרכו ולהצדיק נפשו. הודוי נכתב ברגש, עדותיו נאמנו מאד, מופתיו חזקים ומוצקים, והכל נכון וברור כאור השמש בצהרים. מלחמת הקיום... קול הנחם... חובת הבן... וכו' וכו'... והחייט בונם נדחף לביתו. מה לך בונם? שאלה אסתר את פי בעלה — מה זה היה לך? מדוע אדום (אדומים) פניך וכל יצורי גוך ירעדו? — אין לנו בן עוד אסתר!..... והאשה האמללה נפלה מלוא קומתה ארצה.

התמונה (בשפתנו העניה עוד לכל יקרא „ס פ ו ר"; ראָמאַן, ערצאָהלונג, נאוועללע, שקיצצע, סילוועטטע, פאנטאזיע, שטודיע, אידיללע, הומארעסקע, זיטטענבילד — הכל ספור) ערוכה בטוב טעם. אהבת הורים, תומת נפש ואמונה ישרה מתוארות ברוח חן, בלי עומק נמרץ, בלי חכמת נפש רחבה, החופשת כל חדרי בטן ובוחנת כליות ולב, אך על נקלה, עבר ודָאה על פני החזיון מלמעלה כעוף הפורח — כמשפט תמונה מתוארת לפי רגע (à la minute). צורות החייט ואשתו כמעט שלמות הן, לא כן צורת הבן. לא באנו עד תכונתו, יען כי הצייר ישים חשך סתרו. יש אשר יראה לנו בן פריץ זה כחזיר מיער אשר יכרסם עצמות הוריו בלי כל רגש הכרת טובה, ויבעט בהם בעזות שפלה — הוי מה נורא החזון הזה בחיי בני עמנו! — ובכל זאת הוא מזכיר במכתבו את „חובת הבן". אך לא נדקדק כחוט השערה. יש פה פרקים אחדים והם מושכים את לב הקורא, וגדולות לא נבקש.

גם „ה ק י ק י ו ן ד י ו נ ה", הוא ס פ ו ר, והקורא יבין, כי המספר קרא לנושא ספורו בשם יונה בשביל המליצה של „קיקיון דיונה". אביו צפה ברוח הקדש, כי בנו צפוי הוא למקרים כמקרי יונה, וכי עתיד סופר ותיק לכתוב עליו ספור בשם קיקיון דיונה, ולכן קרא לו את השם הזה — האין זאת?... יונה היה יתום באין אב, ויהי עוזר להשמש בביהמ"ד, ובמלאת לו חמש ועשרים שנה לקח לו לאשה את

חנה בת מלמד עני ויעש לו סל נצרים של ערבה קלופה ויקנה לו סחורות „מעשי צעצועים וכל ראשי בשמים מר דרור (?) נתר וגורית בפתורים קרסים ולולאות" ויהי לרוכל מחזיר על פתחי בתי האכרים, ויהי היום ויבוא גל חצר האציל כושן־רשעתים, ונשף חשק היה להאציל במסבת רעיו, ויצו ליונה לשיר מה יפית, ויהי כאשר המרה יונה את פיו, ויצו האציל ויפילו את יונה ויכוהו מכת מרדות, וישבב יונה כששה ירחים על ערש דוי, ויהי כאשר נרפא ויאמר להגיש עצמותיו אל המלך, אחרי כי השופטים נשאו פנים לכושן רשעתים, וישמע כושן ויתן ליונה למנחה את בית היין ואת בית המלון בכפר לבאים, ובנים לא היו לו, כי ממכת השר חלה את חליו, אך „חנה התפללה אל ה' כי יפתח רחמה, ויעתר יונה גם הוא לנכח אשתו ויעתר לו ה' ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו אפרים וכו' אך לא לעולם חסן ישועות וכו' בנם היחיד אפרים נרצח וכו' ויהי אבל גדול וכו' וכ ע ש ר ת שנים אח"כ וכו' בלילה בנפול תרדמה על אנשים וכו' יונה יושב בזוית זה וחנה יושבת בזוית זה ובוכים שניהם, ושנה שנה בימי הזכרון עלו העירה להשתטח על קבר בנם, ובפעם הזאת בימי החודש אלול עברה עליו רוח ממרום לעזוב את ביתו ואת נחלתו ללכת העירה לשפוך שיח לפני מלך עליון, ואת חפצו השלים". יונה וחנה נסעו העירה ויפקידו את ביתם ביד אחרימון המוזג הנכרי, ובשובם אחרי שפכם שיח לפני מלך עליון, והנה עדת שכורים בבית המשתה אשר להם, ואחרימון עשק נחלתם. לא הועילו כל צעקותיהם ויללותיהם, יען כי איש יהודי היוצא לירח ימים מהכפר, אין לו רשות לשוב על מקומו. בעקת לב וברעב ובקרה שבים יונה ואשתו העירה, בעת אשר „אם ישקיעו האדם והבהמה את רגליהם בבוץ נלאו ל ה ש י ב ולצעוד הלאה הן בעיר והן ביער, הן בשדה והן בכפר" וכו' וכו' וחותם החזיון, כי ביום אחד בימי החורף נמצא בר מינן מוטל בביהמ"ד, הלא הוא יונה בן אמתי הכפרי.

חלום פרוע, ובלול, משמים ומתמיה, מלא פגעים רחוקים, בלי חן וטעם, בלי ערך ומשטר, בלי הלך נפש וחקר רוח! רק כְּלֹא גויות נראה, שיחות תפלות נשמע, צללים עוברים לפנינו, מקרים ופגעים רעים יהותתו על קשי יום — אבל מה משפט יונה ומה תכונתו? איך ומתי קנה בימי חנוכו וגדולו אצל המטאטא בביהמ"ד את רגש הכבוד ואמץ הרוח הכביר אשר אמצהו לחרף נפשו למות, לבלתי עשות את פקודת כושן רשעתים? ולמה נתן המסַפֵּר בן ליונה ולחנה, ומה הבן עושה פה? הכי למען אשר יהי צרך ליונה וחנה לנסוע העירה, נחוץ היה לברוא נפש ולהסגירה לממיתים? ואיך לא ידעו יונה וחנה גרי הכפר את החקים הנוגעים אל היהודים אשר כל איש יודע אותם? ואיך יכול אחרימון לעשוק את האנשים האלה באפס יד ולקחת מהם את כל ביתם ורכושם, אף כי לא היתה רשות להיהודים לשוב ולשבת שם? לולא ראינו את שם הסופר הזה לעתים לא רחוקות חתום גם על דברי חפץ היוצאים מתחת עטו, לו אך על פי הספור הזה שפטנו, אזי חרצנו משפט, כי הוא איננו יודע צורת מטבע של ספור. הוא יחשוב, כי די לתאר נקי אובד מיד מקרים ואסונות. איש יושב בשלוה, והנה שואה ממרחק תבוא ואיד עולה מן הארץ להומו ולאבדו; רבות מחשבות בלב איש ומה' מצעדי גבר— זה חתם תכנית כל מעשי הנסים האלה. רוכל בא לחצר אציל, והנה התנפלו עליו ויכוהו מכה רבה; עני היה ופתאום נהפך לעשיר, יען כי האציל נתן לו את בית היין ואת בית המלון, כי ירא פן יגיש יונה את עצומותיו אל המלך; בן היה לו ויתנפלו עליו רוצחים וימיתוהו; מוזג נכרי היה לו בבית המשתה ויעשוק את נחלתו — והנה ספור קטן, ולו רצה המספר להגדיל פעלו, אזי הוסיף לתת ליונה עוד בנים אחדים ולצוות על גלי מצולה כי יבלעו את האחר ועל חזיו ורעם להמית את השני ועל החלי רע לקחת מאתו את אשתו, אזי היה לנו ספור גדול בחלקים אחרים! לא ידעו ולא יבינו המסַפְּרים

האלה כי הבודה מלבו פגעים שונים ואנשים שלא היו ולא נבראו, אך מכזב הוא. על המספר להיות חרש אמן, עליו לדעת כי „אין מקרה בודד בתבל ארצה, כי אם כל מקרה הוא ילד נולד לקורות הראשונות, ואב לקורות הבאות, גם נאחז הוא בסבך מסבות רבות המסוכסכות בו, כן אין חפץ בודד אשר לא יסוכסך בחפצים אחרים, ובהמון תשוקות ויצרי מעללי איש ואיש", ולרקום תכונת נפש ומקרים וכחות נערכים זה לעומת זה בערך נאוה ומקביל — לא דבר ריק הוא, אך חכמה נפלאה ומלאכת מחשבת. — גם סגנון ה„קיקיון דיונה" הוא סגנון נושן מושך אחריו פסוקים וחצאי פסוקים ומלים ללא צורך, כהקוסמים המראים לטיהם על הבמה בהוציאם רבידים לאין קצה מהכובע הריק אשר בידם. חנה מדברת עם יונה לא כמו שאשה מספרת עם בעלה, אך כיד המליצה הטובה על המספר. יונה קורא בקול לפני חצר האציל כי יש לו למכור „נרד וכרכם קנה וקנמון" — מפני שכן הוא לשון המקרא. אוצר מליו של המספר הוא מלא וגדוש, אך חקי שמוש הלשון לא נודעו לו כל צרכם ואת תורת ציוני המפסיקים כמו לא ידע. גם אין כל סדר לספורו. פתאם הוא מפסיק מלספר ומקונן קינה קטנה מעין אינטערמעצצא, ואחרי השתפכות הנפש כואת הוא מנקד נקודות ושב אל ספורו הראשון.

ו„דקדוקי ענ יו ת" הבאים אחרי ה„קיקיון דיונה" נקראו מאת כותבם אך בשם „רשימות וציורים", אבל ערכם מה יקר! אין פגע ואסון נפלא, אין גמלים פורחים באויר, אבל את החיים אנו רואים פה בעצם תומם. המספר נסע בעגלת החורף ויפגוש רוכל יהודי המחזר בכפרים ויחמול עליו ויקחהו אל עגלתו ויכנס עמו בדברים, ויספר לו הרוכל, כי הוא סובב בכפרים „ב"ה זה יותר מעשר שנים וכו' בנו יחידו יצאהו ואיננו ואשתו חלתה ממצוקת לב" וכו', והוא, הנוסע, לא יכול לשבוח את רוח האמונה, את ההכנעה וקבלת עול שהכיר ברברי מכרו החרש, ולכן לקח לו מועד אחרי ימים אחדים וילך לבקרהו בביתו. תמונת ה„מעמד" בבית ישראל הרוכל, מראה אשתו החולה וכו' מתוארים ביד אמן. בפעם הראשונה לא מצא את ישראל בביתו, וישב ויבקרנו שניה, וישראל ישב על התנור בכפפו רגליו תחתיו. על הדרגש הקטן הנצב לפניו פרושה מסכתא ישנה ועל הדפים מלמעלה נצבה מנורת הנפט הקטנה, והוא לומד בנגון של הספר, נגון הגמרא שיש בו מעין יללת היאוש: „הזהב קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הזהב"...

„הזה הוא ישראל הרוכל הנודד בסופת שלג במכנסים קרועים ועמום טשא לעיפה תרמיל גדול ותרנגלת ומחרזת של דגים? זה האיש בעל המצח הגדול, מצח של בעל רעיון, והעינים הנוצצות באור הפנימי, אור טמיר ונעלם הבוקע מעמקי הנפש, המתנועע ולומר בקול רם? מוח רחב וכח לב עז מאד נחוץ לאיש הזה „הסובב בכפרים זה יתר מעשר שנים בימות החמה ובימות הגשמים" לשכוח רגע אחד את הגרן החשוך ואת הילדים החוורים כבמהים הגדלים במקום רטוב ואת אשתו המשוגעת ואת כל תנאי חייו, להתפשט מגשמיותו ולהעמיק דעתו בעניינים מפשטים וסבסוכי הסברות הדקות שבגמרא! — הנה זה הוא סם החיים, מיץ הילדות שנזרק מתחת עור ישראל סבא והולך ומתפשט וסובב בכל בדי עורו ומחמם את לבו ומקשקש בכפא דמוחא ומשמרו ממיתת הזקנה".

„בכל עת שיחתנו על אדות מצבו ומצב רוב גרי עירנו הרוכלים והחנונים והמוזגים היו דבריו מעטים וכלאחר יד, כאלו אין הדבר כדאי לטפל בו, אבל כשבאנו לדון בפטפוטי אורייתא אורו עיניו ושאר רוחו התלהב. בחשק נמרץ התוכח עמי איזו ממסכתות הש"ס חמורה ביותר; מי הוא מפולפל יותר גדול: המהר"ם שי"ף או הפני יהושע, ומי הוא בעל סברא יותר: הב"ח או הר"ן; נוכחתי לדעת, כי האיש הזה חי ברוח, בעולם נאצל וגבדל מצרכי הקיבה וכל נגעי החיים.

על כל דבר מדברי ה„רשימות" האלה נפר חתם איש חכם ובעל כשרון. נעים הוא להשתעות

בשפתנו ובספרתנו עם איש כזה שדעתו זכה ורוחו נכונה. בהמשך הרשימות יערוך לפנינו מכתבים מאת שלמה בן ישראל וספר זכרונותיו. ישראל איש הרוח, כלוא בתוך הגרן החשוך ומעון נפשו הוא מעון עוו, חדוה ואור עולם. שם יפתחו לו שערי שמים, ונפשו משתפכת בחן ותחנונים כרוח טהורה, ושלמה הוא משכיל ורואה את החיים בהמונתם כמו שהם, אך גם בו יפעם לב רגש, גם הוא חושב מחשבות, ומה איומים ונעימים דבריו על הרעב ועל המחסור, והתמונה הקטנה תמונת צפורה העניה הגועת בעניה מפני עשק משפט ואכזריות האדם — מה נאמנה! יוסף נא הר"ר נטע רייעק ידו לברוא חזיונות ולטעת נטעי נעמנים בכרם ספרתנו.

ובחלק השירים עומד המשורר הנודע יהל"ל בראש. שירו „משיר ציון" נכתב בראשית שנת תר"נ (ככתוב בסופו), ואין ספק, כי מטרה נכבדה היתה לו לשעתו וירמוז על דברים וחזיונות אשר היו אז לפני עיני המשורר, ולוּ ידענו את כל הדברים ההם אשר עליהם ישא המשורר את מדברותיו במשאות ובחזון, באמרו למשל:

מה־תתכבי, תתפלצי, אם רחמניה? (ציון)
לקראת נחשים הלכו פעם בפעם
ופרי כהש אכלו פקו פליליה
ובעצב תלדי בנים בסתר רעם
פקודת אלהים היא בונה ציון בדמים - -
ובדמיך חיי להביא צדק עולמים.

ובדמיך חיי — כי לא על צחיח
סלע שמם אלהים דורש דמים
כי אם הרוה את הארץ והצמיח
ועץ חמדה טכון לשבתו עולמים. יכי'

או להלאה: מרשיעי ברית ראית, אוכלי החלק (החלוקה?)
יומרוך למזמה ושמך לשוא יתפשו
ומהרסיך המה פשטו כילק
בעבי גבי טנגם פרחך יחמסו וכו'

כל הדברים האלה הם כמעט נשגבים מדעת הקורא, ועליו ליגע את רוחו הרבה לדרת עד סוף דעתו של המשורר. — ובשירי ישרון מאת א.ל. כהן השפה קלה, אך רוח השיר לא נשגב, פעולת היינע נפרת מאד. המשורר יספר, כי בחלום חזיון ליל ראה את ציון אמו בעיני אהבה וחסד אליו מבטת משגחת והיא מעירה אותו לקום וללכת עמה.

והסמן השני: אל שלחן זהב התקוה יושבת
ואני עומד עליה
תמונה נחמדה בחיקה (?) שוכבת
ואני מביט עליה וכו'
הוא גם סר טעם גם חסר רעיון.

עוד הפעם היינע בהשיר הגיון מחזיונות בת עמי מאת הר׳ יהודה ליב גמזו. הוי היינע האֲמלל, עד מתי תתגלגל מיד ליד! דוד־בארבאראסבא יקום בחצות ליל מתחת גל עפר, חרבו על ירכו ובידו הַנֶבל — „טומאתה בם זרקה חלאת המות״ (?), והוא מנגן בנבל ומשמיע זמירות, ואח״כ יקומו הנביאים, וגם גבורי ישראל, ובאשר אך קול ישמע מחרבות ציון „אוי לו לאב שהגלה את בניו״ ישובו לקברם.

בשיר השני מאת המשורר הנ״ל „הזכרת נשמה״ שהוא הגיון על קבר סופר עברי מתאר את חייו ומעלות רוחו, יש בתים אחדים יפים, אך כל התמונה היא תמונת ערפל, והמשורר הזה עודנו לפעמים נאחז בסבך ציורים ומלים אין שחר (כמו למשל „ובתבת התורה לעשות הצהר. מרקיעי חכמה הוא חלון בוקע״, או „בתוגה נאלמה הארון נוסע״ ועוד).

גם המדה הישנה של „מכתבים להמו״ל״ בראש החבור או מה״ע נשמרה בספר הזה, ויש פה „מכתב להזביר״ מאת הר״ר שמעון יהודה סטאניסלאווסקי אל המו״ל, והוא מעורר את בעל בית העקד לשקוד על עבודתו ולבלי שים לב אל דברי הנואשים רפי הרוח, האומרים, כי בימי המהומה האלה לא יצלח מפעל חדש בספרות. במרוצת הדברים יאמר הרשי״ם על אדות השירים שנכתבו בשנים האחרונות: „שיריהם המלאים רגש על כל גדותיהם הם חסרי היופי, יען כי רוח אחד דובר בקרבם ותעודה (טענדענץ) אחת לכלמו, רעיון חבת ציון מבצבץ ועולה בכל פעם יזהיר מבין שורותיהם תחת מעטפות שונות״ וכו׳ — והדברים האלה באו בשבונתם של השירים אשר בבית העקד. האין לבית העקד שטה קבועה?

והבקרת באה בשני מאמרים, האחד בשם משא גי חזיון מאת „מבקר״. בו הוא מתאונן בהקדמה ארוכה על אשר חלק הספורים בספרות העברית בשפלה ישפל, ומספר להקוראים העברים ע״ר הרוח החדשה בספרות העמים (דאָדע וואָלא עולים פה בקנה אחד!), ומוצא, כי אהבת המליצה היא משיבה את חכמי מספרינו אחור, ובגללה יחתום שעפים וחזיונות, כי היא תשים רסן מתעה ברוחם לבקש את הרעיון בניתוב עקלתון. אמנם על זה כבר העירו רבים חכמי לב, אך לא זו היא הסבה האחת אשר בגללה חלקת ספורינו, יונתנו בסתר המדרגה, לא הוכל להדמות גם להגרועה שבספרות עם ועם. מדוע נעלים עין מהסבה הראשית, כי לרוב מספרינו אין דעת תבל, רבם לא חָנכו חנוך מתוקן, ואת חסרון חנוכם לא השלימו ביגיעת למודים, מצבם בהחברה שפל, שערי החיים סגורים בפניהם ועולמם חשך בעדם, ומאין ימצא להם טוב טעם ודעת רחבה במנהגי כל המפלגות והליכות החברה ודרך ארץ, ואיך יוכלו לברוא ברמיונם „גבורים״ אשר יהיו לדגלים לאותות ולמופתים? כל המאמר „גי חזיון״ הוא הקדמה ובסופו בקרת ספור פרחים נובלים מאת י״נ גאלדבערג. הלא צחוק הוא, כי בספור הזה ראוה המבקר את כל נגעיו ומומיו ומגרעותיו ועל ה„קיקיון״ הוא חם, והמו״ל הוא מעיד עליו בהערה, כי הקיקיון הזה „יוכיח בעליל״, כי יש ביד ה׳ ג״כ לכתוב גם ספורים טובים ולציין ציורים נאמנים. מאמר הבקרת השני הוא נקרא בשם „לקוטי״ ויבקר את הס׳ „בנסת חקקי ישרון״ בהעירו על דקדוקים תלמודיים רבים.

עוד הפעם שירים קטנים אחדים ושיר אשר לו שער מיוחד ועליו כתוב Ballade ספרד משא גי חזיון (ע״מ י״א תנועות) והחרוזים של גאָטהע: קעננסט דו דאם לאנד (באורתוגראפיא אשכנזית חדשה שבחדשות), מקטר מגש לכבוד גלות החל מספרד במלאת לה בשנת התרנ״ב ארבע מאות שנה, מאת יהודה ליב גמזו. בהמשורר הצעיר הזה יש נצוץ כשרון, ושפתו תעיד כי קרא הרבה בדברי בעלי האסופות והמשוררים החדשים בשפתנו, ומה טוב אם יוסיף ללמוד בנחת ולפתח את כשרונו לאט לאט. למובת כשרונו נזהירהו

מפני ההתהדרות היתרה, ההתנפחות וההתרברבות, קריאת השמות הגדולים על מעשי ידיו, חקוי רעיונות ישנים וגבוב פתגמים שכבר דשו בהם רבים. כל זה הוא נוצץ — אבל אין זה זהב; כל זה קורא קיש קיש — אבל זו היא רק „איסתרא בלגינא". כמה פזמונות כבר חברו המשוררים ע"ר „קענסט דו דאס לאנד?" — ועוד הפעם מתי עולם עולים מן הארץ, ואברבנאל יעלה מקברו בקרית פדוא וקורא לספרד במנוד ראש: „מי יתן וראיתיך ספרד אֶמללה וכו'" ומזכיר את השבועה שנשבע ישראל לבלי שוב לספרד. לולא השם הגדול והשער המיוחד וה„מקטר מגש לכבוד גלות החל" והערבה החבוטה „קעננסט דו דאס לאנד?" והמתים העולים מהקברים (בשני שירי המשורר הזה הם עולים פעמים) וחותם השיר, אשר לא נדע אם יפיק חמלה או חמת נקם, אהבה או שנאה — לולא זאת, אזי הכירו למצער בתים אחדים מהשיר הזה את מקומם בין כל שירי המשוררים החדשים, אם רק תקן בהם המשורר ניבים חסרי טעם כמו: „מעדנות שם תהלך הדרת הטבע", „בה נכבר ישראל נגד השמש" „הידעתם הארץ מלי ירמזו? ספרד הרשעה — א ל י ה אל י ה... (החרוז חסר הטעם הזה נמצא ב' פעמים) „ויראו זיו העולם מתואר ב ש ר ד" או „ויגש — ויחי... הה אֶמלל היושר" וכאלה.

ועל ס' בית העקד נספחה כמאסף לכל המחנות ראשית ס' חדש מאת המו"ל בשם ה ע ב ר י ה ו ח י ה ו ד י ה, משפטי הנשים בישראל בחיי משפחה ובחיי החברה בתקופת כה"ק והתלמוד, מ ע ר כ ה ל ק ר א ת מ ע ר כ ה, בשני חלקים, מאת ש"י איש הורוויץ. מהם' הזה נרפסו 64 עמודים, והוא רק תחלתו, ואין לדון עוד עליו עד שישלם לפחות חלקו הראשון.

מכל אלה ראינו, כי „בבית העקד" הזה כמו בכל המאספים שקדמוהו יש דברים שונים; יש מעט עדית ובינונית וזבורית, מעט צרי ומעט דבש, וגם דברים פחותי הערך. כל הראוי להלל — הללנו, ומה שיש להעיר על מגרעותיו לא כחדנו תחת לשוננו, והננו חותמים בברכה להמו"ל החדש הזה, כי יחיל טובו וינוב חילו, וזכה בספריו הבאים להביא לנו, כהבטחתו, עצות ותורת המעשה ו„גבורים", ומאמרים שבולם נבחרים וברורים ומנופים, לא כהספרות העבה, העניה והעלובה. שובי שובי השולמית ונחזה בך.

ספר מבניך ענינו תנועת הגופים מאת ד"ר בנימין שרשופקי, ארעסא תרנ"ג.

כעמנו כן גם סופריו בעלי קצוות המה: או כלם זכאים או כלם חייבים, או חסידים או פורקי כל עול, או אוהבי השכלה או שונאיה. היו ימים, אשר ידיעות הטבע עמדו בראש ספרתנו החדשה, ואז כתבו ספרים ומאמרים בחכמת הטבע לא רק העוסקים במקצוע זה או הבקיאים באחת מפנותיה ברב או במעט, אך כל איש אשר היה עט בידו, וירבו ויפרצו הטעתיקים, ותהי כמעט כל ספרתנו ספרות נעתקה, וכל קהל הקוראים הגה אז אך בחקירות הטבע ותולדות הארץ וכאלה. אחרי כן נשמע הקול בין הסופרים: יש לנו שאלות חיים, יש לנו עם וטחסוריו וצרותיו וישאלותיו ועניניו הדורשים ברור ולבון, ואז עטו כל הסופרים אל שאלות החיים, ותורת הטבע מונחת בקרן זוית. כהקצה הזה כן גם הקצה האחר לא יוביל אל המטרה. יתרון ספרות בכל הוא. להעם דרוש משא ומתן בהלכות מצבו וסדריו, זכרונותיו, תקותו ועתידותיו, אך גם מדעים דרושים לו.

על כן בואו ונחזק טובה להסופרים החכמים המוציאים את קהל הקוראים מן

העוגה של שאלות הימים, ומכניסים אותו להיכל החכמה או, למצער, אל הפרוזדור של ההיכל, למען יתקינו עצמם להכנס למרקלין, ויתר שאת ומעלה טובה, אם זאת יעשו החכמים שזכו לשני שלחנות: לחכמה רחבה ומסודרת בארח אירופי ולדעת שפת עבר ורוח עמנו. חביבים עלינו מחברים כהר"ר שרשופקי, הבאים ותלמודם בידם. עליהם אנו יכולים לסמוך, כי יודעים הם את החכמה שהם דורשים בה עד היסוד, וגם נוכל לבטוח בהם, כי יסדרו את משנתם בדרך נאה לקוראינו העברים, באשר כי גם המה עברים בלב ונפש ורוח, וגם הם יצאו מהמפלגה ההיא, אשר בעדה הם כותבים. ספרים כאלה הם ראוים לברכה, וגדול ערכם מערך ההעתקות, וגם המשובחות שבהן, שקצתן נעשו ע"י אנשים שלא היו בקיאים ומומחים בהלכות החכמה די צרכם, וקצתם ע"י אלה שלא ידעו את רוח עמנו ולא כוונו אליו את דרך באורם.

ובכל זאת אם מן הצד הפדגוגי נתבונן אל הספר הזה לא נוכל לחרוץ משפט, כי הוא קולע אל המטרה בכל ענין ללמד את המון הקוראים דעת. הספר אשר לפנינו הוא טעלה פיל בקופא דמחטא—לא בדרך הפלפול, אך בדרך הצמצום ובקצור. בשבעה פרקים מבאר המחבר את כל הלכות המכניק, את התנועה בכלל, את הגופים הקשים, את כח המושך בין הגופים, את הכובד והנפילה, את הנדנוד, את הנוזלים, את הגזים (גאזע), כל הפרקים האלה הם כתובים בלשון חכמים קצרה מאד, בסגנון המשנה כגופי הלכות בלי כל באור ומשל, ובלי הרחבת דברים והסברתם. בימינו אלה אשר רבו מאד הספרים המקילים אף להדריוט ועם הארץ גמור את הבנת יסודי החכמות היותר נשגבות בכל לשונות אירופא, והסופרים מתחרים זע"ז להקל ולהסביר דבריהם יתר ויתר בדרך מושך את הלב, בקלות ובנעימה, כמו זר יחשב ספר של משניות קצרות ע"ד חכמת המכניק, אפילו בלי ציור קטן, שהיה יכול להקל הרבה את הבנת הענינים (כמו בפרק ע"ד הנדנוד), כי טוב מראה עינים מהלך נפש.

אבל אם רשאים אנו להטיל ספק בדבר הכשר משניות והלכות כאלה להרחבת המדע בין המון הקוראים שלא ראו מאורות החכמה טימיהם, לעמת זה אנו צריכים להודות, כי בבחינת המטרה הנשגבה והיקרה לכולנו להעשיר את שפת עבר ולהחיותה ולהרחיבה, אין לך סגולה טובה מכתיבת ספרים כאלה בכל ענפי החכמות והמדעים, המביאה את הסופרים לערוך את הדעות וההמצאות והתקונים והמושגים היותר דקים והיותר חדשים בשפת עבר, ומתוך כך הם באים לחדש מלים שונות ולהשלים את חסרון השפה, בכל פנות שאנו פונים בעולם האצילות והטעשה בדורנו זה. ענציקלופדיא עברית עלתה בטחשבה להבראות, אף כבר נעשה טעם טזעיר להוציא את הרעיון הזה לפעולות, אבל הנסיון הראה טה קצר מצע השפה מהשתרע בו כל עניני המדעים, ומה טוב היה לוא קדמו החכמים להעתיק יסודי כל חכמה וכל ידיעה לשפ"ע, לכתוב, למשל, בוטאניק, גיאולוגיא, איקונומיא, פילוסופיא חדשה וכו' בשפ"ע ולהבין לנו את השמות והמלים לאט לאט, ואז לא היו המאספים הענציקלופידסטים אה"כ אנוסים לעסוק במעשי בראשית.

כבספריו הקודמים „מסכת נתוח" ו„מעשה מרכבה" כן גם בספרו זה הבין לנו המחבר את החמר הזה במרה מרובה. כל מקום שהוא טבאר את יסודי החכמה הוא חותר ומתאמץ לברוא בריאות טלים חדשות לפי רוח שפ"ע ולשון המשנה, וגם בספרו זה הביא לנו המון טלים, טמה שאסף מספרי המחברים שקדמוהו ומטה שחדש בחכמתו. מהם נזכיר: אוטם עולה ויורד (קאַלבען), גזים (גאזען), גליל (וואלצע), טוט התנופה (העבעל), מכבש בידי טים (הידרוליטשע פרעסטע), נאד פורח (לופֿטבאללאן), סליל (שרויבע), עיקרא (שווערפונקט), קפיץ (טריעבפֿעדער) — טלבד טטוטלת (פענדעל),

מגן הנופלים (פאלל'שירם), שפופרת, מרכז, תנופה וכו' שכבר השתמשו בהם בעלי אסופות לפניו. השם גליל על שרויבע הוא טוב מאד. „גליל שעל סביבותיו כריכות בולטות וכריכות משוקעות ועולות זו אחר זו הוא הסליל. היה נעוץ בנקב, שדופניו עשוין כריכות כריכות כמו אלו, והבולטות של זה נכנסות להוך המשוקעות של זה, כיון שפני כולן חלקים יפה יפה, שאין כמעט חיכוך ביניהן, די לגלגלו בכח מועט, שיהא עולה ויורד ומניע משא עמו".

תודה יאתה להמחבר על השתדלותו ושקידתו הנמרצה להעשיר את השפה העבריה. מכל מקום לפי דעתנו טוב, כי כל התקינים והחדושים האלה יהיו נעשים לא ביחידות כי אם בצבור ע"י כנסיה של חכמים וסופרים ובמשא ומתן של חברים, ושיהיו השמות והמלים והבטוים החדשים מוסכמים, פן יבחר לו כל מחבר ומעתיק מלים לבדו ובללו את שפתנו ותחת עושר יכניסו אליה מהומה, וסוף סוף לא ידעו הקוראים מה נקודת הכובד ומה עיקרא, מה נוצה מעופפת ומה קפיץ — ואחרי כי יש לנו מכ"ע בשפ"ע, שקצתם כבר שאלו ודרשו בתחית השפה, טוב כי יקבע בהם מדור לברר וללבן כל הצעה בענין זה בטרם תבוא הסכמה חלוטה אשר תהיה אחרי כן לעינים לכל הסופרים והקוראים, וביחוד להעתידים לחבר ספרי מלים לשפתנו.

Les Juifs et l'Antisemitisme. Israel chez les nations
par Anatole Leroy-Beaulieu de l'Inst tut. Deuxiéme édition Paris 1893.

(היהודים וצוררים. היהודים בין העמים מאת אנאטול לירוא בוליע, חבר האינסטיטוט. הוצאה שניה. פאריז 1893).

ספרים הרבה אין קץ נעשו במשך השנים האחרונות מאת אוהבינו וצוררינו, ועלינו להודות, כי חין ערך הספרים האלה וסגולת תועלתם לא לדורות הוא כי אם לפי שעה, וגם לפי שעה יש אשר פעולתם תשוב ריקם מרובם ומהמונם, כי גם אם ימצאו להם קוראים לא יפעלו את הפעולה הדרושה בלבם ולעתים לא רחוקות ירעו וישחיתו. נקל לקלקל מלתקן. הבא לעורר שנאה הוא מוצא הכל מוכן לפניו ויצר לב האדם הרע מנעוריו עוזר לו להפיק זממו, אך לא כן הבא להעיר את רגש היושר והמשפט ולערוך מלחמה בדעות נושנות שכבר הכו שרש זה מאות בשנים בלב ההמון. עליו להיות לא רק מליץ חכם, אך גם עליו להיות איש לבב ובעל מוסר, יען כי רק דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. בשנים האחרונות נכנסה רוח שטות באחרים מבני עמנו לפנות אל החכמים הגדולים אשר בארצות המערב ולבקש מהם כי יחוו את דעתם על אדות השנאה לישראל, כי יחוו את דעתם לא בספרים מקודשים לשאלה זו אך בתשובות קצרות, ופה אספו המון מכתבים, אשר בהם הואיל פרופיסור פלוני ודיפלומאטי אלמוני לדבר סרה בהאנטיסימיטיזם. תשובות קצרות כאלה לא תביאינה כל תועלת, ולהפך, הננו רואים בזה עלבון גדול להאומה הישראלית כי המדברים בשמה יפנו אל איזה פרופיסורים לתת הסכמתם כי שוה להניחה ואין להרגיז מנוחתה ולהסגיר חיתה לממיתים. למי ההסכמות האלה ולאיזו מטרה תועילנה? תקופת אמונת חכמים עברה, ועתה לא יחרד בן ההמון בשמעו כי ווירכאוו ובילליאטה לא הסכימו על האנטיסימיטיזם. הננו רואים כי בבחירות שהיו לבית המחוקקים האשכנזי בברלין נצח אחד מבני האספסוף את ווירכאוו, יען כי המון הבוחרים אמרו: כבודו של ווירכאוו כחכם במקומו מונח אבל לא מפיו אנו

חיים בעניני הכלכלה, וזה בן האספסוף עצמנו ובשרנו יחוש את צרכינו והוא ידע לדבר בעדנו. בענין פרטי אחד מעניני שאלת היהודים וריבינו עם צוררינו ראינו בעליל את האולת הקשורה בשיטת השמות וההסכמות הקצרות. כשעלתה שאלת השחיטה על הפרק באשכנז לא שמו אחינו העומדים בפרץ את לבם לבקש את חכמי ישראל או את חכמי האומות לבוא עד חקר הענין הזה, להשוות ע"י נסיונות ובחינות את השחיטה עם יתר אפני ההמתה ולראות את המעלות והמגרעות שבהם למען דעת לאיזה מהם היתרון, אך פנו אל חכמים מומחים ובני סמכא, ויבקשום לתת להם הסכמות על השחיטה ויאספו המון הסכמות, וידפיסון בחוברות ובמה"ע ויאמרו בלבם כי בשמות האלה יבריחו את המזיקים מעליהם, אך פעולת השמות נשארה מעל והשחיטה נאסרה בשוויץ ובזאקסען, ואך עתה כשנודעה לאחינו במערב פעולת אדיר מליצי השחיטה בינינו, הד"ר יצחק דעמבא, הודו על עותתם ויחלו גם הם לדרוש ולדריוש את השאלה במופתי מדע. ואם בשאלה אחת פרטית כך בשאלת היהודים הכללית עאכו"כ. הן בשאלת השחיטה יש מקום לבעל התקוה לקוות, כי אם גאון אביר בחכמות הטבע מוירכאוו יתן הסכמתו עליה, ואף אם ההסכמה היא קצרה, בכ"ז זכותו של החכם העמוד לו למשוך אחריו את דעת הקהל יען כי העם יאמר: בלי ספק חקר ווירכאוו בטרם הוציא משפט, ואם גם במקצוע זה ראינו כי הסכמות שאינן נוסדות על אדני מופתים נאמנים לא תועילנה, מה גם בשאלת היהודים הרחבה! מה בצע כי יקבל אחד מאתנו מאה או אלף תשובות מאת חכמים וטפסרים ורוזנים שהם מנאצים את השנאה ומתעבים את הדדיפות ודורשים שלום ישראל, ותשובות כאלה לא תבריענה את הכף ולא תעקרנה אף דעה קדומה אחת מן השרש אם לא יהיו בהתשובות דברים של טעם ערוכים בהשכל ודעת?

ואחרי אשר נוציא מכלל ספרתם של מליצי ישרנו את התשובות הקצרות הכתובות בסבר פנים יפות עוד ישאר לנו המון ספרים, אך גם בהם יש לזרות ולהבר. ספרים רבים נכתבו לא בסגנון חקירות כי אם בסגנון דרשות, והלא נדע כי הדרשות גם כשהן נשמעות מעל הבמה מפי מטיף חכם שפרקו נאה וקולו ערב ולשונו תמהר לדבר צחות לא תמיד תמצאינה אזנים קשובות, ומה גם בהכתבן בספר. בימים אשר הרגש גבר בעולם וחזון ומליצה משכו את הלבבות, בימים אשר הוריד העם דמעות על „צרותיו של ווערטהער הצעיר" אז אולי היתה פעולה לדרשות כאלה, אך עתה לקחה החקירה את מקום הדרוש, וגם הרגש המקנן עוד בלבות בני האדם שנה את טעמו ותהי לו תכונה נבדלת כפרי שבשל יתר מצרכו וכרגש של חלוש עצבים, ובן אחרית המאה לא יתפעל ולא יתרגש עוד מהדברים אשר הטילו סער בלב בן ראשית המאה, וע"כ כל המחברים מבני הדור הישן, או אלה מבני הדור החדש אשר רוח הדור הזה לא יפעם בהם, לא ימצאו תושיה בבואם לעורר את הלבבות ע"י שיחות נאות ומליצות ערבות שככר עבר זמנם ובטלה פעולתן. גם חזון נעלה ויציר רוח כביר כ„נתן החכם" לא לנצח ימשוך את הלבבות, יען כי הקסם אשר עליו כבר חדל לפעול ברור הזה, יען כי הוא חזון ומשא־נפש נעלה מעל החיים ורחוק מן האמת, ואם מפעל ענק כזה שבת מטהרו פנה זיוו פנה הודו בעיני העם, מה נדבר ע"ד הגמדים הזוחלים לרגלי הענק ומה כחם להועיל לנו בחזיונותיהם?

אחרי מחותנו מעל ספרתנו את זכר הדרשות והחזיונות והמליצות והתוכחות לטובת היהודים עוד ישארו ספרים כתובים בכשרון, אך בהם עלינו להבחין בין אלה אשר אך כונת כותבם רצויה ובין אלה אשר גם כונתם גם מעשיהם רצוים. מי שלא שמש כל צרכו אל יכנס לביהמ"ד. ככל עניני החקירה והמדע גם הענין הזה תורה היא וללמוד צריכים כל אלה החפצים לדבר בו, ואיה הם המליצים והסניגורים אשר באו עד חקר

השאלה הזאת, וכמה קשה הדבר באמת לאיש נוצרי לקנות לו דעת שלמה בהליכות אחינו, תורתנו ומשפטינו, מנהגינו ורגשי לבנו! עם ישראל איננו נמנה בין העמים אשר מעלות רוחם וכשרונם ותפארתם בחוץ, וכל עובר יוכל להעיף עין עליהם ולראותם ולבחון את ערכם. בעם ישראל נחוה את ההפך. הצופה והמביט בעין קלה יראה בתחלה את המגרעות, והיה אם לא יוסיף לחקור אז יחק בלבו רושם מראות הנגעים אשר ראה ואת המעלות והתכונות היקרות לא יראה והיה לצורר היהודים. ממין הזה היא הידיעה שידעו אותנו פה רבים מהאצילים שהיו להם דין ודברים עם סרסוריהם או עם המלויים והסוחרים והחנונים והחוכרים, ויכירום ויבחנו את דרכיהם אך בעסקיהם, אבל לא ידעו את הסרסורים והחנונים ההם בשבתם בבית, בהתפללם, בלמדם, בהגיגם, בשיחם ושיגם, בחנוך בניהם, בחיי משפחתם, ויבראו להם יהודים משונים, יהודים שכולם תאות בצע וסרסרות וערמומית. רואים אנו כי יש לחכמי אומות העולם די שקידה וחריצות ללמוד ולחקור דבר שהם חפצים ללמדו ולחקרו כראוי. ישנם תיירים אשר יבלו שנים רבות מימי חייהם להתחקות על שבט אחד, על משפחה אחת של פראים רחוקים וילמדו את לשונם ואת מנהגיהם, ואם בחקירות הטבע יש חכמים החוקרים כל ימיהם ע"ד צבע כנפיו של מין אחד ממיני הילק או ע"ד העכביש וקוריו, לא נפלאת היא, כי גם במקצוע חקר תכונות העמים יש חוקרים הבוחרים להם פרט אחד מפרטי החקירה לבוא עד עמקו. אנחנו בנ"י זכינו אך מעט לחוקרים נאמנים כאלה מבני העמים אשר בקרבם אנו יושבים, יען כי מתברכים הם בלבם כי הנם יודעים אותנו גם בלי חקור ודרוש. היו חכמים נוצרים אשר שקדו על למוד שפת עבר ויגיעו במקצוע זה לשלימות נפלאה ויש גם אשר שקדו על למוד התלמוד ואחד ממאה קנה לו ברוב עמל ידיעה קלה בפנה זו, אך את היהודים לא חקרו ולא דרשו ויעלו גרה את שיחות הנשים המוזרות בלבנה ואת ספורי ההבלים והעלילות ששמעו מפי אומנותיהן. גם הפרקליטים הטובים שעמדו לנו בדור הזה לא הרבו לחקור את היהודים ואך את חזון לבם השמיעו לעם רב. והנה אחד מהמעטים אשר עמלו ויגעו באמת לדעת את דרכינו בטרם קם לדבר משפטים עם אויבינו בשער הוא מחבר הספר אשר לפנינו החכם הצרפתי אנאטול לירוא בוליע. ראה זה פלא הוא. באשכנז שאלת היהודים מפעמת ביתר עז מבצרפת; חכמי אשכנז הם שקדנים גדולים מהצרפתים בחקירה ודרישה, ובכ"ז לא נמצא עד היום חכם אשכנזי אשר יגע לחקור ולדרוש את דרכי היהודים בכל הארצות כהחכם הזה. אך פתרון אחד יש לחידה זו. החכם לירוא־בוליע נתן לבו מאז לתור את ארץ רוסיא ויכתוב ספר גדול ע"ד רוסיא, ומענין לענין הגיע אל שאלת היהודים יען כי כל מי שאיננו יודע את היהודים ברוסיא, רוב מנינה ורוב בנינה של כנסת ישראל, איננו יודע את היהודים, והזכות שזכינו לחוקר נאמן אשר ידרוש למצבנו נתגלגלה לנו ע"י רוסיא שהיתה אבן חפץ להחכם הצרפתי ההוא.

אם כה ואם כה החכם לירוא־בוליע חקר אותנו, ואם גם בדברים רבים החטיא את המטרה, בכ"ז עלינו להודות כי בכל פרק ומאמר מספרו נכר חפצו הנמרץ לכוון אל האמת בלי כל משוא פנים וכל כמן דין ממוכו לנא. בספרו זה ידבר המחבר על אדות מספר נפוצות ישראל בארצות שונות, ע"ד השנאה הקדומה שנאת הדת, ע"ד היהודים ביחס אל הדעות הנוצריות והדעות החדשות, ע"ד השנאה הלאומית וההפוך והנגוד שבין בני שם ובני יפת, ע"ד השאלה אם גזע היהודים הוא נקי מתערובות, ע"ד תורת היהודים ואמונתם, מזג גופם ונפשם, כשרונם ומעלות רוחם, ע"ד פרוד היהודים מן העמים, ע"ד תחבולות ההתבוללות וע"ד האחוה אשר בין היהודים יושבי הארצות השונות. והנה נמצא לנכון להעיר על כמה פרקים מהספר הזה ועלינו להקדים ולבאר את

מטרתנו בבקרת כן גם בס' הזה וכן גם בדבר יתר הספרים. אין מטרתנו להוכיח את המחברים ולהעבירם על דעתם, אך לברר וללבן את דעותינו אנו, ודברי המחבר הם לנו רק יסוד וסמך לעמוד עליהם; ולכן אל יהי זר הדבר בעיני הקוראים שאנו מבקרים גם ספרים כתובים בשפות אחרות, אשר אולי כותביהם או קוראיהם לא יקראו את דבריו. לא למענם אנו מבקרים כי אם למען ברר דעות שונות הנשמעות בשוק הסופרים ודעותינו אנו ביחס אליהן, והנה הס' הזה אחרי אשר זכה לשם ונעתק לשפות אירופיות שונות ודעותיו מצאו להן קן בלבות קוראים רבים גם מבני עמנו גם מבני יתר העמים, ראוי הוא כי הדעות הרצופות בו תוגשנה לדין לפני משפט הבקרת.

„שאלת היהודים התעוררה עוד הפעם בדורו של רענאן ופאסטעור —יאמר המחבר— אחרי שנחשבה כעוברת ובטלה בארצות שונות. היא התעוררה יען כי יש בה תערובות שאלת הדת, הלאומיות, הכלכלה וסדרי החברה. הבדל הדת, פרוד לאומי והתחרות במסחר ובשאר ענפי המחיה מעוררים ומעודדים את השנאה. האנטיסימיטיזם הוא רוח מחזיקים בנושנות נסוגי אחור אבל הוא מוצא לו מעוז גם מאת דארווין, גם מאת ביסמארק, גם מאת מאלטוס ומאת כל הדעות החדשות, ומפני שהמריבות והמדנים בין אמונות שונות, לאומים שונים ומפלגות שונות, לא במהרה יחדלו, ע"כ יוכל היות כי האנטיסימיטיזם לא יחדל לא במאה הזאת גם לא במאה העשרים ואולי יאריך ימים גם הוא כהיהודים". כדבריו אלה קיים המחבר את משפטנו הקשה בספרנו „שנאת עולם לעם עולם", והחלטיו זאת היא מחאה גמורה כנגד הטועים החושבים להשבית את השנאה ע"י ההשכלה וההתבוללות. ההשכלה נחוצה היא לבני עמנו מצד עצמה וגם מפאת היות עמנו עם הספר והדעת והמוסר מעולם, אך לחשוב שההשכלה תסיר ממנו את השנאה והקנאה — שגיאה היא.

„אדמה —יאמר המחבר— כי היהדות יצרה את היהודים כמו שהם וע"כ נחוץ לחקור את היהדות זו לעמת צ מול רוח הנוצרית למען דעת במה הן נפרדות ובמה הן נושאות בר בבר ע"ד הדת והמוסר. כמו בין התורה ובין הבה"ח, כן גם יש הבדל רב בין היהודים והנוצרים. גם בדברים שהם שוים בהם יש חילוק הנעימה, כי מוסר לקחה של הבה"ח הוא נעים ורך יתר, הוא מעורר את הרגש יתר בעת אשר התורה מעוררת את השכל. הבה"ח תראנו יתר לעולם הבא והתורה לעוה"ז, עד שהתורה תדמה לפאזיטיוזם, ומצוותיה המעשיות נוסדנת על חיי מדינה ועל חקים למשמרת הבריאות וכו' ואף כי השארת הנפש היא אמונה עקרית בהתלמוד, אבל התורה עוסקת אך מעט מזעיר בעתידות העוה"ב, ורוב יעודה להעוה"ז, ואם אמנם התלמוד מדמה את העוה"ז לפרוזדור בפני הטרקלין, עם זה העוה"ז הוא ליהודי עולם יתר בהיר וטבעי מאשר להנוצרי ואינני לו צל עובר; הוא איננו מתעב את העוה"ז, ולהפך, דתו תבטיחהו את טוב העוה"ז כשכר, ובזה תעוררהו במלחמת הקיום ובה גבורתו".

שגגה יצאה מלפני המחבר במשפטו שהיהדות יצרה את היהודים כמו שהם, וזה עולם הפוך, וכן גם פקו פליליה רבים ממשכילינו המדומים האומרים כי התלמוד יצר את היהודים בתכניתם ובצביונם ובמעלות רוחם ובתכונותיהם כאשר נראם כעת. אם בנוגע לכל דת ולכל אומה ולשון שגיאה היא דעת האומרים שהדת תברא את העם, כי באמת נהפוך הוא כי כל עם יברא לו את דתו ואת לשונו, עוד תגדל השגגה בהוציאנו את המשפט המעוקל הזה ע"ד היהודים והיהדות. ישנם עמים שקבלו את דתם מן החוץ, אבל גם הם אחרי קבלם את ראשית יסודי הדת מן המוכן, מן החוץ, הפכו ושנו ופתחו והשלימו את דתם בתוכם פנימה עפ"י תכונתם וטובם וטעמם, עד כי דת אחת מקבלת פנים שונות והדשות בתוך עמים שונים הנבדלים זמ"ז בתכונותיהם, ומה גם היהודים

אשר לא קבלו דבר מן החוץ, ותורתם מאל"ף עד תי"ו מולדת בית היא, התגלות אלהים בתוכם ותוצאה נכונה של רוח לאומם — ואיך אפוא נוכל לאמר שהיהדות יצרה את היהודים? עלינו להפוך את הסדר ולאמר כי היהודים יצרו את היהדות כמו שהיא. אין אנחנו יכולים לאמר: היהודים הם ככה לפי שכבה עשום התורה והתלמוד, אבל להפך התורה היא ככה והתלמוד הוא ככה לפי שבן הולידום וייצרום ויפתחום וישלימום היהודים, זו היא כונת מאמר חכמינו: אורייתא וישראל חד הוא.

„מצד זה לא יתאונן החוקר על היהדות —יאמר המחבר להלאה בהפכו בזכותה— ולהפך עלינו לשבחה בעבור הבנות שגדלה, הדתות שיצאו ממנה, ואיכבה אפוא נוכל להאשימה בחוסר מוסר ומדות? — ההבדל יתבאר בשני פנים: ראשית יש להבדיל בין היהדות העתיקה והיא התורה ובין המאֻחרה והוא התלמוד; ושנית, גם התורה היא לאומית, מיוחסה לעם ה' ולא לכל זולתו, והתלמוד עוד הוסיף להרחיב את הפרץ בין ישראל לעמים".

אחרי תקננו את השגיאה הראשונה והעמידנו את הדברים על האמת כי היהדות, לאמר התורה והתלמוד הם ככה לפי שכן עשום היהודים, אין עוד מקום להתאונן על היהדות בגלל היותה לאומית, כי זה הוא חק עולם. כל עם מוליד בדמותו ובצלמו. היהדות איננה רעיון חוקר ולא שטת חכם אחד יחידי, אך יציר רוחו של עם ישראל, מגודל ומחונך, מפותח ומושלם מאבי מקורה, אברהם אבינו, בהמשך הדורות עד משה והנביאים ועד כנסת הגדולה והתלמוד, ומן הנמנע הוא לבלי היות לה להיהדות חותם תכנית של הלאום שהולידה ויפתחה וישלימה. היהדות היא לאומית כי היא יהודית; המלה „יהדות" לבד דיה לציין ולפרש את תוכנה ולהגיד די באר שהיא של יהודים. איכבה נוכל להשיג הילניזם בלי עם הילנים, גרמניזם בלי עם הגרמנים וכו'? אם הגרמניזם או הסלאוויזם, למשל, כולל איזו דעה או מוסר נכבד המסוגל להתקבל גם מאת שאר העמים, אז נבוא לדון רק על הדעה ההיא או על המוסר ההוא שבו צפונה תועלת הרבים, אך לא נגע אל הפנה המיוחדת רק להגרמנים או להסלאווים לבדם, ממציאי הדעה או המוסר ההוא. את המקצוע המיוחד ההוא נעזוב להעם שהמציאו, ונדון רק בהשאר שהוא שוה לכל נפש. הוא הדין בתורת היהודים או בהיהדות. החלק הלאומי שבה הוא הכרחי, יען כי הוא יליד עם עתיק יומין וכביר כח החיים, אבל החלק הלאומי איננו מונע את העומדים מחוץ למחנה ישראל להיות נאותים לאור התורה והדעות הישראליות בחלקים האחרים שאין בהם ענין לאומי. התורה נתנה לדור המדבר, להיהודים בטרם נבנו ויתכוננו לעם, וע"כ יש בהתורה הלכות המלוכה בבית ובחוץ, דיני ממונות ודיני נפשות, תרומות ומעשרות ועבודת הקדש; יש מצוות הזכרון בהחגים ובמילה, ויש מצוות שתכליתן קיום האומה ושמירתה מפני האויבים מחוץ ובדומה. כל המצוות האלה אך למותר הן לעמים אחרים, כי לכל עם ועם יש מקור מחצבת, זכרונות, דברי הימים, מלוכה ושבנים, ולכל אחד מהעמים ההם יש משטרים וחוקים ומשפטים לו לבדו בטעמו וברוחו לטובתו ולתועלתו, ועליו לשמור ולקיים את חוקיו ואת משפטיו בטעם עמו, ארצו ומולדתו וקורותיו ושבט מושלו. אך לא כן משפט האמונות והדעות היכולות להתפשט בכל העולם בלי הקשר במוצא, בגזע, בארץ ובשלטון מדינה. דעות כאלה יכולות וגם דרושות להיות לקנין כל העמים המתוקנים. זה היה דרך היהודים מראשית יצירתם בתור עם. עוד טרם קנו שביתה בארצם, בעודם טרודים בכבוש ובחלוק, ויהושע ראש גבורם כבר עסק בתקון העולם במלכות שדי; הוא כפי המסורה שבידינו כפה את עמי כנען לקבל שבע מצוות בני נח. מכל שאר מצוות התורה פטרם יהושע — — וכן עד היום הזה פוטרים כל חכמי היהודים את העמים מהחלק הלאומי שבתורה ומחייבים בהם רק את היהודים לבדם ומונים בין חסידי אוה"ע כל מי שקיים

שבע מצוות ב"נ בתכלית השקידה. אם כן לא תצדק התלונה על היהודים שהם מוציאים את הנכרים מן הכלל, כי הלא הנכרים בעצמם מודים שהחלק הלאומי שבתורה ללא צרך הוא להם, ואם תלונתם על היהודים עקב השארם נאמנים לחלקם הלאומי להם לבדם בלי לבטלה גם להם לעצמם, הנה זאת היא תלונה על קיום עצמותם של היהודים, וזה לא יתכן ולא יצדק במאומה, כי מה נזק להעמים בשמור היהודים את מצוותיהם הלאומיות כמצוות הזכרון ודומיהן? היש להיהודים זכות ומשפט להתאונן על אחד העמים על שמרו זכרון הדברים הנכבדים שבדברי ימיו, ואיזו זכות לאחד העמים להתאונן על היהודים על שמרם, למשל, את חג המצות? אין זה רק תלונה על קיום היהודים, ובהגיענו עד כה כבר אין מקום לדין ולדברים.

„מה הוא המוסר הראשי הרצוף בהיהדות —ישאל המחבר ויאמר— עשרת הדברות. אבל הן רק בלא תעשה, וזולת זה נמצא במקומות שונים בתורת משה את המצוה „ואהבת לרעך כמוך" והיא נתבארה באפנים שונים ע"י חכמי היהודים ורבניהם עוד בזמן הלל, עד כי התלמוד הרחיב לדבר במצוה זו יתר מהתורה, אך לעמת זה יש לפרוך ממה שמלת ל„רעך" נשמעת להם רק ביחס שבין יהודי ליהודי ולא ביחס להנכרי, כמו לנכרי תשיך ועוד הרבה מה שאסור לעשות ליהודי ומותר לעשות לנכרי, לגוי ולגר".

שגה ישנו המחליטים כי חקי המוסר של ישראל רצופים אך בעשרת הדברות. הרבה יתר ממה שנאמר בהן אנו מוצאים בפרשיות שלמות בתורה, בדרך אגב ובכונה מיוחדת, ובדבר הוצאת הנכרי מכלל ישראל עלינו לדעת כי הנכרי הקדמון איננו מוצא בתור בריה פחותה שאין לה תורת האדם כי אם מפני שתי סבות: א) „שדנין אותו בדיניהם"; ב) מטעם מדיני לבל יעלה הגר על האזרח לרכאו תחתיו, בהיות אז עם היהודים מסתפק במועט ואומר די בנחלתו החלוקה לבתי אבות מבלי להרחיב את ארצו לצדדים ככל העמים הקדמונים וגם החדשים ע"י כבוש וחלוק ארצות נכריות, וכן גם מטעם הרחקת תועבות האלילים וטומאותיהם. הן לכל עם דיני מדינה ואין בן עם אחד נזקק לדיני בן עם שני, וזהו היתר נשך ועבדות במדה ידועה בנוגע להנכרים ואיזה מדיני נזיקין או יתר הדינים המבדילים בין היהודים ועמי הקדם. אבל בכל הנוגע לתורת האדם באשר הוא אדם ולכל מה שיש לכל העמים חלק בו, מה שאיננו תלוי בזמן ובארץ ובגזע ובשלטון מדיני, אין בכל התורה כולה, כהתורה הכתובה כהמסורה, הבדל כל שהוא בין יהודי לנכרי, וגם עובדי האלילים בכלל. הן ידוע ומפורסם הכלל המונח בתלמוד שחסידי אוה"ע המזומנים לחיי עוה"ב הם המה המקיימים שבע מצוות ב"נ, ובנוגע לתורת האדם, כלומר לזכויותיו הנתונות לו מיוצר בראשית, אין חילוק בין צדיק לרשע, בין בן דת לעכו"ם, כי כלם כאחד נקראים אדם בלי יוצא מן הכלל: „לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מבני האדם, מעלה עליו הכתוב כאלו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מבני האדם (לא מהיהודים, מהגרים, מהצדיקים) מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עולם מלא" (סנהדרין פ"ד, ה'). הנה הלקח הזה עולה על כל מה ששכל האדם יוכל להמציא לטוב ולחסד, ועוד הוא מסיים: „ומפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך" (שם). הלקח הזה מבטל את כל כחות התקיפים, העריצים, המיוחשים והגאיונים המגדילים עקבם על העם.

המחבר מתאונן על התלמוד על הבדילו לרעה את הנכרים, אך את היהודים יצדיק באמרו שהתלמוד איננו ספר קדוש המנהל את כל עניני האמונה, אך אסף דברי חכמים שונים הסותרים זה את זה שהיו במשך אלף וחמש מאות שנה, ועוד יאמר בזכות היהודים שאין למדין מדברי אגדה ושמתחלה חייב כל מבקר לדעת את התלמוד, אך לדעת אותו קשה מאד מפני שלא נעתק עד היום כראוי וגם לשונו בלולה וקשה עד כי

גם בין היהודים יבינוהו אך יחידי סגולה. בטרם כל דבר אין להסכים עמו באמרו שהיהודים אינם סומכים על התלמוד. אמנם על ההלכות הפסוקות והברורות שבו כל ישראל חיים בדברי דת ודין, ואין מהצרך להשפיל את כבוד התלמוד וערכו בשביל הכריע את הכף לזכות היהודים. גם אין התלמוד ספר נעלם, אבל הוא ידוע ומפורסם ונפוץ ברבים, עד שהקוראים בו והמבינים אותו רבים הם מאד בין היהודים, ולהצדיק את התלמוד די במה שהוא, המחבר בעצמו, מביא הלאה, והוא, שהגויים הנזכרים בתלמוד לרעה ואשר עליהם אמר ר"ש בן יוחאי טוב שבגוים הרוג הם המה עובדי האלילים האכזרים אשר החריבו להיהודים את מקדשם ואת ארצם, הגלום, הפיצום, שעבדום, ענום, גזלום וירצחום, ויעשו גם בקרב עמם כל תועבה וכל טומאה עד שהיו חשודים על שפיכות דמים. המחבר בעצמו אומר שהמבקר חייב לשוב לזמן התלמוד ולהקביל את דיניו לעמת משפטי הפרנקים, הגוטהים ואז נוכח שלא תמיד טובים האחרונים מהראשונים. לא כן הדבר, אבל אכזרים וקשים לאין שעור הדינים של הפרנקים והגוטהים ביחס היהודים מדיני התלמוד ביחס הנכרים. בהצדיקו את היהודים נגד מעניהם מביא המחבר את זכר המעונים מראשית ימי הבינים כמו פוליקארפ הקדוש בסארנא והאשה הצנועה בליון שלא קללו את מעניהם, והוא בעצמו מתרץ את השנוי הזה באמרו שהיהודים מלבד הענותם ע"ד אמונתם עוד שמרו איבתם למעניהם על החריבם את מקדשם וארצם „ומה שהאמונה יכולה לסלוח לא תוכל האהבה לארץ מולדת לסלוח לעולם" — אם כן למה הציב פה מערכה מול מערכה? ועוד: אין מביאים ראיה מיחידים על הכלל. הקדושים הנ"ל היו יחידים, והיהודים הגלו מארצם והורגו על קדושת דתם בכל המונם, ואם בכל זאת ליחידים נפן, ומצאנו יחידי סגולה גם בקרב היהודים. זכרו נא את האשה ושבעת בניה, את ר' עקיבא שנשמתו יצאה באחד, את ר"י בן בבא ואת כל יתר הרוגי מלכות ועוד רבים כמוהם אשר לא קללו את מעניהם וימותו בקדושה ובטהרה. אבל האמת היא שאין למדין מחסידות, כמו שאין למדין מאגדות. החסידות לחוד והדין והמשפט לחוד. החסידות צריכה לעבור על המדות, ואם לא תעשה זאת אז איננה חסידות, אבל הדין צריך לנקוב את הדר ואיננו יכול ליתר כל שהוא, כי אם יתר כבר איננו דין לאמתו. והמחבר, בדברו על אדות דיני התלמוד אינו מדבר ע"ד חסידות אך ע"ד דין ומשפט ולכן אין מקום למופתיו מן החסידים.

„המוסר האמתי איננו מבדיל בין בן דת זו לבן דת אחרת" יאמר המחבר ומוסיף ושואל: אם כל עמי המערב התהלכו תמיד עם היהודים כמו עם רֵעים? וכעין תשובה הוא הולך ומונה איזה הבדלים קלים שהבדילו את היהודים לרעה, כמו קראם ליהודים כלבים, שקרם למו באמונתם וכדומה מהעברות שאדם דש בעקביו. אבל אם עונות קלים כאלה יבוקשו ואם נתן הבכורה להמאמין על אשר לא יאמין לפשע יחשב, הלא כזאת נמצא בכל דת, כי באין יתרון להמאמין על הבלתי מאמין איזה יתרון יש להדת החדשה? היתרון להמאמינים דבר הכרחי הוא בכל דת, ואין דת נקיה מזה, אבל בנעת העין אל היהודים יחטטו כל המבקרים בפתגמי התלמוד הנושנים, אע"פ שהעכו"ם הנזכרים לרעה בהתלמוד, כנודע, רעים ונשחתים היו מכל עם בעל דת, וגם בלי שום על לב שהעכו"ם ההם עוד היו במחריבי מקדשם וארצם של ישראל, וביחס זה הלא כבר הודה המחבר הנכבד שאהבת ארץ מולדת לא תוכל למחול על עלבונה. המחבר מונה לעמי המערב עונות קלים להיהודים, עון בטוי שפתים או בלתי עמדם בדבורם, והקורא התמים יוכל להאמין כי רק באלה אשמו, בעוד אשר באמת אפס ואין המה מול המון חוקקי און ודינים לא יחיו בהם שעמי המערב בימי הבינים ברבי ארצותיהם חקקו על היהודים בדדיפות נוראות. התמצאו בכל מרחבי ספרות הרבנים עלילה על העכו"ם

כעלילת הדם המפארה אשר עד היום אירופא המערבית הנאורה לא הטהרה מחלאתה?

המחבר, כנראה, הרגיש את רפיון מופתיו, וע"כ הוא אומר שאין להאשים בכל אלה לא את ראשי היהודים ולא את ראשי הנוצרים, אך את משובת המדות גם בין המון היהודים גם בין המון הנוצרים, והוא מוסיף ואומר, כי המוצאים בהתלמוד יסוד לשנאת היהודים אל הנוצרים (?) ישכחו את זמן חבור התלמוד, איך נתחבר ומה ערכו ליהודים. התלמוד נתחבר מהמאה הראשונה לפני הנוצרי ונגמר במאה הרביעית או החמישית שאחריו, ובו צפונות דעות היהודים מהזמן שאחר החורבן. מעולם לא היתה ליהודים עת צרה כזאת, עת ההרס והפזור בגוים תחת העול הקשה של רומי או פרס, ואין מי שהאמין בקיומם אחרי העקרם ממלכתם. דאגת חכמיהם היתה שומה להציל את האומה והדת בבת אחת, ולא אחת בלי חברתה. זה מקור המון התומרות בהמצוות המעשיות, שתכליתן להרחיק את עם היהודים מן הנכרים, ובזה נתן התלמוד באמת חיים ארוכים ליהודים, והוא שעמד להם שלא צללו ולא נבלעו בעמים אחרים". אם דבריו אלה צדקו יחדו הלא הם סותרים זא"ז. איך יקטן ערך התלמוד אם היהודים נושאים ברצון את עול החוקים אשר שם עליהם, ואיך איננו בר סמכא אם הוא אך הוא הצילם מהכליון? אבל האמת היא שהתלמוד לא יצר את היהודים אך היהודים יצרו את התלמוד, והם יצרוהו ברוחם ובטעמם לפי זמנם ומעמדם בין הגוים. היהודים היו מרי נפש כנגד מחריביהם ושוסיהם ע"כ יצרו למו דינים מגבילים; היהודים לא חפצו להכלות ולהמחות מעם, ע"כ מצאו סיגים וגדרים למשמרת ללאומיתם. התלמוד נקדש להם, יען כי הוא יליד רוחם בעצמם, יען כי הוא מהותם הרוחנית של גדולי האומה מדור דור. כשם שהתנ"ך הוא ה ת ג ל ו ת ר ו ח א ל ה י ם שבהאומה מאברהם עד הנביאים האחרונים, כן התלמוד איננו כי אם המשך בלתי נפסק מן ההתפתחות הרוחנית הזאת מאנשי כנסת הגדולה עד חתימתו, וע"כ סמוך התלמוד במעלתו להתנ"ך, וגם הוא קדוש ונערץ כאוצר רוח האומה.

עוד יהפך המחבר בזכות היהודים באמרו „שאין זיקת התלמוד ליהודים בדבר החקים המגבילים ביניהם ובין יתר העמים זיקה עולמית, והוא נותן טעם לדבריו, כי מכיון שאין להיהודים אפיפיורים וכנסיות היהודים בעצמם פורקים מעליהם את משפטי התלמוד בשנוים שונים במקומות שונים עד שהקהלות בלונדון ובפאריז לא תזקקנה כלל לכל מה שנזקקות קהלות ברדיטשוב גם ווילנא, וטועים הם האומרים שהיהודים נזקקים להתלמוד זיקה עולמית". כן הדבר, היהודים משתנים איש מרעהו באפני קיום המצוות המעשיות, גם משתחררים מהן מעט או הרבה בזמנים שונים ובמקומות שונים, אבל לא מטעמו, לא מטעם שאין התלמוד קדוש ליהודים ואיננו בר סמכא להם או מטעם שעבר זמנו, אבל מטעם יותר כולל ויותר יסודי. כל התורה, כהמסורה כהכתובה, תורת חיים היא ולא אמונה מוגבלה לתועלת השארת הנפש, וכתורת חיים נכונה היא להתאים בכל מקום ובכל זמן עם תנאי חייה של האומה לפי מעמדה. עוד בהתורה הכתובה בעצמה, שקדושתה וסמיכותה (אויטאָריטעט) היא למעלה מכל בקרת ומחלקת, צפון היסוד להתפתחות המצוות המעשיות ולתמורותיהן במדה ידועה, לא ע"י מתקנים מקצעים בנטיעות אך ברוח הזמן, ובהיסוד הזה צפון סוד נצחיותה, כמאמרם העמוק „לפעמים בטולה של תורה הוא קיומה" בסמך על המקרא „עת לעשות לה' הפרו תורתך". התורה לא תחדל מלהתפתח ולהתחדש בפרטים והיתה לנצח נצחים בכלליה. המעט לנו ראיות בכתבי הקדש? תחת העבודה בבכורים נהיתה אחרי מעשה העגל העבודה בשבט לוי, וחלק מיוחד ממנה רק בזרע אהרן. תחת הבמות בהמדבר, נבחרו נוב וגבעון ושלה וירושלים להקריב קרבנות. בחורבן ירושלים שוב לא הותרו הבמות כבדור המדבר, כי ברוח הזמן המחודש נולדו הצרך לבטל את הקרבנות מכל וכל ויבטלום חכמי התלמוד

ולא החזירו עוד את הבמות להיתרן. עזרא בטל את המעשר לנביאים. אבי הנביאים כבר חדש דין בירושה לבקשת בנות צלפחד. התלמודיים התירו שמיטה, גדרו גדרים לדיני נפשות עד שכמעט בטלום עוד בזמן הבית ואחרי החורבן בטלום בהחלט. עצמו מספר פה כל השינוים היסודיים שנעשו ע"י פירושים ובאורים מרחיבים ומקצרים והוצאת המקרא מפשוטו לפי צרך השעה. אין כונתנו בזה לתת פתחון פה ליחידים לעשות להם קרנים ולברוא „תקונים", יען כי מלאכת התקונים ע"י אנשים, וביחוד ממין המתקנים שראינו בדורות האחרונים, לא תעזור ולא תועיל, אבל כונתנו על התקונים הנעשים בהמשך הדורות ברוח התורה ובתקף חקי החיים וקורות הימים. רובי חומרות התלמוד וסיגיו וגדריו נוצרו ונתקנו, כאשר המחבר בעצמו יודע ומבין ומעיד למעלה, למטרת ההתרחקות מהנכרים שבזמן ההוא והצלת האומה מכליון חרוץ בעת סכנה לקיומה. אם כן החיים בעצמם הולידום ולא התלמוד, שלא היה רק המאסף והמסדר, וכשם שכל תכלית החומרות ההן — ההרחקה וההצלה, כלומר צרך חיי העם, כן גם השנוים והקולות שנולדו באיזה עדות יסודן ג"כ בטעם השתנות המקום, הזמן ותכונת הנכרי, כמו בנוגע לקהלות לונדון, פאריז, ווילנא וברדיטשוב הנ"ל, אבל לא מאשר חדל התלמוד להיות בר סמכא להיהודים. כבוד התלמוד במקומו מונח.

„ידיעת התלמוד —יאמר המחבר— תקטן בין היהודים מיום ליום עד שבאירופא רובם ככלם לא ידעוהו" כו'. בזה יצדק, כי ההשכלה המזויפת ושטף החיים ההומים והקרירות לקדשי שמים בכלל המעיטו את ידיעתו, אך מסקנתו מכל אלה שבעוד מאה או מאתים שנה ישתכח התלמוד מכל וכל ונהפך לקדמוניות איננה מסקנה מאומתת במופת כי אם השערה מחהוה להעתיד, וההשערה הזאת לא תאמר כלום. אנחנו זה רבות ראינו עליה אחרי ירידה; לחזק הדת בקרב עמנו חליפות צבא לתקופות שונות, אחרי החום יבוא הקור ואחריו חום חדש ובפנים חדשות, ומכ"ש שהמחבר בעצמו מודה שההתרחקות מצד היהודים מתחזקת ע"י ההרחקה שמבחוץ מצד אינם־יהודים, והוא בעצמו אומר למעלה ששנאת העמים ליהודים, השנאה המשולשת בדת, בגזע ובתחרות, היא שנאה עולמית, אם כן גם ההתרחקות עולמית וגם ההחזקה בדת עולמית והחזרה לידיעת היהדות עולמית וא"כ החזרה להתלמוד הכרחית בטבע הענינים האלה, ואין העליה והירידה כי אם חוזרות חלילה חליפות לתקופות כרוח העם.

המחבר כנראה הרגיש בעצמו שהשערתו בדבר ביטול התלמוד רפויה היא מאד, כי בהמשך דבריו הוא אומר שדת היהודים בכל היותה עומדת וכבולה, מסוגלת היא לשנוים ולתקונים, ואין בעולם דת שתוכל להכחיש את האשמות שיטפלו עליה ע"י מאמרים מקוטעים לקוחים מספרותה כהיכלת הזאת בנוגע למאמרים מקוטעים לקוחים מהתלמוד, והוא מוסיף ואומר, שאלו באנו לשפוט על פי מאמרים מקוטעים כאשר יעשו המגלים „מצפוני היהדות" בכמה לשונות, כי עתה יכולנו להקביל לכו מצפוני הפרוטסטנטיזם וכו', עד שרבים מלמודי דת העידו ולא כחדו כי אלו כשפוט ראהלינג את התלמוד באנו לשפוט על שטת לוטהער כי עתה נקל היה לחרף מערכותיה". אם כן עוד תחלש יותר השערתו שהתלמוד ישתכח במהרה מישראל, אחרי דעתנו שאין בתוכו מה שלא תסבול הנפש היפה והבינה הישרה.

„הלין הגדול וואלטער אומר כי דת היהודים היא היחידה אשר צותה להקריב קרבנות אנשים לה' —יאמר המחבר— ולא באר שכונתו על מלחמות הדת שהרבו שפיכות דמים. אבל הלין ההוא לא ידע בשנאתו ובלעגו כי השמדת עמי כנען לא היתה כלל מסבה דתית אך מסבה מדינית, כי אי אפשר בכיבוש באופן אחר, ובפרט בימים הקדמונים ההם שכל מלחמת עם בעם היתה להחרג או להשמיד ולהרוג. להחיותם

ולשעבדם ולהתערב בהם אי אפשר היה לבל ישחיתו את היהודים במדותיהם הרעות, כאשר באמת היה פעם בפעם, והשנית, כי העמים ההם כבר נתחייבו כליה עקב תועבותיהם וטומאותיהם כגולה, רציחה, עריות וקרבנות אנשים כנזכר בהרבה מקומות בתורה. מלחמה להדת נאסרה בהחלט בהתורה ולחזק את השלום נאמר בתורה על צבא השמים על דרך השאלה כאלו ה' בעצמו חלק אותם להעמים לעבדם (דברים ד' י"ט). היהודים לא לבד שלא הכריעו אחרים ברתם, אך גם את הגרים שבקשו קרבת ישראל ברצונם החפשי הרחיקו היהודים בכל יכלתם.

באמרו בהצדקת היהודים ובבטול עלילת אכילת הדם שאכילה זו נאסרה בתורה המחבר מוסיף שגם בתלמוד הוא אסור חמור, יש להוסיף שהתלמוד החמיר באכילת דם יותר משל תורה, כי תחת אשר בהתורה נאסר דם הנפש אסר התלמוד גם את דם התמצית ולזה נתקנה המליחה וההדחה.

בני העמים מאשימים את היהודים בשנאה להציויליזציא הנוצרית והעלילה הזאת איננה שיחת נערות והבל כעלילת הדם — יאמר המחבר, אבל הוא לא סמן ולא הגביל את ההוראה האמתית של הציויליזציא. אם כונתו על החכמות והמדעים, הלא אין מדעים של יפת ומדעים של שם, כי החכמה וכל מדעיה אינם יודעים לא לאום ולא דת, והמחבר בעצמו יודע ומודה בהרבה מקומות מספרו שהיהודים מאז ומעולם השתתפו עם כל העמים בכל החכמות והמדעים, והם היו הסרסורים היחידים להארת הדעת באירופא, ואם כונתו על הנמוסים והמנהגים שאין למו כל קשר ויחס עם הדת, הנה ידוע ג"כ שהיהודים אוהבים תמיד לחקות את מעשי העמים, אם כן נשאר אך לשער שכונתו על חיי הצבור והלכות דרך ארץ, והנה אם כי גם ביחס זה לא מצינו מעולם שהיהודים יעוררו איזו מרידה או למצער מחאה כנגד הגדרים השוררים, בכ"ז נוכל להודות שבמדה ידועה רוח היהדות באמת איננה נוחה מההשכלה הברלינית הבימסמארקית, והוא ביחס האנרופות שבה. בהציויליזציא המערבית נשאר הרבה מהיונים והרומאים, רוח „כל דאלים גבר" שבכנגדה יצאה הדת הנוצרית בנעם מוסרה ולא הצליחה עד היום לעקור אותה כלה, אם כן לא אל הציויליזציא הנוצרית היהדות מתנגדת כ"א כנגד הרוח הרעה שבהשכלת המערב.

„אם אין היהודים האדוקים שותים את דמי ילדי הנוצרים —יאמר המחבר— אבל היהודים הגאורים חותרים מחתרת תחת הנוצריות ומוסר לקחה והרבותה, ובזה הם משחיתים ומקלקלים גם את הדת, גם את המדות, גם את הלאומיות וגם את כלכלת המדינה".

מתחלה היו מתאוננים על היהודים האדוקים בשביל מאסם בהשכלת אירופא ואחרי קלטם אל תוכם את ההשכלה הזאת החלו להאשימם שהם חותרים תחת הדת הנוצרית, אבל הכל יודעים שהספרות הרבנית וההשכלית נקיה מכל פלפול כנגד דתות אחרות, והיהדות לא תוכל ולא תחפץ לחלוק על הרעות והמדות של הדת הנוצרית. טענת הלאומית היא טענת שקר יען כי ידוע שהיהודים הגאורים רובם מתבוללים בהעמים בנוגע להמדינה, ולחלוקי דעות בהלכות כלכלת המדינה אינם תלויים כלל בלאום ודת, כי איש איש יבחר לו את דעותיו וגם בני עם אחד ואמונה אחת יפרדו למפלגות שונות.

„לא לחנם נולד האנטיסימיטיזם בארצו של ביסמארק ובעת הלחם הממשלה בהקאתולים. כתבי העתים החפשים, שבראשם עמדו רבים מהיהודים התנפלו על שלטון הקאתולים, ויקומו הקאתולים להלחם ביהודים, בבנסיתם ובלאסקער מצביאם. האם לא היתה הרשות להאשכנזים להשיב להם כגמולם? אחד האשכנזים משלעזיא שאלנו: אם

היהודים מסיתים את הממשלה באמונתנו ובסדרינו, האסור לנו אנחנו להסיתה ברבניהם ובסדריהם? אם ישראל המעט מכל העמים דורש מאת העמים לתת לו מנוחה, הלא עליו בתחלה להיות נוח להרוב". התערבות יהודי גרמניא במלחמת ביסמארק עם הקאתולים לא היתה מטעם דתי, אבל רק וביחוד מטעם מדיני לבלי תת לשלטון רומי להשתרר על אשכנז, ולפי זה אין מקום להטענה שהיהודים בגרמניא קמו על הקאתולים, ואין כל סבה ואין מדה כנגד מדה לגמול רע להרבנים ולהיהדות שלא חשבו כל מחשבה כנגד הממשלה והמדינה, כי באמת מה היה להיהודים לעשות? לוא הגינו על הקאתולים אזי קרא ביסמארק וכל הנוהים אחריו שהיהודים מורדים ובוגדים, ולוא חדלו מדבר כל דבר אזי העלילו עליהם משתי המחנות גם יחד שהם יודעים רק למוץ את לשד העם ומשמני הארץ ובצרכי המדינה והצבור לא יקחו חלק. הצרה הזאת לעורר עליהם קנאת הקאתולים או איבת ביסמארק או תלונת שני הצדדים לא באה ליהודי גרמניא עקב התרחקותם מהעם השורר או בגלל התרם תחת עמודי הדת, כ"א מטעם התהפכם לאשכנזים גמורים והתנכרותם לעם היהודים. זה הוא גמול ההתנכרות וההתבוללות בדורנו. כן היה בכל דור מראש קדמוניותינו, וכן יהיה עד סוף כל הדורות. אין עצה לישראל כי אם לשכון לבדד, לשמור יהדותם, מדותיהם ודיני המדינות שהם יושבים בהן.

„רוח הזמן אשר ברא חדשות באירופא —יאמר המחבר— נוצר מעצמו ולא ע"י היהודים, כי להיהודים אין די כח לשנות את רוח העמים ואת דעותיהם, ובעת שיסודי החברה האנושית החלו להשתנות עוד היה ישראל כבול בתוך הגיטו" — ובזה לא נסכים עם המחבר. רוח הזמן לא מעצמו נוצר. „ואם איהר דען צייטגייסט נעננט איסט דער הערערן אייגענער גייסט". כח היהודים ניכר בפנה זו. הכח הזה היה אדיר ובלתי מנוצח בכל מקום ובכל זמן מזמן התורה עד היום. גויי קדם וימי הבינים היותר תקיפים הרגישו את ההשפעה הכבירה הזאת עליהם וע"כ התמרמרו תמיד בחמת כחם אל היהודים. בזה צפון סוד השנאה, כי לא היו בכל העולם הנאור רק יונים ויהודים כדעת היינע, וע"ז יש להוסיף כי לא היו בכל התבל רק שתי ערי מרכז: ירושלם ורומי. היהודים שהגלו לרומי הביאו עמהם שמה את ירושלם הרוחנית. היהודים היו מוריו ורביו של לוטהער וכל הקודמים לו. בעת שהרבנים הדלים היו שוכבים בבולים בדקדוקי מצוות מעשיות ואסורים בכבלי חקים מעיקים מצד משטיניהם, בכל דלות כחם שברו מטות ברזל. לולא הרבנים לא היתה ריפורמציא, לולא היא לא השתחררה הדעת ולולא השתחררות הדעת לא היו החליפות בצרפת. המחבר, מלבד הקטינו את כח הרבנים מביא עוד ראיה לדעתו ממה שהיהודים הם עם התנ"ך, כלומר עם המאמין בה', והיא ראיה לסתור: התנ"ך איננו משים עול על השכל האנושי, הוא איננו משעבד את השכל לעקרים מגבלים, וכל הספרות התלמודית איננה כ"א בקרת חדה ונמרצה בהגיון על התנ"ך. בכל היהדות שוררת חרות הדעת, ומה כל המהפכות הרוחניות אם לא מחאת השכל כנגד העקרים והרוח כנגד האגרוף? אמת שאין מדעים יהודים, אבל ראשית המדעים האירופיים מחכמת יון, והיא נשתכחה ונשמדה בראשית ימי הבינים ברומי ואת העטרה הזאת החזירו היהודים ליושנה ועמהם הניסטוריים והערביים תלמידיהם. ידיעת התורה, אף שהיתה כלואה בחצרות הגיטו בכל זאת אין לכלוא את הרוח, והניצוץ הזה זרח בחשך לכל הולכי חשכים מבעד לקירות הגיטו. היהודים היו ללוטהער לא רק מתרגמים אך גם מבקרים ומפרשים ומבארים, ומהיהודים למדו חכמי הדור ההוא גם את ההיתר גם את הדרך לבקר ולפרש את התורה, ומבלעדי המבקרים והמתרגמים היהודים נחשבה הבקרת בכה"ק לאיסור חמור. התרגום בעצמו לא יתן עוד מאומה, כאשר לא נתנה מאומה הוואולגאטא הידועה מאז. המתרגמים והמבארים היהודים התירו את הבקרת החפשית בכה"ק, ומהם

קבל לוטהער. גם יסוד התחדשות הדעות באירופא איננו בהמדעים. מי לא ידע שהיונים הגדילו חקר בפלוסופיא, בחרשת המעשה, בהחכמות היפות, השכילו בחכמת הרפואה בהנדסה ובתכונה, בהגיון ובאמרי שפר, והם עם כל חכמתם נבלעו בהרומאים, ועם כל זה גם ביון גם ברומי השתררה עבודה זרה מגושמה עם כל תועבותיה. עריצות האגרוף ומשובת המדות מלאו את יון ואת רומי. העבדות, חלוקת העם לכתות עליונות ותחתונות, הוללות התקיפים ובערות ההמונים לא סרו מפני המדעים המסורים ליחידי סגולה. החכמים התחכמו, שרי הצבא רדו בעם, והעם היה שקוע בשפלות ובעבדות. כן נמשך הסדר הזה גם ברבות הדורות ובתקופת הזמנים, ותולדותיו עוד נמשכו עד ימי התקונים — — — הרמת הדעות והתחדשות הרוח בעולם מקורן לא במדעים רק בשלילת עבדות הדעת ובבטול האגרוף והזדון שיצאו כקרנים מתורת משה והנביאים ומדברי מחוקקיהם הקדושים והנערצים באמונתם, רק אחרי שנתפשטו ספרי הקדש לרבבות בתרגומים שונים ובשפות שונות ובבאורים שונים, רק מאז והלאה החלה התחדשות הדעות להתעורר בעמים ולחדש רוח נכון בההמונים.

לחנם ישגו הבוטחים בחילם ובהמדעים שרחבו ונסבו למעלה ראש והחושבים שהמין האנושי כבר הגיע לשלימותו. עוד גם היום רבה רעת האדם על פני האדמה והחכמה לא תציל את הרוב הכביר שבקרב כל עם מחיי צער ולחץ ואת כל העמים יחד מכבד מלחמות וריב לשונות. עוד לספרי הקדש תעודה חיה להעביר את הזדון מן הארץ ועוד נושאי ספרי הקדש, מפיציו ומבאריו עתידים לחיות ולפעול. חלילה להם להתנכל לחתור תחת מוסדי הדת הנוצרית, שהם מוקירים את ערכה הנשגב ומכבדים ומחבבים את נושאי דגלה, אבל כשהם לעצמם את בריתם יחפצו לשמור ותקומתם יקרה להם מכל חפץ. אומה עתיקה, שרידה יחידה זו מחזיקה טובה לכל חסידי אוה"ע אשר יריבו את ריבה, אבל האמת יקרה וחביבה לה מכל ואותה תשיב לפני כל הבאים להגן עליה, את הטוב תקבל ועל השגיאות תעיר.

Das letzte Passahmahl Christi und der Tag seines Todes, nach den in Uebereinstimmung gebrachten Berichten der Synoptiker und des Evangelium Johannis. Von D. Chwolson. St. Petersburg, 1892.

ספרו זה של החכם החוקר המצוין, פרופיסור ד. חוואלסאן, נדפס בין ספרי החקירה, היו"ל ע"י האקאדעמיא הקסרית בפטרבורג. מטרת הספר היא, להביא פתרון לשאלה קשה ונושנה, בבאור מאמר סתום בספרי הברית החדשה, להעמיד את הנוסח הנכון על בוריו, ולהסיר את הסתירה בין שתי גרסאות מתנגדות. על הספר הזה נוכל לאמר באמת: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. בקיאותו העצומה של הפרופיסור המובהק בכל חדרי תורה, ידיעתו העמוקה בספרי התלמוד, כאחד מגדולי חכמי ישראל, והגיונו הוך והברור, החריף והשנון בחכמת הבקרת, להפיץ אור על ספרי קדמונינו, עמדו לו להאיר נתיב חדש גם בפירושי ספריהם של ראשי הדת הנוצרית, ולרגל החקירה אשר לפניו, מצא החכם הישיש הזה, שזכה לשתי שלחנות, מקצוע גדול ונכבד, אשר בו תתחברנה תולדות ראשית הדת הנוצרית עם קורות עמנו וספרתנו העתיקה. הענין הראשי, אשר בו עוסק החכם המחבר בספרו זה, הוא: יחס הפרושים אל הצדוקים. שיטה שלמה וברורה ערך הפרופיסור חוואלסאן בדבר היחס הזה, וע"פ שיטתו זאת פתר הלכות גדולות ונכבדות בספרי התלמוד. בספרו זה הראה הפר' חוואלסאן, טה נחוצה ונכבדה היא דעת

המקורים העברים למען הבין את ספרי המקור אשר להדת הנוצרית, עד תכלית. המחבר צלל במים אדירים, בים התלמוד, ויעל בידו פנינים יקרות, ולא אחת מהן היא מרגניתא דלית בה טינא, גם להשלמת החקירה והדעת בדבר קורות עם ישראל בימי בית שני.

השאלה אשר עליה נוסד הספר המדעי הגדול הזה, היא, איך לקצוב בדיוק נכון את זמן סעודת הפסח האחרונה של מחוקק הדת הנוצרית. זה מאות בשנים נתחבטו ונתלבטו חוקרי תולדות הדת הנוצרית, בדבר השאלה הזאת. השאלה תסובך עוד יתר, ע"י שנוי וסתירה, אשר בין שתי גרסאות בספרי הברית החדשה. למען מצוא פתרון לשאלה זו, אשר כל חוקרי תולדות הדת הנוצרית הניחוה בתיקו, ואמרו עליה, כי היא לא תוכל להפתר, פתח החכם המחבר בחקירה ע"ד ה„ראשון לחג המצות" הנזכר בספריהם, אם כונתו על ערב פסח או על יום ראשון לפסח, ומוכיח, כי מן הנמנע היה שהכונה הוא על ערב פסח, ויעמיק לחקור בדבר הנוסחאות הקדמוניות, ומראה כיד הבקרת הטובה עליו, כי במקור ישן נושן נמצא נוסח נכון, והמעתיקים לא הבינו את פירושו וישבשוהו, וע"פ הנוסח הקדום היוצא מתוך השערתו של המחבר לא היתה הכונה כלל על יום הראשון לחג המצות, כי אם על י"ג ניסן, ולזה הוא מביא בכור המצרף את המחלקת הקדומה, בדבר הקרבת קרבן פסח, ושתי הדעות שהיו בדבר זה, הדעה האחת נסמכה על הכתוב (שמות י"ב ח', במדבר ט' י"א), והדעה השניה על הכתוב (דברים ט"ז, ד'), ומשער, כי המחוקק ותלמידיו החזיקו בדעה הראשונה, והכה"ג וסיעתו בדעה האחרונה, ועפי"ז הוא מיישר את הסתירה בין הנוסחאות, ומעמיד הדברים על בורים.

מענין לענין, בא החכם המחבר לחקור גם בדבר השאלה הקדומה והמחלקת, שבין הפרושים והצדוקים, ע"ד ממחרת השבת, והשקפתו הראשית היא, כי בימי מחוקק הנוצרים היתה יד הצדוקים תקיפה, ולהם היה העז והמשרה, לעמוד בראש העם, ולעשות כחוקיהם וכדעותיהם, ולא נצחום הפרושים בפועל, כי אם בשתי עשיריות השנים לפני חורבן הבית, ומענין זה הוא בא לחקור ע"ד השאלה, מי ומי היה בצוררי המחוקק הנוצרי, הצדוקים או הפרושים, והוא מוכיח, כי אך על הצדוקים נחה רוח עריצות ושנאה, ולא כן הפרושים, כי הם היו נוחים לבריות, ובדרכו זה הולך המחבר ומראה את השווי והדמיון, ההתאמה וההסכמה, בעניני רבים מעניני המדות והדעות, ובמופתיו אלה מוכיח המחבר, כי דרכי הפרושים היו דרכי נעם וכל נתיבותיהם שלום, והוא דובב שפתי ישנים, ומביא מהתלמוד מאמרי מוסר ושלום, ומוכיח, כי הפרושים, הנזכרים לגנאי בספרי הברית החדשה, הם הם הפרושים השוטים, הנזכרים גם בתלמוד לגנאי, ואולם לא כן הפרושים הישרים והתמימים, חכמי התלמוד ומיסדיו, אשר הטיפו מוסר ושלום, ענוה וחנינה ואהבת הבריות.

החלק הזה הוא חלק גדול ויקר מאד בספרו של הפרופיסור החכם בחכמת בני קדם. לנגה ברק מופתיו ינוסו צללי השטנות והעלילות, אשר טפלו המשטינים על ספרי התלמוד. בפנה זו הראנו חוואלסאן את גדלו ואת כשרונו הכביר, והוא קולע אל השערה בדעת ובתבונה, בהוציאו כאור משפט הפרושים חכמי התלמוד, ובדברו נגידים על ארזות תורת המוסר.

גם ע"ד תכונת החבר ועם הארץ, והמאמרים בענין זה בספרי התלמוד, הנראים עפ"י השקפה ראשונה כזרים, האריך החכם המחבר להמתיק את הדינים הקשים, ולבאר להקוראים הנוצרים מה חבר ומה עם הארץ, והנה הפרק הזה בספרו ראוי הוא להכתב באותיות זהב על לוחות כסף. פה הפשיט המחבר מעליו את בגדי החוקר המחפש בספרים ובכ"י, הבוחן ובודק גנזי הנוסחאות, השוקל והסופר את האותיות, ויתיצב לפני קוראי ספרו בקומתו ובצביונו, כאיש חכם בא בימים, אשר לו זכרונות רבים מימי נעוריו, והוא

זוכר את החבר ועם הארץ, את הלמדן וההדיוט, ואת ההבדל הרב ביניהם, במדות, בדעות, במוסר, בהנהגה. בפרק הזה מקדש החכם חוואלסאן שם שמים בהפיצו אור בהיר על הטהרה והפרישות, אהבת האב לבניו והבנים לאביהם, הבעל לאשתו והאשה לבעלה, החנינה והנדיבות, ההרגשה הוכה והטהורה, המהירה והקלה להתפעל מכל דבר, מדת ההסתפקות, הכח האדיר הכובש את היצר, וכל יתר הסגולות היקרות, אשר אנו מוצאים בין תלמידי חכמים, יראי ה' ושומרי מצותיו, מבני הדור הישן, ומעבר השני יתאר את אבירות הלב וגסות הרוח, רדיפת התענוגות, התאוה, הבצע וכו' אשר בלב ההדיוט השפל, המגושם, השקוע בחלאת חמרו. המחבר מעיד על עצמו, כי כל ימי נעוריו גדל בין הרבנים התמימים והישרים, ויודע הוא את ארחות חייהם, ואת שיחם ושיגם, ועדות כואת נאמנת תהיה על כל קורא נבון מחכמי אירופא, אשר ישישו על הספר הזה, כמוצא שלל רב. הספר הגדול הזה תחלתו דברי חכמה וחקירה נאמנה, וסופו דברי אמת ויושר, נעתקים מעל... ספר החיים.

לפני נעילת שער הבקרת בספר הזה, נבקש סליחה מאת החכמים השלמים, אשר ספריהם פתוחים לפנינו, ומהם, שלא היה סיפק בידינו לבקרם כראוי, ומהם, שמשנת הבקרת סדורה עמנו על אדותיהם, אבל לא יכולנו להרחיב יתר מדי את מדת חלק הבקרת, בספרנו זה, הנקדש לכל המקצעות שבספרותנו. לא חפצנו לצאת ידי חובתנו ברשימות קצרות, או במשפטים כוללים, שאין עליהם אות ומופת, אך התאמצנו לרדת לסוף דעתו של כל מחבר, לברר וללבן את שיטתו, הלך רוחו, סגנונו, הבונתו הנבדלת והמיוחדת לו, וגם לחוות דעתנו על כל ענין, אשר בו נוגעים הספרים המבוקרים, ולפי מדת הדין הזאת אי אפשר היה להכנים אל חלק הבקרת לא את כל הספרים שנדפסו, וגם לא את רובם. תבואת השנים האחרונות משדה הספרות היתה רבה מאד, ונקוה, כי מעתה ילך האסיף הלוך ואור, ולאט לאט נשלם נדרנו להמאספים והמחברים הנכבדים, אשר ספריהם ערוכים לפנינו לבקרת, ולא יארכו הימים עד אשר נשוב נשיח עם קוראינו.

המו"ל.

שאלת השחיטה.

בימינו רבו מתנגדי השחיטה האוטרים לאסרה ולהנהיג תחתיה אופן אחר של טביחת הבהמות. אמנם אף כי כלם יחדו בשם צער בעלי חיים ידגלו, בכל זאת לא מטרה אחת למו. מרביתם המה אנשים אשר לא מחמלתם על השורים המובלים לטבח, כי אם משנאתם לבני שם צוררים הם את השחיטה, ולשוא נשחית את דברינו באזניהם ללמד זכות על השחיטה הנהוגה אצלנו, כי שומע לא יהיה לנו מהם.

אבל בין מתנגדי השחיטה ימָנו גם כן אנשים ישרים, השוגים לחשוב, כי באמת רוח של אכזריות שפוכה עליה. גם המה משתדלים לאסור את השחיטה, אך בהשתדלותם אין כל מטרה צדדית כי אם מצער בעלי חיים המה אומרים לעקור את אופן טביחת הבהמות הנהוג אצלנו. לאנשים האלה עלינו לדעת מה להשיב. מתנגדי השחיטה יוצאים

יום יום נגדה במכתבי עתים, קוראים אספות ומציעים איסורה בבתי הפרלמנט ובארצות אחרות, כמו בשוויץ וואקסען, כבר הצליחו להטות אחריהם את לב העם והממשלה. בעת רעה כואת חלילה לנו לשבת דומם, כי אם עלינו לאזור עוז ולהראות באותות חותכים, כי לפי מצב תורת הרפואה בימינו השחיטה איננה גרועה משאר אופני טביחת הבהמות וכי היא אחת מן המיתות היותר קלות.

לפני ירחים אחדים כאשר נדפס בשפת רוסיא ספרו של הד"ר דעמבא „טביחת הבהמה באופנים שונים מבוארה על פי יסודי חכמת הנתוח ותורת החיים" מהרתי להביא לפני קוראי „הצפירה" את תמצית דבריו של הד"ר הנ"ל, ובלבי אמרתי, כי אם יוציא הד"ר דעמבא את מחברתו לאור בתרגום שפת עבר, אז כל רבנינו ושוחטינו יפלו על המציאה הזאת ויכניסו את הספר הזה לביתם, אמנם עתה רואה אנכי כי שגיתי, ולדאבון לבבי נאלץ אנכי לשנות עוד הפעם את דברי על השחיטה, אך כאז כן עתה דברי יהיו מעטים, כי אלה אשר שאלת השחיטה נגעה אל לבם טוב יעשו אם יקראו בשום לב את ספרו הנ"ל של הד"ר דעמבא ואת ספרו השני אשר בקרוב יצא לאור.

הדקירה בעורף ומה סדרה: הטבח נועץ כידון חד וממורט בעורף השור בין העצם שמאחורי הראש ובין החוליה העליונה של השדרה, השור ירבץ ויפול לארץ כרגע בלי שום תנועה, הטבח מניע את הדקר במקום הפצע הנה והנה בחפצו להרוס כלה את המוח המשוך ואחרי עבור $1\frac{1}{2}$—2 רגעים (מינוטען) מביא את סכינו בחלק התחתון של הצואר ומנתח את צנורות הדם הנמצאים שמה וכרגע יחל העוזר על ידו לפשוט את עור הבהמה. באופן הזה טובחים בהמות בבית המטבחים בפטרבורג.

חכמים רבים ורופאים מומחים חשבו את המיתה הזאת לאופן היותר טוב, אחרי כי שערו שע"י הדקירה בעורף פוצעים ומהרסים את המוח המשוך, אשר בו נמצאו מרכזי הנשימה ומרוצת הדם. אמנם הד"ר דעמבא ברק את חוט השדרה ואת המוח המשוך של הבהמות אשר הוכרעו לטבח ע"י הדקירה בעורף וימצא כי אי אפשר לפגום את המוח המשוך ע"י הדקירה בעורף, כי רק חוט השדרה יפצע. ובספרו הנ"ל הוא הולך ומונה את החסרונות של מיתת בעלי חיים ע"י הדקירה ואלה הם:

א) ע"י הדקירה בעורף אי אפשר לפצוע את מוח המשוך, כי אם רק את חוט השדרה כנגד 7—8 צענטימעטר למטה מתחלתו.

ב) השור אחרי שבותקים את הכידון בערפו יפול כרגע לארץ בלי שום תנועה וכל הסובבים אותו יאמינו כי אין רוח חיים בו. אמנם השור לא יוכל להניע את רגליו אם נהרם חוט השדרה שלו, כי בו נמצאו מרכזי התנועה של הגוף, וכיון שנפסק חוט השדרה מיד יחדל בעל החי להתנועע בכל אבריו המקבלים את עצביהם מן מוח השדרה למטה ממקום ההפסק, אך נשימתו לא חדלה עוד וידיעתו טרם הסתתרה, כי מוח הראש, כל זמן אשר הדם סובב בעורקיו ובורידיו עובד את עבודתו כראוי אף כי נהרם חוט השדרה. השור יודע ומרגיש את מכאוביו אף כי לא יניע ברגליו; אם מעבירין לפני עיניו האצבעות או מראים לו את האגרוף הוא עוצם בכל פעם את עיניו וגם לוחך לחם ומלח כאשר נותנים לו. אם מראים בשר לכלב אשר נפצע באופן הנ"ל, אז הוא מניע לשונו ומריח את הבשר, ואם מראים לו חתול אז יראו על פניו אותות כעס ועצבון.

ג) ע"י הדקירה בעורף יפצעו ענפי חוט השדרה שמאחוריו, הלא המה ענפי החוש, וע"י זה יגדל הכאב. מלבד זה יחלו לפשוט את עור השור הנהרג טרם יצאה נשמתו.

ד) בחוט השדרה נמצאו גם כן מרכזי התכווצות של צנורות הדם, ואם יהרס חוט השדרה ע"י הדקירה או גם אחרי אשר ינתחו צנורות הדם בחלק התחתון של הצואר עוד חלק רב מהדם יָתר בהגוף יען כי הצנורות אינם יכולים עוד להתכווץ כראוי ולהוציא את דמם מקרבם, ובשר השור הנדקר לא יוכל להשתמר, כי בשר אשר יכיל בקרבו דם אפילו במדה מעטה לא נוכל להניח למשמרת מפני שימהר לעלות בו רקבון ובאש.

אמנם להדקירה בעורף יש גם יתרונות והמה עמדו לה שקמו מליצים בעדה. ואלה הן מעלות האופן הזה:

א) הבהמה נהרגת בידי טבח אחר, כי ע"י הפציעה בחוט השדרה תחדלנה פרגע כל תנועות אבריה.

ב) בגוף הבהמה ישאר דם רב מהסכה הנ"ל ולכן יכבד משקלה והקצב מרויח על ידי זה.

ג) לעזר הטבח נקל להפשיט את עור השור בטרם יוציא דמו מעשותו זאת אחרי כן.

את כל החסרונות אשר מנינו בהדקירה בעורף אין אנו מוצאים בהשחיטה הנהוגה אצלנו. ידיעת השור הנשחט תסתתר במהרה, אחרי כי ינתחו צנורות הדם היותר גדולים הנמצאים בצואר, ורידיו ועורקיו. ע"י חיתוך הורידים כל הדם הסובב במוח הראש ימהר להשתפך במקום הפצע, והעורקיו הנתוחים אינם משפיעים להמוח תחתיו דם חדש, וכיון שחדלה מרוצת הדם בהמוח, חדלה הידיעה. אמנם יקרה לפעמים כי אחרי השחיטה תקום הבהמה על רגליה, אך התנועה הזאת בלי ידיעה הנה ובאה מחרחור המוח ע"י חסרון הדם בלי כל הרגשה. כלל הוא שאין מיתה בלי מכאוב, אך הכאב ע"י השחיטה מעט הנהו, יען כי הסכין חד בלי שום פגימה והשחיטה נעשית ע"י איש מומחה.

מלבד זה בשר השור הנשחט יוכל להשתמר, יען כי ע"י חתוך ורידי הצואר ועורקיו יצא כל הדם מהגוף. קוראינו יודעים כי הד"ר דעמבא עובד כעת את עבודתו בחו"ל ומטרתו להראות כי גם שאר אופנים של מיתת בעלי חיים גרועים המה בערכם מהשחיטה (מכת־מהומה, מַכַּת ברונא, העלעקטרון ועוד), ותוצאות בחינותיו ונסיונותיו הוא אומר להוציא לאור בספר מיוחד. אקוה כי אחינו ימהרו לאסוף את הספר הזה אל ביתם, כי במה נשלם תודה לסניגורנו זה, אם לא נראה כי מוקירים אנחנו אותו ואת פעלו הרב? ברוך ה', כי לא השבית לנו גואל.

ד"ר ש. מינץ.

„Книга сравненія еврейскаго языка съ арабскимъ“ Абу Ибрагима (Исаака) Ибъ Баруна. Изслѣдованіе П. Коковцова. С. Петербургъ 1893.

יתר הפליטה מן כתאב אלמואזנה בין אללגה אלעבראניה ואלערביה אשר חברו אבו אברהים יצחק בן ברון הספרדי. הוציאו לאור על פי כ"י יחידי פאול קאקאָווצאָו. ס"ט פטרבורג 1893.

אספת כה"י אשר קנתה הממשלה הרוסית מאת החכם הקראי אב"ן רש"ף הנו כמעין שאינו פוסק וכנהר אשר לא יכזבו מימיו. אין קץ לספרים יקרי הערך אשר נתחברו מהגאונים וחכמי ספרד הראשונים ואשר אמרנו כי כבר הלכו לאבדון והנה הם יוצאים מתהום הנשיה ומתגלים לעין החוקרים והדורשים. החכמים הרכבי, דירנבורג, איזראעלזאהן ואחרים כבר העלו פנינים רבים מאוצר זה (כמו למשל תשובות הגאונים, שיורים מס' האגרון וס' הגלוי לרס"ג ומפירושו לישעיה, חלקים מפירוש ר"ש בן חפני עה"ת, ספרי ר' יונה בן גאנח בדקדוק, פירוש על ס' ישעיה לר"י בן בלעם) והנה עתה הופיע לנגד עינינו ספר חדש רב הערך בחכמת הלשון העברית אשר היה טמון בהאספה הנ"ל ואשר לא נודעו ממנו עד הנה כ"א מקומות אחדים אשר הדפים פר' דירנבורג בהקדמתו לספרי ר' יונה הנ"ל אשר הוציא לאור (Opuscules et traités d'Aboulwalid Paris 1880) וגם מתוכם כבר היה ניכר רוב תועלתו, וכל איש חובב ספרתנו וחפץ ביקרה יודה בכל לבו להחׂ קאקאָווצאָו אשר חמל על יתר הפליטה הנשארת מספר זה ויוציאו לאור בדפום מהודר ובהגהה מדויקת אף שכללו ויעטרהו בספר גדול רחב ידים בשפת רוסית אשר בו ידבר על דברי המחבר והחבור ברב חכמה ודעת, ואשר תמצית דבריו נתן בזה לפני הקוראים.

הספר כתאב אלמואזנה בין אללגה אלעבראניה ואלערביה (ספר ההשואה בין לשון העברית והערבית) היה גורלו כגורל רוב הספרים אשר נתחברו בדקדוק ובחקירת כה"ק בספרד במאה הי"א והי"ב, כי נעלמו מעין כל בשר ורק המעט מהם שרד אל בתי אוצרי הספרים ושם שכבו למעצבה עד כי קם דור חדש חופש נסתרות ומגלה תעלומות ויוציאם לאור עולם. כן גם ספרנו זה לא נודע עד דור אחרון בקהל כ"א את שמעו שמענו מאת ר' משה בן עזרא אשר יזכירהו בספרו הנודע כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה, אשר גם הוא עודנו בכתובים באוקספורד ופ"ב. מחבר הספר אבו אברהים בן ברון היה שמו בישראל בלי ספק יצחק, כי כן דרך הערבים לכנות כל איש אשר שמו יצחק בשם אבו אברהים ומהם למדו גם העברים. מקורות חייו לא נדע כמעט מאומה רק זאת כי

היה תלמידו של ר' לוי אבן תבון, הוא ר' לוי אשר נזכר באחרונה בין המדקדקים מאת הראב"ע בראש ספרו מאזנים ואשר הראב"ע יאמר ממנו כי תקן ספר המפתח. מחברנו יביאו פעמים אחדות בשמו הערבי אבו אלפהם ויכנהו בשם מורי. כפי הנראה היה בן ברון נכבד בזמנו, כי ר' יהודה הלוי אשר היה מידידיו ואשר שר לכבודו שני שירים (והנם בדיואן שלו בכ"י אוקספורד) יכנהו בשם נשיא. עוד זאת נדע כי כרת ברית ידידות עם ר' משה בן עזרא וכי שלח לו את ספרו זה אשר חבר, ועל ידי זה נוכל להגביל גם את הזמן אשר חי בו מחברנו בקרוב, כי רמב"ע חבר ספרו הנ"ל אחרי דתתפ"ג, ולפי זה חי גם מחברנו בהחצי השני למאה התשיעית באלף החמישי.

בספרו זה שם לו בן ברון למטרה להראות את היחס אשר בין השפה העברית והשפה הערבית. הן אמנם גם לפניו כבר ההעסקו המדקדקים ודורשי השפה בענין זה ור' יהודה בן קריש הקדיש אגרתו אשר שלח לקהלת פאס (י"ל ע"י בארגעם וגאלדבערג בפאריש תרי"ז) את החלק האחרון להשואת שתי הלשונות האלו ובפרט הרבה להשוותם ר' יונה בן גנאח בספר השרשים שלו (י"ל בשפת ערבית ע"י נייבויער באוקספורד תרל"ה, עי' מחברתו של הפר' באכער Die hebr.-arab. Sprachvergleichung des Abulwalid, Wien 1884). אמנם איש לא שם לבו גם לחקי הדקדוק ומשפטיו להראות כי גם פה שווי רב בין בת הגבירה ובת האמה. לתכלית זה חלק מחברנו את ספרו לשני חלקים: בחלק הראשון ידבר על ההשואה אשר נשתוו בו העברית והערבית בבנין השמות, מחלקותיהם וצורותיהם, וכן גם ע"ד הפעלים ובניניהם, ובחלק השני אסף לאספה על פי א"ב את כל המלים בשפה העברית אשר יש להם דומים בהברתם ובמובנם בערבית. אמנם לראבן לבבנו כן החלק הראשון וכן החלק השני אך חסר בא אלינו ובפרט נפקדו בחלק ב' הרבה אותיות (כמו אות ב'—ו', מ', פ', צ' ק' ות' והרוב מאות ז' ל' נ' וש'), וכ"י אחר טרם נודע ממנו בעולם. אבל גם מהנשאר, אשר יכיל לפ"ד הח' המו"ל כחצי הספר, נראה רוב ערכו ויקר תועלתו וגודל ידיעתו של המח' בשתי השפות ותכונותיהן עד כי בצדק נוכל לאמר כי רוב הדברים אשר חדשו המדקדקים החדשים בפרט מימות שולטנם ואילך, אשר הוא היה הראשון אשר רמה כי מצא מסלול חדש להבנת העברית ע"פ הערבית, כבר מצא מקומו בספר זה.— אחרי כי המחבר חפץ להראות רק את השווי אשר בין העברית והערבית לכן לא שם לבו להשוותן גם עם הארמית ורק שלש פעמים בא אצלו זכר הלשון ההיא הנקרא בפי המחברים העברים הכותבים ערבית בשם סורי (אלסריאני), וחוץ מזה יזכיר עוד פעם אחת שפת לעז (אלעגמיה) אשר הנהו בלי ספק, כפי אשר הטיב לראות הח' קאקאוי־ צינוו, שפת לטין.

ערך הספר יגדל עוד ביותר אחרי כי המחבר יביא כפעם בפעם את דברי חכמי ספרד הראשונים אשר רוב ספריהם הלכו לאבדון ורק ע"פ השמועה נדע אותם, ה"ה ר' שמואל הנגיד, ר' יצחק בן ישוש, ר' משה בן גקטילה ובן דורו ר' יהודה בן בלעם ומורו ר' לוי אבן תבאן. אמנם על פי הרוב יזכיר בשם את ראש המדקדקים בספרד ר' יונה אבן גנאח וספריו (בהלקוטים אשר באו עדינו יזכר מ"ג פעמים) ואשר רוב

המדקדקים בספרד יחשבו כתלמידיו, אבל מחברנו לא הלך אחריו בעינים עצומות כי אם יחלוק גם כן כפעם בפעם על דבריו אם לא ייטבו בעיניו ועל פי הרוב יצדק בבקרתו. חוץ מזה היה מחברנו בקי בכל מקצעות הספרות הערבית ויבא תמיד את דברי חכמיהם לחוק דבריו, כמו המשוררים הנודעים: אמרו אלקים, טרפה, ערוה בן חאזם, בן אבי רביעה, אבו אלטיב הידוע בשם אלמתנבי (ר"ל העושה עצמו לנביא וכזה נקרא ג"כ אחד מחכמי ישראל בספרד אבן אבי יקוא) וכדומה, אף גם המדקדקים המפוארים אשר עשו להם שם בחקירת השפה הערבית כמו: אל חליל, אלמברד, אבו בכר בן אלאנבארי, אבו אמחן אלוגאג ועוד. ולפ"ז לא לבד להספרות העברית תצמח תועלת גדולה מספרו של בן ברון כ"א גם להספרות הערבית.

החלק הרוסי אשר ספח ה' קאָקאָווצאוו להספר מלא וגדוש עוד בהמון הדשות ומועילות, דברים נכבדים הנוגעים לקורות ספרות ישראל ובפרט לספרות היהודית־הערבית, וחבל כי דבריו בלתי מובנים לרוב חכמי אירופא, אמנם בכ"ז אמן יקרא ושבר הרבה יטול. מדברי השער הרוסי נראה כי ברצון הח' הנ"ל להו"ל עוד מערכת ספרים הנוגעים לדברי ימי חקירת השפה העברית ולקורות ספרות היהודים בעברית. ומי יתן ויואל להביא לנו עוד ספרים דומים לספרו של בן ברון מגנזי אוה"ס בפ"ב, ובפרט כי מכל דבריו נראה אשר הוא מומחה לאותו דבר ויודע ומכיר את אשר לפניו כאחד החכמים הגדולים אנשי שם.

ברלין. שמואל אברהם פאזנאנסקי.

מות אינם די קסטרו. שיר ג' מחלק ק"כ לחלק קל"ח מספר הלוויאדם אשר כתב קמואנס רב המשוררים אשר לארץ פורטוגל, העתיקו והליצו אל שפת יהודית בערך ומשקל ומספר צעדים הצעיר יוסף בן עולייל הי"ו (Josef de Bénoliel). נדפס פה לישבונה ב"ד המדינה, ש' ה' תרנ"ב לכ"ע. 8° XVI u. 24 עמודים.

לא רב הכמות הוא הספר הזה אשר באתי לבקר הפעם, כי רק י"ו חרוזים בני י"ו שורות יכיל כל החלק העברי, ואף גם זאת יחזה כל קורא מבין מן השער כי שפת המחבר היא קשת ההבנה במאד, ולשפה כואת בימינו אלה לא צחה יאמרו; אכן חביב לנו הספר הזה במאד, חביב ויקר הוא לנו מפאת ארץ מולדתו ומקום מכורתו.

מי מכם, אדוני הקוראים, לא התענג על תנובת השירה והמליצה השפנית (ופורטוגל בכלל)? מי לא ידע את התקופה השפנית־הערבית, היא התקופת התורה והחכמה, המליצה והשיר? ארץ שפניה היא סמל כל יופי ורגש; שמה פרחה המליצה

העברית, הניצה וגם הוציאה פרי ותהי בפי כל כדבש למתוק. בארץ הזאת העיר בן־גבירול מיתרי כנורו ובה שר יהודה הלוי שירי ציון וירושלים. אכן באו ימים ויגרש ישראל מן הארץ הזאת, ועמו גם שפתו ושירתו. זה כמעט חצי אלף שנים אבד לשפת עבר ניר בארץ שפניה, חדלו מהתעסק בה בשפת כתבי הקדש וזכרה סף מקרבה. רבות עמלו ההומניסתים להפיץ ידיעת השפה הקדושה באירופה, וגם חפצם בידם הצליח להקים חוקרים ודורשים לשפת עבר בין החכמים אשר הראו לכל העמים יפיה ונעם ניבה, אמנם בארץ שפניה לא באה; אהבתי את עמי—תאמר השפה העבריה, עמו אנכי בצרה, ובארץ גרש ממנה לא אבא גם אנכי. ידיעת שפת עבר בשפניה היא בסתר המדרגה — כפי אשר הודיע לי המלומד הגדול קסאייר דא קונהא — וגם בבתי הספר לא ילמדוה, ועתה זכינו לראות ספר עברי מחובר מאחד יושבי הארץ הזאת, הנדפס בעיר לישבונה בירת פורטוגל.

הספר הזה נערך לפני הועד העשירי של חברת חכמי קדם (Congrés international des Orientalistes) ונדפס בהוצאת החברה הגיאוגרפית בלישבונה, והקדש להוד כבוד המלכה אמליה.

אין את נפשי לדבר עתה אדות קמואנס מחבר הלוזיאדס, ועוד אדבר ממנו במאמר מיוחד, מפני שהוא עומד עתה על הפרק, כי בימים האלה יצא לאור מאת ידידי החכם דא קונהא הנ"ל ספר גדול אדות המשורר הנעלה הזה, ובסוף הספר אחדים משיריו נעתקים בהרבה לשונות אירופה, וגם לשפת עבר (על ידי כותב הטורים האלה); אמנם אנכי רק על ההעתקה העברית ששם בנעוליין לפנינו אדבר דברים אחדים.

מאד הרע המעתיק לעשות כי לא תרגם את רעיונות המחבר כאשר יעשה כל מתרגם, כי אם בקש לו פסוקים מתנ"ך הדומים בתוכנם לתכן דברי המשורר וצרף מלה למלה ומאמר למאמר וכן גמר את כל תרגומו. מובן מאליו כי על ידי זה רק לא פג הניב הנעים אשר בדברי המשורר ואבדו רעיונותיו ומליצותיו היפות, כי אם גם בההעתקה יחסר פעמים רבות כל רעיון, אמריו קשים להבין ודבריו לעו; למשל החרוז קכ"ג:

אָמַר הַמֶּלֶךְ לְהָמִית
מַהֵר אֵינָם מֵחֲמַד עֵינָיִם
אוּלַי יִשְׁבֹּר עָלָה מֵעַל
בְּנוֹ הָאָסוּר בִּנְחֹשְׁתָיִם

ובפרט יחסר להרבה חרוזים כל נועם ויופי ורוח השיר, כמו בחרוז ק"ל:

בַּקֵּשׁ הַמֶּלֶךְ לְכַפֵּר
וּבְחֶמְלָתוֹ לְהַצִּילָהּ
כִּי נִכְמְרוּ אָז רַחֲמָיו
עָלֶיהָ כְּשָׁמְעוֹ קוֹלָהּ
צַךְ הָעָם הִכְבִּיד אֶת אָזְנָיו
לְבִלְתִּי הַקְשֵׁב אֶת חֶבְלָהּ
כִּי מְשֻׁמָּמִים הָיְתָה זֹאת
לְמַעַן לֹא יְכֻפַּר לָהּ

השפה הזאת תזכירנו את שפת הפייטנים, כי אין בה כל רוח והתרוממות הנפש רק קול חרוזים יצלצלו באוזנינו, ואף אלה לא בחוקי השיר, כ"א חורז בשור וחמור יחדו (כדברי הראב"ע). אכן גם חרוזים נחמדים במאד נמצאו בהעתקתו, חרוזים יפים ונעימים אשר יזכירונו את המליצה העברית הקדומה שעוד נמצאה בספרי הקדש. למשל מאד נחמד ויפה היא החרוז קצ"ה:

קוֹל בְּשָׂדֵי־מוֹנָדֵינוּ נִשְׁמָע
קוֹל תַּמְרוּרִים בְּקוֹל עֲנוּת
יָמִים רַבִּים עַל רְעוּתָן
הַנַּעֲרִים וְהַבְּתוּת
תֵּלַכְנָה לִבְכּוֹת וְלִסְפֹּד
יַחְדָּו עַל קִבְרָהּ וּלְתַנּוֹת
וּלְהַזְכִּיר זֹאת עוֹלָם וָעֶד
עָשׂוּ בְּבִכְיָן מַעֲנוּת
מַבּוּעֵי מַיִם נוֹזְלִים
אֲשֶׁר שָׁם עַד הַיּוֹם נִמְצָאוּ
לְסַפֵּר זֵכֶר מוֹת אֵינָם
בְּשֵׁם אַהֲבָתָהּ נִקְרָאוּ

מַה טֹּבוּ עָלֵי שׁוֹשַׁנִּים

מִי אֲפִיקֵיהֶם כִּי יָצָאוּ

כִּי אַהֲבָה שָׁמָם לָעַד

וּמֵימֵיהֶם מִבְּכִי בָּאוּ׃

אדמה כי למותר הוא לתת עוד בחינות מהעתקתו, וגם אנכי לא על שפתו באתי לריב את המעתיק כי אם על דרכו. השפה הזאת לא לו היא כי לקוחה היא מספרי הקדש, אבן דרכו —כאשר אדמה— לא ימצא חן בעיני כל משכיל. זרה היא להמעתיק הספרות העברית החדשה, הוא לא קרא שירי אד"ם ומיכ"ל וגורדון, ולכן ידמה כי מוכרח הנהו לנוע על כתבי הקדש לבקש לו „מליצות" לרעיונותיו.— הספר הזה הוא ראשית פרי מחברו, ונקוה כי בימים הבאים יביא לנו פרי שכבר נתבשל כל צרכו. אכן אם גם לא יקר ערך הסוביעקטיווי של הספר הזה, אך ערכו האביעקטיווי יקר במאד, יקר הוא לנו לדעת כי עוד ניר לשפת עבר גם בארץ שכבר עזבה זה ארבע מאות שנה. ואם גם רק יונק דל וקטן הוציאה הארץ, אך נקוה כי יעשה פרי וייף בתפארת.

שטראסבורג. אליעזר גולדשמידט.

חלק הספורים

עַל אַדְמַת נֵכָר

ספור מחיי היהודים ברומא.

מאת הסופרת הפולנית עליזא אָרזעשקאָווא

נעתק לעברית ע"י

אברהם אבא ראקאווסקי.

א

תחת תכלת הרקיע הטהור כעין הבדלח, בין קרני אור-יקרות אשר ישלח מגנה נגדו השמש הבהיר בשחקים, ישית כליל צלו חרש-מצל אשר שם האלילה איגיריה בת-השמים נקרא עליו ושם הביון עָזָה; שם בין צאלים צללי כל עץ רענן שורדת דומיה דקה, קול המון רומא העיר ההומיה והשואנת ברעש נחבא, ובן אדם לא יגור שם, כי את אדמת-קדשם זאת מקום רגלי אלילם כבדו ויעריצו.

ואמנם מרום מראשון היה לבני רומא המקום ההוא, קדש קדשים מני שחר טל ילדותם; שם ייף בגדלו ויתנשא בגאותו, פסל תבנית אחד האלילים האדירים אשר כבודו חופף עליהם, שם בשא גליו ילפת ארחות דרכו נחל-קדומים אשר בסוד שיחו יספר לדור את דבר גבורות וחין ערך נומא מלכם בקדש אשר רומם הוא תחת לשונם, ואת הליכות עולם אשר היו לו בקדש משכנו הזה את נימפה מחמל נפשו אשר הוליכה לימינו זרוע הפארתו, ועל עצתו הופיעה. — שם הרחק מאדם העיר משאונה והמונה התהלך לפני שמונה מאות שנים מלך חכם בעז חזה ועיניו דלו למרום לבקש רוח מלא חכמה ודעת, איך להגביה אל במתי עב את עמו אשר אהב סלה ואשר עלה אז כיונק מארץ ציה, ואיך להרים קרנו בכבוד; וכאשר נלאה ברב עצותיו ותושיה רחקה ממנו, הופיעה מהיכל קדשה איגיריה אשר נגה והדר לה וחבה מטתקים, ותאציל עליו מרוחה ותלמדהו דעת ודרך תבונות. ומני אז כפלגי מים זרמו המון חקרי לב מבת-אל-מות זאת אל לב המלך המהלל בתשבחות ותהי לרומא תקוה, ותהלת מחוקקם כביר כח-לב העמוד עד דור אחרון על עפר יקום. —

בשכבר הימים חבל נשכח , גם שם נומא פומפיליום וכבוד הדר מלכותו עשה לו כנפים ויהי להד מטרחק יבוא, גם חקיו ומשפטיו הצדיקים אשר אזן וחקר כבר שנו פניהם ויצללו בתהום נשיה , אך העם כלו עוד זכר ראשונות וידע כי היו ימים טובים מאלה , לצדק מלך מלך אשר רוח ממרום הערה עליו ושבט מישור היה שבט מלכותו , גם החרש-המצל הזה כמו חי נצב לעדה ולזכרון עדי עד לשני חזיונות נעלים ונשגבים בתולדתם: לאשה יעלת חן כי תשפך רוח צדקה וחסד על איש ימינה, ולמושל באדם צדיק אשר עמו לו לקו ורב-טובו למשקלת כל הימים!

רומא רבתי-עם לבשה מלכות , כמשק גבים שוקק בה , אין קצה לגויה ולקול העם ברעו תחרשנה אזנים, אך שם בירכתי היער הנחמד הזה דומיה שאננה , מסביב השליך הפּ , ואך לעתים רחוקות הפריע את הדממה קול מצעדי אנשים אשר ממרחק יבואו לבקר בהיכל קדשם , להביא כפר פדיון נפשם או לשאב ממעיני הישועה המפכים במקום הקדש הזה. איה שקול איה סופר את חצרות הקדש והיכלי תפארתם אשר בנו כמו רמים בני רומא גבהי העינים , לשית לעיר משושם לוית חן ! מי יוציא במספר צבא בתי וזמשוש במות ישחק ושאר תענגות בני אדם אשר התנשאו על מבון הררי רומא ועל כל מקראיה , והבתים ההמה אמנם משכו אבירים בכחם , שכחו את בני רומא עליו-הלב מוער ושבת ויפנעו רגליהם מבא אל הקדש פנימה , ועל כן היו ימים רבים אשר נשמו מסלות הגן-הקדש הזה , שבת עובר ארח ועשבות שדי כפרחת העלו שם נצה , ואך קול צפור כל כנף רננים , עם קול המון נחל הערבים אשר ילחך עפר רגלי האלילה נשמע שם ברנם יחד .

אך בירכתי גן-עדנים הזה , במקום אשר תתלכדנה ותהיינה לאחדים מסלותיו המהודרות בשני טורי עצי-שמן וטרצפות באבני גזית מעשה צעצועים , תראינה עין רואה איש בודד במועדו נצב שם כל היטים מהנשף עד הערב , ועפעפים בוחנות תחזינה כי לא למען הסתופף בחצרות הקדש שם ישב משטים כל היום , אך על משמרתו הוא נצב לשמור מזוזת פתחי הגן ולנצר נתיבותיו ; כי שם בבאה יתנוסס גדר ברזל מופז מעשי שבכה המובב על צירו וחוסם את העוברים , ואך כאשר שקל ישקל על כף השוער אגורת נחשת קטנה או יפתח לפני הבא דלתים ובא הור הקרב אל הקדש פנימה .

ואגורות האלה המה כסף התרומה אשר שמה המשלה על הבאים להשתחוות בחצרות הקדש האלה , והאיש הגלמוד העומד שם בראש-נתיבות , הוא הגבר הקם על אשר יקבץ לנקביהם את איסתראות הנחשת ויביאם אל המקום אשר שם כל הנהלים שבים ללכת .

אולם כל איש אשר עיניו תחזינה נכחות ועפעפין יבחנו בני האדם כי הביט אל מראה המוכסן הרומאי הזה ואל חזות פניו , על כל ברדי עורו ועל כל הליכותיו , עד מהרה לא נכר אותותיו כי האיש ההוא לא ממעי רומא יצא , אך מרחוק בא לגור שמה ומוצאו מקדם מארץ מזרח השמש מכורתו ומולדתו . מן הצואר הרז והדל אשר כעלה נובלת כבר הפך ירק , עד עקביו המכוסים בסנדלים עבים בלא תאר והדר להם , על כל גבה קומתו אשר כבר שחה לארץ מעצר רעה ויגון ומרב שנות עטל אשר כנו לו . יעטף שית לו מעיל-אדמדם כהה רחב ידים , על מתניו אזור ירקרק חרוץ אשר מרוב ימים לא נשאר בו מהום , נתקו כל חבליו ועל ראשו מעטפה עבה כברה מנשא אשר עקבות צבעי קדמתה כבר לא נודעו , ומסגרותיה הנצבים כמו נד וקשוריה העשוים ביד חרוצים תשיתנה צלן על פניו אשר סבו בענן להם . פניו קמטו ולא עת , חמטו ארוך וגבן , וזקנו חיורד על פי מדותיו בתלתלים סבוכים ומסבכים יתלכד עם קוצת שער ראשו אשר שיבה זרקה בהם והיורדים על חלקת צוארו . מתחת לגבותיו אשר נבה ויראה

לחם, נשקפות עינים שחורות כעורב ומזרות זיקים והתצבות להבות אש ומבוך הענגה אשר תשכן על פניו הקודרות נשקפות הנה על פני הישימון ולנכח יביטו.

על שפתיו הדקות והאדומות כתולע נראה בלי הפוגות שחוק קל מהול בעצב ומרי נפש, כשחוק צדיק תמים אשר ישחק על משבתיו, וכטו חשב לבבו כי האלה והאלון, תכלת הרקיע או קול המונה של העיר ההומיה ישאו בשיחו. יש אשר לפעמים כי רבו עצבותיו ולא יכול לכלא את הרוח כאב מארץ שחה אמרתו ושפתיו לא ברור כללו בקול קורא במדבר ואין רואה ואין יודע... ובשבתו תפוש בהמון שרעפיו בקרבו על גדר השבכה, רגליו היחפות תלויות על בלימה ומתנועעים ברוח, ענפי היער ישיחו צלם בתוך צהרים, ובין אצבעותיו הצנוטות והדקות יצנף צנפה כדור את ציצית אבנטו אשר נפרץ פרץ על פני פרץ, מעיניו יהלכו לפידים ושפתיו מלאו זעם, או נראהו בתבנית סמל הקנאה ודאגה בלב איש אשר מנפש ועד בשר תכלה באין לאל ידו להושיע, או כסער מתחולל בבטן האדמה אשר לא יוכל להרגיז מוסדותיה. והאיש הזה הנודד על אדמת נכר, איש יהודי הוא טלידה ומבטן ומהריון, איש יהודי אשר הגלה עם הגולה אל רומא מטה העם, פטיש כל הארץ!

אם יפלא בעינינו איזה הדרך לקח היהודי האמלל הזה אחר כבוד להיות לאחד משרי המסים ולאסוף את כסף הקדשים אל גנזי המלך, הנה בעיני כל יודע בינה לעתים ההם לא יפלא הדבר; כי ככלוב מלאה עוף מלאה רומא בעת ההיא רבבות אנשים נכרים מכל הגוים ללשונותם, אלה באו וינהרו אל טובה, ואלה בחזק הובאו כמוצאי גולה להתגלגל פה תחת שואה, ורבים מהאנשים האלה גדלו ויעשירו וימלאו זהב חורם ויהי גם היהודי מונבז כאחד מהם, כי הלך האיש הזה הלך וגדל, עתק גם גבר היל ואז פתח את אוצרו הטוב על גפי מרומי קרת, על "שרטות מאדים" אשר שם משכן כבוד כל רבי עם הארץ, ותהי אמונתו רבה על כל סביביו, ומביתו היה מוצא לכסף לכל אצילי בני רומא עליזי הגאוה אשר לקחו ככפו בנשך איש כמשת ידו לנשיהם העדינות אשר התפרק את נזמן וחליתן ותתנינה אותם בכסף על תאות נפשן. ואספסינוס המושל בגבורתו המלך לרומא בעת ההיא לא הואיל הלך אחר שרירות לבו ותענוגות בני האדם, כי איש מלחמה היה מנעוריו וכל מעיניו היו להנחיל את עמו יש ולמלא אוצרותיהם, וכראותו את העם כי ברע הוא, כי פרע נידון קיסר אשר היה לפניו, ובתעלוליו והות נפשו אשר כשאול לא ידעה שבעה ומלחמות איש באחיו אשר דמים בדמים נגעו בלי לריק כחם וראשית אונם, לא בזה ולא שקץ כל תחבולה לצבור כסף להיות נכון ליום חשך ולשואה ממרחק תבוא, ואם גם כונבז היהודי אוכל עמו אכלו לחם והלוחץ אותם בחזקה תעבה היה לו בכל שאט בנפש, בכל זאת קרבו כמו נגיד ובכסף תועפות נתן לו את כל תבואת גנזי המלכות אשר ה־בו ענף ויעשו פרי ישוה לו. ובאשר הידים ידי מונבז היושבות על מלאת וכל אבן יקרה משכתם לא יכלו לקחת בעצמם את כסף התרומה מיד הבאים להשתחות ביער אגיריא, לכן הפקיד תחתם את ידי מנחם הרועדות והכבדות מקצר רוח ומעבודה קשה, בידעו כי ידיו אמונה ובכפיו לא ידבק מאום.

מי תכן את רוח מנחם לדעת מדוע בחר משמרת פקודתו זאת אשר הביאה לו פריה בעתה אך לחם צר ומים לחץ, מדוע בכה ויתחנן לפני טונבז לתת המשרה על שכמו אשר לא תהיה תפארתה עליו וגם לא למלא בטנו כי ירעב? אולי נפשו ידעה מאד כי דרך עוצב אשר בו, כי מראהו אשר כבר משחת מאיש ופניו אשר מלאו גבים המה בעוכריו ובשלהם הנהו גבר לא יצלח למצא עזרתו בו מטקום אחר; אולי בחר במקום הזה השמם מאין אדם אשר בו יוכל להתהלך על כנפי רוח דמיונו ולהמריא

בימים כנפשו שבעו מלאכל לשבעה וממכסה עתיק . . אולי היה ירקרק, החרוץ אשר עליו רפד יצועו כצרי מרפא ללבבו הנגוע ולקול רננת כל כנף רננים מוצאי בקר וערב, לקול בכי הנהר בהמולתו הנעימה נסו יגון ואנחה ועל כנפי התקוה הגביה אז עוף לחלום חלומות בהקיץ תחת אשר בחלום חזון לילה בעתוהו מרירי יום ? . . מי חכם ויבן את אלה ? ! על גדר השבכה נכח השער יושב הזקן מנחם קודר שחוח, ראשו כפף כאנטון, על עפעפיו צלמות, ועיניו יביטו אל עבר פניו על חעיר מלאתי כצאן אדם עד אין ספורות למו, על ארמנותיה המחשבים תבנית היכל ועל מבצר משגב חומותיה אשר שיאם לעב יגיע והשמש השלח קרנים מידה להם, על גגות בתי המקדש המצופים זהב פרוים, על תלפיות שערי הנצחון אשר כלם אומרים כבוד, ועל כל שביות החמדה אשר אין על עפר משלם; יושב הוא למעצבה ומביט נכחו זה זמן כביר כמו לא תמלאינה עיניו מראות, אך הכרת פניו ענתה בו כי לא יתענג על תפארת חכנה ועל זיו כבודה. על שפתיו נראה שחוק מכאב לב ומשבר רוח, שפתיו מלאו זעם, ומעפר צפצפה אמרתו: „אהה, גל עיני ואביטה מדוע דרך רשעים צלחה ואיש זרוע ידכא עני בשער ואין מציל ? ! הה, בסתום חכמה הודיעני האם לבעבור זאת יש אדם צדיק בארץ להיות למפגע ולברות לשני רשעים ולכל רשע כסל ? ! האם לבעבור זאת עשית את האדם ישר והלמדנו ארחות צדיקים לבעבור יראה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ? האם שוא בראת עם אחד בארץ גוי קו קו ומבוסה לבעבור תרטטנו רגל זרים וכעפר תדושנו ? ! מי לפניך יצדק ? האם את העושק או את העשוקים-כח אהבת ותשא פניך אליהם ? ! זה אוכל בטובה, משכני ארץ מושבו ויחי עוד לנצח, והעשוק ? . . הה, זה יפול שדוד מתבוסס בדמו על ארצו אשר היתה מחללי חרב ורעב, או כארץ שביו ישא עיניו אל המקום אשר היה אהלו שם בתחלה, אל המקום אשר שם ציון מדבר היתה ! . . "

בהגיגו תבער אש, לפידים התהלכו אך על שאלותיו אין קול ואין עונה . . . אך זעיר ההומיה לעמתו תענה בקול המולה, בקול עלוי-לב אשר ירונו יחדו במצהלות פראים, ותועפות מגדליה נשקפו ממרום כמו יחד ישאו קולם בגילת ורנן ועל משבתיו ישחקו . . . מנחם הסב את עיניו הקדרות ויבט אל הדרך העולה אפיה, העובר דרך שער הקאפועני ומשם יפרד להרבה ראשים, כזרועות ענק כביר כח אשר יפרש לחבק זרועות עולם ולשום משמרו על ארץ רבה; והנה שם המון בריות לאין תכלית איש את רעהו בצד ובכתף יהדפו, אלפי עגלות אשר תעיקנה תחת סבל כל רכולת-העמים וחרשת הגוים העמוסות עליהן לעיפה, שם סוסים דוהרים איש אל עבר פניו ירוצו ורוכביהם לבושים מכלול ומפיקים נגה, פה במגדלים המעולפים עשת-שן וכל אבן יקרה, נשואות על כתף עבדים נשי בני רומא המטרוניות העדינות, או זקני העיר וכהדריה לבושים פורפורה ואדר היקר, ושם נהדרים בכבוד על המרכבות בני מרומי העיר ואצילה, ועל ראש דרך נראה גדוד חיל רגלי או פרשים רוכבי סוסים העוברים בסך והקשתות והשריונים, הלהבות והכידונים וכל שלטי הגבורים אשר עליהם מרטו למען היות להם ברק ונוצצים כעין החשמל, ולקול מנגינותם והמית התפים והכנורות רגזה הארץ ! למראה הנצח והדור, ההנועה והחיים האלה, נאנק מנחם דם, כפיו נשא למרום, ומקרב לבו יצא קול, לא קול לאטי, אך קול כחולה, קול מרגיז כליות ולב:

„ירושלים, הה, עיים היתה, שועלים הלכו בה !"—

לפעמים בעמדו תפוש בין מהשבותיו, והנה יד שלוחה אליו, והאהו בערפו והפצפצהו וקול שחוק מכאיב לב נשמע באזניו:

„למה תשא מרום עיניך עיר-פרא עברי עור הנודד ללחם מירכתי ארץ ! ? האינך יודע בזוי עם כי חפצנו לבוא אל הקדש פניכה ? שלח את ידך אשר דמים מלאה

זקף לך את האיסתראות האחדות ופתח , עזר־נפש , את דלתיך ! :
כאיש אשר יעור משנתו הביט מנחם כה וכה , והנה שנים שלשה אנשים מבוסים בשמיכות ועטופים חֲנָא עב , נצבים עליו , ועל ראשם כובעים רחבי ידים . הברת פניהם אכנם ענתה בם כי מסתר המדרגה צור מחצבתם , כי עושים במלאכת עבודה , או אוכלים ואינם עושים אשר יחיו על נדיבות המה כלם , אך בכל זאת הלא להם הצדקה לעפר בעפר ולידות אבן באיש נכרי זה זעום ה' אשר ארצו נהפכה לזרים , וקרית משושו למעי מפלה בתגרת טיטום מלכם מרים ראשם ; הלא המה המנצחים וכי יאמר להם מה תעשו ? והגבר ראה עני הזה אשר מטרה הוא לזעם לשונם , האם לא שונה הוא מכל עם בלבושו , בהליכותיו , בשפתו ובדתו וכל מקלליו לא יאשמו ! —

„האם רעב הנך ?" שאלו אחד מבני האספסוף האלה כצאתו מן הקדש „הבה , הנה אתנו לחם אבירים , בשר החזיר אפוי על גחליו ומאכל תאוה, האם לא תלחם במנעמינו ?"

היהודי נאנק דם ויבט לארץ . . .

„ידידי כאה לי !" דבר אליו אחד אנשי הלצון אשר הביאו להם הגדולים אשר ברומא לצחק בהם—„הביאני נא אך הפעם אל חצרותק-דשכם ואראה את ראש החמור אשר אותו תעריצו ותקדישו . מאד ערגה נפשי לראות את הדבר הזה למען אוכל לספר באזני כריספינוס אדוני הנכבד את החדשות האלה ולעשות לו מטעמים כאשר אהב , כי זה ימים מספר רוח רעה תבעתהו ואם לא אסיר מעליו רוחו הזה , כלח יגרשני מעל פניו ככלי אין חפץ בו . . ."

והאיש הזה לא התולים היו עטי , ובנפשו דבר את הדברים האלה , ולמען הוסיף תת עצמה לשאלתו החוק באזני מנחם ויטשכם בחזקה , כאשר עשתה אשת כריספינוס העדינה לכלבה בחירה רצתה נפשה בעת אשר משכתהו חסד ומישרים אהבתהו . . היהודי לא השיב חורפו דבר , הביט לארץ ובידים רועדות הסיר את יד הגבר חכם בעז הזה מעל אזניו , לאות כי לא יחפץ אהבתו . . .

„הוי זרע מרעים גרים מרחוק באו" דברו אחרים אליו כפעם בפעם—„עוד אחת מעט ועורנו מעלינו יפשיטו לכסות בשר ערותם . . לולא לקחת כלב ארור מידי את כסף התרומה בבאי להראות פני אגריה הקדושה , כי עתה בטח חפשה נתנה לנו מיד הקיסר נדיב הלב , והאיסתרא נשארה בצרור כספי על מנוחתה בשלום . . ."

בלשון רכה השיב אז מנחם על הוכחתו ויאמר :

„מדוע תצעקו אלי ? בכפי לא ידבק מאום , כל אשר אקח מידכם למונבז אדוני אתננו , ואנכי מה כי עלי תלונתיכם ?" —

„תפתח ארץ ותבלע גם אותך ואת אדונך הארור אשר לקח מיד מינציום דודי ומסרפי את שאירית הפלטה אשר היה לו ובשר עניים לקח לו טבעת ממולאה בתרשיש ! בהקבץ עמים יחדו על ראש שמחת מעגל-המרוץ , לא מראש בסתר נבקש את ק י ס ר טלכנו מחוקקנו לבלי יראה כבלע את עמנו , ולהגלות את זרע מרעים האלה גלות שלמה מעיר משושנו !"

ויהי היום ותבוא בין הבאים לחצרות הקדש , אשה עדינה מנשי מרומי עם הארץ , ונעריה משרתיה הולכים על ידה . מבלי הוציא מפיה הגה נתנה על יד מנחם את תרומת הכסף ותבוא ותלך שפי בנבכי חרש המצל , ואחרי רגעי מספר שבה כל עמת שבאה , בעפעפים בוחנות הביטה בפני היהודי האמלל העומד קודו על משמרתו , את הצעיף הסירה מעל פניה אשר עליו שכנה עננה הרת תוגה. ובקול דממה צפצפה אמרתה בקסם על שפתיה :

„הן עני ואביון אתה ואנכי אוכל כברך ולהעשירך עשר רב אם תורני ותנהלני בעצתך למצא אשר ודרך אמונה ומנוחת נפש אשר אותה אני מבקשת; האלים והאדוניים אשר הנחילו לי אבותי יאמרו לא בנו היא, העשר והנכסים אשר בחמה שמן חלקי יאמרו אין עמנו, אך אתם בני אסיה בסתום חכמה תדעו, ועל דעתי כי לא ארשע לכם נפל חלק בנעימים, אלהים קרובים אליכם בכל קראכם, ומאמץ ברכיכם הכושלות לעתות בצרה, וכחכם זה לאלהים אותה אותה נפשי . . .״

„ומה מידי תבקשי עדינה?״ שאל מנחם.

„כל תענגות בני האדם כבר יצאו מאפי והיו לי לזרא; לאלוף נעורי זרה רוחי, וכל בני רומא הגאיונים אשר להם קראתי רהב הם שבת תועבה היו לי, ומכל הלוטותי אשר חלמתי, הקיצותי והנה ריקה נפשי; ועתה כל רגשי לבי לי יועקו כי כל רוח אין בקרבי, ולבבי נבוב וישאה שממה, ועתה אחת אשאלה, אותה אבקש לברא לי לב טהור וללמדני ארחות משפט, לתת לי רוח כביר עשוי לבלי חת כרוח אבותי הגבורים אנשי השם, קרבת אלהים חדשים אחפצה, אלהים גדולים ועריצים השונים מאליליני אשר כבר נשתה אמונתי בהם ובהבליהם . . .״

היהודי הקשיב רב קשב וכהתימה את דבריה שאל לתמו:

„אם לא נאמנה את אלהיך רוחך למה זאת באת לבקר בחצרות אֲגריה הקדושה?״

„כי אמרתי אמותה הפעם בעיר התועבה כהמות ים והבוערה כתנור אש.. ועל כן יצאתי השדה להטריא במרום על כנפי רוחי, ולחשוב מחשבות על הבלי האדם ואותות בדיהם. הארץ מלאה מטה וחרצובת רשע, האהבה נשבתה מטהרה, והנה ככף סנים מצופה על חרש, ומיודעי אשר כביבי יתהלכון לבם יצוק נחושה או מטיט חוצות קרץ ועל כן כל רוח אין בהם.״

מנחם השח ראשו וילאט באזני הגבירה דבר אשר אין לא לקחה שמץ מנהו, ומדי דברו רחפו כל עצמותיו וכל גִּבְרֵי עורו התנועעו ועין כל נבון-לחש ראתה ותעידהו כי הקדישנה ליום מועד אשר אז יפתח שפתיו עמה ויגלה לה מטמוני מסתרים אשר לא שערום מורשי לבבה; הרומאית הפנתה שכמה ותלך, ומנחם שם ידיו על ברכיו ויחשוב מחשבות ועל סַלְמֵי פניו נראה שחוק קל וכאב מארץ שחה אמרתו:

„אכן ארח רשעים כאפלה, לא ידעו במה יכשלו . . . הוי אדום ארץ לא מטהרה, זרון לבך ותפארת רום עיניך השיאוך וישובבוך והמה יטמנו רשת ליד מעגלך אשר בה תוקשי ונלכדת. כבר מלא לב בניך מרב כל שכרון ושמטון ועתה תערג נפשם לראות אור בהיר בשחקים! . . .״

אחרי הדברים והחזון הזה עברו ימים מספר, ומנחם עומד על משמרתו כימים ימימה, והנה שני עבדים מתהלכים בגן לרוח היום ומשוחחים חד את אחר, עד האחד הגריל לספר לרעתו כמו, כי שמה ושערוריה נהיו בבית אדוניו כי פָּלְנָיָה אשת אדוניו עושה מעשיה זר מעשיה, הורידה ותתנצל את עריה וכל חליתה ודרך עצב בה, בסח עליוים לא תבוא, ואל גיל לא תשמח כעטים, אך כפעם בפעם תבוא עם אחת מרעותיה תמיטת דעים עמה אל מקום התפת, אל רבע העיר הנרפש והנאלח אשר שם היהודים טמאי השם והסוריים בזויי נפש וגוי מתעב נחתים.

„נפש צמטיום ארוני המרום מראשון״ דבר אחר העברים בלעג השאננים כדבר אחד העבדים על אולת אדוניו והליכותיו המוזרות — „ירעה לו לראות את אשת חקו משרכת דרכיה, יתרגז ויתקצף על תתה אותו לזעוה ולראוה לעין כל, וכל רעותיה ישחקו ילעגו לה, ואומרים אמר כי גם עד אוני הדר כבוד מלכותו הגיעו הדברים הזרים האלה . . .״

יתר הדברים לא שמעה אזן מנחם כי העברים הרחיקו ללכת, אך פניו הרים צהלו כטוב לב, ושפתיו דובבו:

„נפלאים מעשיך אל נורא עלילה! גם תולעת נרמסת אשר תדושנה רגל עובר תביא חמת עכשוב ומררת פתנים בלב גדולים אשר במרום קנם! . . .".

עד ארגיע שבה נפש מנחם למנוחתה. מבין סתר קנה ובצה הוציא ספר רחב ידים אשר החביא שם לבל תשורנו עין-ראי ולאט לאט נגלו לפניו יריעותיו, והמכתב לא מכתב יָדַי או רומאי אך כתב בני-קדם. אך עת קריאתו לא ארכה, כי רוחו אשר אהב בסתום חכמה אזן וחקר ולא יכול ללכת בעקבות מחשבות איש החתומים בספר, או כי הדברים אשר קרא טעל הספר היו כאש עצורה בעצמותיו עדי כי לא יכול כלכל, מי תבן את רוחו לרעת זאת, אך עד מהרה ירד מטרום שבתו, את ספרו החביא במקום אשר היה שם בתהלה וישב על מקומו כבראשונה, ומתחת למדיו הוציא לחות עץ ומכסה דונג למשעי עליהם מלמעלה ובחרט-אנוש כתב באר על הלחות בעט סופר מחיר מן הימין השמאלה. פניו היו כפני להבים ועל מצחו ירדו אגלי־יזע אשר התלכדו במורד עם רסיסי טללי דמע אשר נגרו עיניו באין הפוגות, ועין בוחנת לא נכרה אותותיה כי האיש הזה בין המשוררים חלקו, בין אלה אשר מנגע עמם ומכל הרעות אשר השיגום כמים בלחות עזבו מחשכי ארץ ועל כנפי רוחם המריאו במרום ויהי להם הדמיון למבצר מגינים, השיר והמסתרים—למשגב לעתות בצרה.

ויהי היום ומנחם יושב על מקומו כפעם בפעם וכותב בספר מחשבות לבו והגיוניו והנה תמונה לנגד עיניו, כי במסלה אשר בין אלון ולבנה הלך וקרב איש גבה הקומה מעטף שית לו במעיל רחב ידים, ועל ראשו מעטפה לצל משרב ושמש. מתחת המעטפה נראו פני האיש אשר נגה והדר עליהם, ועז נפש ילין בהם. גם הכרת פניו ענתה בו כי לא יליד המקום הזה הנהו, אך מרחוק בא לנור, ומוצאו מקדם. האיש לא פלס מעגל רגליו אל מקום הקדש הזה, כי עד מהרה צרו צעדי אונו ובעין מפיקה חמלה ורצון הביט על המוכסן ומבלי חפצו להפריעו מעבודתו חכה עד אשר יכלנה, אך בראותו כי לשוא יחכה עד עת קץ החזון, נגש אליו בלאט וישם ידו על כתפיו ויקרא בשמו.

כאיש אשר יעור משנתו הביט מנחם כה וכה, חרט-אנוש נפל מבין אצבעותיו, את הספר החביא תחת בְּגָדָיו בגדו ויבט על האיש הדובר בו בחרדת לב.

„האם כמו זר נחשבתי בעיניך כי לא תכירני מנחם?" שאל האיש. „הלא יוסטום הנני ידיד אגריפס גבר חכם בעז.. הלא תמיד דרשתי לשכנך ואבקר בחצרותיך בעת היה יונתן בנך אתך בבית!..".

מנחם הניע במו ראשו לאות כי יקרו לו רעי האיש הזה ודבריו נעמו לו מאד.

„סלח נא לי יוסטום כרב חסדיך כי לא הכרתי פניך, הן שיבה כבר זרקה בי ואור עיני אין עוד אתי...".

„זאת לא-זאת מנחם, למה תעשה בנפשך שקר, הן לא כהתה עיניך אך העבודה אשר על כפים שעשעת היא תשיחך... עשית לך עט סופרים ותפיץ מעינותיך חוצה...".

„אנכי, אנכי?" השיב מנחם בקול „מה כחי כי תיחל אשר אנכי אמשך בשבט סופרים? שגית בראה ידידי, אך חשבונותי המה אשר ערכתי בספר להגיש לאדוני אשר פקודתו השמר רוחי.."

הרגע ידידי, אם הנך שם סתר פנים לך, גם אנכי לא אעמיק שאלה ולא אבוא בסודך", ענה יוסטום בשחוק, לא לשוא צָרַף צָרָף, לא ברי ריק כבר נסתי בממה ואם גם אבין לחש, בסודי בל יתערב זר. זה לי שנות מספר מיום עמדי על יד אגריפה ובירוניקה אחותו כבודה בת מלך; שם המון נסתרות לאין מספר וכבר בהנוני גם ראו

פעלי בי לפי מהמם ונצרה על דל שפתי. וגם אני האין דבר סתר יצק בי ודבר כמוש עמדי, ואת מי אין כמו אלה בימים האלה אשר על כל פנים מטוה ומסכה נסוכה על כל בשר; הלב וחזות הפנים המה תהפוכות צוררות והרבֵּר יענה כחש המחשבה על פניה, אי לזאת לא אבעה מצפוניך גם אתה, ולא אשאלך מה ולמה עשית. אך הסכת נא מנחם ושמע כי דבר סתר לי אליך, דבר אשר לא רק הוא כמך ולמענו באתי עד הלום . . "

"דבר ידידי כי שומע אנכי", ענה מנחם רכות, ויוסטום פתח שפתיו ויאמר:

"על דעתי טוב הדבר לפניך אך אם יישר בעיניך או לא, טרם אדע; והנה רֵע אנריפם אדוני, יוסף פַּלַבְיָה . . . אך למותר לי להגיד לך מי האיש ושיחו אחרי כי ידעתו בשם . . הוא יחפץ לקחת לו עזר כנגדו סופר וטוכיר אשר מפיו יכתוב ויעתיק את גשר אזן וחקר, ואתה ידעת מנחם, כי אם גם טפלו שקר זדים על האיש הזה, יביעו יוברו עליו עתק, אך אתה ידעתו כי לא ברע הוא, את עמו שממנו חצב יאהב בלי מצרים וכל העומדים לפניו כלם אחינו אנשי גאולתנו, ועתה חזקו עלי דבריו לבקש לו איש כלבבו" איש אשר ממעי יהודה יצא ושפת יפת תשכן אתו באהלי שם, ואמר למי יחפץ לתת יקר יותר ממך יקירי? ועתה אם חפץ אתה לשבת עם נדיבי־עם ולחיות על יד אחינו רע אנריפה ובירוניקה, אהובי נפש צעור וטיטום בן־יקירו, לכה עמדי וייטב לך כל הימים . . "

בשום לב שמע מנחם את כל דברי יוסטום ואחרי בצעו אמרתו ענה ויאמר:

"אודך יוסטום בכל לבב על חסדך ועל אמתך כי זכרתני, אך לבוא בסוד יוכף פלביום ולהיות לאיש ימיני, זאת נשגבה היא ממני לא אוכל לה . . "

יוסטום לא שנה עז פניו ובמנוחה שאננה הוסיף ויאמר:

"משכרתך תהיה שלמה, מכון לשבתך בארמון אנריפם, על שלחנו תאכל ועשרים אלף סֶסֶטֶרְצִיים מדי שנה בשנה נכון אתך . . ועתה השיבה אל לבבך . . "

"היה לא תהיה!" שפעו מנחם בדבריו.

"בהלקחך אחר כבוד למשמרת כהונתך זאת, מטרום שבתך תהיה רב להושיע ועזר מצריו לאחינו רצוני משפט . . "

"אחת דברתי ולא אשוב . . "

"כפרחת עלתה נצה מרתא הבת אמצת לך, ועד מתי תשכן חרדים בפרבר מעבר לנהר תיבר אשר שם קטב ישד צהרים?"

"לשוא תשחית דבריך יוסטום על אזן לא שמעת!"

"הן קרבו לך מנחם הימים אשר לא יהיה בהם חפץ, הזקנה בצעדי אזן תקרב אליך, ואם הוכח בסכאוב על משכבך וידיך הכבדות עוד לא העשינה הושיה, הלא לא יעזבוך אנריפם ויוסיפון לעת זקנה וכלות כחך ברכים כשלות יאמצו".

"כן חרצתי ואחרי דברי לא אשנה!"

רגע ההריש יוסטום, חשב מחשבות ואחרי כן השמיע כאב מארץ קולו כמו יראֵה פן כאדם עין השדה ואזני האלן והאלה תקחנה שמץ מנהו ויאמר:

"ואם . . . ואם יונתן בנך אשר אהבת כלה, אם בנך הגבור לנצח הנודד בארץ לא לו ועורק ציה ושמש אפריקה הבוער כתנור על קדקדו ירד, אם בנך זה . . שוב ישוב מארץ גלותו, האם תהיה עליו סהרה מאיד הנכון לצלעו? אל מי תחוש לעזרה ומי יצילנו מיד אויביו בנפש אשר יצפנו לנפשו? לא כן חלק אנריפם ופלביום, המה עזרתם בם ואם בירוניקה הגבירה השלח אצבעה הצח מחלב לא תהן לחיה נפש תורך ומשש צרות תצילנו . . . "

כל יצורי גו מנחם יהדו רעדו, זרועותיו אשר הרים אל על רחפו ויתנועעו כנע צפור שמים עת חצי גבור ציד נחתו בו לפלח חץ כבדו, ומקירות לבו התפרצה זעקת שבר.

„יוסטום יוסטום" חנן מנחם קולו „למה דרכת חציך דבר מר לנסותני בחידות ולמען הרעימני? יונתן מחמל נפשי ומחמד עיני.. אמנם כן.. נשקפים לו ימי חשך, על צוארו יניפו גרזן או על מוקדי אש ישרפוהו כאשר שרפו את גוריום, והאספסף הרומאי יצהלו כאבירים וישחקו על משבתנו בנפל לפני בני עלוה נוקם נקמת ציון האחרון על עפר.. הה יוסטום, דבריך כאש בעצמותי, מוקדי-עולם. אותי שכלת יוסטום, כי לקחת מידי את בני משוש רוחי אשר הוצאתי למרחב מבין שבויי בת ציון... אמנם כן, בזאת צדקת אענך כי אגריפה יוכל להיות לכרוב סוכך עליו ולגונן עליו באברתו ובירוניקה תשלח אצבע... ועוד בחיים חיתו.. אך הה.. שכלתני יוסטום, שכלתי שכלתי.."

ומדי דברו צנח מעל המעקה וישכב לארץ, פניו הליט בנאות דשא ושפתיו מלאו ועם ובקול קורע לב קרא: „הוי! יונתן יונתן, אחד אחוז מגבורי ישראל נודד אמלל: במה אושיעו מיד עושקיו כח? מי יצילו מיד חזק ממנו? הה, אל אלהי ישעי, אים איפא חסדך ואמונתך בקהל רב?!"

יוסטום ראה בצרת נפש רעהו וידם, כי גדל הכאב מאד, וגם מעיניו התפרצו אגלי דמעה; לאט לאט שבה נפש מנחם למנוחתה, ואחרי חשבו מחשבות רגעי מספר עמד בכבדות ובעינים מזרות זיקים הביט בפני האיש הדובר בו ויקרא:

„לא! כאשר יעצתי היא תקום!"

יוסטום השפיל קולו ויאמר: „הלא מראש כזאת ידעתי כי תרדף כרוח נדבת פי, אך אמרתי אנסה דבר אליך..."

„שמעני יוסטום, נכונן לחקר דבריך ונבואה חשבון.. הן חסר וכפן עמל ותלאה, מפניהם לא אחת, האם לא שפרה הנחלה הזאת לבן העם אשר זעם ה', לבן העיר אשר העמרה על גחליה ריקה ביום חרון אפו? מרתא?.. האם לא הצלתיה גנן והציל מבין שיני אריות מידי אדום כאשר הצלתי את יונתן מחמדי?.. אתי תשב, באשר אענה את נפשי תענה גם היא, ומה כל החרדה? ויונתן? אם לעצתו איחל הן הוא יאמר לא כן אבי, אל תלחם במנעמי זדים עושי רשעה אשר עזבו את עמם בצר לו, את אחיהם לא יכירו ובילדי נכרים ישפיקו.."

את הדברים האלה דבר מנחם ועיניו חצבו להבות אש, ויוסטום אחרי התאפקו רגעי מספר השיב ויאמר:

„אל באפך מנחם, אל נא תהיה מהיר חמה ואל תוציא משפט מעוקל. אגריפס יוסיפון וביריניקה לא בגדו כמו נחל ולא הלכו אחרי זרים כאשר תאבר רגע באפך — הן קבל עם באהלי אפרנם נגד מלכים, ביקר כל כבוד יחוגו כל חגי ד' ומקראי קדש ובכל עת מצא כעזרה בצרות נמצאו מאד לעמנו האמלל ומכחם ישחדו בעדו.."

„אך לבם, יוסטום, לבם עקוב מכל"—שמע מנחם דבריו—„לבם הלך שבי לפני חטאת בת אדום וכל חמדותיה וידם תכון את ידי צוררינו אשר דמים מלאו.. אהה, יוסף פלויום יתגאל בפת-בג אספסינוס ועל שלחנו הוא אוכל כל מרק פגולים, ביריניקה הלכה אחרי כעגבה ובזרועות טיטוס אשר אכלנו ואשר הממנו — הה אלי אלי, איה גבורותיך והמון רחמיך וחסדיך!? — האיש אשר שרף באש מקדשנו ובית תפארתנו.. אגריפס נוסע במרכבות תפארה ברחוב העיר, ילבש גאון כמדו ויעדה גבה בהעמותו בגדי זקני רומא ואציליה וששת עבריו נושאים את מרכבתו ואת אחינו האביונים

אשר על יד דרך ככלבים נמבזים יגרשו כלה.. ואתה יוסטוס עוד תשים בנפשך שקר לאמר כי נאמנה את אל רוחם ובכתב בית ישראל עוד יכתבו ? המה יחגו חגי ה' ומועדי בית ישראל, אך „חסד חפצתי ולא זבח" דבר צור ישראל ביד עבדיו הנביאים, כמטר יעריפו נדבות, והיכל אגריפס כלו ממסד ועד הטפחות מצופה זהב וממולא בתרשיש מחרבנה של ירושלים ! איה שקל את מחיר האצעדה והצמיד אשר נתן על יד ביריניקה אתנה המה לה אשר לקחה מיד טיטוס מחריב ארצה ומחלל גאון עזה, ומה מחיר יערך להאשכר אשר לקח פלביוס מיד פופאי אשת הזמה, אשת נירון זעום ה' ? יהי שלחנם לפניהם לפח, ישבעו מטובם אשר עשו לבעל, ואנכי לא אוכל לחם מגאל בעת אשר דמי אחינו יצעקו אלי מן האדמה.."

יוסטוס שמע דברי מנחם, ופניו אדמו כתולע עדי כי כמעט מפיו נעתקו מלים :

„האם עלי סמכה חמתך מנחם" שאל אחרי דומיה ממושכה, „האם גם עלי קצפת רב קצף יען לי יד ושם בביתם ומנחת שלחנם אשבע ?.."

מנחם השפיל ראשו כמתהלך בחקר תהום ואחר כן פתח שפתיו שנית ויאמר :

„מישרים אהבתיך יוסטוס יקירי, כי כאח לצרה היית ליונתן בר בטני. אנכי תכנתי את רוחך ואדע כבוד נפשך פנימה וכי מפני זלעפות רב באת להסתופף בחצרות אגריפס, אי לזאת אסלח לך ; ידעתי כי לא קנאת בהוללים ולבבך לא ידע רעות במגורו וגם לי היו ימים אשר לבי היה כלב יונה תמה אשר לא הדע רעה, וקנאה כמו זר לה נחשבו. אך דע לך יוסטוס כי לענה וראש לא יבואו בקרב האדם למררת פתנים, יין לא יקח לבו ולא יקשיחוהו כשמיר חזק מצר, כאשר יקשיחהו גזל משפט ושלטן האדם באדם לרע לו ! רוחך הטהור, יוסטוס, הלך שבי לפני צר, על פת לחם תפשע בבית עוכרי עמנו הזדונים הגאיונים, ואנכי כלכל לא אוכל, אשים שכין בלעי ולא אראה בהתענג אויבינו אשר מקרבנו יצאו על אדמת נכר בעת אשר בלבבי יקד יקוד אש.."

זמן לא מצער עמדו שניהם מחרישים, אך יוסטוס הפריע את הדומיה וישאל :

„האם נסתם ממך חזון מיונתן ומארחו ורבעו ?"

„חי חי עודנו" השיב מנחם.

„תודות לאל גומר עליו.. הוא הצילו מיד אלה אשר קוו נפשו לספותה... היה בטוב מנחם.."

„לך וד' עמך יוסטוס.."

יוסטוס הפנה שכמו ללכת אך עד ארגיעה שב על עקביו.

„אולי ישוב יונתן.: אולי ישוב לביתך.: הודיעני נא את דרכיו.. אולי איכל להיות לו עזר מצריו.. תנני נא להראותך אותותי אותות אהבה אשר רחש לבי לך כל הימים".

מנחם הניע ראשו ויביע תודות לו.

כאז כן עתה שמר מנחם משמרת פקודתו, ומהבקר עד הערב שמר מזוזת פתחי הגן, ולחמו בראגה ובשממון אכל, ובכל זאת נמצאו אנשים אשר קנאו במשמרת כהונתו קנאה גדולה ויאבו להשליך מפיו טרף. בין אלה אשר קנאת מנחם אכלתם, היה איש סורי סילום שמו, משחת מאיש מראהו ופניו מפיקים זדון לב ומרמת ערומים. כתנת אדמדמת אשר סחי ומאום שמה יעטף, רגליו יחפות, אזור עור על מתניו, ראשו קרח ועל גבחתו שערות אדמדמות כהות, ימים רבים היה האיש נושא בכתף. ועבד לאדונים קשים אשר רדו בו בפרך, ואך במות אדונו יצא לחפשי חנם, ואז קותה נפשו לראות בטובה ולמשוך ביין את בשרו מבלי לעשות כל עבודת עבודה. תדל-

אונים היה לשאת סבל, כי גוו אשר נתן למכים כל הימים ואשר עוד היו המכות בין אצילי
ידיו כבר לא יכול למלט משא, ובהשחיתו את דרכו על הארץ בתתו לנשים חילו
וגבורתו בשתי גם ברכיו פקו וכצל כנטותו נהלך, אי לזאת חשב מחשבות כי אך טוב
לפניו להדיח את מנחם משאתו ולקחת פקודתו, כי אז ישב בחבוק ידים כגנת אֶגרית
בצל העצים הרעננים ויאכל לשבע נפשו.. הן לוא נתנה המשרה הזאת על שכמו כי
עתה לא בחר דרכו לשבת על היציע אשר יצוק כפלח נחושה כאשר נואל היהודי
הסכל לעשות, כי אם רפר יצועו על עשבות אחו וישכב שלאנן ושלו.. עקבותיו
היחפות חמו ראו אור כי יהל תחת קדרם מני קרח, ומכסף התרומה אשר יביאו המשתחוים
בחצרות הקדש הלא גם בכפיו דבק מאום ותחת עלותם אל ידי מונבז אביר לב הרחוק
מצדקה, הלא ירדו אל אמתחתו הבוקה ומבלקה.. גם את רעיו ומתי סודו הביא אז
עמו אל בית הענוגיו לראות בטובת בחירם ולבלות ימיהם בנעימים בשחוק המטבעות
לרעת מקום אשר תפול שם, הימינה או השמאלה, ולמשוך ביין טריפולים את בשרם..
הן לולא היהודי הארור הזה, לולא בוז משפחות זה אשר מרחוק בא לגור שם ועל ידי
משרתי בית מונבז אשר היה באמנה אתו לקח אחר כבוד אל כהונתו הגדולה הזאת... הלא
בטח הוא, סילום, הוא ולא אחר כהן תחתיו וללחם לא רעב. על כן שנא סילום את
מנחם תכלית שנאה, וישטמהו וימררהו כל הימים וידריכו מנוחה. יש אשר כנח על מנחם
הרוח התהלך בהלך-נפשו בחקר תהום מחשבותיו ויקרא מקרא קדש או חרת על הלחות
פרי משכיות לבבו, והנה פתאם סביב בעתותו בלהות ואימים הלכו עליו, כי קול פחדים
נשמע באזניו כקול פראים במדבר או כקול העיט עת ישחר לטרף. סביב מנחם נשערה
מאד, כארי התנשא ממקומו ויבט כה וכה וירא כי אין איש וישב למנוחתו, אך עד
ארגיע והנה אבן גדולה מועפה אלי ביעף והאבן לא החטיאה המטרה, כי נפלה על רגלו
ותשלף את סנדלו מעל עקביו וכמו חי נגלה אליו העבר בשלמתו האדמדמת אשר שם
רגליו כאילות להסתתר בין שבכי היער ובעיניו הירקרקות המפיצות זועה הביט על איש
חרטו וישחק לאידו... ויש אשר פתע לפתאם כאב מארץ יצא סילום מתחת עץ רענן
או מסתר הר וגבעה ובאגרף רשע ובחרק שנים נגש אל מנחם ויפוז ויכרכר ויעש מעשהו
זר מעשהו למען הרעימו, כפיו אשר פער לבלי חק יז קצף וכמים עבות זרמו שפתיו
זרם בוז ונאצה, כל קללה וכל תעבה אשר לשטען תצלנה אזנים, אך מנחם עצם עיניו
מראות וישא בשרו בין שניו וידם. וגם כאשר מצא בין פַּלְגֵי בגדו בשר החזיר השקץ
והעכבר רגז ויתקצף אך החריש כי נטל עליו ובכל שאטו בנפש השליכם מעל פניו. אך
בכל זאת לא נתן דמי לו כאשר שב אל נוהו לפנות ערב וכבואו אל מגרש העיר והנה
חבר מרעים מסביב שתו לעלמה יעלת-חן אשר תנום בלא כח לפני רודף, העלמה
כראותה כי אין עוזר לה ואנשי-הבליעל סביב כרבורים, צעקה בעיר, וער מחרה נוכח
מנחם לדעת כי קול מרתא היא, היא הבת אשר אמץ לו; כאיש אשר בינתו הסתתרה
רץ מנחם אל מקום המחוה, אך בין כה וכה והנה שני אנשים נשואי פנים חשו לעורת
האמללה, ויצילוה מיד רודפיה, וכל פועלי האון התפרדו וירוצו איש אל עבר פניו, וביניהם
ראה מנחם את סילום מידענו לכל לראש.

„מה פשעי ומה חטאתי כי תדלק אחרי ותדריכני מנוחה?" שאל מנחם את הנבל
ממחרת היום ההוא כאשר בא אל פתח הגן כמשפטו..

„ואת רעתך כי חפץ אני להשחית עץ לחמך ולקחת פקודתך.." השיב סילום
בגבה אפו. „ואת חטאתך אשר לא תוכל כפרה כי יהודי הנך מבלבי היהודים אשר
עשרים אלף מהם הכריעו הסוריים לטבח באנטיוכיא וה כשנה.. אם שם העבירו בשלח

עשרים אלף כמוך, למה יגרע חלקי ולא אוכל לשום מחנק לנפש לא מטחרה, סיר אשר חלאתה בה, כמוך ? !".

„אלהים ישוב וירחמך איש רע מעללים ויהפך את לבך לטוב כל הימים.. הן זאת תשיב אל לבך גבר פחז כמים כי מחמר אחד קורצנו, ארץ יהודה וסוריה הלא כאחות נחשבו לנו שפה אחת ודברים אחדים, ומגזע אחד עלו עמנו כיונק ומדוע זה עלי סמכת חמתך ותרדפני באין הפגות ?"

„יאכל בדך בכור מות ואש המלך ישרפך ואת כל דבריך יחד! שבטך ושפתך אשר תאמים המה יחדו, גם יהודה גם סוריה גם אלהיך וכל הבלי תעתועיך כשחק מאזנים וכאבק סנדלי נחשבו בעיני ולמה תרדף אמרים ? .. הן זה ימים רבים עניתי בצום נפשי, לשוני בצמא נשתה ולוא מכחו שחד מונבז בעדי, כי עתה היה כוסי רויה.. בכל עצמותי אין מתום מעני ומרב עבודה, זאת המנוחה והמרגע אשר אִוְּתָה נפשי לך נפלו חבל בנעימים, לכן לא אשקט במכוני עד עשותי ועד הקימי מזמת לבבי, או כלה אגרש אותך מזה, או אקרע סגור לבך, ארצח וגם אירש.."

„אנכי אביאך בפלילים אם לא תיטיב שאת.." ענה מנחם במנוחת־לב.

„חרץ כלב לשונך.. קַרְקְרִי צפרדע נמבזה, שרץ נתעב ונאלח! הביאה עצה ונראה מה יהיו חלומותיך, נראה אם יצילך מונבז אדונך האוכל-אדם ומתעב גוי אשר כבר גם גדולי רומי ואציליה עליו ישרקו ויחרקו שן, נראה אם יהיה עליך סתרה, ואם יצילך מיד סילום אשר דבר דבר ולא ישוב!"

ומנחם עשה את אשר זמם ויביא את דבת סילום לפני מונבז אדוניו, וסילום נשא עונו וכעשרת ימים לא נודעו עקבותיו ולמנחם הונח מעצבו ומרגזו, ואם גם בא אחר הדברים האלה אל הגן לא יסף בן העולה עוד לענותו כבראשונה אך חרק שן וירם אגרופו לאות כי עוד ידו נטויה, ולא שב אפו ממנו, אך פעם כאשר נפגשו שניהם יחדו ברחובות קריה בין ההמון השואן כשאון מים כבירים נגש אליו בלאט ויאמר:

„טובה שנאה גלויה ממשטמה מסתרת... עוד יש יום נקם לסילום אשר לא ירחק חק..."

מנחם ישב על מושבו, לחמו בדאגה אכל ומצפחת המים המהולים בחומץ שבר צמאונו, חקרי לבו כתב בספר ובדומיה נשא לעג-השאננים ולא השיב חורפיו דבר; מבין רבבות המגדלים הבנוים לתלפיות, מבין שפע המון הבתים אשר כללו יפי רומא המעטירה על נקלה הכיר מנחם את היכל תפארת אגריפס ששם חביון עז יוסיפון אשר חפץ לקרבו כמו נגיד ולקחתו אחר כבוד. אל הבית הזה הביט ולא גרע ממנו עפעפיו אך לא עבר עליו רוח קנאה לקנא בהוללים אשר בעמל אנוש אינמו בעוד אשר הוא תחת שואה יתגלגל. אך לפעמים כצפעוני הפרישו וירגז תחתיו, רוחו השתער בקרבו וכמו כבד אבן ונטל החול לעפר מות השפיתהו השפיל ראשו לעפר, ועל שפתיו כאש צרבת נשמע שם יונתן גבור ישראל העורק ציה והנודד בארץ עיפתה ובגיא צלמות.

אך ליגונו הקדר הזה, לכל משלחת מלאכי רעים אשר דכאו לארץ חיתו היה צרי ומרפא אשר חזק ברכיו הכשלות ויאר לו את הלילה ואת החשך הטמון לצפוניו. בכל יום ויום בהסתתר השמש אל מלון עזו, המון העיר העליזה קם לדממה וצללי ערב פרשו כנפיהם על הארץ השקטת, ובנבכי החרש המצל נשמע קול המית נחל הערנים אשר עפרו ילחך, אז הליט מנחם את פניו בארבות ידיו, עיניו דלו למרום, על פתחי שפתיו אשר היו כאש אוכלת שכנה מנוחה ושלות השקט, כידודי אש אשר התמלטו מבבות עיניו כבו, ובדממה דקה כקול יונה מנהמת בליל שואה ומשואה ומצפה לפעמי בקר שפך צקון לחשו:

„כעב הענן המון עריצים, ואורח צדיקים כאור נגה.: קוה עמי כי תקותך לדור דורים ועוד יוכו בצדק כסא...“ על פניו נראו אותות שמחת לב, כל חוותו הפיקה ו׳ו ובעינים דולפות דבר בחמו:

„אודך עליון על כל הארץ אשר לא אוכל לשאת שמך על דל שפתי על אדמה טמאה, אודך כי ענית גם אותי בשבט עברתך אשר בה הכית את עמך אשר זעמת, מכת-בלתי סרה; טוב לי להתענות באשר יתענו אחי רצוצי משפט ועשוקי כח מלהתענג בכל תענוגות בני האדם עם אוכליהם אוכלי-לחם..“

אז קם ממושבו, את ספרו הסתיר בין כנפי כסותו, ובגבה וגאון כאיש שב בנצח והוד ממערכות המלחמה הלך נכחו אל פרבר טרנסטבריום אל מקום אהלו.

ב.

וטרנסטבריום היה החלק הארבע-עשרה ממחלקות העיר רומא, ושם שני ההרים יַעֲנִיכֹל גם וַתִּיקַן, ומעבר לנהר טיבר מזה על שבעת גבעות־עולם אשר שם ערש טל ילדות רומא רבתי בגוים, שם נקבצו כל שכיות החמדה וכל יקר תפארה וכל קדשי קרית מלך רב הזאת, וּנִכְחָם גַּנֵּי העדנים אשר שמות קיסר ואגריפינה נקראו עליהם ומשכנות הקיץ לרבי העיר ואציליה, ומבעד לעצים הרעננים וירקרק החרוץ ישאו בגאון ראשם שערי כבוד ועליהם קשתות וכפות לבנות כשלג לבנון ונגה והדר להם. פה לרגלי גבעת יעניכל במקום מצק לא רחב, אשר שן הסלע מעבר מזה וחף הנהר יתאר גבולו מעברו השני, נגד קשת גרמניקוס אשר יצב גבולות הרחוב ההסטיי היורד מגבעת אבניטין, פה היה צר-מעון היהודים והסוריים ומכון לשבתם. פה נאספו אספה אלפי בתי-חומר שפלי קומה ורעי המראה אשר אחד באחד יגשו עד אפס מקום, ושם שכנו חררים הגרים האלה ובתוכם לא התערב זר, כי הרומאים קראו למקום ההוא אי־כבוד ולא היתה תפארתם לשבת אתם יחד. שונה היה רבע העיר ההוא מכל רחובות העיר רומא תכלית שנוי, לא לבד ברחובותיו הצרות והאפלות אשר יגאלום חשך וצלמות ועננה תכס עליהם, אך גם בגזרה ובבניה ולכל לראש בהכרת פני יושביה ושיחם ושיגם. אמנם לא אלמנה היתה העיר רומא גם מעבר הטיבר מזה מחוצות אשר יגאלון חשך וצלמות ובתיהן אחד באחד יגשו, גם המקום הנודע בשם סובורא היה נורא על כל סביביו כי קדר עליו היום ודרכיו היו אבלות, אך בכל זאת התנשאו שם הבתים הנשקפים על פני הישימון בגאותם, גבה מכפלות רבות להם, והדר להם, כי בוניהם כללו יפים וישיתו עליהם לוית חן וטוב טעם בשכבר הימים, הרחובות רצפו במרצפת אבני להבה אשר יצא כברק חצם לנגה אור שמש, וגם מצבות-אבן מחוטבות תבנית אלילי הגוים או גבורים אנשי שם נראו בראש חצות, ויושביהם אם כי היו קצרי יד דלת העם השוכנים בסתר המדרגה, בכל זאת לשונם מהרה דבר צחות רומית או יונית אשר מהלכים להנה על פני חוצות, והכרת פניהם אשר שפו מעצר רעה ויגון ענתה בם כי ממעי הקווירטים או ההילינים יצאו, מאלה הגוים אשר כבר התערו כאזרח רענן ברומא מאז ומקדם ולא נודע כי באו אל קרבה. אך לא כאלה היה חלק מגרש טרנסטבריום, שם כמאות רחובות ומבואות אפלות וצרות לפתו ארחות דרכן מסביב לבתים שפלי-קומה בעלי יציע אחד, ומעל הגג הישר אשר מעקה מעשה שבכה כזר לו סביב, נשקפה סכה משלשת אשר מאפס זכוכית לרואות בארבותיה קרמו עליהן עור מלמעלה, או מבלאי סחבות אשר טבלו בדנג להיות שקופים אטומים, עשו צהר לתיבות האלה.

כמו זר נחשבה הבניה הזאת לבני רומא, כמוה לא ראו מיום היותם על אדמתם, עד אשר באו גולי יהודה כמוצאי גולה אל ארצם, ויביאו את תורת הבית ואת תכניתו מזמרת ארץ מולדתם. . הסכה השלשיה הזאת אשר בשם „עליה" קראוה הרחיבה מקום אהלי צר-מעון זה, והגג הישר אשר גדר לו סביב, הביא רוח חיים באף יושבי חשך וצלמות אלה אשר בתיהם שמו מחנק לנפשם, וכל מלאכתם אשר המה עושים, בקדש ודרך חול עשו על פנת גג מאפס מקום רחב לא מצק בבית פנימה. ברחובות ובמבואות האלה אשר יכבד עליהם עבטיט ושבט המטאטא לא ינוח עליהם, ברבע הזה אשר חלאתו בו מימים ימימה, ישבו משפחות רבות אנשים ונשים וטף אשר רבו מספור, אשר דתיהם שונות מכל עם, וגם בגדיהם שונים מתלבשת כל יושבי העיר על ארבעת רבעיה. עקבות „התגא" האדמדמת או הלבנה, האצטלא המרקמת בשלל צבע-רקמתים, הצניפים והפארים והגורי הזהב והכסף אשר לבשו בני רומא לכבוד ולתפארת, פה לא נודעו, כי יושבי המקום פשטים ועורים מכל עדי תפארה וגבהות האדם. הגברים עשו להם כתנות מורקמות מצמר עב, לא תאר ולא הדר לו, וסרח העודף לכתנתם אשר עד עפר יגיע; אזור צמר יחגרו על מתניהם ועל ראשם סרוחים טבולים ומעטפות קשורים תחתיים שניים ושלשים תשיתנה כליל צלם על פניהם, והקשורים האלה העשוים בידי חרוצים כאשר יהיה האופן בתוך האופן היו כנם לגוים, כי בני רומא לובשי הכובעים או ההולכים וראשם פרוע, לא שכלו את ידיהם לעשות כמתכנת הטטפות והנפתולים האלה. ואך בגדי הנשים התנוססו בשלל צבעים רקמה, בחליפות וצבא ובטעשה צעצועים כפרחי חמר בשדה תרומות. ירקרק ארמדם וכליל תכלת עברו בסך ויצאו הוצץ לעיני האיש אשר הביט נכחו על קהל הנשים בהתאספן ברחובות עיר לערב מערבן, או בעמדן נצבות פתח אהליהן לדבר דבר ולשאת דעת למרחוק. על החגורות אשר בעז מתניהן לא נראה כל עדי זהב או כסף אך לעמת זאת שתו עליהן לויט-חן מעטפות ומטפחות פשתה או צמר גפן מרקמים מעשה חושב ברקמת ארץ-הקדם. הנשים אשר כבר באו בימים כסו את ראשיהן במעטפות לבנות כשלג, והצעירות הורידו על חלקת צוארן את תלתלי שער ראשן השחורות כעורב והיורדות על פי מדתן, או הלבישו צוארן בצמתן המתנוססת כעין הזהב, ובלכתן ברגליהן תעכסנה בצלצלי השמע ובפעמונים אשר על סנדליהן העשויים מעורות מאדמות מיושר על המחוקה. כל הכבודה הזאת היושבת בין המשפתים מנער ועד זקן כעם עמקי שפה היו לבני רומא, כי בלל ה' שפתם ולא יכלו לדבר כן, ומדי דברם, סורית ארמית ועברית יחדו עלו בלולים, ובהיות השפה הבלולה הזאת כרבה מהברות אשר הגרון מוצאן, הנה גם בהתלחשם איש באחיו היה קולם כקול המולה גדולה, וכהרימם קול, היה הקול בקול מלחמה במחנה, ועל המהומה והרעש הזה עוד שתו נוספות קול המלחים ותפשי משוט אשר נשמע מחוף הנהר הקרוב אל המקום ההוא, קול מקבות וגרון הארג והמסכת אשר בבתי החרשת אשר נקבצו שמה קול העם ברעה ובהתרוצצם ומרוצתם איש אל עבר פניו, עדי כי כל המקום היה לחרדת אלהים, ולמשל עמים כתפת לפנים. אף אמנם על כל מראה עין מסביב נראה אנשים באים ביטים אשר יכפו כאגמון ראשם וכצל כנטותו יתהלכו בחוצות ועל פניהם יגון קודר, גם על הצעירים ליטים אשר בצעדי-אן ילכו רומה נראה עננה הרת תוגה, ומבעד להמעטפות והמטפחות אשר על פני הנשים השאננות נשקפו עינים קודרות מני בכי ותאר אשר חשך משחור, עדי כי על כל הקהל הזה נראה חותם תכנית כי נפשם עליהם תאבל ובארץ נדודים ילכו תמם, עדי תעידם עין בוחנת כי פצעי לבבם עוד טרם רככו ועוד לא שכחו את מחמדיהם מטי קדם, בכל זאת עוד בחם היה חדש עמם לעבוד ולטשא, יבוים צרה לא

התרפו. עוד היה אונם במתנם לנוע על סביבותם לעשות בכל דבר חפץ ויגיע־כפים, עדי כי על רוח החיה אשר באופניהם השתוממו כל רואיהם, וכל נבונים שערו שער. מתוך הבתים האלה נשמע כשריקות בוז ולעג הגאיונים קול רעש אופן אשר יסוב בלכתו, קול הפלך ויתד הארג בהעשות מלאכה על האבנים, ובכל המקום אשר העינים צופיות נראה קדקד שער אשר שיבה זרקה בו כפוף כאגמון לפני שלחן המלאכה וידים ממהרות ללטוש אבני־חפץ או בחרשת אבן למלאות פניני זכוכית במשבצות כל כלי יקר. פה מבעד החלונות והפתח נתנו קטורה באף עובר כל ראשי בשמים וזני מרקחים, ויתנו עדיהם כי פה יושב בסתר אהלו עושה קטרת הסמים ורוקח מרקחות, ושם אנשים רבים רמסו בחמר החזיקו מלבן וילבנו לבנים; פה סבבו על תקופתם המון גלגלי יוצרי חומר וקדרים ושם יושבים שחוח לעמת המסגרות עושים כל מעשה ארג ובידיהם יריעות פסים המנוצצים כעין הקשת ומרוקמים בזהב וכסף למעלה למשכיל; שם בירכתים בורסקים עושי כל מלאכת מחשבת בעור, ופה בעד המפתן מפכים זרמי מים אשר יעלו באשם וצחנתם כי מבית הצובעים יצאו אל ארץ רבה; מבתי המרוח הנמבזים והמגאלים נשמע בראש חוצות קול דלת העם ברנם יחדו אחרי חקרם ממסך, ועל סביבותם שכנו כדור המון אספסוף נושאי סבל או נושאי הלקטיקאות אשר בחמם שתו את משתיהם בלכתם העירה או בשובם ממעשיהם לעת ערב:

ככלוב מלא עוף כן מלא המקום ההוא נושאים בכתף ועושים בכל מלאכת עבודה מבני הידוצים והסוריים עם הרמם, כי שם לחמם נמצא מהמון אניות שיט וסירות דוגה אשר אספו מארץ כנעתן ויביאו חיל גוים ורכלת רחבי ארץ מחוף הים ארתיה אל העיר רבתי עם הזאת. כצפרים עפות באו ציים אדירים והמון אניות נושאות כל חיל עם ומדינה ומשמני ארץ אל חוף הטיבר, ועל כתף עירים הובאו אל הנשר המאחז פני הנהר משני קצותיו וחבר. ותקיף הזעקה את כל גבולות המקום ההוא, וירב השאון והרעש ולקול ההמולה תחרשנה אזנים עדי כי לא ישמע איש שפת רעהו.

כל אפיקי המים, התעלות והמנהרות אשר כרום נכבדי עם לטהר את העיר הגדולה הזאת מטמאתה אשר בשוליה, לא יכלו להתם חלאת רבע העיר הזה ועל כן נצבו שם כמו נד ערמות גלי עפר דמן וכל סחי ומאום, ומי המדמנה הלכו לאטם בראש כל חצות ויחדו עלו שם בלולים צחנת הרחובות אשר לא יכלו נקיון, עם ריח־לא־נחוח העולה מהבצלים והדגים אשר כבר העלו באשם ועם עתר ענן הקיטור מבתי הבורסקים והצבעים ועם קטרת סמים מר וקציעה וכל ראשי בשמים העולים כתמרת עשן מבתי המרקחת. ועל כן לא יפלא הדבר כי רבי העיר וגדוליה אשר שתו מרום קנם ואשר תפשו מרום גבעת הכפיטול או על מרומי הר אבניטין או פלטין חקקו משכן למו, כי המה הוקירו רגלם מבוא אל המקום אשר ישים מחנק באף כל הזר הקרב, ונקל היה לגדולי רומי לעבור ארחות ימים ולשכן חררים בערבות אפריקה או באיי בריטניה הרחוקים, מלבוא אל המקום ההוא האוכל יושביו, אל עם עמקי שפה ונלעג לשון אין בינה אשר בשאט נפש הביטו עליהם ועל הליכותיהם אשר כמו זר להם נחשבו.

אולם אם מרומי העם לא עזבו רבצם לבוא אל מקום עיפתה כמו אפל הזה, הנה מגיא צלמות זה יצאו מן החורים אשר התחבאו שמה אלפי איש דבר יום ביומו ויעפילו לעלות אל מרומי העיר לשחר טרף, ולפנות ערב שבו אל סתר אהלם ואל מעונתם רבצו. בכל יום ויום בבקר בבקר יצאו לפעלם גדודים יהודים, זקן ונוגד, מבלי לשנות את לבושם אשר לבשו מימי קדם קדמתה, ויעזבו את רבצם את טרנסטיבריום לבוא אל נפי מרומי קדת ואל ראש הומיות. פה יהודי אשר שיבה כבר זרקה בו

בו נושא חלאים מעשי ידי אמן נוצצים בעין החשמל ומרוטים למען היות להם ברק, מעשי אצבעותיו אשר עשה משברי כלי זכוכית ובדלח אשר השלכו ככלי אין חפץ בו מבתי הדולים ויושבי הטרנסטבריום קנום בכסף מלא ויוציאו יקר מזולל, ושם צעיר ליפים נושא כתל-תלפיות סנדלי-נשים עשוים בטוב טעם ודעת טעורות מאדמות וכל מעשי צעצועים. אלה הוציאו חוצץ נטיפות ורעלות וכל רקמת תכלת וארגמן בטעם ארץ הקדם, ואלה צלצלו בצלצלי שמע בכלי ברזל מוצק או נחשת קלל או הראו חין ערך אצערה וצמיר מפותחים פתוחי חותם ומטולאים באבני משכית, או הודיעו נאמנה קבל-עם כי קטרת הסמים אשר אתם בתיבה כלם מלאים מן אל זן ראשי בשמים, וכל קוניו לא יאשמו, ומבלי משים משכו אבירים בכחם ובני רומא עטו עיניהם על תפארת מעשה ידיהם ועל חפץ כפיהם.

אמנם לרבים וכן שלמים היו היהודים הזרים האלה אשר עלו כשואה על עיר משושם וייגעו מטובה, לשכים בעיניהם, ואיש כפתרון חלומו חלם. הפטריציום אשר כלו אומר כבוד ולובש גאון כמדו הביט בשאט נפש ותרע עינו כי היהודי אשר ניבו נבזה ויתעבוהו שלמותיו ירמס ברגל את עפר ארצו ומולדתו אשר כבודו עליה יראה; הפטריוט האציל העצל אשר תעלוליו ומזמתו הרבה אכלו כתו, הביט און ביעקב כי פישטו על ארצו ויבקקוה בוקקים, ובעלוה אדונים זולתו; בעיני הפלוסוף החושב מחשבות היה עם קשה ערף הזה לפיד בוז על כי עוד יחזיקו במעוז אמונות ודעות אשר הוא כבר גרשם מן גוו ולא כמחשבותיו מחשבותם, והסוחרים וחכמי החרשים חפצו לאחזו בכנפות העיר ולנער יהודיה מקרבה, יען כי ישחיתו עץ בלחמם, ובני רומא אשר ידעו טוב טעם, יבכרו את סחורת היהודים טובה ויפיה על פני סחורתם אשר ככלי אין חפץ המה בעיניהם, ומעל בתי רכלתם אשר במרומי העיר ישטו ויעברו לקנות כל דבר חפץ מהיהודים מתעב גוי. ודלת העם הסובב בשוקים וברחובות אשר בדי חרש יאמרו האח, כתרו את היהודים וידריכום מנוחה, ובשריקות עדרים ומצהלות אבירים שחקו על משבתם, על לשונם הבלולה, על שלמותיהם הפרועות לשמצה ועל כח כבלם לשמוע חרפתם ולעג לגאיונים ולשאת בשרם בשניהם... לא אחד מהאזרחים והפלוסופים החכמים בעיניהם או הסוחרים אשר לא נשאה אותם הארץ לשבת יחדו את היהודים, לא אחד במו העמיק שאלה בעת עבר עליו רוח קנאה ויחפץ להכחיד את היהודים מתחת שמי רומא, ועם לבבו ישיח: מה להם ומי להם פה? מי הביאם עד הלום לדרוך מקום רגלי ומדוע לא ישבו למעצבה בארץ טל ילדותם ומקום קברות אבותם? שאלה היתה ותהי לשאלה אשר לא היה להם פתרונים ולא זכרו ביום אפם כי היהודים עם חרטם לא באו ללקט עצמות תחת שלחנם המלא דשן ולאכל את אשר הותירו המה משבעם, אך המה אכלו את העם האכלל הזה אכלו לחם; הגבורות והמלחמות הנצח וההוד אשר הרכיבו את ארצם אלופים לראש כל קצוי תבל, הביאו לפני מרכבות-עום אלפי שבויי בת ציון, אל רומא מקדש כלכם אשר לה יקהת עכים; לא זכרו כי את ארצם הפכו כמהפכת זרים, ברם ואש נשפטו בה עדי כי לא יכלה עוד להניק את בניה משד התנחומיה, ובחסר וכפן שם כגללם לנצח אבדו לוא ישבו התחתם בארץ הריסותם. שבחו כי בני הגולים אשר הביאו הנה בחזקת היד, כבר ראו אור חיים בארץ הזאת, כבר שבחו רבצם וכצפור נודדת מן קנה שמו קן למו בירכתי ארץ שבים. והמנצחים אבירי לב האלה שכחו כי אם גם תקלל בארץ חלקת המרומא בשער ותחת שואה יתגולל, הנה גם חסן ישועות לא לעולם ומטה זעם יפרח לאט לאט ומבלי משים במקום אשר קון לעשות ענבים, לנקם נקמות האטללים אשר דכאו תחת רגלם, ולעשות להם בגמול ידיהם.

בין ההמון הרב הזה אשר כערת דבורים עזבו סתר אהלם לעוף במרחב-יה אל המקום אשר יהי רוחם ללכת, נראה לא לעתים רחוקות עלמה צעירה קלימים יעלת חן והוד והדר לבושה. העלמה היתה אחת העושות מעשה רקמה ונושאת לממכר בראש חצות יריעות פסים שש משזר או חטובות אטון ארגמן מרקמות בתכלת וזהב וכסף ובשלל צבע רקמתים מעשה ידי יוצר ובטוב טעם ארץ הקדם. ונשי רומא הכבודה אשר בחנו גם ראו פעלה חן חן אמרו לה, ובנפש חפצה לקחתי מידה חפץ כפיה ותברכנה את מלאכתה אשר עשתה על פני מלאכת הנערות אשר כגילה. בבקר בבקר בהבקע עפעפי שחר יצאה העלמה מאהלה הצר והדל אשר בירכתי הטרנסטיבריום וברגלים ממהרות הלכה הלוך וטפוף דרך רחובות צרות, ועל כפים שעשעה את מעשה ידיה להתפאר אשר הרהיבו בת עין לנגה השחר היקר המתרפס ברצי כסף וקרנים מידו עליה ועל מרכלתה גאון עוזה ותפארתה. חמדת בת עין היתה גם הנערה הזאת, וכל חזות פניה כלו אומר כבוד. ראשה היה ככתם פז, כי תלתלים צהובים כעין הזהב שטו לו לויות חן ולנגה ברק השמש כזר זהב היה על ראשה סביב. מתחת צללי שער ראשה נשקפו פניה הנעימים ועיניה השחורות כעורב אשר לפידים מהן יתהלכו ועפעפים סבוכים ועבתים יכסו עליהן מלמעלה. שפתותיה אדמו כתולע וכעין עצי האלמגים ומבעדן נראו שניה כלבנת הספיר אשר כל שבלה אין בהן. על גווה הקטן המחטב תבנית היכל תעטה מעיל צמר צחר ששזפתו השמש ועל מתניה אזור מרוקם כליל-יופי, ועל חלקת צוארה כמגדל השן רביד המנוצץ כעין החשמל עשוי מזכוכית מרטה למען היות לה ברק ומוסבות משבצות בראֶנץ יושבות על מלאת.

ברגלים ממהרות ובצעדי און הלכה העלמה אל עבר פניה, לבבה פחד ורחב בהביטה בחליפות וצבא על אדר-היקר אשר יפזו זרעי ידה, נפשה משחקת בכל עז, ואת ראשה הניעה כה וכה. נשי רומא השאננות נעורו עתה משנתן ותשקפנה בעד החלונות ובעד פתחי הבתים, ותשלחנה את ברכותיהן לראש העלמה הנודעת להן מתכול שלשם, והיא השיבה בשחוק קל ובהניעה במו ראשה לאשה כברכתה ותשמח אלי-גיל בראותה כי העדינות האלה תטינה לה אוכיל ותמשכנה אותה חסד. גם שרה אשה גדולה ואם בישראל אשר לה הרקמה הגדולה בטרנסטיבריום לא מנעה הטוב ממנה, ובשפתי רצון קדמה פני העלמה ותברכנה מברכות פיה כפעם בפעם, ואת סחורת ידה אשר עשתה מן החומר אשר נתנה לה שרה גברתה מכרה העלמה ברחובות קריה. שרה אשר נפשה ידעה מאד כי יהרון הכשר להעלמה הזאת לעשות בכל מלאכת מחשבת מלאה את ידה למכור כחרה ואתננה ואין לזר אתה, ותתן לה משכרתה שלמה ותלמדה להועיל לעשות בתכלת ובארגמן; ואביה אשר אמצה לו ככבת, מנחם אשר כבר ידענוהו בשם למר לשונה לדבר צחות בלשון עם ועם, ולכל לראש, בשפת בני אדום, והעלמה הלכה מחיל אל חיל ומכל מלמדיה השכילה עדי כי הביאה לבב חכמה ותעלה למעלה למשכיל בכשרון המעשה על שרה גברתה. בגאון ובגבה לבב השליכה העלמה אחרי גווה את כל תבנית מעשי רוקם אשר עשו ידי אמן, ומלבה אונה וגם חקרת תמונות מרהיבות עין מכלל יפי, ומקלעות פטורי ציצים אשר לא שערון כל חכמי לב ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם לעשות כמתכנתן עדי כי סמכה שרה את ידיה עליה לעשות מלאכת הרש והשב כטוב בעיניה, וכפי אשר רוח מבינתה יורנה, ולאות כי הגות לבה תודה, נתנה לה ענק לגרגרותיה, וסנדלים מעור מאדם, אם גם בלא פעמונים על שוליהם אשר לא תפארתם על עלמה מבנות דלת העם, ובנעלים האלה יפו פעמיה מדי צאתה לערוב מערבה בעבר המיבר מזה, אל מקום משכן הגדולים אשר בארץ אשר מהם לחמה נמצא.

העלמה הרחיבה צעדיה תחתיה ותעפיל לעלות על גבעת אבניטין אשר שם משוש דרכה דבר יום ביומו, ותשבח פתע את הדר מלאכתה אשר התענגה עליה עד בה, ועיניה לא שבעו מראות את צבי תפארת וחין ערך יקר כל כבוד אשר עברו לנגדה בסך במקום ההוא. פה נראו על כל מראה עין מסביב פארי עמודים מחוטבים תבנית היכל, תמונות משוחים בששר מעשה ידי חרשי צירים, אבני משכית מעשי צעצועים אשר נגה והדר להנה, שלל צבעים רקמה ובגדי פאר אשר ימשכו אבירים בכחם עדי כי רחב לבבה, ויחד כל עצמותיה רחפו לראות את רוח החיה אשר במקום ההוא, החיים אשר בשובה ונחת, בלא קול המולה גדולה הנשמע בירכתי רבע משכנה, יהלכון. החיים בתענוגים האלה אשר לזכרם תאות נפש, ואשר נסתרו מעיני יושבי חשך וצלמות המתגוללים תחת שואה וחובקים אשפתות שם בטרנסטבריום. . . .

מעיניה אשר חצבו להבות ומלחייה אשר כסו בארגמן חכלילי ראתה עין בוחנת כי נפשה גרסה לתאבה לשאוף רוח צח שפיים משובב נפשות, אך להביאו כמים בקרבה ולשתות מנחל עדנים, לא להתהלך בארצות החיים האלה, אך להרקיע על כנפי רוח, וכדרור לעוף במרחביה בצאת ממסגר נפשו. עליצות רוחה מסכו עליה רוח שכרון ותמהון עדי כי לא ידעה נפשה וחליפות וצבא עמה, פעם הלכה מערנות ותשוח לרוח היום, פעם הרחיבה צעדיה תחתיה ותלך הלוך וטפוף ומבלי דעת נפש, כמו חפצה לשאת במאזנים יחד את ההוד וההדר אשר מסביב שתו לה, שמה את עדיה עליה ותעט על גווה ועל הלקת צוארה את מעשי הארג והבגדים החמודות עדי כי מנגה נגדה התמלטו זיקים וכוכבי אור ברקיע השמים שלחה ברקים מנגה מעטה לבושה, ואך כבואה דרך שלבי המעלות החצובים מאבני שיש אל האולם ושדרות עמודי הפאר אספה את נגהה, ואף גם היא כמו שבה רוחה לפעמה שכחה את הלך נפשה וחלום חזון דמיונה ותשב לפעלה ולעבודתה לנוע על סביבה ולהביט כה וכה על עוברי דרך, אולי יקנו סחורת ידה אשר הוציאה חוצץ.

האולם הזה אשר בנה כמו רמים על מרומי גבעת אבניטין צסטיום אחד מגדולי רומא — כלו אמר כבוד. עמודי הפאר אשר עמדו מחזה טול מחזה היו מחוטבים מאבן יקרה וכתרת ותמרת עליהם מלמעלה וגג מעשי שבכה נטוי עליהם מלמעלה. ובין העמודים יתנשאו בגאותם פסילים מעשי ידי יוצר אשר גבה ויראה להם. את האולם הזה אשר מכתו שחר בעדו הגבר הקם על צסטיום נדבה רוחו לתתו לבני רומא לא בכסף אך להיות להם לפנת יקרת להשיב נפש ולצל מחרב, ויהי המקום ההוא לתל תלפיות ובין השדרות האלה נקבצו באו ויתהלכו למו רבבות אלפי בני איש, קטן וגדול שם הוא. ושם בראש הוטיות בחרה דרכה גם בתולת בת יהודה ותעמוד שם על המשמר ונם לא בושה משברה, כי בנות רומא דרשו לשכנה ותקנינה את מרכלתה במחיר אשר שתה עליהן, ואם לא לעתים רחוקות אדמו פניה כתולע ותורד לארץ עיניה בראותה אות לעג השאננים אשר לעגו עליה בנות רומא על אשר לא הדע לבטא ולדבר כן מלים אחדות, בכל זאת כבר הרחיבה בנפשה עז ולא בושה לדבר אתן בשער, ובשפתי חן השיכה שואליה דבר כלשון עם ועם. אך איש אחד בתוך הבאים בשערים האלה מרה ויעצוב את רוחה, כי בגאוה ובוז ובעינים מזורות חמה ישנאה מסתרת הביט בת והאיש הזה היה בעל בית ארג כאשר היה לשרה גברתה, אך לא בטרנסטיבריום אך על גבעת אבניטין וסלפיום שמו. האיש הזה נתן חתיתו על כל זר הקרב אליו כי אם גם כאחד מנכבדי עם לבש תגא או תוניקה כמרו ועל ידיו הלבנות היושבות על מלאת היו טבעות ממולאים בתרשיש, אך משחת מאיש כראהו, עיניו כעיני הצפעוני עם בחוריהן וחטמו היה כעין חטם הנשר, עדי כי כעוף דורס היה בעיני כל רואיו. פעם נגש אליה האיש ובלעני שפה שאל:

„האם מעבר לנהר את ?"
„כן הוא אדוני" ענתה הנערה.
„מבית-הארג אשר לשרה ?"
„כאשר דברת אדוני !"
„ומי אַת ?"
„חושבת מחשבות לעשות מלאכת חרש. ."
העלמה חשבה למשפט כי הרומאי יפר כעשו עמה ברעתו את שמה אשר קראה לה שרה, וכי את חושבת מחשבות ידבר מלים, אך לא כאשר דמתה כן היתה, הרומאי חרק שן וירקע ברגל ויתן בקולו קול עז:
„יקחכם בכור שטן ואת שאונכם והמונכם להיות לרוקמים בחצר-מות..."
ברגל גאוה פנה האיש וילך, אך כפעם בפעם מדי עברו על פני העלמה לטש עיניו עליה כמו חפץ לבלעה חיים. פעם ארח האיש לחברה את רומאי שני שפל הקומה ורחב הכתפים לבוש תגא כבודה, שערות ראשו משוחים בשמן המשחה, ובגדיו נותנים קטרה באף כל עובר. והאיש היה וועמטורי רוקח מרקחת. שני הרעים התהלכו וישוחחו חר את אחד, וסילפיום כפעם בפעם שלח אצבע ויראה אל מול פני הרוקמת היהודיה. וגם וועמטורי סבב על סביביו ובשאט נפש הורה באצבע על יהודי זקן כפוף כאנמון לבוש בגדי עדים הנצב אצל אחד העמודים ובידו צלחיות של אפרסמון מר ואהלות וקנמן-בשם וכל זני מרקחת. שני האנשים חרקו שן וירעמו פניהם.
„עוד יש יום" דבר האחד בזעם „יש יום ובני רומא הישרים בלבותם יחזיקו בפלך ובראש חצות ישתחוו לאגרת כסף וכבר להם, והגרים אשר בקרבנו יעלו מעלה מעלה וישפכו ממשלתם על פני קרית רומולוס ועינינו רואות וכלות. אכן נוראות נפלאתי כי קיסר — יחי עוד לנצח — לא ישקיע בחבל לשוני כלבי אסיה אלה אשר מרחוק באו לגור ולא יגדר דרכם בגזית לבלי תת להם למצער מדרך כף רגל על גפי מרומי קרית משושו. ."
„עוד חזון למועד ואם יתמהמה הדבר חכה לו, כי עתה לא עת-מצא הוא. ."
ענה וועמטורי בדממה דקה כאיש אשר דבר סתר כמוס עמדו. „עתה עוד נפש טיטום — יהי חסד האלים חופף כל היום על ראש בן אלהים הזה — עתה עוד נפשו קשורה בעיני בירוניקה היהודיה הנשקפות כמו שחר אשר צדוהו כצפור בעצמת כשפיהן. ."
„שבע ביום אברך את בירוניקה היפהפיה ואת אגריפס אחי-מלך" ענה סילפיום חלקו, „האמנם ממעי יהודה יצאו גם המה, אך מה ממני יהלך? הן זה לא כביר בהדרש למו מאה מרבדים ואדר היקר לכלול יפי אהלי אפרנם, לא פנו אל אחיהם אשר בכבודם יתימרו. רק אותי קרבו כמו נגיד וישלמו לי כיד המלך, כי אמנם מי פרתי יסור הנה אשר יבכר בלואי-המחבות מעשה ידי הברברים האויתים על פני סחורת סילפיום אשר לו הרקמה ברומא ואשר יד ושם לו ולפני מלכים יתיצב בכשרון מעשהו ?"
העלמה הקשיבה רב קשב את כל הדברים אשר נדברו שני האנשים האלה איש אל רעהו, ותעמיק חקר ותחשב מחשבות רגעי מספר; עיניה ראו זרות ולא יכלה למצא פשר דבר איך מעז יצא כתוק וידי סלפיום אשר לבו יצוק כפלח נחושה העשינה מכלל יופי ומלאכת מחשבת מרהבת בת עין? האמנם צדק ידברון יושבי הטרנסטיבריום ומישרים ישפטו בני אדם באמרם כי הרומאים אשר היא ראתה אותם בחזון דמיונה בתפארת גבורים ובתור אדם המעלה, כלם סג יחדו נאלחו, כלם זעומי אלהים וכרם זלות לבני אדם? האמנם צדקו יחדו כל הקללות והגדופים אשר שלחו אל לבם יושבי

הטרנסטבריום ולא על הגם יצאה זאת האֵלה מפי כל איש ואשה זקן ונער בבתי מקדשיהם ובמעונותם הצרים בעת אשר בכו על העם אשר הרבה את חלליהם, ויאנחו מן העבודה ?! אך זאת לא זאת! הנה כבר אפס המץ, וועמטורי גם סילפיום חלפו הלכו למו, גם הנשים השאננות אשר קנו או לא קנו סחורת ירה כל עמת שבאו הלכו ולעמת זאת מה נכבד האיש הזקן ונשוא פנים המתהלך שם מעדנות בינות לעטודים וסביביו המון נערים אשר ישתו בצמא את דבריו וכבכורה בטרם קץ יבלעום. גבה והדר לאיש הזה. זקנו הלבן יורד על פי מדותיו על התגא אשר ילבש לתפארה; מרום מצחו הקרח קמט ולא עת מלילות עמל ועבודה אשר עבר בו, חכמתו האירה פניו ובעיניו הגדולות עוד נראה מדי דברו אש ונגה-עלומים. בשובה ונחת התחקו הנערים על שרשי רגליו ויחכו כאל מלקוש לקסם אשר על שפתיו. העלמה הביטה ותתבונן באיש הזה, ומבלי משים זכרה את מנחם והליכותיו בקדש ותעריכם יחד מערכה מול מערכה. האמנם שונים היו שני האנשים האלה תכלית שנוי בהליכותיהם ודרכיהם, ובשפתם ולבושם לא קרבו זה לזה, אך בכל זאת אותותם לא נכרו כי נדמו זה אל זה, אולי בהלך נפשם, בנגעי לבבם ומכאובם ותוגתם החרישית. מאחר היהודים אשר בתוך הבאים שמעה העלמה כי הגבר הזה מורם הוא מעם, מזוניום רופוס שמו ופלוסוף או שטאיק לו עמים יקראו, והנערים ההולכים לרגלו תלמידיו המה המקשיבים לקול דברו, ואף כי לא ידעה העלמה התמימה אל מה ירמזון השמות האלה אשר לא ידעה שחרן, או מה הלקח אשר יטיף על אזן שומעת, בכל זאת נכספה וגם כלתה נפשה לשמוע אמריו כי נעמו ולדעת את התורה והתעודה אשר יחתם בלמודם. באזנים קשובות שמעה הד קולו ומה נשתוממה בשמעה את המלים: לב-טהור, אמונה ותם דרך, צדק ומשפט, חמלה וחסד-אלהים על דל שפתיו. חידה היא ותהי בעיניה לחידה! הן גם שם בטרנסטיבריום השכם ודבר ידברו במלות האלה ורומם תחת לשונם חין-ערכם, וגם הרומאי הזה ידברם בקול כאשר ידברם מנהם אביה, והאם גם על הרומאי הזה תלויה קללת-אלהים הרובצת לפתח כל המון העריצים אשר בשם עמו ונחלתו יקראו? הגם הוא את רשעים נמנה ובקהל זדים עושי רשעה יחד כבודו? בחבלי-אדם, בעבותות אשר לא יכלה לבוא בטודן נמשכה הנערה אל חבל האנשים האלה המתהלכים בינות לעמודים, ובעת הביטה ותתבונן בהם מבלי דעת נפשה התרוצצו בקרבה המון מחשבות לאין חקר, ובהגיגה נמלטו מפיה הדברים „האח מה טובם ומה יפים!"

אחר הנערים נקרב אליה מדי עברו, ובשפתי רצון קרא ויאמר:

„מה יפית ומה נעמת יהודיה הקטנה, לוא שכלתי את ידי למשח בששר, כי עתה תארתי את ראשך אשר עליך כגלגל חמה על לוח ואשיתו לוית חן לטרקליני.."

„פנה לך אל ארתימידור והוא ישלים חפצך.." ענה השני, ויפנו וילכו.

אחר הדברים האלה והנה על פני העלמה הרוקמת עברה אחת מרעותיה הנושאת ברחובות עיר כלי ברזל עשת ונחשת קלל. העלמה לקחה טידה ראי מלטש ובהעמידה את פניה כמו הביטה ותתפלא על יפי המסגרת, הביטה על צלם דמות תבניתה הנשקף מטראות הצבאות. ואחרי ראותה כי אמנם לא שקר מלים אשר שת בחלקות לה הצעיר ליטים אשר דבר בה, לבשה רוח מלא גיל ועליצות נפש, ובקול מצהלות ילדים שחקה גם היא מטוב לב בראותה את שעשועי הנערים אשר ירחפו דחף והשלך במקל יד אשר בידיהם המון גלגלים אשר יסבו בלכתם, ופעמונים וצלצלי שמע אשר עליהם יצלצלו בקול. הנערים לבושי תוניקאות קצרים ירוצו במשוש דרכם רצא ושוב ועל צוארם שרשרות גבלות וכדורי זהב עליהם לתפארה והאופנים יתנשאו לעמתם

ויסבו בלבתם . רוח חיים פעם בקרב העלמה , ומה חפצה גם היא לקחת מקל נועם בידה ולצאת במחול משחקים לפזו ולכרכר ולדלג כאילים , ככל הילדים אשר מסביב לה . אך היא הלא לא השמח אל גיל בעמים , בשמחתם הלא לא תתערב וגם הלקח הטוב אשר ישמיעו מלמדים להועיל הלא לא ינוחו על גורלה . . העלמה עמדה שקועה בהמון רגשותיה , אך עד מהרה חשה בנפשה כי קרסוליה מעדו מעבודה הקשה אשר עבד בם לעמוד על עמדה מאז הבקר ותשב על קרקע האולם אצל אחד העמודים . ובכל אשר רד היום , בכל אשר הוסיפו צללי ערב לפרש כנפיהם על מלא רחבי האולם ועל הרחובות הנשענות על ידו , כן אבלה נבלה גם היא , לבשה קדרות ועל פניה כסה ענן למסך . קומתה שחה לעפר , עיניה אשר הפיצו להבות אספו נגהן ושחוק שפתיה כלה כענן וילך . כה ישבה שוממה ועצובת רוח ויד יגונה עליה חזקה , כי עתה הקיצו מזעזיה ותרא כי פה בראש מרומים לא יכירנה מקומה , כי כנכריה נחשבה פה במקום הנצח וההוד , כי רחק ממנה אוהב ורע ובי על ילדי עוני תתחשב , על העם אשר זעם ה' , העם היושב בעדר בתוך הדברו תחת דלתים ובריח בניא צלמות וישער האשפות .

בברכים כושלות עמדה העלמה ותלך שפי ותעזוב את גבעת אבניטין ואת שאונה והמונה , ותעבור דרך אחד הגשרים ועד מהרה נסתרה דרכה בערפלי החשך אשר ישימו חתולתם על פני הטרנסטיבריים ויכסו עליהם בצלמות .

באחד הימים לעת ינטו צללי ערב ובני רומא עזבו שאון קריה והמונה ויבואו איש אל חביון עזו ואל כתר אהלו , אלה באו אל בתי הרחצה לענג בדשן נפשם , אלה באו אל בתי המועד לשבת שם כמאות למשפט , או אל בתי ישחק , הרחובות דלו מאנוש , ובאולמים המלאים תמיד כצאן אדם , רק זעיר שם זעיר שם יעמדו על משמרתם כוחרים אחדים או יעברו ברגל איזה אנשים הממהרים לרוץ ארח , והעלמה אשר אחרו פעמיה לבוא היום , באה אל האולם אשר על ראש הגבעה , והנה תמונה לנגד עיניה : אצל פתח האולם בביאה על במה גבוהה מן המסר ועד הטפחות יושב איש צעיר ליפים אשר הכבותו תאיר פניו , על גבה קומתו יעטף שית לו בגד לבן כשלג , זרועותיו השופות ובידים ממהרות ימשח בשלל צבעים תמונות מעשי הרשים ופארי ציצים בין פארי העמודים וספון האולם , ועל סביב התמונות האלה כזר יסבו עליהם סביב מקלעות שבלים ופרחי חמד וביניהם יעלו בלולים תמורות וכרובים אשר פני אדם להמה . עיני העלמה לא שבעו מראות את הדר המחזה הזה האומר כבוד ליוצרו מרחוק , וכהמר מקשה עמדה על מקומה ולא גרעה עיניה מהצורה ויוצרה .

בכל חפץ לבבה התבוננה אל מלאכת-מחשבת זאת , ולבבה פחד ורחב לראות מקרוב את אח מאחר מאלה האנשים אשר לוכרם תאות נפשה ובחיותם מרומים מנגדה עוד לא שבעה בהקיץ תמונתם . למראה חמדת פאר ויקר כל כבוד מעבר מזה , וזכרון פרבר משכנה הקדר אשר יגאלהו חשך וצלמות מעבר מזה , דלפה נפשה מתוגה וכמוה כאין היתה בעיניה . ואם כי משחר טל ילדותה לבבה רד עם אל ועם קרושים נאמן ואמונות בני אדום כמו זר נחשבה לה , בכל זאת לא ירעה מה דמות תערך לגבר הקם על הזה אשר מעשי אצבעותיו כמו חי לנגד עיניה וכמו רוח מלפניהם יעטוף , וכבן אלים העריצה והקדישה אותו , וכבוד והדר העטרתו . ככה באה העלמה דבר יום ביומו ועיניה לא שבעו לראות בחזות-הכל הזאת ; רבות בנות מהעשות במלאכת שרה כבר עשו חיל ותבצענה את מלאכתן אשר הנה עושות , אך העלמה אשר עיניה ראו את טוריה הלכה מחיל אל חיל ביהרון כשרון המעשה , ונפש שרה אשת חסדה דבקה אחריה ותמשכנה חסד ותתן לה כפעם בפעם מנה אחת אפים על כל הנערות אשר כגילה .

וחרש-הצירים בא בבקר בבקר לעשות בחפץ כפהו וסביבותיו המון נערים היוצקים מים על ידו . מבלי שום לב אל הנערה העומדת שם בירכתים ולא תגרע ממנו עפעפיו עלה במעלות אל מרומי שבתו , ובשבתו אחוז בהמון מחשבות לבו ידיו עושות במלאכה, על כל אשר סביבותיו לא שעה ולא התבונן אך כפעם בפעם צחק מטוב לב כראותו את תלמידיו המשתאים ומתפלאים על צבי תפארת מעשי אצבעותיו או אכל מפרי עץ הדר אשר הגישו לו להשיב נפש. הרוקמת הוציאה לעת הצהרים מצלחתה פת לחם חרבה וחריצי החלב ותאכל לשבע נפשה , ותשב להביט נבחה אל המקום אשר היו עיניה ולבה שם כל היומם .

„ארתמידור , ארתמידור !" נשמע פעם קול קורא בכח מאת אחד הנערים אשר ירד מעל הבמה ויראה את מורהו כי אחר הפרחים אשר יצרו ידיו , מרחוק תראינה עיניו כי קטן הוא לעמת המסגרת אשר תסובבנו , וארתמידור השח השפיל ראשו לראות ולבחון בעפעפיו אם אמת נכון הדבר , ופתאם ראה את העלמה העניה העטופה במכלוליה נצבת ומבטת בעין בוחנת שם למעלה למעלה . רגעים אחדים העיף עינו בה ויבחננה לרגעים , אך אחרי כן שב לפעלו ולעבודתו כבתחלה , כי איך יעולל גבר מורם מעם כמהו אשר רומם הוא תחת לשון כל בני רומא ואציליה וכלם יאמרו כבוד תהלתו , איך יעולל בעפר קרנו להביט אל עלמה יהודיה היושבת בסתר המדרגה ותחת שואה התגלגל ? אך מבחרת היום ההוא , ברדתו מעל הבמה אחרי כלותו לעשות מלאכתו נגש הוא ואחד מתלמידיו אל ירכתי האולם ויקרב אל העלמה ויאמר לה :

„מי את העלמה ?"

הנערה הורידה אשמורות עיניה כי נבלמה , ובאב מארץ צפצפה אמרתה :

„יהודיה אנכי . ."

מפי ארתמידור התפרץ צחוק מרבה להכיל ויאמר :

„הן זאת ידעתי מראשית , ולוא אחרת הגדת לי , כי עתה עניתי על פניך כחשך ; שמש אזיה שזפה את עיניך ואת שער-ראשך . ."

„לא אדוני , לא שזפתני השמש , גם עיני גם שער ראשי לא ראו אור אויה , כי פה ברומא נולדתי . ."

„האף אמנם כן ? חי-יופיטר ן פני רומא לא יחורו בראותה בנות גדלה . הן אמנם לשונך לא תטהר דבר צחות רומאית , אך על כן יקרת בעיני נכברת כי חזון בלתי נפרץ הוא , ובדי דבר חדש יאמרו עתה האח , ולכל בהם חיי רוח בני רומא ביומים ההם . . ומה שמך כי אדעה ? . ."

„מרתא"

„גם השם הזה כבוד אומר כלו כי יקר הוא , ולא רבים יקראו בשמותם אלה עלי אדמתנו . איפוא משכנך ?"

„בטרנסטיבריום . ."

„מעי הטו לך אמללה . . . עוד לא דרכה שם כף רגלי . ."

רגעי מספר הביט ויתבונן הציר בפני העלמה ובמכללים מעשי ידי אמן אשר עליה , וישאלנה :

„האם מעשי אצבעותיך הנה היריעות כלילות יופי האלה ?"

„אנכי עשיתין וידי עצבן" ענתה הנערה בגאון , ותפתח ותראהו את אחת היריעות הכלולות בהדרן .

„מה טובן ומה יפין" דבר הציר , „ומי הרה והגה את התמונות האלה אשר העשי כמתכנתן ?"

„רוחי הוא קבצן ומלבי הוצאתין , כי חושבת מחשבות אני לעשות בכל מעשי רקמה".

„מה נפלאים מעשיך !" דבר הצייר בחם לבו בקרבו ויתבונן חליפות על העלמה כלילת יופי ועל מלאכתה אשר העבירה לפניו בסך . ומדי דברו והנה בפתח האולם הופיעה אשה כבודה לבושה פאר ועדי זהב על לבושה , ולרגלה ילך מעדנות בן-יקירה צעיר ליטים לבוש תוניקה מרקמת בארגמן חכלילי וסנדלים מאדמים , ועל חלקת צוארו שרשרת זהב גבלות וכדור זהב תלויה עליה מלמטה . פני האשה כסו בצעיף אשר ירד על פי מדותיו ועל בגדה הלבן המרוקם ברצי כסף ומאחז על זרועותיה ברכסי אבני אדם וישפה , והרחק מהאשה הגדולה הזאת מאחריה תלך נערה משרתת נושאת תיק-ספרים מלא גוילים לחות חרט-אנוש , ספוג וששר .

ביראת הכבוד השתחוה ארתמידור לעמת האשה הנכבדה , וגם היא קדמה פניו בכבוד וגם הילד ההולך לרגלה בדהרות אבירים רץ לקראת הצייר ויחבקו בזרעותיו הקטנות ויצפצף אמרתו בלעגי-שפה . עיני הנער הפיצו זקים ובהגיגו בערה אש . ויספר לארתמידור כי שב הוא זה עתה מבית הספר אשר שם שמע היום בלמודים ויברה לו אזן לשמע מדברות קווינטיליאן הגבר מורם מעם אשר ספר באזניהם את תולדות מונליום נדיב הלב אשר מכחו שחד בעד עניי עם הושיע לדכאי-רוח , ויספה בלא משפט וכמות נבל נפל לפני בני עולה" .

„הרגע והשקט העלאידיום" דברה הגבירה בקול מצוה לבר בטנה „הן תפריעני מדבר את ארתמידור רעי וגבר עמיתי . ."

„בחנתי גם ראיתי פעליך זה כביר מדי עברי" דברה האשה לצייר „עתה ילבש צעטטיום גאון כמדו על תפארת אולמו אשר יראה פעלך והדרך עליו ; וכבודו זה ישלם נחומים לו על כבודו כי גלה ממנו בהנגפו שק על ירך במלחמת יהודה , ואשר על כן מסוך עליו רוח עועים ולא יבוא בסוד עליזים , כי הגיעו לו ימים אשר אין לו בהם חפץ , לא כימי קדם קדמתה בעת קרבו נירון קיסר אשר שת בחלקות לו , כמו נגיד . ."

„הנה עברה הרנה במחנה" דבר ארתמידור „כי רוח רעה יבעתהו על כי רוחו זרה לאשת-נעוריו , ובעיני יפלא הדבר מדוע לא תאמר פלאוויה היפהפיה לדבק טוב . ." ומדי דברו רחפו עצמות הציר . .

„אויה תשפך את רוחה עלינו וידיה בכל משלה , פאניה גברתי" דבר ארתמידור ויהגה נכאים „אולי קרובים הימים אשר כמנו כבני אויה המתהוללים באימים בא נבוא להשתחוות ארצה לפני מושלינו אשר מקרבנו יצאו ועפר רגליהם נלחך . . ולפניהם כמו לפני מלכי פרת ילך המון הוגג ולפידים בידם לאות כי קדשו וכי נוראים המה על כל סביבם . . רהבים ושטי כזב , עבודת-עבר וממשלת עריצים אך זאת היא הנחלה אשר שפרה עלינו מזמרת ארץ הקדם אשר רצחנו וגם ירשנו . ."

„רצחנו וגם ירשנו . . אך באיזה מחיר ?" ענתה פאניה במרירות .

אולם ארתמידור לא ידע דרך עצב , דאגה בלבבו השיחנה וכמץ לפני רוח נהרפת לפני רוחו חחי והמלא כח עלומים .

„אך זאת הארץ אויה , אשר תשלח אלינו את כל מגפותיה , לפעמים תתן לנו גם שלומים בתתה לנו מחזות מרהיבים עין ומשמחים לב . . בעת אשר באת פאניה הנכבדה לבקר בחצרות אלה , היה לי שיח ושיג עם ילדה יהודיה מחטבה תבנית היכל , עיניה כשחר נכון מוצאו , ושער ראשה כעין הזהב , ולא אשים שקר בנפשי , גברתי , אם אומר כי כטוה לא ראיתי מיום היותי על אדמתי . ומלבד זאת הנה היא . . ."

ארתמידור לא כלה לדבר ויבט כה וכה לראות אם עוד לא הלכה העלמה מזה, אך היא עור עמדה על משמרתה ותקשב רב קשב את אשר נדברו הנאהבים והנעימים האלה.

„הביטי נא דומינה! קרא ארתמידור בקול „הביטי נא עליה ועל פועל כפיה!"

„את העלמה הזאת כבר ידעתי כתמול שלשום, וכבר קניתי מידה מרכלתה רבות פעמים פה באולם הבית, אך אל מראיה עוד לא התבוננתי עד היום.."

„הביטי נא דומינה, התבונני נא היטב" קרא ארתמידור בהוציאו יריעות צמר צחר מרקמות בשלל צבעים ויקר כל כבוד — אַרגנה אשר כמינרווה בת השמים שכלה את יריה בכל מלאכת חרש וחושב תקנא בראותה מעשי יריה להתפאר. מי שכל את ידך למשוח בששר?.."

„שמעון בעל שרה הוא הורני למעלה למשכיל.."

„יהודי מלידה ומבטן, פרא לא למד, אשר אזנו לא לקחה שמץ מכל למודינו וחכמתנו... אכן נכספה וגם כלתה נפשי כי גם כבודך יחד בקהל תלמידי המקשיבים לקולי.."

כתמר מקשה עמדה מרתא, מפיה נעתקו מלים, פניה היו כפני להבים וכל יצורי גוה רחפו מגיל ורעדה, פתאם והנה קול נעים כקול משק כנפי הכרובים נשמע באזניה:

„לכה עמרי, אנהגך אביאך אל אהל ביתי ואציגך לפני אמי ורעותי, ואת תספרי לנו את כל הליכותיך ארחך ורבעך וכל אשר ידעת.."

הלא לא מראש בסתר הגדתי לך מרתא, כי ארץ פלאות היא ארץ רומא, יען כל דבר פלא יכשוך אבירים בכתו, וגם את לפלא תחשבי.." קרא ארתמידור בשחוק.

„האם יתנוני דומינה לבוא היום לרסם חצריך?" שאל את פאניה.

„אל תפשע על שתי השעפים כי אחר כבוד אקראך. ואלוף נעורי גם הוא אשר ישוב מבית הבסיליקה, ומוזניום הבעל בעמיו אשר הבטיחני לדרוש לשכני היום בשמחת כל לב יקדמו פניך".

„לכי אתנו" דברה פאניה אל הנערה בהפנותה שכמה ללכת ותאחז ביד בנה הקטן, ומלתא הרימה אשמורות עיניה, ותפגוש בעיני הגבירה השתוקות אשר הביטה עליה בעין חמלה ותחנונים, ותהי כחולמת כי לא יכלה לשית עצות בנפשה ולבחר דרכיה.. הן מה נחמד הדבר לבוא אל חביון עז האיתנים מוסדי ארץ אשר בלב נרעש הביטה ראה בטו ורק בחלום חזיון דמיונה דמות ערכה להם, הלא שם תשמענה אזניה את דברי מוזאניום המהולל ברב התשבחות אשר למוצא פיו ייחלו רבים וכן שלמים, ואת הגדולים אשר בארץ תראה במראה ולא בחידות.. אך לעמת זאת מה נורא המקום הזה! הן הבית בית-אדומי הנהו והאמנם לא יחשב לה לחטאה ויאבה ה' סלח לה אם תדרך על מפתן בית בן העם אשר אכל את יעקב נְיַשֵּׁם נָוֵהוּ?.. אם יבוא מנחם במשפט עמה על כל נעלם מה תשיב על תוכחתו, ומה תדבר בה שרה האם השבולה אשר בנה יחידה מחמל נפשה נפל חלל על מרומי שדי קטל בהלחמו ביום קרב את הארומים מחריבי ארצו? מה יאמר בעל שרה שמעון הקנאי אשר לשמע השם רומאי תחתיו ירגז ויתקצף ועיניו ימלאו דם? מה יענה יונתן... אם ישוב אל נוהו ושמעה אזנו כי בחירתו רצתה נפשו בה תבוא באהלי רשע ותסתופף בחצרות אלה אשר נלחם עמם בדם ואש מסביב לחומת ירושלים העיר הנצורה כארי טורף טרף ומפני חמת המציקים האלה יערוק ציה וישכן חרדים בארץ ערבה ושוחה? העלמה אשר המחשבות הצוררות האלה במעט קרעו סגור לבה לא ידעה לכלכל דבריה במשפט, את עיניה המלאות אגלי דמע

הריבה אל על ועל פתחי פיה כבר רחפו המלים, „לא, לא אלך אחריך גמ־תי" אך פתאם יד שלוחה אליה, ארתמידור אחז בידה ויקרא:

„לכי אתנו ואל תיראי עלמה רכת־לב, גם אנחנו בני אדם הננו ככל אלה אשר בשם אדם יכונו, וטי גבר אשר על פי דרכו יכובד, מבלי שום לב אל צור מחצבתו ומקבת בור נקרתו, יקר בעינינו ונכבדהו . ."

כחלום מהקיץ חלפו הלכו למו כל מחשבות הנערה גם יחד; הטרנסטבריום, מנחם, שרה שמעון ויונתן יחדו ספו תמו מקרב לבה כענן בקר, פניה כסו באודם כהולע ומבלי דעת נפשה הלכה אחרי פאניה וארתמידור איש חמדה; הנערה שמעה ותבן לה כי אחר כבוד נקראה לבוא אל בית העלווידיום פריסקום הפרוטור הרומאי, אשר מפני שמו נחתו כל יושבי הטרנסטבריום, אם כי לא שמעו כי יעשה רעה לאיש אשר לא כמחשבותיו מחשבותיהו, או כי ישולח כמלאך אכזרי בהעם זעום ה', בכל זאת מפני פרוטור רומאי, גבר הקם על בין זרע־האדומים מי לא יירא? מה דמות תערך לאיש הזה ואל מי תשוהו וידמה? הן בטח סביבו נשערה מאד, פניו רעמה, מעיניו יחילו גוים וידו נחושה וכלאה דמים, ואולי . . . ואולי גם לא תפארת אדם לו רק ככפיר טורף טרף או כדוב שוקק איום ונורא מראהו. . בפיק ברכים באה המסדרונה והנה שם מעל ראשי שדרות העמודים נראה טהר הרקיע כעין הספיר, ומעל רצפת אבני השיש באותיות ארגמן יזהירו בין שורותם המלות „באכם לשלום!".

ב.

אם כי מרום היה העלווידיום פריסקום מראשון, בבהנו פאר בין רבי המלך וגדוליו, ופאניה רעיתו גם היא היתה חטר מגזע אצילי רומא וזקניה טימי קדם קדמתה, בכל זאת לא גבה לבם ולא רמו עיניהם להגדיל כבוד ביתם ולהאדירו בכל שביות החמדה והענגת בני האדם כאשר עשו הגבוהים מעל גבוהים, או גם השפלים מהם. אבותיהם מקדם הדריכום במעגלי צדק לבלי לכת בגדולות ובנפלאות מהם, והמה באשורם אחזה רגלם ועל שרשיהם התחקו; על כן לא היו קירות ביתם כפונים ומצופים זהב, הקערות והכפות וכל כלי הבית לא היו ממלאים אבן תרשיש וזהב אופיר מֻקָּפָם, בגדיהם לא היו חטובות אטון משי ורקמה ועבדים רבים אשר נקבצו מכל הגוים ללשונותם כשבויי חרב לא עמדו בקרב ביתם לשרתם. פה לא היה גם שאון עליזים ומשתה שמנים, נהרי נחלי עסיסי ענבים אשר בחמם שתו את משתיהם כל בני רומא פה לא נזולו, וגם קול מצהלות אבירים, מנגינות שותי שכר ומחולת המחנים מבנות ספרד ומצרים, כל מנעמי החיים אשר היו משוש דרך כל מרומי עם הארץ אשר הלכו לרוח המושל העולה עליהם להשחית כל חלקה טובה ולהכאיב כל מוסר ומדה, פה לא נודעו. אך בכל זאת כל ביתו כלו אמר כבוד, והמסדרן הנשע על ידו עם עמודיו המהטבים אבני־שיש אשר מבעדיהם נשקף ירקרק החרוץ מגנת־הביתן ורקיע טהור נטוי על ראשיהם, וכל ראשי בשמים נטועים בספלים־אדירים לבנים כשלג נותנים ריח־נחוח, היה פנת יקרת משמח לב ומרהיב עין.

במקום ההוא נאספו בני בית העלווידיום בעת אשר חפשה נתנה להם מעבודתם ומשמרת משאם, המה ומתי סודם אשר באמנה אתם. על רצפת אבני המשבית מעשה צעצועים שלחה השמש קרנים מידה, ופרחי החמד ונצני החור מעל ראשי פארי־העמודים שלחו צאלים צללם. שם מסביב לשלחן הנשען על רגלים רגלי אריות ואשר עליו יתנוסס

לתפארה אנן-הסהר יצוק כסף מלא ציצים ופרחים הנותנים קטורה וגביעי-זהב אשר בתוכם יתנוצץ יין חכלילי עינים, מסביב לשלחן הזה שכנו כדור איש על מקומו כל הנאספים הנאהבים והנעימים, ועל מרומי-השבת לכל לראש על כסא-כבוד אשר בשם קתדרא יקרא ושתי ידותיו מחטבים פארי ציצים ומעלפים פורפורא, ישבה אריא אשה זקנה, אם פאניה גברת הבית. פניה כבר קמטו מזקן ויהפכו לבן כעין עלי החבצלת בעת אשר ממזרים תבוא קרה, עיניה העמיקו בחוריהן ומפיקים לב-רגז וכליון עינים, דלתי פיה לא פָּתָחָה ועל כל ברדי עורה שפוך צלמות, ועין רואה תעידה כי דרכה נסתרה, רוח עצב בה מימי עמל וכעש אשר כנו לה על במת מחוות החיים.

ולאמת יוציא משפט האיש אשר יכונן לחקרה, כי מני היום אשר חדלה ממשלת-העם ברומא הדלה, וגבורת אביריה נשתה לפני חומות פהילפו בתגרת גבורת ימין יורש הקיסר הראשון ועז רוחו, קם החמס למטה רשע, כל הדברים יגעו, וממשלת תשעת המלכים אשר ישבו אחריו לכסא הלכה מדחי אל דחי, ובגד בגדים קשר ומעל הרבו בקעיהם ויפרעו את הארץ לשמצה; ולא כל גבר ראה עני יוכל להביט אל עמל ולמשול ברוחו לשאת בשרו בשניו בראותו כי לא יוכל לרון עם התקיף ממנו והנעשה אין להשיב. הן אמנם יש אנשים אשר יסכינו עם המקרה אשר השיבם עד דכא וישלימו עמו, ועוד יתהפכו מסבות בתחבלותם להוציא מעז מתוק ולרדות דבש בקצה המטה מגוית האריה אשר אכלם ואשר הממם, אך לעמתם מה רבו חללי המקרה, מה עצמו ראשי אלה אשר לא יוכלו לכלא את הרוח, לראות עמל וגזל משפט ולדום כי נטל עליהם. תהפוכות אלה תראינה עינינו מני שים אדם על הארץ, מני העת אשר החלו תולדות בני האדם לחשב מחשבות עוד בשחר טל ילדותם, וכמראה הזה גם הלום ראינו ברומא הקסרית אשר התנשאה על משואות חרבות רומא העתיקה הנארגת והנהדרת, אשר ברוחה חוללה חדשות ונצורות ובעזוז נוראותיה, בחכמתה ובימין צדקה היתה לצבי ממלכות, תפארת גאון ההבל.

על דגל האנשים הנצבים כצר כל עוד רוחם בם נגד העשק והמרוצה החמס והשד אשר תעולל התולדה החולשות על גוים נחשב גם אבי המטרוניתא אריא פיטום זוינה האזוף נעוריה טרזיוס; אביה נספה בלא משפט ויומת מות נבל בחגרת יד קלודיוס, בעלה טרזיוס נגזר מארץ חיים על במת מטבח, כי עבר על נירון קיסר רוח קנאה לבער אחרי כל חושבי מחשבות אשר לא כרת, כאשר יבער הגלל, ולטאטאם השמד, ואמה היקרה בנשים, אשר לא יכלה לראות בהלקח מחמד עיניה ממנה, שמה אשם נפשה ותבחר מחנק לה; על דגלם התחשבו כל קרוביהם ואנשי בריתם הרבים, אנשים חכמי לב וידועים לשבטיהם ברומא, אשר שממו ויחרקו שן על כל הנעשה תחת השמש וכצל רפאים השבים ממקבת בור נקרתם נהלכו בארץ לא להם, ואך זכרונותם מימי קדם היו להם לנחם בצרתה בהשקיפם על פני הישימון.

לא יפלא איפוא בעינינו כי אריא אשר ראתה בשבט עברת הזמן ומשלחת מלאכיו הרעים, אשר ראתה כי פרש צר ידו על כל מחמדיה מאנה הנחם, ובעוד אשר קוראי הדורות תארו את הבל נחלתה וגורלה כנת מדיה כמו חי כמו חרון, והחוזים אשר מרחוק ישאו דעה שאבו מקורותיה רוח גבורה ועז, הנה היא הלכה תמם בארצות החיים, סביבה נשערה, ורק רע היה לה כל היום.

אריא הוקנה ישבה על מרומי כסאה, עפעפיה כסה עבי הענן, ולרגליה, נשען על ברכיה נבדה העלווידיום הנער יפה עינים, ואמרותיו אשר צפצף בספרו לאם-אמו את ארחו ורבעו וכל קורותיו עלו בלולים עם קול טוניום ופאניה מדי דברם.

מאחרי הכסא אשר עליו ישבה פאניה עקרת הבית לבושה פאר בבגד לבנת

המספר, נראה קדקד שער צהוב אשר נגה והדר לו כעין הזהב, ועינים שחורות כעורב הנשקפות מבלי חשך כה וכה על כל אשר בבית, ומפיצות זיו ונגה אש להבה כעין הקשת אשר בענן; האמנם כבר ידעה מרתא תורת הבית הזה כי לא לעתים רחוקות בקרה בחצרות האלה לרגל המלאכה אשר לפניה, פעמים רבות כבר התמהמהה פה שעות אחדים אשר כרגעי מספר היו בעיניה, פעמים רבות קרבתה פאניה בימין צדקה בקנותה את מרכלתה ובכרותה לה אוזן לשמע תולדותיה הקצרות, אך בלב מלא גיל ועליצות נפש ראתה מרתא כי תחת אשר עד הנה בגאוה ובגדל לבב דברה פאניה אליה כפעם בפעם, כי לא יכלה גם היא להבליג על רוח המושל ועל הגאון הנטוע בלב כל בני רומא להתנשא לכל לראש ולהבזות בעיניהם את כל בן נכר וביתר שאת את כל אלה אשר ארץ הקדם הורתם וְיַלְדָתַם, הנה תחת זאת ראתה מרתא הפעם כי עז פני פאניה שָׁנוּ ובחמלה ולב טוב הביטה אליה ותט לה אוכיל.

„האם לא דם יון נוזל בעורקיך עלמה? האם אביך או אמך לא ממעי ההילונים יצאו, הן גם שמך יָוָנִי הנהו.." שאלה פאניה בקול נעים.

בעפעפים מטות לארץ השיבה מרתא:

„לא נברתי; ארץ הגליל ערש טל ילדות עמי האמלל היא מברתי ומולדתי; על יאורי כליל-תכלת אשר שם יפלסו נתיב למו השליך אבי חכה ויפרש מכמורת, כי בָּנָּ היה מנער, אך ביטי ממשלת פעליקס הרומאי עזב את המנוחה והמרגוע ויתן יד לקושרים אשר התנשאו לחבל עולם מעל צוארם, ויוקח בשבי, וימכר לאחד היונים; ואמי רבקה אשר לא עזבה את אבי בצר לה יצאה אתו כמוצאי גולה ותתענה באשר התענה הוא. אולם לא ארכו הימים והאיש היוני אדוני אבי כראותו את אמי כי ידה רב לה לעשות בכל מלאכת מחשבת מעשי רוקם בתכלת ובארגמן אספה אל תוך ביתו, ומני אז לא ידעו מחסר כל דבר. ובעת ההיא ראיתי אני אור חיים בתבל, ובהולדי בבית היוני, גם בשם יוני קרא לי עלי אדמות".

„נולדה בקרב צרה, ואיזה הדרך הנך עתה נקיה לביתך ויושבת בטרנסטיבריום?" שאלה פאניה.

מרתא לבשה רוח ותוסף לספר כי אחרי מות אביה אשר נאסף אל עמו בפתע פתאם בעודנה ילדה קטנה אשר לא ידעה טוב ורע, נשארה כתורן בראש ההר באין חומל ומרחם, וגם אמה אשר כלתה נפשה לארץ מולדתה וליאוריה הטהורים כעין הרקיע ולחֻפְשָׁה אשר גזלו, לא יכלה להבליג עלי יגון ותרד גם היא בדמי ימיה שאולה, ואז גאל אותה מנחם, איש זר לה מתמול שלשם, מיד שוביה בכסף אשר שתו עליו, ולא עליה לבדה נכמרו נחומיו לפדותה ולהוציאה בכשרות, כי את כל הון ביתו, כל הונו וחסן יגיעו בזבז ויפזר לשלח רצוצים חפשי ולגאול את שבויי בני ציון היקרים מיד עושקיהם כח. כי עשיר ובעל בעמיו היה האיש מנחם לפנים בישראל; את אביו הביא פומפיוס שר צבא רומא הראשון אשר עלה כשואה על ארץ יהודה ויטרף ואין מציל, כשבוי חרב רומאה קרית עוז, ושם נפל חבלו בנעימים לעמוד לשרת לפני ארון נכבד ונדיב לב אשר מצא את לבבו נאמן לפניו, ואחרי תם שנות עבודתו הוציאו לחפשי ועוד הענק העניק לו מטובו בית רחב-ידים ברחוב סובורא והון רב, אלפי סיסטרציות, והנחלה הזאת שפרה על מנחם בנו אחרי מות אביהו; אולם מנחם עשה מעשהו זר, לא בא בסור משחקים, לא שת עדי על לבושו גם אשה לא לקח ולא בנה לו בית בישראל, גם במסחר או במלאכת עבודה מאנה לנגע נפשו, ושלחנו לא מלא דשן, אך זאת היתה נבריה עבודתו כי לא נתן לעיניו שנת, וכרגוע לנפשו, אך הלך אל דרום וסבב אל צפון: לרומא לעפעזום לאנטוכיא ולקורינטו ואל כל המקום אשר שם נפוצה

פלטת בת יהודה ביום חרון אף ה׳, לגאול את ילדי בני ישראל אשר מרו עליהם אבותיהם על אדמת נכר, ולהשיבם אל חיק עמם האמלל. ימים רבים שקד על דלתות שוביהם אשר הוקירו פדיון נפשם, ימים רבים ענה בדרך כחו ולא חשך מכל עמל נפשו עד אשר הוציאם לחפשי לאור באור החיים, ועד אשר אזל הכסף מכיסו ויהי נודד ללחם איה. ופדויו — כבר גדלו ויבואו באנשים, אלה התאחזו בארץ יהודה כאברים ורועי בעדר, ואלה סחרו אל ארץ מרחקים, אך היא ויונתן אשר אהבם נדבה שכם אחד על כל השבויים, נשארו בביתו ועל שלחנו כל הימים.

בהשטיעה את השם יהונתן על שפתיה, פתאם כל עצמותיה רחפו, ומפיה נעתקו מלים. נפשה ידעה מאד כי לא תוכל להזכיר את שמו באזני זרים פן יבלע לו, ונפשה ירעה לה על כי בחמה נדעבו מפיה מלים אשר לא כדת, ותשב לסבב פני הדבר ולספר בלשון ממהרת את תולדות מנחם אשר אספה ברחמים גדולים ואת הליכותיו בקדש. לפנים היה מנחם נאזר בגבורה, אביץ כח לב, ושבע שמחות, גוו היה איתן ועיניו חצבו להבות אש עלומים, אך עתה תהפוכות עמדו, וכל מעשהו זר מעשהו, קומתו שחה לעפר, עצמותיו שפו, לחייו קמטו ולא עת וקול מליו נחבא, אך לעמת זאת שפתיו מלאו זעם, עיניו יראו זרות ובפעם בפעב כהר פרצים יקום ירגז ויתקצף וסביביו נשערה מאד.

עיני העלמה מלאו דמע מדי דברה, גם הנאספים בהמסדרון הקשיבו רב קשב לשכל פליה ואיש אל אחיו המהו, ועל פתחי פי ארתמידור האדומים כתלע עבר הצחוק הקל המרחף עליהם, וגם אריא הזקנה הרימה את עפעפיה הקודרים ומתחתיהם נשקפו עיניה אשר התלקחו באש פלדות לאות כי בצרת נפש מרתא גם לה צר כי הקיצו מזעזיה. ומזניום אשר שמע באזנים קשובות לכל הדברים, שאל:

„האם בנתי לרעי מנחם מרחוק ותכנתי את רוחו מדוע דרכו נסתרה ועל עפעפי צלמות? לא אשגה אם אוציא משפט כי חיל תמורותיו כתמם באו עליו רק אחרי אשר חרבה קרית עוזכם ובית קדשכם נשרף באש?..״

„אמנם כן אדוני״ ענתה הנערה ומבלי יכלת להתאפק כסתה פניה בארבות ידיה ותבך תמרורים. הן פעמים אין ספרות למו התנשאה מהדום כסאה כמו חפצה להרחיק נדוד מן המקום הזה.. אך רגליה כמו לנחשתים הוגשו ובלבבה סערו להפיצה המון מחשבות צוררות אשה אל אחותה. בהגיגה בנפשה בערה אש, שפתיה מלאו זעם ותזכור כי פה לא יכירנה מקומה ועליה לברוח מן המקום הזה, לנוס ולצאת ההוצה כאשר ינוס איש מפני הארי, אך לעמת זאת נקשרה אל פנת יקרת הזאת בחבלי אדם, בעבותות אשר לא ידעה שחרן; וארתמידור פנה אל מזניום ובקול תוגה חרישית שאל:

„אלופי ומיודעי! הגידה לי איכה נהייתה הרעה הזאת בתבל ארצה כי לרגלי אשר ושמחת האחד אשר יפול לו חבל בנעימים תבוא כשואה מרת פתנים וחמת עכשוב לכלל בארץ חלקת משנהו? זכרתי ימים מקדם בעודני בנעורי בית אבי, שמעתי מדברות סניקה הגבר הכם בעז והוא היה אומר „קדושים יהיו בני האדם איש לאחיו׳ ואם בני האדם אנחנו איה כבודנו? האם היהודים אשר גבורינו עליזי גאותנו החריבו את ארצם וישיתו את נחלתם לשמה, ואת בניהם רצחו גם ירשו, האם לא-אדם המה? האם מנחם אשר בעת ראש-שמחתנו ילבש קודר ונפשו בו תתעטף, איננו קרוא אדם?״

„כדבריך אשר אמרת ארתמידור״ דברה פאניה בקול חוצב להבה. „היהודי הזה הוא אדם ביקר עושה צדקות בכל עת ומרום מנגדנו״.

פתאם נפתחו שפתי אריא הזקנה הסגורות בחותם צר ובאנחה מקרב ולב עמוק צפצפה אמרתה:

„הה ! פצעי לבבנו הנאמנים עוד לא רככו, אש יוקדת כל היום . ."
אם כי סתומים וחתומים היו הדברים הקצרים האלה לכל איש זר אשר לא בא בסודם, אך כל הנאספים ידעו ויבינו הגיגה וידעו אל מה ירמזון מליה, ויבינו לרעה מרחוק .

„אמנם כן גברתי" — ענה מוזיוס אשר עיניו הפיצו כידודי אש „אמנם כן, כאש עצורה בעצמותינו מלחמה מדור דור, מלחמת גאה וגאון עם הצדק והנדיבות . ."
„זאת המלחמה אשר עצמו חלליה ואשר בעמיר מאחרי הקוצר יפלו הנכשלים עשוקי כח בטרם יגיעו עד חצי הדרך, ומטרתם ממנם והלאה : ." בצעה פאניא אכרתו .

על מה ידברו ויעידו, את מי דמתה אשת הפרעטור אשר פניה הפכו כפני רפאים, לשבלים הקטופות בעמק רפאים . . זאת לא ידעה מרתא עד מה, אך זאת שמעה ותבן לה כי גם הגדולים אשר בארץ המה, שהו מצו מקבעת כוס התרעלה המשכרת כל הארץ, וכי גם בבית הזה אשר כלו אומר כבוד קננה הדאגה אשר כרקב היא בעצמות ומנפש ועד בשר תכלה .

פתאם נפתחו דלתות האולם, והנער המשרת בא בהפזון הביתה להודיע כי אדוני הבית הנה זה בא, וכרגע מבינות לשדרות פארי העמודים הופיע בהדר גאונו איש צעיר לימים, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, חסון כאלון ועל פניו תלין עז ותפארת אדם, מתחת לעפעפיו הסבוכים נשקפו עינים שחורות כעורב בוהנות כליות ולב, ובקול אדיר וחזק בקול נגיד ומצוה-לאומים אשר הסכין להשטיע במרום קולו בעמדו לדין עמו במרומי הבסיליקה, או על גפי מרומי קרת, קדם ברכות טוב את אוהביו ורעיו אשר אתו בבית, ומתחת לאדרתו היקרה הוציא כדור-משחק מחשק זהב ויהנהו להלווידיום בן-יקידו, אשר התנפל על צוארו ויחבקהו בזרועות אהבה .

הלבידיום פריסקום העביר אדרתו מעל שכמו וישב אל השלחן המלא דשן פרי עץ הדר ועסיסי ענבים, ויתעלם באהבים עם רעיו ומתי סודו . את הדר לבוש הפריטר ארגמן-חכלילי לא לבש בעת ההיא, כי לא מבית הבסיליקה בא לשבון כבוד בחצרותיו; אך כדבר יום ביומו כנלותו את עבודתו לדין עמו במישרים, בא אל בית הרחצה לחלץ עצמותיו, ובעלותו מן הרחצה, בטרם ישב במרכבת עזו הנשואה על כתף קפוטקיים ועל סביבה המון רעיו ומוקיריו שמו, זכר את בנו יחידו מחמל נפשו ויקן באחת החנויות שם כלי השעשועים לשמח נפשו ויסתירהו תחת מפלי בגדו . הלבידיום לבש עתה תוניקה לבנה כשלג ועדי ארגמן עליה, כאשר ילבשו בני רומא הזקנים היושבים על מדין, ובעינים מפיקות אהבה הביט חליפות על כל הנאספים אשר בהם חיי רוחו . אך פתאם הועם אור פניו, עיניו חצבו להבות אש וסביביו נשערה מאד, כי מוזיוס לא יכול לשלוט ברוחו וישאל את הפריטור כדת מה נעשה בשערי המשפט בדברי הריב על אודות נחלת הפראם, בדבר המשפט הזה אשר שם את כל העיר כמרקחה וכל בני רומא הישרים בלבותם בכליון עינים חכו למוצא דבר ויקו כי לאמת יוציאו משפט מבלי לשאת פני גבר . מה עול פעל הגבר הזה, הסטאיקי אשר זה ימים רבים היה בודד במועדו הרחק מאדם העיר, ומדוע שמו אשם נפשו ויתנו את רשעים קברו ובגיא ההרגה העבירהו בשלח ? הפראם נפל כנפל בן עולה, והוא הלא היה בחור מעם, הולך צדקות ודובר מישרים אך פלסופית-השטאיקים אשר חתם בלמודיו היא הצעידתו לכלך בלהות, כי בהיותו מהיר חימה ומתעורר על כל חנף ורשע כסל, לשונו לא יכלה להצמיד מרמה ולשית בחלקות, אך האמת היתה נר לרגלו ואותה הגיד קבל עם מבלי חת, ובהביטו בשער בת רבים, בהקבץ עמים יחדו במרומי הקרקסאות : איך ביזוניקה המעולפת ספיריס וכל אבן יקרה מסבתה תתרפק באהבים על טיטום דודה בראש מרומים ולא יתבוששו

הרים בכח קולו ויקרא אל בן הקיסר כי לא טוב הוא עושה בתוך עמיו בהתו למרמה, כל חקי הצנע לכת וכבוד חיי המשפחה פניטה אשר עודם יקרים בעיני בני רומא ועל כן לא יוכל העם להביט און ומצהלות זנונים ולראות כבלע כל קדש וכל חלקה טובה.

לקול דברו רתת רעשו אטות הספים וכל העם הנאספים מחאו כף ויתנו לפעלו צדק, ועל כן נפלה כתף הפראם משכמו, ואת כל נחלתו החרים אספסיאנוס חרם לאוצר המלכה..

„אנכי לא מראש בסתר יעצתי אמונה לבני הפראם אשר יונו אותם מאחזתם" דבר הלבידיום „לבוא במשפט את הממשלה העושקת נבר וביתו, ובטרם יובא משפטם ודינם לפני כסא זקני המדינה, מלפני הפריטור משפטם יצא. מאתמול קדמו מלאכי אספסיאנוס לשחר פני ולדבר אתי בסתר, כי נפשם יראה להם פן אויציא מפיהם בלעם, והיום בהבסיליקה הגביר מארק רגולוס, איש סוד נירון קיסר ללשונו, ובשלש תקופות צל-מעלות-הטים הרבה לדבר גבהה גבהה ועתק מפיו יצא על הפראם וזכרון כבודו אשר השלך עליו שקוציים ויבזה צלמו, אך פליניוס השני, הצעיר הרודם אשר כבוד דודו עלין יראה עמד ליטין צדקם, ויהי למגן ומושיע לבניו אחריו.."

רגעים אחדים שם הלבידיום מעצר לשפתו, ויטח את אגלי היזע אשר ירדו מעל מרום מצחו.

„ומה נהייתה ?" שאלה פניה ברגש.

„כלה דבריך" האיץ מוזיוס.

„אנכי הוצאתי לאור משפטם ורינם" בצע הפריטור אמרתו.

פני פניה הפכו לבן..

„היטבת לעשות" דברה פאניה, „אך" צפצפה אמרתה „עוד נטף אחד שמת נוספות על בוס חמת אספסיאנוס וקנאתו הקשה כשאול.."

עיני טוזיוס מלאו דמע, ושפתי א ר י ה הקמוטות רחפו ותאמר:

„עוד הפעם הדבר הזה, עוד הדבר הזה..."

פתע לפתאם סבבה הדלת על צירה, ובקול המולה ורעש באה אל הבית אשה באה ביטים, על פניה עור נראו עקבות נגה עלומיה בשכבר הימים, עיניה קרועות בפוך, על ראשה פאה נכריה, בגדיה חמודות ומלאים מזן אל זן מקלעות פכורי ציצים ופרחים מעשה ידי אמן, מכל ראשי בשמים וזני מרקחים תתן קטורה באף כל עובר; האשה הזאת הקרובה לפניה גברת הבית, ופקה מארציה, שמה, היתה אחת מאלה הנשים אשר צבאו לאלפיהן ברומא רבתי העם ואשר אחרי בלותן ימי נעוריהן באהבים ועגבים ויגיעו להן ימים אשר אין בהן חפץ, שמו להן ערנה, ומבלי יכלת לשוב לקדמת נעוריהן, היטיבו פניהן, התייפו ותתקשטנה ותלבשנה מכלל ועדי עדיים על לבושן, משכו ביין את בשרן ותבאנה בית מרוח ועל כל משתה שמנים, וכל משוש דרכן ואדיר חפצן היה לאסף בחפניהן מכל החדשות והנצורות אשר בעיר ובמדינה, ולהעביר אחרי כן השמועות האלה אשר קבצו כעמיר גרנה במחנה ולעשות מהן מטעמים כאשר אהבו. מן הבקר עד הנשף בביתן לא ישכנו רגליהן; פעם בחוץ פעם ברחובות קריה, באולמים ובגינות הביתן, בבתי המקדש והמרחצאות, בבתים ובחצרות, באשר המון אדם, שם היו, וכעיט על הפגרים כן התנפלו על כל דבר קטן או גדול אשר נשמע ונעשה בכל העיר ויושביה ותשאנה אותם על כנפיהן להפיצן על פני ארץ רבה. אין דבר בעלם מהנה, כי שיח ושיג היה להן עם כל יושבי העיר מקציה, מבכורי דלים החובקים אשפתות בראש חוצות, מן העבדים העומדים לשרת בבית אדוניהם פניטה,

ער הגדולים אשר בארץ היושבים ספונים בחדרי משכיתם, את כלם ידעו פנים בפנים, את כלם דברו וישוחחו וטפיהם הוציאו מלים, עדי כי כל הבאות אשר תקרינה ירעו מראש, ובטרם פתחה אוזן לשמוע או עין לראות כבר ידעו שמץ דבר, ובטרם הגיעו רצי המלך הרוכבים על סוסים קלים בראש כל דרך, הנה כבר העבירו הנה כל קול במחנה, כעל כנפי נשרים, וכעוף השמים הוליכו את הקול.

הנה כי-כן באה קיה מארציא אל בית הפריטור עדויה משי ורקמה ונותנת קטורה באף כל הנאספים, ומבעד צרורות הפרחים ושלל צבעי רקמת בגדיה הכבודות נשקף קרקר-שער ראש הכלב הקטן אשר תשא בחיקה ועל כפים תשעשענו כל היטים.

„שלום לכם נכבדים! רב שלום לך פריטור נכבד!" הרעימה קיה בקולה קול עז ובטרם עוד פתחו שפתיהם להשיב לה כברכתה והנה כפרץ מים התפרץ מבין פתחי פיה ובשטף עובר דברה לא חשכה:

„מדי עברי ראיתיך יורד מעל מרכבת כבודך, ואדע כי עתה שבת מבית הבסיליקה, ובטח לא ידעת אם לא שמעת מכל ההדשות אשר נשמעו בעיר ההומה כהמות ים לגליו... נשף-חשך היה הלילה הזה לאליה לאמיה, וליל שמורים אשר יזכרנו כל היטים... כי בלילה הזה ברחה אשת נעוריו דומיציה לאנגינה בהחבא ותלך אחרי מעגבה אחרי דומיציאן הצעיר בן הקיסר, יחי עוד לנצח! והבוא הארמונה! הוי לאמיה האמלל! אך אנכי לא אחום ולא ארחם על הגבר שתום העין הזה.. אנכי העידותי בו זה ימים רבים, אך הוא שחק על דברי ובשחוק קל על שפתיו ענני עזות ויאמר: בכל אשת נעורים יפיפיה הנך רואה, מארציה, צלם דמות תבניתך, ותדמי היות תהיה כמוך.. אולם דעי לך כי דומיציא רעיתי לא כן היא עמה, לא תדמה ולא תשוה אליך.. דומיציא רעיתי!.. ועתה דומיציא רעיתו נתונה לאחר ואין לאל ידו להושיע והוא שדוד מה יעשה, אוהב שתום עינים?! לו לאמיה שומע לי כי עתה לא יעצתיו ללא חכמה לנסות דבר אל דומיציאן, כי מפני הצעיר הזה אשר כבר עלה קרחה בראשו, מפני חטאת נעוריו ומשובתו עוד יסוגו אחור ויכלמו גם אספסיאנוס, גם טיטום יפה העינים, כי קטנו עבה ממתניהם, ומי הקשה אליו וישלם? שמעתי כי עתה נכון לדרך פעמיו לצאת לדבר בשער את האללאנים אויבנו.. כי אמנם מלחמה עומדת אחר כתלנו, מלחמה איומה ורבת דמים.. לא לחנם ירד בסיציליה נשם אדום כתולע, ובארץ וועיאה נולד חזיר אשר צפרני עוניה לו.. הן מודעת היא מכל האותות והמופתים האלה כי חשך טמון לצפוני רומא ואיד נכון לצלעה... ואתה פריטור השמר לך ושמר נפשך מאד.. שמעתי דבת רבים כי במשפטך אשר הרצת בדבר נחלת העראם זעום האלים הללת את הקדש ותעיר חמת האלים האדירים אשר חפצו דכאם... זה ימים מספר בשבת כל רואי פני המלך אל שלחן אספסיאנוס שאל שאלו מדוע לא תבוא פניה היפיפיה בסוד משחקים בין בגות מרומי העם, שאל שאלו ופותר אין אותה.. אומרים אמר כי בימים האלה יצא דבר מלכות להגלות את כל הפלוסופים מרומא גלות שלמה עד בלתי השאר להם פרסה...

„צעסטיום ישלח מעל פניו את פלביה אשתו, יען כי הואילה הלך אחרי היהודים אשר למדוה להעריץ ולהקדיש ראש החמור או צפיר העזים... השמעתם על דברת הטבעת אשר הביא טיטום מארץ הקדם, מנחה היא שלוחה לאהובתו היהודיה, ומביני דבר לאשורו אומרים כי כטבעת הזאת עוד לא באה בארצנו, ואתה מבנות רומא לא ראתה עוד כמוה בהקיץ ובחלום.."

את כל הדברים האלה דברה קיה בחפזון נמרץ ומבלי הפוגות ומרי דברה הניחה אל פיה בנשימה אחת גביעי יין וכוסות ותאצל ברכות מאליפות ושפתי חלקות להפריטור

יהיתו ובדגלים ממהרות ומשוש פראים, ובשחקה את כלבה מחמד נפשה עזבה את בית הרבידיוס לשוט בארץ ולהתהלך בה, לרגל עבודתה אשר היא עושה, ולא שמה אל לב כי בבית הפריטור כל פנים קבצו פארור, ועננה הרת תוגה כסתה עליהם למסך.

„חי יופיטר אל קנא, לא על לאמיה לבדו עוה דומיציאן ברמסו ברגל משפט וכבוד משפחה ובהרגיזו מנוחת אזרח רומא! האם אין איש שורר בביתו ובחדר משכיתו מפני שרירות לב ומשובת בני צעזאר? מי יגלה עפר מעיני הצעזארים, אלה שומרי משמרת הקדש אשר שמרו את העם מסח לבל יעבטו ארחותם".

„אך מה נשאר לבת רומא מכל מחמדיה אשר היו מימי קדם? איה כבוד הקונסולים ושבטם שבט מישור? הן עתה רק שמותם נקראו עלי אדמות וכצללים יתהלכו? איפוא גאון כבוד הסנהדרין ואיה מוראם, אם רק כהד קול מארץ מרחק ומימים מקדם ישמע קולם? איפוא המה נואמי הנאום אשר נשאו מרום קולם ויעמדו לימין עמם לבלי תתו להיות לעבד עבדים, או כבהמות נדמו אשר אונם רק בגרונם וגבורתם בשתי ובשרירי בטנם אשר היא משוש רוחם וקדם מפעלם מאז?! כל כבוד רומא והין ערכה, כל טובה אשר היה לה מימי קדם קדמתה, עתה נאסף אספה אל יד אחת, אל ראש אחד יעלו בקנה אחד, והראש האחד הזה... הה!"

„הה לאמיה אמלל ורצוץ משפט.."

„דומיציה לאנגינה אהבה את אלוף נעוריה עד הנה מישרים, ולבבה היה נאמן לפניו.."

„אמנם כן" דבר העלבידיוס בלעגי שפה „אך איה אמונה ותם דרך אשר יוכל לשור אל רוח הקטב היורד מגבעת פלטין להחניף את כל הארץ, ולוכל לו?"

„ממרומי פלטין אשר מוסדותיו המה בני האספסוף ההולכים כבהמה בבקעה אחרי נותני על פיהם, אחרי העורכים לגד שלחן ולמשוש פראים ומצהלות הקרקסאות ממסך, וחומת משגבו — קשת וכידון חרב וחניתות לאנשי המלחמה אוכלי שאר עמנו.." דבר מוזניוס.

עוד רבות נדברו על העשק והמרוצה הנעשה לעיני השמש, על המשפט אשר הגיש מטיוס האר רע דומיציאן למען לעשק מחצית אחוזת נחלת פאליה ארגנטארי אשת המשורר לוציאן אשר חרץ עליו נירון קיסר משפט מות ודומיציאן הנורא על כל סביביו נשא באלה נפשו כי יוציא לאור משפט רעו ואיש סודו ונחלת לוציאן תשפר עליו ועתה נכון דבר המשפט לבוא לפני כסא הפריטור.

„עוד הפעם העלווידיוס" דברה פניה, וכרגע שמה מחסם לפיה.

אריה הזקנה אשר ישבה דומם בכסאה מבלי נע הרימה את ראשה ושפתיה נעו, ועוד הפעם נשמע מפיה תלונה חרישית:

„ועוד הפעם הדבר הזה, עוד כדברים האלה להניא את לבבינו.."

בין השיח והשיג הזה אשר הגה אך נכאים, על ימים מקדם אשר עשו להם כנפים, על גזל משפט באין אומר השב, ועל תקוות חנפות אשר נהפכו כמו אכזב, בין הדברים האלה עלו בלולים קול מצהלות העלווידיוס הצעיר בשחקו בגן לרוח היום את כדור המשחק אשר צנף צנפה וישב על סביבותיו...

מרתא לא נחבאתה עוד בסתר כסא פניה אך בעינים חוצבות להבות אש רצה גם היא רצא ושב. במסלות הגן המעלף בירקרק חרוץ יתגלגל במעגלה כדור נחשת קלל ופעמונים על סביביו, הרוח הצח אשר יפוח בגן עדנים, הזה הפיח באפה נשמת רוח חיים ופניה אשר היו כפני רפאים בשבתה תחת שואה בפרבר טרנסטבריום אשר שם מחנק לנפשה, עתה כתולע היו ויצהלו משמן, מעיניה התמלטו כידודי אש, שפת תיה

היו כשני ודמיונה היה כצפור דרור אשר יצא ממסגר אסיר להגביה עוף על כנפי רוח, אל אשר יהיה הרוח ללכת. הלבידיום ופניה עמדו בינות לעמודים אשר מנגה השמש וזהב קרניה היו כעין עמודי האש, עמדו ויביטו בשחוק קל על בנם יחידם המשתעשע בגן לרוח היום עם הנערה הנכריה היפיפיה אשר על יד ימינו. ארתמידור גם הוא לא גרע עיניו ממנה ויבט ויתבונן בה, ואחרי כן אחז בידה ויוליכנה וירא את תורת הבית, את כל שכיות חמדתו ואת כל בית נכאתו בהראותו את יקר תפארת מעשי החרשים אשר שמה, ובחביאו בקרבה לבב חכמה להבין במראה ולהשכיל בכל אשר תראינה עיניה.

בהטרקלין או בחדר-האכל עמדו לפני תמונה גדולה מעשה ידי אמן המחקה על הקיר, והתמונה הציגה כמו חי אחת מבנות השמים היושבת על חוף נחל-עדנים וסביביו שדמות מעלפות בירקרק חרוץ, האביב ישפך עליהם כל כבודו והדרו וסביבות המשוררת הזאת רעותיה העוזרות על ידיה; ארתמידור נשא הד קולו וישר פרק בשיר משירי הומירום היוני לספר דבר גבורות וחין ערך בת-השמים הזאת, ומרתא שמעה באזניה קשובות את נועם זמירות האלה אשר כמהן לא שמעה אזנה מיום היותה.

„אל בת-אלהים זאת אדמך אכנך, מרתא יקירתי" דבר הצייר, „את התמונה היקרה הזאת משחה בששר אחת הנשים אשר בימי אגוסטוס כבדוה והעריצוה בכבוד-אלהים כל יושבי תבל היונים והרומאים גם יחד. גם את במעשה אצבעותיך יכול תוכלי להיות לעטרת תפארת לגויך ולעשות לנו מטעמים כאשר נאהב סלה.."

„זאת היה לא תהיה" ענתה מרתא ופניה קבצו פארור „דת אבותינו אשר מורשה היא קהלת יעקב, אסרה איסר על נפשנו לבל נעשה כל פסל וכל תמונה או תבנית אדם.."

„היתכן הדבר הזה? האם בביתכם אין עמודים או פסל תבנית כל?"

„אין כל דבר!"

„וגם תמונת מעשה חרשים אין?"

„לא!"

„ודתכם אסרה עליכם איסר כזה אשר אין לו שחר?"

ארתמידור שחק מטוב לב. הן הוא יוני מבטן ומלידה, הנולד ונתגדל ברומא, אשר שלשים אלף פסילים מחטבים תבנית היכל יבללו יפיה; ברומא, אשר בתי מקדשיה, טיאטראותיה ואהלי אפדנה מלאי פסילים אלמים האלה אשר קבצה חרושת הגוים התואמים בבטנה, היונים והרומאים זה מאתים שנה; הן הוא בן העם אשר היופי לו לקו ולמשקלת, בן הפלוסופיה אשר פתחה חרצובות ומוסרות בינת האדם, ואשר החיים והיופי המה כל משיש רוחו, גאונו וגאותו וחמדת חייו, — הן הוא בצדק שחק מטוב לב בשמעו כי ישנו עם אחד, עם עני ומדכא אשר עד כה שפלו ידיו ורוחו, כי הדברים אשר לכל בהם חיי רוחו, להם יחשב לחטאה.. פתאם פנה אל העלמה ויאמר:

„מדוע כה פניך רעים מרתא?"

עתה התבונן ארתמידור כי פני העלמה שנו תכלית שנוי. רוח החיים אשר היה נסוך עליה, אודם לחייה ספו ותמו ורוח תוגה חרשת כסה עליה בחדר רחב-ידים אשר השמש תשלח קרנים מידה דרך צהר העשוי בספון הבית הנשען על עמודי שיש מחטבים לתפארה, ועל הרצפה אגני-הסהר מבדלח כליל יופי, ובתוכם מקוה מים אשר שם ידגו דגי-הזהב וחכלילים, ומסביב להם תמונות אלילי-האהבה עשוים מזהב פרוים, בבית התוא עמדה הנערה היהודיה, נחבאה אל אחד העמודים

בלבושה אשר כבר שופתו השמש, ובאזור מרוקם על מתניה, ועיניה שחו לארץ, לחייה הרזות שפו, פניה קדרו ובעיניה השחורות נשקפו כל האנחות והאנקות, וכל היגון הקודר אשר ישפות לעפר מות את עמה הנגש והנענה אשר נערו חצנם מכל חמדת החיים וכל התענגות בני האדם ויברחו מפניהם כמפני דוב שכול, ואשר שם יחבקו אשפתות בראש חוצות במגרש טרנסטיבריום המעלה באשו וצחנתו.

בלב דוי ובראש סובב כגלגל שבה מרתא אל עמק-הבכא אשר שם ביתה. כבחלום חזיון לילה עברו לפניה בסך כל המחזות אשר ראו עיניה בגיא־החזיון מבלי דעת אם תשוב לראותם עוד עד עולם, כשביבי אש באפלה מנדח כן הופיעו לנגד עיניה אבני־האש אשר על בגדי פַּניה ודלת ראשה; מרחוק נראה לה תמונות אריא הזקנה הלובשת בגדי אלמנותה, ועל פניה תשכן צלמות; דמות פסל תבנית נ ג ה אלילת היופי אשר בכפל רסנה תדבא תחת רגלה לביא טורף טרף, וכל החזון אשר ראו עיניה ביום ההוא.

„מדוע כה נפלו פניך מרתא?" את הדברים האלה שמעה אחריה קול גדול ולא יסף, ויחד עם הקול הזה כאב מארץ הופיע לנגד עיניה תבנית גבר רם ונשא לובש תוניקה לבנה, זרועותיו חשופות, שפתותיו כשני ובידו חרט אנוש לעשות בכל מלאכת מחשבת ולהביא רוח חיים בעצמות יבשות ובתמונות אשר כל רוח אין בהם, עדי כי מקלעות פארי הצצים אשר עשו אצבעותיו ויטשחום בששר כמו עלו כפרחת על ערגות מטעם, הצפרים וכנף רננים כמו יחדו נשאו קולם ירננו, והברובים בעלי הכנפים כמו מועפים המה ביעף ומרחפים במרחב יה!

וידי מי עשו זאת? מי האיש אשר גם בנפשה הקודרת מני יגון הביא שביב תקוה אור וחיים וידרך כבוכב על שמיה אשר ערפל התלתם?.. אך פתאם עמדה מלכת ובנשאה עיניה למרום אל מפלשי עב אשר הליל כבר שת חשך סתרם, ואך כוכב אחד האיר לארץ, קראה:

„ארתמידור!"

אך רחוק ממנה הגבר המורם הזה, מרום הוא מנגדה כגבה ראש כוכבים מתחתיות ארץ!

פתאם רחפו כל עצמותיה ותרחיב צעדיה תחתיה, כי לקול ההמולה הגדולה וזעקת האספסוף אשר הקיפה את כל גבולות הרחוב נעורה מהמון שרעפיה בקרבה כאיש אשר יעור משנתו, כי בלכתה עברה באחד השוקים אשר בטרנסטבריום ושם באחד בתי המרזח נשמע קול האספסוף אשר עברו יין, נשים ואנשים עד אין ספורות למו אשר יצאו במחול משחקים לקול כנור ועוגב ומחללים בחלילים ובצלצלי שמע, מערת פריצים היה הבית הזה ששם התאספו אספה כל דלת עם הארץ וכל עושי מלאכה נמבזה, נושאי הסבל ועובדים בפרך, עבדים המתפרצים מבית אדוניהם וכל בזויי עם, אשר התגודדו שמה לחקור ממסך ולשוש במשוש פראים כנפשם שבעם, גם ערב רב נבוני לחש קוסמים קטמים ועושי נפלאות נקבצו באו בגיא־החזיון הזה, ובראש הוטיות בער פתותי לחם או אגורות נחשת הראו אותות-בריהם בכפפם כאגמן כל עצמות יצורי גוום, בלמדם את כליהם אשר באמנה אתם לעשות בכל חכמה, בקסום להם קסם מצפצופי התרנגולות, או בהראותם תרנגולים מתנגשים ונאבקים איש באחיו וכאלה רבות אתם. פה לקול הסומפוניה והסומביקי הסורי יצאו במחולת מחנים נשים סרות טעם שומרות נשף ועל אצבעות רגליהן היחפות טבעות כסף, הגברים צהלו לעמתן, ועל האש אשר על האח המבוערת תמיד יומם ולילה לא תכבה מחבות נחשת ועליהן מנחת מרחשת ומטעמי

בשר החזיר כאשר אהבו בני רומא. אלה משכו את בשרם בין מהול במים אשר הניחו אל קרבם מגביע חומר, ואלה באו בכרם ובחביתם לדלות פלגי-שמן אשר הוציאו המצפצפים והמהגים בלאטיהם מחלמיש צור, וגם חפו ראשם כאשר באו הביתה והנה כליהם ריקים, אין כל בהם, וירב העם מאד במקום ההוא וירב השאון והרעש עד כי גם העדולים, המה שומרי המשטר בעיר והשוטרים הסובבים בראש כל פנה שטו ויעברו מעל פני המקום הזה אשר ידעו כי פה ידיהם לא תעשינה תושיה להשביח שאון הסואן ברעש, ויתמלטו בעור שניהם לבלי להיות למפגע לראש שכורי-רומא אשר בחמם שתו שם את משתיהם.

כבא מרתא עד מקום התפת הזה ברעש ורוגז גמאה ארץ וכצל כנטותו התהלכה אצל קירות הבית לבל תשורנה עין-ראי, כי בפעם הראשון הובילוה רגליה במקום ההוא בנשף בערב יום, אחרי אשר אחרו פעמיה היום כי עצרה ארתמידור, והיא השיבה שואלה דבר, ובהרהיבה עז בנפשה ספרה לו כמו את כל הקורות אשר עברו עליה מימי נעוריה, מן הימים אשר תבלה על פנת גג בית מנחם, או על ערמות אשפתות רחובה הצר, את אהבת יונתן אשר אהבה כנפשו כל הימים, עד אשר עבר עליו הרוח לקנא לארצו ולעירו השוממה ויחגור בעז מתניו לקרא לשביה בת ציון פקח-קח, וילך בדרך אשר לא שב ואולי לא ישוב ממנה.. ואת כל התלאה אשר מצאה את אביה מנחם מתגרת יד סילאם עוכר שארו אשר ישוב יהפוך ידו בו כל היום, ואשר גם בה יכלה חצי זעמו בקראו אחריה מלא וברדפו אחריה באגרוף רשע ובשפתי נבל.

עוד מרתא חושבת מחשבות וזכר כל המעשים לפניה בא, והנה קול פחדים באוניה, קול סילאם הנשמע מבין קול העם ברעו וקול אשה אשר תארח עמו לחברה ועל שרשי רגלה יתחקו, הנערה לא פשעה עוד על שתי השעיפים כי שני הנבלים האלה ירדפוה בסערתם, ותחל לרוץ אורח כל עוד רוחה בקרבה.

הרחובות שוממות מאין אדם, כל בית סגר מבוא, על כל פנות גג הנשקפים על פני הישימון אין כל רוח חיים, ושם במצהלות פראים ירונן וירעע, והיא הולכת בודדת במועדה בלא כח לפני רודף...

„חי המלך וכל צבאות הבליעל אלילי אבותי!" נשמע קול סילאם הממהר ברהרות אבירים אל טרפו „הפעם יקושתי לך ונלכדת יונה פותה אין לב, ואין מידי מציל... הפעם אשביעך מנחת שלחני בשר החזיר אשר הותרתי משבעי, ואאציל לך גם עתרת נשיקותי עד בלי די"...

„אל תבהל ברוחך סילאם פחז כמים" דברה לו האשה „כתר לי זער והיתה ידי בה בראשונה, ובצפרני החדות כפרסות נחושה אחבק את הרוקמת היהודיה הזאת אשר תחפוץ להשחית עץ לחמי ולקחת פקודתי בבית פניה גברתי".

מרתא רגזה תתתה ותגוע כאשר יגוד הקנה במים, בכל זאת עוד זיה חושה בה, ועד מהרה הבירה כי הקול קול כראמיה, היא שפחה מצרית ובת שובבה אשר עמדה לפני פניה לשרתה, ואשר לטשה עליה עיני זעם וחמת עכשוב בבית הפריטור כי כרקב בעצמותיה היתה הקנאה לראות כי גברתה תט אוכיל אל הנערה היהודיה הזאת אשר את צלמה תבזה, ותפחד כל היום פן תקח עמדתה, וככלי אין חפץ מן גו יגרשוה אחרי הדלת והמזוזה.

„חושה לעזרתי באבאס" צעק סילאם מתרונן מין לגבר עמיתו אשר יצא מבית המרוח החוצה „הן רגליך כאילות, ויפוזו זרעי ידיך, הבה הרחיבה צעדיך תחתיך

ומיתריהם חזק , דרף נא והשינה את השקוץ המשומם הזה אשר יצא מן החור אשר התחבא שמה, כי ברכי וברכי כראמיה כשלו מצום ..."

יד באבאם הנחושה אחזה בערף מרתא העדינה, פניו השחורים כעורב אשר כלם כארדת שער שכבו על ראשה ויתנו קטורה באפה מריח שמניו הטובים , הבצלים והשומים והיין הנבאש אשר בא אל קרבו , סילאם שלח ידו ויאחז באזור על מתניה , ובשערות פרועות כאחת מבנות התפת עמדה כרמיה ותשלח את אצבעותיה המגאלים והממולאים בטבעות נחשת בדיל ובכסף אל עבר פניה .

„אל תקרחי קרחה בפניה" , קרא באבאם , „אל תשלחי בה יד בטרם תראנו את מראיה לנגה המנורה אשר שם אתנו בבית המרזח" .

„נהפך הוא" הרעים סילאם בכח קולו, „חי אלהיך כראמיה , וחי אלילי האדירים כי תשלח אצבע שטוף ועבור על חלקת פניה בממפר , כמספר האיסתראות אשר ישליך מפי טרף מנחם אביה הארור דבר יום ביומו" ...

עודם כריבים איש את רעהו כדת מה לעשות , והנה פתע לפתאם נשמע קול גבר אדיר וחזק אשר הרעים נפלאות על חבר בוגדים ובני בליעל האלה אשר כמעט טרפו רגע באפם את הבת לא-רוחמה באין מיחד מציל .

„חי אלהי המשפט !" נשמע קול קורא בכח „האם כשלה ברחוב אמת ומשפט עד כי בראש חוצות יקטב ישוד צהרים יתנפלו על ילד אשר אין עורתו בו העובר בטח ? האם טחו מראות עיני העדילים בפרבר העיר עדי כי חמס ושוד ישמע על פניהם ואין מציל ? גשו הלאה שדים עושי רשעה חרפת רומא ובזויי עם עַוָלים לא ידעו בשת ! נוסו מלטו נפשכם פן אקרא את השומרים הסובבים בעיר ונהמתם באחריתכם אך קדם כפעלי , קחו מידי את המנחה המוגשת לכם כעל מעלליכם , ואם מעט ואוסיפה לכם..."

ומדי דברו המטיר מהלומות לגו סילאם הלום היין עדי כי נפל שדוד ארצה , ובאבאם ראה כי גם עליו ידו נטויה, וכי האיש מרום מנגדו, כי שלמותיו תתנינה עדיהן כי מעבר לנהר בא לבקר בפרבר השרנסטבריום וילבש חרדות ויתמלט בעור שניו וכראמיה נבהלה נחפזה בראותה את ארתמידור בן משק בית גברתה נצב לנגדה ותפול אפים ארצה ותבך ותתחנן לו :

„אל באפך ארתמידור הרם והנשא ! אל תחר עלי אפך פן תמעיטני ! הן בהחבא התגנבתי מבית פאניה גברתי לבוא בית מרזח ולשמוח בשמחת סילאם ובאבאם בחידי רצתה נפשי , והעלמה היהודיה עלי כל מזימתה לרעה להוציא מפי טרף ולרשת מקומי , ועל כן חפצתי לתת נקמתי בה , ואתה סלח נא לי אדון רם ונשא ואל תפקוד עלי חטאתי !"

בשאט נפש הרחיק ארתמידור את האמה המצרית אשר כנחש עקלתון לפתה את רגליו ועפרם לחכה , ובאחוז ביד מרתא הענוגה, הובילה בין רחובות הפרבר אשר אור חשך בעריפיהם ועל פניהם צלמות .

„הראיני נא את הדרך אל בית מנחם !" דבר ארתמידור „הה אלים אדירים ! מה נורא המקום הזה ! אמותה הפעם אם אדעה איכה חקקו בני האדם פה משכן למו ! ומה המחזה אשר נגד עיני ? גלי אשפתות וערמות עבטיט משלכים בראש חוצות ולא יוכלו נקיון . האם ברומא תפארת ממלכות ישכנו רגלינו ?"

„ואיזה הדרך באת עד הלום אדוני ?"

„בצאתך מבית פאניה הלכתי אחריך ועל שרשי רגליך התחקותי ."

„אחרי ?" שאלה מרתא בקול בוכים .

„מני העת אשר דרכה כף רגלי ברבע בלהות הזה , ארץ אוכלת יושביה, בנתי

לרעך הכשרי את רוחך ואדע מדוע תמיד תהגי נכאים ורוחך קודר כל הימים. רחם ארחמך ילדה עניה, אי לזאת אייעץ לטוב לך כל הימים, לעשות כדבר כראמית הנמבזה, ולכבד מקום רגלך בבית פאניה אשר תקרבן בשין צדקה ואחר כבוד תקחך. שם תהיה השמחה במעונך, שבעת שמחות תהיי את פני פאניה הכבודה, ישרי אשכיל אצבעותיך למשוח בששר ולעשות בכל מלאכת מחשבת והיית כאחת הגדולות אשר בארץ לשם ולתהלה".

מרתא חלצה את ידה מכף ארתמידור, כתמר מקשה עמדה על מקומה, ובמועל כפה צפצפה אמרתה:

„אנא לך מזה אדוני!"

„ארתמידור פנה כה וכה ויאמר: „האם בעבור זאת אעזבך פה במאורת צפעונים יען אשר אזני תשמענה קול צעדים רודפים אחריך שנית?"

וארתמידור לא שם בנפשו שקר, כי מרחוק נראה איש אשר גבה לו ועטוף באדרתו הולך בצעדי און הלך וקרב ועל ראשו כבע רחב ידים אשר שם סתר פנים לו.

„כאשר עיני יחזו האיש מעול וחומץ או שודד ליל אשר ידרוש לשכני בשובי הביתה. מבער הערפל והאפלה אראה כי בגדיו קרועים ומטלאים ובטח קותה לו נפשו למצוא בזה את האדון אשר הוא מבקש למלא טרף חוריו... אך אנכי אודיעו את נחת זרועי, ואם זרועי לא תאמצני יהיה לי חניתי למגן לעתות בצרה"

ומדי דברו הוציא מתחת למדיו חנית כמרט, והנצב ממולא בתרשיש ובכל אבן יקרה:

„בכל פעם בצאתי שער אלי קרת בודד במועדי אשא בחקי את כלי משחית זה למען למצא עזרתי בי, והיום בודד יצאתי בחוצות עיר, ואת כל רעי שלחתי מעל פני כי יצאתי אחריך לדבר אתך פנים אל פנים, לבלי יתערב זר בתוכנו..."

„ומה משפטך אשר חרצת מרתא?" הוסיף אחרי רגעי דומיה, „האם תקימי עצתי לשבת בבית פניה? שימי זאת אל לבך וידעת כי שלומך אדרוש כל הימים.. הן יתרון הכשר חכמה וכשרון מלאכת מחשבת היא מטלכת שמים אשר בתבל ארצה, ממלכה אשר שובע שמחות את פניה תמיד ונעם יגון ואנחה, ואשר גם האלים אשר הנחילוה לבני האדם יקנאו עתה בבחיריהם רצתה נפשם קנאה גדולה, ואת, אם תאבי ותשמעי לי, תוכלי להיות לגברת ממלכה זאת, להסיר שכמך מסבל ומרהבים ושטי כזב אשר הכבידו כעבטיט על עמך האמלל, ולצאת לאור באור החיים מחשבת הטרנסטיבריום, ומרדיפות סילאם ומתי סודו.. לוא היתה נפש אחר תחת נפשי כי עתה שת בחלקות לך ויאמר כי יארשך לו באמונה וכישרים יאהבך.. אך אנכי לא כן עמדי, אנכי לא אנסה דבר ללבוד בחבלי-השוא נערה תמה ונקיה, לא אשים שקר בנפשי לאמר כי מרום אני מעל כל תאות בני האדם ושרירות לבם, אך הנערות לא ידעו בשת אשר לא אלמנה מהן רוכא, כבר היו לי לזרא ותצאנה מאפי. מדי אביטה אראה בך, אבין ואשכיל לשכל מלי מוזניום מורי ומלמדי להועיל אשר חתם בלמודי לאמר: „במה יזכה גבר את ארחו, לבלי להיות כעכם אל מוסר אוילים, ולבלי להשחית כל חלקה טובה ומדה נכונה אשר בלב צפרים האחוזות בפח.." לא האמנתי כי אדבר כי תמשכיני אחריך בחבלי-אדם אשר לא פללתי מראש. עיניך יונים ושפתותיך כעין האלמוגים, אך להכח הנעלם אשר נתן בלבך חכמה ודעת ויתרון הכשר חכמה לו יהי שאת ויתר עז על יפעתך וחין ערכך. אנכי על עצתך אופיע, אלמדך דעת ודרך תבונות עדי כי שמך יהי בוער מרחוק, עדי כי מכנף הארץ לך זמירות ישמיעו ועל כפים תשעשעי, ומיסי נעוריך יקום לך חלד ותשבעי אך טוב כל הימים" —

את סל הדברים האלה דבר ארתמידור ברגש ובהגיגו בערה טיש, אך היא עמדה כבול עץ ובקול כחולה ענתה:

„ארתמידור! לשבת תאבה גם יחד לארך ימים בל אוכלה..."

ארתמידור החשה ולא ענה דבר, אך היא הוסיפה ותאמר:

„לך מזה, כי פה בית משכן מנחם אבי אשר אמצני לו כבת; הלא מחר בעת חיה אשוב אראך בין שדרות פארי העמודים."

ארתמידור שם מחסום לפיו.

„מחר הלא אשוב לחדות בשמחה את פניך באולם הבית, ארתמידור...לך מזה, כי לפתח אבי אנחנו באים."

„חיי בשלום מרתא" ענה ארתמידור, „שימי אל לבך את כל הדברים אשר יעצתיך לטוב לך, ובאי כעת מחר אל האולם, שם אשכיל את אצבעותיך לתאר בשרד צפרים עפות אשר השתוממת עליהן ועל חין ערכן.."

„מחר נשובה נתראה פנים.."

ארתמידור שב על עקביו ויפגש את האלמוני הנודד בדד באישון לילה, והנה האיש לא שומר נשף או שודד לילה כאשר חשב מראשית כזאת, אך נוסע המתהלך בכבדית ומבקש מנוח לרגליו העיפות מעני ומרב עבודה. על שכמו ילקוט רק, כי הלחם כבר אזל מכליו, ובידו מקל נודדים ובעברו על פני הרומאי הביט בו בעינים בוחנות כמו תפץ להכיר מראהו ולדעת שרש דבר יצוק בו, ואחרי כן החיש צעדיו תחתיו ועוד בטרם פתחה מרתא כפות המנעול בבית מנחם אחז בידה ובשפת סורית-כשרית בלולה דבר בחפזון:

„מי את בתולת ישראל אשר באישון לילה ואפלה שיח ושיג לך עם נער רומאי, ובשפתו הדברי?"

האלמני השח ראשו, התבונן בעפעפים בוחנות בפני העלמה ופתאם הרים את ראשו, ובקול גדול החודר כליות ולב קרא:

„מרתא, מרתא!"

בחפזון ובחיל ברכים באה העלמה אל הבית והדלת לא סגרה אחריה. מבעד הפתח הפתוח נשקף על פני הישימון מעון צר, חדר אשר קירותיו שחורות משחור, קירותיו פשוטים ועורים מכל עדי ולויות חן, ועל שלחן העץ הצולע על ירכו עמדה מנורה שחורה מפיח ועבטיט, בתוכה חלב מהותך ועל פני החלב צפה פתילה, והמנורה הזאת הפיצה אור כהה בצר מעון זה, ולפני השלחן אשר עליו מפרדים ומפוזרים גלילי גויל רבים ושונים ישב כפוף כאגמון מנחם הזקן, מושך בשבט סופר וכותב הגיוני רוחו על הגליון. כבא מרתא הביתה הרים מנחם את ראשו ויבט בה רגעים ויאמר:

„האת זאת מרתא בתי? מדוע בוששת לבוא?.."

העלמה לא ענתה דבר אך הסתתרה בירכתי הבית, ובפתח הבית נראה האיש הנודד בילקוטו על שכמו ומגבעתו רחבת הכנפים. לרגעים בחן מנחם את פני הנודד האלמוני ולא גרע ממנו עיניו, אך פתאם רחפו כל עצמותיו, שערותיו סמרו עמדו כמו גר, כארי התנשא ממקומו, פרש כפיו כאשר יפרש השוחה לשחות ויפול על צואר האיש האלמוני ובקול בוכים מהול בשמחה לב קרא ממעמקי לבו:

„יונתן, יונתן!" —

ד.

יונתן השליך את כליו את ילקוטו ואת מקלו בפנת הבית, נפל על ברכיו ארצה ויחבק חק מנחם, והזקן צנח מעל כסאו ויושם ראשו הכבד מזקן על ראש יונתן מחמל נפשו ומפיהם נעתקו מלים.. בבית שוררת דממה דקה, כי מרתא גם היא עצרה ברוחה וכתמר מקשה עמדה ותכתתר בירכתי הבית, אך לרגעים נשמע קול משק הגויליים אשר מעל השלחן התגלגלו במורד, או קול הפתילה אשר כמעט נשארה על גחליה ריקה כי עמד השמן, ותתן אותותיה אותות טרם תכבה.. אך פתאם נשמע קול קורע לב, קול בכי מנחם הקורא בכח:

„הוי בני, בן-אוני, הצבי ישראל ותפארת גאותו!"

יונתן הבליג גם הוא, ואחרי השיבו אחור ימין מנחם מחבק לו ענה ויאשר:

„אורך אל-עליון מושיעי בעת צרה כי הביאתני עד הלום לראות בהקיץ תמונת אבי אשר אהבתי סלה!"

„קומה בני" חנן מנחם קולו „חלץ עצמותיך העיפות וידיך הרפות, אביטה אראה בך אם עודך בעצם תמך, אם אין בך שכולה כביום צאתך מצל קורתי להיות לחרב גאותנו ולתת את נפשך כפר עיר קדשנו ותפארתנו. קומה בני, אראה את מראיך, האתה זה יונתן בני כיום הלחמך ביום קרב והשליכך נפשך מנגד בער עמנו ועיר אלהינו?!"

יונתן קם מכרע על ברכיו, אך התנועע כשכור כי מעדו קרסוליו וכל עוד רוח חיים באפו, ואך בשארית אונים החזיק מעמד ויתיצב על רגליו. גבה והדר היה ליונתן, בחור היה כארזים, והכרת פניו ענתה בו כי מבנה גויתו היה איתן בשכבר הימים, אך עתה בא רזון במשמניו, ומתחת התוניקה הרומאית אשר עטף שית לו מן הצואר עד הרגלים הלבושים בסנדלים מטולאים ובלים, נשקפו עצמותיו אשר שפו ולא-עת וחלקת צוארו אשר עור שחור ששזפתו השמש קרם עליו מלמעלה. פניו המפיקים עז וטוב לב, חשך משחור תארם, ויהיו כמראה שער זקנו אשר יסובבום מסביב, לחייו הפכו לבן כלבנת הגוילים אשר על שלחן מנחם, ועצמותיהם מגבה יראו עדי כי יוכלו לספר כל עצמותיו, אשר אחד באחד יגשו, וכל עין רואה את מראהו המשחת מאיש תעידהו כי על גבו חרשו חורשים והגבר ראה עני, נקיון שנים, לילות עמל, מכאובים וכעש, יגיעת בשר, דאגת נפש, רוח סערות, קרח בלילה ויום בוער כתנור בערבות הישימון אשר שם ערק ציה; אך כל יד עמל אשר באתהו, כל משלחת מלאכי רעים אשר שלחו בו למשחית וכל התלאה אשר מצאתהו בדרך עצב, לא יכלו לכבות את שלהבת-יה אשר כאש תמיד בערה על מזבח לבבו, ותשקף בעד האשנב, בעד עיניו השחורות אשר העמיקו בחוריהן וגלגלים שחורים עליהם כזר סביב. יונתן קם ויבט בפני מנחם, ומעל פניו הקודרים כלה ענן ויולך, גם כידודי האש אשר התמלטו מבבות עיניו נכבו עד ארגיע, כי כאגלי טל אורות נראו בהן רסיסי דמע. הדמעות לא ירדו על לחיו אך כראי מוצק כסו את גלגלי עיניו השחורות, ומבעד הרואות בארבות האלה נראו כי מרחוק ישא דעו, יזכור ימות עולם הטובים מאלה, ימי שחר טל ילדותו אשר נגזו בים הנשיה ואורח לא ישובו הלכו..

מנחם הליט פניו בארבות ידיו, גוו הדל וראשו המעוטף במעטפה רחבת ידים התנועעו אחת הנה ואחת הנה כנוע עצי יער כפני רוח.

„הוי בני האמלל גוע מנער!" קרא בקול קורע לב „מי בקש זאת מידך לבוא עד הלום, לקרוב אל מאורת צפעוני, אל אהלים לשודדים מרגיזו אל אשר יחמסו נפש-

תורתי לספותה ?! הן במדבר הזה אשר שם התגלגלת תחת שואה לוא מַהּ בעצר רעה ויגון, לוא בְּחֻר פתן או בבור האריות חכית עד ירחם ה' את עמו וכלה זעם, הלא טוב היה לך מלתת לשבי עזך ולפול ביד צר אשר יניף עליך ברזל, או על מוקדי האש יקריב השה לעולה; הן ידעתי כי חי חי הנך ולי אמר לבי כי שוב תשוב לפקוד נוי ולשום נשף חשקי לחרדה, ויהי לי מגור מסביב ותמיד כל היום תחתי רגזתי; בעמדי על משמרתי בסבכי יער עגעריה כל עצי היער לי דברו בסוד שיחם: בא יבוא יונתן ולא יאחר; על משכבי בלילות ראיתי מלאכי שלום מר יבכיון וקרא זה אל זה: שוב ישוב יונתן אל נוהו, ואז הרימותי כפי לאל עליון ואבך ואתחנן לו להשיב ידו מבלע ומהשחית את שארית גבורי ישראל, ועתה אהה, את אשר יגורתי בא לי, ואנכי אהה, במה יש לאל ידי להושיעך מכף עריצים ולהיות עליך סתרה ?! בשש צרות הצלתיך, אולם עתה אהה, דורי נסע ונגלה, עני אני וגוע, ידי לא תעשה תושיה, וכפרס ירחף על קן יונה תמימה לקחת אם על הבנים, כן ישדדו רבצי, ואתך יעשו כלה!"

יונתן שחק במרירות ויענה:

„אל תירא אבי, הן ימים רבים עברתי ארצות רבות וים רחוקים, ואיש לא בא בסודי, בבגדי בני אדום אשים חשך סתרי, בלשונם אמהר לדבר צחות ומי זה יסיר המסכה הנסוכה על פני ?"

„אולם הכרת פניך ענתה בך.."

„כעדר הרחלים אשר גרשו מהסתפח על שדי מרעיתם כן נפצו בני עמנו במלא רחבי הארץ, וגם ברומא באו פזורי ישראל לגור שם לאלפיהם, ומי זה ישים אלי לב..?"

„אך על שרשי רגלך הלא יתחקו ויחפשוך כבנרות.. לא לחנם כרע כאח התהלכת את יוחנן מגוש-חלב תפארת גאון יעקב אשר נפל על במותינו חלל.. לא בדי-ריק עשית לך שם עולם, כי עשוי הנך לבלי חת, ובעת אשר אחינו מרחוק ברחו ויתרפו ביום צרה, ואלה בגדו בנו כמו נחל ויכתו חרבותם לאתים, הנה אתה היית כשן סלע בלב ים הדמים ויחד עם רעיך תמימי דעות עמך בְּצַרְתֶּם מרום עזכם בעפל ובחן בית קדשנו; המו גוים, רעשו ממלכות, רבבות חללים הוצעו כשבלים בעמק רפאים, ואתם שמרתם משמרת הקדש צור מקדשנו וחביון עוזו עד אשר צוה טיטוס מרגיז-אל להבעיר את הבערה.. צוה ויעש! צוררינו אלה זכר עשו לנפלאותיך, צעזאר ידעך מראש, טיטוס ידעך פנים, וחיל צבאות רומא הלא אל מראיך הטלו..."

יונתן הרים בגאון ראשו ויען:

„ומה כל החרדה? אם ילכדוני, אֶלכד, ואם יאסרוני בנחשתים והמת ימיתוני, הנני ככל המון בית ישראל, כרבבות אחי הגדולים והטובים ממני אשר הכריעו דומה..."

אך כראותו כי הזקן רגז תחתיו ועצמותיו רעדו, הלך להרגיעו ויאמר:

„שובה למנוחך אבי משוש רוחי, לא אגורה באהלך עולמים, תשבענה נא עיני מראות עוד את אור פניך אשר היו לי לשמש ומגן ולאור-תקוה וחיים בשחר טל ילדותי; תשמענה נא אזני הפעם אמריך הנעימים אשר עשוני ויכוננוני להיות את אשר הנני כיום הזה... אז אשובה אלכה לי כל עמת שבאתי ועין לא תראני. בארץ הגליל אשר שם מצאו אחי אנשי גאולתי מחסה ומסתר מפני חמת עריצים אשים גם אני קני ושם ידם לא תשיגני. הרגע נא אבי ואל תרגז בלבבך הנשבר והנדכה, מכל משמר אשמור נפשי לבל יבולע לך..."

מנחם שב וירגע כמעט , ובהביטו כה וכה בכל פנות הבית קרא „מרתא בתי !"

לקול הקורא הזה רעמו פני יונתן , כמו הקיצו מזעזעיו , עיניו זרו זקים , ענגה הרת תוגה כסתה פניו למסך , ויבט על הנערה אשר יצאה מן ירכתי הבית אשר התחבאה שמה ותשם חשך סתרה . מרתא עזבה את המסכת אשר החזיקה בקרנותיו ותלך שפי , והכרת פניה ענתה בה כי לבבה נרעש ונפעם למשמע הדברים אשר נדברו מנחם ויונתן באזניה , שפתה נבללה , פניה ככו בארגמן ותבט חליפות על רצפת הבית , על מנחם ועל יונתן אשר כפני מבטי עיניו נחתה ותרגז תחתיה . בלא דעת נפשה נגשה אל מנחם אשר צוה עליה במפגיע למהר להחיש צעדיה לבוא לבית שמעון ושרה , להודיעם כי שב יונתן מארץ נד ולבקשם לתת לו ארוחת הערב לסעד לבבו . פקודת מנחם שמרה רוחה , ובדממה דקה עזבה את הבית ותצא .

„אחינו אנשי גאולתנו לא יבגדו וסודנו בל יגלו" דבר מנחם אחרי צאתה . „כלם לשמך ולזכרך תאות נפשם ורומם אתה תחת לשונם" .

יונתן הביט אל הרצפה המלאה גבים כתלמי שדי .

„אבי" שחה אמרתו „מני העת אשר יצאתי את פניך עלתה כפורחת מרתא ותיף בגדלה" .

אולם מנחם אשר רק רעיון אחד מלא כל חדרי לבו לא שמע ולא הקשיב אל דבריו ובהמון שרעפיו דבר :

„עלי היה להודיע לשמעון דבר בואך , כי האיש ההוא אם גם שפתיו מלאות זעם ועל פניו ילין עז , בכל זאת כבוד נפשו פניתה ואף חובב עטו וגבורי ישראל ; מרום הוא מראשון בין קריאי העדה , וראש לבית תפלתנו הוא , אי-לזאת לו עצה ותושיה ; הוא יקרא מחר עצרה בבית מועדי-אל ובאזני כל קהל הגולה תספר איך הוליכך ה' בדרך ואת גבורות ישע ימינך אשר יסופרו לדור בהיכל קדשנו ואב לבנים יודיעם לאמץ ברכים כושלות ולרפא לשבורי לב אשר משנה שברון נשבר לבם באמרם אברה תקותנו נגזרנו לנו . ."

„אבי" דבר יונתן „ בעת השלכתי משכנותיך לצאת אל ארץ נד כיונק עלתה מרתא לפני . . . ועתה מה יפה ומה נעמה כהדר הכרמל והשרון , עדי כי שולמית אשר לשלמה לא דמתה אליה ביפעתה . ."

„שרה אשת שמעון" הוסיף מנחם לדבר דבריו „היא אשה חכמה ושכל טוב לה , היא מלאה ביתה כל טוב ושתים עשרה מכונות-הארג ושתים עשר נערות עושות בחפץ כפיה , עדי כי שמעון הוא רב להושיע ומכחו ישחר בערך ועזר מצר יהיה לך בצאתך כמצאני גולה לנוע אל ארץ מרחקים . . ."

„אשרי האיש אשר ישליו אהליו ונות-צרקו , ואשר אל קנו אשר שת לו על עפר בצר יאסף ברחמים את אהובי ואוהבי נפשו" דבר יונתן .

„גם גוריום לא ינער כפיו מתמוך אשוריך , כי גם עליו שפרה נחלתו , הוא דוקח כל מרקחת ושמן המשחה אשר יכסרו נעריו עושי רצונו בראש חוצות . ואם כי נחבא הוא אל הכלים , לבו לב יונה תמה , וכאשה מצירה יפחד מקול עלה נדף , בכל זאת הלא ידע כי לפלגות בני האדם רבים חקרי לב , ובי לא למענו לעשות לו שם תפארת שפך האמלל את דמו על מרומי שדה , אך קנאת ה' צבאות וביתו אשר חרב—אכלתו , ובשמו נשא חרב גבורים עד תם כל אנשי המלחמה . . ."

„אבי , מדוע תצא מרתא לברה בלילה ואין איש אתה לשלחה בדרך מעבר

לנהר טיבר ? למה תשלחנה בתוך לבאים אל מערכות סמאי הנפש לרעות בשדה אחר ותלמד לשונה לדבר בשפת בני אדום מהרסינו ומחריבינו ?"

בפעם הזאת בא מנחם בין המצרים כי נאלץ להשיב שואלו דבר , כי אחז יונתן בבגדו ולא גרע ממנו עיניו רגעים . „בני" השיב מנחם במנוחה, „הן לוא ישבנו על מסגר-אסיר כצפור בכלוב פה במגרש הטרנסטבריום כי עתה גועגו כלנו אבדנו . הן מפרי עמלנו נשבע לחם ונכסה מערומינו , ואם לא נצא לשחר טרף שמה במעון האריות הלא איש בשר זרועו אבלנו , והתוכל איפא מרתא להיות כאלמת לא תפתח פיה כי תדבר את אוביבו בשער ?"

„הלא טוב טוב היה לה למות מות-ישרים בחסר ובכפן גלמודה, להשקיע בחבל לשונה ולשום שכין בלועה מאשר . . ."

אך יונתן לא בצע אמרתו , כי נכמרו נחומיו על הזקן אשר על עפעפיו צלמות ועיניו קמו בחריהן , אך אחרי דומית רגעי מספר שחה אמרתו :

„לא , לא-כן אבי , אם לא תצא מרתא אתי , לא אלכה מזה ; אנהגה אביאה אל ארץ הגליל חדר-הורתה , שם על מי-מנוחות אטע אהלי , ושם תחסה בסתר כנפי מפני עקת אויב , ועיני רשעים תכלינה . . ."

מנחם חשב מחשבות רגעים , הניע במו ראשו ואחרי כן דבר ברגש :

„מרתא אשר משחר ימיה לך יעדתיה , לך תפול חבל בנעימים , וארשתיה לך לעולם , וגם צור ישראל ישלח לך ברכתו ממרום קדשו ועל בריתכם יופיע . אך לבי יהגה אימה . . ."

„ידעתי מחשבותיך אבי , לך אומר לבך אולי לרגל האשה אשר תתן עמדי אתנהג בכבדות ולא אוכל להמלט על נפשי אשר על שבכה תתהלך . זאת לא זאת , יקר בעיני כי המות גם היא ממתים יד ה' לצלעי על יד ימיני כאשר . . ."

גם הפעם חגר יונתן שארית אונים ויעצור ברוחו ולא כלה דבריו . . . אך הזקן לא כול התאפק , ועל לחייו הקומטים התגלגלו במורד שתי דמעות , ובאנחה שוברת ימתנים הגה נכאים .

„שכול ואלמן כהמם יבואו לי . . כעץ אשר בשלכת , כארז אשר עלה עליו הכורת לסעף פארותיו במערצה . . ." אך כרגע שב ונחם , פניו אדמו , עיניו הבריקו ובעז רוח קרא :

„אך לי מעיני הישועה אשר לא יכזבו מימיהם , כום תנחומות-אל אשר לא יתם לנצח ולא יתן למוט רגלי . . ." ומדי דברו הראה על גלי הספרים אשר נגולו לפניו על השלחן . . . „לכל בהם חיי רוחי , המה נחמתי בעניי , ובאהלם אנורה עולמים עד עת קץ החזון . המה הקסמים אשר בידי לעבור שלום על פני משברי המים הזדונים אשר יסערו להפיצני , קרנים מידם לי אשר יאירו לי את הלילה , המה אורי וישעי לעת זקנה ככלות כחי" .

„עוד מראשית כזאת אבי , עוד בטרם עזבתי את ביתך בספרים האלה היה כל מעינך ומשוש רוחך , אך מה הציונים אשר הצבת לך ומה חרת עליהם בחרט אנוש ותשת נוספות ?"

„מחר יהיה האות הזה , מחר אקרע סגור לבבי ובפעם הראשון אביא בסודי איש זולתי , והאיש הזה אך אתה הנך . . ."

אך מספר צעדים היה בין צר-מעון מנחם ובין בית שמעון המתנשא בגאותו ומגבה ישקוף על פני הישיכון אשר לרגליו . הן אמנם גם הבית הזה כמהו כאין נגד טירות חסן ובתים מלאים כל טוב אשר מעבר לנהר , גם הוא היה

טפל-הקומה ורע המראה מבית ומחוץ, גם קירותיו חשך משחור תארם, אך בכל זאת עין רואה תורת-הבית נתנה עדיה כי הון ועשר בבית אדוני הבית הזה ואין מחסר כל דבר. שתי מנורות גדולות התלויות על הספון תפיצנה אור יקרות במלא רחב הבית ולנגדן ישבו על האבנים שלש נערות עושות במלאכה מעשי-ארג ובידיהן טוו חוטים ופתילים דקים, משי ורקמה בשלל צבעים; בנות שרה הנה אשר ידיהן עשו במלאכה ובפנים צוהלים התלחשו אשה אל רעותה ותתיעצנה על צפוניהן; לפני השלחן הארוך אשר עליו נגולו ספרים רבים משונים קטן וגדול שם הוא, עמדו שתוח שני אנשים באים בימים לבושים כתנות ארוכות עד קרסוליהם, על ראשיהם סרחים-טבולים ומעטפות רחבות ידים, וישוחחו חד את אחד ויריבו ויתוכחו, וכל בדי עורם התנועע וכל עצמותיהם רחפו מדי דברם ושומם אותותם אותות. אחד הגברים האלה היה גוריון העושה קטרת הסמים וכל זני מרקחים, איש אשר פניו יפיקו נדיבות וטוב-לב אשר אותם זכר מנחם מדי דברו ביונתן בנו, והשני היה שמעון אדוני הבית בעל שרה אשה-החיל, יושב ראש בבית קרואי-המועד לקהל הגולה אשר ברומא, והאיש קצר רוח ומהיר חימה, מתלמידיו של שמאי, איש אשר תלאותיו ונגעי עמו הקשיחו את לבבו כשמיר חזק מצר ומבחר הגיגו ומשוש רוחו היה חלום שיבת ציון עת ירחם ה' את עמו, בקירות הבית אחוזים שלחנות וארגזים וכסאות למושב, המכוסים ביריעות ארגמן כלילות יופי, מעשי ידי בנותיו היקרות. גם על השלחן אשר עליו נשענו שני הגברים, השלחן ליושבים לפני ה' כסה ביריעת רקמה חטובת אטון מזמרת ארץ הקדם. בירכתי הבית התנוצצה מנורת כסף מרטה ומברקת, ושבעה קנים יוצאים מן המנורה, ועל סביבה כדים וכוסות וקערות כסף עשוים בטוב טעם. אך בכל כלי הבית אם כי כלו אומר כבוד לא נראה הפאר והיופי, חמדת מעשה חרשים או מלאכת מחשבת אשר בהם השפיקו ילדי הנכרים הרומאים והיונים; בבית השליך הם, כי שני הגברים למודי ה' לא השמיעו במרום קולם מדי דברם, והנערות העושות במלאכה רק שפתיהן היו נעות ולא השמיעו קולן, לבל להפריע את האנשים ממלאכת הקדש, אך בירכתי הבית נדבר בן שמעון הנער האחד אשר נשאר לו לפלטה אחרי מות בנו בכורו בהלחמו ביום קרב על מכון הר ציון את בן גוריון נער אשר כנילו, וכפעם בפעם הביט שמעון עליהם בעינים מפיקות רוגז וכעש, וכרגע שמו מחסום לפיהם וישקטו במכונם.

אך בבית השני רחב-הידים מן הראשון, שם שאון סואן ברעש, שם עמדו שתים עשרה מכונות-הארג והמטוה ולפני החלונות השקופים האטומים, או לפני המנורות אשר האירו בלילה, ישבו על משמרת פקודתן שתים עשרה נערות שרה, ילדות וכבירות לימים, כלן בנות-עוני, לבושות טלאים ופניהן הלבנים תעידנה כי בביתן אין לחם ואין שמלה, ובדי עמל תמצאנה לחמן הצר למשפחתן אשר אתן בבית.

שרה גברת הבית, אשה קטנה אשר כסו פניה בחלבה, התהלכה מערנות בין נערותיה העושות במלאכה, וכנלותן לעשות מלאכתן אשר עשו סבבה על תקופתן ובעינים בוחנות הביטה גם ראתה את פעלן; ותחלק לאשה כברכתה, לאלה פזרה טלא חפנים תהלה ותפארת, את אלה הוכיחה בשבט-פיה על עשותן בשתי או בערב אשר לא כרת, ואת אחת מבנות העני אשר אבי-אביה מכר בראש חוצות קטרת גוריון ומיטב שמנו שאלה לשלום הזקן ומה יעשה בו.

"מה יפו עיניך יונים, מרים" דברה בלעגי שפה לאשה אשר כבר שיבה זרקה

בה, ותשק ידה למו פיה „מה נעמו פרחי החמד מעשי ידיך להתפאר אשר עשית היום!..“

שם הבטיחה לאחת האלמנות כי חלף עבודתה תחיה יתומיה ותנהלם בלחם שנה תמימה ופה הוכיחה בשבט-מישור את אחת הנערות הלובשת ענק לגרגרותיה כי אם תואיל הלך בשרירות לבה ואחרי עיניה להתיפות ולהתקשט כאשר עד הנה ולהשליך אחרי גווה את מלאכת עבודתה, אז תגרשנה כלה מן גו באין מרחם, ואחרי כן ספרה בידים ממהרות את הסלעים והאיסתראות לאשה כמשברתה, הנערות נשקו פניה ותשתחוינה לעומתה ותצאנה דרך החדר הראשון אשה אל עבר פניה.

זה עשר שנים צופיה שרה הליכות ביתה ותבלכל מחסוריו, ושמעון אלוף נעוריה לא ידע אתה עד מה, כי אם גם מלפנים לא אבל גם הוא לחם עצבים וידיו היו אמונה ללטוש כל אבן יקרה ולשבצן במשבצות זהב או כסף, אך עתה מאנה לנגוע נפשו בכל מלאכת עבודה, כי רע עליו המעשה הנעשה תחת השמש, ויבחר להסתופף בהיכל ה' ולחנות הגיון-סלה באש-דתו הקדושה בקדושה משלשת כי בה יאצרו ויחסנו תולדות עמו ונחלתו, קדם מפעלם מאז, הליכות עולם צדק ומישרים, וגם כדת מה לעשות לזכות ארח נבר להתהלך לפני אלהים בארצות החיים. וגם עתה בשבתו כלוא בבית חומר על אדמה טמאה, התהלך על כנפי רוחו, נפשו שלף מגווה, ועל כרוב דמיונו התנשא ויעף אל העיר יבנה קרית משוש רוחו אשר שם התכנסו מחוקקים אחרי המכות אשר הכו ביום זעם ה' ולמרות כל רעתם ותלאותיהם אשר השיגום כמים בלהות התעלו בשריונם ויתחיקו סוד איך לרפא מזבח ה' ההרוס, ומה יפעל ישראל, האניה המוערה בלב ים, לבל יסחף בהמון גליו, וביתי עולם יחזיק מעמד ויהי עם לבדד ישכן..

גם עתה בעת אשר כבר עברה אשמורה בלילה, שרה כבר כבתה את מנורת המאור בבית מלאכתה ותספור ותמנה את מרכלתה אשר שמה בתיבה, גם עתה עוד לא נתן שמעון לעפעפיו תנומה ואת גוריון גבר עמיתו העמיק חקר בנבכי ים-התלמוד מי תהום רבה.

שרה באה הביתה ותקריש קרואיה לסעד לבבם בארוחת הערב. בתוך הבית פנימה עמד שלחן ארוך על פי מדותיו, עליו לוח עצי קפריסין חלק למשעי המלא מזון אל זן, קערות, גביעים וכדים מלאים יין וכל מאכל אשר יאכל. אחרי רגעים התאספו כשנים עשר איש היושבים לפני ה' ובבית שמעון ארוחתם ארוחת תמיד, ובקול המון ושיחות רעים נסבו סביב השלחן. אך בטרם כלה שמעון את תפלתו והנאספים רחצו את יריהם, נפתחה הדלת ומרתא באה הביתה..

שלשת בנות שרה קדמו פני רעותן בתרועה ושמחת לב, שרה נשקה למו פיה, גוריון קדם פניה ברכות טוב, והנערים היושבים אל השלחן איש אל רעהו תמהו, אך מרתא היתה כנדהמה, מפיה נעתקו מלים, ומבלי דבר דבר באה אל חדר שרה ודבר לאטה באזניה. שרה גם היא שמה מחסום לפיה אך עיניה הקטנות בערו כלפידים, מלבה התפרצו אנחות שוברות מתנים, פניה היו פני להבים וישובו ויחורו כשלג בחיל המורות, אך כאשר כלתה מרתא לדבר מחאה כף ותתן בקולה העז:

„שמעו שמע חדשות ונצרות אשר לא שערתם מראש! הנה יונתן בא והוא בבית מנחם, יונתן גבור ישראל אשר הלך שמה.. יחד עם חנוך בר בטני ילד שעשועי..!“

חנוך היה ראשית אונים באהל שמעון ושרה אשתו, וגם הוא בטלחטת ה' ירד ונספה, וכשמע שרה כי שב יונתן זברה את בנה מחמל נפשה ותסתיר פניה בכפותיה ותבך תמרורים, והשמועה אשר הגיעה לאזני הנאספים שמה במרקחה את לבותיהם, ושמעון קם ממקומו, פניו רעמו וכאב מארץ השטיע קולו:

„יתן רע חנוך בנך אשר אהבת סלה...“ וכדד קול בכי שרה המבכה על בנה כי איננו נראה בעיניו רסיסי דמע, אך עיני גוריום ההלהטו באש פלדות ויקרא בקול אדיר וחזק..

„יונתן שה-תמים אשר בקנאתו לעמו ונחלתו היה לגור אריה וואב ערבות...!“

הנערים אשר ישבו אל השלחן עמדו ממקומם ויגשו אל מרתא, ואחריהם קמו גם בנות שרה ויסובו כדור על מרתא וימטירו עליה המון שאלות שונות אשר לא מצאו ידה די השיב, גם שרה הבוכיה ומאנה הנחם נגשה אליה ושפעת שאלותיה כסוה.

„חפצנו לראות את יונתן ולשמע הד קולו“ נתנו כלם קולם.

גם גוריום הזקן ואיש מנוחה, גם הוא נהפך לאיש אחר, גם הוא נכספה גם כלתה נפשו לשמע חדשות ונצורות ויבוא גם הוא בתוך הבאים לשאול את מרתא שרש כל דבר, וירב השאון והרעש עדי כי איש לא שמע שפת רעהו..

„האין קץ לדברי רוח נערות דברניות פטפטניות?“ הרעים שמעון בקולו, „גם אתם נערים גשו הנה איש על מקומו בשלום. לשונכם כגלגל לפני רוח, במנכם מלא רוח-הקדים, וכמץ יסער מגרן ירדפו אמרי-נואש אלה את זרע החכמה אשר בראשכם לא נטעו אף בל זרעו!“

לקול דברי שמעון קמה הסערה לדממה, ואחרי אשר שאל שמעון את הנערה למה זה באה הורידה מרתא לארץ עיניה, התאדמה כתלע ותשיב שואלה דבר, ואתרי חשבו מחשבות רגעים פנה שמעון אל שרה אשתו ויאמר:

„שרה, תני לנערה טן הבא בידך מכל הטוב אשר בבית, אל תחשכי.. צקי אל הכלים יינך הטוב והוציאי טן המלתחה כל מצע רך ושוב החבושים וארוזים אחך.. ישבע וינוח לו יונתן רע חנוך בנך... יחלץ עצמותיו העיפות הדורש לציון והרב את ריבה...“

ולמרתא דבר:

„אמרי נא לאיש אשר בא לשכן בחצרותכם — ויהי נעם אלהים השוכן בהר ציון עליו ועל דרכו יגה אור — כי ביום השלישי כי ינטו הצללים אקרא כיום מועד את כל קהל ה' אל בית מועדי אל וישמע כל העם בדברו אתם ובספרו את כל אשר עשה בעד עמנו ובעד ארץ טולדתנו. ועתה קחי נא מרתא טיד שרה אשתי המנחה ההולכת לפנינו ולכי לשלום..“

מרתא שבה לבית אביה, ובהציגה על השלחן את כל אשר העמיסה שרה לעיפה עליה ועל אחת מבנותיה עמדה לשרת לפני שני הגברים היושבים אחוזים בסבך מחשבותיהם. מנחם ישב קודר, ראשו בין כפות ידיו, והכרת פני יונתן ענתה בו כי עיף ויגע הוא, כל עוד רוחו בו ולשונו אל חכו דבקה, אך המון שרעפיו בקרבו יהמו כהמות ים לגליו, וזכר כל המעשים טימי נעוריו ועד עתה עברו לפניו בסך..

הנערה הגישה כלא הספל טים לרחוץ ידיהם, לחם ויין לסעד לבבם, ויונתן חדל מהביט אל ירכתי הבית ואל כל פנת גג אך התבונן אל מרתא ואל כל הליכותיה ולא גרע טמנה עיניו, כמו חפץ לקרוע סגור לבה ולבוא בסודה לדעת מה התמורות אשר עברו עליה ואשר שנו כלבוש את כל ארחה ורבעה שיחה ושיגה עדי כי לא הביר טראיה מאו.

יונתן אכל רק מעט מזער, כי מעני ומרב עבודה זהטתו חיתו לחם, אך בנשאו אל שפתיו כוס יין הביט עוד פעם אל פני העלמה וישב ויעטיר את גביעי-היין על מקומו כבראשונה. וכנלותם לאכול פתחה מרתא את הסר אשר בקיר ותעל אל עלית הקיר

הקטנה אשר שם מכון לשבת יונתן, ואז פנה יונתן אל מנחם וכאב מארץ שחה אמרתו:
„כמו זר נחשבו לי הליכות העלמה ולא אבין דרכה.. רוח רומא תופף עליה.."
„העלמה היא טובת-לב ומישרים מענלותיה" ענה מנחם. „ידיה עושות בחפץ, לקולי תשמע ולא תמרה את פי בכל אשר אצונה, ועוד לא הבעסתני המרורים. בבית שרה אשת החיל היא לכל לראש, ולה יתרון הכשר על כל הנערות אשר כגילה.."
אחרי רגעי דומיה קם יונתן ויאמר:
„אחלי אבי, צוה למרתא לבלי תצא אנה ואנה, כי לי לבדי היא ובעד כל חמודות תבל לא אעזבנה פה. ימי העני ונדודי כמים עברו אזבור, ועתה אבקש לי מנוחה כי טובה.. את מרתא אקח לי לאשה, אוליכנה אחרי אל ארץ הגליל והיתה שם לעטרת בעלה:."
באהל מנחם כבר השליך הס, דממה דקה. במנורה הכהה נכבה שביב אשה, אך על פנת גג בעליית הקיר הקטנה שכב על ערש יצועו, על מצע רך וענוג אשר שלחה לו שרה יונתן האמלל, וילט פניו באדרתו לבלי תשורנו עין ראי לעת הבקר.. אך שנתו עליו נהיתה, מרירי יום בעתוהו, עיניו דלו למרום ושפתיו נעו כמו ישפוך צקון לחשו או שיח ושיג לו עם אחד אשר עבים סתר לו.. אך פעם השטיע הר קולו:
„אל אלהים צבאות למה לנצח תשכחנו ?"
ברגע ההוא נפתחו בהמולה דקה דלתות הבית ובדמי הלילה יצאה מרתא העדינה ותשב על האבן אשר לפני פתח הבית. רוח צח חרישית משובב נפש בא אל קרבה, אשר אותו שאפה כתנים, אך את פניה לא הריחה למרום, עיניה דלפו לארץ ובקול קורע לב קראה:
„הוי אמללים אמללים!.. חשך משחור תארו, עורו צפד על עצמו.. קודרים בחמת יגונם ואין להם מנחם! הה אמללים אנחנו!"
אך פתאם הריחה את ראשה, וכמו יד נעלמה נגעה בה רחפו כל עצמותיה ושפתיה דובבו בלאט:
„בא כעת מחר אל אולם פארי-העמודים, ואני לא אבוא אחריך, ארתמידור!".

ד.

„ארתמידור, ארתמידור, אנה פניך מועדות כי כה תשים רגליך כאילות ותמהר לרוץ ארח? אים איפא רעיך והמון תלמידיך מעריצי שמך כי הנך בודד במועדך ואין איש אתך לשלחך בדרך בלתי העליאם נערך כצלך על יד ימינך?"
את הדברים האלה שמע ארתמידור יוצאים מבהלים ודחופים בשפה לנאמנים באשר ידברו בני מרומי עם הארץ ואזניו בחנה מלים ויכיר כי הקול קול אשה הוא.
הדברים והחזון הזה נקרו ויאתיו ברחוב היוצא משער האסטיי אל מורד גבעת אבניטין ונסב אל קשת גרמניקום ואל הנהר אשר ילחך עפר רגליו; מתחת לכיפת הקשת המחטבה תבנית היכל נשקף הגשר רחב הידים אשר יאחז פני גבעת אבניטין עם הר יעניקול אשר לרגליו תכו משכנות היהודים עם הסוריים אשר מעפר אחר צמחו ושם בסתר המדרגה שמו קן למו. שדרות בתים הבנוים כמו רמים ואוצרות מלאים כל טוב יכל רכלת עמים הפרידו בעבי גבי מגניהם בין הרחוב הזה ובין שער-הרגים אשר שלח על כנפי רוח צחנה וריח לא-נחוח אל אף כל עובר, ואת קול העם ברעש

כשאון מים כבירים ; נגה והדר היה לרחוב הזה , וכלו אמר כבוד . אבני-להבה מהקצוע לקצעי אשר בהם רצוף הרחוב בתוך הפיצו אור יקרות , ולשני קצותיו סָגר חותם צר בשני שערים כלילי-יופי בשער האסטיו וקשת גרמניקום , ובצדי הרחוב המרוצפים באבני בזלט ממרטים ומלוטשים כראי מלוטש המו וישוקו רבבות עם לבושי מכלל כלם , ואיש אל עבר פניו הלכו . אך בכל זאת ידעה נפש האיש אשר חלך רומה במקום ההוא על גפי מרומי קרת , כי אך כמספר צעדים בינו ובין חלק העיר אשר היה לחגא לכל יושביה , כי שם כנענים ירבצון וברחובותיו הצרים והמנאלים המלאים כצאן אדם יגרש רפש וטיט ויגאלום חשך וצלמות .

מתחת כיפת שער האסטיו הגובה מעל גובה ופניהם אל הרחוב יצא חבר אנשים הדורים בלבושם לרוח היום , ומקוטרים מור ולבונה וכל שמן המשחה , וכגבור מפקד צבא מלחמה בחרה דרכה ותלך ראש ותרץ בדהרות אבירים קיה מארציה האשה השובבה אשר ידענוה בשם , ותרדוף אחרי איש דל בשר וגבה הקומה הלבוש תוניקה לבנה כשלג , ואחריו נערו ההולך אתו ללותו בדרך ולנצור מצות פיו לכל אשר ישלחנו .

על כתף עברים נראה בתוך הרחוב לקטיקא כלולה בעדי עדיים נשאה אל כל המקום אשר היה רוח קיה ללכת , אך היא לא הלך לבה להסגר בדלתים ובריח ולהנשא על כפים , ותבחר ללכת רגלי , ולהעצר בלכתה על כל מדרך כף רגל למצוא חפץ ולדבר דבר , לידע ולהודיע , להאזין ולהקשיב את כל הנסתרות והנגלות בכל פתחי שערים , אצל כל אולם ובית וכל האנשים הצובאים פתח אהליהם , ואחריה משכה בכחה , בעיניה אשר עוד מלאו נגה-עלומים ובלשונה כאש אוכלת המון אנשים רועי רוח ורודפי קדים , אשר בלו ימיהם ועתם אשר נשארה למו אחרי העבודה אשר עבד בהם לבקר בהיכלי מודעיהם , להתהלך בראש כל חוצות לאסף רוח בחפניהם , ולמרוד בשעלם את אבני הרצפה היקרות . . . את היום ההוא קראה קיה כיום מועד , לבשה בגדיה החמודות שני עם עדנים , ותשת עדיה עליה . על זרועותיה ועל חלקת צוארה אשר חשפה היום פי שנים , חלאים מעשי ידי אמן ; השער הצהוב אשר היה על ראשה לפני יום או יומים פתאם הפך שחור כעורב , כי ידעה כי תפארת לה מן האדם בעת אשר שער שחור יעטף שית לה , ובין סבכי צמתה נראו אבני אקדח המנוצצים כעין החשמל , וכראות קיה את ארתמידור הולך ברחוב קריה , ותעט אל השלל , ותקרא אחריו מלא , והוא הקול אשר שמע אחריו ארתמידור ויעצר בלכתו .

ארתמידור הביט כה וכה וירא את האשה נצורת־הלב ואת ההמון הרב ההולך לרגלה , ויעמוד על עמדו , וכהקריבם אליו בהמון חוגג קדמו פניו בתרועה וביקר כל כבוד , ואחד מהם נשא בשיר קולו וינעים זמירות ויהלל את ארתמידור על פניו בשיר , אך קיה השליכה הם , ובאחזה בידה האחת שרשרת גבלת אשר בה משכה את כלבה הקטן כשוש רוחה , שמה את ידה השניה על שכם ארתמידור , ותפער פיה לבלי חק וכזרם מים זרמו שפתיה באין מעצר לרוחה .

„מה לך ומי לך פה , חרש ציריס , בטקום הזה בנשף בערב יום?" הרעימה בשאון קולה .

„הן השאלה הזאת אשר הקשית לשאול , דומינה , אוכל להשיב גם אל חיקך . ." ענה הציר בלעג השאננים .

„חי-דיאנה בת השטים אשר בהיכלה בקרתי היום לפנות בקר כי שכלת היום את פיך להשיב לי אשר לא כרת ולהביאני בין המצרים ; אולם אחת דברתי כי נכספה נפשי לדעת אנה אתה הולך . ."

„אל גבעת יעניקול, לשוח לרוח היום בגן צעואר".
„הלא עוד מעט מזער ופנה היום ולמה תלך שם חשכים?"
„אתאר שם בששר את מראה הערב אשר ינוח על ירקרק החרוץ כאשר תנוח הזקנה האכזריה על פני הנערות אשר תחתורנה בכל עז לחדש נעוריהן בקדם . . ."
כל רעי קיה שחקו בקול אדיר וחזק. אהד מהם אשר צוארו בחרוזים שר גם פרק בשיר להלל את ארתמידור ודבריו כמתלהטים, וגם קיה שחקה על משבתיה.
„הרעשתני פצמתני, פלחת כבדי ולא חמלת" השיבה בלעגי שפה. „אך לא אפקוד על חטאת פיך הפעם, כי מי כמוך ארתמידור יפה-עינים וטוב ראי ברומא, ואם אפנע בך לרעה הלא גם בנות השיר אשר קרבוך בימין צדקן לא תאבינה סלח לי; אך כתר נא זער ואשאלך: מדוע הנך היום בודד במועדך? האח! מה יפו פעמי העלמים נערך בנעלים! אולם האם ימצא לך אם הוא לבדו יארח לחברה אתך, האם עליו תתענג? לכה אתנו ארתמידור! שם בשער האסטיי נקרה לפנינו איש סוחר אשר האכילנו כנפשנו שבענו חלב קפוא ובשר אבירים, רקיקי בשר עוף כל כנף מטוגנים על כרעיהם ועל קרבם בשמן, ועתה נרוצה נא אל מקדש יוננה הנאדרת בקדש לשלם שם נדר ולהוביל לה שי אבן יקרה אשר אתי, כי חזקה עלי פקודת אחד ממתי סודי לעשות כדבר הזה למענו. שם אשב במרכבת כבודי ואמהרה לבוא אל שדה מאדים לראות את כל התבונה אשר יכינו ואשר יביאו ליום מועד בהתקדש חג שעשועי אפלה בעוד יכים מספר; לכה אתנו ארתמידור"!.
אך תחת ארתמידור נהפך כמו אש, כח סבלו כשל, עיניו שוטטו במרהב-יה הרחק מעבר הנשר הלאה, ובהמון שרעפיו בקרבו ענה ויאמר:
לא, דוכינה, היום בהרתי להיות לבדי ואין איש אתי, ואם אארח לחברה לך, הלא עוד מזער ונאספו הנה אספה כל יושבי רומא מקציה . . ."
„עוד הפעם דרכת חציך דבר מר למען הרעימני. הן מראשית כזאת ידעתי כי תתנני לפני בת-שובבה אשר תרדף אמרים ותטלא קדים בטנה; לכן איפא שמע נא הדשות ונצורות אשר לשטען תרגו תחתיך בעת אשר כמו חלב ודשן תשבע נפשי לזכר הזות הכל אשר תראינה עינינו ביום השלישי; האם שמעת אם לא ידעת למיצער כי תקוה נשקפה לנו כמו שהר לראות יקר כל חמדת בת עין בגיא-חזיון?! על שדה מאדים נראה מחולת מחנים, מזמרת ארץ טרויא, כל צבי תפארת רומא, כל בניה היקרים יצאו במחול משחקים, וטיטום תפארת אדם ינצח על עושי המלאכה. נפשי יצאה בדברי ואש יוקדת בלבי, וגם נפשי תלהט גחלים לראות את כל המעשים אשר יעשו שמה, את הבמות וכסאות הכבוד לאיש על מקומו . . . אומרים אמר כי לבירוניקה והכבודה אשר ברגלה יכינו שם כסאות למושב בראש כל הנאספים. וכי כעבור ימי המשתה והשמחה תשים בירוניקה עטרת תפארה וזר דפנא בראש טיטום מחמד נפשה, וביום ההוא יצא דבר המלכות להודיע גלוי לכל כי טיטום יורש העצר מלכנו מחוקקנו לימים יצרו, יפרש כנפיו על היהודיה ויארשנה לו לעולם . . . האם באמת קרוב קץ החזיון אשר מלכינו אשר מקרבנו יצאו יכרתו ברית-עולם עם העטים מקדם אשר תכו לרגליהם ולא יתבוששו? אולם נעזבה נא שיחנו זה ליטים טובים מאלה אשר לא יהיה לנו בהם חפץ ואל נדבר גבהה גבהה.. האלים האדירים הלא להם לבדם נתנה הארץ לעשות ככל העולה על רוחם ואין אומר השב ולהם פתרונים . . . אנכי אביטה על שעשועי אפלה ממכוני במרומי התא אשר לצעסטיום האדיר".
„הן מרב עבורה שבחת דומינה כי נשבעת באפך לנקום נקמתך בי

קשה כעל גמולי . . ." בצע ארתמידור אמרתה כראותו כי אין קץ לדברי-רוח .
„אמנם-כן , חי יגננה אלילת-הנקמה !" השיבה קיה בשחוק פרוע ותזכור את אשר דברה כמעט רגע . „הן הרגותני היום ותשביעני ממרורים בזכרך לי חטאת נעורי או וקטני , גם דברי-רוח אשר ארדף סלה , לבן גם אני אשיב גמולך אל חיקך ולשמע אזן תראב נפשך גם אתה" .
קיה קמה גם נצבה על בהונות רגליה , את ידיה שמה על שכם הצייר ותלחש באזנו :
„ראה הזהרתי את רעיך תמימי דעות עמך כי ישמרו לפיהם מחסום ואל יתגרו ברעה . על בית העלווידיום ופניה כבר מזורה הרשת , וסער מתגורר על ראש מוזיום יחול , על קדקד שער הזקן אשר לא עמד טעמו בו ואשר , אמותה הפעם , אם ידעתי מדוע בשם פלוסוף עמים לו יקראו אחרי אשר רוח עועים בקרבו ובשגעון ינהג ; אם יתיצב הפרטאר כצר לדומיציאן בן המלך ואת משפט קארום וארגנטרי לא יוציא לאור כטוב בעיני מושל מקשיב הזה , אז אנכי לא אערבנו לטוב אם יעבור החדש ולא יגלה הגלת שלומים מרומא ופקודתו יתן המלך לטוב ממנו . את הדברים האלה שמעתי כפי צעמטיום אשר אין נסתר מנגד עיניו ולא איש הוא ויכזב . בן הקיסר . . . מי הקשה אליו וישלם ? קארום הוא רעו אשר כנפשו לדומיציאן ואיזה הדרך עבר רוח עועים על הפרטאר לדון עם התקיף אשר בחיקו הוטל גורל גוי ואדם יחד ולמרות עיני כבודו ? ! אלי דבר יגונב כי מוזיום אויל שפתים , החכם בעיניו משבעה משיבי טעם , עוד הפעם פשק שפתיו ובראש מרומים נגדה נא לכל העם אשר פערו פיהם כאל מלקוש נשא דע למרחוק , זכר ימות עולם עת אשר הדיקטטורים ישבו לדין עמם בצדק , וכראותם כי עמם יתהלך במישרים בצדק ובמשפט נערו כפם מתמך שבט אשר לא היה עוד חפץ בו ואת עזם וכבודם מסרו לזעם אשר מידו ניתן להם שרביט ממשלתם ; כל שומע ידע אל לב מי ידרוך הציו על יתר ואל מה ירזמן מליו , הוא ודיוניזיום מפרוזיה ועוד מאשרים מתעים תועי-לבב כמהם ידמו כי מגערתם יחתו הגדולים אשר בארץ ומרוח אפם יפלו מעל גבעת הפַלַטין יורשי אגוסטום תומכי שבט . . . אך אוילים הפלוסופים , משוגעים אנשי הרוח . . ."
קיה התנשאה על בהונות רגליה ביתר שאת ותלאט באזני ארתמידור :
„עוד ערוך מאתמול על שלחן אפפסיאנום דבר מלך שלטון לגרש כלה כל פלוסופיכם מן גו ולבער אחריהם כאשר יבער הגלל , כי אמנם עדת חנף המה אשר תחת אדרתם אשר ילבשו למען כחש עוד יתהלכו בקרב מחניהם ברוטום ומגליום המורדים והפושעים . אך הקיסר טוב הלב ארך אפים הוא ועוד פשע על שתי השעיפים . . . אולם על כל דבר פשע לעת מצא לא יעצור ברוחו עוד ומכל עדתך לא תשאר פרסה . . . ועתה ארתמידור , האם לא נתתי נקמתי בך תחת תהך כבודי לכלימה ? האם לא חלפו דברי ומחצו רקתך , ופני בן-השמים הלא חפו לבשו קדרות ?"
קיה לא שמה שקר בנפשה , כי פני ארתמידור הצוהלים כסו בענן קודר .
„קיה הכבודה !" דבר אחר מרעיה , האיש אשר גשא בשיר קולו לפני רגעיב . העוד לאור יומם תחפצי לראות את כל הכבוד בגיא-חזיון בשדה מאדים ?"
„נפשי הצא ברברך מארציאל , כי צדקת ממני . ואם אתמהמה הלא אאחר מן המועד . . חי בטוב ארתמידור ! השמעת גם אתה כי מבחרת יום השעשועים יכרה הקיסר כרה גדולה ומשתה שמנים לכל העם אשר ברומא למגדול ועד קטן ? . . . כורם כים כבירים ישטפו בראש הוצות נהרי נחלי יין . . מעוני מלך וכל בשר אביונים

ינתן לכל העם עד אשר יצא מאפס, מפזזים ומברכרים ועושי נפלאות ירהיבו בת עין ובראש מרומים על גפי מרומי הַאֲרום יערכו המערכה מכל שכיות החמדה וכל יקר תראינה עינינו . . . כל העם יאכל ויסבא ויקום לצחק . חיה בטוב ארתמידור ! . . בטח לא שמעה אזנך כי נכזבה תוחלת דומיציאן אשר קוה להיות לגבור מלחמה ולמפקד צבאות רומא היוצאים לדבר בשער אל האַללנים . . כמשתגע הוא בן המלך על תקותו אשר היתה לו למפח נפש, ואך לאנגינה אשת לאמיה אשר גנב מבית אלוף נעוריה היא נחמתו בעניו . . . חדה היא ותהי לחדה כי לאמיה תחת לספוד לצרה ולבכותה ועל כבודו כי גלה ממנו, עתה שלח מפיו רסן וילך שובב בשרירות לבו לעשות המזמתה הרבה אשר לא נסה בה מעודו . חיה בשלום ארתמידור ! . . הידעת כי בלוקניה נפל דבר אשר הוא רק זועה הבין שמועה . . אשה אחת בלוקניה ילדה בן וארבעה ראשים לו . . חזות קשה יגיד לנו המקרה הזה . . הוא יחיש עתידות לא טובות לנו יתר הרבה מכדורי האש אשר ירדו משמים ארץ בארץ הוועים" .

„קיה מארציה" קרא שניה מארציאל אשר צוארין בחרוזים „כלי דבריך ושבי בהלקטיקא אשר לך ומהרי עשי דרכך הלאה, פן תקצוף יוננה על קולך אם תאחרי משלם נדרך אשר נדרת ליום מועד . ."

„ישמרוני האלים האדירים מעשות כדבר הרע הזה" ענתה האשה אשר חרדת אלהים נפלה עליה, ובמשכה אחריה את כלבה השעיר, מהרה ותשב בהלקטיקא ותנשא על כתף עבדיה אל מקדש יוננה אשר במורד גבעת אבניטין ואחריה רב אדם ימשך, המון רעיה רועי הרוח הלבושים פאר ומקטרים מכל אבקת-רוכל .

בחוצות יתהוללו הלקטיקאות הצבים והכרכרות ואחריהן יתהלכו מעדנות אלפי אנשים, קטן וגדול שם הוא מן רבי העיר עד בכור השפחה היושבים בסתר המדרגה, וכלם נתנו גודל ואותות כבוד ויקר לגדולי העם ואציליה הנשאים על כפים או הנהדרים בכבוד על מרכבותיהם . לאט לאט קם השאון לדממה, כי לפנות ערב באו כל יושבי רומא אל צל קורת ביתם לאכול לשבעה את ארוחת הערב, אך קיה אשר ידיה היו מלאות עבודה וגם בלכתה בדרך במרכבתה כפעם בפעם הוציאה את ראשה המעולף בספירים ואבני אקדח לרדף אמרים עם כל עובר אורח אשר קותה לשמוע מפיו כל חדש לבלעו כבכורה בטרם קיץ, היא לבדה ענתה בצום נפשה, כי החלב הקפוא והשמנים הממחים אשר אכלה בשער האסטיי לא מלאו בטנה הרעבה, וכבר פנה היום, ומבחר הגיונה לראות את התכונה בשדה המאדים היה עוד ממנה והלאה .

השמש כבר ירדה במורד הרי רומא, ומנגה נגדה שלחה קרנים ויפזו כל מגדלי העיר וכל מקראיה . בשער הרגים קם לדממה הסאון השואן ברעש ; ברחוב שער האסטיי השמם מאין אדם השליך הם, אך במגרש היהודים עוד רצו רצא ושב איש אל עבר פניו ובעדת נמלים עוד איש את רעהו דחקו ויהדפו בצד ובכתף ויסבו בלכתם . ארתמידור עמד על יד קשת גרמניקום . בעינים בוערות כלפידים הביט על עיר משושו ועל אלפי טירות חסנה והמון מגדליה אשר עליהם נאבקו יחדו צללי הערב עם נגה השמש הבהיר בשחקים . תחת כפת הקשת עמד העליאם נערו משרתו, נער יוני יפה עינים הדור בלבושו, תלתלי שער ראשו כעין רקמת טשי יורדים על פי מותיו, בעיניו ילין עז ושבל-טוב ואזניו קשובות למוצא פי אדונו .

משפט הנער ומעשהו היה כמשפט כל הנערים אשר כגילו אשר עמדו לשרת לפני אדוניהם גדולי רומא, ובכל ביתם נאמנים היו, ומלבד המשרה אשר היה על שכמם בבית, לתת הכוס על כף אדוניהם, לקרוא באזניהם מעל הספר ולעשות בכל

מלאכת מחשבת, היו גם לצירים אמונים, למרגלים חרש, להולכי רכיל ובכל אשר שלחם אדוניהם השכילו, קלעו למטרה ולא החטיאו.

והעליאם גם הוא אם גם אדונו לא מצא בו חפץ לשלחו לעשות מעשהו זר מעשהו לרגל או להפיח מדנים, בכל זאת משך את הנער המהיר במלאכתו חסד ויציגהו לפניו, ויהי העליאם לאיש סודו ולגבר עמיתו אשר לא העלים ממנו כל דבר בצאתו ובבואו. וידע העליאם עת לכל חפץ איך להסתיר עצה ולעשות במחשך מעשהו, לתת על יד אילת-אהבים אשה צעירה וטובת-חן אשר אדונה זקן — מכתב אהבים כתוב בידי אדוניו ועין לא תשורנו, לשמור מסח את הבית אשר בו התעלם אדונו באהבים לבלי יקרב כל זר אל גבולו, ובעת אשר שלח אדונו את כל רעיו ומעריציו מעל פניו ללכת בודד ברחובות קריה, כבר ידע כי דבר לאט עמו וכצלו על יד ימינו הלך אחר אדוניו להמצא לו בהדרשו.

אולם הפעם נסרחה חכמת העליאם ועצתו התבלעה, כי אם גם ידע כי לא לחנם התחמק אדונו מעדת קיה אשר סבוהו כדבורים, לא מצאה ידו די השיב פתרונים: מה יפעל אדונו פה בקצה העיר הנשכחה מני רגל כל נכבדיה? האף אמנם ילך להתענג על ירקרק חרוץ ועל נאות דשא בגן צעזאר? מי יודע, אולי שם תחכה לקראת בואו פּולביה הכבודה אשר זה השנה תמימה תקרא את אדונו השכם וקרא לזכור לה אהבת נעוריה, והוא כחרש לא ישמע. אולי שם בכליון עינים תשמור עת-בואו היגריה האנדלוזית כן הנשים המחוללות אשר את צלם דמות הבניתה תאר בשרד עלי גליון ובחדר משכבו היא מחוקה על הקיר לזכרון נצח; — מי חכם ויבן את תענוגות בני האדם אשר בחר לו אדונו היום שם תחת צאלים בסתר קנה ובצה? אך מדוע זה עמד כמסמר נטוע פה על יד הקשת, מדוע זה הוא אחוז בסבך מחשבותיו ופניו הצוהלים אבלו נבלו?

אולם הפעם שגה העליאם ברואה. לא לראות בטובה ולחדות בשמחה את אהובת נפשו אשר החליפן כלבוש הלך לבו הפעם, גם לא אל גן צעזאר היו פניו מועדות כאשר כחש לקיה אשר חפץ להרחיקה מעל גבולו, כי דרך עצב בו כל היום ההוא. מאז הבקר היו ידיו מלאות עבודה באולם השדרות על גבעת אבניטין, לשית שם לוית חן לזר פרחים אשר עשו אצבעותיו, ואם גם פחד ורחב לבבו לראות חין ערך פועל כפיו, בכל זאת תעה לבבו וסביביו נשערה, בראותו כי עקבות האדם אשר בכליון עינים חכה לקראת בואו, עוד לא נודעו, ובאשר לא הסכין מעודו כי ימרו את פיו ויבלעו עצתו לכן רגז תחתיו ושפתיו מלאו זעם. מבלי דעת נפש בא משם אל בית הרחצה וישפוך שם חרון אפו על העבד אשר משחו ביתר שאת בשמן המשחה, ובשחוק מכאיב לב ויורד חדרי בטן ענה לכל איש אשר קדם פניו ברכות טוב בצאתו מן הרחצה.

„מה שלום פּלביה הכבודה אשת צעסטיוס הנודע בשערים?" דרך חציו דבר מר לצעסטיוס אשר את אולמו משח בשער בכסף מלא, „מן היום אשר בחרה לה אלהים חדשים, מאלהי הכשדים או היהודים אשר סביבותינו אספה את שלומה מאתנו, חדלה להראות בשער בת רבים חדלה.."

„עודך עול ימים קארום" דבר מרי עברו לרע דומיציאן בן המלך „ובכל זאת כוונה נשכחה סכת בשרך בשמן ואבקת-רוכל עדי כי תתן קטורה באפי".

„ואתה סטעלא" כונן חציו ולעג השאגנים לאחד עשירי העם אשר זה היה דרכו כסל לו לחבר שירים בקול הסירים, ולקנות כל דבר עתיק-יומין להביא אל אוצרותיו", ואתה סטעללא, האם תשטיעני את הד קולך בפרק בשיר או תראני את בית נכאתך אשר שם אספת אספה כל מלאכה נמבזה ונמס אשר יאמרו לך הסוחרים מסאבורה כי

מעשי חרשים המה והדר השיבה חופף עליהם, אם כי אתמול קנוה בראש חוצות בעבור נעלים ?"

האנשים אשר היו כמטרה לחצי לעגו נשאו בשרם בשניהם רגזו בלבבם, הרימו ארכבותיהם ולא השיבו דבר.

„עד צדק ישוב משפט" דבר צעסטיוס בלעגי שפה, „כי אך לצעזאר ולבניו אחריו ולחכמי החרשים אשר על פני כל העם יכבדו נתנה הארץ לעשות כטוב בעיניהם ולהתל באנשים באין מכלים דבר; הן לוא היתה נפש אחר תחת נפשך כי עתה לקחת מידינו כפלים בכל חטאת-פיך אשר ידבר בגאות, אולם אם נשקיע בחבל לשונך כעל כל תגמוליך, הלא יקצפו בנות השמים על קולנו כי אחר כבוד לקחוך ומכחן ישחדו בעדך.."

„גם כל בני רומא אשר חכמי החרשים יקרו בעיניהם נכבדו ועל כפים ישעשעום, יקומו עלינו כאיש אחד ואחרינו יקראו מלא.." הוסיף קארוס.

„ונשי רומא העדינות תקשרנה קשר כיום מסה בשנים קדמוניות אשר אסר קאַטאָן אסר על נפשן לבלי תלבשנה שני עם עדנים ותתנצלנה את עדין.." ענה שטעללא גם הוא חלקו.

ארוכות וקצרות דבר ארתמידור את פֿניה אשת הפרעטאָר ובשפתים דולקים ספר לה את כל הרעה אשר עוללה כְּרָמִיה שפחתה למרתא על לא חמס בכפה, ותגרשנה פֿניה מביתה, ואף כי הרימה קול בוכים, התיפחה ותפרש כפיה ותחרף עקבות היהודיה ואת כל עמה יחד, אך איש לא שם אליה לב, כי ענינים גדולים מאלה נתנו הימים האחרונים לבית הפרעטאר לענות בהם; ביום אתמול על ראש משתה שמנים אשר היה בבית המלכות פרצה ראשית-מדון בין העלבידיוס ובין קלודיוס העטרוסק שר האוצרות, איש סורי זקן ובעל מזימות אשר מבית הסורים יצא להתנשא לכל לראש, ובחלקת לשונו מצא מסלות בחצר בית המלכות ושבעה קיסרים אשר ישבו על כסא מלכות רומא הפצו ביקרו ואחר כבוד לקחוהו. שנאה מסתרת ואיבת עולם למשחית היתה בין העלבידיוס ובין האיש הזה, כי גם את דבת אבי העלבידיוס אשר היה רפובליקני אשר לא ישוב מפני כל, הביא לפני המלך ותהי אחריתו להכרית, ועל כן בהפגשם היום יחד לא יכול העלבידיוס למשול ברוחו וישפוך עליו חימה אפו.

„סלחו לי מחמדי נפשי כי ארגיז מנוחתכם ואשביעכם עמל וכעש" דבר הלווידיוס לאשת נעוריו ולאמו הזקנה „הן ידעתי כי לא מחכמה עשיתי לפתוח דלתי שפתי בעוד הסורי הנבזה ורע מעללים הזה נגד עיני, והוא הלא כל יכול בהצמידו חנף ומרמה, בשיתו בחלקות לאספסיאנוס ובחפצו להכביד על העם אשר כבר כשל כח סבלו עוד כשא מלך ושרים למלא הוות נפשו אשר כשאול לא תדע שבעה; מראשית כזאת ידעתי כי עצת השועל הנוכל הזה תקום ודברי יהיו כקול קורא במדבר, אך הלא נכון אני למועדי רגל, להט חרב דַמָקלעס מתהפכת על ראשי ודבר המשפט אשר לקארוס וארגענטרי הלא יהי לי למשפח ולמכשל עון, והאיש אשר לא ידע מה יולד יום מחר ועל שבכה יתהלך בין שואפי נפשו, לא יוכל להיות כיונה פותה להביט און ולשאת בשרו בשניו".

וארתמידור ידע את אשר נעשה וילבש חרדות ודברי קיה מארציה אשר אין דבר נסתר מנגד עיניה שמו על יגונו נוספות, על כן חרד היום את כל החרדה הגדולה הזאת ויד יגונו עליו חזקה.

תפוש בהמון שרעפיו בקרבו עמד אצל קשת גרמניקוס ומבלי משים הביטו עיניו על חמדת פאר ועל מעשי הצעצועים אשר יכללו יפיו. שם תמונות מרהיבות עין,

מראה התשועות והמלחמות הנצח וההוד אשר נחל על מרומי שדה מלך חכם בעז אשר שבט מישור היה שבט מלכותו ולצדק ומשפט שרר בארץ, אך על מבריום המושל העריץ אשר ידיו דמים מלאו עבר רוח קנאה ובאלפי רכבות קרבנות אשר הקריב לבעל על מזבח קנאתו שת על עפר בצר למעשי ידי מושל באדם צדיק אשר היה מלפניו. אם גם גרמניקום הגבר מורם מעם אשר זכר עשו לנפלאותיו לקח מעוצר ומשפט ומתגרת ידו נגזר מארץ חיים? הן כדברים האלה שמע בחדר הורתו בעודנו בנעוריו בית אביו וגם הוא האמין אמונה אמון כי האיש הזה המהולל בתשבחות נספה בלא משפט ויפול חלל על במותיו כאשר יפלו כעמיר מאחרי הקוצר אלה האנשים מטיבי צעד ומישרים ארחותם אשר שמותם נשאה קיה מארציה על שפתיה. מי יודע אם ירחק חק היום, אשר כאגריפינה אשת גרמניקום לפנים, תשוב גם פּניה מארץ גלותה ופה בשער הטרנסטבריום תצא מאני שיט היבשה, תשא מרום עיניה ותקרא יום נקם ושלם לאלוף נעורה אשר נקטף בלא עת!"

הנה כי כן בעת אשר הלך לראות את פני מרתא אשר הוליכה את לבבו שבי ותמשכנו בכחה בעבותות אהבה נאמנה, ולדעת מדוע לא באה אל מקום המועדה, פתאם הקיצו מועזיו. זכר ימים מקדם וכל התלאה אשר מצאה את כל הישרים בלבותם עבר לפניו בסך, ויחפוץ לשוב על עקביו; אך כאשר הביטו עיניו נכחו על רבע היהודים ושאונם והמונם, על עמק הבכא אשר שם תחת שואה יתגלגלו וצחנה ובאשה ישימו מחנק לנפשם, המו מעיו ולא יכול להתאפק; בידים מהירות הוציא מצלחתו לוח עץ ושכבת דונג מחלקה למשעי עליו מלמעלה, ובצפורן שמיר כתב על הלוח שתים שלש דלתות וירמז להעליאם נערו כי יקרב אליו.

הנער אשר נפשו להטה גחלים וקצרה נפשו לעמוד על עמדו מבלי לכת כה וכה, מהר ויקרב לאדוניו, ועוד בטרם בצע אמרתו להראותו את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה לקח מידו את הספר וימהר לרוץ אורח.

„הן ראית אותה פעמים אין ספורות באולם אבניטין ובבית פּניה ובטח תדע הברת פּניה" דבר ארתמידור כהפנותו שכמו ללכת.

הנער שקר בעיניו שחק מטוב לב, וכרגע שם רגליו כאילית אל המקום אשר שלחו אדוניו.

„אנכי אחכה לקראת בואך בביתי, שמה תמצאני ותשיב שולחך דבר, הבה חושה אל תעמוד!"

לפני פתח בית מנחם נאספה להקת נערות רצות על סביבותן ומשוחחות אשה את רעותה בקול המולה ורעש. בנות שרה הרוקמת אשר שלחו הנה לעזור על יד מרתא להכין את הבריה, נצבו פתח אהלן ועיניהן כלו מיחל לראות את יונתן גבור ישראל הֵא אחיהן האמלל, או לשמע שמץ דבר מכל הקורות אותו והתלאה אשר מצאתהו בדרך; על בגדי רקמתן אשר בשלל צבעים האירו מנגה השמש אשר נטה לערוב ירדו קוצות תלתלי ראשן ויכסו את חלקת צוארן המעלף בשהרונים ממולאים בזכוכית מלטשה, וברגליהן תעכסנה בפעמונים אשר על סנדליהן. ביד האחת כד כסף כמרט למען היות לו ברק מלא יין הרקח, השניה נתנה על שכם מרתא אלונטית מרוקמת מעשה אורג לנגב את הידים לעת האוכל כחק לישראל, והשלישית העבירה ידה על שער רעותה ובאמרי שפר ספרה את דבר התכונה אשר נעשתה אתמול בבית אביהן; שמעון אביהן לא נתן דמי לו כל היום ויקרא עצרה להיות כל העם נכונים לבוא לבית מועדי-אל, ואמן רגזה ותשחק בחליפות וצבא, ותחוק עליהן דבריה למהר לבית מנחם לעשות מטעמים להאורח הנכבד אשר בא בצל קורתו. רבות נדברו ותצפצפנה הנערות בקול המולת

גדולה, ואחרי כן העמידו את כל דבר חפץ אשר הביאו בחצר אצל מפתן הבית, וכצפרים עפות מהרו ותשובנה אל חדר הורתן כלעמת שבאו; בשחוק קל הביטה מרתא אחרי רעותיה, ותתחקה על שרשי רגלן, אך פתאם קדרו פניה וכל יצורי גווה רחפו ממגור, כי עפעפיה הישירו לנגדה ותרא את העליאם אשר שם חושך סתרו וילחץ אל הקיר תחת צאלים לבלי תשורנו עין ראי; רעדה אחזתה, פניה כסו בענן קודר, כי אם גם כמו זר נחשב הנער הזה ומעשהו פה ברבע היהודים, אך היא ידעה מי זה הנער ולפני מי הוא עומד לשרת, ובראות הנער כי הנערות כבר הלכו באשר התהלכו ומרתא נשארה בודדת במועדה, עבר ברגלים ממהרות את הרחוב הצר המלא רפש וטיט, ובהביטו כה וכה נגש אל מרתא וידבר אליה בלאט:

„אך עתה כאשד עשו להן כנפים הצפרים העפות הנותנות זמירות בלילה המצפצפות והמהגות בניבן הנבזה, עתה אוכל לדבר בך ולתת על ידך את לוח העדות, אות ברית אהבתו אשר שלח לך ארתמידור אדוני על ידי..."

מרתא הוציאה ידה מחיקה ותשלחנה לקחת את הספר מיד הנער, אך פתאם כמו צפעוני הפרישה השיבה אחור ימינה, פניה כסו כלבנת רפאים, וכל בדי עורה כמו התמוללו.

„מדוע זה נסוגות אחור ותנערי כפך מקחת את המגלה ההובאת לך?" צפצפה אמרת העליאם בהביטו בעינים חודרות בפני מרתא.. „אל תיראי, כל דבר בליעל לא יצוק בו, ומות אין בסיר.."

מרתא לקחה את הגליון ותעיף עיניה בו, על פני השכנה צלמות ובקול כחולה דברה:

„כספר החתום לי מכתב רומאי ולא ידעתי קרא ספר.."

„האם אקרא הדברים באזניך?" שאל העליאם.

„קרא נא זה!" השיבה אמריה אחרי רגעי דומיה.

הנער הביט עוד הפעם על סביבותיו ואחרי ראותו כי אין איש נקרב אל מרתא ויקרא מעל הספר:

„לא באת היום מרתא לבקר בחצרות האולם, וגם בבית פניה אשר שם קראתיך אחר כבוד לא נודעו עקבותיך.. ולא ידעתי האם לנצח מפני תסתרי ותרחק מעל גבולי?.. הן לא עלי נפשי ירעה לי, אך קירות לבי הומים על הכתם הטוב המחבק אשפתות וטובע בבוץ.. מחר לפנות היום אשובה אחכה עליך אצל קשת גרמניקום ואת באי נא אל מקום המועדה ואל תשלי נפשי בתוחלת ממושכה.."

הנער כלה לקרא את דברי הספר ויהגנו על יד הנערה, אך היא נערה כפה מקחתו הושיטה ימינה ותשיבנו אחור, ופתאם כסתה פניה בכפות ידה ותקרא:

„לא, זאת לא אוכלה, ה'ה לא תהיה.."

העליאם לא הבין אמריה, ויען ויאמר: „דברי נא אלי יונית או רומאית ואל תדברי אלי יהודית אשר לא אשמע.. דברי אלי ואדע להשיב שולחי דבר.."

מרתא לקחה את הספר ובידים רועדות הסתירה אותו במפלי בגדיה, אך אחרי רגעים נחמה ותשיבנו לנער, אך הוא הסתיר ידיו באצילי כתנתו ויסג אחור מספר צעדים.

„האם תבואי אל המקום אשר אמר לך אדוני? השיבי נא דבר על אפניו!"

מרתא שחה לעפר ראשה, ומבלי דעת נפשה נעו שפתיה ותשב אמריה:

„האם אֲשֶׁר אשר לשונה בצמא נשתה מחרבוני קיץ לא תמהר לרוץ אורח אל אפיקי מים? האם לא פרח תפרח החבצלת עת מבין סתר עבים עליה יזרח אור שמש להופיע עליה נהרה?"

„נשגבים המה דבריך, ולשונך תשגה לדבר צחות; ואת היי סמוכה ובטוחה כי לא אפיל מדבריך מלה ובציר נאמן לשולחו אספרם לאדוני כמו . . " דבר העליאם וכמו ישוח וילך לתמו ההנהל לאטו, הביט על סביבותיו וישב על עקביו; איש מיושבי רחוב היהודים לא ידע עד מה מבוא הנער ומשובו, ולא שם אליו לב גם מנחם הזקן אשר פגשו אצל פנת הרחוב בשובו אל נוהו.

„איפוא הוא יונתן ?" שאל מנחם בדרכו על מפתן הבית.

לקול הקריאה הזאת תרדה מרתא מרכבה בירכתי הבית אצל מכונת הארג; בידים ממהרות הסתירה בכנפות כסותה את מגלת הספר הכתוב אליה, בפיק ברכים נגשה אל מנחם ובשפתים דולקים נשקה ידו הרועדת והרזה.

„עוד לא שב יונתן מבית גוריון אשר הלך שמה אחר צאתך, אדוני" בקול כחולה דברה מרתא, כאובדת ונדחת אשר נפשה לא תדרך עז להביט בפני משופטה, כי נפשה ידעה מאד כי דרכה נסתרה ובכל זאת לא תוכל לשוב אחור מן הדרך אשר שאול צעדיה יהמכו.

אחרי שעות מספר בעת אשר החשך כבר כסה ארץ ורחובות הטרנסטבריום כבר דלו מאנוש, בבית מנחם עוד היה אור; על רצפת הבית בירכתים בסתר מכונת הארג ישבה שומטה מרתא, עז פניה שנה, עיניה כהו מבעש ומגינת לב ובעפעפים בוחנות הביטה על מנחם אשר הסיר מעל ראשו את המעטפה ויכסה את תלתלי שערותיו המתרפסים ברצי כסף במגבעת קטנה, ובשבתו אחזו בהמון שרעפיו בקרבו קרא בקול את החרות על הלחות מעשי אצבעותיו אשר טפח ורבה איזן וחקר בשנות עמל אשר מנו לו; מבין הצללים אשר נטיו במלא רחב הבית נראו פני יונתן אשר חשבו משחור מעצבו ומרגזו, בישבו על הדום רגל בין ברכי מנחם ויכרה לו אוזן לשמוע את כל הגה מפיו יצא אשר בא כמים בקרבו וכטל אורות על ארץ עיפה. עתר ענן הקיטור ותמרות העשן העולים מן מנורת השמן כסה בעלטה על הנאספים, ומבין הענן והערפל נשמע קול מנחם בקראו מעל הספר את הדברים אשר הרה והגה ויכתב זכרון לפניו בעמדו על משמרתו לפני שער מקדש עגריה או בישבו בודד בירכתי אהלו. אל עמק הבכא הזה קבץ מנחם כל אנקת אסיר, כל ענות עני, כל תפלה כל תחנה מלב נשבר ונדכה וכל דמעות העשוקים פה עם בנארו — הלא בספרתו; יש אשר בהתעטף עליו נפשו ומעיו ככנור יהמו על חללי בת עמו, על כבודו כי גלה ממנו ועל אדמתו אשר יחד רגביה יבכיון יהי לאבל מזמורו ועגבו לקול בוכים, ופתאם ככו נעלה הענן אפם המץ תמו רומסי עמו ברגל גאוה, פתאם תדרך נפשו עוז ובחלומו והנה ה' אל נקמות מרהוק יבוא שאג ישאג על נוהו, ומעופל בת ציון כגבור יצא לפתח בני־תמותה להושיע עם עני ומדוכך ולאבול גוים צריו אשר אבלוהו ואשר הממוהו עד עת קץ; יש אשר רוחו אמרי נואש בראותו כי ישליו אהלים לשודדים ובאין אומר השב יפלסו חמס ידיהם בארץ, ואז ישנן ברק חרבו וישלח אליהם את כל מגפותיו, כל קללות אלהים וכל המארה הרובצת לפתח העשוקים כח, ולאלהים שופט צדק יעטיק שאלה ומשפטים ירבר אתו מדוע דרך רשעים צלחה, ופתאם יערה עליו רוח ממרום לראות כי אך כמץ עובר המון עריצים ויש יום נקם לה', אשר יראנו ולא עתה, לשלם נחומים לאבליו, ולרפא כל נשברי לב, מעינות תהום רבה אשר מלאו את הארץ מים הזדונים יסכרו, לא יוסיפו לשחת גוי ואדם יחד, וגוי קן קן ומבוסה ישוב וישכן בטח שאנן ואין מחריד.

הזות הכל זאת היתה אחת מאלה החזיונות אשר בשם „אפוכליפסים" יקראו עלי אדמות, ואשר פרו וירבו במאר מאד בימים האלה.

כי אמנם משורר איש הרוח היה מנחם, משורר אשר אך לעם בזוז ושסוי

המתאבק בשארית-אונים עם מר המות ועם מצרי שאול אשר תחשוב לאטור עליו פיה כל הימים , ואמר איש כזה ילֵד בו משורר לאומי לעם נגש ונענה אשר פצעי חנם נחתו בו וישלחו אש בעצמותיו , וכי קדר עליו היום ובהקיץ ראו עיניו רק כידו וחמת שדי , התהלך על כנפי רוח וירכב על כרוב דמיונו לראות זרות ותהפוכות , המון נסתרות ונפלאות עד אין מספר וחש עתידות לו כי לא לנצח ישבח וקרב קץ החזון לשלם נחומים לאבליו ולהשיב אל שונאיו שבעתים אל חיקם .

משורר איש-הרוח היה מנחם , אך לא תאר ולא הדר היה לו ולא תפארת-אדם ; עצמותיו שפו , רגליו יחפות , בלאי סחבות יכסו מערומיו , ומחזהו הצר יצא לא קול בכה ובהדר בקול כל נואמי נאום , לא קול הוצב להבות בקול כל נביא כל חוזה , אך קול נחרה אימה ; בקראו מעל הספר או בהעלותו ממעמקי זכרונו פרק-בשיר אשר כונן שם חציו על יתר אז רחפו כל עצמותיו , רגליו היחפות התנועעו ברוח הנה והנה כנוע עצי יער מפני רוח וזרועותיו הרזות אשר יכלו לספר כל עצמותן נעו כמשק כנפי כרובים אשר מרטו כנפיהן , וכלפיד בוז היה בעיני אחד מנואמי נאום הצעיר באלפיו מעבר לנהר טיבר , לוא ראה את החווה הזה אשר משחת מאיש מראהו , אך בכל זאת היה מנעים זמירות ושר בשירים על לב-רע . ובעת אשר שירתו הנתה נכאים ותחנן קולה אז כל ברי עורו כמו התמוללו , מבלי דעת נפש שם ידיו על מצחו על לבו ועל עיניו ; אז היה מראהו כגמול עלי אמו , כילד שעשועים המתרפק אל-חיק הורתו ובהתעטף עליו נפשו צרתו לפניה יגיר וישא בשיחו ; עיניו זרו זיקים ומבין קמטי לחייו הצנומות והירוקות התגלגלו בטורד רסיסי דמע אשר האירו כברק לנגה המנורה המפיצה בבית אור לא-יקרות .

בכל שאט בנפש בזה אחד המשוררים מעבר לנהר טיבר ענות-עני וקול השירים האלה לוא שמעה אזנו ; אך לב יונתן נתר ממקומו , נפשו לבשה גיל ורעדה ובאגרופיו אשר חשבו משחור ועל פצעיהם הארוכים קרם אך עור מלמעלה חבק כפעם בפעם ברכי אביו ויניח עליהם את ראשו אשר מלאה רגשות מאליפות ומחשבות מרבבות בשמעו את כל הדברים והחזון .

גם מרתא יצאה אל מול פני המנורה מן המקום אשר נחבאתה שמה , ותשב אצל הקיר , ואזניה הקשיבו רב קשב לאמרי מנחם אשר בהגיגו בערה אש , עיניה רטבו מזרם דמעותיה , ולבבה פחד ורחב בחליפות וצבא .

„כאחד הגדולים אשר בארץ תעשה לך שם תפארת" קרא יונתן ברגש לב .

מנחם הניע במו ראשו לאות כי לבבו לא כן יחשוב .

„שגית ברואה יונתן" הגה ברוחו הקשה „שמי בחשך יכוסה ולא יזכר על טוב .. אך לפניך קרעתי סגור לבבי ועל שפתיך אשים חותם צר לבל יורע בקהל . . כה אנכי ומה שמי ? אובד בעיני , נבזה וחדל אישים ומה כחי כי איחל כי ידע עמי שמי ובקולי ישמעון ? הן זה משוש רוחי ומבחר הגיגי כי דברי אלה אשר על בפים חקותי יהיו לצרי נחם ולמשגב לעתות בצרה לעמי ונחלתי אשר אהבתי סלה , לכן לא יקרא שמי על פועל כפי , אספר לאחי כי הספר הזה מורשת אחוזה הוא מיד עורא הסופר המהיר אשר הוציא את עמו מקרב-צרה וירפא את מזבח ה' ההרוס . לקול נביא ה' מיטי קדם ישמע העם בדברו עמם , ולקול דבריו יערה עליהם רוח ממרום ביתר שאת וביתר עז כאשר לוא ידעו . . ."

„אם כן איפוא תרדף ברוח יגיעך ותתם לריק כחך באמרך לא כי הוא . ."

„לא למען שום כבוד תהלתי ולספר שמי לאחי עשיתי לי עט סופרים" ענה מנחם ויהגה נכאים כמו ישפך צקון לחשו . „התר אל עליון ידך ותבצעני , שלח אצבע וכצל

כנטותו אהיה , כענן-בקר וכטוז לפני סופה , לא זכר יהי לי על פני הוצות ועל גדיש קברי יתערה רק הציר גנות או קוצי המדבר והברקנים, אך זה חסרך אשר העשה עמדי אלהי ישעי , אחת אשאלה ואותה אבקש כי תאציל מן הרוח , מרוח מלא תקוה אשר יטלא חדרי לבי ומבין שורות ספרי אשר בכתובים יצהיר , כי האציל מן הרוח הזה על עמל האמלל , כי ממשאת כפי ומנחתי הדלה יהי לורגע מרגוע ומשובב נפש ובפועל כפי תמחה דמע אחד מני אלף מדמעות העשוקים אשר יזילו עיניהם אשר עששו מכעש . . ."

ומרתא אשר שמעה את כל הדברים האלה מלאה גם היא רוח תוגה חרישית , ובהמון רגשותיה עזבה את מקומה ותצא מסתר הצללים אשר ישבה שמה שוממה ובסערת רוחה חפצה גם היא לפול לרגלי מגחם , אך פתאם נזורה אחור , את ידיה שמה על לבבה מקום אשר הסתירה מתחת למרה את גליון ארתמידור ובלי נשמע קולה דובבו שפתיה :

„בשם „כתם הטוב הטובע בבוץ ומחבק אשפתות" קראני , אולם נפש מנחם אבי היא יקרה מכל כלי חמדה . . ."

פתאם רגזה תחתה ויש כברק מהרה ותעמוד בין יונתן ובין פתח הבית . את הצעיף הסירה מעל ראשה ותפרשנו כשמלה כמו חפצה להתעטף ועיניה הפיקו פחד מגור מסביב . גם מנחם חרד חרדה גדולה מאד בראותו תמונה לנגד עיניו , קדקד שער צחוב הנשקף בעד הפתח , ובעיני צפעוני בוחנות כליות ולב יביט על כל יושבי הבית כמו יכונן לחקרם , אך יונתן אשר ישב ופניו ביתה לא ראה את המראה ולא ידע עד מה .

„שנתך עליך נהיתה , סילום , כי לקחת לך מועד לתור את בית רעך באישון לילה ואפלה" דבר מנחם בשחוק מכאב לב .

„גם אתה סיר-רחץ מונבז הארור עוד לא עלית על ערש יצועך , והנערה תראך נפלאות ומקסם-חלק ביריעת האטון אשר עליה . . . הנה נא אורח בא אל צל קורתך . . . ראיתיו הולך מבית גוריום וכמו שער בנפשי הנה מטרחק בא ויט ללון , ועל כן באתי לקרם פניו ברכות טוב . ."

פני מנחם לבשו קדרות , בידים רועדות אחז בכנף מעיל יונתן אשר רגז תתתיו ויתנער מעל מושבו כמו חפץ לקום ולדבר דבר את האיש האלמוני הדורש לשכנו . . אך ברגע הזה התפרץ צחוק גדול מפי מרתא , את היריעה פרשה למסך ותניע בידיה הנה והנה , ובשפתים מלאות תרועה קראה :

„אורח נטה ללון . . בוז לך לעג לך סילום שתום העין , האם לא תכיר את יהודה בן גוריון ואת שער ראשו ככנפי החסידה , הלא הוא בא הנה לשמח נפש מנחם הקודרת בחמת רוחה . . לך לך סילום אל הרופא האדומי אשר על גבעת האבניטין ויסיר את התבלול מעל עיניך למען תחזה נכוחות . לך אל הרופא האדומי בטרם תוכה בסנורים עדי כי תלאה גם למצוא הפתח בבית תענוגיך , בבית המרזח אשר שם יכירך מקומך . . ."

סילום לא ענה דבר , קלל את היהודים קללה נמרצת הוציא את ראשו מן החור , ואת הדלת סגר אחריו בקול המולה ורעש גדול עדי כי נעו אמות הספים , ויצא אל אחוזת מרעיו אשר חכו לקראתו לפני פתח הבית אשר ביניהם הרי נכבדו כרומיה השפחה המצרית בטבעותיה ושחרוני הכסף אשר עליה , ובאבאם החסון כאלון חגבוה משכמו ומעלה מכל העם .

„לא ראיתי . . . לא ידעתי ער מה" דבר סילום ויתרונן מין „הנערה הארורה

הליטה פניו באדרתה , והבית מלא עשן עדי כי לא הכרתי מראהו וחזות פניו . .״
״מדוע לא באת אל הבית פניטה חטור סודי ארך האזנים ?״ נתנת כרומיה עליו בקולה .
״אודך כרב חסדך כרומיה״ ענה סילום ״האם נתת את נפשך כפרי לוא שלחני פריץ חיות זה אל מלך בלהות בשכינו העקום אשר על חגורו ?״
״אולי לא שקר דברה העלמה״ ענה באבאם חלקו ״אולי שגינו ברואה , והאיש אשר כמו זר נחשב לנו בן גוריון הוא . .״
״יקחני אופל אם לא הוא האיש אשר אנחנו מבקשים ואשר ממשלת רומא תתן לאיש אשר יסגירנו אל ידה משכרתו שלמה , עדי כי כעפר נצבר שאר ועד חדש ימים יבילנו לשתות כוסנו רויה . . לא לחנם אביט בשבע עינים בבית המוכסן רם זלות זה ועל שרשיו אתחקה . .״
״אם כן איפוא קרע לך חלונך ופקח עיניך עיני הכלב למען תחזה נכוחות״ דברה כרומיה ברגז קולה ״אם לא תוגה לי מן המסלה את העלמה הזאת זעומת נפשי לא אתן עוד את דודי לחמור חמורתים כמוך ואחליפך בבאבאם רעך הטוב ממך אשר כבר שביתי שביו ובמסתרים תערוג אלי נפשו . . . מה נואלתי כי נתתי את דודי לגבר לא יצלח כמוך . . .״
סילום נאנק דום ולא השיב על תוכחתו .
״לוא ידעתי כי שם במלונתם יסתירו מעין רואה את ועום האלהים ואויב צעזאר , כי עתה כבר הוגו מן המסלה עד בלתי השאר להם פרסה .
כלם פנו וילכו אל בית המרזח אשר שם מבין החרבים נראו אבוקות מאדמות וקול הסומבוקי הסורית נשמע מרחוק .
בבית מנתם כבר השליך הם , דומיה דקה , ואור חשך באהלו .

ו.

ביום השני בהיות הבקר רעשה כל העיר , השאון סואן ברעש , ולכל לראש היה כמרקחה פרבר הטרנסטבריום מקום אשר שם היהודים והסורים שוכנים לשבטיהם ; בהמון הרב הזה אשר יהמה כהמות ים לגליו נראה כשני פלגים יבלי מים , כשני נחלים השוטפים במרוצתם והולכים אל הים איש אל עבר פניו ; הראש האחד בסופה ושערה דרכו , בצעדי און כגבור ירוץ אורח וכשאון מים כבירים נשמע קולו ; ולעמתו הזרם השני יתנהג בעצלתים ובשפלות ידים ילך תמם אל אשר יהי הרוח ללכת ; אלפי רבבות הסוריים אשר יריהם מלאות כל היטים עבודה לעשות בכל מלאכה , לשאת בכתף את מרכבות הכבוד , להוציא חוצין מן הציים האדירים כל רכלת עמים אל חוף הנהר ללבן לבנים ולהקציע אבנים , כלם כאחד קראו להם מועד , שבת שבתון ובכל מלאכת עבודה מאנה לנגוע נפשם ; כלם יצאו שער אלי־קרת ויתגודדו פתח אהליהם וסביבות בתי המרזח שכנו כדור ויהמו וישוקו ויתהוללו ויצהלו כאבירים , ועל צבאם נקבצו באו ויחנו לדגליהם המון בני האספסוף הריקים והפוחזים ההולכים שובב בדרך לבם איספי רוח ורודפי קרים לבושים בגדי עדים ובלואי סחבות , האוכלים מפת בג הממשלה ואשר נקבצו מכל ירכתי הטרנסטבריום וגם מעבר לנהר לשמחת בשמחת גויהם ולהשביע בצחצחות נפשם ; הרנה עברה במחנה כי ממחרת ביום התקדש חג אפוללה יקום כל העם לצחק והמלך יעשה משתה לכל העם הנמצאים ברומא , ולהשטועה הזאת אשר קסם על שפתיה

קמה כל העדה כאיש אחד . דמם בעורקיהם רתח כסיר נפוח , דמיונם להט גחלים ורגליהם עשו להן כנפים לעוף ביעף . מכל הגוים ללשונותם היושבים ברומא יחד התאספו גדודים , ואם כי בלולים עלו מדי דברם רומאית יונית וסורית אשר משחתן בן , בכל זאת הבינו איש את רעהו באין נגרע דבר .

אם גם איבת עולם למשחית וקנאת איש מרעהו היתה מאז מעולם בין האנשים האלה אשר צור מחצבתם דרכם ועלילותיהם היו שונות תכלית שנוי , בכל זאת , זאת הפעם שכחו גם שנאתם גם קנאתם ויחדו השלטו ובעינים כלות ולב ונפש גרסה לתאבת חכו ליום מועד וליום חג העם , אשר ישכיחם רישם עניים ועמלם אשר ישבעו כל הימים , ואם גם הפעם בהקהל עמים יחדו נשמעו לא לעתים רחוקות דברי ריבות חרפות וגדופים וקללה נמרצת בין איש לרעהו , אך כלם באו על מקומם בשלום ואל עמק השוה .

אמנם לפלגות העם ודעותיו רבים היו חקרי לב . אלה אמרו לא מראש-בסתר כי לא טוב עשה הקיסר בתוך עמו בנתנו משפט הבכורה לרוכבי הרכש אשר יראו גבורתם בשדה מאדים , על פני גבורת ישע ימין הַגְלַדְיָטָרִים בבית התיאטרון אשר לשמם ולזכרם תאות נפש ; אלה שפטו כי טוב להם יום בחצרות בית ישחק בַּאֲלַבּוּם או פומפיום לראות את המון המשחקים אשר יראו אותותם אותות להרהיב עין ולשמח לב , מלרעות בשדה מאדים ולנוע על העצים ; אך מרבית כל העם כלו היה תמים-דעים כי מלכם מחוקקם יודע נפש בהמתו והשמים ושמי השמים לא יכלכלו את שמחתם בראותם את מחולות-הטרוינים אשר טיטום הרב גאותם יהיה המנצח עליהן , ואת היקר אשר תחוינה עיניהם לעת קץ-החזון , על כל כבוד חפה ; השם בירוניקה נשמע על שפת כל לשון ומדי דברם בה , בהגיגם בערה אש , כי איש מכל ההמון הרב הזה עוד לא שבעה עינו לראות את מלכת בַּלְצִידוֹנָה הזאת את עטרת גאון ארץ הקדם אשר בעצמת כשפיה צדה לפורחות את נפש טיטום גאון-עזם ומשוש רוחם , אשר יראה לעת מחר את העמים והשרים את יפיה ויודיע גלוי לכל העמים כי אותה בחר ויקרב לשום עטרת תפארת על ראשה . גם מצהרים הלא יקום להם חלד , כי יראו את מרוצת רוכבי הרכב בקרקס פלמיון וביום השלישי יציגו לעין רואה בראש מרומים את כל שביות החמדה , האוצרות וסגלות המלכים אשר אצרו מלכי רומא מדור דור בבית נכאתם , וכל העם יראה את מלכם , יאכלו וישתו כנפשם שבעם וכיד המלך הטובה עליהם .

בהשמע דבר המלך ודתו , בעת אשר השם בירוניקה עשה לו כנפים וחיש כברק עף ביעף מפה לפה , הורידו לארץ ראשם , חבשו פניהם בטמון ויתקבצו לנקביהם המון אנשים אשר בגדיהם יורדים על פי מדותם עד הברכים , אזורים עשים מצמר עב על חלציהם ועל ראשיהם סרוחים טבולים ואשר גם המה ראו כי לא טוב להם היות לבדם בירכתי צר מעונם , ויצאו גם המה חוצץ פתח אהליהם ובראש חוצות הטרנסטבריום . המה לא שמחו אל גיל כעמים , לא עלו בכל לב לכל התכונה אשר נכונה ליום חג העם , אך בשפה רפה ובכמנוד ראש התיעצו על צפוניהם וישוחחו חד את אחד בשפת לשון אין בינה . האנשים האלה , סתר-זרם המשרך דרכו בעצלתים ובתוגה חרישית , המה היהודים יושבי חשך הַטְּרַנְסְטִבֶּרִיוֹם אשר גם המה שת שתו השערה , ודבר לאט עמם . כל העם מקצה עליוני הלב לא הלך לבם לבוא בסוד שיח היהודים עם חרמם ולדעת על מה ידברו ויעידו , אך אין מלים תבחן עד מהרה שמעה ותבן כי בעת השם בירוניקה היה משוש רוח כל העם , הגיגו והגיונו , הגה פה השם יונתן בקסם על שפתם וכציר אשר עליו תסבינה מדברותיהם . אך מי מכל העם עריץ הגאוה יאזין ויקשיב לקול היהודים האטללים וגיבם הנבזה ?! גם סילום שכח קנאתו

ישנאתו ואת אשר עוללה לנפשו העלמה היהודיה בהשליכה מפיו טרף , וישכב שלאנן ושלו על יד בית המרזח ויחמם את רגליו היחפות כנגד המדורה , וישחק עם חבר מרעיו בגל אנוזים , ובאבאם הגבוה והנשא הראה גבורת ימינו בעד אגורות נחשת וימטר מהלומות ומכות חדרי בטן לאנשים אשר התחרו אתו ויפילם בעצומיו , וכרוטיה המצרית עמדה אצל פנת גג ותתיפה ותתקשט בטבעותיה ושהרונה , ובהביטה בעינים חוצבות להבה על באבאם בחירה רצתה נפשה ספרה להמון רעותיה את כל כבודה בבית פניה גברתה , כי לא שמה אותה לרקחה או לטבחה, אך קראה לה דרור ותשלחנה לנפשה , כי לא מצאה חן בעיניה . אך כרופיה בעלת בית המרזח , אשה זקנה אשר שִׂנְיָה כבר נפלו מזקן בתקותה למשוך אבירים בכחה בחיות כרוטיה אשת-החן בבית תענוגיה , אחר כבוד לקחתה ותהללנה על פניה , ותמסוך לה כוס רויה יין-באושים אשר הגיחה אל קרבה שבעתים ממספר האותיות אשר בשם באבאם מחמד נפשה .

„עמכם אשב בטוב לי ואראה אהבה בתענוגים עם מליצי רעיו" דברה כרוטיה בחם לבה . „אולם הלא כל אוצרך הטוב כרופיה כשחק מאזנים נחשב לעומת החיים בתענוגים אשר יראה כל הכתוב לחיים ביום השלישי בהיות הבקר עת אשר שרי האופים והרקחות והטבחות מבית המלך יאכילונו משמני ארץ ובשר אבירים וכיד המלך נרחץ גרונינו בדם ענבים אשר לא כיינך כרופיה מגפן סדום הוא ומאשכלות מררות.. משתה ושמחה ויום טוב ! אשרי עין תראה כל אלה !"

„חיים וברכות-טוב לצעזאר מלכנו קדושנו !" נשמע קול קורא בכח , קול ענות גבורה מכל העם הנאספים יחד .

על עליית הקיר הקטנה על פנת גג בית מנחם , נדברו וישוחחו חד את אחד שני אנשים אשר שמו שם חשך סתרם לבלי תראם עין רואה . שניהם ישבו נשענים על כרי אטון ארגמן כליל יופי מבית הארג אשר לשרה אשת שמעון , פניהם איש אל אחיו וידיהם משלבות , אחד משני האנשים האלה היה יונתן מודענו והשני הליט פניו באדרתו כמו ירא פן אבן מקיר תכיר מראהו ותגלה סודו בקהל רב ...

„יוסטוס" דבר יונתן לגבר עמיתו „אשר אני אחזה מישרים , הנה בי ובחבל גורלי יקנאו כל ישרי לב יתר הרבה מאשר יקנאו בך ובנחלתך אשר שפרה עליך . כצבי מודח לפני רובה קשת הנני מרדף בלי חשך מיד מבקשי נפשי אשר נלחמתי אתם בשצף קצף ובלי חת עד אשר תם לריק כחי ותקותנו נשארה מעל , אך לעמת זאת הנה ידי אמונה , בעפר לא עוללתי קרני , ולא אתגאל בפת-בג מהרסינו ומחריבינו אשר מקרבנו יצאו ויבגדו כמו נחל , כאשר עשית אתה סופר אגריפום ואיש סודו , נאמן רוח וציר אמונים לבירוניקה המפלצת והמרשעת ויוסיפון מוכר עמו בעבור נעלים ..."

יוסטוס התעטף באדרתו , ובשפה רפה השיב על תוכחת יונתן אשר ירדה חדרי בטנו .

„לא ארחתי אתך לחברה בצאתך לקראת נשק לעזרת ה' בגבורים , יען כי לא נסיתי באלה , ואף גם זאת כי נפשי ידעה מאד כי הצמח בל יעשה קמח ולא נוכל לדון עם התקף ממנו . אי-לזאת בעת אשר נשמע קול תרועה במחנה העברים , ולשמע המקרים אשר הרגיזו יריעות ארץ יהודה חרדת מרבצך אתה והמון רעיך הבונים בשמים מעלותיהם על כנפי רוח ותחלצו חושים , אנכי ישבתי שוקט במכוני לבלי התגרות ברעה , כאשר עיניך רואות ; אולם לבי רד עם אל ועם דת קדושים נאמנה רוחי , גם בצרת עמי לי צר כי ידעתי את מכאוביו , וזה לך האות כי בעת אשר הודיעני מנחם כי באה הנה מארץ גליהך , כאח לצרה אשר ראות פני אחיו לא פלל מחרתי כעל כנפי נשרים לפקוד נוך ולברכך בבואך בשלום ובמנוחה לכף רגלך העיפה ..."

„האם הרשני יונתן" דבר אחרי רגעי דומיה, „לגלות לפניך מטמוני מסתרים אשר לא ידעת שחרם ?"

„דבר כאות נפשך יוסטוס, כי חמודות אתה לי ידידי !"

„חפצתי לדבר באזניך דבר על דברת בני האדם אשר נתתם לפני בני בליעל בוגדים בעמם, אשר את אחיהם לא יכירו ואת עמם לא ידעו, על דברת אגריפוס, יוסיפון ושאר אנשים אשר כגילם... המה בשבתם עם רוזנים ויועצי ארץ ובאכלם מפרי עץ הדעת ומהשכלת בני יון ורומא אשר כבר עלתה כפרחת, ידעו עת לכל חפץ ויכלכלו דבריהם במשפט; המה שפטו בצדק כי אך לריק יתם כחנו לנסות דבר אל רומא פטיש כל הארץ ולדין עם התקיף ממנו, המה ראו לא מראש בסתר כי אם נתגרה ברעה הצל לא נציל את השארית הנמצאה אך עוד נועיל להותנו להעמיק להרחיב המדורה ולהפיל את ארצנו הקטנה השוממה והחרבה למשואות נצח, ועל כן נשאו בשרם בשניהם וישלימו את המקרים אשר נעשו ואין להשיב, את המקרים רבי-העלילה אשר אתם תרבות-אנשים קנאים ופוחזים כמים נצבתם נגדם כצר, ויהי זה כל פרי יגיעכם כי שמתם את ארץ יהודה לחרבות עולם והשימותם את מקדשנו גאון תפארתנו".

על פני יונתן הקודרים נראה שחוק מכאיב לב, הבוז לגאיונים.

„האם סמוך לבך בטוח ?" שאל אחרי רגעים, „האם נפשך יוסטוס ידעה מאד כי אך מאהבתם ומחמלתם על שארית עניי הצאן לבל יתמו לגוע עשו את מעשיהם זר מעשיהם וינזרו לבשת ? האם לא כבוד רומא החופף עליהם וחסן תפארתה היו כעכם אל מוסר אוילים אלה להטותם בכפל רסנם להיות כגוים ועמי הארצות, לשבוע מנחת שלחנם ולמלא כרשם מעדני החיים אשר לא יבואו בקהל לנו ? אהלי אפדנם מלאו מקדם כל שקוץ משומם וכל פסל ותמונת כל, תועבת ה' אשר שנא, ישתו יין נסכם ומרק פגולים כליהם, מלבוש-נכרי התגא הרומאית ילבשו גאון כמדם, ועל מטות שן והבנים ישכבו למעצבה, בעת אשר עמם יתגלגל תחת שואה בחורי עפר ובכפים; יוסיפון פלביוס התנה אהבים ויקח אשכר מיד אשת זנוני גירין קיסר, ואספסינוס נתן לו חלף עבודתו אחזת נחלה בתוך אחיו הרומאים, בעת אשר נחלתנו נהפכה לזרים.. ואגריפס מלך בכלצידיה אשר לקחה מיד בירוניקה אחותו, והיא חלף זאת..."

מדי דברו רעמו פניו, שפתיו מלאו זעם, עיניו בערו כלפידים, סביבות שניו אימה וביד חזקה לחץ את חרבו אשר כסה מתחת למדיו.

„פה מרום משפטינו מנגדם.. המה יושבים ספונים בהיכליהם מתענגים על רב שלום ויד רומא נטויה עליהם להיות להם כצנה וסוחרה.. ושם.. ושם יוסטוס..."

יונתן שחק בקול גדול מרגיז לב ויוסף:

„שם על מכון הר ציון ועל כל מקראיה, שם דמי אחיהם צועקים מן האדמה, שם יז דמם ומח עצמתם אשר נפצו אל הסלע אל קירות מקדשם אשר לא חפצו מרגיזי-אל אלה להצילו מיד אויב אשר הרע בקדש..."

יוסטוס נתר ממקומו ורב עצמותיו פחדו.

„הוי יונתן" קרא בנהמת לב „תהפוכות תחזינה עיניך, וגם אני אחזה כי נהפכת כלבוש ותשנה פניך מני העת אשר נפרדנו איש מעל רעהו עדי כי אעמוד ולא אכיר מראיך... זכרתי לך ימי נעוריך וכיונק עלית לפני נער יפה עינים וטוב לב, אשר לא ידע כל רעות במגורו; צדק לבשת וילבשך, אם ראית ערום וכסיתו ולכל מדכא בשער חיית לעזר מצרות, אך מדמי אדם וחמס ארץ נערת חצנך ותשב אחור.. ועתה.. פניך כשוכן חררים במדבר, כפרא אדם אשר ידו בכל ויד כל בו, כעורק ציה אשר

בהלחמו כל הימים עם כל פריצי חיות בהררי נמרים, שכח חנות, כל רגשי אדם ונדיבות נפש השליך אחרי גוו, ואך בדי דמים יאמר האח ומרחוק יריח מלחמה.. האם לא שמעת אם לא ידעת את דבר ה' ביד עבדיו הנביאים כי יש יום אשר יגור זאב עם כבש ופרה ודב תרעינה יחדו ?"

בעיני יונתן בערה אש להבה, נפשו להטה גחלים ובשחקו על דברי יוסטוס ענה בשפתים דולקות:

„האם ידעת למתי קץ החזון הזה אשר דבר בקרשו אביר הרואים ? אך אל אלהים הוא יודע מתי יבואו כתמם הדברים האלה. ואולם אנכי אשר מנהרי נחלי דם ואש הוצאתי בכושרות בזרוע ה' אשר עלי נגלתה, אנכי היודע ועד כי הימים האלה עוד ירחקו חק.. כל הימים אשר עד צדק לא ישוב משפט, כל הימים אשר ילחם התקיף באחיהו איש וירמס ברגל גאוה את החלש ממנו, כל הימים האלה הוחדה וגם מרטה חרב נוקמת נקם ברית אשר תרדף אחרי אלה אשר כאגריפס ומתי סודו יבגדו כמו נחל ועזבו בקרב צרה את העני ואין עוזר לו ויתחברו לרשע בעבור כי זרועו רמה..."

„אין אדם צדיק בארץ אשר עונותיו לא ילכדוהו" השיב יוסטוס על תוכחתו, „אם תטפל על עונות אנשי חרמך אלה אשר אולי חטאו בלבבם בשפלות ידים או במורך לב בהנזרם אחור מהלחם מלחמת ה', הנה גם אתם לא נקיתם מפשע רב בהשליככם נפשכם מנגד לא לעזר ולא להועיל מבלי חוש עתידות לכם ומבלי הבין לאחריתכם; להם אתם אומרים בית המרי ובנים לא אמון בם, וגם המה יענו ויאמרו: גם אתם חליתם, כי בנים משחיתים אתם, זובחי-אדם אשר לבכם יצוק נחושה, ומאבדים בדעת-נפש את שארכם האכזרי ואת יהודה כלה, הבת לא רחמה'.

„אמנם כן, זה חלקנו מנת מרתנו אשר בו נתפאר !" קרא יונתן בגדל לב, וברגע ההוא נוצצה בידו חרבו הממרטה אשר הוציא מתחת למדיו.

„אמנם כן יוסטוס" דבר בעז רוחו „קנאים אנחנו אשר מרחוק נריח מלחמה, אמנם כן משגעים אשר לא בדעת ינהגו הננו, משגע הייתי ממראה עיני בעת אשר פורה דרכתי לבדי בכרמי אדום, ויז נצחם על בגדי, ועוד ידי נטויה לנהג בשגעון ולסעף פארתם במערצה זאת.. אשר כקסמים הוא בידי.."

יונתן שנן ברק חרבו ויוסטוס הסתיר פניו בארבות ידיו וירגז תחתיו.

„הסתירה את נשק ברזל הזה" דבר יוסטוס בחפזה „הטמינהו מעין רואה פן יבלע לך.. למה תשא בחיקך כלי משחתך זה, הלא על נקלה יעבר עליך רוח קנאה ועשית מדחה.."

יונתן הסתיר ברק חרבו בחיקו ובשחוק מהול בעצבון ענה ויאמר:

„אל תירא יוסטוס.. לאגריפוס גבר עמיתך לא אהיה למפגע.. אנכי כבר כליתי מלאכתי, תם קציר ועתה אבקש מנוח אשר ייטב לי; בירכתי ארץ אשים בסלע קני, שם אכונן לי יתד הארג והמסכת, ולצלע אשת נעורי אגדל בנים אשר נחלתי תשפר עליהם.."

יונתן כלה מדבר, פניו אשר הסירו צעיף העלטה בעת הלך להרגיע רוחו מעט קט, שבו וילבשו קדרות ושפתיו רעמו. לפני פתח בית מנחם עברו בסך גדודי אנשים חוגגים ושמחים לקול עלמות תופפות ופורטות על פי הנבל אשר הלכו לפניהם ותשאנה קולן בשירי-עגבים ובפה דובר נבלה. הנשים היו כמעט ערומות עד החצי והגברים חשופי שת ובגדיהם פרועים ופרומים ועל ראשיהם יענדו עטרות זרי עלים ירקרקים ובידיהם שושנות נובלות ופרחי חמד. הגדודים האלה היו כחלוץ לפני המחנה, לפני עדת הנבלים הלומי יין הפרועים לשמצה הנכונים ליום חג אַפָּלָה למלא את כל העיר רומא שכרון

והוללות . . יונתן ויוסטוס אשר ישבו בסתר אהלם ולא נראו החוצה, הציצו מן התרבים לראות את המון האספסוף הזה ולשמוע קול העם ברעו . . .

„חיים וחסד לטיטוס הגבוה מעל גבוה, הן וכבוד לבן צעזאר מלכנו ומחוקקנו, חיים ושלום לבירוניקה היפהפיה אהובת נפשו !"

„השמעת יוסטוס ? האם לקחה אוזך דבר פיהם ?" קרא יונתן ברגז קולו „גם ערת מרעים בזויי נפש אלה יחברו חד אל אחד ויקשרו את שם האשה הישראלית עם טיטוס אשר אכלנו ואשר הממנו ויחריב את ארצנו . . האם נכונה השמועה כי הוא יקח לו את בירוניקה לאשה ? האם לא תחת אלה תרגז הארץ כי לעיני השמש יעוללו אחינו בעפר קרננו ויזרו על פצעינו האנושים גפרית ומלח ?"

יוסטוס חבש פניו בטטון ויענה רכות :

„אמת נכון הדבר לפצענו ולחבורתנו . . טיטוס יאהבנה כאישון בת עינו . . והיא . . האם תוכל לשלח אשרה מיד ולנער כפה מתמוך בשבט מושלים ? טיטוס יפה כחמה, במלא רחבי רומא אין כמוהו לייפי ולתפארת אדם, וגם כסא אספסינוס נכון לפניו . . ."

„ראיתיה לפנים . ." דבר יונתן בקבצו נפוצות מחשבותיו „ראיתי פניה אז בעת אשר התחולל המרד הראשון בשערי ירושלים והעם אשר כשל כח סבלו קרא קשר, אז יצאה גם היא שער אלי קרת ותתצב על מעקה ארמונה לבושה מלכות ועדי עדיים, ובידים משולבות חננה קולה כי נשוב איש לאהלו, נשקט במכוננו ואל נעיר עלינו חמת מלך מלאכי זעם לאבד את השארית הנמצאה . היא לקחה נפשות ביפיה וחן ערכה, אך העם אשר ידע את מכאוביו לא שעה אל דבריה וכלם כאיש אחד השיבו אמריהם לה : הלא נצר מגזע המכבים את אשת-לפידות, ומדוע לא תאבי בדרכיהם הלוך ? היי גם את לנו כיהודית לפנים, חגרי חרב על ירך, רוח אבותיך הגבורים אנשי השם תניחך ולכי לישועתה לנו . . תהי גם תפארתך על הדרך הזה אשר אנחנו הולכים, פקדי צבאות מלחמתנו וכעמוד האש לפני אבותינו במדבר, נחינו בדרך נלך ! . . מה נהדר היה המראה, יוסטוס, לוא שמעה בקולנו להיות לרוח אפנו, לימין עזנו ותפארתנו, ומי יודע אולי גם לעזר בצר . . אך היא . ."

„ידעתי גם ידעתי" בצע יוסטוס אמרתו, „אך היא ואחיה עזבו את העיר ההפוכה כמו רגע . ."

„היא ברחה מתוך ההפכה ותבקש מעוז כאויב, במחנה הרומאים אשר שכנו כדור עלינו . . שם, בידו האחת השליך טיטוס את הלפידים ואת זנבות האודים ויצת אש בציון, ובשניה שם טבעת יקרה על יד יפתו לאות הבריח . הוי אל-זועם, מדוע לא תפיץ עברות אפך, לא תברק ברקים על ראש הרשעים האלה לשים להם את יום חשקם לחרדה ?"

כל יצורי גו יונתן רחפו, את עיניו אשר ארמו כהלע נשא מרום ובידיו הבריקו שנית פיפיות חרבו אשר הוציא מחקו ; יוסטוס מהר ויאחז בכנף מעילו :

„שובה למנוחתך יקירי . . אולי תפתח ללא פחד ואשר יגורת לא יבוא לך . . . הן זה כבר אמר טיטוס לדבק טוב לולא התיצב אביו כצר, בחפצו להתחתן את גדולי רומא למען הגדיל כבוד ביתו אשר מסהר המדרגה יצא למלוך על ארץ רבה . . גם גדולי רומא ואצילים יעמדו לשטנה לו כי לא יאבו לתת כבודם לכלימה בקחת לו יושב על כסא ממלכתם בת אל נכר לאשה. גם הפלוסופים אשר גדול כבודם בעיני כל ועל פני כל העם יכבדו, יעמדו מנגדו, כי יבזו וישקצו את עמנו אשר יתנום לפני מתהללים באימים ומשמרים הבלי-שוא . הירעת את אשר נעשה להעראם השטאיק ואת אשר נגזר עליו יען אשר הוציא עתק מפיו וידבר בטיטוס ובירוניקה אהובתו דברים אשר לא-כן ? אחריתו נכרתה ובראש מרומים על במת מטבח נפלה כתפו מקנה. גם על דיוניזיוס

מפרוזיה עברה כום התרעלה, כי בהקבץ עמים יחדו בבית הקרקס קרא בקול גדול לטיטום כי ישוב ויאסוף ברחמים את מרציה פורמילה אשת נעוריו אשר שלח מעל פניו למען בסות דמעה את פניה, ואת בירוניקה אשת הומה ישלח אל המקום אשך שם היה אהלה בתחלה.. את דיוניזיום הכו שק על ירך קבל עם ויגרשוהו כלה מרומא, אך קרובי מרציה פורמילה וגואלי דמה עודם חיים ולא יאבו סלח לטיטום על כל הרעה אשר עשה לה, חפץ נקם ושלם ילך הלך וחזק ואויבי ממשלת רומא אשר בראשם יעמדו חפריטור הלבידיום ומזיוניום השטאָיקי ילכו מחיל אל חיל להרבות העזובה בקרב הארץ ולחבלה חבל נמרץ, ועל כן מי יודע את הבאות אשר תקרינה ?"

„יוסטום" דבר יונתן בהמון שרעפיו בקרבו „אם כן איפא הרומאים יצעקו חמס כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזה, ומאחינו אין גם אחד דורש אלהים ומקנא קנאתו אשר יקרא בגרון ובשופר ירים קולו.."

„ומה יועילו מהומם ?" ענה יוסטום „הן הגדולים אשר סביבות בירוניקה יתהלכו ומסתופפים בהצרותיה, הן המה ישמחו אלי-גיל בבוא תקותם משאת נפשם אשר בה יראו גם תקוה לאחריתם לימים יוצרו, והעניים המרודים החורקים שן וכאבים בסתר אהלם, הלא קולם בקורא במדבר וכחפרפרת יחתרו בחשך ולפעלם אין ידים.."

יונתן לא השיב על תוכחתו ויטבע במצולות מחשבותיו ויוסטום לא הפריעו מהמון שרעפיו בקרבו ויבט בו ולא גרע ממנו עיניו. אך עודם יושבים שוממים ועצובי רוח, והנה על גרם המעלות נראתה מרתא העדינה. בידה האחת קערה מלאה פרי עץ הדר מזן אל זן ובשנית כד היין לשמח נפש; בעפעפים קודרות לארץ עמדה לפני שני האנשים ותאמר:

„בצאת מנחם מן הבית צוה עלי במפניע לכבדך יוסטום בבואך בצל קורתנו ביין הרקח ובפרי חמד, לכן הבאתי לך מן התאנים ומן הרמנים ויין הטוב כברכת ה' אשר בביתנו".

מרתא חפצה לצאת כל עמת שבאה אך יונתן דבר ברגש:

„אל תמהרי לצאת מזה מרתא; מדוע תרחקי מעל גבולי ולא תשביעני בהקיץ תמונתך ? שבי נא פה מרתא, כתרי נא זעיר.."

מרתא לא מהרה לצאת מן הבית ותשען על מעקה היציע ועיניה שוטטו במרחביה, אל המקום אשר היה רוחה ללכת, ויוסטום שתה כוס יין ויאכל פרי מגדיו ויקם.

„באה העת גם לי לשוב על עקבי" דבר יוסטום בקומו לצאת „הנה השמש כבר נטה לערוב.."

כמו פלח חץ כליותיה רגזה מרתא בלבבה ותבט בפני יוסטום במבוכה.

„האם תחשב יוסטום כי כבר פנה היום ?" שאלה בחרדה וקול כליה נחבא.

בשחוק קל הביט יוסטום בפניה ויאמר:

„הביטי וראי.. שם מעל גגי הבתים נשקפה כמו שחר קשת גרמניקום.. האם תראי נכוחות..?"

העלמה הביטה נכחה ותניע במו ראשה.

„הנה נא בעת אשר כיפות הקשת האלה נהדרות בשלל צבעים רקמה ונחפות בירקרק חרוץ מנגה השמש, אז תדעי כי כבר פנה היום.. אך מה היה לך מרתא כי פתאם קבצו פנך פארור, ותחרדי כעלה נדף ?.."

„אין כל דבר, יוסטום, מעבר הטיבר נשף כי רוח קרים ויפרפרני ומאור היקרות הכו עיני בסנוורים.."

„היא תצניע לכת" דבר יונתן, „ומדי דברה בך אדמו לחייה כתולע כשחר כרוש על ההרים".

„מה טובה ומה יפיה !" ענה יוסטום בשפתים דולקות „מי יתן ובזרועות אהובתך זאת תמצא את המנוחה והמרגע ותשכח עצבך ורגזך וימי העני אשר מנו לך . ."

יוסטום ברך את יונתן בשלום ויצא , וגם מרתא שמה לדרך פעמיה , אך יונתן עצרה מלכת ויאמר :

„שבי נא עמדי עוד מעט קט" .

מרתא עמדה כבול עץ וכל מהשבותיה אבדו דרך .

„מדוע לא תפקדי נוי כפעם בפעם וכמו זרה לי רוחך תעמדי מנגד ותרחקי מעל גבולי ? .. האם לא היו לנו ימים טובים מאלה אשר כשבת אחים ישבנו יחד וגם את אמרת לי אחי אתה ... האם אנכי אשר הייתי הבכור והחזק ממך האם הייתי למפגע לך או עשיתי לך כל רעה ?"

קולו אשר הסכין לקרוא רק בקול ענות גבורה כמפקד צבא מלחמה היה הפעם בקול כנור נעים עם נבל , עיניו זרו זיקים ושפתיו דולקות . מרתא הביטה בו בחן ותחנונים .

„אל תסבי עיניך מנגדי מרתא . ." חנן קולו „מעיניך יזולו צרי ומרפא לנגעי לבבי ומכאובי" .

ואמנם לא שקר היו מליו , כי בעת אשר זכר ימים מקדם שחר טל ילדותו ומרתא הביטה בו בעיניה יונים שנו פני יונתן כלבוש , בשפתיו הוצק חן ולשונו כאש אוכלת . . יונתן שלח ידו ויאחז בכף יד מרתא . אך גידיו שרגו ואגרופיו אשר הסכינו רק לאחוז בחרב ובכל שלטי הגבורים היו כאפיקי נחושה , ומלאים בחרות אדמדמות פצע וחבורה מכל נשק ברזל אשר קרם עליהם עור מלמעלה . .

מרתא לא יכלה למשול ברוחה וכל עצמותיה רחפו . . שם בעולם שכלו טוב . . שם הידים אשר החזיקו בימינה רכות וענוגות , לבנות כשלג וחלקות משמן ועושות בכל מלאכת מחשבת ומכלל יופי ופה הה ... מה נורא המראה בעמק עכור הזה !

„הוי ילדה פותה אין לב , האם מפני תחתי תסוגי אחור ? .. עוד לא הבאת לבב חכמה ולא תחפצי לתת יקר לאיש אשר מלחמת ה' הוא לוחם כל הימים , וטרם תדעי איך תיקרי בעיני ה' ותכבדי בהיותך לאשת חיל ועטרת בעלך המקנא קנאת ה' צבאות ודורש לציון . ."

יונתן הלך להרגיע רוחו עד-ארגיעה , ובלשון רכה הוסיף ויאמר :

„האם מימות עולם הנני כאשר הנני כעת ? האם לא ימין ה' אשר נתתני בדרך עצב הקשיחה את לבבי כחלמיש צור ותכאיב כל חלקה טובה בקרבי ? זכרי נא מרתא ימית-עולם ימי קדמת נעורינו . . בחרבוני קיץ בעת אשר מרתא הנערה הקטנה שחקה עם הנערות אשר כגילה לפני פתח בית מנחם , האם לא הבאתי לך כפעם בפעם מגני צעזאר נצני הוד לשום קטורה באפך ! בחרף בעת אשר קדרת מני קרח כסיתיך באדרתי ויברכוני הלציך . ומתחת דהרות אבירים מבין פרסות פרש רומאי הוצאתיך לרויה . . האמנם אתמול גמלת עלי כעל תגמולי עליך כי בחכמתך כי נבונות נתת לי את נפשי לשלל ותפדיני מיד עריצים אשר יבקשו את נפשי לספותה ; זכרי מרתא כי גם לי היה לב בשר וכבוד נפש פנימה בשכבר הימים , אך שדי המר לי מאד , כבד מלחמה ונדודי אשר שבעתי שלחו אש בעצמותי ועל לבבי שמו פלח נחושה . . עתה בעת אשר אשבע תמונתך הנדיבה יעברו לפני בסך הימים הראשונים הטובים האלה , אשכח עצבי ורגזי ואשובה לאור באור החיים ; דבקה נפשי אחריך מרתא צור לבבי וחלקי , נאוו לחייך כלבנון , צוארך כמגדל השן , שפתותיך שושנים ושער ראשך כארגמן" .

על פני יונתן הרזים אשר קדרו מני קרח וטחם קיץ נראו המון מחשבותיו אשר סערו בחבו, עיניו אשר העמיקו בחוריהן וגלגלים כעין התכלת יסובבום מסביב זרו זקים ויפיצו להבות אש, כעיני הנודד אשר לשונו בצמא נשתה בערבות חישימון עת יקרב אל מקור מים חיים קרים נוזלים.. מרתא הסבה פניה, ושפתיה דובבו:

„עיניך מרתא יונים, שפתותיך כעין עצי האלמג הרטובים מטל השמים".

את הד הקול הזה, קול בהדר ככנור נעים עם נבל שמעה אחריה קול גדול ולא יסף, ומן העת הזאת התרוצצו בחבה שני קולות צוררים איש אל אחיו: „מעבר מזה קול גבר ראה עני אשר נסתרה דרכו, קול כרעם בגלגל אשר בסופה וסערה דרכו, ולעומתו קול מטרחק יבוא, קול צעיר רודם אשר חלקו מחמאות פיו, וחלקו בארץ החיים ומשכני ארץ.

„בעותי אלוה וחצי שדי אשר היו עמדי המה עשוני ויכוננני למלך בלהות ולמגור מסביב; אך הנה כבר שלמו ימי אבלי, חרבי אשיב אל תערה, ואת ידי אשר דמים מלאו ארחץ בנקיון.. אותך יפתי אארש לי באמונה, לא ברעש ולא בסופה, לא במשוש תפים ומצהלות אבירים, לא בעטרות-חתנים ובצניפי הפארה, אך בדממה דקה אשר רוח תוגה קדושה תרחף עליה, כי זאת תהיה תפארת חתונת גבור מלחמה אשר גבורתו נשתה וידיו לא עשו תושיה."

„שם בבית פניה יקרבוך כמו נגידה, כצנה רצון יעטרוך ואנכי אלמד אצבעותיך לעשות בכל דבר חכמת בינה" שפתי מרתא לעמתו יענו בקול ענות חלושה אשר לא נשמע לאוזן שומעת..

„אל ארץ הריסותינו אנהגך אביאך, באהל דל אשר בסתר הרדי הגלעד מקום אשר יד אויב לא תשיגנו נטה אהלנו, את חרבי אֶכות ליתד הארג, חניתי למסכת, שם בפרי כפנו נראה נשבע לחם לפי הטף ובשובה ונחת ימינו כצל יחלפו.."

„אעשה לך שם תפארת כשם הגדולות אשר בארץ.." צפצפה מרתא אמרתה...

„בחם קיץ נשכימה לכרמים מטע ידינו להתפאר, כבעו ורות שם נתהלך לרוח היום ונקטוף לנו אשכלות הגפן אשר הבשילו ענביהם."

„השמש כבר נטה לערוב" פתאם מפני מרתא התמלטו דברים:

„בעת אשר הכוכבים יאספו נגהם, תבואי גם את בתוך הבאים אל בית מועדי אל, שם תשמעי את אשר יספר יונתן בחירך רצתה נפשך לדור מראש הרדי קדם, מראש-אמנה..."

„הרף ממני יונתן.. השמש כבר נטה לערוב..."

אך לשוא הגרה מרתא שארית אונים להוציא את ידה הרכה והענוגה מכף יד יונתן אשר החזיק בה בחזקה ויאמן שלחה. הוא התבונן בפניה בעינים חודרות כליות ולב ויאמר:

„אנה פניך מועדות מרתא? הן עוד טרם שב מנחם ממשמרת פקודתו, גם בנות שרה עוד לא צרר רוחן אותך בכנפיהן ללכת באשר תתהלכנה."

„כבר חשך השמש, הרפני יונתן."

„מדוע חרדת את כל החרדה הזאת מרתא מרתא?" השמיע עוד הפעם ברגז קולו.

„השמש נטה לערוב.." ענתה מרתא נדהמה ונפעמה.

„שמעי בת!" הרעים יונתן בכח קולו „מדוע זה תתאדמי כתולע, מביבך נשארת אש קדחה בעיניך ומפיך נעתקו מלים ולא תמצאי די השב על שאלתי? מה מנך יהלך

אם כבר פנה היום? מי היה העלם אשר דברת עמו לפני פתח הבית בנשף בערב יום? האם החבצי גם את לכסות קיקלון על כבודך ולהיות לדראון לכל עמך כבירוניקה..?"

מרתא בושה ונכלמה, פניה קדרו לארץ ואת עיניה כסתה בידיה.

„לא יונתן, אל תרף ממני, עמך אשב לא אצא פתח.. אל תרפני.."

העלמה ישבה אצל השלחן ותאחז בזרוע יונתן כמו חפצה להתלכד עמו בלי התפרד לנצח. מלבבה התפרצו אנחות שוברות מתנים ומבלי דעת נפשה התרפקה על יונתן. אך הוא הרפה אחור וברגע הזה נשמע קול צלצלי שמע, קול נפלת חרבו אשר נפלה לארץ לרגלי מרתא; העלמה הרדה הרדה גדולה, רב עצמותיה רעדו, את פניה הסבה בשאט נפש מכלי המשחית לחבל ותעצם אשמורות עיניה, ולפניה עברו בסך זכרונות כלי ארתמידור אשר רוח מלפניהם יעטוף, ומעשי צעצועים כרובים ותמרת מעשה ידי אמן נצבו נגד עיניה כתהפוכות הצוררות להטחזה הנורא בגיא-צלמות הזה.

על אשלבי המעלות העולים אל עלית הקיר הקטנה נראה ברגע ההוא כנחם במעטפה הכבדה אשר על ראשו, ברגליו הכבדות העפיל לעלות ובבואו אל העליה יהנה לנגדו החרב המורטה הנוצצת כעין החשמל לנגה השמש אשר שלחה עליה קרנים, עמד כתמר מקשה ויחרד לרגעים. יונתן שלח ידו וירם את להט החרב מעל הארץ וכל ברי עורו רחפו גם המה. יונתן קם ממושבו וישען אל הקיר ובקול רועד הרעים בעוזו אפו ויאמר:

„יוסטום בקר בחצרותינו. הוא, אשר מהלכים לו בין העומדים יתן עדיו כי הרומאים שוכחי אלוה יקראו מלא על בירוניקה אשר לא תרע נשת, ומרוע מקרב אחינו אנשי גאולתינו לא יכצא איש אשר יתעורר על חנף ונפשו תדרך עוז להגיד לבת השובבה הזאת פשעה לבל תחניף את הארץ ולבל יצא דברה על כל הנשים העבריות להבזות את עמן בעיניהן.. עהה רבו כמו רבו, אבי, בנות יעקב אשר תשחיתנה תתעיבנה עלילה ותלכנה בדרך חטאים כמוה..."

מתחתית הבית נשמע קול ברמה, קול עלמות הקוראות את מרתא. העלמה שמה רגליה באילות ותרד במורד אשלבי המעלות ותפול בזרועות רעותיה אשר נפלו על צוארה חבקוה נשקוה ותמשכנה אותה אחריהן בחוקה.

„אמנו צותה עלינו לבל נבוא אל צל קורתה ואת אינך אתנו.. כי חמודות את לה ומשוש רוחה כל היטים" דברה לאה הנערה הצעירה בבנות שרה בשחוק קל ותראה את טורי שניה הלבנות כעדר הקצובות.

„טן היום אשר בא בחירך רצתה נפשך בו לשכון כבוד בחצרותיך" דברה לאה ותעביר ידה על חלקת שער מרתא טן היום ההוא נבללה שפתך, ראשך עליך כברמל ועל שפתיך חותם צר. תבנתי את רוחך מרתא כי תחזי לך האותיות לאחור ולמרחוק תשאי דע על האשר והכבוד אשר יפלו לך הבל נחלה בהיותך לאשת חן עטרת בעלך הגבר הקם על אשר שמו בוער מרחוק.."

„אבי הזקן וידוע חולי, אהרן טודעך היושב אתך יחד דבר יום ביומו באולם האכניטין, בא היום אל בית שרה לבוא בתוך הבאים עם שמעון אלוף נעוריה אל בית מועדי-אל; גם נפש אבי נכספה לראות פניך, כי אך את לבדך היית טשוש רוחו כל הימים בשבתכם בודדים במועדכם אל עקרבים בין עם לועז..."

את הדברים האלה דברה עלמה רוה ודלה, בגדי-עני תעטף שית לה. ומבבות עיניה הגדולות הנשקפות כמו שחר על פניה המכוסים צלמות נראה עוז רוחה וכביר כח לבה. מרתא אשר לא שתה לב אל דברי רעותיה המצפצפות והמהגות נפלה על צואר העלמה העניה הזאת ובשפתים דולקות אצלה לה עתרת נשיקות, כי מישרים אהבה

מרתא את רעותה זאת אשר גם לה היה יתרון הכשר הכמה ושאר רוח לעשות בכל מלאכת מחשבת, וגם נפשה ערגה במסתרים אל מטרתה אשר היתה ממנה והלאה, ואל חפץ אשר מרום הוא מנגדה.

„האם כמסטרות נטועים פה תעמדו לפני פתח הבית ותפשקו שפתים באין קץ לדברי רוח" נתנה בקולה מרים בת שרה אשת-לפידות אשר נפשה תלחט גחלים, ותתופף בכנדליה אשר ברגליה.. „שאי מרום עיניך מרתא וראי, כי בטרם נבואה אל חדר הורתנו יחשך השמש וגם הכוכבים יאספו נגהם..."

מרתא הרחיקה מחבק את העלמה בת-אהרן אשר משכה חסר, את עיניה נשאה למרום ותבט השמימה אשר כבר כסו בציעף החשך ואך הירח יקר הולך נראה על שפיריהם; מרתא הביטה בחרדת לב על פני רעותיה ובקול רועד דברה ותאמר:

„לכנה לשלום אל חדר הורתכן.. ואנכי אבוא אחריכן בעוד רגעים.. עתה עלי לרוץ אורח עד ארגיע אל הגשר.. אל קשת גרמניקום.. אשר שם לי דבר נחוץ.."

מרתא הפנתה שכמה ללכת, ותשוה רגליה כאילות לרוץ אורח אל המקום אשר היה רוחה לעוף ביעף.. אך פתאם רעדה אחזתה, ענן קודר כסה עליה בעבי גבי מגיניו ותעמוד כתמר מקשה, כמו הוגשו רגליה לנחושתים, ותחבק זרועות מרים ותקרא: „הנני הולכת עמכן, הנני הולכת, חבקיני נא מרים, הביאיני אל בית אמך.. אל חדר הורתך.. כי ברכי כשלו.."

הנערות אשר לא התבוננו אל החליפות אשר עברו על מרתא פתע לפתאם, על פניה אשר נחלפו כלבוש, ועל שפתה אשר נבללה, הוליכוה עד לפני פתח בית שרה; שם נצבה מרתא שנית כמו נד, הביטה כה וכה ותבט אל עבר פני קשת גרמניקום אשר תעלה למרום שיאה, ומנגה השמש אשר שלחה עליה קרנים מידה כסתה בארגמן חכלילי ובזהב מופז כעין הקשת אשר בענן.. מרתא לא שמה לב אל רעותיה אשר סבוה ויסובבוה ותהימנה ותשוקנה, ואל ההמון הרב אשר כפרץ מים רבים נהר מכל עברים אל מחוז חפצו, ותעמוד דומם שוממה ועצובת רוח ותבט אל המקום אשר שם היה עינה ולבה, אל המקום אשר שם הפיצה קשת גרמניקום ענן אורה בין חשך צר והצללים אשר נטיו על ארץ רבה.. אך בטרם פתחו הנערות דלתי פיהן להעמיק שאלה ולדעת שרש דבר נמצא בכרתא ומרוע חרדה את כל החרדה הזאת, והנה המונים המונים נהרו מכל עברים וכפלגי מים שטפו שטוף ועבור אלפי איש, כרכב זקנים אשר כמשא לעיפה תכבדנה עליהם המעטפות אשר בראשיהם, הולכים שחוח קודרים לארץ, איש את רעהו בצד ובבתף יהדפו ויעבטו ארחותם ונדברים איש אל רעהו בסוד שיחם ובשפה נמהרה, מכל המקום אשר שם היהודים מפוזרים ומפרדים, מכל קצוי הטרנסטבריום מכל מגרשיו מקצהו יחדו אתיו, וכזרם מים כבירים שוטפים סחפו גם את מרתא סחוף ועבור אל בית מועדי אל אשר שם יתקבצו היום לנקביהם..

רחב לא מוצק היה הבית הזה מקום מקדש טעט על אדמת נכר, כלו אכר כבוד וכל שביות החמדה, כמו התנצלו כל בתי ישראל הפשוטים ועורים את עדים ואת חלקת חמדתם ומכחם שחרו כלם בעד הבית הזה הנכון והנשא אשר לכבוד הוא בתוכם.. הן אמנם כשחק מאונים נחשב העושר והכבוד וצבי תפארת הבית הזה נגד החסן והיקר וכל סגלות מלכים והמדינות אשר יפארו בית מקדשי רומא וכל מקראיה, אך כנאות דשא בערבות הישימון מרום היה מראשון הבית הזה אשר שמרוהו מסת, נקוהו לטשעי וישיתו עליו כל לוית חן, בין הבתים הצרים והקטנים החובקים אשפרות

ואשר יגרשו רפש וטיט; בין בתי העץ חשחורים משחור ומגאות עשן אשר נטעו אך במלונה במקשה היה הבית הזה האחד אשר על קירותיו שמו אבן אל אבן, ועמודים מחוטבים שיש בשלל צבע רקמתים כללו יפיו. שערי הבית הגבוהים ורחבי הידים, בגאון ישאו ראשם, נחפים בנחשת קלל ופתוחים לרחבה לבוא גוי שומר-אמונים, מן המסר ועד המפחות משוח הוא למשעי ונגה והדר לו כלבנת הספיר, ומאורי אור רבים ועצומים יפיצו אור יקרות במלא רחבי הבית ויאירו אל מול פני המעקות המופזות אשר כמסך מבדיל המה בין עזרת האנשים והנשים.

על אחד הקירות בראש מרומים בין עמודי פאר מחוטבים תבנית היכל ומצופים זהב אשר עליהם יתנוססו לתפארה שני לוחות הברית אחזו ארון העדות, ותחת ירעת הארגמן המרוקמת זהב וכסף שם ספון חלקת מחוקק ספר הברית אשר כרת ה' עם עמו, אש-דת למו. אל ארון העדות יענדו עטרות ענבי עץ עבות ועלי זית אשר הובאו הנה ממכון הר ציון ומירכתי לבנון ובשכבר הימים נבלו קמלו, ויהיו למשמרת עד אשר יחליפום בחדשים מקרוב יובאו. על יד ארון העדות אשר מנורות בעלות שבע-קנים זהב מופז יפיצו עליו נגה אור יקרות, על הרצפה המעלפת אבני שיש, הוכנה במה כלילת יופי, ובמעלות אבני משבית יעלו עליה. כעל ראש הבמה השמיעו כפעם בפעם מדברותיהם גדולים חקרי לב אשר קראו באזני העם דברי אלהים חיים מפרש ושום שכל, או אלה אשר בידם מחקרי ארץ ספרו לאחיהם משלום נפוצות יהודה בארץ ענים, או נשאו דעם למרחוק לדעת מה יפעל ישראל להחזיק מעמד ולחזק תרן אניתו אשר תחשוב להשבר בין משברי המים הזדונים.

עוד היתה הבמה ריקה מאין אדם, עוד היו השערים פתוחים לרווחה ואלפי עם נהרו כהמות ים לגליו אל בית מועדי-אל אשר עוד לא בא אל קרבו המון רב כיום הזה. שמעון הקדיש קרואיו ויקרא עצרה בנשף בערב יום למען יוכלו להקביץ לנקביציהם לא רק אלה אשר עתם לא חוצצה ויוכלו לקחת מוער לבוא לשמוע אל הרנה ואל התפלה, אך גם אלה אשר רגעיהם ספורות וירחיהם מלאות עבודה כל היום להביא לחמם הצר, מחוטב העצים עד שואב מים.

מעבר הגדר המופז מעשה שבכה מזרחה, בתרו דרכם וישבו ראש הגברים, ומעבר השני ישבו הנשים אשה על מקומה, ובמעלות יעלו אל עזרת-הנשים. הבית היה מלא מפה לפה עד אפס מקום, אך כל עין בוחנת עד מחרה יכלה לראות נכוחות את המחזה המוזר כי בין ההמון הרב הזה לא נמצאו ולא נודעו עקבות נערים מבחורי-ישראל, מלבד נערים אשר עוד טרם עברו ימי עלומיהם ועוד לא צמח שער זקנם כתפארת אדם היו שם אנשים באים בימים, או אלה אשר כבר הגיעו עד זקנה ושיבה. הן אמנם ברחובות ובראש הומיות שחקו נערים עלוז-לב אשר עלו כפורתם וכיונק מארץ ציה וסביבותם אבותיהם הזקנים אשר הרדת השיבה חופפת עליהם, אך בין המפלגות האלה היה פרץ נבעה וחסרון לא יובל להמנות, כי הדור הצעיר כל אשר כח בו לאחוז בחרב ולדבר את אויב בשער כלו נסע ונגלה, כלו יצא להלחם ביום קרב בארץ אבותיהם אשר בעלוה אדונים זולתם.. יצאו ולא שבו עוד.. אלה נפלו חלל על במותיהם ויתנו תרבותם תחת לראשיהם.. אלה עלו על מוקדם בעת אשר נשרף בית קדשם צור מעזם באש, ואלה כצאן אובדות יצאו בראש-גולים אל ארץ נוד אשר שם תחת שואה התגלגלו, או הלכו שבי לפני צר אשר מכרם ממכרת עבד ויראם קשה. וביום הקהל בהתאסף כל העם יחדו אל קירות בית מקדשם, איש לא נעדר, אז ראתה כל עין כי נפקד מקום גבורי-ישראל ראשית-אונם מחמל ומחמד נפשם.. על כן כסה יגון קודר על פני כל העדה, על כן המו מעיהם בכנור ונפשם עליהם תאבל, ועל כן לבשו צעיף אלמנות

ועל בגדיהם הלבנים שמו פתיל שחור לאות אבל וראבן נפש אשר היה כרקב בעצמותיהם: אך לא כאלה היה חלק הנשים הנאספות שמה. שם נראו פנים צוהלים משמן, פה ושם נראה צניף טהור וחלאים מעשי ידי אמן על ראשן ועל חלקת צוארן, אם גם לא לעתים רחוקות נראה דמעה מתגלגלת במורד הלחיים אשר קמטו מזקן ומעצר רעה ויגון.. שם נשמע קול צלצלי הפעמונים אשר בסנדלי הנערות הנאות והמענגות ופה עמדו בנות בוטחות ותדברנה ותשוחחנה אשה את רעותה בקול גדול ובלעג השאננים, ולעמתן מעבר מזה ענו בקול אנחות שוברות מתנים אשר התפרצו בחזק מלב אשר לא יכול בלכל כבל יגונו..

פתע לפתאם במלא רחב הבית השליך הם, הקולות חדלו, השאון קם לדממה, האנחות שקטו, והפעמונים שקטו במכונם, ואך קול דממה דקה בקול רבבות עם בהאספם יחד נשמע בדומיה חרישית. כל איש עצר ברוחו לבל יוציא כפיו הגה ולבל ישמע גם קול הלמות דמו אשר בעורקיו... על גרם המעלות המובילות אל ראש הבמה עלה גבר גבה הקומה, עצמותיו שפו חשכו משחור, בתוניקה רומאית קרועה ובלואה יכסה מערומיו, ראש לו חפוי ושערותיו פרועות ומסובכות, מחזות פניו אשר שופתם השמש, מעיניו אשר העמיקו בחוריהן, מעפעפיו אשר עליהם צלמות, נשקפו כל יד עמל ותלאה, כל יגיעת בשר ומרי נפש אשר רבת שבעה לה נפשו בימי עניו ומרודו גלותו ונדודו. לחייו הקומטות כמו בארגמן אדמו כתולע, עיניו לחטו גחלים ויבט על סביביו וכאשר יפרש השוחה לשחות פרש ידיו, וברגע ההוא, עוד בטרם נפתחו פתחי פי המדבר ובטרם השמיע הוד קולו מאש העצורה בעצמותיו בשאון וברעש הגיפו הדלתות והשערים סגרו על מסגר לבל יבוא זר אל הבית ועוף השמים לא יוליך את הקול החוצה.

ברחובות הטרנסטבריום שררה דומיה חרישית, ירח יקר הולך על פני רקיע השמים הטהור כעין הבדלח והכוכבים במסלותם מנוצצים כעין החשמל יאירו בנגה אש להבות, כל יושבי הטרנסטבריום הוזים שוכבים על משכבם בלילה, וגם בתי המרזח ומעונות בני הסורים אשר סביבותם יחנו, כבר סגרו על מסגר כמו נחו שקטו גם המה מעבודתם הקשה אשר עבד בם כל היום ההוא. מעבר הנהר השואן בהמות גליו, על שבעת גבעות עולם העמוסות לעיפה המון מגדלים אהלי אפרנים ושירות חמן תחת כליל תכלת השמים הזרוע כאלפי רבבות מאורי האור נחה שקטה העיר רומא, הענק הנורא הנותן חתיתו על ארץ חיים ומחבק זרועות עולם, אך זעיר שם זעיר שם נשמע ברחובות ומגרשי האבניתן בקול סתר רעם קול מצעדי השומרים הסובבים בעיר, פה ושם נראו על פנת גג ברבע היהודים אנשים בודדים במועדם המאחרים בנשף מבלי לעלות על ערש יצועם ובטעל בפיהם ישאו מרום עיניהם וישפכו צקון לחשם לאל העונה אותם ביום צרתם.

בדומיה החרישית הזאת השפוכה על כל היקום, נשמע קול ענות חלושה, קול גבר אשר ישא מדבריותיו בתוך קהל ועדה בחביון עוז בית אלהי יעקב. הקירות העבים והשערים החזקים והמוצקים לא השמיעו החוצה קול ברמה, אך אזן מלים תבחן שמעה בחליפות וצבא קול קורא בכח חוצב להבות אש, כקול סער מתגורר אשר יחיל מדבר, ופתאם אין קול עגות גבורה, רק קול כחולה יהגה נכאים שומעת נפשנו, קול אנקת-אסיר ותפלה לעני כי יעטף, ועד ארגיע נשמע קול תרועת מלחמה, קול יריע אף יצריח כגבור מפקד צבא מלחמה, כקול מים רבים, כנאקת־חלל או זעקת שבר מכל נפש דאבה העטופה ברעב בראש חוצות או כגבור מלחמה אשר נפץ אל הסלע. אך לעתים רחוקות נשמע מן הסערה קול מרגיז ארץ אשר פלס נתיב לו בער קירות הבית החוצה, ואז שטעה אוזן אשר הקשיבה רב קשב את הקלות: גבורי-כח, חומות וחיל, מלחמת-בית, מצור ומצוק, היכל-ה', דם ואש, מנוסה ומבוסה יוצאים מתוך הענן והערפל, וביניהם עלו בלולים

השמות : רומא , סוריא , ארום וערב , מצרים , אספסיאנוס , טיטוס יוסיפון , פלביום , בירוניקה ויוחנן מגוש-חלב , כל הגבורים אנשי השם, כל האיתנים מוסדי ארץ וכל משלחת המלאכים הרעים האלה אשר עזרו לרעה להביא את ארץ יהודה המתהפכת בצירוף עד משבר ולהפכה כמהפכת זרים . כשמוע כל העם את השם יוחנן מגוש חלב מפורש יוצא מפי המדבר על ראש הבמה , כשמעם את דבר גבורות וכל מעשי תקף האחד האחוז מגבורי ישראל הזה , נפלו כלם על פניהם ארצה , ויתמוגגו בדמעות .

שעות מספר נגזו וכן עברו , ופתאם קול המולה גדולה קול העם ברעה בסופה ושערה , כקול הרעם בגלגל . יונתן עמד עוד על ראש הבמה , ובנלותו לספר לדור את הגבורות ואת המלחמות אשר נלחמו בני ציון היקרים כל עוד רוחם בם , כל עוד לא נפלו בעמיר מאחרי הקוצר על משואות חרבות בית מקדשם ועפר ארצם , את כל התלאה אשר מצאתהו בדרך בצאתו אל ארץ נד מפני חמת המציק ויעבור ארחות ימים ואיים רחוקים , כגלותו לספר כמו , עמד דומם , פניו נשא למרום , חשף זרוע עז ומתחת למדיו הוציא את ברק-השנון חרב-גאות יוחנן מגוש חלב אשר הרוה מדם ומראש פרעות אויב . כל העם כלו עמדו על רגליהם , כלם פערו פיהם לבלי חק , כלם נשאו מרום עיניהם אל יונתן ואל להט החרב אשר בה עשה את כל הגדולות האיש המורם מעם הגבור לנצח אשר שמו בוער מרחוק , כלם איש את אחיו הדפו בצד ובכתף וכלם נגשו אל הבמה לראות את החרב הזאת מזכרת-עולם , לנשק עליה נשק דמעותיהם אשר נגרו מאין הפוגות ולנשקה מנשיקות פיהם .

גם כל אשה עצובה ועצובת רוח , כל מרת-נפש אשר שכול או אלמון כתמם באו לה , בנפול ביד צר מחמל ומחמד נפשה אשר הוליך ליתן יוחנן זרוע תפארתו גם הנה חרדו מרבצן , ואשר לא כדת , התפרצו כפרץ מים ותבאנה גם הנה אל עזרת האנשים ותיללנה מר , והתיפחנה ותפרשנה כפיהן וירב בבית ה' תאניה ואניה .

„שהתך ישראל" דבר יוסטוס באזני גוריון הנשען על ידו „זה העם אשר בכחו לאלוה ובקולו קול יעקב התפאר מדור דור , זה העם אשר למראה דם מוגר ארצה אשר לא כסוהו בעפר חרד פחד תחתיו , עתה מלאו אויביו ורודפיו חנם את כל חדרי לבו לענה וראש , עדי כי במשוש פראים ישמח לראות חרב מלאת דם ועוד לא ירגו בלבבו .

ברגע ההיא נשמע קול גדול , קול כל העם אשר קרסו כרעו יחדו ויפלו על פניהם ארצה וכרעם בגלגל נשמע קול העם ברעו וברנו יחדו ; קול ברמה נשמע ביללה , קול נהי מבת ציון האבללה !...

„בהיכלך שמיר ושית , הנה זאת תורת הבית ,
„ואבי ערבות , דבים ואריות
נטר שוקד , כל פריצי חיות
כלה גרשוני מחבל נחלתי
שמו לשממה ארץ חמדתי
ואין דן דיני אין כהה לשברי
מתי בל יחיו אין פותח קברי .
יונת אלם שחורה כעורב .
נאלמה נדמה מכל הומם וטורף .
בכרם ה' צבאות-שמיר ושית
שקוץ משומם כנגע בבית !"
„בהיכלך שמיר ושית , הנה זאת תורת הבית !"

יונתן עמד על ראש הבמה כגבור הודו במלחמה, כגבור ירוץ אורח בשובו מהכות אויביו מכת בלתי סרה; מחשבתו אשר חשב ואשר היא היתה הגיגו ומבחר הגיונו, לפתח רוח חיים בעצמות בני עמו היבשות, לאמץ ברכים כושלות ולהדריך נפשם עז וכחם לאלהיהם, ובעת אשר גבורת יכין עזם נשתה, לא יתרפו ביום צרה ולא יאמרו נואש, עצתו זאת קמה גם נהיתה; בגאון שלות השקט הביט כסביב על כל העם הנאספים אשר תכו לרגליו עד אשר נעצר מבטו על עלמה בודדת במועדה אשר עמדה כתמר מקשה על יציע הבית ותבט כה וכה כאיש אשר בינתו הסתתרה. גם כל עדת הנשים אשר שטפו שטף ועבר וימשכות בכחן אל המקום אשר היה רוחן ללכת, אל בית האנשים אשר חרדו שמה מרבץ, לא סחפוה בשאון זרמתן, כי עמדה כמסמר נטוע על מקומה ובחזקת היר אחזה בהיציע מעשי שבכה אשר לפניה. היא עמדה תפושה בהמון שרעפיה בקרבה, בחליפות וצבא הביטה על איש המופת אשר בשלו כל הסער הגדול הזה ובלבה התרוצצו המון מחשבות לאין-חקר; יש אשר הביטה והראה בו ותתן לו גדל ויקר ותעריצהו בכבוד אלהים ומפני שמו נחתה, ובין-רגע הקיצו מזעזעיה ותחרד חרדה גדולה בזכרה כי האיש הזה אשר לו האמר אלוף נעורי אהה, רחץ ברם פעמיו ורבים חללים הפיל, ותרגז תחתיה זשער ראשה סמר; קרסוליה מעדו, עיניה כמו בענן כבד ומבלי דעת נפש החזיקו ידיה הרועדות ביתר עז ביציע המופז ותחזק מעמד. אך פתע-לפתאם בראותה את הטלטלה גבר, בשמעה את קול נפלת אלפי אחיה ארצה עדי כי נעו אמות הספים, יחד נכמרו נחומיה ותפול גם היא אפים ארצה, ארבות עיניה נפתחו ויזרטו ברמעות שליש, ממתוך הענן והערפל נשמע שנית קול רעש גדול קול קורע לבב ומרגיז נפש:

„בהיכלך שטיר ושית, הנה זאת תורת הבית!
הלנצח תקצף על נפש תורך?
הלעד זנחת את בנך בכורך?
ואם עבד אני, הלא אנאל בשנים..
וכמה יובלות חלפו, עידן ועדנים..
עד מתי לא תרחם אלקים צבאות..
עד מתי לא תחיש ישועת קץ-פלאות?
מתי תבער כאש קנאתך לאכל שטיר ושית!
וצוה הכהנו—פנו את הבית!
בהיכלך שטיר ושית, הנה זאת תורת הבית!"

ז.

על דברת שדה מאדים וחקר קדמוניותיו שרדה ברומא הגדה עתיקת-יומין השונה תכלית־שנוי מההגדה על חרש־מצל האלילה עגריה אשר הדרת השיבה חופפת עליה ובהררי הרמיון יסדתה בקדש. שם מבין עפאים נשמע קול והנחל בסוד שיחו סֵפֶר לדור את חין ערך ותפארת-ארם אשר היו כביד נפש מלכם מחוקקם ובת השמים אשר הערה עליו רוח מרום להכין בחסד כסאו ולשפוט עמו בצדק,—ופה נראה חזות קשה, המונים המונים גבורי מלחמה קשת וכידון יחזיקו, עליהם תרנה אשפה ובדהרות אבירים יגמאו ארץ וילמדו ידיהם לקרב ולמלחמת-תנופה וכמו חי כמו חרון הזכירו לבני רומא את כל התלאה אשר מצאתם בדרך, את כל נהרי נחלי הדמים אשר הרוו את ארצם לקרוא להם דרור מתגרת יד מרכינום הגבור העריץ אשר הכביד עליהם עלו ויתנם לבו ולמשמה עד אשר כשל כח סבלם, ויאמרו השמד.

הלא כה יספרו קוראי הדורות מראש אשר ישאו דעם למרחוק על קורות העת הרת-עולם הזאת אשר עת צרה היתה לרומא ומבנה נושעו תשועת-עולמים: „דברי הריבות על אודות אחזת נחלת טרכינוס באו עד שערי בית הזקנים אשר בארץ . . . אך העם התגעש ויתקצף ויום נקם היה בלבו; את מגרש טרכינוס אשר בין הטיבר והעיר החריבו לאליל מאדים, ובהיות בימים ההם ימי בכורי הבואת השדה והרמש החל בקמה, עלה העם כשואה וכדי ארבה לרב ויכלו קיצו וקצירו וישלחהו אל מצולות הטיבר; השבלים אשר כסה הנהר עליהם בהכון גליו עמדו נד אחד, העלו שרטון, ועליהם התנשא בגאותו אי-סלע אשר שם בנו בני רומא את כל מקדשיהם, אהלי אפדנם וטירות חסנם".

הימים הראשונים חלפו וכן נגזו ועבר, קול העם ברעו בהתנפלו בשצף קצפו על שדה טרכינוס לשית קציר לה ולשומה בָּתָּה היה כבר כהד ממרחק יבוא, אך זעיר שם זעיר שם עוד נמצאו אנשים אשר זכרו קדמוניות והאותיות לאחור ולמראה המגרש הזה אשר שם אליל-המלחמה נקרא עליו ואי-הסלע האומר כבוד, זכרו ימי קדם, הימים אשר שררו הצדקה והיושר את גול משפט והחמס אשר קם למטה רשע, שררו, וגם יָבֵלוּ.—

על שדי טרכינוס לפנים נקבצו באו היום כל צבי תפארת רומא, כל כבוד עשרה והדר גאונה, ואין קצה לתכונה. מעבר לנהר השוטף במרוצתו ומשלב בגשרים נהדרים בכל חסן ויקר, מעבר לאי-הסלע הנשקף ביקר כבודו במגדלי עזו ותועפות ארמוניו, ילפת ארחות דרכו רחוב הנצחון המרצף אבני בזלט מהקצעים למשעי, וממעל לרחוב הזה ישא שיאו אל מפלשי עב, אל השמים הטהורים כעין הבדלח וכלבנת הספיר הר אבניטין המעלף בירקרק חרוץ ובגני עדנים, ומהרפס כברצי כסף בהיכלי הקיץ האומרים כבוד הנטועים במורד ונגה והדר להם.

ממול להטיבר נחל קדומים ויפעת גשריו המחטבים תבנית היכל לרגלי הבַּפִּיטול וגבעת קווירינל ישתרעו רחובות נהדרות רחבות ידים, כלן מרצפות אבני אקדח מרטות למען היות להן ברק, ועל כל מראה עין מסביב טורי ארמנות נשגבים ואהלי אפדנים בנוים כמו רמים וביניהם קשתות וכיפות נהדרות בכל צבי תפארה ולויות חן מעשי ידי חרשים, עד הבכר רחב הידים אשר יפרש מוטות כנפיו שם בירכתי הבתים, ואשר שם כפורחת יעלו כל עצי עדן ופרי הלולים וביניהם יתנוססו לתפארה גלות-עליות רבות מספור המריקות מעליהן גשם-נדבות ורסיסי טל אורות לרגלי הפסילים המחטבים בשן והבנים ומצופים זהב, פסלי תמונות כל האיתנים מוסדי ארץ, כל הגבורים אנשי השם, כל נביא כל חוזה אשר קם ברומא מימות עולם, ובל הומך שבט אשר ישב על כסא מלכותם משנות קדם; פה תנין הדלפין נורא הוד גבה ויראה לו חצוב מאבן שיש מעשי ידי אמן, ומפיו אשר יפער לבלי חק יז קצף וזרם מים כבירים אשר שאון זרמתו יעלה בלולים עם סוד שיח ענפי עץ עבות טר ואהלות אשר יתנועעו כי יפוח היום, ושם תמונות מעשי ידי יוצר אשר כגבה ענקים גבהם ומראיהם כנחש עקלתון ופני אדם להמה, קורסים כורעים יחדו תחת משא לעיפה ספל אדירים מאבן יקרה ואגן הסהר המריקה אל עֻל מימיה, העמוסה על שכמם וכאלה תמונות ופסילים אשר לא מלאה העין לראות ולא בא כמהם בכל הארץ ובכל הגוים.

בפגת-יקרת זאת אשר יסובוּהָ צאלים צללי עצי אהלות ודודאים נותני-ריח נחוח, תלפתנה ארחות דרכן ומשלבות אשה אל אחותה מכלות נהדרות וכלן הולכות אל מקום אחד, אל אולם השדרות הבנוי כמו רמים תחתיים שניים ושלשים, אל האולם אשר ביניו עמדו בו לכלול יפיו ולהרחיב מטות כנפיו עדי כי בינות לעמודים מלמטה יכלו לעבור בסך

מרכבות כבוד רתומות לארבעה או חמשה סוסים, ולבלי לעבט ארחותן, ועל המכפלות העליות היה מקום רחב לא מוצק להכיל את רב ההמון הרב אשר נקבץ בעמק ההרוץ לראות יקר כל הכבוד וכל שכיות החמדה.

מחוץ הנהר, מתחת כיפות השער הגדול התנשא הארמון האומר כבוד הזה, ופארי עמודיו הגבוהים המחטבים תבנית היכל ותמרת וכותרות עליהם מלמעלה, ישתרעו ויעברו לרחוב שדי טרכינום מלפנים ופגעו במורד גבעת כפיטול וכזר זהב מסביב יסובו את קרקס הפַּלַטיני אשר שם נקבצו באו חמדת כל הגוים פסל תמונת כל, כל ארמנות מבטחים ובתי משוש, עפל ובחן וכל סגלות מלכים אשר אצרו כל מלכי ארץ מימות עולם עד דור אחרון זה, פה התנשאו בגאון עזם מקדשי הֶרקולים ומַנֶרבה, היכלי בעלינה אלילת המלחמה, ואיזידה המצרית, אוצר כל כלי יקר אשר בשם פנטעון נקרא ובתי הרחצה אשר התנוססו להפארה ושם נירון קיסר נקרא עליהם, עדי כי כל המקום ההוא על כל מראה עין מסביב היה כשן סלע איתן יצוק אבני שיש שן והבנים, עפרות זהב וכסף תועפות וכל אבן יקרה משוחים בששר בשלל צבע רקמתים ומעשה צעצועים מלאים זיו ומרהיבים בת עין ואין קצה לתכונה.

על כל גגות האולמים, על כל מעקה גבוה ועל כל שערי החצר כסביב, כפורחת עלו נצה גני ערנים התלוים כמו על בליטה; מבעד חלונות ההיכלים והבתים הבנוים כמו רמים נשקפו אַרבּוֹת-הבדלח הטהורות כעצם הרקיע ויריעות אטון יקרים מעשה ידי אמן; על מרומי הכיפות הנהדרות נשקפו בהדר גאונם כל שכיות החמדה, יריעות משי ורקמה אשר מארץ הקדם מוצאן, כל כלי חמדת בת יון בכסף וזהב וכל אבני משכית חרושים בעט ברזל וצפרן שטיר תמונות מרהיבות בת עין, בדלח וזכוכית יקרה מובאות מכדחק מארץ מצרים שדה צען; עצי עדן פנינים ואבני אקדח ושפוני טמוני חול כלם עשוים מעשי חרשים אשר לא השבע עין מראות, ואין שוקל ואין כופר אשר יברא לו ניב שפתים לתארם באומר ודברים.

במראה הזה נראה היום את חלקת שדה טרכינום אשר בימים מקדם עטפה בר וחבוסה בירקרק חרוץ מהבואת המלך הנאדר בכח; ואת החלקה השניה אוו למו בני העם הגבורים אנשי השם אשר כלו את קיצו ואת קצירו ויסעפו פארתו במערצה, לשום שם כבוד תחלתם, לעשות שם את המסות-הגדולות לפקד צבאות מלחמה בשלום, להקהל עמים יחדו לבחר להם אנשים אשר יצאו ויבואו לפניו, זקנים היושבים כסאות למשפט, מחוקקים בטשענותם, נואמי נאום, ראשי העם וקציניהם, שופטים ושוטרים וכל כהונה גדולה או קטנה; את חבל הארמה הזה אשר הקדישו קדש למאדים אליל מעוזם, יגבל הטיבר נחל קדומים מעבר מזה, וגני פומפיום וליקוללום מקצהו השני, והרחוב הגדול רחב הידים ותקופתה על גבעת הקבירינל יתאר גבולו מעברו השלישי, המקום ההוא אשר בשם פֶּטים יכונה היה מחוז חפץ ופנת יקרת להעם הרומאי בסוד החפש עלי אהלו, כי שם התאסף אספה כפעם בפעם בימים מקדם, בטרם הוגשו רגליו לנחשתים ורוחו לחרצבות רשע וטטשלת-עריצים, לשאת דעו מרחוק ולשפוט על פי רוחו על גוי ואדם יחד ולכלכל דרכיו במשפט. אך אקטַפיום-אגוסטום הוא ראה ראשית לו לשום את המקום הזה לגיא-חזיון, וימשוך ברסן מתעה את העם אשר בדי שעשועים אמר האח לאהבה אותו ולדבקה בו, בהשביעו אותם מנחל עדניו כנפשם שבעם. גם כאז כן עתה עוד למדו צבאות מלחמה ידיהם לקרב במקום ההוא המרום מראשון, אך חדלו ארחות החפש חדלו, רוח העם לא יוסיף עוד לדון ולבחר לו אנשים מקרבו כאשר אהב כלה, כי הקיסר אלוף לראשם השתרר עליהם גם השתרר ביד חזקה, ובידו נצפנו עתות כל העם כלו באין אומר השב. הוא היה ראש המטות ננידב כל שרי

החילים, הוא היה המושל והשופט ואין לזרים אתו, ידו היתה בכל, ובלעדו לא ירים איש את ידו, וכל הכהונות הגדולות עם הקטנות הושמו על שכם אנשים אשר שמם כסה בחשך ואך ממרומי גבעת פַּלַטין מכון לשבת בית המלכות אך משם הגיע שמם לאזני העם אשר מהרו ויקראו הידד ויהללום בשער בת-רבים כי שם הקיסר נקרא עליהם! ולעמת זאת נשמע על גפי כרומי הספטים כפעם בפעם קול העם ברעו הצוהל כאבירים אשר מסך עליהם הקיסר רוח שכרון ותמהון, בהכינו להם משתה ושמחה ויום טוב, בתתו על פיהם יין הרקח ולחם לשבע ברב פזרונו אשר לפעמים עבר גבולות ויחלוף חק.

דרך-המלך הפלמיני אשר סלל הקיסר אגוסטום ויכלל יפיו, ילפת ארחות דרכו תחת צללי גני פומפיום ובמקום אשר שם יגיע מגרש הספטים עד מרום קצו, על גפי מרומי קרת, יתאחד ולא יתפרד עם הרחוב הגדול אשר שם יגיע לעב שיאו מרום קבר אגוסטום ועל ראשו כדור זהב גדול המפיץ אור יקרות וזקים ממנו יתמלטו.

מחזה טול מחזה לעמת המגדל הגבוה והנשא הזה האומר כבוד, שם בירכתים עוד ביתר שאת גבוה מעל גבוה ישא למרום שיאו בָּמָה אשר על ראשו יעמוד חצוב בשן סלע צעיר רודם אשר גבה והדר לו, על שערותיו היורדים תלתלים על פי מדותיו יענוד עטרת גאות וגנה והדר לה בשלל צבעים כנגה הקשת אשר בענן, בידו כנור ונבל בעל שבע מיתרים ומקל רועים יכת לרגליו, הלא הוא צלם דמות פַּבּיס-אפוללה אליל השמש האור והחום הילדות והשחרות ורוח אשר באנוש. לרגלי החמן הזה מסביב על כל עברים מעלות גבוהות מעל גבוהות, ובתחתית המעלות האלה כסאות כבוד ומכונים לשבת נהדרים ביריעות ארגמן ונחפים בזהב ובכסף יבכל מעשי צעצועים.

הוקנים אשר עוד זכרו ימות עולם כפרו כמו כי בעודם בשחר טל ילדותם שעשע אקטַפיום-אגוסטום את צאן מרעיתו את עמו אשר משך אחריו בכפל רסנו, פה במקום ההוא במשחקי הטרויגים, ועתה חדשו נעורי המקום הזה כקדם, ועוד הפעם פה בקרן בן שטן הזה על מצע עשבות אחו ופרחי חמד יקום העם לצחק בשחוק הטרויגים אשר לזכרו תאות נפשם, אך לא כימים הראשונים הימים האלה, הפעם לא יראו נפלאותם דורפי רוח מרקדים בחבל אשר בכסף יקסמו, לא הרצים בסוסים אשר בקרקס ישתחוו לאגורת כסף, לא הגלדיאטורים אשר נולדו בכתר המדרגה אחר הרחיים בבית העבדים, אף לא המנצחים בנגינות ומזמרי משכיל או נואמי נאום אשר העם אהבם כנפשם, אך הפעם יופיעו על במת המחזה בהדר גאונם כל איולי הארץ, מבחר בחורי בני רומא וראשית אונם, בני הזקנים וכרומי עם הארץ מבכורות בני העם נכבדיהם, ועל כל כבוד האיתנים האלה, הכי נכבר הוא הדבר כי למפקד את צבאות המשחקים האלה יחר כבוד לקח בן הקיסר הגבר המהולל בתשבחות על תפארת בחורים כחו, על טובו ויפיו וחכמתו הטובה עליו, האיש אשר דכא את ארץ יהודה תחת רגליו לעשות לו שם עולם, הוא טיטום הנורא הוד, מלכם לימים יצרו.

אתא בקר, השמש אשר יצא בהדר גאונו ממעל לגבעות קווירינאל שלח אור אדמדם כהה אל העמק אשר במורד הגבעה אשר כבר מלא אנשים כפה לפה עד אפס מקום, כי כל הלילה, ליל אתמול כי עבר, כהמות ים המה מגרש מאדים מאלפי רבבות אנשים אשר נהרו מכל קצוי העיר ומאפסיה אשר חכו לאמר מי יתן בקר, ובעלות השחר בחרו דרכם וישבו למו על הכסאות הערוכים מאתמול מסביב סביב לגיא-החזיון, ארבע עשרת הספסלים אשר הוכנו מבון לשבת הגדולים והאזרחים אשר בעיר, כבר מלאו מן הקצה לקצה, אך באשר ידעו האנשים האלה אשר ממקום גבוה יהלכו לכבר מקום רגלם, וגם הקיגנטורים הפקידים אשר עליהם הושמה המשרה לפקח על המשטר והסדר הביאו איש

על מקומו בשלום, לכן השליך ביניהם הם, ואיש את אחיו לא דחקו, אולם שם במרום, במקום אשר נאספו ויתגודדו כל הערב הרב, כל הסוחרים ועושים במלאכה, העבדים והשפחות, אנשי החיל והאספסוף אשר תקיא העיר מקרבה, שם רבתה המהומה והמבוכה, השאון והרעש עדי כי תחרשנה אזנים ולא ישמע איש שפת רעהו. שם נקבצו באו כל פליטי הגוים ללשונותם מקצוי ארץ וים רחוקים, ולא נכר איש אשר יתערה כאזרח רענן ברומא מאז ומקדם לפני הגרים אשר מקרוב באו לגור שם, או הובאו אסירים בזיקים להתגלגל תחת שואה מיון ומסוריה, מאסיה מאפריקה מספרד וגם מַגַלְיָה ובריטניה אשר זה עתה מקרוב נטו שכמם לסבול עול הברזל אשר שמה רומא על צואר כל הגוים, מכל הגוים והלשונות האלה נקבצו באו לשמוח בשמחת גוייהם. לצלע האיש רם העינים חטר מגזע הקוויריטים אזרחי הארץ מקדם דל הבשר ורע המראה המפיץ גאותו על כל סביביו, אם גם בביתו אין לחם ואין שמלה, ושמלתו לעורו בלואה ומטלאה, לצלעו ישב איש יְוָנִי הפושק שפתיו באין מעצר או סורי אשר עיניו כעין הצפעוני והכרת פניו תענה בו כי מלא תוך ומרמה ודבר בליעל יצוק בו, ואליהם נשענו קפודקיים אשר גוום יצוק נחושה ובריאי הבשר, נוביים אשר חשך משחור תארם, גליים מלאים רוח חיים באפם ואשר כבר למדו את דרך הרומאים והולכים בחקותיהם, בריטטים פראי-אדם ופניהם זועפים, ספרדים החוצבים להבות אש, כושים וּמִצְרִים אשר עור בשרם צהוב, מפניהם נשקפת חכמה וערמה ועיניהם מעופפות בחוריהן וכאלה רבים מקצוי ארץ אשר באו לעיר הזאת אשר שמה בער מרחוק, או הובאו אליה בחזקת היד.

כל הרגבים האלה, כל הערב הרב הזה אשר הָצְבַר מארבע כנפות הארץ נדבקו יחדו, התלכדו ולא התפרדו ויהיו לאחדים תחת שבט הנוגש בם, תחת להט החרב המתהפכת המעופפת על פניהם, תחת תגרת יד אלפי אנשי הצבא אשר גם המה באו בתוך הבאים לראות במחול המשחקים ובגאותם ועברת זדונם השתררו על כל העם גם השתרר, והכרת פניהם ענתה בם כי מתנשאים המה לכל לראש, ונכונים המה להכות חרם ולטרוף זרוע אף קדקד לאיש אשר יביטו און בו, ולא ייראו, ואין משיב ידם מבלע.

כי את מי ידאגו וייראו פן ישקיע בחבל לשונם או ישבר עליהם חקו? הן הקיסר ולא זר הוא מלכם מחוקקם והוא שופטם, ומפניו האם ייראו? הן מי עשה להקיכר את כל החיל הזה אם לא המה? מי ירה אבן פנת ארמון הפלטין אשר לא יסע יתדותיו לנצח ועל משפטו ישב כל הימים אם לא גבורת ישע ימינם? אך האם המה לבדם שתו לממשלת הקיסר על עפר בצר? הן גם דלת עם הארץ, אלה האנשים אשר נמשלו כבהמות נדמו, אלה אשר ברגע הזה נתנו שאון קולם וירעימו בקול גאונם כהגלות נגלות אחד מבני הקיסר במושב כבודו, הלא גם המה הביאו אבני פנה ואבני מוסדות ליסד כסא כבוד ולהרים קרן עם רומא בכבוד!.. הלא כל אלה עשירי העם ההדורים בלבושם רודפי קדים ורועי רוח אשר עתה יחלו לבוא במבוא עם ולהופיע בהדר גאונם ובלבושם האומר כבוד איש בחדר משכיתו, הלא גם המה היו איש ממקומו לעזר לשום אבן אל אבן בהיכל תפארת ממלכתם?! אמנם לא כאלה חלק האנשים הבאים בתוך הבאים אל המושבות שם מעבר מזה, האנשים אשר גם ביום טובה זה, ביום התקרש חג אפולה לא יסירו את המסכה הנסוכה על פניהם הנזעמים, גם היום בלא נפש חפצה יבואו לראות בטובת בחיריהם, ועין רואה תעידם כי בקרבם עמל ואון ורק רע יחרשו כל היום וירקמו בתחתיות ארץ לעשות במחשך מעשיהם.

על גַּבֵּי האנשים הרעים והחטאים האלה אשר כמתאוננים רע המה על המעשה אשר נעשה כבר חרשו חורשים, תשעה קיסרים אשר היו מלפנים ואשר לא מצאו את לבבם נאמן לפניהם בערו אחריהם כאשר יבער הגלל ויטאטאום במטאטא השמד, אך

המה עוד לא נכחד קיכם, לא אבד נצחם, מעפר אחר יצמחו, וגם פה המה מענים בשמחת לבב הגוי כלו, ומעיניהם יזרו זיקים ולפידים יתהלכו, ומראיהם כלפידים אשר התמלטו מעיני העם הסוער כהמות ימים בהתנפלו בחמה שכולה על שדה טרכינום לשיתו בתה.

המושבות והכפאות כמעט כבר מלאו מקציהן, מכל צבי תפארת רומא וגאון עזה מכל הגדולים אנשי השם; שם היה צעקטיום הנודע בשער בת רבים, אשר הכה שוק על ירך בהצותו את ארץ יהודה בראש צבאותיו, וישנא את היהודים עם חרמו תכלית שנאה, הדור הוא בלבושו הלבן כשלג ומרוקם בזהב אופיר, ומבלי שום לב אל אחזת מרעיו ומתי סודו אשר מסביב שתו עליו, נשען על בְּרֵי ארגמן חטובות אטון מצרים, וישב מַיָּטִים וסביבות עיניו רעמה גם פניו מלאו זעם, כי היטב הרה לו עד-מות על אשר יפקד מקום אשת נעוריו בתוך הבאים, והיא הלא תתהולל באֵימים ותיאל הלך אחרי אלהים אחרים, אחרי אלהי היהודים האמללים אשר צדו את נפשה לפורחות. לשוא נתנה שאון קולה בתוך הלשכה קֵנָה מרציה אשר ידענו אותה ואת שיחה, לשוא תתרה בכל עז להחיות רוחו הנדכא, ובחבקה את כלב שעשועיה בחיקה נחמה במו פיה גם את צעקטיום קשי-היום, והוא מאן להנחם; שם ישב ראש גם סטעללא העצל החכם בעיניו, ויפרש כנפי כסותו, שמלת אשה אשר לבש, על כל סביביו; שם גם קרוס אשר קרע בפוך עיניו ונרדו נתן ריח כל קטרת הסמים וכל ראשי בשמים, שם מַרְצִיל המשורר אשר כפעם בפעם השמיע קולו בשיר וכל הנאספים מלאו שחוק פיהם על חלומותיו ועל דבריו ועל שיריו אשר היו כקול הסירים תחת הסיר.

לא הרחק מן הלשכה הזאת בתא נהדר בכבוד אשר לו הרקמה, התנוססה כאבן נזר פַּניה אשת הפריטור יעלת החן בת נדיבי עם אשר עליה יציץ נזר כבוד נפשה ויקן ערכה פנימה, אצטלא (Stolla) פשוטה ועורה מכל חלאים מעשי ידי אמן תלבש לתפארה, ואך בין תלתלי שער ראשה השחורים כעורב ויורדים על חלקת צוארה וגוה המחטב תבנית היכל, נראו אבני אודם נוצצים כעין ההשמל. על סביבה נקהלו קהל גדול: שם נשים באות בימים, עלמות אשר מלאו עלומים, ולכל לראש נראו שם אנשים עוטים אדרות צמר ארוכות עד הברכים, וזקניהם יורדים על פי מדותיהם, אשר כל רואיהם הכירום כי המה הפלוסופים האנשים החוקרים לכל תכלית אשר חכמתם האירה פניהם ותאצל עליהם מהודה. האנשים האלה אשר הדרת המנוחה חופפת עליהם, הליכותם וכל מעלליהם שקולים בפלס ומאזני משפט, המה סמל דמות עם רומא מאז ומקדם, בטרם נשבת מטהרו, ובטרם שנו פניו חיל תמורות אשר הכאיבו בו כל חלקה טובה.

שם דבר חד את אחד בסוד שיח ויתלחשו בדממה וברוח חיים, על כל פנים נראה שחוק מטוב לב, וכל עין הפיצה נגה אש להבה. אך פַּניה הרכה והענוגה לשחוק אטרה מהולל, ועין רואה הכירה כי שֶׂבְעה היא נדודים ורוחה מרחף על פני תהום מהשבות אין-חקר, פניה חורו, ועל שפתיה טחסום. העלוועדיום אלוף נעוריה לא היה בלשכה על יד ימינה, כי בהיותו פריטור מרום מראשון, אשר על פיו ישק כל דבר הנעשה בעיר בראש מרומים, הוטל עליו לעמור על משמרת פקודתו, על ראש השער הגדול ולתת אותותיו להחל את השחוק והשעשועים אשר לא יחלו עד עת בא דברו.

עקבות הקיסר אספסיאנוס עוד לא נודעו; הימשל ברוחו הפריטור, האיש השוטר אמת לעולם אשר המשפט לו לקו ולמשקלת, היכלא את הרוח ולא יתן להחל את שמחת-היום בטרם יופיע המלך ביפיו? על השאלה הזאת היה לב פניה כמרקחה בקרבה המו הטון טעיה כהמות ים ותשבע נדודים, אם גם מטוה המנוחה היה הלוט על פניה. בפנותה אל אחד הצעירים אשר עמדו מאחריה דבר לאטה באזנו ותאמר:

„האם לא תוכל, ארתמידור, להגיע עד הראש ולדבר דבר בשמי להלבידיום באשר אצוך ?"

„אנסה דבר, דומינה" ענה חרש-הצירים במהירות, „ומה תצוה נפשך להגיד לאלוף נעורך ?"

„לך ואמרת לו ידידי כי נפשי בשאלתי . . . כי יזכור את הלבידיום בר בטננו, ואל יכהי ברוחו . . .

ארתמידור השתחוה ביראת הכבוד ויצא מלשכת הפריטור לעשות כאשר צוה.

אך לשכה אחת נשארה עוד באין יושב בה, גם היא היתה לבושה מלכות ותבוא בעדי עדיים כלשכת המלך, ותמשוך עליה כל עין רואה. מדוע בוששו לבוא לשכון כבוד בלשכתם אלה אשר כל העם חכו לקראת בואם בכליון עינים, מדוע אחרו פעמיהם ? הן כל העם הרואים ידעו ולא זר למי הוכן מכון לשבת וכסא-כבוד זה ! מדוע זה עוד לא נודעו עקבות כבודה בת-מלך אשר שָׂמָה עלה היום על שפת כל לשון ? שאלה היא ופותר אין אותה כי מי זה בא בסודה לדעת דבר לאט עמה ? אולי היא הזוה שוכבת על ערש השן ורוחה ימריא בטרום ויחשב חשבונות רבים כמשפט לכל בני-קדם ? אולי בחלום חזיון דמיונה על אהוב נפשה המושל בגבורתו עולם שכחה את היום הזה, יום ההתקדש הנ לעם לועז אשר בקרבו היא יושבת ורוחה זרה לו ? אולי עוד היא נצבת לפני הראי-המוצק וככלה תעדה כליה ליום מועד זה אשר בו קותה נפשה לשמוע מפי אהוב לבבה את הדברים והאמת אשר כלו עיניה מְיַחֵל להם, ולקנות לה אהבת העם אשר אולי משל המשל בו ליומים יוצרו ?

כל העם היושבים בלשכות התיכונים לא יכלו לראות את הקרב הקרב אל גיא הַחזיון, כי כלם פניהם ביתה, ודרך שערים רבים נהרו ההמונים, עדי כי איש לא ראה את הבאים חדשים מקרוב עד בואם אל תוך הלשכות פנימה. אך פתאם קם מאן מואן ברעש, כל עין צופיה אל מול השער הסגור ואל הפתח בְּבָאָה הסגורה בגדר מעשה שבכה ברזל מופז, והנה שם עוברים בסך ידדון ידדון חיל צבאות לבושים שש ורקמה ובידיהם מפץ וגרזן וצרור חוטי ברזל. והאנשים האלה לא זר נחשבו לעיני הרואים, אשר ידעו כי המה הרצים היוצאים דחופים ומבהלים לפני מסע המלך או כבוד ביתו וכל הגלוים אליו, ואחריהם ימשך פרשים רוכבי סוסים דוהרים חמושים בקשתות, עליהם תרנה אשפה ולבושם עורות כל פריצי חיות ובני שחץ בחק לבני הגרמנים מעולם. כל הכבודה הזאת מסביב שתה לכסאות-מושב נשואים על כתף גבורים הגבוהים מכל העם ולבושים כגדי השרד לכבוד ולתפארת. ביקר כל כבוד הזה הופיע כפעם בפעם בראש חוצות רומא אגריפס היהודי אשר שלטו לו מלכי רומא נחומים על אברן עטו וארצו ועל כבודו כי גלה מסנו בתתם לו לאחות נחלה את ארץ כלקידיה, זאת הארץ אשר גדלה כאמת איש וכמעט בדמיון יסודתה, את ממשלתו זאת אשר נחלת שפרה עליו, חלק בקו עם אחותו ביריניקה, ואתה יחד, או על ידה, נחל כבוד-מלכים וכל שכיות חמדתם, על פני כל העם נכבד, לפניו רצו רצי המלך, חיל צבאות היו שומרים לראשו, וילבש לבוש מלכות ועטרת גאות.

כל הכבודה הזאת עברה כסך ותבוא דרך השער אל מקום המחזה, ועל נרם המעלות הגבוהות אשר בהן יעלו אל הלשכה הכבודה אשר שמה עד עתה מאין אדם, פתאם הופיעה תפארת אדם, אשה אשר נגה והדר לה אשר לא תשבע עין מראות, וכמו נרעשה פתע-לפתאם מהמון מחשבות אשר לא נדע שערן עמדה רגעי מספר על עמדה כמסמר נמוג ועיניה לנכח הביטו.

כי זה האיש אשר יגלה עמוקות מכי חשך ויחשוף המון נסתרות אשר סערו בקרב

לבב האשה הגדולה הזאת ברגע ההיא אשר בגללם צרו צערי אונה ? מי יודע, אולי ביום ההוא אשר בחקו הוטל גורלה לשבט או לחסד, למראה עם אלהי נכר הארץ אשר שמם היה מנאץ כל היום בפי עמה ונחלתה, אולי למראיהם הוטלה ויקיצו מזעזיה חרפתה ובשתה או מוסר כליותיה, או אולי נשגה בשפטנו, והיא רק לבעבור זאת עצרה בלבתה אל מרוטי השבת לבעבור יראה העם את אשת-החיל אשר תהיה לעת קץ החזון אלופה לראשו, לבעבור יראו העמים והשרים את יפיה ויהללו אותה כי טובה היא ? ימי עלומי יעלת-חן הזאת כבר עברו למו, ועתה עלתה כפרחת, כל יצורי גוה היו חטובים תבנית היכל, כחה היה חרש עמה, ושכלה לא היה בה, רוח גאה וגאון מרחף על פניה, עיניה יחצבו להבות אש וכבוד מלכים ילין על מרום מצחה, ועל כל הליכותיה ובגדיה כלילי היופי שפוך רוח וטעם ארץ-הקדם. מי חכם ויבן את אלה, בוחן כליות וירע רגשותיה ומחשבותיה אשר המו את לבבה להיות שונה מכל העם אשר בקרבו ישבה, ובהתערבה בגוים ותלמד מעשיהם, בלבתה בחקות הרומאים ובהשפיקה בהבליהם לא שנתה את לבושה אשר הביאה מזמרת ארץ מולדתה ? ! הן לא בלא דעת וחשבון עשתה מעשיה זר מעשיה, אך כאשת חן אשר קסמים בירה לצורך נפשות לפורחות בלבלה דרכיה במשפט ולה אמר לבה כי בגדיה החמודות האלה אשר כמו זר נהשבו לבני רומא יוסיפו עליה לויית-חן . . . הן גם טיטום ראה את מראיה בפעם הראשון בלבשה בגדי היהודים, ותמשכנו בכפל רסנה, ולמה תסיר מעליה בגדיה אלה אשר כעכם המה אל מוסר-אויל ? !

מעיל תכלת וארגמן מרוקם מקלעות ותמורים ופטורי ציצים בשלל צבעים נחמדים יורד מעל כתפותיה המחוטבים כמו מקרנות שן עד הקרסולים, ואזור יקר משבץ אבני מלואים יושבות על מלאת בכסף ובזהב על מתניה, על חזיה החשופות אשר לא כסה עליהן המעיל למסך יורדת שרשרת גבלות עבותה ובטבעותיה אחוזים אגני-הסהר, כוכבים, נחשים ושרפים מוצקים זהב וכל אבן יקרה מסוכתם, על חלקת ידיה צמידים כעין הנחשים ועליהם טוטפות וכתובות קעקע חרותים בחרט-אנוש ובצפרן שמיר אשר קסמים בידם . . . מתחת נזר הזהב המטולא באבני משכית ומלואים אשר יציץ על ראשה ירדו תלתלי שער ראשה השחורים כעין העורב מלאים כוכבי זהב ונחשי עקלתון, וישתרגו על כתפותיה חזיה ועל לבנת ידיה ויגיעו עד שולי מעילה ויסתבכו עם הנזמים היקרים אשר באזניה, ועם כנפות האזור היקר אשר על מתניה ואשר עליו היו תלואים בשרשרות זהב מעשי ידי אמן צלחיות מלאים כל קטרת וראשי בשמים וזני מרקחים, וכיסים מלאים מטבעות זהב מנוצצות כעין החשמל . . .

כבשם הזה, ככל העדיים והחלאים האלה עור לא בא בגבול רומא, וגם אחת מבנותיה לא לבשה כמהם ולא ידעה למשוך אבירים בכחה וביקר תפארתה כאשר ידעה היא עת לכל חפץ, ולא נפלאת היא כי למראה יקר כל הכבוד הזה אשר כמו אחזו בכנפות הארץ, ואת זמרת ארץ הקדם ערש מולדת דריוש סרדנפל ושלמה הביאו בחצן רוכיה, כי למראה הזה השליך הם רוטיה שאננה בכל טלא רחב גיא-החזיון. כל הנאספים ראו ואיש אל רעהו תמהו ויתנו דוטיה תהלתה, אך פתע לפתאם מעל הלשכות הגבוהות אשר שם נקהלו כל ההמון הרב, נשמע קול רעש גדול, קול העם ברעו ובתתו כבוד ליעלת-החן הזאת אשר בעפעפיה לבבתם ותצודם בחרמה.

„שלום לך ביריניקה, חיים ושלום ביריניקה תחי עוד לנצח ! סופום ! (הידד) סופום ! סופום !" לקול העם והערב-הרב אשר שתו במרום קנם תתרשנה אזנים, כלם חתרו בכל עז להשמיע במרום קולם ולקרא הידד למצא חן וחסד בעיני בן הקיסר ואהובת נפשו ; אלה מחאו כפיהם הניעו במו ראשם ויניפו בטודרים, ואלה קראו מלא מבלי דעת

עד מה ; מהלשכות התיכונות אשר שם מושב האזרחים נשמע גם כן לעתים רחוקות קול ענות חלושה קורא הידד, כהד הקול אשר מגבוה יבוא, אך בהלשכות ובתאים אשר שם מושב הזקנים והנשים הכבודות שרדה דממה דקה, רגזו בלבבם וידמו, ואך זעיר שם זעיר שם קדם אחר מרואי פני המלך את פניה בכבוד בקומו מעל מושבו ויניע בטו ידו. בַּיָּה מַרְעָה נשענה על שכם צעמטיוס מר נפש, אשר כל זה לא היה שוה לו, והתן שאון קולה מבלי דעת מה זה ועל מה זה ; הפלוסופים והזקנים היושבים בשבת תהכמוני חתו ובשו ופניהם קדרו לארץ ; הנשים השאננות חבשו פניהן בטמון ועל פניהן נראה שחוק מהול בלעג ושאט-נפש. קול העם ומשק הכפים אשר הרגיז ארץ עוד לא קם לדממה בהיציע העליון גם כאשר ישבה וירוניקה על מרום שבתה, על כרים רכים וענוגים מרוקמים זהב ופנינים ועל סביבותיה המון נערותיה לובשות שני עם עדנים כאשר תלבשנה בנות ארץ הקדם, ורק לאט לאט נחר גרונם ותכבדנה ידיהם ויחדלו.

מעבר הבמה מזה ישבו גם הגברים אשר באו למקום המחזה יחד עם ביניקה, כלם לבשו בגדי רומא לרוח היום, אגריפס היה הדור בלבושו כאחד הסנטורים זקני הארץ ויועציה, פניו חורו, על שפתיו מחסים, וכעין הקרח הנורא ושלג-עולמים יתעלם על כל יצורי גוו, ומראהו כאיש אשר לא יאמין לכל דבר ולבו יסיתהו בשפק אשר לא יחת מפני כל וכל יד עמל לא תניחהו ולא תרגיז מנוחתו ; לצלעו הופיע איש אשר לא כמחשבותיו יחשוב ולא דרכיו דרכו, זה האיש יוסיפון אשר תאמים היו בבטנו, והתהפוכות הצרורות אשה אל אחותה אשר התרוצצו בחבו שמו גם על פניו אותותיהם אותות ; זה האיש אשר בשיתו בחלקות למשפחת הפלבים אשר מלכו אז ברומא הסב את שמו פלביום ; זה האיש אשר היה פקיד נגיד בארץ הגליל ואשר ראשי המורדים אשר הריטו יד בממשלת רומא השיאו אותו עון אשמה כי מכר עמו בלא הון ויבגד כמו נחל, זה האיש אשר משך בשבט סופרים ובספרו לדור את דברי הימים האלה, גם שם ידיו לא לאמונה, ולשקר עשה עט סופרים, גם שם יתהפך כחומר חותם וישנה פניו כפי אשר היה רוחו ללכת אחת הנה ואחת הנה. פעם ישית בחלקות ויצמיד חנף להעם אשר לו הכח והעז וידכא עמו תחתיו, ופתאם ישים דמעתו בנאדו, הלא בספרתו, יבכה את חללי בת עמו וידיד בשיחו, יתן כבוד תהלתו וירוממהו החת לשונו, ויחרף מערכות אחיו אשר העיזו לנסות דבר לפרק ולחבל מעל צוארם עול רומא אשר אהב סלה ובשמה ידגל כל היום . . .

בהיות יוסיפון רע כאח לאגריפס, וגם כל בית המלכות קרבוהו כמו נגיד ויהפצו ביקרו, לכן עמד במקום גדולים ואחר כבוד לקח לשבת בראש-מרומים לצלע מושל כלקידיה, ומאחורי שני אלופי היהודים האלה עמדו או ישבו יהודים רבים גדולים אשר ברומא אנשי השם, ולכל לראש התנשא ביניהם מונבז אלוף מסבל בתועפות זהב, איש אשר עשה פימה עלי כסל וישטן ויבעט, את כל קדשי בני ישראל השליך אחרי גוו וישתחוה רק לעגל הזהב ולבתם אטר מבטחו, פניו אדמו כהולע, גויתו יושבת על מלאת, תגא רומאית יעטף שית לו ככל אצילי בני רומא וממלא הוא בתרשיש באבנים יקרות ובזהב אופיר. האיש הזה ועוד כעשרים או שלשים כמהו אשר ישבו עתה ברומא ויתענג על רב שלום היו מאלה מרשיעי ברית אשר בשם „צדוקים" נקראו בשמותם על אדמת מבורתם לפנים בישראל. בהיותם כלם אנשים אשר על דגל היחש התחשבו, וגם נחלת שפרה עליהם, עד מהרה שכחו עמם צור מחצבתם, ובבואם אל ארץ נכריה התערבו בגוים, התערו כאורחים רעננים על ארץ לא-להם, את השכלת בני יון ורומא חתמו בלמודם ויחתרו בכל עז לחקות את כל מעשה הגוים אשר בקרבם ישבו לבל יכירום רואיהם כי מבני יהודה יצאו, ולהתבולל בקרב הגוי אשר נתן התיהו על ארץ חיים ואשר עז בירו

להנחיל אהוביו יש וכסא-כבוד, בעת אשר כל אחיהם אנשי כגלתם אשר לא התמכרו לכל תועבות הגוים, תחת שואה ההגלגלו ויחבקו אשפתות. בהיותם חכמים בעיניהם מהפלספים אשר נגעו בקצה המטה בלמודי עפיקור היוני, היתה אך זאת משוש דרכם וחכמתם אשר בה התימרו ובינתם לעיני כל העמים להשביע ברשן נפשם, למכוך ביין את בשרם ולאהוב ימים לראות טוב ומעדני החיים בתענוגים. כל האנשים האלה איש וביתו והנפש אשר עשה באו רומאה לגור שם, ועל כן מלאה לשכת אגריפס מהמון האנשים האלה וכל הכבודה אשר ברגליהם מפה לפה; בין האחים הנפשעים האלה התנוסס כאבן נזר יוסטוס, זה הגבר אשר ידענו אותו ואת שיחו, עננה הרת יגון כסתה פניו למסך, על בגדיו הנקיים למשעי לא נראו עקבות סרח העודף, גאה וגאון אשר לבשו הגאיונים אשר על סביביו, ובהיותו איש ימיני ואיש סודו לאגריפס אשר בכל ביתו היה נאמן, עמד על ימינו, ומבעד לירעת הארגמן אשר שתה כליל צלה על פני מושל כלקידיה עיניו הביטו נכחו בעפעפים קודרות, ובנפש דאבה. פתאם רגז יוסטוס ויפחד, שערות ראשו סמרו וסביביו נשערה מאד, ומפחד ותמהון התפרץ מפיו קול קורא בכח אשר עד מהרה נחבא ולא נשמע שנית, מבטי עיניו אשר סבבו על תקופתן כה וכה לראות את כל ההמונים הרבים והשונים אשר נקבצו באו בגיא-החזיון הזה, פתאם נפגשו באיש אשר ידעהו הטוב שלשם, וגם ידע דרך עמדו, ועל כן חרד את כל החרדה הגדולה הזאת. שונה היה האיש הזה מכל העם אשר מסביב, כל עצמותיו שפו, יצורי גוו כמו התפוללו, ובעד בגדי העדים אשר בלו מרב ימים ולא כסו מערומיו נראה עור בשרו ששופתו השמש ויחשך משחור, ועל פניו צרבות מאדמות מהמבות אשר הכה והפצעים הנאמנים אשר קרם עליהם עור מלטעלה.

על אחד הספסלים אשר בירכתים אשר שם מטן לשבת בני דלת העם, ישב, או האמנתי כי אדבר: עמד האיש דל הבשר ורע המראה הזה, כאיש ערוך למלחמה או כנמר שוקד להתנפל על טרפו אשר יריח מרחוק, ופניו אל מול פני במה-המחזה המעולפה בירקרק חרוץ; עיניו אשר העמיקו בחוריהן, וכעין אופנים כוהים יסובבו עליהן, הביטו מבעד גבותיהן השחורות והעבתות על לשכת אגריפס ובירניקה ויחצבו להבות אש, ועל שפתיו נראה פעם כעין שחוק קל, כמו ינור להם או ישחק על משבתם, ופעם הזו קצף כמו חפץ לבלעם חיים ולהכחיד מאנוש זכרם לוא כביר מצאה ידו.

„יונתן!" קרא יוסטוס כראותו את האיש הזה פתאם בין ההמון החונג, יזך עד מהרה שם מחסום לפיו וידום ולא שנה באולתו אשר המליטה מפיו דבר ולא ישוב, מבלי משים.

„מה לו פה ומי לו פה?, ישיח יוסטוס עם לבבו, „איזה הדרך התבולל בין ההמון הזה אשר אלפי עינים יכירוהו וידעוהו פנים אל פנים, וכל לשון תקום אתו למשפט ותריח עליו שואה לא יוכל כפרה. ומה המטרה אשר למענה בא עד הלום להשליך נפשו מנגד? האם עבר רוח עועים על האיש הזה, הגבר ראה עני אשר אין מעצור לרוחו, אשר נהרי נחלי דמים משחק המה לו ולכל פגע ישחק בגבה אפו? האם ברוחו אשר אין נכונה בו יחבל עוד הפעם תחבלות לעשות מעשהו זר מעשהו?"

פני יוסטוס הפכו לבן, תחתיו פחד ורגז, עד ארגיע חשב מחשבות ובהשתחוותו ביראת הכבוד טול הדר כבוד אגריפס דבר לאט לו באזנו אשר לא שמע איש שמץ מנהו, ואגריפס אשר שכר פיו ולשונו ודלתי שפתיו פתח רק לעתים רחוקות, לא ענה דבר אך הניע בכו ראשו לאות כי תמים דעים הוא עמו, ואז יצא יוסטוס ועבדים המשרתים אותו מלשכת אגריפס, ואחרי רגעים נראה על אחד הספסלים אשר שם ישבו דלת העם והאספסוף אשר בקרבו, והנה ההמון נמוג והלום ואיש את אחיו דחקו כהמיו

גלים משברי ים עת יגע בהם הרוח וממזרים תבוא כופה. קול השומרים הסובבים בראש הומיות האלה נשמע בטרום בצותם לבני העם לשום ידים ולפנות מקום הבי-נכבד ביניהם לסופר אגריפס ומשרתיו אשר עמו אשר ישפיל שבת בסתר המדרגה, בין אנשים בני בלי שם.

אך את כל הנעשה והנשמע על הכסאות הגבוהים מעל גבוהים לא ידע איש, וגם ההמון הרב לא ידע אתו עד מה. השעה השלישית אחרי עלות הבקר הלפה וגם נגוזה ועקבות הקיסר עוד לא נודעו; אספסינוס הזקן אשר נער היה וגם הזקן בחיי הצבא, היה איש צבא מכף רגלו ועד קדקדו, כל מעיניו היו רק במוצא-לכף אשר לכל בו חיי רוחו, ולא לבו הלך לקראת ימי מועד ומשתה ושמחה בראש הומיות, אך היוכלו אלפי רבבות עם אשר יחדו ישבו צפופים כעדר בתוך הדברו ותחתם נהפך כמו אש, היוכלו לשבת יחיל ודומם ולחכות בבליון עינים עד עת בא הקיסר אשר אולי תרחק חק? הלא משפט הוא לבני רומא חק עולם ולא יעברנו גם המלך, כי ביום התקדש חג עוד טעת צאת השמש יקראו יום מועד, ומה גם ביום ההוא אשר מקרא-קדש הוא לאליל נאדר בכח, עליהם לחוג חגם בעלות הבקר, פן יקצף אלהים על המאחרים לשלם נדרם ולתת כבוד לשמו.. בראש מרומים על גפי מרומי מושב הגדולים אנשי השם נשמע קול במתאוננים, והמשפילים לשבת רעמו פניהם איש אל אחיו תמהו וישחקו על משבתיהם בשחוק מכאיב לב.. בין האצילים הזקנים, שרי החצר, הפלוסופים וחכמי החרשים נשמע תלונה דקה ותחתם רגזו וישערו שער, וגם פעמים אפוללון, האליל אשר בשלו כל התרדה הזאת וכל הנעשה היום נעשה לכבודו ויקר תפארתו, גם הוא כמו היטב חרה לו, הפיץ עברות אפיו, ומור הזהב אשר יציץ על ראש פסלו חצב להבות ולפידים אל מול פני הרואים אשר אש קדחה בעצמותם ובח סבלם כשל...

פתע לפתאם נשמע קול רעש גדול ממושבות האצילים וזקנים רבים, מקול מחי-הכפים רעשה כל הארץ, אך ההמון הרב האספסוף אשר היה כמתאונן עד הנה לא ענה בקול, ורואי פני המלך ושרי החצר נדמו כאבן ולא האמינו למראה עיניהם, על מרומי פסגת השער הגדול הופיע בהדר גאונו הפריטור המרום מראשון ברומא אשר על פיו ישק כל העם ועל פיו יצא ויבוא. תגא לבנה כשלג מרקמה זהב יעטוף שית לו, בידו האחת שרביט המלוכה ובשנית סודר לבן ובצעדי און עלה על מרומי המעלות וכל העם אשר ראו את מוריהם הפריטור ביפיו נבהלו נחפזו, אלה מחאו כפיהם צהלו קולם ויקדמו פניו בכבוד ותרועה-מלך והנשארים נשאו בשרם בשניהם רגזו בלבבם וידמו.

„סופום פריטור! הידד, גבר חכם בעז! חיים וחסר לך נשיא-אלהים בתוכנו!"

נשמע קול מבמת המחזה עולה למרום.

דומיציאן הלבן כרפאים שוכני קבר נשא מרום עיניו אל מרומי השער; שרי הצבא המתנוססים בלבושי השרד אשר תכו לרגלי הקיסר קללה נמרצת ויחרקו שן, האיתנים רבי העיר וגדוליה כמו נעורו משנתם ראו כן תמהו ותעבר התלונה במחנה.

„הקיסר עוד לא בא... עוד כבודו עלינו לא יראה... האם יפקד מקום כבודו?... היתכן?... היעשה כדבר הזה?..."

אם בעיני האנשים אשר רע המעשה הזה לא יתכן הדבר, אולם בעיני הפריטור יתכן... הלעוועדיום העשוי לבלי-חת נשען בידו האחת על ראש השרביט אשר עליו התנוסס נשר נחפה בכסף וזרם ימינו אל על, ויפל את הסודר על פני במת המחזה לאות כי חג-העם החל.. וברגע ההיא נשמע קול קורא בכח, קול אנשים תמימי דעים עם הפריטור, ובראשם קול לאמיה הנודע לנו בשם אשר צדה בן הקיסר את נפש אשת נעוריו בחרמו:

„יחי הפריטור העלוועדיום... יחי עוד לנצח!".

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

פניה שמה על פניה את הציף והתכם בידים ממהרות, וארתמידור אשר השת ראשו דבר אליה בלאט: „פקודתך, גברתי, שמרה רוחי, אולם אלוף נעורך השיב שולחי דבר וישם בפי לאמר לך, דומינה: אל לאנשים אשר לא ישמרו אמונים וצדק ומשפט, בנים, ואיש שומר ארחות־משפט ואמת לעולם גם בניו לא יזכור חנות ולא ישא פנים . . .“

ואף אמנם שמר הלבידיום אמונים, ולא נשא פנים, ואחרי תתו אותותיו אותות נשמע קול כנור ונבל, קול מחצרים בחצוצרות, קול מנגינות חצבא ברנם יחד ובזמרם משכיל וכל העם כלו שאף רוח וישב ויהוה לו.

דרך השער הפתוח לרווחה באו אל מקום המחזה המעולף בירקרק חרוץ, פרשים רוכבי סוסים המושים בכל כלי נשק ושלטי הגבורים, ויעברו בסך בדהרות אבירים ארבעה ארבעה לבד, ולכל לראש רכבו בהדר גאונם מבחר בחורי בני רומא אשר עורם כמעט בשחר טל ילדותם, ובכפל רסנם נהגו סוסים קטנים לבנים כשלג; כל הנערים האלה לבושים מכלול, הוניקים לבנים ועדי ארגמן עליהם, ועל ראשיהם המגולים זרים מעצים רעננים ועפאים, על שכמם אשפה מלאה חצים, ובידיהם רמחים ובידונים מרוטים למען היות להם ברק.

אחרי חיל הרוכבים האלה, ידודן ידודן רוכבים אחרים, כבירים מהם לימים, סוסיהם כעין הוהב ובידיהם להב חנית וקשת גבורים, אחרי הגדוד הזה הלכו מעדנות גדוד פרשים כמשפט בני הגרמנים, ראשיהם וחיזהם פרועים, ועליהם עורות זאבים ובידיהם שלטי הגבורים ונשק ברזל ונחשת קלל מנוצץ כעין החשמל, ואחריהם רוכבי סוסים שחורים כעורב, חותם הכנית בני רומא הגאיונים, שריון קשקשים ילבשו מן הצואר עד הברכים עליהם תרנה אשפה, על ראשיהם כובעים גבוהים אשר כנפי נשרים פרושים עליהם מלמעלה, ועל מתניהם חרב פיפיות ותער מופז מלא צעצועים ואבן יקרה מסבתו, בראש כל גדוד ירכב בצעדי און ראש הגדוד לבושו כלו אומר כבוד וגנה והדר לו, וכמעט הופיע על במת החזון הגדוד האחרון כרעם בגלגל הרעים כל העם בקול גאונו ויחדו קראו: הידד! ויטחאו כפים עדי כי רעשה הארץ לקולם.

על סוס אביר שחור כעורב, לבוש על חזהו שריון זהב אופיר וכבע על ראשו אשר יפסה פניו עד חצים ונשר זהב אשר יפרש אברתו כמו ימריא במרום ויגביה עוף על ראש הכובע, ירכב ויגמא ארץ ברעש וברגז ויעוף כברק על פני כל גדודי הפרשים אשר עמדו במערכה ואחר באחד נגשו, איש חסון כאלון, פניו וכל יצורי גוו כחותבים תבנית היכל, בעיניו ילין עוז ועל מרום מצחו יציץ אטץ רוחו העשוי לבלי חת, ובעמדו בראש כל הגדודים האלה נשא מרום את חניתו המוצק זהב לעיני כל העם. הגבר מורם מעם הזה אשר כל עין רואה לא שבעה מהבט אל פניו ויפי תוארו, היה טיטוס בן המלך יורש העצר.

עוד העם סואן ברעש, עוד המערה אשר בכל פנות העם לא קמה לדממה, ולקולם רעשו כל אמות הכפים ורגזה כל הארץ, והנה צנפה כדור סבבו אלפי הרוכבים על כל גיא־החזון מסביב, עוד פעם הרים טיטוס את זרוע ימינו ולהב הניתו וגדודי הפרשים עמדו ארבעה ארבעה לבד, ערובים ושטורים כאיש אחד וידודו ידודו סביב במת המחזה בדהרות אבירים ובמשטר וסדר.

חליפות וצבא הניף טיטוס ידו ויטה בכידון, ולעמתו יצאו כל גדודי הפרשים אל עבר פניהם ויראו דבר גבורתם ומעשה הקסם וישבלו את ידיהם להטות בכפל רסנם את סוסיהם כאשר היה רוחם ללכת.

מסביב השליך הם, השאון והרעש קם לאט לאט לדממה, כל העם כקטן כגדול שם

נצרה על דל שפתיו החביא קול מליו, אך פער פיו כאל מלקוש ועיניו הביטו נכחו לראות את הדר המחזה המרהיב עין ולשבוע נעימות כרת היום, האצילים והזקנים עפעפיהם הישירו נגדם ויביטו כה וכה לראות בתוך הבאים ובתוך גדודי הפרשים את קרוביהם ומודעיהם, וגם מסביב להתיאטרון דמכה דקה, לא היה נודד בנף ופוצה פה, על כל גגות האולמים מסביב עמדו נצבים אלפי איש אשר צר להם המקום לבוא אל במת-ישחק פניהם ולקול החצוצרה ברמה אשר הודיעה גלוי לכל העם כי עת המשוש הגיעה פחד ורחב לבבם, סגרו דל שפתיהם ויביטו מרחוק. מן שפריר השמים המהורים כלבנת הספיר שלחה השמש קרנים מידה ויפוזו מצבות העוז, החמנים המצופים זהב וכל כלי הנשק המבריקים אשר על הגבורים העוברים בעמק החרוץ, בכל אפסי פנת יקרת הזאת שררה דומיה, ואך שאון גלי הטיבר נשמע מרחוק בסוד שיחם, וקול המים המפכים ממזרקי-המים וגלות העליות.

שעות מספר הלפו עברו למו, הגבורים רוכבי הסוסים באין עיף ואין כושל בהם עוד יראו גבורת ימינם וילמדו אצבעותיהם לקרב ולמלחמה בשלום, וטיטום צבי חמדתם מפקד צבאותיהם, כל העם שבע נעימות את פניו שכחו עגים ועמלם, וגם כאשר בא אספסינוס בצהרים אל מקום המחזה לא שם העם אל לב, תרועת מלך לא נשמעה, אך טיטום כבן יכבד אביו נטה בכידון, כל גדודיו יחדו עברו אחריו בסך, ויחדו השתחוו לפני אספסינוס כמשפט. מראש לא בסהר ידע כל העם כי הקיסר יאהב את בנו־יקירו זה אהבה עזה כמות, גם את נפש דומיציאן ידעו מאד ולא נבחר עצמו מהם כי קנאה גדולה יקנא בטיטום אחיו הגדול אשר ביד נדיבה פזרה לו התולדה מאוצרה הטוב כל צבי תפארתה, תפארת-אדם ורוח כביר לא אצלה ממנו, וגם המקרה על עצתו יופיע בכל אשר יפנה יצליח, על כן הבינו לרעו וידעו מדוע ילטוש עיניו לו בזעם והרי אף ויסתיר פניו ממנו ומדבר גבורותיו אשר הראה היום קבל עם.

אמנם כל חמודות בני האדם לא אצלה הטבע מבחירה רצתה נפשה זה, אך דבר חפץ אחד עוד היה מרום מנגדו, דבר חפץ אשר לכל בן-חלוף גם ליושב בסהר המדרגה המשפט למנות חמרונו, והיא לבחר לו אשת נעורים אשר אהב כלה ולארשה לו בצדק ובמשפט לעיני השמש.

החצרות בראש-מרומים השמיעו ברמה קולן בקול תרועת מלך ורעש מלחמה, לאות כי משוש העם ושמחת גילם הגיע עד מרום קצו. גדודי הפרשים עוד הפעם יצאו חוצץ כלם ויתהלכו מעדנות וטיטום בראשם מפקד צבאותם. טיטום הסיר כובעו מעל ראשו וכל העם ראו בן־מלך ביפיו ויתבוננו אל הפארתו אשר יצא לה שם בגוים. אך עין בוחנת ראתה כי על פניו לא ילין הנצח וההוד, וגם עקבות היום ההוא כשטוח כל העם, עליו לא נודעו. על מרום מצחו חוך משלג שכנה עננה הרת תוגה חרישית והכרת פניו ענתה בו כי תפוש הוא במזמות זו השב, ורוחו מרחף על פני תהום מחשבות אין-חקר. הוא האיש אשר מפניו יחילו עמים, אשר על מרומי שדה קטל לא ישוב עד יאבל טרף ועד נחלו עטרת-גאות ונזר נצחון, הישוב גם היום כבנצח וכגבור הודו במלחמה יך צריו אחור ויגיע עד מטרתו אשר אליה ערגה נפשו והנפש אשר יקרה בעיניו ולכל בה חיי רוחו? מי יודע אם ישוב אביו ונחם על דבריו אשר אמר, ואשר נשבע באפו להשיב פניו ריקם? הן אביו בכל עת-מצא כל חפצו ישלים ואך הפעם נזר אומר ולא ישוב, ומי יודע אם לא כל התחבלותיו ינפצו אל הכלע הזה? מי יודע אם ישור ויוכל אל גאות אדם ורום-אנשים, אל רום עיני האצילים, אל שצף קצף הפלוסופים ורבי תלמידיהם, ואל דבת העם אשר יבָגנו באהליהם, העם אשר תכו לרגליו והם ימשלו בו בכל-זאת?! אנה פניו מערות בלבתו בראש צבאותיו? הן בכר השתחוה לפני הדום רגלי

הקיסר היושב בכסא-כבודו וגם לפני הסנהדרין לבושי הבדים היושבים במושב זקנים השתחוה כחק מאז ומקדם, ואל איזה מקום ינהג עתה צבאותיו ההולכים לרגלו ?

אך כל העם כלו ידע לא מראש בסתר את המקום אשר שם יעצר בלכתו ואשר שם עיניו נשואות, כי זה ימים מספר עברה הרנה בעיר רומא ותעש לה השמועה כנפים ותעל על כל שפת לשון ודבת עם, ובעור אשר אלה מזה שרקו ויניעו ראש, האחרים אמרו לדבק טוב וישמחו כמוצא שלל לראות בטובת בחירם, על כן לא נפלא בעיני העם כראותם את טיטום צור מעוזם כי פתאם עמד כתמר מקשה לפני לשכת ביריניקה אהובת נפשו, ואחריו עמדה גם כל הכבודה אשר ברגלו וינעו ויעמדו מרחוק.

מבין יריעות אטון הארגמן מעל מצע כרפס ותכלת המרקמים בזהב ובכל אבן יקרה קמה וגם נצבה בכל הדר גאונה ובנגה לבושה אשר אין ערך אליו! ותתנשא בגאון־עזה ותפארת חסנה, ביריניקה היפיפיה המצודדת נפשות בעצמת קסמיה אשר על פניה. מי חכם ויבן את המחשבות המאליפות המרבבות אשר סערו כחבה ברגעים האלה אשר אליהם חבתה בכליון עינים ונפשה גרסה להאבה זה ימים רבים, ואשר בחיקם הוטל גורלה לימים יצרו לשבט או לחסד ? ! מי יודע אם מחבלי-אדם מעבותות אהבה או מגאה וגאון ורם עיניה עתה רתח דמה כמרקחה ויחד רב עצמותיה פחדו ? את ראשה הטעלף ספירים הורידה לארץ, את גבות עיניה השחורות הרימה אל על ובעיניה השחורות כעורב וחוצבות להבות אש הביטה אל מול פני אהוב נפשה אשר לא גרע ממנה עיניו גם הוא.

רגעי מספר הביטו ויראו עין בעין, וביריניקה לאט לאט כשכורה ולא מיין וכאיש אשר רוח תרדמה נסוך עליו, נטתה אל עבר פניה ותט אל מעקה הלשכה המחוטבת תבנית היכל ותגש לאהוב לבבה זר דפנים עשוי בטוב טעם ודעת מעשה ידיה להתפאר.

אלפי רבבות העם כלו עיניהם מיהל לעת קץ החזון אשר על דברת רבים יהי על כל כבוד חפה וגלוי לכל העמים יאמר אספסיאנוס לדבק טוב וטיטום יקח לו את מלכת כלצירה לו לאשה, על כן ישבו כל העם איש על מקומו יחיל ורומם ולשונם לחכם דבקה, ואך זעיר שם זעיר שם נשמע קול תלונה דקה מתהלך בקרב המחנה.

פתע לפתאם כרעם בגלגל אשר ירגיז ארץ בעת אשר בחיר הוא בשחקים, שם מגבוה מן המקום אשר שם עמדו צפופים בני דלת העם, בני בלי שם, משם נשמע קול מרגיז ארץ, קול רעש גדול קורא בכח :

„ארורה אַתְּ ביריניקה אשת-הזמה חרפת עמה וקלונו לעיני כל הגוים ! ארורה את בת השובבה אשר למדת את בנות ציון היקרות את דרכיך ותזנותך. ארורה את בוגדה אשר עזבת את עמך בצר לו ללכת אחרי מעגביך ! . . .“

פתאם נחבא הקול הזה הקורא בכח, כמו הושם מחסום לפיו ביד חזקה, אך כרגע הוסיף אומץ וירעם בקול אדיר וחזק :

„ארור גם אתה מכל האדם מחריב ארצות ומרעיש ממלכות לא-לו, ארור אתה לנצח מחריב ארצנו, זד יהיר אשר שלחת באש מקדשנו ! . . .“

הקול נחבא עוד פעם, ולעמת זאת נשמע קול מהלומות, קול המולה כקול מחנה וכשאון אנשים הנלחמים בהאבקם יחד, קול ענות גבורה וקול ענות חלושה בחליפות וצבא וגם קול אנשי החיל בפלסם נתיב להותם בין המון העם אשר התנגשו יחדו, אך

האיש השוגה ומשתגע אשר השמיע במרום קולו, בהלחמו את האנשים אשר מסביב שתו עליו ביד חזקה ויגזר על ימין ועל שמאל, לא נתן דמי לו, ובגרון נחר קרא שנית:

„תקלל חלקתכם בארץ מיד אל זועם הקנא ונוקם! ארורים אתם מכל האדם, מכל איש אשר ישמור צדק ומשפט מחללם! ארורים... ארורים... ארורים!..."

עוד רבות פעמים נשמע הקול האיום הזה וזאת האלה היוצאת מבהלה ורחופה מפי האיש האלמוני אשר בשגעון נהג ורוחו לא נכון בקרבו, עוד רבות פעמים נשמע קול נחרו אימה, אך לאט לאט היה כהד מרחק יבוא כמו הרחיקו את האיש הזה אשר נסתרה דרכו מעל גבול המקום הזה ויסחבוהו מחב ועבר הלאה הלאה. מסביב השליך הם, על הכסאות והלשכות אשר אוו למושב למו רבי העם ואציליה שררה דומיה, אין פוצה פה ומצפצף, אך כל נבון לחש בהביטו אל גדולי העם האלה איך ביד חזקה שמו מעצר לרוחם לבל תענה הכרת פניהם על שמחתם לאיד טיטום ובשתו בקהל רב, ועל שחקם על משבתיו, כל מבין דבר לאשורו ידע לא מראש בסתר כי הדומיה הזאת תהלה היא לראש האיש האלמוני אשר המטיר על טיטום בלחומו, יתר הרבה מאלפי רבבות קולות הידד ומחי כפים; כל איש מצוק ומר נפש, כל אשר לא ישרו בעיניו הליכות העולם, משטרי הממשלה או ראשיה, כל איש ואשה אשר בזו וישקצו בקרב לבבם כל בן נכר אשר לא ממעי רומא יצא, הביטו בכל שאטם בנפש על הנכריה הזאת המעולפת ספירים אשר מרחוק באה לגור ותכם קיקלון על כל בנות רומא, והיא, חלא בת היא להעם אשר יבזו את צלמו, להעם אשר בזוי הוא בגוים וקטן מאד יתר-הרבה מכל הגוים הנכרים בזויי הנפש אשר כמוהם כאין בעיני הגאיונים האלה, ועל כן כל אלה אשר רוח רומא המפעם בקרבם טרם נשבת מטהרו, כל קנא ונוקם וכל אשר היו זרע היהודים לשכים בעיניהם, כלם שחקו בכל לב וברומיתם נתנו אותותם אותות כי ישלמו תודות להאיש האלמוני אשר שפך בוז כמים על טיטום אשר לא טוב עשה בתוך עמיו ועל היהודיה הבזויה אשר עטתה עליהם בושה סלה.

צעטטיום האיש הנודע כבעל בעמיו בצדקת פזרונו, העוין את כל היהודים תכלית שנאה על אשר השיבו אחור ימינו ביום קרב, ועל לכדם בשחת רשתם את אשת חיקו אשר תשפיק בהבליהם ובדתם אשר אמן אין בה, הוא ואחזת מרעיו תמיטי-דעים עמו שם מחסום לפיו אך בעינים מזרות בוז וקלסה הביט כמנצח על כל סביביו ועל שפתיו לעג-השאננים; אליה לאמיה, האיש אשר היטב חרה לו על בן המלך הבכור אשר צדה את נפש תורתו, לטש עיניו בזעם וחרי אף וינחם על הרעה אשר מצאתהו. רעי מרציה פורמיליה, האשה העזובה אשר עזבה טיטום כנח עליו הרוח לנפשה, וילך אחרי בת אל נכר, כל רעיה ומתי סודה השמיעו קול לעגם ברמה, אך פני אספסיאנוס חפו קדרו מאד, ודומיציאן הרים ידו ויהן בקולו קול עז:

„שלח דברך ואמתך, מלך כל הארץ, ומחר בראש מרומים תשבר אורע מקנה האיש הזה אשר העיז לעשות הנבלה אשר תחתיה תרגז ארץ!.."

אך בעת אשר שפתיו מלאו זעם ויחתה גחלים על האיש האלמוני עיניו הפיצו בידודי אש משמחת לבב העצורה בקרבו, ובעפעפיו בָּטַח לרגעים את פני אחיו אשר שואה ממרחק שמה נשף חשקו לחרדה וכל עצתו בָּלָעָה. כי אמנם לא לחרפת מחרפו אשר נתן עליו בקולו נתר לבו ממקומו, אך רע היה בעיניו המעשה כי מכל העם אשר חפץ דכאם תחת רגליו ולטשכם בכחו, מכל העם אין מכלים דבר ואין כהה לשברו וכלם בדמכה הרת בוז-לגאיונים שמעו רעתו ואין אומר השב. אך טיטום לא איש הוא אשר

יתרפה ביום צרה ; את ראשו נשא בגאה וגאון , מעיניו אשר לפני רגעים התמלטו כידודי אש האהבה , עתה חצבו להבות אש עברה וועם , ויבט על כל סביביו כאיש אשר מפניו יחילו עמים , ארץ יראה ושקטה . אך ביריניקה הנכלמה והנדהמה נחבאה אל הכלים , כי כל הכבודה אשר אתה מסביב שתו עליה ויסתירוה בחבין עוזם מעין ראי לבל יִרְאֶה קלונה .

אך כקצף על פני מים היה כל השאון והרעש הזה נגד הסער הגדול , המהומה והמבוכה אשר התחוללו שם ביציע העליון , מקום הרשע אשר שם את כל רומא כמרקחה . אנשי הצבא האוהבים את טיטום צור מעוזם אשר הנחילם יש ועטרת תפארת הנצח וההוד , וכל דלת עם הארץ אשר שתו שם במרום קנָם , ואת טיטום אשר ספיר גזרתו הקדישו והעריצו , המה כבדו את הגבר המורם מעם הזה בכבוד אלהים וקדוש אמרו לו , ולעמת זאת יחדו היו על יהודה וגם המה שנאו את היהודים שנאה עזה כמות , ואיך ישקטו במכונם עת יעיז איש מזרע היהודים הנמבזים והשפלים לעפר בעפר על מלכם-בקדש , למרות עיני כבודו , ולשום לכל העם את חגם לחגא ואת ראש שמחתם אשר אליו היו עיניהם נשואות למפח-נפש ? ! אף אמנם גם ביריניקה בהשפטה תצא רשעה , כי גם היא חטאה חטאת לא תוכל כפרה כי ממעי יהודה יצאה , אך הלא טיטום משוש רוחם אותה בחר ויקרב , הלא היא תתרפס ברצי כסף , ובקסם על פניה תקח לב , ועל כן סר עונה וחטאתה תמחה כעב , וחרפת נעוריה לא יזכרו עוד . . אך זה האיש , בן-אדם תולעה , גבר לא יצלח אשר בביתו אין לחם , ולנויתו אין גם שמלה לכסות מערומיו , זה האיש אשר מסתר המדרגה בין בני בלי שם עמד ויתבונן אל גיא-החזיון , זה האיש אשר ניבו נבוה , מי הוא זה , ואי-מזה הוא ?

„יהודי הוא ! יהודי ! יהודי !" קרא בקול גדול סלפיום אשר לו הרקמה על גבעת אבניטון . . „יקחני בכור שטן ועפולה אלילנו ישלח חציו ויפיצני אם לא אַביר מראהו כי הוא אחד מהיהודים מבתי־הארג אשר מעבר לנהר טיבר . . ."

„זאת לא זאת ! סלפיום , שגית ברואה" ענה לעמתו וועגטורי הרוקח מרקחת ויחתור בכל עז להשמיע במרום קולו ביתר עז מרעהו „שגית ברואה , ואף אמנם יהודי הוא , אך לא מעושים מעשה אורג , ואנכי אביא באלה נפשי כי הוא אח מאחד מאלה העושים קטורת־תועבה שם בטרנסטיבריום רבץ בלהות . . ."

שטוף ועבור בין המון העם , במחצו זרוע אף קדקד וברמסו ברגל נאוה כל איש העומד לו לשטן , פלס נתיב לו ויפרש כנפיו כאשר יפרש השוחה , שר-מאה חסון כאלון וגבוה מכל העם , מפיו יז קצף ובחרונו יבהל את כל העם וינתם נתיבה להותו .

„איפא הוא ? אנה הוא ? תפשוהו חיים ! . . ראיתיו ולא זר ממרחק . . . מי הוא זה ? . . . אנכי אַביר מראהו כי כבר ראיתיו תמול שלשם . . . אך איפא ראיתיו ?! . . ."

„נמלט על נפשו ולא נודעו עקבותיו !" ענה כל העם כאיש אחד חברים .

„מאחריו עמד איש זר אשר לא נודע מי הוא , הוא שם מחכום לפיו לכל יבצע אמרתו . . ."

„גם האיש הזה יהודי הוא , אם גם תנא לבש כמדו . . ."

„הוא בא , ואתו אחות מרעיו . . ."

„ככפירים בעדרי צאן , כן באו המה , עדת מרעים זאת וישבו ביניני . ."

„בעת אשר פער פיו לבלי חק ויחרף ויגדף , משכוהו בזרוע עוזם , סתמו פיו לבל

יוכל לנבוח. אך הוא הקשה אליהם, ולא שמע לקולם . . . הן עצמותיו דבקו לבשרו, אך חזק הוא כשמיר מצור, וגרמיו אפיקי נחושה, עדי כי כביר כח הוא כמוך פעדנוס!"

„צנפה כדור שכנו עליו עדי כי לא יכלנו להגיע עדיו להראותו נחת זרוענו או לעשות לו מטעמים כאשר אהבו היהודים".

„משכוהו אחריהם . . . נצבו נגדנו כצר . . . ויברחו אתו בהחבא . . ."

„איפא ראיתיו? חי הרקולים! איפא ראיתי את הכלב עז הנפש הזה?" שנה שר המאה בקול גדול בהכותו באגרופו כמטיל ברזל על מצחו המכוסה באגלי זעה מקוצר רוח ומעבודה קשה.

פתאם כאב מארץ נראה איש משחת המראה, לא תאר ולא הדר לו, קומתו קטנה ותגיע אך עד האזור על מתני שר המאה, ראשו קרח, ועל רגליו היחפות עקבות סנדלים, ובהרימו אל על את עיניו המעופפות בחוריהן ומזרות זקים קרא:

„איפא ומתי ראית את הכלב עז־נפש הזה? שאל פדנוס את סילוס נושא הסבל מעבר לנהר טיבר, ויגדך . . ראיתיו זה כביר בראש צבאות המורדים היהודים אשר קראו קשר על קיסר רומא . . . איש צר ואויב הוא להקיסר ולכל אלהינו האדירים . . . איש יהודי קנא ונוקם אשר עברתו שמורה לנצח ובחרונו יחפוץ לפצח את עצמותיך פדנוס, ואת עצמות כל שלומי אמוננו ולעשות מהם מטעמים ללילי שבתותיהם . . . הוא האיש אשר זה כביר יחפשוהו בנרות מטעם ממשלת רומא, והוא עורק ציה . . ."

„זָכַרְתִּי זָכָרְתִּי!" קרא פדנוס. „חי הרקולים, את הכל כאשר לכל הִזְכַּרְתַּנִי סילוס, שקוץ משומם . . . ראיתיו בראש המורדים והפושעים לצלעי יוחנן מגוש־חלב . . . שם היה משוש דרכו על יד הגבור הזה כפיר אריות מהררי נמרים . . . וגם הוא עז כנמר . . ."

„קללת אלהים תחול עליו!" קרא כל העם קול אחד „ארור כל הגוי הזה המורדים והפושעים!"

„איפא מכון שבתו, קֵרֵחַ? איפא הוא מסתתר, שרץ בזוי נפש? פתח פיך ולא תֵאָלֵם עוד קרוע ובלוא אשר יתעבוך שלמותיך! פער פיך סורי חדל אישים . . . משכנו אחריך והודיענו המקום אשר שם יחבא . . הוציאהו אלינו ונדעה אותו . . . ועל מזבח עפולה נקריבו קרבן ועגל לחטאת . . . הביאנו אל חדריו . . . נאסרהו בעבותות ונביאהו עד קרנות מקום המשפט, ונסגירהו ליד טיטוס ולחרבו הנוקמת נקם ברית . . ."

אך לא הציל מפי סילוס דבר, חדל אישים זה התערב בין ההמון הרב השואן כהמות ים, ויעלם ועקבותיו לא נודעו כל עמת שבא.

ה.

כאשר שממו רחובות רומא ומגרשיה מאין אדם ביום התקדש חג אפולה בעת יצא ממנה כל הדרה לשמוח בשמחת גויהם אל שדה מאדים, אל במות ישחק ובתי הקרקס, כן המו הרחובות האלה כהמות ים לגליו ממחרת היום ההוא מאלפי רבבות העם הסואן ברעש על גפי מרומי קרת, ומקול ההמולה והעם ברעו וברונו יחדו תחרשנה אזנים, על השוקים הרבים והשונים למיניהם, בשער הדגים, ברחוב העצים ושוקי האיטלו וכאלה רבות, עמדו בראש חצות שלחנות מלאים דשן, כל מעשה אופה, בשר תאוה

וכל מאכל אשר יאכל, ונהרי נחלי עסיסי ענבים מהולים בדבש ומעשה רוקח, נזולו אל הגביעים והכדים וימלאו את העם שכרון ותמהון, וריח ראשי בשמים וזני מרקחים עלה באף כל עובר.

אל השלחנות האלה אשר מלאו כל טוב מזן אל זן כיד הקיסר אשר לא זכר הפעם כי חסר יבואנו ולא ירעה לו נפשו אשר כשאול לא ידעה שבעה, ויפתח את אוצרו הטוב למטוך ביין בשר עבדיו ולמלא נפשם השוקקה, אל השולחנות האלה נהרו המונים המונים כקטן כגדול מבכורי דלים עד בני משק בתי הנדולים אנשי השם; כי רק בני מרומי עם הארץ בני עליה המעטים נכבדו וישבו ביתם ובאהלי אפרנם שמחו בכל לב בטוד עליזים, אולם כל העם האוספים רוח בחפניהם, האוכלים ואינם עושים, עבדים משוחררים אשר עוד לא השליכו מעליהם עבותימו אשר כלו בהם כל חלקה טובה בבשר ורוח, שבורים אשר יקוו פעלם בבתי חרשת המעשה ברחובות ובחוף הנהר, עבדי-עולם אשר אדוניהם קראו להם הפעם דרור לצאת שער אלי קרת ולראות בטובה ביטי שמחתם ומועדם אלה, אנשי החיל ושרי המאות אשר כלו בזויי נפש וגוי מתעב, כלם כנשר יטוש עלי אוכל התקבצו לנקבציהם אל גיא שמנים לאכול למעדנים ולשתות כוסם רויה מכל הטוב אשר העניק להם מלכם, להרנין לב ולשמח כל נפש.

אל ההמון החוגג הזה נוספו כפעם בפעם חברות הפועלים העושים בכל מלאכת איש על דגלו, אגודה אגודה לבד; שם רוקמים ורוקחי מרקחת, שרי האופים, רצענים וחייטים כלם באו בהמון רב, ואתם גם סוחרים ורוכלים אשר אם כי גם בביתם לא יחסר כל טוב בכל זאת לא נערו כפם מתמוך בכל הטוב אשר העניק להם מלכם בראש חוצות; שם גם עורכי-דין מפתר המדרגה אשר כטוב לבם ביין הראו כחם וגבורתם ולשונם המדברת גדולות לעיני כל העם הרואים את הקולות ואת הלפידים, ושם גם קוסמי קסם רואים בעבים והוברי שמים אשר בכסף יקסמו ובעבור נעלים הראו נפלאותם ותין ערכם. ואם גם ביום ההוא נאספו רבבות עם לראות את החזון אשר הציגו לעין רואה בשלשת בהי-משוש, אם גם אלפי אנשים נהרו אל שדה מאדים גם היום לראות את מערכת כל חיתו גוי וכל בני שחץ, כל הנחשים והעקרבים, הרמשים עם הפילים האבירים אשר אספו שמה אספה, ועל מגרש הקפטים הביטו עם רב כחול אשר על שפת הים על גבורת ימין הגבורים אנשי השם, על נפלאות המרקדים בראש חבל, על מרוצת קלי-המרוץ אשר ישימו רגליהם כאילים ועל כל קוסמי קסם, חוברי חברים מחכמים, בכל זאת לא היה רחוב במלא רחבי רומא מקצה אשר שם לא יעברו בסך ובהמון חוגג ותרועת-מלך אלפי אנשים ונשים אשר מלאו כרשם מעדני מלך, ובחכם שתו יין נסכו, וראשם עליהם ככרטל מעלף בירקרק חרוץ וענפי עץ עבות, ולפניהם בחרו דרכם וילכו ראש מחללים בחלילים ומנעימי זמירות, כאריכי לשון ונואמי נאום הנושאים מדברותיהם קבל עם ועדה בראש חוצות, ואחריהם המון אדם יכשך הוללים והלומי יין אשר לצון חמדו להם, וירעישו עיר ומתים בקול צחקם הפרוע. כל הכבודה הזאת התרועעה אף שרה במקהלות ותמלא את העיר קול מהומה והמולה גדולה בקול הרעם בגלגל ובקול מים רבים. שמי רומא התקדרו בין כה וכה בעבים, רוח גדול הרעים בקולו נפלאות, וענגים קודרים כסו בטמן את מפלשי השמים, וכפעם בפעם הרעים רעם בגלגל וירעיש מוסדי ארץ, ויכסה השמש בעבי גבי הענן, ותקדר הארץ, אך היום בוער כתנור ורוח ולעפות, רוח אפריקום בא מעבר המדבר וישם מחנק לנפש ויאבל בדי עור כל יושבי רומא. אך לעת הערב היה אור ורוח זלעפות קם לדממה.

נגה ואור יקרות שלח השמש על רומא וכל מקראיה, גם הברקים אשר עופפו כפעם בפעם משמים ארץ שלחו קוי אורם על כל מגדלי רומא והמון ארמנותיה, ויפזו כל

סגולות המלכים והמדינות הנצבים לעין ראי בבל שעריה ; שם פתח וזקיפר את אוצרו הטוב ויוציא חוצץ את כל אוצרות חשך ומטמוני המסתרים אשר אצרו וחסנו מלכי הארץ מדור דור, שם היה חמדת כל הגוים, כל השלל והמלקוח, כל הבז אשר בזזו וימלאו חוריהם מלכי רומא מכל העמים הרבים אשר נלחמו אתם בזרוע נטויה וידכאום תחת רגליהם, ויבקקום ויצינום ככלי ריק, שם כל צבי תפארה אשר פזרו עליהם מלכי רומא כסף כאפר, וכל מלאכת מחשבת אשר אהבו סלה. מעל לכל שכיות החמדה האלה, על כל הפָּארים ראָמאנום סביב, אצל הקירות, לפי שערים ועל יד כל אפדן ואולם, התנשאו דגלי צבאות רומא למחניהם וללגיוניהם, ועליהם התנוססו לתפארה נשרים ארכי האבר, כוכבי-אור, נחשי עקלתון, או ידים חזקות נטויות על גוי ואדם, ונותנות חתיתן על ארץ חיים, וכל העם העומד שם בשפל עמדו נצבים פתח האהלים נשאו למרום עיניהם, פערו פיהם לבלי חוק ויביטו על העושר והכבוד הנצח וההוד הזה, וילבשו גאון כמדם, ויתנשאו לבל לראש. אלפי עינים מזרות זיקים ובוערות כלפידים עברו על פני השלחנות המלאים כל כלי יקר בכסף בוהב ומשובצים כל אבן יקרה המנוצצות כעין החשמל, על פני התאים אשר דמות אריות או תבים להבניה והגזרה, ומרצפים מן המסר ועד הטפחות בקרנות שן והבנים, בעצי אלגומים בכסף ובכל אבני מלואים, על פני לחות אבני הספיר, על פני צלמי האלילים או תבנית קסריהם מדור דור הנסוכים בזהב אופיר, ועל פני גלות הכותרות המרוקמות בפנינים ואבני חן ואשר ענדו עטרות לראש מלכיהם מאז ועד עתה. אך לכל לראש משך עליו בבחו עין כל רואה ההר הגדול, הר זהב מקשה, אשר במורד עלו כפורחת דליות הגפן, עצי תמר ותפוחי זהב וכל פרי חמד, וכמו ברוח חיים באפם שם חיות קטנות עם גדולות, ראמים לבאים וצבאים על ההרים ירוצו ויתהוללו כפני הצידים אשר מסביב שתו עליהם וירדפום בחמת אפם, ועליהם קשת וחצים וכלי משחית לחבל.

קסם היה על פני כל הדברים האלה לפתח רוח חיים בקרב העם כלו אשר עיניהם ראו את כל העושר והכבוד, את כל שכיות החמדה וכל אוצרות חוסן אשר מלאו ידי המלכים אשר מלכו עליהם טימי פוטפיום ועד הנה, ויגדילו כבוד רומא, וירבו עצומיה; אך היום בין כל הכבוד הזה, התנשאה לכל לראש במה אחת אשר אליה נהר העם ביתר שאת ויתר עז, כי שם הוצגו קבל עם חמודות מני קדם אשר עוד לא שבעה עין מראותם, כי אך זה כשנתים ימים הובאו רומאה אחרי הנצחון הגדול אשר נצחו צבאות רומא על מרומי שדה קטל, והנצחון הזה היה ביום בואם בשערי ירושלם וידכאו לעפר את ארץ יהודה אשר עד הנה עוד הרימה ראשה מתחת סבלות רומא, ועוד לא הביאה צוארה בעולה הברזל. על הבמה הזאת היצע כל שבי בת ציון, כל כלי בית ה' אשר הוציא טיטום מירושלים ויביא לעיר משושו, אחרי הפכו את עיר מקדש ה' לגלים נצים ועי מפלה.

מבין ערמות משברי אבני שיש אשר מהם בנו בעת ההיא כמו רמים קשת-הנצחון לטיטום צור מעוזם נשקפה הבמה הזאת כסמל הקנאה ומצבת עז על פני כל הכבר המלא כל חמודות בני האדם וכל יקר תפארת. עוד לא בצעו את מלאכת מחשבת ואת גנה הקשת אשר יגיד לדור אחרון את גבורת ישע ימין טיטום ואת מעשה תקפו וגבורתו, אך כלי החפץ אשר עליהם הביטו ובהם התבוננו בני רומא, המה ספרו כמו את כל נפלאותיו אשר עשה ואשר בהם קנה לו שם תפארת עד אחרון על עפר יקום, והכלים האלה היו אלה אשר בהם האריר עם בזזו ושסוי, השוכן בירכתי ארץ, בעמל דורות עולמים, באהבה בכבוד, בדי עמל ונפש-תקוה את הבית אשר לכל בו חיי רוחו, עזו וכבודו, מחמל ומשאת נפשו, את קדוש משכני אלהי-משגבו, את הנחל אשר אליו הלכו

כל פלגי היו, כל רוחו ונשמתו אליו אסף. שם היו יריעות אטון ארגמן בשלל צבע רקמתים אשר אין ערוך אליהם, שם קרסים גם פרוכות מרקמים בכסף ובזהב, יריעות ועורות מאדמים אשר אין על עפר משלם; כיור נחשת קלל אשר לא בא כמוהו בכל הארץ ובכל הגוים, שלחן גדול אשר לפני ה' מעצים יקרי ערך, וזר זהב עליו מסביב, מנורת זהב טהור מעלפת בפרחי חמד מעשה צעצועים בכפתורים וגביעים משקדים. . . ולכל לראש, על מרומי פסגת הבמה הזאת, התנשאה בין קרני השמש אשר שלחה עליה אור יקרות תמונה מעשה חרשים רחבת ידים, אשר תציג לעין ראי את יום בא מיטוס שבע כבוד נצח והוד בשערי רומא קרית עוז בשובו מהכות אויבו בשער ומהדבר עמים תחת רגליו, כמו חי כמו חרון נראה במחזה, והנה אחרי מרכבת-הנצחון יעברו בסך ידדון ידדון אלפי רבבות עם מלאי שכרון והרועת מלך, אחריהם ימשך ויעברון בסך צבאות רומא הנאדרים בכח ואחריהם אלפי שבויי חרב מתנהגים בכבדות חולכים שחוח כל עוד רוח חיים באפם, על עפעפם צלמות, פניהם כרפאים שוכני קבר, מדיהם קרועים ולא יכסו מערומיהם, רגליהם לנחשתים הוגשו, ועל צוארם מוסרות. . . כמעל להתמונה הזאת הנוראה על סביבה, בראש מרומים, באותות זהב גדולות אשר ירוץ כל קורא בהן כתוב הדר על הלוחות האלה: „יהודה השוממה, יהודה האבלה! . . ."

להקות העם אשר הביטו אל המראה הזה אשר מי אבור כי לא יעירנו, שמחו כשמחת בקציר ויעלזו בכל לב; אצבעותיהם העבות שלחו איש אל עבר פניו והראה חד את אחד וה בכה וזה בכה, איש על הדבר אשר מצא חן בעיניו, איש איש נשק ידו למו פיו. גם האוילים רועי רוח נתנו אותותם אותות כי גם המה ישמחו בשמחת כל לב על זרועם הרמה, ובכל שאט בנפש שחקו בלעג־השאננים על הגוי הממשך ומרט אשר היה מנגינתם. סלפיום הרוקם מטרנכטיבריום חבק צוארי וינטורי הרוקח, פניהם צהלו משמן וגאותם עברה חק, והנה פעדאנוס שר המאה אשר נתם נתיבה לו בין ההמון הגדול הדפם בצד ובכתף ויפרד בין עצומים האלה:

„מדוע זה תדחק בין המצרים, אדם עץ השדה, ובלכתך תגזר על ימין ועל שמאל ולא תשא פני גבר?" הרעים עליו סלפיום בקול גאונו.

„פטיש מפוצץ סלעים! עוד מעט ושברת אזרעי מקנה בעברך כשוט שוטף ענל לא למד!" ענה חלקו גם הוא הרוקח הנותן קטורה באף עובר, ואחר שני הקולות האלה ענה קול העם ברעו כקול מחנה, כי כפעדאנוס כן עשו רעיו ואנשי עמיתו שרי המאות או אנשי החיל כסתר המדרגה וברגליהם הכבדות פסעו על כל הור הקרב, ובזרוע עזם פזרו לכל רוח ויחלקו חבלים באפם ויטרפו זרוע אף קדקד לכרבה השאון ולהגדיל המהומה. שם אחד האנשים אשר עמד בודד בטועדו בירכתים ויבט על המחזה פתאם הרים במרום קולו כי הוכה בידי אחד השומרים מכות חדרי בטן, ופה נער אחד אשר בלעג השאננים שלח אצבע וישחק על משבתי שבויי־החרב הנתונים לראוה על סמל-הקנאה, פתאם נפל ארצה ויסרר בבכי כי אחד אחוז מאנשי החיל אשר לא כהר הנער לתת לו ידים לעבור, החזיק באזנו, ועד מהרה נשארה תנוך אזן הנער הימנית למזברת בידי האיש והנער התבוסס בדמו, ואשה אחת חובקת בן אשר הכוהו פצעוהו השומרים הסובבים בעיר צעקה ותבך תמרורים ותקלל את שומרי המשטר קללות נמרצות על עשותם המזמתה הרבה ועל התנפלם כשד משדי על אלוף נעורה בלכתו בדרך ויקרו את כל מרכלתו, את הסל מלא פרי עץ הדר אשר הוביל רומאה, וגם את בר בנה הכו הכה ופצע ותרב המהומה ויהי רק זועה הבין שמועה.

„האין ברומא שרים למשפט ישרו אשר יתנו תחיתם על מרגיזי ארץ אלה וישיבו חחם באפם?" נשמע קול העם כמתאוננים.

„גם אותי דחפו דחף והשלך, אותי—את סלפיוס אשר מעשי אצבעותי לפני מלכים יתיצבו, ועד היכלי צעזאר ימצאו מסלות . . .“

„כתפי ואזרעי יזכרו אחרי-מותי את נחת זרועך פעדאנוס גבר-יהיר. אך חי הרקולים! אנכי אנקם בך על כל מעשיך אשר עשית זר מעשיך, עוד ביום מחר אספרה כבודך לשר החצר אשר באמנה הוא אתי; מחר אביא לו ברכה ראשית שמנים ואחלה פניו להביא את שאלתי ובקשתי לפני צעזאר בן-אלים, ויבקש מלפניו על עמו לבלי יתנם ביד עבדים מושלים כמוך עז פנים!“.

„אם כזאת תעשה וונטורי, תדע לבטח כי בראשך המלא קטרת אין בינה אף כמר מדלי; עליך לדעת כי אם שקל ישקלו את שרי המאות ואת אזרחי רומא השאננים במאזנים לעלות לפני כסא השופטים, אז כשחק מאזנים יחשבו כל האזרחים הקלים מני ארג, ובעלי-הפקידות מחול ימים יכבדו ונצדקו קדש . . .“

„הוי נפש לא-מטהרה אשר חלאתה בה!“ נשמע קול קורא בכח, קול עצב מהול בלעג-השאננים. כלם הפנו שכמם לדעת מי האיש הדובר בקול עז ומבלי חת, והנה תמונה לנגד עינם, איש אשר תפארת אדם לו, גבוה ונשא, אך פניו לוטים באדרת אשר תשים עליו סתרה עדי כי איש לא הכיר מראהו, ובאשר גם החזון הזה היה נפרץ, כי רבים כמוהו שמו סתר פנים להם, לכן לא שמו אל האיש לב, ולא דרשו לשכנו.

„מה דבר האיש ומה שיחו? האם אמך אשר חתמה תורתה בלבך לא למדה לשונך דבר כן רק שתים שלש מלות, כי נאלמת דומיה? השמיענו את קולך המדבר מתוך האש!“ נתנו כלם עליו בקולו, אך האיש שנה ויאמר:

„נפש לא-מטהרה!“.

פעדאנוס בחפצו לבאר די באר את דברי האיש ושיחו עלה על גרם המעלות, על אבני הגזית התלולות כמו נד, וכמו נצב על ראשי העם הדור בלבושו בשריון קשקשים ובחרבו על ירכיו, הרים אגרופו אל על ויקרא בקולו בכח:

„צדק האיש האלמוני בדברו! דבריו בדעת ידבר, כי אך נפש לא מטהרה תדבר בגרונכם כלבים אלמים אוהבים לנבוח . . . כי יקח מידכם איש חיל מנן ארץ מאד נעלה מלא חפניו נזיד עדשים, או כי מדי עברו יפסע ויגע באחת מאצבעותיכם העדינות, תתנו עליו בקולכם כעל גנב תריעו ותקיפוהו ככלבים רבים להדריכו מנוחה, ולא תדעו ולא תבינו כסילי אדם אשר צפן משכל לבכם כי לולא מגיני-ארץ אלה הישרים אשר עליכם סתרה, זה שיש לכם לא היה שלכם! : . .“

קול תרועת שחוק מרבה להכיל נשמע בקרב המחנה.

„יתנני יופיטר עדי-אובד לבבור שטן אם אדע כי יש לי כל או אם בכפי דבק מאום! : . .“

„בביתי אין לחם ואין שמלה ואף אנורת נחשת אשר עליה אחרד כל החרדה לבל יבוקקוני בוקקים“.

„ולי, שר-המאה, לי מה עשית או תעשה אם לרש אין כל? ומה מידך אקח כי על פני תִכָּבֵד?“

„הראני נא את אשר לי, ואז גם אני אודך כעל תגמולך וכבן את אביו אכבדך . . .“

„כבדני נגד כל עמי כלב שתום עין! קרא פעדאנוס בקול עז, „האם תועפות הזהב, תלפיות אבני חפץ וסגולות המלכים אשר עליהם תתענגו תביטו תראו במו, האם לא לכם

המה, לא חבל נחלתכם ? הן לרומא כל שביות החמדה האלה, ולטי חמדת רומא אם לא לאורחיה ? ! כל אשר אתם רואים לכם הוא, בנים לא-אמן בכם !"

„אם כן איפוא הטבת את אשר דברת !" דבר אחד בלעג „עת ארעב ללחם, אקח לי אחר מאבני מלואים האלה, נפך ספיר או יהלם ואמלא בטני, ובעת אשר תציקני ותאלצני קלילה רעיתי להכין לה כחומר מלבוש, הבה, אלבשנה את הזהב ואת הכסף אשר לנו כאבנים אשר בשפלה לרוב . . ."

„בזוי נפש !" נתן בקולו איש חיל אחר אשר עמד בסתר המדרגה מתחת לפעראנוס „האם לא תוכל למלא בטנך הרעבה וללבוש גאון כמדך כי תחשב על בני רומא אשר להם יקהת עמים ומלכי ארץ אשכר יקריבו ?"

„הטיב אשר דבר פעראנוס, הטיב אשר דבר !" פתאם ענו קולי קולות כשריקות עדרים „כל מלכי גוים יכתו תחת רגלינו, כל אשר לרומא לנו הוא . . ."

„אחוזת נחלתנו וגאון עזנו !" בצעו אחרים אמרתם.

„חמדת עיניכם אשר תשביעו ביקר כל כבוד הזה ביטי חג ומקראי קדש כנפשכם שבעכם !"

„לך הצדקה פעראנוס, תצדק ברברך פעראנוס, חיים וחסד לצעזר אשר לא יכנע הטוב ממנו ויפתח לנו את אוצרו הטוב הזה לשמח בנחלתנו אשר שפרה עלינו !"

פרנוס הרעים בקול צחוק נורא עדי כי נעו כמעט כל רגבי אבני הגזית תחת סבלות משאם.

„ולמה זה, עדת בהמות-שדי גם אותנו לא תברכו ברכות טוב וחיי נצח ? הלא מידנו כל החיל הזה, בועת אפנו ובדמנו אשר שפכנו כמים המוגרים רכשנו לכם את כל הכבוד והנצח והעז אשר בהם שמן חלקכם ! מי נתן למשיסה את בָּרְבֵּרֵי אסיה, מי הדביר עמים תחת רגלכם אם לא כחנו ועוצם ידנו, ואתם בועדים בעם לא אצלתם גם לנו ברכה ? !"

קול העם אשר נאזר באש פלדות הריע בתרועה גדולה, כלם ראש הניעו לאות כי הרעו את אשר עשו למנוע טוב מבעליו, כל עין אשר לפני רגעים זרה זיקות ואש חמה, עתה הביטו על שרי המאות בחן וכבוד ויתרפסו לפני משפטיהם. סלפיום אשר גדול כבודו בעיני המלך ושריו הלוקחים את מעשי אצבעותיו, פלם נתיב לו בין ההמון הרב ויגש אל פעראנוס ראש-המרברים ובחנפי לעגי־מעוג משך בבדל אזנו לאות כי נותן הוא לו את בריתו שלום ושנאתו כבר אברה. וועטורי הוציא מצלחתו צנצנת שמן-המשחה ויטשח את ראש אחר אנשי החיל והאשה העצובה ומרת נפש אשר לפני רגעים בכתה על אבדן פרי-מגדיה, ועל דם בנה הנתך כמים, עתה האירה פניה ותשחק בשחוק קל לפעראנוס מטיבה ואיש חסדה אשר בגבורת ישע ימינו עשה את כל החיל הזה וישביעה נעימות ביקר כל כבוד וסגלות המלכים, אשר גם לה בהם חלק כחלק כל אזרחי רומא . . . גם לה גם לבנה הבוכה מהמכות אשר הוכה בית מאהביו . . .

„לא אפקוד עוד עליכם עונכם על גזלכם מידי בעלי את ראשית בכוריו . . ." דברה האשה רכות „גם כי הכיתם את בר בטני מכת בלתי סרה, גם לזאת אסלח לכם, והיה זה לאות הברית ביני וביניכם, כי מדי צאתכם את העיר יבואו דודי לגני הוא גן מאציום אשר בעלי נוטר את כרמיו ואז תאבילכם בלביה אשת נעוריו, היא האשה הנצבת אתכם בזח, עטיפי ענבים מראשית תבואת כרמיה . . ."

„ובהיותה אסירת-תודה לכם על אשר העברתם בשלח כל הגוים שוכחי אלהים ותדבירו עמים תחת רגלה, נתן תתן לכם לטרוף זרוע אף קדקד ולאחוז באוזן בנה השגי

עד שפך דם, ולא יהיה לכם רמים . ." בצע אמרתו שנית האיש האלמוני המכוסה בצעיף, אך איש לא שם אליו לב, וכלם נתנו בקולם :

„איש אל ירב ואל יוכח איש! שקטו במכונכם, כי שר המאה ידבר ומי לא ישמע ! ?"

ואמנם פעדאנוס נשא מדברותיו עוד, „בפרשו כפיו כאשר יפרש השוחה, מבלי לגרוע עיניו כן הבמה אשר עליה הוצגו כל שלל הגוים, שלל שביה בת ציון, נשמע קולו בדברו בקול חוצב להבות אש :

„אם תשפטו כי הליכות עולם לנו היו כהולכים בחליל, כי כאסוף ביצים עזובות כל אלה אנחנו אספנו, אומר לכם כי עדר המורים אתם, לא דעה לכם ולא תבונה, חמור המרתים ! . . את המפצים ואת הכרים אשר בהם נפצנו את החומות והחיל, כתתו כתות לא יחכל כשבר נבל יוצרים, משלש מאות כלי משחית המטירו עלינו גפרית ואש וימטירו בלחומם. גם שטף מים זדונים גם שמן בוער כאש להבה אלינו הגיעו וישפכו על ראשינו . . ועוד כאלה אשר לא ידעתי כפורות . . ביום ובלילה היה רק זועה הבין שמועה, ביום ובליל לא נתנו דמי לנו וידריכונו מנוחה . . הה, לוא ראיתם את כל החיל הזה בעת ההיא . . לוא ראיתם איך נלחמו אתנו בדם ואש וכל משלחת מלאכים הרעים . . כי עתה חצבתם פסלי תמונות כל אנשי חיל רומא מקציהם אשר נלחמו את כפירי האריות והררי נמרים האלה . . אם כאדם תחשבו את יוחנן מגוש-חלב, כבן חלוף, הנכם ערת חמורים ! . . ואנכי היודע ועד כי חובר חברים וקוסם קסמים היה האיש הזה . . עיני ראו ולא זר איך ראשו חצב להבות אש ובין כתפיו שכנו רבבות אנשי הצבא . . . עת גלשו מהר המשחה ויתנפלו עלינו פעם בכל שצף קצפם, אז גם הפּולמינתא, השבעתם, גם הפּולמינתא, זה הגדוד אשר היה ראשית אונים בארבעת לגיוני טיטום, ואשר בו התנוססו לתפארה גם פעדאנוס, פי המדבר עמכם, גם פודענס הגבור ונערץ, גם בני הגדוד הזה דוחו ולא יכלו קום . . דוחו נכוגו אחור ויעמדו על נפשם . . ולולא שמענו קול טיטום המדבר אלינו מתוך האש, ומדי דברו שמענו אך קולו, ולא ידענו נפשנו . . לולא זאת . . כי עתה מי יודע . . מי יודע אם פערתם פיכם לבלי חק ותקרעו לכם חלונים לראות את השבי ואת המלקוח בשמעכם את קול פעדאנוס המספר לפניכם את כל עלילותיו בארץ יהודה ואת גבורותיו אשר עשה . . מזרע מרעים ! מדי דברי, מדי אזכרה את היום המר והנמהר הזה, יום ענן וערפל אשר כטעט שם קלון על כבוד הפּולמינתא אשר בכורה באה נפשי, מדי אזכור את יום עברות הזה, אז תלהט נפשי גחלים לאכול בכל פה למצער את אחד מאלה שונאי צעזאר ורומא קרית משושנו . . ."

כדברים האלה דבר פעדאנוס בחמו, ולאט לאט האציל מרוחו ומבעשו וחמת אפו גם על כל הנאספים השותים בצמא את דבריו ויתרגזו ויתקצפו גם המה ויאבדו השמד .

„זרע מרעים !" קרא האיש אשר לפני רגעים חמד לו לצון באמרו כי ימלא בטנו את אבני המשכית ואת קלילה אשתו ילביש בעפרות זהב אשר יביט במו בעת . . . „זרע מרעים ! מי יתן על פי ואכלתי גם אני אח מאחד מאלה אשר נשארו לפלטה ואבוסם באפי, ועצמותיהם אגרם לנקום נקמת הפּולמינתא אשר כסו עליה קיקלון עד ארגיע !."

גם אלה אשר לבבם הסיתם בשפק עתה חצבו להבות אש, ואלה אשר עמדו אצל שר-המאה החליפו פניהם וישחקו טטוב לב, כי הכרת פני פעדנוס ענתה בו כי יספר בעת דבר אשר ימלא פיהם הרועה, כלם שמו אזניהם כאפרכסת להקשיב רב קשב, ואדם לא זכר ולא התבונן על האיש העומד שם בירכתים, פניו לוטים באדרתו ואשר הודו כסה צלמות ובעיניו הכהות גראו אגלי דמע .

„פי המדבר אליכם" דבר פעדאנוס „אנכי אמרתי לכם ולא זר, כי גם האלים במרום שבתם לא התאפקו ויושבים בשמים שחקו טטוב לב בעת ההיא . . . ויהי היום, והנה טיטום מדבר אלינו בקול גאונו בדברים להטטים אש ונפריח . . . נפשנו יצאה בדברו, כל עצמותינו רחפו ממגור ולא שמענו זולתי קול . . . והנה ההמון נמוג . . . הפולמינתא תרוץ בסופה וסער מתחולל לנגדם . . . כעננים תעלה, וכגלגל לפני רוח . . . הפרשים שת שתו לעמת הפרשים . . . פנים אל פנים נדבר אתם בשער . . . חרב בחרב נגשו . . . חזה בחזה נשקו . . . והנה קול רעש והמולה, סאון ושאון, קול ענות גבורה וחלושה, אנקת מות ותרועת גבורים, כבד פגר, סוסים וגבורי מלחמה נופלים מתבוססים בדם בעמיר מאחרי הקוצר . . . אזנינו תחרשנה . . . לא נדע נפשנו . . . כליכה כסתה פנינו עוד טיום אתמול כי יעבר כי היינו כאשה מצרה ונסוג אחור, על כן התאזרנו הפעם יתר־עז ונחגר שארית חמות . . . לנגד עינינו רק דם ואש . . . נהרי נחלי דם עדי כי כל הארץ והשמים, פני אויבנו וחרב גאותם, הסוסים ורוכביהם, החומות ותחל והעיר הנצורה, יחד כלם כפלג מלא דמים היה לנכח עינינו . . . לא ידעתי הפעם, לא אדע חשבון כמה הגירותי או על ידי חרב, כמה אזרעים שברתי מקנה, גזרתי על ימין ועל שמאל, מצדי נפל אלף ומיטיני רבבה, פתאם . . . והנני גם אני ברעתי . . . אחד מהם משתער עלי בחמה שפוכה כמלך בלהות וכשד משחת . . . כמאה פעמים הגיע צור חרבי עד לבבו, אך הוא שבל את ידיו השיב אחור ימיני ויהפך לרודף, וינופף עלי הרבו ומי ישיבנה. ואבן במראה איש הבינים הזה . . . החגב הוא או מהררי נטרים ? והאיש משחת מראהו, קטן ודל, פניו רזים, עצמותיו שפו—כי כבר היה אז הרעב הזק בעיר הנצורה עדי כי אכלו איש בשר זרועו—ולא יגיע עד מתני. אך כח אבנים כחו כנטר שוקד שת עלי מסביב ויסובבני ויסבני, ורוחו ששוי לבלי חת עד כי לא ישוב מפני כל . . . הה, הה, השבתני אני ודברתי עם לבבי : האם אנכי אהיה לברות לשני הרל אישים שקץ מתעב ורמש האדמה הזה ? האלים האדירים הערו עלי רוח ממרום ! את חרבי שמתי בידי השמאלית, בידי הימנית החזקתי בכף יהך יעקב הקטן והדל הזה, ובהקף עץ, בסרם תשפיקו להוציא מפיכם שאלת־שלום, הורדתיו טסוסו אשר רכב עליו ואשאהו על כפי, כי קל היה טני אתי, ואחוש כי בקרבו אין מאום והמון נעיו בבר היו כמטום נופף . . . בלבי היהודים כבר פנו עורף לפני הפולמינתא אשר רדפה אחריהם בחרב נוקמת, ואנכי נשאתי את שללי, את האחד האחוז מגבורי ישראל, האחוז בבף ירכי וארוץ אורח בכל מאמצי כח סופי הכפיר, להראות את טיטום את הגבור הנערץ אשר הניפותי תנופה כאשר יניף איש קנה ואגמון ואניעו ברוח לכל עבר סובב סובב; כל הרואים שחקו לעגו טטוב לב, אך מני אז לא יוסיף איש למלא שחוק פיו על פעדאנוס גבור הפולכינתא ועל אגרופו החזק . . ."

כל השוטעים שחקו גם המה ויריעו תרועה גדולה, לא לתת כבוד ויקר לנחת זרוע פעדאנוס אשר ירעו גם המה לפיצעם ולחבורתם, אך לשמוע את הדברים והאמת איך נשא על כפים את גבור ישראל אשר נסה דבר אל גבורי רומא לדבר אתם בשער.

„לא היה קצה לגאותם ולעברת זדונם" ענה חלקו פודענם אשר עמד מתחת לפעדאנוס רעו . . .

„יהי נא פעדאנוס לעד אמת, ועל פני לא יכזב כי כל הדבר אשר אסף כמו לא בשקר יסודו . . . פעם עמדנו על שדי קטל מחזה מול מחזה כשני חשיפי עזים ונחכה ליום פקודה . . . כלנו עמדנו כדרבונות איש על דגלו מבלי להניע יד או רגל כי חזקה עלינו פקודת שרי החילים . . . יתן פעדאנוס עדיו כי טוב לנפל חלל על מרוטי

שדי מלעמוד בחבוק ידים, בטרם לדת חק, לשמוע לעג השאננים חרפות ונאצות מבלי יכולת להשיב חורפו דבר . . . המה התגרו בנו וימטירו עלינו בוז וקלסה . . . שחקו על משבתינו ויזכירונו למען הרעימנו כי זה ימים רבים שמנו עליהם מצור, וכחנו תם לריק מבלי לעשות תושיה . . . פתאם, והנה אחד מהם, זה האיש אשר היה תמיד כצל על יד ימין יוחנן מגוש-חלב, אחד מאלה אשר תמיד חרף מערכותינו, איש גבוה ונשא, רז ודל בשר, שחור כעורב, יוצא ברגל נאוה, מפיו יז קצף ובלענ השאננים המטיר עלינו בוז ונאצה ויחרף עקבותינו "מי האיש אשר ינסה אלי דבר במלחמת הבינים" דבר בגבה אפו, "גשה נא אלי רומאי מעדת האבירים, בוא ונסה דבר את אחד היהודים אשר בקצה המחנה ונראה יד מי תעוז . . . מי יתן ויכולתי לחבק למצער את אחד מכם וללחצנו אל סגור לבי . . . יגיד נא פעדאנוס כי לא שקר מלי, כי כן חרף מערכותינו. שמעתי חרפתנו, נשאתי בשרי בשני ואדום, כי מצות המלך היא . . . אך פריסקוס בן פורת, בן סרבילה אחותי לא יכול להתאפק כי הציקתהו רוח בטנו . . . כי נער פריסקוס ודמו רתח כמרקחה, כי אך זה שנה מעת אשר שמו עליו התגא לאות כי מלאו ימיו ופתאם יצא להלחם בין צבאותינו; יעיד נא פעדאנוס אם לא כאשר דברתי כן היה. פריסקוס הנער יצא ממערכותינו . . . התנפל על היהודי ויתאבקו יחדו רגעי מספר . . . ואחרי רגעים המה, שוד ושבר, פריסקוס נפל שדוד ארצה, כי הביא היהודי הארור את להב חרבו בלבו ויכריעו דומה . . . יגיד נא פעדאנוס דבר אמת כי צח ואדום היה הנער בן סרבילה אחותי, נער אמון עלי תולע, רך וענוג ולא יכל למשול ברוחו . . . אנכי לא בניתי לי בית ואשה לא לקחתי . . . בהיותי עבד נאמן לרומא, לא לקחתי לי טועד לשום קן לי, ואת הנער הזה חפצתי לאמץ לי כבן . . . אחת היא אחותי, ויחידה היא לאמה, אשה רכה וענוגה אשר בהיותי ברומא נתנה לי לחמי ימימי ותכסני בגד ויחד זכרנו את אבותינו אשר בארץ המה . . . גם אחותי ירדה דומה כי ההאבלה כל הימים על מות בנה מחמל נפשה, ואנכי . . . אך יתן פעדאנוס עדיו אם שקר בפי . . ."

פעדאנוס לא נתן עדותו הנאמנה, אך באגרופו אשר עשה לו את החיל ואת הכבוד מחה את אגלי הדמע מעיניו הרטובות מני בכי, וכל העם השומעים את דברי פודענס ואת מרי שיחו גם המה לבשו קדרות ופניהם קבצו פארור אל הלקח מסרבילה בנה מהמר עיניה, ומפורענס ההולך ערירי, הבן אמץ לו.

"לוא היתה נפשי התת סרבילה, דברה האשה בלביה החובקת את בנה הפצוע, אשת הבורם "לוא שכלו אותי היהודים הארורים כי עתה הניעותי בכברה וחפשתי בנרות עד אשר מצאתי את האיש רוצח נפש בני, את עיניו נקרתי, כרתי לשונו בחכו ובצפרני קרעתי את סגור לבבו, ואנקם נקמת בני אשר שפך את דמו על לא חמס עשה . . ."

"ולוא היית, בלביה, אם ליהודי הלז אשר סבב פעדאנוס ברוח באחזו בכף ידכו ויביאהו תנופה לטיטוס—מה עשיה? הלא תגידי לי בלביה דבר אמת? . . ." דבר בגאון האיש אשר עמד בקצה המחנה ופניו מעלפים באדרתו, אך איש לא שם אליו לב ועל דבריו לא השיב, כי העם אשר שמע דברי שרי-המאות וכל מעשי תקפם וגבורתם הלך הלך וסוער.

"היתכן?" נתן קולו קול אדיר וחזק סלפיוס הרוקח "האם איש מכם לא נקם נקמת פריסקוס האטלל הנספה בלא משפט? האם איש לא נקם נקם ושלם מהיהודי הנבזה וחדל אישים הזה?"

"חין פודענס אשר נחת בו נמסה נקמת דם פריסקוס השפוך" העיד הפעם פודענס

כעד ממהר וימצא ללא דרישהו גבר עמיתו , הוא קלע אל השערה ולא החטיא ויפיל את רע יוחנן מגוש-חלב בעצומיו . . ."

„נפל חלל !" ענו כל העם בתרועת שמחה כמו גללה אבן מעטסה מעל לוח לבם . פודענם הרים אגרופו ויפרש זרועותיו כמתיאש .

„יתן פעדאנום עדיו ויצדק כי כל זרע היהודים קסמים בידם . . . הן רוצח נפש בן אחותי מת ויפול שדוד מתבוסם בדמו כי חצי נחתו בו . . . אך תמול ראיתיו כטו חי . . ."

„מתי ? אנה ? דבר !"

„אתמול בהתקדש חג על רחובות הסעפטים . . . הוא האיש אשר פער פיו לבלי חוק לדבר עתק ולהשליך שקוצים על טיטוס וביריניקה היפיפיה והעדינה . . . זה האיש , הוא ולא אחר . . . ידבר נא פעדאנום ויגיד עדותו הנאמנה אם לא כדברי כן הוא . . ."

„גם אני כמוהו אגידה לכם כי זה האיש אשר אנחנו מבקשים . . . העיד פעדאנים , „אמנם נפל שדוד ארצה , באשר כרע , אך אתמול שב ויחי . . ." ואולי היום חליפות וצבא לו , אולי היום שבו שרי שאול לקחתו אל גבולם ומחר ישוב לאור באור החיים . . ."

„חי חי עודנו !" נשמע קול חוק מקרב המחנה .

האיש אשר שם לו סתר פנים באדרתו רחף ממגור , סביבו נשערה מאד , וכל העם שמו עתה עיניהם על האיש הקרח בגבחתו , הלבוש קרעים אשר מפיו יצאו הדברים האחרונים אשר הטילו סער גדול בכל העם , ופעדאנום אשר הביט מגבוה על כל העם אשר תכו לרגליו קרא :

„שלום לך , שקוץ משומם . . . עוד אתמול דברתי ואשיח עמך . . . האם אתה תחשוב למשפט כי חי עודנו ?"

„עודנו חי !" ענה סילום הסורי ויבט בגאון אל שר המאה הרובר בו ממרום שבנו .

„איפא הוא רוצח נפש בן אחותי ? איהו ? הביאנו אל מקום מחבואו גבר לא יצלח , ואז נלבישך תוניקה חרשה תחת בגדי העדים אשר לא יכסו מערומיך , תוניקה אשר עיניך הירקרקות לא ראו כמוה מיום היותך על אדמתך . . ." קרא פודענם .

אך סילום התגנב כתוך העם ויסתתר מאחרי באבאם רעו ואיש סודו וכרוטיה המצרית הלבושה בגדיה החמודות כיום מועד וטבעות ככף על ידיה .

זכר כל המעשים אשר נעשו אתמול על מרומי הסעפטים היה כלפיד אש בנעורה , כי עד מהרה קמה סערה גדולה בין כל העם , כלם רעשו ויהמו כהמות ים , לבשו חמות ונקם כמדם , על האיש אשר חלל כבוד טיטוס מחמדם ואהובת נפשו , על הגר מארץ נכריה אשר שם להם לחרדה את יום-חשקם , ואת חגם לחגא .

מבינות לעדה , עדת הסורים אשר נקבצו בעמק החרוץ הזה , ואשר מביניהם משכמו ומעלה התנוסס באבאם החסון כאלון וגבה ענקים לו , וכרוטיה המצרית היתה כאבן החן למשוך אבירים בכחה , נשמע שנית קול גדול :

„חי חי הגהו וזה שמו אשר יקראו לו : יונתן !"

קול האות האחרון היה כלפיד שני להבעיר את הבערה בין העם אשר רתחו ולא דמו . . . רבים זכרו את שם האיש הזה ואת שיחו , ואת זכר כל המעשים האהובים בעקב השם הזה הגדול והנורא הבוער מרחוק . . . רבים כבר שמעו את שמעו , רבים כבר התחקו על עקבותיו ועל שרשי רגליו , כי היה האיש הזה אחד מראשי אלפי ישראל אשר הבעירו את תבערת הקשר בנאות יעקב , אחד מאלה אשר נכתם עונם לפני רומא וצעזאר פטיש כל הארץ ויבתבו בספר זכרון להכחיד מארץ זכרם . הוא היה האיש יונתן

בכחו לאלהיו ובשאר רוחו הכביר נלחם מלחמות ה' כל עוד רוחו בו, על גבו הרשו חורשים, הרבו פצעיו הנאמנים, אך מכלם שב ויחי, ולצלע יוחנן מגוש-חלב נלחם בזרוע עזו עם משנאיו ומחריבי ארצו. הוא האיש אשר בברחו אל ארץ נד מפני אויביו אשר בקשו נפשו לספותה, וירד מצרימה, קבץ שם לנקביהם אלפי יהודים אשר גלו מארצם, וגם שם נשא נס הסרד לחבל עול מלכות רומא מעל צואריהם, ואם כי הסרד הזה גם הוא פרי לא שוה לו, ועד מהרה שמה רומא חחים באפם ותכריעם תחתה, אך שם יונתן היה לזועה ולזעוה אשר כל השומע ישם וישרק... והאיש הזה, הקוסם קסמים אשר כל כלי יוצר עליו לא יצלח, כל חצי הרומאים לא פלחו כבדו, ביום הרג רב לא דכאו לארץ היהו, וממשלת רומא אשר פרשה רשתה בכל הארץ ובכל הגוים לא תשיגהו על אפה ועל חמתה, האיש הזה... בתוך עמם הוא יושב... עמם בבית, האורב יושב בחדר בקרב רומא והוא ירהיב עוז בנפשו... הוא יעוז בהותו... לחרף עקבות משיחם בראש מרומים, ולכסות קיקלון על צעואר ואהובת נפשו הנחמדים והאהובים לכל העם מקצהו... שרי המאות ירדו מעל מרומי אבני הגזית ויתאספו אספה וישיחו וידברו איש את אחיו בכה ובכה, ויתיעצו על צפונותיהם ועל מרומי האבנים עלה סלפיום ובהניעו במו ידיו המטלאים בתרשיש ובכל אבן יקרה, דבר בחמו וברוח כביר אמרי פיו, עדי כי לאט לאט השליך הם, והעם הקשיב לקול דבריו, וסלפיום כאיש יודע בינה לעתים אשר ישא דעו על גוי ואדם יחד דבר בנאון:

„בינו נא זאת אזרחי רומא, הביאו לבב חכמה וקנו בינה בלבבכם הנבון!... אך המה לבדם נצבו ננדנו כצר ויכאנו להכניע את ערפם הקשה. כל מלכי גוים כלם, מצרים וסוריה, אסיה הקטנה וארץ גליה, ספרד ושאר מלכי הארצות כלם ישמחו בדי ניל על כי נספחו על דגל רומא וכבודנו עליהם יראה, יש גם אלה אשר ירגנו בסתר אהלם ולא ישמחו בנחלתם, אך נכנעו מפני גבורתנו והשבלתנו אשר עשתה לה שם עולם... בינו נא זאת ושיטו לב לדברים האלה... נכנעו לפני גבורתנו והשבלתנו, אנחנו, לפני, וענטורי, המדבר אליכם, גם לפניכם מאציום נוגירה בלביה ובנך הקטן אשר תשעשעי על כפים, לפנינו כלנו ולפני השבלתנו וגבורתנו.. אך אלה מתעב גוי, אלה הנבזים וחדלי-אנשים, המה נצבו אתנו לריב, נלחמו אתנו בחמה שפוכה ובמצח נחושה, וגם עתה, בהיותם בארצנו, מפתנו יאכלו ושמלתנו ילבשו, עתה עוד יכסו קיקלון על כבודנו, יתקלסו באלהינו ועל מלכינו ושרינו ישפכו בוז וקלכה... אך האם באמת דכאו תחת רגלינו? בינו נא אזרחי רומא הנבונים, שימו אל לב, האם עבד ישראל, זה העם אשר על כל מדרך כף רגל יונו אותנו מאחוזתנו וידחקו את רגלינו עד אפס מקום? על חוף הנהר, בראש כל חוצות, באולמים ובכל פנות שאנחנו פונים בכל המקום אשר עינינו צופיות מפינו ישליכו טרף וישחיתו עץ לחמנו, עדי כי אזרחי רומא הישרים בלבותם לא יוכלו גם לעבוד עבודה להביא טרף לביתם ולחם לפי הטף".

כדבר סלפיום רתת, פתאם נראו פני וענטורי מתחת כנפיו ובפרשו כפיו קרא כאיש נדהם:

„כנים דברי סלפיום, לא נפל מהם צרור ארצה! כן העת אשר נראו כנגע הנודדים האלה מעבר לנהר טיבר לא אמכרה אף מחצית מעשה-הרוקח אשר מכרתי מאז ועד עתה.. ובשלמי כל הרעה אם לא בשלהם? כנים דברי סלפיום, הטיב אשר דבר!".

„כל דבריך סלפיום צרקו יחדו" קרא המון עם רב בקול גדול כאיש אחד, וימחאו כף וירועו בקול גדול, כל אלה העוברים בבתי מלאכת שני המדברים האלה בחפצם למצוא חן וחסד בעיני אדוניהם אשר מהם להטם נמצא.

כלבד עם לא-בינות זה נאספו בין העם הנאספים דלת עם הארץ השבים

והעושים בכל מלאכת עבודה, ענים מרודים אשר חשך משחור תארם ומעצר רעב ויגע התגלגלו תחת שואה, המה שמחו אלי-גיל בהמצא גם להם עת-מצא להודיע גלוי לכל נגעי לבבם ומכאובם, ויצעקו גם המה מרה ויתלוננו כי שתים עשרה האיסטראות אשר יתנו להם משכרתם שלמה דבר יום ביומו לא תמצאנה להם כן לשבור רעבון בתיהם ולכסות מערומיהם, וכי על אדוניהם לשית לב לחמלה עליהם לבלי יגועו לעיניהם.

„ואיככה נוכל לעשות את הדבר הזה למען חייכם ?—ענה סלפיום כנואם נאום אשר צרתם נגעה עד נפשו ואין לאל ידו להושיע „איככה נחוש לישועתכם אם מסביב שתו גם לנו לדכאנו בשער ואדמתנו לנגדנו זרים אוכלים אותה ? לא לבד כי הגדולים אשר בארץ אשר מלאכתם נעשה בירי עבדיהם יוזילו את סחורת ידם יתר ממנו, כי עוד יתרה נעשה בנו, כי זרים מרחוק באו יכבשו את מסחרנו אתנו בבית ובקרב עיר ממלכתנו ישימו ארבנו ... בינו נא זאת אחי כי עמכם תלין חכמה . . . ולכם לב לדעת . . .".

אחרי כן השח קולו, וברבש וחלב תחת לשונו דבר :

„האם תחפצו אזרחי רומא ותסבלו ברומיה כי בני רומא ישבו בראש חוצות לבקש פתותי לחם או אגורת נחושת, ובני הנכר, האספסוף אשר עלו כענגים ממרחק, יעשו עושר ? הגרים אשר בקרבנו יעלו מעלה ויתרפסו ברצי כסף בעיר אשר שמה נקרא עלינו מדור דור ? בינו נא זאת . . .".

„להשתחוות לככר לחם . . .". נשמע קול הרוקח מתחת לאצילי ידי סלפיום . . :

„לבקש לחם חסר. בינו נא זאת כל איש אשר לב נכון בקרבו".

„חי קסטור !" קרא בקול אחד העובדים במלאכת חרש-עצים, איש גבה הקומה ודל בשר „אם האדונים נותני לחמנו ומימינו ינועו ללחם איה, הלא עלינו להשליך את הילדים, את הנפש אשר עשינו אל מצולות הטיבר למען לא יגועו בחרפת רעב . . .".

„להשליכם במצולות, אם עם חרמנו לא יאכלום בכל פה בלילי שבתות על נחת שלחנם המלא דשן !"

את הדברים האלה דבר איש צעיר ליומים אשר עד הנה נחבא אל הכלים ולא דבר דבר. הוא עמד על יד הבמה נשען אל אחת מירכתיה, לבושו כלו אומר כבוד והכרת פניו השחורים ענתה בו כי חכם הוא להרע ובעל מזימות ככל העבדים העומדים לשרת לפני אדוניהם רבי העיר ושריה, אשר אדוניהם יקרבום כמו נגידים ויטלאו ידם לעשות כל מלאכתם בבית ובחוץ ואין דבר נסתר מהם מכל אשר אדוניהם עושים. כל רואיו הכירו כאיש הזה את עבד צעסטיוס אשר היה בין שרי הצבא אשר הצו את ארץ יהודה, את איש סודו אשר על פיו ישק כל בית אדוניו ובכל דרכיו ועלילותיו נאמן הוא.

עד מהרה עזבו כל העם את סלפיום ומדברותיו אשר נשא ויפנו אל העבד אשר מהלכים לו בין הגדולים אשר בארץ, כלם שכנו כדור על סביביו וישתו בצמא את דבריו, וישיתו עליהם נוספות איש כפתרון חלומו וידברו וישתעו יחד. והעבד הזה, עם אחות מרעיו העומדים לפני צעסטיוס לשרתו, ארחו לחברה עם אדוניהם בעלותו על ארץ יהודה להבקיעה, ועל כן ידעו את הארץ הזאת ואת העם אשר ישב עליה ועל כן ספרו לקהל שומעיהם דברים אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים אשר לשמעם פחדו ורגזו כל העם תחתם ותצילנה אזניהם. כי מי זה לא ירגז ויתקצף בשמעו כי ישנו עם אחד אשר בקרבו הוא יושב, עם אשר יתהולל באיתים ויעשה כל תועבות ה' אשר שנא, עם

אשר יצלה צלי ויאכל מבשר גויי ארץ אשר יכנעו תחת ידיו, אשר יעבוד לראש המור, לציפור העזים או לאליל אשר אש תמיד יוקדת בסתר לבו, ועל האש אשר על האח הזה, לאלהים הזה אשר בשם „מולך" יקראו יקריבו גם את בניהם גם את בנותיהם ובזה יזכו את ארחם! מי לא יבזה ולא ישקץ גוי מתעב אשר יעבוד לעגל הזהב, ותהי זאת הנקלה בעיניו בעשותו את כל התועבות האלה להחניף את הארץ כי עוד קסמים בידיו לצדד נפשות לפורחות ולהפנות אליו כל גויי הארץ ללכת בדרכיו ולדבקה בו, עדי כי גם רומאים הרבה נלכדו בשחיתותם וילכו אחריהם, והאם יוכל עם רומא להביט און ועמל כזה ולשקוט במכונו, והעל אלה לא יפקד בם? . . . קסרי רומא אשר מעולם, כבר ראו עמל בישראל, כבלעם את הקדש ובהשחיתם כל הלקה טובה בקרב העם אשר בקרבו הוא יושב, ועד צדק השיבו משפט לשום חחים באף האויבים האלה ולהשקיע בחבל לשונם, וקלויריום הגלם גלות שלמה מרומא, אך הקיסר אספסינוס ארך אפים הוא, ואם כי גם הוא שונא את העם הזה תכלית שנאה, אך מרב עבורתו העמוסה עליו לעיפה לא שם עליהם לב להתחקות על שרשי רגלם ולהצר צעדיהם תחתם, על כן גדלו ויעשירו, ועברת זרונם וגאותם עלו עד מרום קצן עדי כי לא יבושו לחרף מערכותיהם גם בשער, ועתה אחרי הדברים אשר נקרו ויאתיו ביום אתמול על מנרש הסעפטים בטח יתר אספסינוס ידו ויבצעם ובחרונו יבהלם. . .

קול כסתר רעם נשמע בין ההמון:

„השמעתם? הקיסר שונא את הברברים האלה תכלית שנאה. . . הנה עבד צעפטיוס יתן עדותו הנאמנה ומי זה יכחישו על פניו לאמר אין בפיך נכונה? הנה הוא יאמר, הוא ולא זר כי הקיסר יתעב וישקץ את בני-כחש אלה, ומי כמוהו מורה?"

האיש דל הבשר אשר כסה פניו למסך באדרתו, פתאם שם רגליו כאילות ובצעדי און עזב את שוק האורחים המלא מזן אל זן כל סגלות כלבים והמדינות והדר כל הפארה, בדי עמל ויגיעה פלס נתיב לו בין ההמון הרב אשר ברחובות עיר, ויעבור בשוק העצים המלא ערמת שכורים הלומי יין וכל בני האספסוף למיניהם, ופנע בקרקס הגדול אשר מטעל לו הראה נפלאותיו אחד המרקדים בחבל הלבוש בשלל צבע רקמתים, וזרך רחובות נשכחות מני רגל עלה על מרומי גבעת אבניטין אשר שם ההנוסס להפארה אולם השדרות אשר לצעפטיום מעשה הרשים כלו, ואשר ארהטידור מודענו כלל יפיו במעשי אצבעותיו האומרים תשואות חן וכבוד.

פה שררה דומיה חרישית, כי על הרחובות אשר מסביב לאולם הזה לא ערכו השלחנות, לא טבחו טבח והכין ולא מסכו יין לדלת העם, ובתוך האולם פנימה התהלכו אחת הנה ואחת הנה אנשי מספר, וביניהם הכי נכבד איש אשר גבה והדר לו, ראשו אשר שיבה כבר זרקה בה שוכנת בין כתפיו הרחבים, זקנו היורד על פי מדותיו הפך לבן ויתרפס ברצי כסף, פניו אם כי כבר קמטו בכל זאת הפיקו נגה עלומים וכבוד נפשו פנימה ועל שכמו אדרת שער יורדת עד הקרסולים. האלמוני אשר בא משוק האזרחים עצר בלכתו, עד ארגיע עמד ויקשב רב קשב לדעת את האיש הזה המתהלך לרוח היום עם אחזת מרעיו ואת שיחו, וכאשר עברו על פניו מדי לבתם שמע קול האיש הצעיר ההולך אתו מעמיק שאלה לאמר:

„ועתה מזוניום, הלא תגיד לנו פשר דבר מה יהיה משפט אומץ-רוח וגבורה?"

השטאיק נשען אל עמוד-השיש אשר לנגדו, את ידיו שם על חזהו, ויאמר:

„אומץ-רוח הוא מעשה הצדקה והיושר אשר המשפט להם לקשת ומגן. דע-לך

אפיקטוט ידידי, כי אוטץ-רוח, כביר כח-לב איננה משכלת נויה, לא למען בצע בצע או על תאות נפשה עברתה וגאונה וזדון לבה תצא לפועל כפים, אך המשפט לה לקו והצדקה למשקלת, ובידעה את ספר תורת האדם ומשפטיו, יצא כננה צדקה לדעת לזרות ולהבר, ולעות דבר, מה ישא האדם ויסבול בדומיה, ומה הדבר אשר לא יוכל שאתו ועליו יתעורר. לב הספארציים הואיל הלוך אך אחרי הנצח והחוד, גם כל איש אשר יאבה להתנשא לכל לראש, להיות גבוה מעל גבוה גם לבו מלא רע והוללות כי חפץ להשתרר על כל אחיו, וזאת הלא לא יבצע אם לא ידרוך ברגל גאוה עליהם וירצץ משפטם. והיה אם תלחם את אנשים כאלה, אז יאמרו עליך כי בצדק ובמשפט עשית לך חיל וברוח כביר עשוי לבלי חת . . ."

רגע-קטן שרה דומיה, ואחרי כן שאל עוד אחר:

„ועתה הלא תגד לנו אלופנו מורענו מה הטוב אשר ישאלו ממנו?"

„הטוב אשר לזכרו תאות כל נפש יפרד לארבע ראשים, הלא המה: אהבת רעים, אהבת־האמת, אהבת החופש ואהבת היופי ושווי-הערך".

האיש האלמוני, אשר נשען ברגלו האחת על אחד העמודים ואת ראשו שם בארבות ידיו, פתאם הרים ראשו כמו לא האמין למשמע אוניו ויקרא:

„ראה דבריך אדוני מלמד להועיל ומורה לצדקה בקול זמרות יה וכסוד שיח שנאני שחק ברונם יחד, ותורת חסד על לשונך, כצרי ומרפא לשבורי לב בין עבי החשך ובין השאון הסואן ברעש לשום כמרקחה עיר ומלואה. אך שמע נא מוזניום אדוני, הן בעת אשר פה תכרה לתלמידיך המקשיבים לקולך אזן לשמוע בלמודי צדק משפט ומישרים, ותורת חיים ואהבת חסד תחתום בלמודם, שם בראש מרומים על גפי מרומי העיר העליזה יביאו זאבי ערבות נחשים צפעונים אשר אין להם לחש אל לב האדם המלא רע מרורת פתנים גאה וגאון ושנאת איש מרעהו ואיש את אחיו יצודו חרם . . .

מוזניום ותלמידיו אשר מסביב שתו עליו הפנו שכמם לדעת את פה המדבר אליהם, אך האיש האלמוני אשר לשונו מהרה לדבר צחות בשפת רומא, ואך אזן בוחנת יכלה לבחן טלים ולדעת כי לא ממעי רומא יצא, האיש הזה פנה וילך אל אחת הרחובות היורדות במורד ההר ועקבותיו לא נודעו, אך אחרי רגעים קרא אחד מבינות לאחות מרעים האלה בקול נעים מלא לעג ושחוק מכאיב לב:

„אחת היא מבטן מי יצאו הדברים והאמת האלה אשר דבר באזנינו האיש אשר דרכו נסתרה, כי הציל מפיו דבר אמת. הביטה נגדך מוזניום בעת אשר אנחנו פח תחת צללי האולם הזה נביאה כמים בקרבנו תורת חיים דגן-שמים וחכמת חקר־אלוה, הנה על סביבותינו כמים הזדונים יהמו יחטרו המוני עם בשריקות עדרים וכחיתו טרף ינערו על טרפם, העם יאכל וישתה ויקום לצחק, יסבא ויזלל ויברך את אלה אשר ישחיתו בהם כל הלקה טובה וכל מדה נכונה וישימום כבהמות נדמו כעדרי צאן, או כואבי ערבות ופריצי חיות. לבי סוער כהמות ים, רוחי חבלה ומחשבותי נדעכו ממקומם ואותך אלופי אשאלה והלא תשיבני: מדוע הדרך העולה בית-אל אשר בה אחריך נרוצה היא קצרה מהכיל ומלאה חתחתים ואבני נגף וטלוליתיה נשמו מאין עובר בהן?"

מוזניום הביט בעין חמלה ותחנונים על האיש הרובר בו ובקול נעים המפיק כבוד נפשו פנימה השיב שואלו ויאמר:

„הדרך נשמה, אך מסילותיה ירומן ואל-טוב צעדיה יתמוכו. בהתעטף עליך נפשך על חמס ארץ רמעת העשוקים ועל לב בני האדם המלא רע ורשע כמל, רע לך

בני כי עוד לא תמו בני האדם מתחת השמים גם כאשר דורנו יסע , ואתנו לא תמות חכמה משפט וצדק . מתחת למאורות אשר ברקיע השמים הקרא הפלסופיה למקדשיה , תזרע לצדקה זרע האמת בלבם , בלב האנשים הישרים בלבותם המורמים מעם . ואם כי מעטים המה בחיריה אלה , אך המה יפיצו את מעינותיהם חוצה בכל דור ודור עד כי תמלא הארץ דעה , ופני תבל תבונה . גם אנחנו הננו הכהנים הנגשים אל היכלה פנימה ומגידים כבודה בקהל-רב ועל האנשים אשר כגילנו דבר בחזון טוניוס המשורר הנודע לשם : „אל תבכו למתינו ואל תרדנה עיניכם דמעה על גדיש קברנו , כי אנחנו כלנו פה חיים היום , ומנפש לנפש נשים לנו כנפים" . בשחת כל בשר את דרכו , איש זרוע ידכא ארץ , רשע-כסל יגבר בשער , אז אנחנו לא נעזוב את מערכותינו ובכחנו לאלוה נלך ונעש חיל ונתחזק בעד הטוב והאמת , אך ממרומי צור משגב , מעל גבעת אל-מות אשר עליה איתן מושבנו נשא דע למרחוק , נביט אל היומם הצרורים בכנפי העתיד , ועשוים לבלי חת ומבלי לשוב מפני כל הקולות והלפידים , נחזיק בתומתנו ולא נרף !"

בין הקולות וההמולה אשר הקיפה את כל ירכתי רומא , בין השאון המואן ברעש , בין בני האספסוף אשר נשמע ממרחק באמת היו דברי טוניוס כקול שיח שרפי קדש , בקול זמרת מלאכי-שלום ברנם יחד , וכרסיסי טל על ארץ ציה המלאה מחשכים ונאות חמס . יובינל הצעיר אשר השחוק ממר נפש עבר מעל פתחי שפתיו נשק לטו פיו את שולי טעיל מורהו לצדקה , עיני אפיקטוט המפיקים רוח נכאה ולב דואב זרו זקים מרוח כביר אשר נוסס בו , וטציום אחוז בסבך מחשבותיו קרא :

„לכה נא אדוני ונלכה אל שער העיר , שם תראינה עינינו ולא זר את המראה אשר על אדותיו ספר לנו האיש האלמוני מדי עברו !"

אך כדבר טציוס נקרב פתאם בצעדי און אל אחוזת כרעים זאת איש צעיר לימים יפה תואר וגבה והדר לו , לבוש התוניקה הלבנה כשלג שמים , ועל דלת ראשו יתנוסס שרך ברצי כסף והאיש היה ארתמידור אשר ידענוהו בשם . ביראת הכבוד השתחוה לעמת טוניוס אלופו ומידעו , ובשחוק קל קדם ברכות טוב את פני הנערים המקשיבים לקחו , ויאמר :

„העלבידיום ופניה אשת נעוריו אחר כבוד יקראוך אדוני , לבוא לבקר בהיכלם אשר שם יבואו אחרי שעה דוטיציאן בן הקיסר והכבודה אשר ברגליו למצא חפץ ולדבר דבר" .

„דוטיציאן בצל קורת בת טריויה . . . דוטיציאן פנים בפנים ידבר את העלבידיום . . ." ענה הזקן כמשתאה וכמו לא יאמין למשמע אזניו . והזקן אשר דמו רתח כמרקחה , ואך חכמתו ותורתו אשר בתוך מעיו שמו מעצור לרוחו ומתג ורסן , הזקן לא יכול הפעם לכלא את רוחו הסוער , ובקול חוצב להבה קרא :

„גם לא זאת המנוחה ואת המרגעה יתנו לנו אשר נוכל להקדיש למצער יום או יומים למחשבות גבוהים מעל גבוהים ולהתהלך בחקר תהום ההגיון ! יגענו ולא הונח לנו אף עד ארגיע ותהום אל תהום קורא . . . הכינו אהובי , היו כלכם נכונים מחמדי , כי מי יודע מה יולד יום , ואם לא אחרי שעות מספר נסון בידינו יום חושך ! . ."

כלם הפנו וילכו .

גם האיש האלמוני אשר חשך סתרו ואשר דבר דבריו כמתלהטים באזני מוזניוס וישב כל עמת שבא , גם הוא כבר עבר כדרך למרחוק . דרך הרחוב היוצא טשער

האסתיי אל עבר הטיבר, ירד במורד גבעת אבניטין, עבר תחת קשת גרמניקום כליל יופי, ורגליו דרכו במגרש הטרנסטבריום מכון לשבת היהודים והסוריים. פה מסביב השליך הם דומיה דקה. כל בני הכורים שוכני בתי חומר במקום ההוא יצאו תוצץ כלם שער אלי קרת לסבא ולזלל ולשמוח בשמחת גוייהם, והיהודים כמו שבתו וינפשו ממלאכתם אשר המה עושים וישקטו במכונם, כמו מרחוק יריחו סער מתגורר וכופות בנגב אשר תבאנה מחררים וישחו לארץ ויכלאו גם את רוחם בחדרי בטנם לבלי תשזופם עין רואי עד יעבור זעם ושוט שוטף כי יעבור לא יהיו לו למרמס, ומראה כל המגרש ההוא מקצהו היה כמו לוא פתע לפתאם שמם מאין אדם וכל יושביו מתו רגע יום אחד. הרחובות והשוקים הצרים עד אפס מקום והמגאלים מחשך וצלמות התרפסו ברצי אור השמש הבוער כעין התנור כמו לפני סער קטב. הרוח הנותן מחנק באף עובר כסה כליל צלו על הבתים הקודרים לארץ, באהלים חשך צר, ואך זעיר שם זעיר שם נשמע מן העליות אשר על גגי הבתים הסגורים חותם צר, קול דממה דקה אשר לפעמים הלך וחזק בעת אשר התוכחו המדברים ויתיעצו על צפונותיהם, כי בעליות הצרות האלה הנשקפות מעל גגי הבתים על פני הישימון שם התאספו גם הפעם אספה היהודים בכל מקומות מושבותם ויקראו עצרה כבכל פעם אשר באה אימה להחריד רבבם ולהקיץ מזעזיעהם, כי שם היו שאננים מפחד רעה לבל יקרב זר אל גבולם, ואזניו לא יקחו שמץ מדבריהם הכמוסים עמם, ולא יבוא בסודם.

עלית קיר קטנה אשר מעל לבית מנחם מלאה מפה לפה אנשים אשר בחמם מדדו בשעלם את העליה ויתהלכו אחת הנה ואחת הנה תפושים בהמון שרעפם, רגליהם התהלכו על פני הרצפה העשויה מחמר ואפר, ובמעטפות אשר על ראשם הגיעו עד הספון אשר ממעל לראשיהם. אמנם רק מתי מספר נקבצו באו שם הפעם, בכל זאת איש אחיו דחקו בצד ובכתף ויעבטו ארחותם. בער הרואות בארבות העשויות משלחופות־עור חדרו קרני אור לא יקרות, הרוח היה מלא קטב וצחנה, ועל פני הנאכפים אשר קדרו נבלו ויפיקו חרדת לב ונפש ירדו פלגי יזע כמים הנגרים ארצה.

האלמוני אשר בא משוק האזרחים עלה בצערי און אל עלית הקיר הקטנה וכרגע השליך מעליו אדרתו אשר כסתה עליו למסך וישליכנה לארץ. מתחת להאדרת הזאת נראה הדר לבושו אשר כלו אומר כבוד בטעם בני רומא מכרומי עם הארץ, ואשר שמעון ושאר אנשים אשר כגילו הלובשים קנאה כמדם, הסבו מהם עיניהם בכל שאטם בנפש. אך מנחם נגש ברגלים מטהרות אל האיש ויחבק את ידיו כמו חפץ לנשקו מנשיקות פיו.

„יוסטוס, מציל נפש הורתי, נפש יונתן בני מעבור בשלח!"

אך יוסטוס לא נתנו לבצע אמרתו. אל כל התודות המאליפות אשר נתן לו מנחם מקרב ולב עמוק, אל כל מבטי האנשים אשר הביטו עליו בחמה מכתרת לא שם את לבו, אך פתח שפתיו ויטהר לספר את אשר שמע וראה ברחובות עיר ואת כל אשר שמע בבית אגריפס אדונו, כי אמנם חשך טמון לצפוני ערת היהודים גלות ירושלים אשר ברומא. הקיסר ובניו, גם היהודים אשר מרומים ישכנו ויתערו כאורח רענן ברומא ורב אזרחי רומא, גם אנשי החיל הסוחרים וכל העם מקצהו כלם כאיש אחד קצפו רב קצף על היהודים הגרים הנודדים ללחם איה וחמתם אשר לא שככה כאז ועד הנה עתה בערה בקרבם בחמה לכלה ובאיבת־עולם למשחית.

נוראים ואיומים היו השטעות האלה ומי יכילם! חטת־מלך, מלאכי זעם, וסערת

החמן אשר חמה תצא הלא לפניהם ילך קטב ולפני זעמם מי יעמוד ? ! מי השיב מבלע ידי המלכים מלפנים ביצרם עמל עלי חוק להגלות את כל היהודים גלות שלמה מרומא עד בלתי השאיר להם שריד ? גם זכר כל המעשים אשר נעשו אחרי נפול ירושלים ביד צר, זכר ההרג והאבדון אשר אכלו את יעקב וישמו נוהו באנטיוכיא באלכסנדריה ובקסריה הלא עוד חדש עמם, ולכל לראש הלא נפש יונתן אשר שם אשם נפשו על מזבח אהבת עמו ואש-דתו, הלא נפשו נשקפה לעבור בשלח ולמות כנפול לפני בני עלוה, אחרי אשר נגלו מסתריו ונחבא לא יוכל. ומי יהיה סתרה על עדר ה', עדת ישראל כלה אשר על שבכה תתהלך ועל גבה יהרשו חורשים וכל יד עמל תינע להבחיד מארץ זכרם ולהפוך עליהם בלהות ? !

אך כל הדברים האלה אשר ספר יוסטום לא היו כחדשות ונצורות להעדה הנאספה פה. גם עינם כבר ראו כידם וידעו כי רעות במגורם. כי מלבד יוסטום אשר היה באמנה את רוב אחיו לא אלמן היה ישראל מרעים אשר דרשו שלומם וטובתם, מאנשים אשר להם מהלכים בין העומדים ובין מרומי העם, מאנשים אשר מאז הבקר הודיעום כי חמת החמן החונג בערה למשחית וכי יצא הקצף על כל עדת ישראל וגם החל הנגף. ידעו כי על פסל מסכת אלכסנדר טבריום היהודי אשר המיר כבודו ויהי לרב ושליט בארץ מצרים, על פסלו אשר בשער בת רבים השליכו בני העם היום שקוציים ויבזו צלמו באשר הוא יהודי מלידה ומבטן ועונו זה, עון מולדתו, נכתם לפניהם אם גם התערב בגוים. מראשית כואת ידעו לא מראש בסתר, כי היום עברו המון העם רקים ופוחזים וגם אצילי העם בסך לפני ארמון מונצז ויחד עליו התמלאו ויתנו בקולם כי השב ישיב להם את החמס אשר בכפיו, את הונו אשר הרבה בנשך ותרבית ואת כל החיל אשר עשה באכלו שאר עמם. אך יוסטום הוסיף ויספר להם כי היום בעלות הבקר נקרא נקרא יוסיפון פלביום לבוא לפני המלך, ואחרי אשר נעצר שם שעות מספר שב אל ארמון אגריפס ובדמעתו על לחיו התאונן רע באזניו על העם הפחז כמים, על ישראל עם קשה העורף אשר ישליך נפשו מנגד על לא דבר לא לעזר ולא להועיל רק להרבות ולהגדיל המרורה, וכי כל היום ההוא ישב טיטום בהיכל אגריפס לבדד לברו חדר בחדר עם ביריניקה אהובתו, אשר גם היא נפשה תלהט גחלים ואין קצה לחרון אפה על עמה אשר עולל בעפר קרנה, ובטח לא תבוא לפני המלך לבקש מלפניו על עמה אשר השחית התעיב עלילה, אם גם בעת אשר ישבה לבטח עמו בצרתו לא היה לה צר.

כל הנאספים קדרו, פניהם הפכו לבן ובעינים דולפות מתוגה ורעש הביטו על ונתן אשר עמד כמסמר נטוע על יד החלון ולא דבר דבר. יונתן עמד נשען אל הקיר ומבלי דעת נפש הביט נכחו. מנחם ישב משטים בירכתי הבית וידום ויכם פניו בארבות ידיו, אך אחדים מהנאספים לא יכלו למשול ברוחם ויקראו מלא:

„ומי בקש זאת מיד יונתן הפחז כמים לעשות מעשהו זר מעשהו ולהפוך בלהות על כל עדת ה' ? למה זה הקיץ מזעזינו ויעלה עלינו אריה מסבכו בהתעברו על ריב לא-לו ? מדוע עתה שם מחסום למו פיו כמו מתג ורסן בשפתיו אשר פער תמול לבלי חוק לפצענו ולחבורתנו, מדוע עתה יתן בעפר פיו ולא ישא עיניו כמו בושת פניו כסתהו בעת אשר לפני זה ברוח כביר עשוי לבלי חת הביט ראה בנו ועל פני כל העם נכבר ?"

יוסטום אשר עמד לצלעו העתיר עליו דבריו ויתרפס לפניו כי יגיש גם הוא עצומותיו ויצטדק על אשר עשה לפני האנשים האלה אשר מחוללים המה מפשעיו מדוכאים מעונותיו, אך הוא כקבר לא פתח דלתי שפתיו, פניו כמו התמוללו, עיניו קדרו לארץ

עיפתיו כפני דפאים הפכו לבן, ועין בוחנת ראתה כי בשתו וכלימתו כרצח המה בעצמותיו ומנפש ועד בשר יכלוהו וכל הנאספים אשר ראו בצרת נפשו לא הרהיבו בנפשם עוז לדבר אתו משפט או לשום קיקלון על כבודו, כי הלא המה ידעו את האיש ואת שיחו, הלא המה ידעו כי זה האיש הלא היה אחד אחוז מגבורי ישראל מגנם וצור משגבם, רע כאח ליוחנן מגוש-חלב אשר שם אשם נפשו על מזבח מלחמת ה'! המה ידעו את כל אלה, על כן יראו מגשת אל יונתן ולעשות לו כל רעה ומדחה, אך לבבם החרד ונפשם אשר לא ידעה שלו רתחו כמרקחה ובחמה מסתרת הביטו על יונתן אשר בשלו כל הרעה, ובכל זאת מרום הוא מנגדם. שמעון הקנא קצר-רוח שלח אצבע אל מול יוסטוס, ובהראותו את מלבוש הנכרי אשר יעטף שית לו קרא אחריו מלא:

„הוא בוגד כנחל בן לא אמון! אם חפצים אנחנו כי ישוב ה' וינחמנו מעצבון ידינו ושב ורחם את הגוי אשר זעם, הסירו את אלהי הנכר מקרבכם, הסירו את ההולכים בחקות בני אדום, את הלובשים מלבוש נכרי למען כחש בעמו ובצור מחצבתו... גש הלאה בן ממר ליולדתו, הבדל מעל עדת ה'!"

פני יוסטוס חורו ויאדמו כתולע חליפות, עוד לא ידע מלים להשיב חורפו דבר והנה גוריון נקרב אליו, פני האיש הזה אשר היה מתלמידיו של הלל חורו מקצף וסערת לב:

„מה עול מצאת בכף צעיר רודם הזה" קרא בקול גדול „מה עול מצאת באיש הזה אשר בעצתו ינהלנו ואשר הציל ביום אתמול את נפש מושיע ציון מיד חזק ממנו, מה עול מצאת בו כי תטפל עליו עונות חנם ותנאץ את שמו?"

„אנכי אנכי, אזני שמעו ולא זר" צעק שמעון בחרון אפו „אזני שמעו ולא זר פאמור יוסטוס כי בחכמת יון ורומא יש שמץ דבר אמת ולא טוב אנחנו עושים אם נזרם הלאה ולא יבואו בקהל לנו..."

„אולי לא שקר מלים אלה" ענה חלקו אחד הצעירים מתוך האספה. העם התגעש ויתקצף ויריבו בחזקה, ולפלגותם רבים חקקי לב, כי שתי תהפוכות צוררות אשה אל אחותה שמו אותותן אותות. אלה מעוני ומרב עבודה הקשיחו לבם מצור ויאמרו השמד לכל זמורת זר ולכל אשר לא ממעי יהודה יצא, ומעבר מזה הראש האחר לא בסופה ושערה דרכו, אך בשובה ונחת; המקרים וכל הרעה אשר מצאתם הרכו לבם, ובהתעטף עליהם נפשם שמו יד לפה, נשאו וסבלו כי נטל עליהם, אך אור החכמה היה נר לרגלם ואור לנתיבתם.

„מתלמידיו של שמאי אני, והיא תהלתי" דבר שמעון בעז רוחו „ואנכי שנאתי מאסתי כל זמורת זר אשר תחבל כרם ה' צבאות, ואנכי בתומתי אחזיק כי עלינו לשום דלתים ובריח, גדר מזה ומזה לבל יעלו שועלים מתפרצים ויפרצו גדרנו ולבל יהרסו לגשת אל היכל ה' ולבלע את הקודש..."

גוריון שחק בשחוק מכאיב לב, עיניו הפיצו זיקים, וכאיש אשר לא יכול להתאפק להוציא מחשבותיו לאור, ענה ויאמר:

„בודדים אנחנו, במועדנו, חכמתנו ודעתנו היא שובבתנו, היא שמה את ישראל פרא בודד לו עם לבדד ישכון, על כן תעבוהו כל מתי סודו, כל הגוים רחקו ממנו, וכאשר הגיע עד משבר לא היה כח ללידה, ובשלמי כל הרעה אם לא בשל אלה אשר הצרו צעדינו מלכת ברחובותינו ויביאו רגלינו בנחושתים ועבותים על צוארינו?"

„הה, בגד בוגדים, כחש ומעל!" נשא קול המון העם ברעו.

„שחתך ישראל! אי-לך עם לא בינות" נשמע קול גדול מתוך החלון חוצה „אי לך עמי, פצעיך פצעי אויב, רוחך אשר לא יתן אמון ובנאמניו ישים תהלה, לכל אלה אשר יגישו לך נטף מים או אגלי צרי גלעד בכלי חדשה אשר לא בלתה מזקן, לכל אלה בשם בוגד תקראי עד עולם, לכל אלה אשר ינסו דבר אליך להיטיב צעדך ליישר מעגלותיך ולהוליכך בדרך מישור!"

הקול היה קול יוסטוס, אך עד מהרה צנפוהו צנפה כדור ויפרשו זרועות לשלוח בו יד ותרב המהומה והמבוכה וישכחו את כל הרעה הנשקפה עליהם מחוץ, ולהב המריבה חמה יצאה לאכול איש את אחיו חרם.

„גש הלאה מבין בני אמונים עבד אגריפס, סיר רחץ האדומים, צרעת ממארת אשר נראה כנגע בבית ישראל, גבר יהיר אשר יחלל את כל קדשי בני ישראל ויבזה צלמם, גש הלאה, פן יפגעו בך מרי נפש!"

ופתאם תפשו בו המון ידים רועדות וחזקות, את התוניקה האומרת כבוד, סמל הקנאה ומלבוש נכרי אשר עליו חרדו את כל החרדה, קרעו לגזרים, ושמעון אשר קנאתו אכלתהו, ועיניו הפיצו להבות אש ולפידים מהם התמלטו שלח ידו אל סול הלקת צוארו, ומי יודע אם עד ארגיע לא קרה אסון באין מעצור לרוח שמעון הקנאי, אך פתע לפתאם כאיש אשר יעור משנתו נעור יונתן מרוחו הקודר אשר שפך עליו רוח עועים וינסך עליו תרדמה עזה, כארי התנשא ויקפץ ממקומו ויקדם פני שמעון ואת יוסטוס הסתיר בפתר כנפיו ובזרוע עוז, על פניו אשר קדרו לפני רגעים וכמו התמוללו, שבו לאיתנם נאון-עוזם, וכחו החדש עמו, עיניו חצבו להבות ושפתיו הלבנות מלאו זעם... „קרבו אליכם אל תגשו... גשו הלאה ממנו אל העיזו לשלוח בו יד!..." קרא בקול נגיד ומצוה מפקד צבא מלחמה כאשר הסכין מיטים ימימה; „אנכי אך ידי אמונות לאלהי ישראל, לא ארדף אמרים אמרי נואש, אך לי יקרו כל פועל למענהו... ביום הרג רב ביום אכזרי ועברה וחרון אף, בין הטהור והטמא לא הבדלתי, ודברי חכמיכם וריבות שפתיכם לא ענוני כן הסערה בירכתי טדבר או בים רחוקים... אך זאת לבד נפשי יודעת מאד, כי עלי אדמתי לא תזעק, עלי לא תאמר ארץ יהודה אשר אהבתי סלה כי בן לא אמון אנכי וביום צרה התרפיתי, ופצעי האנושים לי יזעקו כי גם האיש הזה אשר לו תאמרו סור ממנו... גם האיש הזה תמים דעים הוא עמי, את ארצנו ועמנו יאהב כנפשו, אחי הוא לצרה... אח אחר כני אלף!"

את זרועותיו שם על צוארי יוסטוס ועיניו אשר הביטו נכחו אל סול פני יוסטוס רטבו מאגלי דמע, הפיקו חן ותחנונים, חזון אשר לא נפרץ בהגבר ראה עני הזה אולי מקדם קדמתה, אולי מירחי קדם בעוד אשר כנער עלז וטוב לב התענג על טהר וזהר הרקיע הטהור או על חבצלת חן אשר הביא אשכר מגני קיסר למרתא אהובת נפשו.

„אח לצרה..." דבר כאוב מארץ „אנכי לא ידעתי לשית ידי על שניכם לדעת למי מכם הצדקה, ומי שחת עמנו ונחלתנו, אם אלה אשר שקטו במכונם ויאמרו אך שלום יהיה לנו כי נדבר שלום אל הגוים ואל שכנינו, או אלה אשר שמו אשם נפשם ויאמרו לא כי רק עם לברד נהיה ובגוים לא נתחשב, אך זאת ידעתי כי האיש ההוא הוא רעי כנפשי משחר טל ילדותי, על כן אשיב והדפיו אחור ולא אתן לגמול לו כל רעה..."

„לא אתן !" דבר בגאון ויבט בפני שמעון ומתי סודו וקולו נשמע בעליה הקיר הקטנה כקול מלך שלטון .

הנאספים שמעו כן תמהו , איש אל רעהו הביטו ויסוגו אחור , כי איש לא הרהיב בנפשו עוז למרות עיני כבוד יונתן גבור ישראל אשר שם נפשו בכפו במלחמת ה' או להרעימו ; אלה בושו ויכלמו ויורידו לארץ ראשם, אלה נשאו בשרם בשניהם , וכאש עצורה בעצמותם קנאתם המסתרת , אך גוריון הסב פניו אל הקיר ויבך תמרורים , מנחם עמד קודר בירכתי הבית וידבר בלאט עם שני גברים אשר לא ידענו אותם ואת שיחם , ואוזן איש לא לקחה שמץ מאשר התיעצו שם על צפונותיהם ומבינות לשער זקנו השחור כעורב נשקפו שני יונתן הלבנות כעשת שן וסביבו נשערה מאד .

פתאם מירכתי הבית נשמע קול כחולה , קול זקן מדבר בצדקה ומחנן קולו : „הרשוני נא אדוני , שאוני וידבר נא גם עבדכם הנענה והנדכא , אך הכביר מכם ליטים . . ."

את הדברים האלה דבר אהרן הגבר ראה עני , אבי-אם העלמה עלי רעות מרתא היקרה לה מכל רעותיה ובנותיה אשר באמנה אתה , עוד לפני זמן לא כביר סבב בחוצות עיר ויטכור זני מרקחת וקטורת הסמים מבית מלאכת גוריון , ויחד עם מרתא נצב בשער בת רבים באולם העמודים אשר לצעסטיום , אך עתה כשל כחו , כי הוכה במכאב על משכבו ימים רבים , ופניו המוסבים זקן לבן כשלג יורד על פי מדותיו אבלו נבלו כעלה נובלת . לרגליו שכב לארץ מטהו אשר עליו הניח ידיו הרועדות כעלה נדף ביום סופה , שחוח ישב משמים מוטה לארץ , בעיניו המלאות דמע הביט כה וכה על כל הנאספים , ויצפצף אמרתו :

„אחי ורעי , מדי הקשבתי ואשמע את ריבות שפתיכם תוכחתכם והעשק אשר התעשקו זה בכה וזה בכה , והנה זכרתי בעניי דברי אלהים חיים החתומים באוצר ספרי קדשנו אשר משם נשאב כל דבר חכמה בינה וכל עצת נפש בכל עת מצוא . . ."

כל הנאספים החרישו ויקשיבו רב קשב , ואהרן נשא עיניו למרום , ובקול עז קרא :

„ארבעה המה קטני ארץ והמה חכמים מחכמים" יאמר החכם מכל אדם „הנמלים עם לא־עז ויכינו בקיץ לחמם , השפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם , מלך אין לארבה ויצא חוצץ כלו , שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך" .

פתאם החריש , על פתחי שפתיו נראה שחוק קל כעל פני גבור ליוכד עיר או משיב צריו אחור , ויבט על כל הנאספים בחליפות לדעת מה יענו על תוכחתו , אך המה לא הבינו לשכל מליו על כן הביטו ראו בו בתמהון , אך אחרי רגעים כאיש חושב מחשבות עמוקות דבר בלאט וכמו כל מליו בספר יכתבו :

„האיתנים אשר בארץ , הגדולים אנשי השם , להם נתנו כל מחמדי החיים למינה , ולהם גם ריב ומדנים לריב איש את רעהו . . . אך אל לקטנים מדנים בין אחים ! על עם לא-עז כנמלים נטל להכין להם לחמם לבלי לגוע בחסר וכפן . כשפנים ישכלו ידיהם לחצוב בסלע ביתם להיות עליהם סתרה . ואם העם כארבה מלך וארץ אין לו יצא חוצץ כלו ואיש באחיו ידבקו . כשממית אשר דראון וזעוה הוא לכל בשר ושאט נפש לכל רואה בידים תתפש בכל המקום אשר תגיע , למען נוכל להאחז בקירות הבית , בהיכל האלהים אשר בנה אלהי הצבאות מכון לשבת כל העתים , קטן וגדול חזק וכושל גם יחד . . .

„לוא יהי כדבריך" ענתה כל העדה קול אחד, ועל כל פנים פני להבים ונדכאים שבנה רוח כניחה, בוכרם כי הזקן חש עתידות למו, אך אהרן עוד לא בצע אמרתו, עוד כמוס עמדו דבר מה, כי היה האיש זקן ושבע ימים והרבה יזכור ימים עברו וכל הקורות כספר נגולו לפניו, עוד יזכור כמו חרון מריבי יום בעת אשר על פי פקודת הקיסר קלויריוס גורשו כלה כבמטאטא השמד כל היהודים יושבי רומא מן גו, הוא זכר את כל התלאה המצור והמצוק אשר מצאה את העם הנודד כצפור מן קנו בעת הרעה ההיא. מי גבר יהוש או ידע בנפשו את כל הרעה, את היגון והשבר אשר ישברו הנמלים האמללים עת אשר תעיק עליהם עגלה מלאה עמיר, ועברה ורמסה מושבם לא-איתן ואת העם הקטן הזה יפזר לארבע רוחות השמים? איה שוקל איה סופר את משא התלאות והרעות אשר תמצאנה את הגוי האמלל אשר ישדדו רבצו ובחזקת היד יוציאוהו לנוע למרחבי ארץ אל ארבע כנפות השמים לבקש מנוח לכף רגלו העיפה?

סביב כל הנאספים נשערה מאד, שערותם סמרו, פניהם היו כפני להבים ואיש אל רעהו תמהו מבלי דעת לשית עצות בנפשם, ויאלו למצוא הפתח לצאת מתוך עמק העכור אשר אטר עליהם פיו.

„הבה נקרא עצרה, את כל זקני העיר וישישיה נקרא ליום מועד, אולי רוב ימים יודיענו חכמה לדעת לצאת מתוך המהפכה, ואין להשביח שאין קצף הקיסר ועם רומא השואף לבלענו..."

כדברים האלה נדברו איש את רעהו ויצאו מתוך עלית מנחם קודרים בחמת יגונם ואובדי עצות. גם מנחם יצא אחריהם ברגליו הכבדות, ואהרן נשען על משענתו ויצא גם הוא כל עמת שבא. אך יוסטוס ויונתן נשארו בודדים במועדם ואין איש אתם, ועד מהרה המטיר יוסטוס על יונתן גבר עמיתו שפעת שאלותיו: מה ראה על ככה לעשות את הדבר הרע הזה מבלי להוש עתידות ולדעת כי אחריתו עדי אובד וגם את כל עמו הכה חרם.

„גם חכמת שאר גויי הארץ לא נסרחה, וגם בהם חכמים מחכמים" דבר יוסטוס, „ומה נאמנו דברי אחד חכמי הגוים אנשי השם באמרו: יקרה מחיים אהבת ארץ מולדת, כי הלא גם את החיים נקריב על מזבח אהבתה. גם אתה ידידי באהבה הזאת שגית ותכה בסנורים, האהבה הזאת שמה דבריה בפיך והשכח את חיך, וגם צור ילדך תשי כי הבאת עליו קללה ולא ברכה, ואתה חשבת לטובה..."

יונתן הסב פניו בדבר יוסטוס דבריו, אך אחרי רגעים נשא מרום קולו ויקרא:

„הרף ממני יוסטוס, אל תרבה פצעי חנם ואל תדכאני במלים להרבות כלימתי ובשתי. זאת הפעם בגדתני כמו נחל ואחלל את קדשי אשר בו התהלכתי לפני ה' כל היכים, ולפני ארצי ועמי אשר אהבתי סלה. סלחי לי ארץ יהודה! זאת הפעם עברתי לענל תאוה-נפשי ועבודתי היתה נכריה!"

יונתן שם ראשו על הקיר, שפתיו נשך עד שפך דם, וכמו מעפר שחה אמרתו:

„מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה!"

ופתאם החל לדבר כשפה לנמהרים ויאמר:

„האם אשים שקר בנפשי לאמר להם, לעמי התלואים לתשובתי כי משנאתי לאויבינו דבותי את אשר דברתי, אם באמת לא-כן עמדי ורק אהבת-נשים פתחה סנור שפתי? האם תצמיד לשוני מרמה, או עלי היה לנלות מצפוני לבבי ולהגיד לעמי כי נפלתי משמים ארץ ועפלה נפשי בי? כשובי אל נוי בנשף בערב יום ראיתי את הנערה משאת נפשי הולכת לצלע איש רומאי באישון לילה ואפלה ומשוחחת אתו בלאט

וכסוד שיח : . הבטתי אל חזות פניה בבית אבינו, אך פתאום חשבה נפשי כי רוח רומא מלפניה יעטוף וחופף עליה. . . רוח אדום שפוכה על פני בתולת בת יהודה . . . את עיניה יונים הסבה מנגדי, ולבבה חשב מחשבות על . . . אדותיו . . . אחזתי בכף ידה, ותוציאנה ולבבה הלך אחר מעגביה האדומי . . . בבית מועדי־אל לא קרבה אל גבולי כאשר נגשו אלי כלם, אך עמדה מנגד ומסוסר כליות חורה כרפאים שוכני קבר . . . בשאט בנפש הסב פניה מנגד נגענו ואחרי חמודות בני רומא ומשוש דרכם לבה הלך שבי . . . בצאתי מבית מועדי-אל כל הלילה לא נתתי שנת לעיני, אך עפעפי דלו למרום לשאל את היושב בסתר עבים למה יחר עלי אפו וירדפני כמו-אל ? . . . ומבתי המרוח הסורים על כנפי רוח נשמע אלי כפעם בפעם קול העם ברעו ושם ביריניקה על דל שפתם . . . עוד כעלות בקר חשתי ולא התמהמהתי ואעבור את נחל הטיבר . . כי רוח עועים היה מסוך בי אשר הדריכני מנוחה . . לא ידעתי נפשי . . כעל כנפי רוח חשו רגלי אל עבר פני . . . ראשי היה עלי כגלגל, באזני קול המולה ורעש, קול גדול ולא יסף : אוי לך כי נגזרת ! כמים עברו שכחתי את כל הארץ ומלואה, את ארץ יהודה שביה עניה הנתונה ביד צר, את כבוד אלהי הצבאות אשר חללו לארץ . . . אך רעיתי תמתי . . . אהובתי נחמתי בעניי . . . אך היא היתה הגיגי והגיוני . . . היא הנעימה והזעומה . . . הכבודה הבוגדה . . . ובעת אשר התנשאה הלביאה אשר למדה לטרוף טרף, הנחש אשר התרפס ברצי זהב בטרום מושבו לקראת טיטום זעום ה', חשכו עיני בארבות, את ביריניקה קללה-אלהים לא ראיתי . . . אך לנגד עיני נצבה כמו חי משאת נפשי הפורשת זרועותיה אל מול הארומי הארור . . . אז נפתחו שפתי מבלי דעת נפשי . . . מנהמת לבי הנשבר והנרכה זעקתי חמס, והננו ברעתנו כיום הזה, ברעה אשר הבאתי על עמי, לא מאהבה וחמלה אך מאהבת נשים אשר הוליכתני ברסן מתעה . . ."

יונתן בכה מכאב לב ומשבר רוח עד אין בו כח לבבות, קרסוליו מעדו, מלא קומתו נפל ארצה, ובשפל קולו הוסיף לדבר :

"הה מה יזכה ילוד אשה . . . סלחי לי ארץ יהודה אשר רוית מדמי כי בגדתי בך, זל נא אל־זועם תסיר מעלי פניך . . . ועמוד האור אשר לאורו הלכתי בכל־הדרך המלא-דמים אשר התהלכתי, אל נא הסיר מנגד עיני, ובאמתך תנחני . . ."

בנפש דלפה מהוגה הביט יוסטוס על פני גבר עמיתו, שמע קול תחנוניו בהשתפך עליו נפשו, ונפשו עליו התאבלה. יוסטוס ראה בצרת יונתן, ראה את לבבו ערום ואין כסות לגנדו, ראה בר לבבו והומתו ואיך יהגה נכאים על אשר ברגע קטן עזב משוש דרכו וצדקתו, ואהבת-נשים הטתה אשוריו, ויתן נודל ויקר לכבוד נפשו פנימה.

על ראשו אשר השח לארץ שם את כפו, וכאוב מארץ צפצף ויספר לו כי כל הלילה ההוא נדדה שנתו כי הכין לו הכל לנוס על נפשו ולברוח בהחבא אחרי אשר על שבכה יתהלך ואולי עוד היום יתפש בכף ואין מנוס, כי על הוף הנהר כבר ערוכה בכל סירת דוגה אשר תשאהו אסטיה אשר שם יקדמו פניו שלומי אמוני ישראל היודעים את כל המעשים אשר נעשו, ויאספוהו בחסד וברחמים וישלחהו מעל גבול רומא מקום אשר יד אויב לא תשיגנו.

"לעבור ארחות ימים . . . ארחות ימים . . . קרא יונתן בקול כנעור משנתו . . . אל ארץ נד שנית . . . אך אין דרך אחרת לנשות ימין ושמאל . . ."

יונתן קם מעל הארץ ויתיצב הכן... אך פתאם קרא בקול:
„לא, זאת לא זאת! אנכי לבדי לא אצא כזה...!"
„מה זה תאמר בלא־דעת? האם בעת רעה זאת אשר מלכדתך עלי נתיב תאבה לקחת גם את הנערה על יד ימינך?"
„אותה אקח, וארשתיה לי לעולם..."
לשוא שחת יוסטום דבריו על אזן לא שומעת.
„אם תעשה כזאת תאבד בעניך!"
„באשר אבד, תאבד גם היא..." ענה יונתן.
„מהר ומלט נפשך ובא אל האניה אשר תחכה לקראתך!"
„והיא?"
„לבדך..."
„אם כן עצתך יוסטום הנאמנה כי אותה אשאיר בזרועות הרומאי?..."
יונתן שחק שחוק מכאיב לב, ויוסטום ירד ברגלים ממהרות מול שלבי המעלות ויקרא בקול:
„מרתא, מרתא!" כי חפץ לדבר עמה להתחנן מלפניה כי תלך להרגיע את נפש יונתן הסוערת כהמות ים, ובראותו כי אין עונה, נתן שנית בקולו ויקרא, אך שומע לא היה לו, כי העלמה אשר קרא פעמים ושלש עזבה את הבית ותלך אל עבר פניה הלאה מזה...

ט.

וטרתא השליכה משכנותיה ותעפיל לעלות אל מרום גבעת אבניטין אשר שם על יד מקדש יוננא התנשא בנאותו ארמון נכון ונשא בנוי כמו רמים תחתיים שניים ושלשים, הלונים מבדלח יקר-ערך נשקפים על פני הבתים אשר תכו לרגליו ושדרות פארי עמודים הלבנים כשלג שמים יסובבנהו מכל עברים, מחטבים תבנית היכל. הבית הוא מכון לשבת הפרטור הגבר הוקם על.

בדי עמל ויגיעת בשרים פלסה מרתא נתיב לה ללכת בדרך הזה, כי גדודי האספסף והמוני האנשים עלזי הלב, אשר בחמם שתו את משתיהם וישרכו ארחותם בשוקים וברחובות, הדריכוה מנוחה ובשחוק מהוללים ונבערי לב חסמו דרכה ויעצרוה בלכתה, אך היא שטתה ותעבר מבלי השב חורפיה דבר, ועל כן לא פנעו בה לרעה; בצעדי-און התהלכה הנערה אל עבר פניה, לבבה לא הגה אימה ותלך לבטח דרכה, כי המון מחשבותיה אשר התרוצצו בחבה גרשו כלה את פחד לבבה פן יאונה לה כל רע או יבולע לה מהמון העריצים אשר סבוה כדבורים ומסביב שתו עליה. באזניה צללו בלי הפוגות קול גדול ולא יסף הדברים וקול הקריאה אשר שמעה היום מן הבקר, ובלולים יחד שמעה אחריה אנקות-אסיר ואנחות שוברות מתנים: „אל מי ננוסה לעזרה, מי יקים יעקב ויצילו לעתות בצרה כזאת?.." איש מכל אלה אשר העמיקו שאלה כרת מה לעשות ואנה לפנות לעזרה לא מצאה ידו די השב, אך היא לבדה ידעה לשית עצות בנפשה, ותגמר אומר לשאת עיניה אל ההרים, וללכת אל הגדולים, אל האיתנים האלה אשר במרום קנם ובכל זאת לא גבה לבם ולא רמו עיניהם ומרום שבתם יביטו אל כל נכה רוח, והמה בטח בחכמתם ימלטו נפשה ונפש מחמדיה אשר רעה צופיה עליהם. והאנשים הישרים בלבותם האלה האם גם המה לא ישאו ויסבלו כי נטל עליהם

קשי יומם, והאם לא ידעו גם המה בצרת נפש נספים בלא משפט ועשוקי כח? והאם לא ראו עיניה ולא זר פעמים אין ספורות כי מעיני פניה העדינה כמים מוגרים ארצה ירדו פלגי דמע על ראש בנה מדי דברה בו?.. וכוזניוס אם גם מרום הוא מנגדה ולא תדע מה דמות הערך לו, בכל זאת האם לא ישוה וידמה למנחם אביה בכל דרכיו ועלילותיו?.. והוא?.. האם הוא הגבר אשר לא תשא את שמו על שפתיו... האם הוא לא ישכון כבוד שם בבית הזה? בטח גם הוא לא יתעלם לעתות בצרה וידו תכון עמה לחוש לעזרתה ולעזרת עמה בגבורים... תחזה בהקיץ תמונתו.. עוד היום!.. האח! אור יקרות הנשקף מבעד הערפל! מעז יצא מתוק! זה ימים רבים לא ראתה את מראהו הנאוה!.. אולי עוד פעם ישמיענה את קולו הערב כקול זמרת אראלי-מרום מצודד נפשות!.. אולי כאו כן עתה יחזיק בימינה, ינהגה יביאה אל גינת הביתן או יורנה נפלאות בהראותו את כל שביות החמדה, את התמונות מעשי חרשים, או את פארי-העמודים הטרהיבים בת עין, וכמלאך-שלום ישולח להוציאה מעמק-הבכא אשר בו הטבעו רגליה לאור באור החיים... לבה הגה אימה, כל יצורי גוה רחפו כנד הקנה במים ומבלי דעת נפש שמה רגליה כאילות אל המקום אשר היה רוחה ללכת.

כמסמר נטוע עמדה פתאם לפני שער הבית, כי את אשר לא פללה ראתה היום; שם בבית אשר שררה דומיה שאננה ומנוחה חופפת עליו כל היום, עתה המולה ושאון. כחמשה עבדים כושים אשר גבה ויראה להם ועדי זהב על לבושם כליל ארגמן, עמדו נצבים פתח השער, כלם בכתף ישאו לקטיקאות אומרות חן וכבוד מופזות זהב ומעלפות קרנות שן ויריעות אטון-ארגמן ועבדים אין מספר לבושי הבדים שש ורקמת זהב עמדו על סביבותם ויתרועעו וישיחו חד את אחד באפס עבודה, ויקומו לצחק: אלה ישבו למו בצדי הרחוב ויזרקו אל על מטבעות נחשת לדעת איך תפול ארצה הימינה או השמאלה זקול במרום נשמע: הראש או צי-האדיר? על דבר שתי התמונות האלה החרותות על פני המטבעות משני עבריהן, ואחרי הקול הזה שחוק פרוע בעת אשר רעהו החטיא המטרה ולא ידע האותיות לאחור. אלה ישבו על פני הרחוב ויחודו חידה וימשלו משל ובלעג השאננים קדמו פני הנשים העוברות בטח, ומבית המרזח האומר כבוד הבנוי בראש-הומיות זה יצאה עלמה מבנות יון, הדורה בלבושה ובקסם אשר על שפתיה וכד היין על שכמה הקדישה קרואיה לבוא אל בית היין לחקר ממסך ולענג בדשן נפשם.

כל יושבי שער רומא מקציה ידעו מראש לא בסהר כי לבושי-הבדים המרקמים זהב כלבוש מלכות יחשבו אשר רק הקיסר ובניו ומשרתיו העומדים לפניו ילבשו כמתכנתם ולא לזרים חלק אתם. עוד חדש עמם זכר כל המעשים והשמועה אשר עברה במחנה כי דומיציאן בן-המלך קצף רב קצף על סלפידינוס הגבר הוקם על וחטר מגזע בית הקסרים הראשונים, אשר הרהיב עז בנפשו לחלל את הקדש ולהלביש את עבדיו העומדים לפניו את לבושי כבוד והפארת האלה, ועל כן כל עין רואה את מעמד המשרתים לפני פתח בית הלבידיום ירעה כי דומיציאן בן הקיסר בא אל צל קורת הבית הזה, ולו כל היקר והכבוד הזה וכל הכבודה הרבה, אשר מלאה עד אפס מקום את כל חצר הבית הפנימי ואת האתריום, הוא האולם האומר כבוד, רחב הידים וספון בארז ובאטון ארגמן אשר שעריו היו פתוחים היום לרוחה.

נגה והדר ותשואות חן היה לאולם ההוא בעת הזאת, שם נקבצו כל שביות חמדה וכל צבי תפארת להרהיב עין. מבין שדרות פארי העמודים המחטבים תבנית היכל ויריעות משי וארגמן מקלעות פטורי ציצים יסכו עליהם מלמעלה, נשקפו בהדר גאונם חדרי הבית הפנימים אשר אור יקרות וקפאון וצללים נעימים ירדו שם בלולים על הכלים

היקרים מעשי חרשים, על הרצפות מעשה צעצועים וכל אבני טשבית בשלל צבעים רקמה, על הקירות המשוחות בששר מעשי ידי אמן מפליא לעשות ועל טורי העמודים, הפסלים והמסכות תמונות הגבורים אנשי השם וכל אלילי הגוים ללשונותם, ולירכתי כל גיא-החזיון הזה השתרע פרוזדור רחב ידים, על שני עבריו עמודים גדולים ונשאים ירקרק חרוץ, ומנגה השמש שלחו קרני הוד ושביבים מהם התמלטו, ולרגלים רפד יצועו גן-עדנים מלא כל פרחי חמד ונצני הוד נותני ריח כל ראשי בשמים, ואחרי הפרוזדור הזה האופר כבוד, חדר רבוע אשר בשם אתריום יקרא והצהר אשר בגגו מלמעלה יפיץ שם ענן אורו, ושם בְּתָוֵךְ אגן-הסהר ומזרק מים חיים ישלח כברק חציו בין ענפי עץ עבות וציצים ופרחים, וביניהם כמו ישתקשקו ויתהוללו ויצאו במחול משחקים אלילי-האהבה מחמדי עין מופזים זהב וכל אבן יקרה מסוכתם. בירכתי הבית, על מזבח אבן-שיש אשר זר זהב עליו מלמעלה וכרכב זהב יסובבנו, בערו עצי-בשמים באש ומסביב להאש על האח הזאת אשר נתנה קטורה וריח ניחוח במלא רחבי הבית עמדו כדור על כניהם המצופים זהב פרוים אלילים שונים למיניהם, קטן וגדול שם המה, הלא המה האלילים הסוכבים בכנפיהם על כל איש רומא בקרב ביתו, האלילים הממונים על כל דבר חפץ ועל כל מחשבה, על כל רגש וכל מעשה אשר מלאה הארץ אותם. מסביב למזבח הפנימי הזה, לרגלי אלילי-הבית האלה התקבצו בעת ההיא כל בני בית הפרטור ואחזת מרעיו אשר באמנה היו אתו; רבים וכן שלמים באו היום לבקר בהיכלו, וכלם ישבו איש על מקומו תפושים בהמון שרעפם בקרבם. לכל לראש נראה שם תמונת אריא הזקנה הקודרת בחמת רוחה וקשי יומה, אשר ישבה שוממה ולפיה מחסם, לנגדה ישבה פניה גברת הבית, עיניה אשר זרו זקים נתנו עדיהן כי רוחה לא נכון בקרבה ומנוחתה עליה נהיתה, ובידים רועדות סלסלה שערות ילד-שעשועיה אשר ישב בין ברכיה; על יד הנשים העדינות והנעצבות האלה, על מצע יריעות ארגמן חכלילי, עמד בשיא חסנו מוזניום הגבר חכם בעז, וסביביו נעריו השומעים לקהו הטוב ומוסרו אשר יחתם בלמודם. ארתמידור חבק בזרעותיו הלבנות כעין השלג צוארי יובינל אשר בשחוק מכאיב-לב וחודר כליות שחק על משבתיו ועל יום המעשה הזה; הציתום הצעיר רעם פניו ולא גרע עיניו מהמון העם אשר נאספו בחצי הבית השני, וגם אפיקתות צעיר רודם, אשר זה עתה מקרוב הסירו מוסרות העבדות מעל צוארו, גם הוא בעמדו משמים ודומם, ופניו הפכו לבן כפני רפאים, גם הוא הביט נכחו אל עבר פניו אל המקום אשר שם היו עיניו ורוחו...

ובחצי הבית השני נקהלו ובאו כל הגדולים היושבים ראשונה במלכות, וכל הכבודה אשר לרגלי דומיציאן... שם שרי הצבא הגבוהים מעל גבוהים בבגדי השרד המפיקים נגה ושולחים ברק חצם, שרי החצר הלבושים מלכות, הזקנים היושבים בסאות למשפט ובני האצילים הגאיונים אשר הארם משחת מאיש, שערותיהם עשויות, משוחים בשמן המשחה ועיניהם קרועות בפוך, ומראיהם כמראה נשים סרות טעם המתיפות לעיני מעגביהן. גם מקום צעקטיוס, האיש הנודע בשער בת רבים כי בכל אשר הפנה, בכל אשר נסה לדבר את אויב בשער ביום מלחמה, הרשיע ויכה שוק על ירך, גם מקומו לא נפקד שמה, כי כצל התהלך על יד ימין דומיציאן אשר הטה אליו אוכיל, ויהי עליו סתרה מפני רבת-עם ושוט לשון, גם סטעללא יפה העינים אשר מדי דברו הטיב נגן ויקרא פרק בשיר מגדולי המשוררים אשר בארץ, גם הוא בא בתוך הבאים וזר שושנים רטובות על מרום מצחו; שם היה גם סלפידינוס בן אחות הקיסר אֶטטיאָן, האיש אשר אהב לראות חיים בתענוגים ויפזר כסף כאפר, שם גם טֶהֶיוס קרוס רֵע דומיציאן ואיש סודו, ועוד אנשים אלה וכאלה אשר מלאו את בני רומא שברון ותמהון, ויום ליום הביע

אומר וזכר עשה לנפלאותם למשתה-שמנים ומצהלות פראים אשר עשו דבר יום ביומו, למשובת-פזרונם ולכל תעלוליהם אשר עשו ולא התבוששו.

כל הנאספים עמדו איש איש כטוב בעיניו וכפי הלך-נפשו: אלה שמו את ראשם המעוטרים בזרי פרחים על זרועות רעיהם המעלפים משי ורקמה, אלה בעצלתים נשענו על העמודים המחטבים תבנית היכל ויתלחשו חד את אחד ויצפצפו ויהגו; סטעללא הראה את צעסטיום את אצבעות ידיו הלבנות ויהי כמתאונן כי כמשא כבד יכבדו ממנו הצמידים אשר על ידיו באשר היום בוער כתנור ולא יוכל למלט משאם; סלפידינום הראה בלעג השאננים את שר החצר את העליאם הנער היוני אשר עמר בירכתי הבית ויעיר אזנו כי כעבד יפה-העינים הזה לא נמצא גם בחצר המלכות, אולם שר החצר לא גרע עיניו מאיה הזקנה אשר על סביבה נשערה ואל מראיה הוטל, ולא מראש בסתר הגיד לאהד היושבים ראשונה במלכות כי בחרה נפשו לפגש דוב שכול או עדת פתיים פראי מדבר מלחבט בפנים נועמים כאלה הנותנים חתיתם על כל הקרב, ואיש סודו זה ענה גם הוא חלקו כי עתידות לא-טובות יחיש לו ביום הקהל הזה אחרי אשר כבר ראה האותיות לאחור כי בצאתו מפתח ביתו נאחזה רגלו בכפת המנעול ויישל סנדלו מעל רגלו, ועל כן ישים אותותיו אותות כי על שבכה יתהלכו. יתר האנשים אשר נקבצו באו בהיכל הפרוטור עמדו כמשמרות נטועים, פערו פיהם כלמלקוש לשמע הגה מפי אדוניהם יצא ועל שרשי רגליו התחקו, אך על שרי הצבאות לפעמים תרנה אשפה, או לנגה השמש אשר שלחה קרניה מפנת-הגג האירו באור יקרות ובנגה כאור להב חנית ובידון או חרב גבורים המצומדות על ירכם, ובין שתי האספות האלה אשר עמדו כמערכה מול מערכה זה לעמת זה, עמדו איש לנגד רעהו הפרוטור הלבידיום ודומיציאן בן הקיסר.

הלבידיום החסון כאלון היה גבוה משכמו ומעלה מבן הקיסר יפה העינים אשר עטף שית לו לבוש מלכות אדרת ארגמן היורדת עד הקרסולים, על פי מדותיה. לפני דומיציאן היו חליפות וצבא, יש אשר יביט עליהם האדם ממטל פניו, והנה על פניו השכן נדיבת לב ומנוחת רוח, ואם מעבר האחד יביט יראה בו, והיה מראהו כמראה צפור טורף טרף איום על סביביו. בראשו כבר עלה קרחה ועל פתחי שפתיו הסגורים חותם צר ילין שחוק אשר לא על נקלה באו עד תכונתו.

עז פני הפרוטור לא שָׁנו כמו יצוק נחושה, וברוח כביר עשוי לבלי חת קדם פני האורח אשר מאז הבקר בשׁר אחר מרצי המלך את דבר בואו להלבידיום למען יכון לקראתו.

„ברוך בואך דומיציאן!" דבר הפרוטור בעז קולו, „מה תצוה נפשך אורחי הנכבד ומאד נעלה כי על כן באת בצל קורתי?".

פניה גברת הבית קמה ממכון שבתה וטבלי לעזב את יד בנה מידה, השתחוה לעמתו ביקר כל כבוד, ותשב על מקומה ברוח שאנן, אך עין בוחנת ראתה כי ידה אשר שמה על צוארי בן יקירה רעדה, ותבן לה כי מנוחתה עליה נהיתה, ואך ביתרון הכשר תסתיר בחבה המון רגשותיה לבלי השופן עין ראי.

כעינים נטויות לארץ ובשחוק קל כחום צח עלי אור, שלח דומיציאן אצבע ויראה על מעטיום קארום אשר נצב מאחריו, ובקול ככנור נעים אף נבל, וכמו דבש וחלב תחת לשונו השיב שואלו דבר:

„אם אך תאבה הלבידיום נשיא-אלהים בתוכנו להביט על רעי הזה הנצב פה עמדי, וראית אותו, ולך יאמר לבך מרוע באתי עד הלום להרגיע מנוחתך היום... אחת אשאל ממך יקירי ואותה אבקש, כי תוציא לאור משפט גבר עמיתי הזה בריבו עם

פאלליא ארנענטאריא האשה האלמנה אשר נשארה אחרי לוקניוש בן ממר אשר את פושעים נטנה ואת טורדים נתן קברו... אל נא יקירי תשיב פני ריקם, ואל תפשע על שתי השעיפים ולבבך אל יסיתך בשפק להצדיק צדיק זה דודי וזה רעי, ולהרשיע בית רשעים אשר לשמם ולזכרם כל יושבי רומא ישערו שער ירעמו פנים ויקללו בארץ חלקתם".

פני הפרוטור לא שנו בדבר דומיציאן את הדברים האלה, כי גם הרעדה הקלה אשר עברה בין מיתרי מרום מצחו לא נראתה לעין ראי, והשופט הגבוה מעל גבוה הזה אשר לא מראש בסתר חפצו להגיש ידיו לחרצובות לבלי ישפוט מישרים עמד כתמר מקשה ובמנוחה כל לב ענה אמריו ויאמר:

„אדוני, אל נא נשא את שם לוקניוש על שפתינו, ואל נזכרה ראשונות. הן לא כמחשבותיך על אדותיו הנה מחשבותי. דבריך אשר תדבר עליו עתק לא ינעמו לאוזי, ואם אמרתי אדברה אני, אולי אהיה למפגע לך, ועל כן נחדלה ממנו, פן יברך הלבידיוס פרוסקוס את רעך קארוס בחייו, ברכות-טוב, אולם הפרוטור, באשר הוא במשפט יעמיד ארץ, הפרוטור אל אדם לא יכנה ולא יזכור שמות בארץ, וגם לא יכונן לחקר מחשבות אדם ותחבלותיו... משפט קארוס וארגנטריא מלפני יצא כפי אשר ישימו הצדק ודתי המדינה בפי, כי רק אותם אשמר לדבר, ולא אשא פני גבר".

פני בן המלך אדמו כתולע, את שפתו העליונה נשך בחזקה, ובין מתי סודו נשמע קול סור שיח כמתאוננים רעה:

„הן לא מראש בסתר הגדנו לדומיציאן בן אלים כי האיש הזה אשר נאות לבש כמרו ישיב פניו ריקם.. אך הוא היה באחת ויאמר: אם פנים בפנים ידבר אתי לא יענו בהותו לעשות דבר למרות עיני כבודי, ועתה נראה דבר מי יקום".

אך דומיציאן הסתיר עברת זרונו בחבו, בחזקת היד וברב אונים שם מעצור לרוחו ויעמר פניו ויחנן קולו:

„מה פשעי וחטאתי נגד הדר כבודך הגבר הוקם על, כי תרב כעשך עמדי ועם אחות מרעי אלה?.."

שחוק מרגיז לב נראה על פני הנאספים, וכלם איש אל רעהו תמהו:

„חי-גורגינה!" נשמע קול המצפצפים והטהגים „שאלה היא ופותר אין אותה... בן קיסר ישאל מה פשעי וחטאתי מפי האיש הזה אשר בחלום ובהקיץ עוד ישא דע לסרחוק ויזכור ראשונות, את היסים לפני מלך מלך ברומא ובטרם היה תומך שבט... ולהיסים הראשונים האלה יאמר כי היו טובים מאלה..."

ושר החצר, איש חיל מנעוריו אשר לא יכל למשול ברוחו קרא בקול:

„שאל את מוזניום הפלוסוף וינדך פשעך וחטאתך כי כבדה מאד... כי בן המלך אתה... איך שכל החכם הזה את פיו זה ימים מספר לספר לדור את דבר גבורות וחין ערך הריקטטורים אשר היו מלפנים אשר נערו חצנם מתמוך בשבט מושלים בעת אשר העם כלו אמר: ער פה תבואו..."

אך הלבידיוס לא חל ולא זע ממנו, ואימתו לא בעתתו, במנוחה ושלות השקט השיב אמריו ויען:

„לוא צדקת דומיציאן בשאלתך, כי עתה בלב ונפש חפצה פקודתך שמרה רוחי; אך איך ידכא האיש השומר משפט ואמת לעולם, איך ידכא הוא איש צדיק בריבו ויגול משפטו, ואיך מידי תבקש דבר הרע בעיני האלהים ואדם?.."

דומיציאן הרים את זרועו החשופה מבין כנפי כסותו ובקול במתיפח קרא ויאמר:

„שהדי במרומים כי כל אלה אזרחינו הנכבדים אשר כבודנו עליהם יראה ישטנוני תחת אהבתי ולא כעל הגמולי יגמלו עלי... רואה אנכי הלבידיוס ולא זר, כי נקלותי

בעיניך ובבודי לעפר תשבין, ותהי זאת הנקלה בעיניך עדי כי גם את השם קיסר, השם אשר בנחלה שפרה עלי מכבוד אבי בן-האלהים, גם את השם הזה תחשך ממני; כאומן את היונק בשמי תקראני, וכמלמד להועיל תחתום תורתך בלמודי ותודיעני את הטוב והישר או את המעשה הרע בעיני אלהים ואדם... אך חימה אין לי, לא אריב ולא אקצוף וגם לא אשר לעולם; אהבת עולם אהבתיך הלבדיום, ועל כן גם לא אטה את לבב אבי למהר לחתום ולהוציא דבר מלך שלטון הערוך מאתמול לשלחך אל ארץ נד מגבול רומא או מארץ חיים סלה, אך בינה נא זאת שוכח טובה... זכר זאת איפא ועשה בחכמתך, ואת נחלת לוקניוש אשר יקבהו עמי יועמהו לאומי, תסובב בישע ימינך לרעי אשר כנפשי אשר למענו באתי עד הלום לשחר פניך..."

פני דומיציאן היו כפני להבים מדי דברו את הדברים האלה, אך המון רגשותיו צרר בחבו, ידיו שם על לבו, ראשו הוריד לארץ ולמוצא שפתי הלבדיום חכה בדברים, אך הלבדיום לא שנה עז פניו, את אשמורות עיניו הסבוכות והארוכות הוריד לארץ ובקול עז ענה חלקו:

„חלקת מחוקקנו המשפט והצדק המה ישימו דבריהם בפי, וכאשר יגזרו אומר כן יקום..."

כל הנאספים יחדו חרקו שן ויניעו ראש, שאפו רוח כתנין ויאמרו לבלע את הלבדיום חיים, וגם פני דומיציאן החליפו כלבוש, כי לא יכול עוד להצפין עברתו בקרב לבבו ובתי נפשו פנימה, פניו כסו בארגמן, על חלקת צואריו ועל זרועו החשופה עלה אדם חכלילי, עיניו זרו זקים ולהבות אש, ופני הלט הלט על גאונו ועברתו נבלעו. אחרי רגעי דומיה אשר היו כדממה לפני הסער הרעים בקול גאונו בכל שאט בנפש ובשחוק מכאיב לב עד כי נעו אמות הספים ויקרא:

„גמולי מחלב, עתיקי משדים הלא יורוך דעה ויבינוך שמועה הלבדיום! חרפת מערכות אלהים וקרבות התפץ את בני עליון בלכם, ועתה דע לך כי לולא היה אבי איש אשר יראה און ולא יתבונן וגם עובר על פשע כי עתה כבר הורידוך האלים אשר אתם תגור מלחמה אל מלך בלהות. לא נכחד עצמך ממנו, ידענו את אשר הרחבת פה הארכת לשון ולא מראש מסתר הגדת קבל עם במושב זקנים לבלי יתנו כבוד לאספסינוס השב לעיר משושו מהבות אויביו אחור פן ירום לבבו והחליף שבט מישור במקל חובלים. את זקני המדינה ויועציה למדת דעת איך יציבו גבולות וישברו חקם על בית המלך המושל בגבורתו עולם לבל יפזרו כסף אשר לא כדת... ומדי דברך במלך, בעת אשר אחר כבוד לקחוך וישלחוך לקדם פניו, הרהבת בנפשך עז לדבר כאשר ידבר איש אל רעהו ובשם „אספסינוס" קראתו. וביום התקדש חג אפולה מה עשית? עור בטרם הופיע בהדר גאונו האדיר בכל הארץ פתחת דלתים ותחל את שחוק-העם אשר לא כדת! הן שבעים ושבעה שאול חטאת ותחלל לארץ נזר-הקדש ממשלת מלך, ועונך הגדיל מכל חטאי בני האדם על פני האדמה נכתם לפנינו, חרוש על לוח לבנו בצפרן שמיר, ואיך קדמת פני היום בבאי לשכון כבוד בהיכלך? איפוא המה ראשי בשמים וקברת סמים, שרים ושרות אשר ישירו עוז ויראוני את שמחתך בכל לב כי על כן באתי בצל קורתך? כבודי לעפר השכנת, חרפת עולם העטית עלי בהשיבך פני ריקם בעת אשר התרפסתי ואתחנן לפניך כעבדים אל יד אדוניהם, כרחל לפני גוזזיה או לפני כפיר אריות... לא, זאת לא זאת, אכן המלכים אשר היו לפני מלך אבי חכמו השכילו יותר ממנו. ואני נכון לבי להקריב בכל עת קרבן תודה על מזבח טבריום קלודיום ונירון קיסר אשר בערו קוצים מכרמם, ויבערו כאשר יבער הגלל אחרי שרש פורה ראש ולענה כמוך כבד און המתהלך באשמיו בקרב ארצנו..."

הלבדיום אשר פניו חורו כפני רפאים ועל שפתיו אשר אחת באחת הוגשה חותם צר, שמע חרפת מחרפו ולא ענה דבר. הן נפשו יודעת מאד מוסר כליותיו, הן רבים אומרים לו, וגם הוא לא נכחד עצמו ממנו כי זאת רעתו כי לא יוכל לשים מעצר לרוחו ומחשבותיו כעיר פרוצה אין חומה, על כן נשא בשרו בשניו וידום, אך אל מוניום חכם הרזים הגבר הקם על למחשבות בני האדם לצדק ומשפט, אליו דלו עיניו אשר חשבו בארבות כמו יבקש ממנו עזרה בצר או עצת נפש. והשטאָיק התעטף באדרתו, עיניו החוצבות להבות אש לא גרע מגבר עמיתו, ובעת אשר שם דומיציאן מחסם לפיו ויבצע אמרתו נשמע קול ברמה, קול מוניום המדבר מתוך האש, ובשחוק-מנצח קרא בהביטו על הלבדיום:

„והיה כי יאמרו אליך ברזל יביאו נפשך ויאסריך בעבותים, ואתה עוד לא הסרת תמתך ולא נשבת מטהרך, דבר כה ואמרת: „אסרוני... בחחים אשר על צוארי ובמוסרות אשר תשים עלי עוד הנני חפשי ברוחי כדרור לעוף ולא אירא רע..."

קול הדברים האחרונים האלה נחבא בין השאון והרעש וההמולה אשר הקיפה את מלא רוחב הבית. כל עין זרה זקים, כל פה מלא לצון ולעג השאננים, כלם שלחו אצבע אל מול הגבר חכם בעזו אשר בעיניו המפיקות חמלה הביט מסביב על האנשים אשר שפכו עליו בוז וקלסה וגם נתנו עליו חתיתם. פתאם השליך הם מסביב, וכל עין רואה הביטה אל המקום אשר משם כאוב מארץ אריא הזקנה ובהתיצבה על הדום כסאה ותתנשא בגבה קומתה פרשה זרועותיה אל דומיציאן ובקול חודר כליות ולב קראה:

„שלום לך דומיציאן בן הקיסר, המתים יהללוך סלה!.."

פניה היו כפני רפאים שוכני קבר, וסביבה נשערה, עדי כי גם דומיציאן נתר ממקומו ושפתיו אשר מלאו זעם סוגרו ער-ארגיע.

„המתים יהללוך, ולשונם דברה בחכי, בן הקיסר!.." שנתה את דבריה. „אתה ידעת דומיציאן פי המדבר אליך... בעודך בשחר טל ילדותך בטח הפילו עליך אומנותיך ומיניקותיך איטתה ופחד בספרם לך כמו את תולדות צור מחצבתי ואת כל הקורות אותם בדרך עוצב כם... הביטה אלי והשתומם... וזכר את זבח המשפחה, את כעס קרבנם אשר הקריבו אלפי עולות מבחורי רצתה נפשי על מזבח הקנאה והתאוה והכבוד אלה אשר רומם המה תחת לשונך ואשר רוממת וגדלת פה בצל קורת ביתי!"

כל יצורי גוה רעדו, עיניה הפיצו ברקים, ותוסף ותקרא:

„לא לפניך אָריק דמעתי מנאדי... לא אשביעך ענג לראות דמעתי על לחיי, ולהתענג על צרת נפש טטרונה רומאית אשר כבודה מרום מראשון, אך מעל מרום כסא כבודי, מעל כסא עשוקים כח אשר ישועו מבין פתחי פי, מעל כסא נספים בלא משפט אשר טלתם על לשוני, מעל כסא ממלכתי הזה אשר בו אתפאר, אצוה עליך במפגיע לעזב את הבית הזה אשר השבת מטהרו, כי אדמת קדש היא, וכל טמא-נפש לא ידרך עליה ברגל גאוה. לא כמלאך שלום, אך כמלאך אכזרי באת בצל קורת ביתי, בשבט אף ומקל חובלים... על כן כבד נא מקום רגלך וצא..."

סער נורא התחולל, שרי החצר נבהלו נחפזו, אלה רגנו איש לרעהו ויתלחשו, ואלה עמדו כמשתאים ופני להבים פניהם, ואלה חרצו למשפט כי על דומיציאן לדרוש בתרפים לרעת מה האות ומה העתידות אשר יחושו לו על פי המקרה אשר קרהו לשלח את אשת כסילות זאת לשטן לו...

„אכן רוח רעה יבעתה היום..."

„ככלב עז נפש תנבח אשת פתיות זאת ולא תדע כי תנהם באחריתה..."

„פניה כפני מת אשר יקום ממקבת בור נקרתו..."

שר החצר השמיע קול צלצל חרבו השנונה.
„חי הרקולים! האם מפני אשת כסילות הומיה נסוג אחור ואימתה תבעתנו?" נתן בקולו קול עז.
אכן לשוא חגרו שארית חמות, כי אמנם נפל פחד הזקנה האיומה הזאת עליהם, דומיציאן חרד ורגז תחתיו, כי אם גם היה האיש קשה ורע מעללים, בכל זאת לבו היה כלב אשה מצרה ומפני קול עלה נדף חרד לרגעים. אך בכל זאת העמיד פניו, פחדו ומוראו טמן בחבו ובקול רועד קרא:
„דורך נסע ונגלה, פרוטור, הכון והכן לעזב את ארצות החיים, כי ימיך חצו! גם אתה מוזיוס החכם בעיניו משבעה משיבי טעם, הכון לך לצאת אל ארץ נד כי מחר כלה גרש יגרשך דבר מלך שלטון ומן גו תקיאך רומא אשר חנפה תחתיכם עדת-מרעים! ואנחנו נסורה נא מעל אהלי האנשים מרגיזי-אל האלה ואל נספה בחטאתם!..

כנחל שוטף ברעם ורעש עזבו כל השרים ורבי בית המלכות עם בן הקיסר בראשם את בית הפרוטור, וכהפנותם שכמם לצאת דרך השער הפונה קדים אל רחוב העיר, והנה עדת אנשים ונשים לבושים מכלל כלם וחלאים מעשה ידי אמן חסמו בעדם את הדרך ויעמדו נצבים לקראתם, וקיה מרציה אשר ככלה לבשה עדיה ובגדיה החמורות, ומפיצה על כל סביבה ריח ניחוח מראש כל בשם וקטרת הסמים, בחרה דרכה ותלך ראש להגדוד הזה, בחיקה תשא את כלבה אשר שעשועים הוא לה יום יום, ובידה נער יפה עינים ועל צוארו כדור זהב, אחוז בשרשרת נבלות מוצקה זהב ואבנים יקרות במשבצותיה; כמעט נגשה האשה הרודפת קדים ורועה רוח הזאת אל טול דומיציאן, פזרה מול כפות רגליו צרור פרחים ורודאים נותני ריח, ובכרעה על ברכיה ועיניה דלו למרום פתחה את פיה כנחל שוטף ושפעת דבריה כסוהו בהמון גלם ותאמר:
„לכי יהנה לך תודה יוננה בת השמים הארירה כי תחת האשכר אשר הקרבתי לך לב-זהב משבץ אבני מלואים ממיטב עדיי אשר הבאתי אל היכל קדשך לשלם נדר, לא העלמת אונך מרוחתי משועתי ועל עצתי הופעת. זה ימים רבים נכספה וגם כלתה נפשי לשבע תמונתך הנדיבה דומיציאן, ראיתי את מרכבת עוך לפני שער בית הפרוטור והאלים האדירים הערו עלי רוח מטרום לכונן הנה מצעדי לטלאות תקותי ומבחר הגיגי. אעריצך ואקדישך בן-אל-מות, במו פי אהלל שמך בקהל רב, ואתה אדוני הלא תחנני וחיים וחסד תעשה עמדי לתת את שאלתי... הנה אל הנער הזה התפללתי, הוא בר בטני הורטנזיוס אשר עודו בשחר טל ילדותו ועוד לא הוסר כדור-הזהב מעל צוארו..."
כל שרי המלך איש אל רעהו שחקו מטוב לב ואיש את רעהו שאלו:

„מי מארבעת בעליה אשר עזבה, השאיר לה לפלטה ולמזכרת אהבה את הנער הזה אשר תאהבנו כאשר תאהב את כלב-שעשועיה?"
„ומה תאמר נפשה לעשות לה ולהנער הזה כי באה עד הלום?"
„עודנה ביפי עלומיה, וחי נפשי אם אשים בנפשי שקר אם אומר לך כי לוא מצאתיה בודדת במועדה במקום פלני אלמני לא השבותי פניה ריקם" ענה חלקו אחד השרים אשר לצון חמר לו. אך קיה מרציה אל דבריהם לא הקשיבה ולא שעה אליהם, רוחה ונשמתה אליה אספה ועיניה לנכח הביטו באור פני בן-המלך אשר שכח את כל הנעשה בבית הפרוטור ויאר פניו; בחן וחמלה הקים את האשה מכרע על ברכיה, העביר ידו על חלקת כתפותיה, וישם את ימינו על ראש הנער.
„את הורטנזיום בן יקירי אשר טפחתי ורביתי אסף נא בחסד וברחמים, מלכי וקדושי, והיה לאחר מעבדיך העומדים לפני הדר כבוד מלכותך" התחננה האשה

בדמעתה על לחיה, „ימסוך יינך ויעלה אש על מזבחך לפני האלים הסובבים באברתם על בית מלכותך, ואנכי השאלתיהו לך כל הימים..."

קרן עור פני דומיציאן בשית האשה בחלקות לו ותצמיד חנף, ובצאתו משער החצר שלח ידו לאות כי אחר כבוד יקרא את האשה הכבודה הזאת ללכת אחריו.

בבית הפרוטור השליך הם, אריא הזקנה נשענה על זרוע פניה עזבה את בית האטריום ותבוא אל חדר משכיתה, ועל פתחי שפתה נשמעו האמרים הקצרים אשר רגל על לשונה, ובאנחה שוברת מתנים קראה כאשר הסכינה תמיד:

„עוד הפעם הדבר הזה, עוד הפעם!"

רעי הפרוטור ומתי סודו הנאמנים בבריתו דברו חד את אחד וישפטו שפט זה בכה וזה בכה; עדת צעירים לימים, תלמידים מקשיבים לקול מוזניוס ישבו בירכתי הבית, על שפתם נראה לעג השאננים ובאזנים קשובות שמעו את דברי יובינל הנעימים ואת חצי מהתלותיו אשר שנן, ובשחוק מכאיב לב שפך בוז על דומיציאן, שרי החצר והגדולים אשר בארץ שתומי העינים ההולכים כבהמה בבקעה אחרי מאשריהם המתעים.

הלבדיוס ננש אל מוזניוס, ועין בוחנת ראתה איך האיש הזה אשר לבבו יצוק כספלח נחושה, ולא יחת מפני כל, עתה חרד ופחד כעלה נדף.

„אלופי ומיודעי!" דבר הלבדיוס „אם גם בהֶאסרי באזיקים עודני חפשי לנפשי וקול נוגש לא אשמע, על זה אשלם תודות לתורת השטאיקים החתומה בלמודי. זה ימים רבים, כימי דור אנוש, אתם לבדכם הנכם מעוז לדל ומשגב ונוחם לעתות בצרה לאובד ומר נפש אשר חצי שדי עמו; על פיכם נחיה בתבל ארצה, ועל פיכם נצא מעטק הבבא הזה, ובשבבנו, הנה תורתכם אשר בתוך מעינו היא תשיחנו; עתה עיני תראינה בידי, מוזניוס, ארע כי נכון בידי יום חשך ועלי לעזוב את מחמדי עיני ומחמלי נפשי עלי אדמות... ארץ מולדתי אשר עלי אדמתה תבכה, אשת נעורי ובר בטני אשר עליהם חרד ופחד לבבי וסביבי נשערה... אליך טורי נפשי אשא, שלח אורך ואמתך והשיבה נפשי למנוחתה, ובדבריך אשר ישביעוה בצחצחות האר מחשכיה ביום צרתה לבל תתרפה ביום-אנוש".

בגלות עיני מוזניוס אשר כהו מזקן נראו רסיסי דמע, אך מנוחתו עליו לא נהיתה, ועל פרום מצחו הופיע כבוד נפשו פנימה וחכמתו המאירה פניו, ובקול חוצב להבה דבר:

„אל תירא הלבדיוס, הן לב בני האדם ינוע כנד קנה בלב ים, לעת אשר יבוא יום-מסה, אך כל בעל-נפש ישחק לסופה כי תבוא מחדרים, ויחכה כמעט רגע בלב שקט ובוטח עד אשר כלה ענן ויולך; לא לכלא את הרוח ולענן ענן על נפשו היא תורתנו אשר חתמנו בלמודנו, אך להבליג עלי יגון ולבלי לפשע על שתי השעפים בעת ירגיזו מנוחתנו כבוד".

שני הרעים ישבו יחדו על יד האש אשר על האח ובסוד שיחם התהלכו בחקר תהום מחשבותיהם. נדברו איש אל רעהו ויתיעצו על צפונותיהם.

בירכתי הבית לא-הרחק משני הרעים הנאהבים והנעימים האלה עמד נבר צעיר ליטים, קומתו דמתה לתמר, תוניקה לבנה כשלג יעטף שית לו, ואת עיניו אשר קדרו ויכוסו בעבי הענן הוריד לארץ. אך פתע-לפתאם נפקחו אשמורות עיניו, והנה תמונה לנגדו, תמונת אשה יעלת חן אשר ידעה פנים מתמול שלשם ואשר התכסה בציף. עיניהם נפגשו יחדו, איש אל רעהו צחקו מטוב לב, והעלם הצעיר הניע במו ראשו לאות כי תלך אחריו אילת-האהבים, אהובת-נפשו אשר מצאה הפעם.

בגן הפרוטור היה פנת יקרת, קרן בן שמן הרחק משאון הארמון והמונו, קול הסואן ברעש וקול ההמולה אשר ברחובות העיר עדיו לא הגיעו, וגם השמש לא שלחה

שם קרנים מידה, כי כסו צאלים קוי אורה. מבין ענפי עצי עבות ובוקשפנים עבותים נשאו מרום ראשם עצי תמר אשר פרשו מטות ענפיהם וישיתו כליל צלם בתוך צהרים, להשיב נפש ולהרנין לב. טללי אורות כרסיסי אבני אקדח שכנו על פני דואים וכל ראשי בשמים, על פני שושנים וחבצלות נותני ריח ניחוח וקטורה באף עובר, ומזרק-מים יזרק קוי מימיו אל על ובחליפות וצבא יעלו וירדו כזרם אבני ברק בוערים מתוך האש ואור יקרות. דומיה שאננה שוררת בכל אפסי המקום ההוא, אין נודד כנף, אך קול משק מזרק המים, וקול שני האנשים אשר דברו וישוחחו חד אל אחד הפריעו את הדומיה עד ארגיע.

„ואת הפעם אשבע תמונתך מחמל נפשי!" דבר בקול עז האיש הצעיר „איפה היית כל הימים האלה אשר נשיתי טובה? מדוע לא באת אל המקום אשר יעדתי ביום המעשה? רוחי סוער כהמון ים, על כן רק בך דבקה נפשי ואדע כי תלכי להרגיע את רוחי..."

בשכבו על מצע פרחי החמד ופניו נשענים על ארבות ידו, סלסל תלתלי ראש העלמה אשר ישבה לצלעו, ועל פניה אשר שפו ויחורו כעלה נובלת, נראה אדם חכלילי מעליצות נפש ושמחת עולם על ראשה.

„ימים רבים, ימים רבים ורעים נגוזו וכן עברו, ואני לא שבעתי תמונתך כבודי ומשוש רוחי —השיבה הנערה חלקה— אחי, אשר בימי חרפי הרכיבהו לאוהב לי ולאלוף לראשי יחפוץ להוציאני מרוטא לבלי אשוב לראותה עוד עד העולם... כל אוהבי ורעי, כל אחי אנשי גאולתי במו פיהם נשקו את החרב המלאה דם אשר לזכרה תרגז נפשי, ועתה הנם אובדי עצות, איש בוכה פתח אהלו למשפחותיו, ויפחדו וירגזו תחתם מפני יום פקודה... עתה הייתי כחולמת, כל המעשים אשר נעשו כטים עברו אזכרה. לאור פניך, ארתמידור, הקיצותי, וירוח לי, ואשכח את כל עמלי ואת כוסי כום תמרורים אשר אשתה לרויה..."

עיני הנערה מלאו דמע, ותורד לארץ ראשה וטפיה נעתקו מלים.

„אל תסבי עיניך ארצה" דבר חרש-הצירים, „שאי מרום עיניך יפתי והביטי על סביבך וגם ממני לא תגרעי עיניך! הביטי וראי על העולם כלו אשר ילבש בגדיו החמודות, ועל ההולדה אשר תתקשט ככלה ותעד עדיה וחלאתה למצא חן בעיני אלהים ואדם! האם לא להאיר על אשר בני האדם ולהופיע על הצלחתם היו המאורות האלה ברקיע השמים?! האם השושנים האלה הנחפים בירקרק חרוץ ועדי זהב על לבושם האם לא מאורי אור המה אשר כאש תמיד יאירו על מזבח האהבה בתענוגים?"

עדת צפורי-כרמים בכנפיהם הנחפים בירקרק חרוץ ובנגה כעין החשמל שטו עפו על פני הדוראים וראש כל בשם, קול ישורר בין ענפי עצי עבות וצאלים צללי כל עץ נחמד למראה, מזרק המים בסוד שיח ובהטולה נעימה ירעיף אגלי אבני אקדח על הארץ אשר כגן ערן היא ועליה ישבו שתי הנפשות הנאהבות והנעימות.

„שמעי בת וראי את כל שכיות החמדה אשר מסביב שתו לנו. שמעי מרתא והאזיני את קול מנעימי הזמירות אשר ישאו קולם ירונו בנאון האהבה בת-השמים ותהלתה יספרו... שמעי מרתא את קול משק גלת-העלית אשר בקול עתרת-נשיקות אוהב ואהובת לבבו יצלצלו באוני בקול כנור נעים אף נבל..."

ואמנם כגן ערן היה המקום ההוא, כשדה אשר ברכו ה' שכם אחד על כל עמק הבכא ומחשכי ארץ המלאים נאות חמס ודמעת העשוקים, וגם שתי הנפשות המשלבות אשה אל אחותה בחבלי-אהב, גם המה חתרו בכל עז לכבד מקום רגלם, להטריא במרום, ולעזוב את ארץ החיים אשר תשביעם ממרורים, ולהסיר עול סבלה מעל שכמם.

והדר הטבע השפוך על פני כל המקום ההוא השביע בצחצחות נפשם וישביחם ענים ומרודם וקשי יומם, מחמם ארץ ורעת יושבי בה; הוא כגבר חכם בעז אשר תורת השטאיקים חתם בלמודיו ידע למשול ברוחו, ובעת אשר נפשו להטה גחלים, והאהבה שלחה רשפיה ותצת בקרב לבבו שלהבת-יה, מבלי משים זכר את דברי אפלטון החוקר לב ובוחן כליות כי האהבה בת-אלהים לא תשכן בית חומר, אך כבודה פנימה, ונפשות בני האדם תתלכדנה ולא תתפרדנה, גם בלא חבלי אדם, או תאות בשרים.

„שמעי בת" דבר ארתמידור בעז רוחו „עוד לא צדה אחת מבנות האדם, ולא לקחה את לבבי שבי לפניה כאשר עשית את ותוכלי... רבות פעמים צרר רוח אליל-האהבה אותי בכנפיו, רבות צררני מנעורי, אך כפעם בפעם השיבותי אחור ימיני ובכל שאטי בנפש השלכתי מידי את כוס יין-החמדה המלאה מסך אשר שתיתי ממנה עד ארגיעה, כי לא מצאתי בכל אלה את שאהבה נפשי; אחת שאלתי ואותה מצאתי בך מחמל נפשי, נפש טהרה אשר לא תדע רעות במגורה, ורוח מלא יתרון הכשר, טוב טעם ודעת!"

אולם פני מרתא פתע לפתאם חורו כשלג, עיניה מלאו דמע, ובהורידה לארץ ראשה צפצפה אמרתה:

„אקומה ואלכה כל עמת שבאתי... הנה זה שב חלומי בהקיץ לבעתני, וארא כי ערומה אנכי, וחפצי מרום מנגדי..."

אך הוא לא שמע לקול דבריה, ובקול עז דבר את הדברים אשר קרא אחד משוררי רומא בימים בקדם:

„אוי אוי לך אם תעמיקי חקר ותשאי דע למרחוק לדעת את אשר תקרינה לנו בימים יצרו..."

„שתי בלב טוב יינך, ומהחיים אשר טפחות ימיהם, בל תבקשי לך גדולות ותקות טובות עד בלתי שמים... הנה יום עברות יעשה לו כנפים מדי דברי בך, החזיקי ביום ההוא ואל תרפי, ואל ימים יבואו אל תשיאי לשוא נפשך..."

אך מרתא הפכה בָּבן, ותתאמץ להוציא כפה מזרוע ארתמידור.

„החזיקי את היום אשר בו מאושר חלקך" שנה אמרתו, אך כאב מארץ, וקול מליו נחבא, כי גם הוא פתאם היה כאיש נדהם, וברחפו על פני מחשבות אין חקר על עפעפיו שכנה צלמות ומבלי משים צנחה גם מרתא מזרוע עזו.

לשוא חתרו שתי הנפשות הנאהבות והנעימות האלה לברוח מקשי יומן אשר על שרשי רגליהן יתחקה, לשוא ישימו להם צפרי שמים כנפים לעוף ביעף ולהרחיק נדוד מעבי הענן הקודר המכסה למסך על פני השמש אשר לאורו התעננו, עבי גבי הענן לא יעבטו ארחותם ואל כל המקום אשר יעופו שם ישכנן הענן.

„הבה אלכה" דברה מרתא ותקם, ובנשאה מרום יריה דברה כאיש אשר יעור משנתו:

„אתה ה' היה עזר לי, כי הנני אובדת עצות ולא אדע דרך עמדי; בשבתי שמה, הנה תחתי נהפך כמו אש ורוח מלא ירדפני לבוא עד הלום; ובשבתי פה, הנה רוחי ישים רגלי באילות לשוב אל המקום אשר שם היה אהלי בתחלה, ומה אעשה לאחריתי אם מלאכים אכזרים שלחו בי לקלעני בכף הקלע?"

„אלכה..." בצעה אמרתה אחרי רגעי דומיה ופניה הפכו לבן כפני רפאים.

„אנה תלכי מזה?" שאל ארתמידור.

„הן אל בית הפרוטור באתי עד הלום לבקש מלפניו על בני עמי הנהונים בקרב צרה. ומה אמולה לבתי כי שכחתי עד הנה..."

בשחוק מכאיב לב ענה ארתמידור:

„אל הפרוטור באת לבקש מלפניו על בני עמך אשר שלחוך... האם עזרתו בו? ואותו גם הוא מי יציל מיום עברות? האם לא גם עליו להט החרב מתהפכת, ועוד ימים מספר יעברו וכל רעיו ומוקירי שמו יבכו בכה להולך הזה הנספה בלא משפט?"

אך ברגע ההוא נשמע קול אדיר, קול גבר קורא בכח ובמנוחה שאננה:

„מי זה האיש אשר פה ישא מדברותיו על ארות הפרוטור ויאמר כי כבר סר מעליו כחו וידיו לא עוד תעשינה תושיה? האתה הוא זה, ארתמידור? הגם את העלמה אסירת התודה? מה חפצכם ואעשה לכם? מה אהיה לעת מחר, זאת לא אדע, אך היום עוד כבודי חדש עמדי, פרוטור אני מרום מראשון ברומא גברת ממלכות... את מי אציל ומה הרעה הנשקפה לאיש הרורש לעזרתי? האם אותך ארתמידור אציל מחציי האהבה אשר נחתו בך, או אותך יעלת חן מלהבות-אש אשר יפיצו עיני גבר עמיתך הזה?"

כדברים האלה דבר הלבידיום בהלכו הלך וקרב אל המקום אשר שם ישבו ארתמידור ומרתא; עוֹ פני הלבדיום לא שָׁנה ומנוחת לבבו לא נהיתה. לצלעו התהלך שפי מוזניום ופניו נהרו כמו לא היה כל פחד לנגד עיניו. אחריהם הלכה פניה עקרת הבית והלבידיום ילד-שעשועיה, אשר כראותו את מרתא מהר לקראתה ובשפתים דולקים ספר לה כי נפשו ירעה לו על אשר זה ימים רבים תוקיר רגליה מבית אביו ולא תדרש לשבנו להתרועע ולהשתעשע עמו כאשר הסכינה, ויספר לה את כל הקורות ואת כל המעשים אשר נעשו בבית אביו עד היום. כי אמנם התחולל בקרב ביתם סער אשר לא ידע שחרו, כי האיש ארוני הארץ דבר את אביו קשות ויריב אתו בחזקה, אך עתה כבר קמה הסערה לרמטה, כלה ענן וילך, והכל על מקומו שב כבתחלה באין פרץ ובאין צוחה.

ואמנם לא שקר מליו, כי בבית הפרוטור נם יגון ואנחה, פני כל יושבי הבית היו כתמול שלשם ולא ידע איש את כל אשר קרה לפני שעות מספר, או אשר תקרינה אותם ממחרת היום ההוא, כי הכרת פניהם לא ענתה בם, אך פניה לבדה שמה לפיה מחסם, על פניה שכנה ענגה הרת תוגה חרישית ובאחזה בכף אלוף נעוריה, התלכדה אליו ביתר עז כמו לה אמר לבה כי קרבו היטים להפריד ביניהם, ובהביטה על בר בטנה אשר השתעשע את הנערה היהודיה וישפך לפניה שיחה, דברה באנחת לב:

„הוי יתום אובד!"

אזני הפרוטור בטח שמעו את הדברים האלה אשר היו כרצח בעצמותיו, ומבלי לענות דבר, אמץ את רעיתו אל לבו. גם ארתמידור שמע את קול פניה, וידבר באזני הפרוטור על דברת מרתא ועמה המתהלכים על שבכה וקרוב יום אידם. ומוזניום חסב פני הדברים ויספר לפניהם את כל התועבות אשר נעשו היום בראש חוצות עת אשר קם העם לצחק. וכבלותם לדבר, פנה הלבידיום אל הנאספים ויאמר:

„ארוני, שם בסכת הגן ערוך השלחן לארוחת הפרנדיום, קומו נא יקירי, וסעדו לבכם עמדי, שם נשמע מה חפץ העלמה ומה בקשתה ותעש, ושם נשא כוס-ברכה לכבוד האלים האדירים הפודים מכל צרה, בפעם האחרון.."

על השלחן הגדול הנשען על רגלי שן מחטבים לתפארה, לפני כסאות ענוגים מחטבים אבני שיש מעשי צעצועים, ערוך בכל יין הרקח ומאכלי תאוה, ושלשה נערים יפי עינים עמדו נכונים לקרם פני הבאים, להסיר סנדליהם מעל רגליהם ולטסוך יין משתם מגביעי הזהב הממלאים באבני משכית מרהיבות בת עין. אך הלבידיום צוה לנערים לצאת מסכת הגן, לבל יתערב זר בתוכם, וכל הנאספים באו סכתה וישבו אל-

השלחן איש על מקומו, אך מרתא לא הרהיבה בנפשה עז לעמוד במקום גדולים, ותעמוד אצל פתח הסכה בבאה, לדעת מה ידובר בה, ומה תשיב שולחיה דבר.

ט

היום פנה לערוב, כי קדרו פני השמים בטרם מועד. מקול העם הלומי היין ושכורי התאות אשר נעורו מתרדמתן, עוד תחרשנה אזנים ותחרד כל הארץ, ואחרי אשר שבעו עיניהם מראות כל היום ההוא שכיות החמדה וכל צבי מחמדי בה עין אשר הוצגו קבל-עם, הקדישה גם התולדה היום קרואיה, קראה לה מועד להראות את מעשה תקפה וגבורתה ופועל ידה, ומחדרים הביאה סופה וסערה להרגיז ארץ ולטלא לב העם החרד מאותות השמים ומתהולל באימים רגז ופחד. השמים לבשו קדרות, השמש פסתה בעבי הענן והערפל, וגם כל העם חרדו וינועו וירגזו תחתם. על חוף התיבר בשוק הדגים ושאר הרחובות הנשענות על ידו רבתה המהומה והחמולה, העם אשר לפלגותיהם אין חקר סואן ברעש, ועומדים כמסטרות נסועים איש על מקומו פוערים פיהם לבלי חק ונושאים מרום עיניהם לחוש עתידות להם, ולראות את מחזה הטבע הנורא הזה.

השמש ירדה במורד גבעת יעניכל, אך עבי גבי הענן הכבד שמו ערפל חתולתה, ומכל רוחות השמים עלו נשיאים וענים קודרים אשר חשך משחור תארם, או מתלעים כלפידים, ויכסו את הארץ בעלטה; רוח זלעפות, רוח אפריקום וסער קטב נעור מירכתי נגב ומעבר הים בא רוח אדיר וחזק, רוח מלא אדי גפרית ומלח, ועקבות שואה ממרחק תבוא נראו במלא רחב כל הארץ.

מבעד ערפלי הענן והחשך אשר כסוה למסך שלחה השמש קרנים טידה, ויפזו העננים ויאירו באור יקרות ובשלל צבעים רקמה, ומבינות לערפלי נגה האלה נראו במרום רכב רבותים, אלפי צבאות ירדון ירדון אל אשר יהיה הרוח ללכת, מגדלי עז וטירות חמן, כל חיתו גוי, ויערות עולם, וכל אשר חפצו עיני בני האדם המתבוננים במראה, לא אצלה הטבע מהם לעשות ברמותם בצלמם. מקרש יופיטר אשר נשא למרום שיאו על תועפת גבעת הכפיטול כלו היה כאש בית לו כסביב, כל כפות ושערי הנצח וההוד כסו בנגה אש להבה, ולעמתם כסו אהלי אפרני גבעת הפלטין וקבירינאל בערפלי חשך, וכחזיון לילה נעו על סביבותם ויסוגו אחור למראה עין. במגרש מאדים היה אך זועה הבין שמועה וסביבו נשערה מאד, שם התאבכו גאות ענני האבק ויעלו בלולים עם זרטי המים אשר שפכו גלות העליות וינשאו על כנפי רוח ברעם וברעש ויכסו את הארץ בצלמות. בגני החמד הרעים הסער בכח קולו, עצי השדה שבר ויכתת כתות לא יחטול, גם משברי התיבר רגזו ממקומם, ותחת הקצף הרב אשר כסה פני מצולותיו נאה נאו המים ויעברו על כל גדותם.

על חוף התיבר עמדו אלפי רבבות עם, כל בני האספסוף למיניהם, כלם יחוגו וינועו על סביבותם, כי עברם יין משתם אשר שתו בחומם כל היום ההיא, וגם ההוזים והקוסמים אשר חזו להם שוא ותפל ויבינום במראה לדעת את הבאות אשר תקרינה נסבו עליהם רוח שברון ותמהון, עדי כי הטו כהטות ים, רגזו בלבבם ולא ידעו עד מה. ידי הוברי השמים האלה היו מלאות עבודה, כי מצאו עת לכל חפצם, ובההלכם מעדנות עוטים לבושיהם הטקרעים ובלים ופני להבים פניהם, בחליפות וצבא עברו

מגדודי אנשים אל משניהם וישיתו בשמים פיהם להראותם אותות בשמים ובארץ אשר לא ראו גם המה, וירא העם ויאמינו וינועו ויעמדו מרחוק, כי איך לא יאמין לדברי החוזים האלה אשר נודע בגוים שמם כי ישמעו חלום לפתור אותו, בכל בית הטבע ומסתריה נאמנים המה, וכספר נגולו לפניהם השמים וכל צבאם לקרא מעליהם תולדות האדם והעתים אשר יעברו עליו, לדעת בינה לעתים ומה פעלו האלים האדירים וגם את המחשבות אשר יחשבו על בני האדם לשבט או לחסד, ועל כן לא פסחו על שתי השעיפים כי עיניהם רואות בשמים את כל האותות אשר הראום מוריהם במראה ובחזיון וכל דבריהם כתמם יבואו. והאנשים האלה החוזים שוא וקוסמים כזב איש אל עבר פניו הלכו: אלה דרכו לשונם קשתם שקר לשון רמיה למען בצע בצע או להגיע אל מטרה אחרת אשר היתה מגמת פניהם, ואלה התהלכו לתומם ויאמינו גם המה בכל האותות והמופתים ובסתום חכמה הודיעו, והעם כלו שתה בצמא את דבריו, נשא מרום עיניו ואיש אל רעהו שלח אצבע ויטה קו להראותו את אשר לא ראה גם הוא ולא חזה נכוחות.

„הביטו נא ורע הקווירטים וראו! מודעת זאת בכל הארץ כי בעת אשר יראו אפיקי דם על פני השמים כמראה אשר אנחנו רואים שם בענן השוכן על פני גני קיסר, מודעת זאת כי פקד אל זועם עון הארץ על יושביה ויאמר השמד".

„אהה" קרא השני „הידעתם מה אתם רואים רומים עורים? הראיתם שם את שתי החרבות הלטושות המשלבות אשה אל אחותה? החרבות האלה לא תנכרנה אותותן כי חרה אף עפולה על חללם את יום קרשו ועל שוטם את חגו לחגא, על כן יקרא אל יופיטר מעל לדין עמו ולשלם להם כגמולם".

„אֶסכולפ, אֶסכולפ!" קרא השני ברגז קולו „שים נא רופא כל בשר הסנורים על עיני אשר הסירותם זה כבר... טוב לי כי עניתי כנפל אשת בל אחזה שמש מלראות את החזות הקשה הזאת איך דמים בדמים יגעו שם במרחב-יה!.. אוי אוי לך רומא כאשר תגענה שתי החרבות והקשתות הטלאות דם אחת אל אחת! ההנכם רואים קווירטים שם את הקשת אשר בענן, ההנכם רואים?"

וכל העם ראו את האותות ואת הלפידים, את הקשתות והחרבות וכל שלטי הגבורים אשר לבשו צבא המרום בטרום... את הכל ראו במראה ולא בחידות, כי אמנם לבשה הטבע את בגדיה החמודות ותראה את כל נפלאותיה ודבר גבורותיה, וכל עין רואה חזה כל אשר אך יוכל הדמיון לברא בדמותו וכצלמו ולעשות לו מטעמים כאשר אהב. שם באחד העננים נראו עד-ארניעה אלפי פרשים רוכבי סוסים דוהרים בדהרות אבירים ונלחמים איש באחיו, ואחרי רגעים כלה הענן וילך, תם המחזה, והגה ענן כבד לקח מקומו ומבינות לערפל נראו הררי נמרים לביא וליש וכל בני שחץ, ומפיהם יז קצף ושרפים עפים על סביבותם. שם נשקף מטרום סתיר אליל השמח לאיד בני האדם, קרנים מידו ולעטתו ירכבו על כרוב ועל עב קל עלמות תופפות נימפים יעלות חן. פתאם נגוזו המחזות האלה ויעברו, והנה הר גבוה ותלול וראשו מגיע אל במתי העב, כלו בוער באש להבה, ומפיו יז קצף ונהרי נחלי דם ואש ותמרות עשן.

„אבדנו כלנו אבדנו!" נשמע קול העם ברעו, „תמנו לגוע" נתנו בקולם כראותם את המראה אשר ממנו פחדו ורגזו החתם—מראה אש לילה.

ברגע ההוא נשמע גם קול צלצלי שמע, קול מקבות או קול גרזן באחד בתי החרשת מעבר לנהר, אך אלפי העם היו כנדהמים, איש אל רעהו תמהו, כלם קרסו ברעו יחדו נפלו על ברכיהם ארצה, ויפרשו כפיהם השמימה, ואחד החזוים לא מראש בסתר דבר כי הקשתות אשר בענן עתה קרבו אשה אל אחותה וקץ כל בשר בא לפניהם...

„הוי יוננה, המרבה להטיב, אשר באת ממרומי הוועים לשכן כבוד בארצנו ולסוכך באברתך על מכון הר אבניטין, על רומא ועל כל מקראיה, הֲיֵי סתר לנו מפני שודד ומפני שר משרי יבוא..!" נשמע קול צקון לחש.

„הוי איזידה המצרית החופפת על הנשים אשר אין עזרתה בהן, הצילי מיד שאול נפשי!" חננה קולה אחת הנשים.

„עפולה שומר הברית והחסד לרועי עמך, אל תתן לחית נפשי עמך..."

„אבי, אבי, אַיכה?" השמיע קולו אחד הנערים.

„בלביה אַיך, איפה הלכת?"

„בָּנַי בני, ארוצה ואלכה אל אהל ביתי אל בני אשר עזבתי שם... שם ברחוב סובורה..."

סלפיום הרוקם מגבעת אבניטין שחק על משבתי כל העם, לבבו לא נפתה להאמין בשוא נתעה ולכל מקסם־כזב ועל כן הלך רומה, ובדומיה שאננה הביט על כל העם החרד ומפחד מפני קול עלה נדף. בזרוע עזו החזיק את וועצטורי הרוקח גבר עמיתו אשר כל עצמותיו רחפו ומפחד ורעש גם הדבר לא היה בו.

„הה, סלפיום, פחד קראני ורעדה" צפצפה אמרתו כאב מארץ „מי יתן ולא קדמוני ברכים כי עתה ישנתי וינוח לי ולא ידעתי פחד כיום הזה..."

„הוי פתי, מה לך כי נזעקת?" דבר סלפיום בשחוק ויחוק בזרוע ידידו ביותר עז. וועצטורי לא הלך להרגיעו, נשא מרום עיניו שנית ובחיל ברכים קרא:

„האינך רואה סלפיום? יסר ייסרוני האֵלים אם לא אחזה נבוחות... שם בשמים ממעל גדוד שנהבים שואפים לבלענו..."

„הנך כסיל לא־יבין!" ענה סלפיום לרעו, אך בחפצו גם הוא לשלח את הבערה בלב העם למען תצא חמתם כאש להשחית בחימה לכלה את היהודים זעומי נפשו, שלח גם הוא אצבע השמימה ויקרא בקול גדול:

„עדת שנהבים! יאספו האלים חסדם מאתי אם לא עדת שנהבים תראינה עיני! הוי, הוי לכם קביריטים עת ירדו בני שחץ עלינו לפקוד נָוָיו... אם עיניכם לא הכו בסנורים הלא תראו נכוחות מאיזה רוח תפתח הרעה ומאין המה באים... מארץ הקדם... אוי ארץ הקדם הארורה! ארורים גם יושביו וגריו אשר באו להסתפח בנחלתנו ולהעיר על בני רומא חמת כל צבא המרום במרום!.."

המהומה והמבוכה הלכו הלך וגדל. באפס חזון וכל חדש בשמים ממעל, החלו לספר איש לרעהו את האותות והמופתים אשר נהיו בארץ מתחת לחוש עתידות למו ולהראותם קשה. הנה כי כן בעפוליה כרעה אחת הפרות ללת, וכהגיעה עד משבר ויצא העגל בן שני ראשים, וראשו האחד אחוז בעקבו. בארטיום זרמו עבות גשם אבני אלגביש, ובסמניום נראה אצבע אל זועם כי ביום הגשם ירדו ממרומי השמים גם אגלי דם ובתרי בשר, חזון אשר עוד לא נראה בכל הארץ ובכל הגוים כמהו... וילד יונק שדי אמו אשר עוד לא ידע קרא אביו ואמו, פתאם נפתחו שפתיו ויקרא בקול גדול: „אוי לנו כי נגזרנו!" ולא יסף לדבר עוד, וכאלה רבות אתם.

פֶּרַנוס מודענו, איש גבור חיל, טלומד מלחמה מנעוריו אשר לבו יצוק בנחושה, גם הוא היה כאשה מצירה, פניו חורו מפחד ולב־רגז ובפיק ברכים ענה חלקו:

„בברותיום עיר מולדתי, שמעו והגזו בלבבכם... שם על לחיי אשה באה ביטים כפרחת העלו נצה שבלים מלאות וטובות, שבלי חטים אשר עיני ראו ולא זר..."

גם השמועה המחרדת לב הזאת מצאה מבלות בלבב כל הנאספים, ואיש לא הרהיב בנפשו עז לאמר אולי אין בפי פרנוס נכונה. הן לוא היום בבקר ספר פרנוס את

הדבר הזה כמו, כי עתה גם כל מאמין לכל דבר, על פניו ענה כחשו, אך עתה מלאו מתניהם חלחלה, ויתנו אמונה אמון בכל דבר שוא ותפל. ומי זה יעוז לאמר כי שפת פעדנוס תהגה רמיה, הן לא איש היא ויכזב, הן גם לא שקר מליו כי היום בשכבו על משכבו נראה לו בחזון פריסקוס בן אחותו ובדמעתו על לחיו הגיד כי דמיו צועקים מן האדמה, ולא ימצא מרגע לנפשו עד אשר ינקמו דמו אשר שפכו בני עלוה, בני היהודים הארורים, חנם. הן לא שקר מליו, ובספרו קבל עם את מספר החלום ושברו העמיד פניו כאיש אשר יתאפק ויעצר דמעתו בנאדו, ועיניו זרו זקים ואש נקמות...

נוראים ואיומים מכל האותות והמופתים, החיזונות והחלומות אשר בעתום כמרירי יום, נוראים מכל אלה היו זכרונות כל משלחת מלאכי הרעים אשר שלחו בהם למשחית זה ימים לא כבירים, ואשר את כלם העבירו עתה בסך ויוציאום חוצץ למרבה הפחד והמבוכה, למוגג כל לב ולשבר כל מתנים. הן זה ימים לא כבירים, באחרית ממלכת קיסר נירון שלחו האלים הזועמים את כל מגפותיהם אל רומא ובנותיה. סער מתהולל הרבה חלליה וירבה העזובה בקרבה, רוח זלעפות הבעיר את כל בנות רומא כאשר יבער הגלל וישחית עצה, גפנה ותאנתה שם בתה וירב בכל נאותיה תאניה ואניה. נוע התנועעה הארץ כשכור, הים עלה על ארצה בהמון גליו ויכסנה, הרעם הרעים בגלגל וברקים התהלכו ויפילו ברומא חומות גבוהות ובצורות וכל פסילי אליליה שברו לארץ. התיבר עבר על כל גדותיו ויעלה על רומא ערב רב כל שקץ מתעב וכל שרץ המים וישימוה לראוה ולזועה...

כל הנאספים חרדו וירגזו מאד, שערת בשרם סמרו, ולמרות היום הבוער כתנור כל פנים כסו באגלי יזע קרה, כל פנים היו כפני רפאים, כל לב חרד, ואיש אל רעהו תמהו וישאלו מה חרי האף הגדול הזה ומה יזכו את ארחם לשכך חמת האלים אשר בערה להשחית.

בין הנאספים התהלכו שפי החוזים והקוסמים, ועוד אנשים אשר מלאו ידיהם לאזר זיקות ולעורר את העם לעשות את אשר חפצו. כרם זלות התהלכו האנשים האלה על סביבותם, חרקו שן ויניעו ראש ועיניהם כלפידים מאש עצורה בלבם על אנשי חרמם. מבלי משים ומבלי דעת מבטן מי יצאו הדברים פתע לפתאם נשמע בין ההמון קול חוצב להבות אש, קול על אדות חרב והרג ואבדן וקול אחד חברים כי אם לא יאבו להכחד מתחת שמי ה' עליהם להשמיד ולהרג ולאבד את כל זכר לעם אחר, אז יאבו האלים סלח להם וחטאתם תכופר.

אך את מי ישמידו ויכחידו כלה? מי יהיה השה לעולה?

„בקסריה מבחו ולא חמלו עשרים אלף איש..." נשמע מבין ההמון קול מדבר כמו לתמו... קול איש אשר נחבא בין ההמון ועין לא תשורנו... באנטיוכיא נתנו היונים והסוריים את בתיהם לבז ויעמידום על גחליהם ריקם... במצרים הרסו את בית מקדשם אשר נבנה כמשפט וכתורת הבית אשר בירושלים עד היסוד בו, כפקודת הקיסר החזקה..."

„המה הרהיבו עז בנפשם" השמיע איש אלמני במקום אחר כאוב מארץ קולו „המה העיזו בנפשם לאמר כי בעת שחוק עפולה יציתו אש בארבע פנות התיאטרון והיה כל העם, ארבעים אלף איש, לבער... באלכסנדריה עשו כדבר הזה... ואם לא תאמינו אעידה לי עדים נאמנים..."

„לוא יצאנו בעקבי קסריה ואנטיוכיא" ענה סלפיום חלקו.

„כי עתה בזמירות יריעו בני רומא, ועלמות תופפות על כפים תשאנך..." ענה השני.

„אם יחרפו אה מערכות אלהינו, וגם לקיסר לא יתנו כבוד, למי יעבדו?.."

„לשדי שחת!"

„פריסקום בן־עני אשר ילדתך אחותי בעצב!.. יקחני בכור מות אם לא אנקום כיום נקמת דמך השפוך!" ענה פערנום כמאסף לכל המחנה.

כל העם דברו קול אחד ודברים אחדים, כלם עזרו לפחת זיקים ולהגדיל המדורה, כלם שפכו צקון לחשם, חרפו ויגדפו ויקללו קללה נמרצת גם יחד.

האם אך אנשים שואפים לטרף, אך זדים עושי רשעה, אך חבר מרצחים ועדת מרעים נקהלו ויבואו היום אל חוף התיבר, ובהמון גליו יהמיו יחמרו יחדו לפלם חמס ידם ולמלא כפם חמס ושד ודם נקיים?! כאיש אחד חברים קמו וגם נצבו כל אלפי האנשים האלה, הגברים אשר פניהם הפכו לבן כשלג מפחד ומגור מסביב חבקו את נשי נעוריהן ובנותיהן החרדות ונבהלות, כמו חפצו כי גם במותם לא יפרדו. אלה נפלו על צוארי ידידיהם ואיש אל אחיו אמרו חוק, וגם אלה אשר שנאו איש את רעהו מתמול שלשם, עתה שכחו גם קנאתם גם שנאתם ויחדו שמו להם ראש אחד ללכת באשר חפצו, לשלם גמול לאויביהם, ולהקריב קרבן ריח ניחוח על מזבח אליליהם אשר שכחו חנות... הפועלים העושים בכל מלאכה נקבצו באו יחדו עדר עדר לבד, העבדים והשפחות עד בכור השבי החזיקו בכנפות אדוניהם אשר הפעם משכום חסד וגם דברו אליהם רכות כאשר ידבר איש את רעהו... מה זה ועל מה זה? ומה יהי קץ החזון?

„הסו נא רומאים והביטו!" השטיע פתאם אחד בכח קולו „הנה האלים ישימו אותותיהם אותות: עדת עורבים יעופו מעל גבעת הכפיטול..."

מעל מרומי מקדש הכפיטול ירדו ויעופו במרחב יה עדת עורבים אשר השמיעו קול משק כנפיהם וקול יללתם אימה. כל העדה נצבה כמשמרות נטועים ויבינו במחזה אנה פניהם מועדות... הלא נחש ינחשו הרומאים, ומעוף צפרי שמים הוא אחד האותות אשר קדוש יאמרו לו... לאט לאט ירדו העורבים ממרומי שמים, ויעברו על פני גבעת אבניטין... אולי שם יחנו והיה לאות כי האלילה יוננה השוכנת כבוד במקום ההוא תחפץ זבחים ועולות לכפר פניה... אך לא! העורבים כלעמת שירדו שבו ויעופו במרום ויעברו הלאה... הסערה על חוף התיבר קמה לדממה, כל איש רוחו ונשמתו אליו אסף לבלי הגות את עוף השמים ממסלתם; כל עין נשואה למרום, כל פה שופך שיחו מקלל ומגדף יחד, העורבים ירדו עד ארגיעה לעמת קשת גרמניקום, אך גם שם לא בקשו מנוח לכף רגלם, שטו ויעברו ועל חוף הנהר נשמע קול ברמה, קול אלפי העם כאיש אחד חברים:

„אל הטרנסטבריום פניהם מערות!"

עוד הפעם מסביב השליך הם, העורבים עברו על פני הנהר וקול משק כנפיהם נשמע מרחוק, עוד פעם המריאו במרום וירדו על פני המגרש אשר שם היהודים והסורים נחתים ועקבותיהם עוד לא נודעו...

„אל הטרנסטבריום, אל הטרנסטבריום!" נשמע שנית קול אדיר וחזק, וכל העם כלו עד אחד לא נעדר הגיח ממקומו לעלות כשואה אל המקום אשר שם היה רוח העורבים ללכת!..

מתחת קשת גרמניקום פתאם יצאו חוצץ עוד אלפי עם הלומי יין ושכורי נקמה, וילכו גם המה אל עבר פניהם, וברגע ההוא נפתחו דלתות בית המרזח אשר על יד הנשר ולנגה הלפידים אשר האירו חשכת הבית ההוא הנורא על סביביו, יצאה עדת מרעים, נושאי סבל, רכבים וכל בזויי נפש ובקול גילת ורנן נספחו גם המה אל הערב הרב וילכו באשר התהלכו, ובאבאם הסורי החסון כאלון שותה שכור, ועל ידו כרומיה המצרית ערומה עד החצי הלכו ראש במפקדים צבאות מלחמה, הלך ורקד לקול עוגב ומינים

ולקול עלמות סוריות תופפות ומרבות שיר; סילום אשר לבש היום בגדיו ההמודות כדת היום, בגד אדמדם קרוע וטלוא, הלך גם הוא ויכרכר ויפזז, ועל ידו נשענה כרופיה אשר על צוארה המגאל ירדו תלתלי ראשה אשר שיבה זרקה בהם, ובחסר שנים הנעימה זמירות ותרקד לקול עוגב ותמסוך יינה לכל עובר לו יהי; ואחריהם ימשך רב אדם מחללים בחלילים, מוחאים כפים וצוהלים כאבירים, והולכים לתמם אל המקום אשר יהי שמה הרוח ללכת. פה כבר הכל נשכח, מאותות השמים כבר לא חתו, גם אל האובות ואל הידעונים לא דרשו, אך מלאי שכרון והוללות הלכו איש אל עבר פניו, ואנשים זדים אחדים אשר ידעו לא מראש בסתר את כל אשר יעשו היו כרוח החיה באופנים להטות את כל ההמון הרב אל חפצם כחומר ביד היוצר...

רגעים אחדים עברו ופתאם הקיפה הזעקה את כל נאות יעקב אשר תכו לרגלי גבעת יעניקל מעבר האחד בכל רחובות הפרבר ובכל חצותיו מקציהם. במצהלות פראים ובקול ענות גבורה פשטו רבבות העם כילק, רמסו וטרפו ואין מידם מציל, ומעבר מזה נראה על ראש הגגות נשים בוכות מפרשות כפיהן וילדים רכים צועקים מרה ואין להם מנחם מפני עושקיהם כח.

מה נעשה שמה ברבץ בלהות הזה? האם קמו השדודים על נפשם להשיב ידי שוסיהם מבלע, האם נסו להשיב אחור ימין צריהם ובמה נודע כחם? מבטן מי יצאו נאקות־מות ואנקות אסיר, ומי הרעים בכח קולו בלעג השאננים ובשחוק פראים? מי חכם ויבן את אלה, מי יחדור בעד הערפל לדעת את כל הנעשה שמה במעון הצר אשר אין מקום לפנות ימין ושמאל, אשר חשך ישופנו ואשר שם יתחולל עתה רעש וסער אשר לקולו גם הסופה אשר הרגיזה ארץ כאין נחשבה!? מה היה קול המקבות וקול הגרון, קול הכשיל והכלפות אשר נשמעו כפעם בפעם, ומה היו האותות קול הכנור והתפים אשר נשמעו במרום למסע את המחנות? חשך על פני תהום רבה ההיא, אין רואה!!

על אחד השוקים המלאים כצאן אדם, במקום אשר היו בתי־הארג ובית המרקחת לשרה וגוריום, שם התחוללה המלחמה ביתר שאת ויתר עז, שם פלסו סלפיום וגם וועגטורי וחניכיהם אשר הריקו, נתיב להותם בהיות לאל ידם לכלות חצי זעמם באנשי חרמם תחת אשר עד הנה היתה קנאתם כרצח בעצמותיהם. בתוך הבתים פנימה רבתה המהפכה, כל כלי הבית נפצו כשבר נבל יוצרים, ואת הארונות אשר שם היה אוצר כל כלי חמדתם ומעשה ידיהם להתפאר הלמו בכשיל וכילפות כתות לא יחמול. מעבר מזה שכבו בראש חוצות ויאחזו בעקב כל עובר פסי יריעות מעשה רוקם כלילי תפארה, ומעבר השני נתנו קטורה באף כל ראשי בשמים ושמן המוב אשר נשפך לארץ מראשית השמנים מעשה ידי גוריום; פראַנום ופודענם ואחות מרעיהם חפשו חפש מחפש את איש חרמם רוצח נפש פריסקום אשר לא ידעה מרגע עד אשר דם שופכה לארץ ישפך, ושם עדת סוריים אשר נפרדו מעל מתי סודם בזרוע עזם סחבו סחב ועבר את מרים בת שרה הצעירה, והאם השכולה שכחה את כל אשר נעשה בקרב ביתה, את השממון והשאיה אשר שם יכתו שער, וכנשר יחחף אחרי גוזליו תפרש כפיה ותטרר בבכי ותרדף אחריהם ובעל גנבים תריע ואין עוזר לה... לפני בית גוריום התחולל השאון ברעש, שם נאבקו יחד וילחמו מלחמת תנופה אנשים אחדים לובשים מלבוש רומא, וביניהם התנוסס יוסטום מודענו. אחר מהלוחמים האלה, מבחורי ישראל, נפל שדוד תחת מכת אויביו אשר כתרוהו מסביב, וגוריום מהר וישאהו על כפים וגם האיש הזה, תלמידו של הלל, אשר לבבו היה רך כקנה ולא ידע כל רעות במגורו וכל נקמה רחקה ממנו, עתה נהפך לבו ויהי לאבן, עיניו חצבו להבות כואב ערב, ובקול חודר בליות ולב קרא מנהמת לבו:

„סלח נא לי שמעון כי לא במחשבותיך היו מחשבותי... עתה ידעתי כי כל דברי חכמינו כנחלי אש, המה ישחיתו באף רחמם, עברתם שמורה נצח, אף אנחנו לא נדרש שלומם וטובתם ומלחמה תהי לנו עם זרע מרעים האלה מדור דור!"

פתאם קם שאון באחד המקומות כמו אנשים מקרוב באו פלסו למו נתיבה לתוך הנאספים, והאנשים האלה אשר חדרו ביד חוקה וינתסו נתיבה למו בין ההמון הרב שמו פניהם אל המקום אשר שם עוללו עלילות ברשע הרוקמים והרוקחים ביד חוקה ובזרוע נטויה. קול ברמה נשמע, קול מדבר מתוך האש בקול נגיד ומצוה אשר עד מהרה נכרו אותותיו כי לא מבטן האנשים הזדים אשר נאספו פה אספה, יצא, רק מאיש אשר מרום הוא מנגדם. לשוא נחר גרון האנשים האלה מקרא אל בני מרי, האספסוף הלך הלך וסוער, ולא הטה אוזן קשבת, וקול מלי האנשים המדברים בצדקה נחבא ולא נשמע. אך לאט לאט הלכו גם חבר מרעים האלה להרגיע ככלותם את מלאכתם אשר עשו, ולאט לאט נשמע גם קול אדיר וחזק, קול מדבר נגידים, אשר מסביב השליך הם עד ארגיעה.

„ריב לכם עם יושבי הבתים האלה... טוב הדבר... אך כי ינצו אנשים יחדו, כי יהי ריב בינותם, בשתים יחרץ משפט... או עד האלהים יבוא דבר שניהם והשופטים בחכמתם יצדיקו את הצדיק... או הכח והאגרוף יטה קו ויוכיח בין שניהם... המשפט הראשון לאדם דרכו, והשני לחיתו יער ולבהמת הארץ, ואתם האם עדר בהמות שדי הנכם כיום?"

קול שחוק מרבה להכיל נשמע מפי האספסוף, ופערנום השיב אמריו ויאמר:

„מה לך פה ומי לך פה כי תדרש ללא שאלוך, פלוסוף?.. הן זאת אשר תשא בעמלך, זאת אשר נשאת ביום צאתך לדבר באזני וויטליום בהצותו את רומא, להראותו בחכמתך כי נבונות כי המלחמה היא חטאת לא יוכלו כפרה והשלום — אך ברכה וחסד..."

„אמנם דברתי להם, וגם באזניכם אשמיע כזאת", ענה הפלוסוף במנוחה שאננה ובקול נגיד — „דברתי להם, וגם לכם אומר: הרפו מאף ועזבו חימה! איש חימות לא יעשה צדק ומשפט, ואשר ראיתי טוב בעיני אלהים ואדם הוא אך חסד ומשפט..."

ברגע ההוא נצב הגבר מורם מעם הוה, כראותו כי לשוא ישחית את דבריו הנעימים על צחיח סלע, לפני פתח בית שרה אשר העם ברעו סער להפיצו, בצעדי און עלה על ראש הגבעה אשר לפני פתח הבית אשר שם נצברו ויעמדו כמו גד שברי נבלי יוצרים, כל כלי הבית וכל שביות החמדה אשר כתתו ברגע באפם כתות לא יחמלו וככלי אין חפץ השליכו החוצה. ובעמדו חסם את הדרך לפני המון האספסוף אשר חפצו להתפרץ כפרץ מים הזדונים הביתה להשחית בחימה לכלה את יתר הפלטה. אם כי כבר פרש הליל צלו על פני חוצות, אך כל העם הכירו את האיש העוטה אדרת שער הזה הנודע בשער בת רבים, וידעו שיחו ושיגו, ועל כן ברגע נסוגו אחור ויעמדו מרחוק, אך סלפיום שלח ראשו מן החור בעד האשנב אשר הרואות בארבותיו שבר וינפץ, ובקול רועד משצף קצף, ומעצבו ורגזו על העבודה הקשה אשר עבד בו העיז פניו ויקרא:

„יקחך אפל ומלך בלהות חכם־עצל! מה לך כי באת עד הלום להשמיענו דברי־שפתיך אשר מהבל המה יחד ולאמר לנו: זה הדרך לכו בה, את זה תעשו וזאת לא תעשו... חדל ממנו ולך לסבלותיך אל המקום אשר שם יכבדוך שומעיך!.."

„לך שכב חכם בעיניו משבעה משיבי טעם ושכבת וערבה שנהך ואל תוסף להלאות אנשים..." הריעו כל העם בתרועת עלזי לב ובשחוק פראים.

אך הוא לא שם לב אל קול העם ומצהלותיו, מקולם לא נחת, ובעינים כלות הביט נכחו במרחב־יה, ושפתיו דברו:

„משפט וצדקה המה העמודים אשר כל מוסדות חברת בני האדם נשענים עליהם, ואם יקום האדם על האדם להרע ולהשחית, אם כפריצי חיות יתנפלו האנשים איש על רעהו, הלא הבוק תבוק הארץ, וכל משטרי תולדות האדם יסופו יתמו מן בלהות..."

הנאספים מלאו שחוק פיהם על חלומותיו ועל דבריו ויריעו בקול גאונם:

„הבה נשמע את אויל־שפתים הזה, את דעו אשר ישא למרחוק..."

„לא צפון משכל לבנו" דבר וענטורי בגאוה ובוז „מה יתן ומה יוסיף לנו שכל מליך אשר רוח ישאם!?"

ואחד מחברת הרצענים אשר המקרה טלטלו טלטלה גבר ויביאהו הנה אל בינות לאורגים אשר בקהלם לא יחד כבודו, נקרב אל הפלוסוף, ובחפצו להראות לעין כל כי גם חכמת הרצענים לא נסרחה, ולא יבוש לדבר גם אל חכמי האורגים בשער ולענות חלקו, שם ידיו על כתפות החכם הזקן, הביט בפניו עין בעין, ובלעג השאננים בשחוק רצען השמח בחכמתו ותבונתו דבר:

„מדוע פניך רעים ודלים מוזניוס, ופניך קמטו ולא עת? הן כל עין תחזה בך כי חלקתך תקולל בארץ ובביתך אין לחם ואין שמלה, ומדוע התנשא על כל קהלנו ותאמר אך אתך תלין חכמה, וחכמת־מה לך אם בטנך ריקה?"

„הן זאת חכמתו ובינתו לעיני כל עמנו" דבר משנהו בלעגי שפה „כי ידו תכון עם זדים ארורים אשר מרחוק באו לגור ולאכל משמני ארצנו, ואשר כצנינים המה בעיני הקיסר ואלילינו..."

„לא תבינו לשכל מלי, על כן תשחקו תלעגו לי" ענה מוזניוס רכות „אך אנכי אחרי דברי לא אשנה, השכם ודבר אדבר באזניכם, ואתם אם תשמעו או תחדלו..."

„יצר לב האדם איננו רע מנעוריו" דבר מוזניוס בהריסו קולו „התולדה עשתה את האדם ישר, אך טוב וחסד ירדוף כל הימים, ואם קצרה ידו מעשות טוב, הן זה כל ישעו וכל חפצו לדרוש טוב לעמו..."

„לא כן מוזניוס, שגית בראה" דבר אחד מבין ההמון, איש אלמני אשר לבש בגדי רומא ואך הכרת פניו ענתה בו כי מוצאו מראש הררי קדם, „שגית בראה מוזניוס, לא כאלה חלק האדם והטבע הטבוע בו... לא כדעת החכמים המחוקקים במשענותם דעת ההמון אשר בחשכה יתהלך, ועוד כל ימי הארץ יתפרדו ולא יתלכדו שתי התהפוכות האלה הצוררות אשה אל אחותה..."

מוזניוס הביט בעפעפים בוחנות על סביביו לדעת מפי מי יצאו הדברים האלה הנאמרים בהשכל ודעת, אך החשך כסה ארץ ולא ראה מבעד הערפל את התמונה לנגד עיניו, ובקול חוצב להבה הוסיף ויקרא:

„הנה קול איש חושב מחשבות תשמענה אזני, ואתה דע לך גבר אשר דרכו נסתרה, כי איש כמוני אשר בקהל השטאיקים יחד כבודו מבוז לגאיונים לא אחת, ומגדופות ההמון לא אשוב אחור. צדקתי ותם דרכי היא הרבי וקשתי, לא בחיל ולא בכח אף לא בנפלאות ומופתים בשמים או בארץ על פני כל העם אתנשא, ומה מני יהלך אם כרוח ירדפו נדבת־פי וישחקו ילעיגו לי. אם היום תשוב אל חיקי חרפתי תחת רדפי טוב, הנה אראה ולא עתה, אשור ולא קרוב, אך יום הוא אשר תענה בי צדקתי וראה כל העם כי לא עשיתי לשקר עט, לא בדי שוא הרימותי קולי ואקרא..."

„דבר כנפשך שבעך משוגע איש הרוח!" קראו כל העם שאון „פער פיך לבלי חק כי מה ממנו יהלוך, הן לנו לא תרע ולא תשחית ומנזיד העדשים אשר נבון לנו ליום מחר לא תפל אף צרור ארצה, רק שארך תעכר איש לא בינות. הן כבר עברה השמועה במחנה כי היום לא ירחק חק אשר תגרש מן גו רומא ואחריך כגנב יריעו, או אולי

ישימו בסד רגליך וישליכוך באחת הפחתים אשר אסורי המלך אסורים שם, ומה תועילך כל הכמתך אשר בה תתימר?.."

מבין ההמון הרב יצא ברגל גאוה פעדאנוס השוטר שר המאה, ובשחוק מכאיב לב ומצה נחושה הרים אגרופיו כמטילי ברזל ויקרא:

„נסה נא לדבר אתי בשער ואראך נחת זרועי כי קשתה, פלוסוף! חכם אתה בעיניך, אך אם אנסה דבר אליך, אתיר ידי ואבצעך. חכמתך על עפר תרד, וזרועי תאמצני עד בלתי שמים!"

„מי אוהב ימים לראות טוב, ומי מעמל נפשו ישבע מלא כף נחת?" קרא שאון אחד מרועי רוח ורודפי קדים.

„מי גבר יחיה בתענוגים ויוסיף שנות חיים, אני או אתה?" שאל הרצען המתחכם.

„בטן מי ריקה ומי יעשה פימה עלי כסל, אני או אתה?" ענה חלקו אחד האוכלים ואינם עושים אשר באו בתוך הבאים ובחוקת היד פלם נתיב לו בין העם.

כל העם מקצהו מלא שחוק פיו, הריעו תרועה גדולה, וקול שחקם עלה בלולים עם קול אנקות מות, יללת תמרורים תאניה ואניה אשר הקיפו את כל המגרש ההוא ויישימוהו לחרדת אלהים. פתאם באחת הרחובות נשמע קול המולה, קול חלילים יהמה, קול ענות גבורה, קול קורא בכח:

„פעדנוס, פעדנוס, חושה אל תעמוד! הנה מצאו הסוריים את האיש אשר אותו אתם מבקשים, הנה יסחבוהו סחב והשלך ואתו יונה פותה אשר נלכדה בחרמו..."

פעדנוס הביט כה וכה, כנשר יטוש עלי אכל מהר לטרף, אך ברגע ההוא נשמע ממרחק קול רעש אופנים ושעטות פרסות סוסים אבירים כקול רעם בגלגל הרעישו ארץ. על פני הגשר המאחז את גבעת אבניטין ומגרש הטרנסטבריום נראו משואות ואבוקות אור להאיר את חשכת הלילה, והמון אדם רב אחריהם ימשך, וכעב קל ימהרו ויחישו אל מקום המעשה. כל העם איש אל רעהו תמהו ואין פותר, ואין יודע מי זה מהגדולים אשר בארץ והכבודה אשר ברגלו יבוא אל מקום ההפת בנשף בערב יום?

„ליקטורים! רצים יוצאים רחופים ומבהלים! חי הרקולים, רצים לבושי מכלל מדהרים דהרות אבירים לפני מרכבה כבודה! הסוסים יגמאו ארץ קלו מנמרים ועל המרכבה נהדר בכבוד אחד מזקני העיר ונכבדיה!.. פנו מקום, פנו מקום! אך הביטו נא וראו, בכפל רסן הסוסים הדוהרים ימשוך לא אחד הרכבים, אך גבר מורם מעם הדור בלבושו כאחד הגדולים..."

והנה גדוד רצים לבושי הבדים ואיש כלי מפצו בידו עוברים בסך וביד חזקה הפיצו את ההמון וישימו ידים להמרכבה המרקדה אשר אחריה ימשך אדם רב ויאיר נתיב מהאבוקות והמשואות אשר יפיצו אור יקרות בתוך עבי גבי הערפל; ויהי בנסוע המרכבה אל הרחובות אשר שם שוקק ההמון כמשק גבים, משך הרפב בכפל רסן הסוסים להצר צעדי אונם ולהנהיגם בעצלתים ובכבדות ואז הופיעו לנגד העם שני אנשים בחורים מעם, האחד משכמו ומעלה גבוה מעל כלם, נגה והדר לו, תגא לבנה כשלג יעטוף שית לו ולבושו מרקם בתכלת ובזהב וארגמן; בחסנו כארז התיצב בתוך המרכבה וישען על שרביט מושלים אשר בראשו יתנוסס נשר מתרפם ברצי כסף, ולצלעו איש אשר קומתו כתמר מחטבת תבנית היכל, פניו מפיקים נגה עלומים ועל ראשו יציץ נזר כסף המאחז את תלתלי קוצותיו השחורות כעורב, ובידו מתג ורסן ממלאים בתרשיש ואבן יקרה. אצל ירות המרכבה לצלע הרפב יפה עינים הזה, ישב עלם צעיר לימים אשר חן חן לו, עיניו יזרו זיקים, שערות ראשו ירדו על פי מדותיו על חלקת צווארו ועל הדר לבושו...

„הפרוטור, הפרוטור!" הריעו כל העם וקולם נחבא, כי כלם עצרו במלים פתע לפתאם. עליו לא השליכו העם ההולכים בחשך שקוצים, לא בזו וילעגו לו כאשר מלאו שחוק פיהם בדבר אליהם מוזניום מתוך האש. הן הגבר הזה מרומים ישבן, הון ועושר בביתו, מרכבתו מסלאה בכתם אופיר וסוסיו קלו כנשרים, וחרש הצירים ארתמידור הנודע בשער בת רבים יאחז במתגם ורסנם, ומי זה ירהיב עז בנפשו להוציא עתק מפיו ולהעיז פנים נגד האיש הזה אשר לו הנצח וההד, הגבורה והממשלה והעושר והכבוד?

מי חכם ויבן את זאת מדוע בא האיש הזה חיום עד הלום, מי יודע אם לא לדבר בפעם האחרונה דבריו באזני בני רומא, אחרי אשר ידע מראש לא בסתר כי עוד אחת מעט ושמו נצרה על דל שפתיו וידום סלה... לכן עתה חפץ לקרע סגור לבו, לדבר באזני העם אשר אהב סלה את הדברים אשר כאש היו עצורים בעצמותיו... פניו הרזים היו כפני להבים, עיניו הנשקפות כמו שחר מבעד לאשמורתיהן העבתות חצבו להבות אש, ומראהו היה כמראה הר געש עת יהמו יחמרו המון מעיו לברק ברקים ולשלח נהרי נחלי אש להבה על פני חוצות... הן לא כחלק מוזניום היה חלקו בחיים; בעת אשר הראשון היה איש נחבא אל הכלים, חוקר לכל תכלית בודד במועדו, הנה היה הלבידיום בעל בעמיו איש כביר כח לב אשר לא יחת מפני כל ואיש מלחמה מנעוריו, על כן לא חנן קולו, לא הרעיף כמטר לקחו, אך המטיר על העם חבלים באפו, ומקולו החזק חתו כל העם ויבושו וידמו כאבן. לשוא הרעים סתר רעם בקולו נפלאות, לשוא המו גלי התיבר כהמות ים, קול הלבדיום הלך וחזק עדי כי שמע כל העם בדברו דבריו כאש וישובו על עקב בשתם.

„הזאת לכם עבודתכם נכריה עבורתכם ביום התקדש חג, למלא ברשכם מעדנים, לשתות לשברה, לפחד לכל מקסם וחלק ושטי כזב כאשר ילמדוכם מאשריכם המתעים ולקום לצחק בהתנפלכם על אנשים היושבים לבטח עמכם אשר לא גמלו לכם רעה ואין עזרתה בם?" נתן עליהם הפרוטור בקולו.

עוד הפעם הריעו תחתיות ארץ מקול הרעם בגלגל, גלי התיבר התנשאו כמו נד ויסערו בשצף קצף, אך הלבדיום הרים קולו וירעם נפלאות:

„איך נפלתם משמים בני רומא המתימרים בכבודם! איך נשבתם מטהרכם עדי כי אעמוד ולא אכיר מראיכם!.. תחת בית שבת תחכמוני אשר שם ישב העם כסאות למשפט, עתה בתי משוש ובמות ישחק נתונים לכם להתהולל במו, תחת ראשי הומיות אשר שם הכינו בחסד כסא — עתה כנור ונבל ומרזח סרוחים ותוף וחליל ויין משתיכם ושוקי האזרחים, עטרת תפארת רומא, כל מחמדיה אשר היו מימי קדם, עתה היו למערת פריצים וזדים ארורים עושים כל תועבה!

„אכל ושתה וקום לצחק" אך זאת תקראו כל היום הב הב, וכאשר ילוק הכלב תלקקו כפות ידי האנשים אשר ישחיתו כל חלקה טובה בכם מנפש ועד בשר, וימטירו עליכם כעפר שאר וישקוכם לשבעה יין ענושים, כאשר אהבתם עם לא בינות! ותהי זאת הנקלה בעיניכם כי עוד לדמים תארבו, תצפנו לנפשות נקיים, ואת האלופים אשר הרכבתם לראשכם, אלה אשר עוללו בעפר קרנכם וישימוכם לפריצי חיות, לעדרי בהמות שדי, את אלה תעריצו ותקדישו ושמם רומם תחת לשונכם..."

קול העם נשמע כמתאוננים...

„אל באפך אורח יהיר רם לבב, אל באפך תחרף עקבות העם מרי נפש!" נשמע קול אחד המדברים.

„אל תבהל ברוחך!.." קרא סלפיום הקורח איש חמסים „אל תבהל ברוחך ואל

תרבה לדבר גבהה גבהה פן יהיו דבריך לך למוקש, וזכרת כי גבוה מעל גבוה שומר וגם על צוארך יניפו ברזל ויעלו הכורת..."

מנוחת הלבריוס עליו לא נהיתה, בעפעפים בוחנות הביט מעל מרכבתו על רבבות העם אשר מסביב שתו עליו, ומלב רגז נעו שפתיו ויחורו ועוד הפעם דברה לשונו כאש אוכלת:

„לא אלבש גאון כמדי לאמר בגאון צור מחצבתי על פני כל העם אכבד, כי לא באלה חלקי; קרוב אני לכם, יען גם אני בסתר המדרגה נולדתי, בן אנכי לאבי אשר היה גם הוא רק שר-מאה, אך צדקתי היא סמכתני, תמתי אשר בה החזקתי היא תהן דברי בפי... לא חרפתי ולא גדפתי למען הרעימכם, אך בפעם האחרונה אליכם אישים אקרא ואוריע דברי אתכם... מי האיש אשר הפיל עלי אימתה ופחד ויזכירני כי לא תמו שופטים וברזל מקרב רומא?... ידעתי בני ידעתי כי יש גרון בקרב הארץ!... עוד חושי בי, בינתי לא הסתתרה וידעתי את המעשים אשר הנני עושה! אתכם זרע מרעים עדת שכורים שואגים לטרף יפיצו הליקטורים אשר ברגלי והשומרים הסובבים בעיר אשר קראתי לעזרתי, אתכם יפיצו איש לאהלו להסיר את יינכם מקרבכם, ואני ידעתי כי בדברי לא תוסרו, ולא תוכלו להטיב למודי הרע, אך תהי זאת נחמתי כי יכתב זאת לדור אחרון בספר תולדות בני רומא כי נמצא עוד איש בהטר ארץ ובחנפה החת יושביה, כי נמצא עוד אחוז אחד מאלף איש אשר לא נשא פנים, אשר לא היה עבד עבדים לנגה ברק הארגמן וגם לא שב אחור מפני כלימות ורק או מפני מעפרים בעפר לעמתו!.."

פתאם באחת הרחובות הצרות והמגאלות הנשענות אל השוק נשמע קול המולה, קול משוש פראים תוף וכנור ומצלתים, ובין הקולות האלה נשמע גם קול אשה מצירה בוכה ומיללת עד אין בה כח לבכות. לקול ההד הזה אשר מטרחק יבוא פתאם רחפו עצמות ארתמידור, פחד ורגז תחתיו, ורסן הסוסים נפל מידו. העליאם הנער הצעיר לקוז את המתג ורסן בידו, וארתמידור התנשא כארי ויקפץ מעל המרכבה ובעינים עששות מכעש ורגז לב פנה אל הפרוטור ויאמר:

„בי ארוני, צוה לעבדיך העומדים לפניך ורצו עמדי עד מקום פלוני אלמוני..."

הנה קול כחולה שומעת נפשי, קול אשר ידעתי מבטן מי יצא... הוי אל נקמות!.."

עוד בטרם בצע ארתמידור אמרתו והנה כרומיה המצרית, כרופיה בעלת בית המרזח ושאר נשים אשר כגילן, ולפניהן תוף וחליל, כעדת שעירי שחת ובנות התפה הלך וטפף תלבנה לקול עוגב, פניהן כלפידים, ושערותיהן פרועות ובידיהן החזקות תמשכנה נערה עדינה הולכת בלא כח ומתאמצת לברוח מיד עושקיה כח, הודה כסה צלמות, שער ראשה אשר כזהב פרוים נשקף לנגה ברק מאורי האור צלמות ולא סדרים ובגדיה קרועים ומתעבים ברפש וטיט חוצות... הליקטורים קדמו פני העדה הרעה הזאת וכרגע נפוצו אשה מעל אחותה ותברחנה בהחבא אל אשר היה פניהן ללכת, והעלמה הנפעמה והנדהמה עמדה כתמר מקשה, זרועותיה פרושות כמו תתחנן לטשופטה והדבר אין בה. מבלי דעת נפש כרעה האמללה על ברכיה לפני מרכבת הפרוטור הרב להושיע ומפיה נעתקו מלים.

„אחי ורעי!" דבר הלבריוס להכבודה אשר ברגליו „בידכם אפקיד את העלמה הזאת, חושו אל תעמדו והביאותם אותה אל ביתי... היא מתעלפת? קחנה ארתמידור על זרועותיך ושאנה אל מרכבתי!.."

זרועות ארתמידור הרכות והענגות חבקו את העלמה המתעלפת וכל עוד רוח חיים באפה, ובקול כחולה רובבו שפתיו באוניה: „אחותי רעיתי שאהבה נפשי!"

עיני העלמה אשר קמו בחוריהן נפקחו מעט ובראותה תמונת גואלה ואיש חסדה, נראה על דל שפתיה אשר חורו כרפאים שחוק קל מהול בעצב ותוגה.

אך פתאם והנה תמונה חדשה עלתה כאב מארץ ותעמד לפני מרכבת הפרוטור. מאחת הרחובות התפרצה עדת מרעים סוריים, שרי מאה ואנשי צבא, ולפניהם ילך בכבדות איש יהודי זקן ושבע ימים ורנז, רגליו יחפות, מדיו קרועים עד אין בהם מתום, ועל ראשו מעטפה אשר תכסה את שערותיו הלבנות והפרועות. הזקן הרחיב צעדיו תחתיו בקרבו אל מרכבת הפרוטור, ישם וישאף יחד ויתן בקולו קול עז:

„שם מרכבת המשנה... שם הארון הרם והנשא הפרוטור הגבור והנורא... הוא עד צדק ישיב משפט... הוא יגיד לכם כי לשונכם כלכם תהגה רמיה, כלבים עוי נפש... הוא יאמר לכם כי לא הוא... לא הוא... אך אני לבדי... אני מנחם ולא אחר, אני ידי עשתה את כל אלה...“

מנחם הזקן נפל ארצה ויקד שבע פעמים עד גשתו אל מרכבת המשנה, ובקומו מברוע על ברכיו כגלגל לפני סופה דברה לשונו בחכו בקול בוכים ובשפה נמהרה ובלולה:

„אל תתן להם און קשבת אדון רם ונשא... אל תאמין לקול דבריהם... חום ורחם אדוני ואל תתן אמון לכל אשר ידברו... לשונם רמיה בפיהם! נקי הוא וצדיק; הוא לא יצא גם על פני חוצות ולא עולל לכם כל רע... כל היום ישב בסתר אהלו וכפיו תמכו פלך... אורג הוא... איש מנוחה אשר לא ידע כל רעות במגורו... כבש תמים אשר בכפיו לא דבק מאום... ההוא ירגיז ארץ, ילחם מלחמת תנופה או יקרא קשר? הזה האיש אשר ידרך עוז לעמוד במקום גדולים בבתי תיאטראותיכם אשר שם יבואו נשיאים לאמותם מלכיכם ושריכם, ההוא ידע גם הדרך לבוא שמה?... הן איש מנוחה הוא, שאנן מנעוריו. הן הוא איש אשר בינתו הסתתרה ולעשות את כל המעשים האלה הלא יוכל רק איש אשר לב לו וראשו איננו לחלי כמהו... הן אורג הוא רוקם בתכלת ובארגמן... ולמה ישיאו עליו עון אשמה?.. היתכן כדבר הזה? מי פתי יאמין לקול דבריהם?“

מנחם שחק בקול גדול, ברעש ורגז גמא ארץ ברגליו היחפות, ועיניו נגרו פלגים יבלי מים, וכל יצורי גוו רעדו וירגזו, וירקר כאיל ויסב על סביביו כאיש אשר רוחו לא נכון בקרבו, בדהרות אבירים קפץ לעמת המרכבה, בידים ממהרות אחז מעיל הפרוטור ויוסף לאמר:

„לא אכחד מלפניך אדוני הרם והנשא, ונפשי בשאלתי כי תאמין לכל דברי... אדון רב להושיע, אחת שאלתי ממך להאמין לכל אשר אני מדבר אליך... הוא... הוא יונתן בני אשר הסורים הוציאוהו מביתו והשוטרים יובילוהו עד בסא כבודך, הוא לא עשה דבר גם לא התהלך הנה והנה, רק תמיד כל היום ישב בודד במועדו וידיו עושות במלאכה, במלאכת האורגים אשר תכלכלהו... אכן משגה הוא אדוני, משגה אשר אין על עפר משלו... כי לא יונתן בני הנקי וצדיק, אך אנכי, אנכי עשיתי את כל אלה... אני ולא אחר... אנכי מהרתי בעל עב קל לארץ יהודה להלחם אתכם... אנכי גזרתי על ימין טרפתי על שמאל ולצלע יוחנן מנוש חלב הרביתי חלליכם ברגע באפי... אנכי שלחתי את הבערה ואאזר זיקי מרד בארץ מצרים וארים יד במטשלת רומא... ועל במת ישחק את נשף חשקיכם שמתי לחרדה... אני ולא זר... אני מנחם... פי המדבר אליך אדון רם ונשא... והוא, הנקי וחף מפשע, הוא טחולל מפשעי מדוכא מעונותי כי שגו בראה... נפשי בשאלתי אדון נשיא אלהים, האמינה לקול דברי... ומי זה לא יאמין לכל הדברים והאמת האלה אשר ספרתי לך כמו?!.. צוה נא אדון רם ונשא למלאכיך עושי דבריך כי יביאו ברזל נפשי ומועקת

במתני, ולשרי המאה שלח דבריך כי יוציאו לחפשי את יונתן בני אשר לא חמס עשה.. יאסרוני בנחשתים ויביאוני אל המהפכה ואל הצינוק, שם אלחך כפות רגליכם עד בא חליפתי... אך לנער האמלל הנספה בלא משפט אל תעשו דבר... מדוע לא תצוה אדוני להביא ברזל נפשי?.. אויב בנפש היתי לכם כל הימים... הה! רבים חללים הפלתי מראש פרעותיכם על מרומי ארץ יהודה, ועצומים כל הרוגיכם אשר הגירותי על ידי חרב! גם בבית התיאטרון הריטותי קולי ואקרא לכסות קיקלון על כבודכם, כי שנאתי מאסתי אתכם כל הימים!.. ואתם הוכיתם בסנורים להצדיק רשע ולהרשיע צדיק ולאמר כי יונתן בני, האורג אשר ידיו לא ידעו גם לאחוז בחרב, הוא עשה את כל התועבות האלה... מדוע לא תצוה אדון גבוה מעל גבוה לליקטוריך לאסרני בנחשתים? ליקטורים, אסרוני בעבותים! חוסו חמלו עלי, אסרוני בעבותים!.."

מנחם סבב על תקופתו, ברגליו היחפות רץ כה וכה ויתן בכבי קולו, את זרועותיו החשופות פרש כאשר יפרש השוחה להיות נכונות להאסר במוסרות, ועל פניו אשר התמוללו ירדו פלגי מים באין הפוגות. פתאם נעתקו מפיו מלים, עיניו קמו בחוריהן, עצבותיו רחפו כאיש אשר הקדחת או השבץ יאחו בו ויפרפרהו טלטלה גבר, ובאין אונים כרע לפני אחד האופנים... והנה פעדנוס ופודענס הביאו את יונתן ויציגוהו לפני מרכבת הפרוטור, ויעידו נאמנה כי עיניהם ראו את האיש הזה ולא זר בעשותו מעשהו זר מעשהו אשר תחתיו חנפה הארץ... מאחורי האנשים האלה אשר כנבה ענקים גבהם, דלג כאיל סילום כפעם בפעם ויקפץ הסורי וישתבח בעיר אשר כן עשה, וכי בחכמתו ובתבונות כפיו עשה את החיל הזה לגלות מצפוני האיש הזה אשר מטשלת רומא תבקש נפשו לספותה, וכבר הניעה עיר ומתים ולא מצאה את האיש אשר בקשה, עד שקם הוא, סילום, ויבעה מסתריו... ובאבאם וכרוטיה המצרית הטתרפסת ברצי כסף ובטבעותיה אשר על אצבעותיה, גם המה יצאו חוצץ ויתנו עדיהם ויצדקו כי דברי סילום נאמנו מאד ושמו יוחק בספר לזכרון עד עולם על הגדולות אשר עשה...

„ליקטורים!" קרא הפרוטור בקול נגיד ומצוה לאומים בשלחו אצבע לעמת הסורים „שלחו מעל פני את הנמבזים והשקוצים האלה, ואתם שרי המאה גשו הנה!" ובשפה רפה הוסיף ויאמר אל יונתן:

„עתה אשמעה מה תדבר איש יהודי!"

על פני יונתן ועל כל יצורי גוו חפפה מנוחה שאננה, כלה הענן אשר הקדיר תמיד את פניו וילך, ובעוד אשר לפני רגעים התאמץ לצאת לחפשי מתחת ידי השוטרים, עתה עמר מבלי חת, נשא מרום עיניו ויבט עין בעין בפני הפרוטור, עד ארגיעה חרק את שניו הלבנות הנשקפות מבעד פתחי פיו ושער זקנו ושפמו השחורות ויהי מראהו אימה, אך כרגע שב למנוחתו ובקול אדיר וחזק כאיש אשר לא יחת מפני כל ענה חלקו ויאמר:

„הנה הזקן הזה כחש לך אדוני, ובאהבתו ובחמלתו עלי עשה לו לשון רמיה... אולם ככל הדברים האלה אשר ענו בי שרי המאות האלה לא נפל צרור ארצה ועדותם נאמנה מאד...

„יונתן שמי בישראל... אני הגבר אשר נלחמתי אהכם ביד חזקה ובמוראים גדולים... בשלי היה כל הסער בבית התיאטרון, כי חרפתי טערכותיכם ואשליך עליכם שקוצים... מתעב אנכי אתכם בכל שאט בנפש, ואם אלף שנים אחיה, או כמאה פעמים יחדש אלהי הצבאות נעורי כקדם ומתהומות הארץ ישוב יעלני, אז שנותי ברק חרבי ומאה פעמים עשיתי את אשר עשיתי במטפחות ימי... אך זאת אגידה לך ולא אוסיף, ועתה צוה למלאכיך האכזרים להוציאני אל הורג..."

גורא היה החזון, נורא ומי יכילנו! נפש הפרוטור ידעה מאד כי גורלו וגורל האיש

היהודי הנצב לפניו למשפט במאונים לעלות בד בבד ישאו יחד! על כן קדרו פני הלבידיום, שמורות עיניו הוריד לארץ, וידו אשר הרים אל על, שבה ותפול על שבט מושלים אשר בכפו.

„הביאו את הזקן ואת הנערה הרכה והענוגה אל אהל ביתי, למען לא תראינה עיניהם... דובבו שפתיו להאנשים העומדים מסביב לו, אך אזני העלמה לקחו שמץ מכל הדברים האלה אשר דבר בסוד שיחו, ובהתפרצה כלביאה מבין זרועות אוהבה ואיש חמדה קפצה בצעדי און עד יונתן אחיה לצרה.

„אתו אתענה באשר יתענה הוא!" צעקה בקול גדול, ועל פניה ירדו פלגי מים, ובפרשה כפיה לעמת האנשים הבוכים איש פתח אהלו, לעמת היהודים הנאנחים והנאנקים על הגגות ולפני פתחי הבתים נתנה בקולה קול קורע לב וחודר כליות:

„אתך אני בת עמי, בת לא רחמה! אתך אני וכי אעבור באש ובמים כבודך לאחר לא אתן..."

„ליקטורים! אסרו בעבותים את האיש הזה!" צוה הפרוטור בקול נגיד.

וברגע ההוא התנשאה מרתא כאילה שלוחה ותמהר אל יונתן ותפול על צואריו ותשם פניה על לבו.

„אתו גם אני!" קראה בקול גדול.

אך גדור אנשים ובראשם הרומאי הצעיר הלבוש תגא כבודה ונזר כסף על שערותיו השחורות, רדפו אחריה וישיגוה ויאחזוה בחזקת היד למשכה אל המקום אשר היה רוח ארתמידור ללכת, אך פתע לפתאם עופף יונתן ברק חרב מתהפכת אשר הוציא מתחת למדיו, ובהביטו בפני ארתמידור ברוח שאנן חרק שניו הלבנות וידבר אליו בקול רועד:

„התרצחו וגם תירשו?.. הן לעת מחר אזרעי מקנה תשבר... אך בלעדיה לא אלכה אורח לא אשוב... חתן-דמים הנני לה, וידך לא תגע בה..." וברגע ההוא הביא להב חרבו כלב העלמה האמללה אשר נפלה לארץ מתבוססת בדמיה...

השמים התקדרו בעבים, הרעם הרעים בגלגל, רוח סוערה וסער בא מחדרים ויורמו עבות גשם מטרות עז, ברקים עקלתון האירו פני הארץ, ומאורי האור אשר בידי הכבורה אשר לרגלי הפרוטור אספו נגהם כי נשף בהם הרוח החזק ויכבו. במגרש הטרנסטבריום השליך הם, כדומית חצר מות ושדי קבר, על הגגות ועל פני חוצות עמדו האנשים, ומחיל ופחד, מחרדת אלהים ומקול הרעש נעתקו מלים מפיהם. על אחת הגבעות עמד מוזיום קודר בחמת יגונו, ולרגליו כרע על ברכיו ארתמידור הגבר ראה עני, אשר מעצבו ורגזו ועמל החיים בקש מפלט לו בחבקו חיק הפלוסופיה אשר היתה נחמתו בעניו וצרי מרפא לכל תחלואיו; השאון שואן ברעש, הרעם ירגיז ארץ, וכסלע בלב ים יעמוד השמאיק על עמדו, כפיו-פרושות השמים, עיניו דלו למרום ובקול כחולה קרא:

„הוי ראש כוכבים כי רמו! הלא שם מבין סתר עבים יש עין צופיה על עלילות מצעדי גבר, ועד מתי, הה, תאבל הארץ מדמי אדם ודמעות העשוקים, ועד מתי מאורי אור בשמים על עצת רשעים יופיעו?!"

מימי התיבר יהמו יחמרו מרוח ורעש אשר הטילו בהם סערה גדולה... ורעם אדיר וחזק מרגיז עמודי ארץ לעמתו ענה בקול...

לֵיל זְוָעָה

(מחקר מחלת הנפש).

האדון פינקעלמאנן, המאשר, אשר אסף בחפניו את כל סחר הפלך, המושל יחידי בשוק להעלות מחיר ולהורידו, השליט בבטחון המוחרים בלי מצרים להקים סוחרים ולהעדות, לבנות ולהרוס „בתי מסחר", האיש אשר לו „ממון קרח" וכמה בתי חומה — האדון פינקעלמאנן, הלויתן ביאור „אביונה" העיר, המפיל חתיתו על כל הדגים הקטנים אשר סביבו, נעור פתאם בחצות הליל.

— מדוע זה הקיצותי? התפלא.

רבים המה באביונה האנשים, אשר לא יתנו שנת לעיניהם, בשומם לילות כימים להציל את נפשות אנשי ביתם מחרפת רעב, רבים המה המתהפכים על משכבותם מערב עד בקר, כי פחד יום המחרת עליהם: בבקר השכם יבא הנושה יחד עם שוטר הב"ד להעביט ולמכור בפומבי! אבל האדון פינקעלמאן עם אנשים כאלה לא ינוגע; בו לא ישה איש ואם גם יחדל מכל משלח יד עד בא חליפתו, לא יירא כל רע, ולמה זה הקיץ בחצות ליל?

והלילה ליל־אפלה מנדח, כאלו שפך הקב"ה קיתון של דיו על כל תבל ומלאה, ודומיה מסביב כאלו נעור בין ישני עפר!

— מה זה היה לי? לא יחדל מהתפלא.

מרגיש הוא כבד ראש וחיל עצמות.

— האמנם החליתי? יהגה אימה.

אבל הוא בריא אולם מעודו; אך פעם אחת, בהיותו נער בבית אביו, חלה מפחד, אבל מאז ועד היום הזה לא ידע כל מחלה.

פתאם ושפק אליו יגונב:

— האמנם בביתי ועל מטתי אני שוכב? ויוציא את ימינו למשש את הקיר והנה זועה: הקיר עבר מימין לשמאל.

— הלא על הכרים אני שוכב והקיר לימיני תמיד; האם לא חולם אני?

איננו חולם, כי כל חושיו בו. עיניו פתוחות ולא תראינה אך יען כי ימש חשך; אזניו פקוחות ואינן שומעות, אך יען כי דומית מות מסביב, נושך הוא את שפתו התחתונה בשניו ומרגיש כאב קל, מוציא הוא את רגלו מתחת המכסה והיא מתקררת... ולמה זה עבר הקיר מימין לשמאל? שאלת הקיר תרעישהו מאד.

— לא אפונה, כי היום קרה לי איזה אסון... לא לחנם ראשי עלי סחרחר וכבר כנטל עופרת. לא לחנם תרעדנה כל עצמותי מפחד נסתר... „לב יודע מרת נפשו"... מרגיש הוא כי שם בלבו עמוק־עמוק צפונה הסכנה היא האסון אשר קרהו, אך כח זכרונו, הוא הדלי, המעלה עמוקות מן הבאר הזאת, נפסר ולא ימלא היום את תפקידו!

הדבר איננו מוטל בספק! בעצם היום קרה לו איזה אסון, אשר נשכח ממנו כרגע!

— אך מדוע?

לא אחת ושתים יקרה לו לשכוח איזה דבר ולחכות עד אשר יעלה בעצמו על

לב, אך אז הוא שוכח לא את הדבר, כי אם את השיח, אז „המלה על לשונו", לא כן עתה, עתה נשכח ממנו הענין!

— האם לא ה י א העציבה אותי?

אך במחשבתו זאת בחלה נפשו. „היא חיי רוחו ונשמתו".

היא ישנה בלי ספק!

פינקעלמאנן לוחץ את אזנו אל הכר להאזין את נשמת אפה בשנתה, אך לשוא — דממת מות מסביב! מרים הוא לאט את ראשו הכבד להביט נכחו, לוחץ הוא את עיניו העיפות למלט רשפי נגה לראות אותה על מטתה — לחנם, אך בהרת לבנה כהה רועדת נכחו באויר.

— ליל איום, תלחשנה שפתיו, והוא ירא להרים את קולו לבל יעורר א ו ת ה משנתה. הלא אם קרה איזה אסון, נגע גם אליה, ולמה יגזול ממנה את התרופה — את השנה, אשר שלח לה האל הטוב ברחמיו וברוב חסדיו? „תישן, תנוח היונה התמה!"..

היא איננה בריאה ושלמה... האלהים יודע את מחסורה! לו — היא כספר החתום! בקרבה מחלה מסותרת, בה יצוק דבר עצב... כן, חרה סתומה היא אשתו! בעודנה ארוסתו היתה צוהלת ושמחה כצפור דרור... גם אחרי חתונתם הרגינה את לבו ימים רבים בחדות נפשה... אך פתאם נדמה הזמיר, נגוז הצחוק מעל פניה... פניה השתנו, חורו, קדרו, מתחת לאשמורות עיניה, אשר נפלו לבלתי התנשא עוד, לא יֵרָאה שביב נגה... על מצחה הזך—ערפל. לשוא יתחנן: מה היה לך, מרים? מה היה לך? „אין דבר" תען „אין דבר!"...

מאז פניה לא היו לה עוד, מאז נהפכה לסמל היגון... לסמל א מ ו המתה!

— אבל אמי —יתמרמר במחשבותיו— היתה אם אֻמללה, אשה קשת רוח, חולה, דוה ומעונה, אבי הפיל עליה תמיד את התיתו... עד יומה האחרון הדריך את מנוחתה...

אמו לא היתה הגברת, כי אם שפחה חרופה בבית. אמו הטובה היתה מחמל כל נפש באביונה, אך אישה, הוא אביו הכלי, שנא אותה תכלית שנאה ולא יכל דברה לשלום, ואמו התהלכה כצל עד רדתה ביגון שאולה, בלי חצות את ימיה... אבל אשתו מרים, מה יבצר מ מ נ ה? גם היא אשה טובת לב, גם היא משכילה אל דל, גם ביתה פתוח לרוחה לעניי עם, גם היא קוראת „כל דכפין ייתי ויכול"... אבל כל תאות לבבה הלא ינתן לה! הלא היא הגברת, ופינקעלמאנן הלויתן הגדול עברה הנרצע, הרום רגליה! מוצא שפתיה לו קדוש, כל חפצה חוק ולא יעבור ועוד טרם תשאל והוא עושה— ומה יחסר לה ע ו ד?

— האמנם לא תאהב אותי?

השאלה הזאת היא רקב ישן נושן בעצמות פינקעלמאנן.

בבאו אל בית הוריה בתור חתן א ה ב ה אותו מאד. אז משכתהו חסר, ופעם אחת נשקתהו בסתר על המעלות... אחרי כן נפגשו בגן בצל אחד האלונים ושם הגידה לו, כי הוא בחירה, רצתה נפשה, והוא הגיד לה כי היא צלם דמות אמו הטובה והרחמניה, והוא נשבע לה אֱ אמונה אומן, כי לא ילך בדרכי אביו האכזר והבילי, כי הוא ישמור את לחיי השושנים לבל יבולו, את שפתי האלמוגים לבל תכהינה, את עיני התכלת לבל תאדימנה... כי הוא ישמור את מצחה הבהיר מכל ערפלי עצב ואת לבה הטהור מכל אנחה!

האם לא עמר ברבורו? האם בו ה א ש מ ה? הוא לא יזכור עון אשר חטא!

הוריה לא שקלו על ידו את כסף הנדה... לו היה עוד אביו בחיים, כי אז נקרעו התנאים...

— אבל מדוע לא חיתה אמי —יתמרמר— מדוע לא זכתה היא לראות אותי, כאשר לקחתי שטרי חוב תמורת כסף מזומן?

צר לו מאד, כי אמו הרחמניה, הטובה והישרה, לא ראתה אותו בהשליכו את אלילו מנגד... אך זאת נחמתו, כי אמו החוסה בצל שדי ראתה זאת ממרומים ותהי למלאך מליץ בעדו!

כשנתים ימים אחרי החתונה, בשבתם אל ארוחת הבקר, בא רץ ויבשר, כי חותנו פשט את הרגל לנושיו.

— אסור את הסוסים! קרא למשרתו.

— מה חפצך לעשות? שאלה מרים.

— להציל את כספי, ענה בחפזה, אך היא הסבה את עיניה מנגדו ולו נדמה, כי פתאם נלקחה השמש, נדעך היום. חיש קל נהפך לאיש אחר.

את השטרות קרע לעיניה.

— לעזור להם אני נוסע! קרא ברחמים גדולים, בנפלו על ברכיו לפניה, ובנשקו את שתי ידיה הקטנות והקרות.

אז נפלה על צוארו ותבך...

וכה היו מעשים בכל יום. לולא מרים, כי אז כבר היה לו פי ארבע מהונו עתה...

— אין משא ומתן אם היא אתי בבית! אז המוכר אחי, הקונה שאר בשרי... כל הבא הביתה דוד ומודע... כלם אהובים, חביבים ונחמדים! ועיניה פועלות על המשקל, המדה והמשורה, ועל המספרים...

אך הוא לא יתנחם... את אשרה הוא חפץ!

הוא לא יאבה כי הבול אשתו כאשר נבלה אמו בחצי ימיה!

בשבילה הוא נריב בין נדיבים! בשבילה הוא מתעסק בצרכי צבור, מתנדב לכל צרכי העדה, בשבילה נכון הוא למחות דמעה מעל כל פנים, להשיא את כל היתומות, לריב ריב כל האלמנות ולהשביע כל רעב...

ומה תבקש עוד?

נפלאות הן הנשים! עם לא עז הן, נמלים, וידן בכל, ולכל אשר תחפוצנה תטינה את לב האדם...

אבל האמנם כן הוא תמיד? הלא אביו משל באשתו בזרוע רמה, הלא שומע הוא לא אחת ושתים ע"ד בעלים מכים ומענים את נשותיהם... ונהפוך הוא: רוב הגברים שוררים בביתם, שליטים בנשותיהם, אך הוא...

— לא לחנם קרא לי אבי מוג לב, שפן, א ש ה!

כנים היו דבריו ובכל זאת הוא לא יתנחם!

„אבל אם היא תסב עיניה, אם היא איננה אתו בבית!" צחוק קל יחלוף על שפתיו...

אם אשתו תסב עיניה הוא יתהפך כחומר חותם; אז רוח אביו יחייהו, אז רוח המסחר האמתי יצרור אותו בבנפיו, אז הכסף — אבן שאפת, הוהב מחמל לב ונפש! אז מרה שחורה תתקפהו, חררו חדר אופל, גיהנום, הוא והסוחרים — שדי בלהות מתאבקים איש עם רעהו בזרוע, בערמה, ברמיה, באחיזת עינים... אז מלחמת תנופה לחיים ולמות!

אבל הם! רעש שמלה ישמע, כפות רגליה הקטנות דרכו על מפתן חדרו

פתאם — והנה אור, כל פנים שוחקים, כל עין מבריקה... אין ערמה ואין כח, צדק צדק ירדפו, אהבה שלטת, אחוה ורעות!

ואמנם זה ימים רבים לא תעזוב את חדרו אף רגע... וע"כ זה ימים רבים, אשר סר צל אביו ממנו ואך נשמת אמו תחיהו, נשמת אמו או נשמת מרים... נצוצים וקרני אור יוצאים מעיניה הטובות וחודרים אל לבו, אל כליותיו, אל מוחו, וחם, ואור לו!

כן הוא! עתה נוכח לדעת, כי אך חליפות עמדו: פעם הוא גלגול אביו ופעם גלגול אמו.

— ואני בעצמי? התפלא. איה נשמתי לבדי? הכלי ריק יצאתי מרחם, האם למעני לא הוציא ה' כל נשמה מאוצרו?

ועוד הפעם זכר מעשים שונים יעבור לפניו.

פעם אחת, בהיותו חתן, רמה את עמיתו... הדבר קרה אחרי מות אמו, גם אביו כבר שב לעפרו והוא היה לסוחר בפני עצמו... הסוחר המרומה הזמינו לדין לפני רב העיר, אך מי ידין את התקיף ממנו?.. הרב, נבעת ונפחד, מפשר ומצדד והוא כאבן שיש לא מש ממקומו... או קרא בעל דינו בחרות אפו, כי יודיע ל„המחותן" את העושק והעולה... וחיש קל נהפך עליו לבבו וישלים את איש ריבו —

הדבר נודע להסוחרים ומאז הפילו עליו את אימתם...

כשנתים ימים אחר חתונתם נסעה אשתו לבקר את הוריה... במשך ימי שבתה שמה לא יצאו הסוחרים הקטנים בשלום ממלתעות כפיר המסחר! לית דין ולית דיין! אבל הוא השיב את הגזלה טרם באה! המשרתים מהרו ונקו את הבית מחלאה והוא — את חדר מסחרו מכל עולה...

— האֻמנם עשיתי כן? התגנב אליו קול מסתר חביון זכרונו.

זיעה קרה תכסה את גוו, כי זכר מעשה קטן עלה לפניו:

„ר' שמואל מת... יתומיו הקטנים לא ידעו מטוב ועד רע... הם לא יכלו להתאונן באזניה... גם חיש אחרי כן נפוצו לכל רוח... האלמנה היתה לאיש בעיר אחרת קטנה... היתומים היו למשרתים ולשפחות בעיר הפלך... להם לא השיבותי מאומה, אף כי לפי החשבון חבתי לו... חבתי לו חמשה ועשרים רו"כ, או יותר"...

כן הוא, הוא בעצמו כלי ריק, וע"כ פעם הוא כגוזל ופעם כפרס, פעם כשה ופעם כלביא...

אך פתאם נתק חוט הגיגו, ובמוחו הכבד ביתר שאת התעוררה השאלה הראשונה:

אך איזה אסון קרה לי היום?

אל נא נתפלא על קשי עורף השאלה הזאת, אשר לא תרף מהאדון פינקעלמאנן. הלא בו התברכו כל בני אביונה, הכל אומרים: „מי ניתן לי את דאגותיו, את כאב ראשו, את מאכלו, משקהו ואת שנתו"... אשר האדון פינקעלמאנן היה לברכה ולמלה, ומנוחתו — לתקות אדם...

ועל לב איש לא עלה להתאונן על רוע־לב האדון פינקעלמאנן... „גביר" הוא ואם לפעמים קשה הוא כגיד הלא זה דרך המסחר. לו היתה ידו פתוחה לכל, כי אז ירד מנכסיו... „יד פתוחה לנכסים ורשת למים!" גם עבירות האדון פינקעלמאנן שבין אדם למקום נמחלו לו בזכות עשרו. „וישמן — ויבעט" גם זה סדר עולם! על ה„גביר" להיות מעורב בין הבריות, להתרועע עם שרים ואצילים ולא יתכן לו איפוא לשמור את כל התרי"ג מצוות עם כל הפרטים והדקדוקים... ועל כן גם המלמדים הקנאים באביונה סלחו להאדון פינקעלמאנן את המצוות והמנהגים הקלים, שהיה דש בעקביו ולא התמרמרו

על הלכו (בביתו) בגלוי הראש, על הקנסתר, אשר התנוסס בין יתר כלי הבית היקרים ועל שלחו את שני בניו לעיר הפלך אל בית הספר...

גם זכר המעשה הזה עבר לפניו...

אמנם שני בניו לומדים בבית הספר בעיר הפלך, אבל אך הוא יודע, כי לא ברצונו הטוב נסעו מזה... הוא חפץ להביא להם מלמדים מליטא ומורים מווארשא, אבל היא באחת, לשלוח אותם אל בית הספר והוא מלא את חפצה.

— ומדוע שלחה מאתי את בני?

גם השאלה הזאת נושנה היא, ומיום נסעו בניו לא תתן לו מנוח... לפעמים יאשים אותה, כי לא תאהב את בניה... אך זה הבל... בבא מכתב מהם היא בוכיה מרוב שמחה ובהסתם כל חזון לימים מועטים היא בוכיה וחולה מפחד... אמנם כמדומה לו, כי בוכיה היא במסתרים תמיד... בבקר, בבקר עיניה במסגרות אדומות, ולפעמים ישמע את אנחתה, הרטובה מדמעות, בלילה.

— האמנם יראה היא פן אשפוך ע ל י ה ם את רוחי לבדי?

— רוחי? האמנם יש לי רוח? הכי לא גולם אנכי?..

— מה זה היה לי?

המחשבות, אשר תדריכינה מנוחתו עתה לא זרות הן לו, מדי יום ביומו יתעוררו בקרבו, אך מתעוררות הן כברק וחולפות ונפסקות... ואך עתה אינן זות ממקומן ודוקרות את מוחו בלי הרף.

אין ספק איפא, כי נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, כי נרעשו עצביו באופן מוזר וכי באמת קרה לו איזה אסון. למען מצא את ה א ב ד ה, אשר אבד זכרונו, חפץ הוא להעלות על לב את כל סדר היום העבר, אולי יזכור גם את המעשה, אשר היה בעוברו, אבל לאסונו ולחרדת נפשו כל היום העבר נשכח ממנו, נגזר כאלו לא היה; גליון שלם נקרע מתוך ספר זכרונותיו... אך גם יום שלשום לא יעלה על לב! שני גליונות נקרעו מן הספר! הגליון האחרון, אשר הוא קורא בו במרוצה, הוא יום הראשון לשבוע; הגליון הזה פתוח לפניו ואחרי כן תהו ובהו במוחו! ומוחו נדמה לו ככלי שעות, אשר עמד מלכת ביום הראשון, ברפות היום ההוא לערוב... האם לא נפלא ונורא הדבר?

בכונה יתרה ובהתבוננות גדולה הוא מזכיר את כל דברי יום הראשון, והוא זוכר את כל המעשים, את כל המקרים, את כל אשר נדבר ונשמע בביתו עד הערב ההוא... הכל כאשר לכל כתוב מפורש, חרות על לוח וכל מלה ומלה תבצבץ ותעלה לפניו... כן, עד הערב!

בערב קרה מקרה קטן, בשבתם, הוא ואשתו, על כוס חמים, נשמע קול רעש כלי זכוכית מתפוצצים מחדר המבשלות והיא, אשתו, נרעשה ונפחדה פתאם... ראשונה בא שטף דם אל לחייה... החבצלת היתה פתאם לשושנה... שטף הדם שב אחורנית ופניה הלבינו כסיד, אחרי כן נהפכו לירקון... רעש ופיק ברכים, והיא חושבת לנפול... או חטפה בזרועותיו וישם אותה על היצוע... והיא לא נשמטה מברכיו, כדרכה תמיד, מבשת... נהפוך הוא — היא סמכה את ראשה על חזהו וכל עצמותיו התמלאו ענג אין קץ מהול בפחד נורא!

— אל תירא, נשמע לחש קולה, אל תירא, כבר עבר פחדי...

— אל תירא, הוסיפה להרגיעו, אך גם אל תצעק על השפחה... הן לא בצריה עשתה זאת...

— הרגע נא, הוסיפה עוד הפעם, בקול עוגב, למה לבך מכה בהולם פעם?...

אין דבר, הפחד חלף ואיננו ואתה, הבטיחה נא אותי, כי לא תעשה לשפחה עול, כי לא תנבה את ההיזק ממשכרתה...

הוא הבטיח אותה, אף כי לא יכל להבין את מליה; הן היא הגברת, היא המוציאה והמביאה והיא המשלמת ולמה תבקש זאת ממנו?

פתאם התחננה אליו במתק שפתים לספר לה דבר מה מחיי א מ ו.

— מדוע שאלה פתאם אדות אמי? יתפלא עתה... אך אז לא היה לו פנאי להשתומם, ויספר לה את כל אשר עלה אז על לבו.

ויספר לה, כי אמו היתה טובה כמלאך אלהים, יפה, תמה וברה כחשמל „כמוך, רחל!"

אז הופיע צחוק נעים על פניה, אך עיניה היו סגורות, והוא מחכה על פתיחתן כתועה בליל ישימון לקרני בקר...

— אַת טובה כאמי וגם עיניך —הוסיף בצדיה— עיני אמי, עיני יונים — אך היא לא פתחה את עיניה ועצב נורא מלא את כל חדרי לבו...

— „אך אמי, מרים, היתה אשה קשת רוח, ולא חצתה את ימיה!" אז התעוררה מרעד קולו ולאט לאט הניפה את אשמורות עיניה ולפניו נגלו השמים!

— ואתה אהבת את אמך? שאלה.

— האם אני אהבתי! ענה ומלים נתקו מפיו מעצר רגשותיו.

— ואת אביך? הוסיפה ותשאל, ואשמורות עיניה נפלו לאט לאט אחורנית.

— גם אותו אהבתי, ענה... לפעמים אהבתי גם אותו... לפעמים, כאשר אמי לא היתה אתנו בחדר! אז אהבתי לשבת על ברכי אבי, והוא למדני כתב ולשון גם דעת החיים...

ואף כי הרגיש, כי דבריו אלה לא יפעלו עליה לטובה, לא יכל לעצור בלשונו ויוסף לספר:

— אבי — אמר — היה כילי גדול, אך גם סוחר גדול ומכובד, וגם אותי חפץ לעשות לסוחר, ולא למוג לב, לשפן, כאשר בקשה לעשות אותי אמי —„לפי דבריו"— הוסיף מהרה בחפצו לתקן את המעוות. אָבי היה אומר: כסף תקח בעזבון אך שכל לא אוריש לך! קנה חכמה, קנה ערמה! קנה גם חפץ ורצון! ברצון איש יוסד בית!

אולם אך ראה את פני אמו ולא אבה גם לגשת אל אביו.

הוא אהב לשבת תמיד בחדר אמו על כסא ילדותו, וראשו נשען על חיקה...

היא סלסלה שערותיו, לפעמים נפלה מעיניה דמעה חמה ותתגולל על לחייו...

לפעמים ספרה באזניו „מעשיות" שונים...

אך רגעי אשרו לא ארכו... כי אביו העמיד תמיד על דעתו לבלתי יגדל „לפרא אדם, למוג לב, לשפן, לאשה" וכפעם בפעם אחז בתנוך אזנו ויוציאנו אל חדרו...

ביתר שאת התקצף אביו על ספורי אמו, אשר נטוו תמיד מפחד בלילות, מנפשות מתים, מקרני ירח וצללי קברים... ופעם אחת הסגירו ליל תמים יחידי בחדר אפל למען גרש ממנו כל פחד שוא!

בבקר, כאשר פתחו את דלת מאסרו, מצאוהו מפרפר בין החיים והמות...

בלילה ההוא —ספר לה— סבלתי כל צירי שאול! כל מתי עולם קמו מקבריהם ויכתירוהו... שדים לציים ורוחות מאפליה הדריכוהו מנוחה עד כי התעלף...

ובלבו דמה, כי אז אמנם „אבר את עצמו" ויחי לגולם ריק לקבל חליפות את נשמת אביו או נשמת אמו. כי אמנם עד הלילה ההוא הרגיש את עצמו בתור איש הבינים בין אביו ואמו, ובלבו היה מפשר ביניהם, מוצא את הצד השוה שבהם ואת הצדדים

שהם מחולקים בהם והוא נטה במקצת מדרך שניהם, ולו התגדל באופן הזה היה איש ממוצע, וידרוך בשביל הזהב שבין אמו ואביו... אך אז „פרחה נשמתו מגופו" והוא היה לאביו או לאמו, או כלו אביו, או כלו אמו!...

אך את המחשבות הללו העלים ממנה —

— כאשר שבתי לאיתני —ספר לה— כבר עלתה אמי על המטה, אשר לא ירדה ממנה עוד.

— פלצות אחזתני בראותי בפעם הראשונה את פני אמי...

אך גם פניו השתנו בין לילה, וגם אמו התחלחלה לקראתו, ותפרוץ בבכי נורא!

המראה הזה פעל גם על אביו, ומאז ועד יומה האחרון לא הפריד עוד בין הדבקים.

מאז ישב בלי מפריע על הדום רגליה לפני מטתה... ואמו החזיקה בידיו, נשקה להן, סלסלה שערותיו...

אך מקור דמעותיה כבר יבש, ואף דמעה אחת לא התגלגלה עוד על מצחו...

— לא תוכלי לתאר לך, מרים, את המון מעי אז, את המית לבבי... ומרים פתחה אז את עיניה הלחות והמלאות תוגה עצומה חרישית...

ופה ספו תמו הזכרונות; פה נפסק סדר היום!

— ואחרי כן —ישאל את עצמו בחרדה— מה היה אחרי כן?

יודע הוא נאמנה, כי שבתו את מרים על היצוע היה בערב יום הראשון לשבוע, ומה קרה מאז ועד היום הזה?

מי כרה לו את התהום, את המאפליה אשר לפניו?

— האמנם חליתי, ובחליי הקיצותי עתה?

רעיון נורא עלה על לבבו: אולי מת פתאם, או נדמה כמת ועתה נעור בירכתי קבר?

עוד הפעם ימשש את הקיר ואת כלי מטתו...

עוד הפעם עיניו כלות ומיחלות לראות עוד דבר בחדרו, מלבד הבהרת הלבנה, זכהה, המשוטטת נכחו באויר.

אך לשוא!

— ואולי הוא בעולם הדמיון?

אך מקרב לבבו עולה אל מוחו קול כביר:

— לא, חי אתה, חי! אך אסון נורא קרך... אסון נורא מאד!

זוכר הוא כי במצב נורא כזה כבר היה פעם אחת, במות עליו אמו:

גם אז נקרע יום או יומים מספר זכרונו... כן, שני ימים נשכחו; יום המיתה ויום הקבורה!

למרות סימני האבל אשר מסביב בבית, מבלי הבט על המתפללים ערב ובקר לזכר הנשמה, לא יכל אז תת אומן, כי מתה עליו אמו; והפוש במזמות, אשר לא ידע שחרן, תעה בכל פנות החדרים לבקש את אמו או גם בלי דעת מה הוא מבקש.

אך מקץ יום הרביעי, כבא המנחמים את האבלים, ובתוכם נראה גם השמש, אשר הלך אחרי המטה עם הקופה ויצלצל: צדקה תציל ממות, שב פתאם זכרונו! אז עלתה לפניו מטת המתה מתהום נשיה, אז ראה אותה שניה, נשאת על כתפות קרוביו ומיודעיו, אז שמע עוד הפעם את הבבי ואת היליל, אז ראה שנית את קהל האנשים וישמע הגיגם ואת התהלה, אשר פזרו להמתה...

אז ידע כי מתה אמו ולא אבה להתנחם...

ואמנם אך אסון נורא כזה ימיט שואה על המות!

זיעה קרה תכסה את כל בשרו: ואיזה אסון קרה לי היום?
או יעלה על לבו, כי אין עצה ותחבלה אחרת, כי אם להעיר את מרים משנתה...
היא תגיד לו פשר דבר.
אולם הבהרת הלבנה הכהה אשר נכחו, רועדת, כמו תתחנן לפניו לבל יפריע את שנת האֻמללה...
וגם מרגיש הוא כי קולו נחבא, ואם יאסוף רוחו להוציא הגה מפיו, אז יתמלט ממנו קול פחדים ומרים תתעלף מפחד פתאם!
תנוח נא איפוא הצפור בשלום על משכבה! יתן לה הרחום וחחנון חלומות נעם ועדן, תפרחנה עצמותיה... בימים האחרונים חלשו עצביה מאד, כל הגה פתאם ירעישה ויפחידנה... גם אמי — —
אך עוד הפעם נתקה לפתע פתאם שרשרת מחשבותיו, כי בדלת נכחו נראתה תמונה. לחרדת נפשו יצאו מחשך לאור־כהה: הדלת, המשקוף והמזוזה, ועיניו הקמות ראות את התמונה בתוך הדלת...
חפץ הוא להסב עיניו ממנה, אך לא יוכל, התמונה מושכת אותן אליה בכח אבירים... והוא מכיר את התמונה; פני אביו לה, אף כי צעירה היא ממנו לימים...
— אבי! מתפרץ קול פחדים ממעמקי הלב, אך לשונו מדבק לחכו והגה לא יצא מפיו.
— לא! לא אבי הוא... אני הוא, אני... התחלחל פתאם ביתר שאת, והתמונה, העומדת בלי נוע, תֵּראה לפניו ותגלה בכל רגע ורגע ביתר שאת ועז.
— האם לא ראי מוצק לנגדי?
אבל הוא שוכב והתמונה עומדת!
נוראה היא התמונה, מקפיאה היא את דמו בעורקיו... היא מביטה עליו בשאט נפש, בלעג, ומבטי עיניה חודרים אל קרבו כחניתות קרות.
— מוג־לב! שפן! אשה! קראה פתאם התמונה ותתעלם מעל הסף.
פינקעלמאנן נהדף פתאם ממטתו ארצה ויריץ אחרי התמונה.
מבלי משים עבר ערום ויחף אל החדר השני, אך התמונה איננה, נגוזה, והוא עומד בחשך, רועד מקור ומפחד.
אחרי רגעים אחדים נהקו עור הפעם מזמותיו, התמונה נשבחה והוא עומד נרעש ונפעם מבלי דעת, איפה הוא בעצם הלילה? למה הוא עומד יחף על הרצפה הקרה? מה היה לו?
למען דעת איפה הוא, הוא ממשש באפלה להכיר את מקומו. ובלבתו כה, ובמששו הגיע אל מול היצוע, אשר עליו חבק ביום הראשון את אשתו הנפעמה; הלא פה ספר לה מחיי אמו, מתגרת יד אביו...
מחוסר אונים לעשות את דרכו הלאה, נפל על היצוע ועיניו נסגרו, אולם לא יישן; לבו מלא פחד ומוחו ריק מכל רעיון כקן בלי צפרים.
אך ראשו כבד מאד ובמוחו איזה רעש מוזר, רעד וחום. אחרי כן נדמה לו, כי שומע הוא קול שבר מן המוח, כאלו שם אובות יתבקעו או כלי זכוכית יתפוצצו...
האמנם זה הר פלי הזכוכית אשר שברה השפחה?
מרגיש הוא, כי כחו הולך וכלה ופחדו הולך הלוך וגדול!
— אין עצה ותחבלה אחרת, כי אם לקרא למרים. לו ידעה מרים את מצבו ומקומו, כי אז החישה אליו, אם גם לא תאהבנו, הלא רחמניה היא ומעיה יהמו לו! רחם תרחמנהו!

והוא יודע, כי לוּ אך נראתה מרים לפניו, לוּ אך נגעה בשערות ראשו, לוּ השמיעה משפתותיה אך הגה קל, לוּ המליטה מעיניה אך נצוץ אחד אור, כי אז רָוַח, ושב ורפא לו!

כן, חולה הוא ואך בה הרפאות לנפשו.

פתאם המולה דקה תשָמע. רעד־תקוה ושמחה מתפשט בכל אבריו... מיחל הוא, כי שמעה מרים את קול אנחתו, כי גם קרא לה, והיא נעורה... ובלי פחד. כמדומה לו, שהוא שומע את רדתה מעל מטתה, עתה היא לובשת את בגדיה, עתה את קול צעדיה ישמע; עוד מעט ותראה בדלת הפתוחה, עוד מעט ויעבור הקסם המר והנמהר, והוא יצא מאפלה לאורה!

אך רגעי מספר עברו, ומרים איננה; ההמולה הדקה הולכת וקרבה, אך בדלת נראתה תמונה אחרת... שם עומד גבר בחצי ימיו, בעל זקן ארוך ושחור, עיניו הקטנות רצות בחוריהן וימינו מחלקת את שפמו... מי הוא זה?

בתמונה הזאת הוא מתבונן בלי פחד; בין רגע הכירה, הלא הוא דוד השרכן! ודוד הולך וקרב אליו בדממה, על פניו צחוק קל... כבר הוא אצלו. מבלי שאול את פיו, ישב למרגלותיו על היצוע והוא מספר לו, כי השדוך עולה יפה, כי „כלתו" מרים היא עלמה ישרה ונדיבה; טובה היא כמלאך אלהים!

גדולת בית היא, ובכל זאת תדבר צרפתית ותכתוב אשכנזית! אך צר לו מאד, כי לקמצן בר קמצן כזה תהי אשה טובה כמרים... מתירא הוא מאד, פן תהי אחריתה כאחרית אמו...

אך זה הוא שוטה שבעולם! אומר פינקעלמאנן בלבו, מרים היא אשתו זה ימים כבירים, והוא בא עתה לשבח אותה בתור „כלה" —

— האם לא שתית לשברה? ישאל בקול, וההמונה לקולו נעלמה.

על לב פינקעלמאנן עולה פתאם, כי זאת היא התמונה השניה, אשר נעלמה לו בחדר, ויגמור אומר לבקש את האבדה. באין אור, יממש באפלה... על דרכו עומדים כסאות וכלים שונים והוא מהפכם והודפם ממקומם, אך את קול נפלם איננו שומע.

על השלחן, אשר נגש אליו, עומדים עצי גפרית ומעל לראשיהם מתנשא ברק כהה, אך הוא איננו ראה. עובר הוא על השלחן ומדי רגע יכוף ראשו ארצה, יטה עיניו ימין ושמאל עד אשר שכח את מה הוא מבקש...

ובכל משך הזמן ההוא לא חדלה ההמולה באזניו, ואמנם ההמולה הזאת מושכת עתה את לבבו.

וההמולה נפלאה מאד, כאלו דבר אליו איש מרחוק; אזנו מלין לא תבחן, אך קול דברים הוא שומע.

אבל הקול הזה הולך ונגש אליו, לאט לאט יקרב, עוד מעט וישמע, ויבחן!

כן, כבר שומע הוא בתוך הדברים! וגם איזה מלין יבחן.

איש הולך וקרב אליו, מדבר אדות יצר הרע... יצר הטוב... על דבר המלאכים המלוים את האדם...

— מה זאת? יתפלא בחרדה, הלא את הדברים האלה הוא שומע ש נ י ת! הלא שמע אותם ראשונה עוד בעצם היום... איפה? מתי?

— אבל היום! עף מקרבו מענה כברק וכמו לנגהו נראתה לפניו תמונה אחרת, גם היא תמונה מִשָנֶה, גם אותה ראה במקום אחר...

רואה הוא — וסביבו המון גברים, כמעט כל בני העיר... סוחרים גדולים וקטנים,

מלוים ולוים, עשירים ואביונים, זקנים ונערים... וכלם מביטים עליו בחמלה... בעיני כלם דמעות...

מה זה?

העליו ירחם איש? מדוע? שלמה?

ושם לא הרחק בימת ברזל... על הבימה עומד רב העיר... רואה הוא אותו פנים אל פנים, המראה בולט... כובעו נוטה הצדה לימין, כדרכו תמיד... גם הרב בוכה... הלא הרב הוא המדבר!

הלא את כל זאת הוא רואה שנית... הלא שמע את הרב מדבר אדות היצר הטוב והרע, על דבר המלאכים המלוים את האדם... הלא „הספר" הוא שומע...

את מי הספיד הרב בעצם היום?

מי מת?

האמנם ימות איש נכבד בעיר והרב יספידנהו, והוא לא יזכור את שם המת?

התמונה נגוזה ומחשבתו תסלף דרכה:

— לא, הדבר לא יתכן! לא קול הרב הוא... משגה היה אתו... אמנם גם להרב הזקן קול דק כקול פעמון כסף קטן, אך הקול שהוא שומע עתה עוד נמוך הוא, עוד מתוק הוא מקול הרב... בלי ספק הקול קול א מ ו הוא!

ולזכר אמו נראתה לפניו תמונה חדשה:

הוא רואה את מטת אמו, אשר לא ירדה ממנה עוד. בחדר אור כהה, בין הערבים... עיני אמו מתנוצצות ובוערות בנשף... לחייה אדומות וצנומות מאד ושפתותיה לבנות... הוא יושב למראשותיה ואמו מסלסלת את שערות ראשו בידה הרזה והלחה.

בקול עוגב נעים רטוב מדמעות היא מספרת לו אדות יצר הרע ויצר הטוב... אדות מלאכי אלהים ונשמות טובות... הכסף —אומרת אמו— אך כשוף הוא, אחיזת עינים, מעשה להטים, מעשה שדים! הכסף הוא הנחש, הוא יצר הרע... הכסף הוא דם אביונים...

הוא שומע ומעיניו תזלנה דמעות.

ונפלא הדבר, מרגיש הוא, כי עיניו בוכיות והדמעות אינן נופלות מעיניו החוצה, כי אם זולגות הן מעיניו פנימה, אל תוך הלב, ושם נופלות הנה בוערות כנצוצי אש...

אך פתאם — — פתאם באו זרים הביתה... מטת אמו החלה להתמוטט ולהתרחק ממנו ובין רגע נדמה לו כי לא אמו אך אשתו מרים במטה!

מפחד סמר שערות בשרו, אך עוד הפעם זמותיו נתקו ומחשבות חדשות התפרצו אל מוחו.

— אמנם השנה שנת בצרת... כן, שנת בצרת היא! לולא מרים, כי אז צברתי כסף רב! הרבה חטים קניתי מאדונים וסוחרים וגם פרסורים! הכל תכו לרגלי!

אך היא תתחנן בעד כלם! ברדת השער אני משלם ובעלותה היא מתחננת!

האם לא מוג לב אנכי? לא שפן? לא אשה?

ובכל זאת הוא ימלא את כל משאלותיה, צרור לא יפול ארצה!

אולם מתאוה הוא לדעת כמה הוא מפסיד בשבילה!

— אעשה חשבון!

והחשבון גדול מאד, מצרף הוא גם אלף לאלף... כבר חמשת אלפים, עוד איזה מאות... עוד ארבעים וחמשה מהסוחר הזקן יאקיל, אשר אשתו חולה, ועוד ועוד... ועוד הרבה מאות...

רצונו מתרפה ובכל זאת החשבון הולך ונעשה גם בלי רצונו, בלי כל שמץ עזר מצדו.

הוא חדל מלבקש את המספרים, אינו מעלה אותם על לב; באים הם מאליהם, עונים הם מרם נקראו, והם באים ועומדים בשורה, איש תחת רעהו בסדר נכון ובחשק נמרץ...

מרגיש הוא, כי במוחו הריק עתה עומד לוח לבן והמספָּרים השחורים עפים מחוצה לו, מרחוק ומקרוב, רחוקים וצפופים ומתפרצים בהמולה... הם באים ונכתבים מאליהם על הלוח, או איזה יד נעלמה תמשול בם ותכתבם יחידות תחת יחידות עשיריות תחת עשיריות וכן המאות, האלפים... המספרים הולכים ומתרבים, האמנם יכיל אותם הלוח? כן, כי גם הלוח הולך הלוך וגדול עמהם... הוא מתנשא ומתנשא ועוד לא נמתח קו לסכום הכולל!

ולפתע פתאם נהפכו המספרים לשטרות של שלל צבעים... והלוח היה לארגז פתוח! והשטרות עפים מכל עבר ופנה כצפרים אל המוח, ויד נעלמה תשכיב אותם בארגז... מאפס מקום הדחוק ותלחוץ את השטרות ומוחו חושב להבקע!..

והלחץ במוחו הולך הלוך וחזק, ובכל זאת לא יוכל להתגבר על יצרו להוציא את השטרות מן הארגז בחזקה!

והשטרות עפים ועפים... ראשונה צבעים שונים להם, אך לאט לאט האדימו כלם... רבים מהם נוטפים דם... על רבים מהם תמונת עזאזל מצחק... ולשעיר הזה צפרנים ארוכות וחדות...

ועוד הפעם נראתה תמונת אביו מרחוק.

— קח בני, קח! קוראת אליו התמונה, קח... אסוף!

אך מה נורא הוא אביו ואיום! תכריכיו חֲצָצִים קרועים ובלים... מתחת התרכים מציץ בשר המת הנרקב... מבינות לבשרים נשקפות עצמות חורֵי חורות כסיד... סביב הגויה מכורכים תולעים ונחשים, האוכלים אותה בכל פה...

— אַל תירא, בני, אל תירא! אסוף, אסוף!

— לא! לא אקח! קרא האדון פּינקעלמאנן בקול פחדים ויפול מלא קומתו ארצה ויתעלף...

קול נפלו הקיץ את משרתיו.

. . . . . .

כאשר שב האדון פּינקעלמאנן מעט לאיתנו כבר שכב על ממתו...

לפניו מנורה וממנה קרנים על כל החדר...

והחדר מלא אבל. כל המראות המלוטשים אשר על הכתלים מכוסים בירִיעות שחורות. אצל היצוע על הארץ עומד הדום רגלים נמוך — למושב אבילים.

ולפניו — ממת מרים הריקה.—

י. ל. פרץ.

שירים

אַסִּירֵי הַתִּקְוָה.

גַּם עֵבֶר עִם עוֹלָם וּבְחִיר אֱלֹהַּ
מֵרֹאשׁ לִמֵּד צָרָה יָגוֹן וָנַהַּ:
הָאָב הָרִאשׁוֹן לֹא יָדַע מָנוֹחַ
וַיְחִידוֹ עָקַד עַל גַּב הַמִּזְבֵּחַ.

יַעֲקֹב גָּלָה נִדַּח מִבֵּית־אָבִיהוּ,
רָעָה עָלָיו חָרַשׁ שְׁנָאוּ אָחִיהוּ;
זַרְעוּ הַמְּצָרִים הֶעֱבִידוּ בְּפָרֶךְ,
מִשָּׁם הַגּוֹי הָלַךְ צֵיָה לֹא־דָרָךְ.

וּבְאַרְצוֹ אַךְ בָּא וַיִּמְצָא מָנוֹחַ—
הוּבַל בָּבֶלָה וַיֵּלֶךְ בְּלֹא־כֹחַ;
חֲלִיפוֹת וָצָבָא בָּאוּ עָלֵיהוּ,
בַּצָּרָה וּמְצוֹקָה נָפְלוּ חֲבָלֵיהוּ.

עַל צַוָּארָיו נִרְדָּף תָּמִיד בֶּן־עֵבֶר:
הָמָן הָרָשָׁע חָשַׁב עָלָיו שֶׁבֶר,
אָכְלוּ חֲמָמוֹ אַנְטִיוֹכוֹס בֶּן־שַׁחַץ,
מֵאַרְצוֹ גֵּרֵשׁ וַיִּגְדַּל הַלַּחַץ.

מְרֻדָּף בְּלִי חָשָׁךְ בֵּימֵי הַבָּנִים,
בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ בָּאֵשׁ וָמָיִם,
וּכְאוּד מֻצָּל מִשְׁרָפָה יִחְיֶה נֶצַח:
לֹא יֵרֵד לַשַּׁחַת מִשֹּׁד וָרָצַח.

הָעִבְרִי בַּצָּרָה יִדְבָּה יָשׁחַ,
אַךְ בִּמְעוּף צוּקָתוֹ יַחֲלִיף עוֹד כֹּחַ,
כִּי נְפָשׁ מִנַּעַר לָשֵׂאת עֹל שֶׁבֶר:
בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה יֶאֱמָץ בֶּן־עֵבֶר!...

אהרן אליהו פומפיאנסקי.

אֱלֹהַי נְשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי...

א.

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי מְפֻעָּל
קְנִים אַךְ תְּעוֹרֵר בְּתַנִּים וּבְנוֹת יַעֲנָה,
תַּעְכֹּר רוּחִי, תִּמְסֹךְ בְּדָמִי רַעַל,
דִּמְעָתִי תָּשִׂים לֶחֶם, תַּשְׁקֵנִי לַעֲנָה
בְּתֻנּוּאוֹתֶיהָ, תְּלוּנוֹתֶיהָ וַאֲנָחוֹתֶיהָ —
אָנָא, אֵל רַחוּם, קָחֶיהָ לְךָ, קָחֶיהָ!

ב.

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי טְהוֹרָה
מִרְאוֹת כָּל הַסָּחִי וְהַחֻלָּאָה בְּעוֹלָמֶךָ;
שֶׁפֶל הַתֹּם וְגַאוֹן הַזָּדוֹן יַקְדִּירוּ אוֹרָהּ,
יַשְׁחִירוּ זִיו פָּנֶיהָ עַל אַדְמָתֶךָ,
שִׁלְטוֹן הַשֶּׁקֶר וְהָרֶשַׁע יָמֵרּ חַיֶּיהָ —
קָחֶיהָ אֵלַי, הָשִׁיבָהּ לִמְנוּחוֹתֶיהָ!

ג.

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי מְשֻׁגָּעָה
מִמַּרְאֵה הַפְּרָעוֹת וְהַתַּהְפּוּכוֹת בְּאַרְצֶךָ;
עַל רִיב לְשׁוֹנוֹת וּמְדָנֵי אַחִים וְכָל מַתְלָאָת,
שֶׁגָּרְשׁוּ אַהֲבָה וְשָׁלוֹם מִגַּן עֲדָנֶיךָ
וַיַּהַפְכוּהוּ לְתֹפֶת, — עַל אֵלֶּה תִּבְכֶּה בַּחֲדָרֶיהָ
תְּשׁוֹמֵם, תִּתְפַּלֵּץ, תַּחֲרֹג מִמִּסְגְּרוֹתֶיהָ...

ד.

אֱלֹהַי, נְשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי עֲנוּמָה וּזְעוּמָה
עַל הַבּוּשָׁה שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה מִלֵּב בְּרִיּוֹתֶיךָ;
הָרְשָׁעָה תִּצְעַד בְּרֹאשׁ הוֹמְיוֹת עֲרָיָה, עֲרוּמָה,
לֹא תִּכָּלֵם, לֹא תֵחָבֵא עוֹד בֵּין עֲצֵי גַּנֶּךָ;
בְּמֵצַח זוֹנָה תִּגָּלֶה עֶרְוָתָהּ, מַעֲרוּמֶיהָ,
גַּם עָלֵי הַתְּאֵנָה כְּבָר הִשְׁלִיכָה מֵעָלֶיהָ.

ה.

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי חוֹלָה
דְּוֵאָבָה וְכוֹאֵבָה עַל מַחֲלַת עַמֶּךָ,
עַל בַּת צִיּוֹן סֹעֲרָה, עֲנִיָּה, סוּרָה וְגוֹלָה
נִרְדֶּפֶת, נִדְחֶפֶת בְּאַרְבַּע קְצוֹת אַרְצֶךָ,
בְּזוּיָה, שְׁנוּאָה עַל כָּל צְעָדֶיהָ
בְּאַלְפֵי שָׁנוֹת נְדוּדֶיהָ, גָּלְיוֹתֶיהָ.

ו.

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי חוֹדֶלֶת
לְהַאֲמִין עוֹד בְּהַבְטָחוֹתֶיךָ לְאָמָּתֶךָ;
רַבּוֹת קִוָּתָה לָמוֹ, אַךְ אָפְסָה כָּל תּוֹחֶלֶת,
הָאָלוֹת כְּתָמָן בָּאוּ, רַק לֹא בִּרְכוֹתֶיךָ.
הוֹי! יָגַרְתִּי פֶּן תִּקְצוֹף כְּמַלְכָּהּ וֵאלֹהֶיהָ —
מַהֲרָה נָא אֵלַי, קָחֵיהָ לָךְ, קָחֵיהָ!..

אברהם יעקב פאפירנא.

יִרְמְיָהוּ.

(מִשִּׁירֵי קוֹרְנֵלִיוּס אוּיֵיסְקִי)

כְּנָמֵר שֹׁקֵד הִתְנַפְּלוּ כַשְׂדִּים עַל־אֶרֶץ הַצֶּבִי
גָּלְתָה יְהוּדָה הָגְלַת שְׁלוֹמִים, לִפְנֵי צָר הָלְכָה שֶׁבִי,
עִיר־שָׁלֵם נָשַׁמָּה, מִקְדָּשֶׁיהָ בָּאֵשׁ שֻׁלָּחוּ...
תָּפוּשׂ בְּרֹב שַׂרְעַפָּיו, שָׁם עַל־גַּלֵּי מַשֻּׁאוֹת נֶצַח
גַּלְמוּד שְׁחוֹחַ יָשַׁב יִרְמְיָהוּ וּבְעַצְמוֹתָיו רֶצַח
יֵאָנַח בְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם, מֵעָיו כַּסִּיר רֻתָּחוּ.

מֵעַל־עֵינָיו הֵסִיר כַּפָּיו וּבְקוֹל תַּאֲנִיָּה הָמָה:
„צִיּוֹן אֵיךְ נָפַלְתְּ פְּלָאִים, הָהּ צִיּוֹן בַּת לֹא־רֻחָמָה!
תְּהוֹם פָּעַר פִּיו לְבָלְעֵךְ חַיִּים עָמֹק מִשְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה!"
וְהִנֵּה נֶשֶׁר לְבָנוֹן, אֶרֶךְ אֵבֶר גְּדָל צִפָּרְנַיִם
יָטוּשׂ עַל־הַחֲלָלִים בִּצְוָחָה קֹרַעַת אָזְנַיִם
וְאָדֹם מִדְּמֵי אָדָם הִתְעוֹפֵף אֶל־שֵׁן סַלְעֵי צִיָּה...

„אַיֵּכֶם כַּרְמֵי חֶמֶד, קָרָא עוֹד מִשֶּׁבֶר רוּחַ,
שֶׁשָּׁם עֲלָמוֹת יַעֲלוֹת־חֵן, טֶרֶם הַיּוֹם יָפוּחַ
לָחוּל בִּמְחֹלַת מַחֲנַיִם יַחַד נִקְבְּצוּ וָבָאוּ?"
וְהִנֵּה מִמְעִי מַפֵּלַת אֲבָנִים לְרַגְלָיו הִתְגּוֹלָלוּ
שְׁנַיִם נְחָשִׁים צִפְעֹנִים פֶּתַע עַל־גָּחוֹן זָחָלוּ,
חִישׁ הִתְנַשְּׂאוּ לְעֵין־הַשֶּׁמֶשׁ, בִּמְחוֹל מְשַׂחֲקִים יָצָאוּ...

נִבְהַל נְבִיא־אֵל לְמַרְאֵה עֵינָיו, נַפְשׁוֹ תֶּמֶס הָלָכָה:
„שַׁדַּי! אִם בָּנוּ אָנַפְתָּ, חֲמָתְךָ כָּאֵשׁ נִתָּכָה,
אַךְ אַיֵּה הֵיכָלְךָ, שָׁם הוֹדוּ שִׁמְךָ בִּכְלֵי־נֵבֶל?"
וְהִנֵּה מֵחָרְבוֹת הַמִּקְדָּשׁ פָּרַץ שׁוּעָל בּוֹטֵחַ
וַיְדַלֵּג וַיְקַפֵּץ בְּחָפְזָה עַל־הֲרִיסוֹת הַמִּזְבֵּחַ
וּכְתַנִּים בִּישִׁמוֹן תֹּהוּ הֵרִים קוֹל יִלְלַת אֵבֶל...

בִּנְהִי קָרָא יִרְמְיָהוּ, כְּמוֹ אֲחָזוּהוּ חֲבָלִים וְצִירִים:
„אַיֵּה מֶלֶךְ יְהוּדָה? אֵי גִּבּוֹרָיו עֲזִים בַּכְּפִירִים?
הֲכֻלָּם אָבְלָה חֶרֶב, כְּלִם כָּלוּ מִשֹּׁד וָקֶרֶץ?"
וְהִנֵּה יַנְשׁוּף מָכֵּה סַנְוֵרִים יִפְעֶה אַף־יַצְרִיחַ
יָעוּף מוּל חוֹמַת הַהֵיכָל, שְׁחוֹרָה כְּפֶתַח וָפִיחַ,
הָלַם וּמָחַץ רֹאשׁוֹ — וַיִּפֹּל שָׁדוּד לָאָרֶץ...

מֵעֹצֶר רָעָה וֶגוֹן נָמוֹג יִרְמְיָה, כֹּחוֹ עָזָבוֹ
רוּחוֹ עָלָיו הִתְעַטָּפָה — וַיִּצְנַח מִמּוֹשָׁבוֹ,
חָדַל מֵעוֹרֵר נָהִי, לֹא הוֹסִיף הַעֲמִיק שְׂאָלָה;
מְגֻמָּגוֹר מְפֻחָד כְּרֶגַע מִלִּין מִפִּיו הָעָתִיקוּ
בַּלְהוֹת צַלְמָוֶת אֲפָפוּהוּ, אֶת־נַפְשׁוֹ הֵעִיקוּ:
פֶּן נֶחְתַּךְ הַקֵּץ עַל־עַמּוֹ, לַשְּׁאֵרִית בָּאָה כָלָה...

אוֹ אָז חָלַף רוּחַ וּבְרֹגֶז קוֹל־נוֹרָא הִשְׁמִיעַ:
„הַאַתָּה אֱלֹהֵי־אֱמֶן, צַדִּיק כַּבִּיר רַב לְהוֹשִׁיעַ
תָּפִיר בְּרִיתְךָ לְעַם בְּחִירֶךָ, כָּלָה תַּעֲשֶׂה נֶחֱרָצָה?!"
וְהִנֵּה בֶּחָזוֹן אֵלָה זְקֵנָה שָׁם בָּדָד נִצָּבֶת,
עוֹרָהּ רָגַע מֵחָרֵב, בַּדֶּיהָ אָכְלָה שַׁלְהֶבֶת,
נָסוּ לַחָהּ וּלְשַׁדָּהּ, כִּפָּתָהּ הָתְשָׁה נְפָצָה.

אַךְ מִשָּׁרָשֶׁיהָ סָבְכוּ עָמֹק עָמֹק מִתָּחַת
יוֹנְקוֹתֶיהָ צִמְחוֹת לְאֵט לְאֵט, עָלְתָה נִצָּה בְּפִרְחַת,
לֹא־תִיעָף מֵעֲשׂוֹת קָצִיר וּמִתַּת עָנָף בַּל־תֵּלֵא!
וַתִּיף בְּגָדְלָהּ בְּקוֹמָתָהּ וּבְאֹרֶךְ יָלִיוֹתֶיהָ
כָּסוּ הָרִים צִלָּהּ, עַד־יַמִּים שָׁלְחָה פֹּארוֹתֶיהָ...
נִרְא הַנָּבִיא וַיָּבֶן — מַחְשָׁבוֹת־אֵל יוֹעֵץ פֶּלֶא!

לייפציג. ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

הַמַּבּוּל.

מוֹסְדֵי אֶרֶץ רָגָזוּ, קָדְרוּ שְׁמֵי מַעַל,
פְּרָצִים תֵּיאָנָה, תְּרוֹצַצְנָה סוּפוֹת סְבוּכוֹת.
בָּנַד אוֹר הַיּוֹם; כְּאִישׁ מָזְמוֹת, כִּבְלִיַּעַל
עָצַם עֵינָיו רָקִיעַ לַחֲשׁוֹב תַּהְפּוּכוֹת.
אֵי מִזֶּה, עֲנָנִים? מֵאַיִן בָּאתֶם הֲלוֹם?
מִי אָסַף צְבָא חֵילֵכֶם, קָרָא לָכֶם עֲצָרָה?
מִי שָׁרַק לָךְ, שָׁטָף, וַיִּפְתַּח לְעֵדְךָ, תְּהוֹם,
מַה חֻפְצָכֶם, חִצֵּי חִתִּית, חֲזִיזִים בַּסְּעָרָה?
אֵי מוֹצָאֲךָ, זֶרֶם? אֵי מְקוֹרְכֶם, מֵי זָדוֹן?
מֵאַיִן פְּרַצְתֶּם פִּתְאֹם עָלֵינוּ פֶּרֶץ?
אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ.— אֱלֹהִים אָמַר: לֹא יָדוֹן
רוּחִי בָאָדָם... הִנֵּנִי מַשְׁחִית הָאָרֶץ—

וּמְצָפוֹן, מִיָּם, מִמָּרוֹם, מִתַּחַת
זַעַם אֶחָד גָּדוֹל וּתְהוֹם רַבָּה אַחַת;
עֲרָפֶל, מַחֲשַׁכִּים, מָטָר סוֹחֵף מְתוּפֵף,
אֶרֶץ מִתְפּוֹרֶרֶת, יְסוֹדָהּ מָט מִתְרוֹפֵף,
קֶצֶף סַעַר, שָׁם קֵץ, שָׁם תֵּבֵל כְּמֶרְקָחָה,
עַד אִם כְּלָה כָּל הַיְקוּם וְשָׁטַף וּמָחָה.

וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם, מֵי קַרְסֻלַּיִם, מֵי שֹׁק,
וְעַד בִּרְכֵּי אִישׁ יִגְעוּ—וְאֵין רֶוַח וְהַצָּלָה.
מְלֵא הוֹבִישׁ שָׁשׁוֹן, מִכָּל פֶּה נָדַם שְׂחוֹק,
בְּכָל נֶפֶשׁ מָוֶת, בְּכָל כְּלָיוֹת בֶּהָלָה.

הַגְּעָרִים, כָּרֵגַע, כְּרִאוֹת עֵינֵיהֶם כְּיֵד,
פִּתְאֹם נָסֹגוּ אָחוֹר וּפָנֵיהֶם בַּפִּיד,
וְעַד שְׂחָקִים זַעֲקָתָם: "תַּמְנוּ לְנוֹעַ!"
הַזְּקֵנִים צְפִים, הַיָּם, שְׁקָטִים כְּלִי נֹעַ,

עַד רְבוֹת מְאֹד הַזֵּדִים, שָׁלְווּ, חִכּוּ עַד פּוּשׁ;
אָז יִפְנוּ וְיֹאמְרוּ: „כְּזֹאת הִנַּדְנוּ מֵרֹאשׁ!"
וּבֵין כֹּה וָכֹה — שָׁוְא רַעְיוֹנוֹת וּדְבָרִים,
שָׁוְא יוֹרוּ מוֹסָר וְלָרִיק נֹחַם מַבִּיעִים;
כִּי אֵין מַחְסֶה, אֵין מַסְתִּיר וְשׁוֹד מִכָּל עֲבָרִים,
וּכְבָר כָּל בֵּית רְסִיסִים וְכָל אֹהֶל בְּקִיעִים;
שָׁוְא גַּם הַזְּעָקָה, אֵל זֹעֵם לֹא יֵעָתֵר,
וּבְמַתְלְעוֹת מָוֶת כָּל נֹחַם יִפָּתֵר.
בְּכָל פִּנָּה יֵאָרֵב, בְּצַעֲדֵי אוֹן יִקְרַב, יָרוּץ
שֶׁטֶף אֲפִיקֵי תְּהוֹם וַעֲנַן כִּלָּיוֹן חָרוּץ;
אֵל דִּבֵּר בְּקִצְפּוֹ לִמְחוֹת אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּרָא —
לֹא אַשְׁמַת הַגֶּשֶׁם הִיא וְלֹא עָוֹן הַסְּעָרָה:
לָהּ נִתַּן צָו לִנְתוֹץ, לְהַשְׁמִיד, לְהַשְׁחִית, לְהָרַע —
וְזֶרֶם אַכְזָר, לֹא יַחְמֹל, לְאַט לְאַט יִשְׁתָּרֵעַ,
כְּפֶרֶץ רָחָב יֵאֹתֶה, יֵהוֹם, יִשְׁרֹק כְּעֵדֶר,
יַבֵּס עַל יֶרֶק עֵשֶׂב וְשִׂיחִים וְעָרְשֵׁי רְתָמִים,
יַהֲרֹס גְּבוּלוֹת שָׂדֶה, יַהֲפֹךְ קִיר וְגָדֵר,
יַבֵּס כְּשִׁמְלָה עַל כֹּל; רַק זֶעִיר שָׁם עֲצִים רָמִים
עוֹד נוֹשְׂאִים רֹאשׁ עָל מֵחֵיק מְצוּלָה נִשְׁתָּוָה —
וְעוֹד אֶרֶץ לֹא שָׂבְעָה, וַאֲדָמָה לֹא רָוָה.
וְהַזֶּרֶם יִתְרוֹמֵם וְיֶהֱמֶה וְשַׁמּוֹת יַעַשׁ,
כַּהֲמוֹת לֵב מְקֻצָּף וּכְלָיוֹת מִבָּעֵשׁ;
עוֹד מְעַט וְהַלַּף גַּם בְּרֹאשׁ עֲצִים גְּבֹהִים, בְּצוֹרִים,
יָשׁוּב יַהֲפֹךְ יִלְחַךְ, כִּלָּחֹךְ כֶּלֶב גֶּרֶם,
וְאִישׁ מָצָל אֶל בֵּעֵהוּ יִקְרָא, בְּרֹאשׁ צוּרִים:
„כְּבָר גַּם עַל הָאַלּוֹנִים עָבַר הַזֶּרֶם!"
וְעוֹד גָּאֹה יִגְאֶה, וַאֲרֻבַּת שְׁחָקִים פְּתוּחָה.
כָּאוֹיֵב, כְּצַפְעוֹנִי, וּפִיו קֶבֶר וְשׁוּחָה
יִגְבַּר, יִסְאַן, יַעַל, יְרוֹמֵם יִרְכְּסֵי גַבּוֹ,
יִלְכֹּד גַּם הַר וְצוּר, מְצוּדַת אִישׁ וּמִשְׂגַּבּוֹ.
שָׁם נִדְהָם עוֹמֵד אִבָּר, נְבוּכִים שַׂרְעַפָּיו;

הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָבַד וְשִׁדֵּד בְּזֵעַת אַפָּיו,
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָהַב וְעָפָר אֲשֶׁר חוֹנֵן —
מְצוּלַת צַלְמָוֶת הֵם, בֶּם אֹפֶל יִתְלוֹנֵן!
„אֲדָמָה, אֲדָמָה! בָּךְ מוֹסְדֵי חַיַּי נָטוּעִים,
בָּךְ הֶאֱמַנְתִּי, בְּקִרְבֵּךְ מֵיתָרֵי לִבִּי קְלוּעִים,
לָךְ כָּל יְגִיעֵי הִקְרַבְתִּי וַעֲמַל זְרוֹעוֹתָי,
וּבְחֵיקֵךְ טָמַנְתִּי גַּם אֶת עַצְמוֹת אֲבוֹתָי —

עֲבַרְתִּנִי, אֶרֶץ! זַעַם שַׁדַּי בָּךְ פָּגַע,
אוֹתָךְ אֵרַר אֵל, נַעֲרָץ בְּשׁוֹאָה וָאָמֶשׁ" —
וְעַד צָוַאר בָּא הַשִּׁטָּף, וְעַד נֶפֶשׁ נָגַע,
וַיִּגַּע גַּם הוּא — הָאַחֲרוֹן בִּרְאֵי שָׁמֶשׁ.

* * *

הַאֵין עוֹד נֶפֶשׁ חַיָּה? הֶאָפֵס הַיְקוּם? —
עוֹד אֹהֶל בּוֹדֵד מְרַחֵף בֵּין עֹמֶק וָרוּם.
מִי שָׂכָךְ לְפֶלֶטָה, אֹהֶל מִצְעָר מְשׁוֹטֵט,
בַּעֲוֹז עֵין תְּהוֹמוֹת, בְּיוֹם תֹּבֶל תִּתְמוֹטֵט?
אֱלֹהִים הֵכִין מִפְלָט וָקָם וַיֵּצֶב
גְּבוּלוֹת לַהֶרֶס; וּבְיוֹם אֲשֶׁר תִּתְעַצֵּב
וּבֵינוֹ וּבֵין כָּל אֲשֶׁר בָּרָא שָׂת אֵיבָה —
חַיִּים בָּךְ נָטַע, אַתְּ שָׂרִיד הַיְקוּם, הַתִּבָּה!

נוּדִי סָעִי, תֵּבָה, סֹגֶרֶת וּמְסֻגֶּרֶת;
אַתְּ לְבַדֵּךְ בַּתְּהוֹמוֹת, וְחַיִּים בְּלֻתֵּךְ אָיִן!
בָּךְ הַתִּקְוָה, הָעֲתִידוֹת, אַתְּ שְׁאֵרִית יְקָרָה!
כְּנֶפֶשׁ בְּכִשֵּׂר אִישׁ, כְּאִישׁוֹן בְּקֶרֶב עָיִן.

נוּדִי וְלִבִּי לָךְ, תֵּבַת־גֹּפֶר, בַּגַּלִּים,
לַאֲשֶׁר לֹא תֵדָעִי צֵאִי לָךְ, רְדִי וַעֲלִי,
שׁוּטִי עִבְרִי וּתְעִי, כִּי צָעֲדַיִךְ קַלִּים
וּבְצָפֻתֵךְ לָךְ מִפְלָט יְהִי מִשַּׁחַת בְּלִי.

מִצְעָר הַצַּהַר אֲשֶׁר מֵעָל לָךְ אוֹר יָפִיץ,
סְבִיבֶךְ דְּמָמַת מָוֶת וּמַחֲשַׁכִּים בְּתוֹכֵךְ —
אַךְ לְמוֹבָה הוֹתִירֵךְ, בְּחַיֵּיךְ אֵל חָפֵץ,
וּבְעָמְקֵי תְּהוֹמוֹת עַל נְתִיבוֹתַיִךְ יְסוֹבֵךְ,
עַד כִּי יִכְלֶה זַעַם וְשָׁקַט שְׁאוֹן מִשְׁבָּרִים,
וְאֵיתָן יְהִי מוֹשָׁבֵךְ עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים.

ברלין, חשון תרנ"ב.

ד"ר אהרן קאמינקא.

הֵיכַל יְיָ.

אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' — היכל ה' המה.
(ירמיהו ז)

הֲפֹה יְנוֶה בּוֹרֵא אֶרֶץ וְשָׁמַיִם?
הֲלָזֶה יֵאָמֵר הֵיכָל, לְזֹאת הַמַּהֲפֵכָה?
מַה־תִּשַּׁח פֹּה אָדָם? מַה־תִּפְרֹשׂ כַּפַּיִם?
מַה־תִּדְרֹשׁ אֶל נָאוֹר פֹּה בַּחֲשֵׁכָה?
הֲחָסַר מְקֻדָּשִׁים אַתָּה תַּחַת הַשָּׁמַיִם,
כִּי בָאתָ הֲלוֹם אַתָּה חֹלֵכָה?
מְקֻדָּשִׁים לַאֲלָפִים הֵנָּה וְשָׁמָּה,
מְקֻדָּשׁ כָּל מִגְרָשׁ, בָּמָה כָּל רָמָה,
עִיר וַהֲמוֹנָהּ, כַּרְמֶל וּשְׁדֵמָה
הֵיכַל יְיָ — הֵיכַל יְיָ הֵמָּה!..

הֲתִרְאֶה הָעֲצִים הַמְּלֵאִים צִפְּרִים,
זִיו שָׁדַי, מַרְאֶה כַּפְּתוֹר וְגָבִיעַ,
שָׁרוֹן, כַּרְמֶל, עֲמָקִים, הָרִים,
תּוֹעֲפוֹת־עוֹלָם, זֹהַר הָרָקִיעַ,
הַיָּם הַנּוֹרָא חוֹלֵל מִשְׁבָּרִים
יִשָּׂא דָכְיָם יַרְעִים וְיָרִיעַ?...

שָׂא סָבִיב עֵינֶיךָ, לְמֶרוֹמִים שׁוּר!
רָנָה כָּל פִּנָּה, שִׁיר כָּל יְצוּר —
מִשָּׁם בַּקֵּשׁ יְיָ, שָׁם הִתְרוֹמֵמָה,
הֵיכַל יְיָ — הֵיכַל יְיָ הֵמָּה!

הֲתֵדַע הָאַהֲבָה רַהַב חוֹצֶבֶת
וּגְבוּלוֹת עוֹלָם תַּעֲתִיק בַּתֵּבֵל?
הֲתֵדַע הַתִּקְוָה מֵאֵל שַׁלְהֶבֶת
תְּשַׁמַּח נוּגִים וּתְשַׁמַּח אֵבֶל?
הֲתֵדַע רְגִשׁוֹת יָגוֹן עֲצֶבֶת
הַמְּשַׁבְּרִים לֵב כְּשֶׁבֶר גֵּבֶל?
רְגִשׁוֹת נֶפֶשׁ הֵן, תְּפִלָּה רָמָה,
נִיחוֹחַ כָּל כֹּחַ, בָּמָה כָּל נְשָׁמָה —
מִשָּׁם בַּקֵּשׁ יְיָ, שָׁם הִתְרוֹמֵמָה,
הֵיכַל יְיָ — הֵיכַל יְיָ הֵמָּה!

מְמַלֵּאת מַחֲשֶׁבֶת וּמְפַעֵל בַּפִּים
מִמִּפְלְאוֹת אֱנוֹשׁ, הַאָזַנְךָ קָשָׁבָה?
רוּחַ חוֹשֵׁב וְזֹרֵעַ יָדַיִם
לְנַן יְיָ הָפְכוּ הָעֲרָבָה —
שָׂדֶה וּבַיִת חָרֵשׁ מְקֻדָּשִׁים שְׁנַיִם
וְתִפְלוֹת זַבּוֹת: מַעֲשֶׂה, מַחֲשָׁבָה,
מְקֻדָּשֵׁי עֶלְיוֹן הֵם וּבָתֵּי תְּפִלָּה.
תּוֹדָה כָּל עֲבוֹדָה, תְּהִלָּה כָּל פְּעוּלָה,
מִשָּׁם בַּקֵּשׁ יְיָ, שָׁם הִתְרוֹמֵמָה,
הֵיכַל יְיָ, הֵיכַל יְיָ הֵמָּה!

בְּהֵיכַל הַלָּזֶה יְבַעֲתֵהוּ אָמֵשׁ,
מַה־תְּשֹׁחַ? מַה־תְּסֹגֵד? מַה־תְּיַחֲלָה?
הַבְאוֹצָרוֹת חֹשֶׁךְ תְּחַפֵּשׂ שָׁמֶשׁ?
הַאֵל נָאוֹר בְּאִישׁוֹן אֲפֵלָה?
שָׂא עֵינֶיךָ עַל כָּל חַי, עַל כָּל רָמֶשׁ,
עַל כָּל גִּבְעָה, עַל כָּל אֵלָה —

בֵּלְבָבְךָ תִּמְצָא קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים
הָרוּחַ—כֹּהֵן מָשִׁיחַ וּנְפָשִׁים—מִקְדָּשִׁים—
מִשָּׁם בַּקֵּשׁ יְיָ, שָׁם הִתְרוֹמֵמָה,
הֵיכַל יְיָ— הֵיכַל יְיָ הֵמָּה!

נתן נטע סאמועלי.

סֻכַּת הֶחָג

אשר הקימו עדת המתפללים בבית־אל אשר לבית מחסה ליתומים בפטרבורג בשנת תרמ"א —. החזיון יוצא לפעלו בערב ליל ראשון של חג הסכות.

1.

עַד אַפְסֵי יָם נָטָה שֶׁמֶשׁ שׁוֹקֵעַ
וּבְקַוֵּי זֹהַר הֶאֱדִים חוּג שָׁמָיִם;
זִיו חַכְלִילִי עַל עָבִים יִשְׂתָּרֵעַ,
וּתְכֵלֶת בָּהִיר נִשְׁקָף בֵּין הַקְרָעִים.

2.

וַיַּשֵּׁב רוּחַ צַח—עָבִים נִפְזָרוּ,
נֵרוֹת אֵין מִסְפָּר מִמַּעַל הִבְרִיקוּ;
וּפְנֵי יָרֵחַ כַּכֶּסֶף טָהָרוּ,
שֶׁפַע אוֹר סַפִּיר עַל אֶרֶץ יָרִיקוּ.

3.

בִּדְמִי שֶׁקֶט לַיִל תֵּבֵל נִמְלָאָה,
אַךְ לֵב בַּת יַעֲקֹב—בִּנְעִים רִגְשֵׁי קֹדֶשׁ;
לֵיל הִתְקַדֵּשׁ חָג הֶאָח עַתָּה בָא!
בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר לַשְׁבִיעִי הַחֹדֶשׁ.

4.

גַּם הַתּוֹלָדָה הֵיטִיבָה פָנֶיהָ,
נִדְמֶה הַסַּעַר, מִטְרוֹת עֹז חָדֵלוּ;
וּמְלֶכֶת, הַלַּיִל שָׁם בַּעֲרִיפֶיהָ
עִם צִבְאוֹת כּוֹכָבִים מִגִּיל יָהֵלוּ.

5.

וַיְהִי גַם לִבִּי מִתְהוֹם עֵצֶב עָלָה,
שַׂרְעַפֵּי קֹדֶשׁ בִּי עַד מָרוֹם גָּאוּ;
כִּי גַר אֲנִי פֹּה חִישׁ שָׁכַחְתִּי כָּלָה,
כִּי רַק אַהֲבַת חֶסֶד פֹּה עֵינַי רָאוּ.

6.

פֹּה עִיר הַמְּלוּכָה בֵּית מַחֲסֶה לִיתוֹמִים,
וּבְנֵי חֵן בּוֹ יִפְרְחוּ עַל פַּלְגֵי דַעַת;
בּוֹ תוֹרָה גַם חָכְמָה יַחְדָּו כְּתֵאוֹמִים,
בּוֹ מְקֻדָּשׁ יָהּ דַּעַת אֵל בָּם לָטַעַת.

7.

וּבְלַיִל זֶה עַם אֵל אֶל בֵּית־אֵל נוֹעֲדוּ,
בִּתְפִלַּת הָעֶרֶב לְבָם שָׁפָכוּ;
וּבְתוֹךְ הֲמוֹן חוֹגֵג בַּגָּן יְצֻעָדוּ,
אֶל סְבַת יְפִי כַּחֲקָה עָרְכוּ.

8.

בֵּין סַרְעַפֵּי עֵצִים אָט יָלֵךְ רוּחַ,
בִּרְכָתָם יַרְעִיפוּ שִׂפְתֵי עֲפָאִים;
הִנֵּה הַסְּכָּה! — אוֹר צַח בָּהּ זָרוּחַ —
גַּם בִּלְבַב כָּל אִישׁ זָרוּחַ אוֹר נָעִים.

9.

מַה זַכּוּ מַה צָחוּ עֵינֵי יָרֵחַ!
וּבָחֵן וְיִדִידוּת אֵיךְ יַבִּיט יוֹפִיעַ!
קַו נָגְהוֹ יַחְדֵּר עַד לִבִּי בַּפַּחַ
וּמֵיתָרֵי כִנּוֹרוֹ יָעִיר יָנִיעַ.

10

נַפְשִׁי הִתְאַבְּכָה — רְנִשׁוֹתַי פָּרְצוּ,
עַל כַּנְפֵי דְמָיוֹנִי עַפְתִּי דָּאִיתִי;

מִקְרֵי בַת יַעֲקֹב מִקֶּדֶם נִקְבָּצוּ,
וּמַחֲזוֹת שׁוֹנִים בָּרוּחַ חָזִיתִי.

11

עַל מִדְבַּר צַלְמָוֶת תִּחוּ וּשְׁמָמָה
שָׁמַיִם טָהֲרוּ כַּהֹלֶךְ נִטָּיוּ;
יָרֵחַ נָעִים! הָיִיתָ גַּם שָׁמָּה,
עֵינֶיךָ הַטְּהוֹרוֹת מַה שָּׁם חָזָיוּ?

12

סֻכּוֹת לְרָבָבוֹת עַל מִישׁוֹר תַּעֲמֹדְנָה,
וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָלֶיהָ לַכָּב בָּמוֹ;
אִשָּׁה לְרֵעוּתָהּ חַמְדֵי יָהּ תַּגִּדְנָה,
אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ פְּלֶאֵי צוּר עוֹשָׂמוֹ.

13

פִּתְאֹם עַל הַר צִיּוֹן בָּאתִי בָרוּחַ,
שָׁם בֵּית אֱלֹהִים יִתְנוֹסֵס בָּרָטָה;
אוֹר יָקָר אוֹר שַׁדַּי עָלָיו זָרוּחַ,
אֶל חַג הָאָסִיף עַם אֵל נֶאֱסְפוּ שָׁמָּה.

14

וּבְיָפְיוֹ מֶלֶךְ עֵינֵיהֶם תֶּחֱזֶינָה
וּבְרַק הֲדַר צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם;
תָּשׂוּקָנָה חוּצוֹת קִרְיָה וּתְהִימֶנָה
מְצַבִּים רַבִּים בָּם שׁוֹעִים נְשָׂאִים.

15

עַל הַר הַזֵּיתִים בֵּין עֲצֵי הַתְּמָרִים
בַּעֲדֵי עֲדָיִים שָׁם סֻכּוֹת עֲנָפִים:
שָׁם הָמוֹן חוֹגֵג אֲצִילִים גַּם שָׂרִים
בְּתְרוּעָה וּבְקוֹל שִׁיר יַחְדָּו נֶאֱסָפִים.

16

וּמִן שָׁמַיִם עֵינַיִם יַבִּיטוּ
עֵינֵי כוֹכָבִים שׁוֹמְרֵי עִיר הַקֹּדֶשׁ;
גַּם עֵינֵי סַהַר מַבַּט חֵן יוֹשִׁיטוּ
כַּסַּפִּיר מַרְאֵהוּ בַּחֲצִי הַחֹדֶשׁ.

17

פִּתְאֹם לְסָפַרְד הוּבֵאתִי בָּרוּחַ,
אֶרֶץ הַדְּמִים אוֹכֶלֶת יוֹשְׁבֶיהָ;
חֶשְׁבַּת בַּלָּהָה עָלֶיהָ תָּנוּחַ
וּבְחַשְׁרַת עֲרָפֶל פָּנֶיהָ שָׂמֵיהָ.

18

שָׁם עֵמֶק אֲרָזִים בֵּין רָכְסֵי הָרִים,
וְנִטְוָיָה סָפָה בֵּין חַגְוֵי הַסְּלָעִים;
מֵחַמַּת אוֹיֵב שָׁם אֲנוּסִים נִסְתָּרִים
יִשְׁפְּכוּ בָחָג לִבָּם אֶל אֵל שָׁמָיִם.

19

בְּדִמָּמָה אַרְזֵי אֵל קוֹלָם יַאֲזִינוּ
קוֹל שַׁוְעַת בַּת עַמִּי כָּל לֵב פֹּלֵחַ;
לְרָאוֹת עֲנוּתָם עֵינֵי מִי יָהִינוּ?
פִּתְאֹם מִבֵּין עָבִים יֵצֵא יָרֵחַ!

20

חִישׁ כָּל חֲזִיזוֹנוֹתַי תַּמּוּ גַם סָפוּ,
וַחֲלוֹמוֹת עוֹד אֵינָם, עֵינַי נִפְקָחוּ;
אַךְ סַעֲרוֹת שַׁרְעַפַּי עוֹד לֹא חָלָפוּ,
עוֹד מִקְרֵי עַמִּי מֻנִּי לֹא נִשְׁכָּחוּ.

21

בֵּן רָאָה יַעֲקֹב תּוֹר־זָהָב, עֵת־רָעָה,
בֵּן שָׁמַע סַהַר בְּכִיוֹ גַּם רִנָּתוֹ;

אַךְ עַתָּה, נוֹדֶה אֵל, עֵת יִשְׁעוֹ בָּאָה,
וּלְעֵין הַשֶּׁמֶשׁ תִּתְנוֹסֵס גַּם דָּתוֹ.

22

עַתָּה שֵׁבֶט מִישׁוֹר בִּידֵי מַלְכֵּנוּ,
חֹק אֱנוֹשׁ לָנוּ תּוֹשְׁבֵי רַפְיָה;
וּבְלִי מַפְרִיעַ נַעֲבֹד לֵאלֹהֵינוּ,
גַּם עַמִּים יִרְאוּ דָתֵנוּ הַנְּקִיָּה.

23

גַּם פֶּה בַּסֻּכָּה מַה נָּעִים שִׁבְתֵּנוּ!
אַךְ רִגְשֵׁי עֹנֶג, אַךְ שֶׁקֶט אַךְ שָׁשׂוֹן;
כִּי כַנְפֵי מַלְכֵּנוּ סוֹכְכוֹת עָלֵינוּ,
תַּחַת מֶמְשַׁלְתּוֹ בַּל יִקְרֵנוּ אָסוֹן.

24

הֲרֵק בִּרְכָתְךָ שַׁדַּי עַל מַלְכֵּנוּ!
עַל בָּנָיו הַנְּסִיכִים — נֶצַח יִשְׁלָיוּ!
וּרְאֵה נְדָבַת לֵב אֲצִילֵי עַמֵּנוּ,
תַּחַת כַּנְפֵי חַסְדָּם אֹבְדִים יֶחְסָיוּ.

25

וּלְתַלְפִּיוֹת בֵּית מַחֲסֶה זֶה הֻקְימוּ
וְיִתּוֹמִים עֲזוּבִים בּוֹ יִרְאוּ חַיִּים.
הֵם הֵם שָׁם יַעֲקֹב לְתִהְלָה יָשִׂימוּ,
שִׂים גַּם לָמוֹ יָמִים כִּימֵי שָׁמָיִם.

26

שֵׁם גִּנְצְבוּרְג יְנוֹן לְפָנֶי שֶׁמֶשׁ נֶצַח,
הוּא יֹסֶד הַבַּיִת בּוֹ נִתְהַלָּלָה;
צִדְקַת פִּזְרוֹנוֹ לוֹ גֵּזֶר עַל מֵצַח,
בָּרְכֵהוּ נִצְרֵהוּ עַד עוֹלָם סֶלָה! —

מוֹת הָאַלּוֹן *)

I

הֵנִיף הַכּוֹרֵת קַרְדֻּם בַּרְזֶל קָלָל
וַיַּחְצוֹב בְּכֹחַ כַּף רַגְלְךָ, מֶלֶךְ הַיָּעַר;
חָלַל לִבִּי בְקִרְבִּי לִרְאוֹתְךָ חָלָל,
רָעֲשׁוּ עֲצֵי יַעַר כִּילֵיל אֶנְקַת סָעַר.

חָרְדוּ הָעֵצִים, חָצִיר וְעֵשֶׂב הִתְלַחָשׁוּ,
וּרְפָאִים וּצְלָלִים לַעֲלוֹת הֶעְפִּילוּ;
הָמוּ הֵילִילוּ, רָגְשׁוּ רָעָשׁוּ,
וּלְהַצִּילְךָ עָלוּ, אַךְ לַשָּׁוְא הוֹעִילוּ.

שׁוֹכְנֵי צַמַּרְתְּךָ עַל רֹאשׁ אָמִיר נִבְהָלוּ,
שָׁרֶיךָ וּנְבָלֶיךָ נִזְרְךָ זָנָחוּ;
כָּל בַּעֲלֵי כְנָפַיִם כְּעָנָן כָּלוּ,
וּנְהִי וַאֲנָחָה לְךָ בְּרָכָה שָׁלָחוּ.

בָּכָה הַנָּהָר בִּבְכִי תַמְרוּרִים,
רָאשֵׁי הֶהָרִים וּבְרוֹשִׁים פָּחֲדוּ פָחַד;
סַעַר נוֹרָא הִתְחוֹלֵל בֵּין סְלָעִים וְצוּרִים
וּבְהֵד הָרִים הִתְלַכְּדוּ הַקְּלָלוֹת יָחַד.

עַד נָפַלְתָּ בְּרַעַשׁ, בְּשָׁאוֹן וַהֲמֻלָּה,
וַיֵּז נִצְחֶךָ אֵל לֵב אִמְךָ הָאֲדָמָה;
סֹעֲרָה חִבְּקַתְךָ אֶל לִבָּתָהּ הָאֲמֻלָּה
וַתֵּבְךְּ עַל מוּת לַבֵּן אֵם לֹא רֻחָמָה.

הִיא אָהֲבָה אוֹתְךָ כְּאִשָּׁה בֵּן סְגוּלָה
הָרְתָה אַף יָלְדָה בְּעֶצֶב וָחֹבֶל;
יוֹנְקוֹתֶיךָ הֵינִיקָה הָהּ אֵם שַׁכּוּלָה,
עַל שִׁכְמָהּ נָשְׂאָה וַתִּסְבּוֹל סֵבֶל.

וְלַעֲרוּגוֹת מַטָּעֶיךָ דֶּשֶׁא וְעֵשֶׂב זָרָעָה,
רַקְמַת שׁוֹשַׁנִּים וּפִרְחֵי אָבִיב;
עָלְזָה אֶל קוֹל צִפּוֹר מִבֵּין בַּדֶּיךָ שָׁמָעָה
וַתַּלְבִּישְׁךָ דּוּדָאִים וּפְאֵר מִסָּבִיב.

---

*) השיר הזה יסודתו בשפת צרפת מפעלות המשורר Vletor de la Prade.

גַּם אַתָּה עֵת שָׁלַחְתָּ זְרוֹעֶיךָ,
אֶל אֵם אֱמוּנָה קָרְבַּן־תּוֹדָה שִׁלַּמְתָּ;
וּבְקֹר הַסְּתָו עֵת הִשְׁלַכְתָּ עָלֶיךָ,
מַחְסֶה מִצִּנָּה אֶל אֵם עֲרוּמָה שַׂמְתָּ.

רָחַב לִבָּהּ עֵת בַּדֶּיךָ סָעָרוּ,
בַּעֲדָהּ נִלְחֲמוּ וַאֲלֵיהֶם שִׂבֵּרָה:
וּבְעֵת בָּכְתָה עֱנוּתָהּ וְעֵינֶיהָ נָהָרוּ
בִּשְׂפַת אֵלָה וְאַלּוֹן כַּעֲסָהּ דִּבֵּרָה.

הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים שָׁכְנוּ בֵין בַּדֶּיךָ
גַּם צִפּוֹר וּדְבוֹרָה, נָחָשׁ וְרֶמֶשׂ,
שָׂמוּ קִנִּים וַאֲרֻבּוֹת עַל קָדְקָדֶךָ,
מַחְסֶה מִמָּטָר אַף צֵל מִשָּׁמֶשׁ.

אַרְצְךָ וּמְלוֹאָהּ מֵחֲמַת גַּרְזֶן נָפָלָה,
כָּרַת הָאַלּוֹן וּמְקוֹמוֹ הִכָּה שְׁמָמָה;
שָׁם תָּעוּף צִפּוֹר שַׁכּוּלָה, אֵם אֻמְלָלָה,
וּתְבַקֵּשׁ קֵן וְאֶפְרוֹחַ אַף תֵּבְךְּ בְּרָמָה.

נָפַלְתָּ וַהֲמוֹן עֵצִים אִתְּךָ נָפָלוּ,
מוֹתְךָ הִרְבָּה חֲלָלִים אִתְּךָ קֻבָּרוּ;
מֵהֲמוֹן בַּדֶּיךָ עֲמוֹד לֹא יָכָלוּ,
כָּרְעוּ רָבְצוּ שָׁדוּד וְעָלֵיהֶם קָדָרוּ.

וַאֲנִי אָמַרְתִּי בְלִבִּי כִּי תִכּוֹן עוֹלָמִים,
יוֹבְלוֹת שָׁנִים עָמַדְתָּ מוּצַק כַּסָּלַע;
מִמַּחַץ בָּךְ אֶחְזֶה יִזְלוּ מַעְיְנֵי דָמִים,
תִּגְוַע, תֹּאבַד, נָכוֹן אַתָּה לַצָּלַע.

בָּרֵךְ אֶת הָאָבִיב לִפְנֵי מוֹתֶךָ,
עוֹד אֶתְמוֹל הוֹד וְהָדָר הִלְבִּישֶׁךָ;
לֹא תָרִים עוֹד אֶת רֹאשְׁךָ לְעָבִים יַגִּיעַ,
שִׁיר צִפָּרִים עַל צַמַּרְתְּךָ עוֹד לֹא יָרִיעַ.

בָּרֵךְ כָּל קְהַל בַּעֲלֵי כְנָפַיִם,
שׁוֹכְנֵי עֲנָפֶיךָ כָּל עוֹף שָׁמַיִם;
חֲלִילִים, דּוּדָאִים אֲשֶׁר צָמְחוּ סְבִיבֶיךָ;
בָּרֵךְ דֶּשֶׁא וְעֵשֶׂב עֲרוּגוֹת מַטָּעֶיךָ.

קָשֶׁה הַמָּוְתָה בִּימֵי חַג הָאָבִיב
אֶל חַי מֵאוֹת שָׁנִים בְּעֹנֶג וָנַחַת,
עֵת הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁלַח קַרְנֶיהָ מִסָּבִיב.
יָדַעְתִּי, עֲנָק, מַכְאוֹבֶיךָ בְּרִדְתְּךָ שָׁחַת.

הִפִּילְךָ הַגַּרְזֶן אֶל רַגְלֵי בְּנֵי אָדָם,
גֵּוְךָ הָיָה לְמַאֲכֹלֶת אֵשׁ צָרֶבֶת,
אֲפֵרְךָ יֶתֶר הַפְּלֵטָה הַנִּמְלָט מִיָּדָם
יָשׁוּב לֶעָפָר וּלְרוּחַ נוֹשָׁבֶת.

הַאִם שָׂרִיד כִּמְעַט לֹא נוֹתַר מִגְּוִיָּתֶךָ.
הָרוּחוֹת בְּקִרְבְּךָ מֵרָחוֹק בָּרָחוּ?
אוֹ אוּלַי יֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֶךָ,
חֲלִיפוֹת תִּהְיֶה וּמִמֶּנָּה אֲחֵרִים יִפְרָחוּ?

יָמִים רַבִּים עוֹד יִהְיֶה זִכְרְךָ לִבְרָכָה,
כָּל עָיֵף כֹּחַ יִזְכֹּר וִיבָרֵךְ צֵל עֲנָפֶיךָ;
כָּל רֹאשׁ חֳלִי, לֵב דַּוָּי בְּעֵמֶק הַבָּכָא,
יְקַוֶּה אוּלַי תָּשׁוּב אֶל קַדְמוּת נְעוּרֶיךָ.

אָח וָרֵעַ הַמְּשׁוֹרֵר אֶל כָּל עֵץ רַעְנָן
שִׁיבַת שְׁבוּתוֹ יַחֲלוֹם תַּחַת צֵל בַּדָּיו,
שָׁם יִשָּׂא לַשָּׁמַיִם אֶת רֹאשׁוֹ שַׁאְנָן,
שָׁם יִזְלוּ שִׁירָיו וּבְשָׂמָיו, רַעֲיוֹנָיו וּנְרָדָיו.

תַּחַת עֲצֵי קֹדֶשׁ יָפִיקוּ מָנוֹחַ
לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה יִמְצָא מַרְגּוֹעַ;
שָׁם יַבְלִיג עֲלֵי יָגוֹן אַף יַחֲלִיף כֹּחַ,
הַתִּקְוָה תַּהַם קִינָה וָנֹהַּ.

הָאָדָם אֵת עֲצֵי יַעַר מֵאָז עָרֵךְ מִלְחָמָה,
עַל הָרִים וּנְהָרִים יִבְרַח בָּרוֹחַ;
יָמִים יוּצָרוּ וְעַל פְּנֵי כָל הָאֲדָמָה
אֶפֶס מָקוֹם לְאָדָם שָׁם יִמְצָא מָנוֹחַ.

נוּדִי נַפְשִׁי כְּצִפּוֹר כִּדְרוֹר נוֹדֵד כָּנָף,
מְרוֹמִים שִׂימִי קִנֵּךְ, לֹא בֵין שָׁמִיר וָשַׁיִת;
הָהּ יָמִים יָבוֹאוּ לְאֵין עֵץ לְאֵין עָנָף,
שָׁם תִּבְנֶה שָׁם תָּעִיר קֵן וָבָיִת.

הָרְסוּ בְנֵי אָדָם מִקְדְּשֵׁי הָרִאשׁוֹנִים,
וּשְׁפָטִים עָשׂוּ בָאֲשֵׁרָה וּפְסִילִים;
אוֹת וְזֵכֶר לֹא יִמְצְאוּ הָאַחֲרוֹנִים,
כִּי כָרַת הַגַּרְזֶן עֵצִים וֶאֱלִילִים.

אֵין עֲצַבִּים וּמִזְבֵּחַ בַּיַּעַר צוֹמֵחַ,
אֵין אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד בְּעַרְפְּלֵי הַיְעָרִים;
אֵין עֲתַר עֲנַן קֹדֶשׁ, אֵין רֵיחַ נִיחוֹחַ,
דּוֹר לְדוֹר הִשְׁאִיר קְבָרִים וּשְׁבָרִים.

II

לָמָּה תִבְכֶּה הַמְּשׁוֹרֵר עַל עֵצִים הַקְּדוֹשִׁים,
עוֹד יָקָר בְּעֵינֶיךָ הוֹד יָמִים עָבָרוּ,—
צַר לְךָ עַל צִלְלֵי מַעְיָנִים וּבְרוֹשִׁים,
תֶּחְרַד כִּי תֵשַׁם הָאֲדָמָה לְיָמִים יֻצָּרוּ.

עוּרָה הַמְּשׁוֹרֵר עוּרָה הַנֵּבֶל,
שִׁירָה שִׁיר חָדָשׁ כִּי חֲדָשׁוֹת יִצְמָחוּ;
עוֹד תִּבָּרֵא תִּוָּלֵד אֶרֶץ וָתֵבֵל,
עוֹד חַיִּים וְיֶשַׁע מֵעָפָר יִפְרָחוּ.

הֲכִי תֹאמַר כִּי אֵין חַיִּים בְּחֵיק הָאֲדָמָה
אִם נָפַל אַלּוֹנְךָ לֹא יָקוּם כָּמוֹהוּ?
הַאַתָּה מְקוֹר חַיִּים, רוּחַ עֹז וְרָמָה,
תִּפְחַד כִּי תָשׁוּב תֵּבֵל לְאֶפֶס וָתֹהוּ?

עוֹד תֵּחַם הַחַמָּה וּלֹא תֵדַע קָרָה,
וּבְיַד יָהּ זֶרַע חַיִּים לְאַלְפֵי רְבָבוֹת;
רֶחֶם הָאֲדָמָה עוֹד לֹא סֻגָּרָה,
בִּשְׁמֵי מַעַל בְּרָכָה וְגֶשֶׁם נְדָבוֹת.

וּבְרֶגַע תִּבְכֶּה עַל מַפֶּלֶת אַלּוֹנִים;
הָרוּחַ תִּשָּׂא אַף תִּזְרַע בַּעֲמָקִים וְהָרִים;
זֵרְעוֹנִים שׁוֹנִים רִבְבוֹת מוֹנִים,
יִצְמְחוּ, יִפְרְחוּ וְהָיוּ שָׂדוֹת וִיעָרִים.

וּבָנֵינוּ אַחֲרֵינוּ בְּצִלָּם יִשְׁכֹּנוּ,
וּמְשׁוֹרְרִים יָשִׁירוּ, אִישׁ חֶלְקָם יָרוֹנוּ;
הַמַּכָּה הַיּוֹם בָּאֹפֶל וָאֹמֶשׁ,
יֵצֵא לָאוֹר עוֹלָם יִזְרַח כַּשֶּׁמֶשׁ.

צִמְחוּ וּפְרוּ וַעֲשׂוּ זֶרַע לִבְרָכָה,
שֶׂדֶה וָעֵמֶק נַם אַלּוֹן וְאֵלָה;
מִדְמְעוֹתֵינוּ אֲשֶׁר נָזוֹל בָּעֵמֶק הַבָּכָא
יָקוּמוּ דוֹרוֹת וְעִתִּים טוֹבִים מֵאֵלֶּה.

אַל תִּבְכֶּה לַקֶּבֶר, אַל תְּקוֹנֵן לַפַּחַת,
שָׂא קַדְמָה עֵינֶיךָ אוֹתִיוֹת הַבִּיטָה,
דּוֹרוֹת שָׁלוֹם יָבוֹאוּ בְּאַהֲבָה וָנַחַת,
בָּרְכֵם לְשָׁלוֹם וִימִינְךָ לָהֶם הוֹשִׁיטָה.

יַעַבְרוּ עֲתוֹת דַּם וּמִלְחָמָה וְלֹא יָשׁוּבוּ,
הָרִשְׁעָה תִּכְלֶה, שׁוֹנְאֵי שָׁלוֹם יִתַּמּוּ,
תַּחַת צֵל גֶּפֶן וּתְאֵנָה בְּנֵי אָדָם יָנוּבוּ,
דּוֹר צַדִּיק יִשְׂמַח וּתְמִימִים יִשְׁלָמוּ.

הַמְּשׁוֹרֵר! אֶל עֲתִים נִצְפְּנוּ שָׂא עֵינֶיךָ,
קוֹל דְּמָמָה תִּשְׁמַע מִקְצֵה הָאָרֶץ,
עוֹד נַאֲקַת חָלָל לֹא תַאֲזִין אָזְנֶךָ,
אַף לֹא צִלְצַל נָשֶׁק בְּרַעַל כְּלָיוֹן וָקֶרֶץ.

שָׁם עַל גִּבְעוֹת עוֹלָם קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ יִנָּהֲרוּ,
מִשָּׁם יִפְרַח טוּב עַמִּים אֲשֶׁר הַחַיִּים;
אִבְּרִים יְשָׁרִים יָקוּמוּ יָצֵרוּ,
בְּשִׁירִים יָשִׁירוּ אֶל יוֹשֵׁב שָׁמַיִם...

נטע שפירא.

אֵשֶׁת חַיִל.

אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא ? גָּדוֹל מְחִירָהּ,
אַךְ יֵשׁ וָיֵשׁ לֹא אַחַת בְּעַמֵּנוּ !
יָקָר מִפְּנִינִים מִכְרָהּ — לָהּ אָשִׁיר שִׁירָה,
חִין עֶרְכָּהּ וְדַרְכָּהּ חֲרוּזַי יְרַנֵּנוּ.
הִיא צְנוּעָה וּכְשֵׁרָה, תַּמָּה לְאֵל מַעְלָה
וּתְפַרְנֵס בַּעֲמָלָהּ בָּנֶיהָ וּבַעֲלָהּ.

לֹא תָנוּחַ יוֹמָם, בַּלֵּילוֹת שׁוֹקֶדֶת,
מַעְיָנֶיהָ תָּמִיד מַעְיַן פַּרְנָסָה;
הִיא רָצָה, אָצָה, עוֹלָה אוֹ יוֹרֶדֶת
וּרְכֻלְתָּהּ תִּשָּׂא כֹּבֶד מַעֲמָסָה.
בִּגְדֵי צֶמֶר וּפִשְׁתִּים עֲלֵי צִדָּהּ
וּמִשְׁעַנְתָּהּ בְּיָדָהּ — אַמַּת הַמִּדָּה.

שׁוֹכְנֵי לִבְנָה יֵדְעוּ רָחֵל הַסּוֹחֵרָה,
מִכָּל שָׂרוֹת וְשָׂרִים כָּבוֹד נַחֲלָתָהּ,
כִּי כָל פְּקֻדּוֹתֵיהֶם תְּמַלֵּא עַד מְהֵרָה
וֶאֱמוּנַת אֹמֶן רוּחַ אַפָּהּ וְנִשְׁמָתָהּ.
רָחֲקָה רָחֵל מִמְּנוּחָה וּמִשִּׁנָה
אַךְ עַל בַּעֲלָה וּבָנֶיהָ תָּשִׂים עֵינָהּ.

בַּעֲלָהּ רַבִּי דָן לוֹמֵד תּוֹרָה בָּרַבִּים,
נוֹדַע לְשֵׁם בָּעִיר וּסְבִיבוֹתֶיהָ;
אִשְׁתּוֹ תָּסִיר מִדַּרְכּוֹ כָּל קוֹץ וְעַקְרַבִּים,
תִּצְרֶנּוּ בְּאַהֲבָה וְדוֹאֶגֶת הִנֵּהָ
כִּי גַם דִּירָתוֹ וְכֵלָיו יַרְחִיבוּ דַעְתּוֹ;
עַל יָדָהּ הוּא בְיִשְׂרָאֵל גָּאוֹן בְּשַׁעְתּוֹ.

רָחֵל עוֹבֶדֶת יוֹמָם וָלַיְלָה
לַרְוִיחַ כֶּסֶף, לִמְצֹא עֹשֶׁר וָהוֹן;
הִיא תִרְאֶה חַיִּים מֵהַשְׁפָּעַת מַעְלָה,
הַהַשְׁפָּעָה לָהּ תִּתֵּן כֹּחַ וָאוֹן.
הִיא תָבוּז לַהֹוֶה וּתְכַבֵּד הֶעָתִיד
וְגֵאוּת תִּלְבַּשׁ כִּי בַעֲלָהּ צַדִּיק וְחָסִיד.

עֵת תִּזַּל זֵיעַת אַפָּהּ, הִיא בְלִי כֹחַ,
בַּחֲרַכֵּי הָעֲתִידוֹת תָּשִׂים עֵינֶיהָ;
נַפְשָׁהּ הַיְגֵעָה אָז תִּמְצָא מָנוֹחַ
וְהַדְרַת גַּן־עֵדֶן תּוֹפַע לְפָנֶיהָ;
אָז תִּשְׁכַּח כָּל עָמָל, נֶזֶק וָשֶׁבֶר,
אָז תִּגְבַּר חֲיָלִים, לָהּ כֹּחַ גָּבֶר.

לָהּ שְׁלֹשֶׁת בָּנִים: גָּד אָשֵׁר וְאֶפְרַיִם,
אֱמוּנִים עֲלֵי תוֹלָע וַעֲלֵי תוֹרָה;
שׁוֹתִים לָרְוָיָה מִנְעִימוֹת הַחַיִּים,
וּבְלִבָּם אֵין דַּאֲגַת מָחָר, אֵין מוֹרָא.
שָׁלֹשׁ צַנְתְּרוֹת זָהָב הֵמָּה לְהוֹרָתָם,
בְּרָכָה מְשֻׁלֶּשֶׁת תִּרְאֶה בְתוֹרָתָם.

לֹא יֵדְעוּ דְאָגָה הָאָב גַּם הַבָּנִים,
וּתְלָאוֹת הַתֵּבֵל לָמוֹ אַךְ זָרוּ;
עַנְנֵי עֶצֶב לֹא יַקְדִּירוּ הַפָּנִים
וְרִגְשֵׁי לִבָּם זַכּוּ גַם טָהָרוּ.
לָאִשָּׁה וְהָאֵם לֵילוֹת עָמָל מִנּוּ
אַךְ אַנְחוֹתֶיהָ הֵם לֹא יַאֲזִינוּ.

אַשֶּׁת חַשַּׁר שָׂבָה פִּתְאֹם אֶל עִירָהּ
וּלְרָחֵל לֹא שִׁלְּמָה חֲמֵשׁ מֵאוֹת;
בַּלָּט חָמְקָה נִמְלְטָה זֹאת הַגְּבִירָה,
לַשָּׁוְא בִּקְשַׁתָּהּ רָחֵל בְּכָל עֵבֶר וָפֵאוֹת.
רָחֵל שָׂמָה לִבָּהּ קֶבֶר לַאֲנָחוֹתֶיהָ,
אַךְ לֹא הִגִּידָה לְבַעֲלָהּ וּבָנֶיהָ.

מַה לְּלוֹמְדֵי תוֹרָה פֶּסַח וְצוּרַת מַטְבֵּעַ?
מַה לִּירֵאִים הַבְלֵי מִסְחָר וְקִנְיָן?
אַךְ לָעוֹלָם הַבָּא הֵם יְשֹׁאוּ דַּעַ
וְיַבְּזוּ בְּלִבָּם זָהָב וְכָל עִנְיָן.
אָם גַּם יֶאֱהֲבוּ אֱכוֹל בָּשָׂר וָדָגִים
אַךְ לֹא בְכַסְפָּם יִקְנוּ הַמּוּפְלָגִים...

מִסְחָרָם עִנְיָנָם הַמְצָוָה וְהַתּוֹרָה,
וּשְׂכָרָם בָּעֲתִידוֹת, בְּיָמִים הַבָּאִים;
בַּתּוֹרָה יִרְאוּ מַשְׂכִּיוֹת בֶּסֶף וְאוֹרָה,
וּמַה לָּמוֹ וּלְמִקְרֵי הַיָּמִים הָרָעִים?
פֹּה אֵין לָמוֹ עָמָל, אֵין לָהֶם לָחֶם,
אֵין צַדִּיק נֶעֱזָב וּמְבַקֵּשׁ לַחְמָם!

כָּל אֵלֶּה נִדַּע נִרְאֶה בְּאֵשֶׁת חַיִל,
אִשָּׁה כְּשֵׁרָה וְתַמָּה, עוֹבֶדֶת בִּכְבֵדוּת;
דְּרָכֶיהָ וּמַחְשְׁבוֹתֶיהָ יוֹם וָלַיִל
עַל יִקְרַת עֲרָכָהּ לָנוּ הַן עֵדוּת.
לִשְׂחוֹק בְּעֵינֶיהָ שֵׁדִים וּמַזִּיקִים
כִּי מִינִיעַ כַּפָּהּ תְּחַיֶּה אַרְבָּעָה צַדִּיקִים!

צבי הירש בר"א יאנאטהאנזאהן.

תַּהְפֻּכוֹת פִּתְאֹם.

גַּם אֶת־זֶה לְעֻמַּת־זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים.
[קהלת ז' י"ד]

בַּקַּיִץ בְּיוֹם חֹם צַח הָלַכְתִּי לָשׂוּחַ
בְּגַן שַׁמְתִּי טָעוֹנִי — בְּצִלְלֵי עֵצִים רַעֲנַנִּים,
מֵעָצְבִי וַעֲמָלִי אָמַרְתִּי פֹּה אָנוּחַ
אַבְלִיגָה עַל־יְגוֹנִי — בְּנָאוֹת פְּרָחִים וְשׁוֹשַׁנִּים.

וּבְעֵינַי הָיְתָה הַתֵּבֵל כְּלָהּ כְּגַן עֲדָנִים
אַךְ אֹשֶׁר וּבְרָכָה — מְלֵאָה עַל־כָּל־סְבִיבֶיהָ,
כְּמוֹ תִשְׁקֹד כָּל־הַתּוֹלָדָה לַעֲשׂוֹת כַּוָּנִים
לַעֲרוֹךְ בַּמַּעֲרָכָה — נַחַת לִבְחִיר יְצִירֶיהָ.

וּבְחַפָּזוֹן חַשְׁתִּי לְהוֹצִיא מִן־הַצַּלַּחַת
גְּלִיוֹנִי שָׁם טָמַנְתִּי — בְּחִיּוּכִי זֶה־יוֹמָיִם,
לָשִׁיר עַל־פְּרִחֵי־חֶמֶד, עַל־שֶׁמֶשׁ זוֹרַחַת
כִּי עָלַי הֶאֱמַנְתִּי — נָחָה רוּחַ מִשָּׁמָיִם...?

* * *

אֶפֶס מֵחַם הַיּוֹם אוֹ מִמַּאֲכָל מָלוּחַ
לָרוֹת צָמְאוֹנִי — שָׁתִיתִי מִמַּעְיַן גַּנִּים,
אֶל־שֵׁן רָעָה בָּאוּ הַמַּיִם כְּחֵין שָׁלוּחַ
וַיֵּרֶב עִצְּבוֹנִי — וָאֵילִילָה כַּתַּנִּים.

וַתְּהִי הַתֵּבֵל בְּעֵינַי כְּמִשְׁבֶּרֶת בַּרְקָנִים
כְּמוֹ עֵמֶק הַבָּכָא — כִּשְׁאוֹל רֵגְזָה תַּחְתָּיהָ,
וּכְמוֹ תְּצוֹ הַתּוֹלָדָה עַל כָּל הָאֵיתָנִים
כְּמַחֲלָה אֲנוּשָׁה מְמֻשָּׁכָה — לִצְרוֹר בְּחִיר בָּנֶיהָ.

וָאָשׁוּבָה אֶל־בֵּיתִי לְמָצוֹא חִישׁ הַצַּפַּחַת
מֵאָז לִי צָפַנְתִּי — שָׁמָּה בֵּירָכָתַיִם,
עַל־עוֹר שְׁנֵי נָתַתִּי מְעַט מִן־הַמַּרְקַחַת
כְּכָל־אֲשֶׁר הִסְכַּנְתִּי — מִדֵּי בָּאֲבוֹ הַשְּׁנַיִם!

ר"ד ש. מאנדעלקערן.

אַנְחוֹת אַהֲבָה.

1

תְּמוּנַת חַשְׁמַלָּה בָּעֶרֶב
אֶל חַדְרִי מוּעֶפֶת בַּיָּעָף,
וְעַרְפַּלֵּי נֹגַהּ הַוִּילוֹן
מֵעַל לְתַלְתַּלֵּי הַזָּהָב.

*

וּרְסִיסֵי טַל עַל הַפְּרָחִים
תַּעֲנוֹד לְרֹאשָׁהּ כַּזֵּר;
וְרִקְמָה מִקַּרְנֵי יָרֵחַ
הַשִּׂמְלָה עַל שַׁפְרִיר הַשְּׁאֵר!

*

וְרֵיחַ הָאָבִיב עִם בְּשָׂמָיו
נִשְׁמַת אַף הַיְפֵהפִיָּה
מִבַּעַד לְשִׂפְתֵי הַשָּׁנִי!
וְרֶגַע כֹּה תַעֲמוֹד בַּבִּיאָה.

*

עַד קַוֵּי עֵינֵי הַתְּכֹלֶת
יִגְעוּ בְּמֵיתְרֵי עוּגָבִי,
וּמֵעַי יֶהֱמוּ, יֶהֱמוּ
וְתָקֵר הַשִּׁירָה מִלְּבָבִי...

2.

בַּחֲלוֹמִי יִמַּסּוּ אֲסוּרַי,
חָפְשִׁי אֲנִי כַּעֲרָבִי
בַּמִּדְבָּר, הַסּוֹאֵן בִּדְמָמָה
לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת לְבָבִי!

*

כְּעַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים אָעוּפָה,
כִּי קַלָּה כַנֶּשֶׁר סוּסָתִי,
עֵמֶק וְגֶבַע תְּגַמֵּא
לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת לִבָּתִי!

*

הַמִּדְבָּר כְּאָב יְרַחֲמֵנִי!
וְשָׁמָּה בִּמְרוֹמִים כּוֹכָבִי
יִשְׁפּוֹךְ עַל רֹאשִׁי טַל אוֹרוֹת,
לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת לְבָבִי!

אַךְ יִגְזוֹל אֶת שְׁנָתִי מֵעֵינִי
הַשַּׁחַר, כִּי יִפְקוֹד אֶת נָוִי;
אָז אִיקָץ וְאִתִּי אֲסוֹנִי
וְלֹא תִשְׁקוֹט עוֹד סַעֲרַת לְבָבִי!

3.

אָז נִבְקַע לִי אוֹרֵךְ כַּשַּׁחַר,
אוֹר חַיִּים חֲדָשִׁים זָרַעַתְּ,
וּבְסֵתֶר לְבָבִי הַשּׁוֹמֵם
שׁוֹשַׁנַּת תּוֹחֶלֶת נָטַעַתְּ!

עָלֶיהָ כְּטַל אוֹרוֹת נָפְלוּ
פְּנִינִים מִדִּמְעוֹת עֵינַיִךְ,
וַתִּפְרַח בְּרֵיחַ נִשְׁמָתֵךְ
וּבְאֹדֶם אַלְמוֹגֵי שְׂפָתַיִךְ.

אַךְ אָז הֲסִיבוֹת אֶת עֵינַיִךְ
וְיוֹמִי לָנֶצַח אָז רַד;
וַיִּכּוֹף רֹאשׁ הַשּׁוֹשַׁנָּה,
וַתֶּאֱבַל, וַתִּבּוֹל לָעַד!

4.

קָדְרוּ שָׁמַיִם כַּחֶרֶס
וְנַפְשִׁי נִפְעָמָה;
הָהּ, חִישׁ גַּם אֶת עֵינַי יְכַסּוּ
חֵרְסֵי אֲדָמָה;

*

וּבְטִפּוֹת קָרוֹת יִבְכָּיוּ
עַתָּה הָעָבִים עַל שִׁבְרִי,
וּבְטִפּוֹת קָרוֹת תִּבְכֶּינָה
אָז עֵינֵי הַיָּפָה עַל קִבְרִי.

אַךְ לַעַג עַל שִׂפְתֵי הַשָּׁנִי—
וְעֵינֵי הַתְּכֵלֶת יָרוֹבוּ
חִצִּים אֶל פִּצְעֵי הַלֵּב
מִשָּׁם הַחֲרוּזִים יָזוּבוּ.

ל. פרץ.

יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ*).

א.

(מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו).

א) וַיְהִי בַּחֲמֵשֶׁת אֲלָפִים וְשֵׁשׁ מֵאוֹת וְאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁמִינִי הוּא חֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן: ב) וַיֶּחֱשֹׂף אֲדֹנָי אֶת זְרוֹעַ עֻזּוֹ וַיַּעַשׂ נִפְלָאוֹת גְּדֹלוֹת בְּאֶרֶץ רוּסִיָּה לְעֵינֵי כָל יוֹשְׁבֵי תֵבֵל וְשׁוֹכְנֵי אֶרֶץ וַיִּפָּלֵא הַדָּבָר וַיְהִי לְנֵס: ג) וְאֵלֶּה הֵנָּה הַגְּדֹלוֹת וְהַנְּצוּרוֹת אֲשֶׁר נִקְרוּ וַיֶּאֱתָיוּ בַּיָּמִים הָהֵם: ד) הַיָּמִים הָיוּ יְמֵי הַחֹרֶף וַיּוֹאֶל כְּבוֹד אֲדוֹנֵנוּ הַקֵּיסַר הָאַדִּיר לָלֶכֶת הָלֹךְ וְנָסוֹעַ בְּנָפוֹת אֶרֶץ מֶמְשַׁלְתּוֹ הַגְּדוֹלָה: ה) וַתְּהִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ לְרוּסִיָּה הַחֲדָשָׁה לִרְאוֹת אֶת הַמִּלְחָמָה בְּשָׁלוֹם אֲשֶׁר יַעַרְכוּ שָׁם אַנְשֵׁי צִבְאוֹתָיו: ו) בָּעֵת הַהִיא נִקְבְּצוּ אֶל מָקוֹם אֶחָד מְאַת אֶלֶף אִישׁ שׁוֹלֵף חֶרֶב כָּל אֵלֶּה צִבְאוֹת מְחוֹז חַרְקָב וְאוֹדִיסָה: ז) וַתְּהִי הַמַּחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד וַתִּטֹּשׁ הַמִּלְחָמָה עַל כַּר נִרְחָב בֵּין יֵלִיסַבֶטְגְּרַד וּבֵין פְּרַגָּה הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר בְּפֶלֶךְ חֶרְסָן: ח) וַיֶּחֱזַק אָז הַחֹם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ וַתִּיבַשׁ הָאֲדָמָה וַיֶּחְרְבוּ הַנְּהָרוֹת וַיִּקָּמְלוּ כָּל עֲצֵי פְרִי מִלַּהַט קַרְנֵי הַשָּׁמֶשׁ: ט) וְרוּחַ סְעָרָה נָשְׂאָה עֲמוּדֵי אָבָק וְעַפְרוֹת חֹל עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וַיָּלֶט אוֹתָהּ בְּמַעֲטֵה עֲלָטָה: י) וַתֵּשַׁמְנָה הַמְּסִלּוֹת וַתִּקְצַר נֶפֶשׁ כָּל הוֹלְכֵי עַל דֶּרֶךְ וַיָּקוּצוּ בְּחַיֵּיהֶם: יא) וַיְהִי בְּהִתְנַגֵּשׁ הַמַּחֲנוֹת אִשָּׁה בִּרְעוּתָהּ וַתִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה מְאֹד וַיָּזוּעוּ כָּל אַנְשֵׁי הֶחָיִל: יב) וּבְכָל זֹאת לֹא כָשַׁל כֹּחַ הַנִּלְחָמִים וַיּוֹסִיפוּ אֹמֶץ לַעֲדוֹר בַּמַּעֲרָכָה וַיַּשְׂבִּיעוּ אֶת מַלְכָּם רָצוֹן:

ב.

א) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמָּה הַמִּלְחָמָה וַיּוֹאֶל הַמֶּלֶךְ וּבֵיתוֹ לָשֶׁבֶת יָמִים אֲחָדִים בִּשְׁפָּלָה: ב) וַיֵּט שָׁם אָהֳלוֹ וַיְשַׁעֲשֵׁעַ אֶת נַפְשׁוֹ בְּצֵיד חַיְתוֹ יָעַר בֵּין חָרְשֵׁי מֵצַל וְאַלּוֹנִים עֲבֻתִּים: ג) וַיִּסְעוּ מִשְׁפָּלָה וַיָּבוֹאוּ קַבְקַזָּה וַיֵּצְאוּ כָּל אַנְשֵׁי קַבְקַז לִקְרָאתָם וַיְקַדְּמוּ אֶת פְּנֵי הוֹד מַלְכוּתוֹ בִּתְרוּעַת שִׂמְחָה וּשְׁאוֹן עֲלִיזִים: ד) וַיַּעַבְרוּ כָּל יְמֵי מַסַּע הַמֶּלֶךְ וְהַנִּלְוִים אֵלָיו בְּשָׁלוֹם וּבְכָל אֲשֶׁר יִפְנוּ הָיָה יְיָ אִתָּם: ה) וַיְהִי כְּתֹם יֶרַח יָמִים לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצָא הַמֶּלֶךְ לְמַסָּעָיו וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לָשׁוּב אֶל בִּירַת אֶרֶץ מֶמְשַׁלְתּוֹ: ו) וַיֵּרֶד הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וּבָנָיו הַבְּכִירִים בָּאֳנִית קִיטוֹר מִסְקְבָה וַיְבָרְכוּ אֶת עַבְדֵיהֶם בְּשָׁלוֹם וַיִּסָּעוּ: ז) וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ צַח חֲרִישִׁית עַל הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם: ח) וַתָּשָׁט הָאֳנִיָּה עַל מֵי מְנוּחוֹת וַתָּבֹא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאתָהּ מִקַּבְקַז עַד מִפְרָץ לָשׁוֹן יַם הַסֵּיבַסְטָפָּלִי: ט) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא בָּאוּ סֵיבַסְטָפָּלָה מִנֶּגֶב קְרִים בְּנֵי הַמֶּלֶךְ הַצְּעִירִים: י) הֲלֹא הֵמָּה הַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל מִיכָאֵל וְהַנְּסִיכָה הַגְּדוֹלָה קְסֶנְיָא וְאֶלְגָּא: יא) כֹּה נִפְגְּשׁוּ יַחְדָּו כָּל בְּנֵי מִשְׁפַּחַת כְּבוֹד הַמֶּלֶךְ בְּעִיר סֵיבַסְטָפָּל:

ג.

א) וַיְהִי בְּחֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן בְּשִׁבְעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ וּמְכֹנַת הַקִּיטוֹר מְמַהֶרֶת לָרוּץ אֹרַח שִׁשִּׁים וְאַרְבַּע פַּרְסָאוֹת לְשָׁעָה: ב) וְהַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וְכָל הַחוֹנִים עַל דִּגְלָם יוֹשְׁבִים בְּמִרְכֶּבֶת

*) בעקבות ספר שיצא לאור בשפת רוסיא לספר לעם את הנס הגדול שנעשה לאדוננו הקיסר אלכסנדר השלישי יר"ה, ביום 17 אקטאבער 1888. ע"י מ. מ. ליטעווסקי.

כְּבוֹדָם לָשׁוּב אֶל קְרַיַת מֶלֶךְ רַב: ג) וַיְהִי בְּהְיוֹתָם בַּדֶּרֶךְ בְּעוֹד שְׁמוֹנִים וְאַרְבַּע פַּרְסָאוֹת
לָבוֹא חַרְקָבָה: ד) וּמַרְכֶּבֶת הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר נָחְפָּזָה לַעֲשׂוֹת דַּרְכָּהּ עַל מוֹטוֹת הַבַּרְזֶל נָעְתָּקָה אֶל
עֵבֶר הָאֶחָד וַתֵּט מִן הַמְּסִלָּה: ה) וַיְהִי בָּעֵת הַהִיא וַתִּתְנַגַּשְׁנָה גַּם יֶתֶר הַמַּרְכָּבוֹת הַהוֹלְכוֹת
מֵאַחֲרֶיהָ וַתְּהַדַּפְנָה אִשָּׁה אֶת רֵעוּתָהּ וַתִּתְפּוֹצַצְנָה כֻּלָּהֶן לִרְסִיסִים: ו) בָּעֵת הַהִיא עָמַד
הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְהַמֶּלֶךְ וְכָל הַשָּׂרִים אֲשֶׁר אִתָּם יוֹשְׁבִים בְּמְנוּחָה אֶל מִשְׁתֵּה
הַצָּהֳרַיִם: ז) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְנוֹדְדָה הַמַּרְכָּבָה בְּפַעַם הָרִאשׁוֹנָה וַיִּפְלוּ כָּל הַיּוֹשְׁבִים בְּתוֹכָהּ עַל
הָרִצְפָּה: ח) וַתִּנַּט הַמַּרְכָּבָה עוֹד פְּעָמִים וַתַּעְצַרְנָה כָּל הַמַּרְכָּבוֹת וַתַּעֲמוֹדְנָה מִלֶּכֶת: ט) וַתְּהִי
מַרְכֶּבֶת הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹנָה לְהִשָּׁבֵר וַיְהִי כְּהִשָּׁבְרָהּ וַיִּפְלוּ כָּל הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ הַחוּצָה: י) וַיָּשׁוּבוּ
גַּם הַקְּרוֹת הַנִּשְׁבָּרִים וְהַחֲלוֹנוֹת הַמְנֻפָּצִים וְיֶתֶר כְּלֵי הַיְצִיעוֹת הַנֶּהֱרָסוֹת וַיִּפְלוּ עַל הָאֲנָשִׁים
מִלְמָעְלָה: יא) וַיְהִי הָאֲנָשִׁים הַמְּשֻׁלָּבִים וְשִׁבְרֵי הָעֵצִים וְהַמּוֹטוֹת נְפָצִים יַחַד בְּלוּלִים עַל יַד
הַמְּסִלָּה כַּמּוֹרָד: יב) וַתִּגְדַּל הַמְּבוּכָה בָּעֵת הַהִיא וַיְהִי רַעַשׁ גָּדוֹל וַתַּעַל הַיְקָקָה הַשָּׁמַיְמָה:
יג) וַיִּמְצְאוּ אָז אֶת הַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל גְּיאוֹרְג הָאֶלֶכְּסַנְדְּרוֹנִי וְאֶת הַנָּסִיךְ אֶבֶלִינְסְקִי הִישַּׁב עַל יָדוֹ
מְשֻׁלָּבִים בְּיִרְכָתֵי הַמַּרְכָּבָה מֵעֵבֶר הָאֶחָד: יד) וּבְצֶלַע הַמַּרְכָּבָה הַשֵּׁנִית הָיָה אַחַד הַסָּרִיסִים
נוֹפֵל חָלָל וְעַל יָדוֹ עוֹד אֶחָד מִתְבּוֹסֵס בְּדַם פְּצָעָיו: טו) וְשַׂר הַגְּדוּד הַנָּסִיךְ שֶׁרֶמֶטֶב הָיָה
מֻטָּה וּפְצוּעַ מִכַּף רַגְלָיו וְעַד רֹאשׁוֹ: טז) וְהַמַּרְכָּבָה אֲשֶׁר יָשְׁבָה בְּתוֹכָהּ הַנְּסִיכָה הַגְּדוֹלָה
אָלְגָּא הָאֶלֶכְּסַנְדְּרוֹנִית נָטְתָה הַצִּדָּה בַּמּוֹרָד: יז) וַיִּבָּקַע הַקִּיר הַחִיצוֹן וַיִּפְלוּ הַקְּרָשִׁים אַרְצָה
וַיְהִי הַפֶּרֶץ גָּדוֹל בַּמַּרְכָּבָה: יח) וַיִּפְלוּ דֶּרֶךְ שָׁם הַנְּסִיכָה וּמִינִיקָתָהּ וְהַסָּרִים אֲשֶׁר הַנְּסִיכָה
נִשֵּׂאת עַל יָדוֹ: יט) וַיֵּהָרֵם אַחֲרֵי כֵן אַחַד הַהֲנוּרִים וַיִּפְלוּ הַשְּׁבָרִים עַל הַסָּרִים וַיִּפָּצַע פְּצָעִים
אֲנוּשִׁים עַד שְׁפַךְ דָּם: כ) וְכָל הַכֶּפֶר וְהָהָר וְהַשְּׂפֵלָה אֲשֶׁר עַל יַד הַמְּסִלָּה הָיָה מְכֻסֶּה
בְּמוֹטוֹת וּבְשִׁבְרֵי לְחוּת וּבְשִׁחְיֵי עֵצִים וּכְלֵים מְגֻלִּים שׁוֹנִים: כא) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת הַמֶּלֶךְ
וְהַמַּלְכָּה וְאֶת יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר בַּהֲפוֹךְ אֱלֹהִים אֶת הַמַּרְכָּבוֹת וּוַיט לָהֶם חָסֶד:

ד.

א) וַיְהִי בָּעֵת הַהִיא וַיּוֹם לְבַב הָעָם וַיְהִי לָמִים כִּי הָיָה לִבָּם חָרֵד עַל הַמֶּלֶךְ וּבֵיתוֹ:
ב) וַיֶּאֱנְחוּ מְשֻׁבָּר רוּחַ וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ אַיֵּה הַמֶּלֶךְ וְכָל כְּבוֹד בֵּיתוֹ הַשָּׁלוֹם לוֹ:
ג) וַיְהִי עוֹדָם מְדַבְּרִים וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וַיַּעַמְדוּ עַל יַד הַמְּסִלָּה בְּמוֹרָד נוֹכַח הָעָם:
ד) וַיְהִי כִּרְאוֹת הָעָם אֶת הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה נִצָּבִים עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁמְחוּ מְאֹד וַיָּרִיעוּ תְּרוּעָה גְּדוֹלָה:
ה) וַיָּסֶן הַמֶּלֶךְ עַל יָמִין וְעַל שְׂמֹאל וַיִּשָּׂא אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה לֹא נִפְקַד מִכָּל בְּנֵי בֵיתוֹ
אִישׁ: ו) וַיִּפְרֹשׂ אֶת כַּפָּיו הַשָּׁמַיְמָה וַיִּשָּׁפֵךְ שִׂיחוֹ לָאֵל הָעוֹנֶה אוֹתוֹ בְּיוֹם צָרָתוֹ: ז) וַיְבָרֵךְ
הַמֶּלֶךְ בְּהִתְפַּלְלוֹ וַיִּסַּךְ דִּמְעוֹת תּוֹדָה נֶסֶךְ לָאֵל מוֹשִׁיעוֹ וּמְפַלְּטוֹ וַתְּחִי רוּחוֹ: ח) וַיְהִי כְּכַלּוֹת
הַמֶּלֶךְ אֶת תְּפִלָּתוֹ וַיָּאֶר פָּנָיו אֶל הַמַּלְכָּה וַיְחַבֵּק אוֹתָהּ בְּאַהֲבָה וַיְבָרְכָהּ בְּשָׁלוֹם: ט) וַיִּגַּף
הַמֶּלֶךְ מְעַט בָּעֵת הַמַּהְפֵּכָה וַתִּקַּע כַּף יְרֵכוֹ וַיִּצְלַע וַיֵּלֶךְ אַט: י) וְהַמַּלְכָּה אִטְּרָה אֶת יָרָהּ
הָאַחַת וַתִּפְצַע גַּם אֶת בְּשָׂרָהּ בִּפְצָעִים קַלִּים וּבְשָׂרוֹטוֹת: יא) וַתִּשְׁמַע הַמַּלְכָּה אֶת קוֹל אֲנָקַת
הַנְּגָפִים וְהַתְּחִלָּחַל הַמַּלְכָּה מְאֹד כִּי נִכְמְרוּ נִחוּמֶיהָ וְלֹא קָמָה בָּהּ עוֹד רוּחַ: יב) בָּעֵת הַהִיא
נִפְקְחוּ אֶרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַיְהִי עָנָן כָּבֵד מְאֹד וְגֶשֶׁם שׁוֹטֵף נִכַּהּ אָרְצָה: יג) וַתְּמַהֵר הַמַּלְכָּה
לָבוֹא הַחַדְרָה וַתַּעֲמוֹד עַל יַד הַמְּסִלָּה וְהִיא מְלֻכֶּשֶׁת אָז שִׂמְלַת מֶשִׁי דַּק וּנְעָלוֹת קַלּוֹת

בְּרַגְלֶיהָ׃ יד) וַיְהִי בְּעָמְדָהּ בְּמֵי בִצָּה וָרֶפֶשׂ וַתָּשֶׂם כָּל מַעְיָנָהּ לְהָחִישׁ עֶזְרָה לְהַנֶּחֱשָׁלִים וְלֹא
שָׁתָה לִבָּהּ לְמַכְאוֹבָהּ׃ טו) וַתִּשָּׂא אֶת עֵינֶיהָ וַתַּרְא אֶת אֶחָד מֵחָרְשֵׁי הַמְּכוֹנוֹת הַהוֹלֵךְ הָלֹךְ
וּבָכֹה כִּי נִכְוּוּ יָדָיו וּכְאֵבוּ גָדַל מְאֹד׃ טז) וַתְּמַהֵר הַמַּלְכָּה וַתִּגַּשׁ אֵלָיו וַתְּנַחֵם אוֹתוֹ וַתְּדַבֵּר
עַל לִבּוֹ׃ יז) וַתָּשָׁב אַחֲרֵי כֵן וַתֵּרֶא אֶת רֹאשׁ הַפְּקִידִים אֲשֶׁר עַל מְסִלַּת הַבַּרְזֶל יוֹשֵׁב עַל
יַד הַמְּסִלָּה בַּמּוֹרָד וְרֹאשׁוֹ פָּצוּעַ׃ יח) וַתִּקְרַב הַמַּלְכָּה גַם אֵלָיו וַתָּסַר אֶת צְעִיפָהּ מֵעַל
רֹאשָׁהּ וַתַּחְבֹּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ׃ יט) כֹּה הָלְכָה הַמַּלְכָּה הָלוֹךְ וָשׁוֹב בֵּין מַחֲנֶה הַנִּפְצָעִים וְלֹא
חָשְׂכָה מִכָּל עָמָל נַפְשָׁהּ לְהָבִיא עֶזְרָה בַצָּרָה׃ כ) וְהַקֵּיסַר שָׁכַח בָּעֵת הַהִיא אֶת מַלְכוּתוֹ
וְאֶת גִּזְרוֹ אֶת הוֹדוֹ וְאֶת כְּבוֹדוֹ וַיְהִי כְּאַחַד הָאָדָם׃ כא) וַיְהִי הוּא הָרֹאשׁ וְהָרִאשׁוֹן עַל כָּל
אֲשֶׁר נָדְבָה אוֹתָם רוּחָם לִפְקוֹחַ עַיִן עַל הַנִּפְצָעִים׃ כב) וַיֵּרֶד הַקֵּיסַר בִּכְבוֹדוֹ כְּעֶשְׂרִים
פְּעָמִים מֵרֹאשׁ הַגִּבְעָה אֶל הָעֵמֶק וַיְשַׂגֵּב לַחוֹלִים יֶשַׁע׃ כג) וְיוֹרֵשׁ הָעֶצֶר וְהַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל
גֵּיאוֹרְג הִרְבּוּ עָמָל לְהָקִים אֶת הַנִּגְפִּים וַיִּשָּׂאוּם עַל זְרוֹעוֹתֵיהֶם וַיְרַפְּדוּ לָהֶם יְצוּעַ׃ כד) וַתְּהִי
עֲבוֹדַת בֵּית הַמַּלְכוּת רַבָּה מְאֹד בָּעֵת הַהִיא עַד אֲשֶׁר לֹא יְאֻמַּן כִּי יְסֻפָּר׃

ה.

א) וַיְהִי כָּל הַמֵּתִים בְּיוֹם הַמַּר הַהוּא עֶשְׂרִים וְאֶחָד נָפֶשׁ׃ ב) וּשְׁלֹשִׁים וְשִׁבְעָה אֲנָשִׁים
הָיוּ פְצוּעִים בִּפְצָעִים אֲנוּשִׁים מִלְּבַד הַמְּדֻקָּרִים וְהַשְּׂרוּטִים אֲשֶׁר לֹא גָדַל כְּאֵבָם מִנְּשׂוֹא׃
ג) וְאֵלֶּה הֵמָּה הָאֲנָשִׁים הַמֵּתִים בְּיוֹם הַמַּהְפֵּכָה׃ ד) בְּרֹשׁ שַׂר הַגְּדוּד הָאֶגְרִי אֶחָד, טְשֶׁקוּבֶר
הַחוֹבֵשׁ אֶחָד, שֶׁנְבֶרְג הַסּוֹפֵר אֶחָד, הַפָּקִיד לוֹטֶר אֶחָד׃ ה) שַׁשּׁוּן, בַּסְקָב וְסִדָּרָב, גִּיגָרָב
הָאֶגְרִי וְסָפָרָנָב הַמֶּלְצַר, סְטֶרֶלְטְשׁוּנָם וְקָרָלִים פְּקִידֵי מְסִלַּת הַבַּרְזֶל׃ ו) לִינְגֶנְפֶלְד, אָפָּארָנִיק
וְאִטִּין וְעוֹד שִׁשָּׁה אַנְשֵׁי חַיִל מִגְּדוּד מְסִלַּת הַבַּרְזֶל׃ ז) וַיְמַהֲרוּ אַנְשֵׁי הַצָּבָא הַשּׁוֹמְרִים אֶת
הַמְּסִלָּה וַיּוֹרוּ בַקֶּשֶׁת וַיִּתְּנוּ אוֹתֹתָם אֹתוֹת׃ ח) וּפְקִיד קַוֵּי הַבְּשׁוֹר חָגַר שְׁאֵרִית כֹּחוֹ וַיּוֹצֵא
אֶת חוּטֵי הַבַּרְזֶל וְאֶת הַמְּכוֹנָה מִתַּחַת מַפֵּלַת הָעֲגָלוֹת׃ ט) וַיּוֹצֵא כַבָּרָק חִצֵּי קַוָּיו וַיִּתֵּן
אֹמֶר הַמְּבַשֵּׂר צָבָא רָב עַל כָּל הַמְּסִלָּה מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה׃ י) וַתָּפֶץ הַשְּׁמוּעָה עַל פְּנֵי כָל
הַמַּעֲבָר אֲשֶׁר לִמְסִלַּת הַבַּרְזֶל וַיֵּדַע כָּל הָעָם אֶת הָאָסוֹן אֲשֶׁר קָרָה׃ יא) וַיָּחֶל הָעָם לָבוֹא
אֶל מְקוֹם הַמַּהְפֵּכָה וַיָּטוּשׁוּ כִּנְשָׁרִים מִכָּל עֲבָרִים לְהוֹשִׁיעַ אֶת הַנֶּחֱשָׁלִים וּלְחַבֵּשׁ פִּצְעֵיהֶם׃
ב) וּמִרְכֶּבֶת הַקִּיטוֹר הַשְּׁנִיָּה הַהוֹלֶכֶת אַחֲרֵי מִרְכֶּבֶת הַמֶּלֶךְ לֹא אֵחֲרָה גַם הִיא לָבוֹא׃ יג) וַיָּבוֹא
עִם הַמַּסָּע הַהוּא הַרוֹפֵא רַיְיכְפוּס וַיָּבֵא אִתּוֹ סַמֵּי מַרְפֵּא וְחִתּוּלִים וְתַחְבֹּשֶׁת וְכָל זְנֵי מִרְקַחַת׃
ד) וְגַם רַבִּים מִפְּקִידֵי הַמַּלְכוּת נִלְוּוּ אִתּוֹ וְשׁוֹטְרִים עִם סָרִיסִים׃

ו.

א) וַיְהִי כַּעֲבוֹר שְׁתֵּי שָׁעוֹת אַחֲרֵי הַמַּהְפֵּכָה וַתָּבוֹא מִרְכֶּבֶת קִיטוֹר מִתַּחֲנוֹת בָּרְקָא׃
ב) וַיַּעַבְרוּ עוֹד רְגָעִים אֲחָדִים וְהִנֵּה חֶבֶל רוֹפְאִים וְחוֹבְשִׁים יָרְדוּ מֵעֶגְלַת הַקִּיטוֹר הַשָּׁבָה
מֵחַרְקָב׃ ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָפָה הַיּוֹם לַעֲרוֹב וַיְבַצְּעוּ הָרוֹפְאִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם וַיָּשִׂימוּ מִשְׁטָר
וַיַּבְדִּילוּ בֵּין הַחַיִּים וּבֵין הַמֵּתִים׃ ד) וַיִּקְחוּ אֶת הַחֲלָלִים וַיַּעַטְפוּ אוֹתָם וַיִּשָּׂאוּם וַיַּנִּיחוּם לְרַגְלֵי
הַסּוֹלְלוֹת מִתָּחַת׃ ה) וְאֶת הַנִּפְצָעִים הִנִּיחוּ בְּאַחַת הַמֶּרְכָּבוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת אֲשֶׁר יַד הַמַּהְפֵּכָה
לֹא נָגְעָה בָהֶן לְרָעָה׃ ו) וַיְצַו הַמֶּלֶךְ אֶת מַרְטִינָב שַׂר הָאָלֶף לָשׂוּם עַיִן עַל הַחוֹלִים

בְּהִנָּשְׂאָם לְכָל יִקְרֵם אָסוֹן וַיִּתֵּן אֶת הַמִּשְׁרָה עַל שִׁכְמוֹ: ז) וַיִּקַּח מַרְטִינָב אֶת הַחוֹלִים וַיַּעֲבִירֵם
עַל מֶרְכֶּבֶת הַבַּרְזֶל הַשֵּׁנִית וַיּוֹבִילֵם חַרְקָבָה: ח) וַיּוֹסֶף הַמֶּלֶךְ וַיֵּצֵא אֶת גְּרֶנֶט שַׂר הַגְּדוּד לָשִׂים
עֵינוֹ עַל הַחֲלָלִים וְעַל הַחֲפָצִים הַנִּמְצָאִים בַּמַּרְכָּבָה: ט) וַתֵּצֵא פְקוּדַת הַמֶּלֶךְ בַּיּוֹם הַהוּא
לְהוֹבִיל אֶת כָּל גּוּפוֹת הַמּוּמָתִים פֶּטֶרְבּוֹרְנָה: י) מִלְבַד שִׁשָּׁה חֲלָלִים אַנְשֵׁי צָבָא מִגְדּוֹד
מִסְלַת הַבַּרְזֶל אֲשֶׁר לֹא עֲלֵיהֶם הָיְתָה הַפְקוּדָה וַיִּשָּׁאֲרוּ בִּמְקוֹם הַמַּהֲפֵכָה: יא) וְהַקֵּיסַר
אֶלְבֶּסְנֶדֶר לֹא מָשׁ מִן הַמִּסְלָה עַד אִם כִּלּוּ הָרוֹפְאִים וְהַחוֹבְשִׁים אֶת כָּל אֲשֶׁר נָטַל עֲלֵיהֶם
לַעֲשׂוֹת: יב) וַיְמַלְּאוּ כָּל הָרוֹפְאִים וְהַפְּקִידִים וְהַסָּרִיסִים אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ וּכְכָל אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם
בֵּן עָשׂוּ:

ז.

א) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֵּשֶׁב הַמֶּלֶךְ בְּמַרְכֶּבֶת הַקִּיטוֹר הַשֵּׁנִית הוּא וְכָל פְּבוּד
בֵּיתוֹ וְהַשָּׂרִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּשׂוּבוּ לָזָבָה: ב) וְכַהֲנֵי הַכְּפָר עָמְדוּ הֶבֶן בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ וַיַּחֲבוּ אֶל
בּוֹאָם: ג) וַיְהִי כְּבוֹא הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים לָזָבָה וַיָּקוּמוּ הַכֹּהֲנִים וַיּוֹדוּ לָיְיָ חַסְדּוֹ עַל נִפְלְאוֹתָיו
אֲשֶׁר עָשָׂה: ד) וַיַּעַרְכוּ הַכֹּהֲנִים אַחֲרֵי כֵן תְּפִלַּת אַזְכָּרָה בְּעַד נִשְׁמוֹת הַמֵּתִים וַתֵּכֶל הָעֲבוֹדָה:
ה) וַיְהִי כְּבָלוֹתָם לְהִתְפַּלֵּל וַיּוֹאֶל הַקֵּיסַר וַיְקַדֵּשׁ אֶת הַכֹּהֲנִים וְאֶת הָעָם וְאֶת הַסָּרִיסִים אֶל
מִשְׁתֵּה הָעֶרֶב: ו) וַיְהִי אַחֲרֵי שֶׁבֶת הַקֵּיסַר כְּשֶׁתֵּי שָׁעוֹת בְּכִפֵּא לֵוְב וַתֵּצֵא מִרְכֶּבֶת הַקִּיטוֹר
אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ מִלָּזָב וַתִּסַּע סִינֶלְנִיקָבָה: ז) וַיִּסְעוּ מִסִּינֶלְנִיקָב עַל הַמִּסְלָה הָעֶקְטָרִינִית וְחַרְקָב
נִיקוֹלַעֲבִית וַיָּבוֹאוּ חַרְקָבָה: ח) וַיִּשְׁמְעוּ יוֹשְׁבֵי חַרְקָב כִּי בָא הַמֶּלֶךְ וַיָּרוֹנוּ מְטוּב לֵב וַיִּשְׂמְחוּ
וַיַּעֲלְצוּ וַתֵּהֹם הַקְּרָיָה: ט) וַיִּשְׁבֹּת הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא וַיַּעַזְבוּ אֶת כָּל עֲבוֹדָתָם וַיִּנָּהֲרוּ כְּנַעַר
וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים לִקְרַאת הַמֶּלֶךְ: י) וַיְהִי בְּהִתְאַסֵּף הָעָם וַיֵּרֶב הֲהָמוֹן מְאֹד וְנִנַּשׁ אִישׁ
בְּאִישׁ וְאִישׁ בְּאָחִיו וַיִּמָּלֵא כָּל בֵּית הַנְּתִיבוֹת וְהַמִּגְרָשׁ אֲשֶׁר לְפָנָיו: יא) וְעֵינֵי כָל הַנֶּאֱסָפִים
נָזְלוּ דְמָעוֹת תּוֹדָה עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים עִם הַמֶּלֶךְ וְעִם בֵּיתוֹ: יב) וְהַמּוֹרִים
עִם תַּלְמִידֵי בָתֵּי הַסֵּפֶר וַחֲנִיכֵי בָתֵּי הַלִּמּוּד הַגְּבוֹהִים קִדְּמוּ אֶת הוֹד מַלְכוּתוֹ וּכְבוֹד בֵּיתוֹ
בְּשִׁירִים וְקוֹל תּוֹדָה: יג) וַתְּהִי לַהֲקַת הַמְּנַגְּנִים רַבָּה מְאֹד וַתַּעֲבוֹר הָרִנָּה בְּמַחֲנֵה וַתִּבָּקַע
הָאָרֶץ לְקוֹלָם:

ח.

א) וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וְכָל הַשָּׂרִים אֲשֶׁר אִתָּם אֶל הַמִּגְרָשׁ אֲשֶׁר עַל יַד בֵּית הַנְּתִיבוֹת
לָשֶׁבֶת בַּמַּרְכָּבָה וְלָבוֹא הָעִירָה: ב) וּמַרְכֶּבֶת הַמֶּלֶךְ לֹא הָיְתָה נְכוֹנָה שָׁם בְּעֵת הַהִיא
פְּקִידֵי הָעִיר לֹא פִלְּלוּ מֵרֹאשׁ כִּי בוֹא יָבוֹא הַמֶּלֶךְ הָעִירָה: ג) וַיִּמָּהֲרוּ וַיָּבִיאוּ לַמֶּלֶךְ מַרְכֶּבֶת
אַחַד שָׂרֵי הַמַּלְכוּת וַיַּחֲלוּ אֶת פָּנָיו לָשֶׁבֶת בָּהּ וְלִנְסוֹעַ הָעִירָה: ד) וַיִּמְאַן הַמֶּלֶךְ לָשֶׁבֶת
בַּמַּרְכֶּבָה סְגוּרָה וַיֵּט מֵעָלֶיהָ: ה) וַיִּשָּׂא הַמֶּלֶךְ אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה כַּרְכָּרָה רְתוּמָה לְ
סוּסִים עוֹמֶדֶת בַּחֲצַר בֵּית הַנְּתִיבוֹת: ו) וְהָרֶכֶב הָיָה אִישׁ מָהִיר וְחָרוּץ וּשְׁמוֹ בְּסִילִי יַעֲקֹבִ
וְהוּא הֵבִיא בְּכַרְכָּרָתוֹ אֶת אֶחָד מִשָּׂרֵי הַמַּלְכוּת אֶל בֵּית הַתַּחֲנוּת: ז) וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ
הַמַּרְכֶּבָה וְהַמַּלְכָּה וּבָנָיו אִתּוֹ וַיּוֹאִילוּ לִנְסוֹעַ אֶל בֵּית הַחוֹלִים הַקָּרוֹב אֲשֶׁר לְמִסְלַת הַבַּרְ
ח) וּמִכִּים וּפְצוּעִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר נִגְּפוּ בִּמְקוֹם הַמַּהֲפֵכָה הָיוּ עֲצוּרִים בְּבֵית הַחוֹלִים הַ

ט) וַיַּעֲמוֹד הֶהָמוֹן עַל שְׁנֵי עֶבְרֵי הַדֶּרֶךְ מִזֶּה וּמִזֶּה וַיִּהְיוּ נִלְחָצִים יַחְדָּו אִישׁ אֶל אָחִיו׃
י) וַתַּעֲבוֹר הַכִּרְכָּרָה בֵּין הָעוֹמְדִים וַתִּתְנַהֵג בִּכְבֵדוּת עַד גִּשְׁתָּהּ אֶל בֵּית הַחוֹלִים׃ יא) וַיְהִי
כְּשׁוּב הַקֵּיסַר וְהַקִּסְרִית מִבֵּית הַחוֹלִים וַיִּשָּׂאוּם הָעָם עַל זְרוֹעוֹתֵיהֶם וַיּוֹשִׁיבוּם בַּמֶּרְכָּבָה׃
יב) מִשָּׁם נָסְעוּ אֶל בֵּית הַחוֹלִים אֲשֶׁר לְבֵית מִדְרַשׁ הַמַּדָּעִים׃ יג) וַיְהִי כִּרְאוֹת שָׁם הַקִּסְרִית
אֶת פְּנֵי אֲחָדִים מֵעֲבָדֶיהָ הַמֻּכִּים וְהַפְּצוּעִים וַתֵּרַדְנָה עֵינֶיהָ דְּמָעוֹת׃ יד) וַתַּחֲמוֹל הַמַּלְכָּה
עֲלֵיהֶם וַתֵּט לָהֶם חֶסֶד וַתְּדַבֵּר עִמָּהֶם דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים׃ טו) וַתֵּעָתֵר הַמַּלְכָּה לְתַחֲנוּנֵי
הָאֻמְלָלִים וַתִּתֵּן לָהֶם לְנַשֵּׁק אֶת יָדָהּ׃ טז) וַיִּהְיוּ רַבִּים מִן הַחוֹלִים אֲשֶׁר נִפְצְעוּ בִּפְצָעִים
אֲנוּשִׁים חַסְרֵי רֶגֶשׁ וּבִינָתָם הִסְתַּתְּרָה׃ יז) וַיִּצְלַח רוּחַ הַזִּכָּרוֹן עַל הַקֵּיסַר וַיְסַפֵּר אֶת תְּלָאַת
כָּל אִישׁ וְאִישׁ וְאֶת מְקוֹם אֲסוֹנוֹ וְלֹא הֶחֱסִיר דָּבָר׃ יח) וַיִּהְיוּ הַנִּגָּפִים אֲשֶׁר דַּל חֶלְקָם בַּחַיִּים
וַיְצַו הוֹד מַלְכוּתוֹ לְכַלְכֵּל מַחֲלָתָם וּלְנַהְלֵם בְּכָל הַמַּחְסוֹרִים אֲשֶׁר יֶחְסַר לָהֶם מִבֵּית גִּנְזַכָּיו׃

ט.

א) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלָּה הַמֶּלֶךְ לְבַקֵּר אֶת בֵּית הַחוֹלִים אֲשֶׁר לְבֵית מִדְרַשׁ הַמַּדָּעִים וְאַחֲרֵי
הַשְׁמִיעַ רֹאשׁ הַכֹּהֲנִים אֶת מִדַּבְּרוֹתָיו׃ ב) וַיֵּשְׁבוּ הוֹד מַלְכוּתָם בְּמִרְכֶּבֶת כְּבוֹדָם וַיֶּחֱצוּ בְעָמָל
רַב בֵּין הֶהָמוֹן אֲשֶׁר כִּתְּרוּם מִכָּל עֵבֶר וַיָּשׁוּבוּ אֶל הַתַּחֲנָה׃ ג) וַיְהִי בְּגֶשֶׁת הַמֶּרְכָּבָה אֶל
שְׁלַבֵּי מַעֲרֶכֶת הַסַּף וַיְמַהֵר בַּסִּילִי יַעֲקָבְלֶב וַיִּקְפּוֹץ אָרְצָה׃ ד) וַיִּתְנַפֵּל לְרַגְלֵי הַמַּלְכָּה וַיֵּבְךְּ
וַיִּתְחַנֶּן לָהּ לָתֶת לוֹ לְנַשֵּׁק אֶת יָדָהּ לִהְיוֹת לוֹ וּלְבָנָיו אַחֲרָיו לְמַזְכֶּרֶת נֶצַח׃ ה) וַתֵּאוֹת לוֹ
הַמַּלְכָּה וַתּוֹשֶׁט לוֹ אֶת יָדָהּ בְּחַסְדָּהּ וַיִּשָּׁקֶהָ יַעֲקָבְלֶב בְּעַנְוַת כָּבוֹד וְעַל שְׂפָתָיו כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃
ו) וַיִּגְשׁוּ אֶל יַעֲקָבְלֶב לָתֶת לוֹ שְׂכָרוֹ מְחִיר הַמַּסָּע וַיֹּאמֶר יַעֲקָבְלֶב הַמְעַט מִמֶּנִּי כָּל הַכָּבוֹד
הַזֶּה כִּי אֶקַּח עוֹד שָׂכָר וַיְמָאֵן לָקַחַת׃ ז) וַיְהִי בְּשׁוּבָם מֵחַרְקָב וַיָּשָׁב הָעָם וַיִּתְאַסֵּף בְּהָמוֹן
רַב וַיִּמָּלֵא כָל בֵּית הַתַּחֲנוּת וְהַמִּגְרָשׁ מִסָּבִיב׃ ח) וַיַּעֲמוֹד הָעָם הָכֵן וְדָגָלִים וְאֹתוֹת הַדַּת
בִּידֵיהֶם לְלַוּוֹת אֶת כְּבוֹד הַקֵּיסַר וְאֶת בֵּיתוֹ עַל דַּרְכָּם׃ ט) וַיְהִי בְּטֶרֶם נִתְּקוּ גַלְגִּלֵי מִרְכֶּבֶת
הַקִּיטוֹר מִמְּקוֹמָם וַיּוֹדֶה הַמֶּלֶךְ לְהָעָם וַיֹּאמַר אֶת הַכָּבוֹד אֲשֶׁר אֲצַלְתֶּם לִי לֹא אֶשְׁכַּח לָנֶצַח׃
י) וַיְהִי בַּחֲצוֹת הַיּוֹם וַיִּפָּרֵד הַמֶּלֶךְ וּבֵיתוֹ מֵעֲבָדָיו וְקוֹל הָעָם בְּרֵעוֹ יְחִי הַקֵּיסַר! יְחִי הַקֵּיסַר!
יא) וַיְהִי כְּבוֹא הַמֶּלֶךְ וּבֵיתוֹ עִירָה מָסְקְבָה וַתְּהִי רֵאשִׁית דַּרְכָּם אֶל בֵּית מִקְדַּשׁ הַפְּרַוְסְלַוִי
חֲדַר מַשְׂכִּית הַתְּמוּנוֹת הַקְּדֹשׁוֹת׃ יב) וַיִּשְׁפְּכוּ שָׁם אֶת צְקוֹן לַחְשָׁם בְּכָל לְבָבָם וַיָּבוֹאוּ אֶל
בֵּית הַכְּנֶסֶת הַגָּדוֹל הָעַתִּיק אֲשֶׁר בְּמִבְצָר — קְרֶמֶל — בַּעַל גֻּלַּת הַזָּהָב׃ יג) וַיְהִי כְּבוֹא הַמֶּלֶךְ
וּבֵיתוֹ לְמָסְקְבָה וַיִּשָּׁמַע קוֹל צִלְצַל הַפַּעֲמוֹנִים מִמִּגְדַּל יֵאוֹן הַגָּדוֹל וַיָּרִיעוּ כָּל יֶתֶר הַפַּעֲמוֹנִים
מִבָּתֵּי הַתְּפִלּוֹת וַתֵּהֹם הַקִּרְיָה׃ יד) וַיִּנְהֲרוּ הָעָם מִכָּל עֲבָרִים לִשְׁמוֹעַ אֶל הָרִנָּה וְאֶל הַתְּפִלָּה
וַיִּמָּלְאוּ כָּל בָּתֵּי הַתְּפִלּוֹת מִפֶּה לְפֶה׃ טו) וְכֹהֲנֵי כָל בָּתֵּי הַתְּפִלּוֹת יָצְאוּ לִקְרַאת הַמֶּלֶךְ
בְּנָסְעוֹ עַל פְּנֵי חוּצוֹת מַסְקְבָה מְלֻבָּשִׁים בִּגְדֵי הַשְׂרָד וַיְבָרְכוּ בוֹאוּ וַיָּרִימוּ נֵס׃ טז) וְאַנְשֵׁי
צָבָא חֵיל מָסְקְבָה הָיוּ נִצָּבִים שְׂדֵרוֹת שְׂדֵרוֹת בְּמַעֲרָכָה וַיַּחֲזִיקוּ מַעֲמָד בְּכָל הָרְחוֹבוֹת וְאַחֲרֵיהֶם
פְּקִידִים פָּרָשִׁים רוֹכְבֵי סוּסִים׃ יז) וְחֶבֶר נוֹגְנִים הֵרִיעוּ בִּזְמִירוֹת עַל כָּל מִדְרַךְ מִרְכֶּבֶת
מַלְכֵּנוּ „אֵל מֶלֶךְ נְצוֹר"׃ יח) וַיְהִי לֵב הֶהָמוֹן הָרַב אֱמוּנָה לְמַלְכּוֹ וַיַּעֲמוֹד נִלְחָץ מֵאָז הַבֹּקֶר
וַיֵּסֶךְ דִּמְעוֹת תּוֹדָה לָאֵל מוֹשִׁיעוֹ וּמְפַלְּטוֹ וַיָּרִיעַ תְּרוּעָה גְדוֹלָה׃

י.

א) וַיְהִי כְּבוֹא הַקֵּיסַר וּבֵיתוֹ אֶל אֹהֶל מוֹעֵד הָאֻסְפָּנִי וַיְקַדֵּם יָאַנְנִיקִי הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אֶת פָּנָיו בַּשַּׁעַר בַּבִּיאָה וַיְבָרְכֶנּוּ בְּשָׁלוֹם: ב) וַיָּבוֹאוּ עַד מְקוֹם עַצְמוֹת הַכֹּהֲנִים הַקְּדוֹשִׁים פֶּטֶר וְיָנִי וּפִילִפְּ אֲשֶׁר מָשְׁחוּ אֶת הַקֵּיסַר וְאֶת הַקִּסְרִית בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וַיַּעַרְכוּ שָׁם תְּפִלָּה וְשַׁלְמֵי תוֹדָה: ג) וַיְהִי בִּהְיוֹת הוֹד מַלְכוּתָם עִם מַעֲלֶה הָאָדוֹם (—קְרַאסְנָאעֶ קְרִילְצָא —) וַיִּשְׁתַּחֲווּ לִפְנֵי הָעָם וַיְבָרְכוּם: ד) וְרִבְבוֹת הָעָם אֲשֶׁר עִטְּרוּ אֶת מַלְכָּם הֵרִימוּ אֶת קוֹלָם וַיָּשִׁיבוּ מֵעֹמֶק לְבָבָם בְּרָכָה אֶל חֵיקוֹ וַיְבָרְכוּ אֶת יְיָ עַל תַּגְמוּלֹהִי עָלָיו: ה) וַיְהִי בְּחֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן בְּאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ וַיָּבוֹא הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וְכָל כְּבוֹד בֵּיתוֹ שָׁלוֹם גַּטְשִׁינָה: ו) וּבִשְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ נִגְלֹה נִגְלֶה הוֹד מַלְכוּתוֹ וְכָל כְּבוֹד בֵּיתוֹ בְּקִרְיַת מֶלֶךְ רָב וְהָעִיר פֶּטֶרְבּוּרְג צָהֲלָה וְשָׂמֵחָה: ז) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא יָצָא דְבַר מַלְכוּת גָּלוּי לְכָל הָעַמִּים כִּי חַסְדֵי יְיָ גָּבְרוּ עַל מֶלֶךְ רוּסִיָּה וַיַּצֵּל מִמָּוֶת נַפְשׁוֹ: ח) וְאֵלֶּה הֵמָּה קְצוֹת דִּבְרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר שָׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶל עֲבָדָיו הַנֶּאֱמָנִים בְּכָל אַרְצוֹת מֶמְשַׁלְתּוֹ: ט) „מִי יְמַלֵּל גְּבוּרוֹת יְיָ יַשְׁמִיעַ כָּל תְּהִלָּתוֹ: י) מַה גָּבְהוּ דַרְכֵּי אֵל וּמֶה עָצְמוּ רָאשֵׁיהֶם מָה אֱנוֹשׁ כִּי יֵדָעֵם וּבֶן אָדָם יָבוֹא עַד תַּכְלִיתָם: יא) בָּעֵת אֲשֶׁר אָפְסָה יַד אֱנוֹשׁ וְחָכְמָתוֹ הִתְבַּלְעָה שָׁלַח יְיָ עֶזְרָתוֹ מִקֹּדֶשׁ וַיַּצֵּל אוֹתִי וְאֶת הַמַּלְכָּה וְאֶת יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר וְכָל בָּנֵינוּ מִשַּׁחַת בְּלִי: יב) תַּחַדְנָה נָא תְפִלּוֹת כָּל עֲבָדֵינוּ הַנֶּאֱמָנִים עִם תְּפִלָּתֵנוּ אֲנַחְנוּ לָאֵל אֲשֶׁר הִפְלִיא חַסְדּוֹ לָנוּ: יג) בְּחֶרְדַּת קֹדֶשׁ מַאֲמִינִים אֲנַחְנוּ אֱמוּנָה אֹמֶן כִּי הָרִנּוֹת וְהַתְּפִלּוֹת הַנּוֹבְעוֹת מִלֵּב רִבְבוֹת בָּנֵינוּ הַנֶּאֱמָנִים בְּכָל אֶרֶץ רוּסִיָּה הֵן עוֹרְרוּ רַחֲמֵי אֵל לְהַחֲיוֹתֵנוּ כַּיּוֹם הַזֶּה: יד) כַּאֲשֶׁר הִשְׁגִּיחַ יְיָ מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ אֵלֵינוּ הַפַּעַם לְמַלֵּט נַפְשֵׁנוּ לְטוֹבַת אֶרֶץ מוֹלַדְתֵּנוּ כֵּן יוֹסִיף לְהֵיטִב עִמָּנוּ כִּי נוּכַל לְמַלְאוֹת מִשְׁלַחְתֵּנוּ וּלְעָבְדוֹ בְּלֵב שָׁלוֹם, אָמֵן":

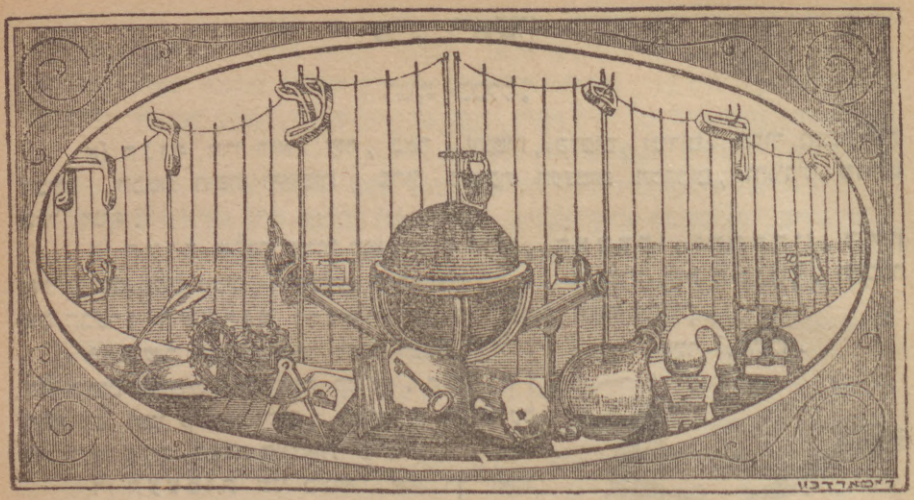

מַסֶּכֶת נִתּוּחַ

מאת

ד"ר בנימין שֶׁרְשֶׁוְסְקִי.

מבוא

חכמת הנתוח[1]) מונה מספר וקוראת שמות לחלקי הגוף, שיש בכח הסכין להפריד ביניהם, ומבארת צורתו של כל אחד ואחד מהם, וקובעת לו מקומו בגוף ויחוסו אל חבריו. מי שבא ללמוד חכמה זו על בוריה, כרי שיתקין עצמו ללמוד חכמת הרפואה, לא ילמוד אותה מתוך הספר בלבד, אלא יסתכל בשלדו[2]) של אדם, ויתבונן בו בכללו ובכל עצם ועצם בפרט, וינתח גוף מת, ויבדוק בעורו ובבשרו בגידיו ובקרביו, עד שישיג צורת כל אחד מהחלקים ומקומם בגוף. אבל רוב בני אדם אינם מוכנים להכנס לפני ולפנים בהלכה החמורה הזו. — הרי להם די בספר הזה ובציורים שבו בלבד. העוסק בחכמת החיים[3]) יקנה לו ידיעה כפי הראוי להבין בנין הכלים המשמשים לחיים, והעוסק בש"ס ובפוסקים יבין דברי חכמינו ז"ל בהרבה מקומות הדורשים באור מצד חכמת הנתוח, אלא הספר הזה לא נתן למקרא, כי אם ללמוד, לפיכך מי שרוצה למצוא בספר הזה נחת ורצון, לא יעבור עליו בסקירה אחת, כי אם יעין בו, ולא יעבור אל המאוחר, אלא אם כן עמד על הקודם תחלה.

---

1) Анатомія, Anatomie. 2) Скелетъ, Skelet, 3) Физіологія, Physiologie.

פרק ראשון

הגוף בכלל.

א) הגוף הרי הוא: עור, בשר, עצמות, קרבים, וגידים. העור מכסה את הבשר, הבשר חופה העצמות, בתוך מערכת העצמות הקרבים, והגידים מצויים בכל הגוף.

ב) העור שלשה עורות הוא: העליון, האמצעי, והתחתון. העליון אין בו דם כלום ויבש, האמצעי הרבה דם בתוכו, והתחתון הוא השומן[1]) המכסה את הבשר; השערות והצפרנים הן תולדות העור העליון.

ציור 1. השלד.

ג) בשר הגוף מהפרד לכמה וכמה חבילות של חוטים אדומים, ונקראות קפיץ. הקפיץ[2]) תוכו עב ושני קצותיו דקים, ומדובקים בעצם על ידי רצועות לבנות היוצאות מהם*).

ד) העצמות שני מינים: אחד רך ואחד קשה, ואין קוראים למין הרך עצם אלא שחוס[3]). העצמות יש מהן קבועות ואין מתנועעות, ומקום חבורן נקרא פֶּרֶק[4]), ויש סבוכות זו בזו על ידי רצועות ומתנועעות וקוראים לעצמות אלו פרקים, ולמקום חבורן סובך[5]).

ה) מנינם של פרקי הגוף כמאתים הן, פעמים חסר ופעמים יתר, הכל לפי ימי גדולו של אדם: כשהוא קטן, הרבה מעצמותיו נפרדות, וכשהוא הולך ומתגדל, העצמות הולכות ומתדבקות זו בזו.

ו) העצמות שבגוף כשהן סדורות כבריתן[6]) זהו השלד (צ. 1). כשאתה מחלקו ליתין ולשמאל, שני חצאיו דומים זה לזה. ולארכו השלד מתחלק לראש ולגויה, וזוגות של זרועות ורגלים כמין ברים יוצאים מן הגויה מלמעלה ומלמטה. השלד מעמיד את הגוף ונותן לו דפוס צורתו.

ז) שני חלקים בראש: הגלגלת והפנים. הגלגלת היא למעלה מן העינים והאזנים והעורף, וחלל בתוכה, והשאר הרי זה הפנים. וכן שני חלקים בגויה: השדרה וחלל הגויה. השדרה היא לאחורי הגויה על פני כל ארכה באמצעיתה, ומהשדרה והילך לשני צדדיה הוא חלל הגויה.

ח) מחיצה של בשר מפסקת בחלל הגויה באמצעיתו בין חלל החזה שלמעלה ממנה ובין חלל הבטן שלמטה ממנה. חלל הגלגלת, חלל החזה, וחלל הבטן, הרי הם

---

1) Жиръ, Fett. 2) Мускулъ, Muskel. 3) Хрящъ, Knorpel. 4) Шовъ, Naht 5) Сочленение, Gelenk. 6) Натурально, Natürlich.

*) כל קפיץ וקפיץ מתכוץ, בשעה שהוא מתרגש, ואחר כך חוזר ומתפשט, וגורם תנועה לעצמות שהוא דבוק בהן, לפיכך הבשר הוא המניע בגוף.

(ח"א)

שלשה מדורי הגוף: העליון, האמצעי, והתחתון, ובהם הקרבים נתונים.

ט) המוח בכלל הקרבים הוא, ומקומו במדור העליון, הלב והריאה במדור האמצעי, הכבד, הכליות, וכלי-הזרע שבזכר ובנקבה במדור התחתון, וקנה ארוך עובר דרך כל חלל הגויה, וזהו צנור-המזון, חלקו שבחלל החזה הרי זה הושט, ושבחלל הבטן הרי זה הקבה והמעים.

י) הריאה והכבד והכליות, כל אחד מאלו עשוי צנורות צנורות כרוכים ומונחים בתוך גידים, והרבה דם בתוך הגידים. אברים אלו וכיוצא בהם נקראים פקיעין[1]. בתוך הפקיעין הליחות שבגוף נעשות ונובעות מתוכם.

יא) העור שמבחוץ הולך דרך נקבי הגוף, ונכנס לתוך הצנורות שבקרבים, וחופה אותם מבפנים, והוא אדום ורך, וזהו עור הפנימי[2].

יב) הגידים שלשה מינים הן: המיתרים[3], וצנורות-הדמים[4], והָרָמָה[5]. מוצאם של המיתרים מן המוח ושל צנורות הדמים מן הלב, והם הולכים ומסתעפים לסעיפים, מה שאין כן בקרמה.

יג) המוח מין חומר רך עשוי חוטים חוטים, ומאחורי המוח יוצא כמין חבל עב שדרי[6] כמותו, וזהו חוט-השדרה, ומהמוח ומהחוט כמין חבלים לבניה שבריהם כמותם יוצאים לצדיהם ומסתעפים, והם המיתרים*). בהרבה מקומות של איזו מהמיתרים כמין קשרים[7] מצויים, וכל המיתרים ממין זה יש חבור ביניהם, ונקראים בעלי הקשרים.

יד) הלב חתיכה של בשר וחלל בתוכה, ומן הלב צנורות שבריתם כמותו יוצאים ומסתעפים, והם צנורות הדמים, מהם דמם אדום, ונקראים עורקים[8], ומהם דמם שחור, ונקראים וריד[9], ומהם דמם חור[10].

טו) צנורות הדמים כלפי הלב עבים, ויותר שהם מתרחקים מן הלב, יותר הם נעשים דקים, ומתדקדקים כחוטי השערות[11] בתוך האברים; חוטי השערות, היוצאים מן העורקים, הולכים ונמשכים אל אלו היוצאים מן הורידים*).

טז) הקרמה עשויה חוטים חוטים לבנים, ממנה רצועות-הקפיצין[12], ורצועות הפרקים[13], והקרומים[14] החופים כל אחד מן הקפיצין והעצמות והקרבים, ועוד היא מובלעת בתוכם.

---

1) Железы, Drüsen. 2) Слизистая оболочка, Schleimhaut. 3) Нервы, Nerven. 4) Сосуды, Gefässe. 5) Соединительная ткань, Bindegewebe. 6) Строеніе, Beschaffenheit 7) Узлы, Ganglien. 8) Артеріи, Arterien. 9) Вены, Venen. 10) Лимфа, Lympha. 11) Волосные Сосуды, Haargefässe. 12) Сухожилія, Sehnen (ע' לעיל ג) 13) Связки, Bänder (ע' לעיל ד). 14) Оболочки, Hüllen.

*) המיתרים אינם אלא שליחי המוח, מהם שליחותם להולכת רגש מכל מוחש אל המוח, אלו משמשים לחושים, ומהם שליחותם להולכת פקודה מן המוח אל הקפיצין שיתכווצו (ע' לעיל ג') אלו משמשים לתנועות.

**) הלב מזכוך ומחפשת תדיר. בשעה שהוא מתכוץ, הדם נדחה מתוכו לתוך העורקים, ובשעה שהוא מתפשט, הדם נכנס לתוכו מתוך הורידים; העורקים רוחים ומוליכים הדם לתוך חוטי השערות, ומשם הוא יוצא ונכנס לתוך הורידים, והולך וחוזר כלפי הלב. סמוך להלב צנורות הדם החור שופכים דמם לתוך הורידים, והדמים הללו שופעים לתוך הלב.

פרק שני

עצמות הראש.

א) הגלגלת צורתה כמין קדרה, חלקה העליון נראה מבחוץ וחלקה התחתון הוא בפנים הראש. בחלק העליון המצח מלפניו, אחורי הראש לאחוריו, הקדקד מלמעלה, והצדעים[1] מצדיו.

ציור 2 הגלגלת מבפנים

ב) עצמות הגלגלת מרוקעות[2] הן, ועל פני שטחן מבפנים גומות וחריצים (צ.2), הגומות רשומיו של המוח הן, והחריצים צנורות הדם עוברים בתוכם, ונקבים נקבים בתוך העצמות שבחלק התחתון שבגלגלת, מפני שחוט השדרה והמיתרים וצנורות הדם נוקבים אותן, והגדול שבהם הוא כלפי העורף, ודרך בו חוט השדרה יוצא מן המוח, וזהו פי-הקדרה (צ.O.F.2)

ג) שבע עצמות בגלגלת, ואלו הן: עצם המצח, עצם שמאחורי הראש, שתי עצמות הצדעים, שתי עצמות הקדקד, ועצם האגפים[3].

ד) עצם-המצח חלקה העליון זהו המצח, וחלקה התחתון נכפף ונכנם לטעלה מן העינים והחוטם לתוך הגלגלת. חלק זה סדוק באמצעיתו כנגד החוטים (צ. 1 וצ. Fr. 2).

ה) עצם שמאחורי הראש חלקה העליון זהו אחורי הראש, וחלקה ההתחתון הולך ונכפף ונכנם במקום העורף לפנים הראש, בחלק זה באמצעיתו פי-הקדרה (צ. 1 וצ. Oe. 2).

ציור 3. עצם האגפים

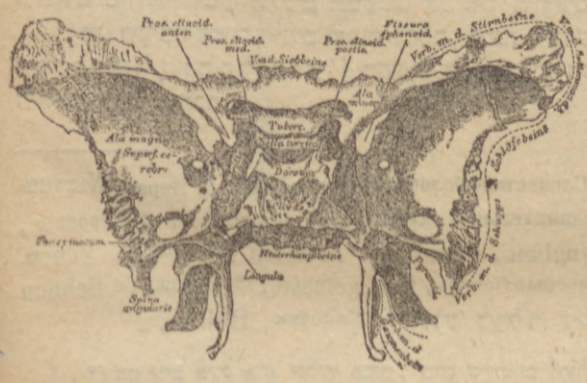

Ala magna—הכנף הגדולה
Ala minor—הכנף הקטנה

ו) כל אחת מעצמות הצדעים מתחלקת לשלשה חלקים: שלפני האזן, שלאחורי האזן, ושהאזן בתוכו. חלק זה מונח בפנים הראש, צורתו כמין מגדל[4], רחב מחוץ בפתח האזן, והולך ומתחדד לפנים.

ז) עצמות הקדקד (צ. 1 וצ. Pa. 2.) חוברות אשה אל אחותה לאורך הראש באמצע הקדקד, ושתיהן חוברות מלפנים אל עצם המצח, מאחור אל עצם שמאחורי הראש, ומלמטה אל עצמות הצדעים.

ח) עצם האגפים (צ. 3.) מקומה בפנים הראש, עצם המצח מלפניה, עצם שמאחורי הראש לאחוריה, ועצמות הצדעים מצדיה.

---

1) Виски, Schläfen. 2) Плоскія, flache. 3) Крылообразная Кость, Fliegelbein.
4) Пирамида, Pyramide.

ט) עצם האנפים כמין חגב בשעה שכנפיו פרושות, גופה באמצע, ולשני צדדיו כמין שתי כנפים גדולות ורחבות, כל אחת מהן פרושה לאחורי העין, ועוד כמין שתי כנפים קטנות וצרות לצדי הגוף יוצאות למעלה מן הגדולות ולמטה מן הגוף כמין שתי רגלים יורדות, כל אחת מהן הולכת מצדי החיטם, ונוגעה בחיך מאחוריו.

ציור 4. הפנים

Os frontis—עצם המצח
Maxilla Superior—עצם הלחי העליונה
Maxilla inferior—עצם הלחי התחתונה
Os Zygomaticum—עצם העול
Os lacrymale—עצם הדמעות
Os ethmoideum—עצם המכבר
Os nasale—עצם החוטם

י) ארבע עשרה עצמות בפנים, ואלו הן: שתי עצמות הלחיים העליונות, ועצם הלחי התחתונה, אלו הן העקר בדפוס הפנים, ושאר העצמות: שתי עצמות העול, שתי עצמות הדמעות, עצם המכבר, שתי עצמות הכפות[1]) התחתונות, שתי עצמות החוטם, ושתי עצמות החיך טפלות הן, ודבוקות בלחיים העליונות.

יא) כל אחת מעצמות הלחיים העליונות מגבלת את העין מלמטה, והפה מלמעלה, והחוטם בצדו, ושתיהן מתחברות זו לזו לאורך החיך באמצעיתו, שמונה שמונה גומות בכל אחת מהן, שהשנים נעוצות בתוכן (צ. 4).

יב) הלחיים התחתונות אינן אלא עצם אחת מגבלת הפה מלפניו ומצדדיו, שש עשרה גומות בה שהשנים נעוצות בתוכן, ולאחורי השנים העצם מתעקמת למעלה כנגד כל אחת מן האזנים (צ. 4).

יג) השנים שלשים ושתים, שש עשרה עליונות ושש עשרה תחתונות, ואלו הן: הקדומות או החותכות ארבע, הניבים[2]) או הקיצונות שתים, אחת מזה ואחת מזה, והמלתעות או הטוחנות עשר, חמש מזה וחמש מזה.

יד) שלשה חלקים בשן: הכותרת, הצואר, והשורש. הכותרת נראה מבחוץ, הצואר בתוך החניכים[3]), והשורש נעוץ בתוך העצם.

טו) מאחורי החלק הקדום שבחיך, הנעשה מעצמות הלחיים העליונות (ע' לעיל יא), שתי עצמות החיך מתדבקות זו בזו לאורך החיך באמצעיתו, ומצדו כל אחת מהן דבוקה באחת מרגליה של עצם האנפים (צ. 3 ע' לעיל ט).

טז) כל אחת מעצמות העול (צ. 4) מקוטה בזוית העין כלפי הצדעים, עצם המצח מלמעלה, עצם הלחי מלמטה, ועצם הצדעים כנגד האזן.

יז) עצמות הדמעות הן הקטנות שבעצמות הראש, כל אחת מהן מקומה בזוית העין סמוך לחוטם אצל עצם הלחי, וצנור עובר בין שתי העצמות האלו מתוך העין לתוך החוטם (צ. 4).

---

1) Роковины, Muschel. 2) Клыки, Eckzähsze. 3) Дёсны, Zahnfleisch.

יח) **עצם המכבר** (צ. Eth 2) חלקה העליון סותם הסרק שבעצם המצח (ע' לעיל ד), ומבדיל בין חלל הגלגלת לבין החוטם, ולמטה טמנו שלשה חלקים יורדים, שנים לצדי החוטם מבדילים בינו לבין העינים, ואחד באמצע חוצץ בין הנחירים (צ. 4).

יט) שני עוקצים כפופים זה למעלה מזה יוצאים מעצם המכבר מכל אחד מצדי החוטם, ויורדים לתוך כל אחת מהנחירים, ונקראים **כפות החוטם**, זו שלמעלה היא **הכף העליונה**, וזו שלמטה היא **הכף האמצעית** (צ. 8).

כ) למטה משתי הכפות היוצאות מעצם המכבר עצם כפופה כמותן עומדת בפני עצמה מתדבקת בעצם הלחי בתוך החוטם, וזוהי **הכף התחתונה** (צ. 8).

כא) **עצמות החוטם** דבוקות זו בזו על גבו, ומצדו כל אחת מהן דבוקה בעצם הלח (צ. 1 וצ. Na 2 וצ. 4).

כב) כל עצמות הראש קבועות הן ואין מתנועעות, חוץ מעצם הלחי התחתונה, שנעוצה וקשורה בעצם הצדעים סמוך לאוזן מלפניה, היא מהנועעת, לפיכך שני **פרקים** בראש, עצם הלחי התחתונה פרק אחד, ושאר העצמות פרק אחד, ומקום חבורן זהו **סובך הלחיים** (צ. 4).

פרק שלישי

העין, האוזן, החוטם, והפה.

העין. א) **חור העין** מלמעלה עצם המצח והכנף הקטנה מגבילות אותו, עצם הלחי מלמטה, ומצדדיו עצם הדמעות והמכבר אצל החוטם, ועצם העול והכנף הגדולה אצל הצדעים, חור העין פתחו רחב וצר לאחוריו (צ. 4).

ב) בתוך החור **גלגל העין**, וששה **קפיצין** מלמעלה מלמטה ומצדדיו מעמידים **אותו**. צורתו כדור, ושלשה **קרומים** מקיפים אותו זה למעלה מזה.

ג) **הקרום העליון** עב ולבן, וזהו **הלובן** שבעין, חוץ מחלקו הקדום שהוא שקוף, וזהו **הצוהר**[1]) שבעין; הקרום האמצעי הרבה דם בתוכו, וזהו **קרום-הדמים**, וחלקו הקדום פרוש כיריעה כנגד הצוהר, וזהו **הסירא**[2]) שבעין, **המסיני-הצובעים**[3]) בתוכו, ונקב עגול באמצעיתו, וזהו **האישון**.

ד) **הקרום הפנימי** הוא מעשה רשת, אחד מהטיתרים שבמוח הולך מתוך הגלגלת, ובוקע ונכנס לתוך הגלגל שבעין מאחוריו דרך הקרום העליון והאמצעי, ומסתעף בתוכו לסעיפים הרבה, והם מסתבכים כמין רשת.

ה) שלשה גופים שקופים ממלאים חלל הגלגל שבעין, אחד כנגד כל הלובן, והוא **קרוש**[4]), ונקרא **זגוגית**[5]), אחד כנגד הצוהר, והם **טי-הגלגל**, ואחד ביניהם, והוא **קשה מהזגוגית**, וזוהי **העדשה שבעין***).

---

1) Роговица, Hornhaut. 2) Радужная оболочка, Regenbogenhaut. 3) Пигментъ, Farbstoff. 4) Студенисто, Gallertartig. 5) Стекловидное тѣло, Glaskörper.

*) כל הגופים המאירים וכן שאר הגופים בטקום שיש אור מאצילים חבילות חבילות של קוים מכל נקודה ונקודה שבהם, ואין מן הקוים הללו בא לתוך העין אלא אלו שנפלו על חצוחר כנגד האישון. כל חבילת של קוים, כיון שעברה דרך הגופים השקופים שבעין, נעשה על פני הרשת נקודה מאירה, וכל נקודה נאצלת כזאת היא מכוונת כנגד כל אחת מהנקודות המאצילות שבגוף מחוץ לעין, לפיכך נעשה על פני הרשת ציורו של מוחש, ומיד הרשת מתרגשת הימנו ומביאה אותו למוח, בא למוח, הרי הנפש רואה.

(ח"ה)

ו) כל אחת מהעפעפים היא עור מלמעלה, ותחת העור בשר*), ותחת הבשר שחום, ותחת השחום עור הפנימי; בשפת העפעפים שורה של שערות, ונקראות שמורות העין.

ז) עור הפנימי זה שקוף ודק, וזהו הדוק שבעין, הדוק מתפשט על פני העפעף העליונה מבפנים, ומתקמט ועולה על גבי הגלגל מבחוץ, וחוזר ומתקמט ועולה ומתפשט על פני העפעף התחתונה מבפנים.

ח) בזוית העין שבצד הצדעים פקיע, שהדמעות נובעות מתוכו ויוצאות בין העפעף העליונה והגלגל, ובתוך כל אחת מהעפעפים צנור עקום עובר, וזהו צנור-הדמעות, תחלתו בשפת העפעף סמוך לחוטם, וסופו בנאד, הוא כיס קטן בצנור שבין העין והחוטם (עי' פרק שני יז) מלמעלה.

ציור 5. האוזן

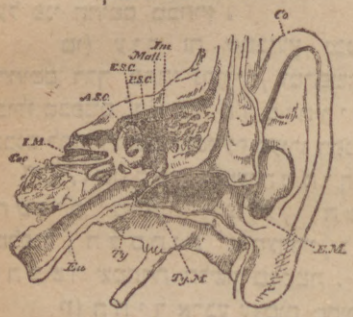

Co התנוך. E.M צנור האוזן.
Ty התוף. Ty.M עור התוף.

ציור 6. עצמות האוזן

Mall הפטיש Inc. הסדן.
St. הטבעת.

האוזן. ט) תנוך האוזן הוא שחום מכוסה בעור, ומחובר אל פתח האוזן שבמגדל (עי' פרק שני ו), ומכאן ולפנים כחצי אצבע צנור הולך בתוך המגדל עד התוף, הוא חור בתוך העצם, ועור מתוח ומפסיק בינו לבין צנור האוזן, וזהו עור-התוף (צ. 5).

י) עוד צנור הולך מן התוף בתוך העצם למטה כלפי החוטם, ונכנס לתוך בית הבליעה מצדו, ודרך בו אויר נכנס לתוך התוף מן החוץ, וזוהי החצוצרה[1]) (צ. 5 Eu וצ. 8).

יא) שלש עצמות קטנות בתוך התוף, ואלו הן: הפטיש, הסדן, והטבעת. הפטיש סבוך בעור התוף, והסדן סבוך בפטיש, והטבעת סבוכה בסדן.

יב) לפנים מן התוף בתוך העצם הסַבכָה[2]) היא חור באמצע, וצנורות לשתי רוחותיו, החור זהו הפרוזדור, וצנור אחד יוצא ממנו לצד הפָנים ומתפתל כמין שבלול[3]), וכנגדו לצד העורף שלשה צנורות כפופים כמין קשתות. במחיצה שבין התוף לבין הסבכה נקב כנגד הפרוזדור והטבעת תקועה בו, ומים בתוך הסבכה, ואחד מהמיתרים שבמוח נכנס לתוכה ומסתעף בדופניה*).

---

1) Евстахіева труба, Eustachische Röhre. 2) Лабиринтъ, Labyrinth. 3) Улитка, Schnecke.

*) בשר זה מגיע כל העפעפים, והן נותנות לפתחו של חור העי צורה כפי הראוי.

**) כל הגופים כשהם משמיעים קול, הרי באותה שעה הם מזדעזעים ומביאים תנועה באויר. האויר שבתוך התנוך והצנור שבאוזן מגלגל תנועה זו ומוליכה לתוך העור שבתוף, ומשם היא הולכת ומתגלגלת לפטיש, וממנו לסדן, וממנו לטבעת, וממנה לתוך המים שבסבכה, והם מזעזעים את המיתרים, ומיד הם מוליכים רגש זה למוח, בא למוח, הרי הנפש שומעת.

(ח"ה)

ציור 8 החוטם, הפה, הצואר

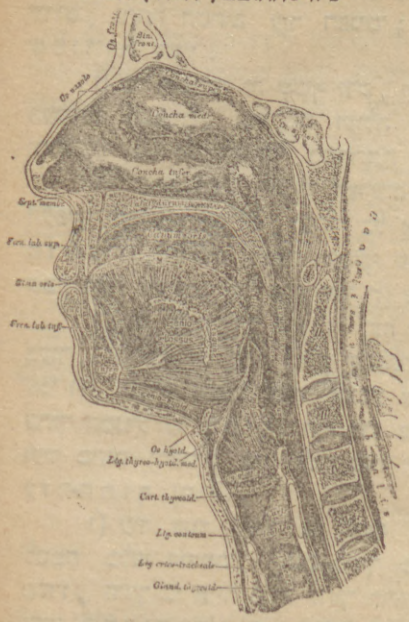

Concha Superior הכף העליונה
„ media „האמצעית
„ nferior „התחתונה
Palatum molle לשון החיך
Tonsilla השקר
Os hyoideum עצם הלשון
Canalis Oertebralis צנור השדרה

החוטם. יג) החוטם נעשה מעצמות החוטם ומעצם המכבר ומעצם המצח ומעצם האנפים מלמעלה, מהעצמות שבחיך מלמטה ומעצמות הלחיים ומעצם המכבר עם כפות החוטם ומהרגלים שבעצם האנפים מצדדיו, מחיצתו של החוטם היא חלקה של עצם המכבר (עיין פרק שני יח) [צ. 4 וצ. 8].

יד) למטה מן עצמות החוטם חתיכות של שחום משלימות החוטם מבחוץ, שלש שלש מצדדיו, והן כנפי-החוטם, ואחת באמצע חוצצת בין הנחירים, ובשר *) ועור על פני החוטם מבחוץ.

טו) עור זה שמבחוץ נכנס לתוך החוטם דרך פתחי נחיריו, ומתפשט על פני כולו מבפנים, ואחד מהמיתרים שבמוח נכנס לתוך החוטם ומסתעף בעורו הפנימי **).

הפה. טז) הפה מלמעלה החיך מנבילו, השנים מלפניו ומצדדיו, השפתים מלפניו, הלסתות[1]) מצדדיו, והלשון והבשר שמתחת הלשון מלמטה.

יז) החיך ארבע עצמות מחופות עור. מאמצע אחוריו של החיך כמין לשון קטנה של בשר יורדת לתוך בית הבליעה ואינה נוגעת בדופניו אלא בשעת הבליעה, ומצדי אחורי החיך ארבע קשתות של בשר יוצאות, שתים מזה ושתים מזה, ובין הקשתות השקדים, מזה אחד ומזה אחד. (צ. 8).

יח) כל אחת מהשפתים והלסתות עור מלמעלה, בשר ***) באמצע ועור הפנימי מלמטה, עור זה מטנו החניכים (עיין פרק שני יד) נעשים.

יט) הלשון היא חתיכה של בשר, ועור חופה אותה, ועל גבה יבלות[2]) קטנות, וקפיצין קושרים אותה אל המגדלים מלמעלה, אל עצם הלחי מלמטה, ואל עצם קטנה מאחריה. (צ. 8).

כ) עצם זו צורתה כמין כף שבא"כ; גבה לפנים ופתחה לאחור; ואינה נוגעת בשאר העצמות, אלא קפיצין מלמעלה, מלמטה ומן הצדדים טעמים אותה, ונקראת עצם הלשון (צ. 8).

כא) הבשר שמתחת הלשון ****) סמוך בעצם הלחי התחתונה, ועור בשר

---

1) Щеки, Wangen. 2) Сосочки, Warze.

*) בשר זה מניע כנפי החוטם, והן נותנות לפתחי הנחירים צורה כפי הראוי.

**) סעיפי מיתר זה מתרגשים טריחו של כל מוחש, ומביאים רגש זה למוח.

***) בשר זה מניע השפתים והלזתות, והן נותנות לפתחו של הפה צורה כפי הראוי ומביאות תמזון בין השיניים.

****) בשר זה מוריד הלחי התחתונה למטה, בשעת שהיא יורדת, הפה נפתח, והמזון נכנס לתוכו.

סבוך בלחי סמוך לאוזן *), ובתוך הבשר פקיעין, שהרוק נובע מתוכם.

כב) ששה פקיעין בתוך הפה, שלשה שלשה מכל צד, אחד סמוך לאוזן מלמטה, ואחד סמוך לעצם הלחי מלמטה כנגד האוזן, ואחד תחת הלשון, וצנור יוצא מתוך כל אחד מהפקיעין שאצל האוזן, ועובר בתוך כל אחת מהלסתות, ונוקבה, ונכנס לתוך הפה כנגד המלתעה השניה, וצנורות יוצאים מתוך שאר הפקיעין, והולכים ושופכים למקום אחד תחת הלשון.

פרק רביעי

המוח.

א) המוח ממלא כל חלל הגלגלת, ומתחלק לשלשה חלקים, ואלו הן: הגדול, הקטן, והמאורך [1]).

ב) שני מיני מוח הן, אחד אמוץ [2]) ואחד לבן, בגדול ובקטן האמוץ מקיף את הלבן כקליפה מחוץ, ומעורב בתוך הלבן גם כן מבפנים, אבל במאורך הלבן מחוץ והאמוץ מבפנים.

ג) המוח הגדול חלקו העליון כמין כפה, ותחתיתו שטוחה, וסדק עמוק עובר ע' פני כל אורך המוח ומחלקו לחצאין, לימין ולשמאל, ושני החצאים הללו מחוברים מלמטה באמצעיתם. כל אחד מהחצאין מחוץ עשוי קמטים וחריצים (עיין פרק שני ב'), ומבפנים חללים ומעט מים בתוכם.

ד) בכל אחד מהחצאין ארבעה חלקים, וכל חלק וחלק מכוון כמעט כנגד אחת מעצמת הכפה של הגלגלת, ואלו הן: חלק המצח (צ. A 9), חלק הקדקד, חלק חורי הראש, וחלק הצדעים (צ. B 9).

ה) חבורם של שני חצאי המוח חלקו העליון כמין קורה, מונחת לאורך הסדק (עין לעיל ג'), וחלקו זה שלמטה מן הקורה על פני ארכה מתעגל כמין קשת, בתוך פגימת הקשת קרום מתוח, ומתחת לקרום החלל התיכון של המוח.

ו) חלק התחתון שבחבור מבחוץ כנגד אחורי החלל התיכון בולטת גבשושית גדולה מרובת, וזהו הגשר שבמוח, סמוך לגשר מלפניו שתי זרועות יוצאות ונמשכות אל המוח המאורך.

ז) חלל התיכון קצה הקשת מלפניו, ולצדדיו שני תלים, אחד מזה ואחד מזה, ונקראים רמים-צופים [3]), הם לבנים מבחוץ ואמוצים מבפנים, ולאחוריו ארבעה תלים מחוברים; אל זה, ונקראים תל-ארבע [4]).

ח) בין ו-הארבע לבין הקורה כמין פול אדום מונח על גב התל, פול זה גרגרים של מין ו' בתוכו, ופתוח לתוך חלל התיכון של המוח.

ט) עוד ארבע חללים במוח לארבע רוחותיו של החלל התיכון, וארבעה נקבים בו כנגד כל אחד מ. הקטן שבחללי המוח זה שלפנים בין הקשת לבין הקורה והגדולים שבהם אלו שלצדדיו

---

*) בשר זה מעלה [illegible]חי למע לח. בשעה שהיא עולה, נכנס הפה, והמזון בא בין השנים, והרוק נכנס לתוך הפה.

1) Продолговатый, Verlängert
2) Сѣрый, G[illegible]
3) Зрительные бугры, Sehhügel
4) Четырехх[illegible]ie Vierhügel

(ח"ד)

י) כל אחד מאלו שני חללי המוח הגדולים צורתו חור באמצע, ושלשה קרנות משלש רוחותיו, אחד כלפי פנים, אחד כלפי אחור, ואחד כלפי האוזן, ותלים של מוח לבן ואטון מעורבים זה בזה בתוך הקרנות.

יא) ואלו הן: בתוך הקרן הקדום תל אחד מרמתים הצופים, ומלפניו עוד אחד, והוא תל-השדרות [1]), בתוך הקרן שמאחור תל אחד, והוא אצבע היתרה, ובתוך הקרן שכנגד האוזן תל אחד, והוא הקרן הכפופה *).

יב) המוח הקטן (צ. 9 Cb) מונח כנגד העצם שמאחורי הראש, והמוח הגדול מכסה אותו מלמעלה, והוא שני חצאין מחוברים על פני ארכם, וקוראים לחבורם זה תולעת, וסדק עובר בין החצאין מלמטה ומכל אחד מהם כמין זרוע יוצאת ונכנסת לתוך המוח הגדול, והולכת עד מחצת לתל-הארבע **).

ציור 9 השטח התחתון של המוח.

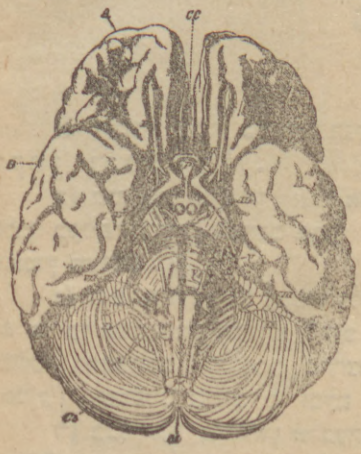

יג) המוח המאורך מקומו למטה מן המוח הגדול והקטן מאחורי הגשר שבמוח, ראשו בקצה הסדק שבמוח הקטן מלפניו, וסביב בזרועות המוח הגדול והקטן, ושופע מעט לאחוריו, ויורד עד פי הקדרה, ושם חוט השדרה נמשך ממנו (צ. 9 M).

יד) המוח המאורך צורתו כמין לשון, רחב למעלה והולך ומיצר למטה, והוא שני חצאין לארכו דבוקים זה בזה, חריץ אחד עובר ביניהם מאחור, וחריץ אחר כנגדו מפנים.

טו) מצדי החריץ שמאחור שני עבותות [2]) של מוח, קרובים זה לזה מלמטה והולכים ומתרחקים זה מזה למעלה כלפי הסדק שבמוח הקטן, וזהו החלל שלאחורי המוח (עין לעיל ט').

טז) מצדי החריץ שמלפנים שתי חבילות של מוח זו אצל זו, צורתן כמי מגדל, רחבות למעלה והולכות ומתחדדות למטה, ושם מצטלבות [3]), זו שליתין הולכת לשמאל, וזו של שמאל הולכת ליתין, וכמין זית של מוח בולטת בי אחד מצדי ראשי המגדלים ***).

יז) קרום המוח שלשה קרומים: העליון, האמצעי, והתחתון. העליון עב ולבן וחופה עצמות הגלגלת מבפנים, האמצעי דק ונטפל אל הקרום העליון, והתחתון מרוקם בצנורות הדם, מדובק במוח, הולך וחופה קמטיו וחריציו, וקצו ונכנס לתוך חללי המוח (עין לעיל ה') וטים מבדילים בין הקרום התחתון לבין האמצעי.

---

1) Поперечное тѣло, Streifenhügel. 2) Веревчатыя тѣла.
3) Перекрещиваются, Kreuzen sich.

*) המוח הגדול הוא זבול השכל, לפיכך מי שמוחו שלם משל הברו וכלו שלם חיטבו, ובשלשה דברים שלמות המוח נכרת: בשעור גדלו, בשעור גדלו כנגד שעור גו הגוף, וברבוי קמטיו.

**) בדקו חכמים ומצאו, שהמוח הקטן מסדר התנועות בגוף לתכליתן.

***) מקומות מצאו החכמים במוח המאורך, שהנשמה תלויה בהם בעצו מקום אחד, פגיעה תנועת הלב, פגיעו מקום שני, תנועותיה של הנשימה שבתו.

(ח"ה)

פרק חמישי

המיתרים וצנורות הדם שבראש.

א) שנים עשר זוגות מיתרים יוצאים מהחתיתו של המוח (צ. 9). מלפניו זוג הראשון (צ. I 9) יוצא סמוך לסדק משני צדיו, כל אחד מהם מתפצל לסעיפים הרבה, והם נוקבים עצם המבבר (עיין פרק שני יח), ונכנסים להוך החוטם ה) (עיין פרק שלישי ט"ו).

ב) סמוך לזוג הראשון זוג השני (צ. II 9) יוצא, אלו הולכים ומצטלבים באמצע המוח, זה של ימין הולך לשמאל, וזה של שמאל הולך לימין, כל אחד מהם נוקב הכנף דקטנה (עיין פרק שני ט'), ונכנס להוך הגלגל שבעין ב). (עיין פרק שלישי ד').

ג) בין הזרועות והגשר שבמוח זוג השלישי (צ. III) יוצא, והרביעי (IV) והששי (VI) יוצאים מצדי הגשר, כל אלו עוברים בין הכנף הגדולה לבין הקטנה (עיין פרק עני ט'), ונכנסים להוך העין ומסתעפים בהוך הקפיצין שבה (עיין פרק שלישי ב') ג).

ד) מצדי הגשר בין הרביעי והששי החמישי (V) יוצא, כל אחד מהם מתפצל לשלשה ענפים, והם הולכים ומסתעפים בעור הראש; ענף אחד עובר בין הכנף הגדולה לבין הקטנה, ונכנס לחור העין, ויוצא מטעל העין; ענף שני עובר בין הכנף הגדולה לבין עצם הלחי, ונכנס להוך עצם זו, ויוצא למטה מן העין; ענף שלישי נוקב הכנף הגדולה, הולך ונכנס להוך עצם הלחי התחתונה סמוך לאוזן, ויוצא למטה מן הפה ד).

ה) מאחורי הגשר מצדי הטוח המאורך שאר הזוגות יוצאים, השביעי והשמיני נכנסים יחדו להוך המגדלים שבעצמות הצדעים (צ. J.M 5), אלא כל אחד של השביעי יוצא מתוך הגלגלה סמוך לאוזן ומסתעף בבשר הראש ס), ושל השמיני נכנס להוך האוזן ומסתעף בסבכה (עיין פרק שלישי יב) ו).

ו) התשיעי והעשירי ואחד העשר כל אחד מהם יוצא מתוך הגלגלת בין המגדל שבעצם הצדעים ובין העצם שמאחורי הראש, אלא זה של התשיעי מסתעף בבשר ביח הבליעה ובעור הלשון, זה של העשירי יורד דרך הצואר וחלל החזה, ונכנס לתוך הבטן, ומסתעף בריאה, בלב, ובמעים, וזה של אחד העשר מסתעף בבשר העורף.

ז) זוג שנים העשר כל אחד מהם נוקב העצם שמאחורי הראש אצל פי הקדרה, ויוצא מתוך הגלגלת, ופונה לפנים, ומסתעף בתוך בשר הלשון ז).

ח) שני עורקים עולים מצדי הצואר, ונוקבים המגדלים שבעצמות הצדעים, ונכנסים לתוך הגלגלת, ונקראים עורקי-המוח, כל אחד מהם מתפצל לשני ענפים: ענף אחד מונח בחריץ שבמוח המבדיל בין חלקו שבמצח לבין חלקו שבצדעים ומסתעף על

ה) זוג זה משמש לחוש הריח.
ו) זוג זה משמש לחוש הראות.
ז) שלשה זוגות אלו משמשים לתנועות העין
ד) זוג זה משמש לחוש בעור הראש.
ס) זוג זה משמש לתנועות שבראש.
ו) זוג זה משמש לחוש השמע.
ז) זוג זה משמש לתנועת הלשון.

(החזון)

פני גב המוח, וזהו העורק שבאמצע הטוח, ענף שני מונח בסרק שבמוח, ומסתעף על פני דופניו, וזהו העורק הקדום שבמוח.

ט) עוד שני עורקים עולים משני צדי השדרה, ונכנסים לתוך הגלגלת דרך פי-הקדרה, והולכים ומתקרבים זה אל זה משני צדי המוח המאורך עד שמגיעים לגשר ומתחברים לעורק אחד, עד הגשר הרי הם נקראים עורקי-השדרה, ומכאן והילך הרי זה עורק-הגשר, עורק זה הולך ומסתעף על פני אחורי המוח.

י) שני עורקים עולים מצדי הצואר עד האונים ונקראים עורקי הפנים, כל אחד מהם מתפצל לשני ענפים, ענף אחד עולה ומסתעף על פני המצח והצדעים, וזהו עורק הצדעים, וענף השני הולך ונכנס לתוך הראש בין עצם הלחי התחתונה לבין אחת מרגליה של עצם האגפים, וזהו עורק הלחיים הפנימי.

יא) הורידים מכל המקומות שבגלגלת והמוח הולכים ושופכים לתוך שני וורידים גדולים, היוצאים מתוך הגלגלת סמוך לעורקי המוח, ונטפלים אליהם בדרך הילוכם, ויורדים כנגד עצם הלשון, ונקראים וריד-המוח.

יב) הורידים מכל המקומות שבפנים הולכים ושופכים לתוך שני וורידים גדולים, שראשם לפני האונים וסופם כנגד עצם הלשון, ונקראים וריד הפנים.

פרק ששי

עצמות הגויה.

שלש חוליות ציור 10

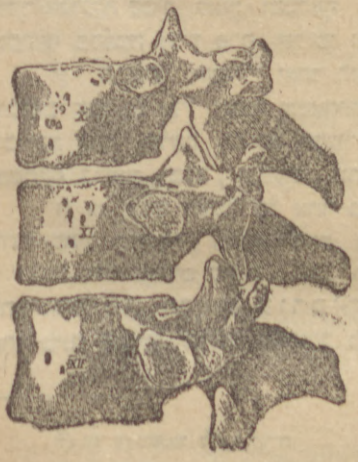

א) עצמות הגויה: עשרים וששה חוליות השדרה, עשרים וארבע צלעות, שתים עשרה מזה ושתים עשרה מזה, עצם החזה, שתים שתים בכל כתף, ושתים בירך.

ב) שבע חוליות בצואר, שתים עשרה בגב, חמש במתנים, חמש שהן אחת בין הירכים, והיא העֶצֶה[1]), וארבע שהן אחת בקצה השדרה, והיא חוליית-האחור.

ג) משונות שתי החוליות העליונות ושתים התחתונות בתבניתן משאר החוליות, שבכל החוליות שני חלקים בכל אחת מהן: זה שבלפי חלל הגויה עב, והוא גוף החוליה, וזה שבלפי חוץ דק, והיא קשת החוליה, והנקב בתוכה, ושבעה עוקצים יוצאים מן הקשת, שנים למעלה, שנים למטה, שנים לצדדין, ואחד לאחור, מה שאין כן באלו:

ד) החוליה העליונה כמין טבעת, אינה עבה כלפי חלל הגויה, ואין בה עוקצים חוץ משנים לצדדיה, והחוליה השניה כמין שן יוצאה מגופה מלמעלה, ונכנסת לתוך העליונה.

---

1) Крестецъ, Kreuzbein

ה) העצה רחב ועב למעלה, והולך ומתחדד למטה ושקוע לפנים, (צ. 12 .Sm), וחוליות האחור (צ. 11) אינה אלא ארבע עצמות דקות מחוברות זו לזו, ואין בה נקב כל שהוא.

צ. 11 חוליות הצוואר.

ו) החוליות סדורות זו על גב זו, נקב בנגד נקב, ומהן עמוד השדרה נעשה מן העורף עד למטה מן הירך וצנור מפולש עובר בתוכו על פני כלו (צ. 8).

ז) הצלעות כפופות כמעגילות [1]) של חבית, וקצותיהן לאחור נעוצים בחוליות הגב, ומלפנים שבע העליונות קצותיהן נעוצים בעצם החזה, והתחתונות זו שלמטה עולה ומתדבקת [2] בזו שלמעלה ממנה, חוץ מהצלע עשתי העשר ושתים העשר שהן תלויות ואין נוגעות זו בזו.

ח) עצם החזה מקומה מתחת הצואר עד הבטן, ראשה רחב וסופה צר.

ט) עצמות הכתף אלו: השכמה מאחור והבריח מלפנים. השכמה כמין דף טונח על גבי הצלעות בין השדרה והזרוע, והבריח כמין סמך רוטית, קצהו האחד נעוץ בעצם החזה למעלה מן הצלעות (עיין לעיל ז'), וקצהו השני מחובר בשכמה.

ציור 12. אגן הירכים.

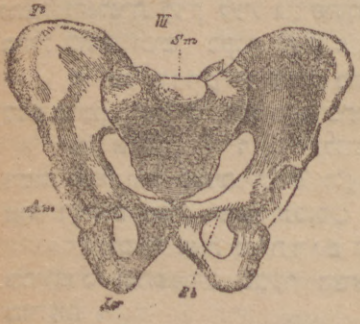

י) שתי עצמות הירך בשפולי הבטן לפנים הן בעצמן נוגעות זו בזו, וכלפי הגב הן מחוברות על ידי עצם העצה שביניהן, ומשלש העצמות האלו אגן-הירכים [3]) נעשה (צ. 12).

יא) שלשה חלקים בכל אחת מעצמות הירך: שבמקום הערוה (צ. 12 Pb), שבמקום האחורים (צ. 12 Is) ושבצד הבטן למעלה מהן (צ. 12 Sl), והגומא (צ. 12 Am) שבין החלקים זוהי כף-הירך.

פרק שביעי

הצואר.

א) הצואר הוא בשר ועור, ואין בו עצמות אלא שבע חוליות העליונות שבשדרת מתחת לבשר הגרגרת. לאחורי הגרגרת הושט.

ב) שני חלקים בגרגרת: הכובע [4]) והקנה [5]). הכובע הוא חמשה שחוסים מחוברים זה בזה על ידי בשר וגידים, ואלו הן: הטבעת [6]) למטה, ועל גבה שלשה שחוסים, אחד גדול כלפי חוץ בעל שתי צלעות [7]), ומקום חבורן בקרן זוית בולט,

---

1) Обручи. 2) Тазъ, Becken. 3) Гортань, Larynx.
4) Дыхательное горло, Trachea.
5) Перстневидный хрящъ, Ringknorpel.
6) Щитовидный хрящъ, Schildknorpeel.

חוהי פיקה של גרגרת [1]) ושנים קטנים כלפי הושט. כל אחר מהם רחב מלמטה וצר למעלה כמגדל [2]), ועל גבי השחום בעל שתי הצלעות שחום כמין לשון [3]) זקופה, רחב למעלה כנגד החיך וצר למטה.

ג) העור החופה את לשון־הכובע הולך מצדיו לימין ולשמאל אל כל אחד מהמגדלים שכנגדו, ומתקפל ויורד כיריעה להוך הגרגרת, עד שנעשה מהם אוהל אחד פתוח למעלה, וזהו פתח הגרגרת.

ד) מקרן זוית של בעל שתי הצלעות מבפנים שני נימין [4]) של בשר ועור הולכים אל כל אחד מהמגדלים, אחד לימין ואחד לשמאל, ואין נים אחד נוגע בחברו אלא בשעת הדבור *).

ה) הקנה כעשרים שחוסים של חצי טבעות מונחים זה על גב זה, וגידים ביניהם, ועור משלים כל הטבעות מאחוריהן. הקנה מתפצל למטה לשני סמפונות־הריאה [5]), אחד לימין ואחד לשמאל (צ. T B .13).

ו) פקיע אחד יש על גב הקנה סמוך לכובע, וצורתו בקרני פרה, מחוברות למטה, וראשיהן עולים לצדי הכובע.

ז) בית הבליעה חציו בראש וחציו בצואר, והאונים (עיין פ' ג') והחוטם והפה והגרגרת (עיין לעיל ג') פתוחים לתוכו, וממנו הושט יורד ועובר על פני השדרה בחלל החזה וסופו בקבה (עיין פ' א') **).

ח) שני עורקים עולים מתוך חלל החזה לצדי הצואר אחד מזה ואחד מזה כנגד עצם הלשון, ושם כל אחד מהם מתפצל לעורק המוח ולעורק הפנים (עיין פ' ה').

ט) ארבעה ורידים הולכים מן הראש לימין ולשמאל שנים שנים, אחד וריד המוח ואחד וריד הפנים (ע' פ' ה'), וכשמגיעים לעצם הלשון כל זוג וזוג מצטרף לוריד אחד ויורדים מצדי הצואר ונכנסים לתוך חלל החזה.

י) שמונה זוגות מיתרים יוצאים מבין שבע חוליות הצואר, ארבעה העליונים מסתעפים ומתפשטים בבשר הצואר, וארבעה התחתונים מסתעפים ומתפשטים בבשר הזרועות.

פרק שמיני

המדור האמצעי.

א) חלל החזה (ע' פ' א') חוליות הגב מאחוריו, הצלעות עם הבשר שביניהן

---

1) Адамово яблоко, Adamsapfel.

2) Черпаловидные хрящи, Giessbeckenknorpel.

3) Надгортанный хрящъ, Kehldeckel.

4) Голосовыя связки, Stimmbänder. 5) Бронхи, Bronchen.

*) בשעה שאדם מדבר והנימין נוגעים זה בזה, האויר שבגרגרת יוצא ביניהם, ומיד הם מזדעזעים ומשמיעים קול.

**) בשעה שאדם בולע, לשון החיך (עיין פ' ג') עולה ומפסקת בין בית הבליעה לבין החוטם, והלשון שבפה נמשכת לאחוריה, ודוחה המזון לתוך בית הבליעה, ודוחקת לשון־הכובע (עיין לעיל ב') למטה, כדי שתסתום פתח הגרגרת (ע' לעיל ג').

מצדיו, עצם החזה מלפניו, ובשר כמין יריעה מלמטה מפריד בינו לבין הבטן, וזהו הפדרא[1]).

ב) מתחת לעור החזה השדים, והן שני פקיעין שהחלב נובע בתוכם, כל אחד מהם פטומת בראשו, ושני חלקים בה אחר שחום ועל פניו יבלות, וזוהי העטרה, ואחד אדום בולט באמצעיתה, וזהו העוקץ.

צ. 13. הריאה והלב.

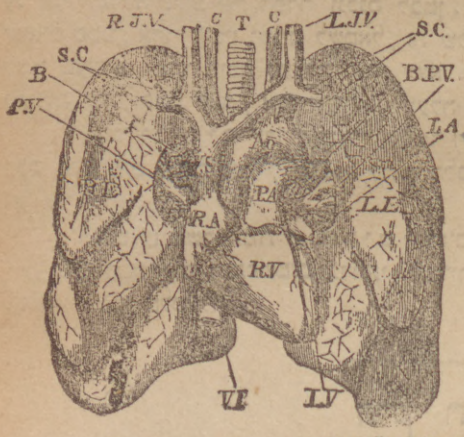

RL הריאה הימנית, LL הריאה השמאלית, PA עורק הריאה. PO וריד הריאה. RO החדר הימני. LO החדר השמאלי. RA העליה הימנית. LA העליה השמאלית. AO הגדול שבעורקים. VS VI הגדולים שבורידים. T הקנה. B סמפונות הריאה.

ג) הריאה (ציור RL, LL, 13) שתים, אחת של ימין, ושלש אונות[2]) לה, ואחת של שמאל ושתי אונות לה, כל אחת משתי הריאות רחבה למטה ומתחדדת למעלה, ושם אחד משני הסמפונות (ע' פ"ז) נכנס ומסתעף בתוכה לסעיפים הרבה, והן צנורות הריאה (עי' פ"א *).

ד) שני קרומים לריאה, אחד דק וכהה ואחד למעלה ממנו עב ומבהיק. התחתון אין בו אלא כדי לכסות הריאה פעם אחת ולא יותר, והעליון[3]) חופה כל אחת מן הריאות בעצמה פעם אחת וחוזר והולך לדופני הלל החזה ומקיף כל אחת מן הריאות פעם שנית.

ה) הלב מקומו בין הריאות (ציור 13) מוטה כלפי שמאל, רחב למעלה ומתחדד למטה, ושתי מחיצות בחלל הלב, אחת לארכו ואחת לרחבו, והן מחלקות אותו לארבעה מדורים, חדר עליה מימין וחדר עליה משמאל, ומחדר לעליתו ישפתח ודלת לו.

ו) מן החדרים עורקים יוצאים, מהחדר השמאלי (ציור 13 LV) יוצא אחד ומסתעף לכמה וכמה סעיפים שהולכים אל כל חלקי הגוף חוץ מן הריאה וזהו הגדול כבעורקים[4]) (Ao), ומהחדר הימני (RV) יוצא אחד ומתפצל לשנים, והולכים אל הריאה, אחד לימין ואחד לשמאל (PA).

ז) העליות וירידים שופכים דמם לתוכן, לתוך העליה הימנית (ציור 13 RA) שנים שופכים זה למעלה מזה, וכל וירידי הגוף חוץ מאלו שבריאה שופכים דמם לתוכם, ואלו הן הגדולים שבורידים (VS ,VI), ולתוך העליה השמאלית (LA) ארבעה שופכים זה אצל זה, והם הולכים מן הריאה **).

---

*) הריאה מכנסת אויר מן החוץ לתוך הגוף ומוציאה אויר פסול אל החוץ, וזוהי הנשימה, ואין נשימת הריאה נעשית אלא על ידי הפדר והצלעות: הפדר מתנועע תמיד למטה ולמעלה; בשעה שהוא יורד והמדור האמצעי מתרחב, האויר מן החוץ נכנס דרך החוטם והפה לתוך הגרגרת וממנה לתוך הריאה, והיא מתנפחת, ובשעה שהוא עולה, הריאה נדחקת, ואויר נדחה מתוכה לחוץ, והוא הדין בצלעות, אף הן מתנועעות תמיד, ובזה גורמות נשימת הריאה כמו הפדר.

**) הלב אינו מתכוין כלו בבת אחת, אלא בשעה שעליותיו מתכוצות, החדרים מתפשטים, ובשעה שחדריו מתכוצים, העליות מתפשטות. נתכוצו העליות, הדלתות 5) נפתחות והדם נדחה לתוך החדרים; נתכוצו החדרים, הדלתות סותמות, והדם נדחה מתוך החדרים לתוך העורקים, לתוך עורק הריאה מימין ולתוך הגדול שבעורקים משמאל, ועד שהחדרים פולטים הדם, העליות מבליעות הדם מתוך הורידים.

1) Грудобрюшная преграда, diaphragma. 2) Доли, Lappen.
3) Плевра, Pleura. 4) Аорта, Aorta. 5) Заслонки, Klappen.

ח) הלב מונח בבים רחב מלמטה וצר למעלה, וזהו טרפש הלב, ומעט מים נלולים בין הטרפש והלב. שני קרומים לטרפש, החיצון עב והפנימי דק, הפנימי הולך על גבי הלב שבתוכו וחופה אותו על פני כלו, וזהו קרום הלב.

ט) הגדול שבעורקים סמוך ליציאתו מן הלב עולה ומתעקם ויורד למטה על פני השדרה ונוקב את הסדר ונכנס לבטן. במקום שהוא מתעקם, שלשה ענפים יוצאים ממנו, אחד ליטין ושנים לשמאל, זה של ימין מתפצל כנגד ראשה של עצם החזה לשני סעיפים, אחד עולה למעלה ואחד יוצא לצד, ושני הענפים של שמאל אחד עולה למעלה ואחד פונה לצד, אלו שעולים למעלה הן עורקי הצואר (ע' פ. ז').

י) שני וריריים יורדים מצדי הצואר (ע' פ' ז') עד כנגד ראשה של עצם החזה, ושם מצטרפים לוריד אחד, שנכנס לתוך הלב, וזהו הגדול שבוריריים העליון[1] (ע' לעיל ז').

יא) שנים עשר זוגות מיתרים יוצאים מבין שתים עשרה חוליות הגב, שבעה העליונים מסתעפים ומתפשטים בדופני המדור האמצעי, והשאר מסתעפים ומתפשטים בדופני הבטן מלמעלה.

פרק תשיעי

המדור התחתון.

א) המדור התחתון: (ע' פ. א') מאחוריו חוליות המתנים והעצה וחוליות האחור, מצדיו עצמות היורך, מלפניו הבשר החופה את הכרס, הפדר מלמעלה, והבשר שבין הירכים מלמטה, וקרום חלק ומבהיק מתפשט על פני דופני המדור התחתון מבפנים וחוזר ומתקפל וחופה כל אחד מהקרבים שבו, וזהו קרום הבטן[2].

ב) הקרבים: למעלה תחת הפדר הקבה משמאל והכבד מימין, ומשמאל לקבה למטה מטנה הטחול, למטה מהם המעים, מאחורי המעים הכליות לשני צדי השדרה, בשפולי הבטן באמצע בין עצמות הערוה והמעים שלחופית השתן, ובאחוריה שתי שלחופית הזרע בזכר והרחם בנקבה.

ג) הקבה עקומה כמין שופר, גבה למטה ופגימתה כלפי הכבד, ראשה אחד כלפי שמאל רחב והוא נמשך מן הושט, וראשה השני באמצע הבטן צר, והמעים נמשכים ממנו.

ד) המעים צנור ארוך כמאה טפחים, מהם כשמונים דקים ובעשרים גסים, שלשה טפחים הראשונים שברקים עשויים כמין כף שבא"ב, וזהי הכרוכית הקטנה[3],

---

1) Верхняя полая вена, Obere Hohlvene. 2) Брюшина, Peritoneum.
3) Двѣнадцатиперстна кишка, מ Zwölffingerdarm.

ובשעה שהזרעו מתכווצים, העליות מתפשטות. מתכוצו העליות, הדלתות 1) נפתחות והדם נדחה לתוך החדרים; מתכוצו החדרים, הדלתות סותמות, והדם נדחה מתוך החדרים לתוך העורקים, לתוך עורק הריאה מימין ולתוך הגדול שבעורקים משמאל, ועד שהחדרים פולטים הדם, העליות מקבליעות הדם מתוך הוורידים.

1) Заслонки, Klappen.

מכאן והילך הצנור נעשה כריכות כריכות ממלאות חלל הבטן, וזהו הדורי דמעים[1].

ה) במקום שהדקים פוסקים בשפולי הבטן מימין, הצנור מתרחב למטה כמין כיס[2], ומשם עולה ישר כנגד הכבד, מתעקם לצד הקבה, וחוזר ויורד לשפולי הבטן משמאל, וזוהי הכרוכית הגדולה[3], משם הצנור מתעקם כסמך רומית (סניא דיבי) והולך עד כנגד העצה, ומכאן והילך יורד ישר למטה עד פי הטבעת, וזוהי החלחולת[4].

ו) הכבד הוא הגדול שבפקיעין, ומתוכו המרה נובעת. גבו כמין כפה נוגע בפדר, תחתיתו שטוחה נוגעת במעים ובכוליה הימנית, צדו זה שכנגד השדרה כד, וזה שכנגד הגלעות חד.

ז) מתחתיתו של הכבד באמצעיתו סמפון יוצא, וממנו ענף מתרחב ככים מונח על פני הכבד, וזוהי שלחופית המרה. סמפון זה יורד למטה ושופך המרה לתוך הכרוכית הקטנה.

ח) פקיע אחד מאחורי הקבה, שרוק נובע מתוכו, צורתו כחבל, ראשו נעוץ במחול וסופו בפגימתה של הכרוכית הקטנה, וצנור יוצא ממנו ושופך לתוך הכרוכית הקטנה במקום שסמפון המרה שופך לשם*).

ט) המחול בריתו כאחד הפקיעין. ראשו עב והולך ומיצר לסופו כלשון, נוגע בפדר ובקבה.

ציור 14
כלי השתן

18 הכוליה.
16 השלחופית.
17 הסמפון.
1 הגדול שבעורקים.
2 הגדול שבורידים התחתון.

י) הכליות הן שני פקיעין שהשתן נובע מתוכם. מקומן בין קרום הבטן לבין הבשר מצדי חוליות המתנים. זו שמימין נוגעת בכבד, וזו שמשמאל נוגעת במחול ובקבה.

יא) מכל אחת מן הכליות סמפון יוצא אצל השדרה ויורד למטה, ושופך השתן לתוך השלחופית, ואחד מסעיפי הגדול שבעורקים נכנס לתוך הכוליה במקום שסמפון זה ועוד וריד אחד יוצאים.

ציור 15 הכוליה.

Py המגדלים.
U. הסמפון.
RA. עורק הכוליה.

יב) הכוליה הזו כשאתה חותכה לעוביה (ציור 15), הרי היא כהה בשוליה, ותוכה אינו כהה כל כך, ועשוי מגדלים מגדלים (ציור 15 Py) על פני רחבה, שראשיהם נכנסים לתוך הסמפון.

יג) שלחופית השתן היא כים של בשר, ובסופה נקב לצנור השתן שנראה מבחוץ, למעלה מהנקב שני סמפונות נכנסים לתוך השלחופית (ציור 16,14), שדרך שם השתן בא מן הכליות.

---

*) כשנכנס המזון לתוך הקבה, כיר עורה פולט מיץ ובשרה מתבוץ (ע' פ' א' י"א), ובשביל כך המזון נדחק, מתערב במיץ, ומתעכל, והולך ונדחה לתוך המעים. נכנס המזון לשם, בשר המעים מתבוץ, והמזון נדחק, מתערב במרה הבאה מן הכבד וברוק הבא מהפקיע שמאחורי הקבה, מתעכל, ונעשה קצתו ליחה כמין חלב וקצתו גללים. כוחלי המעים סופגים לתוכם הליחה היוצאה מן המזון, והיא נבלעת לתוך צנורות הדם, והדם כוליכה לתוך הלב ומשם לתוך כל האברים, והגללים נדחים מתוך המעים לחוץ.

1) Тощеподвздошная к., Leerkrummdarm.
2) Слѣпая кишка, Blinddarm.
3) Ободочная к., Colon.
4) Прямая к. Mastdarm.

יד) כלי הזרע שבוכר: הביצים והגיד. הביצים מונחות בתוך כיס של עור, ששני הדרים בו, חדר אחד לכל ביצה; הביצים הן שני פקיעין, שהזרע נובע מתוכם.

טו) מכל אחת מהביצים סטפון יוצא ועולה ונכנס דרך הבשר בשפולי הבטן לתובה, כל אחד מהסטפונות הללו ממיך לסופה של שלחופית השתן מהרחב בכיס, וזהי שלחופית הזרע, מבאן והילך הוא נעשה צנור דק, יורד ושופך הזרע להוך צנור השתן.

טז) הגיד הוא שלשה שרביטין דבוקים זה בזה שנים מלמעלה ואחד מלמטה, כל אחד מהם תוכו כספוג הזה עשוי נקבים נקבים, השרביט התחתון מפולש לארכו, וצנור השתן נתקע בתוכו, והשרביטין העליונים סתומים.

יז) השרביט התחתון הולך ונמשך יותר מן העליונים ומתעבה בסופו וחופה סופם של העליונים בכובע וזהו ראש הגויה, וחריץ עובר למטה מראש הגויה ומקיף את הגיד מסביב, ועל ידי זה ראש הגויה נעשה כעטרה.

יח) הגיד עורו סבוך בו עד החריץ של העטרה, משהגיע לשם, עורו מתברל לעצמו ועולה על גב העטרה ומכסה, מתקפל וחוזר עד החריץ, ומשם חוזר ומתקפל וחופה את העטרה ומתדבק בה, עור זה כשהוא לעצמו על גב העטרה זהו עור הערלה 1).

יט) כלי הזרע שבנקבה: הרחם עם הסטפונות שבו, האשכולות של בצים, שפופרת הרחם, ובית הבושת. הרחם מקומו באגן הירכים, צורתו כיס שראשו רחב וסתום וסופו צר ופתוח, וזהו צואר הרחם, ושני סטפונות יוצאים לצדי הרחם, סופן כלפי מטה ומתרחב כמשפך.

כ) אצל כל אחד מסטפונות הרחם מלמטה האשכול של בצים, צורתו כביצה וחוכו צבורה של גרגרים קטנים כשומשמין, וסופו של הסטפון נוגע בראש האשכול.

כא) שפופרת מקפת את צואר הרחם ויורדת ונפתחת לבית הבושת מבחוץ, השפופרת אצל הבתולות קרום סוהם רובו של פתחה, וזהו קרום הבתולים 2).

כב) בית הבושת, שפתים, פרוזדור, וגיד 3). השפתים שני זוגות, זוג מבחוץ גדולות וזוג מבפנים קטנות, בין השפתים הקטנות הפרוזדור, וזהו המקום ששפופרת הרחם פתוחה אליו, למעלה ממנו צנור השתן שופך, ולמעלה מהצנור הגיד הקטן שבנקבה, גיד זה אין בו אלא שני שרביטין והוא סתום ואינו מפולש כזה שבזכר *).

כג) הגדול שבעורקים (ע' פ' שמיני ט') משנכנס לחלל הבטן יורד על פני השדרה, וענפים יוצאים ממנו אל כל אחד ואחד מהקרבים, וכנגד הטבור הוא מתפצל לשנים, אחד לימין ואחד לשמאל, והן עורקי הירך.

כד) שני ורידים עולים מן הירכים אחד מזה ואחד מזה ומצטרפים כנגד הטבור לוריד אחד; וריד זה עולה על פני השדרה, ומקבל דמם של ורידי הקרבים, חוץ מן הנקבה והטעים והפקיע שמאחורי הקבה והטחול, ונוקב הפדר ועולה ונכנס לתוך הלב, וזהו הגדול שבורידים התחתון 4).

---

1) Крайняя плоть, Praeputium. 2) Дѣвственная плева, Hymen. 3) Клиторъ, Clitoris 4) Нижняя полая вена, Untere Hohlvene.

*) בשעת וסתה 1) של הנקבה האשכול של בצים פולט מתוכו ביצה אחת לתוך הרחם דרך הסטפון, ובשעה שהזכר בא להזדוג עם הנקבה, הדם שופך ומטלא את הגיד, והוא מתקשה כראוי לתשמיש, וצנור הזרע מתרגש ויורה כחץ לתוך הרחם, וכיון שפגע שם הזרע של הזכר בביצת הנקבה, הרי הנקבה נזרעת והרה.

1) Мѣсячное очищеніе, Menstruation.

כה) ורידי הקבה והמעים, והטחול והפקיע שמאחורי הקבה מצטרפים לוריד אחד, שעולה ונכנס להוך הכבד ומתפצל בתוכו, וזהו וריד הכרסי). משונה וריד זה משאר הורידים, שכל הורידים מוציאים הדם מתוך האברים שהם משמשים להם, מה שאין כן בזה, שאינו מוציא את הדם מהוך הכבד, אלא מכנים לתוכו.

כו) חמשה זוגות מיתרים יוצאים מבין חוליות המתנים, ועוד חמשה זוגות נוקבים ויוצאים מעצם העצה, אלו ואלו מסתעפים בבשר ובעור; הזוג העשירי שבמיתרי המוח סעיפים יוצאים ממנו אל הקבה, ושאר הקרבים שבבטן סעיפים יוצאים להם מהמיתרים בעלי הקשרים (ע' פ. א').

פרק עשירי

הידים והרגלים.

א) הידים והרגלים פרקים פרקים, פרקי היד ופרקי הרגל מכוונים אלו כנגד אלו האזרוע ביד וכנגדו הקולית או השוק העליון ברגל. האמה ביד וכנגדה השוק התחתון ברגל, פיסת היד וכנגדה פיסת הרגל.

ב) פרקי הידים והרגלים ארוכים, עגולים וחלולים לארכם כצנור שאינו מפולש לקציהם ותוכו מלא שמנונית, וזהו מוח עצמות. הפרקים שהום חלק וטבהיק על פני קציהם, ובמקום שנוגעים זה בזה קצה האחד שקוע וסובב על קצה השני כרלת סובבת על צירה.

ג) שלשים ושתים עצמות ביד, ואלו הן: באזרוע אחת, באמה שתים, ובפיסת היד עשרים ותשע.

ד) עצם האזרוע למעלה ראשה כאגוז ונכנם להוך גומא מכוונת כנגדו בעצם השכמה, ולמטה שני ראשין עגולים (צ. H 1).

ה) עצמות האמה שתים: המרפק והקנה (צ. U.Ra 1) המרפק מקומו כנגד הלב, והקנה מקומו כלפי חוץ, המרפק עב ושקוע למעלה כנגד אחד משני הראשין שבסוף האזרוע והולך ומיצר לסופו במקום חבורו לגב פיסת היד עוקץ בולט ממנו וצורתו כקרסול שברגל.

ו) הקנה דק ושקוע למעלה כנגד הראש השני שבסוף האזרוע והולך ומתעבה לסופו, במקום חבורו לגב פיסת היד עוקץ יוצא ממנו וצורתו כקרסול שברגל.

ז) פיסת היד שלשה חלקים בה: שורש הכף (צ. Cp 1) הכף (Mc) האצבעות (D). בשורש הכף לרחבו שתי שורות של עצמות קטנות משונות זו מזו בצורתן, ארבע בכל שורה; הכף חמש עצמות בתוכה הולכות משרשה עד האצבעות, עצם אחת לכל אצבע; האצבעות חמש: אגדל, אצבע, אמה, קמיצה, זרת; שתי עצמות לאגדל, ושלש שלש לכל האצבעות. במקום חבורו של האגדל עם העצם שכנגדו בכף שתי עצמות קטנות כעדשה.

ח) קפיצין יוצאים מן החזה ומן הכתף ומן הגב ועולים על האזרוע וחופים אותו ממוך לקצהו העליון *), ולאורך כל האזרוע בצדו זו שכנגד הלב קפיץ מתמתח עד הקנה

---

1) Воротная вена, Vena portae

*) הקפיצין האלו משתתפים בפעולתם להניע כל היד לכל רוחותיה, אלא שקפיצי החזה עקר פעולתם למשוך אותה כנגד הלב, ושל הכתף למשוך אותה למעלה, ושל הגב למשוך אותה לאחור.

(ח"ה)

שבאמה ומתדבק בו, וזהו בשר הקבורת, וכנגדו בצדו זו שלאחוריו קפיץ מתמתח עד המרפק ומתדבק בו *) ולאורך כל האמה משני צדיה קפיצין מתמחים ועולים על פיסת היד ומתדבקים בה **) ופיסת היד צדה זו שמבפנים קפיצין חופים אותה וזו שמבחוץ אין בו קפיצין כלום.

ט) עורק הכתף (ע. פ. שטיני ט') עובר בין הבריח שבכתף לבין הצלע הראשונה וזורד על פני האזרוע עד המרפק ושם מתחלק לשנים, אחד עובר לאורך המרפק ואחד לאורך הקנה, שניהם מתפצלים לענפים ועולים על פיסת היד משני צדיה מלמעלה ומלמטה ומתפשטים באצבעות.

י) הוריד ם שביד מהם מובלעים בפנים הכשר ומהם מתחת לעור ונכרים מבחוץ, ובולם מצטרפים אצל הבריח שבכתף לוריד אחד, וריד זה שופך דמו אצל עצם החזה לוריד הצואר (ע. פ. שטיני י').

יא) המיתרים שביד יוצאים ממיתרי הצואר, שנים עוברים על פני צדן של האזרוע והאמה שכנגד הלב, ואחד עובר על פני צדן השני שכנגדו, וכל אלו באים לפיסת היד ומתפצלים באצבעות.

יב) שלשים ושתים עצמות ברגל, ואלו הן: בקולית אחת, בשוק התחתון שלש, ובפיסת הרגל עשרים ושמונה.

יג) עצם הקולית למעלה ראשה כאגוז ונכנס לתוך כף הירך (ע. פ. ששי יג), ולמטה שני ראשין עגולים (צ. F 1);

יד) עצמות השוק התחתון שתים (צ. TbFb 1) אחת עבה ואחת דקה, העבה מקוטה לפנים הגוף והדקה מקוטה כלפי חוץ, העצם העבה שבשוק התחתון למעלה שקועה בשתי גומות, ששני הראשין שבקולית נעוצים בתוכן, במקום חבורה לפיסת הרגל עוקץ בולט וזהו אחד מהקרסולים.

טו) העצם הדקה שבשוק התחתון מתדבקת בעצם העבה ואינה נוגעת בקולית במקום חבורה לפיסת הרגל עוקץ בולט וזהו הקרסול השני.

טז) במקום חבורן של הקולית והשוק התחתון עצם אחת מונחת מתחת לעור בכסוי של קדרה.

יז) פיסת הרגל שלשה חלקים בה: שורש הכף (צ. T1) הכף (Mt) והאצבעות (D). שבע עצמות בשורש הכף, בעקב אחת, ואצלה לצד האצבעות הקטנה והזרת אחת, בין הקרסולים למעלה מן העקב אחת, ואצלה לצד שאר האצבעות עוד אחת, ואצלה שורה של שלש עצמות קטנות, עצם אחת לכל אצבע; הכף חמש עצמות בתוכה הולכות משרשה עד האצבעות, עצם אחת לכל אצבע; האצבעות חמש, שתי עצמות לאגדל ושלש שלש לכל האצבעות. במקום חבורו של האגדל עם העצם שכנגדו בכף שתי עצמות קטנות כ דשה.

יח) קפיצין יוצאים מן הירך ומן השדרה ועולים על הקולית ומתדבקים בה ***) ולאורך הקולית על פני צדה הקדום קפיץ מתמתח עד העצם העבה שבשוק התחתון מתדבק בה, וכנגדו על פני צדה זו שלאחוריה קפיץ מתמתח עד העצם הדקה שבשוק

---

*) הקפיצין האלו משמשים לכפוף בלשון תאמה, זה שכנגד הלב כופף אותה וזה שכנגדו פושטה.
**) הקפיצין האלו משמשים לכפוף ולפשוט הכף והאצבעות.
***) הקפיצין האלו משתתפים בפעולתם להגיע כל הרגל לכל רוחותיה.

(ח"ה)

בה *), ולאורך השוק התחתון משני צדיו קפיצין מתמתחים ועולים על פיסת הרגל ומתדבקים בכף ובאצבעות **), ופיסת הרגל קפיצין חופים אותה מלמעלה ומלמטה.

יט) עורק הירך (עי' פרק תשיעי כ"ג) עובר אצל הערוה ויורד לאורך הקולית עד השוק התחתון ושם מתפצל לשנים, אחד עובר לאורך השוק על פני צדו הקדום, ואחד על פני צדו זו שלאחוריו, שניהם עולים על פיסת הרגל ומתפצלים לענפים ומתפשטים עד האצבעות מלמעלה ומלמטה.

כ) הורידים שברגל מהם מובלעים בפנים הבשר ומהם מתחת לעור, וכולם מצטרפים אצל הערוה לוריד אחד, וזהו וריד הירך (ע' פרק תשיעי כ"ד).

כא) המיתרים שברגל יוצאים ממיתרי המתנים והעצה, הגדול באלו של המתנים עובר לאורך הקולית על פני צדה הקדום והגדול באלו של העצה עובר לאורך הקולית על פני צדה זו שמאחוריה עד השוק התחתון ושם מתפצל לשנים, אחד עובר לאורך השוק התחתון על פני צדו הקדום ואחד על פני צדו זו שלאחוריו, ושניהם עולים על פיסת היד ומתפצלים באצבעות.

---

*) הקפיצין האלו משמשים לכפוף ולפשוט השוק התחתון, זה שמלפנים כופפו וזה שבנגדו פושטו.

**) הקפיצין האלו משמשים לכפוף ולפשוט הכף והאצבעות.

מְכוֹנַת הַקֶּרַח.

מאת ד. ס.

בין ההמצאות החדשות היותר מצוינות בעולם העיוני והמעשי, פרי תנובת החכמה והמחקר, תתנוסס כאבן נזר תחבולה יקרה ונשגבה, להביא את הקור בימי שרב וחום, בעזר מכונה נפלאה אשר תשליך קרח כפתים בכל עתות השנה.

יתרון ההמצאה הזאת על רעותיה, באשר לא רק למראית־עין תוליד את הכפור בימי הקיץ; אבל תכין את הקרח במדה גדולה ובמחיר מצער, כדרך כל בתי חרשת־המעשה אשר יכינו דברים מועילים. לא לבד בתי־המשתה, לא לבד בתי משרפות־השכר (ביער ברויערייען) ידרשו כפור וקרח באשר ימצאו, כי אם גם מרבית בתי חרשת־המעשה שנוסדו על ארני חכמת הפעמיע וכיוצא בהם, ישתמשו בקרח לקרר איזה גשם נוזלי, כאשר יעשו בעלי השכר.— לפי ערכי הסטאטיסטיק, משקל הקרח הנמכר בפאריז מדי שנה בשנה עולה עד 10,000,00 קיללאָגראַממען, שהוא לערך שש מאות אלף פוד במשקל ארץ רוסיא.

כגורל כל ההמצאות החדשות, מכונת הקרח נשתנה ונתחלפה ברבות הימים, ברבות המחקר והנסיון, עד אשר עלתה בימים האחרונים לבנות מכונה פשוטה ולמצוא תחבולה להכין את הקרח במחיר מצער מאד, סענטים אחת בעד קיללאָגראַם, שהוא לערך ששה קאָפ' בעד כל פוד, כי מחיר הקרח נקצב לפי משקלו, כאשר אמרנו.

התחבולות היותר פשוטות לקרר איזה שטח מוגבל, נודעות מזמן כביר.— ישנם גשמים שונים מתכונת המלח, אשר יורידו את הטעמפעראטור מדרגות אחדות, כאשר

ימסו במים או בנוזלי מיוחד. ד"מ בהמס במים המלח המכונה בשם אַממאָניום־ניטראַט (Azotate d'ammoniaque), עם המלח הנודע בשם נאטריאום קאַרבאָנאַט או זאָדא (Carbonate de soude) בערך מוגבל, באופן אשר כל מלח לבד שוה במשקלו למשקל המים, הנוזלי הנולד יתקרר מן 10^{0} ⊥ עד 25 — ר"ל עשרים וחמש מדרגות הקרח; וישנם הרבה דוגמתם.

מובן מאליו כי הכנת הקרח באופן זה תעלה למחיר גדול מאד ואין להשתמש בה כי אם בערך קטן. — אמנם מכונת הקרח נוסדה על אדני חקי הפיזיק, וזה ענינה:

כאשר נביא איזה גשם אוירי בקנה־הלחיצה (דריקפומפע), יתקמץ הגשם ההוא מאפס מקום, ובהתקמצו יתחמם מאד; אולם כאשר יוטל הלחץ יתפשט הגשם האוירי בשובו למדתו ולתכונתו הראשונה, ואז יתקרר הרבה. ישנם גשמים אוירים אשר בהתקמצם יהיו לנוזלים, ובהתפשטם ישובו לתכונתם האוירית.

במכונת הקרח הראשונה לקחו למו את אויר הנשימה להביאהו בלחץ למען יתקמץ במדתו, ולהיות שהוא מתחמם בהתקמצו, הביאו את קנה הלחץ בזרם מים, למען יתקרר האויר לאט לאט, ר"ל למען ישאר על הטעמפעראטור הראשונה. והיה כאשר יפתח קנה־הלחץ יצא האויר ויתפשט מאד בשובו לתכונתו הראשונה, ואז יעבור על פני מקוה מים, כי בהתקרר האויר יתקררו גם המים והיו לקרח. הכנת הקרח למכירה נעשית באופן פשוט, והוא, כי ימלאו במים תבות מרובעות עשויות מברזל דק, וכאשר יקפאו המים בצאת האויר מקנה־הלחץ, יוציאו את התבות ממושבן ויטבילון בכדי רגע במים חמים, ובהתחמם הברזל יתפרד הקרח מהברזל הדבק בו ויצא בנקל מתוך מושבו.

המכונות הנוסדות עפ"י השיטה הזאת, נמצאו עוד למכביר, אבל מחיר הקרח עולה מעלה, כי נצרך לקמץ מדה גדולה מאויר הנשימה, עד אשר יקפאו מעט מים בצנצנת ע"י התפשטותו.

במכונות החדשות ימירו את אויר הנשימה בגשם אחר אוירי, שיש בטבעו להתקמץ לנוזלי; כי בהתפשטו יוריד את הטעמפעראטור במדה גדולה מאד. — מרבית המכונות יקחו למו את האַממאָניאַק (Ammoniaque), גשם אוירי המורכב מיסוד־החנקי ויסוד־המימי, יהוא נמס במים. בהתחמם הנוזלי ההוא, יצא האממאָניאַק בתכונתו האוירית, ובהתקמצותו יקח תכונה נוזלית, ובסור הלחץ יתפשט לאויר ויביא כפור וקרח בכל אשר יפנה. ולהיות כי מחיר האַממאָניאַק לא מצער יביאו את האויר המתפשט בקנה חלול וסתום בקצו. — המכונות בעצמן פשוטות מאד ודומות לכל מכונות הקיטור (דאמפפפומפען), אך תואמים תהיינה: המכונה האחת היא הלוחצת את האַממאָניאַק האוירי למען יתקמץ, והמכונה השניה תסיר את הלחץ למען יוכל להתפשט לתכונתו האוירית ולהוליד את הקרח.

בימים האחרונים נסו החוקרים להמיר את האַממאָניאַק בגשם אוירי אחר, הוא חמוץ־פחמי (Acide carbonique) המתקמץ בהמרה לנוזלי ע"י לחץ קטן, ובהתפשטותו יוליד את הקרח במדה גדושה. — יתרון חמוץ הפחמי על האַממאָניאַק נראה במחיר הקרח, כי מצער הוא, מלבד אשר הכנת החמוץ־הפחמי הנוזלי איננה דורשת הוצאה מרובה.

ישנם בתי חרשת המעשה שיש להם צורך בקור ולא בקרח, ד"מ במערות בתי שרפות־השכר (ברויעריין) וכדומה. לתכלית הזאת הגשם האוירי בהתפשטו יעבור בתוך קנה מלא מי־מלח, שבו יתקרר הנוזלי מבלי אשר יקפא והיה לקרח. —

על אדות ה„שלחן ערוך" בשביל חברת התמיכה לסופרי ישראל.

(דקירות מחט)

הצעת ה' סאקאלאוו בשכבר הימים, אשר עלתה עוד הפעם על שלחן הספרות ע"י ה' קאנטאר, הערת הדאקטאר סקאמאראווסקי ומאמרו של איש יהודי הביאו שמחה רבה בלבי.

אולי לא תדעו, או לא תזכרו, קוראי הנכבדים, את אשר נדבר ונשנה ונשלש ונרבע על ידי ארבעת החכמים, הנקובים למעלה בשמותם?

הבו ואספר לכם!

יועצים המה ליסד קופה לתמיכת סופרי ישראל.

אמנם יש בזה ריח של מנהג אומות העולם, כי לסופרי כל הגויים ללשונותיהם ישנם יסודים כאלה, והיה כי יפול הסופר למשכב, ויחדל מהשתכר, או — חס ושלום! — ימות והשאיר אלמנה ויתומים בעירום וחוסר כל, אז יתמוך היסוד, אשר על נדיבות יקום, בידי הנחשלים, הנופלים והנעזבים ורוח להם.

אבל במקום שיש בו איזה תועלת „ר ע א ל י ת" — „ובחקותיהם לא תלכו" לא גרסינן, ורואים אנחנו הלכה למעשה, כי גם הגלהבים שבגלהבים מהלאומיים והאדוקים בכבלי ברזל אך ב ח כ מ ת ישראל, יחד עם הנסוגים אחור ער שערי הטפשות, ומבלי להוציא מן הכלל את ב ע ל י ה ת ש ו ב ה בכל מקומות מושבותיהם, אשר במקום שהם עומדים גם צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד — הלא רואים אנחנו את כל אלה נוסעים במרכבות קטור, שולחים „דעפעשות" לכל ארבע פנות תעולם וכותבים לפעמים את מ א מ ר י ה ם, החוצבים שלהבת, לאור ה„חשמל".

כי כבר למדנו לזרות את התבן מן הבר!... לקחת את המועיל ולהשליך אחר גו את הדברים של מה בכך, שאין בהם תועלת ר ע א ל י ת!

הלא גם הוצאת „אחיאסף" תנוע לבקש חכמה מפי ליפפערט וחקות גדול בנים מבאר כרה שפענצער, והכל יודעים כי גם ליפפערט, גם ספענצער, מלבד שלא באו בברית אברהם, עודם, רחמנא ליצלן, כופרים בעיקר כעפיקור בשעתו.

ובכן — גם ההצעה ללמוד אל דרכי הגוים, לעשות כמתכנת המתוקנים שבהם ולבנות „יסוד" של צדקה — אמת כזאת תתקבל גם על לב מר יעב"ץ, אף כי הוא מרחיק את ליפפערט וספענצער, ומחבב אך את שלוידען על הבריות...

ושמחתי כמוצא שלל על דברי החכמים הנ"ל נובעת ממקורים שונים:

ראשונה: הדבר בעצם תמז דבר טוב ויפה, ונחוץ הוא.

שנית: עוד טרם שיבא הענין לידי גמר, רב טוב צפון בההצעה לבדה, בהתקוה אשר תשעשע אותנו עד היום ההוא, בהתוחלת, אשר תחלוץ לנו שר עד צאת היסוד מן הכח אל הפועל.

ואל יהיה הדבר הזה קל בעיניך, כי מי יספור ומי ימנה את החלומות הנעימים, את החזיונות אשר לא יסולאו בפז וכתם אופיר, אשר במשך הזמן ההוא יחלמו „בני הספרת" ואשר יחזו „מליצי ישורון" בלילות הגשמים והחרף, כנפול תרדמה אך על אנשים אשר המיקו בכרם ותנור!

ש ל י ש י ת: ההצעה הזאת, כאשר תתפשט בכל תפוצות ישראל, תפעול בלי ספק לטובה על היחס המר והנמהר שבין רוב סופרי ישראל ונשותיהם... אז תראינה בנות חוה אלה, המזינות והמפרנסות אותנו ע"פ הרוב, כי לא פועלים בטלים אנחנו; אז תראינה ותוכחנה לדעת, כי משלח ידינו יש בו ממש, כי לא לחנם אנחנו עמלים, כי עוד מעט ויכריזו בשבילנו על השקלים ונבא על שכרנו! אז כל הנשים תתגינה יקר לבעליהן תופשי עט סופרים, וכמרים בשעתה תצאינה בתוף ובמחולות ותשורנה: אכן אנשי חיל הוכית לנו ה'! אז תאלמנה גם שפתי סופר פלוני מהתפלל כדרכו תמיד את התפלה הנוכחית:

„ממעמקי לבי אתחנן אל המלך
כי נפשי לעפר שחה
מזאת ה„ברכה"...
הפוך אותה לטובה או לנציב מלח
או מ„תחיה" ל„זכרונה לברכה"
או העבר נא אותי בשלח!"

גם שפתי ברכה תאלמנה ויחדלו כל הקולות... אבל יש עוד ר ב י ע י ת והיא העקר: כי נתנו לנו החכמים הנזכרים ענין לענות בו.

כמוצא שלל רב שמחתי על השאלה החדשה הזאת; אנחנו נדרוש אותה כמין ח מ ר וכן החומר הזה נעשה צעצועים ושעשועים, אשר לא תשבענה עיני הקוראים מראות! האח! החומר הזה יספיק לנו ליומים רבים, לשנות מאות, עד ימות המשיח!

ההצעה הזאת תהיה למקור חיים וברכה למופרים, לנושאי כליהם, להנערים אשר ברגליהם, למספרים, משוררים, מוסיעים, מטיפים ומבקרים; לשאלה האחת הזאת אנחנו נמציא אלפי אלפים פתרונים לפי רוח בני האדם בכלל, לפי רוח בני ישראל לבד ולפי רוח כל כתה וכתה, כל הרסיסים אשר הוכה להם בית ישראל בזמן הזה, בפרט... והעומדים כעת צפופים על במת הנייר הנשחר, ישתחוו רוחים לקראת הרעיון החדש, וכל אחד ימצא לו מקום רחב ידים להתגדר בו! ואם יקצר לפעמים לאיש המצע של דעתו מהשתרע על עשרים וארבעה עלים של איזה עתון, הלא יתחיל מששת ימי בראשית, יזכור לראשונה את דברי חבריו הקודמים לו בכתבם ובלשונם, וגם יוסיף ויכפלם בכפל־שמונה של מלות שונות, אחרי כן יתן את הנופך משלו, וסביב הנפך תהי מסגרת פסוקים, אשר יתפור אחר אל אחד במחט שבלו כיד ההפירה המובה עליו! ובבן יכסה את מערומי הנפך וישתרע לארך ולרחב! ואם מעט לו ויושם (לפני ההתימה או בראש המאמר) אצבע על חוטם כנגד המבקרים, מבקשי המומים, המעלילים והמלשינים, והחכמים אך להרע ולכתוב בעצמם (באורך וברוחב) לא ידעו! וגם התימת ידו לא דבר קטן הוא, הוא יכתוב את שמו, שם משפחתו, את כנוייו הספרותים, ויוכיר שהוא בן לאדונו אביו מורו ורבו, ועטרת ראשו, הלא הוא „פלוני בן פלוני החונה פה ק"ק כרכמיש פלך כלנו". כי מדוע לא ידעו בנינו אחרינו את שם העיר אשר גדלה את המאור הקטן הזה ואת שם הפלך אשר זכתה לעיר הזאת וגם — את הזמן (היום, החדש והשנה ע"פ כל הלוחות שבעולם) שבו הזער רוח ממרום על סופר פלוני להשפיעו על קהל עדת ישראל?

ובכן נפהו החכמים הנזכרים חיים חדשים בעצמות הנפזרות בבקעת הספרות... עוד מעט ונתפלא וגשתומם: מי ילד לנו את כל אלה? מרחם מי יצא לפתע פתאם כל הלגיון הזה?

„חנותן בשעת הצרך, נותן פי שנים" יאמרו הבריות והצדק אתם; ופי שנים איפוא תגדל זכות ארבעת הרועים, אשר המטירו עלינו את גשם הנדבות ביום שרב וחורב בגן עדן הספרות.

כי שרב נורא וחורב איום בגן עדננו כיום! שושני השיר קמלו ויעלה של"ג תחת יל"ג, פרחי הספורים אבלו, נבלו, מלבד ספוני־טמוני־חול, הגמדים הסמויים מן העין; כל ירק עשב ההצעות ספו תמו מן בלהות וגם שאר ירקות של אידעאלים חדשים, פניהם כפני דלים ורשים...

ובמה נעיר ונעורר את העם מתרדמתו או על ברכי מי נישנהו בשעת צעקתו?

במשך ימים רבים היתה לנו המחלוקת לשם א"י וארגענטינא למעין ישועה. בהגיע „המשא ומתן" הזה עד שיא חסנו, עלה אחד המשוררים על „גבעת הערלות" של איזה עתון ויראה... ואת אשר ראה הגיד! מעבר מזה יהודה, מעבר מזה אפרים! אל ארץ הקדושה ינהרו אך קדושים ואל ארגענטינא אך חסרי אמונה! אבל עברו הימים הטובים האלה לבלתי שוב עוד! כבר נוכחנו לדעת כי עוקרים דירתם אך הרעבים ללחם ולא יותר... והמחלוקת, אף כי לא שככה עוד וכפעם בפעם יגיח איזה סופר ממארבו (תחת התנור באיזה בית המדרש) וידרוך קשתו כנגד „אחד העם" או בעבורו, אף כי כפעם בפעם יעלה עוד כמו מתהום הנשיה הד הקולות, שכבר היו לעולמים וכבר עברו ובטלו מן העולם, אך כל זה לא יוכל עוד להלהיב את הלבבות, למשוך בזרוע בציצית ראש הקוראים ולהציפם אף רגע קטן על פני הימים! כבר הכל יודעים, כי כל המחלוקת הזאת איננה לא לשם שמים ולא לטובת הכלל כי אם מאהבת השפיכה מן האפס אל הריקות ולהיפך — מן הריקות אל האפס... כבר יודעים הכל, כי דמות המלחמה האיומה הזאת הוא רמות הקרב, אשר יערוך הבטלן על כפו ללמד את הבטלן עמיתו הלכות מלחמה וברוב התלהבותו יתחיל להאמין בעצמו כי שני המתנות על ימינו וכי בחפצו יהפוך את ידו ונפלו כלם אחד מהם לא נערך, או אם יאבה וירוק על כפו ויצללו כלם כעופרת!

כבר הכל יודעים כי הענין הוא ממנו והלאה, כי איננו תלוי לא בחובשי בית המדרש, לא בהנסוגים אחור להכבד על פני העם ולא בהחוזרים בתשובה לפסוע על ראשי העם, לא בהמתבוללים ולא בחמתחכמים, אלא בדעתו של הסולטאן וכיסם של הנדיבים, ושהסולטאן עם הנדיבים יחד אינם קוראים אותנו. כבר הכל יודעים כי מהבל פיהם של חובשי ביהמ"ד, מהאבק שמעלים הסופרים הקטנים עד הגדולים ומהאפר שהם זורקים השמימה לא תבנה — לא ציון ולא עיר או מושב בארגענטינא!

ובכן נעדר מעריסת הספרות הבצק הגדול, אשר היה למשלח יד בחורים ובתולות זקנים עם נערים מווארשוי, אדעססא וקיוב עד האָציפלאָץ, איישישאק ואומאן.

לשוא התאמרה פעם או פעמים שאלת הכלכלה לירש את מקום שאלת הישוב, לשוא החלה פעמים אחדות לצפצף ולהתחנן על נפשה, לאסוף אותה אל היכל הספרות... כי גם שאלת הכלכלה, השאלה העומדת ברום עולמו של כל עם ועם, אין לה מקום בארבע אמות של עולם ספרתנו. שם עלתה כפורחת ותשגשג, ותתפתח, ותהי לאלה עבותה, ותכס בפארותיה ועליה וציציה את כל פרחי האידעאלען של ראשית ואמצע המאה הנוכחית, ופה היתה בקקיון דיונה, בין לילה היתה ונאבדה ואיננה.

בשגם פתרון השאלה הזאת הוא מאתנו והלאה! פרנסתנו היא לע"ע אך שפופרת דקה מן הדקה המתגנבת ויוצאת בחשאי מן הצנורות הגדולים של עמים אחרים; ואך אלה האחרים הם הבעלים והאדונים, הממלאים והמריקים, הסותמים והפותחים... אך המה יוכלו להאמין רגע, כי תעלה בידם לגלות את הלוט מעל העתיד, לראות אנה פניו מועדות ולישר הדורים כנגדו... אבל אנחנו... אנחנו גוכל אך לזרות ולחבר את המוץ, אשר כבר נשא הרוח מן הגורן...

גם שאלת החנוך עגבה עלינו לחנם... לשוא מלאה באחרית הימים קשת הרוח הזאת את ידי הנ"ץ לתקוע כשופר ולבשר את באָה, להרים נס ולהזעיק את כל חיל הספרות לאסור מלחמה ולהציל על איי הסדרים בחנוך הבנים, לשוא הבטח הבטיח אותנו השליח מיוחד הזה ללמד את בנינו בשעה אחת (אם לא על רגל אחת) את כל התורה כולה... איש מג"ן היה האחד והמיוחד בין הקוראים אשר שת את לבו האָמלל לדברי הנ"ץ, ומאיש מגן אחד לא ימלא החסרון ולא יתוקן המעוות, ולא תבנה שאלת החנוך... כבר הכל מרגישים, כי החנוך בלי בתי־ספר (במלא מובן המלה) הוא כנשמה בלי גוף, ובתי הספר בלי תעודות, או גם התעודות בלי זכיות מיוחדות, לא ישביעו נפש רעבה ושוקקה, ובתי הספר, התעודות והזכיות לא לנו הם, אך להכלל...

ולמה נרבה את הקצף על פני המים, למה נחקור בהלכתא למשיחא להעלות חרס את חרסי הארמה?

חפץ אחד הסופרים לדבר בשאלת הנשים וקפץ עליו רגזו של לעווינסקי הסופר הלאומי והציוני, המלוה את הנשלחים אל אדמת אפרים — לארגענטינא... בקשו „מאה חכמים" לישב בשלוה ולאסוף הלצות ישראל וחדודיו, למען הקם להם שם ושארית, ויגער בהם השטן ממרחקים בשם החלי הרע, הנוקף עוד באצבעו, למרות כל הספרו של הר"ר פרענקעל, ולא קמה בהם רוח!

וכן חלפו בעשן, נגוזו כצל, נדפו כמוץ או השלכו כנצר נתעב שאלות משאלות שונות ופני הסופרים קבצו פארור!

וגם המקרים בתפוצות ישראל אספו או השתקעו ואינם... פנינו לימין ואין שרפות, לשמאל ואין רצח ושוד, קדמה — ועגלות מסלת הברזל לא נטו הצדה, סבונו אחורנית והגדולים חיים וקיימים ואין אחד חושב למות להיות נקבר ונספד כהלכה!

נביט לארץ ולא תאבה לפתוח את פיה לבלוע חיים איזה עיר ומלאה, נשא עיננו אל השמים ולא תעלה גם על דעתם להמטיר ברד ואבני אלגביש...

ומה יעשו הסופרים וצעיריהם, וצעירי צעיריהם? הישימו יד לפה, או יתנו פיהם בעפר וידומו? היכתו עטיהם לאתים ויהפכו קסתותיהם לתיבות־רוק? או היבעירו בעצמם איזה תבערה, ירצחו נפש אחד הגדולים, יבאו בעד החלונות כגנב? או היעזבו את הספרות והיו לחוטבי עצים ולשואבי־מים?!

כבר אמרנו נגזרנו... כבר אמרנו להוציא קול קורא ולהזעיק את כל בעלי ההמצאות ולקבוע פרס גדול (למשל עט־סופרים מכסף טהור מזוקק שבעתים!) לממציא המצאה אחת גדולה ופוריה כצפרדע מצרים או — — לחזור עוד הפעם בתשובה שלמה ולשוב ולדבר ארות השכלה, אשר אם אמנם בגדה בנו ולא נתנה לנו את אותות הכבוד אשר חלמנו, אשר אם אמנם ירדה עתה מנכסיה ולא תוכל עוד להנחיל את מאהביה יש, לחלק להם עגלות צב, סוסים דוהרים, נשים יפות (עם נרה) ויתר הדברים הטובים בעולם הזה, בכל זאת הלא ענין גדול היא לענות בה!

כבר אמרנו להתאזר עוז ולבחור אחת מהשלש ופתאם והנה אור! נבקע לנו השחר חנם אין כסף, נראתה שאלה חרשה אשר לא פללנו! הלא היא תמשה אותנו מים הנשיה ואנחנו נצוף כקש! כקלים שבקלים!

כן, אחי הקוראים, עתה אל תיראו! לא נהיה עוד לחוטבי עצים ולשואבי מים, גם לא נרחיק אנחנו נדוד לא לארגענטינא ולא לפאלעסטינא, לא נקרא למוציאים על מנת לקבל פרס, ולא נדגול עוד בשם ההשבלה הבוגדה זעומת נפשכם, ואנחנו נתעסק בהקופה של צדקה בשביל סופרי ישראל.

מצוה היא ומתן שכרה בצרה! לא לעתיד לבא אבל בעולם הזה!!

אולם „אהוב את אריסטו, אהוב את אפלטון (למעני — גם את שליידען או ליפערט), אך את האמת יותר מכלם!" וע"כ יצא אכחיד תחת לשוני, כי אם יצאו ארבעת החכמים ידי חובתם בתתם לנו תקוה חדשה לעתיד לבא, כלי זין חדש כנגד ה„עם לא היה" — הנשים, וענין רב הכמות והאיכות לענות בו עד סוף כל הדורות — לא יצאו ידי חובתם בנוגע להענין בעצמו, כי גלו טפח וכסו טפחיים!

החכמים הנזכרים ידו אבן פנה ולנו הצדקה לבקש מהם לבנות לנו היכל שלם מן המסד עד הטפחות! הם נתנו לנו ר ע י ו ן ואנחנו נבקש את כל הפרטים והדקדוקים עד לאין סוף! לנו נחוץ „שלחן ערוך" עב, עם אלפי אלפים סעיפים, דינים ותקנות, אשר לא יספרו ולא ימנו, ואנחנו נדון על כל סעיף וסעיף, על כל דין ועל כל תקנה, ועל כל קוץ וקוץ!

הלא למדנו „בחדר" כלנו, כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה — להתוכח, להתפלפל, לגגח בקרנים ולהוציא איזו „תיקו" ממעמקים או „יהא מונח עד שיבא אליהו..." מרחם התהום! ואמנם מה בצע לנו בההצעה לבדה?!

רבות היו ההצעות ורבות עוד תהיינה. השאלה הראשית היא: ה י ת כ ן הדבר? ועל השאלה הזאת נוכל תת מענה, אך אחרי ההתבוננות ה י ת ר ה בכל פ ר ט י ה ע נ י ן ואדות הפרטים הללו לא דברו ארבעת החכמים מאומה!

אפתח במשל פי:

יודעים אתם, רבותי (עוד מימי ההשכלה והחטיפה מן האויר) כי הכוכבים בשמים הם ארצות, ושהחכמים משערים שגם שם חיים וקיימים בעלי־חיים הולכים על שתים כמונו. זוכרים אתם בלי ספק כי ספק חכמים ודאי! ובכן ארצנו לא אחת היא על פני תבל. גם זאת מודעת ליודעי חן, כי בצאת ובא השמש, כהמיר עתות השנה, כהתפשט והתכנס הים, כשמור חיתו יער ובהמות שדה את מ ו ע ד ם, כן זמנים קבועים ל„קדמא ואולא" ול„נסוג־אחור" בחיי האדם. אחרי שמש צרקה והשכלה יבא ירח של אמונה טפלה ובערות; ואחרי הבערות תשוב ההשכלה וכן סובב סובב הולך הרוח מארץ אל ארץ, מכוכב אל כוכב, מעולם ועד עולם... ולמה זה איפוא אנחנו יושבים ובוכים? נבנה לנו מגדל הפורח באויר ונפריש באויר הקאָסמאָס (סלחו נא לי בעד המלה הזרה הזאת) ונגוע מכוכב אל כוכב! כצאת השמש בגבורתה נבוא, ונהנה מכל תפנוקי החיים וכבאה — נצא, ורוח והצלה יעמוד לנו במקום אחר.

הכל מודים כי העצה הזאת טובה היא ב כ ל ל אך לא ת ת כ ן בנתחנו אותה לנתחיה:

1) המגדל הפורח באויר לא התפתח עוד כראוי.

2) אויר הנשימה איננו ממלא את כל חללו של הקאָסמאָס ובין האויר של כוכב אחד ואויר כוכב משנהו ישנו אך אֶטער.

3) ועמנו ישראל אף כי הסכין במשך הימים לחיות בלי לחם, בלי לבוש, ויש אומרים, גם בלי ספרות, לא לומד עוד לנשם באֶטהער תחת אויר.

אבל גם פה על תבל ארצנו ישנן עוד ארצות שמנות ופוריות, ערויות ועדיות דעדיות... למה לא נשא רגלינו ללכת שמה, לירש ארץ ולינק מטובה? עוד הפעם ה פ ר ט י ם! ללכת למדינת הים אין לנו „על הוצאת הדרך", על הדרך לארץ ישראל עומד הסולטאן לשטן, בארצות צרפת, בריטאניא וכו' וכו' כבר התרבו האוכלים על הנאכלים ואיש את רעהו ידחוף בצד ובכתף וצר להם המקום...

רואים אנחנו איפוא, כי לפעמים הפרט מהפך את קערת הכלל על פיה!

נחזור עתה לענינו:

הענין בעצמו טוב הוא מאד.

גם אני סופר, גם אני ירא מפני הזקנה, הקופצת עלי והזורחת בין שערות ראשי וזקני בקרני כסף, גם אני נרעש ונפחד מכל נגע ומהלה וכן החולשות אשר תפקדני לזמנים קבועים (או: „לעתים תכופות") ובלכתם מאתי יניעו לי ראש לאמר: עוד נשוב ונחרה בשטחה את פניך!! גם אני נבהל פן תעמור ימיני מתפוש עט סופרים *), או פן אמות לשחת וכל ההספדים והתהלות אשר יפזרו לי רעי ה מ ת ק נ א י ם כי בחיי ו ה ב ו כ י ם עלי במותי לא ישביעו גם יום אחד את אשתי (אשר אקח) ובני (אשר בלי ספק יולדו לי על ברכיה) **), גם אני התלקחתי והתלהבתי למקרא דברי ארבעת החכמים — אבל ה י ת כ ן ה ד ב ר?

---

*) אגב אורחא אעיר, כי עטי עט כסף טהור מזוקק שבעתים, אשר נשלח לי מאת אחד הקוראים הנכבדים והמבינים האמיתים, למזכרת תודה בעד טהרת לשוני מכל חלאת מלות זרות...

**) מיראה פן תבא ח"ו איזה אשה לידי תקלה (כאשר קרו מקרים רבים בעולם הספרות) מוכרח אני לפרסם כי ל ה מ ח ב ר דנן אשה וגם בן, והמחבר דנן יסלח לי אם מפני תקנת הרבים לא שמרתי מחסום למו פי. (הבחור הועצער).

לא אפונה כי הממשלה לא תעמוד לשטן על דרכנו זאת, הסלולה מאז אצל כל העמים הנאורים בבית וחוץ; לא אפונה, כי בהכריזנו על השקלים לא נהיה כקוראים במדבר, כי ישראל'ק או ה"ר' יעקב משלם" דנן, לבו לב דונג, עצביו כמיתרי הכנור לכל תחנה ובקשה; אמנם עמא פזיזא הוא ואינו מסוגל ומוכשר לבנות יסוד בלתי רעוע מעיקרו, להתחיל איזה בנין ולכלותו טרם ידלוף גשם המחלוקת וישטוף את אבני הפנה, טרם יהרסו חלוקי הדעות בכשיל וכילפות של ההתחכמות את השתות, אבל על זה הלא עומדים אנחנו הסופרים על המשמר! אנחנו ברוח פינו נחוק ידים רפות, אנחנו במענה רך נשיב חמת המתוכחים, ובתלמודנו אשר בידינו נוכיח את המתחכמים, ונבור להם את הדרך הישרה!

וע"כ מצד הממשלה והמתנדבים הכל יבא על מקומו בשלום...

אבל מצדנו, מצד הסופרים בעצמם?

עוד לא נכתב ספר התקנות, ומי יודע כמה ריבות ופירודי דעות יהיו על כל סעיף וסעיף?

ומדוע לזה ערכו החכמים הנזכרים את השלחן הערוך כלו, למען נחזה אם רוב הצבור של הסופרים יכול לעמוד בו?

„במקום שאין אנשים היה לאיש".

שמעתי בקול החכמים ואומר בלבי: אני אכתוב את השלחן ערוך. אך לבי החל לפעמני: האחד בא לגור דירת עראי בעולם הספרות וישפוט שפוט? הגם אתה „גביר לאחיך וחכם נודע בשערים" לכוף את ההר כגיגית ולאמר: „קבלו דעתי ואם לאו פה תהא קבורתכם?" ומה תעשה ביום פקודה, בהשתרע עליך גזמא, יקטן או סופר נכבד אחר ושמך למטרה לחצי לעגו ולהגו? הלא בוש תבוש להרים ראש!

ואז יעצוני כליותי לקרא אספה!

כן! עירנו היא עתה המטרפולין של הספרות, יערך איפוא השלחן־ערוך במעמד כל הסופרים, יחוה כל אחד את דעתו ועל פי רוב דעות יקום דבר! הלא תלמידי חכמים שיש להם דעה אנחנו?

קוראי האהובים יודעים אותי לאיש עומד בדבורו, למדבר ומקיים, ולא יתפלאו איפוא, אם אומר להם, כי עוד בערב ההוא נמלא חדרי הצר פה אל פה...

כן, חדרי נמלא פה אל פה, אחד מהקרואים לא נעדר, וגם מנחם המופר בא ולחייו עודן רטובות ומאודמות מנשיקות פי אשתו יונתו התמה שהיא עוד כנגדו באמת. אך עוד טרם ראיתי את פניו הכרתיו מאחוריו במדברו הנאוה עברית ואשדודית לחצאין, אשר על כן יקר ערכו בעיני הסופרים החדשים, אשר לא מן החדר יצאו ללמד את העם, והפוריסטים חפצים לשרפו באש, מיראה פן יקומו הנביאים מקבריהם ולא יבינו לשכל מליו. אבל אנכי, ההולך תמיד בשביל הזהב, קבלתי גם אותו בסבר פנים יפות, ואבקשהו להציגני לעת מצא לפני אשתו היפה, וגם הראיתי לו את עשי, עט כסף טהור, ואתענג על פניו שהשתנו מרוח הקנאה אשר עברה עליו... ואעלה על השלחן לדבר לפני העם, ולשום לפניהם את הענין אשר עליהם לענות בו.

בלי כפאות לשבת בכספר הקרואים, עמדו כלם כדור על השלחן ואיש „כלי מקטרתו" בידו או בפיו. אחר רגעים אחדים נמלא כל הבית עשן ולא הכיר איש את רעהו בתוך ענן הקטורת; ערפל אחד כסה את הסספרים, המשוררים, הסבקרים, הרעאליסטים, האידעאליסטים, ויתר הליסטים, ויהיו כלם בעיני כערב רב בחשכת מצרים ואני הייתי בעיני כרוכב על סלישי עבים אשר קנו בין כוכבים! וגאותי זאת נתנה לי העצומות ועוז, שבל ומלין לחבר, ואפתח את פי ואדבר *) — ואך כליתי את דברי ואשמע קול רעש ושאון והמולה, קול ענות שמחה וגבורה, צחוק, לעג וקלס, תהלה ורוממות יחד ועוד קולות מקולות שונים, אשר לא אדע אכנה.

כטלומר באספות מנער, חכיתי בסנוחה נפש עד אשר יחר גרון כלם, וחפצי עלה בידי. עברו כשתי שעות ויקם הספר לדממה ואוכל לערוך לפניהם את השאלות, אשר עלו על רוחי, אשה אחר רעותה כיר הספר הטובה עלי, ואשמע גם מענה איש ואיש (כיר השמועה וכו'), ובשעת הצורך ספרתי את הדעות ותהלה לבורא גיב שפתים יש לנו התחלת הש"ע כאשר עיני הקוראים תחזינה מישרים.

וכה היה סדר השאלות:

---

*) את אשר דברתי אז בקהל הסופרים הנכבדים אוציא לאור בקרב הימים במחברת מיוחדת והקוראים יתענגו ו„ילקקו את אצבעותיהם".

שאלה ראשונה:

„המסכימים אתם, רבותי, שיקובלו אל החברה, מלבד הסופרים בעצמם, גם אנשים פשוטים מתנדבים?"

— פשיטא! ענו הקרואים פה אחד.

שאלה שניה:

ובמה על מתנדב כזה להביא אל אוצר החברה לשנה, לחדש, לשבוע או ליום?

— אחד המרבה ואחד הממעיט (ענה אחד הקרואים) ולאיזה שעור שהוא חפץ, בלבד שיתן יותר מכפי כחו.

— מדוע? מה ראית על ככה? מה זאת? התפרצו השאלות והפליאות מכל עברים.

— יען (ענה המציע), יען כי אלה אשר בכחם ליתן לא יתנו כאומה! בעלי הכח נתבעים ונותנים לעגל ולמרקולם ולנשים יפות ולא בשביל ספרות וסופרי ישראל, ויען כי כל ישראל ערבים זה לזה על כן על החלשים לתת יותר מכפי כחם!

אף כי יש רגלים ויסוד לדבר הזה, בכל זאת בעמדנו למנין הכריע רוב־דעות לקבל נדבת איש ואיש בלי „הבדל".

שאלה שלישית:

הגם על הסופרים, אשר יתקבלו אל החברה לשהר איזה סכום מכיסם?

אין מענה יוצא מפורש, אך קול ענות נהירים, לאמר:

— הכים ריק!

— אין כסף!

— מאין? המן הגרן או מן היקב?

— אשתי תחי' לא התן אף אגורה למטרה כזאת! וכו'.

ומכללו של הדבר יצאו לנו הסעיפים הנוכחים:

סעיף א.

תכלית החברה לתמוך בידי זקנים, חלשים, בעלי מום של הספרות ולבוא לעזרת יתומיה.

הערה: אין הבדל בין בעלי המום מלידה ומבטן והמקבלים את מומיהם בזמן עבודתם בכרם הספרות, וגם הנופל מן המעלות של איזה גביר, לא הפתפחה שדהו *).

סעיף ב.

החברים מתחלקים לשני חלקים:

לאנשים פשוטים

ולסופרים.

סעיף ג.

הסופרים (מ ט מ!) אינם משלמים כלום.

סעיף ד.

אנשים פשוטים משלמים לאוצר החברה כנדבת לבם, בפעם אחת, לשעורין ולאיזה שעורין שיחפצו (בלי „בלבד"!).

עתה התעוררה השאלה הרביעית:

— למי הזכות להקרא בשם סופר ישראל? האם כל הרוצה ליטל את השם יבא ויטול? איזה הם סימני הסופר ובמה יוכר על פני האדם הפשוט?

ברוב דעות התקבל לראשונה נוסח —

סעיף ה.

לאמר:

„בשם סופר יקרא כל איש אשר נחתם על איזה מאמר נדפס, בין ששמו ושם אביו מפורשים ובין שנחבא אל הכלים תחת איזה כנוי; בין שהדפיס ספר, שיר או מאמר, אלין בכות או הודעה קצרה; בין „שראה מעשה ידיו להתפאר" אור באחד העתונים או המאספים, בין בארץ ובין בחוץ לארץ ואפילו בירושלים... הכל הם סופרים."

---

*) ההערה הואת התקבלה בלי משא ומתן.

— והכל איפוא — שאלתי — יש להם הזכות להמנות בתור חברים?
— לא ולא! אשמע מכל עברי — לאו כל סופר זוכה.
ובכן הסעיף הרביעי התקבל בכלל בתור פירוש נכון של המלה „סופר", אבל לא בשביל החברה בפרט; יודעים אנחנו עתה למי הצדקה להקרא בשם סופר, אך עוד לא נדע: למי מהסופרים הללו הצדקה להנות מקופת הצדקה!
וע"כ נפל סעיף ד', אשר בתור באור נכון להמלה „סופר" יכיר את מקומו באחד מספרי המלין, והשאלה הרביעית שנתה את טעמה, לאמר:
— מי מן הסופרים יוכל להתקבל בתור חבר לחברת התמיכה?
על שאלתי זאת שמעתי תשובות רבות:
— כלנו — מלבד המבקרים העומדים על דם רעיהם!
— כלנו — מלבד הכותבים בשפה המדוברת כתיבת קבע או עראי, כי משפילים הם את ערך הספרות עד מדרגת ההמון.
— כלנו (הכרתי קול מנחם הסופר) מלבד מי שאינו לאומי וחובב ציון במדה גדושה. על החברה להיות אידעאלית־רעאלית, על החברים להיות רעאלים־אידעאלים ואך הלאומית והבת ציון הם רעאליזם ואידעאליזם או אידעאליזם ורעאליזם שהתמלגמו*) והיו לבשר אחד!
— כלנו, קפץ אחד בראש, מלבד ההולכים בגלוי הראש!
— כלנו מלבד המשפיקים בילדי נכרים שהורתם ולידתם אינם על טהרת לשון הקדש!
— כלנו — מלבד חוטפי הפסוקים ומסרסיהם!
— כלנו מלבד „בני הסופרת" שלא היו ולא נבראו!
— כלנו — להוציא את המחזירים על הפתחים!
— כלנו — מלבד החולקים על אחד העם!
— ואני מוצא מן הכלל את כל הנשבעים לדגלו! כי זובחי מתים המה! אחד־העם מת, ועבד ובטל מעולם הספרות, כבר הכהו גמזו בהצפירה בשכלו החד כחרב, והמהול בראש פתנים אכזר.
— ואני אומר: כלנו מלבד המוכרים את כבודם,
— כלנו — נופל קול אחר בדברי הקודם — מלבד המלשינים!
— כלנו — להוציא מפיהי כזב, מבזי הספרות, בשפכם שופכין של דבות־שוא על גוי, ארצות ואדם!
— כלנו — מלבד הבוזים ליקהת הספרות; האפרוחים המוציאים לעז על קנם...
— כלנו — עניתי אף אני חלקי — מלבד חרש שוטה וקטן!

ספרתי אחרי כן את האנשים ואת הקולות, ואביא גם אותי וגם את קולי במספר והשתוממתי! 15 קולות וגם 15 נאספים! לכל סופר אך דעה אחת, אך שונה מדעת רעיו; לכל דעה אך סופר אחד ואין שני לחחזיק בה, ולכל זוג של סופר ודעה אך קול אחר ואין שני להכריע אליהם את כף המאזנים!
ולכל דעה ודעה בפני עצמה הזכות להשמע, להתקבל ולהתקיים כאשר לכל רעותיה! או כלן איפוא תתקבלנה, או את כולן ישא רוח! הלא משפט אחד וצדקה אחת לכל הדעות! או כלן טובות או כלן רעות!
ובכן באתי במבוכה נוראה.
ולא אך על הסעיף הרביעי התלוי בין השמים והארץ, או שסופו שיהא מוטל בספק עד שיבא אליהו, לבי דוי! נפשי דואבת ודואגת עוד ביתר שאת ועוז עלי ועל חברי! כי בכל אופן שיהיה, אני וחברי נצא מן החברה עור טרם באנו אליה וירינו על ראשינו!
כי אחת משתי אלה: כל ההצעות תתקבלנה או תושבנה כלן אחור, במקרה הראשון אין אחד מאתנו נקי ממום מעכב!
לא אדע אל נכון אם היו אתנו מלשינים, כותבי פלסתר, חולכי רכיל, „כיקבציאלים" המזכים את הרבים בעל כרחם, מוכרי „לכבודים" או — השם ישמרנו ויצילנו — מתבוללים בזמן הזה! זאת לא אדע, ולא אוכל להגיד; אמנם, מובטח אני שלא היה בתוכנו איש מבני הסופרת, כי לא באו אנשים אשר לא נקראו, ואני לא יכולתי לקרוא לדבר שלא בא לעולם!
אבל זה נעלה הוא מעל כל ספק, כי היה מבקר גוקם ונוטר על כל הבל־הבלים כנחש וזה שמו לעולם „שוחט עגלים"! כי הייתי אני, עבדך הקורא, אשר התגאלתי (ואתגאל עוד) בשפה המדוברת; היו גם כותבי אשדודית גם חוטפי פסוקים; גם מציתים על „אחד־העם" (להבעיס או לתיאבון) וגם מתלמידיו המובהקים (אשר ירדו לעומק דעותיו אף כי על פי הרוב אין להם אך שטה הנדסי), גם היו —

---

*) המלה הזה התחדשה מקרוב ע"י מנחם הסופר, ובלי ספק תבא בקרוב בדפוס, יהי ה' עמו ויעל!

אוי לי אם אומר והוצאתי לעז על קני ואוי לי אם לא אומר וחטאתי כנגד האמת — גם היוצאים מהכלל של „הכל שוחטין" ובלי רמזים: גם חרש, שוטה וקטן!
ורע ומר מזה, כי בגלוי הראש היינו כלנו!

נניח איפוא כי „החברה" אשר תוסר תבטל את כל דעותינו. הסעיף ד' יבא על מקומו בשלום, כפי אשר יתקבל ברוב דעות... אבל אנחנו לא נבא עוד בקהל! אנחנו לא נמחול על דעותינו, אנחנו לא נזוז ממקומנו! אנחנו נעמוד על דעותינו כנציבי מלח, כמסמרות נטועים, כאבני שיש, כעמודי ברזל, כסלעים על שפת הים!
אתם צוחקים?! לא תאמינו?!
בלי ספק הוציאו לפניכם את דבתנו רעה? בלי ספק אמרו לכם, כי ספרות ישראל היא כנס על מגדל ההמון, ואך רוח ההמון הוא המטהו לכל הפצו לבשר: השכלה, אמונה, שטים בהירים או חשכת עבים?! אבל הלא לאומיים אנחנו ולא נוכל לעשות אחרת!
בלי ספק ספרו לכם כי מדפיסים, מוכרי ספרים וכל הקונים משלו בנו, הם מנגנים בחפצם ואנחנו מרקדים גם כן בחפצם!... אבל הלא אצלנו גם המדפיסים, גם המוכרי ספרים, סופרים המה וכלנו מנגנים ומרקדים לפני הכלה היא כנסת ישראל!
אולי הגידו לכם גם זאת, כי ישנם אתנו מוכרים את דעותיהם בכסף, בעבור נעלים... אבל הגידו בעצמכם, היתכן? היקנו את דעותינו בכסף? העוברת הנה לסוחר? מי יאבה גם לבטל זמנו ולעמוד על המקח?
אולי הגידו לכם עוד, כי הארץ חנפה תחת מבקרינו, כי בלשונם אך חונף, אך שקרים! אבל זה גובע ממקור קדוש! הלא אנשים אחים אנחנו! אח אחד כותב ואח שני מבקר!
כלנו באנו „באחריות" וזה הכלל: שמור לי ואשמור לך! העל כן תחנף הארץ?
האח! אשרנו ומה טוב חלקנו כי חושדין אתם אותנו במה שאין בנו! כי בכל הדבות הללו אין אף קורטוב של אמת! ואנחנו לא נמכור את דעותינו ולא נחליף ולא נמיר אותן גם בהמיר ארץ! את כל הון ביתו אם יתן איש — בוז נבוז לו!
ובכן מה נעשה אני וחברי?
באתי במבוכה, ואינני רואה פתח פתוח לצאת למרחב!
גדר מזה וגדר מזה! גם אתונה של בלעם הצנועה, לא תט פה ימין ושמאל!
זעה קרה כסתה את כל גוי, ראשי סחרחר, לבי זמעי הומים כחלילים ואני עודני על השלחן, עלי היו כלם! כי אני המוציא והמביא!
מה אומר ומה אדבר, ואיך נצא אני וחברי מן המיצר?
אך הם! ברק המצאה טובה במוחי. האח! כן אעשה!
— רבותי, קראתי בקול, עצתי היא לרחות את האספה ליום אחר!
— טוב מאד! ענו כלם פה אחד. נפלא הדבר, כי בפעם אחת שב השלום ויצרנו בכנפיו, היינו עוד הפעם כאיש אחד חברים או כשיות בעדר — לב אחד ומחשבה אחת!
ומאת ה' היתה זאת, כי נעלמה מחברי ההלכה: כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה — חוץ מצא.

בין רגע והייתי בודד במועדי, אחד יחיד בחדרי! אך לא חשתי לרדת מעל במת־השלחן, רגעים אחדים התענגתי עוד על גדלי, על הגיעי עד תקורה, אשר רבצה על ראשי כאיזה רעיון כבד.
ובעמדי עוד על השלחן גמרתי אומר:
1) לקרא באמת אספה שניה וגם —
2) לקרא אל האספה ההיא חכמים וסופרים מכל תפוצות ישרזגל, להכריע ברוב דעות את כף המאזנים לאיזה צד מחמשה עשר הצדדים.
אל האספה הזאת כבר החילותי להכין את עצמי, וכיר עט הכסף הטובה עלי, הנני כותב דרוש גדול לדבר באזני הקוראים — שנית, ובקרב הימים אפרסמו במכתבי העתים.
תקותי חזקה כי כל חכמי ישראל די בכל אתר ואתר יחישו ויבאו אל האספה השניה; ובהחברה, אשר תוסד בקרוב, לבי סמוך ובטוח, כי תחזק להם ולי טובה, ותשיב להם הוצאות הדרך ולי תקנה למזכרת תודה עט זהב.
ובהשקט ובטחה, כי הקוראים הנכבדים יקבלו ברצון את הסעיפים הנגמרים ויחכו בכליון עינים על שאריתם — הנני חותם את שמי

י. ל. פרץ.

MTA KÖNYVTÁR

תקוני טעיות

בשירים אשר בספר הספרדים:

דף	שורה	תחת	צ"ל
12	א'	מָרִיתָ	מָרִית
31	כג	וַיִּפְדֶּה	וַיִּפְדּ
32	כג	בַּחֲמָתָם	בַּחֲמָתָן
שם	כה	וּכְקֶצֶף	וּבְקֶצֶף
33	כז	מִסִּבְלוּת	מִסִּבְלֹת
34	כב	בִּיקְרוֹתָיו	בִּיקָרוֹ
45	כה	שְׁלַח	וּשְׁלַח
60	י'	דָנִיאֵל	דָנִיֵּאל
שם	יא	אֲרָיִים	אֲרָיוֹת
73	ח'	תַּעֲלִים	תַּעְלִים

43 בהערה שם הוספה:

וכן ר' יונה גאנאח ז"ל ברקמתו (דפוס פראנקפורט ע"י ר' רפאל קירכהיים) מביא עוד שתי שמות שמשקלם משקל פָּעֵל ובנטיתם באו לפעמים גם שלא כדין והם שמות כָּבֵד עָרֵל נמצאו במקרא סמיכותם בדין ושלא כדין כמו „כְּבַד פֶּה", כֶּבֶד עָוֹן וכן עֲרַל שְׂפָתַיִם, עֶרֶל לֵב, עֶרֶל בָּשָׂר, ראה שם דבריו המחכימים צד 124, 122, 121 וכן הביא שם כי יש אומרים אשר שמות כֶּבֶד, עֶרֶל הם שמות בפני עצמם במשקל פֶּעֶל בנפרד אשר בנסמך לא ישתנה. ועוד לי דברי חקר בדין זה לאמתו אבל אין פה המקום לחקר הלשון, ובמקומו ובעתו אחקרנו.—

צוריהו הלוי.

מחיר „האסיף" הנוכחי:

בארצנו עם המשלוח 1,50 רו"כ, בלי המשלוח 1,25 רו"כ.

ובחו"ל: באוסטריא 2 פלארין 50 קרייצער, באשכנז 4 מארק, בצרפת 5 פראנק, באנגליא 5 שילינג, באמעריקא 1 דולאר 50 צענט.

מחיר האסיף השני תרמ"ו 1.50 רו"כ עם המשלוח. 1.25 רו"כ בלי המשלוח.

" " השלישי תרמ"ז 1.50 " " " " 1.25 " " "

" " הרביעי תרמ"ח 1.50 " " " " 1.25 " " "

" " החמישי תרמ"ט 1.50 " " " " 1.25 " " "

המאסף 60 קאפ' עם המשלוח.

ספר זכרון 60 " " "

האדרעססע למשלוח כסף ומכתבים בעסקי „האסיף":

נ. סאקאלאוו, ווארשא.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

B
58.
VI.

האסיף

תרנ"ד